

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

• FŐTITKÁR

HUSZONNEGYEDIK KÖTET.



1913. ÉVFOLYAM.

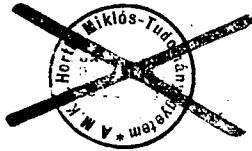
277-288. FÜZET.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1913.



HORNÝÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

50094



TARTALOM.

I. Előadások és czikkek.

	Oldal
A M. Tud. Akadémia képei és szobrai	537
<i>Angyal Dávid</i> : Jelentés a Bezerédj-pályázatról	307
— — Jelentés a londoni történeti congressusról	505
<i>Asbóth Oszkár</i> : Jelentés az Akadémiák Szövetségének <u>1913-iki</u> közgyűléséről	492
<i>Badics Ferencz</i> : Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról	376
<i>Bayer József</i> : Pótlékok Kazinczy Ferencz műveihez	597
<i>Bernál István</i> : A demokratia védelme	189
— — Jelentés a Dóra-pályázatról	327
<i>Beöthy Zsolt</i> : Hetényi János sirjánál	611
<i>Berzeviczy Albert</i> : Bárá Eötvös József mint culturpolitikus	541
Berzsenyi D. levelei Széchenyihez	515
<i>Concha Győző</i> : Jelentés a Sztrokay-jutalomról	314
<i>Csánki Dezső</i> : Hunyadiak kora V. Ismertetés	706
<i>Császár Elemér</i> : A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században	29
— — Jelentés az 1912-iki Vojnits-jutalomról	148
— — A Bánk bán első kidolgozása	474
<i>Darkó Jenő</i> : Laonikos Chalkondyles újabb kéziratái	101
<i>Ferdinándy Géza</i> : A trónbetöltés az Árpádok korában	390
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Jelentés az 1911-ik évi Vojnits-jutalomról	137
— — Beszéde a veszprémi Petőfi-emléktábla leleplezésén	248
— — Gróf Széchenyi István kiadatlan beszédei 1839/40	617
— — Jelentés a Péczely-regénydíjról	693
<i>Földes Béla</i> : Jelentés az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár pályázatáról	324

	Oldal
<i>Fraknói Vilmos</i> : A trónöröklés az Árpádok korában	89
<i>Gaal Jenő</i> : Jelentés a Kereskedelmi Bank pályázatáról	326
<i>Gombocz Zoltán</i> : Jelentés a Marczibányi-pályázatról	304
<i>Gyalokay Jenő</i> : Az erdélyi hadsereg az oroszok betörésekor	461
<i>Hajnóczy Iván</i> : Pótlékok Kazinczy Ferencz műveihez	598
<i>Hajnóczy József</i> : A M. Tud. Akadémia Törvénytárunkban	62
<i>Harsányi István</i> : Pótlékok Kazinczy Ferencz műveihez	180
<i>Hegedűs István</i> : Janus Pannonius vallásos költeményei	159
— — Eötvös József emlékezete	574
<i>Heinlein István</i> : B. Jósika Miklósné levelei	648
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Jelentés az 1912. évi Kóczán-pályázatról	40
— — Jelentés a Wodianer-jutalmakról	387
— — Eötvös és az Akadémia	554
— — Főtitkári jelentés	565
— — Hetényi János r. t. emlékezete	605
<i>Jánosi Béla</i> : Jelentés a gróf Teleki-pályázatról	365
Jósika Miklós báróné 25 levele	648
<i>Kmoskó Mihály</i> : Az emberiség első írott szabadságlevele	479
<i>Kozma Andor</i> : Báró Eötvös József a költő	579
<i>Kövesligethy Radó</i> : Jelentés az Akadémiák Szövetségének 1913-iki közgyűléséről	492
<i>Láng Nándor</i> : Kréta és Hellas	5
<i>Magyary Géza</i> : Jelentés a Nagyjutalomról, a Marczibányi- és Kautz-mellékjutalmakról	291
<i>Mahler Ele</i> : Vallástörténeti tanulmány az ókori egyiptomiakról	611
<i>Márki Sándor</i> : Orosz-magyar szövetség 1707-ben	401
<i>Méhely Lajos</i> : Magyarország csikos egerei	349
<i>Némethy Géza</i> : Új commentar Ovidius Tristia-jához	157
<i>Pápay József</i> : A Reguly-féle osztják hősi énekekről	697
<i>Pauler Ákos</i> : Hetényi János emlékezete	606
<i>Polner Ödön</i> : Jelentés a Sztrokay-jutalomról	311
<i>Rácz Lajos</i> : Gróf Teleki József és Rousseau	109
<i>Schmidt József</i> : Az italo-kelta T-genitivus	96
<i>Simonyi Zsigmond</i> : Jelentés a Sámuel-díjról	306
— — A fölös tagadás esetei	423
Széchenyi István gróf kiadatlan beszédei 1839/40.	617
<i>Szendrei János</i> : Jelentés a Hadtörténeti pályázatról	309

	Oldal
Teleki Mihály levelezése VI.	193
<i>Thüring Gusztáv</i> : Jelentés a Fay-jutalomról	322
<i>Tolnai Vilmos</i> : Jelentés a Lehr Albert-pályázatról	299
<i>Tuzson János</i> : Jelentés oroszországi utamról	15
— — Jelentés a Vigyázó-pályázatról	330
<i>Váczy János</i> : Kazinczy Ferencz eredeti művei	50
— — Tompa Mihály életéből	413
<i>Vargha Gyula</i> : Jelentés a Dóra-pályázatról	329
<i>Viszota Gyula</i> : Jelentés gróf Széchenyi István Naplóiról	204
— — Berzsenyi levelei Széchenyihez	515
<i>Wertner Mór</i> : Adalékok Toldi Miklós életrajzához	172
— — Mikor halt meg Morosini Thomasina?	210

II. Jelentések a pályázatokról.

Bezerédj-pályázat (<i>Angyal Dávid</i>)	307
Dóra-pályázat (<i>Bernát István, Vargha Gyula</i>)	327
Egyesült Fővárosi Takarékpénztár-pályázat (<i>Földes Béla</i>).	324
Egyetemi hallgatók jutalma	332
Farkas-Raskó-pályázat (<i>Badics Ferencz</i>)	376
Fáy-jutalom (<i>Thüring Gusztáv</i>)	322
Hadtörténeti pályázat (<i>Szendrei János</i>)	182, 309
Kereskedelmi Bank jutalma (<i>Gaal Jenő</i>)	326
Lehr Albert-pályázat (<i>Tolnai Vilmos</i>)	299
Marczibányi-pályázat (<i>Gombocz Zoltán</i>)	304
Nádasdy-pályázat	460
Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (<i>Magyary Géza</i>)	291
Péczeley-regénypályázat	182
— — jelentés <i>Ferenczi Zoltántól</i>	693
Sámuel-díj (<i>Simonyi Zsigmond</i>)	306
Sztrokay-jutalom (<i>Polner Ödön</i>)	311
„ „ (<i>Concha Győző</i>).	314
Teleki-jutalom (<i>Jánosi Béla</i>)	365
Természettudományi pályázat	183
Vigyázó-pályázat (<i>Tuzson János</i>).	330
Wodianer-jutalmak (<i>Heinrich Gusztáv</i>).	387

III. Akadémiai ügyek.

	Oldal
Beérkezett pályaművek	594
A M. Tud. Akadémia belső tagjai 1913 január 1-én	1
<i>Berzeviczy Albert</i> : Elnöki beszéd a nagygyűlésen	541
<i>Gombocz-Melich</i> : Etymologiai Szótár	604
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Főtitkári jelentés	554
Jelentés az Akadémia munkásságáról 1912-ben :	
I. Ülések	253
II. Állandó bizottságok	256
III. Az 1912-ik évben eldöntött pályázatok	268
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1912-ben	270
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével meg- jelent munkák és folyóiratok	272
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait áta- lány fejében kapják	273
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadé- miai kiadványok hivatalból küldetnek	278
VIII. A M. Tud. Akadémia könyvtára	283
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1912-ben	287
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1912/13-ban	290
Jelentés a pályázatok eldöntéséről	291
Jelentés a választásokról	332
Jegyzőkönyvek :	
I. osztály	81, 130, 186, 226, 359, 451, 522, 684, 739, 743
II. osztály	81, 130, 186, 226, 359, 451, 522, 684, 739
III. osztály	84, 131, 187, 226, 360, 452, 523, 684, 740, 743
Összes ülés	85, 131, 187, 227, 361, 452, 523, 678, 685, 740, 744
Rendkívüli összes ülés	742
Igazgató-Tanács	82, 219, 442, 735
LXXIII. nagygyűlés	444, 449, 450, 541
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	334
A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata	5—
A M. Tud. Akadémia LXXIII. közülése	4—
A M. Tud. Akadémia pénztári számadása 1912-ről és költségve- tése 1913-ra	231
Pályázási szabályok	348
Római Magyar Történelmi Intézet	680
A M. Tud. Akadémia üléssora 1913-ra	88

IV. Folyóiratok szemléje.

	Oldal
Budapesti Szemle	127, 355, 525, 676
Egyetemes Philologiai Közlöny	77, 117, 184, 435, 527, 598, 723
Hadtörténelmi Közlemények	356, 601
Irodalomtörténeti Közlemények	439, 601
Közgazdasági Szemle	79, 119, 212, 357, 529, 725
Történeti Szemle	731

V. Nekrologok és kisebb közlések.

<i>Berzeviczy Albert</i> elnök beszéde a Greguss-szobor leleplezésén	722
<i>Ferenczi Zoltán</i> l. t. beszéde a Petőfi-emléktábla leleplezésekor Veszprémben	248
<i>Fröhlich Izidor</i> r. t. beszéde Mechwart András szobrának le- leplezésén	722
<i>Ilosvay Lajos</i> r. t. beszéde Lengyel Béla r. t. ravatalánál	251
<i>Rados Gusztáv</i> r. t. beszéde König Gyula r. t. ravatalánál	362
<i>Preisz Hugó</i> l. t. beszéde Korányi Frigyes l. t. ravatalánál	458
Helyreigazítás a 273. laphoz	460
Sajtóhibák a 269—308. lapokhoz	364
— a 462—467. lapokhoz	692
<i>Hegedüs István</i> r. t. beszéde id. Szinnyi József l. t. ravatalánál	533
Etymologiai Szótár, előízetési felhívás	604
<i>Szentkárty Jenő</i> l. t. beszéde Aradon 1913 október 26-án	689
<i>Tungl Károly</i> l. t. beszéde Vályi Gyula l. t. ravatalánál	690
<i>Csánki Dezső</i> : Hunyadiak kora V. Hirdetés	692

TÁRGYMUTATÓ.

*A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.*

- ÁBONYI SÁNDOR:** Kísérleti adatok az Artemia-nem megismeréséhez *523.
Aequidistans ordinatákkal adott polinom valós gyökeiről POLYA György-től *227.
- Akadémia beltagjai 1.**
— törvényárunkban, HAJNÓCZI R. JÓZSEF-től 62.
— pénztári számadása 1912-ről és költségvetése 1913-ra 231.
— kiadványai *87, *136, *188, *230, 362, *458, *688, *746.
— jutalomtétellei 334,
— Tisztviselőinek kérvénye *220.
— Üléssora 88.
— költségvetésének tárgyalása *188, *220, *224, 231.
— képei és szobrai 537.
— összes ülései a főttkári jelentésben 263.
— könyvkiadásai *85, *136, *188, *230, *62, *458, *688, *746.
— könyvkiadásai a főttkári jelentésben 270.
— megbízásából és segélyével megjelent munkák 272.
— könyvtára gyarapodása *87, *136, *230, *458, *524, *688, *746.
— halottjai 290.
- Akadémiák Nemzetközi Szövetségének Szent-Pétervárott tartott ötödik közgyűléséről jelentés 492.**
- ALEXANDER BÉLA:** A foetális csontosodás bujakóros elváltozása *360.
- ALEXANDER FERENCZ:** A narkózis hatása az agy gázcserejére *360
Amizoni-féle ház ügye *651, *738.
- ANDERKO AURÉL:** A hőmérséklet szakaszos ingája *743.
- ANDRÁSSY DÉNES** gróf halála *188.
— végrendelete *228.
— az örökösök egyezsége *736.
- ANDRÁSSY GYULA** gr. ig. tagnak választva *450.
- ANGYAL DÁVID** jelentése a londoni tört. congressusról *453, 505.
— a Széchenyi-bizottság tagja *134.
— jelentése a Bezerédj-pályázatról 307.
— emlékbeszéde Szalay Lászlóról *743.
- ANGYAL PÁL** jelentése a Sztrokay-jutalomról 311.
— beküldi a bürtönügyi congressusra vonatkozó kérdéseit *682.
- ANTAL GÁBOR** beszédet mond a Hetényi-ünnepen 605.
- Aradi kulturpalota felavatásán SZENTKLÁRAY JENŐ** beszéde 639.
- Archaeologiai bizottság 260.**
— elnöke Forster Gyula *457.
— előadója Kuzsinszky Bálint lt. *457.
— tagja Láng Nándor *86.
— segédtagjai *746.
- ASBÓTH OSZKÁR** képviselte az Akadémiát Szentpétervárott *457.
— a Keleti-bizottság előkészítő-bizottságának tagja *362.
— Jelentés az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének Szent-Pétervárott tartott ötödik közgyűléséről 492.
- ASCHERSON PÁL** halála *361.
- AUGUST ISTVÁN** a Dóra-díj nyertese 330, *446.
- ÁLDÁSY ANTAL** a Római M. Tört. Intézet biz. tagja *685.
- Állandó bizottságok megalakulása** *457.
— a főttkári jelentésben 256.
- BABINGER FERENCZ** jelentését bemutatta Sebestyén Gyula *361.
- BADICS FERENCZ** jelentése a Farkas-Raskó-díjról *228.
— jelentése a Farkas-Raskó-pályázatról 376.
— bíráló *228.
- BALÁZS SÁNDOR** a Kóczán-díj nyertese *741.
- Balatonai pontyfélék korcsai, VUTSKITS Györgytől** *85.
- BALOGH JENŐ:** A kriminológia hatása a büntető ítélkezésre *130.
- BARCSI JÓZSEF** a Vigyázó-pályázaton dícséretet nyer *448
- Barna békánk hangzacsokírói, MÉHELY LAJOS-tól** *187.
- BARÁTOSI MIRCSE JÁNOS** sírja *229.
- BAYER JÓZSEF:** Pótlékok Kazinczy F. műveinek kimutatásához 597.

- Bánk bán első kidolgozása, Császár ELEMÉR-től 474, *522.
- BÁNKI DONÁT: Folyadékmozgása hajlított csövekben *85.
- Beérkezett pályaművek 594, *683.
- BEKE ÖDÖN a Sámuel-díj nyertese 307, *445.
- a Marczibányi-pályázaton dícséretet nyer *445.
- BELLA LAJOS, az Archaeolog. Biz. s. tagja *746.
- Belső és külső új tagok köszönő levelei *453.
- Reltagjai az Akadémiának 1.
- BENCZER GYULA köszönőlevele taggá választásáért *362.
- BEÖTHY ZSOLT megemlékezése gr. Csáky Albinról és gr. Andrássy Dénesről *220.
- bíráló a Lehr-pályázaton 299.
- bíráló *362.
- a Hetényi-ünnepélyre kiküldve *362.
- a Péczely-pályázat bírálója *362.
- közönete másodelőni működése leteltével *449.
- a Hetényi-ünnepen beszédet mond *524.
- beszéde Hetényi János síremlékénél 611.
- lemond a Budapesti Szemle szerkesztéséről *140.
- BERCZELLER LÁSZLÓ: Sók hatása oldatok felszínfeszültségére *187.
- BERCZIK ÁRPÁD az Akadémia képviselője az Orsz. Közgy. és Irod. Szövetség közülésén *158.
- BERNÁT ISTVÁN: A democratia védelme *187, 189.
- jelentése a Dóra-pályázatról 327.
- Berzsenyi levelei Széchenyihez, VISZOTA GYULÁ-tól 515.
- BERZEVICZY ALBERT akad. elnök megemlékezései gr. Teleki Józsefről *227.
- közönete hiv. működése leteltével *449.
- az Akadémia elnökövé újra megválasztva *449.
- „Beatrix királyné” cz. műve spanyolul *524.
- Báró Eötvös J. mint kultúrpolitikus 541.
- megnyitó beszéde *678.
- akadémiai elnökké választásának legf. megerősítése 679.
- a Kisfaludy-Társaság Eötvös-ünnepére kiküldve *683.
- beszéde a Greguss-szobornál *122.
- lemond a Budapesti Szemle szerkesztéséről *740.
- a Keleti Bizottság elnöke *742.
- Beteg vese munkájának nagysága, CSERNA ISTVÁN és KELEMEN GYÖRGY-től *367.
- Bezerédj-pályázatról jelentés 307.
- BEZOLD KÁROLY külső tagnak választva *150.
- Bésán-díjra pályázat 341.
- BIHARI KÁROLY a Sztrokay-jutalom nyertese 325, *446.
- Bittermann Nándorné segélyt kér *738.
- BODNÁR ISTVÁN Bezerédj István életrajzának megírására megbízást nyer 309, *446.
- BOUTROUX EMIL külső tagnak ajánlva *448.
- külső tagnak választva *450, 333.
- Böhm Károly-Társaság alakulására meghívó *458.
- Böszörmények vagy izmaeliták, KARÁCSONYI JÁNOS-tól *739.
- BUDAI KÁLMÁN: A búzamazag protein-complexusa *187.
- I. tagnak választva 333, *451.
- I. tagnak ajánlva *448.
- A búzaszem phys. állapota *740.
- Budapesti Szemle 1912 nov.—decz. 127. 1913 jan.—febr. 355, márcz. 525, ápr.—május 526, jún., júl., aug. 676.
- szerkesztése *740.
- Budapesti Egyetem közülé-ére meghívó *458.
- BUGARSZKY ISTVÁN I. t. bemutatja Rusznayák István dolgozatát a dispersitas-fokról *685.
- bemutatja Mauthner Nándor dolgozatát a piceinnek synthesiséről *685.
- Bulyovszky Gyula-díjra pályázat 335, *445.
- díjra beérkezett pályaművek 595.
- Búzaszem physiologiai állapota, BUDAI KÁLMÁN-tól *740.
- Búzamazag protein-complexusa. BUDAI KÁLMÁN-tól 187.
- Bük László-díjra pályázat 339.
- Carlyle magyar fordítása vitás ügye *86, *134.
- Cellulose részleges hydrolysiséhez adatok ZEMPLÉNI GÉZÁ-tól *360.
- Chlorophyll-assimilatio kérdéséről KÖRÖSI KORNÉL-tól *452.
- Claparède Sándor kt. halála *741.
- Classica-philologiai Bizottság 257.
- Coelestis lyra HEGEDŰS ISTVÁN-tól *739.
- CONCHA GYÖZÖ beszéde Prohászka O. jubileumán *135.
- jelentése a Nagyjutalomról 291.
- jelentése Görgey István munkáiról *223.
- jelentése a Sztrokay-jutalomról 314.
- a II. oszt. elnökövé választva. *449.
- Concha-plaquette irattárban elhelyezve *229.
- Corpus de Musica segélye *82.
- Nummorum segélye *82.
- Csáky Albin gróf halála *85.
- arcképe *219.
- Csáky Albin grófné köszönete *131.
- CsÁNKI D.: Hunyadiak kora V. ismertetése 706.
- Császár ELEMÉR: A német költészet

- hatása a magyarra a XVIII. században 29, *81.
- CSÁSZÁR ELEMÉR jelentése a Vojnits-jutalomról *131, 148.
- A Bánk bán első kidolgozása 474, *522.
- a Bessenyei-ünnepre kiküldve *683.
- CSERNA ISTVÁN: A narkózis hatása az agy gázcserejére *360.
- A beteg vese munkájának nagysága 360.
- CSORBA GYÖRGY: Egész számok többszörös particziói *740.
- Csudai-per *84.
- Czukor elégeése pancreasdiabetese szervezetben FEJÉR ÁRPÁD-tól és VERZÁR FRIGYES-től *227.
- DADAY JENŐ: Adatok a kagylós levél-lábú rákok ismertetéséhez *360.
- DALOTTI ÖDÖN beszédet mond a Hetényi-ünnepen 606.
- DARKÓ JENŐ segélye *82.
- Laonikos Chalcondyles kéziratái 101, *130.
- I. tagnak ajánlva *448.
- I. tagnak választva 333, *450.
- Darwin George halála *86.
- Democratia védelme BERNÁT ISTVÁN-tól *187, 189.
- DEZSŐ JÓZSEF a Teleki-dramabíráltó bizottságba kiküldve *686.
- DÉCHY MÓR a Keleti-Bizottság előkészítő bizottságának tagja *362.
- DÉZSI LAJOS az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
- a Böhüm Károly ünnepre kiküldve *683
- Diplomatariumok a főtitkári jelentésben 285.
- Dispersitas-fok és katalytikus hatás. RUSZNYÁK ISTVÁN-tól *685.
- DOMANOVSKY ENDRE a Tört. Bizottság s. tagja *745.
- Dohrn-bizottság segélyt kér *221.
- Donation Emile-Chr. Hansen *682.
- Dóra-díj nyertese August István *146.
- Dóra-pályázatról jelentés 327.
- ÉBER LÁSZLÓ, az Archaeolog. Bizottság s. tagja *746.
- ECKHART FERENCZ: Hiteles helyeink eredete és jelentősége *739.
- Edl-Holczér alapítványa *224.
- Egész számok többszörös particziói, CSORBA GYÖRGY-től *740.
- Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár díjára pályázat 345, *447.
- pályázatról jelentés 324.
- díjának nyertese Makay Ernő *146.
- Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról jelentés 332.
- számára pályázat 339, 343.
- pályadíjat nyernek *447.
- Egyetemes Philologiai Közlöny 1912 decz. 77, 1913 jan. 117, febr. 184. márcz. 435, ápr. 437, május 527, június—július 598, október 723.
- Egyiptus ókori vallása MAHLER EDÉ-től *684.
- Ehrle Ferencz külső tagnak ajánlva *448.
- választva 333, *450.
- Electrolysek diffúziója HEVESY GYÖRGY-től *131.
- Elegyes ülés 149.
- Elhunyt akadémiai tagok 290.
- Elnöki jelentés B. Eötvös Józsefné elhunytáról *453.
- Elnökök megerősítése *736.
- Előfizetési felszólítás a magyar nyelv etymolog. szótárára 604.
- Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalmának hovaforrítása 343.
- Emberi húgyhólyag izomzata PÉTERFI TIBOR-tól *452.
- Emberiség első írott szabadságlevelé KMOŠKÓ MIHÁLY-tól 479.
- Emulzin hatóképessége pyridin jelentésben ZEMPLEN GÉZA-tól *152.
- ENDRÖDI SÁNDOR bíráló *228.
- ENTZ GÉZA a III. oszt. elnökének választva 449.
- előterjeszti Abonyi Sándor értekezését *523.
- bemutatja Hankó Béla dolgozatát *685.
- Eötvös és az Akadémia. Főtitkári jelentés HEINRICH GUSZTÁV-tól 554.
- Eötvös József báró mint culturpolitikus BERZEVICZY ALBERT-től 541.
- emlékezete HEGEDŰS ISTVÁN-tól 574.
- a költő KOZMA ANDOR-tól 579.
- Eötvös Józsefné halála *453.
- Eötvös Loránd báró köszöni az Akadémia részvétét édesanyja elhunyt alkalmából *524.
- Erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején GYALOKAY JENŐ-től 461, *522.
- Etymologiai Szótár *220.
- Exner Kornél a Pesti Kereskedelmi Bank pályadíjának nyertese 327, *147
- Éles Henrik hagyománya *224.
- Éremkedvelők két emlékműt küldi a miniszterium *134.
- Éremkedvelők sz. György plaquetteje *188.
- Fabrizy Sámuel arczképét ajándékozta ZUGOVICS VINCZÉNÉ *82.
- FARKAS ANTAL dícséretet nyer a Sztróka-pályázaton *446, *523.
- FARKAS LAJOS: A római obligatio, *82.
- Farkas-Raskó díjra pályázat 335, *445.
- díjról BADICS FERENCZ jelentése 376.
- pályázatra beérkezett pályaművek 395.
- Fáy-díjra pályázat *447.

- FEJÉR ÁRPÁD és VERZÁS FRIGYES: A czukor elégése pancreas diabeteses szervezetben *227.
- FEJÉR LIPÓT bemutatja Pólya György értekezését *227.
- előterjeszti Fekete Mihály értekezését *523.
- FEJÉRPATAKY KÁLMÁN ügyészi jelentése *225, *413.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
- az Árpád-emlékmű-bizottság tagja 683.
- bemutatja Eckhart Ferencz értekezését *739.
- a R. M. Tört. Intézet biz. tagja *685.
- bemutatja Sz. Nagy Gyula értekezését *713.
- FEKETE MIHÁLY: Vizsgálatok az abszolút summabilis sorokról *523.
- FERDINÁNDY GÉZA: A trónbeföltés kérdése az Árpád-házbeli királyok korában *369, 390.
- FERENCZI ZOLTÁN jelentése a Vojnits-jutalomra 137.
- beszéde a Petőfi-tábla leleplezésekor Veszprémben 248.
- a Péczely regény pályázat bírálója *362.
- jelentése a Péczely-jutalomról 693.
- jelentése a Péczely-pályázatról *685.
- az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
- Gróf Széchenyi István kiadatlan beszédei az 1839/40-iki országgyűlésről 617.
- FINKAY FERENCZ a Kautz Gyula-féle mellékjuttalom nyertese 299, *414.
- Finn-Ugor Társaság részvéte Vámbéry Armin elhúnyta fölött *686.
- Fizély-it, új magyar ezüst érez *523.
- Flór-díjra pályázat 344.
- Flór-díjat Komáromy András nyeri *447.
- Foetalis csontosodás bujakóros elváltozása ALEXANDER BÉLA-tól *360.
- Folyadékok mozgása hajlított csüvekben BÁNKI DONÁT-tól *85.
- Folyóiratok szemléje 77, 117, 184, 212, 355, 435, 526, 598, 677, 723.
- FORSTER GYULA báró jelentése a költségvetés újabb alakjáról *83.
- az Archaeologiai-Bizottság elnöke 157.
- a Róm. M. Tört. Intézet biz. tagja *686.
- Föld belsejének rengéssugarakkal való kutatása KÖVESLIGETHY RADÓ-tól *131.
- FÖLDES BÉLA jelentése az Egy. Budapest Fővárosi Takarékpénztár jutalmáról 321.
- Földművelésügyi m. kir. miniszter közönete az Akadémiának *524.
- Földrengések Magyarországon 1886—89-ban RÉTHLY ALADÁR-tól *360.
- Fölös tagadás esetei SIMONYI ZSIGMOND-tól 423, *451.
- FRANKÓI VILMOS: Trónöröklés az Árpádok alatt 89.
- a római M. Tört. Intézet bizottsági tagja *685.
- FRÖHLICH IZIDOR a III. oszt. titkárának választva *450.
- előterjeszti Rybár István értekezését *452.
- beszéde a Mechwart-szobornál 722.
- bemutatja Anderko Aurél értekezését *713.
- Főttrikári jelentés HEINRICH GUSZTÁV-tól 253, 554.
- FUCHS DÁVID R. a Sámuel-pályázaton dícsértet nyer *445.
- FUCSKÓ MIHÁLY: Tanulmányok a növények higroskopos mozgásai köréből *360.
- GAAL JENŐ a Széchenyi-Bizottság tagja *134.
- jelentése a Bezerédj-pályázatról 307.
- jelentése a Pesti Kereskedelmi Bank jutalmáról 326.
- GALGÓCZY KÁROLY alapítványát kiegészíti *229.
- GÁRDONYI ALBERT: Bezerédj István életrajzának megírására megbízást nyer 309, *446.
- GENERICH ANTAL előterjeszti Alexander Béla értekezését *360.
- Genti III. nemzetközi congressusra meghívó *458.
- Gentio-biozról, ZEMPLEN GÉZA-tól, *452.
- Geologiai congressusra (XII.) meghívó Canadába *230.
- GERGELY SÁMUEL: Teleki Mihály levelezése 193.
- GIESSWEIN SÁNDOR I. tagnak ajánlva *448.
- GOLDZIEHER IGNÁCZ a Keleti-bizottság előkészítő-bizottságának tagja *362.
- az I. osztály elnöke *449.
- GOMBOCZ ENDRE a Vigyázó-díj nyertese 332, *448.
- GOMBOCZ ZOLTÁN a Marczibányi-pályázaton előadó 306.
- a Marczibányi-jutalomról szóló jelentés szerzője *444.
- GOMBOS ALBIN a Rökk Szilárd-díj nyertese *447.
- GOPCSA LÁSZLÓ a római Történeti Intézet biz. tagja *741.
- Gorove-díjra pályázat 335, 340, 341, 344, *447.
- Gorove-pályázatra beérkezett pályaművek 596.
- beküldött egyetlen pályamű szerzőjének levele *683.
- GÖRGEY ISTVÁN munkái *223.
- GRAGGER RÓBERT az Irodalomtörténeti Bizottság tagja *86.
- Greguss-szobornál BERZEVICZY A. beszéde 722.

- GUBERNATIS ANGELO halála *188.
- GYALOKAY JENŐ: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején 461. *522.
- GYALÓKAY LÁSZLÓ imát mond a Hetényi-ünnepen 605.
- GYENES LÁSZLÓ a Telemi-dramabíró-bizottságba kiküldve *686.
- GYOMLAY GYULA: A subjunctivus imperfectumának functioja latin mondatokban *522.
- Gyorsíró-congressusra meghívó *458.
- GYÖRGY ENDRE a Nagyjuttalmi Bizottság tagja *134, *138.
- jelentése a Nagyjuttalomról 291.
- jelentése az Egy. Budapest-fővárosi Takarékpénztár juttalmáról 324.
- Hadtörténelmi Bizottság 260.
- pályázatról jelentés 309.
- pályázatának nyertese Tiszaiújhelyi Újhelyi Péter *446.
- Hadtörténelmi Közlemények XIII. decz. 356. XIV. 1913 márcz. 601: jún. 601.
- szerkesztése *745.
- Hadtörténelmi pályázat 182.
- HAJNÓCZI IVÁN: Pótlékok 598.
- HAJNÓCZI R. JÓZSEF: Az Akadémia törvénytartárunkban 62.
- Halmos Izor-díjra pályázat 338.
- Halottaink 1912/13-ban 290.
- HAMPEL JÓZSEF halálát bejelenti a főtktár *228.
- Hampel Józsefről emlékbeszéd ORTVAY TIVADAR-tól 740.
- Hampel Józsefné köszönete *681.
- HANKÓ BÉLA: A Nassa Mutabilis regeneratiója *685.
- HARSÁNYI ISTVÁN: Pótlékok Kazinczy F. munkáihoz 180.
- Hazai és külföldi intézetek, melyek hivatalból kapnak egyes akadémiai kiadványokat 278.
- Hazai intézetek, melyek általán fejében kapják az Akadémia kiadványait 273.
- HEGEDŰS ISTVÁN: Janus Pannonius vallásos költeményei 159, *186.
- beszéde Szinnyei József ravatalánál 533.
- Eötvös József emlékezete 574.
- A coelestis Iyra *739.
- a Róm. M. Tört. Intézet biz. tagja *686.
- HEINLEIN ISTVÁN: B. Jósika Miklósné-nak 25 levele 648.
- HEINRICH GUSZTÁV: Jelentés a Kóczán-pályazatról 40.
- javaslata Széchenyi I. naplói kiadásáról *86.
- bemutatja Wertner M. Toldi-cikkét 172.
- bemutatja Wertner M. értekezését *226.
- javasolja a Keleti Bizottság felállítását *230.
- HEINRICH GUSZTÁV a listák alapján való tagválasztásról *230.
- jelentése az Akadémia munkásságáról 1912-ben 253.
- Hetényi-ünnepre kiküldve *362.
- jelentése a Wodianer-juttalmakról 387.
- Eötvös-ünnep programját bemutatja *444.
- képviseli az Akadémiát a budapesti egyetemen *458.
- képviseli az Akadémiát a szabad Lyceum köztilésén *458.
- fölkéri a Schmidt Erik emlékb. elmondására *524.
- Hetényi-ünnepen Akadémia képviselőre felkérve *524.
- Eötvös és az Akadémia. Főtktári jelentés 554.
- Hetényi János emlékezete 605.
- a Kisfaludy-Társaság Eötvös-ünnepére kiküldve *683.
- Jelentés a Kóczán-juttalomról *741.
- a Wahrmann József-díj bizottságába kiküldve *681.
- a Keleti Bizottság előadója *742.
- Helyreigazítás 692.
- HERCZEG FERENCZ a Vojnits-juttalom nyertese *131.
- az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
- Hetényi-ünnepre kiküldött tagok *362.
- Hetényi János emlékezete PAULER ÁKOS-tól 606.
- HEINRICH GUSZTÁV-tól 605.
- HEVESY GYÖRGY: Az electrolytek diffúziójáról *131.
- Hiteles helyeink eredete és jelentősége ECKHART FERENCZ-től *739.
- HOLLO BARNABÁS: Erzsébet királyné-műve *738.
- HORNIG KÁROLY ig. taggá választása *82.
- köszönőlevele *220.
- HORVÁTH CYRILL: Szent Krisztina legendája *684.
- HORVÁTH GÉZA előterjeszti Schmidt Antal értekezését *85.
- előterjeszti Kormos Tivadar értekezését *187.
- Hunfalvy Pál-emléktábla leleplezésére meghívó *458.
- Hunyadiak kora V. kötet ismertetése 706.
- HUSZÁR VILMOS: Az irodalmi hatások nemzetközi jelentősége *359.
- Ideg polárizálhatóságának változása igazalomban VERZAR FRIGYES-től *227.
- Igazgató-Tanács ülései a főtktári jelentésben 266.
- ülései *82, *219, *442, *735.
- Neococcalis tájék embryonalis topographiájára vonatkozó adatok NAGY LÁSZLÓ-tól *452.

- LOSVAJ LAJOS beszéde Lengyel Béla ravatalánál 251.
 — előterjeszti Zemplén G. értekezését *360.
 — előterjeszti Zemplén G. két értekezését *152.
 — előterjeszti N. Konek Fr. értekezését *452.
 — a Math. és Termitt. Bizottság elnöke *157.
 — előterjeszti N. Konek Frigyes két értekezését *523.
 Ipolyi-díjra pályázat 337.
 Irisek, hazaiak, anatómiája *85.
 Irodalmi hatások nemzetközi jelentősége HUSZÁR VILMOS-tól *359.
 Irodalomtörténeti Bizottság 257
 Irodalomtörténeti Bizottság új tagjai: VARGHA DAMJÁN és GRAGGER RÓBERT *86.
 ISTVÁNFY GYULA előterjeszti Sávoly F. értekezését *152.
 Italo-kelta i-genitivus SCHMIDT JÓZSEF-től 96.
- JANCSÓ JÓZSEF az egyetemi hallgatók részére kitűzött díj nyertese 332, *447.
 JANKOVICH BÉLA átírata hivatalba lépéséről *229.
 — I. tagnak választatik 33, *450.
 — I. tagnak ajánlva *148.
 — az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
 Janus Pannonius vallásos költeményei HEGEDI'S ISTVÁN-tól 159—*186.
 JÁNOSI BÉLA: Szerdahelyi György aeszthetikája *226.
 — jelentése a Teleki-pályázatról *227, 365.
 — bíráló *227.
 JÁNOSY ISTVÁN, az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalom nyertese 332, 447.
 Jevzökönyvek 1912 decz. *81., 1913 jan. *130, febr. *186, márcz. *219, ápr. *359, *442, máj. *451. jún. *522, okt. *678, nov., decz. *735.
 Jelentés az Akadémia munkásságáról HEINRICH GUSZTÁV-tól 253.
 — a pályázatok eldöntéséről 291.
 — az akadémiái választásokról 333.
 — gróf Széchenyi I. naplóinak kiadásáról Viszota Gyulától 204.
 JÓNÁS KÁROLY Ferencz József rendet kapott *82.
 Jósika Miklósné 25 levele HEINRICH ISTVÁN-tól 648.
- Kagylós levéllábú rákok ismeretéhez adatok DADAY JENŐ-től *360.
 Kanizsai-díjra nyílt pályázat 344, *447.
 KARA FERENCZ a Sámuel-pályázaton dícséretet nyer *445.
- Karátsonyi-díjra pályázat 335. *445.
 — beérkezett pályaművek 594.
 KARÁCSONYI JÁNOS emlékbeszéde Pór Antal fölött *361.
 — az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
 — Izmaeliták vagy bőszőrmények *739.
 Kautz Gyula-mellékjuttalomról jelentés 298.
 Kautz Gyula-mellékjuttalom nyertese Finkey F. *144.
 Kazinczy F. eredeti művei, VÁCZY JÁNOS-tól. 50.
 Kazinczy F. munkáihoz pótlékok HARSÁNYI ISTVÁN-tól 180.
 Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához pótlékok BAYER JÓZSEF-től 597.
 KELEMEN GYÖRGY: A beteg vese munkájának nagysága *360.
 Keleti bizottság felállítását javasolja HEINRICH GUSZTÁV *230.
 — előkészítése *712.
 Keleti Szemle segélye *223.
 Kereskedelemügyi m. kir. Miniszter átírata az Akadémiához a szerzői jogról *453.
 Kereskedelmi csarnok díjára pályázat *447.
 KERTÉSZ MANÓ a Marczibányi-díj nyertese 306, *445
 KÉRI LAJOS a Lehr Albert-juttalom nyertese 304. *444.
 Képek és szobrok az Akadémiában 538.
 Kísérleti adatok az Artemia-nem megismeréséhez ABONYI SÁNDOR-tól *523.
 Kisfaludy-Társaság közgyűlésére meghívó *188.
 KMOŠKÓ MIHÁLY felolvasási engedélyt kap *134.
 — Az emberiség első írott szabadságlevele *451, 479.
 KOCH ANTAL előterjeszti Vadász M. Elemér értekezését *85.
 — az O. M. Bányászati Egyesület közgyűlésére kiküldve *683.
 Kóczán-pályázatról jelentés HEINRICH GUSZTÁV-tól 40.
 Kóczán-díjra pályázat (I.) 336, (II.) 336, *445.
 — beérkezett pályaművek *524.
 KOMÁROMY ALAJOS Flór-juttalmat nyer *447.
 KONEK FRIGYES: Összehasonlító tanulmányok organikus selenidekről és sulfadikról *452.
 — a) Organikus festéksynthesis alkaloidekkel. b) A selennek egy új oxigénvegyülete *523.
 KONT IGNÁCZ halála *132.
 KORÁNYI FRIGYES b. halála *453.
 — ravatalánál Preisz Hugó beszéde 458.
 KORMOS TIVADAR: Három új fossilis pészmacziczkány-faj Magyarországból. *187.

- KOSUTÁNY TAMÁS előterjeszti Budai Kálmán értekezését *740.
- KOZMA ANDOR: Báró Eötvös József a költő 579.
- Kölségvetés újabb alakja *83.
- KÖNIG DENES és SZÜCS ANDOR: Magára hagyott pont mozgása egy koczká belsejében *227.
- König Gyula ravatalánál Rados Gusztáv beszéde *362.
— halála *361.
- Könyvkiadó Bizottság 262.
- Könyvtári szabályzatok módosítása *86.
- Könyvtár szaporodása *87, *136, *230, *458, *524, *688, *746.
- Kőrösy-díjra pályázat 342.
— beérkezett pályaművek 596.
- KÖRÖSI KORNÉL: a) Mikrokalorimeter bakteriumok hőmérsékletének meghatározására. b) A chlorophyll-assimilatio kérdéséről *152.
— A szőlőzucker felszívásának kérdéséhez *360.
- KÖVESLIGETHY RADÓ: A római Akadémia Bulletinje *131.
— képviseli az Akadémiát Szentpétervárott *457.
— Jelentés az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének ötödik közgyűléséről 492.
— felolvassa a saját és Asbóth Oszkár jelentését *523.
— a Földr. Társ. vándorgyűlésére kiülve *683.
— levele a Royal Society és a Societas Scient. Fennica ügyében *682.
- Közgazdasági Szemle 1912 márc. 79, máj.—aug. 119, szept.—okt.—nov. 212, decz. 357. 1913 jan. 529, febr. 531, márcz. 725, jún. 729.
- Krakkói Tudományos Akadémiától távirat *228.
- KRENNER JÓZSEF: A mesterséges Sili-manitrol *360.
— Fizelyt, új magyar ezüst ércz *523.
Kréta és Hellas, LÁNG NÁNDOR-tól 5.
Kriminológia hatása a büntető ítékezésre, BALOGH JENŐ-től *130.
- KUNZ JENŐ jelentése a P. H. Takarékpénztár-Egyesület Fáy András-jutalmáról 322.
- Kuun Géza képét megküldi az Akadémiának öv. gr. Kuun Gézáné *681.
- Kuun Gézáné grófné felajánlja elhunyt férje arczképét az Akadémiának *524, *738.
- KUCSINSZKY BÁLINT az Archaeologiai Bizottság elnöke *457.
— a Róm. M. Tört. Intézet biz. tagja *686.
- Lakástisztítási és egészségügyi congressusra meghívó Antwerpenbe 455.
- LAMPRECHT KÁROLY külső tagnak válasza 333.
— Külső tagnak ajánlva *448.
- LANDENBERGER ZOLTÁN széphalmi kertész *738.
- Laonikos Chalcondyles kéziratai, DARKÓ JENŐ-től 101.
- LÁNG NÁNDOR: Kréta és Hellász 5.
— az archaeologiai bizottság tagja *86.
- LEHR ALBERT alapítványa *83.
— pályázatról jelentés 299.
— jutalom nyertesei 444.
— pályázatról jelentés, TOLNAI VILMOS-tól *444.
— jutalomra pályázat 339, *445.
- Lejáró pályázatok 1913 decz. 31-én 596.
- LENGYEL BÉLA előterjeszti Hevesy Gy. értekezését 431.
— előterjeszti Mauthner Nándor értekezését *187.
— halála *228.
— ravatalánál Hovsay L. beszéde 251.
- LENHOSSÉK MIHÁLY bemutatja Nagy L., Péterfi Tibor és Szentgyörgyi Antal értekezéseit *452.
- LERS VILMOS I. tagnak ajánlva *448.
- Légrád gr. Zrinyi Miklós szobrára gyűjtővet küld *362.
- LÉVAY JÓZSEF köszönő levele *457, Lévay-díjra pályázat 337, 342, 346, *448.
— beérkezett pályaművek 596.
- Listák alapján való tagválasztásról javaslat, HEINRICH GUSZTÁV-tól *230.
— visszavonása *362.
- LÓCZY LAJOS a Keleti-Bizottság előkészítő bizottságának tagja *742.
- Londoni történeti congressusról jelentés, ANGYAL DÁVID-tól 505.
- LÖWI MÓR a Wodianer-jutalom nyertese *361, *90.
- Löwi Mórnak a Wodianer-jutalom postán küldendő 453.
- Lugovicsné Mária megküldi Fabriczy Gyula arczképét *682.
- Lukács Krisztina-díjra pályázat 338, 339, 340, 341, 345, 346, *447.
— beérkezett pályaművek 596.
- MAC DONALD ARTHUR beadványa *687.
- Magára hagyott pont mozgása, KÖNIG DENES és SZÜCS ANDOR-tól *227.
- Magyar-Francia Bibliographia segítségével *82.
- MAGYARY GÁZA: Jelentés a Nagyjutalomról 291.
— a Nagyjutalmat, a Kautz Gy. és Marczibányi-mellékjutalmakat odaítélő bírálatok szerzője *441.
— jelentése a szerzői jogról *454.
- Magy. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-díjára pályázat 343.
- Magyar Országos Központi Takarékpénztár adománya *223.
- Magyarországi kín nyelvműlékek, MÉSZÁROS GYULÁ-tól *522.
- Magyarország csikós egerei, MÉHELY LAJOS-tól *227, 349.
- Magyarország földrendési térképe, RÉTHLY ÁLADÁR-tól *360.

- MAHLER EDE: Vallástörténeti tanulmány az ókori egyiptomiakról 611.
— Az ókori egyiptusok vallása *684.
- Makai Ernő az Egy. Budapest-fővárosi Takarékpénztár díjának nyertese 325, *146.
- Maradandó alakváltozások, REJTŐ SÁNDOR-tól *740.
- MARCSALI HENRIK felolvassa jejentését Kont I. munkájáról *153.
- Marczibányi-mellékjuttalomról jelentés 299.
— pályázatról jelentés 304.
— szerzője 304.
— díjra pályázat 335, *445.
— díj nyertesei *444.
- Mathematikai és Természettudományi Bizottság 261.
— elnöke 457.
— előadója *457.
— pályázatára beérkezett pályaművek 596.
- MATLEKOVICS SÁNDOR: Jelentés a Nagyjuttalomról 291.
— jelenté-e a Pesti Kereskedelmi Bank juttalmáról 326.
- MAURITZ BÉLA I. tagnak választatik 333, *451.
— I. tagnak ajánlva *448.
- MAÜTHNER NÁNDOR: a) A syringa-aldehyd egy új synthese. b) A phenol-carbonsavak kondenzációja *187.
— A piceinnek synthese *685.
- MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR előterjeszti Sztankovics Rezső értekezését *85.
— bíráló *86.
— a Vigyázó-bizottság tagja *86.
— előterjeszti Paal Árpád értekezését *187.
— jelentése a Vigyázó-pályázatról 330.
— előterj. Fucsko Mihály értekezését *360.
- MÁRKI SÁNDOR: Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc szövetsége *226.
— Orosz-magyar szövetség 401.
— az Akadémia képviselője a Bühm Károly-Társaság alakulásakor *458.
- Mechwart A. szobránál FRÖHLICH I. be-széde 722.
- Meddő pályázatok 596.
- MEDVECKY FRIGYES: A társadalmi eszmék történetéhez *186.
- MEDVECKY KÁROLY a Sámuel-pályázaton dicséretet nyer *145.
- Meghívók az Akadémiához *87, *136, *188, *230, *458, *688, *742, *746.
- Mesterséges Sillimantról, KRENNER JÓZSEF-től *360.
- Methaemoglobin ismeretéhez adatok. REINHOLD BÉLA-tól *187.
- MÉHÉLY LAJOS: Barna békák nk hangzacsóiról *187.
— Magyarország csikos egerei *227, 349.
— a Math. és Természettud. Bizottság előadója *457.
- MÉHRLY LAJOS: Magyarország gyökeres fogú poczkjai *685.
- MELICH JÁNOS, a Tört. biz. tagja *745.
- MÉSZÁROS DÉNES a záró-éneket vezeti a Hetényi-ünnepen 606.
- MÉSZÁROS GYULA felolvasási engedélyt kap *362.
— Magyarországi kún nyelvemlékek *522.
- MIHALIK JÓZSEF az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
- MIHÁLYFI KÁROLY bíráló *227.
- Mikrokalorimeter bakteriumok hőmérés-eklete meghatározásánál, KÖRÖSI KORNÉL-től *452.
- Mikszáth Kálmán arczképét az Akadémiának adományozza Benczur Gyula *362.
— „Fekete város“ cz. regénye a Péczely-díj nyertese *686.
- Mikszáth Kálmán levele az Akadémiához *457, *682
— köszöni a Péczely-juttalmat *742.
— levele kis fiának ereklyéivel *744.
- Mikszáth-ereklyék *457.
- Morosini Thomasina mikor halt meg? WERTNER Mór-tól 210.
- Moszkvai Term. T. d. Társulathoz üdv. távirat *683.
- MUNKÁCSI BERNÁT a Marczibányi-pályázaton bíráló 306.
- Nadapi alunit, VENDI ALADÁR-tól *85.
- NAGY ISTVÁN az énekar vezetője a Hetényi-ünnepen 615.
- Nagyjuttalmi bizottság új tagja VARGHA GYULA *86.
— új tagja GYÖRGY ENDRE *134.
- Nagyjuttalomról jelentés 291.
- Nagyjuttalomról és mellékjuttalomról szóló bírálat szerzője MAGYARI GÉZA *444.
- Nagyjuttalomra pályázat *445.
- Nagyjuttalom nyertese PLÓSZ SÁNDOR *444.
- NAGY GYULA: Algebrai függvények arithmetikai tulajdonságai *243.
- NAGY LÁSZLÓ: Az illeocoocalis tájék embryonalis topographiájára vonatkozó adatok *452.
- NAGY SÁNDOR a Lehr Albert-díj nyertese 304, *444.
- Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc szövetsége, MÁRKI SÁNDOR-tól *226, 401.
- Narkózis hatása az agy gázcseréjére, ALEXANDER FERENCZ és CSERNA ISTVÁN-tól *360.
- Nassa mutabilis regeneratiója, HANKÓ BÉLA-tól *685.
- Nádasdy-juttalomra pályázat *445, 460.
— beérkezett pályaművek 595.
- Nekrológ 691.
- NEMES ISTVÁN átveszi a Hetényi-émlék-művet 606.
- Nemzetgazdasági Bizottság 261.

- NÉGYESY LÁSZLÓ a Wahrmann J. bizottságba kiküldve *681.
 Német költészet hatása a magyarra, Császár ELEMÉR-től 29, *81.
 NÉMETH GYULA a Sámuel-pályázaton dícséretet nyer *445.
 NÉMETHY GÉZA: Új Commentar Ovidius Tristiajához 157, *186.
 — a Róm. M. Tört. Intézet biz. tagja *686.
 Növények egyéni eltéréseinek változásai, PAÁL ÁRPÁD-tól *187.
 Nyelvtudományi Bizottság 256.
- Oltványi-díjra pályázat 340.
 Organicus festéksynthesis alkaloidokkal, KONEK FRIGYES-től *523.
 Ormódy Amélie-díjra pályázat 338, *445.
 — beérkezett pályaművek 595.
 Orosz képviselők meghívása congressusokra *188.
 Orosz—magyar szövetség 1707-ben MÁRKI SÁNDOR-tól 401.
 Oroszországi útról, TUZSON JÁNOS jelentése 15.
 Országos Közművelődési és Irodalmi Szövetség meghívója *458.
 ORTVAY TIVADAR a Pressburger Zeitung jubileumára kiküldve *683.
 — az Orsz. Köz. isk. Tanáregylet Eötvös-ünnepén *688.
 — Emlékbeszéd Hampel József-ről *740.
 Osthoff H.-ról emlékbészéd, SCHMIDT J.-től *744.
 Osztiák hősi énekek 697.
 Orvosi Könyvkiadó Társulat 1911. évi szerélye *82.
 Ovidius Tristiajához Commentár, NÉMETHY GÉZA-tól 157, *186.
 Oxytrypbia orbiculosa fejlődése, SCHMIDT ANTAL-tól *85.
 Összehasonlító tanulmányok organikus selenidekről és sulfidokról, N. KONEK FRIGYES-től *452.
 Összes tilések *85, *131, *187, *227, *361, *452, *523, *678, *744.
- PAÁL ÁRPÁD: A növények egyéni eltéréseinek változásai *187.
 PAIS DEZSŐ a Sammel-pályázaton dícséretet nyer *445.
 PAULER ÁKOS a Hetényi-emlékmű ünnepélyére kiküldve *362.
 — a Hetényi-ünnepen beszédet mond *524.
 — Hetényi János emlékezete 606.
 Pályamunkák bírálói *686.
 PÁPÁI JÓZSEF: A Reguly-féle osztiák énekekről (székfoglaló) *359, 697.
 PEKÁR GYULA bíráló *228.
 — bemutatja Huszár Vilmos értekezését *359.
- PERTIK OTTÓ halála *188.
 Pesti Első Hazai Takarékpénztár Fáy-díjáról jelentés 322.
 — díjára pályázat 343, *446.
 Pesti Magyar Keresk. Bank jelenti, hogy 2000 K-t befizetett *82.
 — díjára pályázat 342.
 — pályázatáról jelentés 326.
 — díjának nyertese *446.
 PETHES IMRE bíráló *227.
 Petőfi-emléktábla leleplezésekör FERENCZI ZOLTÁN beszéde Veszprémben 218.
 Petőfi-Társaság meghívót küld közülsére *106.
 Péczely-regénypályázat 182, 337, *445.
 — nyertese Mikszáth K. „A fekete város” cz. regénye *685.
 Péczely-díjra pályázat 340.
 — jutalomról jelentés, FERENCZI Z.-től 694.
 Pénztár állása 1912-ben a főtthkari jelentésben *87.
 PÉTERFI TIBOR: a) Vizsgálatok az izom- és infébrillumoknak egymáshoz való viszonyáról. b) Az emberi húgyhólyag izomzata *452.
 Pézsmacizékány-faj, három új fossilis, KORMOS TIVADAR-tól *187.
 Phenolcarbon -savak kondenzációja MAUTHNER NÁNDOR-tól *187.
 Philosophiai Bibliographia segélye *82.
 Physiologiai congressusra meghívó Groningenbe *230.
 Piceaennek synthesise, MAUTHNER NÁNDOR-tól *685.
 PICARD EML kültagnak választatik 333, *451.
 — kültagnak ajánlva *448.
 PILCH JENŐ, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője *745.
 PINTÉR JENŐ segélyt kér *222.
 Platinavíz határfelületi feszültségéről, TANGL KÁROLY-tól *360.
 PLÓSZ SÁNDOR a Nagyjutalom nyertese 299, *444.
 — lemond a II. oszt. elnökségéről *449.
 — az Akadémia másodelnökének választva *449.
 — Akadémia másodelnökké választásának legf. megerősítése *679.
 Poczokok, gyökeres fogú, MÉHELY LAJOS r. tagtól *685.
 POGRÁNYI JÓZSEF átadja a Hetényi-emlékművet 606.
 Politikai Programtörvények keletkezése és hatása, VISZOTA GYULA-tól, *739.
 Pollák Henrik-díjra pályázat 345.
 POLNER ÖDÖN jelentése a Sztrókaj-jutalomról 311.
 POLYA GYÖRGY: Aequidistans ordinátokkal adott polinom valós gyökeiről *227.
 Pór Antal fölött KARÁCSONYI JÁNOS emlékbészéde *361.
 Porosz kir. tud. Akadémia köszönete az

- Akadémia részvéttáviratáért Schmidt Erik elhunya alkalmával *524.
Pótlékok, HAJNÓCZI IVÁN-tól 598.
PREISZ HUGÓ beszéde Korányi Frigyes ravatalánál 458.
PROHÁSZKA OTTOKÁR jubileuma *135.
- RADOS GUSZTÁV előterjeszti König Dénes és Szűcs Adolf értekezését *227.
— beszéde König Gyula ravatalánál *362.
— előterjeszti Csorba György értekezését *710.
- RAFFAY FERENCZ a Marczibányi mellékjutalom nyertese 299, *444.
- RÁCZ LAJOS: Teleki József gr. levelei Rousseauhoz 109.
— könyvének megvett példányai *686.
- RÁKOSI JENŐ a Péczely-regény pályázat bírálója *362.
— az aradi Kulturpalota ünnepélyén *688.
- Reguly-féle osztják hősi énekekről, PÁPAL JÓZSEF-től (székfoglaló) *359, 697.
- REINBOLD BÉLA: Adatok a methaemoglobin ismeretéhez *187.
- REUTÓ SÁNDOR: Maradandó alakváltozások mechanikájának alaptételei *710.
- RÉTHLY ALADÁR: Magyarország földrendési térképe *360. — Magyarországon észlelt földrendések 1896—1899-ben *360.
- RIEDL FRIGYES, a Széchenyi-Bizottság tagja *134.
— a Lehr Albert-pályázat bíráló 299.
— a Wahrmann J.-díj bizottságába ki-kiülve *681.
- Római Magyar Történeti Intézet szervezeti szabályzata *680.
- Római Magy. Történeti Intézet államsége *86.
— szabályzata *132.
— szervezése *741.
- Római obligatio, FARKAS LAJOS-tól *82.
- Rómán akadémia Pulletinjét bemutatja KÖVESLIGETHY R. *131
- Rózsay-díjra nyílt pályázat 347, *448.
- Rökk Szilárd-díjra pályázat 338
— alap kamatainak hováfördítése 339, 344,
— nyertese GOMBOS ALBIN *447.
- Röntgen-sugarak rezgésszáma, ZEMPLEN Győző-től *227.
- RUSZNYÁK ISTVÁN: Dispersitas-fok és katalitikus hatás *685.
- RYHAR ISTVÁN: A teljes ényviszszaverődés abszolút phasisváltozásainak kísérleti meghatározása *452.
- SAJÓ SÁNDOR a Farkas-Raskó-díj nyertese *228.
- SAMASSA JÓZSEF halála, *82.
Sámmel-díjról jelentés 306.
— szerzője SIMONYI ZSIGMOND *445.
— díj nyertese BEKE ÖDÖN *445.
- Sámuel-díjra pályázat *445.
- SÁVOLY FERENCZ: A szőlő peronosporájának időjárás-i létényei *452.
- SCHAFARZIK FERENCZ előterjeszti Vendl Aladár értekezését *35.
— előterjeszti Réthly Aladár értekezését *360.
- SCHMIDT ANTAL: Az Oxytryphia orbiculosa fejlődése *85
- SCHMIDT ERICH halála *453.
- SCHMIDT JÓZSEF: Az italo-kelta i-genitívus 96, *130.
— Emlékbeszéd H. Osthoffról *744.
- SCHNELLER ISTVÁN l. tagnak választatik 333, *450.
— l. tagnak ajánlva *448.
- Schreiber Ignác-díjra (Kautz Gyula nevére) pályázat 341.
— beérkezett pályaművek 596.
- SCHULEK FRIGYES az Amizoni-ház ügyében kiküldve *681, *738.
- SCHUMAIER SÁNDOR segélyt kér *222.
- SEBESTYÉN IRÉN az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalom nyertese 332, *446.
- SEBESTYÉN GYULA bemutatja Babinger Ferenc jelentését *361.
— az aradi kulturpalota ünnepélyén *688.
- Selen-nek egy új oxigénvegyülete KONEX FRIGYES-től *523.
- SELÉNYI PÁL zárt levele *682.
- SEMSEY ANDOR átengedi alapítványa kamatait a Sztótári Bizottságnak *221.
- SIMONYI ZSIGMOND: A fölös tagadás esetei 423, *451.
— a Marczibányi-pályázat bíráló 306.
— a Sámmel-díjról szóló jelentés szerzője 306, *445.
- Sók hatása oldatok felszínfeszültségére. BERCZELLER LÁSZLÓ-tól *187.
- SOMLÓ SÁNDOR a Teleki-díj nyertese 228.
- STEIN AURÉL emlékbeszéde Duka T. fölött *685.
- Subjunctivus imperfectuma latin mondatokban, GYOMLAY GYULÁ-tól *522.
- Syringa-aldehyd egy új synthesise, MAUTHNER NÁNDOR-tól *187.
- Szabad Lyceum közülésére meghívó *458.
- SZABOLCSKA MIHÁLY az aradi kulturpalota ünnepélyén *688.
- SZALAY LÁSZLÓ értekezése *143.
- SZALAY SÁNDOR a Wodianer-jutalom nyertese *361, 390, *453.
- SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV a Sztrokay-jutalom nyertese 314, *446.
- SZENDREI JÁNOS jelentése a Hadtörténelmi Bizottság pályázatáról 309.
- SZENTGYÖRGYI ALBERT: A végbél legalsó részének mikroszkopi anatómiája *452.
- SZENTKLÁRY JENŐ beszéde az aradi kulturpalota fölavató ünnepén 689.
- Szent Krisztina legendája, HORVÁTH CYRILL l. tagtól 684.

- Széphalmi ügyek *738
 Szerdahelyi György aesthetikája *226.
 Szerzői jogról a m. kir. kereskedelem-
 ügyi miniszter átirata az Akadémiá-
 hoz 453.
 — jelentés MAGYARY GÉZÁ-tól 454.
 SZÉCHENYI ISTVÁN gróf Naplója és Leve-
 lei kiadása *86.
 — előkészítő bizottsága *134.
 — életrajzára pályázat 334.
 — élete 596.
 — kiadatlan beszédei FERENCZI ZOL-
 TÁN-tól 617.
 Szilágyi-díjra pályázat 345, *417.
 SZILY KÁLMÁN bíráló *86.
 — a Vigyázó-Bizottság tagja *86.
 — jelentése a Vigyázó-pályázatról 330.
 — korelnök *449.
 — üdvözlő az Akadémia megválasztott
 elnökeit *449.
 — az Akadémia képviselője a Hunfaly
 Pál-emléktábla leleplezésénél *458.
 — a József-műgyeget megnyitására
 kiküldve *683.
 — fölolvassa Stein A. emlékbeszédét
 Duka T. fölött *685.
 Szinyei József (id.) ravatalánál HEGE-
 DÉS ISTVÁN beszéde 533.
 — halálának bejelentése *679.
 Szótári-Bizottság 261.
 — kéri a Somsey-alap kamatait *220.
 Szőlőszukor felszívódásának kérdésé-
 hez KÖRÖSI KORNÉL-tól *367.
 — peronosporájának időjárású léte-
 nyei SÁVOLY FERENCZ-től *452.
 SZTANKOVICS REZSŐ: A hazai Irisek
 anatómiája *85.
 Sztrókay-jutalom nyertese SZÁSZY-
 SCHWARZ GUSZTÁV *446.
 — jutalomról jelentés 311, 314.
 — pályázaton BIHARI KÁROLY jutal-
 mat nyer *446.
 — FARKAS ANTAL dícséretet nyer *446.
 Tagajánlások bejelentése *188.
 Tagok választása 333.
 Tagválasztás sorrendje *450.
 TAKÁCS LAJOS és neje hagyománya *83,
 *225.
 TANGY FERENCZ előterjeszti Berczeller
 László értekezését *187.
 — bemutatja Verzár Frigyes és Fejér
 Árpád értekezését *227.
 — előterjeszti Alexander B. Cserna J.
 és Kelemen Gy. értekezéseit *360.
 TANGY KÁROLY: A platinavíz határfele-
 lési feszültségéről *360.
 — beszéde Vályi Gyula ravatalánál
 690.
 Tanulmányok a növények higroszkópos
 mozgásai köréből, FÜCSKÓ MIHÁLY-
 tól *360.
 Társadalmi eszmék történetéhez ada-
 tok (A római stoicismus eszméi),
 MEDVEZKY FRIGYES-től *186.
 Teleki Géza halála *736.
 Teleki József gr. levelei Rousseauhoz,
 RÁCZ LAJOS-tól 109.
 — díjra pályázat 335, *445.
 — pályázatról jelentés: bemutatja JÁ-
 NOSI BÉLA *227, 365.
 — pályázatra beérkezett pályaművek
 594.
 Teleki Mihály levelezése, GERGELY SÁ-
 MUEL-től 193.
 TELEKI PÁL gróf I. tagnak ajánlva *448.
 — választva 333, *450.
 Teljes fényvisszaverődés abszolút phasis-
 változásainak kísérlet. meghatározá-
 sása *452.
 Természettudományi pályázat 183.
 THIENEMANN TIVADAR a Sámuel-pályá-
 zaton dícséretet nyer *445.
 THIRING GUSZTÁV jelentése a Pesti
 H. Takarékpénztár-Egyesület Páy
 András-jutalmáról 322.
 TISZAUJHELYI UJHELYI PÉTER a Had-
 történelmi Bizottság díjának nyer-
 tese 311, *446.
 Toldi Miklós életrajzához, WERTNER
 MÓR-tól 172.
 Toldi-kérdéshez adalék, WERTNER MÓR-
 tól *226.
 TOLNAI VILMOS: Jelentés a Lehr Albert-
 pályázatról 299.
 — a Lehr Albert-díjról szóló bírálat
 szerzője *444.
 Tomori-díjra pályázat 346, *448.
 — nyílt pályázat 347.
 Tompa életéből, VÁCZY JÁNOS-tól 413,
 *451.
 Török Aurélné köszönete *86.
 Történelmi Bizottság 258.
 — új tagjai *745.
 Történeti Szemle 1—4. füzet 731.
 Tórtósi Béla az aradi Kultúrpalota
 ünnepélyén *688.
 Trónbetöltés kérdése az Árpád-házi ki-
 rályok korában, FERDINANDY GÉZÁ-
 tól *360, 390.
 Trónöröklés az Árpádok alatt, FRANKÓI
 VILMOS-tól 89.
 Tuba Gáspár átvézi a Hetényi-émlék-
 művet 606.
 TIZSON JÁNOS: Jelentés oroszországi
 útjáról 15.
 — bíráló *86.
 — a Vigyázó-Bizottság tagja *86.
 — jelentése a Vigyázó-pályázatról 330.
 — a Magyar Ártöld növényföldrajza
 *743.
 UDRA NSZKY LÁSZLÓ előterjeszti Rein-
 bold Béla értekezését *187.
 — előterjeszti Kőrösi Kornél értekezé-
 sét 360.
 — előterjeszti Kőrösi Kornél két érte-
 kezését *452.
 Udvardy-Cserna-alapítvány *225.
 Ullmann-díjra pályázat 342.

- Ullmann-díjra beérkezett pályaművek 596.
- Ungvári főgymn. háromszázados jubileumára meghívó *458.
- Ügyészi jelentés *225 *443.
- Üledék-képződési viszonyok a Magyar Középhegységben, VADÁSZ M. ELEMÉR-től *85.
- Ülések a főtítkári jelentésben 253.
- Üléssor 1913-ra 88.
- 1914-re *711, *747.
- VADÁSZ M. ELEMÉR: Uledék-képződési viszonyok a Magyar Középhegységben a Jura időszak alatt *85
- Vallás- és közoktatásügyi Miniszter megküld két emlékérmét *134.
- megküldi az Éremkedvelők Sz. György-plaquettejét *188.
- átirata a Romai Történelmi Intézet ügyében *679.
- Vallástörténelmi tanulmány az ókori egyiptomiakról, MAHLER EDÉ-től 611.
- VARGHA DAMJÁN az Irodalomtörténeti Bizottság tagja *86.
- VARGHA GYULA a Nagyjutalmi Bizottság tagja *86.
- jelentése a Dora-pályázatról 327.
- VÁCZY JÁNOS: Kazinczy F. eredeti művei 50.
- a Széchenyi-Bizottság tagja *134.
- bíráló *227.
- Tompa életéből 413, *451.
- VÁLYI GYULA halála és hagyománya *685, *736, *744.
- ravatalánál Tangl Károly beszéde *691.
- VÁMBÉRY ÁRMIN halálának bejelentése *679, *736.
- Vámok történetére kitézött Vigyázó-pályázat meddő maradt *448.
- VARJÚ ELEMÉR az Archaeolog. Bizotts. s. tagja *746.
- VENDL ALADÁR: A nadapi alunit *85.
- VERZÁR FRIGYES: Az ideg polarizálhatóságának változása izgalomban *227.
- Veszprémi Szinpártoló-Egyesület meghívója *188.
- Végbél legalsó részének mikroszkopi anatómiája, SZENTGYÖRGYI ALBERT-től *452.
- Vigyázó-Bizottság tagjai: MÁGÓCSY-DIETZ S., SZILY K. és TUZSON J. *86.
- Vigyázó-pályázatról jelentés 330.
- díjra pályázat 341, 344, *447.
- nyertese GOMBOCZ ENDRE *448.
- VIKÁR BÉLA az Akadémia képviselője a Hunfalvy Pál-emléktábla leleplezésénél *458.
- az Akadémia képviselője az ungvári főgymn. jubileumán *458.
- az Akadémia képviselője a gyorsíró-congressuson *158.
- Virágos Budapest elismerése *738.
- VISZOTA GYULA: Jelentés gr. Széchenyi István naplójának kiadásáról 204.
- I. tagnak választva 333, *450.
- I. tagnak ajánlva *448.
- Berzsényi levelei Széchenyihez 515.
- A Polirikai Programtörvények keletkezése és hatása *739.
- Vitéz-díjra pályázat 346.
- Vizsgálatok az izom- és infibrillumoknak egymáshoz való viszonyáról, PÉTERFI TIBOR-tól *452.
- az abszolút summabilis sorokról FR. KEFE MIHÁLY-tól *523.
- VOLTERRA VITO kultagnak választatik 333.
- külsőtagnak ajánlva *448,
- választva *451.
- Vojnits-díjra pályázat 336, *445.
- jutalomról jelentés FERENCZY ZOLTÁN-tól 137.
- CSÁSZÁR ELEMÉR jelentése *131, 148.
- VOJNOVICH GÉZA a Budapesti Szemle szerkesztője *740.
- VUTSKITS GYÖRGY: A balatoni ponty-félék korcsai *85.
- Wahrmann József-díj ügyében kiküldött bizottság *681.
- WERTNER MÓR: Toldi Miklós életrajzához 172.
- Mikor halt meg Morosini Thomasina? 210.
- Adalékok a Toldi-kérdéshez *226.
- WLASSICS GYULA: Jelentés a Nagyjutalomról 291.
- Jelentés a Sztrókay-jutalomról 314.
- Wodianer-díjra pályázat 334.
- bizottság ajánlata a Wodianer-jutalmakra *361.
- jutalmakról HEINRICH GUSZTÁV jelentése 387.
- ZADOR BÉLA, az egyetemi hallgatók részére kitézött jutalom nyertese 332, *446.
- ZICHY GÉZA gr. az aradi kultúrpalota ünnepélyén *688.
- ZEMPLÉN GÉZA: Adatok a cellulose részleges hydrolysiséhez *360.
- a) A gentio biozról. b) Az emulzim hatóképessége pyridin jelenlétében *452.
- ZEMPLÉN GYÜZÖ: A Röntgen-sugarak rezgésszáma és elemi energia-adagok hypothesis *227.
- A fényforrás mozgásának hatása a fénytelenésekre *743.
- ZOLNAI GYULA: A nyelvbéli különböztetéshez *744.
- Zoologiai Congressus Monacóban *135.
- Zugovics Vinczéné ajándékozta Fabriczy Sámuel arczképét *82.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. Január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai 1913 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.
Beöthy Zsolt ig. és r. t., másodelnök.
Heinrich Gusztáv r. t., főtitkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
Vaszary Kolos Ferencz.
Gr. Teleki Géza.
Széll Kálmán.
Szögyény-Marich László.
József főherczeg.
Gr. Andrássy Dénes.
Gr. Apponyi Albert t. t.
11. Bárány Károly.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.
Szily Kálmán r. t.
Fraknói Vilmos t. t.
Vámbery Ármin t. t.
Wlassics Gyula r. t.
Br. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre r. t.
b. Eötvös Lóránd r. t.
Plósz Sándor t. t.
Entz Géza r. t.
König Gyula r. t.
12. Goldziher Ignác r. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác r. t.
Osztálytitkár: ifj. Szinnyi József r. t.

Tiszteleti tagok:

Vámbery Ármin ig. t.
Gr. Apponyi Sándor ig. t.
Ponori Thewrewk Emil.
Lévay József.
Rákosi Jenő.
Benczúr Gyula.
Baksay Sándor.
8. Gr. Zichy Géza.

A) Nyelvtudományi alosztály :

Rendes tagok :

Goldziher Ignác.
 Simonyi Zsigmond.
 Ifj. Szinnyi József.
 Pecz Vilmos.
 Asbóth Oszkár.
 Hegedűs István.
 Munkácsi Bernát.
 8. Némethy Géza.

Levelező tagok :

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Csengeri János.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 Vári Rezső.
 Pápay József.
 Tolnai Vilmos.
 Bleyer Jakab.
 Láng Nándor.
 Vikár Béla.
 Bódiss Jusztin.
 19. Schmidt József.

B) Széptudományi alosztály :

Rendes tagok :

Szilády Áron.
 Beőthy Zsolt ig. t. másodelnök.
 Heinrich Gusztáv, főtitkár.
 Berczik Árpád.
 Pasteiner Gyula.
 Badics Ferencz.
 Herczeg Ferencz.
 8. Bayer József.

Levelező tagok :

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Riedl Frigyes.
 Id. Szinnyi József.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Haraszti Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 Dézsi Lajos.
 Szabolcska Mihály.
 Váczy János.
 Császár Elemér.
 Voinovich Géza.
 Gárdonyi Géza.
 Pekár Gyula.
 Divald Kornél.
 Ambrus Zoltán.
 19. Horváth Cyrill.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.

Osztályelnök : Plósz Sándor ig. és t. t.

Osztálytitkár : Pauer Imre ig. és rt.

Tiszteleti tagok :

B. Nyáry Jenő.
 Gr. Apponyi Albert ig. t.
 Darányi Ignác.
 Br. Forster Gyula ig. t.

Plósz Sándor ig. t.
 Berzeviczy Albert ig. t., elnök.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 8. Gróf Tisza István.

A) Bölcs. és társad. alosztály.

Rendes tagok:

Pauer Imre ig. t.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.
 Concha Győző.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 Gr. András Gyula.
 Vargha Gyula.
 Gaal Jenő.
 Matlekovics Sándor.
 Balogh Jenő.
 12. Medvezky Frigyes.

Levelező tagok.

György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Kolosvári Sándor.
 Farkas Lajos.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Grosschmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 Kunz Jenő.
 Ferdinándy Géza.
 Magyary Géza.
 Balogh Artúr.
 Bernát István.
 Finkey Ferencz.
 Polner Ödön.
 Platz Bonifác.
 Angyal Pál.
 Prohászka Ottokár.
 Réz Mihály.
 25. Pauler Ákos.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 Ballagi Aladár.
 Örtvay Tivadar.
 Békefi Remig.
 Szádeczky Lajos.
 12. Márki Sándor.

Levelező tagok:

Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Bunyitay Vinceze.
 Téglás Gábor.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Marezali Henrik.
 Komáromy András.
 Tagányi Károly.
 Csoma József.
 Fináczy Ernő.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 Szendrei János.
 Erdélyi László.
 Sebestyén Gyula.
 Mihalik József.
 Takáts Sándor.
 Kuzsinszky Bálint.
 Áldásy Antal.
 Szeremlei Samu.¹
 Mahler Ede.
 Hornyánszky Gyula.
 Sörös Pongrácz.
 Barabás Samu.
 28. Hodinka Antal.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök*: Entz Géza ig. és rt.*Osztálytitkár*: König Gyula ig. és rt.*Tiszteleti tagok*:

Gr. Széchenyi Béla ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor ig. t.	Lenard Fülöp.
Konkoly-Thege Miklós.	7. Rónai Horváth Jenő.
B. Podmaniczky Géza.	

A) Math. és phys. alosztály.

B) Természetrajzi alosztály.

Rendes tagok:*Rendes tagok*:

Szilý Kálmán ig. t., főkönyvtárnok.	Krenner József.
B. Eötvös Loránd ig. t.	Entz Géza ig. t.
König Gyula ig. t.	Horváth Géza.
Wartha Vincze.	Koch Antal.
Fröhlich Izidor.	Klein Gyula.
Schuller Alajos.	Lóczy Lajos.
Lengyel Béla.	Lenhossék Mihály.
Kherndl Antal.	Genersich Antal.
Réthy Mór.	Mágócsy-Dietz Sándor.
Ilosvay Lajos.	Tangl Ferencz.
Rados Gusztáv.	Méhely Lajos.
12. Kövesligethy Radó.	12. Daday Jenő.

Levelező tagok:*Levelező tagok*:

Schulhof Lipót.	Galgóczy Károly.
Balló Mátyás.	Bedő Albert.
Vályi Gyula.	Br. Korányi Frigyes.
Fabinyi Rezső.	Mocsáry Sándor.
Zipernovszky Károly.	Inkey Béla.
Kosutány Tamás.	Paszlavszyk József.
Hankó Vilmos.	Bókay Árpád.
Schulek Frigyes.	Franzenau Ágoston.
Kürschák József.	Ónodi Adolf.
Winkler Lajos.	Kétly Károly.
Farkas Gyula.	Apáthy István.
Tötössy Béla.	Jendrássik Ernő.
Bugarszky István.	Pertik Ottó.
Hoor-Tempis Mór.	Istvánffi Gyula.
Schlesinger Lajos.	Schafarzik Ferencz.
Bodola Lajos.	Rátz István.

Buchböck Gusztáv.	Hollós László.
Klupathy Jenő.	Zimányi Károly.
Tangl Károly.	Lőrenthey Imre.
Wittmann Ferencz.	Udránszky László.
Zemplén Győző.	Tuzson János.
Fejér Lipót.	Déchy Mór.
Szarvasy Imre.	Ifj. Entz Géza.
Br. Harkányi Béla.	Hutyra Ferencz.
Bánki Donát.	Fekete Lajos.
26. Rejtő Sándor.	Kertész Kálmán.
	Richter Aladár.
	28. Preisz Hugó.

Kréta és Hellas.

(Kivonat *Lány Nándor* 1. tagnak f. évi november hó 4-én tartott székfoglalójából.)

A mult század utolsó negyedében oly emlékek kerültek Görögország földjéből, nevezetesen Argolisban, Lakoniában, Boioitiában napfényre, melyek a görög művészetnek eddig ismert emlékeitől merőben eltérő, a bronzkori culturák sorában magában álló, sajátos jellegű művészetet ismertettek meg velünk, a főlelőhelyéről mykeneinek nevezett művészetet. Ezt a főleg Schliemann ásatásai folytán ismeretessé vált culturát mindazokon a helyeken találták, melyek Homerosnál hatalmas fejedelmek gazdag székhelyeiként szerepelnek; megtalálták a Hisszariik dombján egymás fölé épült telepeknek alulról számított VI. rétegében is, melyet azóta Homeros Trójájával szoktunk azonosítani. Épp ez az említett találkozás, a mykenei művészetnek az eposzok leírásával való sokszoros egyezése szolgáltatja az alapot ahhoz a csakhamar általánosan vallott felfogáshoz, hogy a mykenei művészetet görögnek tartásák, a hőskor achivjainak tulajdonítsák, és hogy e kornak culturáját a Homeros-rajzolta állapotokkal bizonyos viszonyba állítsák, a minek következtében egészen új szempontok érvényesültek a homerosi kérdésre vonatkozó vizsgálódások körében. Az által pedig, hogy a mykenei művészetet — melynek feltűnő, görögtelen vonásait keleti hatásra, idegen elemek befogadására vezették vissza — a görög művészet első virágkorának vették, a görög művészet kezdetei a Kr. e. II. évezred középső századaiba tolódtak ki.

Teljesen új világításba került a mykenei művészet, annak értékelése, görög voltának, illetőleg eredetének kérdése, a mikor Arthur Evans századunk első éveiben a krétai Kandia közelében, az antik Knossos helyén, nagy kiterjedésű palotának hatal-

mas romjait tárta fel és rendszeres ásátásokkal a telepen több egymás fölé épült, egymástól jól elkülönülő réteget fedezett fel, melyek a bronzkori culturán végig, vissza a kőkorig a helynek — túlzás nélkül mondva — évezredekben át való lakottságát igazolták és felsőbb rétegeiben meglepően eredeti és fejlett művészetet, új culturát tártak elénk. A knossosi ásátásokkal párhuzamosan a sziget számos pontján történtek és folynak most is az archaeologusok munkáját gazdag eredményekkel jutalmazó ásátások: az olaszok részéről (Halbherr, Savignoni, Pernier, Paribeni vezetésével) a sziget déli részén, Phaistosnál és közelében, a tenger felé eső Hagia Triadánál; az angolok részéről (Hogarth, Dawkins, Bosanquet, Myres) Psychro, Zakro, Palaiokastro, Petsofa, Praisos, Petras mellett és a Dikte-barlangban; az amerikaiak részéről (Mrs Boyd-Hawes, Seager) Gurnia, Vasiliki, Pseira, Mochlos területén; végül krétai görög régészek (Xanthudidis, G. Hatzidakis) ásátásai Sifia és Tylissos helyén. Mindezen kutatások eredményeit ideiglenes bő leírásokban, egy-két helyre vonatkozólag már összefoglaló végleges kiadványokban közzétették; a felszínre került leleteket pedig a kandiai museumban egyesítették, mely ezen a réven néhány év alatt a világ elsőrangú museumainak sorába került; ilyformán a krétai ásátások eredményeit közismerteknek mondhatjuk.

Az archaeologiai érdeklődés középpontjában álló krétai kutatások bizonyossá tették, hogy a mykenei néven ismer cultura késő, hanyatló szakasza oly fejlődési menetnek, melyet teljes egészében, teljes virágjában Kréta szigetén találunk és csodálhatunk; emlékei egy magas, az írás művészetét régtől fogva gyakorló culturát, új, fejlett művészetet jelentenek, mely külön helyet követel és nyert is már, egyrészt az egyiptomi és mesopotamiai, másrészt a hellén művészet emlékei között. A velük foglalkozó tudománynak értékelésük és a történeli fejlődés egymásutánjába való bekapcsolásuk szempontjából első sorban három kérdést kell megoldania: 1. Milyen korba tartozik a krétai cultura? 2. Milyen népnek tulajdonítsuk megteremtését és fejlesztését? 3. Milyen viszonyban áll ez a művészet földrajzi szomszédaival, a Kelettel és Hellasszal? Az irodalomban lépten-nyomon bizonyos határozatlansággal szólnak a hellén művészethez való viszonyáról, hol ősgörög, hol meg görögség előtti művészetnek nevezik: épp azért legfontosabbnak tartjuk annak a kérdésnek tisztázását, vajjon a görög szellem termékének tartjuk-e a krétai művészetet, avagy sem; vajjon megvan-e a krétai és hellén művészet között a fejlődés folytonossága.

Az első kérdésre már megkaptuk a határozott, eléggé pontos feleletet. Knossosban oly tisztán felismerhetően különülnek el a különböző korú telepeknek megfelelő egyes rétegek, oly

pontosan jellemeztetnek a rétegek a bennük előforduló leletektől, hogy Evans a bronzkorba tartozó telepeket, melyeknek mélysége körülbelül hatodfél métert tesz ki, három fő-, és azok mindegyikét ismét három alszakaszra oszthatta, s ezt az osztályozását a többi krétai telepek viszonyai nagyjából megerősítették. Az egész krétai bronzkori culturát a Minos király fényes uralmáról szóló görög hagyomány alapján minosinak nevezi; főszakait ó-, közép- és későminosi kornak (Early-, Middle-, Late-Minoan); mindegyiknek alszakaszait számokkal (óminosi I., II., III. és így tovább) jelöli. Mások a krétai és a hozzá csatlakozó mykenei culturát földrajzi elterjedése szerint aegaei (Reisch, Hogarth, Kretschmer, Michaelis), vagy két főterületéről kréta-mykenei (Noack, Fimmen, Bulle), vagy jellegét tartva szem előtt, mintha művelőinek néprajzi hovátartozását ismernők, óacháji, kariai (Köhler, Dörpfeld, Karo) culturának nevezik. Bármily különös, hogy két évezredre terjedő culturát egy emberről, jobban mondva mondai személyről nevezünk el, mégis czélszerű az Evans-féle „minosi“ elnevezéshez ragaszkodni, mert az a főásatók kiadványaiban már polgárjogot nyert.

A leletek és rétegek alapján meghatározott kilencz korszakot — ez a szám véletlenül egyezik arval a kilencz évvel, a meddig Homeros szerint Minos Krétán uralkodott (ἐννέωρος βασιλευς) — sikerült ideje szerint határolni azon az alapon, hogy a krétai különböző rétegeket jellemző leletek egyes példányai egyiptomi datálható lelőhelyeken, viszont egyiptomi bevitelből származó, idejük szerint szintén pontosan meghatározható tárgyak Kréta különböző telepeinek egyes rétegeiből kerültek napfényre. Hogy ilyen módon milyen szilárd támaszpontokat nyertek, azt kellőképen igazolja az a körülmény, hogy a krétai emlékeknek három kutatótól (Evans, Hawes, Fimmen) megállapított chronológiája a hosszú, kétezzer éves időszakban legfeljebb egy-két évszázaddal tér el egymástól. Az *óminosi* kor az egyiptomi óbirodalommal egyidejű, a III—X. dynastiáig terjed, azaz nagyjában a Kr. e. 3. évezred. A *középminosi kor* a középbirodalom virágkorával esik össze és a hikszosz-uralom idejébe nyúlik be, a XI—XVII. dynastia kora (Evans szerint 2200—1600, Hawes: 2200—1700, Fimmen: 2000—1580). E korszakon belül a II. szakasz, a krétai művészet első virágkora, az úgynevezett Kamares-styl kora a XII. dynastia (1995—1800, Mahler) idejébe tartozik. A *későminosi kor* az egyiptomi új birodalom, a Thutmosizok és Ramzeszek (XVIII. és XIX. dyn.) korával egyidejű, (Evans: 1600—1350, Hawes: 1700—1200, Fimmen: 1580—1250). Ennek ismét II. szakasza, a XVIII. dynastia (1575—1358, Mahler) idejében a krétai művészet második virágkora, az úgynevezett palota-styl kora. A XIII. században Krétán és a görög szárazföldön vége szakad a bronzkori culturának, a

vas és geometriai disz feltünésével együtt kezdődik a vaskorszak, a melyhez való átmenet, mikor bronz és vas egymás mellett van használatban, a homerosi műveltség kora.

Az Evans-féle korszakok ellen csak két pontra vonatkozólag tehetünk megjegyzést: az óminosi II. és III. szakasz nem különül el határozottan, a kettő sok közös vonást tüntet fel, úgy hogy jobb volna egy csoportba foglalni; a középminosi III. és későminosi I. szakasz termékei szintén szorosan összefüggnek, egymástól alig választhatók el, úgy hogy a leletek leírói teljesen azonos jellegű és diszítésű vázákat hol ide, hol oda soroztak.

A görög szárazföldi, úgynevezett mykenei művészet chronologiai meghatározásához nem rendelkezünk a világos egymásutánban következő rétegek és leletek tanúságával és csak kevés számú egyiptomi párhuzammal, úgy hogy itt inkább az emlékek stylistikai jellege alapján jártak el, midőn annak első: a korai mykenei művészet szakát, mely az aknasírok kora, a Kr. e. 17. századba (= középminosi III. és későminosi I. szakasz); a középmykenei kort a 16. és 15. századba (= későminosi II.) és a későmykenei kort a 14. és 13. századba (= későminosi III. szakasz) helyezték.

Kellő súlyú és számú adatok híján chronologiai keret megállapításánál nehezebb és bizonytalanabb az ethnologiai problema megfejtése, Hogy erre a kérdésre: kik teremtették a minosi culturát, megfelelhessünk, vizsgálat alá kell vennünk a Krétáról szóló görög irodalmi hagyományt, a nyelvészeti kutatás szolgáltatja eredményeket, esetleg az anthropologiai vizsgálatokat, továbbá az egyiptomi írott és képes forrásokat, melyek a krétai néppel való érintkezésre vonatkoznak, s végül maguknak a krétai emlékeknek tanúságát, a mennyiben ennek a népnek intézményeire és vallására vetnek világosságot.

Az a fény és pompa, mely a krétai emlékekből, palotáinak nagyszerűségéből, művészetének fejlettségéből hozzánk szól, visszatükröződik a görög mondáknak Krétára való vonatkozásaiban, főleg a Minos-mondában, mely a sziget aranykorát Minoshoz, Zeus bizalmasához és fiához köti, a ki birodalmát kiterjeszti, a tengert megszabadítja a kalózoktól, az első nagy tengeri hatalmasságot megalapította, sőt az athénieket is legyőzte és véres adóra kényszerítette. Kréta a trójai háborúban még jelentékeny haddal vesz ugyan részt, de vezérei már nem szerepelnek az elsők között, a sziget elvesztette már akkor hajdani hírnevét; egykori hatalmának már csak emléke él Homerosnál. Az Odysseia egyik classicus helye fontos adatokat közöl a szárvárosú sziget népességéről; már akkor is, akárcsak ma, földrajzi helyzeténél fogva — három világrész között terül el összekapcsoló hídként — sokféle, vegyes ajkú nép lakja

ἐν μὲν Ἀγαιοί,
 ἐν δ' Ἐτεοκρηταῖς μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κήδονας,
 Δωριεὺς τὰ τραγῶντες οἷοι τὰ Παιονοί (175—177).

A felsorolt öt néptörzs közül három görög: az achájok, a dórok és a pelasgok; az utóbbiakat, a „lapálylakók“-at, ugyanis kétségkívül görögöknek kell tartanunk. Mind a három görög törzs, mint azt a görög történeti hagyomány is tudja, később vándorolt be Krétára; az eredeti lakók az eteokretek és a kydonok. Az előbbi elnevezés nyilvánvalóan a népnek nem tulajdonképeni neve, hanem csak ősi voltukat emeli ki, bennszülötteként jellemzi őket. Későbbi adatok szerint az „igazi krétaiak“ a sziget keleti részén maradtak fenn, Praisos városában, a hol görög betűkkel, érthetetlen nyelven szerkesztett feliratok kerültek napfényre, a melyekről teljes joggal feltételezhetjük, hogy Kréta hellenizálódásának, a görög ábéczé elterjedésének idejéből valók és az őslakók nyelvét őrizték meg számunkra; Conway vizsgálódásai szerint indogermán nyelv lappang bennök. Hasonlóképen őslakók a kydonok, kikről tudjuk, hogy a sziget nyugati felét lakták, fővárosuk Kydonia (Khania). Herodotos elmesélvén a Daidalos után kutató Minosnak sikaniai expedícióját, megemlíti, hogy az összes krétaiaknak eme vállalatában csak Polichne és Praisos lakói nem vettek részt: Polichne a kydonok városa, Praisos pedig az eteokretek telepe; a sikaniai hadjáratból hajóik elpusztulása miatt nem tértek vissza a krétaiak, s így az ősi lakosságból csak a két helynek népe maradt meg a szigeten. Íme, a görög történeti hagyomány így magyarázza, miként maradtak meg a szigeten az őslakosságnak töredékei azután, hogy a nép zöme egyrészt gyarmatalapítás végett, másrészt bevándorlók avagy hódítók elől hátrálva, elhagyta lakóhelyét. A praisosiak hagyománya szerint a sikaniai expedíció miatt elnéptelenedett Krétába sok mindenféle ember költözött be, leginkább görögök. Már most szem előtt tartva Homeros elnevezését, hogy az igazi krétaiak az eteokretek, és Diodoros határozott kijelentését, hogy az eteokretek teszik a sziget legrégebb lakosságát, valamint azt a tényt, hogy ennek az ősrégi lakosságnak töredékei még a történeti korban is a sziget keleti felén maradtak fenn, döntő súlyt kell tulajdonítanunk annak a körülménynek, hogy a minosi culturának összes feltárt telepei és emlékei a sziget keleti felén fordulnak elő, míg a szigetnek kydonok-lakta részén egyáltalában nem találtak ilyenemű emlékeket; egészen természetes tehát, hogy a minosi culturát, mely kétségkívül a szigeten termett és fejlődött, evvel az eteokret nevű ősi lakossággal hozzuk kapcsolatba. Ez a feltevés nem ellenkezik azok véleményével (Ed. Meyer), a kik a kydonokat tartják Kréta autochthon lakosságának, az eteokreteket pedig későbbi, bár ősi időkben jött beván-

dorlóknak, kik Kis-Ázsiából származván át a szigetre, a kydonokat kelet felé szorították, sem avval a nyomós okokból valószínűtlen véleménynyel (Mackenzie), hogy a minosi culturát fejlesztő nép libyai eredetű.

Van még egy másik nép, mely a görög irodalmi hagyományban sűrűn szerepel s a melyről kétségtelen, hogy hosszú ideig Krétán, az aegaei tenger szigetein és partvidékein lakott, részét tette a krétai thalassokratának és melyet a kutatók tekintélyes része (Köhler, Dörpfeld, Bulle, Lehmann-Haupt) a minosi cultura megteremtőinek tart, a károk népe. A görög történetírók egyhangúlag vallják, hogy Kréta őslakói barbárok voltak. Herodotos szerint — s e tekintetben ellentétbe kerül a görög hagyomány jó részével — Minos, Kréta nagy királya, nem volt görög ember: az első görög thalassokratia megalapítójának ugyanis Polykrates mondja. Minos alattvalói közé tartoztak a károk, kik főleg a szigeteken laktak (mire nézve Thukydides archaeologiai bizonyítékot, delosi sírleleteket említ), a nagy király hajóhadának legénységét alkották s ezért Minos szerencsés háborúi folytán, tengeri uralma virágzásakor a legnagyobb tekintélyre tettek szert az összes népek között; a Herodotosnál olvasható krétai hagyomány szerint a dórok és iónok üzték el őket lakóhelyeikről s így jöttek azután a szárazföldre, Kis-Ázsiába; míg Thukydides szerint már Minos kergette el a károkat a szigetekről. A károk maguk azonban szárazföldi őslakóknak tartották magukat, s Herodotos ezen tudósítása, ki Halikarnassos fiaként erről hitelt érdemlő értesülést szerezhetett, különös figyelemre méltó. Az egésznek történeti magva körülbelül annyi, hogy a kisázsiai károk s azok a velük rokon népek, kik egy időben említettnek Kréta és a szigetek lakóinak sorában (lykiaiak, kaunosiak, lelegek) a praehistorikus időben nyugat felé terjeszkedvén, ellepték a szigeteket, sőt a görög szárazföld partjain is megtelepedtek, később azonban a görögöktől ismét visszaszorították eredeti hazájukba. Hogy Krétán, a szigeteken és az aegaei tenger mellékén egykoron a görögök előtt, majd aztán a szárazföldön velük együtt és uralmuk alatt, a kisázsiai néptörzsekhez tartozó, valószínűleg nem indogermán nyelvű károk (lykiaiak) laktak jó ideig, azt a nyelvészeti kutatás (Kretschmer, Fick) is megerősítette azon megfigyelései alapján, hogy azok a szigetekbeli, krétai, szárazföldi hely-, hegy- és folyónevek, melyekről joggal felteszszük, hogy a legrégebbiek közé tartoznak, minden görög etymologiai megfejtéssel daczolnak, nyilvánvalóan nem görög, nem is idegen eredetűek és hogy ezek a földrajzi nevek Kis-Ázsiában, az említett néptörzsek területein ismétlődnek vagy rokonképzésű társakkal bírnak. Értjük az s(s)- és nth- (kisázsiai nd-) suffixummal képzett neveket (pl. Tyliossos, Poikilassos, Amnisos, Brilessos,

Koressos; Larisa, Amphissa; Syrinthos, Tiryinthos, Pyranthos, labyrinthos — Labraundos stb.). Sőt még a vallás területén is utalhatunk Kréta és Kis-Ázsia között fennálló kapcsolatokra; hogy csak egyet említsünk, a minosziak legfőbb kultusjele, a kettős bárd, kisázsiai eredetű, a károk főistenének jelvénye. Maga a labyrinthos, Knossosnak főnevezetessége, a labrys symbolumában tisztelt istennek háza, káriai eredetű név.

Ha mindazonáltal nem fogadjuk el azok véleményét, kik a minosi culturát a károknak tulajdonítják, annak oka abban a fontos tényben rejlik, hogy e nép eredeti lakóhelyén, a hová az előrenyomuló görögségtől visszaszorítottatott, semmiféle művelődést, olyat, mely a minosziával csak távolról is össze volna mérhető, nem teremtett, Káriában valamire való művelődésnek nyomai csak a mykenei kor végén, éppen a görög hatás következtében mutatkoznak. Ez kizárja annak lehetőségét, hogy az eteokreteknek tulajdonított culturát a károk javára írjuk — ezek ily feltevés mellett éppen csak európai tartózkodásuk idején lettek volna cultur nép, az előtt és után, eredeti hazájukban culturalis hajlamaik, tehetségük nem érvényesült volna. Szem előtt tartva Herodotos tudósítását, hogy Minos alattvalóivá tette a károkat és hajóin legénységül alkalmazta, legfeljebb annak valószínűsége marad fenn, hogy az eteokreték mellett a műveltség terjesztésében szerepeltek, meghódított népként éltek az uralkodó és alkotó minosziak fennhatósága alatt. Ha bizonyos fokú culturának birtokában voltak azon a területen, melyet meghódításukig, illetőleg visszaűzésükig megszállottak volt, az csakis az úgynevezett sziget-culturával hozható kapcsolatba, a mely azonban a krétai culturától jellege szerint különböző, annál minden tekintetben szegényesebb, kezdetlegesebb.

Megemlítjük, bár tisztában vagyunk vele, hogy anthropologiai, kraniologiai sajátságokból csak nagy óvatossággal szabad ethnikai és linguistikai következtetéseket vonni, hogy az eteokreték területén, a minosi cultura két virágkorának sirjaiból származó koponyákon tett mérések a dolichocephalia uralkodását igazolják, míg a kisázsiai népfaj területén átkutatott ősi sírok koponyái evvel ellentétben brachycephalok; a mi szintén azon feltevés ellen szól, hogy a károknak tiszteljük a krétai cultura hőseit.

Ezek szerint Krétán a homerosi sorokban megjelölt néprétegek száma egygyel, a kisázsiai eredetű törzsszel vagy törzsekkel, nevezetesen a károkkal szaporodott, a kiktől azonban a műveltség fejlesztésében való tevékeny közreműködést meg kellett tagadnunk. A görög dialektologiai kutatásnak sikerült újabban a Krétán említett három görög néptörzsnek a szárazföldön való felléptét, történeti egymásutánját meghatározni; a Hellasba való beözönlés sorrendje bizonyosan Krétára is érvényes. E szerint

nem szabad többé az achájokat a legrégőbb hellén cultura képviselőinek tartanunk, a kiknek műveltségét az utánuk törő dórok, nyugati görögök harcziás törzsei semmisítették meg, hanem az achájok (aiolok) elé, mint Görögország első hellén lakosságát be kell toldanunk egy pelaszg-ión réteget, melynek törzsei az ott talált ősi, nem indogermán, részben vagy teljesen kisázsiai lakosoktól a culturának bizonyos elemeit átvették, viszont a saját nyelvüket uralkodóvá tették, rájuk kényszerítették és így velük asszimilálódtak; ezek a törzsek csakhamar Krétával is érintkezésbe léphettek, a krétai cultura hatása alá kerültek. A későbbi görögök a pelaszgokat épp az őslakossággal történt keveredésük miatt tarthatták barbároknak. Az achájok, kiket az epos jellemző módon *εὐκνήμιδες* és *χαλκιοχίτωνες* epithetonokkal említ, hódítókként lépnek amazok helyébe (csak Attikában nem szorították ki az iónokat); mint hódítók törnek Krétába, sőt mikor újabb görög törzsek észak felől szorongatják, tovább délre, Egyiptomba is átesapnak. Ezek az újabb görög törzsek, a dórok és nyugati görögök, kiknek hullámozását dór vándorlás néven ismerjük, tulajdonképen csak megismétlik az achájoknak pusztító munkáját.

Ha számításba vesszük, hogy az achájok, kiket az egyiptomi feliratok akaivasa néven emlegetnek, azon népek sorában szerepelnek, kik „északról, a szigetek felől” Merneptah alatt, azaz a XIII. század első negyedében Egyiptomra támadnak, irányítót nyerünk arra nézve, hogy e néphullámozás tekintetbe vételével a görög törzsek térfoglalását Hellasban legalább hozzávetőleg chronologialilag megállapítsuk. Az achájok a későmykeni korban foglalhatták el Hellast és Krétát, míg a pelaszg-ión törzseknek a szárazföldi Görögországban való letelepedése azokat a századokat tölti be, melyeket a közép- és korai mykeni művészet korának mondottunk, sőt valószínű, hogy letelepedésük még egy-két századdal előbb indult meg. Szóval azokban a századokban, a melyekbe az úgynevezett mykeni cultura emlékeit utaltuk, a görög szárazföldön, nevezetesen Argolisban már görög törzsek tették a lakosság uralkodó rétegeit. Ezek a görög törzsek, a pelaszg-iónok kerültek legelőször érintkezésbe a minosi culturával s ők fejlesztették a minosi culturának az Argolisban található változatát. Ezt a szárazföldi minosi, a szoros értelemben vett mykeni művészetet éppen azon mélyreható ellentétek és eltérések miatt, melyeket Krétával szemben feltüntet, nem szabad a krétaiaknak, hanem más népnek kell tulajdonítanunk, a területén akkor uralkodó pelaszg-iónoknak. A műveltség kifejlődésében része van ugyan az őslakosságnak is, kiktől bizonyos elemeket átvettek, főleg azonban krétai példák hatása érvényesült benne, sőt krétai mesterek közreműködése és tevékeny részvétele gyakorolta a döntő befolyást: a pelaszg-ión törzsek, mint a megszállott

föld urai megismerkedvén a magasfokú minosi culturával, átvették azt, alávetették magukat Kréta culturájának, melynek köre természetesen messze túlterjedt a sziget határain, hiszen a hol az óvilágban a Minos, Minoa névvel találkozunk, ott fel kell tennünk, hogy Minos népe lakott és működött.

Minos tengerjáró, hatalmas népe nemcsak Argolis görög fejedelmeivel és az orchomenosi minyaiak híres királyaival állott élénk összeköttetésben, hanem sűrűn érintkezett, főleg kereskedelmi czélból a szomszédos Egyiptommal is, mint erről a síroknak kölcsönös bevételből eredő számos, a chronologia szempontjából felette értékes lelete tanuskodik. Ezen érintkezésnek, mely a reá vonatkozó adatok szerint békés és barátságos volt, oly feliratos és képes emlékeket köszönünk, melyek a minosi cultura embereire újabb világot vetnek. Az új birodalom felirataiban többször történik említés egy Kefto, Kafto nevű országról, melyen az egyiptologusok egybehangzó véleménye szerint az Aegaei-tenger szigeteinek népét kell értenünk és melyet már Brugsch Krétával, a bibliai Kaphtorral azonosított. Ez az azonosítás bizonyossá vált azóta, hogy alkalmunk nyílt a XVIII. dynastia sírjainak egyes falképeit a krétai paloták freskóival és a kandiai museum vázáival egybevetni. Az egyiptomi ilyenmü falképek közül legérdekesebb az, mely Seh Abd el Kurnában, Theba területén, Rechmerének, III. Thutmozsiz fáráo nagyvezérének, sírját díszíti. Rechmerének, mint Theba kormányzójának tisztjéhez tartozott, hogy uralkodója nevében a meghódított, valamint a szövetséges népek küldöttségeit fogadja. Élete történetének e fontos eseményeit Rechmere sírjában az illető követségek ábrázolásával örökítette meg, s itt Dél, Észak, Délkelet népeinek sorában, kik országaik állatai val és termékeivel, leopardokkal, zsirafokkal, lovakkal, elefántesonttal, strucztollakkal stb. kedveskednek a fáráónak, megjelennek Északnyugatnak követei is, kik szabad voltukat jellemző egyenes tartásban iparművészeti tárgyakat, vázakat, rhytonokat, állatprotomékat, berakott művü töröket, ékszereket hoznak ajándékkul, a mely dolgokban azonnal felismerhetjük a minosi művészet tipikus formáit és alkotásait. A követek egyenes, nem semita arczéle, hosszúfürtü hajuk, bajusz- és szakálltalan voltak, darázsderekuk, övre erősített kötényszerü, himzéssel díszes rubájuk és lábbelijük szakasztott mása a knossosi falképeken ábrázolt embereknek; az azonosítás megerősítéseként a küldöttség felett olvasható felírás azt mondja, hogy „Kefto és a tenger közepén fekvő szigetek nagyjainak békében való érkezése“. A keftik tehát a minosi cultura emberei, a mi eteokretjeink, kik a palotastylus korában, mikor kiesi országukból tengeri hatalmasság lett, Egyiptommal baráti érintkezésben állanak, mint erről még több, két századon át folytatódó hasonló felirat és ábrázolás tanuskodik. A XIX.

dynastia korában megszakad az ilyen emlékek tanúsága, az északról megindult népvándorlás hullámai Egyiptomba is átesapnak, eleinte, II. Ramzesz alatt, még csak Kis-Ázsia felől támadnak a nilusmenti birodalomra, utódja, Merneptah (1280) alatt azonban, mint láttuk, az achájok is szerepelnek az ellenséges hadak sorában, s ebből következik, hogy ezek akkor már Hellasban és Krétában is megvetették lábukat, mint erről a knossosi és phaistosi paloták maradványai tanuskodnak, melyek magukon viselik 1350 táján történt erőszakos pusztulásuk jeleit.

Hellén törzsek, achájok és dórok pusztították el a minosiak virágzó culturáját, valamint azt a culturát is, melyet a pelasgionok fejlesztettek Hellasban, a mykenei culturát. A „dór vándorlás“ után szakadás támad az Aegaei-tenger környékének művelésében, melyről csak kevésszámú, kezdetleges és más jellegű emlékünkszámunk marad. A minosi művészet emlékei az intézményekre és vallásos képzetekre vonatkozólag szintén nyújtanak adatokat, melyek a krétai és a hellén cultura közti ellentétet bizonyítják, több közöttük az elválasztó, mint az összekötő vonás; a krétai szigetek szentélyeiben sincs meg a minosi korból a hellén időkbe átvezető folytonosság.

A Kréta és Hellas közti viszony a feltett kérdésre vonatkozólag tehát úgy alakul, hogy a krétai műveltséget a rendelkezésünkre álló egyes adatok egymagában véve ugyan gyenge, de együttes alkalmazásukban bizonyos valószínűséggel bíró tanúsága szerint annak a népnek kell tulajdonítani, melyet a görögök eteokretnek, az egyiptomiak hazája szerint keftinek neveztek; ez a nép ábrázolásainak világos tanúsága szerint biztosan nem semita; s ha a praisosi feliratokban ősi nyelvük lappang, valószínűleg indogermán nyelvet beszélt; Krétán minden jelentősebb idegen hatás nélkül fejleszti ki a Kamares- és palotastylus pompáját, művelődésének és hatalmának körét messze kiterjesztvén, körülbelül a 17. században Kr. e. érintkezésbe kerül Peloponneson a görögséggel, annak pelasg-ion törzseivel, kik az ott megismert magasabb minosi culturának alávetik magukat, azt a maguk módja szerint utánozzák (mykenei művészet). Az északról előretörő achájok a 14. század táján elfoglalják a mykenei várakat, a lakóhelyeiről kiszorított nép egy része Kis-Ázsia partjain talál új hazát — innét van, hogy a régi ion művészetben újra élednek a mykenei művészet bizonyos vonásai. Az achájok mérik az első nagy csapást Kréta culturájára, az elsatnyul, hogy aztán a dórok mindent letipró vándorlása következtében végkép elpusztuljon. Ezek a következtetések természetesen a valószínűségnek csak azon fokára tarthatnak igényt, melyen túl e kérdésben adataink természete szerint annyit sem juthatni, legalább addig nem, míg nem sikerül magát a minosi népet megszólaltatni,

azaz megfejteni a témérdek számban ránk jutott krétai írásos emléket, a knossosi palota leltárait, a mire azonban bilinguis emlék híján egyelőre nem lehet reményünk.

Már az eddig mondottakból is világos, hogy arra a kérdésre, proto- avagy praehellén-e a minosi cultura, csak avval felelhetünk, hogy e művelődés nem a görög szellem terméke. A görög művészet történetirői következetesen a krétai művészet tárgyalásával vezetik be Hellas művészetét, mintha ez amannak továbbhajtása volna, mintha a kettő közt — mint a hogyan ez két egymást felváltó nép művészeti életében többször megesik — a fejlődés folytonossága uralkodnék. Ez a folytonosság nem áll fenn. Nem szabad szemet húnyni azon tény előtt, melyet a két művészet jellegének analýsálása ad (ezt végzi dolgozatom második része), hogy tudniillik a krétai művészetben egészen más erők, más felfogás, más lélek nyilvánul, mint a hellén művészetben. A kettőnek stylusa, az a mód, a mint az építészettől megoldandó gyakorlati feladatokat megvalósítja, a mint a festésben és szobrászatban a természetet utánozza, a krétai paloták szembesítése a görög megaronnal és templommal, a minosi képirás és plastica színpompája, Japánra emlékeztető naturalismusa, csapongó phantasiája ellentétben a hellén művészet stýlszerű, harmonikus, mértékű és világos szerkesztésű alkotásaival kétségtelemné teszi, hogy itt két különböző, bár egyaránt nagytehetségű nép állott egymással szemben, kétségtelemné teszi, hogy a minosi művészet és művelődés nem proto-, hanem praehellén.

Jelenlés oroszországi utamról.

(Kivonat *Tuzson János* l. t. 1912 november 4-iki előadásából.)

A délorosz pusztákat a folyó év nyarán azzal a czéllal utaztam be, hogy flórájukat az Alföld és az Erdélyi Medenceze flórájával összehasonlítsam és a közöttük levő fejlődéstörténeti vonatkozások ismeretéhez adatokat gyűjtsek; különösen pedig, hogy azokat az irodalmi adatokat, a melyek felhasználásával egy korábbi dolgozatomban¹ Magyarország és környezete fejlődéstörténeti növényföldrajzának főbb vonásait összefoglaltam, autopsia révén részletesebb adatokkal és megállapításokkal egészítsem ki.

A czélnak megfelelő lehető legteljesebb felszereléssel és előkészületekkel május hó 26-án indultam útra, melyen *dr. Sztankovits Rezső* fővárosi polgári iskolai tanár Budapest székesfő-

¹ „Magyarország fejlődéstörténeti növényföldrajzának főbb vonásai.“ *Mathem. Természettud. Ert.* XXIX. 1911. 558. old.

város kiküldetése folytán, *Timkó Imre* m. kir. osztálygeológus pedig a Földművelésügyi Minisztériumtól kiküldve, külön, talajtani czélokkal vett részt.

Ismerve azokat a nehézségeket, a melyek egy ilyen expedícióval kapcsolatosak és tudva azt, hogy az orosz intéző körök természettudományi czélokra régi idők óta fogva előszeretettel támogatnak, utunkat nem irányítottunk keletfelé, egyenesen a pusztákra, hanem először Szt.-Pétervárra utaztunk, hogy a kellő iratokat megszerezzük. Addig pedig *Priklonszki* budapesti orosz császári főconsul úr ő excellentiája látott el ajánló iratokkal, melyeknek különösen Granyicza határszéli állomáson vettük megbecsülhetetlen hasznát, a mennyiben teljes felszerelésünkkel szabadon léphettünk orosz területre.

Szt.-Péterváriban a Tudományos Akadémia elnökségéhez fordultam, a hol Akadémiánk átiratából már előre értesültek utunkról és annak céljáról és itt az elnökség nyílt levelet volt szíves számunkra kiállítani, minek következményeképpen az egész területen úgy a polgári, mint a csendőrhatóságok feladatunkban a legelőzékenyebben támogattak. A csendőrség, mely az idegeneket a legnagyobb szigorral ellenőrzi és esetleg korlátozza, fogatok beszerzésében s a tájékoztatásban előzékenyen nyújtott segítséget, sőt — a mi feladataink megoldásában igen fontos volt — a fényképezés elé sem gördített igen nagy nehézségeket. Egy alkalommal pedig, a mikor az ott fennálló szabályok alapján a szolgálattelvő csendőrség jogosan letartóztatott, 24 óra múltán, a mint alkalmunk nyílt akadémiai levelünket a főtisztnek bemutatni, minden további igazolás nélkül szabadon folytathattuk utunkat. Itt az orosz belügyminisztérium ama intézkedéséről kell még megemlékeznem, a melyben főleg *Glinka K.* geológus professor szíves közbenjárása folytán részesültünk és ez az volt, hogy a beutazott puszták nagy részére szóló igazolványokat kaptunk, melyeknek alapján az ú. n. postaállomásokon, egyiktől a másikig, az állami alkalmazottaknak járó fogatokra tarthattunk igényt.

Ezek a kedvezmények egyúttal jogokat biztosítottak az expedíciónak minden irányban úgy, hogy kezdettől végig fel voltunk mentve az említett irányú nehézségek viselésétől és azt a kilencz hetet, a melyet az orosz puszták növényvilágának tanulmányozására szántunk, kizárólag ennek a czélnek szentelhettük is.

Szentpétervári tartózkodásomat felhasználtam arra is, hogy egy finnországi subarectikus lápot bejárjak. Ebből a czélból s viborgi provinciában levő *Djune* környékét választottam, a hová *Litwinow D.* a tudományos akadémia herbáriumának öre volt szíves elkísérni.

A parti homokdűnéknek a tenger felé lejtő oldala nagyrészt futó homok, első növényzetét itt-ott jelentkező moha-

csoportok teszik és *Elymus arenarius*. Beljebb, a dűnákön erdei fenyő (*Pinus silvestris*), molyhos nyír (*Betula pubescens*), mezgés és hamvas éger (*Alnus glutinosa* és *A. incana*) alkot csoportokat, a mélyedésekben itt-ott víztócsák vannak, melyekben vízi rózsza (*Nymphaea alba*), *Hippuris*, *Menyanthes*, *Hydrocharis* nőtt, a puszta homokon pedig a mocsári és homoki ibolya (*Viola palustris* és *V. arenaria*), közönséges sás (*Carex Goodenoughii*) tünt fel a még tavaszias növényzetből.

A dűnákat beljebb már megbolygatta a szél; a vízparttal párhuzamos gerinczük átszaggatva, kupaczkokra tagolódik, melyeken főleg erdei fenyves nő. A fák gyér koronája alatt a *Myrica gale* virító, de még levéltelen cserjéi s itt-ott arctikus növények, mint: *Empetrum nigrum*, *Arctostaphylus uva ursi* voltak a hanga (*Calluna vulgaris*) és áfonya (*Vaccinium myrtillus*) cserjéskék között.

A homokdombokat, beljebb, nagy medenczék szakítják meg, a melyek tipikus subarctikus lápok. Teknőjüket a tőzegmoha (*Sphagnum cymbifolium*) szivacsos tömege tölti ki. A medenceze széléig ritkás erdő nyomul be, melynek talaján az alig arasznyira növő törpe málna (*Rubus chamaemorus*) hófehér virágzatai tüntek fel, közéttük a talajt *Majanthemum bifolium*, zuzmók (*Cetraria islandica*, *Cladonia rangiferina*, *Peltigera aphthosa*) és korpafüvek (*Lycopodium clavatum*, *L. annotinum*) borítják.

A medenceze tőzegmohás szélén az *Andromeda calyculata*, *Ledum palustre* virító példányai s a *Comarum palustre* nagy levelei díszlettek, beljebb az ingoványban pedig a *Menyanthes trifoliata* virított tömegesen s *Eriophorum*-ok, *Carex*-ek emelték karcsú szárukat a vizes tőzegmoha fölé. Az ingovány növénytakarójára helyenkint rá lehetett lépni, de csak rövid időre, mert az egész csakhamar süllyedni kezdett s az itt-ott megvillanó vízfoltok mély vize óvatosságra intette az embert. Helyenként zsombék emelkedett ki, melyen egy-egy vékony törzsű, cserepes, zuzmós kérgű erdei fenyő vagy nyírfácska állt s tövén *Salix myrtilloides* meg *Nephrodium cristatum* húzódott meg. Biztos lépést azonban ezekre a zsombékokra sem lehetett tenni, a fatörzsbe fogódzva az mindenestül fordult ki vizes mohaágyából. E nagy kiterjedésű ingoványokon csak itt-ott vezet egy-egy deszkaösvény, mely végig kanyarogva rajtuk, házakhoz irányul.

Különösen érdekes volt megfigyelnem e lápokat azért, mert talajuk alapján véve ugyanoly képződésű, akár csak az aralokaspi transgressio homokpusztái, vagy más déli, parti homokpuszta. Az északi fekvés, illetőleg az alacsony hőmérsék s a nyirkos klíma azonban egészen más növénynövényzeteket eredményez itt; olyanokat, a melyenek a délibeket a pleistocæn alatt boríthatták.

Szt.-Pétervárba visszatérve, *Glinka* professor társaságában vonattal a voronyezsi kormányzóság területére indultunk, mely a feketeföldű délorosz puszták centrumában fekszik.

Utunk Moszkván át vezetett. E területen a balti flóra jellemző, hangás erdei fenyő, luczfenyő (*Picea excelsa*), nyír, éger és rezgőnyárfa-erdői terülnék el, mezőktől megszakitva. Különösen szépek és jellemzők a nyírfaerdők, melyeknek a fák hóféhér törzse s lelógó, gyér lombozata kölesönöz festői képet. Moszkvától délre még ugyanilyen erdők vannak; azonban már a délibb lombos erdők is jelentkeznek, még pedig úgy, hogy a homokos területeken főleg erdei fenyvesek s nyiresek, a löszös területeken pedig tölgyesek (*Quercus pedunculata*) és nyárerdők (*Populus tremula*) nőnek. Voronyezs felé pedig már kezdődnek a puszták. Így ez úton a subarctikus öv és a déli puszták vegetációja közötti fokozatos átmenetet figyelhettem meg.

Voronyezsben a zemsztvo-hivatalban¹ jelentkeztünk, a hol a nekünk legalkalmasabb területek iránt tájékoztattak és itt egy kis herbáriumot is találtam. (A postán az orosz puszták különböző pontjaira irányított növény szárító papiros egyik csomagját átvéve meglepett, hogy az itthon 50 koronáért beszerzett papirosért s néhány présért 300 korona vámot kell fizetni.)

Voronyezstől kezdve most már kocsikon folytattuk utunkat Bobrov irányában Chrjenovojeig, mintegy 100 km-t téve meg. Itt mindenütt fekete földű puszták terülnék el. Ezek alja fluvioglacialis homok, mely felfelé meszes, homokos agyagba megy át s legfelül 50—60 cm vastag, humusban dús, szénfekete talaj foglal helyet. Az utóbbi a steppefüvek száraz klíma mellett lassan korhadó maradványaiból származik. E puszták nagyrészt művelés alatt állanak, főleg rozssal és napraforgóval vannak bevetve úgy, hogy napokig haladtunk közöttük a nélkül, hogy eredeti növényvilágukba bepillantást nyújtottak volna. Csak ritkán állt szabadon egy-egy mesgye, melyen különösen az arany-sárga virágfürtjeivel díszlő *Caragana frutex* s a törpe mandula (*Prunus nana*) árult el valamit a terület floristikai jelleméből. Ezek, a fűvek közül szintén alig kilátszó *Cytisus*-cserjécskével egyúttal e puszták egyedüli fás növényei, nagyobb cserjék vagy fák itt nem élnek meg. Az ugarok ruderalis flóráját *Myosurus*

¹ A zemsztvo-hivatalok Oroszországban a kormányzósági székhelyen vannak és a belügyminiszterium alá tartoznak. Hivatásuk a kormányzóság katonai és politikai irányzata mellett főleg gazdasági, de rendkívül szétágazó. Feladatai közé tartozik a puszták talajtani, floristikai, klimatológiai tanulmányozása a gazdasági szempontok szemelött tartásával. Ezenkívül azonban a telepítések ügyei, kultur-méternöki teendők, sőt a közegészségügy is.

minimus, *Androsace elongata*, *Lamium amplexicaulae*, *Ceratocephalus falcatus*, *Senecio*, *Nonnea* s más genusok fajai alkotják.

E fekete földű puszták termőereje igen nagy s ha eső öntözi őket, igen bőven teremnek. Ez azonban csak nagyon ritkán következik be, rendszeren nagy szárazság uralkodik rajtuk s a talajvíz 15—20 m-nyi mélységben van.

A hol e pusztákon folyó halad végig, a fekete földet homok váltja fel, melyet a vándorló mederből a szél ide-oda mozgat. Ilyen területre értünk Ikorecz mellett. A durva tertiär homokban fogataink alig tudtak haladni, meg-megállva azonban annál érdekesebb flórában gyönyörködhattunk. Itt pillantottuk meg először a délorosz homokpuszták jellemző *Spiraea crenifolia* cserjéit. Fehér virágzataik élénkítették a tájat, közöttük pedig árvalányhaj, *Cytisus*-ok, *Astragalus*-ok, *Ranunculus illyricus*, *Koeleria*, *Bromus*, *Festuca* s más pusztai fűvek díszlettek, a melyek nagyrészt az Alföldön is honosak. A homokpuszta legmélyebb vonalán pedig akkor száraz, időszaki folyó medre haladt, melyet a *Petasites tomentosus* nagy, fehér gyapjas levélsokrai s az *Elymus sabulosus* hatalmas csoportjai tettek változatossá. A meder szélét és partját pedig a délorosz homokpuszták jellemző fűzcserejeje, a kékes hamvas *Salix acutifolia* foglalta el. Bobrov városkán keresztül ezután a voronyezsi puszták egyik igen érdekes és fejlődéstörténetileg fontos pontjára, a Bitjuk folyó völgyébe értünk. Ez a környező feketeföldű pusztáktól homokos és nyirkosabb területével és rajta hatalmas erdőséggel üt el. Ezeknek az erdőknek fái az erdei fenyő (*Pinus silvestris*), kocsányos tölgy (*Quercus pedunculata*), szil (*Ulmus laevis*), nyír (*Betula verrucosa*), ezek alatt pedig törpe meggy (*Prunus fruticosa*), *Rhamnus*- és *Evonymus*-cserjék s közbe-közbe a fekete gyűrű juhar (*Acer tataricum*) teljes virágzásban levő gömbölyű koronái tűntek fel. A mélyebb helyeken az erdő buja növéssé, 40—50 m. magas fenyők is akadnak; a kiemelkedő homokdombok ellenben fátlanak, vagy csak eltörpült fák állanak rajtuk ritkásan, a puszta homokon pedig árvalányhaj, *Alyssum*, *Erysimum*, *Arabis*, *Festuca*, *Bromus*-fajok nőnek. Az erdők és a homokpuszták e sajátos keverékét még változatosabbá teszik az erdő mélyén levő mocsaras, lápos területek. Bennük a lappföldi fűz (*Salix lapponum*) ezüstfehér lombozata festőien emelkedik ki a mocsár sötétzöld növényzetéből, melyben feltűnő a tőzegmoha (*Sphagnum*), *Lycopodium* s a *Lysimachia thyrsiflora*. E borealis szövetkezet itt a puszták közepette, néhol körülvéve árvalányhajás homokbuczkáktól, nagyon meglepő és kétségtelelenül glacialis relictum.

E területek tanulmányozása után még két fontos pontját

figyeltem meg a voronyezsi kormányzóság pusztáinak, úgymint a Talovoje és a Veidelevka melletti feketeföldü pusztákat.

Az előbbieket nem egészen érintetlenek, de vannak köztük olyanok, amelyek 28—30 év óta az itt levő mezőgazdasági kísérleti állomás megfigyelése alatt érintetlenül állanak. Területek nem egészen sík, hanem lankás oldalakból áll, melyeket az orosz feketeföldü puszták jellemző fűtengere borít. Rajtuk néhol beláthatatlan messzeségre uralkodik az árvalányhaj (*Stipa pennata*, *St. capillata*, *St. Lessingiana*); gyönyörűen változatosá teszik e tájat a *Salvia nutans* azurkék foltjai, a nagy, világosabb kék *Campanula*-mezők, a *Crambe tatarica* hófehér gömbjei s az *Onosma tinctorium*, mely utóbbinak különös habitust kölcsönöz az, hogy virágainak egy része sárgásfehér, más része piros. A derékon felül érő árvalányhaj alatt, mintegy alsóbb emeleten, a *Lathyrus pannonicus* fehér vitorlái, *Phlomis*, *Cytisus* s más pusztai növények szoronganak, legmélyebben pedig a *Centaurea sibirica* fehér gyapjas levelei s nagy rózsaszínű virágzatai terülnek a talajra. E puszták növényzete valóban csodásan dús és szép, az orosz puszták igazi flóráját mutatta be. Itt láttuk először e puszták állatvilágának tipikus alakját: a bobakot is (*Arctomys bobac*). Űrge módjára ásott földalatti tanyája körül a kidobált talaj dombocskát alkot, melynek ruderalis flórája (főleg *Fumaria*) elüt a környezetétől. E halmocskákon kívül csupán a régi népek temetkezési és messzelátó helyeiül szolgált kurgánok zavarták meg a pusztát egyhangú képét. Itt gyűjthettem meg először a feketeföldü puszták jellemző flórájának több száz faját úgy, hogy ezt a meglehetősen fárasztó munkát elvégezvén, a következő, ennél még szebb veidelevkai pusztát a tömeges gyűjtés terhetől felmentve tanulmányozhattam.

A veidelevkai puszták *Panyin* grófnő birtokához tartoznak s van közöttük egy nagy terjedelmű rész, amely még kulturális befolyás alatt sohasem állott. Flórája sokban egyezik a talovojei pusztákéval, de őseredetisége feltűnik. A szárazabb lankásokon *Paeonia tenuifolia*, *P. peregrina*, *Oxytropis pilosa*, *Echium rubrum*, derékig érő *Bromus*-ok, *Thalictrum* s más fűvek borítják, helyenkint átmenve a puszták legtömegesebb növényzetébe, az árvalányhaj-mezőkbe. Az árkok szélén embermagasságú ernyősek, továbbá *Cytisus*, *Caragana* és *Prunus nana* cserjék alkottak áttörhetetlen sűrűségét, mellettük pedig a mélyedésekben a *Gladiolus imbricatus* biborpiros virágzatai s a pusztai örökzöld (*Vinca herbacea*) kékes tölcseirei tűntek fel.

Visszafelé menve e pusztáról, egy kiemelkedő helyen kerekken álló házikót pillantottunk meg, melynek belsejében vegytani laboratórium, hőmérők s más különféle fizikai eszközök leptek meg. Az orosz növényphysiologiai társulat egy kiküldöttje

dolgozott benne, a pusztai növények physiologiai viszonyait tanulmányozta.

Innen visszautaztunk Voronyezsbe, hogy a gyűjtött növényeket s fényképfelvételeinket rendbehozzuk.

A Don melletti krétadombokon s a Liszki melletti homokpusztákon tett érdekes, de itt nem részletezendő megfigyeléseinkkel befejeztük a voronyezsi puszták tanulmányozását és 68 órai utat tévén meg gyorsvonaton, az Ural déli lejtői alatt fekvő Orenburgba utaztunk.

Orenburg eléggé tiszta, csinos, részben oroszoktól s egykori német telepesektől, részben mohamedánoktól s kirgizektől lakott kereskedővároska az Ural folyó partján, a mely különösen régebben a szibiriai s turkesztáni kereskedők csereüzletének főfészke. Az utcákon itt már a legkülönfélébb keleti ember-typusokkal találkozunk s megjelennek a tevefogatok, melyek innen dél felé hovatovább kizárólagosabb eszközei a forgalomnak.

Itt a délebbre fekvő kirgiz puszták tanulmányozását vettük czélba, melyeken addig szándékoztunk dél felé haladni, a hol az aralokaspi transgressio homokpusztái a sivatag jellegét öltik. Orenburgban is a kormányzósághoz s a zemsztvóhoz fordultunk, a mely bennünket nyílt levéllel, sőt kísérettel látott el, a mennyiben két kulturmérnököt osztottak be hozzánk és egy kirgizül tudó csendőrt.

Első nagyobb kirándulásunkat, az Ural folyót átlépven, Ázsia területén Aktjubinszk környékén tettük, Karatugaj állomástól indulva ki. E puszták az eddigieknél sokkal változatosabbak. Az Ural hegység végső, geologiailag igen régi, nagyrészt permkori mészkő domboraitól vannak helyenkint megszakítva, melyek között nagy kiterjedésű, gesztenyebarna talajú füves lejtők, mélyebb völgyek, itt-ott sós puszták s erdős és mocsaras területek váltakoznak.

Legérdekesebb flórája a mészkődomboknak van. Ezeken a keleti *Astragalusok* egész sora, *Scabiosa*, *Serratula nitida* s különösen az ezüstös levelű, lilaszín virágú *Hedysarum argenteum* tűntek fel. A dombok oldala nagy lankásokba megy át, a melyek növényföldrajzi képét ismét csak az árvalányhaj szabja meg. E közt *Trinia Lessingii*, *Jurinea linearifolia*, *Serratula xeranthemoides*, *Centaurea ruthenica*, *C. diffusa*, *Achillea Gerberi*, *Dianthus capitatus*, *D. campestris*, *Phlomis pungens* volt nagyobb számmal, a mélyebb helyeken pedig *Gladiolusok* s *Nepeták* diszlettek. A völgyekben az esősebb időszakban patakok, folyók lehetnek, melyeknek mélyebb teknőiben akkor állóvíz maradványát találtuk. Ezekben *Nymphaea*, *Nuphar*, *Potamogeton*, vízi *Ranunculus* virított, a part kavicsbordalékára pedig a *Silene procumbens* terült. A sós területeken gyakori volt a *Frankenia hirsuta*, *Staticek*, *Triticum prostratum*, *Plantago maritima* és itt-ott a *Stipa splendens* hatalmas csokrai tűntek fel.

Utunk harmadik napján, Linyevicza fölött egy magaslaton nyírfaerdőbe jutottunk, a mely mocsaras talajával itt a felsívatagi területek közelében éppen oly glacialis relictumnak tekinthető, mint a chrjenovojei tőzeges mocsár. Erdős foltokat különben több helyen láttunk. Ezek főképen rezgő nyárfából állanak s aljnövényzetükben *Rosa*, *Cytisus*, *Campanula* s *Knautia* fajok közt messziről feltűntek a *Lychnis calcedonica* csoportok élénk piros, a legszebb kerti dísszel vetekedő virágai.

A pusztai mezőkön itt-ott orosz telepések gazdálkodnak, főleg azonban nomád kirgizek lakják gyéren e tájat. 10—15 gömbölyű jurtából álló falvaikat rendszeren a nyílt pusztán helyezik el s juh- meg kecskenyájajaik, méneseik, tevecsoordáik a jurták körüli téren barangolnak. A kirgizek előzékeny, szíves emberek. Lóháton járva be mezőiket, ha bennünket megpillantottak, felénk tartva „aman“ üdvözetük kíséretében bizalmasan nyujtottak kezét és szívesen láttak jurtáikban. A jurta közepén nagy perzsa szőnyeg volt kiterítve, melynek közepén szamovár s hosszúnyakú fémkorsó foglalt helyet. Bennünket a körül elhelyezett vánkókra ültettek, ők maguk pedig guggolva helyezkedtek el körülöttünk s a háziasszony lapos fatáblán kínálta körbe a kanczatejet.

E kirgiz pusztákat még egy irányban átszelvén s összesen mintegy 150 km utat tévén meg kocsikon, Aktjubinszk állomásra tértünk. Innen a taskenti vonalon folytattuk utunkat délfelé, egészen Cselkárig, mely állomásunk már az aralokaspi transgressio homokpusztáinak belsejébe esik. Más esztendőben e tájon már május végén kiperzseli a nap a növényzetet; az idei hűvös és esős időjárás mellett pedig ott létünkör, június 28-án, a pusztai flórát még legteljesebb díszében találtuk. A hőmérsék is tűrhető volt: délben, árnyékban 35—38° C-nál alig volt melegebb, a minek egyik előnye az volt, hogy nem kellett a több okból igen kellemetlen tevéfogatókat igénybevevünk, hanem lovakkal tehettük meg egész utunkat. Cselkártól délre először sós puszták felé tartottunk s már útközben láttuk, hogy teljesen más flóraidéken vagyunk. A *Lycium ruthenicum*, *Dodartia orientalis* s más nekünk teljesen idegen növények már az út mentén figyelmeztettek a különbségre és még inkább maguk a sós puszták, melyeken *Elaeagnus* cserjék, *Asparagus trichophyllus*, *Stipa splendens*, *Glycyrrhiza uralensis*, *Nitraria Schoberi*, *Anabasis salsa*, *Obione verrucifera*, *Nanophytum erinaceum*, *Petrosimonia brachiata* stb., melyek a sós terület szélén észrevétlenül mennek át a keleti *Astragalusok* számos fájával, *Elymus sabulosus* s *Caragana* cserjékkel borított homokbuczkák flórájába. E homokpusztákat durva, tengeri homok alkotja és épp oly szabálytalanul álló homokbuczkákból állanak, mint a szélről megszakgatott tengeri dűnákön máshol is tapasztalni lehet. A

növényzet rajtuk csoportokban áll, szabadon hagyva a napfényben vakító, tiszta homokfelület nagy részét. A mélyedéseket fűzfélék, *Phragmites* és igen buja növésű *Elymus sabulosus* töltik ki, a buczkák oldalán és tetején pedig *Atraphaxis lanceolata*, *Calligonum*-ok *Caraganá*-k, *Syrenia sessiliflora* stb. díszlenek s itt-ott a szép kénsárga virágú *Clematis orientalis* kúszik fel a cserjékre. Egészen más szövetkezet, mint az eddigiek: itt az északibb s nyugatibb puszták *Stipa*, *Koeleria*, *Bromus*, *Festuca*-tól jellemzett formációt már nem találjuk. Úgy hiszem, hogy az aralokaspi homokpuszták flórávidékét legjobban a Mugodzsár dombvonulat déli szegélyén lehetne elhatárolni. Hogy nyugat felé meddig terjed, akkor még nem tudtam, miért is ezéül tűztem ki, e pusztákat nyugatabbra, Asztrakán felett is bejárni. Először azonban vissza kellett utaznunk Orenburgba, ahol gyűjteményünket hoztuk rendbe s egy ottani herbáriumot tanulmányoztam át, hogy azután Samaráig vasúton s innen két napig egy volgai hajón utazzunk Saratovig s ismét vasúttal le az asztrakáni pusztákra. Legalkalmasabb tanyául itt Baszkuncsak község kínálkozott, a mely nem messze a Volgától és Asztrakántól félnapi járásra van. Itt hasonló területekre akadunk, mint a cselkáriak, de általában valamivel több volt a nyugati növényfaj.

Igen érdekes itt a baszkuncsáki nagy sóstó. Olyan tó, a melynek csak tavasszal van vize, nyáron száraz, vastag konyhasóréteg borítja 15 km átmérőjű kerületben, a mely vakító fénnel veri vissza a nap forró sugarait; csak a felette játszó délibáb ligetei nyújtanak a szemnek egy kis pihenőt. Mellette van az asztrakáni puszták nevezetessége, a Bogdohegy. A tó partján az *Anabasis aphylla* sötétzöld, húsos ágazatú csoportjai alkotnak formációt, a hegyoldal alján pedig embermagasságú bozótos terület el, mely nagyrészt *Artemisia scoparia*, *Gypsophila*, *Centaurea*, *Mulgedium tataricum*, *Alhagi camelorum*-ból s más fajokból áll. A hegy köves tetejének növényzete már nagyrészt kiégett, a meredek, téglavörös omladéktalak egész kopárok, aljukat csak itt-ott ékesítették az *Echinops ruthenicus* azurkék virágzatai, néhol pedig gyapjas termésű *Astragalus* ok és természetes tulipánok akadnak útunkba.

Baszkuncsaktól délre és nyugatra, Asztrakán és a Volga felé homokbarkhámos területek nyúlnak. Meglepőek voltak itt a nagyszabású formációk, miket kötöttebb talajú helyeken *Salsola*, majd egy *Artemisia* alkotott, a futóhomokon pedig az *Alhagi camelorum* s az *Elymus sabulosus* foglal el ritkás elhelyezkedéssel nagyobb területeket. Az egyesektől elfoglalt területeken úgyszólván kizárólag az illető faj él, hogy nagy távolságra egy másik váltsa fel.

A homok barkhámok között itt még délebbre hatoltunk

addig, a hol már csak itt-ott bukkant ki a homokból egy-egy *Camphorosma* vagy *Elymus*, különben az egész terület vakító s a széltől finoman fodrozott homok borította.

Bejártván ezeket a területeket, szívesen ellátogattam volna a közeli Asztrakánba és felkerestem volna a Volga torkolatánál a Kaspi-tenger híres „rózsá“-ját, a *Nelumbo speciosa*-t, melynek harmadkori fossilis maradványait a Zsilvölgyből nemrég ismer tettem; azonban felszerelésünkkel s a felszaporodott száritott növényesomagokkal, a jókora súlyt kitevő fényképlemezeinkkel ilyen kirándulásokra nem gondolhattunk, hanem igyekeztünk tovább a Fekete-tenger melletti pusztákra már csak azért is, mert a nyár tikkasztó szakasza erősen közeledett.

E czélből Zarizin felé igyekeztünk részben kocsin, részben hajóval a Volgán felfelé. Ez volt útunk legnehezebb része. A Volga-mocsarak környéke egészségtelen, itt van a pestis, kolera, malária állandó fészke s a szúnyogoktól is sokat szenved az utas. Nehéz helyzetünkhöz járult még az, hogy táplálkozásunk csupa óvatosságból nagyon fogyatékos volt. Főkép teával és angol süteménnyel éltünk és megelőzőleg a kirgiz pusztákon is hasonló sorsban részesülvén, eléggé lesoványodva, de azért jó egészségben hagytuk el a hatalmas Volgát és Zarizint.

Négy napi vasúton tett utazás után, július 1-én érkezünk Chersonba. Útközben az orosz feketeföldü puszták jellemző képei tárultak elénk mindenfelé, itt-ott megszakítva völgyekkel s ben nük tölgyerdőkkel. E területek nagy része éppen úgy van művelve, mint a voronyezsiek, csak hogy itt már több búzát vetnek. A földek esős időjárás mellett rendkívül bő termést adnak, de rendszeren nagy a szárazság és különös veszedelme e tájaknak a „mgla“. Ez egy forró szél, a mely szürke tömegben hordja magával a Turkesztánban felkavart port s útjában a növényzetet leperzseli.

Chersonban a zemsztvohoz fordultunk és itt *Pacoszki* museumi igazgató csatlakozott hozzánk kirándulásainkra. Célünk itt is az volt, hogy egy-egy feketeföldü, homokos és sós pusztá növényvilágát tanulmányozzuk és e szerint készült el úttervünk is. Először a Dnjepr-környéki homokpusztákra utaztunk. Ezek a folyó partján s a szigeteken rendkívül buja növényzettel borítottak. A berkeket főleg *Salix alba*, *S. amygdalina*, fehér-, rezgő- és fekete nyár alkotta, közöttük virított e tájak endemikus növényei közül a *Cirsium incanum* és *Senecio borystenicus*. Távobabb a folyótól a homoktalaj futóhomokká alakul, a melyet csak itt-ott köt meg a *Cytisus biflorus*, *Agropyrum dasyanthum*, *Thymus odoratissimus*, *Dianthus polymorphus*, *Linaria odora*, *L. Biebersteiniana*, *Anchusa Gmelini*, *Achillea Gerberi*, *Silene parviflora*, *Asperula graveolens*, *Scabiosa ucrainica*, gyér takarót alkotva a fodros, hullámos felületű homoktengeren. A szomszé-

dos sós-pusztán pedig a *Salicornia herbacea* és *Suaeda maritima* pirosas-zöldes, sötét gypeszönyegéből a *Lepidium latifolium* fehér virágzatai emelkedtek ki. Itt-ott a kevésbé sós helyeken a *Geranium collinum* virított. Ezután egy napot a gyűjtött növényekkel s a fényképekkel foglalkozva Chersonban töltöttünk, hogy utolsó, de egyik legérdekesebb kirándulásunkra, az ascanianovai vagy tauri pusztákra induljunk. Ez a Fekete-tenger és a Dnjepr között fekszik a Krim-félszigettel szemben és nagyrészt a Falz Fein-család tulajdonában van. Különös nevezetessége, hogy e pusztákból több ezer holdat, mint természeti emléket érintetlen flórával hagytak meg a tudománynak.

Egy másik szintén elég nagy területen pedig sivatagi antilopokat, gazellákat, zebrákat telepítvén meg, főúri kedvtelésből pusztai állatparkot tartanak fenn, e mellett azonban a zebrákat s bölényeket a velük rokon háziállatainkkal keresztezve, új fajtak létrehozását is ezéül tüzték ki.

E tájak tipikus állatvilágából az ugró egerek két faja: a steppei és homoki ugró egér még megvan, a bobak azonban már eltűnt, csak hajdani földhányásai láthatók, újból való megtelepítésük nem sikerült. Jellemző állata még e steppéknek a feltűnően szelíd pusztai sas és egy félénk kigyó, a melyet az ottaniak steppevipérának neveznek. Ha a steppe fogalmát annak fátlansága, illetőleg viztelensége és az ezzel kapcsolatos sajtószzerű növény-szövetkezetei alapján a pusztá fogalmától elkülönítjük, ekkor az összes bejárt puszták közül csupán itt találtam igazi steppét. Sik terület ez, a melyen a meddig a szem ellát, a kurgánoktól és a bobakdombocskáktól eltekintve, semmi sem emelkedik ki; növényzetéből minden fás növény hiányzik, még a *Cytisus* és *Caragana cserjécskék* is. Különben rendkívül dús növényzetében nagy szerep jut a *Stipa capillata* nak, a mely más árvalányhajakkal és nagyra nővő pázsitfélékkel beláthatatlan fütenget alkot. Közöttük *Statice*, *Jurinea linearifolia*, *Centaurea diffusa*, *Pyrethrum achilleifolium*, *Dianthus campestris*, *D. leptopetalus*, *Allium*, *Veronica*, *Onosma tinctorium*, *Cachrys odontalgica*, *Ferula orientalis*, *Carduus hamulosus* stb. nőnek. E nagyszerű formatiót csupán itt-ott váltja fel egy másik: a „pod“. Ez nagy kiterjedésű mező, melynek szintje a steppe szintjénél valamivel, de alig észrevehetően mélyebben fekszik. Talaja tömöttebb, agyagos és tavasszal víz borítja, növényzete a steppe flórájától elütő. Ha víz áll rajta, akkor vízi növények: *Alisma arcuatum*, *Elatine alsinastrum*, *Butomus*, fejlődnek ki; ha száraz akkor jellemzi a *Dianthus guttatus*, *Achillea micrantha*, *Cirsium inuloides*, *Vicia tetrasperma*, *Lythrum tenuifolium*, *L. tribracteatum*, *Nasturtium brachycarpum*, *Juncus sphaerocarpus*, *Agropyrum (repens) pseudocaesium*, *Rumex Marshallianus* stb.

A steppe talaja agyagos fekete föld és rendkívül száraz; a talajvíz 60—70 lábnyi mélyen van s eső nagyon ritkán éri. Jellemző növényszövetkezetei tehát jó talajt igénylő, de emellett szárazságot elviselni tudó vagy kedvelő fajokból adódnak össze. Jellemző erre a növényzetre az is, hogy ha egyszer a talajt szántással megbolygatják, akkor az eredeti pusztai flóra nem teiepszik vissza rá. Legalább is láttam oly területeket, a melyek 15 évvel ezelőtt egyszer fel voltak szántva és még most is a környezetüktől élesen elütő foltok, a melyeken főleg *Artemisia austriaca*, *Agropyrum repens* és *Kochia sedoides*-szel vannak benőve. Éppen így elütnek egyes széles sávok, melyek a tatárok hajdani útvonalait jelezve kanyarognak végig a steppen. Az előbbi növényeken kívül különösen a *Peganum harmala* jelzi ez utak vonalát, melynek magvait széna között a Fekete-tengertől északra tartó utasok hurezolták valamikor szét. E növény sötétzöld lombcsoportjai csak az útnyomok mentén vannak, tovább a steppe mélyébe nem terjednek.

A tauri puszták növényzetének felvételét Falz-Fein úr szivességéből automobilon végeztük s egy napon az ő és *Pacoszski* társaságában, a Fekete-tenger Szívas öble melletti üröm-pusztát és parti sós területet is tanulmányoztam s az utóbbin különösen a tengerparti lejtő különböző magasságaiban, emeletek szerint elhelyezkedő növényszövetkezeteket vettem fel. Ez útunkról mint érdekesebb növényeket említhetem a *Verbascum ovalifolium*, *Agropyrum ramosum* és *A. elongatum*, *Potentilla bifurca*, *Heliotropium Stevenianum*, *Gypsophila trichotoma*, *Silene wolgensis*, *Taraxacum bessarabicum*-ot.

A tengerre lejtő oldalak tetején főleg *Artemisia maritima*, *Stipa capillata*, *Eruca sativa*, *Glaucium corniculatum*, *Peganum harmala*, termékes *Tulipa Biebersteiniana*, *Kochia sedoides* tűnt fel. A partlejtőn magán *Verbascum phlomoideus*, *V. blattaria*, *Mulgedium tataricum*, *Camphorosma monspeliaca*, *Echinops ritro*, *Asperula humifusa*; a lejtő tövében *Aeluropus littoralis*, *Spergularia marginata* s *Triglochin maritimum*; a vizszegély melletti lapos, sós részleten pedig *Halocnenum strobilaceum*, *Statice caspia*, *St. Gmelini*, *St. suffruticosa*! (Pacoszskival együtt), *Frankenia hirsuta*, *Salicornia herbacea*, *Tournefortia arguta* és *Pestrosimonia volvox* helyezkedett el.

Ezzel július 14-én fejeztem be a délorosz puszták tanulmányozását s visszatérvén Chersonba a podgyászunkat, gyűjteményünket rendbehoztuk és 16-án útra kelvén Lembergen át július 19-én érkeztünk haza.

Az útközben több helyről hazairányított küldemények már mind, jó állapotban megérkeztek s fényképfelvételeink is mind rendben vannak. Összesen 35, földrajzilag és ökológiailag külön-

bőző területen, kereken 4000 herbariumi lapra való növényt gyűjtöttem, megközelítőleg 1200—1400 fajjal s a jellemző növényföldrajzi formációkról kereken 200 fényképfelvételt készítettünk. Az előbbieken itt-ott felsorolt adatok a végleges munkának tehát csupán egy csekély töredékét teszik. A gyűjtött anyagban számos, systematikailag és növényföldrajzilag új adat vár feldolgozásra. A tapasztaltakkal pedig azokat, a miket említett korábbi dolgozatomban az Alföld és az Erdélyi Medenceze flórájának fejlődéstörténetére és növényföldrajzára vonatkozólag kifejtettem, főbb tételeikben megerősítve látom, az autopsia csupán a részletekre vonatkozólag juttatott újabb, de igen értékes adatok birtokába.

Az egész terület fejlődéstörténeti növényföldrajzát a szerzett tapasztalatok, valamint az egyes flórákat tárgyaló, nagyrészt orosz nyelvű munkák alapján a következőkben foglalhatom össze. Az Alföld és az Erdélyi Medenceze, szóval a Kárpátoktól övezett medenceze steppe növényei nagyrészt a Pyrenäusoktól kezdve egész Nyugat Európában honosak és legalább 75—80 százalékuk átterjed a dél orosz pusztákra is. Erősebb megfogyását e flórának csak messze keleten, az aralokaspi transgressio homokpusztáin lehet tapasztalni. Elterjedésében, illetőleg kelet felé való megfogyatkozásában két fontos határvonal állapítható meg: az egyik a Prut folyó tájéka, a másik, sokkal élesebb és jelentékenyebb határvonal, pedig a Jergeni Dombvonulaton húzható meg.

Ezzel szemben az aralokaspi homokpuszták és környezetük flórája messze keleten, nagyrészt Turkesztán, Dzsunágria és Altai-Szibiria pusztáin is megvan. Nyugat felé a Jergeni Dombvonulatig uralkodó, itt hirtelen megcsappan, hogy egy még eléggé számottevő része azonban a Jergeni Domboktól nyugatra is elterjedve és nyugati elemekkel keveredve alkossa a dél orosz puszták dús vegetációját. Ezek a keleti steppe elemek a Prut táját már megfogyva érik el s közülök hozzánk és a Balkánra már csak igen kevés terjed át. Ezek elterjedésében az előbb említett két flórahatar egyaránt jelentős: nevezetesen ezek szempontjából is az egyik flóraválaszték a Jergeni Dombvonulaton, a másik pedig a Prut folyó környékén vonandó.

Mint hogy a Kaukázusnak és Kis-Ázsiának tudvalevőleg saját szerű, mindenestre „keleti” jellegű flórája van, melyet Nyugat-Európa s az aralokaspi transgressio és környezete pusztai flórájához csak aránylag kevésbé fűznek kapcsolatok,¹ a dél orosz puszták flórájának vázolt elhelyezkedéséből kétségtelenül két fő góczterületre lehet következtetni. Az egyik Ázsia nyugati és délnyugati része, a mely mint a pleistocaen alatt jégáraktól

¹ A Kaukázus fejlődéstörténeti jelentőségét a dél orosz puszták flórájára ez alkalommal nem akarom részletesebben érinteni.

mentes terület, fenntartója volt a keleti steppe-elemeknek, a honnan ezek a jégárak visszahúzódása s a délorosz területek talajának fokozatos kiszáradása után messze nyugat felé is elterjedtek. A másik pedig Európa déli és délnyugati része, a melynek jégmentes területein a nyugati steppe elemek tartották fenn a pleistocaen alatt fajaikat, hogy innen a pleistocaen után a Kárpátoktól övezett medenczébe és tovább keletre, a délorosz pusztákra is átterjednek. Ha tehát Alföldünk flórája a délorosz pusztákéval sokban megegyező, azt nem úgy kell értelmeznünk, hogy Alföldünk pusztai növényzetét a délorosz pusztákról kapta, hanem úgy, hogy ez flóra a pleistocaen után Dél- és Nyugat-Európából terjedt el hozzánk is meg nagyrészt a délorosz pusztákra is. Az ellenkezőnek feltevése főleg *Kerner* nyomán terjedt el, különösen a német irodalomban, azonban ellentétben áll nemcsak a flórák jelenlegi elhelyezkedésével, hanem a fejlődéstörténet kétségtelen tételeivel is, mert először is nem származtathatjuk egy geologiailag idősebb flóraterület elemeit egy fiatalabrról le, másodsor pedig a keletről való bevándorlás elvét csak úgy volnánk képesek némileg magyarázni, ha azt tételeznők fel, hogy Nyugat-Európának a pleistocaen előtt nem voltak steppéi, vagy pedig azt, hogy ezeknek nem volt a mai steppenövényzete. Az előbbinek ellene szólnak *Nehring* és mások kétségtelen adatai, az utóbbinak az a körülmény, hogy földünk növényzetének mai rokonsági csoportjai a pleistocaen előtt már ki voltak alakulva. Hogy a délnyugatról északra történt vándorlás milyen árnyokban ment végbe, azt pontosabban megállapítani alig lehet, hogy azonban hazánk és általában délnyugati Európa pusztai flórája őshonos lakója e tájaknak és csekély kivétellel nem származott keletről, az kétségtelen. A keleti és a nyugati steppe-elemek mai elhelyezkedésének főbb növény-földrajzi határvonalai most már az elmondottakból önként következnek.

Az aralokaspi transgressio egyik flóráválasztéka a Mugodzsar-dombok déli oldalán vezet, a másik a Jergeni Dombokon. Hogy a kettő miként kapcsolandó össze, azt pontosan nem állapíthatom meg, úgy hiszem azonban, hogy ez a vonal a Jergeni Domboktól északra a Volga mellett vonható Szaratov tájáig, a honnan az Uralhoz csatlakozó dombsorok legdélibb határán egy ívvel kapcsolódik a mugodzsári flóráválasztékhoz. Ez az *Aralokaspi flórávidék*. A következő flóráválaszték a Prut folyó mentén vonható. Az így elhatárolt *Délorosz flórávidék* északi határa a tölgyfaerdők északi határán vonandó meg. Ennek egy-két pontját, így pl. a Moszkva tájékára esőt ismerem, az egész vonal megvonásához azonban ez idő szerint nem rendelkezem a kellő adatokkal. Nemkülönbén ez idő szerint a Kaukázus felé sem tudom a Délorosz flóra vidékét elhatárolni.

A Pruttól nyugatra esik a Dunai flóravidek, a melynek viszonyait előbbi, fent idézett dolgozatomban főbb vonásaiban már leírtam.¹ Jelentésem végeztével kedves kötelességemnek teszek eleget, midőn a Magyar Tudományos Akademiának hálás köszönetemet fejezem ki, hogy erkölcsi és anyagi támogatásával lehetővé tette oroszországi utamat. Őszinte köszönettel tartozom továbbá utitársaimnak s különösen *Glinka, Litwinow* és *Pacsoszki* uraknak. Elismeréssel kell megemlékeznem *Timkó Imre* osztálygeologus és különösen *dr. Sztankovits Bezső* fővárosi polgári iskolai tanár úrról, hogy mint az összes munkálatokban odaadó munkatársam, tudományos céljaink elérését lényegesen előmozdította.

A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.

(Kivonat *Császár Elemér* 1. tag 1912 decz. 2-iki előadásából.)

Arra a kérdésre szeretnék megfelelni, milyen hatással volt a német költészet a XVIII. század magyar költészetére. A századot nem matematikai pontossággal értem. Kiindulópontul az 1711. esztendő t választom, a mikor a szatmári békére következő ellankadás nemcsak a nemzeti köztudatot szüntette meg, hanem szétépte azokat a kötelekeket is, a melyek műveltségünket azelőtt a nyugati népek culturájához fűzték. Határpontul az 1795. esztendőt veszem, a mikor a Martinovics-féle mozgalom vérbefojtásával íróinknak éppen az a csoportja némul el, a mely nyugati műveltségénél fogva a legfogékonyabb volt a külföld költői eszméi iránt. Kazinczy, Batsányi, Szentjóni, Versegly, a kiket némely irodalomtörténetírónk a németes iskola neve alatt foglal össze, Ausztria börtöneiben sanyalódnak, s szerencsétlen véletlenként a velük rokonlelkű Dayka és Kármán körülbelül ugyanakkor hálnak meg. Így az 1795. esztendő éppen a mi szempontunkból fontos határjelző költészetünk életében.

Dolgozatom, melyben e kérdésre megfelelek, két részből áll: az egyik, az elemző, sorra veszi időrendben azokat az irodalmi áramlatokat, melyek Németországból átsaptak hozzánk, és keresi magyar jelentkezéseiket; a másik, a rendszerező, összeállítja betűrendben azokat a német költői műveket, a melyeknek fordítás, átdolgozás, utánczás vagy hatás alakjában visszhangja támadt irodalmunkban. A következőkben dolgozatom terjedelmes első részének rövidre vont eredményeit leszek bátor bemutatni.

¹ E dolgozatom 586. oldalán az *Erica carnea*, *Salix silesiaca* és *Polygala chamaebuxus*, mely a *Kerner-Weltstein*-féle Chavanne Hand-atlas-beli szöveg révén tévesen került be, törölendő. Nemkülönben a *Vicia picta* az 571. oldalról az 572. oldalra, a *Lathyrus* mögé, — az 573. oldalról pedig az *Alkanna tinctoria* az 579. oldal flóralistájába teendő át.

Annak, hogy egyik irodalom hasson a másikra, első feltétele, hogy a két nemzet tagjai között meglegyen a nyelvi érintkezés lehetősége, a fölvetett kérdésre alkalmazva; hogy a magyar közönség s a sorukból kikerülő írók olvassák és megértsék a német irodalom termékeit.

Milyenek voltak ebben a tekintetben hazánkban az állapotok 1711 után? Korszakunk a letűnt korszaktól nem sokat kapott örökségül. Ismeretes, hogy mikor a kuruczok egy német levelet elfogtak, Károlyi seregében nem akadt ember, a ki megértette volna. Ez az egy adat messzemenő következtetésekre jogosít fel. Azt olvassuk ki belőle, hogy a nemzet tulajdonképeni zöme, az ország culturájának vezetői, a köznemesség, korszakunk idején nem is ismerhette a német irodalmat, mert egyáltalán nem tudott németül. S ezt a föltevést megerősítik a tények. Középnemességünk az antireformatio sikeres térítése után is nagyrészt Kálvin hitét vallja, s református uraink előtt ebben az időben teljesen ismeretlen a német nyelv. Sárospatakon, a reformátusok főiskolájában 1769-ig nem volt németül tudó deák, az iskola könyvtárában nem volt egyetlen német szépirodalmi könyv sem, de hiába lett volna, hiszen, mint Kazinczy mondja: „a' Kálvinista a' Német Írókat nem olvassa, mert nem érti“. Még asszonyaink sem tudnak németül. A ragyogó szépségű Fáy Zsuzsánna, a későbbi ifjabb Ráday Gedeon gróf felesége, Gödöllőn nem tudott Mária Terézia kérdésére megfelelni, mert a királyné németül szólt hozzá. A katolikusok között már inkább akadt, a ki értette a német nyelvet, beszélt is, de épp oly kevéssé olvas német könyvet, mint kálvinista társa. Iskoláikban épp úgy nem tanítják a német nyelvet, mint Patakon vagy Debreczenben. A lutheránus városi elem s az udvarhoz simuló aristokratia német műveltségű volt ugyan, de már nemcsak nyelvben, hanem érzelmvilágban is, s így a magyar törekvésekkel semmi kapcsolatot nem tartottak. Szóval, korszakunk nagy részén keresztül műveltjeink egyik fele nem olvasott németül, a másik fele nem írt magyarul; jóformán egészen hiányzott az alap arra, hogy a német irodalom hatása alá kerítse a magyart.

Bár lassanként mutatkoznak a változás jelei — főképpen abban, hogy köznemességünk és magyar érzésű főuraink sorából az ifjabbak hosszabb időt töltenek Németországban tanulva, művelődve — 1711-től éppen egy félszázadig költőink a német irodalom mellőzésével a román irodalmakat aknázták ki. A nemzetietlen kor irodalma kisebb részben a latin, olasz és spanyol, nagyobb részben a francia irodalom hatása alatt áll, s olyan erős mértékben, hogy joggal nevezhetnők irodalmunk román korszakának. Elég, ha Mikesre és Faludira, Hallerre és Zoltán József-re, a két Téli-maque-fordítóra, Orczyra és Illeire, Lázár János grófra

és Baróthira, s a jezsuita irónikra hivatkozunk (Kunits, Kozma, Kereskényi).

A román szellem e nagy hatásával szemben 1760-ig a legkisebb nyoma sincs irodalmunkban annak, hogy a német világi költészet termékenyítőleg hatott volna a magyarra. Sőt ezen fél-század alatt mindössze három olyan munkát találunk, a mely némi kapcsolatba állítható német irodalmi termékkel. Az egyik tulajdonképpen nem is igazi szépirodalmi munka. Hübner *Bibliai történetei*-nek fordítása, a másik Bod Péter anekdotagyűjteménye, a *Szent Hilarius*, a harmadik a lutheránusok énekeskönyve, az 1730-ból való *Magyar Lelki óra*, az első magyar költői mű korszakunkban, mely legalább részben német eredetire vezethető vissza. Mindezek azonban csak szórványos és véletlen jelenségek, melyekből a két irodalom kapcsolatára vonatkozólag tanulságot nem lehet levonni. Bensőbb, tartalmi közösség csak akkor támad, mikor egész irodalmi áramlatok éreztetik hatásukat, mikor nem egyes, esetleges kapcsolatokra, hanem a tudatos kölcsönzéseknek egymáshoz fűződő példáira mutathatunk. Ilyen német szellemi áramlatok a 60-as évek vége felé jeletkeznek először irodalmunkban, s egymást váltva, megújulnak egy századon át a XIX. század közepéig, mikor erejük újra gyöngül s szétesnek apróbb hullámokra.

Az első irodalmi áramlat a 60-as évek vége felé jutott át hozzánk s ott talált termő talajra, a hol századokkal azelőtt a szintén nyugatról érkező áramlatok: a szerzetesek czelláiban. Szerzetesrendeink a nemzetietlen korban épp oly buzgalommal szolgálták az irodalom ügyét, mint a középkorban, s ha munkájuk értéke ekkor nem is volt arányban a reáfordított igyekezettel, két területen, a történetírás és a dráma terén, nagy siker koronázta. Szerény drámakísérleteiket ők is, az utókor is lenézte, de az újabb kutatások világánál nagy irodalomtörténeti jelentőségre emelkedtek, mert bennük keressük a modern magyar dráma csiráit. A XVIII. században mindjobban elmagyarosodó iskolai drámák eleinte, míg a jezsuiták vállán nyugszik jóformán az egész magyar színügy, pusztán az internationalis latin jezsuita-drámák fordításai. Megváltozik a viszony, mikor a piaristáké lesz a vezérszerep. A magyarsághoz jobban simuló, vele lelki közösséget tartó tanítórend más nyomon jár: nem *fordítja*, hanem *magyarosítja* az idegen drámákat; nem szomorújátekokat szerez, hanem vigjátékokat; végül egészen új forrást nyit meg az iskolai színjáték számára, a német drámairodalmat. Evvel megjelöltük az első német irodalmi áramlatot, mely költészetünket érte.

A mozgalom szálai piaristáinktól Holbergig nyúlnak, de Gottsched meg a *Schaubühne* közvetítésével, s eredménye — az

eddig távolról sem kimerítő megállapítás szerint — tizenegy magyar vigjáték, melyek hét német drámára vezethetők vissza. Jelentőségük az, hogy iskolai drámáink, fejlődésük utolsó stádiumában, nagyrészt éppen a német nyelvű színművek hatása alatt, teljesen elszakadnak az egyháztól és iskolától, s nemcsak tárgyban, hanem fölfogásban is elvilágiasodnak. Levetik a jezsuita kothurnust, a történet hősei helyett modern típusokat visznek színre, a térben és időben messze eső események helyett mindennapi, az életből merített jeleneteket mutatnak be, a retorikus pathos helyett a köznapi társalgás hangján szólalnak meg. E folyamat megerősödésére hatottak más irodalmi törekvések is, de az ösztönt hozzá a német drámák, első sorban a *Schaubühne* darabjai szolgáltatták.

Ugyancsak Gottschedhez kapcsolja az irodalmi köztudat Bessenyei *Ágását*, s így ugyanaz a szellemi áramlat, mely az iskolai drámánkat megtermékenyítette, teremtette meg nálunk a könyvdrámát is, ezt a sajátos költői fajt, mely a mi irodalmunkban is igen nagy szerepet játszott. Az iskolai előadások száma a 70-es években, a jezsuita-rend eltörlése következtében, erősen megfogyott, maga a műfaj is fokozatosan vesztett jelentőségéből, a mint közönségünk hivatásos színészek rendezte német előadásokban gyönyörködhetett. Igazi magyar színpad pedig csak 1790-ben nyílt meg, s ebben a másfél évtizedre nyúló időközben a színszerű drámák hiányát éppen a könyvdrámák pótolták, melyek két különböző irodalmi áramlattal kerültek hozzánk. A két áramlat Bécsben, Bessenyei lelkében találkozott és tőle ismét két ágra oszolva árasztotta el az országot. Az egyik volt a francia irodalmi áramlat, melynek hívei Bessenyeitől Pétzeliig a francia dráma átültetésével gazdagították irodalmunkat, a másik, mely Gottschedtől kiindulva s Bessenyeitől közvetítve a német színen divatos drámákat juttatta el hozzánk. A második német szellemi áramlatot, mely bennünket a XVIII. században ért, a német hatás alatt keletkezett könyvdrámáink alkotják, tizenkét német nyelvű színmű tizennégy magyar fordítása. Az utolsó a sorban a Bessenyei hatása alatt dolgozó Kisfaludy Sándornak *Senecája* (1792.), s így a könyvdráma, mely 1772-ben Bessenyeivel indult meg, húsz esztendő múlva újra visszatért hozzá. Érdekeségük s jelentőségük e fordításoknak az a helyes érzék, melyet szerzőik mintáik megválasztásában tanúsítottak. Természetesen óhatatlan volt, hogy több férczmű ne keveredjék fordításaik közé, de ezeken kívül megszólaltatták magyarul a legkiválóbb szerzőket, mint az elnémetesített Shakespeare-t, Kleistet, az irodalom egykori vezéré, Gottschedet, s korukban oly nagyra tartott drámákat, mint *Essex gróf*, *Codrus*, *Clementine*. Látni fogjuk tárgyalásunk folyamán, hogy a német földről érkező áramlatok az egyes irodalmi

irányoknak csak a selejtesebb termékeit juttatták el hozzánk: evvel szemben ez a második áramlat a német szellem java alkotásait hozta át irodalmunkba.

A harmadik irodalmi áramlatnak, melynek első terméke az előbbi áramlat első jelentkezésének évében, az előbbivel egyidőben jut el hozzánk, kisebb a fontossága, mert tulajdonképpen nem egyéb, mint egy régiebb törekvés felújítása, s maga az áramlat messzebből, Franciaországból indult ki, úgy hogy a német irodalom itt csak mint közvetítő szerepelt. Ez az új hullám — ha nem volna anachronismus, akár a romanticismus hullámának is nevezhetnők — a mesés prózai történeteket, a széppróza csodálatos, kalandos históriáit hozta el irodalmunkba. A mozgalmat 1772-ben Mészáros Ignác indította meg a *Kártigám*-mal, követte őt tizenegy magyar író összesen huszonöt művel, melyek között tarka változatosságban tűnnek fel francia és angol, sőt spanyol és arab eredetű regék és tündérmesék, kalandos utazások és robinzonádok, elbeszélések és regények, sőt még ponyvára illő rémhistóriák is. E mesés elbeszéléseken kívül, melyeknek több-kevesebb gyökérszála lenyúlik a heroikus regények termőtalajába, igazi jelentőségre csak a *Kártigám* emelkedett. Kedvelt olvasmánya lett a 70-es évek ifjúságának s hatásának kétségtelen nyomait mutatja e korszak legértékesebb elbeszélése, Székér Joakim *Magyar Robinsona* is. Maga a műfaj azonban megkésve érkezett hozzánk s nem is kiváló alkotások útján, az írókból pedig, a kik e műfajt irodalmunkba átplántálták, hiányzott a stilművészet, hogy a kettős közvetítés folytán értékükben még inkább megfogycokzott külföldi munkákat irodalmi színvonalra emeljék: így ez a harmadik német irodalmi áramlat, melyben úgyszemint kevesebb specifikus német vonás volt, jelentőségben messze elmarad a másik kettő mögött.

Miközben ezek az irányok irodalmunkban elterjedtek, egy új generatio nőtt fel hazánkban, Kazinczyé. Ez a nemzedék, eltérően az előbbitől már *olvas*; Bessenyei izgató munkássága után feltámad lelkükben a vágy szellemük kiművelésére. Megértik a nagy gondolatot, mely a magyar testőrt lelkesítette: a műveltség és hazafiasság kapcsolatát, s felismerik az irodalom jelentőségét, mint e kapcsolat megteremtésének eszközét. Ezen gondolat megvalósítására szentelik erejüket, s ez magyarázza meg az irodalom azon fellendülését a 80-as években. Mivel ugyanakkor a német nyelv is fokozatosan tért foglalt iskoláinkban s irodalmunk vezető szellemei, Ráday Gedeon és Kazinczy, állandó kapcsolatban vannak a német irodalmi törekvésekkel, a 80-as évektől kezdve a magyarság érintkezése a német szellemmel kimélyül, nem olyan külsőleges, esetleges, mint volt eddig, mikor az írók azokat a német munkákat ültették át, melyeket a véletlen

kezükhöz játszott, hanem tervszerű, céltudatos. A részleteket mellőzve csak két fontos tényezőre utalok, melyek ezen irodalmi érintkezést megerősödésére nagy hatással voltak: az egyik az időszaki német sajtó, mely nemcsak tájékoztatója volt a művelt magyar olvasóközönségnek, hanem mintája is a meginduló magyar folyóiratoknak, a másik az almanachok, melyek a német irodalom legújabb jelenségeivel ismertetik meg íróinkat.

Részletesebb vizsgálattal kimutathatjuk, hogy ennek az új írói nemzedéknek alkotásaiban a költői szellem minden jelentkezése — tárgy, szellem, forma — az irodalmi élet sokféle nyilvánulása a német irodalom hatását tükrözi vissza, úgyannyira, hogy a XVIII. század két utolsó évtizedében költészetünk első sorban a német irodalom hatása alatt állott. Azok a német irodalmi törekvések, melyek Hagedornról és Gellerttől kezdve egymás mellett vagy egymást váltva feltűntek, most már szinte kivétel nélkül átcaptak a Kárpátokon és barátságos fogadásra találva hazánkban, egészen átfomálták irodalmunkat. Nem is csak mélység tekintetében múlja felül ez az új hatás a régibbet, hanem minőségileg is. Az újabb német irodalom már szellemben is német volt, alkotásai a német szellem eredeti nyilvánulásai, így az a hatás, melyet nálunk keltett, az igazi német szellemet tükrözi vissza.

Az első igazi német költői mű 1772-ben jelent meg magyar köntösben, Gellertnek *Das Leben der schwedischen Gräfin G.* című regénye, abban az időben, a mikor az egyes német irodalmi körök, a brémaiak, poroszok, göttingiaiak már javában vírágoztak s a nagy német egyeniségek, Klopstock, Wieland, Lessing már megkezdték, vagy befejezték hódító útjukat. Íróink merítettek egyikből is, másikból is, így a különféle irányból vett hatások át meg átjárták egymást. E korszakban az egyes áramlatokat már nehezebb elkülöníteni s némi önkényességet is lehetetlen elkerülni a csoportosításban, mikor a történeti tárgyalás fonalán egymásután kell felfűzni olyan jelenségeket, a melyek a valóságban egymás mellett szerepeltek.

A *Schwedische Gräfin*nek 1772-ben Torday Sámueltól készített fordítása, *A svédziai grófné*, nemcsak az első irodalmunkba átültetett igazi német költői mű, hanem egyszersmind megindítója egy új, korszakunkban immár negyedik német áramlatnak. Az új hullám a *Bremer Beiträge* című folyóirat köréből kelt útra, s középpontja maga Gellert volt. Az egész társaság, de különösen maga Gellert, gyönyörködtetni és tanítani törekedtek egyszerre. Szigorú erkölcsi felfogás, az erény dicsőítése, a vallásos érzület ápolása jellemzi költészetüket, a melynek legkedvesebb műfajai a Hagedorn szellemében művelt tanító mese, az erkölcsi regény, a satira, vallásos lyra. E szellemi áramlat kedvező talajra talált

irodalmunkban, mely századokon keresztül megvárta a költői alkotásokról, hogy az aesthetikai tetszésen kívül erkölcsi okulással is szolgáljanak.

A nyolczvanas évek végén már Gellert a legnépszerűbb német író hazánkban. Regényén kívül meséi és színjátékai is megszólalnak magyarul, egy részüket két, sőt a *Bandot* három magyar író is lefordította, jeléül annak, mennyire megfelelt Gellert antikizáló és moralizáló iránya a magyar közönség ízlésének. Gellerttel együtt átkerül irodalmunkba a többi meseíró is, Hagedorn, Zachariä, Herder és Lessing, majd a kor satirikusa, Rabener, két magyar tollmásolatban is, s a szintén tanító czélú politikai regények közül három, az *Usong*, az *Alfred* s *Hallos glücklicher Abend*.

Sőt ez az irány olyan mélyen begyökerezett irodalmunkba, hogy új hajtásokat is hozott. Pétzeli meséi, noha Phaedrus és Lafontaine nyomán járnak, a tanulást többnyire Gellert módjára fejtik ki a költött történetből, szintúgy Csokonai *Az állatok beszélgetése* czim alatt összefoglalt meséit egészen az ő szellemében látja el tanulságokkal. Kármán meséin viszont Lessing hatása tükröződik, főként a fogalmazásban. Rabener pedig satirikusaink tanító mestere lett, s ha tartalomban nem is, formában az ő nyomán járnak Verseghy és Rájnis. Egyenesen ennek az erkölcsprédikáló iránynak tanítványa Péteri Takáts József, mind költeményeiben, mind prosai elmélkedéseiben. Annyi bennük az útszéli bölcsesség, a lapos köznapi tanítás, hogy a tartalmukat illetőleg nincs okunk idegen hatásra gyanakodni, de munkáinak szelleme, az erőltetett moralisálás, mely minden jelenségből, minden eseményből erkölcsi okulást akar kifejteni, a hasonló tendenciájú költészetben gyökerezik.

Gellert moralisáló iránya után, csak egy-két évvel megkésve, egy új német irodalmi áramlat jutott el hozzánk, az előbbieknél mélyebb és erősebb, a sentimentalismus. Hatása messze kiterjedt, térben és időben egyaránt, mert az emberi szív mélyéről fakadt s bő táplálékot talált a korviszonyokban. A sivár politikai viszonyok, megbénítván az emberek akaratát és tettejét, szinte belekényszerítették őket az érzelmek cultusába, a mi végül az érzelmi élet beteges túltengésévé, érzélgősséggé fajult. A sentimentalismus külföldön csakhamar megtalálta útját az irodalomhoz és főként három költői fajban jelentkezett: a regényben, a lyrában s a drámában. A két első műfaj, a sentimentalis regény és a lyra, mint a német sentimentalismus hajtása, már a 70-es években feltűnik a magyar irodalomban.

A magyar nyelven megszólaló sentimentalis regényirodalom, melynek első képviselője Barótzai Dusch-fordítása, nem jelentős, mert íróink még a legműveltebbek is, nem e műfaj értékes ter-

méseit, hanem silány utánezatait ültették át. Így maga Kazinczy is nem a *Werther*t, hanem a *Siegwart*-ot, meg az *Adolfs Briefe*-t fordítja. *Werther*-fordításunk nincs is e korból, csupán a korszakunk legvégéről származó *Fanni* mutatja Goethe remekének kétségtelen hatását.

Fontosabb a magyar sentimentalis lyra, a mely teljesen a göttingai Hainbund íróihoz csatlakozik. Részben fordítják a német sentimentalis lyra termékeit, mint Kazinczy, Dayka, Kis János, részben annak hatása alatt írnak többé-kevésbé eredeti lyrai költeményeket. Így már Ányos, a kit szerencsétlen életkörülményei és érzélgős kedélye talán német mintái nélkül is elvezettek volna a sentimentalismushoz, majd Kazinczy, Verseghy és Batsányi. Az utolsó költő, a kit korszakunkban kapcsolatba hozhatunk a sentimentalismussal, Csokonai. Ismerte ő is ezt a költői áramlatot, de a helyett, hogy megragadva a varázsától egészséges felfogását megrontotta volna az érzélgőséggel, tudatosan szembe helyezkedett vele: ő az első magyar költő, a ki kortársainak beteges rajongását kigúnyolta. Énekel ő is a holdról, a sentimentalis költők meghitt vigasztalójáról, de jóízű humorral:

Te vagy még egyedül, ó arany holdvilág,
Melyet árendába nem ad még a világ.

(*Az estve*).

Tréfás jókedve egészen a pajkos satiráig fokozódik *Az én poézisom természete* cz. költeményében, a hol a maga természetes vidámságát szembeállítva a sentimentalis költők világfájdalmával, kegyetlenül kicsúfolja folytonos siránkozásukat, s azt a kísérteties, csinált milieut, melybe költeményeiket beállítják. A sors kegyetlen játékából Csokonait is megérintette a sentimentalismus szellője. Mikor elvesztette Rozáliát és igaz fájdalmát költeményekben öntötte ki, költészetét akaratlanul bevonta a sentimentalismus halvány árnyalata. Ebben a lelkiállapotban hívta fel figyelmét Kazinczy a Hainbund egyik külső tagjának, Bürgernek, költészetére. Csokonai emberi és költői jelleme nem egyezett meg Bürgerével, a hogy Kölcsey hirdette, de egy és más tekintetben volt közöttük lelki rokonság, s a midőn a sors Csokonai illúzióit szétépte, Bürger fájdalmas panaszaiban könnyen felismerhette a maga ézelemvilágának elemeit. Így az ő szerelmi lyrája szinte észrevétlenül gazdagodott Bürgertől vett motívumokkal: abból a fájdalomból, mely dalaiban, elegiáiban Rozália, majd Lilla elvesztésén felsir, Bürger hangja is kihallatszik.

Íme a sentimentalismus, mint a XVIII. század utolsó negyedének uralkodó áramlata, hatalmába ejtette a korszak három legnagyobb magyar íróját, Ányost, Kazinczyt, Kármánt és megszólaltatta a negyediket, a mindannyiuknál egy fejjel nagyobb

Csokonait. Ha más nem, ez is tanuskodnék az irány uralkodó volta mellett.

Mellőzve a következő áramlatot, a mely a Hainbund bálványozott mintaképét, Klopstockot, azután Gessnert, s vele az idillt, meg Kleistet hozta át irodalmunkba, s a mely áramlatnak magyar megszólaltatói szintén Kazinczy és Csokonai voltak, mellőzve továbbá Blumauernek fordításokban és Csokonai furcsa eposaiban nyilvánuló hatását, a német anakreoni költészetről emlékezünk meg, mint az előbbi német irodalmi áramlat, költészetünkre szintén mély, szélesben gyűrűző hatást tett. Ez az áramlat, mely szülőhazájában a sentimentalis irányt megelőzte, hozzánk megkésve, majd egy évtizeddel utána érkezett el. Könnyű, kedves költészet volt, igazi epicureus poesis. Minek búsuljunk az élet sok terhén, baján, minek törjük magunkat komoly munkában, a jutalom ugyanaz, a kora halál, vagy a késő vénség. Élvezzük hát a „bort, dalt és szerelmet“, a mint már Anakreon hirdette. Azoknak a hallei költőknek, a kik Hagedorn korábbi rokonszemű kísérletei után ezt a léha, de szeretetreméltó költői irányt elterjesztették, valóban Anakreon s a neve alatt járó gyűjtemény volt a mintaképük. Az ő költői eszméit és indítékait énekeltek meg az ő szellemében és az ő képzeletvilágának sajátos elemeivel.

Mikor a német anakreoni versek eljutottak hazánkba, költészetünk éppen annak érezte legfőbb hiányát, a mi e kései jövevényeknek legjellemzőbb tulajdonsága volt, a könnyedségnek és zengzetességnek. Mint az eltiikkadt vándor a friss forrásvízen, oly mohón kaptak írónk ezen az újszerű szellemi táplálékon. Az örökifjú Ráday Gedeon nyitja meg a sort, követik őt, hogy csak a legjelentősebbeket említsem, tanítványai: Kazinczy, Batsányi és Verseghy. Őt esztendő alatt ötvenhárom német anakreoni költeményt ültettek át magyarba. Az irány azonban meg is gyökeresztett nálunk és új, friss hajtásokat termelt. A német minta után többé-kevésbé eredeti magyar Anakreon-utánzatok születtek, s velük bevonult irodalmunkba ennek az iránynak sajátos szelleme, hangulata. Négy magyar költőn érzik meg különösen a német anakreoni költészet hatása: Arankán, Verseghyn, Révayn és Csokonain.

Németország költészetében már ez időpont előtt megszólaltak a német szellem legkiválóbb képviselői: Lessing és Wieland, Goethe és Schiller. Hangjuk elhatott Magyarországra is, de megkésve. Csalódottan kell megállapítanunk, hogy hatásuk nemcsak költészetük jelentőségével nincs arányban, hanem még az előbbi irodalmi áramlatok hatása mögött is elmarad, mind terjedelemben, mind mélységben. Műveiket olvasták ugyan, eleget is fordítottak belőlük, de annak, hogy behatoltak volna szellemükbe s remekeiktől meghihletve, az így vett hatást beolvastották volna

a maguk költői egyéniségébe, mint később Berzsenyi Horatiusét, Vörösmarty Homerosét, Arany Byronét — nincs semmi nyoma. Kazinczy ugyan később, pályájának második felében, Goethe görög-német classicismusának híve lesz, de még ekkor is inkább Goethe törekvéseit érti meg s nem műveit. És éppen Kazinczy példája, ki *Werther* helyett annak értéktelen utánzatát, az *Adolfs Briefe*-t fordítja, symboluma annak a viszonynak, a melyben a XVIII. századi költészetünk a német irodalommal állott. Ősztönt, buzdítást költőink csak a kisebb egyéniségektől merítettek, a nagyobbakat talán csodálták — ha ugyan egyáltalán megértették őket. Valóban költőink közül igen kevésnek volt olyan fejlett izlése, olyan finom érzéke, hogy egy goethei dal szépségét fel tudta volna fogni. Az ő érzésvilágukhoz és műveltségükhöz mindenestre közelebb állott Hölty és Matthisson. Csak egy bizonyíték: Schillernek és Goethenek is mindössze egy-egy költeménye hozható a korabeli magyar irodalommal kapcsolatba, Hagedornnak vagy huszonöt.

E nagy költők epikus és drámai alkotásai azonban már közelebb férkőztek iróink lelkéhez, s ezért legalább fordításainak bővében vagyunk. Legtöbbet Wielandot olvasták és fordították, a ki három magyar költőnek volt kedvelt írója: Ányosnak, Kazinczynak és Kisfaludy Sándornak. Ha Wieland oly nagy mértékben termékenyítette volna meg költőink képzeletét, a mennyi gyönyörűséget benne találtak: akkor hatása mélységre és egyetemességre nézve minden német költőt meghaladta volna. Így mindössze az lett az eredménye, hogy négy kisebb és kilenc nagyobb műve megszólalt magyarul. Keresve annak a nagy hatásnak az okát, a melyet Wieland a XVIII. század magyar olvasóira tett, első sorban azt a jelenséget kell megjelölnünk, hogy képzeletével különös kedvvel szállott vissza a görög világba, Perikles Athénjébe. A világ történetének ez a legnagyobbszerű korszaka megelevenedett az ő tollán, s a mi fogyatékosabb műveltségű közönségünk Wieland műveiből tanult meg érte lelkesedni. Ebben áll Wieland culturtörténeti jelentősége reánk magyarokra nézve, irodalomtörténeti jelentősége nincs arányban az előbbivel.

A német classicusok művei közül aránylag nagy számmal kerültek át irodalmunkba a drámák. Fordítóinkat azonban, Kovács Ferencz és Kazinczy Ferencz kivételével, nem annyira az írói ambitio, mint inkább a színpadi siker vágya vezette a nagy német drámaírókhoz. Így Kovács Ferencznek két Lessing és két Schiller-fordításán, valamint Kazinczynak három Lessing-, három Goethe- és egy Schiller-átültetésén kívül a többi tíz színpadi használatra készült fordításnak nem is volt más jelentősége, mint hogy műsordarabokat szolgáltatottak a magyar színészeknek. Ez a megállapítás átvezet a következő irodalmi hullámhoz.

A kedvezőtlen korviszonyok és a drámaírók csekélyebb tehetsége érteti meg, hogy mikor 1790-ben, majd 1792-ben megindult a magyar színházi élet, s nyomában a magyar drámairodalom, ezen alig öt esztendei időközben 1790—95-ig rendkívül nagy számmal termettek ugyan magyar drámák, de közülök csak egy-kettő volt eredeti. Pár százra megy a drámáink száma, s majd mind fordítás. Alig van köztük olyan, a mely nem német dráma — eredeti vagy fordított — átültetése volna. Ezek a német eredetű drámák alkotják az utolsó hozzánk eljutott német szellemi áramlatot, mely tartamának rövidege ellenére, terjedelemben minden előbbi német hullámot meghalad. Fordítóink nem voltak válogatósak; elavult, hazájukban már divatjukat multa darabokat épp oly szívesen vettek, mint a legfrisebb újdonságokat. Maguk a fordítók szinte kivétel nélkül pusztán író-mesteremberek, nagyobbrészt színészek voltak, s így a fordítások között irodalmi értékű alig egy-kettő akad. S a mi irodalmunk történetére vonatkozólag még szomorúbb jelentőségű, ebben a korban egyetlen olyan írónk se volt, a ki a német darabok átültetése révén drámaírói ügyességre, technikára tudott volna szert tenni. Az egész hullám elmúlt a nélkül, hogy az utánzott, átdolgozott, fordított drámák nyomán még a XVIII. században eredeti, legálább félig-meddig értékes magyar dráma emelkedett volna ki. Így csak azt a jellemző tényt állapíthatjuk meg, hogy a meginduló magyar színpad irodalma a maga teljességében a XVIII. századi német drámaköltészetnek pusztá visszhangja.

Végigkísértük a német költészet hatását a magyarra abban a korszakban, mely a szatmári békétől a Martinovics-féle mozgalom elfojtásáig tart. Foglaljuk össze az eredményeket. 1711-től ötven esztendeig a két költészet érintkezésének alig van nyoma, s még egy évtizedig, 1772-ig, mindössze egy pár iskolai dráma őrzi a kapcsolat emlékét. Irodalmunk felújulásának éve a német, irodalom hatásában is fordulópontot jelent. Innen kezdve megindul a német költői művek fordítása és a német áramlat nagyobb hullámokat vet. A németből fordított művek nagy számával azonban nincs arányban az irodalmi hatás mélysége: a kapcsolat még külső, írónk képzeletét nem termékenyítik meg a német költői művek. A 80-as évek közepén, mikor felnő Kazinczyék nemzedéke, az irodalmilag művelt, finomabb ízlésű íróvilág, elmélyül a kapcsolat. A nagy német irodalmi áramlatok hatása alatt átalakuló, sőt mondhatni, megalakuló irodalmi élet egészen megtelik német szellemmel. Irodalmunkban a németes műveltségű írónk lesz a vezérszerep, folyóirataink buzgó ápolói a német irodalmi törekvéseknek. A 80-as években megnyíló magyar színpaddal tetőződik a német irodalmi hullám: 1790—95-ig a német szellem vezetészerepre emelkedik irodalmunk fejlődésében.

Kétségtelen, hogy a további kutatás vagy a véletlen még sok oly magyar műalkotásról fogja kimutatni a német szellemmel való kapcsolatot, melyeket jelenlegi ismereteinkkel eredetieknek tartunk. A bemutatott kapcsolatok talán így is elég tanulsággal szolgálnak, s a maguk egészében éles világosságot vetnek a német-magyar irodalmi érintkezésre, meg arra az erős és mély kulturhatásra, mely ennek az érintkezésnek alapjául szolgált.

Jelentés a Kóczán-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1912. november 25-én)

A f. évi május 31-én lejárt Kóczán-pályázatra 25 színmű érkezett be (címüket és jeligéjüket l. Akad. Értesítő, 1912. 489. l.), melyeket a tek. Akadémiától kiküldött bírálók, e Jelentés szerzőjén kívül *Berczik Árpád* rend. és *Bleyer Jakab* lev. tag, sok okos és gyümölcsöző munka rovására, elolvasni kénytelenek voltak. Huszonöt színmű három bírálónak, ez annyi mint fejenként 25 este, melyeket jobb sorsra érdemes három szakférfiú értéktelen fércmunkáknak áldozni kényszerült. És a haszon? A haszon absolute semmi. Sem az irodalom, sem a színház nem nyernek e szindarabokkal semmit, de természetesen a szerzők sem, a kik okosabban tennének, ha idejüket valami észszerűbb és hasznosabb munkára fordítanák. De hiába minden panasz: az Akadémia túlzott udvariasságból elfogadta ezt a furcsa pályázatot és most, sajnos, nem tud megszabadulni tőle, hanem továbbra is „a pályázó színművek tárgykörét akkép jelöli ki, hogy e körök kisebb korszakokban, az ősmondákon kezdve az egész magyar történelmet felöleljék 1848-ig“, mire azután „korszak kijelölése nélkül is, általában magyar történeti színművekre tűzi ki a jutalmat“. (Ügyrend, 117. §. a). Szerencsésen elérkeztünk a XVI. század elejéig, és most oly színmű kívántatott, „a melynek tárgya II. Ulászló vagy II. Lajos király korából volt veendő“ (l. Akad. Értesítő 1912, 311. l. 11. sz.).

A korszak, mely ezúttal már másodizben ki volt tűzve, tagadhatatlanul a magyar múltnak egyik legérdekesebb, noha egyúttal egyik legszomorúbb korszaka. Két kimagasló történeti mozzanata, a véres parasztlázadás 1514-ben és a még véresebb mohácsi vész 1526-ban, a drámai feldolgozásra rendkívül csábító, majdnem kényszerítő események, melyek tényleg ismételve foglalkoztatták irodalmunknak különböző munkásait, de eddig, sajnos, nem éppen sikerrel. A most beérkezett 25 színmű is (helyesebben 24, mert a 3. számú. „Báthory Zsigmond“ című. „Gyöngyöt, gyémántot kirakok“ jeligéjű történeti színmű öt fel-

vonásban, előjátékkal, tehetségre valló részletei ellenére sem volt figyelembe vehető, mert tárgyát jóval későbbi korszakból vette) voltakép két nagy csoportra oszlik: az egyik a parasztlázadást tárgyalja, vagy főszereplőjét, Dózsa Györgyöt állítva a cselekvény középpontjába vagy költött cselekvény keretében bemutatva a véres összeütközést a bilincsekbe vert nép és a minden jogot lábbal taposó urak közt; a másik a mohácsi rémes vést íparkodik megmagyarázni, érthetővé tenni, szintén vagy II. Lajost és udvarát rajzolja, hogy az uralkodó léhaságból és pártviszályból lekövetkeztesse a nagy bukás szükségszerűségét, vagy a legfelső körök életét csak háttérül használva, a nemzeti és társadalmi élet züllöttségét bemutassa a nagy katastropha okozója gyanánt. Mind a két eljárás helyes, az utóbbi talán még helyesebb; de a siker természetesen a szerző történeti műveltségétől és alkotó erejétől függ. Horvát Mihály történeti műve egymaga még nem képesít senkit arra, hogy jó drámát írhasson, pedig a pályázók nagy többsége, úgy látszik, abban a hiszemben indult útnak, hogy egy történeti kézikönyv birtoka az a varázsvessző, mely a teljesen terméketlen talajból is élvezetes gyümölcsöt képes elővarázsolni.

II. Ulászló és II. Lajos kora most másodszor volt kitérve, mert első ízben, 1909-ben, annyira ki nem elégitő volt a pályázat, hogy az alapítvány értelmében megismétlendő volt. Akkor is én voltam szerencsés (sit venia verbo!) jelentést tehetni (I. Akadémiai Értesítő, 1910. 624—630. l.), és minthogy most nemcsak a kitérőt pályakérdés ugyanaz, hanem a pályázók képessége és hivatottsága, sőt részben maguk a beérkezett művek is, nem ismétlem a múlt alkalommal bővebben kifejtett panaszunkat és elkeseredésünket, melyeket az Akadémia t. tagjai bizonyára úgyis már könyv nélkül tudnak, hanem kellő elszánttsággal rögtön áttérek a beérkezett darabok jellemzésére, illetve az egyik vagy másik szempontból figyelemre méltóknak rövid tárgyalására. „Figyelemre méltóknak“ azokat a darabokat nevezem, melyek, minden hiányaik és hibáik mellett, mégis irodalmi színvonalon vannak és megengedik, hogy szerzőikről, ha nem is költői vagy drámairói hivatottságot, de legalább bizonyos általános irodalmi műveltséget, esetleg még, de más ténen vagy irányban, több-kevesebb írói tehetséget is feltételezzünk.

Tebát, mint említettem, a beérkezett darabok tárgyilag két főcsoportra oszlanak. Az egyik, jóval gyengébb értékű, a parasztlázadást veszi tárgyaló vagy háttérül. Két év előtt is ez a csoport dominált, úgy hogy kénytelen voltunk, ha vérző szívvvel is, ily darabot jutalmazásra ajánlani. (Czime „Népevezér“, jeligeje „Sorsom betelt“, szerzői Géczy István és Szávay Gyula.) Mióta báró Eötvös József nagyszabású történeti regényét megírta (1847)

és egy évtizeddel később Jókai Mór a nagy parasztvezért színre vitte (1857), Dózsa György a kísérletező drámaíróknak egyik legkedveltebb alakja, kivel minden komoly drámai pályázaton már évtizedek óta ismételve találkozunk. De eddig nem jelentkezett munka, melynek akár irodalmi, akár színi értéke volna. A pályázók rendkívül alatta maradnak az Eötvös mély történeti feldolgozásának, de Jókai ügyes, színi technikáját sem sajátították el; rendszerint csak milieuraizot nyújtanak: egyes genreszerű jelenetekben feltüntetik a pórnépek nyomorúságos, vérlázító állapotát, ezekkel párhuzamosan szintén genreszerű jelenetekben az uraknak fékevesztett erkölcsstelenségét és jogtiprását, végre ugyancsak ily genreszerű jelenetekben a kitört hareznak véres izonyosságait, melyek annál borzasztóbbak, mert az uralkodó állapotokon mitsem változtatnak. A szerzők felfogása rendszerint igen naiv, olyan algymnasiumféle; egységes cselekvénynek többnyire semmi nyoma; a jellemzés kezdetlegesen tipikus: jó emberek, rossz emberek, szegény parasztok, dözsoló urak. És igen elszomorító e pályaművek nyelve és verselése is, mely rendszerint a leglaposabb próza és a félelmetes dagály közt ingadozik. Stílusról bajos szólni. Az egyik darabban már az első felvonás elején „egy-egy ablak kér helyet a falon“, a szobában „nyugágyak terpeszkednek“, az egyik szereplő, várt vendégekről szólva, aggódik: „tetszését vágyóknak megnyeri-e házunk ős fala“, a másik beszél a visszavonásról, „melynek bőszt átkát multunk sokat éldelte“ stb. Az ember elcsodálkozik, hogy az a rengeteg idő, melyet középiskoláinkban a magyar stíl és irodalom tanítására fordítanak, nem eredményez különb gyümölcsöket. Vagy e darabok szerzői talán középiskolát sem végeztek?

Ez általános jellemző vonások teljességgel ráillenek a pályázók másik csoportjára is, mely a mohácsi vésztt választotta kísérletei tárgyául. Főleg reállik, a mit a milieuraizról mondtam. Itt is legnagyobb részt lazán egymához fűzött jelenetekkel találkozunk, melyekben a szerzők nem nagy leleménynyel a szerencsétlen király gyengeségét, nagy befolyású tanácsadóinak gabszágát, az udvari emberek pártviszályait és erkölcsstelenségét genreszerű képekben és lehető rikító színekkel festik. Többnyire igen sok személyt szerepeltetnek, de ezek azután nem jellemek, hanem csak jó hangzású történeti nevek, melyek, úgy látszik, első sorban arra való, hogy a daraboknak a pályázatkövetelte „történeti“ jelleget megadják. E mellett nem hiányzanak a komikus anachronismusok sem: így az egyik darabban kifejtik, hogy a pipa többet ér, mint a szivar vagy cigaretta, egy másikban pedig a „kucsébreket“ szidják. A gondolkodás és világnézet anachronismusairól kár volna szólnom, mert ilyenekkel a legtöbb darab bőven dicsekedhetik. Két szerző előszóval látta el darabját,

melyek a „költöket“ tanulságosan jellemző, nem érdektelen megjegyzéseket tartalmaznak. Az egyik pl., kinek tragédiája 56 folio lapra terjed, megjegyzi: „A darabot evvel a kompozícióval (persze!) is bátran ki lehetett volna nyújtani 150—200 oldalra, a mint akadémiai pályaműveket szokás, de ez ellenkezett volna a pályakérdés egyik feltételével, a színszerűséggel. Történeti színművek már magukban se annyira vonzóak, mint a mindennapi élet témái, s ha hosszúak, mint színművek, nemcsak unalmasak, hanem egyszerűen színszerűtlenek“. Szerző, úgy látszik, meg van arról győződve, hogy darabja jóval vonzóbb és színszerűbb mint pl. „III. Richárd“ vagy „Wallenstein“, melyek jóval hosszabbak, és érdemétől kívánja betudni, hogy nem írt 56 lap helyett 200 lapot. Ez „érdeméhez“ készséggel és hálásan hozzájárulunk, mert nekünk a beadott 56 lap is sok volt. A másik szerző, a ki előszóval látta el darabját, a következő meglepő mondással kezdi megjegyzéseit: „Művetem történeti drámának nevezem, érve itt ezalatt középfajú drámai művet. Hogy miért nem tragédiának, holott hősöm halállal lakol, könnyen megérthető munkámnak megismerése után“. Sajnos, mi nem értettük meg, valamint nem értettük meg azt a „középfajú drámai művet“ sem, melyet szerző, úgy látszik, valami új drámai fajtának néz. Azután folytatja: „Történeti személyeket nem szerepeltetek; ezt, mint a mesealakítás és phantasia kerékkötőjét, mellőztem“, tehát szerző ügyesebb volt mint Shakespeare vagy Schiller, a kik nem mellőzték a történeti személyeket, a mesealakítás és phantasia kerékkötőit. Különben el lehet ismerni, mire a szerző még „minden hívalkodás nélkül“ hivatkozik, hogy „beható történelmi és kulturhistoriai tanulmányokat folytatott“, esakhogy ezen tanulmányai inkább külsőségekre voltak irányítva, mint a kor szellemére és az emberek belső életére.

De talán elég volt az egész pályázatnak és legtöbb darabjának ez általános jellemzéséből, melyben úgysis kénytelen voltam sokszor elmondott panaszokat és kifogásokat ismételni. És áttérhetek azon pályaművek rövid tárgyalására, melyek egyik vagy másik szempontból az átlagos színvonalat meghaladják és szerzőiknek nagyobb műveltségéről és írói tehetségéről vagy legalább ügyességéről többé-kevésbé bizonyosságot tesznek. Valóban sikerült alkotásoknak ezek sem mondhatók, de irodalmi színvonalon mozognak és egy vagy más tekintetben elismerést vagy figyelmet érdemelnek. Van ilyen öt és ezek egyikét *kell* a jutalomra ajánlanunk, a mi fáradságos és kellemetlen tisztünknek legkellemetlenebb feladata.

Költői szempontból a legkedvesebb ez öt darab közül a 22. számú. Címe: „A sziklarózsa. II. Lajos magyar király korabeli színmű 3 felvonásban“. (Jeligéje: Ete Kúnja.) Egy nagyon

egyszerű, mindennapos szerelmi történet, mely igen ügyesen és megkapó költői hangulattal van feldolgozva, de II. Lajos korából nincsen benne semmi, történeti háttére kissé erőszakos és egészen külsőleges. A cselekvény néhány szóval elmondható. Egy fiatal asszony, Lea, boldogtalan házasságban él; férje, kit sohasem szeretett, az udvarnál erkölcsstelen életet folytat. Ő „a víz partjára sodort sziklarózsa“. Megános házába a nyári zivatar beszorít egy fiatal hadnagyot a királyi udvarból, a ki regényes sietséggel szenvedélyesen megszereti a szerelem után sóvárgó úrnőt, a ki szerelmét nyomban viszonzozza; de az ifjúnak távoznia kell. A II. felvonásban Lea szemtanuja férje elvetemedettségének, a ki feslett nőkkel dorbézol, a mi még fokozza a fiatalok szerelmét. A III. felvonásban visszatér a csatából a hadnagy, a ki Lea férjének megmentette életét. De visszatér a férj is, a ki vad féltékenységgel tekint nejére és az ifjúra. Ez lemondva távozik, mert meghajol a férj joga előtt, a férj pedig meg akarja gyilkolni nejét, de végül saját szívébe döfi törét. Az asszony zokogva magára marad. Világos, hogy ez nem történeti dráma, talán egyáltalában nem dráma, hanem inkább novella párbeszédes alakban. De a kidolgozás igazi költői tehetségre vall; a párbeszédék igen szépek, a fiatal pár szerelmén meleg hangulat vonul át. Kissé érzelgős a tárgyalás, de nem teszi soha a hazug sentimentalitás benyomását, noha a személyek helyenként igen virágos, modern stílusban beszélnek. A kis darab kétségtelenül modern jellegű, az emberek gondolkodása modern, érzéseik megnyilatkozása modern. Hogy a belejátszó csata az 1526-iki mohácsi vész, még nem teszi történetivé és nem teszi a XVI. század elejének talajában gyökerező eseményé. Szerző költői tehetség és, noha valószínűen kezdő, máris ügyes író. De azt majd csak ezután kell bebizonyítania, hogy drámaírói tehetség.

Fogyatékos drámai tehetséget árul el a 18. számú is: „A hold jegyében, szomorújáték 5 felvonásban“ (jeligéje: Mohács), de vannak sikertült részletei és egyes drámai jelenetei. Cselekvénye szintén elég egyszerű. Gaal Ádám gazdag fiatal nemes, egy bájos falusi leánynak boldog vőlegénye, Budára megy, hogy az udvart és a királyt lássa. Férfias szépségével és bátorságával, de pénzének bőkezű osztogatásával is gyorsan emelkedik, de bele is sodródik az udvarnak utálatos erkölcsi züllöttségébe. Végre megcsömörlik a sok hitványságtól, noha a legszebb udvarhölgy birtokával dicsekedhetik, magába tér és Mohácsra megy. a biztos halálba. Menyasszonya az I. felvonás végén eltűnik és utóbb is kevés szó esik róla. Már e rövid kivonat is mutatja, hogy kényelmes milieuraajzzal van dolgunk. Szomorújátéknak legfeljebb csak azért nevezhető, mert elszomorító állapotokat fest. Egységes cselekvénynek semmi nyoma, hisz Gaal Ádám nem

akar semmit, még nagy úr sem akar lenni. Szerző főcélja, hogy az udvari körök erkölcsstelenségét és becstelenségét rajzolja, a mi egyes vonásokban eléggé sikerült neki. Csak hogy erőlyesen, egyetlen czélra törő cselekvény nélkül nem lehetséges dráma, ha itt-ott megcsendül is egy-egy szerény drámai hang. Szerző tehetséges ember, de nem valószínű, hogy drámai tehetség. A mi darabjában sikerült, az mind epikus jellegű. Az I. felvonásban megindított fonal elejtése sem szól drámai hivatottsága mellett.

Ilyen milieurajz a 14. számú is: „A kalandor, szinmű 3 felvonásban“ (jeligéje: „Akármennyit veszítsen az ember, stb.“), de valamivel több drámai étellel, csak hogy ez az élet itt csupa zavar és összevisszaság, úgy hogy a darab tartalmát bajos volna elmondani, de nem is igen érdemes. Főhőse Bárdy Gábor, a kinek atyját sok év előtt gaz módon árulással vádoltak és mindenéből kifosztottak, pedig ártatlan, tiszta hazafi volt. Gábor már gyermekkorától szereti Kőváry leányát, Lenkét, a ki viszonozza érzelmeit. Féktelen temperamentum és kristálytisztá jellem az ifjú, aki épp ezért nem illik bele ebbe a világba és különösen nem II. Lajos romlott korába. Az emberek gonoszsága kalandorrá teszi, rablóvezér lesz, majd a törökhöz pártol és vérei ellen harczol a mohácsi sikon, a hol sebeibe belehal. Lenke mindennek daczára kitart mellette szerelmében haláláig. Így elmondva, a cselekvény váza egészséges alkotást sejtet. De, sajnos, a darab nem az. Nagyon sok személy, igen sok epizód, sehol kellő összefüggés és elfogadható indokolás. A hős jelenetről jelenetre ellenszenvesebb és érthetlenebb lesz, úgy hogy szomorú sorsa meg nem indít és fejesóválva nézzük Lenke indokolatlan ragaszkodását. De ebben a szerzőben van talán az eddig tárgyaltak közül legtöbb tehetség, esetleg legtöbb drámai tehetség is. Azonban nem tud még komponálni, nem tud motiválni és művének czélja zavaros. Nem elég a kor romlottságát sokféle jelenetben rajzolni; fődolog egységes cselekvényt megalkotni és ennek hordozójává egy hőst tenni, a ki tudja, hogy mit akar és, a mi a fődolog, a ki akar valamit.

Egészen más természetű és jellegű a 6. számú: „Bakócz Tamás“, 3, illetve 4 felvonásban (jeligéje: Habemus papam). Nem sikerült darab, de érdekes irodalmi alkotás. Cselekvénye minimális. Zrinyi Miklós, a kit az érsek nevelt, szereti Carbovai Margitot, de nem meri ezt a hatalmas és félelmetes főpapnak bevallani, a ki őt rokonával, Erdődi Margittal akarja összeadni. Miklós folyton erősíti Bakócz előtt, hogy szereti, imádja Margitot, de mindig Carbovai Margitot érti, míg az érsek azt hiszi, hogy óhajtása szerint Erdődi Margitert lelkesedik. (Ez voltakép vígjátéki motívum.) Midőn végre az igazság kiderül, Erdődi Margit öngyilkos lesz, Bakócz pedig nem akarja Miklóst imádjatjával

összeadni, sőt megtiltja az összes papságnak, hogy a szeretőket összeadja. Ezen tilalma miatt bevádolják Rómában, hol azért nem őt, hanem Giovanni Medicit választják pápává, a ki mint X. Leo megparancsolja Bakócznak, hogy adja össze a szerelmes párt. E csapáshoz járul Ulászló király halála, mely őt hatalmas állami befolyásától megfosztja. Bakócz testileg és lelkileg megtörve meghal, miután Miklósnak és Margitnak megbocsátott, a kik áldásaért térdeltek a haldokló elé. Íme, a cselekvény nemcsak minimális, de jelentéktelen is. Egy fiatal szerelmes pár ügye verjen ily hullámokat? Ezért nem lett a genialis és Rómában is hatalmas bíbornok római pápa? Ki hiszi ezt, szerző sem tudja sehogy valószínűvé tenni. De az egész ügy, vígjátéki alapotívumával, nem is vet kedvező fényt a nagy főpapra, a ki éles szeme ellenére nem látja a valóságot és voltaképp minden nyomós ok nélkül, csak sértett hiúságból, mivel nem az ő akaratára illelt diadalt, ellenzi Miklós és arája boldogságát, mert hiszen a másik Margit halálában Miklós egészen ártatlan. De szerzőnk, úgy lászik, a cselekvény nem igen érdekelte; az ő egész figyelme és érdeklődése kizárólag Bakócz egyéniségére volt irányozva, a kit igen behatóan és minden oldalról jellemez. Ez a jellemzés igen sokoldalú és érdekes, ha esetleg nem is vág egészen össze a történetíró jellemzésével, de egyáltalában nem drámai. Ezt legjobban mutatja az a feltűnő és lehetetlen eljárás, hogy szerző még a cselekvény folyamában, a párbeszédék köztette is ismételve első személyben szólal meg, hogy hősének jellemzését kiegészítse. Ezen drámaellenes eljárásra csak egy példát idézek a sok közül, a II. felvonás elejéről:

„*Ferucci szobrász*: Új ötlettel jöttem hozzád, szent atyám. Az oltárdíszítésről (papirokat terít az asztalra) . . .

„*Bakócz*: Mutasd, fiam . . . Beszélj! (Ilyenkor a legnyájasabb műbarát, mélyen és okosan érző tudós . . . Nem hinné az ember, hogy veszedelmes harag, sziklaerős akarat és tengernyi uralomvágy jellemzi a különben képzett és fegyelmezett diplomatát. Családja körében, meghitt gyóntatója mellett, Margit szerelmi ügyében, és a kápolnájáról, ha szó esik, olyan mint a legédesebb öreg és bölcs falusi plébános. Kissé elhízott termete is hasonlít hozzá. De mikor előnti a vér, mikor az akarásának gátjait készül lerombolni, heves, tüzes, nagyszerűen férfias. A hősök közül is a legférfiasabbak közé való. Ez nem a tombolásban és a hang dinamikai erejében látszik, csak a határozott, megtántoríthatatlan, erős akaratú fellépésben. Egyébként Bakócz az akaratának tragikusa és áldozata. Az egyetlen ember volt ő (?), a ki akaratlanul halt meg.)

„*Ferucci*: A kupola mennyezete aranyozott domborművekkel ékeskedő lesz“ stb.

De akad e darabban a jellemzésnek ezen meg nem engedett módjára még egyéb példa is. Világos, hogy ily eszközzel drámairó nem élhet, vagy legfeljebb csak akkor, ha voltaképp nem drámát akar írni, hanem jellemrajzot, melyre mint kiválóan elevenítő formát, a párbeszédés alakot használja (mint pl. Gobineau renaissance-jeleneteiben). A számos mellékalak (mint pl. az idézett Ferucci) is csak arra való, hogy a bíborosnak alkalmat adjon egyéniségének és jellemének lehetőleg sokoldalú bemutatására, a cselekvényhez semmi közük. Szerző kétségtelenül igen tanult ember, a ki Bakócz életét és korát jól ismeri, de akárhányszor vissza is él tudományával, mellékes motívumokat terjengősen kifestve. A legfeltűnőbb példa erre a pápaválasztó conclave színrehozatala, mely tudományos műben sem lehet alaposabb és részletesebb. A II. felvonás nagy „Változása“ a Sixtus-féle (szerzőnknel: sixtini) kápolnában játszik, hol a conclave összeült. Szerző a legkisebb ceremóniát sem mellőzi, de itt is minduntalan beleesik az epikus stílusba; pl. megjegyzi, hogy a papok mind letérdelnek és hozzá teszi: „A Szentlélek sugalmazásáért imádkozott mindenki.“ Hogy lehessen ezt a színpadról a közönséggel tudatni? A szavazás előtt a bíborosok hosszú beszédekkel mondanak, Bakócz mellett és ellene, de beszélnek egyébről is. Az egész jelenet teljesen szükségtelen; elég volna a következő felvonásban egy rövid értesítés, hogy vádlói elragadták a nagy főpaptól a szenvedélyesen óhajtott és biztosra várt tiarát. Ismétlem: a szerző sokat tud és ügyesen használja fel sokoldalú tudását hősenek jellemzésére, de nem drámairó. Műve tele van mellékes dolgokkal, melyek sehogy sem tartoznak a cselekvényre, de szerző terjengősen tárgyalja, mert új oldalról mutatják be a bíborost, kinek tragikumát gyóntatója már a darab elején elárulja: „Erényeinek csorbája a szeretet nélkül való élemben van“, mondja Kelemen. „Ő, a ki mindent bír, az ellene vétőknek megbocsátani nem tud. Ő, a ki sohasem téved, én érzem, hogy a meg nem bocsátás vétkebe, ha egyszer belebotlik, hibájával minden erénye és ő maga is elbukik“ Ez elfogadható volna, csak igazán vétettek volna Miklós és Margit ellene, és komolyabb volna az egész ügy, melybe a nagy ember belebukik.

Nem sikerült dráma, sőt egyáltalában nem dráma e szónak szokott értelmében az utolsó 12. számú darab sem, melyről még meg kell emlékezmem. Címe: „Mátyás után, történeti színmű“, jeligéje: „Mohács előtt“. Nem dráma, mert három egyfelvonásos, három önálló darab, melyeket nem a hős vagy cselekvény egysége kapcsol egymáshoz, hanem csak egy vezérgondolat, hogy t. i. Mátyás elhunytával az ország feltartóztatatlanul a végromlásba rohan.

Az első egyfelvonásos, „Beatrix“, néhány jelenetre össze-

vont eleven képet ad Magyarország állapotáról II. Ulászló alatt. A király gyenge és tehetetlen, a főurak és főpapok intézkednek. Céljuk az özvegy királyné kifosztása és kiűzése, a mit ravasz eljárással el is érnek, pedig Ulászló hajlandó volna Beatrixot, a ki neki nagyon tetszik, nejeül fogadni. A házasságkötés komédiája és ennek folyományakép a magára hagyott özvegy királyné teljes kifosztása kissé gyorsan, de igen hatásosan megy végbe. Egyetlen támasza, Francesco de Monti, atyjának, a nápolyi királynak követe, kinek aggódó intéseit nem vette komolyan, meggyilkolva fekszik ajtaja előtt. Ulászló a sóvárogva óhajtott nászéj elöl sietve hadba száll Miksa császár ellen, a magyar urak gyűlölettel fordulnak el a királynétől, Beatrix pedig kétségbeesve leroskad a kerevetre, arcát kezébe temeti és keservesen zokog. A kis darab igen jól van írva és igen ügyesen megszerkesztve. A jellemzés is sikerült, főleg Beatrixé, a ki folyton ingadozik félelem és diadal közt, majd királyi büszkeséggel parancsol, majd megalázva segítséget koldul. Hatásosan van feltüntetve, a mint a köd oszladozni kezd körülte és a mindjobban derengő világosság rohamosan megérteti vele, hogy minden el van veszve. A király tehetetlen báb az urak kezében, a kiket csak az önzés vezérel. Világos, hogy az ország ily körülmények közt vesztébe rohan. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a nászéj eseményei erősen mozognak a comicum határán.

A második darab, „Fortunatus Imre“, igen mulatságosan megírt epizód, mely azonban az országot nagyon sötét színben tünteti fel. Nagy veszedelem fenyegeti a hazát és mindenek előtt pénz kell a közeledő ellenség visszaverésére. Perényi Imre nádor, Bakócz Tamás érsek és Bornemissza János kincstartó tanácskoznak. Mind a hárman rendkívül gazdagok, hisz régóta kifosztják az országot; de egyikök sem akar adni egy fillért sem, noha egymásról erélyesen kifejtik, hogy mindegyik adhatna. Végre abban állapodnak meg, hogy Salamon zsidótól csalnak ki nagyobb összeget, még pedig a nádor hugának, özvegy Telegdi Istvánné Perényi Magdolna segítségével, a ki már egyszer hihetetlen ügyességgel rávette a kapzsi és fősvény zsidót, hogy pénzt adott. Ez ügyesség titka, hogy Salamon szenvedélyesen szereti a szép Magdolnát, és most is, egyetlen egy csókjáért, hajlandó mindent megtenni, a mit tőle követelnek. A zsidó rajongása a szép asszonyért igen hatásosan van feltüntetve, még hatásosabb Magdolna érzelmeinek evolúciója. Kezdetben undorral utasítja vissza Salamont, majd meghatja őt a megvetett embernek feneketlen imádása, végül, midőn a főurak a zsidót nemcsak kifosztják, hanem tetejébe még megsemmisíteni is akarják, mint az első darabban Beatrix királynét, Magdolna bátran melléje áll és kijelenti, hogy szereti és nejevé lesz. Ez a darab is mutatja, mint

az előbbi, hogy szerzőnek ereje a cselekvény ügyes összpontosításában és különösen a szereplők jellemzésében van. A párbeszéd itt is eleven, a szereplők belsejét élesen megvilágító, gyorsan lüktető; a jellemzés, mind az öt szereplőnek jellemzése élettől duzzadó.

Végre a harmadik darab, „Mohács előtt“, a romlásnak utolsó stadiumát mutatja. Alapmotivuma, hogy Lajos király a vész napjaiban általános meglepetésre erélyes és elszánt férfiúnak mutatkozik, a ki a pártos Zápolyát is meg tudja nyerni az ország érdekeinek. De Zápolya szereti Mária királynét, a kit a király a veszedelem színhelyéről Bécsbe küld. Távozása előtt felkéri Zápolyát, hogy kísérje el őt, és a vajda, hosszas lelki tusa után, nem tud a szép asszony csábításának ellentállani, noha tudja, hogy kétnapi késedelve katasztróphát okozhat. Eleven korpép, de nem milieurajz, hanem csupa cselekvény, mely rohamosan halad célja felé. Figyelmet érdemel Lajos király rokonszenves rajza. Mindent elfelejt, a mi bántotta, csak az ország sorsa izgatja. Észreveszi, hogy Zápolya és Mária szeretik egymást, de elnyomja feltékenységét és aggályait, nehogy Zápolya közreműködését az ország védelmében kockára tegye. Lelkesedésre, áldozatkészségre, összetartásra bírja az összes feleket, úgy hogy a biztos győzelem reményében indul Mohácsra, mikor a királyné léhasága és Zápolya szerelmi szenvedélye Lajost is, a magyar nemzetet is a megsemmisülésbe ragadják.

Nem firtatom a három darab viszonyát a történethez: fődolog, hogy a világ, melyet szerző rajzol és a mint rajzolja, teljesen megfelel a történeti valóságnak. Látjuk, hogy minden rothadt, hogy az állapotok tarthatatlanok. Csupa belviszály, csupa önzés. Igen hatásos a magábatérés és önfeláldozás az utolsó-előtti jelenetben: de nem hihetünk állandóságában és energiájában. Percznyi felhevülés, egyéb semmi. Az utolsó jelenet, Zápolya követi Máriát, azután alaposan igazolja balsejtelmünket. A remzet el van veszve.

Kár, hogy a szerző nem egységes cselekvénynyé dolgozta fel jeleneteit, mire talán képes lett volna. Igaz, hogy az ily eldarabolása az egységes színműnek ma eléggé divatos; nagy tehetségek is éltek újabban a szerkesztésnek ezen többé-kevésbé kezdetleges módjával, mely a hősnak egységét eleve kizárja. A mi esetünkben talán kissé kedvezőbben áll a dolog, mert a három darabnak egységes hőse a magyar nemzet. Ennek sorsáról van szó mind a három darabban, ezt képviselik királyok és királynék, főurak és főpapok, nemesség és polgárság. Mindenkinek szavában, magatartásában és tetteiben nem az egyes egyén a fontos, hanem hogy ezek az egyének a nemzetet képviselik és maguktartása a haza sorsát lönti el. Ez a szellemi egység persze



nem pótolhatja a drámai cselekvény egységét, de méltóbb versenyhátrányában, mivel a jutalmat kiadni *kell*, eléggé indokolja a bíráló bizottság ítéletét, mely ezt a művet, alapgyengéje ellenére is, aránylagos irodalmi értékénél fogva első sorban találta figyelemre méltónak. Szerkezeti ügyessége, életteljes jellemzése, drámai dialogusa, korhű levegője oly jelességei, melyek elismerést érdemelnek. A bizottság ezek után azzal a tiszteletteljes javaslattal lép a tek. Akadémia elé: méltóztassék az idei Kóczán-jutalmat a 12. számú, „Mátyás után“ című, „Mohács előtt“ jellegű darabnak odaitélni.

(A felbontott jeligés levél szerint a darab szerzője: „Balázs Sándor főreáliskolai tanár, Székelyudvarhely.“)

Kazinczy Ferencz eredeti művei.¹

Váczy János I. tagtól.

I. Verses művek.

(Toldy—Bajza, Kazinczy Gábor és Abafi Lajos kiadásai; a M. Tud. Akadémia könyvtára kéziratjai; Szemeretár I., III., V., VIII. és XI. kötet; M. Nemz. Múzeum kéziratára, Farkas Lajos gyűjteménye, — Fol. Hung. 576. sz. köt. Ezekon kívül *Kazinczy F. Levelezése* I—XXI. kötet; Abafi: *Figyelő* 1876. évf. I. köt. 250. l., 1882. évf. XII. köt. 70—72. l., *Egyet. Philologiai Közlemény* több évfolyama; *Nép Ujsága* 1859. évf. 10. sz.; *Történeti Lapok* 1875. évfolyam 3. szám).

II. Önéletrajzi művek.

1. *Pályám Emlékezete.*

(Abafi kiadása, 1879; — M. Remekírók, VIII. köt.; — *Tud. Gy.* 1828. évf. és a M. Tud. Akad. könyvtára példányai.)

¹ Kazinczy Ferencz „Levelezése“ be lévén fejezve — egy-két pótkötet, az időközben napfényre került Kazinczy-levelekkel, valamint az egész munka (I.—XXI. kötet) anyagát felölelő név- és tárgymutatóval, pár év múlva fog megjelenni — az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága hozzáfogott Kazinczy munkáinak, elsősorban *eredeti* műveinek kiadásához. Ezeknek anyagát állította össze a bizottság megbízásából Váczy János I. t. e kimutatásban, melyet most oly kérelemmel teszünk közzé, hogy méltóztassék átnézni és a mi hiányt észrevesznek, erről az Akadémia főtájkari hivatalát értesíteni. A legkisebb figyelemzetést vagy pótlékot is a legnagyobb köszönettel vesszük és az Akadémiai Értesítőben közhírré tesszük.

Heinrich Gusztáv,
az Irodalomtörténeti Bizottság
elnöke.

2. *Fogságom Naplója.*
(A M. Tud. Akad. könyvt., Vasárnapi Ujság 1869. évf. 6—12., 13. és 20. sz., Vasárnapi Ujság 1873. évf. 35—47. sz., Történeti Lapok 1874. évf. 1., 5. sz., Zemplén 1890. v. 1891. évf.)
3. *Zemplény vármegyei vice-nótáriusságom.* (Töredékes jegyzetek 25—44. l., Szemeretár, I. köt.)
4. *Rothasztó forró betegségem.* Kassán, 1789. Jún., 8. lap., K. i. (M. T. Akad. könyvt. Vegyesek 4r. 71. sz.)
5. *Az én Naplóm 1800—1804.* K. i.
(Akad. könyvt. Tört. Ivr. 21. sz. Tört. 4r. 12. sz. 258. l.)
6. *Széphalom és házi dolgaim.*
(Irod. t. Közlemények, 1904. évf. XIV. köt. 223—231. l.)
7. *Kazinczy F. följegyzései.* (Önéletrajzi) 1803—1805.
(Irod. t. Közlemények, 1902. évf. XII. köt. 191—206., 336—50., 493—502. l.)
8. *Kazinczy F. Diariuma.*
(Irod. t. Közl. 1905. évf. XV. köt. 193—206., 327—346. l.)
9. *Jegyzések elhányt régi papirosaimból.* 1782—1792. K. i. 16 levél.
(Töredékek; Akad. könyvt. Vegyesek, 4r. 71. sz.)
10. *Önéletrajzi jegyzetek.* 15 levél.
(U. o.)

III. Utazások.

- (Toldy—Bajza, Abafi kiadásai.)
1. *I—II. levél.* Kassa; — Eger; Füred; — Kassa.
(Orpheus: I. köt. 63—80., 161—173. l.; — 174—183., 365—378. l.)
 2. *Erdélyi Levelek.*
(Id. kiadás; — Felsőm. Minerva 1831—32. évf., Akad. könyvtár k. i.)
 3. *Pesti Utam.* K. i.
(Akad. könyvt. Tört. Ivr. 21. sz. — Tört. 4r. 32. sz. 43. lap.)
 4. *Pannonhalmi útam.*
(Eredeti kiadás, 1831.)
 5. *Nógrád, Gömör.*
(Id. kiadás; Censurai péld. a M. N. Múzeum kéziratárában.)

IV. Irodalomtörténeti s nyelvészeti dolgozatok.

1. *Tübingai Pályáírás.*
(Eredetije Heinrich Gusztáv tulajdona.)
2. *Báróczy Sándor.*
(Báróczy-kiadás; Abafi: M. Pantheon. 62—88. l.)
3. *Báróczy Sándor emlékezete.*
(Haz. és Külf. Tud. 1810. évf. I. félév 195—8. l.; M. Panth. 232—36. l.)

4. *Barcsay Ábrahám emlékezete.*
(Gr. Haller G. francia eredetije után: Erd. Múzeum I. f. 32—42., M. Panth. 89—97. l.)
5. *Dayka Gábor.*
(Dayka-kiadás; M. Panth. 36—61. l.)
Újhelyi Dayka Gábor versei felől. Magyar Kurir 1805. évf. II. félév, 7. sz.
6. *Szilágyi Sámuel.*
(Tud. Gyűjt. 1820. VIII. f. 92—104. l. — M. Panth. 111—123. l.)
7. *Horváth Ádám.*
(Tud. Gy. 1822. II. f. 68—73. l. — M. Panth. 237—41. l. — Szemeretár I. köt.)
8. *A Rádayak.*
(Felsőm. Minerva 1827. évf. 1225—33. h. M. Panth. 20—35. l.)
9. *Gr. Ráday Gedeon, az első.*
(Akad. könyvt. k. i.; — M. Panth. 1—19. l.)
10. *Vályi Nagy Ferencz.*
V. Nagy F. Polyhymnia cz. műve V—XVI. l. — M. Panth. 102—110. l.)
11. *Baróti Szabó Dávid.*
(Töredék; 17—20. l. Szemeretár I. köt.)
12. *Szaicz Leó.*
(Töredék; 17—20. l. Szemeretár I. köt.)
13. *B. Orczy Lőrincz.*
(Haz. Tud. 1806. évf. 47. [decz. 10.] sz.; Erd. Múzeum. III. f. 174. l.; M. Panth. 98—101. l. Szemeretár pótk. 1—6. l.)
14. *Révainak nevei s születési napja.*
(Haz. Tud. 1808. évf. 39. [május 14.] sz. — Magy. Panth. 206—208. l.)
15. *Szirmay Antal.*
(Felsőm. Minerva 1825. évf. 349—54. h. — M. Panth. 124—133. l.; — Censurai péld. 12. l. Múz. kéziratár.)
16. *Gr. Széchenyi Ferenczről.*
(Tud. Gy. 1882. III. f. 124—25. l. — M. Panth. 242—44. l.)
17. *Koppi Károly.*
(M. Panth. 306. l.)
18. *Fazekas István.*
(Kazinczy F. Lev. IX. köt. 489. l.)
19. *Horvát István.*
(M. Panth. 307. l.)
20. *Cserey Farkas.*
(Haz. Tud. 1807. II. félév 85. l.; — M. Panth. 362—63. l. — Tud. Gy. 1819 : I. f. 115. l.)
21. *Kis János nemessége.*
(Kaz. F. Lev. XVIII. köt. 490. l.)

22. *Gr. Dessewffy József.*
(M. Panth. 294—95. l.)
23. *Vályi András.*
(M. Panth. 304. l.)
24. *Glatz Jakab.*
(M. Panth. 308. l.)
25. *Sípos Pál és Porkoláb István.*
(Haz. Tud. 1807. II. félév 67. l. — M. Panth. 359—61. l.)
26. *Rozgonyi József.*
(Kaz. F. Lev. XVIII. köt. 530—31. l. — M. Panth. 282—83. l.)
27. *Gyöngyössy János.*
(Tud. Gy. 1818. V. f. 140. l. — M. Panth. 368. l.)
28. *Ungvárnémeti Tóth László.*
(M. Panth. 305. l.)
29. *Gr. Teleki József megválasztása főgondnokká.*
(Kaz. F. Lev. XIX. köt. 601. l.)
30. *Kézy Mózes.*
(Tud. Gy. 1831. VIII. f. 120—21. l. — M. Panth. 303. l.)
31. *Életrajzi adatok.*
(Akad. könyvt. Tört. 4r. 21. sz. I. köt. és Tört. 4r. 13. sz. 24., 30. l., 10., 24. levél, 48. lap; M. Panth. 368—405. l.)
32. *Klopstock élete.*
(Akad. könyvt. Vegyesek 4r. 71. sz. 4. l.)
33. *Az Ozmondok elibe írt praefatióm.*
(Akad. könyvt. M. Irod. Ivr. 2. sz. I. köt. Cens. péld.)
34. *Jelentés a Klopstock Messiásának kiadása felől.* (Regm. okt. 17. d. 1790.)
(Akad. könyvt. Vegyesek. 4r. 71. sz. 8. lap; Hadi és más nev. Történetek 1791. okt. 4. sz.)
35. *Skizzek Voltaire életéből.*
(Orpheus: II. k. [jún.] 150—185. l.)
36. *Köszönet az ország rendeihez.*
(Orpheus u. o. 194—98. l.)
37. *Irodalmi hírek. Jelentés. Literatori Tudósítások.*
(Orpheus II. köt. borítékján és I. köt. 80—89., 313—14., 441—42. l.)
38. *Prónay Lászlóhoz ajánlás; a Külföldi Játárszín előtt.*
(Eredeti kiadás 1790. és Kazinczy F. Lev. II. köt. 82—85. l.)
39. *Előbeszéd a kassai Múzeumhoz.*
(Akad. könyvt. M. Nyelvt. 4r. 41. sz. 5. levél; Figyelő 1873. évt. 27. sz.)
40. *Bevezetés az Orpheushoz.*
(Az I. köt. előtt 4 l.)
41. *A magyar literatura történetei.* (A Tübingai Pályaműből.)
(Erd. Múzeum. I. f. 2—16. l.; — Kiss János sup. Emlékezései,

- Olcso Könyvtár 741—74. sz. 511—522. l. Wiener Allg. Lit. Zeit. 1814. 43. [máj. 31.] sz.)
42. *Előszó Báróczy-kiadásához.*
(A kiadásból, 1814.)
 43. *Előszó Kis János verseihez.*
(Kiadás 1815.)
 44. *Von den verschiedenen Gattungen der ung. Versification.*
(Annalen der Lit. u. Kunst Intelligenzbl. 1807. 32—36. l.)
 45. *A sonett.*
(Tud. Gy. 1817. IX. f. 38—48. l.)
 46. *Szabad-e elisóval élni a magyar verselésben?*
(Erd. Múzeum IX. f. 191—92 l.)
 47. *Ismeretlen régibb metricusaink.*
(Tud. Gy. 1819. I. f. 116—18. l.)
 48. *I. Leopold szerencsés deák epigrammatista.*
(Felsöm. Minerva 1826. 741—42. h.)
 49. *Első magyar nyomtatás.*
(Haz. Tud. 1807. 12. [febr. 11.] sz.)
 50. *Magyarországnak talán első abrosza.*
(Haz. Tud. 1807. I. félév 19. sz.)
 51. *Magyarország régi abroszairól.*
(Haz. Tud. 1808. 21—22. [márcz. 12., 15.] sz.)
 52. *A legrégibb magyar kalendárium.*
(Haz. Tud. 1808. 31. [ápr. 16.] sz.)
 53. *Nyilatkozat Kis J. és Szemere Pál táblabírósa ügyében.*
(Szemeretár X. köt. 1 lap.)
 54. *Visszatekintés saját pályájára.*
(Élet és Literatura I. köt. 256—260. l.)

V. A M. Tud. Akadémia és nyelvészeti dolgozatok.

1. *A Magyar Akadémia 1828.*
(Akad. könyvt. k. i. Tört. 4r. 23. sz. 172 féllap.)
2. *A Magy. Akadémia felállása s munkálkodásai 1828. és 1831.*
(Akad. könyvt. k. i. Tört. Ivr. 21. sz. 28 lap.)
3. *Grammatikai Jegyzések.*
(Orpheus 1790. I. köt. 100—102., 199—202. l.)
4. *Keresztény-e vagy keresztény?*
(Orpheus I. köt. (1790) 399—403. l.)
5. *A régi ének. Az új ének. Kazinczy jegyzetei ezekhez.*
(Orpheus 1790. I. köt. 351—59. l.)
6. *A Magyar Régiségek és Ritkaságok bevezetési.*
(Kiadás 1808.)
7. *Bővebb előadás a sárospataki biblioth. két kódexe felől.*
(Hazai Tud. 1807. 19. [márcz. 7.] és 29. [ápr. 11.] sz.)

8. *Előbeszéd Sallustnak fordításához; Bevezetés.*
(Censura-péld. 12. l. Múz. könyvt. és Akad. könyvt. M. irod. 4r. 47—48. sz.: Bevezetés I—XXII. l.)
9. *Előbeszéd a Yorick és Eliza leveleihez.*
(Élet és Lit. IV. köt. 201—14. l.)
10. Beregszászi Nagy Pál: *Dissertatio philologica és Sipos József: Ó és új Magyar cz. munkái bírálata.*
(Tud. Gy. 1817. XII. f. 87—105. l.)
11. *Antikritika.* (Felelet Horváth E. bírálatára.)
(Tud. Gy. 1819. IV. f. 120—26. l.)
12. *Orthologus és neologus; nálunk és más nemzeteknél.*
(Tud. Gy. 1819. XI. f. 1—27. l.)
13. *Felelet Szontagh Gusztáv észrevételeire.*
(Élet és Lit. IV. köt. 152—3. l.)
14. *Észrevételek a fiai vagy fájaira.*
(Hasznos Multságok 1817. II. félév 35. sz. és Akad. könyvt. M. Nyelvt. 4r. 41. sz.)
15. *A nyelv, az írás feltalálása, a magyar nyelv bölcsője s legrégebbi maradványaink.*
(Censura-péld. Múz. könyvt.; Akad. könyvt. M. Nyelvt. 4r. 43. sz. 39—58. l. és Felsóm. Minerva 1825. évf. I. 5—14. h.)
16. *A nyelvtörök.* Széphalom jan. 1825. 7 levél.
(Akad. könyvt. M. Nyelv 4r. 43. sz.)
17. *Apró jegyzetek a nyelvészet, irodalomtörténet köréből.*
(Akad. könyvt. M. Irod. Lev. 4r. 121. sz. és u. o. M. Nyelv. 4r. 43. sz. mintegy 200 l.)

VI. Történelmi dolgozatok.

1. *Zemplén vármegye leírása.* 84 l.
(Múz. könyvt. Fol. Hung. 880. V. ö. Szirmay A. jegyzéseivel u. o. Fol. Hung. 885.)
2. *Zemplénnek főkörmányzói.* 14 levél.
(Akad. könyvt. Tört. lvr. 21. sz.)
3. *Martinuzzi György.*
(Tud. Gy. 1820. XI. f. 87—97. l. és M. Pantheon 158—168. l.)
4. *Zrinyi Miklós Szigetvárotti.*
(Hebe IV. köt. 3—22. l.; — M. Pantheon 134—148. l.)
5. *Gr. Illésházy István.*
(B. Mednyánszky A. után ford. Felsóm. Minerva 1826. 887—92. h.; M. Pantheon 345—55. l.)
6. *Gr. Wesselényi Ferencz védelme.*
Felsóm. Minerva 1826. VI. f. 738—39. h. Censura-péld. 4 l. Múz. könyvt.)
7. *Wesselényi Ferencz életrajza.*
(Felsóm. Minerva 1827. 1387—92. h.; — M. Pantheon 149—157. l.)

8. *Mária Therézia.*
(Hebe III. köt. 5—21. l.; — M. Pantheon 178—191. l.)
9. *Gr. Eszterházy Károly.* Töredék, 3 l.
(Akad. könyvt. Vegyesek 4r. 71. sz.)
10. *Özv. Kazinczy Józsefné sz. Bossányi Sus. emlékezete.*
(S.-Patak 1813. Kazinczy F. javításaival: Szemeretár X. köt. és egyedül hiteles példány: Akad. könyvt. Vegyesek, 4r. 71. sz.; M. Pantheon 192—199. l.)
11. *Kazinczy László.* 1—16. l.
(Szemeretár pótköt.; Hazai Tud. 1807. 22. [szept. 12.] sz.; — M. Pantheon 200—205. l.)
12. *Sándor Leopold József, Ausztr. cs. fő-, Magyar és Csehországok örökös kir. Hercege s Magyarországi nádorispany.* 8 l.)
(Censura-péld. Múz. könyvt. és M. Pantheon 300. l.)
13. *Gr. Sztáray Mihályné szül. gr. Eszterházy* Töredék. 1—4, 9—14. l.
(Szemeretár I. köt.)
14. *Ürményi József életrajza.*
(Felsóm. Minerva 1825. II. negyed, 643—8. h.; — M. Pantheon 169—177. l. Censura-péld. 9 l. Múz. könyvt.)
15. *Viczay József életrajza.*
(Felsóm. Minerva 1827. 1267—72. h.; M. Pantheon 339—344. l.)
16. *Életrajzi adatok Grassalkovich Antal, Angelo Solimán, gr. Török József, gr. Aspremont, gr. Niczky, Lónyay Menyhért, Born Ignác és Luby Károlyról.* 19 levél.
(Akad. könyvt. Tört. Ivr. 21. sz.)
17. *Zemplén vármegye katalógusa.*
(Kézirat Akad. könyvt.)
18. *Sárospatak hajdan sz. királyi, sokszor királynéi, most mezővárosnak történetei.*
(Tud. Gyűjt. 1818. évf. V. f. 1—29. l.)
19. *Kazinczy F. jegyzetei az 1823—24. és 1825—27. évekről.*
(Akad. könyvt. Jogtan, Orsz. gyűl. 407. sz. 137—157. l. — Irodalomtörténeti Közlemények 1906. évf. XVI. köt. 203—221., 348—355. l.)
20. *Előszó a Romy K. Gy. Monumenta Hungarica-ja I. kötetéhez.*
(Kiadás.)
21. *A zempléni insurgensek.*
(Haz. Tudósit. 1809. évf. 3. [júl. 8.] sz. — M. Panth. 330—333. l.)
22. *A Győrnél elesett zempléni vitézek emléke.*
(Kiadás, 1811. 20. l. — M. Pantheon 319—329. l. — Kazinczy F. Lev. XVII. köt. 623—625. l.)
23. *Tudósítások a Rákóczi-ház genealog. ismeretének megigazítására és kibővítésére.*
(Felsóm. Minerva 1826. évf. 941—960. h.)

24. *A Szirmay-ház eredete, elágazása, története.*
(Akad. könyvt. Tört. 4r. 14. sz. 66 l., 135 levél.)
25. *A magyar jacobinusok történetéről.*
(Akad. könyvt. — Abafi: Magyar Könyvesház XVI. évf. 5—7. sz.)
26. *Fáy Ágoston beszéléséhez.*
(Orpheus 1790. I. köt. 153—161. l.)
27. *III. Rákóczi György.*
(M. Pantheon 366—367. l.)
28. *Gr. Batthyány Lajos, a nádor.*
(M. Pantheon 296. l.)
29. *Baranyi Gábor.*
(Haz. Tud. 1807. évf. 21. [márcz, 14.] sz. — M. Pantheon 209—212. l.)
30. *Nyéki Németh János.*
(M. Pantheon 301. l.)
31. *Rosty János.*
(M. Pantheon 302. l.)
32. *Taródi István.*
(M. Pantheon 298. l.)
33. *Szathmári Király Miklós.*
(M. Pantheon 299. l.)
34. *Kazinczy András.*
(M. Kurir 1805. I. félév 203. l. — M. Pantheon 284. l.)
35. *B. Vay László.*
(M. Pantheon 279—280. l.)
36. *Gr. Török József.*
(M. Pantheon 259—262. l., v. ö. a 16. sz. alatti adatokkal.)
37. *B. Vay Miklós.*
(Figyelő 1876. évf. I. köt. 374—379. l. és M. Pantheon 266—278. l.)
38. *Vay József.*
(M. Pantheon 263—265. l.)
39. *Rhédey Lajos.*
(Haz. Tud. 1808. II. félév 2. sz. és M. Pantheon 356—358. l.)
40. *Ocsai Balogh Péter.*
(M. Pantheon 285. l.)
41. *Jekelfalussy József.*
(M. Kurir 1805. évf. I. félév 204. l. — M. Pantheon 364—365. l.)
42. *B. Fischer de Nagy-Szalatnya.*
(M. Pantheon 292—93. l.)
43. *Kalatai Ferencz váradi püspök.*
(M. Pantheon 290—291. l.)
44. *Gr. Almásy Ignác vice-cancellarius.*
(M. Pantheon 297. l.)
45. *Rolly József.*
(M. Pantheon 309—311. l.)

46. *Balogh János.*
(M. Pantheon 286—289. 1.)
47. *Vay Ábrahám.*
(M. Pantheon 281. 1.)
48. *Regéczi hg. Breckenheim Károly Ágost.*
(M. Pantheon 245—248. 1.)
49. *B. Sennyei Jánosról.*
(Tud. Gyűjt. 1820. évf. II. f. 124—27. 1. — M. Kurir 1820. évf. 5. [jan. 18.] sz. — M. Pantheon 312—315. 1.)
50. *Magyar Dolgok.* Széphalom, 1830. Rövid följegyzések általában hazánkról, Napoleonról, József nádorról, Sándor czárról, stb.
(Akad. könyvt. M. Irod. 4r. 5. sz. 8, 5, 7 levél.)
51. *Hadadi b. Wesselényi Miklós ősei és rokonai.*
(Történeti Lapok 1875. évf. 52. sz.)

VII. Művészeti és paedagógiai dolgozatok.

1. *Hotkócz leírása.*
(Haz. Tudósítások 1806. évf. 31—33. sz.)
2. *Festés, faragás nálunk.*
(Haz. és Külf. Tud. 1912. évf. 29—31. [ápr. 8. s köv.] sz.)
3. *Csokonai Vitéz Mihály mellszobra.*
(Töredék egy utazó leveléből. Kedveskedő 1824. évf. 10. [aug. 3.] sz.)
4. *Az én képeim.* 4 l.
(Akad. könyvt. Vegyesek 4r. 71. sz.)
5. *A lélek halhatatlanságáról.* (Horváth Ádámhoz cz. epistola 5—7. soraira.)
(Orpheus 1790. I. köt. 190—198. 1.)
6. *Hivatalba bevezető beszéd* (magyar és német nyelven).
(Eredeti kiadás 1789.)
7. *Vélekedés az alsóbb iskolák organisatiója dolgában.* Széphalom febr. 14 d. 1916. 11. 1.
(Akad. könyvt. M. Irod. Lev. 4r. 121. sz.)
8. *Bibliai Szent Történetek.*
(Eredeti kiadás 1831.)

VIII. Bírálatok, hírlapi tudósítások, adomafélék.

1. *Baróti Szabó Dávid versei.* [Magyar Hirmondó 1786. évf. 84. 1. (?)]
2. *Gellei József: Az ifjabbik Robinson ford.*
(Magyar Museum I. f. 50—54. 1.)
3. *Barcafalvi Szabó Dávid: Siegwart klastromi tört. ford.*
(M. Museum II. f. 178—187. 1.)
4. *Arkádiai pör.*
(Haz. Tud. 1806. 35. sz. 1807. 6. [jan. 21.] sz.; 7. sz.; 1807. 9. [júl. 29.] sz. — M. Kurir 1805. évf. I. félev. 235. 1. — M. Pantheon 213—231. 1.)

5. *Csokonai Vitéz Mihály.*
(Élet és Lit. IV. köt. 1829. 58—74. l.)
6. *Péchy Imre: A magyar nyelvéről a polgári és peres dolgok folytatásában.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1808. évf. 38—40. l.)
7. *Kisfaludy Sándor Himfy Szerelmei.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1809. évf. II. f. 127—136. l., 1810. évf. 233—236. l. — Glottomachusok 27—42. l. — Szemeretár I. köt.)
8. *Versegly F. Aglaja.*
(Annalen der. Lit. u. Kunst 1809. évf. 262—64. l.)
9. *Berzeviczy Gergely: De industria . . .*
(Allg. Literaturzeitung [Halle u. Leipzig] 1810. évf. I. köt. 550. l.) — Archiv 1817. évf. 9—10. sz.)
10. *Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1810. évf. 419—437. l. — Erd. Múzeum IX. f. 89—99. l.)
11. *Fáy András: Bokréta.*
(Kazinczy F. Lev. VII. köt. 285—86. l.)
12. *Baróti Szabó Dávid: Aeneis-ford.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1811 évf. jún. f. — Kazinczy F. Lev. VIII. köt. 408—415. l.)
13. *Fejér György: Jutalomra érdemesített pályairás.*
(Akad. könyvt. M. Nyelvészet 4r. 42. sz. — Annalen der Lit. u. Kunst 1812. évf. jún. f.; — Kazinczy Ferencz Levelezése VIII. köt. 404—408. l.)
14. *Horvát István: Pest-Ofen.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1811. évf. 299—304. l.; — Kazinczy F. Lev. VIII. köt. 589—592. l. és X. köt. 325—326. l.)
15. *Hubai Miklós versei.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1811. évf. 65—66. l.)
16. *Szentgyörgyi Gellért: Sallustius-ford.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1812. évf. III. köt. 29. l. — Allg. Literatur-Zeitung [Halle u. Leipzig] 1812. évf. II. köt. 742. l. — Kazinczy F. Lev. VIII. köt. 594—96. l.)
17. *Virág Benedek: Poémák.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1811. évf. 322—26. l.)
18. *Kis János: Horatius epistolái-ford.*
(Annalen der Lit. u. Kunst. 1812. évf. ápr. f. 187—96. l.)
19. *Vályi Nagy Ferencz: Bion és Moschus idylliumok.*
(Annalen der Lit. u. Kunst 1812. évf. febr. f. 189—94. l. — Kazinczy F. Lev. X. köt. 316—18. l.)
20. *Helmeucz Mihály: Nemzetes Czibulka Anna asszonysághoz. Sonett.*
(Kazinczy F. Lev. IX. köt. 431—36. l.)
21. *Ertsei Dániel: Philosophia.*
(Kazinczy F. Lev. X. köt. 319—24. l.)

22. *Virág Benedek: Thalia.*
(Annalen? . . .)
23. *Buczy Emil versei.*
(Kazinczy F. Lev. XII. köt. 432—437. l.)
24. *Kritikai töredék;* kezdete: „A' genialis munka oeconomiáját, melly könnyen és lelkesen repdes el a' száraz tárgyakon 's gondolkodtat inkább mint magyaráz . . .“ 1½ l.
(Szemeretár IX. köt.)
25. *Márton István Moralis Ker. Catechismusa bírálatai ellen.*
(Recenziók Márton István id. művére, Bécs, 1818; 92—101. l. és e mű előszava.)
26. *Gr. Dessewffy József: Bártfai Levelek.*
(Kazinczy F. Lev. XVI. köt. 141—148. l.)
27. *Kézy Mózes latin versei.*
(M. Kurir 1822. évf. 43. [máj. 28.] sz.)
28. *Hebe 1822. évf.*
(Kazinczy F. Lev. XVIII. köt. 516—17. l.)
29. *Aurora 1822. évf.*
(Kazinczy F. Lev. XVIII. köt. 517—18. l.)
30. *Hebe 1825. évf.*
(Cens. példány, 8. l., Múzeumi könyvt.)
31. *Könyvbecslés. Hebe 1826. évf. 14. l. Aurora IV. és V. évf.*
(Múzeumi könyvt. k. i.; Felsöm. Minerva 1826. évf. V. f. 696—704. l.)
32. *Goró Lajos: Wanderungen.*
(Felsöm. Minerva 1826. évf. IV. f. 978—984. h.)
33. *Mailáth János gr. Gedichte.*
(Felsöm. Minerva 1825. évf. IV. f. 158—161. h.)
34. *Kunike: Zweyhundert vier u. sechzig Donau-Ansichten.*
(Felsöm. Minerva 1827. évf. 1339—42. h.)
35. *B. Mednyánszky Alajos: Malerische Reise.*
(Felsöm. Minerva 1827. évf. 1339—42. h.)
36. *Toldy F.: Handbuch der ung. Poesie.*
(Felsöm. Minerva 1827. évf. 1367—68. h. — Kazinczy F. Lev. XX. köt. 344—46. l.)
37. *P. Thewrewk József: Magyar Pantheon.*
(Felsöm. Minerva 1827. évf. 1339—1342. h.)
38. *Szalay László: Bimbók.*
(Irodalomtörténeti Közlemények 1895. évf. 206—09. l.)
39. *Felelet A sz. hajdan gyöngyei bírálatára.*
(Tud. Gyűjt. 1831. évf. II. f. 125—26. l.)
40. *Tessedik F. Franciaországi utazása.*
(Akad. Értesítő 1909. évf. 656—69. l.)
41. *Lassú István: Horatius ódái-ford.*
(Akad. Értesítő 1909. évf. 652—53. l.)

42. *Kritikai töredék* ily kezdettel: „Bajza József itt úgy fog állatni a' közönség elébe mint kritikus, mint polemikus, mint stilista, mint ember“. 2 $\frac{1}{2}$ l.
(Szemeretár XI. köt.)

Hírlapi tudósítások.

1. *A Lobgárdi plébánus.*
(Magyar Músa 1787 évf. 74. [szept. 19.] sz.)
2. *Abauj-Torna vármegye ünnepe, midőn Orczy László megérkezett Kassára.*
(Mindenes Gyűjt. 1790. évf. 10. [máj. 5.] sz.)
3. *Tudósítás Kassáról* 1790. márcz. 2.
(Hadi és más nev. Tud. 1790. márcz. 2. sz. és szept. 3. sz.)
4. *A bihari tisztéptető szék.*
(M. Kurir 1803. évf. II. félév 29. sz.)
5. *Károlyvári Tudósítás.*
(Hazai Tud. 1807. évf. 46. [jún. 10.] sz.)
6. *Lelesz.*
(Hazai Tud. 1808. évf. 35. [ápr. 30.] sz.)
7. *Tökés János levele.*
(M. Kurir 1808. évf. 14. [febr. 16.] sz.)
8. *Lónyay Gábor beiktatása.*
(Hazai és Külf. Tud. 1809. évf. 26. [ápr. 1.] sz.)
9. *Jelentés a zempléni restauratióról.*
(Kazinczy F. Lev. XVII. köt. 595—96. l.)
10. *Bereghi Innep.*
(M. Kurir 1821. évf. II. félév 13. sz. — Kazinczy F. Lev. XVII. köt. 630—31. l. — M. Pantheon 316—318. l.)
11. *Malonyay János beiktatása.*
(M. Kurir 1821. évf. II. félév 17. sz. — Kazinczy F. Lev. XVII. köt. 631—33. l. — M. Pantheon 334—38. l.)
12. *Lónyay Gábor nekrológja.*
(M. Kurir 1824. évf. 8. [júl. 27.] sz.)
13. *Kárner László nekrológja.*
(Kazinczy F. Lev. XIX. köt. 607. l.)
14. *Kis János, Kaszner András és Horváth László nekrológja.*
(Kazinczy F. Lev. XIX. köt. 619—20. l.)
15. *Szilassy József beiktatása.*
(M. Kurir 1825. évf. 1. [jan. 4.] és 13—14. sz.; — Hazai és Külf. Tud. 1828. évf. 34. [okt. 25.] sz. — M. Pantheon 253—58. l.)
16. *Az 1825-diki ősz.*
(Kazinczy F. Lev. XIX. köt. 629. l.)
17. *Zemplén vármegyei tisztújítás* (1827.).
(Hazai és Külföldi Tudósítások 1827. évf. 34. [okt. 27.] és 36. [nov. 3.] sz.)

18. *Kaestenbaum Márton.*
(Tud. Gyűjt. 1830. évf. III. f. 132—34. l.)
19. *Gr. Mailáth Antal beiktatása.*
(M. Kurír 1830. évf. 15., 16. [aug. 20., 24.] sz.; M. Pantheon 249—252. l.)
20. *Vékey Károly és Major József nekrológja.*
(Kazinczy F. Lev. XXI. köt. 712—13. l.)
21. **Apró jegyzetek, adomafélék.**
Szemeretár I., III., V. köt.
22. *Anecdotonok. Bohóskodás.*
(Akad. könyvt. M. Irod. Ivr. I. köt. 2. sz.)

A Magyar Tudományos Akadémia Törvénytárunkban.¹

Közli: dr. Hajnóczy R. József.

(Mutató a közlőnek „Közművelődésünk közjogának vázлата“ című munkájából).

A magyar tudós társaság szervezésének eszméjét *Bod Péter* magyarigeni református lelkész vetette föl, 1756. évi szeptember hó 20-án *Ráday I. Gedeon*hoz, a péczeli költő-tudóshoz intézett levelében. Czéltudóan és részletesen kifejtette *Berzsenyi György* a magyar testőr, 1781-ben írott, de csak 1790-ben kiadott „Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék“ című füzetében. Még tüzetesebben kitervezte *Révai Miklós*, akkoron a győri gymnasium rajztanítója, ugyancsak 1790-ben megjelent „Planum erigendae societatis Eruditae Hungaricae alterum elaboriatus“ (A szervezendő magyar tudós társaság második javított terve) című könyvében.

Mindezek hatása alatt az 1790. évben Budán és később Pozsonyban, II. Lipót királyunk megkoronázására egybegyűlt karok és rendek, a közpolitikai tervező bizottságokról szóló törvény-cikkelyükben ekként rendelkeztek: „A közpolitikai és bírósági ügyeknek, s más tárgyakkal, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki. Midőn úgy a kegyelmes

¹ Rövidítések: *ap.* = apostoli; *bef.* = befejező; *bek.* = bekezés; *bev.* = bevezető; *biz.* = bizottság; *cs.* = császári; *db.* = darab; *erd.* = erdélyi; *f.* = fillér; *fej.* = fejezet; *frt.* = forint; *K.* = korona; *kk.* = karok; *ker.* = keresztelő; *kir.* = királyi; *kr.* = krajezár; *m.* = magyar; *mond.* = mondat; *névj.* = névjegyzék; *p.* = pont; *r.* = rész; *rr.* = rendek; *stb.* = más tárgyú rész; *Sz.* = szent; *tcz.* = törvénycikk; *§* = szakasz; 1790 : 67. *tcz.* = 1790-edik évi 67-ik törvénycikk.

királyi javaslatok, valamint a vármegyék, szabad királyi, s illetőleg bányavárosok utasításaiból vett több kívánalmak, s illetőleg országos sérelmek, nagyobb részben oly tanácskozási tárgyakat tartalmaznak, melyek rendszeres és csak hosszabb idő alatt elvégezhető kidolgozást igényelnek: azért nehogy a jelenlegi országgyűlést úgy a magánosok, mint az adózó nép nagy megterhelésével, hosszabb időre kelljen elhúzni, az ország karai és rendei alázatos előterjesztéséhez képest, Ő szent felsége kegyelmesen beléegyezni méltóztatott, hogy azon összes, akár kegyelmes királyi javaslatok, akár pedig országos kívánalmak és sérelmek tárgyai, melyek ez országgyűlésen teljesen nem voltak elvégezhetőek, mindjárt az országgyűlés után külön, abban az alakban, melyben a karok és rendek javasolták, Őfelsége által is megállapított, s országgyűlésileg kirendelendő bizottságokban tanácskozás alá vétessenek és úgy dolgoztassanak ki, hogy a legközelebbi 1792. évben, Buda szabad királyi városban bizonyosan meghirdetendő és összehívandó jövő országgyűlésen előadhatók és köztörvényekké, oly módon, mint az országgyűlés elfogadandja, alakíthatók legyenek. Az előrebocsátottak következményéül tehát, a tanácskozás alá veendő tárgyak megjelölésével a következő országos bizottságok rendeltettek ki: stb. 7. A tudományi bizottságban: stb. Egy fokozatosan felállítandó tudományos akadémia tervezete. stb. Az összes bizottságok Ő királyi fenségének, az ország nádorának vezetésé alatt állanak, s Ő szent felsége az iránt is rendeleteket fog kibocsátani, hogy a vármegyék és az ország többi törvényhatóságai, vagy magánszemélyek is, melyek az ezen országos bizottságok elé utalt tárgyak felől véleményöket kifejezni akarnák, javaslataikat Ő királyi fensége, az ország nádora elé terjeszthessék, ki azután azokat azon bizottságokhoz utasítja, melyekre az a tárgy tartozik; s viszont, ha akár a politikai, akár az egyházi bizottságok, a tárgy természetéhez képest, a püspöki megyék elöljáróitól, a vármegyéktől, vagy a városoktól fölvilágosítást kérnek, hogy a nevezett hatóságok azokat megadni tartozzanak. Minthogy pedig némely tárgyak oly természetűek, hogy két vagy három bizottság teendőinek körébe is vághatnak, azért ily esetekben, az illető elnökök előleges megállapodása alapján, vegyes bizottságok lesznek tarthatók. Az imént felsorolt bizottságokhoz pedig, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, a fönt jelzett sorrend szerint, a honfiak közül a következő egyének neveztetnek ki és rendeltetnek, ugyanis: stb. A tanulmányi bizottságban: Elnök: Ürményi József, királyi személynök, ugyanaz, a ki a közpolitikai bizottságban. Mandich Antal prisztinai püspök, ugyanaz, a ki az urbéri bizottságban. Szabó András, novii püspök, silisiumi Sz. Jakab apátja, budai Ker. Sz. János prépostja és esztergomi kanonok. Korompai gróf Brunszvik Antal, Ő cs.

és kir. ap. felségének valóságos belső titkos tanácsosa és a m. kir. helytartótanács tanácsosa, Bars vármegye főispánja. Tóthprónai báró Prónay Gábor, Gömör vármegye főispánja. Szendrői gróf Török Lajos, a tanügy és iskolák igazgatója a kassai kerületben. Báró Podmaniczky József, tanácsos a királyi helytartótanácsnál, ugyanaz, a ki a kereskedelmi bizottságban. Novák Chrysostom, bakonybéli Sz. Móríczról nevezett Sz. Benedek-rend apátja. Aranyos-medgyesi Somogyi János, nádori ítélőmester és a cs. kir. ap. felségnek tanácsosa. Benedekfalvi Luby Károly, Szatmár vármegye alispánja és követe, a cs. kir. ap. felség tanácsosa. Vajai Vay István, Szabolcs vármegye követe, Kelemesi Melczér László, arany sarkantyús vitéz, Borsod vármegye helyettes alispánja és követe. Péczy Mihály, de eadem, Kis-Szeben város követe. Ezekhez járul a királyi helytartótanács mellett fennálló tanulmányi bizottság. Ő felségének, az ország nádorának fentartatván az a jog, hogy az elhunytak, vagy törvényes okból távollevők helyébe, Ő felsége jóváhagyása alá másokat terjeszthessen.“ (*Márkus Dezső* dr. Magyar Törvénytárban 1790: 67. tetz. 1—2. bek., 7. biz. 5. bek., 9. biz. után 4—6. bek., a tanulm. biz. névsora, s a tetz. bef. p.-ja.) E bizottságnak a „Tudományos Akadémia“-ra vonatkozó javaslatai nem kerültek a legközelebbi 1792. évi országgyűlés elé.

Kis János, akkor nagybaráti ág. ev. lelkész, 1806-ban megjelent „A magyar nyelvnek mostani állapotjáról“ című munkájában, s *Teleky III. László* gróf, akkor somogyi főispán-helyettes, ugyancsak 1806-ban kiadott „A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései“ című könyvében sürgetve szorgalmazván a magyar tudós társaság szervezését, az 1808. évben Pozsonyban, I. Ferencz királyunk harmadik hitvese, Mária Ludovika királynénk megkoronázására egybegyűlt karok és rendek. a Nemzeti Múzeum szervezésére vonatkozó törvényezikkelyükben, némi félreértést mutatva, következően intézkedtek: „A Nemzeti Múzeum felállításáról, s a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről. Miután Ő cs. kir. fensége, az ország nádora, azon kiváló buzgalmához képest, melylyel az ország dicsőségének és boldogságának további gyarapodása iránt mindenker viseltetni szokott, egy nemzeti múzeum alapítása tervét az ország összes vármegyéinek átküldötte. stb., az országgyűlésen egybesereglett kk. és rr., miután Ő cs. kir. fenségének az ország nádorának különös gondoskodásából, ezen nemzeti intézet szerencsés kezdeményezése már megindult, azt mindenképpen előmozdítani igyekezhén, az 1790: 67. cikkely kapcsán elhatározták, első sorban stb., másrésztől pedig a fenséges főherczeg nádor urat felszólítani, hogy aközben is, a míg e dologra, s jelesül egy tudományos társaság alakítására nézve, a

következő országgyűlésen tüzetesebben intézkedni lehetne, ez intézetnek részben való életbeléptetésére gondot fordítani stb., egyszerűsrend pedig a magyar nyelv művelése előmozdításának egyéb eszközeit is szíven hordozni méltóztassék.“ (1808: 8. tez. 1—2. mond.) Az 1790: 67. tez. főntebb van. Ezek a rendelkezések is még sokáig csak jámbor óhajtasok maradtak.

Minde sikertelenségek után és miatt hangzott el, az 1825. évi országgyűlésnek november hó 3-diki kerületi ülésén *Felsőbüki Nagy Pálnak*, Sopron vármegye követének nagyhatású beszédje a magyar tudós társaság szervezéseért, amelynek eredményéül *Széchenyi István* gróf, akkor császári huszárcapitány, birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta föl az Akadémia megalapítására. November hó 8.-án az első alapítók írott följajnlásai, s 21.-én a megalakítandó tudós társaság terve is a nádor kezeibe jutván, az 1827. évben Pozsonyban, I. Ferencz királyunk negyedik hitvese, Karolina Augusztina királynénk megkoronázására egybegyűlt karok és rendek, az Akadémiát megalapító törvénycikkelyükben ekként rendelkeztek: „A hazai nyelv művelésére felállítandó tudós társaságról, vagy magyar akadémiáról. A karok és rendek gondoskodása a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányulván, Ő szent felségének jóváhagyásával határozottatik: 1. §. Hogy a magyar tudós társaság, vagy akadémia, az önkéntes és szabad adományok útján létesítendő alapból, Pest szabad királyi városban, mint állandó székhelyén, a lehető legrövidebb idő alatt, minél előbb fölállítassék. 2. §. Ez intézetnek pártfogását Ő császári királyi fensége, az ország nádora, a magyar haza és nemzet iránt szívében gyökerező szereteténél fogva, magára vállalván: mihelyt az ő védelme alatt alakulandó társaság, majdan a megszilárdulás céljából szükséges és az országos bizottság munkálatában kifejezett, s az ajánlók által nyilvánított elvekkel megegyező tervet, az erejéhez és eszközeihez alkalmazandó alapszabályokkal együtt, még bővebben kidolgozta: azt főntnevezett Ő császári királyi felsége legmagasabb színe elé terjesztendi, azután az országgyűlésnek is jelentést tevén felöle.“ (1827: 11. tez. bev. és 1—2. §.) E jelentésnek ninesen nyoma törvénytárunkban.

Ugyanazok a karok és rendek az Akadémia megalapítóí iránt érzett hálájukat, külön erről szóló törvénycikkelyükben, így fejezték ki: „Azoknak nevei, a kik a tudós társaság felállítására, vagy a hazai nyelv terjesztésére is, ajánlatokat tettek, az utókor emlékezeté végett törvénybe iktattatnak. Hogy azoknak hálás emlékezeté, kik a haza és nyelve iránti kiváló szeretetükből, annak művelésére vagy terjesztésére is, nemesszívü ajánlatokat tettek, minden időkre megörökíttessék: a karok és ren-

dek, Ő királyi felségének kegyes jóváhagyása mellett, a törvénykönyvbe iktattatni határozták neveiket, melyeknek sora a következő: József úr, fenséges császári, s magyar és cseh királyi örökös herceg, Magyarország nádora, a tudós társaság intézetének pártfogója, pengő pénzben 10,000 frt. Gróf Széchenyi István 60,000 frt. Vay Ábrahám 8000 frt. Gróf Andrássy György 10,000 frt. Gróf Károlyi György 40,000 frt. Id. gróf Pálffy Ferencz évenként 400 frt. Gróf Batthyányi Ker. János 10,000 frt. Gróf Eszterházy Mihály 10,000 frt. Ifj. gróf Eszterházy Károly 10,000 frt. Gróf Széchenyi Pál 10,000 frt. Justh Gábor 1000 frt. Inkey Imre 1000 frt. Széki gróf Teleky József, mostohaanyjának, néhai gróf Teleki László özvegyének, mint az ugyanezen férjétől származott fia természetes és törvényes gyámjának és gondnokának, valamint két testvérének, Teleki Ádám és Sámuel grófoknak is nevében, legkevesebb 30,000 kötetet magában foglaló könyvtárakat, mely nevezett közös atyjok, gróf Teleki László költségén és fáradozásával gyűjtetett; s azonkívül 5000 frt. Szabó-Szepessy István 200 frt. Herceg Batthyányi Fülöp 50,000 frt. Gróf Cziráky Antal 3000 frt. Gróf Keglevich János 6000 frt. Kopátsy József veszprémi püspök 2000 frt. Pápay Sámuel 1000 frt. Báró Zay Károly 2000 frt. Báró Mandell Károly 1000 frt. Néhai Szlavniczai Sándor István hagyományozott 10,000 frtot, azonkívül könyvtárát, éremgyűjteményét, ritka pénzeket, valamint képeket és földabroszokat is.“ (1827: 12. tez. bev. és névj.) Az akkori forint mai pénzünk szerint 2 K. 20 f. volt. Ugyanilyen felajánlásokat örökítenek meg a lentebb közölt 1827: 19., 1830: 4. és 1840: XLII. tez.-ek.

Ugyanazok a karok és rendek az Akadémiára érkezett új alapítványt, gróf Festetich László ajánlatairól szóló törvényczikkelyükben, ekként hálálták meg: „Gróf Festetich Lászlónak két rendbeli ajánlatai beczikkelyeztetnek. Tolnai gróf Festetich Lászlónak két rendbeli nemeslelkű ajánlatát, még pedig az egyiket, stb., a másikat, melynek erejénél fogva a fölállítandó tudós társaság, vagy magyar akadémia javára, névszerint az a mellett a katonai ismerettárgyakra berendezendő mennyiségtni osztály javadalmazására, további 10,000 frtot ugyancsak pengő pénzben áldozott, melyekre nézve a kiadott alapítóleveleket Ő szent felsége kegyelmesen helybenhagyni méltóztatott, a karok és rendek, föntnevezett Ő szent felségének kegyes beleegyezésével, ezen kiváló bőkezűség és hazafias buzgóság örök emlékezetéül, a jelen törvényczikkbe iktatni határozták.“ (1827: 19. tez. 2. mond.)

Az 1830. évben Pozsonyban, V. Ferdinánd királyunk megkoronázására egybegyűlt karok és rendek, az új király tiszteletdíjának az Akadémia alapjára ajándékozását, erről szóló külön törvényczikkelyükben, így köszönték meg: A „tiszteletdíjnak újonnan

koronázott király Ő felsége által köz- és kegyeletes czélokra lett szenteléséről. A kk. és rr. Ő szent felsége, az újonnan koronázott király kegyelmének bizonyosságát abban tisztelvén, hogy királyi méltóságának fenkölt érzelmével a közjó érdekét gondjaiba vette, s a tiszteleti ajándék egy részét a rossz aratás következményeiben sinylődő adózó nép fölsegélésére, másik részét pedig a magyar akadémia alapjának szaporítására szentelni méltóztatott, alázatos köszönetüket nyilvánítják, s ezen magasztos lelkü nemes tettet, hálájok örök emlékjeléül, a törvények közé iktattatni határozták.“ (1830 : 4. tez.) Az 1830 : 3. tez.-ben följánlott „tiszteleti ajándék“ 50,000 db. körmöczi arany, mai pénzünk szerint 525,000 K. volt.

Az Akadémia megalapítása és fölsegitése után, az 1840. évben Pozsonyban egybegyült karok és rendek, a magyar nyelvről szóló törvénycikkelyükben, az Akadémia könyvtárának gyarapításáról következően gondoskodtak: „A magyar nyelvről. Ő Felsége atyai szívének hív magyarjaihoz viseltető jósága azon újabbi dicső példáit, melyeket a nemzeti nyelv gyarapítása eszközése végett a jelen országgyűlés alatt is adott, a Karok és Rendek mélyen tisztelik és határozzák, hogy stb. 11. §. Ő Felségének megegyező kegyelmes akaratjával, a Magyarországbán és ahhoz kapcsolt Részekben kinyomtatott minden munkákból a magyar tudós társaságot egy példány illeti.“ (1840 : VI. tez. bev. és 11. §.) Ez a törvény az akkori Erdélyországra nem terjedett ki. A „Kapcsolt Részek“ akkoron a mai Horvát-Szlávon-Dalmátországek valának. E tez.-et részletes rendelkezésekkel megújította a lentebb közölt 1897 : XLI. tez.

Ugyanazok a karok és rendek az Akadémia újabb segélyezői iránt érzett hálájokat, erről szóló külön törvénycikkelyükben, így fejezték ki: „A magyar tudós társaságra folytatva tett adakozásokról. A haza oltárára tett nemeslelkű adakozások örök emlékezetet érdemlő megismeréséül, a magyar tudós társaság számára 1832-dik esztendőttől fogva részint pénzben, részint kötelezvényben tett ajánlások, törvénykönyvbe iktattatnak, mint következők: Ő császári királyi Fensége Károly Főherczeg 10,000 frt. Jankovich Miklós 1000 frt. Gróf Károlyi István 20,000 frt. Gróf Károlyi Lajos 10,000 frt. Sz. kir. Buda fővárosa 2000 frt. Vedres István 200 frt. Vághy Ferencz 400 frt. Honth Vármegye küldeménye 20 frt. 40 kr. Báró Prónai Sándor 2000 frt. Ürményi Ferencz 2000 frt. A győri evangelica gyülekezet 231 frt. 14 kr. Fejér vármegye két rendű küldeménye 610 frt. 20 kr. Kolozsváry Sándor 400 frt. Döme Károly 300 frt. Perlaky Károly 100 frt. Kálmán János 100 frt. Fiume városa 1000 frt. Bujanovics Sándor 400 frt. Nagy-Szombath sz. kir. város 200 frt. Komárom vármegye 200 frt. 52 kr. Bars vármegye 352 frt. Nyitra vár-

megye alapítványa 1000 frt. Zirczi apát Villax Ferdinánd 1000 frt. Báró Szepessy Ignác pécsi püspök, évenként 600 frt. Gévay Antal évenként 50 frt. Bács vármegye küldeménye 452 frt. 6 kr. Matus Ferencz tapi plébános hagyománya 45 frt. 36 kr. Illos József hagyománya 40 frt. Komárom vármegye küldeménye 500 frt. 52 kr. XVI szepesi város küldeménye 200 frt. Kőszeg város küldeménye 5 frt. Mosony vármegye alapítványa 89 frt. 36 kr. Kovács János alapítványa 1000 frt. Torontál vármegyéből: Mocsanyi János 100 frt. Bideskuty Lajos 10 frt. Török-becsei uradalom 100 frt. Nagy-szent-miklósi járás 124 frt. 24 kr. Nagy-kikindai kerület 80 frt. Gróf Gyulay Albert 50 frt. Endrődy József 100 frt. Lázár Ágoston 400 frt. Karácsonyi István 100 frt. Nikolics János 100 frt. Dadányi Konstantin 100 frt. Damaskin Antal 100 frt. Malenicza Miklós 100 frt. Gróf Teleki József, régi pénz gyűjtemény öregbitésére 2000 frt. Ittebei Kis Antal, évenként míg él 100 frt. Csekonics János hasonlóan 48 frt. Nagy-szent-miklósi Nákó János 1000 frt. Névtelen 88 frt. 12 kr. Gróf Pálffy Jánosné, herczeg de Ligne Eufemia hagyománya, melly báró Spiegelné, herczeg de Ligne Flóra halálával fizettetik ki 2500 frt. Bölöni Farkas Sándor 200 darab arany. Névtelen 88 frt. 12 kr. A kolozsvári unitarium collegium olvasó társasága 5 frt. Házy Alajos hagyománya 500 frt. Forgó György hagyománya 1000 frt. és egy Rothschild-féle kötelezvény sorsjegy 250 frt. Gróf Esterházy Miklós 4000 frt. Kőrösi Csoma Sándor 200 darab arany. Bohus János holtig ajánlata évenként 200 frt. Fodor Pál kir. tanácsos hagyománya 100 frt. Szabadka kir. városa 300 frt. Nagy-enyedi casinoi egyesület 40 frt. Külkey Henrik 31 frt. 26 kr. Mayer János londoni szücsmester (szepesi fi) 50 frt. Perlaki Dávid 50 példányt „Történeti adatok“ című könyvéből; ára 20 kr. Kutsera Lőrincz 100 példányt „Értekezés a rövid útu visszatételekről“ című könyvéből; ára 30 kr. Hrabovszky Dávid 30 példányt „Utazási rajzok“ című 2 kötetű munkájából; ára 2 frt. 40 kr. Perlaki Dávid, mosony-gyári evaugelicus esperes gyűjteménye 40 frt. 24 kr. Acsádi Sándor „Magányos magyar-törvény“ című könyvéből 50 példányt; ára 2 frt. Nagy Pál hajdani kir. professor „Historia universalis gentium“ című 3 kötetű munkájából 20 példányt; ára 3 frt. P. Gegő Elek 32 frt. Missitz István hagyománya 80 frt. Dr. Viola József 75 frt. Drnovszky Ferencz, pogrányi plébános, 10 aranyat. Egyed Antal, „P. Ovidius Naso pontusi levelei“ című fordítmányából 400 példányt; ára 30 kr., régi classicusok fordításai kiadására. Peregrini Elek, „Magyarok történetei“ című munkájából 50 példányt; ára 30 kr. Bersenyi Dániel versei első kiadásából származott tiszta haszon, magyar könyvek kiadására 200 frt. Gorove László, Lajos és Károly jutalom-alapítványul

1000 frt. Horváth Endre hagyományából 300 frt.“ (1840:XLII. tez. bev. és névj.) E tez. kiegészíti és befejezi a régi följajnlásokról szóló, s főntebb közölt 1827: 12. és 19., s 1830: 4. tez.-eket. Az újabb alapítványok és adományok már nem jutottak be törvénytárunkba.

Az 1847. évben Pozsonyban egybegyült karok és rendek, az országos képviselők megválasztásának új módját beiktató törvény-cikkükben, nagyértékű politikai kedvezést adtak az Akadémia tagjainak, ilyen módon: „Az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról. A jelen év folyama alatt a IV-ik törvénycikk értelmében Pesten tartandó legközelebbi országgyűlésre küldendő követeknek népképviselet alapján választására nézve ideiglenesen következők rendeltetnek: stb. Ezeken kívül: 2. §. Az országnak s kapcsolt részeknek mindazon bennszületett, vagy honosított, legalább 20 éves, és sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyujtogatás miatt fenyíték alatt nem levő lakosai, a nőket kivéve, törvényesen bevett valláskülönbőség nélkül, választók: stb. d) Jövedelmükre való tekintet nélkül a tudorok stb. a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek stb. azon választó kerületben, mellyben állandó lakásuk van. stb. 3. §. Választható mindaz, ki választó, ha életének 24-ik évét betöltötte, s a törvény azon rendeletének, miszerint törvényhozási nyelv egyedül a magyar, megfelelni képes.“ (1848: V. tez. bev., 2. §. d) p. és 3. §.) Ez a törvény az akkori Erdélyországra nem terjedett ki; ott a lentebb közölt 1848: erd. II. tez. rendezte ezt az ügyet. Mind a kettőt megújította a lentebb közölt 1868: XLIII. te., s módosította a szintén lentebb közölt 1874: XXXIII. tez. Az imént idézett 1848: IV. tez. „Az országgyűlés évenkénti üléseiről“ szól. A „kapcsolt részek“ akkoron is a mai Horvát-Szlavon- és Dalmátországok valának.

Ugyanazok a karok és rendek a szabad kir. városokról, a községi választásokról, a jász-kún-kerületekről, a hajdú-kerületekről, s Fiume és Buccari kerületekről szóló ötféle törvénycikkükben, jelentős közigazgatási kedvezéseket nyújtottak az Akadémia tagjainak, eképen: „A szabad királyi városokról Választók. 6. §. A városi közönségnek, a nőket kivéve, mindazon tagjai, kik teljes korúak, sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyujtogatás miatt fenyíték alatt nincsenek, törvényesen bevett valláskülönbőség nélkül, választók: ha stb. c) Tudorok, stb. a magyar tudós társaság tagjai, kik a városban egy év óta telepedve vannak, és kis városban 40, közép városban 60, nagy városban 80, Pest városában 100 pengő forint házbért fizetnek.“ (1848: XXIII. tez. 6. §. c) p.)

Továbbá: „A községi választásokra nézve. 1. §. A szabad királyi városokról ideiglenesen rendelkező XXIII. törvényezikk, amennyiben a választásokról, választókról és képviselőkről szól, a szepesi XVI városokra és azon községekre is kiterjesztetik, melyek elsőbírószági hatósággal ellátott rendezett tanácssal vagy már bírnak, vagy ennekutána fognak, a megyék meghallgatása mellett, a ministerium javaslatára Ő Felsége, illetőleg a királyi helytartó által felruházatni.“ (1848 : XXIV. tcz. 1.)

Azután: „A Jász-Kun kerületekről. Ideiglenesen, míg a törvény a Jász-Kun kerület belsejéről részletesen intézkednék, a kerületi tisztviselők és közgyűlési képviselők választására nézve következők rendeltetnek: 1. §. A kerületi tisztviselőket ugyanazok választják, kik az országgyűlési követeket fogják az V-ik törvényezikk szerint választani.“ (1848 : XXV. tcz. bev. és 1. §. Az 1848 : V. tcz. fentebb van.)

Majd meg: „A Hajdu kerületről. Ideiglenesen, míg a törvény a Hajdu-kerület belsejéről részletesen intézkednék, a kerületi tisztviselők és közgyűlési képviselők választására nézve következők rendeltetnek: 1. §. A kerületi tisztviselőket ugyanazok választják, kik az országgyűlési követeket fogják az V-ik törvényezikk szerint választani.“ (1848 : XXVI. tcz. bev. és 1. §. Az 1848 : V. tcz. fentebb van.)

S végre: „Fiume és Buccari szabad tengerkereskedési kerületekről. A választókról. 6. §. A két kerületben választók: a községnek mindazon tagjai, kik a szabad királyi városokról szóló XXIII. törvényben a hasonló népességű szabad királyi városokra nézve megállapított képességgel bírnak stb. (1848 : XXVII. tcz. 6. §. Az 1848 : XXIII. tcz. fentebb van.) Ez utóbbi öt: XXIII.—XXVII. tcz.-et módosították a lentebb közölt 1870 : XLII., 1871 : XVIII., 1872 : XXXVI., 1886 : XXI. és 1886 : XXII. tcz.-ek.

Az 1848. évben Kolozsvárott egybegyűlt erdélyországi karok és rendek, az országos képviselők megválasztásának új módját beiktató törvényezikkelyükben, nagybeesű politikai kedvezést biztosítottak az Akadémia tagjainak a következő módon: „A legközelebbi közös hongyülésre küldendő követek népképviselői alapján megválasztásáról. A folyó évi július 2-ára már kihirdetett, Pesten tartandó közös hongyülésre küldendő erdélyi követek népképviselői alapján választása, a rögtönös alkalmazás lehetőségét is tekintetbe vévén, csupán ez egy esetben következően lesz intézendő: stb. 3. §. A mi a külön képviselői joggal felruházott városokat illeti, ezekben választási joggal fognak bírnunk: stb. d) Jövedelemre való tekintet nélkül: a tudorok, stb. a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek stb. ott, a hol állandó lakásuk van stb. 4. §. Vármegyéken, Fogaras vidékén és Székelységeken választói joggal fognak bírnunk: stb. b) Külön kép-

viseleti joggal fel nem ruházott városok lakosai közül mindazok, kik ezen törvényczikkely 3. §-ában irt categoriák közül valamelyikbe tartoznak stb. 6. §. Követté választható mindenki, akárhol Magyarhonban választói joggal bír, ha életének 24-ik évét betöltötte és a törvény azon rendelkezésének, miszerint a törvényhozási nyelv egyedül a magyar, megfelelni képes.“ (1842 : erd. II. tcz. bev., 3. §. *d*) p., 4. §. *b*) p. és 6. §.) Ez a tcz. kiegészítője a fentebb közölt 1848 : V. tcz.-nek. Mind a kettőt megújította a lentebb közölt 1868 : XLIII. tcz., s módosította a szintén lentebb közölt 1874 : XXXIII. tcz.

Népképviseletű törvényszerzésünk 1868-ban, a házadóról szóló törvényczikkben, értékes pénzügyi kedvezést adott az Akadémiának ekként: „2. §. Házadó alá nem tartoznak : stb. *h*) tudományos akadémiák stb.“ (1868 : XXII. tcz. 2. §. *h*) p.) Ezt a rendelkezést megújította a lentebb közölt 1909 : VI. tcz.

Ugyanabban az évben az Erdélyt Magyarországgal egyesítő törvényczikk megújította az Akadémia tagjainak ott régebben nyújtott politikai kedvezést. ilyen módon: „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. 3. §. A Magyarország erdélyi területén lakó honpolgárok országgyűlési képviseltetését illetőleg, a képviselők választásáról ideiglenesen rendelkező 1848. évi kolozsvári II. törvényczikk, a törvényhozás további intézkedéséig érvényben marad.“ (1868 : XLIII. tcz. 3. §. 1. bek.) Az 1848 : erd. II. tcz. fentebb van. Ezt a rendelkezést részletezve megújította a lentebb közölt 1874 : XXXIII. tcz.

Az 1870. évi törvényszerzés, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényczikkben, jelentős közigazgatási kedvezést biztosított az Akadémia tagjainak, a következőképen: „II. Fejezet. A törvényhatósági bizottságról. 19. §. A bizottság áll fele részben a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető azon nagykorú honpolgárokból, kik országgyűlési képviselőválasztásra jogosítva vannak ; hason felerészben pedig a választó közönség választottjaiból. 22. §. A legtöbb adót fizetők névjegyzékét az adóhivatalok hivatalos kimutatásai alapján minden év végével a törvényhatóság igazolási válaszmánya állítja össze, illetőleg igazítja ki. 23. §. A sorrend megállapításánál csak a törvényhatóság területén fekvő ingatlan vagyon s a törvényhatóság területén élvezett jövedelem összes egyenes államadója és személyes kereseti adó vétetik számításba ; továbbá stb. a tudományos akadémiák tagjai, stb. összes egyenes államadója kétszeresen számítatik. A férj vagy atya államadójába a nő, valamint a kiskorú gyermekek államadója is beszámítandó, ha a nőnek, vagy a kiskorú gyermekeknek vagyonát kezeli. Mindenki csak egy törvényhatósági bizottságnak lehet tagja ; az, ki több törvényhatóságban jön a legtöbb államadót fizetők sorába, azon

törvényhatósági bizottságnak lesz tagja, melyet maga jelöl ki. Midőn ketten vagy többen fizetnek hasonmennyiségű államadót, ezek között a sorshúzás dönt; midőn pedig ezen eset olyan egyének közt fordul elő, a kik közül az egyik egyszeresen, a másik pedig kétszeresen számított államadó folytán juthatna a bizottságba, az utóbbi bír elsőbbséggel.“ (1870 : XLII. tez. II. fej. 19. §., 22. §. 1. bek. és 23. §. 1—4. bek.) Ezt a rendelkezést megújította a lentebb közölt 1886 : XXI. tez.

Az 1871. évi törvényszerzés, a községek rendezéséről szóló törvényezikben, szintén becses közigazgatási kedvezést adott az Akadémia tagjai számára, ekképen: „IV. Fejezet. A községi képviseltről. 34. §. A község az önkormányzat jogát képviselőtestülete által gyakorolja. A képviselőtestület felerészben a választóközönség választottaiból, hason felerészben pedig a legtöbb egyenes államadót fizető községi lakos vagy birtokos nagykorú honpolgárokból áll. 35. §. A választás alá nem eső képviselők névjegyzéke minden évben kiigazítatik. A kiigazítást, az ádkimutatás alapján, kis- és nagyközségekben a szolgabíró, rendezett tanácsú városokban egy küldöttség eszközli, melyet a képviselőtestület választ. A küldöttség a kitűzött és kihirdetett napokon nyilvánosan tartja üléseit s eljárásáról a képviselőtestületnek indokolt jelentést tesz. A névjegyzék és sorrend megállapításánál csak a községben és területén fekvő vagyon, s a községben és területén élvezett jövedelem összes egyenes államadója s a községben fizetett személyes kereseti adó vétetik számításba; továbbá: stb. a tudományos akadémiaik tagjai, stb. összes egyenes államadója kétszeresen számítatik. A férj vagy atya államadójába a nő, valamint kiskorú gyermekek államadója is beszámítandó, ha a nőnek vagy a kiskorú gyermekeknek vagyonát kezeli. Midőn ketten vagy többen fizetnek hasonmennyiségű államadót, ezek között sorshúzás dönt; midőn pedig ezen eset olyan egyének között fordul elő, kik közül az egyik egyszeresen, a másik pedig kétszeresen számított államadó folytán juthatna a képviselőtestületbe: az utóbbi bír elsőbbséggel.“ (1871 : XVIII. tez. IV. fej. 34. és 35. §.) Ezt a rendelkezést megújította a lentebb közölt 1886 : XXII. tez.

Az 1872. évi törvényszerzés, a Budapest főváros törvényhatóságát megalakító törvényezikben, ugyancsak jelentős közigazgatási kedvezést nyújtott az Akadémia tagjainak, a következő módon: „Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről. II. Fejezet. A fővárosi törvényhatósági bizottságról. 23. §. A bizottság 400 tagból áll. Bizottsági taggá választható mindenki, a kinek ezen törvény határozatai szerint választóképessége van. 26. §. A választóképesek a bizottsági tagok egyik felét, a kellő számú póttagokkal együtt, az 1200 legtöbb egye-

nes államadót fizetők sorából (36. §), másik felét és a megfelelő számú póttagokat az összes választók sorából választják. 36. §. A legtöbb adót fizetők névjegyzékét, az adóhivatalok hivatalos kimutatásai segítségével, az igazoló-választmány állítja össze és ugyanaz igazítja ki évenként azok névsorát. Ezen jegyzékbe azon ezerkétszáz választó veendő fel, ki legtöbb egyenes állami adót fizet. 37. §. A sorrend megállapításánál csak a főváros területén fekvő ingatlan vagyon s annak területén élvezett jövedelem összes egyenes államadója és a személyes kereseti adó vétetik számításba; továbbá stb. a tudományos akadémiaák tagjai stb. összes egyenes államadója kétszeresen számítatik. A ferj vagy atya államadójába a nő, valamint kiskorú gyermekek államadója is beszámítandó, ha a nőnek vagy a kiskorú gyermeknek vagyonát kezeli. Mindenki csak egy törvényhatósági bizottságnak lehetvén tagja: az, a ki más törvényhatóságban is a legtöbb államadót fizetők sorába jön, azon törvényhatóság bizottságának lesz tagja, melyet maga jelöl ki. Midőn ketten vagy többen fizetnek hasonló mennyiségű államadót, ezek között a sorshúzás dönt; midőn pedig ezen eset olyan egyének közt fordul elő, kik közül az egyik egyszeresen, a másik pedig kétszeresen számított államadó folytán juthatna a bizottságba, az utóbbi bír elsőbbséggel. 38. §. Azok, kik a fentebbi kedvezményt igénybe kívánják venni, az ülések tartama alatt az igazoló-választmány előtt szóval vagy írásban jelentkezni s jogosultságukat igazolni kötelesek; a ki nem jelentkezett, vagy jogosultságát igazolni nem tudja, az adó kétszeres beszámításának kedvezményétől azon egy alkalomra elesik stb.“ (1872 : XXXVI. tez. II. fej. 23. §. 1—2. bek., 26. §. 1. bek., 36—37. §. és 38. §. 1. bek.)

Az 1874. évi törvényszerzés az országgyűlési képviselők megválasztásának módját szabályozó törvényezikkekben ismét értékes polttikai kedvezést biztosított az Akadémia tagjainak, illeténképen: „Az 1848 : V. törvényezikk és az erdélyi II. törvényezikk módosításáról és kiegészítéséről. I. Fejezet. A választói jog. 1. §. Országgyűlési képviselőválasztásnál választói joguk van az ország mindazon bennszületett vagy honosított polgárainak, a nőket kivéve, kik 20-ik évöket betöltötték és az 1848 : V. törvényezikk 1. és 2. § ai, valamint az erdélyi 1848 : II. törvényezikk 3. és 4. §-aiban megállapított és a következő §-okban részletesebben meghatározott kellékekkel bírnak. 9. §. Jövedelmükre való tekintet nélkül választói joggal bírnak a magyar tudományos akadémia tagjai, stb. azon választókerületben, melyben állandóan laknak, stb.“ (1874 : XXIII. tez. 1. fej. 1. §. és 9. §. 1. bek.) Az 1848 : V. és erd. II. tez.-ek főntebb vannak.

Az 1886. évi törvényszerzés, a törvényhatóságokról és a

községekről szóló két törvénycikkben újra jelentős közigazgatási kedvezést adott az Akadémia tagjainak a következő módon: „A törvényhatóságokról. II. Fejezet. A törvényhatósági bizottságról. 22. §. A bizottság áll felerészben a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető állampolgárokból, hason felerészben pedig a választóközönség választottjaiból. 25. §. A legtöbb adót fizetők névjegyzékét az adóhivatalok hivatalos kimutatásai alapján minden évben a törvényhatóság igazolóválasztmánya állítja össze, illetőleg igazítja ki. 26. §. A sorrend megállapításánál a törvényhatóság területén fizetett összes egyenes állami adó vétetik számításba; továbbá stb. a tudományos akadémia tagjai stb. összes egyenes államadója kétszeresen számítatik. A férj vagy atya államadójába a nő, valamint a kiskorú gyermekek államadója is beszámítandó, ha a nőnek vagy a kiskorú gyermekeknek vagyonát kezeli. Mindenki csak egy törvényhatósági bizottságnak lehet tagja; az, a ki több törvényhatóságban jön a legtöbb államadót fizetők sorába, azon törvényhatóság bizottságának lesz tagja, melyet maga jelöl ki. Oly egyének között, kik közül az egyik egyszeresen, a másik pedig kétszeresen számított államadó folytán juthatna a bizottságba, az utóbbi bír elsőbbséggel; midőn pedig azon eset fordul elő, hogy ketten vagy többen hasonmennyiségű államadót fizetnek, ezek között az igazoló választmány elnöke által kihúzott sors dönt. 27. §. Azok, a kik a 26. §. kedvezményét igénybe venni kívánják, az ülések tartama alatt az igazoló választmány előtt szóval és írásban minden évben jelentkezni s jogosultságukat igazolni kötelesek. A ki nem jelentkezett, vagy jogosultságát igazolni nem tudja, az adó kétszeres beszámításának kedvezményétől azon egy alkalomra elesik.“ (1886 : XXI. tcz. II. fej. 22. §. 1. bek., 25 §. 1. bek. és 26—27. §.)

Továbbá: „A községekről. IV. Fejezet. A községi képviselétről. 32. §. A község az önkormányzat jogát képviselőtestülete által gyakorolja. A képviselőtestület felerészben a legtöbb egyenes államadót fizető községi lakos vagy nagykorú birtokosból, illetőleg a község területén fekvő vagyonuk után legtöbb adót fizető nagykorú hajadon, özvegy, vagy törvényesen elvált nők s jogi személyek meghatalmazottjaiból, kiskorúak gyámjaiból és gondnokság alatt állók gondnokaiból, hason felerészben pedig a választóközönség választottaiból és azokon kívül még az állásuknál fogva szavazati joggal bíró előljárósági tagokból áll. A községben fekvő vagyon után legtöbb adót fizető a képviselőtestület tagja csak az esetben lehet, ha honpolgár stb. 33. §. A választás alá nem eső képviselők jegyzéke minden évben kiigazítottatik. A névjegyzék és sorrend megállapításánál csak a község területén és az ahhoz közigazgatásilag csatolt

pusztán bírt fekvő vagyon, valamint az azokon élvezett jövedelem után fizetett egyenes államadó vétetik számba; továbbá stb. a tudományos akadémiák tagjai, stb. egyenes államadója kétszeresen számítatik. A férj vagy atya államadójába a nő, valamint a kiskorú gyermekek államadója is beszámítandó, ha a nőnek vagy a kiskorú gyermekeknek vagyonát kezeli. Oly egyének között, kik közül az egyik egyszeresen, a másik pedig kétszeresen számított államadó folytán juthatna a képviselőtestületbe, az utóbbi bír elsőbbséggel; midőn pedig azon eset fordul elő, hogy ketten vagy többen hasonmennyiségű államadót fizetnek, ezek között a sorshúzás dönt.“ (1886 : XXII. tez. IV. fej. 32. §. 1., 4. és 5. bek., 33. §. 1. és 6—8. bek.)

Az 1897. évi törvényszerzés, az esküdtbiróságokról szóló törvényezikben becses igazságszolgáltató kedvezést nyújtott az akadémia tagjainak ekként: „1. §. Minden törvényszéknél, melynek büntető hatásköre van, esküdtbiróság szervezetik. Az esküdtbiróság az elnökkel együtt három birói tagból és tizenkét esküdtből áll. 4. §. Esküdt csak az a magyar honos férfi lehet, a ki az alaprajstrom egybeállításának évében életkorának legalább huszonhatodik életévét betöltötte és az állam hivatalos nyelvét, Fiumében pedig az olasz nyelvet érti, azon írni és olvasni tud, ha vagy: stb. a magyar tudományos akadémia tagja, stb.“ (1897 : XXXIII. tez. 1. §. és 4. §. 2. p.)

Ugyanaz a törvényszerzés, a nyomtatványok beszolgáltatását elrendelő törvényezikben, hathatósan gondoskodott az Akadémia könyvtárának gyarapításáról, ilyenmódon: „A nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról. 1. §. A Magyarországon nyomtatott, gépi sokszorosítás útján készült nyomdatermékekből a nyomtató tudományos czélokra két példányt tartozik ingyen beszolgáltatni és pedig: 1. egy példányt a M. Nemzeti Múzeumnak (2., 3. §§.); 2. egy példányt a M. Tud. Akadémiának (4. §.). Horvát-Szlavonországokban vagy a külföldön nyomtatott, de a jelen törvény hatálya alatt álló országrészekben (17. §.) kiadott nyomdatermékek köteles példányait a kiadó tartozik beszolgáltatni. 4. §. A M. Tud. Akadémiának, a nyomdatermék-kimutatással egyidejűleg, csak a következő nyomtatványok szolgáltatandók be: 1. gépi sokszorosítás útján kötetes vagy füzetes alakban kiadott mindennemű írói mű; 2. a ponyvairodalomból az egyleveles nyomtatványok is: 3. minden időszaki folyóirat, kivéve az egy hétnél rövidebb időközökben megjelenő hírlapokat; 4. iskolai értesítők, évi jelentések, statisztikai kimutatások, név- és naptárak, föld- és térképek. 5. §. A napilapok havonként összegyűjtve, egyéb időszaki nyomdatermékek, valamint a füzetes kiadványok és minden más nyomdatermék köteles példányai pedig naptári évnegyedenként össze-

gyűjtve, a forgalombahozatalt követő hónap, illetőleg negyedév első két hete alatt, közvetlenül szolgáltatandó be, az 1. §-ban 1—2. alatt megjelölt rendeltetési helyekre. 7. §. A köteles példányokat a m. kir. államnyomda is rendeltetési helyökre beszo-
gáltatni tartozik, kivéve azokat a nyomdatermékeket, melyeknek határidőhöz kötött, vagy föltétlen titokban tartását fontos állami érdekből az illetékes felettes hatóság esetről-esetre elrendeli. Más nyomdáknak készült egyes nyomdatermékek beszo-
gáltatása alól, az érdekelt fél indokolt kérelmére, a vallás- és közoktatási miniszter adhat időhöz kötött, vagy végleges felmentést. 11. §. A rendeltetési helyökre kellő időben nem érkezett köteles példányoknak utólagos beszo-
gáltatását, vagy a nem teljes, hibás és általában a jelen törvényben megkövetelt kellékeknek meg nem felelő példányoknak kifogástalanokkal való pótlását a M. Nemzeti Múzeum, illetőleg a M. Tud. Akadémia, az 5. §-ban a beszo-
gáltatásra megszabott határidő leteltétől számított három éven belül, a mulasztással terhelt féltől, postán ajánlva küldött felszólítás útján, megkövetelheti és a felszólítás teljesítésére, annak keltétől számított, legalább 30 napi záros határidőt tűz ki. E felhívás sikertelensége a 12. §-ban megállapított következményeket vonja maga után. 12. §. Kihágást követ el és 100 forintig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő: 1. aki a 11. §-ban megszabott felszólításra az abban kitűzött záros határidő alatt, a köteles példányt be nem szolgáltatja, illetőleg a jelen törvényben megkövetelt kellékeknek meg nem felelő köteles példányt kifogástalanul nem pótolja. 2. A ki a köteles példányokkal együtt beküldendő kimutatásokra nézve a jelen törvény rendelkezéseit megszegi. A jelen § 1. pontjában körülírt kihágás elkövetőjét a be nem küldött, vagy nem pótoló példány vételárában is el kell marasztalni, az átvételre jogosult Magyar Nemzeti Múzeum, illetőleg M. Tudományos Akadémia javára. 17. §. A jelen törvény hatálya a magyar állam egész területére kiterjed, Horvát- és Szlavonország kivételével.“ (1897: XLI. tez. 1., 4., 5., 7., 11., 12. és 17. §.) E törvény végrehajtásának módjait részletesen megállapították a vallás- és közoktatásügyi és igazságügyi m. kir. miniszterek. 1898. évi 5720. számú közös szabályrendeletükben.

Az 1909. évi törvényszerzés a házadóról szóló törvényezikkében, újra értékes pénzügyi kedvezést biztosított az Akadémiának, eképen: „IV. Fejezet. Adómentességek. 1. Állandó adómentességek. 27. §. Állandóan mentesek a házadó alól 5. a tudományos akadémiák, stb.“ (1909: VI. tez. IV. fej. 1. r. 27. §. 5. p.)

Az előadottak szerint törvénytarunkban összesen huszonhat törvény szól a Magyar Tudományos Akadémiának különféle ügyéről, és pedig: az 1790: 67., az 1808: 8., az 1827: 11., 12. és 19., az 1830: 4., az 1840: VI., az 1848: V. és XXIII.—

XXVII., az 1848: erdélyi II., az 1868: XXII. és XLIII., az 1870: XLII., az 1871: XVIII., az 1872: XXXVI., az 1874: XXXIII., az 1886: XXI. és XXII., az 1897: XXXIII és XLI., s az 1909: VI. törvénycikkeknek főntebb szószerint közölt §-ai és pontjai. Közölök ma csak az utóbbi nyolcz érvényes; a korábbiak csak történeti érdekűek.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY múlt évi X. (decemberi) füzetében az első helyen D a r k ó J e n ő értekezésének, *Laonikos Chalkondyles nyelvérol*, a befejező része olvasható. Vizsgálja Chalkondyles művében az ellipsist, brachylogiát, pleonasmust, a módok használatát, a szórendet, a congruentiát, a vulgarismusokat, a szókinestet és phraseológiát, s összefoglalásul megállapítja, hogy azok a nyelvi sajátások, melyeket Chalkondylesnél megróttak, megtalálhatók nagyrészt Thukydidesnél, az állítólagos modern szellemnek sincs része bennük. — G r a g g e r R ó b e r t *A rab golya* című dolgozatában igazolja, hogy Arany e költeménye nem az elnyomott haza allegóriája, hanem a saját lelki állapotának objektív kifejezése. Összeállítja a tárgy történetét is, méltatva Fontane „Der Kranich“-ját, mely Arany versén alapul, Schiller, Goethe és Kleist rokontárgyú költeményeit, melyek közül az utolsó Arany mintája is lehetett. — C z ó b e l E r n ő *Madách és Cormenin-Timon* cím alatt az „Ember Tragédiája“ IX. színének forrásához szolgál adalékkal. Kimutatja, mit köszön Madách drámái költeménye Cormenin-Timon „Livre des orateurs“ című könyvének, melyet a költő a párizsi szinben bőségesen kiaknázott. — A *Hazai Irodalom* rovatát Mitrovics Gyulának Kéki Lajos *Tompa Mihály* című könyvérol szóló bírálatá nyitja meg. Mind az életrajzi rész, mind a méltatás alapos és értékes s a könyv a maga egészében nyeresége irodalmunknak. — Szigetvári Ivánnak *A komikum elmélete* című s az Akadémia kiadásában megjelent művét Kelecsényi János bírálja. Szerinte a szerző nem adja a komikum elméletét, csak jelentkezésének formáit írja le, a történeti rész pedig nem igazi tudományos munka, hanem pusztá kivonata az egyes gondolkodók nézeteinek s azok időrendbe való sorakoztatása. — Vári Rezsőnek *A ciliciai Oppianus Halieuticájának kézirati hagyománya, II. érdemleges rész* című akadémiái kiadványát bírálója Szigeti Gyula páratlan buzgóságra és lelkiismeretességre valló munkának ítéli, mely módszeres eljárás tekintetében is mintaszerű. — Gragger Róbert Berde Juliánna Máriának *Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete* című dolgozatát igen kiváló philologiai munkának tartja, mely életrajzi részében kiadatlan forrásokra is támaszkodik s az író

költészetének jellemzésében congenialis tehetséggel világítja meg Bacsányiné lelki világát. — Karl Lajosnak *Francia irodalmi tanulmányait* Király György ismerteti. Szerző magasabb szempontból kíváná kutatásait értékelteni, de bíráló szerint erre nem szolgált reá; alapos készütség, széleskörű kutatás, de hiányos módszer, zavaros és logikátlan előadás jellemzik. — Kiss Ernőnek *Szemere Bertalanról* szóló kis monographiáját dicséri Kerekes Emil. Szemere életéről és munkásságáról a szerző hozzáértő és hű képet fest. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Révay József két bírálata kezdi. Az első Paulus Riewaldnak *De imperatorum Romanorum cum certis dis et comparatione et aequatione* című művéről szól, mely az eddigi alapvető kutatások után is sok újat tud mondani. A másik Antonio Amante-nek *La poesia sepolcrale latina* című könyvét igen értékes műnek ítéli, mely többet ölelve föl, mint a mennyit a címe mond, tárgyát mintaszerűen és vonzóan dolgozza föl. — K. Marbenek *Die Bedeutung der Psychologie* című műve Kornis Gyula szerint itt-ott tulságos jelentőséget tulajdonít a psychologia kísérleti módszerének a philologia területén, de másrészt a kísérletek tudományos jogosultságát sikerül neki igazolni. — Gulyás Pál Francesco d'Ovidiónak *Versificazione italiana e arte poetica medioevale* című munkájáról abban foglalja össze véleményét, hogy igen sok becses adatot tartalmaz mind az olasz, mind a francia és provençal nyelv- és verstan középkori fejlődésére nézve. — Dr. Eduard Wechsler *Molière als Philosoph* című művében, a mint Elek Oszkar megállapítja, széles látókörrel, philosophiai műveltségről, beható tárgyismeretről tett tanúságot, de az összehasonlító irodalomtörténetnek idevágó eredményeit mellőzi. — Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorf *Über das Θ der Ilias* című dolgozatában megállapítja, hogy ez az ének a VII. századnál nem idősebb. Marótkároly hibáztatja, hogy a szerző az interpolatióknak sorok szerint való kiválasztásáig bocsátkozik. — Czebe Gyula Dr. Johannes Kalitzunkisnak a görög életben használható phrasisokat összeállító könyvét (*Neugriechisch-deutsches Gesprächbuch*) ismerteti. — A *Vegyesek* rovatában h. (Heinrich Gusztáv) három nőirő dolgozatait ismerteti. Mellinger Kamilla *Botondját* (zavaros), Nicolini Eugéniáét, *Az érzelmes tündérvjáték* (naiv, de nem eredménytelen), Polit Vladislavaét, *Petőfi a szerbeknél* (tudományos, de sallangos). — Petz Gedeon a *Német szótárirodalomnak* utolsó években kibocsátott termékeit ismerteti, bírálja és értékeli. — Kaiblinger Fülöp válaszol Schmidt Józsefnek a könyvről írt bírálatára, védekezésére rögtön felel S. J. (Schmidt József) és igazolja eljárását és ítéletét. — Baltavári Jenőnek és Benigny Gyulának rövid polemiája után a szerkesztőhöz beküldött könyvek során Barta Jenő Rousseau-tanulmányáról, a Történelmi Közleményekről, Munkácsi Bernát Hunfalvy-emlékbeszédéről s a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéről olvasható pár sor.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi száma első cikkül Matlekovits Sándor *A nemzetközi kereskedelem az utolsó harmincz évben* cz. dolgozatát hozza. A capitalismus által megteremtett gazdasági fejlődést az egyes országok külkereskedelme tünteti fel legjobban. Szerző táblázatot közöl az egyes országok külkereskedelméről, összehasonlítva az 1880. és 1910. év adatait; kimutatja az emelkedést úgy $\%$ -ban, mint frank-értékben. Hasonló alapon részletezi az egyes országok be- és kivitelét, majd a kereskedelmi mérleg aktivitására, illetve passivitására vonatkozólag közöl táblázatot fontos s érdekes megjegyzések kíséretében. Szerző ezután sorra veszi a világkereskedelmi politikában uralkodó nagy államok kereskedelmét vizsgálat alá. Első sorban Nagybritannia bevitelét tárgyalja az egyes származási országok s a bevitt árúk neme szerint. Hasonló módon a kivitt illetőleg közöl táblázatokat a megfelelő magyarázatokkal el látva. Németország kereskedelmének ismertetésével fejezi be szerző cikkének első részletét. — A második cikkben Szegh Deső az *Európai Törökország ipari viszonyairól* értekezik. Első sorban a háziipart veszi tárgyalás alá, mely az európai import hatása alatt mindinkább hanyatlik. Legelterjedtebb még a fonó- és szövőipar, mely mellett még a szőnyegkészítés játszik szerepet. Sok helyen foglalkoznak még fazekasiparral s himzéssel. A kisipar körében aránylag még a legjobb helyzetben a timárság van, valamint az arany- és ezüstművesek, kik művészi fegyverkészítéssel tűnnek ki. Nagyiparról a legújabb időig szó sem lehetett, de a politikai viszonyok javultával a nagyiparra még szép jövő vár. Fejlődésnek indult a fa- és malomipar, de ezek még messziről sem fedezik a belföldi szükségletet. Szövő- és fonó-nagyipar csak a szaloniki vilajetben van. Szerző még foglalkozik a sör-, jég-, tégl-, szappan- és cukoripar helyzetével, részletesen felsorolja, hogy az ipartelepek hol vannak, kinek számára és mennyit dolgoznak. A bányászat igen kezdetleges, pedig az ország ásványi termékek tekintetében Európa leggazdagabb országa. A bányászat fejlődésének útját állja a tőke s vállalkozási szellem elégtelensége s a bányatörvény helytelen s hiányos intézkedései. — Farkas Geiza: *Mit áldoz a földműves, hogy sajátján dolgozhassék?* czímmel tanulmányt közöl. Az alföldi gazdálkodásból vett példa kapcsán kimutatható, hogy egy 10 holdas kis-bérlő, hogy 830 korona tiszta pénz- és terményjövedelmet szerezzen, családjával együtt 856 napi munkát kénytelen teljesíteni, melynek napszámértéke több, mint 1300 K. Tehát nemcsak nem lát sem tiszta vállalati nyereséget, sem a gazdasági üzembe fektetett tőkéje kamatát, hanem még munkakeresményéből is 470 K-t, a mi 36% -nak felel meg, feláldozni kénytelen. Egy hasonló területen gazdálkodó kisbirtokos tiszta jövedelme kerekaszámban 1250 K, tehát ez a gazda munkakeresetéből 50 K = 4% -ot áldoz fel gazdasági vállalata egész nyereségén, vállalt kockázatait minden ellenértékén, tőkéje összes kamatán és tulajdon földje

járadékán fölül. Ha a kisbérlő és birtokos mindezen jövedelemtételket csorbítottanul élvezhetné, az előbbinek jövedelme 1500, az utóbbié 2100 K lenne, a miből azonban az első esetben 650, a másodikban 850 K sohasem jut a gazdálkodó kezébe, a ki ily módon 1300 K munkakeresményének 51, illetőleg 65%-át látja reá nézve elveszni. A tényleges kamatviszonyok figyelembevétele mellett ez az áldozat még magasabbnak kell, hogy feltűnjék, mert a bérlőnek, ha egész gazdasági felszerelését hitele segítségével szerezte volna meg, már csak 780, a kisbirtokosoknak, ha földjét is így vette volna, már éppen csak 680 K tiszta jövedelme maradna. Ellenben, ha a bérlőhöz, illetőleg a birtokvételhez szükséges tőkével rendelkeznének, de ezt más módon kamatoztatnák, maguk pedig családjukkal együtt bérmunkába járnának, jelentékeny jövedelemtöbbletbe jutnának; (a kisbirtokos évi bevétele 1870 K lenne), ám csak akkor, ha legalább annyi napjukon találnának teljesén díjazott bérmunkát, a mennyit jelenleg gazdaságukban eltöltenek. Mivel azonban erre nem számíthatnak, sőt mint mezőgazdasági munkások igen sok munkahiánynak volnának kitéve, előnyösebbnek találják munkaerejüket saját gazdaságukban, ha a szokásos napszámnál csekélyebb bértétel mellett is, értékesíteni. Az ily módon hozott áldozatok reájuk nézve valósággal munkanélküliség elleni biztosítás díját képezik. Hogy ennek a díjnak, bár változó, tételei az ipari foglalkozásokban némely helyütt rendszeresített munkahiány elleni biztosítás díjtételeinél annnyival magasabbak, ezt tökéletesen érthetővé teszi a munkanélküliség veszélyének kockázata, mely a mezőgazdasági bérmunkásnál jelentékenyen nagyobb, mint az iparinál, de megmagyarázza az áldozat árán megszerzett biztonság foka is, mely viszont a bérlő vagy birtokos földművelőnél nagyobb, mint az elbocsátásnak kitétt ipari munkásnál. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Hegedüs Lóránt ismerteti Neményi Bertalan: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás és Farkas Géza: A kiscgazda című műveit. A *német birodalmi postai tevékenységéről* óriási nagy adatok tanuskodnak. Európa többi államaihoz viszonyítva a forgalom tekintetében Németország az első helyen áll. — A *német gyapotipar 1911-ben*, különösen az év első felében nehéz napokat látott a nyersanyag drága volta miatt. — Az *olasz aczéipar helyzetéről*, valamint kilátásairól érdekes cikkek vannak közölve. A hiányzó szén pótlást nyer az Alpok óriási nagy vízierejével. — *Új fontos orosz vasutak* vannak épülőben, melyek főképp gazdasági, de hadászati célokra is szolgálnak. — *Páris tengeri kikötője* még mindig foglalkoztatja az illetékes francia kikötőket, a most közölt cikkek gazdasági vonatkozásaiban tárgyalja. — *Bulgária gazdasági fejlődése* a telepítés folytán örvendően halad előre. A termőföld nagyobb részének megművelésével az ország pénzügyileg is megerősödik s már tervezik az államadósság egy részének konvertálását. — *Egészségügyi világstatisztika* címmel Amsterdam város

által a Nemzetközi Statisztikai Intézet sessiójára készült kiadványa, mely az európai nagyvárosok demographiáját tárgyalja, valamint a nemzetközi egészségügyi kiállítás „Statistika” csoportjának marandó értékű katalógusát ismerteti. *Az osztrák szakszervezeti mozgalom 1911-ben* még mindig a separatismus hatásával volt kénytelen küzdeni. *A svájci otthonmunkások gazdasági és társadalmi viszonyait* világítják meg azok az adatok, melyeket az iparfelügyelők 1911. évben gyűjtöttek. — *Nemzetközi jelentés (VIII.) az 1910. évi szakszervezeti mozgalomról* cz. ismertetés következik ezután, mely a szakszervezetek fejlődéséről, pénzügeiről, taglétszámáról stb. tájékoztást nyújt. — Végül Illés Imre *A munkabérek és a megélhetés költségei Franciaországban* cz. könyvről közöl ismertetést. A *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* márcziusi füzete is csatolva volt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1912 december 2-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Láng Nándor, Melich János, Pekár Gyula, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos. Vikár Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortway Tivadar r. t. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

220. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t.: „A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.”

221. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA r. és CSÁSZÁR ELEMÉR l. tagot kéri föl.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1912 december 9-én.

B. FORSTER GYULA t. t. helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérváthy László, Földes Béla, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar r. tt. — Áldássy Antal, Angyal Pál, Komáromy András, Nagy Gyula, Reiner János, Réz Mihály, Tagányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Gyomlai Gyula l. t. — Jegyző Pauer Imre osztálytitkár.

222. FARKAS LAJOS l. t.: „A római obligatio fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletben.“ Bemutatja Plósz Sándor t. tag.

223. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FEJÉRPATAKY LÁSZLO r. és REINER JÁNOS l. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE.

1912 december 9-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Entz Géza, báró Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Goldziher Ignác, König Gyula, Pauer Imre, Plósz Sándor, Szily Kálmán ig. tagok. — FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Beöthy Zsolt másodelnök, báró Eötvös Loránd és Wlassics Gyula ig. tagok kimentették távolmaradásukat.

22. Elnök úr kegyeletes szavakkal emlékszik meg az Igazgató-Tanács kitünő tagjának SAMASSA JÓZSEF bibornok-érseknek folyó évi aug. 20-án történt gyászos elhunytáról és méltatja az elköltözöttnek kiváló érdemeit a haza, az egyház és a tudomány körül. (L. Akad. Értesítő 1912, 588. l., 151. p.). — Az Igazgató-Tanács mély részvétét e jegyzőkönyvében örökíti meg.

23. Elnök úr felhívja a Tanács tagjait, hogy a megüresedett helyet titkos szavazással betölteni méltóztassanak. — Az összes beadott szavazatokkal egyhangúlag báró HORNIG KÁROLY bibornok vespéremi püspök választatik meg, miről a megválasztott értesítettni fog.

24. Elnök úr jelenti, hogy Ó felsége 1912. június 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával JÓNÁS KÁROLY akadémiai gondnoknak az Akadémia szolgálatában kifejtett érdemei elismerésül a Ferencz Jozsef-rend lovagkeresztjét adományozni kegyeskedett. (L. Akad. Értesítő 1912, 589. l., 155. p.) — Örvendetes tudomásul van.

25. Főtitkár jelenti, hogy özv. ZUGÓVICS VINCCZÉNÉ szül. FABRICZY MARISKA, f. évi október 10-én az Akadémiának adományozta néhai FABRICZY SÁMUEL l. tagnak († 1858 márcz. 18.), FABRICZY KORNÉL t. tag édesanyjának korabeli oljfesté-ű arczképét. (L. Akad. Értesítő 1912, 595. l., 184. p.). — Meleg köszönettel fogadtatik.

26. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1912 okt. 8-án jelenti, hogy ösztöndíj-alapjának felszaporodott kamataiból a Magyar Földhítelinézetnél az Akadémia részére 2000 (kettő ezer) koronát befizetett. — Köszönettel tudomásul van.

27. Főtitkár kérdést tesz, vajjon a „Corpus de Musica“ (esetleg 3000 K erejéig), a „Corpus Nummorum“ (három évre évi 600 K), a Kont-féle „Magyar-francia bibliographia“ (részletekben 2500 K) és a „Philosophiai Bibliographia“ (200—400 K) segélyeit, melyeket az Igazgató-Tanács már 1912 márcz. 3-án tartott ülésében elvileg helyeselt (L. Akadémiai Értesítő 1912, 197. l., 9. p.), a jövő évi költségvetésbe fölveheti-e? — A meghatalmazás megadtatik.

28. Az Orvosi Könyvkiadó-Társulat elnöke DR. TÓTH LAJOS minisz. tanácsos kéri, hogy e társulat Könyvkiadó-Vállalatának mult, 1911. évi segélye (1000 K), melyet elfelejtettek fölvenni, neki utólag utalványoztassék. — Megadtatik.

29. DARKÓ JENŐ debreczeni főiskolai tanár egy vatikáni kézirat lefényképezésére 180 K segélyt kér. Az I. osztály annál melegebben ajánlja e kérés teljesítését, mert a készülő fényképmásolat az Akadémia tulajdona lesz. — Megadtatik.

30. B^{ARÓ} F^{ORSTER} G^{YULA} t. és ig. tag. jelentést tesz azon bizottság nevében, melyet az Igazgató-Tanács 1910 márcz. 4-én küldött (l. Akad. Értesítő 1910, 218. l., 12. p.), hogy az Akadémia vagyonának és jövedelmének czélszerűbb kimutatása, valamint költségeinek részletesebb megvizsgálása érdekében javaslatot készítsen.

A bizottság javaslata a költségvetésnek és a zárszámadásoknak világosabbá és érthetőbbé tételére vonatkozik.

Eszerint a költségvetésben első sorban felsorolandók az ingatlanok, azután az ingó vagyon, melynek legnagyobb részét az alapítványok alkotják. Az alapítványok között megkülönböztetendők és szétválasztandók 1. azok, melyek pályadíjakra, jutalmakra, segélyekre le vannak kötve, 2. azok, melyek az alapítólevelek értelmében addig tőkésítendők, míg bizonyos összeget el nem értek, 3. azok, melyek jövedelmei az Akadémia szabad rendelkezésére állanak.

A költségelőirányzatban bizonyos tételek természetüknek megfelelőleg csoportosítandók vagy elkülönítendők.

Az Akadémia tulajdonában levő épületek rendben és karban tartására megkívántató évi fenntartási költségek lehetőleg pontosan irányzandók elő. A mennyiben pedig rendkívüli körülmények rendkívüli költségeket tennének szükségessé, ezek iránt külön javaslat és részletes költségvetés mutatandó be.

Előre nem látott szükségletek fedezéséről az Igazgató-Tanács gondoskodik. Ebből folyólag utalványozások csakis a megjelölt rovat terhére teljesíthetők, minélfogva elő nem irányzott vagy a rovat javadalmát meghaladó kiadások csak az elnök utalványozására fogantatandók és az Igazgató-Tanács legelső ülésében bejelentendők tudomás, illetőleg jóváhagyás végett.

Az 1912. évre a mérleg, a nyereség- és a veszteségszámla még az 1912. évi költségvetési előirányzat figyelembevételével szerkesztendő, azonban az alapítványi ingó vagyonnál a fentebb mondottak értelmében a megkülönböztetés keresztülviendő.

Helyeslő tudomásul van. A pénztárral utasításképen közlendő.

31. Főtitkár bemutatja az I-ső osztály véleményét Takács Lajos és neje Kémerly Eszter mezőtúri lakosok végrendekezéséről, a kik 8000 K összeget hagyományoztak a M. Tud. Akadémiának minden öt évben egy, a magyar történelemből meritendő szindarab díjazására. (L. Akad. Értesítő 1912, 158. l.) Az osztály, komoly megfontolás és eszmeesere után, tekintettel az Akadémia munkaerjét máris nagy mértékben lekötő számos drámai pályázatra (Teleki-, Karátsonyi-, Kóczán- és Vojnits-pályázatok), melyek rendesen egészen sikertelenek és sem az irodalomnak, sem a színháznak javára nem szolgálnak, nem hajlandó a hagyományt a fenti rendelkezéssel elfogadni. De örömmel venné, ha a hagyomány oly módon volna módosítható, hogy kamatai nem drámákra, hanem a dráma és színügy körébe eső irodalmi és tudományos kérdésekre volnának kitzúthatók. E körbe tartoznának: a világirodalom legjelesebb drámáinak magyar fordítása, a hazai és külföldi drámairodalom és színügy története, egyes kiválóbb hazai és külföldi drámaírók és színészek életrajza valamint működésök beható méltatása, a dráma és a színészet esztetikája stb. Az osztály felkéri a tek. Akadémiát, tegyen lépéseket, hogy a nemes hagyomány az irodalom és tudomány jelentékeny hasznára ily értelemben és szellemben módosíttassék. — Az igazgatóság az osztály javaslatát egész terjedelmében elfogadja és felhívja az ügyészt, hogy ezen ügyben ily értelemben képviselje az Akadémiát.

32. LEHR ALBERT l. t. 1912. június 12-én a következő levelet intézte a M. T. Akadémia elnökéhez:

„Nagyméltóságú elnök úr! Azon 2000 K akadémiai alapítványomnak kiegészítésére, melyet a M. T. Akadémia 1909. évi december hó 20-án tartott összes ülésében 241. jksz. a., az Akadémia Igazgató-Tanácsa pedig 1910. évi márczius hó 4-én tartott ülésében 6. jksz. a. már elfogadott, további alapítványul ezennel felajánlom az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság által 1908. évi ápril hó 24. napján (kötvény 330291 sz. R. Bevallás 98334 sz. alatt) kiállított és eredetiben a M. T. Akadémiának tényleg átadott életbiztosítási kötvény határozmányai értelmében a halálom után esedékes és a kötvény előmutatójának a nevezett biztosító-társaság részéről kifizetendő 6140 K., azaz hatezeregyszáznegyven korona összeget és feltétlen beleegyezésemet adom ahhoz, hogy ezen tőke halálom bekövetkezte után a megnevezett biztosítási kötvény átadása ellenében közvetlenül a M. T. Akadémia javára az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság részéről kifizetessék. Ezen 6140 K összeg tekintetében csakis azt kötöm ki, hogy ez összegből sírhelyem és egyszerű eltemetésem költségei a M. T. Akadémia által fedeztessenek. Sírhelyem tekintetében pedig azt az óhajtasomat fejezem ki, hogy az a budapesti Kerepesi-temetőben, az Arany János sírja melletti parcellában, vagy ha ez esetleg lehető nem volna, Arany János sírja közelében legyen. Ezen óhajtasomat a M. T. Akadémiának különös figyelmébe ajánlom és felkérem a M. T. Akadémiát, hogy annak megvalósítását annak idején minden lehető módon előmozdítani sziveskedjék. Az az összeg, mely sírhelyem és egyszerű eltemetésem összes költségeinek levonása után a fenti 6140 K összegből megmarad, az általam már alkotott alapítványomnak lefizetett 2000 K tőkéjéhez csatolandó és ezen, a tőkeértékben felemelt alapítványomnak czélja ugyancsak az lesz, hogy annak kamataiból évenként pályázat irassék ki oly értekezésre vagy tanulmányra, melynek tárgya a „népnyelv és népköltészet“ vagy „Petőfi és Arany János költészete“ köréből veendő. A pályakérdést az Irodalomtörténeti vagy Nyelvtudományi Bizottság³³ állapítja meg. Alapítványom tőkeállagának mikénti kezelését a M. T. Akadémiára bízom és alapítványom a M. T. Akadémia összvagyonában lelje biztosítását. Felkérem a M. T. Akadémiát, hogy ezen nevem alatt alkotott és nevemet a jövőben is viselendő akadémiai alapítványt becikkelyezni és ügyrendszerűleg beiktatni kegyeskedjék. Magától értetődik, hogy alapítványomat peres és perenkívüli ügyekben a M. T. Akadémia, mint annak kezelője, illetőleg a M. T. Akadémiának mindenkor elnöke van hivatva képviselni. Ezzel maradtam“ stb.

Az Igazgató-Tanács ezt az újabb nemes alapítványt összes jogaival, feltételeivel, kikötéseivel és kötelezettségeivel s a csatolt eredeti biztosítási kötvénnyel együtt a M. T. Akadémia részére elfogadja, a nagylelkű adományozónak pedig meleg köszönetét fejezi ki.

33. Az ügyész jelentése a Csuday per és a Wesselényi-utcai ház ügyének állásáról — tudomásul szolgál.

34. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BÁRÓ FORSTER GYULA és FRAKNÓI VILMOS ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1912 december 16-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Daday Jenő, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth

Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Bánki Donát, Bugarszky István, Istvánfi Gyula, Lörenthey Imre, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Szarvasy Imre, Tuzson János, Udránszky László, Zemplén Győző, Zimányi Károly, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

224. BÁNKI DONÁT l. t. székfoglaló értekezése: „Folyadékok mozgása hajlított csövekben.“

225. VUTSKITS GYÖRGY részéről: „A balatoni pontyfélék korcsai.“ Előterjeszti Entz Géza r. t.

226. VADÁSZ M. ELEMÉR részéről: „Üledék-képződési viszonyok a Magyar Középhegységben a Jura időszak alatt.“ Előterjeszti Koch Antal r. t.

227. SCHMIDT ANTAL részéről: „Az Oxytryphia orbiculosa fejlődési viszonyai.“ Előterjeszti Horváth Géza r. t.

228. SZTANKOVICS REZSŐ részéről: „A hazai Irisek anatómiája.“ Előterjeszti Mágócsy-Dietz Sándor r. t.

229. VENDL ALADÁR részéről: „A nadapi alunit.“ Előterjeszti Schafarzik Ferencz l. t.

230. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KOCH ANTAL és MÁGÓCSI-DIETZ SÁNDOR r. tagot kéri föl.

NEGYVENEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ülés.

1912 december 16-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónai Horváth Jenő tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Némethy Géza, Ortvy Tivadar, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József r. tt. — Angyal Dávid, Császár Elemér, Franzenau Ágoston, Gyomlai Gyula, B. Harkányi Béla, Hornyánszky Gyula, Istvánfi Gyula, Komáromy András, Lörenthey Imre, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Ónodi József, Pauler Ákos, Pekár Gyula, Rejtő Sándor, Reimer János, Szilasy Zoltán, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Udránszky László, Vári Rezső, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

231. Elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitja meg:

Tek. Akadémia! Ma temettük el gróf Csáky Albint, Akadémiánk igazgató-tagját, a magyar közélet egyik legtisztelietreméltóbb és legtekintélyesebb alakját. En, a ki halála fölött magamra alkalmazhatom a Horatius szavát: „Multis ille bonis flebilis occidit: Nulli flebilior, quam mihi . . .“ mély megilletődéssel jelentem be a tisztelt összes ülésnek e súlyos veszteségünket, melyben osztályosunk az egész nemzet, de a mely mégis kiválóképen a mi veszteségünk is, mert gróf Csáky Albin igazgatóságunknak oly tagja volt, a ki az őt minden téren jellemző szigorú kötelességérzeten felül, igazi szeretettel, érdeklődéssel és buzgalommal foglalkozott nemzeti intézetünk ügyei-

vel, melyhez való tartozása ilyenképen nem csak büszkeségünk és diszünk, hanem erősségünk és megnyugvásunk is volt. A végtiszteletet ma megadtuk neki, emléket híven és melegen fogjuk ápolni. Ajánlom, hogy gyászunknak mai jegyzőkönyvünkben adjunk kifejezést s részvét-iratot intézzünk bánatos özvegyéhez.

Akadémiánkat egy másik veszteség is érte. Elhunyt nagyérdemű kültagunk, George H. Darwin cambridgei egy. tanár, a nagy Charles Darwin méltó fia, kinek mint kiváló physikusnak a csillagászathoz, különösen a geophysikához való vonatkozásai terén mondhatni korszakos kutatásokat és fölfedezéseket köszönhetünk, melyeket irodalmilag is feldolgozott. Javasolom, hogy kimúlta fölött gyászunkat mai ülésünk jkönyvében örökítsük meg s a III. osztályt felhívjuk, hogy emlékbeszéd megtartásáról gondoskodjék. — Az összes ülés egyhangú helyesléssel fogadja Elnök úr szavait és javaslatait.

232. Főtitkár bemutatja a Könyvtári Bizottság jelentését, mely az Ügyrend 179—182. §§-ának módosítására vonatkozik. A javasolt módosítások a könyvek és kéziratok kikölcsönzésére vonatkoznak és fontosabb esetekben az Elnökségnek (nem mint eddig, a könyvtári bizottságnak) engedélyét követelik. — Csekély stiláris módosításokkal elfogadtattak.

233. HEINRICH GUSZTAV r. t. indítványozza gróf Széchenyi István Naplóinak és Leveleinek a tudomány mai igényeit kielégítő kiadását, mivel az eddigi kiadások rendkívül fogyatékosak. Javasolja: küldessék ki bizottság, melynek elnöke az Akadémia elnöke, tagjai a főtitkár, a főkönyvtárnok és az I. és II. osztály részéről kiküldendő két-két tag. — Általános helyesléssel elfogadtatik.

234. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1912 november 28 án 165,230. sz. a. értesíti az Akadémiát, hogy az 1912 februári összes ülésnek óhajára (I. Akad. Ertesítő 1912. 153. l. 46. és 47. pont) 1913-iki költségvetésébe a Rómában felállítandó „Magyar Történelmi Intézet“ czéljaira 20,000 koronát vett föl. A Történelmi Bizottság, e legnagyobb hálára kötelező örvendetes átiratról értesítve, 1912 december 6-án tartott üléséből javasolja, hogy e tárgyban az összes ülés által ugyanaz a bizottság küldessék ki, mely annak idején a római Magyar Történelmi Intézet ügyét előkészítette. (E bizottság tagjai BERZEVICZY ALBERL t. t. elnöklete alatt: báró FORSTER GYULA, FRAKNOI VILMOS t. tt., WLIASSICS GYULA, CSÁNKI DEZSŐ és FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ r. tt.) E bizottság véleménye azután hozzászólás végett a Történelmi Bizottsággal és a II. osztálylyal is közöltessék. — Elfogadtatik.

235. A II. osztály az Archaeologiai Bizottságba r. tagul ajánlja LÁNG NÁNDOR l. tagot. — Megválasztatik.

236. A II. osztály a nagyjuttalmi bizottságba a visszalépet LÁNG LAJOS r. t. helyébe VARGHA GYULA r. tagot óhajítja kiküldeni. — Elfogadtatik.

237. Az I. osztály az Irodalomtörténelmi Bizottságba segédtagokul ajánlja VARGHA DAMJÁN és GRAGGER RÓBERT fővárosi tanárokat. — Megválasztattak.

238. A III. osztály bejelenti a Vigyázó-pályázat bírálói: MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR és SZILY KÁLMÁN r. tt. és TUZSON JÁNOS l. tagot. — Helyeslő tudomásul van.

239. Özvegy TÖRÖK AURELNÉ melegen köszöni az Akadémia meleg részvételét férjének váratlan elhunytá alkalmából. — Tudomásul van.

240. Főtitkár fölhívja az összes ülés figyelmét arra a meglepő tényre, hogy a Révai Testvérek budapesti könyvkiadó részv. társaság az Akadémia tudta és engedélye nélkül lenyomatta Carlyle nagy

munkáját a francia forradalom történetéről, néhai BARÁTH FERENCZ fordításában, mely az Akadémia* könyvkiadóvállalatában jelent meg és az Ügyrend 73. §-a értelmében az Akadémia tulajdona. (E § idevágó pontja így szól: „A könyvkiadó-bizottságtól kiadott fordítások tulajdonjoga, a törvényben megállapított idő alatt, az Akadémiáé.”) A kiadóczég, ez ügyben kérdőre vonva, kimutatta, hogy a fordítást még néhai Baráth Ferencztől megvette. — Minthogy ez ügyben jóhiszemű tévedés forog fenn, a mennyiben néhai Baráth Ferencz azt hitte, hogy a fordítás az ő tulajdona, és a Révai Testvérek kiadóczég, a való tényállást és jogviszonyt nem ismerve, ebben a téves fölfogásban jóhiszeműleg osztozott, az Akadémia ez esetben eltekint minden további lépéstől, de megkivánja, hogy a kiadóczég kérje ki utólag az Akadémia engedélyét az utánnomásra. A könyvkiadó bizottság figyelme pedig fölhivatik arra, hogy jövőben az írókat a fennidézett § megtartására kötelezze.

241. Főtitkár javasolja, hogy az „Akadémiai Értesítő“ decemberi füzetét e hónap 15-én, hanem második felében adhassa ki, hogy az illető évnek összes ügyei és ülései a megfelelő évfolyamban helyet nyerhessenek. — Elfogadtatik.

242. Meghívó érkezett a IX. nemzetközi zoológiai kongressusra, mely 1913 márczius 25—30-án Monacóban fog ülésezni. — További intézkedés végett kiadatik a III. osztálynak.

243. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1912 december hóban megjelentek: Akadémiai Értesítő 276. füz. — Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXXII. köt. 5. sz. — Melich János: Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. — Szentpétery Imre: Oklevéltani szótár. — Tudomásul van.

244. Az Akadémia könyvtára 1912 december hóban az illető szerzőktől a következő adományokat kapta: S. Patkanow: Statisticeskija Dannija pokazjivajuščia plemennoi sostav naselenija Sibiri. Tom. I. S. Petersburg, 1912. — Isak Fellman: Handlingar och Uppsatseser angående Finska Lappmarcken och Lapparne. III. Helsingfors, 1912. — Rich. Meszlényi: Wilhelm Meisters Theatralische Sendung. Genève, 1912. — Doctor Guelpa: La Méthode Guelpa. Désintoxication de l'organisme. Paris, 1913. — Köszönettel fogadtatnak.

245. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ és KOCH ANTAL r. tagokat kéri föl és boldog ünnepeket és újévet kíván a tagoknak, a kik az Elnök éltetésével oszlanak szét.

A M. Tud. Akadémia ülésora
1913.

Január.

- 7-én, *kedden*, I-ső (nyelv- és
széptudományi) osztály.
13-án II. (bölc., társad. és tör-
ténettudományi) osztály.
20-án III. (mathem. és termé-
szettudományi) osztály.
27-én *összes ülés*. Jelentés a
Vojnits-jutalomról.

Február.

- 3-án I. osztály.
10-én II. osztály.
17-én III. osztály.
24-én *összes ülés*. Az 1913. évi
költségvetés tárgyalása.

Márczius.

- 3-án I. osztály.
10-én II. osztály.
31-én III. osztály. — *Összes ülés*.
Jelentés a gróf Teleki- és
Farkas-Raskó-pályázatról.

Április.

- 7-én I. osztály.
14-én II. osztály.
21-én III. osztály. — *Összes ülés*.
A b. Wodianer-díjak átadása.
22., 23., 24-én, *kedd, szerda,*
csütörtök. Naggyűlés.
27-én, *vasárnap. Ünnepestes*
közlés.

Május.

- 5-én I. osztály.
13-án, *kedden*, II. osztály.
19-én III. osztály.
26-án *összes ülés*.

Június.

- 2-án I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály és *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október.

- 6-án *összes ülés* és I. osztály.
13-án II. osztály.
20-án III. osztály.
27-én *összes ülés*.

November.

- 3-án I. osztály.
10-én II. osztály.
17-én III. osztály.
24-én *összes ülés*. Jelentés a
Kóczán-pályázatról.

Deczember.

- 1-én II. osztály.
9-én, *kedden*, III. osztály.
15-én I. osztály és *összes ülés*.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. Február 15.

2. FÜZET.

A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában.

(Kivonat *Fraknói Vilmos*, r. tagnak 1912 november 9-ikén bemutatott értekezéséből.)

A tudomány munkásainak nem egyszer nyílik alkalmuk a „Columbus-tojás“ kísérletét megismételni. E sorok írója is egy látszólag nehéz problémának a legegyszerűbb, mondhatni a legkezdetlegesebb módszer alkalmazásával megoldását fogja megkísérelni.

A magyar közjog és történelem egyik sokat vitatott kérdése: az Árpádok uralkodóházában volt-e trónöröklési rend és ha igen, mily módon volt megállapítva?

Ennek a tárgynak egész irodalma van. Ellentétes nézetek képviselői heves vitákat folytattak, anélkül, hogy a csomót kibonyolították, a homályt eloszlatták volna. Magyarország legvilágosabb elméje, *Deák Ferencz*, a Lustkandllal folytatott híres polemijában, miután néhány elmés kérdés formájában ellenvetéseit előadta, az ő bölcс óvatosságával így concludál: „Míndezekből csak az tűnik ki, hogy homály fűdi a régi kort, melyet felderíteni nem oly könnyű. Az az egy nem szenved kétséget, hogy azon korban az Árpád-ház uralkodott Magyarországon s Péter és Aba kivételével mindig a fiág. Meg volt-e határozottan állapítva az örökösödési rend s mikép volt megállapítva: bebizonyítani most már alig lehet.“

A mióta e sorok napvilágot láttak, több mint egy fél-század mult el. A magyar jog- és történettudomány nagy haladása és gazdagodása daczára, a jelzett sarkalatos kérdés tisztázásához egy lépéssel sem jutottunk közelebb.

Pedig az Árpád-házból származó uralkodók névsorán végigmenve, az összeadás és kivonás műveleteinek végrehajtásával ezen elméletek helyén az ősi trónöröklési rend körvonalait világosan feltűntethetjük.

Árpádtól III. Endréig huszonhét uralkodó sorában tizenkettőt halála után elsőszülött fia követte a trónon.

Az az eset, hogy a nemzet a királyválasztás jogát gyakorolta és a választás véletlenül esett tizenkétszer az elhunyt király elsőszülött fiára, kizártnak tekinthető. Ugyanis a választási gyakorlat rendeltetése az lévén, hogy a jelöltek közül a legalkalmasabbat juttassa a nemzet élére, az uralkodóház kiskorú tagjainak nem kedvez. Már pedig Magyarországon a kiskorú elsőszülött fiú trónralépése nehézségekbe nem ütközött.

Nem hivatkozom Árpád fiára és első utódjára Zsoltra, a ki a névtelen jegyzőnek a történeti kritika által kifogásolt elbeszélése szerint, kiskorúsága daczára elfoglalhatta a fejedelmi széket. Azonban kétségtelen, hogy Salamon 11, II. István 15, II. Gejza 11, III. István 15, III. László 6, IV. László 10 éves volt, mikor a trónra lépett.

Ha a nemzet szabadon választhatta azt, a kit Árpád nemzet-sége tagjai között a királyi méltóság viselésére legalkalmasabbnak tartott: lehetetlen feltennünk, hogy hat esetben kiskorú herceget tartott a legalkalmasabbaknak.

Eszerint megállapíthatjuk, hogy tizenkét uralkodó az elsőszülöttségi örökösödés jogezimén foglalta el a trónt.

A huszonhét uralkodó sorozatából levonva a tizenkettőt, a kiket elsőszülöttük váltott fel a trónon, marad tizenöt uralkodó, a kiknek a Gondviselés ezen kedvezésében részük nem volt.

Azonban ezen tizenöt eset közül tizenkettőben az elsőszülött trónöröklését *physikai lehetetlenség* akadályozta; a mennyiben a tizenkét uralkodó közül egyik sem hagyott hátra fiút.

Így tehát ez a tizenkét eset az elsőszülöttségi trónöröklés feltevése ellen bizonyításul nem használható fel. Ellenben az elsőszülöttségi öröklés fentebb ismertetett tizenkét esete feljogosít arra a feltevésre, hogy ha ezek az uralkodók fiörököst hagynak hátra, ő utánuk is az elsőszülöttek következtek volna az uralkodásban.

Eszerint a huszonhét uralkodó sorozatából csak három marad, a kinek halála után *elsőszülött fia mellőztetett*. Ezen szám elenyészően csekély és fentebbi megállapításom értékét nem csökkentheti.

Mindazonáltal a mellőzés ezen három esetének elemezése érdekes eredményre vezet.

A) I. Endrét halála után fia, Salamon mellőzésével, I. Béla váltotta fel. Azonban Salamon atyja életében megkoronáztatván, trónöröklési jogát elismerte a nemzet és maga Béla is, a ki (noha szerződészerű megállapodás Salamon születése előtt neki biztosította a trónöröklést) saját kezeivel tette öcsce fejére a koronát. Az a tény, hogy Béla később megbánta engedékenységét és fegyverrel küzdötte ki a trónt, Salamon trónöröklési jogát nem ingatta meg.

B) I. Bélát halála után fia, Gejza mellözésével, elődének fia, az imént említett Salamon váltotta fel, a mihez maga Gejza szintén hozzájárulását adta. Ily módon a trónöröklés elsőszülöttségi sorrendjén esett sérelem reparáltatott.

Salamonnak a trónöröklési sorrenden alapuló jogait később, miután trónjától megfosztatott, Gejza annyira tiszteletben tartotta, hogy a neki felajánlott koronát a nemzetnek valóságosan rá kellett erőszakolni.

Gejza jogi felfogásából származó aggályaiban halála után osztozott utóda, szent László. A krónikáknak a hagyományt megőrző és a nemzet gondolkodását is visszatükröző elbeszélése szerint László készséggel átadta volna a királyságot Salamonnak, ha „tudja, hogy megjavul“, a mit a krónikák azzal okolnak meg, hogy Lászlónak, saját felfogása szerint, Salamonnal szemközt „törvényes joga nem vala, minélfogva csak tényleg uralkodott, nem jogilag“. A „törvényes jogra“ (jus legitimum), a *legitimitásra* való utalás csakis a törvényes öröklési sorrenden alapuló, nem a koronázással szerzett jogra vonatkozhatik.

C) A mellözés harmadik esete I. Gejza halála után következett be. Fia, Kálmán mellözésével szent László foglalta el a trónt. A mellözésre az indító ok az volt, hogy Kálmánt, testi fogyatkozásai miatt, saját atyja az uralkodásra alkalmatlannak ítélte, a mit ő maga is belátván, az egyházi rendbe lépett, a mi által öröklési jogáról önként *lemondott*. Így tehát László, kinek lelkiismerete az elűzött és gyűlölt Salamonnal szemközt a leggyengédebbnek bizonyult, Kálmán mellözésébe scrupulus nélkül belenyugodhatott. Egyébiránt László halála után az egyház és a főrendek, mivel meggyőződtek arról, hogy Kálmán szellemi kiválósága testi fogyatkozásait teljesen pótolja, miután az egyházi rend kötelekeitől feloldoztatott, megnyitották előtte az utat a trónra. Ha tehát mellözésével az öröklési sorrenden netán sérelem ejtetett volna, az mindenképen reparáltatott.

Ez a három kivétel tehát a szabályt nem ingatja meg, hanem inkább megerősíti; mert állíthatuk, hogy az Árpád-ház összes sarjai, a kik az elsőszülöttség öröklési jogcímén a trónra hivatottak voltak, azt tényleg el is foglalták.

Ezek után nem kevésbé meglepő, hogy a XII. század közepe táján Magyarországon kísérlet történik a harmadfélszázadon át uralkodó és érvényesülő jogi felfogásnak elméletben és gyakorlatban való megdöntésére.

Mánuel bizanci császár a régi római birodalom eszméneinek felelevenítéseért lelkesedve, hatalmát Magyarországra kiterjeszteni iparkodván, eszközök gyanánt használta fel II. Bélának fiait, István és László hercegeket, a kik udvaránál tartózkodtak. III. István trónraléptekor (1161) vele szemben ellenkirályul lép-

tette fel előbb Lászlót és ennek néhány hónap mulva bekövetkezett halála után Istvánt, a kik a királyi czímet felvették és a császár által nyújtott hatalmi eszközök segítségével az ország birtokába léptek.

Mánuel ezen eljárásnak a törvényesség színét óhajtván kölcsönözni, azt hirdettette magyarországi hívei által, hogy Magyarorszában a királyi trón nem apáról fiúra, hanem mint a fejedelmi tisztség a besenyőknél, az elhúnyt uralkodónak életben levő testvéreire száll. Ezen elmélet udvari jogásza és történetírója, Kinnamos írásba foglalta.

Azonban a politikai érdek által sugalmazott mistificatio teljesen önkényes és hamis feltevésre volt felépítve. Ugyanis III. István előtt, tizenhat trónüresedés eseteiben, csak *kétszer követte az uralkodót a trónon testvére: I. Endrét I. Béla és I. Gejzát I. sz. László.*

A magyar nemzet meghajolt ugyan rövid időre az erőszak hatalma előtt, de csakhamar visszahelyezte a trónra a törvényes királyt, míg a két ellenkirályban bitorlókat látott; a magyar krónikák így bélyegezték meg emléküket.

Még hathatósabban is dezavualta a lex Mánuel a nemzet és a dinastia azzal, hogy Imre király halála után (1205) fiát, a hatéves III. Lászlót fogadta el uralkodóul, szemközt atyja testvérel, Endrével, a legambiciózusabb és legerőszakosabb praetendenssel, a ki a nemzeti közvélemény nyomása alatt kénytelen volt a gyámi tisztet elfogadni és viselni.

Most már felmerül az a további kérdés, hogy azon esetekre, a mikor az uralkodó fiörökös nélkül hal el, volt-e az öröklési sorrend s ha igen, mily módon volt szabályozva? Erre nézve mindenekelőtt szemügyre kell vennünk azt a tizenkét esetet, mikor az Árpád-házból származott királyok fiörökös nélkül szállottak sírba.

A) Ezen királyok sorában a legelső szent István király, a ki fiát, Imre herceget trónörökösnek tekintette és a maga életében uralkodóvá készült tenni, de egyetlen fiának halála után az Árpád-háznak életében levő férfitagjait mellőzte és nőtestvéreinek fiát fogadtatta el utódjául, a miben az ország megnyugodott.

Mert noha az alapszerződés azon törvényes intézkedése, mely Árpád utódjainak biztosította a trónöröklést, a keresztény magyar állam szervezése után érvényességét el nem veszthette: de nyíltan vagy hallgatagon szükségkép kiegészítettet azzal a rendelkezéssel, hogy a trónt Árpád utódai közül az nyerheti el, a ki a keresztény hitet vallja.

E tekintetben analogiára akadunk hét század letelte után a Habsburg-ház örökösödését szabályozó törvényben, a mely

szerint az örökösödési jog a családnak csakis a kath. egyházhoz tartozó tagjaira szorítkozik. Ebből közetkezik, hogy ha a Habsburg-ház összes férfitagjai a kath. egyházból kiléptek volna, az örökösödés a leányágra ment volna át.

Ez az utóbbi esett forgott fenn szent István élete végén. Tudjuk, hogy Taksony fejedelemnek életben levő négy dédunokája közül egyet szent István megvakíttatott, hármat az országból száműzött. Ezt a súlyos büntetést csak azért mérhette rájuk, mert a keresztény egyház ellen állást foglaltak, vagy pedig — mint Pauler Gyula feltételezi — a király élete ellen szőtt összeesküvésnek, tervezett merényletnek részesei voltak. Az utóbbi esetben is — a mire szintén Pauler utal — az egyházi törvények által az egyházból való kiközösítést vonták magukra és így az uralkodásra alkalmatlanokká váltak, az örökösödési jogtól elestek.

Érdekes ezen szempontból III. Incze pápának 1198-ban Endre herceghez írt levele, a melyben figyelmezteti, hogy ha keresztes-fogadalmát nem teljesíti, az egyházi átkot és ezzel trónöröklési jogainak elvesztését vonja magára.

Eszerint szent Imre halála után az Árpád-háznak egyetlen férfitagja sem lévén az örökösödésre képesítve, szent István figyelme szükségkép a leányágra irányult; Gejza fejedelem egyik leányának fiára, a velencei Péterre került a sor.

B) Péter elüzetése után hasonló helyzet állott elő. A száműzött hercegek visszahívására nem történt kísérlet. A trónt Gejza másik leányának férje, Aba Sámuel, ki a szent király életében a nádori méltóságot viselte, így tehát a keresztény valláshoz és intézményeihez szükségkép híven ragaszkodott, emeltetett a trónra. Noha a trónrajutása alkalmával történt intézkedésekről a fennmaradt emlékek hallgatnak, valószínű, hogy nejének származása volt a mérvadó tényező és hogy mellette Aba azt az állást foglalta el, a mi később Zsigmond és Albert királyoknak jutott hitvesük Mária és Erzsébet mellett.

C) Aba elüzetése után a nemzeti visszahatás, az ösvallás visszaállítása érdekében megindított mozgalom vezérei hívták vissza a száműzött hercegeket. Endre, az elsőszülött, úgy mint ezen mozgalom pártolója lépte át az ország határát; azonban csakhamar irányt változtatva, a kereszténység hívének és pártfogójának vallotta magát, a minek következtében örökösödési jogainak birtokába visszahelyeztetett és mint szent István legközelebbi rokona, királynak a nemzet és az egyház által elismertetett.

D) Azon körülményekről, a melyek között Salamon király elüzetése után I. Gejza és ennek elhúnytával I. sz. László foglalta el a trónt, fentebb már szólottunk. Itt csak azt jegyzem

meg, hogy Salamonnak legközelebbi rokona volt Gejza, ennek pedig miután fia Kálmán a trónról lemondott, legközelebbi rokona volt László.

E) II. István élete alkonyán, gyermeke nem lévén és arról hogy az atya által megvakított Béla herceg, I. Gejza unokája, a pécsváradi apátságban rejtőzve él, nem tudván: abban a hitben volt, hogy vele az Árpád-ház fiága sirba száll. Ezért ő is a leányágon keresett örököszt és nőtestvérének Zsófiának egy magyar főúrtól származott fiát, Sault kívánta utódjául elfogadtatni. Ezt a tervét elejtette, a mikor értesült, hogy Béla életben van. Ez tehát mint az Árpád-ház egyedüli törvényes férfisarja elfoglalja a trónt.

F) II. Lászlót és IV. Istvánt, kikről fentebb szólottam, mint bitorlókat nem kell tekintetbe vennem.

G) III. István halála után III. Béla mint testvér és így legközelebbi rokon lett királyllyá.

H) A gyermek III. László után, mint legközelebbi rokont, atya fivérét, II. Endrét illette meg a korona.

I) IV. László halálakor az Árpád-háznak ismét csak egy fiörököse volt életben. II. Endre unokája, Endre herceg, kit a nemzet uralkodójául rögtön elfogadott.

Ezekután I. Gejza, I. sz. László, II. Béla, III. Béla, II. Endre, III. László és III. Endre trónralépésének körülményei és oklevelekben vallott jogczimei arra az eredményre vezetnek, hogy mikor a király fiörökös nélkül mult ki, az *elhúnyt király legközelebbi rokonára* szállott az öröklés joga; vagyis az *izbéli, nem ágbeli öröklés joga* volt érvényben.

A tényekből levont ezt a következtetést meglepő módon megerősíti a fennmaradt történeti emlékek egész sorozata.

A Magyarországbán uralkodó jogi felfogást hiven állítják elének III. Incze pápának a XII. század utolsó és a XIII. legelső éveiben a királyi udvartól és az ország főpapjaitól vett informatiók és megkeresések alapján kibocsátott rendeletei és levelei.

Az egyikben a magyar főpapokat utasítja, gondoskodjanak arról, hogy az ország rendei Imre király négyéves fiának, László hercegnek a hűségi esküit tegyék le, a mit azzal okol meg, hogy a herceget „atya örököséül (haeredem) az isteni gondviselés rendelte“. Egy másikban II. Endre király kérésére az ország rendeit felhívja, hogy a királyné áldott állapotban lévén, a születendő gyermeknek, mihelyt a király kívánja, hűségi esküvel kössék le magukat.

Jellemző Imre királynak életében testvéréhez, Endre herceghez intézett irata, melyben őt figyelmezteti, hogy a keresztesfogadalmát teljesíteni elmulasztja, magára vonja az egyházi kiközösítést és így megfosztatik a trónöröklési jogtól, mely azon

esetre, ha bátyja gyermek hátrahagyása nélkül talál elhalni, őt illetné meg, de az ő kiközösítése után ifjabb testvérére szállana. Ebben mind a király gyermekének elsősége a trónöröklésben, mind a gyermekek nélkül elhalt király testvéreinek a születés sorrendjében öröklési joga ki van fejezve.

Később X. Gergely pápa világosan írja IV. Lászlónak (1272), hogy „Isten őt az elsőszülöttség jogával ruháztatva fel (primogeniturae jura concedens), atyja utódává praedestinálta“.

Az elhunyt királyhoz legközelebb álló családtag örökösödési jogát hirdeti III. Endre király is, ki egyik okiratában határozottan kijelenti, hogy „a legközelebbi firokonság jogán“ (jure proximioris virilis generaturae) foglalta el a trónt. IV. László halála után Mária nápolyi királyné szintén azt hirdeti, hogy őt mint elhunyt testvérenek „a legközelebbi fokon rokonát“ (proximiorum gradu) illeti meg a trón.

A megelőző fejtegetések után természetesnek kell tartani, hogy királyválasztásnak a fennmaradt oklevelekben és törvényekben nyoma nincs.

Mindazáltal az alkotmánytörténeti kézikönyvek egyikének szerzője az 1290. évi országgyűlési végzemény bevezetésében „a két jogalapot, az öröklést és választást egymás mellett találja fel“. Ott ugyanis a király azt mondja, hogy ő „az ország érsekei, püspökei, bárói, főrendei és nemesi beleegyezésével (consensu) koronáztatott meg, miután az ország kormánya a születés joga és rendje alapján rászállott“. Azonban az a feltevés, hogy ezzel „Endre királyi hatalmát mindkét jogalaptól származtatja“, félreértésből származik.

A végzemény a középkorban ritkán feltalálható szabadsággal tesz megkülönböztetést a koronázásnak a rendek hozzájárulásával végrehajtása és a trónnak örökösödési jogcímen elfoglalása között.

A „consensus“ és „electio“ össze nem téveszthető két jogi fogalom. A fennforgó esetben választásnak azért sem lehetett helye, mert az több lehetséges jelöltet feltételez, már pedig III. Endre az Árpád-háznak egyetlen férfisarja volt. A mikor az egyetlen jogosított egyén kívánja az őt megillető állást elfoglalni, csak annak a megállapításáról lehet szó, hogy a jogigénylő csakugyan az egyedüli jogosított és sem a jog, sem a személy tekintetében tévedés és megtévesztés nem forog fenn. Így például a főpapi szék elfoglalása csak a káptalan beleegyezésével történhetik meg; mert ez a testület illetékes a kinevezési okiratok hitelességét és a személyazonosságot megállapítani.

Mivel III. Endre tizenhárom nappal IV. László megöletése után koronáztatott meg, ezen rövid idő alatt a királyválasztó országgyűlés összehívása és megtartása lehetetlen volt. Azonban

azok a főrendek és nemesek, kik hirtelen Székesfehérvárt egybe-
gyűltek, a trónjelölt jogosultsága és személyazonossága meg-
állapítására képeseknek és illetékeseknek tekinthették magokat,
minélfogva a koronázáshoz beleegyezésüket adhatták, a mit azután
csakhamar a rendes országyűlés ratifikált.

Az italo-kelta \bar{i} - genitívus.

(Kivonat Schmidt József l. t. 1913 január 7-iki előadásából.)

A latin és egyes kelta dialektusok az o - tövű gen. sg. kép-
zése tekintetében tudvalévőleg egészen eltérnek a többi idg.
nyelvektől: a **ulq^hosio* [óí. *vřkasya*, g. *λοκιο* etc.] és a
**ulq^hésó* [gót *wulfis* etc.] típusokkal szemben italo-kelta **ulq^hi*
[lat. *lupi*, ó-ír *fir* < **wiri* etc.] áll.

Ezzel az általánosan elfogadott felfogással szemben H.
EHRLEICH legújabbán megjelent *Untersuchungen über die Natur
der griechischen Betonung* [Berlin 1912] cz. munkájában az italo-
kelta i -típusban idg. $-ei$ végű locatívu^st keres, a mint ezt
régebben tették [v. ö. pl. BRUGMANN, *Grr.* I.² 239. II.¹ 586. etc.].
Ez a támadás az uralkodó felfogás bizonyítékainak revisiójára
ösztönzött, a melynek eredményét a következőkben van szeren-
csem előterjeszteni.

I. A z i t a l i a i v i z s z o n y o k. A latinban az o - tövű gen.
sg. végzete a legrégebb feliratokon, a melyekben tehát a szövegi
 $-ei$ még diphthongus értékű, tudvalévőleg kivétel nélkül mindig
 \bar{i} . Így pl. L. Cornelius L. f. Scipio, a Kr. e. 259. év consula,
sarkophagusán: filios *Barbati* [DIEHL, *Inscript. Lat. Tab.* 4.];
a faliseus szakácsok Kr. e. 3. sz. beli feliratán: soueis aastu-
tieis opidque *Volgani* [DIEHL, l. c. *Tab.* 3.]; a Kr. e. 186. évből
való SC. de Bacc. ércztábláján: nominus *Latini*, sei quid ibei
sacri est, de pr. *urbani* senatuosque sententiad [DIEHL, l. c.
Tab. 5.]; egy a Kr. e. 2. sz. közepéről való síremléken: senatus
consulto *populique* iussu [DIEHL, *Lat. Inscr.* 493.] etc. Ezzel
szemben oly alakokban, a melyek idg. $-ei$ | oi diphthongusra
végződtek, a fejlődés végpontján álló $-i$ mellett korábban $-ei$ és
 $-ē$ jelentkezik. Így pl. az említett feliratokon a nom. pluralisnak
következő alakjai fordulnak elő: *plourume* cosentiont; *Falesce*,
quei in Sardinia sunt, donum dederunt; *quei foideratei* esent,
homines plous V *Vinuorsei virei*; ipse *postereique* etc. A loc.
sg. területén, bár szórványosabban, de szintén megjelent $-i$ mel-
lett a várható $-ei$ és $-ē$: *septumei* [Plaut. *Pers.* 260.] ugyan
kétséges és inscr. *Ladinei* valószínűleg oscus forma, de egészen
biztos inscr. *hei-ce*, fal. *hei he* [cf. dór adv. $\pi\epsilon\iota\ \tau\epsilon\iota\text{-}\delta\epsilon\iota$]; diē

quarte, diē *quinte* kétséges [íráshiba v. *hodiē perendie* analogiája EHRlich szerint, l. c. 72.], de biztos *per-egrē*, későbbben: *per-egrī* < **agrē* < **agrei* [cf. osc. *lívkei* ‚in luco‘, umb. *onse* ‚in umero‘; gör. adv. *οἴκη*: etc.] — V. ő. még dat. *sibei* [= osc. *sifei*, pael. *sefei*] etc.

A lat. *i*- gen. sg. tehát semmi esetre sem idg. *ei* | *oi*-locativus [mert különben neki is volnának korai *-ei* és *-ē* fejlődési variánsai], hanem csak egy idg. *i*- casus folytatása. Ezt az uralkodó nézetet EHRlich felemlíti [l. c. 67.], de meggyőzítene nem bírta.

Az *ijo*-tövek sg. genitívusának végzete szintén *-i*, nem *-ii* — nem csupán a föliratokon. hanem substantívumoknál a császárok koráig az autoroknál is: *fili*, *consili*, *benefici* etc. [KÜHNER-HOLZWEISSIG, Ausführl. Gr.² l. 451.]. Ellenben a nom. plur. és a loc. sg. végzete *-ii*, az előbbié *-iei* és *-iē* is: nom. plur. *socii*, inscr. *socii* és *sociē* [SCHNEIDER, Dialecti Lat. priscæ et Fal. inscr. 309. 83.] etc.; loc. sg. *Brundisiū* [ENN. Hedyphag. v. 4. : DIEHL, Poet. Rom. vet. rel. p. 49.], *Sūni* [TERENT. Eun. 519.]. A nom. plur. *-iei* *-iē* végződéseivel EHRlich nem is foglalkozik, csak a két loc. sg. erejét akarja azzal a LACHMANN-féle magyarázattal letörni, hogy illud *i*, quod est ante notam casus, Græcum videbatur, ut more Latino præteriri non posset, s arra utal, hogy Martialisnál az *-ius* *-ium* végű szók genitívusa *-i* végű, de a görög eredetű *cybium* genitívusa *cybii* [l. c. 71.]. Ez az érv semmit sem nyom a latban, mert *ijo* tövű görög eredetű szókból egész sereg *i* gen. mutatható ki: *absinthi*, *conchyli*, *gumnasi*, *triclini* etc. [KÜHNER-HOLZWEISSIG, l. c. 451—452.]. E viszonyokba csak azzal az uralkodó felfogás szellemében adott magyarázattal lehet rendet behozni, hogy a gen. sg. *fili* kéttagú, mert alapalakja kéttagú **fēli*, ellenben a nom. pl. *fili* latin contractio révén jött létre a *fīli* alakból, a melynek alapalakja háromtagú **fēliei* < **fēlioi*.

Az oscus umber ág a gen. sg. képzése tekintetében eltér a latintól: o. *sakarekleis* ‚sacelli‘, u. *popler* ‚populi‘, *katles* ‚catuli‘. EHRlich ebből az oscus-umber *-eis* végzetből is szeretne érvet kovácsolni. Mivel t. i. a loc. tg. végzete e dialektusokban *-ei* [l. föllebb o. *lívkei*, u. *onse* etc.], EHRlich azt hiszi, hogy ez a gen. sg. nem más, mint a loc. sg., a mely más tövek analogiájára [cf. o. *eituas*, *æteis*, *castrous* etc.] s elemmel bővült. Magában véve ez nem volna lehetetlen [cf. ólat. *mis tis* < loc. **mei* **tei* + *s*; BRUGMANN, Grf. II. 2.² 163.], ámde vannak más ép oly plausibilis lehetőségek is, a mennyiben az *-eis* végzet lehet pronominalis [cf. o. *eizeis* *eiseis*, u. *erer*; BRUGMANN, l. c. 163, 359—360.] s lehet az *i*- és cons. tövek analogiája [cf. o. *æteis* ‚partis‘, *medikeis* ‚medicis‘; BUCK., A grammar of Oscan

and Umbrian, 116; — a keveredéshez v. ö. o. *tanqinum, ligud* mint *hártum, sakaraklud*; u. *fratrus* mint *verus* etc.]. De még ha EHRlich feltevése beválnék is, a latin viszonyokra nem alkalmazható: a latinban az *o-* tövű *virī* és az *īo-* tövű *filī* a hagyományozás kezdetétől egy közös suffixummal bírnak [a minék okáról később!], holott az oscus-umber dialektusokban az *īo-* tövű casusokban egy karakterisztikus *i* plus van, cf. gen. o. *sakarakeis* 'sacelli': *kūmbennieis* 'conventus', u. *popler* 'populi': *Marties* 'Martii'; loc. u. *onse* 'in umero': *Fisie* '(ocre) 'in Fisia (arce)'. Az oscus-umber *-eis* végű genitivusnak tehát absolute semmi köze sem lehet a latin *-ī* végű genitivushoz s így az utóbbi nem lehet locatívus.

II. A kelta viszonyok. A kelta anyaggal EHRlich nagyon hamar készen van: 'lässt sich doch auch keltisch *-i* im Genitiv der *o-* Stämme ohne weiteres auf **ei* . . . zurückführen' [l. c. 72.]. Egy kis bizonyítás mindenesetre elkelt volna, már azért is, mert hiszen a kelta *i-* gen. valamennyi keltologus és indogermanista egyhangú tanítása. Emellett szólnak a revideált tények is, a mint mindjárt meglátjuk.

Ha csupán az insularis kelta dialektusok leromlott anyaga állana rendelkezésünkre, EHRlich thesis-e nem volna czáfolható, persze bizonyítható sem. A britanniai dialektusokban a flexio csaknem végképen eltűnt s az ó-írben is minden szóvégi *i-* diphthongus és *-i* egybeesett, úgy hogy pl. *fir* lehet < idg. **ūiroi* nom. plur., < idg. **ūiri* gen. sg. — a mi az uralkodó felfogás — és < idg. **ūirēi* loc. sg, a mi a régibb [l. pl. BRUGMANN, GR. I.² 239. II.¹ 585.] és EHRlich által felújított nézet. Amde egészen másképen áll a dolog a continentális kelta — vulgo: gallus — nyelvemlékekben, a melyeket JOHN RHYS legújabbán revideált gyűjteménye alapján idézek [Celtic Inscriptions of France and Italy: Proceedings of the British Academy. 1905—1906. p. 273—373, és Celtae and Galli: l. c. p. 71—134.].

A mi mindenekelőtt az idg. finális *i* diphthongusokat illeti, ezek részben már a gall nyelvemlékekben is *-i* alakban jelentkeznek ugyan, részben azonban még másképen is folytatódtnak, v. ö. dat. sg. Βηλησαρι és *Alixie* és talán — ha nem gör. casus — Βλανδοουκουρια [RHYS VI., XXXII., IX.] < idg. dat.-loc. sg. **ékūi*; nom. plur. *Senani* és *Tanotaliknoi* [RHYS XXVII., XXXIV.] < idg. + *ékūoi*. Rendkívüli fontosságú a mi kérdésünkben az *Ucuete* alak — a következő fölratrészletben (RHYS II.):

{ *Martialis Dannotali ieruru Ucuete sosin celicnon.*
 { *Martialis Dannotali [f.] fecit Ucueti hanc turrim'.*

Ez az *Ucuete* alak biztosan dat. sg. funkciójú, a mint ezt a következő párhuzamos inscriptio mutatja (RHYS V.):

}	}	Σεγομαρος Ουιλλωνεος τουουτιους Ναμαυσαςις ειωρω
		Βηλητσαμ: σασιν νεμητων.
}	}	Segomarus Villoni f. civis [v. magistratus] Nemausensis
		fecit Belisamae hocce fanum.'

Azt különben, hogy ez az alak dat. sg., minden tekintély is elismeri [CUNO, Vorgeschichte Roms. I. Die Kelten. p. 328. — STOKES, BB. XI. 131., 153. — HOLDER, Altceltischer Sprachschatz. III. 16. — H. d'ARBOIS DE JUBAINVILLE, Éléments de la gramm. celtique. p. 25. — RHYS, l. c. 278., 281. — THURNESEN, Hb. des Alt-Irischen. p. 185. — PEDERSEN, Vergl. Gramm. der keltischen Sprachen. II. 94. — BRUGMANN, GR. II. 2.² 175.]. Hogy *Ucuete* milyen tövű, azt megmondja ugyanezen fölíratnak második — sajna: homályos — felében lévő *Ucuetin*, a mely nem lehet egyéb, mint acc. sg. [cf. lat. *sitis: sitim*, óv. *matih: matim* etc.]. Eszerint *Ucuete* kétségkívül *i*- tövű szó, a melynek nominativusa *Ucuetis* volt. Ebben is egyetért minden tekintély, az egyetlen RHYS kivételével, a ki a Βηλητσαμ: *Belisama* paradigma analogiájára *Ucuete: Ucueta* paradigmát akarna konstruálni, mindamellett az *Ucuetis: Ucuetin* paradigmát is megengedi [l. c. 278.], sőt abba a következtetésbe esik, hogy az *Ucuetin* alakot kérdójellel *i*- tövű, az *Ucuete* alakot pedig egyszerűen *a* | *e*- tövű szónak veszi [l. c. 248.]. Azt hiszem, RHYS ingadozó votum separatumát bátran mellőzhetjük s az *Ucuete* alakot nyugodtan egy *i*- tövű *Ucuetis* dat. funkciójú casusának mondhatjuk. Hogy pedig *Ucuete* melyik idg. casus folytatása, azt megmutatja a Ταρανουος alak a következő inscriptión [RHYS VII.]:

}	Ουηβρουμαρος δεδε Ταρανουος βρατουδε καντενα.
	Uebrumaros dedit Taranui ex iudicio primitias.'

Ez a Ταρανουος biztosan dat. sg. funkciójú casusa egy *u*- tönek [cf. inscr. deo *Taranucno*, Iovi *Taranuco*: HOLDER, l. c. II. 1728—29.] s kiindulópontja tehát nem lehet más, mint egy olyan típusú idg. loc. sg., mint **sūnēu*, a mint ezt megint minden tekintély elismeri [HOLDER, l. c. II. 1729. — ARBOIS DE JUBAINVILLE, l. c. 26. — THURNESEN, l. c. 190. — PEDERSEN, l. c. II. 91. — BRUGMANN, l. c. 176—77.], mig az a RHYS-féle feltevés, mely szerint Ταρανουος alapelakja *Taranoui [l. c. 290.], megint egészen izoláltan áll.

Tekintettel már most az idg. *i*- és *u*- tövek flexiójának párhuzamosságára, teljes joggal feltehetjük, hogy Ταρανουος és *Ucuete* morfológiai tekintetben egy vonalon állanak — azaz,

hogy *Ucuete* egy olyan típusú idg. loc. sg. folytatása, mint **noqtēi* [cf. ó-ír *fáith* < **uātēi* v. **uātē*; *Fuutrei*, u. *ocre*; gót *anstai*; ói. *agnáy-i agná* etc.], a mely részben megint csak nincs eltérés a tekintélyek között.

Idg. finális *-ēi* tehát a gallban nem csupán mint *-i*, hanem mint *-e* is jelentkezik, kétségkívül mint *-ē*, a hogyan ARBOIS DE JUBAINVILLE mondja is [l. c.]. Ezzel harmonizál az a tény, hogy idg. *ei* minden más helyzetben is mint *ē* lép föl, cf. *Dēvo-gnāta* < **deivos*, *para-uēredus* < **u|p|o-reidos* etc. Ez a sec. *-ē* aztán későbbben, épp úgy mint eredeti idg. *-ē*, *-i* lett, cf. dat. *Luguri* < **Lugurē*, mint *Catu-rix* < **rēx*.

Idg. *-ēi* folytatása tehát majd *-i*, majd *-e*. Ebből következik, hogy ha az *o-* tövű gen. sg. *-i* suffixuma idg. *-ei* végű locativus singularisra menne vissza, hasonló módon *-ē* végzettel alternálnódnék. Ebből azonban semmi sincs: a suffixum — miként a latinban — kivétel nélkül mindig *-i*, cf. Martialis *Dannotali*, Doiros *Segomari*, *Ateknati*, *Trutikni* [RHYS, II., III., XXXVI.] Biztos adatok még az ú. n. coligny-i naptártörödékekben: *Equi* 'Februarii', *Cantli* 'Mai' és *Rivri* 'Augusti'. [RHYS, l. c. 100., 101., 103.]; kevésbé biztosak: *Esanekoti* = *Exandecotti* és *Exuertini* [RHYS, XXXIV., XXXIII^c].

A continentalis emlékeket itt az insularis ogom-feliratok is támogatják, a melyek között a legrégebbek a Kr. u. IV. századból valók; v. ö. többek közt: *Sagramni maqi Cunatami*, *Dalagni maqi Dali*, *Tria maqa Mailagni* [HOLDER, l. c. I. 1191, 1196; 1216. II. 389.].

Latin analogiák alapján várható s úgy is van, hogy a gen. sg. végzete az *iō-* töveknél is egyszerű *-i*. Ez az *-i* már az ó-írben is nem csupán infectióval árulja el magát, hanem szem-melláthatólag is megjelen. cf. *avi* < **ayī* [nom. *ave* < **ayios*, cf. lat. *avia*: BRUGMANN, Grf. I.² 327. etc.] — Az ogom-inscriptiókon is *avi* [HOLDER, l. c. II. 98. III. 58.]. A continentalis emlékeken hasonlóan áll a dolog. A coligny-i naptártörödékekben az *-ios* végű hónapnevek genitivusa mindig *-i* végű: *Giamoni*, *Edrini*, *Samoni*, *Dumani*, *Cuti* v. *Quti*, *Anacanti* [RHYS, l. c. 99., 101, 102, 98, 106]. A többi feliratos emlékeken az *-ii* végződés szintén ismeretlen, egészen biztos adat azonban az *-i* végződésre nincs; v. ö. mégis *Ecai* és *Exuertini* [RHYS, XXXV., XXXIII^c].

*

Az *o-* tövű gen. sg. latin és kelta suffixuma tehát a történeti nyelvtudomány tanúsága szerint csak idg. *-i* lehetett. Megerősíti ezt az eredményt az a gen. syntaktikai használatára alapított s kiváló tekintélyektől elfogadott glottogonikus

föltevés is, hogy az italo-kelta **uŕqʷi* gen.-typus olyanféle formatio, mint az idg. **uŕqʷi* [ói. *vrkʷi* etc.]. F. nom.-typus s vég-elemzésben nem más, mint az **ekwiŕo-* [ói. *ásvyah*, gör. ἑπιτοϛ] adjectivum-tő [KRETSCHMER, Einl. in die Gesch. der gr. Spr. 276—277. — HIRT, IF. XVII. 49. — BRUGMANN, KVG. 382., 435. GR. II. 1.², 219., 274. II. 2.², 121. etc.]. Az ablautviszonyokból világosan kitűnik, hogy az italo-kelta -*i* csakis az *iŕo-* töveknél jöhetett létre s ezektől ment át az *o-* tövekre — még az italo-kelta közösség periodusában.

Az italo-kelta *i-* gen. tehát, az italo-kelta hypothesis egyik legerősebb bizonyítéka, a legjobban megalapozott nyelvtények egyike, a mely minden támadással daczol.

Laonikos Chalkondyles újabb kézíratairól.

Kivonat Darkó Jenő vendégnek f. évi január 7-én tartott értekezéséből).

A nyár folyamán a müncheni állami könyvtárban levő olyan catalogusokban, melyek addig rám nézve hozzáférhetetlenek voltak, illetve figyelmemet kikerülték, ez auctornak nem kevesebb, mint 11 új kézírata létezéséről szereztem tudomást. Ezen kéziratok, melyek legnagyobb részéről azelőtt még halvány sejtelmem sem volt, a következők: 1. a Vatikánban levő *Palatinus gr. 266*, *Palatinus gr. 50*, *Palatinus gr. 396*, *Vaticanus gr. 159*, *158*, *1732*, *Ottobonianus gr. 309*, *Regin. et Pi II. 103*; 2. a nápolyi Bibliotheca Nazionale-ben levő *Neapolitanus III. B. 25*; 3. a firenzei Laurenziana-ban őrzött *Ashburnham. 998*. és 4. a tübingai egyetemi könyvtár tulajdonát képező *Tubingensis Mb. 11*. Ha ezekhez hozzászámítjuk még a régebben ismert 15-öt, az előttem ismeretes Laonikos-kéziratok összes száma 26-ra emelkedik, azaz oly tekintélyes számra, mely párját ritkítja nem csupán a bizánczi, hanem még az ó-görög írók hagyományában is. Természetesen nagyon megörültem ez új leletnek és pedig első sorban azért, mert mindennél ékeesebb bizonyítékot nyertem auctornak népszerűségéről és széles körben való elterjedtségéről. Ha fontolóra vesszük, hogy Dukasnak (a Laonikos kortársának és concurrensének a történetírás terén) a munkája, melyet pedig némelyek régebben bizonyos tekintetben a Chalkondylesénél többre értékelték, egyetlen egy ismeretes kéziratban maradt fenn, azt hiszem, hogy ebben nem csupán a véletlen játékát fogjuk látni, hanem az akkori olvasóközönség ítéletét is e két író fölött. Mégis leginkább az iránt érdeklődtem, hogy vajjon minő tanulságokkal szolgálnak ezek az újabb kéziratok a szöveg megállapítására nézve, vannak e köztük jobbak az eddig

ismerteknél, tartalmazznak-e valami ujságot a régebbiekhez képest?

Ezek megállapítása céljából beszereztem magamnak az illető könyvtárak igazgatósága útján az egyes kéziratok tudományos leírását és minden kéziratból néhány, különösen jellemző szövegrésznek a fényképmásolatát, kivéve a tübingai kéziratot, melynek már leírásából meg lehetett állapítani, hogy pusztá másolata az egyik vatikáni kéziratnak, a melynek ismerete a tübingaiét teljesen feleslegessé teszi. Hála az illető könyvtárak szíves előzékenységének, összes, e kéziratokra vonatkozó kívánságaim gyorsan és pontosan teljesítették. Különös hálával kell megemlékezniem *Mgre G. Mercuri*-ről, a vatikáni könyvtár őreről, kinek szakavatott és az apróbb részletekig behatoló leírásai a vatikáni kéziratokról valóban nagy segítségemre voltak.

Ezen eszközöknek a segítségével igyekeztem meggyőződést szerezni a kéziratok értékéről, egymáshoz és a már régebben ismert kéziratokhoz való viszonyáról és most már mind a 26 kézirat ismerete alapján megkíséreltem megállapítani Laonikos kézíratainak a családfáját és a szövegtörténet egyes phasisait. Először a 11 újabb kézirat részletes leírását adom, a mennyire a birtokomba jutott adatok alapján csak lehetséges volt. Itt felhasználom az alkalmat, hogy közvétegyem három régebbi kézirat leírását is, melyekkel ugyan már az 1907. évi tanulmányutam folyamán megismerkedtem, de eddigelé még nem volt alkalmam róluk a nyilvánosság előtt beszámolni. Közülök kettő az oxfordi Bodleiana-ban, egy a madridi Escorialban van. Végül összefoglalva az egyes kéziratok leírásánál nyert tanulságokat, meghatározom a különböző csoportok criteriumait s a hozzájuk tartozó kéziratokat, vizsgálom az egyes csoportok viszonyát és összefüggését egymás között s próbálom elképzelni e csoportoknak egy nagy családban való összefonódását.

Előadásom illustralására mindjárt előrebocsátom Laonikos kézíratainak általam megszerkesztett családfáját a szükséges magyarázatokkal együtt.

Ha ez újabb kéziratok leírása kapcsán nyert eredményeket összevetjük azokkal, melyeket a régebben ismert kéziratok ismertetése alkalmával levontunk volt,¹ megállapíthatjuk, hogy emez újabb kéziratok segítségével most már jóval világosabb és teljesen kielégítő bepillantást nyerünk a szövegtörténet bonyolult szövevényébe s a kéziratok leszármazásának a fonalán az egyes, összetartozó csoportokat is nagyobb biztossággal különíthetjük el egymástól. Egészen helyesnek bizonyult a CR és LA

¹ Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondyles történeti művéhez. E. Ph. K. XXXI. (1907.) 25—46, 106—109.

kéziratoknak a többiektől való elválasztása és egy külön csoportba való foglalása egyfelől az eltérő olvasások alapján, de másfelől azon nevezetes különbségnél fogva, hogy e kéziratokban a mű általános czime hiányzik s csupán az egyes könyvek czimei vannak meg. Most ezekhez járulnak még I, mely C-nek közvetlen leszármazottja, továbbá H, mely L-ből származott és U, mely viszont H-ből másolatott le. Ezekhez csatlakozik továbbá egy új, önmagában véve szorosan körülhatárolható alcsoport, melynek élén A áll. A olvasásaira nézve közel áll a C és L csoporthoz s abban is egyezik velük, hogy eredetileg csakis az egyes könyvek czimei voltak meg benne. Az általános cím, melyet egy későbbi kéz jegyzett fel a margon, nem tartozott a codex eredeti alkatához s különben is eltér a más csoportokba tartozó kéziratokban található czimtól éppen az auctor nevének olvasásában ($\chi\alpha\lambda\kappa\omicron\upsilon\delta\acute{\omicron}\lambda\omicron\upsilon$ A, $\chi\alpha\lambda\kappa\omicron\upsilon\chi\alpha\upsilon\delta\acute{\omicron}\lambda\omicron\upsilon$ MODM₁, ZV). Így került azután bele ez az általános cím az A-ból leszármazó kéziratokba is, a melynek F, P, S és ez utóbbiból lemásolt B. P-t és S-t régebben az M₁ csoportjához tartozónak véltem; most azonban újból fontolóra vévén a dolgot, úgy látom, hogy számos fontos és jellemző olvasásban és kihagyásban térnek el egymástól, melyek miatt, nem lehet szorosabb kapcsolatra következtetni M₁ és az említett kéziratok között. Ellenben a címek szövegezése és a lacunák föl nem tüntetése tekintetében való pontos megegyezésük A-val határozottan ennek a családjába tartozóknak mutatják P-t és S-t is. A CLA nagy családjához tartozik G, melyben az általános cím szintén nem fordul elő. Igen közeli rokonságban áll a C-vel és A-val, a mint olvasásai mutatják, de egyenesen leszármazási viszony nem állapítható meg közöttük. Ugyanazon forrásból eredt, mint C, A és L, bár nem közvetlenül, hanem egy, ma már nem ismeretes kéziratnak a közvetítésével. Hasonló a helyzete X-nek is, mely L-hez és a belőle származó H-hoz áll nagyon közel, anélkül, hogy direct kapcsolatban állana velük; közvetve azonban ugyanazon forrásra megy vissza, mint ezek. X-ben előfordul a munka általános czime is, lényegében ugyanolyan szövegezésben, mint A családjában. Az eltérések úgy magyarázhatók, hogy X az eredetijében talált czimet, mely ide az A-val analog módon kerülhetett be, néhol kijavította ($\text{Ν}:\iota\omicron\lambda\acute{\omicron}\upsilon$ A FPSB $\Lambda\omicron\nu\iota\kappa\omicron\upsilon$ X), néhol pedig hibásan olvasta ($\mu\epsilon\chi\acute{\epsilon}\tau\mu\pi\epsilon\eta$ A FPSB $\mu\epsilon\chi\acute{\epsilon}\tau\mu\pi\epsilon\kappa$ X). Az L szűkebb családjába tartozik a belőle másolt H és a közvetlenül H-ből származó U. Mindkettőben előfordul az általános cím az A szövegezése szerint, a mely azonban H-ban kétségkívül nem tartozott a codex eredeti alakjához, hanem később került bele széljegyzet alakjában, mielőtt még U-t másolták volna s így jutott be aztán U-ba is. Végül olvasásainál fogva a C A L

nagy családba tartozónak látszik a szerfölött gondatlanul másolt s éppen ezért nagyon is csonka állapotban fennmaradt N.

A kéziratok eme nagy családjába tehát összesen 15 ismert kézirat tartozik, melyek ugyanarra a közös őstre (de nem közvetlenül az archetypusra!) mennek vissza. Legközelebb állanak ez őskézirathoz C, A és L, melyek minden valószínűség szerint közvetlenül belőle másoltattak le, míg a többiek csak közvetve (részben a C, A és L, részben más, ismeretlen kéziratok közvetítésével) származtak az őstől.

Régebben úgy vélekedtem, hogy a kéziratok másik, az előbbtől főként az általános czimben különböző családjának élén az M_1 áll. Ez az észrevételem ma is helyesnek bizonyul, ámbár az újabb kéziratoknak megismerése után az M_1 családjába tartozó kéziratok tekintetében többféle módosítást kell tennem. Először is ki kellett vennem e családból P-t és S-t a fennebb előadott okoknál fogva, úgyszintén M-t is, melyről alább lesz szó. Ellenben megtartandó a család kötelékén belül Z és V, melyeket korábban is ide utaltam. Először is e két kézirat közti viszonyt kell tisztáznunk. Már első ízben igen valószínűnek tartottam, hogy Z-ből másoltattott le V. Ezt ma is fenntartom, miután újra meggyőződtem arról, hogy V-nek Z-től való eltérései mind megmagyarázhatók azon az alapon, hogy V másolója némely helyen gondatlanul és hibásan másolta Z-t, illetve imitt-amott szándékosan módosította is. Z-nek M_1 -el való összetartozását bizonyítják elsősorban azok a már régebben¹ kiemelt, egyöntetű olvasások, melyekben mindkét kézirat az M_2 -vel egyezik s melyek egyúttal M_2 -nek, illetve a belőle származó T-nek is e családhoz való tartozását mutatják. Azonkívül egyezik Z az M_1 -el az általános czimben, ennek *χαλκονανδύλου* olvasásában is, csupán abban különbözik, hogy e név elé beszúrja a *τοῦ* névelőt. Azután egyeznek a lacunáknak üresen hagyott közökkel való feltüntetésében is. Végül abban is, hogy a szöveg bizonyos önálló és önmagukban véve befejezet részeinek végénél üres közöket hagytak (pl. 10, 10 *καλεισθαί* ps. ap. M_1 Z M; 10, 14 *χώραί* ps. ap. M_1 Z M), melyeket V indolens másolója természetesen nem tartott meg. A mint már fentebb érintettem, ebbe a családba sorolandók M_2 T is, ámbár az általános czimben teljesen eltérő szöveget adnak.³ Ezen eltérés alapján eleinte külön családba soroztam e kéziratokat, de, a mint most látom, helytelenül. Az M_2 -ben található általános czim ugyanis még csak egy kéziratban, a kétségkívül belőle származó T-ben fordul elő, tehát egészen elszigetelt jelenség. Szerzőjét is ismerjük, a ki nem más, mint

⁰ L. i. ért. 41. l.

³ L. i. ért. 30—31. lk.

M_2 másolója Antonios Kalosynas. Ő észrevette, hogy az M_1 családban található általános czím, mely bizonyára abban a példányban is benne volt, melyből ő másolt, egyfelől nem magától az auctortól származik, másfelől nem fejezi ki helyesen a munka tartalmát, mivel csakis a törökök történetét állítja oda, mint a mű foglalatát, holott ez tulajdonképen világtörténet s más népekről, országokról is esik benne szó, nem csupán a törökökről. Ezért neki oka és joga is volt ahhoz, hogy e czímet helyesbitse, ezt írván: „Νικολάου χαλκοδύλου, λαονίκου χρονικόν περι τῆς κατασκάψεως ἀπάσης τῆς ἐλλάδος, καὶ συμβεβηκότων ἄλλων πραγμάτων ἐν τῇ ἰταλίᾳ, ἰσπανίᾳ καὶ γερμανίᾳ καὶ παιονίᾳ καὶ περὶ πράξεων τῶν τούρκων ἕως τοῦ αὐθέντου τοῦ μεχμπέη (sic).“ Miután ez a czím még csak az ezen kéziratból származó T-ben fordul elő, a többiekben sehol sem, teljesen megnyugodhatunk abban a következtetésben, hogy tisztán Kalosynas találmánya. Ha ez így van, akkor semmi sem állja útját annak, hogy M_2 -t az M_1 családba tartozónak gondoljuk, tudva azt, hogy számos jellemző olvasásban megegyezik vele (l. fentebb). M_2 igen könnyen származhatott abból a forrásból, melyből M_1 , bár nem M_1 , hanem valamely más, ma már nem ismeretes kézirat közvetítésével. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy e család tagjai közt az összefüggés nem olyan szoros, mint volt a megelőzőnél, a minek okát abban látjuk, hogy jóval kevesebb kéziratot ismerünk ebből a családból, mint amabból s számos kézirat, mely a rokonsági viszonyban található hézagokat kitöltené, ismeretlen előttünk, úgy hogy legalább egy, ha nem két közbeeső kéziratot kell felvennünk M_1 forrása és a Z V, valamint M_3 T típusok között.

E két család (M_1 és C A L) között foglal helyet az E, mely a czimekben az M_1 , az olvasásokban inkább a C A L családdal egyezik. Igen valószínű, hogy olyan elveszett kéziratból másoltatott le, mely a C A L család őseitől eredt ugyan, de átvette az M_1 család valamelyik példányából az általános czímet is. Ez az általános czím kétségkívül nem az auctortól származik, hanem, épp úgy, mint a Kalosynasé, később került a munka élére! Ezt bizonyítja egyfelől az a körülmény, hogy a czím nem fejezi ki helyesen a munka tartalmát, midőn csupán a törökök történetéről beszél, holott itt egyébről is esik szó, másfelől az, hogy olyan szavakat használ, melyeket Chalkondyles sohasem alkalmaz (αὐθέντης, ἀνδραγάθημα, μεχμέτ. ill. μεχέτ μπίη) s végül az is, hogy ez a czím a kéziratok tekintélyes számú csoportjában (C A L család) elő sem fordul.

A harmadik csoportba olyan kéziratok tartoznak, melyek az eredeti szöveget habozás nélkül kijavítják ott, a hol valami feltűnőt, a rendestől nagyon is eltérőt, előttük érthetlent talál-

tak. E családhoz tartoznak az O, D és M, melyek kétségkívül számos, a gennin szöveggel szemben correctionnak minősítendő olvasásban egyeznek egymással. Mindhárman ugyanabból a közös forrásból származnak, mely joggal nevezhető az archetypushoz képest az első corrigált példánynak. Legrégebbi köztük az O, melyben kevesebb is a correctio, mint M-ben és D-ben. D és különösen M még szaporítják a javításokat, a mi vagy e kéziratok másolóira vezethető vissza, vagy, a mi még valószínűbb, egy, az első corrigált példányból leszármazó, ma már ismeretlen kézira, melyből D is és M is származtak. E családhoz tartozó kéziratok tehát jóval csekélyebb értékűek, mint a megelőzőleg ismertettek s csakis nagy óvatosság mellett használhatók a szöveg megállapításánál. MD O-ban is előfordul ugyanaz az általános cím, mint M₁ Z V-ben a maga rendes helyén. Ebből nagy valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy mindkét családnak az őse ugyanarra a közös forrásra megy vissza, a mely először iktatta be az I. könyv címe elé az általános czimet.

Egészen különálló csoportot alkotnak az Y (Ashburnham. 998.) és K (Ottobonianus gr. 309.). Nem tartalmazzák az egész Chalkondyles-féle művet, hanem annak csupán egyes részleteit és pedig mindkét kézirat pontosan ugyanazokat a részeket foglalja magában. Ezek a részek ott kezdődnek, hol az előadás folyamán az athéni eseményekre tér át a szerző és ott végződnek, hol az athéni történetet abbahagyva. valami más tárgyról kezd beszélni Chalkondyles. Ebből nyilvánvaló, hogy e kivonatok készítőjét leginkább az athéni történet érdekelte, illetve ez a kivonatos példány Athénben keletkezett, tehát abban a városban, hol maga az auctor élt s hol ez az egész történeti mű készült. Sem Y, sem K nem tekinthetők az eredeti kivonatos példánynak, hanem csak későbbi másolatai ennek. Kettejük közül régebbi az Y, mely valószínűleg egyenesen az első kivonatos példányból másoltatott le; K nem származhatott Y-ból, hanem egy másik, ma már nem ismeretes kéziratból, mely Y-nal testvér volt. E két kézirat úgy specialis olvasások, mint széljegyzetek tekintetében különbözik az összes többi kéziratoktól, a mi arra mutat, hogy e kéziratok sem a többi ismert kéziratokkal, sem azok közvetlen forrásaival egyenes leszármazási viszonyban nem állanak, hanem olyan példányból származnak, melynek a többiektől való elágazása mindjárt az első alkalommal, azaz az első kiadott példányból való lemásolás alkalmával bekövetkezett.

Az összes teljes kéziratokban van egy interpolált rész, mely kétségkívül nem magától az auctortól származik. A IX. könyv közepén ugyanis (p. 462, 7—466, 17. ed. Bekker), hol Chalkondyles a trapezusi császárság eseményeiről kezd beszélni, közbe van szúrva két epizód, mely e fiók-császárság belső éle-

tére vet nem éppen kedvező világitást. Hogy ez nem tartozhatott Chalkondyles eredeti fogalmazásához, már abból is kitünik, hogy ha ezt a részt kiküszöböljük, ez által a compositioiban nem támad semmiféle hézag, azaz az interpolatio előtt és után álló részek között az összefüggés teljes marad, illetve az interpolatio ntáni rész úgy tűnik fel, mint az interpolatio előtt álló résznek szükségképeni folytatása. De a nyelv is elárulja az interpolator munkáját. Észrevesszük ugyan benne az erőlködést, hogy Chalkondyles anakoluthiákkal és ellipsisekkel telt stylusát lehető hiven utánozza, de a míg az auctor nyelve eme különlegességeinek mindig valami mélyebb logikai alapjuk van, addig az interpolator kezében ezek az eszközök többnyire értelmetlen és zavaró hatású nyegliséggé változnak. Természetesen hiányzott az interpolatornak Chalkondyles talentuma és tudása, az ó-görög irodalmi nyelvnek az a mélyeséges ismerete, melynek megszerzésére Chalkondyles — úgy látszik — egy fél emberélet munkáját áldozta. Az interpolator elárulja magát számos olyan szó, vagy kifejezés használatával, melyeket auctorunk sohasem használ, sőt egyenesen kerül, így pl. használja a *ὁπανδρεῖν* igét „összeházasítani“ értelemben (462, 18), holott Chalkondyles erre a *γυναικα ἄγεσθαι* *τινι* (v. ö. 205, 10) ó-görög kifejezést szokta használni; használja továbbá a *μετά* praep. acc.-al olyankor, mikor az ó-görögben és Chalkondylesnél is *μετά* cum gen. szokott állani (462, 18), használja a bizánczi eredetű *πανοβηστος* (464, 17) czimzést, melyet Chalkondyles gondosan kerül, továbbá a *θαλάσσης* alakot (464, 19), mely helyett az auctor mindig az attikai *θαλάττης*-t használja (v. ö. 384, 6). Egyszóval az interpolált résznek a Laonikos stylusától való különbsége annyira szembeötök, hogy már a másolók közül is sokan észrevették ezt s meg is jegyezték e részre vonatkozólag: *ἐτέρου τινος καὶ οὐ λαονίκου ὡς δοκεῖ τὸ παρόν*.

Mínhogy azonban ez az interpolatio az összes teljes kéziratokban előfordul, föl kell tennünk, hogy benne volt már az összes kéziratok közös forrásában, vagyis a legelső kiadott példányban is. Ebből több fontos dolog következik. Először is az, hogy az archetypus, Laonikos Chalkondyles eredeti fogalmazása soha kiadásra nem került, hanem ehelyett kiadatott egy másolat, melybe a másoló a fentebb említett részt mindjárt interpolálta s erre az interpolált másolatra vezethetők vissza, mint ősforrásra, az összes kéziratok. Ennek a sajátságos körülménynek pedig más oka nem lehet, mint az, hogy Laonikos Chalkondyles meghalt, mielőtt még munkáján az utolsó simítást megtehetette volna, s a teljesen kész művet közrebocsáthatta volna. Így értjük meg azt is, hogy miért maradtak a szövegben lacunák, melyek valamely tulajdonnévnek, vagy chronologiai adatnak a hiányát

mutatják. Az auctornak nem volt módjában, hogy ezeket az adatokat, melyek az első fogalmazás alkalmával még nem állottak pontosan rendelkezésére, egy revisionál beleiktassa a szövegbe a így ezek a hézagok az egész hagyományban kitöltetlenül maradtak. Ezeket a hézagokat a lehetőség szerint kitölteni az új kritikai kiadás feladata lesz, mert az eddigi kiadók ezzel a feladattal még csak meg sem próbálkoztak. Úgyszintén törülni kell az új kiadásból az említett interpolatiót is, mint kétségkívül nem Chalkondyles munkáját, melyet azonban az eddigi kiadások mind felvettek az ő szövegébe.

Gróf Teleki József levelei Rousseauról és Rousseauhoz.

(Közli Ráczi Lajos, Sárospatak.)

Gróf Teleki József (1738—1796) koronaőr, a M. Tud. Akadémia első elnökének nagyatyja, 1761 tavaszán du Voissin nevű párisi barátjával együtt meglátogatta Rousseaut Montmorencyban, a ki vendégeit nemcsak szívesen, lekötölező előzékenységgel fogadta, hanem Telekinek azt is megígérte, hogy ennek pár nappal előbb hozzá megküldött, a vallás védelmére írott művéből (*Essai sur la foiblesse des Esprits-Forts*) igyekezni fog új kiadást rendezni és új formát adni azon argumentumoknak, a melyekben nagyon sok metaphysika van, hogy így azt alkalmasabbá tegye arra, hogy a párisi piperkőczök is megértsék. Gróf Teleki nagy örömmel fogadta a Rousseau ígérését, de minthogy annak beváltása egyre késett, 1777 és 1778 tavaszán — mivel új, jelentékenyen bővített kiadást szándékozott művéből sajtó alá bocsátani — elhatározta, hogy fölkéri Rousseaut, legyen szíves ígérését beváltani, vagy ha erre bármi okból nem vállalkoznék, a keresztyén vallás ellen irányuló ellenvetéseit előadni, hogy Teleki azokra műve új kiadásában megfelelhessen.

Erre vonatkozik az alább közlendő három levél, a melyek eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárának Teleki-kéziratai közt található; mind a három ívrét alakú papírra írt, számtalan igazítást, törlést, pótlást felmutató eredeti fogalmazvány. Az I. levelet Teleki párisi barátjához intézte; itt e hosszabb levélnek csak a Rousseau-ügyre vonatkozó, befejező részét közöljük. A II. levél, mint a felirat is mutatja, Rousseauhoz szól s az I. után egy év múlva íratott. Végül a III. levél a II-ik kísérő irata du Voissinhez, a melyben ezt az előbbi levél kézbesítésére fölkéri.

Ime a levelek, betűről betűre, az eredeti helyesírással:

I.

„Mon très cher Ami

Mandez moi, mon cher ami ce que fait notre Rousseau, comment s'est il retabli de la morsure de chien,¹ dont on a parlé dans les gazettes. J'aurois quelque envie de lui écrire, au sujet de mon Livre dont je voudrais faire une nouvelle édition considérablement augmentée. Il m'avoit dit en votre présence a Montmorency qu'il tachera de donner lui meme une nouvelle forme a mon Livre sans y rien changer au fond et mettre par la la partie Metaphysique du Livre plus a la portée des Damoiseaux de Paris. Mais les Lettres de la Montagne n'étaient surement pas une nouvelle édition de mon Livre.“

a Pest le 17 fevrier [1777]

Votre tres humble serviteur et
sincere ami Joseph Comte de Teleki.“

II.

Lettre a Monsieur Jean Jaques Rousseau.

„Monsieur!

Quand meme la flatterie pourroit n'être point un vice, elle ne seroit jamais a mon avis que la mode des gens frivoles. Je vous prie donc Monsieur de ne pas me faire le sort de m'attribuer, sans en etre bien sur, l'idée de vous flatter quand je vous dis que j'ai toujours compté parmi les moments les plus agreables de mes voyages ceux que j'ai eu le plaisir de passer en votre compagnie a Montmorency il y a 16 ans,²

¹ Rousseaut, mint a II. *Almodozás*-ában olvassuk, 1776. okt. 24-én, midőn délutáni sétája végeztével a menilmonti lejtőn lefelé ereszkedett, egy nagy dán kutya, a mely egy úri hintó előtt rohant, elütötte, úgy hogy Rousseau elájult s csak hosszabb idő mulva nyerte vissza eszméletét; az erős zuhanás következtében felső ajakán, arcán, kezain, karján s térdén erős zúzódásokat szenvedett, de azért képes volt saját lábain hazamenni. E balesetről Bernardin de Saint-Pierre is megemlékezik följegyzéseiben (*La vie et les ouvrages de J. J. Rousseau*. Ed. critique, Paris, 1907. p. 49.).

² Gróf Teleki és du Voissin, ezen adat szerint, 1762. tavaszán látogatta volna meg Rousseaut Montmorencyban, ellenben gróf Teleki László, a József fia, atyjának a *Siebenbürgische Quartalschrift* VII. (1801.) évfolyamában közzétett életrajzában (119, 121. l.) e látogatást egy évvel előbbre, vagyis 1761-re teszi, a mennyiben azt írja, hogy atyja 1761-ben tért vissza hazájába s 1762-ben megnősült. Szerintünk az utóbbi adat látszik elfogadhatóbbnak; megerősíti ezt az a körül-

lorsque Mr du Voissin me mena chez vous et lorsque vous nous regalates d'un diné Philosophique, mieux assaisonné et bien preferable a mes yeux a ceux de la plupart de vos Luculles de Paris. Vous aurez été tellement obsédé des pareilles visites dans votre Donjon¹ que je vous pardonne si vous avez oublié la mienne. Mais, quant a moi, je me la rappelle encore assez bien pour prendre la liberté de vous faire souvenir d'une promesse que vous me fites alors en presence de M. du Voissin. J'espère qu'en la faisant, au pis aller je ne risque que d'être refusé, et que vous serez toujours trop equitable pour me savoir mauvais gré de vous en faire ressouvenir. On peut quelquefois avoir le droit de se dispenser de tenir parole mais on n'a jamais celui de trouver mauvais qu'un autre nous en retrace l'idée, surtout si, comme ici, le zele de cet autre pour une Religion qu'il croit avoir pour but le bonheur éternel des Hommes, est si sensiblement intéressé qu'il le fasse. Je vous dirai donc, Monsieur, qu'ayant passé une partie des années 1759 et 1760 a Basle pour profiter des leçons de Mathematiques de M. Daniel Bernoulli, on m'avoit chargé la dans une petite société d'Amis qui tint ses assemblées tous les vendredis, de la defense de la Religion. Je m'acquittai autant que je sus de ma commission et regalai mes Amis quelques vendredis de suite des petits morceaux analogues au sujet. Cette ebauche ayant obtenu l'approbation de Mr. Daniel Bernoulli c'etoit surtout son suffrage qui me determina a poursuivre le petit ouvrage lorsque j'étois deja en Hollande, et de l'y faire imprimer.² Mais comme je n'en fis

mény is, hogy az *Essai* II. kiadásának előszava 1760. decz. 24-én kelt Párisban, a miből következik, hogy annak 1761. tavaszán kellett megjelenie.

¹ Rousseau Montmorencyban gyakran dolgozott a kert végén levő, egészen nyílt őrtoronyban, mely a montmorency-i völgyre nagyon szép kilátást nyújtott. Többek között itt írta a Színházakról írt levelét is (1758. febr.).

² E könyvecskének czime, a melyről már fentebb, az I. levélben is szó volt: *Essai sur la foiblesse des Esprits-Forts*; első kiadása 1760-ban Leydenben Luzac János kiadónál, a második — Bernoulli Dánielnek ajánlva és az ő elismerő soraival — 1761-ben Amsterdamban Rey kiadónál jelent meg. Teleki az *esprits-forts*, az erős lelkek alatt az állítólagos felvilágosultakat, a száraz észszerűség híveit, a hitetleneket érti s műve ezek ellen irányuló támadás, kapcsolatban a keresztyén vallásnak, illetőleg annak a tételnek védelmezésével, hogy a biblia Isten kijelentése. A mű tartalmi ismertetését l. a *Budapesti Szemle* 1912. évi szeptemberi füzetében. (432—433. l.) A M. Tud. Akadémia kéziratárában e műnek egy kéziratos magyar fordítása található, melynek czime a következő: „Az Erős Lelkek Gyengesége. Frantz Nyelven G. Sz. T. J. által. Magyar Nyelven pedig F. Ó. F. G. által. 1795.” (80 l.) A fordító, mint e betűjegyekből könnyen megállapítható, Felsőöri Fülöp Gábor sárospataki theol. tanár.

tirer qu'un tres petit nombre d'Exemplaires pour mes Amis, Monsieur du Voissin me pressa tant a mon arrivé a Paris que je dus consentir a une seconde edition. Il vous en envoya un exemplaire. Quelques jours après nous nous rendimes chez vous pour avoir le plaisir de faire votre connoissance. C'etoit la mon unique but et je ne m'attendois a rien moins qu'a vous voir accorder votre aprobation a mon petit livre, non seulement parceque je supposai que la matiere dont il y est question n'etoit pas trop prevenante pour vous, mais parceque je me defiai de mes forces peu faites de soutenir la rigueur de votre critique. Mes a peine fumes nous descendu chez vous, que vous avez, apres les premiers complimens de ceremonie commencé vous meme a parler de mon ouvrage et a en parler d'une façon qui me fit trop d'honneur. En effet, vous lui avez prodigué des eloges qui me rendirent d'autant plus confus et plus interdit, que quoique outrés de mon avis meme, je n'ai pas pu les prendre pour des simples compliments, puisqu'ils venoient de la part d'un Homme qui n'est pas dans le gout d'en faire et qui est connoisseur. Vous fites plus; vous promites, que vous tacherez de faire une nouvelle édition de cette brochure et d'y donner une nouvelle forme aux argumens, ou il entre trop de Metaphysique pour la mettre plus a la portée d'etre compris par les Damoiseaux de Paris comme vous les aviez nommé. Il seroit inutile de dissimuler que votre suffrage joint a celui de Mr. Bernoulli comme valant une infinité d'autres flattoit beaucoup mon amour propre. Je m'aplaudissois meme d'avantage du votre. Ce n'est pas que je vous eusse supposé un coup d'oeil plus juste (vous voyez que je parle ici avec toute la franchise d'un Scythe) que celui de ce Savant la qui porte sa precision Mathematique a tout ce qu'il touche. Mais c'est qu'il etoit mon ami aussi que celui de la cause que je defendois; et quiconque n'a pas le coeur insensible aux impressions un peu fortes de l'amitié, sait a quel point elle peut nous aveugler quelquefois; au lieu qu'a vous j'etois entierement etranger et quant a la cause, pour ne dire rien de plus vous n'aviez certainement pas pour elle l'Enthousiasme et le préjugé d'un Ami. Je fus donc tres glorieux de votre jugement et de votre promesse encore bien plus flatteuse mais ce qui me fit infiniment plus de plaisir j'en assurai bien pour la Religion. Quel triomphe pour Elle, me disois-je, de s'etre reconcilié avec un Ennemi redoutable¹ qui a mis tant de raison a tout ce qu'il a ecrit qu'on etoit porté a supposer

¹ Rousseau *A savojai vikárius hitvallásában* erősen megtámadta az írás inspirációjáról, a kijelentésről, a csodákról szóló egyházi tan-
téseket.

qu'il avoit toujours la raison de son coté et dont l'éloquence male étoit d'autant plus séduisante et dangereuse quand elle devoit servir a défendre une mauvaise cause, qu'Elle a su emprunter l'air négligé et simple de la vérité. Que dira — ajoutois-je — toute cette engence des Incrédules lorsqu'ils verront, qu'un Homme qui parut avoir le Pleinpouvoir de la Raison, se rend et employe la magie de sa plume a la défense d'une Religion qui dès qu'elle parut eclaira la raison, adoucit les moeurs et fit toujours lorsque les Hommes agirent conséquemment a ses principes, le bonheur du genre Humain et n'en fit le malheur que par hazard ou l'inconsequence de ses adherens. Mais hélas ces belles espérances dont je me plaisois a repaitre l'imagination, s'évanouirent tout d'un coups lorsqu'au lieu d'un Livre pour la défense de la Religion les Lettres de la Montagne¹ parurent, qu'ala vérité je n'ai pas lu et ne les connois que par les Journaux. Mais peut être ne s'évanouirent-elles que pour un certain tems. Comme je pris un peu garde a tout le detail de notre conversation de Montmorency, je me souviens de vous avoir entendu dire alors qu'on ne peut pas prétendre des Hommes qu'ils disent toujours la vérité, puisqu'il est au dessus du sort des mortels de la toujours trouver; qu'on ne peut pas prétendre non plus qu'ils soient toujours conséquens cela étant encore peu compatible avec l'inconstance et la fragilité humaine, mais tout ce qu'on peut et qu'on a le droit de prétendre, c'est qu'on soit vrai, c'est a dire qu'on croye dans le tems même ce que l'on dit. Ainsi partant de votre propre remarque, il m'est peut être permis d'esperer, que vous ayez changé d'idée depuis que vos Lettres de la Montagne ont paru, et que vous soyez redevenu plus porté a remplir votre promesse susmentionnée. C'est pour le savoir au juste que j'ai pris la liberté de vous adresser celle-ci. Si vous pouvez le faire sans cesser d'être vrai, je vous prie Monsieur au nom de la vérité et de la vertu de repare par un trait de cette nature tout le tort que vos ouvrages remplies d'ailleurs d'excellentes choses, ont pu faire a la Religion, et de montrer par la a tout l'univers que l'amour du vrai l'emporte chez tous les Savans et véritablement grands Hommes sur la honte malentendue de se dedire. Examinez cette Religion, mais sans préjugé, c'est a dire commencez son examen par le votre et souvenez vous sur tout, que le plus grand, le plus dangereux et cependant le plus universel

¹ A *Hegyi Levelek* (Lettres écrites de la Montagne), válaszul Tronchin genfi főügyész: „Lettres écrites de la campagne“ című művére, 1764. decz. 20-án jelentek meg. E művében Rousseau kíméletlen erővel támad a genfi papság s a vallás orthodox felfogása ellen.

de tous les Prejugés c'est de s'en croire exempt, sans s'être bien sondé, et de pretendre n'avoir pas des prejugez dès qu'on ne pense pas comme le peuple ou ses Peres comme s'il n'y avoit d'autre espèce de prejuge que celui de l'éducation ou de l'autorité. Socrate, cet Homme qui avoit pensé si bien et qui resta souvent immobile 24 heures de suite pour se donner le tems de penser, a prononcé qu'il étoit necessaire qu'un Envoyé de Dieu parut sur la terre pour nous reveler sa volonté. Il est digne de vous, Monsieur, de donner la demonstration de sa these comme Newton a donné autrefois celle d'une verité astronomique, sentie avant lui par Kepler. Un Personage qui se donne pour etre cet Envoyé du Ciel demandé par Socrate paroît sur la terre et deploye son ministère. Examinez donc ses Lettres de creance, sondez la nature de sa doctrine et la verité de ses miracles. Ce Personage extraordinaire annonce sa mort et sa résurrection. Ses Temoins pretendent que cette prediction est accomplie. Une Religion fondée uniquement sur ce fait extraordinaire et persecutée d'ailleurs de toute part, fait des progres incroyablement rapides sur le lieu meme et dans le Siecle le plus Philosophique de toute l'antiquité. Elle emporte les Philosophes, renverse la Religion dominante des Romains et alla substituer une nouvelle Loi a celle des Juifs a Jerusalem meme et a ses environs ou l'interessante scene de la mort et de la resurrection de l'Envoyé doit etre passée. Pesez toutes les circonstances et jugez, s'il n'avoit pas été tres facile a ce peuple, le plus jaloux de sa Loi que l'on connaisse, et fameux par cette jalousie chez toutes les nations et aussi chez les Romains, de convaincre tout l'Univers de la fausseté de ce récit s'il n'avoit pas été a toute épreuve. Apliquez le calcul de probabilité a l'examen de cet evenement, et suivant la marche de l'Esprit Humain dans la conviction qu'il a des choses de faits, fixez en la nature et les regles. Voyez un peu sil'on n'est pas autorisé de soutenir que la distance d'un grand degré de probabilité, a la verité Mathematique est si petite qu'elle devient imperceptible a l'Esprit de l'Homme, et que par conséquent la conviction qu'on a et peut avoir de l'une et de l'autre est souvent aussi sans différence palpable, de meme que si l'on passe d'une couleur a l'autre par des nuances extremement subtile, la diversité des deux dernieres qui se touchent, devient nulle pour l'oeil de l'Homme. Je m'expliquerai par un exemple. Je ne sais l'existence de l'Amerique que par le rapport de quelques Géographes qui n'y ayant jamais été eux memes, ne fondent leur rapport que sur celui de quelques voyageurs et je n'ai appris qu'il y a actuellement une guerre en Amerique entre l'Angleterre et les Colonistes que par le rapport de quelques Gazettiers qui meme ne sont pas

fort connus pour etres veridiques. Et je ne pourrais pourtant pas dire que je ne suis tout aussi assuré de l'existence de l'Amerique et meme de la guerre d'a présent que d'aucune vérité Mathématique démontrée par Euclide ou du moins que je ne sens aucune différence entre le degré de conviction que j'ai de l'une et de l'autre.

Phenomen singulier et qui, quoique tres ordinaire, merite sans doute l'attention du Philosophe. L'expliquer c'est a dire en rendre bonne raison par le calcul de probabilités, et tirer de son analyse des Lois générales et sures de la certitude morale est une occupation digne d'un Esprit profond et qui sait joindre le calcul a la Metaphysique, et apliquer ces Lois avec toute la précision a l'Histoire du Sauveur est digne d'un ami des Hommes. Voila Monsieur les grandes raisons qui m'ont déterminé a vous prier par cette Lettre de vous charger d'un ouvrage de cette nature et d'acquiter par la votre promesse. Cependant si contre mon attente des raisons valables vous empecheroient de la faire, je dois me borner en ce cas la a vous prier d'avoir la bonté de me communiquer les objections que vous croyez les plus fortes contre le Christianisme. Puisque je me sois proposé en cas que vous persiste a vouloir etre dispenser de votre promesses de faire moi meme une nouvelle édition augmentée de ma brochure,¹ vos objections me mettroient en état de defendre la Religion Chretienne du coté ou vous la croiriez plus attaquable. J'espere que vous etes trop juste pour ne pas m'accorder l'une ou l'autre de ces demandes. La derniere surtout me paroît devoir vous couter si peu qu'il faudroit avoir bien mauvaise opinion de la Religion chretienne pour ne-pas vouloir lui rendre meme ce petit service la. En attendant que vous me confirmiez dans mon espérance par votre reponse, j'ai l'honneur de vous souhaiter toutes sortes des prosperités et d'être avec l'estime la plus distinguée

Monsieur

Votre tres humble et tres
obeissant serviteur

Joseph le Comte de Teleki.“

a Pest ce 26^e Fevrier 1778.

III.

„Monsieur!

L'unique raison de ma reponse a votre obligeante Lettre du 17 mars de l'année passée² fut la Lettre que vous me pro-

¹ Ez az újabb kiadás nem jelent meg, mint gróf Teleki László írja: „Az új kiadás e nagy férfiú (Rousseau) közbejött betegsége miatt nem készült el“.

² E levél, mely válaszul szolgált az I. számú levélre, nem maradt fenn korunkra.

posates d'écrire a Mr. J. J. Rousseau. D'abord il m'a couté du tems pour me determiner si je dois lui écrire ou non, et puis je hesitai encore sur le but que je devois me proposer dans cette Lettre. Ce Monsieur-la m'ayant promis, en votre presence, sans que je lui en eusse parlé qu'il tachera de faire une nouvelle édition de mon petit Livre, je ne savois pas me resoudre d'abord s'il valoit mieux le faire ressouvenir de cette promesse, ou si je devois plutot, occupé comme je sois, a en faire une nouvelle edition moi meme, me borner lui demander les objections contre mon Livre, qui ne laisseroient pas de m'etre tres utile pour mon objet. Car enfin n'en deplaise a l'artifice de sa Logique soutenue d'une eloquence tres male, je me flatte que ses objections ne serviront qu'a me mettre en etat de me mieux defendre, tant il est vrai que la bonne Cause peut donner du courage contre des forces superieures. Je pris enfin le parti de lui proposer l'alternative et de lui laisser le choix comme vous le verrez par la Lettre ci incluse que j'ai laissé ouverte pour que vous puissiez la lire. Vous aurez la bonté de la lui remettre apres avoir ajouté un peu de cire sous mon cachet, et de me marquer dans votre premiere l'accueil qu'Il fera a ma Lettre ainsi qu'une petit detail de la visite que vous lui ferez.¹

Mille compliments a Madame votre Epouse, ainsi qu'a sa digne Mere, et a votre aimable Famille. Que le bon Dieu vous comble tous jusqu'a la bonne servante, de ses benedictions. Adieu, mon cher ami. Soyez persuade que je ne cesserai jamais d'etre

votre sincere ami
Joseph Comte de Teleki.“

a Pest le 27 Fevrier 1778.

¹ E levelet du Voissin, gróf Teleki meghagyásához képest, személyesen kézbesíthette Rousseau-nak, a ki ekkor Párisban, a Platrière-utczában lakott; maga a levél nem maradt fenn Rousseau hátrahagyott iratai, levelezési közt. Kapott-e gróf Teleki J. levelére írásbeli választ Rousseautól, nem tudjuk, de nem tartjuk valószínűnek, — ez időben Rousseau már a minimumra redukálta levelezését. Az élőszóbeli válasz, a melyet du Voissin útján küldött Telekinek, az lehetett, hogy ígérését, a melyről ő közbejött hányattatásai közben bizonyára teljesen megfélekedzett, mihelyt egészségi állapota engedti (1778. tavaszán sokat betegeskedett) s mihelyt *Rêverie d'un promeneur solitaire* című művét, a melyen ösz óta dolgozott, befejezi, be fogja váltani. Erre azonban nem került a sor, mert pár hó múlva, 1778. július 2-án Ermenonville-ben Rousseau meghalt.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi I. (januári) füzetét Bayer József értekezése nyitja meg, *Bauernfeld vig-játékai a magyar színpadon*. Részletes beszámoló arról, mikor és mily drámái kerültek át Bauernfeldnek Bécsből hozzánk. Méltatja a fordításokat, s még inkább, egykorú színi kritikák alapján, a magyar előadásokat. Az első, nagyobb rész után, mely analitikus módon adja Bauernfeld drámáinak életét nálunk, egy rövidebb részben összeállítja az egyes drámák színrekerültének időpontjait. — *A palatinusi feszület* cím alatt Révay József arról a graffitóról szól (eredetileg a palatinusi paedagogium falán, jelenleg a római Museo Kircherianóban), mely egy keresztre feszített szamarfejű embert ábrázol. Az eddigi magyarázatokkal szemben Révay megállapítja, hogy 1. a graffito a Horustól a tau-kereszthez kötözött gonosz istenséget, Setet (Typhon) ábrázolja; 2. mint a rajta levő Y is mutatja a Setcultus egy hívének hitvallása; 3. ez a hívő Alexamenos Fidelis; a graffito kora valószínűleg a Kr. u. III. század első fele. — Maróti Károly *Homerus comparatus* cím alatt az „Ilias” egynehányzor variált helyét (κρήδεμνα λείπειν) magyarázatát adja, s eközben tisztázza a homerosi archeológiának némely felette elhanyagolt és zavaros kérdését, bizonyos női ékességek és ruhadarabok (fátyol, öv) jelentését. — A *Hazai Irodalom* rovatában első helyen Hornyánszky Gyula bírálata olvasható Kallós Edének *Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz I.* című, az Akadémia értekezései közt megjelent munkájáról. Dicséri a szerző tudományos készültségét s bár magát a fajt, a terjedelmes kommentárt nem tartja szerencsésnek, elismeri, hogy e tudós, minden paedagogiától ment kommentár sok szépet és okosat nyújt. — Badics Ferencnek szintén akadémiai értekezésésként megjelent dolgozatáról, *Gyöngyösi ismert és ismeretlen költeményei*, Galos Rezső nyilatkozik elismeréssel, ismertette azokat az eredményeket, melyekre a szerző egyrészt a Gyöngyösinek tulajdonított munkákat, másrészt Gyöngyösi műveinek belső kapcsolatát illetőleg jutott. — Schiller Ottónak *Bevezetés a biológiai esztétikába* című könyve bírálója Alszeghy Zsolt szerint minden mélyebb tanulmány nélkül köztudomású esztétikai tételeket ad, de feleresztve és a felismerhetetlenségig össze-vissza fűrösztve a Pikler-féle philosophia meghatá-

zásaiban. — Yolland Arturnak *Charles Dickens élete és művei* című dolgozata Latzkó Hugó szerint tömör vonásokban állítja elének a világirodalom egyik legnagyobb regényírójának sikereiben annyira gazdag életét. — Kelecsényi János szerint Stiegelmar Róbert *George Meredith komikum elmélete* című dolgozatában helyes módszerrel, pontosan és lehetőleg teljesen összeállítja az angol író komikum elméletét. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Révay József két munkát ismertet. W. M. Lindsaynek *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX.* kiadása nagyértékű és azzal, hogy a három archetypus lectióiból a legjobbakat választja össze, már a proarchetypus rekonstruálásának mesgyéin mozog. — Friebel Otto *Fulgentius, der Mythograph und Bischof* című könyvének legnagyobb érdeme, hogy teljesen igazolta a Fulgentiusok azonosságát, úgy hogy a latin irodalomtörténetben ezután csak egy Fulgentiusról lehet beszélni. — Szinyei József két idegen nyelvű (a német *Ungarische Sprachlehre* s a finn *Unkarin kicloppit*) nyelvkönyvét Trócsányi Zoltán méltatja: ismereteink nagyértékű összefoglalásának tartja. — Dengi János szerint Georges Pelissier *Le réalisme du romantisme* című művében azt akarja kimutatni, hogy a francia romanticismust a classicismussal szemben a realizmus különbözteti meg. Sok jellemző dolgot mond el a romanticismusról, de kissé elfogult íranta. — Diehlnek *Vulgärlatinische Inschriften* című könyve Endrei Gerzson bírálatá szerint igen értékes munka, mely a jól megválasztott fölíratokat hangtani, alaktani és mondattani sajátágok szerint csoportosítja. — Zuber Marianne H. H. Houben művének *Jungdeutscher Sturm und Drang* a tartalmát ismerteti részletesen, kiemelve azokat az új eredményeket, melyekre a szerző jutott. — R. Reitzenstein *Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius* című könyvében, a mint Braun Soma megállapítja, azt próbálja igazolni, hogy a mese magva keleti isten-mythos volt; a hanyatló hellenismus alakította át a hősnőt egyénné s Apuleiusnál már az a célja, hogy az istentől kiválasztottak számára az örök üdvösség meglétét bizonyítsa. — A *Programm-Értekezések* között Vértesy Jenő két dissertatiót ismertet, Agárdi Lászlóét, *A modernek és az iskola*, mely szerinte a kérdést nem oldja meg, és Vári Rezsóét, *A drámai művészet hivatása és hatásai*, mely aránylag kis területen egész könyvre való kérdést tárgyal, de hosszas és nehézkes formában. — Thury Zsigmondnak *A szombatos codexek bibliográfiája, különös tekintettel azok énektartalmára* című dolgozatát, mely az ötvennyolcz szombatos codex közüli tizennégynek énekszövegeit ismerteti és összefoglalja, dicséretet érdemlő munkának tartja Kerekes Emil. — A *Vegyesek* rovatában Ferenczi Zoltán közli Petőfi *Dicsőséges nagy urak* kezdetű versének helyes címét és az eddig ismertnél jobb szövegét. — Révay József ismerteti röviden a *Dilaskalion* cím alatt megindult keresztyén philologiai irodal-

mat művelő olasz folyóiratot. — Császár Ernő Clement Marot és Mária királynéknak viszonyához szolgáltat adalékok. — Gálos Rezső párhuzamos idézettel kimutatja, hogy Verseyh *Bücsúzás*-ának forrása Knebel Miksa „Vergiss mein nicht”-je volt. — Trostler József Csokonai „A rózsabimbóhoz” című versének eredetijére, Boie „An die Rose”-jére. — Szigetvári Iván azokról a reformmozgalomról emlékszik meg, melyek Franciaországban a latin kiejtés javítását tűzték ki célul. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek során Jespersen „English language”-éről és Simai Ödön dolgozatáról (kapcsolatok a német és magyar nyelvújító mozgalmak között) olvasható pár sor. Az 1911/12. tanév értesítőiben megjelent értekezések jegyzéke zárja be a füzetet.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE májusi számában Spaho Mehmed közöl hosszabb cikket a *bosnyák agrárkérdéséről*. Bevezető részében a cikk ismerteti a kérdés történeti előzményeit, a régebbi és mai birtokjogi viszonyokat, majd áttér az agrárkérdés leglényegesebb részének, a kmetkérdésnek ismertetésére. E tekintetben első sorban a fennálló irott jogforrásokra. Szulejmán szultán 1530. évi törvényére, az 1858. évi ramadhan és 1859. évi safer-rendeletekre, valamint a szokásjogi elemekre támaszkodik, melyeket 1878-ban az osztrák-magyar közigazgatás recipiált. A szerző, noha a muzulmán állásponthoz áll legközelebb, a kmetmegváltás kérdését, a mely ma az érdeklődés előterében áll, teljes objectivitással kezeli. Véleménye szerint a legcélszerűbb megváltási forma az, a melyet a tartományi kormány ma követ: facultativ forma, állami eszközök igénybevételevel, hosszú lejáratú amortisatio kölcsönök nyújtása útján. A megváltás eredménye gyanánt erős paraszt-kisbirtokos osztály kialakulását reméli, a mely gerince lesz az annectált tartományok társadalmának. Tisztában van azonban vele, hogy ez a kmetek mai culturális és gazdasági niveauja mellett igen nagy nehézségekkel fog járni, a mennyiben az intenzivebb földművelésre való átmenetel aligha fog bekövetkezni, e nélkül pedig a megváltott birtokok tulajdonosai, különösen rossz években, alig lesznek képesek a felvett megváltási összegnek körülbelül 6 százalékra rúgó annuitásait fizetni. Előreláthatólag tehát a kormánynak a tervezett kedvezményeken túlmenőleg is támogatni kell az önállóodó kmeteket, ha azt akarja, hogy a kmetmegváltással járó gazdasági és socialis átalakulások zavartalanul megvalósuljanak. — A májusi számban és befejezőleg a júniusi számban Varga Jenő *Az ipartelepítés és Magyarország iparosodásának problémájáról* ír. Szerző azt a kérdést veti föl, hogy Magyarország csekélymértvű iparosodásának tisztán történelmi, politikai okai vannak-e, vagy pedig természetes és társadalmi okai. Erre a célra előbb általánosságban kívánja vizsgálni, hogy a capitalista termelés keretében hol telepszik meg a nagyipar. Nyilván azon a helyen, a honnan a fogyasztópiac ellátása a legolcsóbban történhetik.

Hogy ez a pont hol van, erre nézve Weber munkáját: „Über den Standort der Industrien“ ismerteti, a mely részletesen kifejti, hogy a különböző iparágak hol települnek meg legelőnyösebben. E célból a termelvény termelési költségét elemeire bontván, kutatja, hogy mely elemek változnak meg a telephely áthelyezése esetén. Három ilyen elem van: a nyersanyag ára a lelőhelyen; a szállítási költség; és a munkabéreköltség: ezeket — az olcsóbb nyersanyagot közelebbfekvőnek fogván föl és így a szállítási költségbe bebecalculálva — telephelytényezőknek nevezi. Czikke második részébe kutatni fogja, hogy mi módon lehetne ezen elmélet alapján megállapítani, mely iparágak bírnak Magyarországon kedvező telephellyel, tehát melyeknek kifejlődését érdemes támogatni és melyekét nem. — Matlekovics Sándor folytatja nagyérdekű dolgozatának közlését, mely *A nemzetközi kereskedés az utolsó harmincz évben* címet viseli. Sorra veszi az Egyesült-Államok, Franciaország, Oroszország, Ausztria-Magyarország és Olaszország külkereskedelmét, egyenként részletezve a kivitt és bevitt országok és a legfontosabb áruk neme szerint. Minden egyes országnál röviden tárgyalja annak vámpolitikáját és kapcsolathozza a népesedést és közlekedési eszközök fejlődését a mindinkább nagyobb mértékű kereskedelemmel, mely biztosítja a közgazdaság összes tényezőinek fejlődését. — *A közlemények és ismertetések* rovatában Tonelli Sándor *A kereskedelmi szerződések előkészítése* címmel arról a mozgalomról számol be, mely Németországban a megkövetendő kereskedelmi szerződéseknek a különböző érdekképviselők kívánalmait akarja összeegyeztetni és kellő mértékre leszállítani. Ismertető utal e kérdés jelentőségére és a nagy nehézségekre, melyek nálunk az Ausztriával levő vámközösség miatt fennállanak. — *Cartel-mozgalmak Ausztriában* arra fognak vezetni, hogy cartelek előbb-utóbb állami felügyelet alá helyeztetnek. A kereskedelmi miniszterium enquete-t hívott össze, a parlament egyik albizottsága pedig már törvényjavaslatot is dolgozott ki — *A Dunáról mint közlekedési útról* szóló cikk felsorolja azon okokat; melyek miatt a Duná forgalma nem éri el azt a mértéket, mely a continens átszelő iránya folytán elérhetne. — *A délolaszországi parasztlakosság helyzetéről* számol az a 15 vaskos kötet, melyben a kormány által egybehívott enquete-bizottság 4 év alatt gyűjtött anyagát közli. Részletesen foglalkozik az egyes néposztályok helyzetével, a kivándorlással és a nagy socialis bajok orvoslására ajánlja a százezer hektár meghaladó kopár hegyoldalak erdősítését. — *Socialpolitikai indítványok a német birodalmi gyűlésben* előkelő helyet foglalnak el, a birodalmi gyűlés egyik legnagyobb pártja: a socialdemokrata párt e tőren a legagilisabb és mindjárt az új ülészak kezdetén számos socialpolitikai tartalmú indítványt nyújtott be. — A következő cikk az *angol bérminimum-törvény szövegezését* ismerteti. *Az angol törvény a kereskedelmi alkalmazottak védelméről*, jóllehet, az eredeti kormány-

javaslat több lényeges rendelkezése kimaradt, az előbbi viszonyokhoz képest haladást mutat. — *A munkásbiztosítás* reformjához jelentős forrásmű lesz Schulez Ágost: *A munkásbiztosítási joggyakorlat 1908—1911.* című könyve. — N. F. Thissen-Trimborn: *Városi socialpolitika* című füzetét, mely Középnémetország városainak socialis tevékenységéről ad követendő leírást s útbaigazítást, ismerteti. *Aranytermelés és drágaság* címmel Schwarzwald Hermann hasoncímű közleményével t. s. foglalkozik részletesen. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény zárja be e számot, melyhez még a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* április havi füzete is becsatolva volt.

Ugyane folyóirat mult évi júniusi számának első cikkre dr. Farkas Geiza tanulmánya *A kisgazdáról.* Kisgazdák alatt azok a földművesek értendők, a kik megélhetésük eszközeit túlyomó részben egy-egy önállóan kezelt és túlyomóan saját és családjuk erejével megmunkált tulajdon, vagy bérbirtok hozadékából szerzik be. A magyar hivatalos üzem illetőleg birtokstatisztika egyik kategóriája sem alkalmas ezen kisgazdák számának megközelítő meghatározására, mert a legközelebb eső 5—100 holdas osztály már igen sok középüzemet foglal magában, a mint ismét a 100—1000 hold közötti csoport is nemcsak közép-, hanem nagybirtokokat is magába foglal. E részben helyesebb a legtöbb nyugati állam üzemnagyságstatisztikája, sőt Keleti Károlynak 1870-iki összeállítására is. A kisgazdák a jövedelemnek elméletileg felállított valamennyi válfaját élvezik, a mennyiben jövedelmük munkakeresetből, vállalati nyereségből, üzemtökejük kamatából és (ha birtokosok és nem bérlők) földjaradékból alakul ki. A kisgazdaság jövedelmező folytatásának számos akadályai azonban azt hozzák magukkal, hogy a kisgazdáknak mindenféle eredetű jövedelmeikből rendszerint csak munkakeresetük marad meg tisztán. A kisgazdák személyükben többnyire egyesítik, illetőleg időnként felcserélik a munkaadó és bérmunkás szerepeit, a mennyiben munkák torlódásakor fizetett segédeket alkalmaznak, más időkben azonban maguk is bérmunkát vállalnak. A kisgazdaságok eredményeit korlátozó okok egyik folyamánya, hogy a kisgazda rendszerint nagyobb munkaáldozattal éri el ugyanazon eredményt, melyhez a jól kezelt nagybirtok kevesebb munkát használ fel. Ennek daczára a kisbirtok csak ott kevesbé termékeny a nagynál, a hol csupán kisebb léptékben másolja az utóbbit. Ellenben a hol a kisgazdák már felkarolják az üzemük nagyságának megfelelő termelési ágakat, ott az ő osztályuk a termelékenyebb, a mennyiben sok, a nagybirtok által egyáltalában fel nem használható munkaerőnek nyújt gyümölcsöző alkalmazást. A kisgazda osztály életviszonyai egészségi tekintetben sok kívánni valót hagynak, többi között említhető, hogy a falusi élet egyhangúsága alkoholizmusra, féktelen élvvágyra, duhajságra vezet. A kisgazda nehéz megélhetéséből és a munkája eredményét fenye-

gető sok veszélyből származik fősvénysége és bizalmatlansága minden ajánlott új eljárással szemben. A falvakban nagyobb az emberek egymásra utaltsága, kölcsönös függése, mint a városokban; azért ott a kedvezőtlen társadalmi viszonyok lesújtó hatása sokkal nehezebben kiűzöbölhető ki. A kisgazdaosztály helyzetének javítását célzó intézkedések csak akkor vezethetnek állandó, üdvös eredményekre, ha egy egységes, jól átgondolt rendszer láncszemeit képezik. Ezek az intézkedések négy főcsoportba foglalhatók össze: 1. a gazdálkodás feltételeinek javítása, 2. a kisgazdaságok csekély terjedelméből és hátrányos fekvéséből származó bajok megszüntetése, 3. a kisgazdaosztály műveltségének és szakértelmének fejlesztése, 4. a falusi népesség és ezen belől a kisgazdaosztály életviszonyainak egészségi és társadalmi szempontból előbbrevitele. Az elérendő eszmény az, hogy a mezőgazdaságot minél nagyobb arányban oly kisgazdák vegyék a kezükbe, a kiknek mindegyike sok szappant használ, sokat olvas, sokat fordul meg városban, a közügyekkel értelmesen és jóakaróan foglalkozik, emellett pedig a sajátját saját eszközeivel, gépeivel, saját erejével, esetleg szövetkezett társai vállaltat munkájával és csak kivételesen fizetett segéderőkkel a legjobb módszerek szerint műveli meg. — A következő cikkben Neubauer Ferencz dr. értekezik *Smith Ádám járadékelmélete és annak empirikus továbbfejlesztése* czímen. Szerző elmélettörténeti célja ezen értekezésével megállapítani Smith Ádám járadékelméletét, a mely *Wealth of Nations*-ből kiderül és meghatározni az irányt, melyben az továbbfejlesztendő volna. Szerző Smith nyilatkozataival kimutatni igyekszik, hogy Ricardo és követői nem Smith Ádám felfogásából indultak ki, hanem oly kijelentéseit vették alapul, melyek nem tartoznak Smith elméletének lényegéhez. Smith Ádám a földbirtokosok által huzott földbérben találja a földjáradékot. Csupán ezt értette alatta és nem a földtermészetes terméstöbbletet, vagy más egyebet, mint a többiek. Különösen a termékenységi különbség és a mezőgazdasági tőkék fokozásának ismerte kellő jelentőségét, melyet műve több, fontos érvelésével vezet helyes mértékére vissza s nem áll az, mintha ezen, követői által oly fontosnak talált jelenségek kellő méltatását elmulasztotta volna. Szerző kimutatja, hogy Smith egyenesen arra hivatkozik, hogy a piaci viszonyok a terméketlenség hátrányait ellensúlyozhatják, sőt egy dús földterület előidézi a szomszédos terméketlenség nyereséges kihasználását. Rámutat szerző arra is, hogy a mezőgazdasági munka fokozódó improduktivitásának tanát Smith nem ismerte, de nem is mellőzte tájékozatlanságból, hanem egy egész történelmi fejlődési folyamatra hivatkozott, melynek alapja az ellenkező tétel. Ezek alapján szerző megállapítja, hogy Smith tisztán jövedelmi kategóriának fogta fel a járadékot és nem vezette vissza a termelésre kiható természeti tényezőkre. Ő a termelési eszközért fizetett bérben találta meg a járadék lényegét és több érvelése azt is igazolja, hogy ezen

bérfizetés lehetőségét és okát az emberiség gazdasági fejlődésében és jogi állapotában találta. Szerző tehát az így felfogott járadéktan kifejtésében és megállapításában találja Smith gondolatainak továbbvezetését és miután ezen felfogásra Smith tapasztalati tények alapján jutott és kifejtése is a tapasztalati tények, a gyakorlati élet folytonos szemmeltartása és vizsgálata alapján eszközzendő, ezen járadék-elméletet empirikusnak nevezi. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában *Németország külkereskedelme 1911-ben* című cikk részletesen beszámol ezen ország külkereskedelmi forgalmáról, összehasonlítva az egyes évek adatait, különösen az 1908-ik rossz gazdasági évet méltatja nagy figyelemre. A *német gyarmatok gazdasági fejlődése* az utolsó tíz esztendőben kielégítő volt. Mióta a gyarmatok kormányzásában a nagyobb szakismeret helyet foglal s ennek nyomán vasutak építésével a belső területek a forgalomnak átadottak, az összes gyarmatok, de különösen kiaucau kereskedelmi forgalma óriási mértékben fejlődött. * ismerteti a Csillag Gyulától összeállított budapesti *részvénytársaságok statisztikáját* 1903. évre vonatkozólag. — Ugyancsak *Árstatisztika* címmel ismerteti az osztrák kormány kiadásában megjelenő *Warenpreisberichte* című heti értesítőt. Tonelli Sándor bírálata következik ezután, ki Faragó Miksa: *A Kossuth-bankók kora*. A szabadságharc pénzügyei című könyvvel foglalkozik. — Székely Ártur Grunzel József *Az industrialismus győzelme* című könyvéről közöl rövid ismertetést, mely azt a folyamatot írja le, a mint az ipar mind nagyobb mértékben foglal tért a társadalmi munka és együttműködés egész területén. — Müller Vilmos az *Angol bankügy*-gyel foglalkozó munkát mutat be. — Utoljára Vajda Ödön *Magyarország tőzeglápjainak hasznosítása* című könyvecske rövid tartalma van közölve.

Ugyane folyóirat mult évi július-augusztus havi kettős számát Ruttkay Vilmos *Az angol szénbányamunkás sztrájk cz.* dolgozata vezeti be. A modern munkásmozgalmak ezen leghatalmasabbikának oka, hogy a szénfejtők egy része külön díjazást követelt olyan szénfejtésnél, hol a szén keménysége vagy más rendellenes körülmények megakadályozták a normális szénmennyiség termelését, illetve a normális munkabér elérését. Szerző ezután időrendben felsorolja a sztrájkmozgalom egyes mozzanatait, különös figyelmet fordítva a munkaadók s a munkások közt megindult egyezségi tárgyalásokra. Anglia közgazdaságát alapjában megingató e sztrájk a kormányt a bérminimumról szóló törvényjavaslat beterjesztésére kényszerítette, a mely törvényerőre emelkedvén, az érdekelteket nem elégítette ki, mindazonáltal a sztrájkot ezélszerűségi okokból, főképen azonban a kiürült munkáspénztárakra való tekintettel beszüntették. — A következő cikkben Balás Károly értekezik *Gazdasági szükségletek és érdekek* czímen. A gazdasági jelenségek vizsgálatához logikus kiindulási pont a szükségletek vizsgálata. E vizsgálatnál azonban első sor-

ban nem az egyes írók egyéni véleménye szerint helyesnek tartott szükségletkielégítési sorrendből kell kiindulni, hanem e szükségleteknek a *valóságos életben megnyilvánuló ereje* alapján, vagy mint szerző kifejezi, aszerint, hogy a gazdasági szükségletek mily mértékben *telítik* a társadalmat. A rendes életmódba felvett szükségletek *igényekké* válnak. Minthogy pedig az igények gazdasági téren megnyilvánuló világnézetféléit képeznek, az igények socialpolitikai faktorokká válnak. Az igények és szükségletek nyomása alatt az embernek és a társadalomnak *céljai* és *érdekei* támadnak. Ezek olyan *psycho-socialis* kategoriák, melyek egyedül tesznek lehetővé rendszeresebb és előrelátó gazdasági életet. Az öntudatos gazdálkodás tehát a gazdasági célok, igények és érdekek közrehatásával fejlődik ki. A célok, igények és érdekek vehetők egyéni, társadalmi, nemzeti stb. értelemben. Míg az egyéni érdekek felismerése könnyű, addig a közgazdasági érdekek felismerése sokkal szövevényesebb logikus processuson alapul és a különféle egymást keresztező ellentétes érdekek gyakran elfödik itt az éleslátást. A köz szempontjaira vonatkozó *érdekitélet* tehát számos egyéb érdekítéletek eredője a gyakorlatban és a legtöbbször *suggestiv hatások*, t. i. a hallott vélemények suggestiv hatásai jutnak abban erős kifejezésre. Az azonos érdekűek *érdektáborokat* alkotnak. Érdektáborok a társadalmi osztály és a nemzet, vagy annak jogi szervezete, az állam is. Az állam tehát, mint érdektábor közgazdasági tényezővé válik, különösen modern viszonyok között. A modern állam öntudatos közgazdasági politikájával tágitja ki az egyéni cselekvések előtt a gazdasági lehetőségek terét. Ezt azonban csak arról az államról mondhatjuk el, a mely a *valóságban* tényleg is gyakorolja a gazdaságpolitikai feltétlen souverainitást. A mely állam ily gazdaságpolitikai souverainitást tényleg nem gyakorol, az az állam állam lehet *közjogi* szempontból, de nem souverain állam közgazdasági tekintetben. — Illés Imre dr. a *Mezőgazdasági munkabérstatisztiká*-ról közöl érdekes tanulmányt. Szerző fejtegeti a mezőgazdasági munkabérstatisztika helyes szervezéséhez fűződő elméleti követelményeket s az anyaggyűjtés tárgyi nehézségeit. A mezőgazdasági munkabérekre vonatkozólag a teljes statisztikai észlelés elve nem alkalmazható. Az üzemek szétszórt volta aránytalan költségeket okozna, de meg az érdekelték járatlansága, a könyvvezetés hiánya s a mezőgazdasági munkabér-szervezet sajátosságai szinte legyőzhetetlen akadályokat gördítenének az ily kísérlet elé. Éppen ezért a gyakorlat eddigelé a kimerítő számlálás helyett legtöbbször a szakértői becsléssel kapcsolatos enquete-el élt. Azonban az ezen módszerrel gyűjtött adatok, a mint azt a közleményben részletesen tárgyalt hazai és külföldi eredmények igazolják, sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem kielégítők. Az eljárás tökéletesítése pedig a ki nem küszöbölhető szervezési nehézségek s főleg az aránytalan költségek miatt nem igen remélhető. Több sikerrel kecsegtet a részleges számlálás egyik javított alakja, a repae-

sentatív módszer, a mely abban áll, hogy hiány nélkül megszámláljuk az illető socialis tömeg egy meghatározott hányadát, a mely az egésznek kicsinyített képét tünteti fel. E módszerhez ragaszkodik számos külföldi (angol, amerikai stb.) munkásügyi hivatal. Ily alapon megkísérelhető a hazai mezőgazdasági munkabérstatisztika újjászervezése is. Tehetnének ezt annál is inkább, mert a kellő előfeltételek nálunk egyébként sem hiányzanak. Ily repraesentatív felvétel időközönként a nagyobb változásnak alávetett, illetőleg tipikusabb munkásosztályokra (aratók, vándormunkások) szorítkozhatnék. — B á n E n d r é „A magyar államkölcson kérdéséhez“ című cikke államhitelünk megszilárdítása, illetőleg államkölcseink árállandósításának és esetleg olcsóbbá tételének kérdésével foglalkozik. — Mindenekelőtt megfelelően indokolja, hogy az eddig felmerült javaslatok, nevezetesen egyes vállalatok és intézmények kötelezése járadék vásárlására, a járadék „nemzetivé tétele“, magasabb kamattípusú járadékra áttérés, valutánk végleges rendezése, végül 25 éves kötményezés esetén a járadéknak prémiummal (névértéken) beváltása, aligha bizonyulnának célravezetőnek; majd a sorsjegyállamkölcson kérdésére tér át, a melyét a nyereségekötvények aránytalanul nagy áringadozása következtében nem tart méltónak államunk nivójához. A járadékkötvények és a sorsjegyek hátrányos tulajdonságainak elemzése, valamint az idevágó adatok feldolgozása után azon eredményre jut, hogy legelőszerűbb volna, ha pénzügyi kormányunk a legközelebbi emissió alkalmával $3\frac{1}{2}\%$ -os 50 év alatt törlesztendő kötvényeket bocsátana ki, mert e típusnak a járadékkal szemben következő föelőnyei volnának: Cur-susa stabilabb volna: a járadékarfolyam 10% -os esésének mathematikailag a $3\frac{1}{2}\%$ -os 50 éves törlesztéses kötvény 76% -os áresése felel meg. Piaczot teremtené magának azáltal is, hogy hosszabb befektetés esetén tulajdonosát veszteség nem érhetné. Némileg részesednék a nyereségekötvényeknek az emittálóra nézve kedvezőbb áralakulásában. — Az utolsó cikkben S z. G y. *Actuális tengerhajózási és exportkérdésekről* értekezik. Kiindulási pontja az értekezésnek, összehasonlítása Anglia és Magyarország tengeri kereskedelmének. Az összehasonlítás hazánk igen nagy hátrányát kénytelen konstatálni, mert az informatio és hírszolgálat szervezetlen, a közlekedés, de különösen a hajózás reformra szorul, a fiumei kikötő kicsi, raktárházai elégtelenek, s a kereskedelmi szakoktatás is egész más alapelvekre építendő. Hajósvállalataink az államtól nem kapnak elegendő segílyt, hogy új vonalakat nyithatnának s az „Adriá“-nak az Osztrák Lloyddal való egyezsége egyenesen hátrányos a magyar exportkereskedésre, mert olyan vonalakat kénytelen fenntartani, hová a magyar kereskedelem csak kis mértékben gravitál. Árújszabásaink sem alkalmasak a kivitel fejlesztésére, annak előmozdítására vajmi kevés történik, így pl. bankjaink idegen piacokon nem alapítanak pénzüintézeteket. A kiviteli kereskedelem fejlesztésének fontossága megkívánja, hogy az

érdekeltek valamely organisatióban egyesítettének, hogy véleményük s kívánságuk a kereskedelmi kormány által figyelembe vehető legyen. Szerző a kivitel emelése szempontjából feltétlenül szükségesnek tartja, hogy megköthető kereskedelmi szerződéseink hosszú lejáratúak legyenek. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában T. S. *A kereskedelmi szerződések előkészítése* czimmal azon mozgalmakkal, illetve munkálatokkal foglalkozik, melyekkel Németország, Ausztria, Orosz- és Olaszország érdekelt közei a kormányokat a szerződések előkészítésében segíti. — A magyarországi mozgalom gyakorlati munkát eddig még nem végzett. Szírt Lajos bírálja ezután Josef Grunzel: *Handelspolitik und Ausgleich in Österreich-Ungarn* cz. könyvét, mely e kérdéseket osztrák szempontból, de mindvégig tudományos alapon tárgyalja. A könyv legérdekesebb részei azok, melyek a kiegyezések történetét s kereskedelmi politikánk a közel jövőben várható kialakulását vázolják. — *Az 1911-iki porosz állatszámilálás* az utolsó évi rossz termés ellenére is újból növekedett. — *A német bányák és kohók 1911-iki termelése* megint haladásról tanúskodik, a mennyiben úgy a termelt mennyiség, mint ennek értéke növekedett. — *Németország húsfogyasztása 1911-ben* cz. cikk adatai szerint a fejenkénti fogyasztást véve alapul, a sertéshús fogyasztása, a hanyatló árak miatt, a marha- és borjúhús rovására emelkedett. — *Franziaország bortermelése 1911-ben* czim alatt a szőlőterület kiterjedésére, a szüretelt mennyiségekre és az előző évekről visszamaradt borkészletekre vonatkozó adatok nyernek közlést. — *A brünni gyapjuipar 1911-ben* az előző évhez képest némi visszaesést mutat. — *A világ aranytermelése 1911-ben* folyton emelkedett, jöllehet a délafrikai bányák kivételével, a többi aranyterület majdnem kivétel nélkül a stagnatio, illetve kimerülés képét mutatja. — *A német tengerihalkereskedelem* már versenytársa a norvég és angol halászatnak, mert a drágaság az alsóbb népet a halvásárlására kényszeríti. — *Argentína fagyasztott és hűtött húsgyártása* szigorú s európai mintára berendezett rendszet felügyelete alatt áll s a kivitel, mint az a cikk adatai igazolják, mind nagyobb mérvet ölt. — *Az olasz selyemipar* az európai népek között a legelső. — *A kakaó-valorisatio* keresztülvitelére Ecuadorban nagy mozgalom indult meg, melynek terveit a Sz. röviden közli. — *Nemzetközi automobil-statisztika* czim alatt az automobilonk számára, az évi gyártási mennyiségre, a kivitelre stb. vonatkozó adatok vannak közölve. — *A német tengerhajózás 1911-ben* kielégítő eredményt tud felmutatni, mely fellendülés kifejezésre jut az egyes társaságok által fizetett s a 17 cikkben közölt osztalékában. — *Az angol kereskedelmi kamarák congressusának* határozatai vannak ezután ismertetve, az elfogadott határozatok legtöbbje imperialistikus czélokat szolgál. — *Az Északamerikai unióbeli be- és kivándorlás 1910—11-ben, és Bevándorlás Amerikába* cz. cikkek a kivándorlás számszerű adatait, illetve a republicanus párt a bevándorlás kérdésében elfoglalt

álláspontját ismerteti. — *A sanfranciscoi világkiállítás* tervei szerint a kiállítás a legnagyobbszerű lesz, különösen az amerikai hadászatot fogják bemutatni. — Sz. az osztrák kartellmozgalmakról közöl érdekes ismertetést. *Kibocsátások és alapítások Magyarországon 1911-ben* cz. cikk adatai némi világosságot vetnek hazánk tökezsükségletére s tökegyűjtésére. *Az angol népszámlálásnak a népesedésre vonatkozó eredményei* Nagybritannia további népesülését tanusítják; egyedül Irország lakossága fogyott, de már nem oly mértékben, mint az előző évtizedekben. — *Az alkoholfilalom Új-Zeelandban* még nem valószínű, mert a népszavazáskor nem éretett el a szavazatok 60%-a, hanem csak 56%. — Ezután *a székesfőváros socialpolitikai programja* van ismertetve. Az Ausztriában is mindinkább érezhető lakáshiány megszüntetésére szolgál az ú. n. *osztrák lakásalap*, melynek célja: lehetővé tenni másodhelyi jelzálogkölcsonök felvételét, a mennyiben átvállalja a garantiát kamatoztatásukért. — F. J. a *X-ik nemzetközi lakásügyi congressus Hágában* programját ismerteti. — *Sztrájk ellen való biztosítás* czim alatt az egyes országok enemű egyesületei szervezete s a tagdíjakra vonatkozólag vannak érdekes adatok közölve. — Majd *a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete* működésére vonatkozó közlemény következik. — A Bécsben tartandó *harminczegyedik német jogászygyűlés* programjának közgazdasági része nagy fontosságánál fogva igen nagy figyelmet érdemel. — Legvégül *A magyar társadalomtudományi egyesület birtokpolitikai szaktanácskozmányáról* megjelent könyv rövid bemutatása következik. — A Közgazdasági Szemle e kettős számához a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* május havi füzeté is csatolva volt.

3. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: *Viszota Gyula Széchenyi Garat című művéből* mutatványul az V. szakaszt közli. — *Schneller István a Társadalmi nevelésről* kezd tanulmányt. E közleményében korunk szellemét, mozgató eseményét, a socialismust ismerteti, majd áttér arra a hatásra, melyet a mozgató eszme a nevelésre, a nevelés elméletére gyakorol. — *Vadász Elemér a német földtani oktatás tanulságai a magyar egyetemek szempontjából* czimmal németországi tanulmányának s megfigyelésének eredményéről számol be. Ismerteti a német földtani oktatást, szem előtt tartva nemcsak meglevő, de főként készülő új egyetemeinket, hol leghamarabb megvalósíthatók az ottani rendszerek. Szerző célszerűbbnek tartja nálunk a földtani gyakorlatok további differentiálását olyanformán, hogy az anyagismerést a haladók teendőjéül tűzzük ki, a kezdők gyakorlatát pedig két félévre kiterjesztve a nyári félévi külszíni munkálatok mellé a belső laboratoriumi munkálatok elemeit adnánk a téli félévben. — *Ecséri Lajos a szegény emberről* szóló tanulmányából a befejező részt adja. — *Bayer József Egy hazánkban letelepedett dán festőről* gyűjtött össze adatokat Kazinczy

levelezése alapján. Ez Stunder János Jakab, ki a 1808-ban besztercze-bányai polgárok közé fölvétette magát s kinek Kazinczy nyomán tíz művét ismerjük. — Herz Miksa a *Ali El-Rifai sejk mecsetje Kairóban* czimvel a sejk mauzoleumának építését ismerteti. — Váczy József *Vaspróba* című elbeszélését közli. — Vikár Béla *Rusztaveh georgiai költő és művéről* irt tanulmányt s mutatványt közöl a *Párduczbőrös lovagból*. — A *Szemlében* egy névtelen szerző *Hieronymi Károly választójogáról* szóló tanulmánya, egy másik névtelen cikkben pedig a szombathelyi műtörténeti kiállítás vannak ismertetve. — Az *Értesítőben* gróf Tisza I.: Sadowától Sedanig, Johann Faust: Ein allegorisches Drama (Heinrich Gusztávtól), Hanvay Zoltán: Esetek, Musset: Oeuvres, La Fontaine par s. Pilon, Rostand: Un bon petit diable című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat deczemberi füzetének tartalma: Vargha Gyula *Adatok nemzeti erőnk megméréséhez* címvel a M. T. Akadémia nov. 11-iki ülésén felolvasott rendes tagsági székfoglalóját közli. Szerző az 1910. évi népszámlálás adatai alapján ismertette a magyarság fejlődését 1880 óta. Ezen általános népszámlálás azt igazolja, hogy a magyarság megszakítás nélkül nagy arányokban fejlődik s mindjobban eléri azt a számbeli túlsúlyt, mely államunk nemzeti biztosításához szükséges. A legutóbbi népszámlálás a Magyar birodalom 20 millió 886 ezer lelket tevő összes népességében 10 millió 50 ezer magyar anyanyelvűt talált. 1880-ban a magyar anyanyelvűek összes száma a katonaság nélkül még csak 6 millió 445 ezer volt. A növekvés tehát 30 év alatt 559^o/_o-ra rúgott, míg a nem magyar ajkúaké 188^o/_o-ot tett. Szerző részletesen ismerteti a magyarság helyzetét az idegen nyelvterületeken és az érintkező határokon, de különösen az oláhsággal érintkező vidékeken. A magyarság mindenütt tért hódít, kivéve keleti határainkat. Nagy határozottsággal hangsúlyozza az erdélyi magyarság és szászág érdekeinek közösségét. Azután szerző áttér a városok magyarosodásának ismertetésére. A városokban a magyarság nemcsak a magyar nyelvterületen és magyar nyelvhatáron nyomult erősen előre, hanem még teljesen idegen nyelvterületeken is. A magyarságnak nemcsak a számbeli túlsúly, hanem a nagyobb kultúra is biztosítja a fensőbbiséget. Végül rátér azon veszedelmes irányok ismertetésére, melyek a bomlás csiráját oltják a nemzetbe. Hibáztatja azokat, a kik a nemzeti gondolatot az oktatásból ki akarják zárni. Ilyen továbbá a veszélyes, a mindent lekicsinylő nemzettagadó irányzat. Ez az irány gazdasági erőnket is aláássza. Végzetes veszélynek tartja a közép- és nagybirtokok elporlását, mely újabb időben lényegesen szaporítja a kisbirtokosok számát, de a magyarét legföljebb a magyar vidékeken, míg nemzetiségi vidékeken éppen a már is túlságosan népes nemzetiségi kisbirtokos osztály gyarapítására szolgál. Az elporló közép- és nagybirtokokra magyar kisbirtokosságot is kell telepíteni, a kikkel való érintkezés a nem magyarajkúak-

nak alkalmat fog adni a magyar nyelv gyakorlati elsajátítására. Végre baj, hogy szellemi energiánk javarészt a politikai küzdelmek kötöttek le s emésztették fel meddő módon. Ily módon elmaradunk a nemzetek versenyében. A nemzetben lakó tehetséget minél hasznosabb célokra kell irányítani. Az egész nemzetnek harmonikus munkára van szüksége. De nagy mértékben szüksége van nemzeti consolidációnknak a belső békére, nyugalomra s a társadalmi rend zavartalan fenntartására. — V á m b é r y Á r m i n *Oroszország és Anglia Perzsiában* című cikkében a két ország szereplését vázolja. Szól az 1907. évi angol-orosz egyezményről, mely jelentékeny kárt okozott a briteknek. A közeledés Oroszországhoz nem éri meg azokat az áldozatokat, a melyeket Angolország hozott ezért a közeledésért. A meg egyezésnek Anglia perzsiái politikájában rugója tehát inkább a nemzeti energia, kítartás és erő ellanyhulásában keresendő, mi az újabb időben egyre feltűnőbben jelentkezik az angol nemzetben. — S c h n e l l e r I s t v á n befejezi *A társadalmi nevelésről* szóló tanulmányát. Szerző 30 év óta vallott nevelési elmélete szerint a nevelés summája: Személyiséggé nevelni az egyéniséget. Ez első sorban a családban alakulhat ki. Társadalmi háttérből emelkedik ki a nevelés, a nevelésnek elmélete. Az egyén a történelmi hatalmakkal áll szemben. Magában nem érvényesülhet, ha csak magában fel nem veszi a történelmi hatalmakban rejlő culturkincset. De a történelmi hatalom általános culturkincsenek letéteményese, a középiskola a nagy culturkincset nem adhatja át dogmatikus, merev alakban, mert elnyomja az egyéniséget. Az államnak kell gondoskodni, hogy a két iskolafaj (a gymnasium és a reáliskola) határozott jelleme, egyoldalúsága szerint fenntartassék, hogy ezek mellett combináló típusok felállíttassanak. — F e r d i n á n d y G y u l a *A törvényhatóságok képvisellete* címmel azon kérdést törekszik megoldani, hogy a választójog reformjával kapcsolatban a törvényhatóságoknak képvisellete mily alapokra helyeztessék és mily alkat-elemekből állíttassék össze, hogy a törvényhatósági institutio kettős: alkotmányjogi és közigazgatási hivatását a nemzet javára betölthesse. E célból visszatekint a törvényhatósági intézmény multjára, arra az időre, a melyben létesült, kifejlődött, átalakult és mai jogállását elérte. — Ezután Á r k o s i F e r e n c z y K á l m á n *Kukoriczahántáskor* című elbeszélése következik. — K o z m a A n d o r *Tót népkölteményeket* fordított le. — Egy névtelen író *Liszt Franciaországban* címmel Liszt franciaországi életének pár episodját írja le. A *Szemlé*-ben M a t l e k o v i t s J á n o s *A pénzválságról* és ezzel kapcsolatban a drágaságról írt cikkét. M o l n á r G é z a *Hubay Jenőről* írt jellemzést. Az *Értesítő*-ben B e r c z i k Á. színművei, Münz, S. Balkan-Herscher u. Staatsmänner, France, A. Les dieux ont soif (ez utóbbi Császár Ernőtől) című munkák vannak ismertetve.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1913 január 7-én.

GOLDZIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Badics Ferencz, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos r. tt. — Császár Elemér, Dézsi Lajos, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Melich János, Petz Gedeon, Schmidt József, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Ortway Tivadar r. t. — Pauler Ákos l. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

1. SCHMIDT JÓZSEF l. t.: „Az italo-kelta i-genitivus“.
2. DARKÓ JENŐ (vendég): „Laonikos Chalkondyles újabb kéziratáról.“

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Pecz Vilmos r. és Schmidt József l. tagot kéri föl.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1913 január 13-án.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, Darányi Ignác, b. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t. tt. — Balogh Jenő, Concha Győző, Csánki Dezső, Medveczky Frigyes, Ortway Tivadar, Matlekovits Sándor, Wlaszics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Bernát István, Edvi Illés Károly, György Endre, Hornyánszky Gyula, Mahler Ede, Magyari Géza, Marczali Henrik, Polner Ödön, Pauler Ákos, Reiner János, Sebestyén Gyula, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Császár Elemér, Vári Rezső, Vikár Béla l. tt. — Jegyző Pauer Imre osztálytitkár.

4. BALOGH JENŐ r. t.: „A kriminológia hatása a büntető ítélkezésre“ cz. székfoglaló értekezése.

5. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Concha Győző r. és Magyari Géza l. tagot kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1913 január 20-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: DADAY JENŐ, FRÖHLICH ISZIDOR, HORVÁTH GÉZA, KLEIN GYULA, KÖVESLIGETHY RADÓ, LENGYEL BÉLA, RADOS GUSZTÁV, SZILY KÁLMÁN, r. tt. — FEJÉR LIPÓT, FRANZENAU AGOSTON, b. HARKÁNYI BÉLA, HOOR MÓR, ÓNODI ADOLF, PREISZ HUGÓ REJTŐ SÁNDOR, SZARVASY IMRE, TUZSON JÁNOS, l. tt. — *Más osztályokból* HEINRICH GUSZTÁV, ORTVAY TIVADAR r. tt.

6. DR. HEVESY GYÖRGY: „Az electrolytek diffúziójáról“. Előterjeszti Lengyel Béla r. t.

7. KÖVESLIGETHY RADÓ r. t. „A Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine“ bemutatása és megjegyzések a „Föld belsejének rengéssugarakkal való kutatásához“.

8. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENGYEL BÉLA és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1913 január 27-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. NYÁRY JENŐ, PLÓSZ SÁNDOR, RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. tt. — BADIcs FERENCZ, CONCHA GYÖZŐ, CSÁNKI DEZSŐ, ENTZ GÉZA FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, FRÖHLICH ISZIDOR GAAL JENŐ, GOLDZIHER IGNÁCZ, HEGEDŰS ISTVÁN, KÖVESLIGETHY RADÓ, ORTVAY TIVADAR, PAUER IMRE, SZILY KÁLMÁN, ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. tt. — ANGYAL DÁVID, CSÁSZÁR ELEMÉR, GOMBOCZ ZOLTÁN, GYOMLAY GYULA, GYÖRGY ENDRE, b. HARKÁNYI BÉLA, HORNYÁSZKY GYULA, KOMÁROMI ANDRÁS, LÁNG NÁNDOR, MAGYARY GÉZA, MAHLER EDE, MELICH JÁNOS, NAGY GYULA, NÉGYESY LÁSZLÓ, PEKÁR GYULA, POLNER ÖDÖN, REINER JÁNOS, REJTŐ SÁNDOR, TOLNAI VILMOS, TUZSON JÁNOS, VIKÁR BÉLA, ZEMPLÉN GYÖZŐ l. tt. — Jegyző: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. BÁRÓ FORSTER GYULA tt. kimentette távolmaradását.

9. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t. felolvassa jelentését az 1912—13. évi Vojnits-jutalomról. A kiküldött bíráló bizottság (előbb HERCZEG FERENCZ r., CSÁSZÁR ELEMÉR és VOJNOVICH GEZA l. tagok, utóbb HERCZEG FERENCZ lemondása és VOJNOVICH GÉZA betegsége folytán, HEINRICH GUSZTÁV r. t., CSÁSZÁR ELEMÉR és FERENCZI ZOLTÁN l. tagok, l. Akadémiai Értesítő, 1912. 128. l. 23. p. és 658. l. 212. p.) egyhangúlag HERCZEG FERENCZnek javasolja a jutalmat „Eva boszorkány“ című színművéért kiadni. — E javaslat értelmében az összes ülés az 1912. évi Vojnits-jutalmat HERCZEG FERENCZ r. tagnak ítéli oda.

10. Főtitkár bemutatja özvegy gróf CSÁKY ALBINÉ f. évi január 24. kelt és az Akadémia elnökéhez intézett levelét:

Nagyméltóságú Elnök úr!

Fogadja, kérem, legmelegebb, mélyen meghatott hálám kifejezését és legyen ennek tolmácsa a Magyar Tudományos Akadémiánál azon mélyérzelmű, ékesszólású meleg részvétnyilatkozatért, melylyel engemet gyógyíthatatlan bánatomban felkeresni méltóztattak.

Ezen részvételnél jótékonyabban csakis az a méltánylás és kegyelet érinthetett, mely ezen iraton végig rezeg megdicsőült férjem emléke iránt.

Hálás, mélységes köszönetem ismétlésével kiváló tisztelettel
Budapest, 1913. évi január hó 27-én

CSÁKY ALBINÉ.

— Az összes ülés meghiúsult fogadja e szép sorokat.

11. Főtitkár jelenti, hogy KONT IGNÁC hazánkia 1912. évi december 23-án Párisban meghalt. Nem volt az Akadémia tagja, de oly megbecsülhetetlen szolgálatokat tett hazai tudományos irodalmunknak és különösen Akadémiánknak az idegenben, hogy csak elismeréssel és kegyelettel emlékezhetünk meg róla. Három évtizeden keresztül fáradozott azon, hogy a francia közönséggel hazai tudományos haladásunkat és irodalmunk termékeit megismertesse, nemcsak rövid lélegző fi bírálatokban és cikkekcskében, hanem alapos tanulmányra valló nagy könyvekben is, melyek hazai tudományos irodalmunkban is méltó helyet foglalnának el. Utolsó műve, egy nagy francia-magyar bibliographia, mely a francia irodalomban és levéltárakban hazánkra vonatkozó összes adatokat összefoglalja és méltatja, épp Akadémiánk tetemes segélyével legközelebb fog megjelenni. — Az összes ülés elhunyt hazánkia önzetlen munkássága iránt érzett meleg elismeréssel és őszinte kegyelettel örökíti meg emlékét mai ülése jegyzőkönyvében.

12. Főtitkár jelenti, hogy az 1912-ik évi decemberi összes ülés (főnt 86. lap, 234. pont) határozatából kiküldött bizottság elkészítette a magyar állam által Rómában létesített és fenntartott Történeti Intézet szervezeti szabályát, melyet a vallás- és közoktatási Miniszter úrnak 1912 november 28-án 165.230. sz. a. kelt átírata értelmében úgy a Történeti Bizottság, mint az Akadémia II. osztálya letárgyalta és elfogadott. E munkálat egész terjedelmében itt következik:

A magyar állam által Rómában létesített és fenntartott Történeti Intézet szervezeti szabályzata.

I. Az intézet címe

Római m. kir. Történeti Intézet (Reale Istituto Ungherese di studi storici).

II. Feladata.

Az intézet befogadja, irányítja és támogatja a történelem, archeologia, művészettörténet, classica-philologia és irodalomtörténet magyar munkáit, a kik Róma és esetleg Itália más részeinek könyv- és levéltáraiban, művészeti és tudományos gyűjteményeiben, úgyszintén a régiségekre és műemlékekre vonatkozólag kutatásokat vagy tanulmányokat végeznek. Az intézet e munkásság eredményeinek közzétételéről a körülményekhez képest gondoskodik.

III. Az intézet igazgatása.

Az intézet Ö csász. és ap. kir. Felsőháznak legfőbb védnöksége, a Rómában székelő csász. és kir. nagykövetségek pártfogása és a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter rendelkezése alatt áll.

A miniszter megbízásából a vezetést a M. Tud. Akadémia gyakorolja állandó bizottság által, mely az akadémiai elnök elnöklete alatt a másodelnökből, a főtitkárból, a történelmi bizottság által választott három, az archeologiai és classica-philologiai bizottságok által választott két-két tagból áll; ez a bizottság ügyrendjét maga állapítja meg és a maga köréből három évre előadót választ. A választás- és közoktatásügyi miniszter magát a bizottságban képviselteti. E bizottság az intézet működéséről évenként jelentést tesz az Akadémiának, ez pedig a miniszternek.

Az intézetet közvetlenül *a)* az igazgató vagy elnök és *b)* a titkár vezetik, a kiket az akadémiai bizottság meghallgatásával a miniszter alkalmaz, akiknek hivataloskodásuk és római tartózkodásuk tartamát, tiszteletdíját, úgyszintén ügykörét esetről esetre, az akadémiai bizottság javaslatára, a miniszter állapítja meg. A két vezető egyike az intézet házában lakik.

IV. Az intézet tagjai.

Az intézet tagjai csak olyanok lehetnek, kik a II. fejezetben jelzett feladatok megoldására képesek.

Az intézet tagjai ösztöndíjat élveznek *a)* az intézet állami dotatói ából, *b)* a miniszter rendelkezésére álló költségvetési ösztöndíjtételekből, *c)* magánalapítványokból, minők a Fraknoi Vilmos által a M. Tud. Akadémiánál és a Sz. István-Társulatnál, br. Forster Gyula által a M. Tud. Akadémiánál már tett alapítványok, *d)* adományokból. Az akadémiai bizottság feladata, ezen alapítványok és adományok felhasználása tárgyában a szükséges intézkedéseket megtenni.

Az állami ösztöndíjakat az akadémiai bizottság javaslatára a miniszter, a magán ösztöndíjakat az akadémiai bizottság meghallgatásával az alapítványok (adományok) kezelői adományozzák.

Az ösztöndíjakok feladatát, kötelezettségeit, római tartózkodásuk tartamát, az ösztöndíj összegét és az adományozás módozatát, az akadémiai bizottság, illetőleg az alapítvány (adomány) kezelője esetről esetre állapítja meg.

V. Az intézet épülete és könyvtára.

Az intézet épületének gondnoka a római cs. és kir. nagykövetségek egyikének alkalmazottja

Az intézet könyvtárát a titkár kezeli. A kezelés és gyarapítás iránt az akadémiai bizottság szabályzatot készít.

VI. Az intézet pénzügyei.

Az intézet évi költségvetését, az akadémiai bizottság javaslatára, a miniszter állapítja meg.

Az intézet megállapított évi dotációját a miniszter a M. Tud. Akadémia pénztárába utalja. Az utalványozások az akadémiai bizottság előadójának ellenjegyzésére az akadémiai főtitkár által történnek. Rómában eszközrendő fizetések teljesítésére a megállapított általánosösszegek ugyanily módon az intézet igazgatójának (elnökének) kezéhez utaltatnak, a ki azok keretén belül a kiadásokat számadás kötelezettsége mellett fedezi.

Minden év elején a M. Tud. Akadémia okmányolt számadást mutat be a miniszternek. —

A szervezeti szabályzat egész terjedelmében elfogadtatik és a magyar kormányhoz felterjesztetik.

13. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia ügyrendjének 11. §-a értelmében felhívta az Akadémia összes beltagjait, hogy a folyó évi nagygyűlésen megejtendő választásokra a tagajánlásokat 1913. évi február 28-ig küldjék be. Tájékoztatóul megjegyezte, hogy ez idő szerint az Alapszabályok 22. §-a értelmében választható: az I. osztályban: A) nyelvtudományi alosztályában: 1 levelező tag; B) széptudományi alosztályában: 1 levelező tag; a II. osztályban: 1 tiszteleti tag; A) bölcs. és társad. alosztályában: 5 levelező tag; B) a történettudományi alosztályban: 2 levelező tag; a III. osztályban: 2 tiszteleti tag, A) math. és phys. alosztályában: 4 levelező tag; B) természettudományi alosztályában: 2 levelező tag.

A folyó évi február 28-ig esetleg még megüresedő helyek szintén betölthetők, ha megfelelő ajánlottak vannak. — Tudomásul van.

14. Az I. osztály a Széchenyi Naplói és Levelezése kiadását előkészítő bizottságba (l. fönt 86. l., 233. p.) RIEDL FRIGYES és VÁCZY JÁNOS l. tagokat, a II. osztály pedig GAAL JENŐ r. és ANGYAL DAVID l. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

15. A II. osztály felolvasási engedélyt kér Kmoskó Mihály tanár számára. — Megadatik.

16. A II. osztály a Nagyjutalmi Bizottságba még GYÖRGY ENDRE l. tagot kéri kiküldeni. — Megtörténik.

17. A vallás- és közoktatásügyi m. k. minisztérium 1912 decz. 2., 166.757. sz. a. kelt átirattal megküldte az „Eremkedvelők Egyesületének 1911. és 1912. évi tagsági illetményeiül Fémes Beck Vilmos. illetőleg Berán Lajos által készített két emlékérem egy-egy példányát ezüstben a M. T. Akadémiának megfelelő elhelyezés végett“. — Köszönettel fogadtatnak és megőrzés végett elhelyeztetnek a könyvtárban.

18. Főtitkár jelenti, hogy a múlt évi deczemberi ülésben (fent. 86. l., 240. p.) hozott határozat értelmében 1912 deczember 18-án kelt levélben kérdést intézett a Révai Testvérek kiadócéleghez az akadémiai Carlyle-fordítás utánnomása ügyében. E felszólításra a nevezett czég 1913 január 9-én a következő levéllel válaszolt:

A Magyar Tudományos Akadémia nagydíjazott,
Főtitkári Hivatalának,

Budapest.

Az 1912 deczember 18-ki kelettel hozzánk intézett nb. átirat folytán van szerencsénk ezúttal is mély tisztelettel bejelenteni, hogy mi annak idején néhai Baráth Ferencz úrral a Carlyle fordítás tekintetében abban a tudatban tárgyaltunk és egyeztünk meg, hogy ő a fordítással rendelkezni jogosítva volt. — Minthogy most arról értesülünk, hogy a M. Tud. Akadémia az általa kiadott művek újabb kiadásainak jogát is fenntartotta magának, ezt a tényállást elismerjük és bejelentjük, hogy Carlyle: „A francia forradalom története“ cz. munkának Baráth Ferencz-féle fordítását a „Világkönyvtár“ című vállalatunkban közrebocsátottnk s kérjük az Akadémia utólagos jóváhagyását ehhez.

Ez alkalommal van szerencsénk értesíteni a mélyen tisztelt Főtitkári Hivatalt arról, hogy megszereztük néhai Szász Károly összes eredeti és fordított műveinek tulajdonjogát és kérjük a nagydíjazott Főtitkári Hivatalt, méltóztassék ezen bejelentésünk kapcsán aziránt szívesen nyilatkozni, vajjon Szász Károly azon műveinek valamelyikére, a melyek az Akadémia kiadásában megjelentek, áll-e fenn az Aka-

demiának valamilyen joga. — Ha ilyen jog fennállana, nekünk természetesen az örökösökkel tisztázni kellene a kérdést. — Ezirányú nagybecsű válaszát kérve, maradunk mély tisztelettel a nagyérdemű Főtitkári Hivatalnak kész hívei: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. —

A Carlyle-fordítás utánnomására vonatkozó utólagos bejelentés tudomásul van, az elhunyt Szász Károly r. t. akadémiai dolgozatainak újabb kiadására a felhatalmazás megadatik.

19. CONCHA Győző r. t. jelenti, hogy ALEXANDER BERNÁT és HOOR-TEMPIS MÓR I. tagokkal képviselte az Akadémiát PROCHASZKA OTTOKÁR I. t., székesfehérvári püspöknek 1912 december 22-én Székesfehérvárt megtartott írói jubileumán, mikor is az ünnepeltet Akadémiánk nevében a következő beszéddel üdvözölte:

„Méltóságos és főtisztelendő Püspök úr!
Tisztelt ünneplő gyülekezet!

A francia Akadémia előcsarnokában a francia szellem egyik nagy kitünőségének szobra áll, a ki nem jutott be az Akadémia tagjainak sorába.

A szobrot e felírás díszíti: „Dicsőségéhez mi sem hiányzott, Ő hiányzott a miénkhez“. „Rien ne manquaît à sa gloire, Il manquaît à la nôtre“.

A Magyar Tudományos Akadémia soká zavarban volt Méltóságoddal, hogyan kerüljön ki hasonló végzetet. Szabályai a hittudományt s az ájtatos irodalmat kizárják működése köréből.

Am Méltóságod apologiai műveiből: „Isten és a világ“. „Föld és Ég.“ „Diadalmas világnézet“, továbbá az ájtatos „Elmélkedésekből az Evangelium fölött“ oly pszichológiai mélységek, oly methaphysikai magasságok, az ethikai jelenségeknek oly finom értékelései áradnak szét, hogy e hittudományi remek, az áhitatos léleknek e confessioi a világi bölcseltemre nem kevésbé páratlan becsek.

Méltóságodnak sikerült a hittudomány révén, az áhitatos elmélkedések, a szónak ritka hatalmával folytatott értekezletek útján nemzetünknek a lét végső kérdései iránt közömbösebb közhangulatát a gondolkodás végső hegycsúcai iránt érdeklődővé, buzogóvá, lelkesedővé varázsolni.

A Magyar Tudományos Akadémia a nagy hittudósban, az áhitat lánglelkű apostolában, a keresztény renaissance hatalmas élesztőjében nem habozhatott a nagyvilági bölcsészt is felismerni s mint ilyet lelkesedéssel, szavazatainknak szinte egyhangúságával sorozta tagjai közé.

Oda sorozta, teljesen elvonatkozva magas egyházi méltóságától, mint egyszerű levelező tagot, ezzel akarva kifejezni, hogy elismerése a mélyelméjű bölcselőnek szól.

S midőn Méltóságod most 30 éves irodalmi munkálkodása küszöbén áll, eljött, hogy e rendkívüli szép multon az egész nemzetnek annyi számottevő rétegével örvendezzen s az isteni Gondviselés-től Méltóságodnak jutott testi-lelki áldásokat a jövőre is collegialis, meleg szívvel kívánja s lelkesedve elmondja: „Ad multos annos!“

Az ünnepelt örömmel és köszönettel fogadta az Akadémia figyelmét. — Öröndetes tudomásul van.

20. A III. osztály jelenti, hogy a Monacóban 1913 márczjus 25—30-án tartandó IX. nemzetközi zoológiai congressuson (I. fönt 87. l., 247. p) az Akadémiát ENTZ Géza és HORVÁTH Géza r. tt. és APÁRTHY ISTVÁN I. tagok fogják képviselni. — Tudomásul van.

21. Meghívó érkezett a Petőfi-társaságnak f. évi január 6-án megtartott ünnepélyes közülésére, melyen az Akadémiát az Elnök és Főtitkár képviselték. — Tudomásul van.

22. Az Akadémia könyvkiadásában f. évi január hónapban megjelentek: M. Tud. Akadémiai Almanach 1913-ra. — A M. Tud. Akadémia Alapszabályai és Ügyrendje 1912. — Akadémiai Értesítő 277. füz. — Történeti Szemle. II. évf. 1. füz. — Csoma József: A magyar heraldika korszakai. — Mihalik József: A kassai Szent Erzsébettemplom. I. — Mészáros Gyula: Csuvás népköltési gyűjtemény. II. köt. — Gelei József: Tanulmányok a *Dendrocoelum lacteum* Oerstd. szövegtanáról. — Thallóczy Lajos és Horváth Sándor: Magyarország melléktartományainak oklevéltára. III. köt. Alsó-szlavoniai okmánytár, 1214—1710. (Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. 36. köt.) — Tudomásul van.

23. Az Akadémia könyv-és levéltára f. évi január hónapban a következő adományokat kapta: 1. Heinrich Gusztáv r. tagtól: *Dunger, Wörterbuch der Verdeutschungen*; *Buchner, Geschichte der deutschen Nationalliteratur*; *Dietrich, Altnordisches Lesebuch*; *Emil Riester, Prinz Mensch*; *E. Benedikt, Die Advokatur unserer Zeit*; *G. von Lukács, Die Seele und die Formen*. — 2. Émile Horntól: *a) François Rákóczi II. 2. édition. Paris 1906*; — *b) Sainte Elisabeth de Hongrie. 2. édition. Paris 1899*; — *c) Saint Étienne roi Apostolique de Hongrie 2. éd. Paris 1899*; — *d) Organisation religieuse de la Hongrie. Paris s. a.*; — *e) Jókai. Paris 1895*; — *f) Maurice Jókai (Extrait du „Carnet“)* *g) Inauguration du canal des Portes de Fer. Paris 1905*; — *h) Les Princesses Rákóczi. (Extrait de La Quinzaine du 16 Décembre 1906)*; — *i) Les Tartares en Hongrie (Extrait de La Quinzaine du 1. Juin 1905)*; — *j) Une Nièce de Sainte Elisabeth. Paris 1908*; — *k) Le Christianisme en Hongrie. Paris s. a.*; — *l) Hongrie. Extrait de l'Année de l'Eglise 1898*; — *m) Horn, J. E: Statistisches Gemaelde des Koenigreichs Belgien. Dessau 1853*; — *n) Bevölkerungswissenschaftliche Studien aus Belgien. Leipzig 1854*; — *o) Horn Emil; Magyarországi Szent Erzsébet, ford. Rada István. Budapest, 1905*; — *p) Mikszáth, Kálmán de: Le Parapluie de Saint-Pierre. Adapté du hongrois par Émile Horn. Paris, s. a.*; — *q) L'année de l'église, 2-ème et 3-ème année. Paris 1899. 1900*. — 3. Tóth Miketől: *Szerzetesrendek és társulatok Magyarországon*. — 4. Dr. Schréter Zoltántól: *A komárniki barlang kialakulásának története*. — 5. Révész Vilmostól: *Balkáni krízis*. — 6. Guerrini Guidótól: *a) Beitrag zum Studium der Anaphylaxie*; — *b) I termatodi parasiiti dell'uomo*; — *c) Rendiconto III. anno scolastico 1909,10*; — *d) D'alcuni falli di secrezione*; — *e) Index parasitarum*; — *f) Sulle cose della tossicità degli ascaridi*; — *g) Sur la prétendue toxicité des scarides*; — *h) „Pathologica“ (settembre, ottobre 1910)*. — 7. Scheimpflug Th-tól: *Th. Scheimpflug's Landvermessung aus der Luft*. — Köszönettel fogadtatnak.

24. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró NYÁRY JENŐ t. és HEGEDŰS ISTVÁN r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. Márczius 15.

3. FÜZET.

Jelentés az 1911-ik évi Vojnits-jutalomról.¹

(Felolvasta *Ferenczi Zoltán* l. t. 1912 febr. 26-án.)

Tekintetes Akadémia! Újra elérkezett annak alkalma, hogy a T. Akadémia egy drámajutalmat ítélhet oda, vagyis más szóval azzal a műfajjal foglalkozhatik, mely mindig Akadémiánk legelkényeztetettebb gyermeke volt, talán éppen gyengesége miatt is, mint a szüléknek is ez gyöngéd szokása beteges gyermekök iránt. Akadémiánknak ezt, a már az alapítási időre visszavezethető előszeretétét maguk az örökhagyók is állandóan figyelembe vették, mert egyetlen művészi vagy tudományos czélra sincs az Akadémiának annyi jutalma rendelkezésére, mint a drámára. Pedig, mintha e jutalmakra kezdet óta valami végzet nebezednék, mert ezek mellett is aránylag dráma-irodalmunk mai napig sem áll azon a fokon, mint többi költői műfajaink. Megtörtént, hogy legnagyobb szabású drámai művünket, *Az ember tragédiájá*-t nem adatott mód megjutalmaznia, némelyeket nem a nagyobb sikert aratottak közül sem. Nem egyszer történt meg az, hogy Akadémiánk erkölcsi felfogása kénytelen volt a közönségnek túlságosan elnéző felfogásával ellentétbe helyezkedni, vagy pedig a színpadi hatásnak és költői szempontnak sok darabnál össze nem egyeztethető tulajdonságai esetében az utóbbinak megjutalmazásával szintén ellentétbe helyezkedni a drámai mű azon alaptermészetével, hogy a dráma oly költői mű, mely olvasva szószerint költői s a színpadon előadva hatást kelt.

Midőn 1830 tájt nálunk a kritika elkiáltotta, hogy az epos kora már lejárt s a drámairás korszakának kell következnie, ez Hugo Viktornak azon tana alapján történt, mely szerint ő a műfajok föllépését a nemzetek fejlődési foka szerint állapította és szabta meg. E szerint a dráma, a lyra és epos után, egy fejlettebb művelődési kor műfaja. Oly tan ez, melyet

¹ A késedelemért egyedül a szerző felelős.

Szerk.

az irodalomtörténet már régóta megczáfolt. Ugyanis ezzel szemben az igazság szorosán véve az, hogy a lángész munkája bármely műfajban mindig korszerű. De másfelől minden műfaj azonnal kor- és népszerű, mihelyt üzleti haszonnal jár, mint ezt szembeötlően bizonyítja a regénynek és szindarabnak ezidőszerinti minden oldalú virágzása. Legkivált figyelembe veendő itt az utóbbinak aránytalan túltengése, úgy hogy egyedül Párisban 5400 szindarab író van felvéve a drámaírók társaságának jegyzékébe. E műfajnak vonzó ereje az írókra kettős: egy estének színpadi sikere íróját másnapra híressé s rövid időn vagyonos emberré teheti. Az ily szerencsés írot egy nemzet, gyakran több nemzet tapsai kísérik. De éppen ezért semmi sem csalogatja jobban az írot, hogy művészetét mesterséggé, olcsó hatásvadászat eszmeszegény, de pillanatig szemfényvesztő eszközévé tegye. Ez, minden keserűség és élesség nélkül szólva, a magyar drámairodalom legnagyobb sikert aratott részének is jellemző vonása. De ez nemcsak ma, hanem mindig igaz volt, mintegy élő czáfolatául annak a különös esztétikai elméletnek, mely nálunk is divatos, hogy t. i. a dráma a költészet legmagasb neme, mintha a lángész megnyilatkozása bármely költői műfajban nem volna egyenlő értékű.

Mindebből folyt még egypár más tévtan is. Egyik tévtan az, hogy a szindarab, tehát még inkább a színpad, a nemzeti és általános emberi érzelmeknek s erkölcsöknek legjobb tanítóiskolája. Bizonyára mindenki ismeri Schillernek 1784-ben írt értekezését, *Die Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet*, melyben ő a drámai művészet házáat a templom mellé, sőt helyébe akarja állítani. És bár utóbb Aristoteles és Kant hatása alatt nézetét módosította, mindig kifejezte, hogy a költészet, legalább közvetve, erkölcsi hatású. Ilyet nálunk is számtalanszor mondtak, többek közt Petőfi is. Holott pedig az igazság az, hogy a közönségnek, a legritkább kivételeken kívül, sohasem az erkölcsileg magasan álló művek tetszettek; tehát a színház, mely mindig üzlet is, nem ezek művelésére helyezte a fősúlyt. Másik tévtan az, hogy a szindarab s a színpad, a mint régen mondták, a nemzeti nyelv legjobb „pallérozója“, holott pedig, szintén kevés kivétellel, a színpadról akár fordításokban, akár eredeti művekben hangzó és tanított nyelv alább áll a korbeli legjobb irodalmi és költői nyelvnél. Mindkét körülményt a dolog üzleti természete teljesen megmagyarázza; mert mindkettőt kivált ügyes üzletemberek végzik inkább, mint költők s a gyorsaság és siker úgy az íróra, mint a színházra nézve mindig a főszerző volt és maradt.

De mellőzzük most ezeket a színpadi erkölcsre vonatkozó fejtegetéseket. Erről éppen Akadémiánk előtt is elég szó folyt

e pár év alatt. Legyen szabad ez alkalommal az 1911-iki átvizsgált darabok egy részének alapján, mintegy azoknak magyarázatául és támogatásául, miket főntebb a színpad nyelvérről mondtunk, néhány mutatványnyal szolgálni arról, hogy minő magyar nyelvet ír pár színműrrónk.

A *Májusi fagy*-ban, mely egyébaránt közölök a gondosabban írottak egyike s némely lapja bizonyos élénkséggel s nem érdektelen fejtegetésekkel van írva, mégis ilyeket találunk :

„A Dezső ifjúúr.“ Helyesen: „Dezső ifjúúr.“ „De végre akadt egy . . . nyomdatulajdonos. a kit addig gyömröszöltem“ . . . Helyesen: „gyomroztam“ v. „addig-addig beszéltem rá.“ „Egy új faj vagyunk, a mivel . . .“ Helyesen: „a melylyel.“ T. i. az „a mi“ valami általánosra, az „a mely“ valami meghatározottra vonatkozik. Szerzőnél, más helyt is sokszor hibásan: „először egy félhavi lapban, a *minek*“ . . . , „a napfényt, a *mi* . . .“ „az a csuda, a *miben*“ stb. „A közönség kérérik.“ Helyesen: „A közönséget kérjük.“ „Elő kell készítenem a teához.“ „Mindketten előkészítenek a teához.“ Helyesen: „Elő kell készítenem a teát.“ „Mindketten előkészítik a teát.“ „Nem pöffeszkedésből, *de* névtelenül.“ Helyesen: „hanem.“ „És meg nem mondanád, mikor vagy az övé“. Helyesen: „És nem mondanád meg.“ „Ez onnan van, ha a férfi egészen az asszony rabja lesz.“ Helyesen: „Ez abból ered vagy következik . . .“ „Ha nem is szeretnek.“ Helyesen: „Ha nem szeretnek is.“ (NB. szerző rendszeren ily szórendet alkalmaz. de néha jól is: „ha Kandó a nemeslelkűség mintaképe volna is“) „Nem rossz teremtésnek látszik“. Helyesen: „Nem látszik rossz teremtésnek“. „A tökével ugy *se* lehet vitatkozni.“ Helyesen: „ugy *sem*“. Szerző máshelyt is a tagadó *sem*-et a tiltó *se*-vel felcseréli. „Lassan mind előre tódul.“ Helyesen: „tódulnak“. „Nincs időm *arra* . . .“ Helyesen: „*rá*“. „És meg nem mondanád.“ Helyesen: „És nem mondanád meg“. „Bizony máskép reméltük ezt szegény jó apáddal, mikor egymáshoz mentünk.“ Helyesen: „mikor megesküdtünk“ v. „összekeverültünk“ . . . „rózsás szemüveget felvennie.“ Helyesen: „tennie . . .“ „megelégszik azzal, a mit . . . lehetőségeknak lát.“ Helyesen: „megelégszik azokkal, a miket . . .“ stb. „Tépelődve maga elé rebeg.“ (Érthetetlen). Márta „elöveszi a Májust, mintha olvasna *benne*.“ Helyesen: „belöle“. Gálos „leül háttal Mártához.“ Helyesen: „Mártának“ v. „Márta felé“. „De igazgató úr . . . hová gondol . . .“ Helyesen: „mit gondol“. „mire gondol“. Ezek a ketten érzésben meghaltak . . .“ Helyesen: „Ezek ketten“ v. „Ez a kettő . . .“ „Még nincs későn.“ Helyesen: „Még nem késő“. Természetesen szerző sok más hibás mondatot is alkot, kivált

mellékmondatokat szerepeltet önálló mondatokként, a mi egyébként legtöbbször újabb elbeszélő ironiknál gyakori.

A *Medikus*-ban: „Jobboldalt az előtérben . . . pléhkályha csöve, szeszélyesen ide-oda *kereng*.” Helyesen: „csavarodik”. „Köztük a primadonna, kinek ideje lejárván, bajusz rajzoltattott.” Helyesen: „kinek, ideje lejárván, bajuszt rajzoltak”. „Tanul, közben-közben hangosan.” Helyesen: „Közben-közben hangosan tanul”. „A filozoptert ellöki, hogy az hatot bokázik.” Helyesen: „botorkázik”. „A föld dosztig tele van a legfinomabb ennivalókkal és ne legyen az embernek mit a szájába venni.” Helyesen: „és az embernek ne legyen mit a szájába tenni”. „Ezt kellene elcsapni, ez pechelt el bennünket.” (Érthetetlen.) „Én elviszlek téged egy iskolatársamhoz.” Helyesen: „tanulótársamhoz”. „Elhelyezkedtem a helyzetbe, a mit . . .” Helyesen: „a melyet”. „Mit álmodoztál neki?” (Érthetetlen.) „De húsz év óta nem tudok befűzni.” Helyesen: „De húsz év óta nem tudom befűzni a czérnát”. „A spanyolfal segítségével megcsinálják a másik szobát, a hova elhurcolják a desszertet és szorgalmasan eszegetik, mormolván.” Helyesen: „A spanyolfallal megcsinálják a másik szobát, a hová beviszik a desszertet s mormolva, szorgalmasan eszegetik”. „Pirit, a kinek te hajtottad a szelet.” Helyesen: „csaptad a szelet”. „Csak akarta látni és akkor nála rendben van. Talán csak káprázott.” Helyesen: „Csak akarta látni s akkor ő már hiszi is, hogy látta. Talán csak szeme káprázott”. „Télképes.” Helyesen: „kinek van téli ruhája”, „ki föl bír öltözni” stb. „Elöl a diványon vaczkol.” Helyesen: „Elöl a divány vaczkába fekszik” . . . „egy kis gondolkodás után vaczkol magának a diványon.” Helyesen: vaczkot csinál v. készít”. „Nagyon télnék öltözve.” Helyesen: „télien”. „A kicsike bizony fél és bizonytalan.” Helyesen: „határozatlan” v. ilyes. „Mégfogja, el nem ereszti.” Helyesen: „Mégfogja s nem ereszti el”. „Két kanalat összekötött és . . . úgy nyújtja azt Jánosnak.” Helyesen: „Két kanalat összekötött és . . . úgy nyújtja őket (v. az orvosszert?) Jánosnak”. „Czigarettázatok a bőrből.” (?) „a parfümje a kis útálatosnak.” Helyesen: „a kis útálatos parfümje”. „Nem itt vagyok-e én?” Helyesen: „Nem vagyok-e itt én?” „Több dolgok történtek ma velem.” Helyesen: „Több dolog történt ma velem”. Mindezt csak az I. felv.-ből szedegettük ki minden különösebb keresés nélkül. Természetesen, az ik-es igét tüntetően így használja: elszökök, lakok, házasodjak, megházasodok, álmodok, imádkozok, alszok. E mellett mondattöréseket önálló mondatoknak használ alany, állítmány nélkül, mellékmondatot önálló mondatnak vesz s a mi legsajátosabb, mindenki egész végig így beszél: „Én alszok. Mindjárt. Te?” „A házi tűzhely. A mi

súlyossá teszi az eljárást. Másként nem tudom, hogy oldották meg. Már az estére nézve“. Ily furcsa stylusban van írva az egész s mindvégig nyelvi és grammatikai szempontból feltűnő gondatlanul.

A *Janiká*-ban: „Elhizásra hajlamos.“ Helyesen: „Elhizásra hajló“ v. „hizásnak induló“. „Megvarrt színes nyakkendőt visel a“ Helyesen: „Varrott . . .“ „Neuraszténiás arcz, egy érzékeny emberé.“ Helyesen: „Érzékeny ember neuraszténiás arcza“. „Enyhén kopasz.“ Helyesen: „Kissé kopasz“. „Az asztal kissé már szét van dülva.“ Helyesen: „Az asztal kissé már feldült v. rendetlen“. „Babrálja a haját.“ Helyesen: „Babrál a hajában“. „A pohárszékbe visz.“ Helyesen: „A pohárszékre rak“. „A többi ágyakat.“ Helyesen: „A többi ágyat“. „Nekem úgy jön.“ Helyesen: „Nekem úgy tetszik“ v. „Azt érzem“. „Othoni reformruhát húzott.“ Helyesen: „öltött vagy vett fel“. „Úgy keresztül ment rajtam.“ Helyesen: „Egy pillanatig úgy éreztem“ v. „akaratlanul is úgy tetszett“ stb. „Máskép talán már nem is találtad volna otthon.“ Helyesen: „Különben talán . . .“ „A gyerek meg fog menekülni.“ Helyesen: „A gyerek kilábol a bajból“ v. „meggyógyul“. „Rá van írva különben is, hogy meg kell csinálni a patikárosnak.“ Helyesen: „hogy sürgős v. hogy sietős v. hogy a patikáros sürgősen csinálja meg“ stb. „Igyekszik meghatottnak lenni.“ Helyesen: „látszani v. meghatottságot mutatni“. „A nehéz fekete drapériákat, a mit leszedett.“ Helyesen: „a melyeket.“ „Lép be kendővel a vállain.“ Helyesen: „vállán“. „Az asztalra ül, mintegy bátorítsa magát.“ Helyesen: „Mintegy saját bátorítása végett“ v. „hogy mintegy magát bátorítsa“. A többit mellőzzük. Megjegyzendő, hogy ezeket és hasonlókat nemcsak a személyek mondanak a jellemzetesség miatt, mert így még menthetők, hanem a szerző utasításaiban is éppen így előfordulnak s mutatják a kidolgozás gondatlanságát, elsietettségét.

De kivált bővelkedik magyartalanságokban, nyelvbéli csodabogarakban *A rajongó Bolzay lány* cz. „színmű“, melyről bizton állítható, hogy írója csak tél-túl tudja a nyelvet. Legyen elég néhány példa: „néhány magas támlájú szék mindenféle selymekkel és csipkéekkel, kihányva ide és *feldülva*“. Általában a „dül“ ige világosan nagyon megtetszett szerzőnek, mert mindegyre komikus értelmetlenséggel alkalmazza: „*Kamilla (feldülva)*“ . . . „*az egész feldült arcz előtt,*“ „egy csöppet megviselt, feldült . . .“ „Az egész alak szüziés és érzéki, egy csöppet feldült“. „Mártha megjelent. Egy csöppet fel van dülva, de túlzás nélkül . . .“ „Oly rendkívüli vagy olykor, egészen feldült . . .“ stb. „a feldült arczomat szegzem neked, a szívetmet, a szívemet, mint egy seb, a szívemet“. De elég ebből,

lássunk más példákat, melyek minden lapról könnyen idézhetőek: „Gyönyörű fej, vaskos és hullámos haj a homlok és arc fölött, különös, heves, érzéki és gyöngéd“. (Mindez t. i. a haj.) „S a mi hajta előre.“ „S védekezik.“ (Ezek mondatok.) Általában az ily mondatrövidékeket mindegyre önálló mondatokul használja. „Megsókolom a lábát, melyik hordozza . . .“ (Van-e, mely nem hordja?) „A szőke feje amint kivirul . . .“ „Csak néhány sor, *a mit* . . .“ „Mi van vacsora?“ Helyesen: „Mi van vacsorára“ vagy „Mi a vacsora?“ A ruha „fel van üdítve“. *Bolzayné* (egy magas, nyulánk asszony, a ki többet élt és érzett volna, ha nem katona-hitves). „A cselédség, *a ki* a szomszédba jár, hogy *jóllakjon* . . . Emberek . . . a kik a számlákat lobogtatják, a miket“ stb. „Fiatal arc, a fejr hajakkal . . .“ „a kik nézik *mulattatva* . . .“ Helyesen: „a kik mulatva nézik“. Ezt így más helyt is: „És Ottilia előtte, ropant mulattatva“. — „*kéklő* tekintetével a szemébe néz“. Hogy vagy mindég? Régi láttalak“ „ . . . hasztalan törekvés a remek eleganciákra“, Kamilla „a saját varázsát hallja.“ „Először van, hogy!“ . . . Helyesen: „Első eset“ vagy „Először tesztem . . .“ „Nem-e különös?“ Helyesen: „Nem különös-e?“ „En éppen jöttem haza tiz év után.“ (Szórend.) „ . . . selymek, a mik subognak . . .“ „mint egy lidércz, mely (a) lelkemnek világít, úgy tünt, hogy magam is a Fábry báljára megyek.“ „Bizonynyal eszembe se(m) jut a Fábry báljával képzelődni . . .“ „Egy távoli árnyalat szomorúság.“ „De egy hirtelen megtántorodásban valami mozgása van, egy végső küzdelme Bolzayért.“ „Isten vele.“ Helyesen: „Isten önnel“. „De ki akartam hozni.“ Helyesen: „De be akartam fejezni“ stb. „Az utakat, *a hol* veled eljöttem . . .“ „Az lenni előttem, a ki mindenkinél különb és zengzetesebb, az ember a hegyormon.“ (NB. ezt egy mérnök mondja.) „Bocsánatot kérek . . . mindég elvágatok . . .“ Helyesen: „elszólom magam“. „Gartenlaub kedves öreg úr, letünt eleganciák, melyek . . .“ „A híres bivalyok sohse nyerne végül . . .“ (Szórend.) „Oh lássa, csak maga tud ilyeneket mondani, Bolzay kisasszony. Mint a zsír, mint a balsam, rá egyenesen az ember szívére.“ (Van-e itt értelem?) . . . „sok viharokon átjöttem“. „Gépirni kellene.“ „Gépirni nem tudok.“ „Reggel, dél, este, — sötét“. „Legfölebb a homlokom zúzhatnám szét a falon előttem.“ Helyesen: „magam előtt“. „Két nedves, zöld szem és élesen kifestett száj a haloványban.“ „Még a ki fiatal volt is köztük, az is öregnek tünt.“ „Az együttes évek.“ „Igen finom és diszkrét és holdfényes.“ „Egy nagy asztalnál, együtt a többiekkel, semmi csengése nincs az ügynek.“ „Gyönyörű kék erek a nyakamban . . .“ „A tollakat is, a mit hozott . . .“ „A könnyeimet le se(m) mostam, a meg-

kinzott homlokom . . .“ Azt akarja mondani: „Sem könnyeim, sem megkinzott homlokomat le nem mostam“. „Kétségbeesett, a mint a forró nyomokról visszaroskadok hozzád felkutatva, nem! megtudva, meglátva az egész nyomort . . .“

Ezekben és sok másban, milyenek minden lapról idézhetőknél, nem csak a nyelvnek nem ismerése mutatkozik, hanem ezek sokszor valódi csodabogarak, értelem nélküli szóhalmazok. Ezekben szavak kerülnek össze, melyek csodálkozva nézhetnek egymásra, hogy miként kerültek össze. Valóban bámulni kell, hogy ezt a művet egy magyar drámabírálóbizottság elfogadta s most minden egyebet mellőzve, zagyvaságaival együtt, minden javítás nélkül színre kerülhetett.

Nem hallgathatjuk el továbbá azt a sajtósági visszavetést sem, melyet újabb szindarab- és elbeszélésíróink a névelővel elkövetnek. Ez ugyan nem magyartalan, de mindenesetre hiba, mert felesleges s könnyen kikerülhető lomposság. Legyen elég pár példa *A Janikából*: „Az első felvonás végéig megőrzi az önuralmát, akkor hirtelen tör ki az elfojtott indulatossága. *A kontya* részben lóg, de *az arca* már erősen püderezett . . . érzi a természetnek szépségét . . . babrálja *a* haját.“ „Csupa láz annak a gyerekek az arca és . . . zavarosak a szemei.“ „Befejezi *a* frizuráját, *a* mely divatos, szép, de mégsem izléses, mert *a* haj festett voltát *a* pompázatos volta miatt elárulja.“ „A vizsgálat nyomán, *a* melyet *az* imént megejtettem, arra *a* következtetésre jutottam“ stb. Pl. ez utóbbi mondatban mily könnyen kikerülhető a sok *a*: „A megejtett vizsgálatból azt következtetem“ stb. Természetesen az írásmód e hanyagságától a többi, itt említett darabok sem kímélnek meg. Mindezeket kiegészíthetném az *Attila* cz. darab nyelvi és verselési furcsaságaival, mely, bármi különös, szintén a Nemzeti Színházban került színre s élte le pár napnyi életét; de nem akarom túlságosan lefoglalni a T. Akadémia figyelmét. Azonban hallgatással sem lehetett mellőzni őket; mert ha senki sem veszi is figyelembe nyelvünk ügyét, ha íróink egy része azt mondja is, hogy hiszen mindez mindegy, sőt hogy a hasznon kívül minden mindegy: Akademiánknak, mely első szabályai szerint a nyelv öreként alapított meg, ezt közönyösen vennie nem lehet. Természetesen ezek az íróink megint azt fogják mondani, hogy a T. Akadémia és bíráló nekik ellenségeik; holott pedig ők ellenségei, megengedem, nem akarva, de mindenesetre gondatlanságból, a magyar nyelvnek, a magyar irálynak és grammatikának. Mind ezt nemcsak mi mondjuk. Egyik napilapban is olvastam nemrégiben a következőt: „Ma már az új magyar irodalom a nyelv békőiből is felszabadította magát“. Ezt egy hiba megrovására írta.

Szerencsére nem mind írnak így. A nyomtatásban meg-

jelent művek közül is nyelvileg másfélék, t. i. jók, a Móricz Zsigmond kis darabjai, a Pekár Gyuláé, Nagy Endréé s a mennyire előadásból ítélehetünk, mert nyomtatásban nem jelentek meg, a Hevesi Sándoré, Földes Imre két darabja. (*Az arczkép, Nincs tovább.*) Tehát ezek közül választotta ki a bizottság azt a művet, melyet jutalmazásra kíván ajánlani a T. Akadémiának.

Itt mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az 1911-ben színre került művek közül ú. n. tartós sikert, az 1910-ik évi művek közül egy párral ellentétben, egy sem aratott s így a bizottságot első sorban az irodalmi szempont vezette, melyet különben is a pályázati feltételek egyenesen megkívánnak. Így esett választása *A zseni* cz. háromfelvonásos műre, mely a Franklin-társulat kiadásában jelent meg, melyet éppen ezért kissé részletesebben ismertetünk.

Szerzője e művét „tragikomédia“-nak nevezi s voltaképen háromfelvonásos vígjáték, némi keserű mellékizzel, mely azonban e műfajjal megfér. Alapgondolata az az ismert tapasztalat, hogy az ügyes, világban jártas, a világot értő svihák nemcsak kihasználja az álmokat, saját eszményeit keresze, a maga külön, felsőbb világában élő. a gyakorlati életbe minduntalan belebotló lángészt, hanem egyszersmind ennek vállain magának vagyont, állást, tekintélyt szerez s elhalászsza előle a szeretett nőt is.

Ez tehát a problema, mely, mint látjuk, nem új, de ez nem is szükséges.

Lássuk, miként oldja meg?

A mű hőse Bernyey Rudolf, híres zeneszerző, a ki éppen egy nagy symphonian dolgozik. Műveivel hírnevet, sok pénzt szerez, különben pedig „szemüveges, vézna fiatalember“, mondja szerző az utasításban, a ki teljesen alkalmatlan minden gyakorlati kérdésre. Ezeket helyette unokatestvére, György végzi, egy képesített mérnök, ki azonban jobbnak és kellemesebbnek, de jövedelmezőbbnek is tartja az impresario szerepét lángeszű rokona mellett, a kit teljesen pórázon vezet, de igyekszik is magát nélkülözhetlenné tenni. Egyébként, mint a ki kiválóan sportot űz és animalis életet él, „csinos, erőteljes fiatalember“. Ő alkudozik a kiadókkal, rendezzi a hangversenyeket, felel az interview-jelő hírlapírónak, bontja fel és válaszol a levelekre s éppen e foglalkozásával kezdődik a darab.

Mint ilyen, kiveszi rokonából, hogy szerelmes Kilinyi bankár leányába, Ágnesbe, kivel kiadójánál ismerkedett meg. Azóta köztük kis idyll fejlődött ki, mely Rudolf egész lelkét betölti, dalt ír hozzá a symphonia befejezése helyett s nősülésre gondol, mert azt hiszi, hogy a leány megérti és szereti őt. Természetesen György felháborodik miatta vagy inkább felhábo-

rodottnak mutatja magát, mert félti helyzetét, de hogy annál nélkülözhetetlenebbnek mutassa magát, kijelenti, hogy érzi, hogy nincs rá szükség s menni akar, mi Rudolfot csak annál inkább rákésztja a marasztalásra, pedig tényleg György kíméletlen, sőt durva. Eközben jön Ágnes és kísérelje, ki egyszersmind rokona, Marie, kik maguk hozzák fel egy nagy estélyre a meghívót, melyen Rudolf el fogja játszani symphoniáját. György búcsúzik s teszi, mintha menne, tényleg úgy mesterkedik, hogy impertinensül ott marad, mert a leányt látni akarja s aztán kieszelni, hogy az új változást miképen iktassa be terveibe. Az így kifejlett párbeszédéből megtudjuk, hogy Ágnes egy felületes, átlagos ifjú leány, kit csak a zeneszerző híressége érdekel; Marie, a szegény rokon pedig egy mélyen érző s a szerzót egész nagyságában megérteni bíró nő. Ekkor György azonnal kész a tervvel, hogy a leányt magának szerzi meg. Eddig az I. felvonás.

A II. felvonás maga az estély, melyen ott van a közoktatásügyi államtitkár is. Ezen megjelenik hivatlanul György is, ki bejelenteni jött, hogy Rudolf gyengélkedik s nem jelenhet meg. Az egész azonban csak álhír, a miről már előbb is szó folyt és az ő mesterkedése, mert ez az az ürügy, melylyel betolakodik. Egyszersmind meg akarja mutatni hatalmát, hogy ő mégis rá tudja bírni Rudolfot a megjelenésre, holott pedig ledugta Rudolf szekrénye kulcsát, hogy míg az frakkjához jut, neki módjában legyen megjeleni, magának kedvező talajt egyengetni. Ezért, hogy Ágnes előtt Rudolfot neveltségessé tegye, tudva, hogy a neveltségessé, elmondja a frakk történetét éppen akkor, mikor aztán a leány hahótája alatt Rudolf belép. Rudolf zavarában még a leánynak hozott virágot sem bírja átadni, annál kevésbbé szerelmét megvallani s így hősiesen Marie vállalja magára, hogy ezt Ágnesnek megmondja, holott a művészt ő már régóta szereti, de egyszersmind gyámságában sajnálja is. Most kezdődik a symphonia. Györgynek ügyes föllépésével már eddig is sikerült a háziakat megnyerni, a symphonia alatt pedig elhatározza a helyzet teljes kiaknázását, természetesen Rudolf rovására s a maga hasznára, már akár a háziasszonynál, akár a leánynál.

Mindebben segíti a véletlen is. A symphonia alatt kijön a háziasszony s György előbb, mintegy megragadva az alkalmat, neki udvarol, de midőn közben belép Ágnes, úgy fordítja, hogy megkéri tőle Ágnes kezét, a kiről már előbb sejtí, hogy némileg érdeklődik iránta s midőn kiszalasztja, már mint ő mondja, ezt a titkot, távozik vagy inkább távozást színel, de nem megy. Míg az előszobában van, némi magyarázat történik anya és leánya közt s midőn György visszatér búcsúzni, úgy bírja fordítani, hogy mégis marad s most Ágnessel kerül össze. Rögötn

belátja, hogy itt a sentimentalismus semmit sem ér. Elből letárgyalják Rudolfot, kisül, hogy Ágnes nem szereti a tragibus végzetű lángezeket. Ezt már sejtettük. Most egy nagyon jó megírt párbeszéd következik, melynek vázlatja ez:

Ágnes. Most folytassa.

György. Mit?

Ágnes. Hát a mit a mamának mondani kezdett.

György. Az nem lehet.

Ágnes. Ne tétesse magát, a mama megmondta, hogy rólam volt szó.

György. Számítottam rá; de magával nem beszélhetek úgy, mint vele, mert ő . . . egy más generatio.

Ágnes. S velem hogy beszélne?

György. Nem térdelve, hanem szemben ülve.

Ágnes. S azt mondaná, hogy imádandó vagyok.

György. Ez ugyan igaz, de még sem mondanék ily banalitást, már soknak mondtam, mert sok szép lány van s bolond, ki választani bírna.

Ágnes. Ű-ű-űgy?

György. Űgy! E helyett egészen őszintén azt mondom, hogy önnek van egy mindennél szebb tulajdona . . . ön istenien gazdag.

Ágnes. (Feláll.) Menjünk, hallgassuk a hangversenyt.

De György nem szalasztja el az alkalmat. A kissé túlságosan modern leányt valósággal saját merész fegyvereivel hozza zavarba, míg Ágnes belátja, hogy ők tulajdonképen egyformák, két modern suhancz, két jó pajtás. kiket a sors egymásnak teremtett. Ágnes ugyan még védekezik, érzi, hogy valami komédiázás, ámitás, hazug számítás van az egészen, de védekezése csupa formalitas, mint annál, a ki csak azt akarja, hogy meggyőzzék és nőül kérjék. Eközben a hosszú symphonia alatt előbb Kilinyi, majd mind többen jönnek ki a teremből s ezalatt György, ki már a zongoránál ült, egy kuplét kezd énekelni, a mely akkora tetszést arat, mintha az estélyt egyenesen számára s miatta rendezték volna. Az államtitkár meghívja saját estélyére is és Rudolf meglehetősen kiürült teremben fejezi be játékát.

A III. felvonás György esküvője Ágnessel, melyen maga Rudolf játszsza el egy új nászindulóját. Természetesen Marie nem mondta meg Ágnesnek, hogy Rudolf szereti s nőül akarja venni, célja sem lett volna, de e mellett önzésből sem mondta meg. A templom ajtaja előtt hosszabb várakozás alatt Rudolf és Marie párbeszédéből végre Rudolf megérti, hogy a leány szomorúsággal vegyes érzéssel és megértéssel szereti őt s tulajdonképen maga is belátja, hogy ez az egyetlen lény, kivel ő úgy beszélt párszor, hogy érző lélekre akadva, önkénytelenül

legbelsőbb érzelmeit tárta fel. A végső vallomásra azonban most még nem kerül sor, mert jön a nászmenet s zárva találja a főkaput. Most György egész kíméletlen rátartisággal, sőt brutalitással nyitattja ki s a várakozás alatt a „parvenu, mais non arrivé“ fölényes durvaságával viselkedik. Rudolf csakugyan eljátszsa a nászindulót s úgy belemerül a játékba, hogy észre sem veszi a násznép elvonulását. A sekrestyés kiabálására egyedül jön le a karzatról, elfelejti a borral való adását s mikor elkésve odanyújtja, a sekrestyés ujjára csapja az ajtót. Egyedül, tanácstalanul marad, szerencsére jön Marie, „odalép hozzá és megfogja a kezét“. Lassan levezeti, melylyel a szerző mintegy jelképezi, hogy így fogja anyai gondossággal végig vezetni az életen ezt a lángeszű, de tehetetlen embert.

Ezzel végződik a darab.

Látszik ebből a rövid vázlatból is, hogy a szerző jól, következetesen oldotta meg feladatát. Mindvégig érdekes, csak a III. felvonás kissé üres, mintegy tárgyaltan, de ez sem érdektelen. Erőszakolt és csakis darabföltelék, a dologra nem is tartozó, itt a koldusok és fényképészek veszekedése, melyeket, mint a lényegre nem tartozókat, nem is említettem a vázlatban. Ki kell emelnünk azt is, hogy a különben jól választott cselekmény egészben véve sincs eléggé kimélyítve. Az egész elnagyolt, mintha szerző nem vett volna elég időt és fáradságot, hogy elmerüljön benne s eléggé kiaknázza. Talán az is felesleges, hogy a művészt éppen ily tehetetlennek rajzolja, mert végre ebben az alakban és fokban az élet még sem egészen igazolja, de az is való, hogy tervéhez ez szükséges volt. Egyébként élénken, kellemesen, fordulatosan, változatosan s kevés kivétellel jó, hibátlan nyelven van megírva, mint olyan író műve, ki már hosszabb elbeszélő- és regényíró-gyakorlaton ment át. Kérdés lehet, hogy a mű miért nem tartotta magát a színpadon hosszabb ideig? Mi okát főleg abban leljük, hogy a szerző elfeledkezett a színpadi sikerre nézve egy lényeges kellékről, t. i. nem rajzolta alakjait elég vonzóknak, kik a nézőt mélyebben érdeklik s ez mint tudjuk, igen sok, talán a legtöbb esetben döntő körülmény. Talán a közönség számba vette azt is, hogy nálunk oly lángész, minő Rudolf, nem volt, de ilyen formán kiaknázható művészek sincsenek s így nem vehette elég realitátnak, a mi a jelen korból merített műveknél mellőzhetetlen.

Mindezekből látszik, hogy nem remekművet ajánlunk jutalmazásra, de mindenesetre kiválóbb írói művet s ezért a bizottság szótöbbséggel, mert egy bíráló a jutalom ki nem adása mellett nyilatkozott, ajánlja, hogy az 1911. évi Vojnits-jutalom Nagy Endre *A zseni* cz. színdarabjának adassék ki.

Jelentés az 1912-iki Vojnits-jutalomról.

(Fölolvasta Császár]Elemér l. tag 1913. január 27-ikén.)

A M. Tud. Akadémia drámai jutalmai között kétségkívül a legézszerűbb s a Karácsonyi-díj után a legértékesebb az özvegy Vojnits Tivadarné végrendelete értelmében évenként hirdetett s az elhúnyt úrnőről elnevezett Vojnits-jutalom. Míg a többi drámai pályázat, különösen a melyeknél az abszolút érték föltétele nincs kikötve, szinte rászabadítja a kezdő és tehetségtelen szerzőket az Akadémiára, s a bírálóknak a kezdetleges, minden írói készség nélkül szükölködő színművek egész tengerét kell megúsniuk, a Vojnits-díjért csak azok a magyar drámák versenyeznek, melyek egy-egy évben valamelyik fővárosi színpadon első ízben előadattak. A selejtezésnek hálátlan és fárasztó munkáját az Akadémia bírálói helyett így elvégzik a színházak igazgatói, megfojtva már bölesejükben az életre nem hivatott drámai szülöttek. A végrendelet alapján készített Ügyrendi szabály (143. §.) a maga határozott korlátozásával még inkább megkönnyíti a jutalom odaítélését, mert a kitüntetendő drámából megkívánja, hogy a *színi siker* és *irodalmi érték* kettős követelményét egyaránt teljesítse. Ezen szempontok figyelembe vételével látott munkához a bíráló bizottság, melybe az Akadémia eredetileg *Herczeg Ferencz* r., *Voinovich Géza* és *Császár Elemér* l. tagokat küldte ki. Mivel azonban Herczeg Ferencznek egy drámáját az év folyamán színre hozta a Nemzeti Színház, s így ő is a pályázók közé került, Voinovich Géza pedig gyöngékedése miatt külföldi tüdülöhelyet keresve föl, hosszabb ideig távol élt a fővárostól, helyüket az Akadémia *Heinrich Gusztáv* r. és *Ferenczi Zoltán* l. tagokkal pótolta. Alólirottra, az eredeti bizottság megmaradt tagjára, hárult a kötelesség, hogy a bizottság döntéséről beszámoljak és azt a tek. Akadémia előtt megokoljam.

Az elmúlt 1912-ik esztendőben a következő új magyar drámák kerültek színre Budapesten:

január 10. FARKAS PÁL, *A varsányi csata* című vigjátéka (Magyar Színház);

- január 12. FELD MÁTYÁS és FARAGÓ JENŐ, *Gróf Schlézingер* cz. bohózata (Budapesti Színház);
- „ 22. TIMÁR BÉLA, *A munka* cz. színműve (Kamara-játék);
- „ 27. BIRÓ LAJOS, *A rablólovag* cz. színműve (Magyar Színház);
- február 3. SZOMORY DEZSŐ, *Györgyike drága gyermek* cz. színműve (Vigszínház);
- „ 22. BIRÓ LAJOS és LÉNGYEL MENYHÉRT, *A czárnő* cz. vigjátéka (Nemzeti Színház);
- márczius 8. FERENCZY FERENCZ, *A szerelem útjai* cz. színműve (Nemzeti Színház);
- „ 22. HERCZEG FERENCZ, *Éva boszorkány* cz. színműve (Nemzeti Színház);
- „ 30. PÁSZTOR ÁRPÁD, *Innocent* című színműve (Vigszínház);
- április 17. HEGEDŰS SÁNDOR, *A kalandor* cz. színműve (Vigszínház);
- szzeptember 21. BENEDEK MARCZELL, *Az erősebb* című színműve (Nemzeti Színház);
- október 19. NAGY ENDRE, *A miniszterelnök* című színműve (Magyar Színház);
- november 8. GÁBOR ANDOR és LIPTAI IMRE, *A sarkantyú* cz. színműve (Nemzeti Színház);
- „ 9. MOLNÁR FERENCZ, *A farkas* cz. vigjátéka (Magyar Színház);
- december 13. BENEDEK ELEK, *Falusi bohémek* cz. idyllje (Nemzeti Színház);
- „ 28. BÁNFFY MIKLÓS GRÓF, *A Nagy Úr* cz. tragédiája (Magyar Színház).

Összesen tehát 16 eredeti dráma: az utóbbi évek terméséhez viszonyítva az 1912-ik színházi év nem mondható, a mi a mennyiséget nézi, gazdagnak. Műfaji szempontból is kevés az előadott drámák között a változatosság. Komédia és tragédia csak mutatóba akad köztük, majd mind az ellentéteket inkább tompítva mint kiélezve, a cselekvényt mozgató szenvedélyeket inkább mérsékelve mint fokozva csak hangulatával közeledik a két szélső műfaj, a tiszta vig- vagy szomorújáték felé, lényegében azonban középfajú dráma, színmű a szónak szorosabb értelmében. Íróink egyforma kedvvel merítenek a letűnt korok életéből és a jelen társadalmának mozgalmából, fölkeresik a fejedelmi palotát, a főúri kastélyt, a polgárember házát, s bár képzeletük legszívesebben fővárosunk világában időz, időnkint elkalandozik a mesés kelet földjére s az álmok bűvös-bájos

országába is. Csak egy hiányt érzünk. A magyar népet, a magyar parasztot nem láttuk egyetlen egyszer sem fővárosunk színpadjain. Nem énekes, tánczos népszínművet vártunk, stilizált, ünneplő ruhába bujtatott paraszttal, sallangos, szóvirágos dictióval, hanem a népdramának azt a hajtását, melyet Rákosi Jenő ültetett el a *Magdolnával* s Gárdonyi Géza meg MórícZ Zsigmond fejlesztettek tovább a parasztdráma s a parasztvígjáték felé. Nem ismerik költőink az igazi magyar paraszvilágot, vagy nem tartják elég érdekesnek, drámai földolgozásra hálás tárgynak az egyszerű népi lélek vágyait és küzdelmeit, örömeit és csalódásait? Bármi is az ok, a jelenség igen sajnálatos.

A maga egészében az esztendőt bátran az eredményesebbek közé számíthatjuk. Egy-két, de valóban csak egy-két drámát kivéve, a többi mind egy vagy más szempontból számot tarthat az érdeklődésre. Gyorsan perdülő cselekvény, érdekes helyzetek, rokonszenves környezet és tiszta levegő, maró szatira, egy nagyszerű szerep legkitünőbb színésznőnk egyéniségéhez szabva, vagy a legrosszabb esetben egy teljesen megbomlott idegéletű leánynak erkölcsi érzékünket fölháborító tettei még olyan drámákra is ráirányítják egy-egy pillanatra a figyelmet, a melyek különben menten elmerültek volna a feledékenység sötéten örvénylő árájába. Sőt tovább mehetünk. E 16 drámának vagy a fele a Vojnitsjutalom két követelményét — irodalmi becs és színpadi siker — valóra is váltja, a legnagyobb részük természetesen nem együtt a kettőt, hanem egymástól függetlenül: az egyik, a mint előadásainak nagy száma bizonyítja, szórakoztatva a mulatságra sóvár közönséget, a másik kisebb-nagyobb mértékben gyönyörködtetve a művészet követelményeire esküdő kritikust. Az előbbiekre a színház, az utóbbiakra az irodalom tart több-kevesebb jogot. Színpadi siker és irodalmi érték ma is épp oly éles ellentétként állanak egymással szemben, mint a negyvenes-ötvenes években, mikor a költői és színi hatás jelszavai választották el az elmélet és gyakorlat embereit, s legjelesebb kritikusaink, Henszلمان meg Erdélyi, Salamon meg Gyulai tudásuk egész erejével szállottak síkra azok ellen, a kik e kérdésben az övéktől eltérő véleményt nyilvánítottak.

A két elv, a két álláspont ütközője a több mint félszázadja megindított s az új században ismét elmérgesedett irodalmi küzdelem folyamán mind jobban eltolódott, s mivel a kérdés heyses megoldása nemesak a jelen concret esetben nyújt biztos zsinórmértéket a megjutalmazandó mű kijelölésére, hanem a gyakorlati értéken fölül elméleti jelentőségű is: legyen szabad kissé részletesebben kitérni magának a problémának megvilágítására.

Vajjon a színpadi siker és az irodalmi érték valóban oly

kibékíthetetlen ellentétben állanak, a mennyire az utolsó évek tapasztalatai alapján joggal gondolhatnók? Vajjon abból, hogy a modern színpadokon, s nemcsak nálunk, hanem külföldön is, épp azok a színművek keltették a legnagyobb hatást, melyeknek igazi irodalmi értékét kétségbe vonta a tudományos kritika: szabad-e azt következtetnünk, hogy viszont az aesthetikai alapról értékeseknek hirdetett drámák mondjanak le a színpadi siker reményéről s a nagyközönség élénk tetszése helyett érzék be az aesthetikusok száraz dicséretével? Éppen nem, hiszen a dráma, lényege szerint, nem egyes kiválasztottaknak, hanem a nagyközönségnek, nem olvasásra, hanem előadásra készül, avval a czéllal, hogy hivatásos színészekről a nyilvánosság előtt eljátszva, egyetemes hatást keltsen. S ha a drámairodalom egyes jelenségeit nem *sub specie momenti*, hanem *sub specie aeternitatis* tekintjük, azt látjuk, hogy a két követelmény a legtokéletesebb harmoniában egyesülten jelentkezik már több mint kétezer év óta. A görög tragikusok, Shakespeare és Molière drámái, s ha szabad mellettük a mi herosaink műveit is említeni, a *Bánk-bán* és *Az ember tragédiája*, melyeket a tudomány e műfaj legjelesebb példáinak tart, a színpad ítélőszéke előtt is diadallal álltak meg helyüket.

Manapság azonban, s már vagy százhusz esztendeje — gondoljunk Kotzebue sikereire Goethe életében — tagadhatatlanul megvan az ellentét, ha nem is annyira, hogy értékes dráma nem arathat a színpadon sikert, de annyira mindenesetre, hogy sokkal inkább számíthat tetszésre az a dráma, mely a művészet törvényei helyett a maga kora közönségének ízlését tartja szem előtt, mely nem aesthetikai, hanem más érzésekre kíván hatni, mely a drámai hatás tiszta eszközei helyett olcsó mesterfogásokat használ, vagy a mint Erdélyi János mélyebben, de elvontan fogalmazta: a dráma eszméjén és igazságán kívül keresi támaszpontját.

Mit jelent ez, s mi különbözteti meg az irodalmi értékre törő drámát attól, mely pusztán a közönség tapsait vadászsza? Az, hogy a mit az aesthetika megkövetel a drámától: egységes, a jellemekre épített s következetesen fejlesztett cselekvény, lélektani igazság az érzések és szenvedélyek festésében, a tiszta komikum és tragikum mint a vígjáték, illetőleg szomorújáték alapja — mindezt a pusztán színi hatás kedvéért megírt dráma fölöslegesnek tartja, pótolja képtelen, de érdekfeszítő mesével, az epizódok és betétek kusza sorával, riktó és túlzott, pszichológiailag érthetetlen jellemekkel, az érzéki elem discret éreztetésével vagy szemérmetlen föltárásával.

S ezen kívül mennyi eszköz áll az élelmes író rendelkezésére, ha a mai közönségre hatni kíván. A mai világban a

színházba járók legnagyobb része demokrata és liberalis, szeret kaczerkodik a nemzetközi eszmékkel és törekvésekkel s alacsony vagy szegény sorsból magasra fölküzdvén magát vagy legalább is tisztas vagonra tévén szert, büszke személyes kiválóságaira, melyeknek emelkedését köszönhette: energiájára, eszélyességére, kiméletlenségére, önzésére. Elgondolható, milyen nagy sikerrel kecsegtet ezeknek a körülményeknek kiaknázása. A maradiság legbiztosabb ismertető jelei: a hazafias, erkölcsös, vallásos érzelem szemben a nyugati haladás divatos jelszavaival, az osztály-érdekek és a társadalmi ellentétek hangoztatása; az elpetyhült arisztokratának szembeállítás a nemzetgazdasági stréberrel, az ügyetlen, félbemaradt gentrynek a számitó üzletemberrel, az élheterlen bivatalnoknak a szabad pályák nagyeszü hőseivel, a tisztalelkü fiatal leánynak a szabad szerelem elvét arczáatlan nyíltsággal megvalósító érzéki asszony: a mai színpadokon már önmagában tapsvihart jelent, mert hiszen a közönség nagy része egyik vagy másik alakban mindenesetre magára vagy legalább arra az ideálra ismer, melyet magának megalkotott.

Úgy gondolom, ezek alapján biztosan el lehet különíteni a drámáknak két csoportját, azt, mely pusztán színi hatásra törekszik, attól, mely tiszta művészi czélok megvalósítását tüzi maga elé. Mégis arra a vonásra, melyet döntő kritériumul kívánok tekinteni, külön is fölhívom a figyelmet. Erős meggyőződés, hogy eleve lemond az irodalmi elismerés követeléséről az a dráma, mely nem egészével, hanem pusztán részleteivel kíván hatni, melyben a dráma alkotó elemei — a cselekvény egyes mozzanatai s a cselekvény hordozói, a jelleme — önmagukért vannak s nem az egész dráma szolgálatára. Mindazon aesthetikai követelmények között, melyeket a tudomány a költői műtől, így a drámától is megvár, legfontosabb a hangulat és hatás egysége; a mely dráma ezt a föltételt nem valósítja meg, az arathat nagy sikert a színpadon, de irodalmi értéket nem tulajdoníthatunk neki.

Talán kelletténél több szóval határozta meg álláspontomat, de szükségét éreztem, hogy tisztán láttassam azt az elvi alapot, a melyről a Vojnits-jutalomra szóba kerülhető drámák közül kirekesztem a mult esztendő legnagyobb színpadi sikerét, Molnár Ferencz *Farkas*-át. Bár Molnár a színművében rendszerint csak helytelen, de nem vétkes eszközökkel keresi a sikert, bár a levegője tisztább, a fölfogása tisztultabb, mint egyik-másik népszerű társáé (*A rablólovag*, *Györgyike drága gyermek*, *A czárnő*) és a hatásos fogások megvalogatásában is óvatosabb, aránylag kevésszer él velük: mégis erős a meggyőződésünk, hogy hiányzanak belőle azok a föltételek, melyeknek megvalósítása a drámát irodalmi értékűvé avatja. Nem akarok ismét-

lésekbe esni s ezért csak utalok az imént előadott karakteristikonokra. A ki *A farkas*-t ismeri, s fölteszem, hogy mindannyian ismerjük, ha elfogadja megállapításaimat, a színművet kétségkívül azon drámák csoportjába osztja, melyek nagy színi sikert arattak, anélkül hogy irodalmi hatást tennének.

Mellőzve *A farkas*-nál csekélyebb értékű, de szintén nagy színpadi sikerű drámákat, a színművek második csoportja felé fordulok. Azoknak a drámáknak, melyeket ebbe a csoportba osztok, közös vonásuk egyrészt az, hogy mindegyiket komoly írói törekvés keltette életre, másrészt, hogy kettő kivételével nem lett színpadi siker az osztályrészük. A Vojnits-jutalomra tehát már ezért sem tarthatnak számot, s így inkább csak *honoris causa* említem őket. Szerzőiktől nem lehet elvitatni, hogy határozott irodalmi ambitio vezette őket drámáik megalkotásában, s egész erejükkel, tehetségük legjavával iparkodtak megvalósítani a lelkükben élő ideált. S ha nem, vagy csak félig-meddig érték célzt, nem akaratukon, hanem erejükön mult vagy a tárgy hálátlanságán. Így inkább csak az igyekezetet, mint az eredményt dicsérhetjük *A sarkantyú*-ban és *Az erősebb*-en. Gábor Andor és Liptai Imre színművének, *A sarkantyú*-nak, már eleve lerontotta hatását a kietlen tárgy, az erőszakolt mese, az ellenszenves szereplők. Bármilyen hü képet ad is az életről, ez a kép csak visszariaszt, s nem szánalmat, hanem sivár hangulatot kelt a nézőben. A szerzők minden kitűnő írói tulajdonsága nem tud megbirkózni a rosszul választott problémával. Benedek Marcell drámája, *Az erősebb*, egy fiatal író első próbálkozása. Nem volt ereje a föladathoz, de maga az alap gondolat, az öregek ellen föllázadó s őket eltaposó fiatalok győzelme — noha a kivitelben elhalványul — határozottan erős drámái érzekre vall; a történeti milieu rajza nem hü a korhoz, hősei között több az elrajzolt vagy gyöngébben megrajzolt, de a dráma dictiójában szokatlan erő és jellemzetesség esendül föl. *Az erősebb* kétségkívül elhibázott mű, de egy szebb, értékesebb, sikerekben gazdag pálya kezdetét véljük benne látni.

Határozott balsiker kísérte Ferenczy Ferencznek *A szerelem útjai* című regényes színművét, s ezt annál inkább sajnáljuk, mert ez a dráma, ha megnyerte volna a közönség tetszését, a Vojnits-jutalom legkomolyabb jelöltjei közé tartozott volna. A költő előtt egy nagy *conceptio* lebegett: négy önálló kis drámával s az ötödikkal, mely mint keret egységbe foglalta a másik négyet, a szerelem evolúcióját akarta bemutatni, azt a fejlődést, mely ennek a legáltalánosabb érzelemnek természetében évezredek folyamán, az ősidőtől a jelen korig, végbement. A mérész *conceptió*val azonban nem párosult hozzá méltó componáló tehetség. A keretül szolgáló cselekvény leleménye szegényes, s

a belefoglalt jelenetek — a tulajdonképeni dráma — nem olvadhat össze egységgé, megmaradtak a maguk önállóságában s ennek következtében elhalványult maga az egészet átható alapgondolat is. Így bár a színmű fölvonásról fölvonásra emelkedik, nem tudta megkapni a közönséget, mely nem látott a változatos színekben mást, mint pusztá képeket; kissé elrejtett tendenciájakat, egymással való kapcsolatukat pedig épp úgy nem értette meg, mint azt az alapgondolatot, melynek illusztrálására készültek. Ez még érthető. De arra már valóban nem tudunk objectív magyarázatot, miért maradt oly érzéketlen közönségünk a dráma költői szépségei iránt. A harmadik és még inkább a negyedik kép, Sappho tragédiája és Soror Mária Immaculata megdicsőülése, annyi igazi, mely érzelmi elemet tárnak föl s olyan gazdagok költői szépségekben, hogy önmagukban, kiszakítva a keretből, legújabb irodalmunknak valóban értékes alkotásai közé tartoznak.

Az irodalmi ambitio szülte drámák közül a nézőtér tapsa mindössze két művet tüntetett ki, Bánffy Miklós tragédiáját. *A Nagyurat*, s Herezeg Ferencz színművét, *Az Éva boszorkányt*. Az előbbi a mult év utolsó napjai óta állandóan szerepel a színen, az utóbbi majd egy esztendeje tartja magát a műsoron s a Nemzeti Színházban eddig 23 előadást ért meg, a mi — tekintve, hogy ez az állami intézetünk a legkülönbözőbb művészi törekvések ápolására van hivatva — kétségtelen jele a színpadi sikernek. E két dráma közül kellett a bizottságnak választania s a bizottság több ízben alaposan megvitatva a versenytársak érdemeit és fogyatkozásait, egyhangúlag az utóbbinak ítélte a pálmát.

A Nagyúr, mely typusa szerint a Judith-drámák közé tartozik, szintén nagytehetségű költő komoly munkája. Sőt több annál: a történelem szellemétől ihletett művésznek költőileg elgondolt alkotása, a melyben ott érezzük, ha nem is zavartalanul, a tragikum főnségesen komor hangulatát. De inkább csak a hangulatot érezzük tragikusnak, mint magát a katastrophát, mert nem látjuk azt a kikerülhetetlen végzetszerűséget, mely a tragikus hősöket bukásukba sodorja, nem látunk hatalmas, határozott célra törő szenvedélyeket, melyeknek összeközlése igazi tragikus bonyodalmat szülne. Az egész inkább mozgalmas, mint drámai. A lélek, a melyben a tragédia fogant, művészi, de a kéz, mely alkotta, nem eléggé gyakorlott; az értékes márvány nem engedelmeskedett a szobrásznak úgy, a mint kívánta. A cselekvény nehézkesen indul, az első két felvonás szinte egészen fölösleges, a bonyodalom sem egységes, az egész széthull kisebb tableauakra. Az egymást váltó események közül sok csak lazán van fölfűzve a cselekvény fonálára, s éppen a sok episodikus részlet miatt nem marad a köl-

tőnek ideje hősei lelkét megértetni. Sejtjük, hogy több lappang bennük, mint a mennyit nyilatkozni látunk. Mikolt, a gót herczegnő, Attila neje és gyilkosa, complex lélek, sok finomsággal dolgozva, de hogy viselkedését megértjük, azt inkább Hebbel *Judith*-jának, mint magának a drámának köszöni. Egyéni vonások helyett a tipikusak emelkednek ki, és sem fakadó szerelmét, sem szörnyű tettet nem látjuk a fejleményekben megokolva. Attila, a rettentő nagyúr, valóban hatalmas, uralkodói alak, tele erővel, méltósággal — noha nagyságának bemutatása kissé színpadias — s legnagyobb a tragédia végső jelenetében, mikor megtudja, hogy Mikolt megmérgezte. Az az Attila azonban, a ki fönséges nyugalommal, az eleget élt ember lemondásával fogadja a halált, nem a történelem Attilája, de nem is a rettentő nagyúr, a milyennek a drámában láttuk, hanem egy római philosophus, egy a stoa hívei sorából. Bánffy grófnak e darabjában is értékes írói tulajdonságok nyilvánulnak: bizalommal várjuk tehetségének újabb nyilvánulását, a melyben költői lelke a benne rejlő erőt művészibb formába tudja majd kényszeríteni.

Az *Éva boszorkány* szintén nem remekmű s Herczegnek sem tartozik legkiválóbb alkotásai közé. Ha az irodalmi érték fogalmát szigorúan kívánnók értelmezni s csak olyan művekre alkalmaznók, melyek előreláthatólag nemzeti irodalmunknak állandó kincsei maradnak, akkor az *Éva boszorkány*-t sem tüntetnők ki a Vojnits-jutalommal. Nyilvánvaló azonban, hogy sem az öröklagzó úrnő, sem az Akadémia nem ily értelemben használta a szót, hiszen örökbecsű művészi alkotás éppen a dráma terén igen ritka s évtizedek mulnának el a nélkül, hogy a jutalomra méltó drámát tudna megnevezni a bizottság. Meg kell elégednünk, ha a színi sikert aratott drámák között olyant találunk, mely aesthetikai szemmel tekintve társait egy vagy más tekintetben meghaladja, mely a művészet tiszta eszközeinek felhasználásával kelt drámai hatást, ha ez a hatás nem is olyan határozott és harmonikus, mint a költő előkészítette.

Herczeg színműve éppen abban erős, a miben a *Nagyúr* a leggyöngébb, a fölépítésben. Az organikus mese, a tervszerű szerkezet a magyar epikus és drámai műveknek gyöngé oldala már vagy félezer év óta, s a compositionának igazi művészei, mint Katona József és Arany, ritka jelenségek. Herczeg ebben a tekintetben a kivételek közé tartozik, regényeit és drámáit nemcsak jól gondolja el, hanem az igazi művész biztonságával alkotja is meg. Legújabb színművében is egységes, kerek, szerves mesét nyújt. Sajátságos az *Éva boszorkány* meséje. Költött történet, beleállítva a középkori milieube, a melyhez hozzásimul, anélkül hogy specialis középkori történetté válnék. Van

valami örök emberi magja — hősei már névtelenségükkel (a hercegnő, a gróf, a deák) utalnak typus voltukra — s az egésznek symbolikus értelme. Látszólag romantikus mesejáték. Hőse a gyermekleányi sorból alig kinőtt Éva hercegnő, a kit félelmes szomszédja, a goriziai gróf, éppen kiűzött várából. Egy szál ingben menekül. A közeli nádasban egy kőbor hegedűsre bukkan, s ez az első férfi, a ki a szerelem néma és mégis beszédes rajongásával tekint reá, megejti szívét. Szerelemre gyullad, de az idyllnek véget vetnek a gróf katonái, a kik fogságba hurcolják a hegedűst. A hercegnő, hogy kiszabadítsa, engedelmeskedve a primás felszólításának, elfogadja a gróf ajánlatát, a ki nőül kéri. Még aznap estére kitiűzik az esküvőt, melyet fönn Bölönyvárbán, Éva hercegnő hegyi kastélyában, fognak megtartani. Éva kíséretével fölvonul a várba, de este a gróf maga helyett íródeákját küldi, azzal a gögös üzenettel, hogy csak másnap érkezik, addig tartsa meg Éva a lakodalmát, ha akarja, egyedül. A deák kíséretében ott van a hegedűs is, s a durva sértésre föllángol Éva arcza, elhitheti udvarával, hogy a hegedűs az álruhát öltött gróf s megesküdvén vele, elvonulnak termeikbe. A hegedűs tudja, mi lesz a merész játék ára, de törődik is a holnappal, mikor oly gyönyörű a jelen. Éjfél után megérkezik az igazi gróf, de Éva paransa szerint napfölkelte előtt nem bocsátják be. A zuhogó záportól verve, haragtól és szégyentől égve tart reggel itéletet. Az asszony elrejtí a hegedűst az erkélyen, maga bátran odalép a gróf elé s hogy életét megmentse, megtagadja szerelmét, szerelmet hazudik ura iránt, s előbb a kíséretét, majd magát a grófort is elámitva, meggyőzve, mialatt a hegedűs a száz öles mélységbe veti magát, hysterikus kacajjal ölti karját a gróféba.

A cselekmény, a mint talán e rövid vázlat is bizonyítja, érdekes, gyorsan perdülő, szerves, mozzanatai egymásba kapcsolódnak, mint a lánccs vasszemei. A lánccs egyik-másik szeme azonban nincs elég szilárdra kovácsolva. Általában az egész dráma nagy művészettel van megalkotva, de az alkotó elemei nem mindig felelnek meg az igazságnak. Áll ez különösen a hősré, Éva boszorkányra. Az ő vállán nyugszik a cselekvény, ő a dráma éltető lelke, s a többi személy csak eszköz a kezében. Sokszinű, nagyrészt ellentétes vonásokat akart benne a költő összeolvasztani. Éva naiv és raffinált, büszke és alázatos, exaltált és számító, vére hol forr, hol hideg. Talán nehéz elképzelni, de éppen nem lehetetlen, hogy egy női lélekből az események forgataga, a hatalmas érzelmi hullámok ilyen változatos, sőt ellentétes tulajdonságokat csaljanak ki s Herczeg Éváját is érthetővé lehetett volna tenni mélyebb pszichológiai alapozással. Ez azonban a hercegnőt lealacsonyította volna,

alig lett volna más, mint egy érzékeitől uralt, önző lélek. E helyett Herczeg boszorkánynak rajzolja, illetőleg — mert ő a XX. század fölvilágosodott költője nem hisz boszorkányokban — annak sejteti. Valójában Éva nem boszorkány, csak symbolum akar lenni. Évában Herczeg, akárcsak Madách, a nőt, az örök nőt akarta rajzolni — erre mutat, hogy a neve is *Éva* — csak pessimistikus fölfogással megvilágítva, a lelkének daemoni feléről megmutatva. Éva nő, a kinek kezében a férfi pusztá játékszer, a hegedüs csak úgy, mint a félelmes nagyúr, a kit a boldogság tetőfokára emel, ha szükségét érzi, és eldobva magától a kárhozatba küld, ha evvel meg tudja váltani a maga nyugalmát. Így lesz a látszólag kiengesztelődéssel végződő romantikus mesejátékból symbolikus tragédia, ez által kapja meg a színmű sajátos, határozott színezetét s nyer mélyebb, általánosabb értelmet.

Mindezt azonban inkább csak belemagyarázza a drámába a néző a költő utasítására, mintsem benne világos kifejezésre jutna, s ez csökkenti a mű értékét. Nem látunk tisztán, s így az érzés, melylyel a színházból távozzunk, nem elég harmonikus. De Herczeg nagyot mert, egy érdekes mese keretében komoly problémát tárgyalt, emelkedett szellemben, művészettel, s a részletekben sok értékeset is adott. A két szerelmes találkozás, a mint szinte egyszerre gyulladnak szerelemre a sorsüldözötte hercegnő s a sorsüldözötte hegedüs; a csillagos éjjel, mikor a szenvedély hevében, a végromlással fenyegető hajnal küszöbén egymáséi lesznek; végül minden valószínűtlensége ellenére is az utolsó fölvonás, mikor Éva ördögi kegyetlenséggel elárulja a hí hegedüst s egy boszorkány mesterkedésével lefegyverzi a vérszomjas grófot: annyi költői szépséget tárnak föl, hogy a bizottság az 1912-ik évi Vojnits-jutalomra Herczeg Ferenc *Éva boszorkányát* tartja legméltóbbnak és arra kéri a tekintetes Akadémiát, hogy hozzájárulva ehhez a véleményhez, ezt a javaslatot méltóztassék határozattá tenni.

Új commentar Ovidius Tristia-jához.

(Kivonat Némethy Géza r. t. 1913. évi február 3-án tartott felolvasásából.)

Többször volt már alkalmam e helyen tartott felolvasásaimban utalni arra, hogy a tizenkilencedik században a classica philologia terén a virágzó szövegkritika mellett az exegetika terén milyen nagy lézagok mutatkoznak. Innen van, hogy a legújabb időkig még az aranykori latin költők mindegyikéhez

sem rendelkezünk a mai kívánalmaknak megfelelő commentarral. Ez okozott nekem legnagyobb nehézséget az aranykori költészetre vonatkozó irodalomtörténeti monographiáim megírásánál s ez kényszerített arra, hogy, mielőtt a római elegiáról szóló munkámat végleges alakjába öntöttem volna, új commentart írjak Tibullus és társai műveihez, az úgynevezett *corpus fibulianum* hoz két kötetben, melyek közül az egyik Tibullus és Sulpicia elegiáit (Budapest, 1905), a másik Lygdamust és a *panegyricus in Messallam*-ot foglalja magában (u. o. 1906.)

Hasonló nehézségekkel kellett megküzdennem Ovidiusra vonatkozó tanulmányaim közben, mert e nagy költő munkái közül eddigelé csak a következőkhöz volt megbízható commentarunk: az *Epistulae Heroidum*-hoz Palmertől angol nyelven (Oxford. 1898), az *Ars Amatoria*-hoz Brandttól (Leipzig, 1903), a *Metamorphoses*-hez Haupttól Ehwald új kiadásában (Berlin, Weidmann), a *Fasti*-hoz Petertől (Leipzig, Teubner), mindezek német nyelven, végre az *Ibis*-hez Ellistől (Oxford, 1881) angol nyelven. Commentar nélkül maradtak tehát: az *Amores*, a *Remedia amoris*, a *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto*.

Hogy ezen a hiányon segítsék, az *Amores* commentálására magam vállalkoztam s ez a munkám meg is jelent 1907-ben az Akadémia kiadásában latin nyelven. Utóbb az *Ars amatoria* magyarázója, Brandt is kedvet kapott e feladatra s az *Amores*-hez német nyelvű commentart adott ki Lipcsében (Dieterichnél) 1911-ben. Most már tehát az *Amores*-t két újabb commentaros kiadásban is olvashatjuk, a mi, ily első rangú latin költőnél, bizonyára nem sok. Remélhető továbbá, hogy a *Remedia amoris*-hoz is Brandt fog írni magyarázatot, a mire ő, mint a ki az *Ars amatoria*-t már ellátta commentarral, egyedül van hivatva.

Hátra vannak még a számkivetésben írt művek közül a *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto*, a melyek tudvalevőleg tele vannak a legérdekesebb önéletrajzi adatokkal s már csak ezért is megérdemlik a leg gondosabb magyarázatot. A mi különösen a *Tristia*-t illeti, ennek utolsó teljes magyarázatos kiadása Loers-től Trierben 1839-ben jelent meg s már maga ez az évszám is mutatja, hogy, bármily jeles mű is volt a maga idején, ma már elavultnak tekinthető. Azt hiszem tehát, nem végeztem a tudományra nézve egészen haszontalan munkát, a mikor éppen a *Tristia* teljes, nyelvi és tárgyi magyarázatának szenteltem kolozsvári tartózkodásom három esztendejét s különös örömemre szolgál, hogy szerény művemet ezúttal, mint a tudományok e csöndes és kedves városában eltöltött időm megérdemelt gyümölcset mutathatom be a Tekintetes Akadémiának. A commentar latin nyelven van írva s mint régibb, hasonló célú

munkáim, ez is classica-philologiai bizottságunk kiadásában fog rövid idő múlva megjelenni.

A mi végre az *Epistulae ex Ponto*-t illeti, a melyekhez az egész tizenkilencedik század folyamán senki sem irt teljes commentart, ezek a költői levelek tartalmilag oly szorosan függenek össze a *Tristia*-val, hogy a hozzájuk irandó magyarázat csak természetszerű folytatása lehet a *Tristia* magyarázatának. Önként hárult tehát reám az a tudományos kötelesség, hogy a *Tristia* után az *Epistulae*-t magyarázzam s én a legközelebbi jövőben igyekezni is fogok ez immár nem is oly nehéz feladatnak tehetségemhez képest megfelelni. Ha ily módon valahára elértük azt az óhajtott czélt, hogy Ovidius valamennyi munkáját a mai kívánalmaknak megfelelő magyarázó jegyzetek kíséretében olvashassuk, elérkezik az ideje annak is, hogy régi tervemhez képest Ovidiusra vonatkozó tanulmányaim eredményeit a költő életéről és műveiről szóló nagyobb irodalomtörténeti monographiában foglaljam össze.

Janus Pannonius vallásos költeményei.

(Kivonat Hegedüs István rt. 1912 febr. 3-iki előadásából.)

Lehet-e vallásos költeményről beszélni vagy még inkább igaz vallásos hangulatról, annál a költőnél, kiről, mint minden izében renaissance szellemről, még több joggal elmondhatni, a mit Goethe egyik életrajzírója jellegképen alkalmaz e lángészre, hogy mint művész polytheista, mint bölcsész pantheista. Janus Pannonius annyira beleélte magát a föléledt classicizmus első nagy rajongásába, hogy nemcsak a külső formában, nemcsak a latin nyelv kezelésében, hanem az antik hitélet és gondolatvilág légkörében is nyilatkozik meg fényes tehetsége és pedig nem az utánzás centoszerű külső ruháját ölti fel az ő költészete, hanem csodálatos életerővel maga az antik szellem ölt testet. Martialis lelkét érzi magában. Elragadtatva e szellemes költőtől, őt hívja segítségül :

Szállj, ó szállj te azonnal, szállj szívembe,
Hogy ha érdemes elmém, akkor — hidd el! —
En lelkembe fogadnám lelked' egyben.]

(Epigr. I. 241. Teleky-féle kiadás.)

A csipős, a léha, a betyke, az obscen Martialis szelleme lengi át költőnk epigrammáit. Az ő gúnyjával ostromozza a vakbuzgó hívőket, kik a római jubileumra mennek. Érthetetlennek tartja, hogy még Galeotto is, költő letére, készül Rómába, hogy ott végigszenvedje a vallásos szertartások üres formáit.

Idézniem kell a költemény befejező részét, hogy annál szembe-
tűnőbbé váljék az a szakadás, mely a renaissance szelleme és a
vallásos élet között támad. Kifejezetten megtaláljuk e tényt Janus
Pannonius egyik kenekasyllabájában. Galeottohoz így szól:

„Hogyha mégis a vak hit tetszenék tán
S horgos fővel a buzgó búcsújárás,
S kész vagy hinni is azt, mit napról napra
A szószékről alárikácsol egyre
Albert és csacsogó Robertus úntig,
Úszva könnybe' miként a vén szipirtyók :
A Muzáknak azonnal mondj te búcsút
És Apollón iránt is szegd hited meg ;
Jobb, ha gyártja a verset sánta Vulcan :
Költő és a hívő nem férnek össze.“

(Epigr. I. 22.)

Nemo religiosus et poëta est . . .

Tehát az Apollo hive nem lehet egyszersmind a hitélet
tolmácsa. Erős sarcasmussal beszél egyik epigrammájában egy
korcsmárosról, ki a pápai jubileum évében meggazdagodott. Pász-
tor a tavasz, a szántóvető a nyár, a vinczellér a szőlő termését
élvezi, halász és madarász ritkán jut zsákmányhoz ; de mindig
nyer a korcsmáros.

(Epigr. I. 249.)

De lehet az ily gúnyos tréfát az epigrammaköltés stylszerű
formájának venni. Vannak azonban Janus Pannoniusnak komoly
pillanataiban is oly nyilatkozatai, melyek a renaissance-gondol-
kodót egyivásúvá teszik akár Martialissal, akár Horatiussal ; sőt
van nála oly vers is, mely egyenesen Lucretius hatására és pedig
mély és közvetlen hatására vall. Kedvteléssel fordít le egy görög
epigrammot, melynek czíme : *Az élet megvetéséről.* (Epigr. I. 24.)
Ebben az áll, hogy éjjel születünk és ha fölkel a nap, a teg-
napot elveszítjük, az új reggel hozza az új élet kezdetét.

Ne mondd, hogy a sok év öregebbé tesz,
Mert a multból semmi sem marad.

Shelley egyik szép gondolatára emlékeztet e vers, mely
szerint mindig a holnapot várjuk és mindig csak a ma áll előtt-
tünk. A ma a maga ürességében, a holnap a maga gazdagsá-
gával csak hiteget, mert ha elérjük újra csak a ma áll előttünk.

Ha betegség gyötri és fohászra buzdul : az antik kor iste-
neihez fordul segítségért. Így, midőn köszvényes fájdalmak
kinozzák, Apollót kéri és rhetorikai felsorolással felemlíti, hogy
Pales a pásztorokat, Venus a szerelmezt, az ékesszólót Hermes,
a harczos lelkűt Mars, a szüzeket a Szűz Diana, a bölcslet
Pallas hallgatja meg, hát

Phoebus atyám, te se vesd meg, esengek könnyeimet hát
Halld meg bús panaszom, halld meg o Phoebus atyám :

És Horatiusképen ígér neki szent szalaggal koszorúzott tulok-
áldozatot. (Eleg. II. I.)

Ha álmatlan, *Somnus*-hoz fordul esdő imával:

Jőjj szelíd álom, o jőjj, ki király vagy a földön, az égben,
Bágyadt testemnek enyhe nyugalmat o hozz!

Fogadalmat tesz:

Hálátlan se leszek. Zöld gyepből állítok oltárt,
Róla nem egyszer fog szállni magasra a füst
És számodra fehér kacsa mája, még égni fog ottan
Áldozatul neked egy büszke taréju kakas. (Eleg. I, II.)

Ez elegia minden ízében pogány. De ez még hozzátartozik a renaissance eszmeköréhez, fraseológiájához, stylszerű utánzatához. Sokkal jelentősebb a nyomban következő elegia, melynek czime: *Saját lelkéhez* (Ad animam. Eleg. I. 12.) Arra kéri a lelkét, hogy ha már ily erőtlen, gyenge porhüvelybe zárattot, szabaduljon el mielőbb és repüljön vissza az égbe. Ezután téved az antik eschatologia eszmekörébe:

Ám ha te megtisztulsz vezekelvén át ezer évet,
A feledés folyamát messze, o messze kerüld!
Mert ádáz feledés a korábbi gondba meríthet
És leköt, mit leverél, újra a régi bilincs.

És ha mégis a földre szállna vissza:

Vagy mint méh szálldoss a virányon, szedve a mézet,
Vagy mint hattyu dalolj, ringva a folyam ölén,
Bujj el a berkek ölén, rejtőzz el a tengerek árján:
Tudva: mi sziklakemény földön az emberi lét.

Imé, midőn a halál gondolatával foglalkozik, nem a keresztyén örök élet, hanem a Vergilius Aemisének elysiuma lebeg szeme előtt.

Ha a közleket akarja tolmácsolni, ha vatesképen imára buzdul: így midőn a törökök ellen induló Mátyás királyért mond imát, egészen az antik hitélet szólamai szerint tolmácsolja e közérzést. Így fohászodik:

Most, hogy a szent lobogót Mátyás viszi a török ellen,
Jertek olympi lakók, hozzatok égi segílyt.
Hercules, add buzogányod', az íjjadat ad te Apollo:
Kardodat add Mars és Pallas a gorgoni főt;
Castor, hozz paripát, Vulcan oly fegyvereket gyárts,
Milyet Achillesnek s dardani hősnak adál.
És őt majd a csaták viharos mezején sebek ellen,
Jupiter, aegissel fedve, te védéd, te magad.

A háború pusztítása közben Marshoz esekedik békéért
E fohász a legszebb összes fohászhai közt, minden ízében pogány.

Az orphikus hymnusok közt van egy *Ares*-hez intézett hymnus: ebben *Ares*nek mélyebb felfogása nyilatkozik meg, de a jelzők halmaza, művészi felépítése a soroknak, ügyes ellentétek ritmikus beosztása tekintetében Horatius legihlettebb fohászához teszük hasonlóvá. A latin ritmus zengzete becsengi a fület.

Lues virorum, mulierum execratio,
Ditator inopum; pauperator divitum —

mondja Marsnak és könyörögve kéri:

Kiméld atyánk a kimerült Pannoniát! (Epigr. I. 7.)

Ha a diadalmas királyt üdvözli az erdélyi és moldvai diadal után, így szól:

Két föld két módon veretett le. hajolt rabigába;
Ezt a vitézi erény ejti el, azt az eszély.
Ott az eszével vér nélkül harczolt maga Pallas
És a merész gétát Bellona törte meg itt.

(Epigr. I. 8.)

Keresztyén eszmekört érint egyetlen közfohásza, melyet a Szűz Anyához intéz, midőn a moldvaiaktól elvett és Boldogasszony templomába felaggatott hadijelvényekért szenteltek ünnepet. E vers már beillik a keresztyén középkorba:

E zászlókat a Szűz Anya szerzé néked, o Mátyás,
Moldvai harczi mezőn vette erős keze el.
És a melyek barbár hadak élén lengve lobogtak,
Most im' a szentélynek függnek a boltozatán.
Üdv a vezérnek, a ki egyedül mert törni e földre
És a getát leveré épp a saját mezején.
Ámde o Szűz Anya, halld meg, oh halld a királynak imáját:
Hozzon még többet, győzve pogány törökön!

Ez már az ünneplők lelkében visszhangzik. És e költemény átvezet három költeményhez, melyekben már a keresztyén középkor szelleme nem csak megszólal, de elevenen él. Talán merésznek tetszik ez állításom, de remélem, a költemények maguk fogják azt igazolni. Az egyik búcsúszó Váradtól. A költőt nagybátyja Esztergomba küldi, hogy fényes papi pályáját előkészítse. Távozóban üdvözli a szent királyokat, kiknek szobrai Váradon az áhitat szent tárgyai voltak. A vers hét versszakot képez, hendekasyllas mértékben van írva; a szent királyok szobrainak költői hatását örökíti meg. Az utolsó versszakokban a királyi sírboltot átjáró nektárillet eszünkbe juttatja Arany János szép legendáját Szent László királyról, kinek testét harmadnapra izzadtan találták a sírboltban, mert részt vett a tatárok elleni csatában. A nektár a humanista nyelven ugyanazt a plasztikus képet juttatja eszünkbe, melyet a néphagyományt intenzív

erővel érző Arany örökített meg. Még abban is megnyilatkozik e költeményben a népies hangulat, hogy minden versszak refrainnel végződik. A költemény egy téli tájképet rajzol. Folyók, tavak befagytak, a szánkó vígan siklik tova, csak a költő éri a búcsúzás megilletődését. Elszakad a gazdag könyvtártól, melynek kedvéért Apollo otthagya Patarát is, otthagyták Kastalia völgyét a Muzsák. Ezután a két utolsó versszak következik.

Ég veletek, ti *aranyos* királyok,
Szentségtörő tűz kiket el nem érhet!
Romok omlása közt is ti megálltok,
Habár a vár is lángban állva égett;
És elveszett az ég a füstgomolyban.
— Előre társaim, vágatva gyorsan!

Lovag király a süjtő alabárdal,
A kinek fényt szór csillogó ruhája,
A kinek teste illatos nektárral
Az oszlopos sírboltot át bejárja:
Segíts meg engem, óh segíts az útban!
— Előre társaim vágatva gyorsan!

(Epir. II. 5.)

A másik költeménynek czíme: *In epiphaniam* vízkeresztii hymnus. Telekinél az epigrammák második könyvének utolsó darabja. (Epir. II. 24.)

Sapphói mértékben van írva, 8 versszakot alkot. Egyszerű nyelven, a keresztyén hymnusok áhítatos hangján szól. Elmondja a pásztorok, a királyok és magusok hódolatát. Herodes megkérte a királyokat, hogy visszatértükben jelentsék meg a gyermek születését. De ők boldogan, hogy meglátták a világ fejedelmét, az éj csöndjében visszatérnek hazájukban és otthon zengik az Úrnak dicséretét. Herodes féltében lekonzolja a gyermekeket.

Krisztus Egyiptomba menekszik ottan
Szent anyjával, míg csecsemők véréből
Azik a föld itt.

Az angyalok fenn a mennyekben dicsőhymnust énekelnek az atyának;
fiúnak és szentlélek istennek, kik hárman együtt egy isten.

Lefordíthatatlan az utolsó fordulat:

qui sunt Deus ille noster
Trinus et unus.

De most rátérek arra a költeményre, mely érdekesség tekintetében páratlanul áll Janus Pannonius költeménye közt. E költemény czíme a Teleki-kiadásában:

*Az atyáisten és fiúisten tanácskozása az emberiség elvesztéséről;
őket a Boldogságos Szűz megkérleli.*

Az elegiák második könyvének utolsó darabja.

(Eleg. II. 18.)

Teleki 210 sorra számítja a költemény terjedelmét, 105 distichon, de a 198. és 199. sor hiányzik és talán még hosszabb lacuna fordul elő; sőt Teleki megjegyzi, cetera ad finem usque, turbata luxata, misereque corrupta ac depravata sunt. Azon bevezető sorokból, melyeket Teleki az Elegiák második könyve elé ír, értesülünk, hogy e könyv elegiái nem találhatók a bécsi codexben. A mi elegiánkat a Sambucus kiadásából vette. Az itt felhozott adatok, de magának a költeménynek dogmatikus befejezése is kétséget keltenek az iránt, hogy Janus Pannonius írta-e. Ha az egyéni hermeneutika módszerét alkalmazzuk e költeményre: a költemény első fele annyira magán viseli úgy a szerkezet, retorikai felépítése, mint a verselés könnyed, fesztelen volta tekintetében Janus Pannonius szellemét, hogy kétségünk már-már oszlani kezd; de az egyház transsubstantiatio dogmáját tartalmazó és homályosságba átesapó utolsó része a költeménynek erős aggodalmat kelt e költemény hitelessége iránt. Ugyanis a költemény első felében az atyaisten tanakodik a fiúval arról, hogy a bűnbe süllyedt és javíthatatlan emberiség megérett a végpusztulásra. Az isteni irgalom kimerült. Az üdv minden eszköze hiábavalónak bizonyult: az emberiség három főbűne: a gőg, a kapzsiság és érzéki elsüllyedés hitelenséget, isteni és emberi törvények lábbal tiprását idézte föl. Hiába adta Isten áldozatul egyszülött fiát, az emberi romlottság főkről fokra alább süllyedt. Végre az igaz megtorlás, az ítélet ideje elkövetkezett. Az Isten az ég lakóit gyűlésre hívja össze: erős haraggal dörög az emberiség ellen. Ekkor lép föl a Boldogságos Szűz, kérő, esdő beszéddel. Fiát kérleli, irgalmára hivatkozik és a régi retorika okfejtésével igyekszik megmagyarázni, hogy az emberiség kiirtása pusztává teszi a földet, de megfosztja az eget is a cultus minden dicsőségétől. Érthetetlen, néma világgá válik a föld, a mennybeliek a jóság, a szeretet, az irgalom és kegyelem gyakorlásától megfosztatva, mintha szomorúvá válnék az ég is. Kéri szent fiát, hogy büntesse a bűnösöket, de kímélje a jókat. Hivatkozik az üdvözültek seregeire, kik szintén a földön vívták ki az üdvösség koszorúját.

Ezután jön az utolsó rész; az eszmemenet váratlan fordulatokat ölt, mit még zavarosabbá tesz a Telekinél megjelölt hézag, melyet a Pareus-féle 1754-ik kiadás vagy nem vesz észre vagy az előző sorok sorrendjének megváltoztatásával; a 197. vs 198-ik sornak a 193. és 194. sor helyébe tolasával vél élenyészethetőnek. Úgy, de e hézag fölvétele nélkül oly ugrás ean a gondolatmenetben, mely türhetetlen. Sokat gondolkodtam

a költemény e részének eszmemenetén és végre egy merész lépésre határozta el magamat. Lehet, hogy több sort igényelne a hézag kitöltése, de én megmaradtam a Teleki által megjelölt két sornyi hézag mellett és a gondolatmenet egységét két sor beleszővésével, melyet *ex penu proprio* költöttem, a költemény szellemében helyreállítani véltem. Mivel védhetem ismerettségemet? Egy kissé messze a középkorba nyúlok vissza. Ismeretes magyar legendáinkban a három lándzsa története, mely Szent Domokos és Szent Ferencz életében előforduló csoda látományképen több változatban fordul elő. Négyessy collegámnak köszönhetem a tanulmányos útmutatást. Az általa megjelölt helyek közt keresve, megtaláltam a költeményünk epikai részletében előforduló menybeli jelenethez legközelebb állót. Az Érdy-codexben (449—459. Nyelveléktár V. 164—165. l.) találjuk Szent Domokos életének azt a mozzanatát, mely az ő predikatori küldetését a menybeli küldetés magasztosságára emeli. Hetedik jelenet volt Szent Domokos látományai közt. Láttá, hogy *Cristus Jezus* menyországból leszállott és három lándzsát tartott kezébe „*kyknek* miatta akarwan ez vylagot el vezteny.“ De ezt meglátja az „*eedis Irgalmassághnak zenth zyleye azzonywnk zyz maria*“ és megkérdi szent fiát, miért akarja a világot elpusztítani. Krisztus elmondja az emberek elsülyedését: nevét káromolják és három főbünt hoz fel: „*keweelsegg, paraznasaag es fessweenseeg*“ ez a három főbün. Párbeszéd kezdődik Szűz Mária és Krisztus közt, melynek végén Szűz Mária az ő hű bajnok szolgáját ajánlja föl, ki megtöri a bünt. E bajnok Szent Domokos, ki mellé Krisztus Szent Ferenczet állítja. Ime a legenda egy pár mozzanata, melyet Janus Pannonius egy rhetorikai feleletés alakjában dolgozott föl. Szűz Mária teljesen elveszti a fájdalmas szűz fenéségét: egy stilisztikai készséggel rendelkező vitázó fellé válik. De itt van az érdekes fordulat. Nem az egyház szellemi reformatorait Szent Ferenczet és Szent Domokost, tehát nem az egyházi élet belső újjászületését érinti Janus Pannonius, mint Dante *Divina comoediájában* dicsőül meg Szent Ferencz alakja: nem, hanem hirtelen egy dogmatikus fordulatba csap át. És itt magyarázom meg az én két soromat, melyet a költemény egy részének érdekében a költemény szellemében alkottam. E két sor így hangzik:

„Szent fiam, óh ha nekik hoznál új áldozatot még,
Táplálékul add, add nekik égi valód’

Ugyanis én Janus Pannonius műszerkesztő tehetségéhez méltónak találtam, hogy a Szűz anya úgy vigye tőkélyre a maga „*eedes irgalmassaagh*“-át, hogy kérje meg fiát, hogy az Úr színe változását valósítsa: az áldozónak áldozatul adja magát

és a szent kenyérbe égi valóját adja, mert a nagy csodával újabb eszközt ad az emberiség megmentésére. Ki e két sorral olvassa el e költeményt: az utolsó két sor ugyane gondolatot foglalja egybe.

„Óh milyen irgalom és szeretet, mit is adhatta többet,
Adva magát újból, hozva új áldozatot.“

Post omnia se dedit ipse!

De hogy juthatott eszébe Janus Pannoniusnak épp az Úr színe változásának csodája? Ő neki, ki a vakhitet gúnyolja! Az a hitem van, hogy épp a XV. században az átlényegülés kérdése sokat vitatott kérdés volt. A *transsubstantiatio* szót Stephanus autuni püspök használta először: Tractatus de sacramento oltaris et de iis, quae ad varios ecclesiae ministros pertinent című munkájában. Stephanus 1112-ben foglalta el püspöki székét, melytől azonban 1116-ban megvált és Clugnybe a kolostorba vonult vissza. Biztos adatunk van, hogy e dogmatikus hit a XII. század első feléből ered. Hivatalos elismerést III. Ince pápa alatt nyert. Idefűződik a híres *volsenai mise*, melyet Rafael egyik stanzaképe a diadalmas egyház dicsőítését tartalmazó képsorozatban örökített meg. Tudjuk, hogy IV. Orbán pápa 1264-ben Orvietóban tartózkodott, a mikor a szomszéd kis városban Volsenában egy pap mise közt a consecrált borból egy cseppet kicseppentett és úgy akarta elrejtteni, hogy a corporalet (a kehely alá kiterített fehér kendőt) összehajtotta. A legnagyobb rémületére azonban az elesőppentett bor a corporalét áttörte és szétterjedt az egész corpolarén kerek foltok alakjában, melyek félreismerhetetlenül ostyát ábrázoltak. Ez az esemény arra bírta rá a pápát, hogy a lüttichi egyházmegyében tartatni szokott Úrnapját egyetemes ünnéppé tegye. A corporalet az orvietoi székes-egyházban őrzik.

Hogy Rafael épp a protestáns kétely diadalmas legyőzését symbolizálta: azt nem kell magyarázni.

De hát Janus Pannonius, a szabad szellem, a XV. század renaissancejának odaadó híve, hogy juthatott odáig, hogy legenda költeményébe, bár homályos formában is e csodát beszöjje?

A költeményt át meg át olvastam, hiszen műfordítás sem nélkülözheti az ihletett hangulatot, ez pedig csak az eredeti költemény beható ismeretének hatásaképpen ébred a lélekben és azt a véleményt koczkaztatom, hogy Janus Pannoniust épp tárgyának szónokias fölfogása tette képessé arra, hogy egy climax-sal eme mystikus világba emelkedjék. Mert mi eredményre vezetett volna a menyekben tartott tanácskozás, ha valami megoldást nem hoz létre? A szentek legendájában a megoldás a szent küldetése, a szent bajnokká avatása. Janus Pannoniusnál egy

új nagy áldozat, Krisztusnak egy újabb áldása koronázza meg a párbeszéd végén a tanácskozás eredményét. Janus Pannonius megtalálta az alapindítékot a legendában, a közvetlen hatást az átlényegülés kérdésében folyt vitákban, melyekről a pécsi püspök bizonyára tudott és így tette kerek egészszé a tanácskozás vég-eredményét. Költői szempontból is így vált költeménye egy bevégezett egészszé. Érdekes dolog, hogy az Érdy-codexben éppen a Szent Domokos álomjeleneteit tartalmazó legendák után fordul elő az Úr színe „valtozattyanak“ ünnepéről szóló elmélkedés, melynek epikuma az a jelenet, midőn Krisztus Péter, Jakab és János apostolok előtt a hegyen „el változataa ennen magaat ew előttők es meg feenesődeek ew orczaya mint az nap ew rwhaya keedeg olyan leen mynt az feyeer ho.“

Igaz hitbuzgóságtól ihletett lélek e fényes világba emelkedik vala. Azért nem lehet azt gondolni, hogy Janus Pannonius ne ismerte volna az egyházi lant egy-egy hangját. Így eme költeményének következő részletében:

„Mily csodatett a kenyérbe' magát odaadni egészen,
Isten voltában lenni piczinyke falat!
Mily csodatett, élvezni magát átadva egészen,
Isteni voltából mit se' veszíteni el.“

Mintha csak distichonba írta volna át Aquinoi Szent Tamás „Lauda Sion“ című himnuszának következő részeit:

14. v. Caro cibus, sanguis potus
Manet tamen Christus totus
Sub utraque specie
(Husa éték, ital vére
Krisztus megmarad egészbe'
Mind eme két szín alatt.)

19. v. Fracto demum sacramento,
Ne vacilles, sed memento
Tantum esse sub fragmento
Quantum toto legitur
(A kenyérben megtörtve,
Nem kétkedve vedd eszedbe
Akkora e kis falatka
Mekkora egész alakja.)

Nem az én feladatom Janus Pannonius kérdéses költeményében feldolgozott indítéknak a Zrinyi eposzában előforduló nemzeties változatát szerény tanulmányom körébe vonni. Az én feladatom a magyarországi latin költészet azon termékeinek ismeretése, műfordításban bemutatása, melyet a nemzeti költészetben nemzeti formát öltött tárgyakkal rokonságban vannak. mert ki-forrott meggyőződéssem, hogy a latin költészet hozzátartozik a magyar nemzeti költészethez, a magyar geniusz ihlete megérik

még a classikus formák, classikus reminiscenciák édes rabságába esett magyar lelkek alkotásaiban is.

És most mintegy felfogásom igazolására bemutatom Janus Pannonius költeményét szerény fordításomban:

Az atyaisten és fűisten tanácskozása az emberiség elvesztéséről, őket a Boldogságos Szűz megkérleli. (Elegiorum II., 18).

- Ül vala fenn az Olymp tetején a világ ura, Isten
 És a teremtettség tájira szerte tekint.
 Nézte a tengereket s a kiterjedt földi világot
 És mit a csillagos ég boltozatával ölel
5. Majd meg az emberiség fele fordúl gondja, figyelme:
 Látja, az emberi szív merre hajol, mire tör.
 Hogy ki-ki mint él és mit óhajt, mibe látja a kedvét,
 Féive mitől remeg és mit szeret és mit akar.
10. Látja a földet rút vétkekbe süllyedve merülten,
 Száz meg ezerképpen tombol a bűn, a nyomor.
 Esztelen örült vágy indítja gonoszra az embert,
 Földön az isteneket senkise tiszteli már.
15. Egyik városokat dúl, tüzzel, vassal emésztyve
 Szerte harácsol, hogy garmada kínese legyen.
 Más letiporja vadúl az isteni s emberi törvényt,
 Így hajt más idegen földet uralma alá.
 Van, ki a testvérét, ki szülőit szúrja le karddal,
 Ön hona ellen kél szörnyű tusára vakon.
20. Van, ki féktelenül zsákmányt szerez és uzsorát üz
 S templomot is kirabol, oly nagyon elvetemült
 Ez megcsalja urát és cselet hány vérrokonának,
 Megszegi, szót ha adott, rút nyereséget imád.
 Egy rész üzi a fényt, tele kézzel szórja a pénzét.
 Építi vigan a sok szép ragyogó palotát
25. Más szolgálja Venust, vak szerelemnek a rabja.
 Hánynak a torka falánk, dözsöl egész napon át.
 Már a gonosz sem fél a pokolnak lángmoesarától
 És nem vár se remél égi jutalmat a jó.
 Megveti hány az égieket, meg mennyei atyját,
30. Mer nem hinni nem egy, megtagad isteneket.
 Az atyaisten látva az emberek elszakadását,
 Látva, a hitvány sár mennyire elvetemült,
 Arcza borul, bús lesz, de felébred szörnyű haragja,
 Szent keblébe' tusáz fájdalom és a harag,
35. Mintha vihartól verve a hullám árja megárad,
 Mintha az Aetna ölenkén patak árja zubog.
 Végre midőn már kezdé lohadni erős heve lángja,
 Nyomba tanácsra hívott minden olympi lakót,
 Istenek égi seregje legottan is egybeserglett,
40. Csöndbe' leül trónján s szól a világ ura most:
 „Égi lakók, nem látjátok, mit tesznek a földön,
 Hogy lenn az emberi nem vesztibe futva rohan?
 Hosszu türelmünknek hát nincsen-e semmi határa?
 Látva e romlást, még türje tovább ezután?
45. Hol van egész földön helye még, óh hol az erénynek?
 Hol nincs még helye, hol, bűnnek a föld kerekén?
 Mit nem mer még megtenni aranyszomj és hatalomvágy

- És mit mer, hol a gát és hol a szent tilalom?
 Vak szerelembe rohan mind, égeti, űzi falánk vágy
50. Éltét tékozlón élve kiéli mohón.
 Nincs törvény, nincs jog, sem igazság, szent neki semmi.
 Vallás, hit, kegyelet mind letiporva, le mind.
 Háboru láng heve dúl, hő vértől lángol a föld is
 És kardját a fiú már az atyára feni.
55. És a világ-törvény szent kapcsa lazúlva ropog már,
 Felfordul minden, vesztibe omlik alá.
 Bűn mocsarába süllyedt az egész föld és a tetőről
 Mélybe zuhanni le már készül az emberi nem.
 Minket számba se' vesz, se' hogy élünk, nem hiszi többé',
60. Semhogy az égi boszú menyköve sujthat alá.
 Villámtól nem fél s a pokolbeli kín se riasztja.
 Isten voltunkat nincs ki imádjá sehol.
 Háládatlan faj, kár, hogy képünkre teremtők
 És hitvány sárból gyúrtuk az emberi lényt.
65. Nemde, midőn nem volt sem az ég, sem a föld, sem a tenger,
 Őket létrehozá puszta teremtő szavunk.
 Földet termővé, vizeket ki tette halassá
 És ki gyűjtött fel menybeli csillagokat?
 Vaj' ki ne tudná, hogy mindent ki teremté világra?
70. Mindezekért mégis háládatlan e faj.
 Néki adók eme dús, csupa áldással teli földet,
 Néki a tengert, hisz' tárva előtte az is,
 Söt bevilágol a síri homályba is égi reménység,
 Hogy nálunk egykor üdvnek a részese lesz.
75. S ime e faj magahitt gögijébe' lerombola mindent
 És eltékozla drága ajándokait.
 Télen kezd dőzsölni gyönyörnek lágy puha keblén
 Nap-nap után súlyed s ivetemült csodamód.
 Gondja az édes atyának iránta so'sem szűne még sem,
80. Gyarlóságában megsegítette karom
 Égből adék törvényt, kijelölvén útja irányát,
 Megszegi azt a gonosz és letiporja hamar".
 Jósokat is küldtünk, de mit ért? csak megveti őket
 Zsarnokot is küldtünk, nem tűr a nép rabigát,
85. Végre leküldtük azt, kibe testet ölte az Ige.
 Értük nem szántam adni enen fiamat
 Földre leszálltam, földre leszálltunk én s te, mi ketten,
 Szűzi öledben o szent Szűz anya, ott nyugovánk.
 És tanuk égi lakók, ti valátok, hogy mi kegyetlen'
90. Ölt meg e megváltott hitszegő gaz csóc-elék.
 Am hagyom ezt, ezer és ezer annyi bajt ki nem érzett?
 Mind jele, hogy e világ végveszedelme közelg.
 Hánynak a vas, meg a tűz, meg a víz oltotta ki éltét,
 Hányat tépett szét dúvadak éhfoga is!
95. Várjuk-e, míg fölhágva oromról oromra az ember
 Égi lakunkba betör s számkivetetten elűz?
 Írtsuk hát ki e fajt, írtsuk gyökerét ki a bajnak,
 Pusztító tűznek lángja emé-sze fel őt!
 Gőgiét türnöm elég volt, irgalmaztam elégszer,
100. Értetek, égi lakók s érted oh istenanya!
 Anyja fiamnak szűnj meg, o szűnj esdekleni értük,
 Szűnjetek érettük kérni ti, égi lakók!
 Döntsünk hát mi együtt közös és egyező akarattal,

- Írtsuk ki a gonoszt, mind eme bajnak okát!"
105. Megdöbbsenek hallva e szót mindannyian ottan,
Hangzik tompa moraj, majd kele lárma, zsbaj.
Míntha kel. ébred a szél sűrű erdő árnyas ölében,
Míntha a tengermély zajgva zsbongani kezd.
Ekkor a Szűzanya tórszűrást érezve szívében
110. Esdeklő hangon szól könnyörögve ekép :
„Szent fiam! édes anyád csak e névben vetve reményét
Merhet szólni, e név ad jogot és ad erőt.
Irgalmas szívé szent fiam; ily harag illik-e hozzád ?
Mondd, e kegyetlen düh s indulat honnan ered ?
115. Mily nagy bűn bántott, sértett meg ennyire téged,
Szűdből hogy kihal az irgalom és kegyelem ?
Hát nem múltja felül te szívedben a bűnt a bocsánat ?
Lelked nagy voltát bántalom érheti-e ?
Állni boszút kin akarsz, kit akarsz elveszteni végképp ?
120. Kikkel vívsz te csatát, ég fejedelme ki vagy ?
Hát te az embert, ten fajad elpusztítani kívánod,
Kit sárból gyúrván létre hívál te magad ?
Ily gyarlósággal harcolnod telhet-e kedved
És letiporva vehetsz rajta te szép diadalt ?
125. Mondd: mi dicsőség szállni tusára silány hadak ellen
És ad-e dísz ez a harc és ad e dísz e babér ?
Óneki adván birni a földet, birni a tengert.
Ó ha letűn, a világ szép színe, haszna mi lesz ?
Ezt a nagy alkotmányt, te fiam. hiába' teremted
130. S indítottad örök, végtelen útra is azt ?
Csillagok őrszeme fent a magasban fényleni mért fog
Futva örök pályán puszta magányba' körül ?
Termőföld kinek osztja szünetlen' drága gyümölcsét,
Gazdag keble kinek őrizi kincses erét ?
135. Barmokat és vadat és madarat kinek adhat ezental.
Hullammélye kinek élteti majd halait ?
Eltűrnéd a tömérdek ajándék kárbaveszését ?
Ember nélkül olyan puszta kietlen a föld.
Földművelő ha kivész, oly üressé és sivataggá
140. Válik majd ez a föld, hát örökösse ki lesz ?
Jó, neked így tetszett: jó, hátha hiába teremtél.
Végkép vesszen is el ily nagy, ily isteni mű.
Ámde magad te hiába jövel le az égi magasból
S h'jába fogant kebelem Szűzanya szent fiaként.
145. Nagy fájdmoknak te hiában adád oda tested
És o hiába hozád éltedet áldozatul
S annyi kegyes, hozzád hű szív is látta hiába,
Mily gyötrő kinokat túrsz el az emberekért.
Hogyha a bűnös iránt irgalmas lenni te nem tudsz,
150. Nem hat-e rád, hogy e föld tisztel, imád örökön ?
Majd ki hoz áldozatot, ki emel majd templomot, oltárt ?
Ember-ek ajka mikor említi szent nevedet ?
Senkise' lesz, ki imád, ki tesz majd szent fogadalmat,
Istenségedet is senkitem ismeri majd.
155. S volna az élted fenn az egekben tétlen öröklét
Vész isten voltod, hogy ha nem adsz adományt.
Hogyha bűnöst nem sújt karod és bűnt meg se' bocsátasz,
Mint mutatod te ki majd isteni, szent jogodat ?
Hasztalanul szórhatsz ezután villámot egedből,

160. Attól senkise fél, senkise rettegi azt.
Pusztá ha lesz ez a föld, ki lesz ura és ki királya
És ki lesz istene is, pusztá ha lesz ez a föld?
Istenné templom se szobor nem tesz, sem az oltár,
Semmi sem tesz azzá, csak hatalom s uralom.
165. Vaj' kinek osztasz majd te parancsot és kit ítélsz el,
Hogyha te eltörlöd földről az emberi fajt?
Ámde a bűnbe leledzik, erényt le a porba tiporta,
Föld kerekén istent nincs a ki tisztel, imád.
Megvallom elesik, sokképpen téved az ember,
170. Gyarló valója bizony, gyöngé meg esztelen is.
Hát csoda, hogyha bilincsbe veré őt teste egészen?
Nézd csak porhüvelyét, ennek az alkata sár.
Még magad is — ha szabad te előtted szólani nyíltan —
Bűnbe hogy essék, adsz eltévelyedni okot.
175. Gyöngé idegzete, ámde erősebb ösztöne, vágya,
Porlatag alkata is hajlik a bűnre nagyon.
Ott a tömérdek kincs csábítja, hogy úzzenek ők fényt,
Hajtja falánkság és hajtja gyönyörre Venus.
S mennyi veszély áll lesbe' szünetlenül életük ellen!
180. Oh jaj, mennyi nyomor, mennyi baj zúgja körül!
Hát csoda, hogy vétekre hajolnak végre szegények?
Ennyi kísértést jaj, kikerülni ki tud!
Úgy de elismerik ők s vezekelnek, hogyha hibáztak
S kérik bűnbánón esdve bocsánatodat.
185. És nem is oly sok a vádra ki méltó, latra ha vetnéd,
Hogy mi valóban a bűn s bent mit is érez a szív.
Mennyi erény van a föld kerekén és mennyi kegyesség!
Templomaiddal, lásd, telve a föld szanaszét.
Nézz körül, itt boldog lelkeknek serege özőnlík,
190. Földön vivta ki mind, s nyerte el égi honát.
Bűn van elég sok, bűn van elég nagy, ugyan ki tagadná?
És e hitetlen kor hűtlen irántad, igaz.
Am kegyelemre ha semmi sem indít, semmi sem engeszt
És ha lesújtani kész rettenetes haragod:
195. Sújtsad a bűnt, csak a bűnt, írtsad ki könyörtelen' azt csak,
Azt, a ki ártatlan, boldogan élnie hagy.
Bűnhődjék, ki gonosz, ha kegyelmet mindre nem árasztasz,
Hisszük mindnyájan tenned ekép jogosult.

* * *

- Szent fiam, oh ha nekik hoznál új áldozatot még,
Táplálékul add, add nekik égi valód.*
200. Mily csoda volna, hívő szív ezt álmodni se merné,
Szent fogadalmat ezért tenni se merne bizony.
Mily csodatett a kenyérbe' magát odaadni egészen,
Isten voltában lenni piczi nyke falat!
205. Mily csodatett, élvezni magát átadva egészen,
Isteni voltából mit se' veszíteni el.
Ó ad ajándokot, ő maga Krisztus s ül diadalmat
S adva magát maga lesz isteni áldozat Ó
Oh milyen irgalom és szeretet, mit is adhata többet,
210. Adva magát újból, hozva új áldozatot!

Adalékok Toldi Miklós életrajzához.

(Bemutatta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1913 febr. 24.)

A mai magyar közigazgatás egyik alapelve az, hogy az ország minden egyes helysége oly nevet kapjon, melyet kivülről egyetlenegy más helység ne viseljen és ha már egynél több helység egy és ugyanazon alapnevet viseli, kötelezőleg ki van mondva, hogy az egymástól való megkülönböztetés céljából az alapnevet egy csak egyszer szereplő külön jelző előzze meg. A vasút, sürgöny, pósta, távbeszélő s röpködés korszakában nem is lehet ez más; e korszak jelszava a gyorsaság és ezt csakis a földrajzi tárgyak szabatos megjelölése teszi megbízhatóvá.

Nem így volt ez a közel és régi múltban, hol számtalan földrajzi tárgy egy és ugyanazon néven szerepelt és a hovatartozandóság nem igen emeltetett ki. Az emberek nem igen messzire utaztak és a levelezés sem okozott nekik sok fejtörést; nem igen törődtek azzal, hogy melyik Szent-János vagy Újfalva nevű helységről van szó; de a kutatónak ez még ma is igen sok gondot okoz, mert ha hosszú és fárasztó mellékúton esetleg meg is találja az ilyen helység hovatartozandóságát, elég gyakran azt is találja, hogy az illető megyében pl. három azonos nevű földrajzi tárgy volt, melynek egyikéről sem tudja, vajjon azonos-e az ő kutatásának alapjául szolgálóval, vagy nem.

Így járunk a Told vagy Thold nevű helységekkel és a Toldi vagy Tholdi nevű családokkal is, melyek középkori forrásainkban elég gyakran szerepelnek, anélkül hogy mindig határozottan tudnók őket egymástól megkülönböztetni. Felsorolásukat mellőzöm és csak azt akarom kiemelni, hogy jelen sorok tárgyát csak a Bihar megyében még most is létező Told és az onnan származó Toldi család képezi.

* * *

A biharmegyei Toldi-család képviselőivel legelőször 1284-ben találkozunk, midőn a (nagy-)váradai káptalan tanúsítja, hogy *Tholdi Albert comes és fiai, György és Buchon mester* egyrészt,

Orbán fiai Gyak és Péter másrészt a Csehi nevű birtok ügyében egymással egyezkedtek. Az utóbbiak megkapták a Szakál- és Tótiival határos részt.¹

Időszerinti sorrendben megkapjuk ezután a következő adatokat:

a) 1329 július 2-án *Csóka comes fia Mihály* (Michael comitis Choka) kap váradi kanonokságot.² Alább majd meglátjuk, hogy e Mihály a Toldiak tagja.

b) 1322 június 29-én arról értesülünk, hogy Albert fia Benzencz özvegye a Bihar megyében lévő Tóti birtokrészét, melyet hitbéri követelés kielégítésére kapott, néhai Ivánka comes fia Imrének³ elzalogosította. Most ki akarja váltani a birtokot, mely czélből Debreczeni Dózsa nádor a szomszédokat és rokonokat összehívhatja. Ugyanazon évi július 1-én meg is kapja az özvegy hitbére kielégítését. Az erről szóló okiratban szereplő személyek sorrendje a következő: 1. Az özvegy (Móka fia Miklós leánya), 2. Rokona (propinquus) Aba fia Miklós körösszegi alvárnagy. 3. Néhai Benzencznek első nejétől született fiai: János, Péter, Márton és Jakab ifjak (Varsány és Szakol urai). 4. Márton fia Mihály (Homrok ura). 5. Gyak fivére Péter⁴ (Koda ura). 6. Toldi György fia Albert Benzencz fiainak consobrinusa.⁵

c) *János fia Csóka*, Benzencz fiainak rokona (propinquus)

¹ Wenzel, Árpádkori új okmánytár XII. 421.

² Theiner I. 468.

³ Ezen Imre Ivánka váradi püspök rokona. 1313 nov. 22-én ő a biharmegyei Körösszeg várnagya.

⁴ Orbán fiaival Gyakkal és Péterrel már 1284-ben találkozunk. Gyak fivére Péter és fiai Mihály és Pál 1323-ban is szerepelnek. Gyak emléket őrzi azon Gyakháza nevű helység, mely valamikor *határozottan* Bihar megyében feküdt. Gyak fia János 1347-ben már nem él és akkor találjuk, hogy özvegye egy örökösödési perbe volt belekeverve. A biharmegyei Bolcsahida, (mely némelykor Bolcs alakjában is szerepel) Hontpázmán nb. Lambert fia Miklósé volt, ki azt 1274-ben a szintén Hontpázmán nb. Derzsnek cserébe adta. Így történt, hogy e rész később mint Derzsbolcsa szerepel. Derzsnek több leánya volt; az egyik Gyak fia Jánoshoz ment férjhez, ki 1347-ben Bolcsahida értékéből 19 márkát kapott; Anna férjhez ment Gyakházai Péterhez, kinek fia István 1347-ben szintén örökös; a harmadik bizonyos Barta Miklósnak a neje s végre azt találjuk, hogy Bojti Mihály fia Tamás szintén örökösödési igényeket támasztott azon czímen, hogy neje Derzsnek az unokája.

⁵ Consobrinus hazai középkori okiratainkban rendszeren a *nővér* fia. Péter bácsi prépost mondja 1336-ban, hogy egyik birtokát Kemény fia Jánosnak „*consobrino suo, filio scilicet sororis suae uterinae*” adományozza. (Fejér VIII 4. 163). Debreczeni Dózsa nádor mondja 1322-ben, hogy Erdő fia Miklós az ő frateres és consobrinusa, mely utóbbit azzal magyarázza, hogy *Miklós unyja, Dam, az ő nővére* (Anjoukori okmánytár II., 45).

ki kezdetben Benzencz özvegye ellen állást foglalt, később azonban követeléseinak kielégítésébe beleegyezett.¹

d) 1333 október 2-án találjuk, hogy a pápa *Johanni Choka de Toldi* az esztergomi érsek kérésére esztergomi kanonokságot adományoz. Kiemeli, hogy e János az esztergomi érsek (Telegdi Csanád) neposa; megengedi, hogy az egri káptalannál kanonokságot és praebendát, főesperességet és egyszerű mesterséget megtarthasson.²

e) 1360 augusztus 27-én tanusítja a nagyváradai prépost, hogy *Toldi Choka fiai Miklós és Mátyás* néhai Debreczeni Dózsa nádor fiai Jakab és Pál ellen örökösödési pert indítottak. A pör onnan indult ki, hogy Csóka anyja Dózsa nádornak a nővére volt. — A Debreczeniek ki is fizették a leánynegyedet (Fejér IV. 3, 25—27, hol az évszám tévesen 1260-ra van téve). E helyen felhasználom egyúttal az alkalmat arra is, hogy Debreczeni Dózsa családtörténelmét egy érdekes adattal kiegészítsem. Eddigi ismereteink szerint Dózsának négy fia volt: Jakab, Pál, András és Dózsa. 1318-ban azonban találjuk, hogy Dózsa erdélyi vajda saját, mint fiai: *Miklós, Jakab és Ráfáel* (Rafany-Raphay) nevében kijelenti, hogy (Heves-)Újvármegyében fekvő Kampnyath (Komját) nevű s vétel útján szerzett birtokát tisztjének, Bak Lászlónak adományozta (Bánffy-oklevéltár I., 85). *Miklóst és Ráfáelt mindeddig nem ismertük.*

* * *

Alacsony termetű s vézna alkatú környezetüket túlszárnyaló s kimagasló emberek emlékét minden korszakban nem csak a történelem, hanem a költészet is őrizte meg, csakhogy mindegyikök ezt a maga módjára egymástól eltérőleg tette. A történelem a rendelkezésére álló s megbízhatónak vett források alapján a kiváló embert az ő egész valójában, első sorban tehát

¹ Anjoukori okmánytár II., 24—26.

² Theiner I. 594. — A sorrend szerint az 1341 márcz. 14-én kelt okirati adatnak kellene következnie, melynek értelmében Albert fiai Mihály és Miklós, valamint Czibák fiai Mihály és János a nagyváradai konvent előtt egynehány biharmegyei birtokot egymás között felosztanak. Az illető okirat hátára (Anjoukori okmánytár IV., 80.) későbbi kézzel valaki odairta: „Az Tholdiak között való divisio“, miből azt kellene következtetnünk, hogy az osztozó felek szintén a biharmegyei Toldiakhoz tartoztak. Tudjuk azonban, hogy fenti Czibák és Albert a Hontpázmán nemzetséghez tartoztak és hogy tőlük a Czibák, Esztári s Mindszenti családok származtak. Hogy Toldon is birtokoltak és hogy a Toldi nevet használták, arról okirati bizonyítékunk nincsen. A dolgot legfeljebb úgy lehetne magyarázni, hogy az ismeretlen későbbi feljegyző csak annyit tudott róluk, hogy valamikor Toldon tartózkodtak.

mint embert mutatja be s viselt dolgait a lehetőség keretében valódi értékükre vezeti vissza; a bámuló utókor kegyelettel és áhitattal beszél róla; a költő pedig átalakítja. Elég neki a történeti tény, hogy a nagy ember létezett, hogy bizonyos kimagasló tettek emlékeit hagyta, de nem igen törődik a történelmi hűséggel; átalakítja a hőstét úgy, a hogy az ő költői egyéniségéből kifolyó képzőtehetségének megfelel. A költői alkotástól tehát mindig el kell a történeti igazságot választanunk, a mit azonban az eszményi légkörben ábrázoló költő soha sem vehet zokon.

Egy Toldi Miklós hazai költészetünk egyik halhatatlan alakja, melynek történeti magva a monda s a költői dicsőítés homályából némileg ugyan már történeti valóságában kibontakozott, de egészben véve még teljesen megvilágítva nincs.

Azon adatok magva, melyek a történelmi Toldi Miklóstra vonatkoznak, mai napig körülbelül a következők: Született 1320 körül (a biharmegyei) Nagyaluban. I. Lajos alatt „előkelő hivatalokat“ viselt és óriási erejéről volt híres. 1354 január 13-án Pozsony megye alispánja s pozsonyi várnagy; 1359-ben Flórenczbe küldi őt a király, hogy neki onnan két oroszzlánköllyköt hozzon; 1365-ben az Olaszországban gyült „fehér csapat“ egyik tisztje; 1383-ban Szabolcs megye főispánja; bátyja, György, 1382-ben Bihar megye főispánja; meghalt élete 66-ik évében, tehát 1386 körül.

Elemezzük már most ez adatokat.

1. Tény, hogy egy Tholdi Miklós 1354 január 13-án Pozsony megye alispánja s pozsonyi várnagy,¹ de volt ő már azelőtt is ez. 1352 november 25-én és december 1-én „*Nicolaus de Toldy*“ Pozsonymegye alispánja tanúsítja, hogy Földfalva s Pereszlény nevű birtokok Cziffer birtoknak kiegészítő részét képezik.² Ezen adatokból azonban sehogysem világlik ki, hogy Pozsony megye ezen alispánja csakis a biharmegyei Toldi Miklós és nem más; mindkét okirat csak pusztá nevét és hivatalát jelöli meg; volt akkoriban több Told nevű helység; egy volt Nógrád megyében, egyik pedig *Bars megyében*.³ Bihar és Pozsony megye között igen nagy a távolság és így sokkal valószínűbb, hogy Toldi Miklós pozsonymegyei alispán alatt nógrád- vagy (a mi hihetőbb) barsmegyei ember értendő.

2. Az esztergomi káptalan tanúsítja 1355 július 6-án, hogy a (Beese-Gergely nb.) Léliek a Bihar megyében fekvő Kávás és Tót nevű birtokaikat maguk között fel akarják osztani s hogy az ügy elintézését a következő bizalmiférfiak ke-

¹ Fejér IX. 2, 359.

² Anjoukori okmánytár V. 626.

³ Anjoukori okmánytár III. 572.

zükbe vették: 1. nemes János mester vici (igy!) 2. *nemes Toldi Miklós mester*, mindketten az esztergomi érsek „*militēs*“-ei. 3. János, érseki jegyző. 4. Tymus (Temes) fia György.¹ Ezen ugyan már közzétett, *de mindeddig figyelmen kívül hagyatott okirat*,² *hősünk történetére nézve igen fontos, mert több irányban felvilágosítást nyújt.*

a) Mindenek előtt megmondja, hogy nemes Toldi Miklós bizonyos nemes János mesterrel együtt érseki miles. A miles alatt, ha csak általánosságban használtatik, rendszeren „lovag“ (a német Ritter, a francia chevalier) mint társadalmi rendfokozat-megjelölés értendő; de miután jelen esetben világosan ki van mondva, hogy Miklós az érsek miles-e, meg lehetünk róla győződve, hogy a miles itt katonai rendfokozatot jelent és hogy Toldi Miklós 1355 július 6-án az esztergomi érsek fegyveres embereinek, hajdújainak tisztje volt, a mi nem igen egyeztethető össze azzal, hogy még 1354-ben Pozsony megye alispánja lett légyen.

b) Itt birtokfelosztásról van szó. Számátalan okirat bizonyítja, hogy a birtokfelosztásnál, határjárásnál és bármily néven nevezendő birtokrendezési ügyekben az egyházi s világi kiküldötteken kívül olyanok lettek az ügy ellenőrzésével és elintézésével megbízva, kik mint az illető birtok szomszédai vagy társurái a helyi viszonyokat jól ismerték. Találjuk ezt még akkor is, ha a király vagy valamely felsőbb hatósági személy a királyi udvarból, vagy az illető hatósági személy székhelyéből kizárólag e czélra („ad hoc“) valakit kiküldött. S ime, azt mondja okiratunk, hogy *Kávás és Tót Bihar megyében feküdtek*. Az utóbbi alatt azon Tót(i) biharmegyei helység értendő, melylyel már 1284 óta a Toldiakról szóló okiratokban találkoztunk. *Okiratunk tehát fényes bizonyítéka annak, hogy fenti Toldi Miklósunk alatt csak Bihar megye szülöttje értendő.*

3 A fiórenczi követség okiratilag be van bizonyítva. Lajos király azon kéréssel fordult a fiórenczi köztársaság vezetőihez, hogy két orosz-lánkölyköt juttassanak kezéhez. A király levelét *Nicolaus Taldi*³ *mutatta be az illetékes helyen*, honnan (év nélküli) december 24-én azon válasz érkezett, hogy egy nőtény-

¹ 1351 előtt Esztergom megye alispánja.

² Anjoukori okmánytár VI. 356.

³ Anjoukori diplomatiái emlékek. II. 559., hol a következő áll: „litteras (regis) . . . praesentatas per Nicolaum Taldi *Valoris*. Valor a latinban annyi mint érték, ennek tehát nincs értelme. Itt kétségkívül olvasási vagy közlési hibával van dolgunk. A legnagyobb valószínűség a mellett van, hogy valoris helyett „oratoris“-t (*követségi szónok*) kelene olvasnunk. Mindezek alap án nem lehet határozottan állítani, hogy a király követe alatt éppen a mi Toldi Miklósunk értendő.

oroszlánkölyköt a király rendelkezésére bocsátanak, melyet nevezett Miklósnak a király számára át is fognak adni; van arra kilátás, hogy újabb kölyök nemsokára születik és akkor esetleg himkölyköt is adnak a királynak.

4. A „fehér csapat“-ban való tartózkodása is be van bizonyítva. Ezen név alatt találunk 1365. kezdetén egy Olaszországban alakult katonai testületet, mely angol és magyar tisztek vezénylete alatt állt. 1365 jan. 8-án a magyar vezérek sorában „dominus *Nicolaus comes de Thodi Ungarus*“ is szerepel.¹

5. 1382-ben szülőmegyéjében találjuk. Egy Budán 1382 júl. 17-én kiállított királyi okirat tanúsítja, hogy panaszi Pázmán fia Miklós és László mellett *Tholdi György és Miklós* ugyanazon évi szeptember 15-én egy biharmegyei birtokügyben szerepeltek.²

6. Hogy Szabolcs megye fő- vagy alispánja (mely utóbbi sem kizárható) volt, be van bizonyítva; de volt ő 1383. után is az. Először találjuk őt 1383 január 10-én, azután 1385 máj. 6-án és szept. 9-én.³

7. Hogy 1386 körül meghalt volna, nem felel meg a valóságnak, mert ő még 1390-ben is életben volt. Zsigmond király 1390 augusztus 4-én a váradi káptalant kiküldi, hogy bizonyos Székely Benedek meggyilkolásában vizsgálatot tartson. A gáztett elkövetésével a krasznamegyei Horvátiban lakó Tamás fia László, (az ugyanazon megyebeli) borzási Szőke Benedek és (a középszolnokmegyei) Nádasdi Pál voltak vádolva. Mint királyi

¹ Anjoukori diplomáciai emlékek. II. 625. A Thodi (ha az eredetiben tényleg így áll) nem más, mint az I betűnek a Toldiból való kilökése, a mint ezt számtalan más esetben is találjuk. Így lett Lipold-ból Lipót, Arnold-ból Arnót, Bertold-ból Bertót, Hahold-ból Hahót, Ratold-ból Ratót stb.; így magyarázható, hogy Toldiból könnyebb kiejtés kedvéért Tódi-t faragtak. Teljesség kedvéért még a következőt is ki kell emelnem: Carrarai Ferencz, Padua ura, 1379 aug. 7-én arról értesíti a magyar seregek parancsnokát, hogy a genuai hajók Chioggia alá érkeztek, mire ő rögtön csapatokat küldött Castelcarro felé. Ebben a hadi műveletben hűsz magyar is akar résztvenni, a mit ő nekik meg is enged, de nagyon szeretné, ha köztük „dominus *Cogne Nicolaus*“ is volna; felkéri a parancsnokot, tegye lehetővé, hogy ezen magyarok mielőbb jöjjenek Páduába, hol majd vezetőt kapnak, ki őket Castelcarroba kíséri. (Történelmi Tár 1910. évf. 6.) Ezen *Cogne Miklós* egyik helyen Toldi Miklóssal azonosnak vétetik. Azt hiszem, hogy ez nem áll és hogy *Cogne Miklós* alatt inkább *Katyisz* nb. Szécséni *Kónya Miklós* értendő. Igaz ugyan, hogy ezzel mindeddig csak 1367-ig találkozzunk, de azt nem mondhatjuk, hogy 1379-ben már nem élt, mert elhalálózása évét nem ismerjük. Bizonyítja állításomat különben a Raguzai levéltár (139. old.), mely szerint e Kónya fia Ferencz 1403. nov. 16-án mint *Francho Cognievich* szerepel.

² Irodalomtörténeti Közlemények 1902. évf. 374.

³ Zichy-oklevéltár IV. 243. 304-308.

embert kiküldi Cikak fiát: Izkari Lászlót vagy *Toldi Miklós mestert*.¹

8. Van még egy *1390 november 22-én* kelt okirat is, mely Toldi Miklós birtokviszonyaira s némi tekintetben életrajzára is felvilágosító fényt vet és mindeddig még fel nem használtatott. Zsigmond király nevezett napon a biharmegyei Körösszeg várát és a hozzátartozó birtokokat Losonczy István macsói bánnak adományozza. De adományozza neki a szatmármegyei *Darócz helységét is, melyet azelőtt külön királyi oklevéllel, összes jövedelmeivel és tartozékaival szeretett hívének, Toldi Miklós mesternek hű szolgálatai elismeréséül új adományozás czímén adott. Idővel azonban cserébe bocsátkozott a király, a mennyiben a valamikor a körösszegi várhoz tartozott Bátor nevű birtokot Toldi Miklósnak adta s tőle helyette Daróczot visszavette, melyet most a körösszegi várhoz hozzácsatol*.²

Ezen okiratból a következő tűnik ki;

1. Toldi Miklós — mint láttuk — 1390 augusztus 4-én egy vizsgálattal meg van bizva. Miután a király ugyanazon évi november 22-én róla nem mint néhairól szól, világos hogy *Toldi Miklós 1390 november 22-én még élt*.

2. Azon okiratok, melyek Toldi Miklósról mint Szabolcs megye fő- vagy alispánjáról szólnak, a személy megállapítására azért nem elegendők, mert csak pusztán nevét említik és így nem éppen czáfolthatatlan dolog, hogy jelen esetben csakis a biharmegyei család sarjával van dolgunk, hisz úgy járunk a pozsonymegyei alispánnal is. De miután Szatmár megye Szabolcs megyével határos és Zsigmond király a szatmármegyei Daróczot neki adományozza, semmi kétség sem forog fenn az iránt, hogy a szabolcsmegyei fő- vagy alispán tényleg a biharmegyei Toldi Miklóssal azonos.

3. Zsigmond azon hű szolgálatakról beszél, melyeket neki Toldi Miklós tett; ezek tehát az 1387 és 1390 közötti időre esnek. Kár, hogy nem részletezi. De miután azt mondja, hogy Daróczot neki újabb adományozás czímén adja, azt következtethetjük, hogy Toldi Miklós Daróczot már I. Lajostól kaphatta. 1390 után már nem találok nyomát. Esetleges egyenes utódaira mindeddig nem akadtam.

* * *

¹ Úgy Cikak mint Izkár elferdített nevek. Cikak nem más mint a már fentemlített *Czibák*, Izkár pedig az elferdített *Esztár* (valamikor Sztár), mely a Hontpáznán nb. Czibákok tulajdonát képezte és még most is Biharmegyében fekszik. — Bánffy-oklevéltár I. 427—428.

² Bánffy-oklevéltár I. 432.

A hagyomány tartja, hogy Toldi Miklósnak egy György nevű bátyja volt, erről pedig a következőket tudjuk:

a) Toldi György 1376 augusztus 12-től 1378 május 26-ig Bihar megye alispánja.¹

b) Toldi György alispánsága alatt Bihar megye közönsége a Telegdiék és a Putnokiak közötti ügy elintézésére halasztást ad.²

c) Toldi György 1382 augusztus 19-én Bihar megye alispánja.³ Fentebb már láttuk, hogy ugyanazon évben Miklóssal együtt egy biharmegyei határjárás alkalmával közreműködött.

d) A váradi káptalan tanusítja 1421 december 4-én, hogy *Tholdi György fia László neje* Potencziána (Kaplyon nb. Károlyi Markvart fiai, András leánya) elismeri, hogy őt a Károlyiak leánynegyedi s jegyruhái dolgában kielégítették, minek következtében nevezetteknek erről menedéket ad.⁴

e) 1422 június 11-én elrendeli Zsigmond király, hogy a leleszi konvent a Csákiakat egynéhány bihar-, szolnok- és krasznamegyei birtokba iktassa be. A kiküldött bizalmiférfiak sorában ott van *Toldi György fia László is*.⁵

Kiegészítésül szolgáljanak még a következő adatok is; megjegyzendő azonban, hogy az itt szereplő Toldiakról határozottan nem tudjuk, vajjon Györgytől vagy Miklóstól származtak-e.

1. Kaplyon nb. Károlyi Lánecz László kijelenti 1502 jan. 4-én a leleszi konvent előtt, hogy nővéreinek férjeitől kétezer forintot vett fel kölcsön, melynek biztosításául egynéhány birtokrészeit köti le számukra. Az egyik nővére, Hedvig, *Tholdi Mihály neje*; a lekötött birtokok Szatmár megyében fekszenek.

2. Ugyanezen Károlyi Lánecz László 1520 január 8-án szántói Becsk Sebestyénnel bizonyos hozományi s leánynegyedi ügyben egyezsége lép. A békebirák sorában Bihar és Középszolnok alispánjai mellett Esztári János és *Tholdi Ferencz* is szerepelnek.

3. A váradi káptalan tanusítja 1521 június 23-án, hogy *Tholdi Lukács a néhai Tholdy Mihály elhalt özvegyének, Károlyi Hedvignek* hozománya s hitbére ügyében ennek fivérével, Károlyi Lászlóval megegyezett.

4. 1521 november 7-én arról értesülünk, hogy Toldi Lukács a Károlyi Lánecz Lászlóval szemben elvállalt kötelessé-

¹ Bölönyi-család levéltára Nagyváradon.

² Fejér IX. 6. 242.

³ Országos Levéltár DL. 6946.

⁴ Károlyi oklevéltár II. 64.

⁵ Fejér X. 6. 463.

geinek eleget nem tett. Itt már „egregius dominus Lucas Tholdi de Naghfalu diocesis Waradiensis“ (Nagyfalusi *Toldi Lukács a váradai egyházmegyéből*) néven szerepel.

5. *Tholdy Borbála*, panaszí Pázmán Miklós, Bihar megye másodalispánjának özvegye tanusítja 1588 január 25-én, hogy követeléseinek kielégítése fejében kismarjai Bocskai Istvántól száz forintot kapott. Fia, Pázmán György, akkor még kiskorú.

6. Rozsályi Kun István 1659 február 18 án kelt végrendeletében előadja, hogy nővérének három fia volt: *Tholdi Miklós, István és György*, Tholdi Istvánt a háborúságos időben a tatár ellenség Erdélyben levágta; utána csak egy kised leány maradt. Miklós a lengyelországi hadakozásban tatár kézbe esett; él-e. meghalt-e? nem tudni; ez csak feleséget hagyott maga után. Ezek és utódaik az ő örökösei.¹

Dr. Wertner Mór.

Kisebb közlemények.

I.

Pótlékok Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához.

Ennek az Értesítőnek f. évi januári füzetében, Váczy János összeállításában megjelent Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatása, melyet az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának elnöke, Heinrich Gusztáv oly kéréssel tett közzé, hogy a bizottság a legkisebb figyelmeztetést vagy pótlékot is a legnagyobb köszönettel veszi. Alólirott a sárospataki ref. főiskolai könyvtárban néhány olyan adatot találtam, melyek a közölt kimutatáshoz pótlékokul szolgálhatnak. Nevezetesen:

I. Verses műveihez.

1. *Halotti vers Szathmári Király György sárospataki főiskolai főgondnok halálára. Sárospatak, 1775.* (Sárospataki Füzetek. Új folyam. 1904. 47—49. lap.)
2. *Egy verse 1824-ből.* Czime: „1824. 14. szeptember.“ (Sárospataki Füzetek. 1866. 279. lap.)
3. *Vers.* (Sárospataki Füzetek. 1866. 82. lap.)

II. Önéletrajzi műveihez.

1. *Kazinczy Ferencz jegyzeteiből.* Feljegyzések gróf Török Lajosról és önmagáról. (Sárospataki Füzetek. 1864. 266—269. lap.)
2. *Ereklyék Kazinczy Ferencz után.* Önéletrajzi adatok. 17-3-ból, 1793-ból, 1807-ből. (Sárospataki Füzetek. 1865. 76—78. lap.)

¹ Károlyi-oklevéltár III. 50. 126. 134. 136. 442. IV. 375.

3. *Fogságának naplója* másolatban megvan a sárospataki ref. főiskola könyvtári kéziratárában is 827. szám alatt. 2-r. 1—18. levél.

IV. Irodalomtörténeti és nyelvészeti dolgozataihoz.

1. Kazinczy Ferencz jegyzetei gróf Teleki Józsefnek Eszter hűga halálára frott s Dayka Gábor által németre fordított verséhez. (Ívrét alakú papiroson 13 sor). Széphalom, 1810 febr. — Kézirat-tári száma: 1130/229.

VI. Történelmi dolgozataihoz.

1. „Rövid jegyzetek a' Martinovics összeesküvésébe bonyolódottokról, melyeket a' királyi 's hétszemélyes törvényszékek ítéleteit tartalmazó 's a' s.-pataki főiskola könyvtárában lévő nyomtatvány példányba saját kezével be írt *Kazinczy Ferencz*“. A jegyzetek e másolatban 1—46. sorszámmal vannak ellátva. Megvan az *eredeti* példány is. Amannak jelzete: 231/2; ezé: 1126/32. A kiadás alkal-mával a másolat az eredetivel mindenben egybevetendő.
2. Joannis Csécsi Profess. Patakiens. Commentarii de rebus in Con-ventu Generali Szécsényiano 1705. mense Septembri Octobrique gestis. *notulas nonnullas adspersi ego Franc. Kazinczy*. Exemplar Csécsii autographon“. — Kazinczy, Csécsi eme naplóját, mely máig kiadatlan, levelenként szétszedve úgy köttette be, hogy a napló minden egyes levelét két üres 4-r. alakú papiros levél közzé helyezettette s jegyzeteit az üres levelekre írta.

VII. Művészeti és paedagogiai dolgozataihoz.

1. „Orationes in Scholis Nationalibus, mixtis & non mixtis, recitandae! ex Praescriptio Intimati Excels. Consil. Locumtenentialis Regii Hungarici de dato 18. Jul. 1786. No. 29187“. — Német, magyar és tót nyelven. Megvan mellette a körlevél is, a melylyel Kazinczy ezeket az imádságokat a „Lokal-Direktor“-oknak megküldte. (Nyom-tatvány). Kézirattári száma: 1128/117.
2. Welche Eigenschaften werden in einem Nazional-Schulen-Visitorat erfordert? Mit welcher Methode hat ein Visitorat zu Werke zu gehen um seinen auflabenden Amte und Pflicht in allen den Theilen die das Intimat dd. 3. Juli. d J. 25647/2077. anzeigt, zu entsprechen? — Ezt a munkálatot, mely az iskolák kassai főigaz-gatóságának fölszólítására készült, a Kazinczy Ferencz dolgozatá-nak tartom. Nincs ugyan jelezve, hogy ki írta, de minden való-színűség arra vall, hogy ő a szerzője. — 2r. 1—8 levél. Kézirat-tári száma: 1128/98.

Harsányi István,
ref. főgymn. tanár.

II.

Hadtörténeti pályázat.

A „Hadtörténelmi Közlemények“ szerkesztősége a következő pályázatot hirdeti. Írassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harcosok hősiessé viselkedését felemelő és nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harcshelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az esemény felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878—79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság bírálja meg.

A jutalmazott pályaművek a Hadtörténelmi Közleményekben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a Hadtörténelmi Közleményekben, ha a bíráló bizottsági azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg írógéppel, vagy idegen kézzel, könnyen olvasható írással, félívekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével s az író nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték melléklésével a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kezeirésze a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

III.

Regénypályázat a Péczely-alapból.

A Péczely-regénypályadíjra az 1911. és 1912. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáz-

hatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből vett regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1911. és 1912. évben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent magyar történelmi vagy társadalmi regény. Minden munka azon évben megjelentnek tekintetik, a mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból. A csupán hírlapokban vagy folyóiratokban megjelent munkák azonban be-
küldendők.

A pályadíj (1000 arany forint) csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj, a mely meg nem osztható, az 1913 október havi második összes ülésen ítéltetik oda.

Felhívatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket f. é. április végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

IV.

Természettudományi pályázat.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1913-ik évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a földművelési és technikai tudományok körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljökül. — Mindenkinék egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a fentebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezeteket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízás alkalmával is. Az így készülő munkálat a M. Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák f. év április 30-ig a bizottság előadóhoz, dr. Lengyel Béla egyetemi tanárhoz (Budapest, VIII., Múzeum-körút 10) küldendők be.

Folyóiratok szemléje.

Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi II. (februári) füzete az első helyen Sebestyén Károlynak a Budapesti Phil. Társ. közgyűlésén fölolvastott emlékbeszédét közli *Theodor Gomperz* fölött. Ismerteti azt a milieut, melyben Gomperz felnőtt, beszámol élete pályájának fontosabb eseményeiről, majd két részre osztva tudományos munkásságát méltatja, először kisebb philologiai és philosophiai dolgozatait, azután részletesen élete főmunkáját, a „Griechische Denker“-t. Bemutatva gondolatmenetét, megkeresi az alkotó nagy egyéniségnek jellemző vonásait és megérteti hatásának titkát. A „Gr. D.“ egészen kivételes sikerét azzal magyarázza, hogy szerzője képzettségénél fogva végig tudta kísérni a görög szellemben megfogant eszméket napjaink tudományos mozgalmáig, másrészt stílművészetével és gondolkodásának páratlan világozottságával. — *Kazinczy Ferencz Levelezése* cím alatt Czeizel János tanulmány alakjában méltatja azt a hatalmas, 21 kötetes gyűjteményt, melyet a M. T. Akadémia Kazinczy leveleiből közrebocsátott. Elismeréssel adózva az Akadémiának s a Levelezés kiadójának, Váczy Jánosnak, megrajzolja a levélíró Kazinczy pályáját, ismerteti élete törekvéseit, bennük a levelei jelentőségét s beszámol röviden a kiadás keletkezéséről, kezdve magának Kazinczynak igyekezetein, a ki már a 10-es évek elején gondolt összegyűjtésükre. — Marót Károly *Homerus comparatus* cím alatt befejezi vizsgálódásait, melyeknek eredményeit a következőkben foglalja össze: 1. Helyes, új értelmet nyert a tartahatatlán formális magyarázat helyett a π 100, ν 388, Β 117—118 (= I 24—25). 2. Tisztázódott a χρῆσιμον, μίτρον és ἑρῶς szavak jelentése és használata. 3. Adalékokat kaptunk a „gyűrű“ és „ruhadarab“ díszek eredetét és jelentőségét illetőleg, ezzel kapcsolatban megvilágítást nyert bizonyos ilyen ékek symbolikus jelentése a házasságkötésnél. 4. A folklóre segítségével a görög psyche egy általános jellemű kincse (a menyasszony pro vár metaphora) visszakerült öt megillető jogaiba. — *A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai* cím alatt Pável Ágoston megkeresi azokat a délszláv népekeket, melyek a magyar széphistóriának nem közvetlen forrásai ugyan, de vele egy töről fakadva legközelebb állanak hozzá. Ilyenek főképen horvát (dalmát) területen találhatók, de vannak a szerbek

között is. Az egyezéseik és különbségeik alapján a szerző azt a véleményét fejezi ki, hogy a semptei névtelen hallomásból ismerte a délszláv mondát s emlékezete vagy jegyzetei alapján dolgozott. — A *Hazai Irodalom* rovatát Radó Antal bírálatai nyitják meg. Dante *Poklának* Babits Mihálytól eszközölt fordítását az eddigieknél sikerültebbnek tartja, mely ugyan még mindig nem az igazi Dantetolmányolat, de közeledik hozzá. — A Körösi Sándor szerkesztette *Olasz-magyar és magyar-olasz szótár* első része hatalmas, értékes munka, a legjobb források után mintaszerű gonddal dolgozva. — A *Magyar Shakespeare-Tár* V. kötetét Rózsa Dezső ismerteti. Beszámolva részletesen a kötetet alkotó értekezések tartalmáról, az egész művet igen értékesnek itéli. — Henrich Arnoldnak *Enyedi György Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája* című dolgozatát Király György a legjobb forrásokból, de önállósággal készült értekezésnek tartja, megrója azonban stílusának magyartalanságát. A széphistória szövegének közlése lelkiismeretes. — A *Külföldi Irodalom* rovatában első helyen Révay József szól Hermann Jordannak *Geschichte der altchristlichen Literatur* című művéről, mint nagyszerű munkáról, mely súlypontját az irodalom belső fejlődésének és esztétikai értékelésének rajzára fekteti s a philologia elemzés és aprólékos kutatás, polemizálás munkáját háttérbe szorítja. — Victor Giraudnak *Nouvelles études sur Chateaubriand* című könyvét Dengi János szerint nagy logikai él, tudományos tájékozottság, helyes módszer tüntetik ki. Hű és érdekes kép az íróról, s mint olvasmány élvezetes. — Georg Finsler *Homer in der Neuzeit* című könyvében Homeros eposzainak történetét adja az újabb időkben nemzetek szerint, Dantétól Goetheig. Bírálója, Marót Károly, fáradhatatlan és pontos munkának látja, de köre némileg szűk, dispositiója sok zavart okoz. — Paul Beyer *Der junge Heine* című művében, a mint Zuber Marianne megállapítja, Heine lelki fejlődését tárja föl 1815—1822-ig, s e közben földeríti éppen a legismertebb költemények eredetét vagy pedig helyreigazítja a róluk elterjedt téves fölfogásokat. — A *Budapesti Philologiai Társaság közgyűlésének* iratai között olvasható Heinrich Gusztáv elnöki beszéde, melyet a nemrég elhunyt Kont Ignác emlékezetének szentelt. — A *Vegyesek* rovatában, Pecz Vilmos *Johannes Kalitsunakis és Czebe Gyula* cím alatt kifejti, hogy a καθαρὸς ἑλληνισμός éppen úgy új-görög nyelv, mint a mai görög né nyelv s hogy az irodalmi nyelv jogosultságának kérdése művelődéstörténeti. — Gálos Rezső ismerteti az ungvári Gyöngyösy Irodalmi társaság V. évkönyvét. — Alszeghy Zsolt Garay János *Árbóczának forrásához* szolgálat adalékot. — Gesztési Gyula Novalis jegyesének, Charpentier Juliának magyarországi szereplésére vet világot. — Marmorstein Artúr *Az onolatriá a zsidóknál és az öskereszténységben* cím alatt azt igazolja, hogy onolatriáról sem a zsidóknál, sem a keresztények-

nél nem lehet szó. — Hadzsega Gyula a *Πρόχειροι ὀρθογραφικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*-t ismerteti. — Szigetvári Ivánnak és Kelecsényi Jánosnak rövid vitája után a beküldött könyvek között a következő művekről olvasható pár sor: Carlyle, A francia forradalom, Gyöngyösi Kalendárium, László, Turcizmusok, és arabismusk, Malom, Halállal való elmélkedés.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1913 február 3-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vilmos r. tt. — Bleyer Jakab, Gombocz Zoltán, Jánosi Béla, Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Riedl Frigyes, Schmidt József, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla, l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, Nyáry Jenő báró t. tt. — Ortvy Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Hornyánszky Gyula l. t. — Jegyző: Szinyei József osztálytitkár.

25. HEGEDÜS ISTVÁN r. t. „Janus Pannonius vallásos költeményei.”

26. NÉMETHY GÉZA r. t.: „Új kommentár Ovidius Tristia“-jához.

27. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN és NÉMETHY GÉZA rendes tagokat kéri föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1913 február 10-én.

BERZEVICZY ALBERT t. t. elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: B. Nyáry Jenő t. t., Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Concha Győző, Csánki Dezső, Gaal Jenő, Hampel József, Matlekovits Sándor, Medveczky Frigyes, Nagy Ferencz, Ortvy Tivadar, Wlassics Gyula, r. tt. — Alexander Bernát, Áldásy Antal, Angyal Dávid, Bernát István, György Endre, Hornyánszky Gyula, Ferdinandy Géza, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Kováts Gyula, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Mahler Ede, Nagy Ernő, Polner Ödön, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Fröhlich Izidor, Heinrich Gusztáv, Hegedüs István r. tt. — Gárdonyi Géza, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos, Vári Rezső, Vikár Béla, l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

28. MEDVECZKY FRIGYES r. t.: „Adatok a társadalmi eszmék történetéhez.” (A római stoicismus eszméi.) (Székfoglaló.)

29. BERNÁT ISTVÁN l. t.: „A democratia védelmére.“

30. A h. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MEDVECZKY FRIGYES r. és MAGYARY GÉZA l. tagot kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1913 márczius 17-én.

Id. ENTZ GÉZA r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Daday Jenő, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József Sándor, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Tangl Ferencz, r. tt. — Bugarszky István, Fejér Lipót, Franzenau Agoston, b. Harkányi Béla, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Kossutány Tamás, Lörenthey Imre, Rátz István, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Tuzson János, Udránszky László l. tt. — *Más osztályokból* Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

31. MÉHELY LAJOS r. t.: „Barna békáink belső hangzacskóiról.“

32. MAUTHNER NÁNDOR részéről: a) „A syringa-aldehyd egy új synthezise.“ — b) „A phenolcarbonsavak kondenzációja.“ Előterj.: Lengyel Béla r. t.

33. KORMOS TIVADAR részéről: „Három új fossilis pézsmacziacskány-faj Magyarországból.“ Előterj.: Horváth Géza r. t.

34. PAÁL ÁRPAD részéről: „A növények egyéni eltérésének változásai.“ Előterj.: Mágócsy-Dietz Sándor r. t.

35. BERCEZELLER LÁSZLÓ részéről: „Sók hatása oldatok felszínfeszültségére.“ Előterj.: Tangl Ferencz r. t.

36. REINBOLD BÉLA részéről: „Adatok a methaemoglobin ismeretéhez.“ Előterj.: Udránszky László l. t.

37. BUDAI KÁLMÁN részéről: „A búzamazg proteincomplexusa.“ Előterj.: Kossutány Tamás l. t.

38. AZ OSZTÁLYELNÖK a jegyzőkönyv hitelesítésére MÉHELY LAJOS r. és UDRÁNSZKY LÁSZLÓ levelező tagot kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1913 (február 28. helyett) márczius 3-án.

BEÖTHY ZSOLT másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Forster Gyula, Rónai Horváth Jenő t. tt. — Badics Ferencz, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hampel József, Kövesligethy Radó, Matlekovicz Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvy Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj. Szinyeyi József r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Császár Elemér, Divald Kornél, Ferdinandy Géza, Gombocz Zoltán, György Endre, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hornyászký Gyula, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Melich János, Ónodi Adolf, Pekár Gyula, Reiner János, Rejtő Sándor, Thirring Gusztáv, Tuzson János, Vikár Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

39. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti gróf ANDRÁSSY DÉNES ig. t. († febr. 26.), PERTIK OTTÓ I. t. († febr. 28.) és ANGELO DE GUBERNATIS k. t. († febr. 24.) elhunytát és méltalja az elköltözötték érdemeit. — Szomorú tudomásul van. Az I. és III. osztály fölhipvatnak, hogy emléksbeszéd iránt intézkedni sziveskedjenek.

40. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatási m. k. miniszteriumnak 1913. febr. 3., 180,158/1912. sz. a. kelt következő átiratát:

„A bécsi orosz nagykövet az iránt kereste meg a külügyminiszter urat, hogy intézkedjék, miszerint ezentúl a congressusokra, nemzetközi értekezletekre és egyéb nemzetközi természetű gyűlésekre meghívandó orosz képviselők meghívása minden esetben diplomatiiai úton, tehát nem közvetlenül az illető tudományos, irodalmi stb. intézetek, társulatok stb. részéről történjék. Tudomásul és a jövőben való mihez tartás végett a miniszterelnök úrnak 1912. évi deczemb. 19-én kelt felszólítására közlöm ezeket a tek. Elnökséggel.“ — Tudomásul van.

41. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatási m. k. miniszter úr 1913. jan. 20., 4205/1913. sz. a. az Eremkedvelők Egyesületének tagilletményét képező „Szent György-plakette“ egy példányát megfelelő elhelyezés végett megküldte az Akadémiának. — Köszönettel vétetik és megőrzés végett a könyvtárban elhelyeztetik.

42. Meghívók érkeztek a Kisfaludy-Társaságnak f. évi febr. 9. megtartott közgyűlésére, melyen az Akadémia tagjai nagy számmal voltak jelen, — és a veszprémi szinpartoló egyesületnek Petőfi-ünnepére (márczius 9.), melyen Ferenczi Zoltán I. t. fogja az Akadémiát képviselni.

43. Főtitkár jelenti, hogy f. február 28-ig a következő tagajánlások érkeztek be:

I. osztály: A) Darkó Jenő, B) Vizsota Gyula. — Kültagok: Bezold Károly és Neugebauer László.

II. osztály: A) Giesswein Sándor, Jankovich Béla, Lers Vilmos, Schneller István, Szász-Schwarz Gusztáv; — B) Eber László, gróf Teleki Pál, Veress Endre. — Kültagok: Boutroux Károly, Ehrle Ferencz, Lamprecht Károly.

III. osztály: A) — B) Buday Kálmán, Mauritz Béla, Silberszky Károly. — Kültagok: Émile Picard, Vito Volterra. — Tudomásul van.

44. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1913. február havában megjelentek: Akadémiai Értesítő. 278. sz. — Athenaeum. Szerk. Dr. Pauer Imre. XXII. évf. 1. sz. — Hadtörténelmi Közlemények. XIII. évf. 4. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXII. évf. 4. füz. — Mathemat. és Természettudományi értesítő. XXX. köt. 5. füz. — Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. köt. — Dr. Gorka Sándor. Anatómiai és élettani adatok a bogarak Malpighi-edényei működésének megítéléséhez. — Tudomásul van.

45. A nyilvános ülés után zárt ülésben tárgyalatik az Akadémia pénztári számadása 1912-ről és költségvetése 1913-ra, melyek hosszabb eszmecsere és az óhajtott fölvilágosítások megadása után elfogadtatik. Az Akadémiai Értesítő április havi füzetében fog közzététetni.

46. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző r. és Győrczy Endre I. tagot kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. Április 15.

4. FÜZET.

A demokratia védelme.

(Kivonat *Bernát István* l. t. 1913 febr. 10-én tartott előadásából.)

A demokratia erősödése, a tömegek befolyásának emelkedése a közügyek intézésére, az újabb történelmi fejlődés tagadhatatlan jelensége. A nagy tömegek felfogása szerint ez a legideálisabb, legbiztosabb, a nemzeti haladást leginkább biztosító kormányforma. Tekintettel azonban arra, hogy a társadalmi haladásnak alapja a gazdasági fejlődés, vizsgálni kell, hogy a modern élet gazdasági tevékenysége egy irányban halad-e a felszínen egyre erősödő demokratikus fejlődéssel? Kétségtelen, hogy a modern kapitalista fejlődés olyan gazdasági eredményeket létesített, a minőkre azelőtt gondolni sem lehetett. Hiszen a haladó nemzetek évi megtakarításai ma legalább is tíz, tizenkét milliárd koronára tehetők. A földműves országok gyorsan industrializálódnak, iparban és kereskedelemben óriási tőkék investálódnak. Különösen annak az eszmemenetnek megfelelő haladását constálthatjuk, a mely a fejlődést az élet kezdetleges formáitól a több tudást, finomságot és értelmet kívánó iparosodásban, a pénzgazdálkodásban, a városi élet megizmosulásában keresi. Azonban mindez a külső jelenség nem döntő bizonyíték a mellett, hogy vajjon a demokratia politikai ideáljait e gazdasági fejlődés megvalósítja-e, sőt a nagy tömegek politikai befolyásának biztos alapja-e ez a gazdasági fejlődés. A történelmi fejlődés ezt a kérdést érdekesen világítja meg. A francia forradalom és nyomában a legtöbb európai állam fejlődése, hogy a szabadság uralmát biztosítsa és az egyenlőség alapján álló polgárokat a testvériség nemes kötelékeivel egybe fűzze, megszüntette a jobbságot, eltörölte a czéheket és a szabad kereskedelem elvét juttatta diadalra. Az egyéni erőik felszabadításának kétségtelenül nagy gazdasági és politikai eredményei mellett azonban rövidesen jelentkeztek a nagy socialis árnyoldalak is. A munkára való jogot a munkátlanok ezrei hiába követelik és daczára egyes országok socialis védőintézkedéseinek, a melyek főleg az ipari

munkásokra vonatkoznak, a falusi nép körében a hanyatlásnak olyan jelei mutatkoznak, a melyekkel az általános haladás közepette egyáltalán nem volna szabad találkozni. Nem szólva a mezei munkások nyomoráról, amely különösen Angliában vesz nagyobb arányokat, magánál a mezőgazdasági középosztálynál is konstatalható ez. Az ipar és kereskedelem emelkedése nem vonja szükségszerűen maga után a földművelés felvirágzását, sőt az első időket leszámítva, a mezőgazdaságban a hanyatlás beállott. Igaz, hogy az iparban is a kézműves a proletárok sorába hanyatlik, de a kishérlőt és középbirtokost kiszorító kapitalista mellett megjelenik, mint a mezőgazdasági népesség és a falvak egyetemét háttérbe szorító tényező a nagy város, a mely a falvak és mezővárosok piaczeit jelentőségüktől megfosztja, a falusi népet felszívja s ezáltal úgy a falut, mint a gazdaosztályt hanyatlásra kárhóztatja.

Az angol gabonavámok eltörlésének a modern gazdasági élet egyik jellegzetesen alapvető tünetének a mezőgazdaságra való káros hatását mindennél ékesszólóbban bizonyítja az a statisztika, hogy míg 1878-ban Angliában 3,041.000 acre volt az eke alá fogott terület, 1907-ben már csak 1.537,000, és a földbirtok értéke is felére csökkent le. Franciaországban és Belgiumban semmivel sem jobb a helyzet. Az önálló gazdák száma erősen csökken, a mezőgazdaság hanyatlik, a felszabadított, kereskedelmi áruvá sülyedt föld pedig fokozatosan, de annál biztosabban adósul el és válik az ingótké adófizetőjévé. A demokratikus szempontból kívánatos gazdasági egyenlőséget tehát a jelen mezőgazdasági fejlődése lehetetlenné teszi. A kereskedelemben és iparban szintén így van a helyzet, a gyárak és pénzpiacok urainak szaporodó milliói egyrészt, a munkásság vagyoni helyzete másrészt, ezt eléggé feltüntetik. A socialismus létrejötte és megerősödése soha sem lett volna lehetséges a nélkül a meggyőződés nélkül, hogy *az új gazdasági rend ellensége az egyenlőségnek*. A másik demokratikus elvnek, tudniillik a szabadságnak, ha nem is formailag, de lényegben szintén ellensége a mai gazdasági fejlődés és pedig éppen az imént vázolt egyenlőtlenség folytán, mert hiszen bár a jogi és társadalmi korlátok megszűntek, a gazdasági korlátok következtében a munkából csak ritkán válhatik gyáros és a részvénytársulatok, amelyekben eleinte a kis erők érvényesülésének formáját látták sokan, az egyéni vállalkozást mindennél jobban megnehezítik. A kartellek és trustok kifejlődése pedig a jövőre nézve még nehezebbé teszi, hogy valaki egyéni erővel felküzdhesse magát az önálló vállalkozók sorába.

A részvénytársulatokban a részvényeseknek alig van befolyása az ügyek vezetésére, sőt még magának az igazgató-

ságnak is az energikus vezérigazgatóval szemben nagyon csekély hatalma van. Az osztalékért az apró tőkések nagy hatalmat adnak a pénzpiac intézőinek kezébe. Ezek a náluk letett részvények után könnyen megszerzik a szavazás jogát s bár nem is tulajdonosai a részvényeknek, tehát a társaság vagyonának, a kölcsönvett szavazatokkal leszavaztathatják az igazi tulajdonosokat is. Így lesznek egyes szervezett csoportok ellenőrzés nélküli diktátorai a gazdasági életnek. Sőt tudatára ébredvén az összegyűjtött milliók politikai súlyának, igyekeznek az államhatalmat is a maguk szolgálatában hajtani. Ezt a plutokratia nem véres forradalmokkal éri el, hanem a kölcsön adott milliók révén. A gazdagok hatalma a tőkenélküli rétegeken könnyebben érhető dolog. Azonban nemesak ilyen kerülő úton, hanem közvetlenül is politikai befolyáshoz jut a plutokratia, bár monarchikus államban kissé nehezebben, mint a köztársaságokban, de azért az állami kölcsönök révén itt is előbb-utóbb eléri azt, hogy az államhatalom kénytelen az ő igényeihez alkalmazkodni. Az a bőséges és nem egyszer fölösleges költsékezés, melybe ma nem egy állam sorsának vezetői bűnösök, lehetetlen volna a plutokratia segítése nélkül. Ennek köszönhetjük azt is, ha az állami hivatalok szinte végtelenül szaporíttatnak s így az állam hatalma, szemben a városok, községek és felekezetekkel szertelenül megnő. Minden valamirevaló tehetség karjai közé siet, s így lepad a független és szabadságért lelkesülő elemek száma. Különösen megfigyelhető ez a jelenség Amerikában. Itt a plutocratia rátette a kezét az egyházra, az iskolára, a végrehajtó és törvényhozó hatalomra, a trustok a sajtót és az egész közvéleményt megvásárolták maguknak. Ugyanez a jelenség észlelhető Franciaországban is, a hol nagy nagy hitelintézet és annak főkjai gyámság alatt tartják a pénzpiacot, a sajtót és nagy mértékben okozói annak az általános visszafejlődésnek, a mely Franciaországban jóformán minden téren észlelhető. *Angliában* a plutokratianak főleg a politikai lapokra való befolyása erősen megfigyelhető és lassankint ebben a monarchikus országban nemesak az alsó-, de a felsőházban is kezdenek tért foglalni a plutokratia képviselői. Hazánkban ennek a fejlődésnek áramlatai csak később fognak teljesen érvényesülni, de a kezdet itt is észlelhető, különösen a magyar földbirtok eladósulásánál és a kisipar pusztulásánál. E jelenség nálunk nemesak azért veszedelmesebb, mert csorbitja a földművelő magyar nép szabadságát és függetlenségét, hanem azért is, mert a milliók urai rendszerint idegen szülöttek és tőlünk idegen bálványok szolgálatában állanak s így az altruizmusnak, az egyéni önzés korlátozásának mindinkább háttérbe kell szorulnia a nyereszkes elve mögött.

A plutokratia hatását a demokratikus fejlődésre röviden

abban összegezhethjük, hogy a középosztály tagjainak számát erősen lecsökkentette, a földbirtokot mozgósította, eladósította, speculatio tárgyává tette, úgy hogy az megszűnt forrása lenni a hagyományokhoz való törhetetlen ragaszkodásának. A kisipar helyzete szintén szorongatottá vált, sőt magában a kereskedelemben is, a hol pedig ma a merész vállalkozó előtt nyitva áll a tér az egész világon, csak a sok tőkével, nagy befektetéssel és nagy személyzettel dolgozó vállalkozók képesek boldogulni és a kríziseket csak azok tudják átélni, a kik rossz időkre kellő tartalékkal rendelkeznek. Mindezeknél súlyosabban érinti a demokratikus fejlődést a plutokrátiának az államhatalomra való befolyása. A kartellek és trustök a nemzeti suverainitás egyik legerősebb jogát, a polgároknak megadóztatását, maguk részére fokozatosan kisajátítják. Másik érdekes jelenség, hogy az állami hitel a plutokratia alkotásaival szemben a tőzsdék taxatiója szerint alacsonyabb helyre kerül, az ipari és kereskedelmi vállalatok czimleteinek árfolyama általában emelkedik még akkor is, ha azok után kevesebb osztalékot fizetnek, ellenben az állami papíroké, még ha angol *consolok* is, évek óta következetesen száll le. Míg a plutokratia vezetői s annak alkalmazottai óriási jövedelmet élveznek, az állami tisztviselők kénytelenek szerény, sőt sokszor szegényes jövedelemmel megelégedni. Így a plutokratia lassankint a jobb tehetségeket mind magához vonja.

Ezekkel a változásokkal kapcsolatban megváltozik a közvélemény felfogása is. A pénz utáni hajsza a vallás erkölcsi kérdéseket háttérbe szorítja s az élvezethajhászatot erősíti. Az államkölesönök révén az állam hűségese adófizetőjévé válik a pénz urainak s ezek részére köti le a nemzetek jövőjét is. A titkos, felelősségre nem vonható, ellenőrzés alatt nem álló, névtelen hatalom benyúl az állami életbe és részt követel magának a politika irányításánál. Az ingó tőke érdekeit még a nemzetközi összejöttetések alkalmával is tudja biztosítani. Ez különösen a mai balkáni háborúnál észlelhető, a hol daczára a hadi szerencse változásának, a balkáni czimletek árfolyama sokkal szilárdabb, mint az osztrák és a magyar járadékoké. Kétségtelen, hogy ma még a plutokratia nem teljesen úr az államon, de ha a nemzetek idejében a plutokratia túlkapásait vissza nem szorítják és a conservatív erők fejlesztéséről nem gondoskodnak, ebben a harcban az állam vesztes lesz. *Vele elbukik az egyenlőség is, a mely nélkül a demokrátiát huzamosabb ideig fenntartani nem lehet.*

Sokan még ma is abban a téves nézetben vannak, hogy az aristokratikus hagyományok és a nagy öröklött ingatlan vagyonok a demokratia igazi ellenségei. Pedig erről az oldalról már nem fenyegeti azt sikerrel biztató támadás többé. A demokratia legnagyobb ellensége ma a plutokratia, a mely szétpor-

lasztván az egészséges fejlődés legerősebb biztosítékát, a közép-osztályt, a maga részére lefoglalt szabadság erejével megsemmisíti az egyenlőséget, át nem hidalható társadalmi ellentéteket teremt s így a demokrácia teljes bukását készíti elő.

Teleki Mihály levelezése.¹

662 lapon 463 levélben az 1672—1674. évekből Magyarország történetének nagyon becses anyagját fogják találni Teleki Mihály levelezésének most megjelent hatodik kötetében a magyar történelemmel foglalkozók. E levelekből egy híján százat Teleki Mihály írt különböző személyeknek s ezek legnagyobb részben egykorú másolatokban vagy eredeti fogalmazásban maradtak meg; a többi 364 levelet mások írták Teleki Mihálynak.

E kötetben hatvanhat személytől találunk leveleket Telekihez, tőle pedig csak harminczhoz. E leveleknek fontosságát az adja meg, hogy sok esetben eddigi történeti tudásunkat megerősítik, sok más esetben kiszélesítik, kibővítik, vagy pedig néha lényeges kérdésekben is módosítják. E levelek megismerése után tisztább képe áll előttünk a dolgoknak, mint a minővel ezek megismerése előtt birtunk.

Az 1672-dik év kezdetén a török határrendezés kérdése nyugtalanította az országot. A váradi pasa Erdély rovására akart terjeszkedni s hogy céljt érjen, 1671 utolsó hónapjaiban azon álnok váddal állott elő a fővezér előtt, hogy az erdélyiek az utóbbi időben őt várat építettek Várad közelében, úgy hogy ők ki sem tudnak mozdulni Váradból s a defter által nekik biztosított területeket nem bírhatják. Nemes János, a ki 1671 végén az évi adót vitte be a portára, a fővezér előtt kijelentette, hogy a várépítésről szóló vád nem igaz; a mely várakra a vádak vonatkozhatnak, régibb eredetűek, távol is vannak Váradtól s ezek közül Somlyóra és Csehre a német ellen van szüksége az országnak.² A fővezér, hogy közvetlenül nyerjen bizonyosságot, három törökből álló bizottságot küldött ki a várak megtekintésére és jelentéstételre; egyúttal utasította a fejedelmet, hogy a maga részéről is küldjön ki embereket, a kik a török biztosokkal együtt járják meg a kérdésben forgó várakat.

Az erdélyi kiküldöttek között volt Teleki Mihály is, de

¹ A Széki gróf Teleki-család és a M. T. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Hatodik kötet: 1672—1674. Budapest, 1912. XLII + 662 lap.

² A szóban forgó várak: Somlyó, Cseh, Hadad, Sebesvár és Gyalu.

csak Somlyón jelenhetett meg, mert a rokon Bethlen Domokos-nának Teleki házánál történt váratlan halála és családjában fellépett betegségek hazaszólitották. Márczius 2-dikán Gyaluban kelt levelében értesítette Bánffy Dénes, hogy a várak megtekintésére kirendelt bizottság működését bevégezte, a török biztosok az ajándékokkal és ígéretekkel megelégedve jó szolgálataikat ajánlották s eljárásokról jelentéstételre a portára elutaztak. Ugyanezen czélból Apafy Rozsnyai Dávidot előre küldve, utána néhány nappal Szilvási Bálintot indította a portára.

Szilvási Bálint április 10-dikén érkezett Drinápolyba. 18-án kelt levelében arról értesítette Telekit, hogy a fővezér a török biztosok jelentései meghallgatása után a Piri pasa defteréből azt kutatja, hogy mely faluk voltak Váradhoz rendelve, ezekből a falukból esztendőnként mennyi jövedelmök volt a váradiaknak; mert azzal a gondolattal foglalkozik, hogy meghatározván a váradiaknak évente járó jövedelmet mind Bihar vármegyéből, mind az ezzel szomszédos öt vármegyéből, ezt minden évben a fejedelem szedje fel és szolgáltatassa ki a váradiaknak, a törököknek pedig ne legyen szabad kijönni Bihar vármegyéből és hódoltatni. Szilvási utasítást kér, hogy miként fogadja a fővezérnek ezt a tervét, ha a kihallgatás alkalmával előtte a fővezér előhozza. Megoldás azonban ezúttal egyik irányban sem történt.

De nem csak a váradi pasa követelései okoztak nyugtalanságot Erdélyben; nyugtalanította az országot a bécsi udvar magatartása is, főleg a szatmári német generalis Strasoldo ellenséges fellépése. A Zrinyi-féle mozgalom vérbefojtása s a Rákóczi-féle mozgalom elnyomása után ez utóbbi mozgalomban résztvevők közül többen az előkelőbbek Erdélyben találtak menekülést. 1671 második felében próbálták kegyelem-ígéretekkel visszacsalogatni őket; de a visszatérésnek útjába állott a menekültek legyőzhetetlen bizalmatlansága a bécsi udvar iránt; próbálták kiadatásokra bírni Apafyt, de e kísérlet sem sikerült. E miatt Erdély és a bécsi udvar között mind inkább fokozódó feszültség állott be. Strasoldo azon czímen, hogy az Erdélybe menekült bujdosóknak az otthonmaradt magyarokkal összeköttetését meggátolja, eltiltott minden érintkezést az erdélyiek és magyarországiak között; megszüntette a két ország között a kereskedelmi összeköttetést, de itt sem állott meg, hanem az erdélyi lakosokat a határszéleken saját otthonokban is háborgatta.

Strasoldo ellenséges magatartása miatt Apafy 1672 elején Cserményi Mihályt panasztételre küldte a portára, azt a megbízást is adván neki, hogy a bujdosók megsegítésére a porta engedélyét kérje. Cserményivel egy időben voltak a portán a bujdosók részéről Petrőczy István és Szepesi Pál. Petrőczy hamarabb tért vissza; megérkezését Naláczy Fogarasban februárius

10-dikén kelt levelében tudatja Telekivel. Februárius 17-dikén pedig azt írja Apafy Telekinek, hogy a Petrőczyi jelentésének meghallgatására a mellette levő tanács urak tetszéséből márczius 15-ikére hívta össze a bujdosókat Tordára, mely összejövetelt Bánffy Dénes márczius 3-dikán kelt levelében merő bolondságnak és hiába való fáradságnak mondott. Hogy miként referált Petrőczyi Apafynak portai útja eredményéről, nem tudhatjuk, de ezen referadának lehet eredménye az, hogy Apafy megbízó levéllel és szóbeli izenettel Telekihez küldte Petrőczyt, hogy akár a fejedelem neve alatt, akár a saját neve alatt irjon a hajdúknak, legyenek készen a németek ellen. Teleki, hogy ne láttassék ura parancsolatjának nem engedelmeskedni, irt ugyan Balkó Pálnak, de nem mulasztotta el figyelmeztetni Apafyt, hogy meg kell várni Szepesi Pál visszatértét s megtudni tőle, hogy a porta elméje mely iránt jár; mert porta híre nélkül nem bátoroságos cselekedni.

Szepesi Cserményivel együtt márczius végén érkeztek meg. Jóllehet Cserményi azt a parancsolatot hozta a fővezértől Apafynak, hogy a magyarországiak dolgába ne elegendjék, Szepesit pedig a fővezér kihallgatásra sem bocsátotta: mégis sikerült Szepesinek és Petrőczyinek Apafyt titokban reá venni, hogy az öreg pecséttel és a fejedelmi aláírásával ellátott „albát“ adjon nekik, a mit a hajdúk felültetésére szándékoztak felhasználni, — és emellett egy levelet Teleki Mihály részére azzal az utasítással, hogy Szepesiéket törekvésekben támogassa. De éppen a nagy titkolódzás keltette fel Bánffy Dénes gyanúját, a ki mikor a dolgot megtudta, közölte a tanács-urakkal, ezeknek előterjesztésére aztán Apafy az albát és a Telekinek irt levelet Szepesitől visszavette.

Májusban a bujdosók gyűlést tartottak Tordán. E gyűlésből Nemessányi Bálintot a portára indították a segélykérés megisméltése végett. Nemessányi azonban csak Havasföldre ment, mert Gligorasco vajda azt mondotta neki, hogy ő küld be a portára, mert ő hamarabb szerez a bujdosóknak kívánt választ. A portának azonban most más gondja volt: komoly készüléteket tett háborúra Lengyelország ellen és míg a lengyel háború tart, nem akart a bujdosók kedvéért a császárral háborúba elegendni.

A török-lengyel háború Erdély részéről is áldozatot kívánt. Apafy megkapta a szultán rendeletét 600 szekér élésnek a török táborba szállítására. Minthogy aratás előtt volt az idő, az élés összeszedése nehézségekkel járt, a mi a porta gyanúját, nehezítését vonta maga után Apafyra. Táplálékot adott ennek a gyanúnak Gligorasco vajda is, mert azzal vádolta Apafyt, hogy titkos szövetségben áll a lengyelekkel. Sokan voltak a szultán környezetében, a kik azt hitték, hogy Apafy csak azt várja,

hogy a török csatát veszítsen, mi ha bekövetkezik, azonnal a lengyelek mellé fog állani. Ezzel magyarázták az élés elküldésében beállott késedelmet, mert azt mondták, hogy 600 szekér élés olyan kevés, hogy ezt egyetlen erdélyi úr is ki tudná állítani. Végre augusztusban Balo László megindulhatott az élés-szekerekkel, de csak 500 szekérral ment, mert idő közben 100 szekeret a porta elengedett. Megérkezése a török táborba véget vetett a gyanúnak és neheztelésnek.

Az alatt az idő alatt, míg a török hadak felvonulása Lengyelország ellen tartott, az Erdélyben tartózkodó bujdosók is készültek háborúra a német ellen. A porta nem ellenezte e terüket, de figyelmeztette őket, hogy csak abban az esetben lépjenek fel támadólag, ha a biztos sikerre számíthatnak. Ők túltették magokat e figyelmeztetésen és augusztus végén támadólag léptek fel a németek ellen. Váradai törökök is csatlakoztak hozzájuk; ezen kívül számítottak erdélyi segítségre is, különösen Teleki Mihályra, a ki különben is szíven hordozta a bujdosók ügyét és már márcziusban azt írta volt Naláczynek, hogy nem oly bolond, hogy urának, fejedelmének oly tanácsot adjon, kívül magát, országát elveszesse, azt is tudja, hogy porta hire nélkül nem bátorságos cselekedni, de volna mód a bujdosók megsegítésében, ha mindenkégyaránt akarnák. Azok közt, a kik a bujdosók megsegítését nem akarták, legelső helyen állott Bánffy Dénes, a ki Telekinek írt leveleiben többször kiemelte jó hazafiságát, nemzetének, vallásának szeretetét, a ki vérző szívvel látta nemzetének romlását, de izzó gyűlölettel volt eltelve a bujdosók főbhei közül főleg Keczer Menyhért és Szepesi Pál iránt, mostani vállalatokat korainak, idő előttinek tartotta s Teleki Mihályt is nem egy ízben figyelmeztette, hogy gondolja meg a veszedelmet és óvatosan nyúljon a bujdosók ügyéhez. Teleki azonban azt bitte, hogy most, mikor a török Lengyelországgal esetleg hosszú időre nyúlható háborúba keveredett, megkoczkáztathatja a bujdosóknak segélyadást, a kik nem szüntenek meg leveleikben hozzájuk csatlakozását csaknem naponta sürgetni, és tervének Apafy beleegyezését is megnyerve, szeptember közepén Kővárból megindult; de vállalkozása már pár nap mulva — szeptember 20-dikán — a batizvasvári vereséggel véget is ért.

Teleki elmenetelének híre a milyen váratlan volt az ország lakosaira nézve, éppen olyan nagy megdöbbenést okozott. Még nagyon élénk emlékezetben volt Erdélyben, hogy a II. Rákóczi György engedetlenségéért milyen magas árt kellett fizetni az országnak. Teleki hadjárata is a porta határozott tilalma ellenére történt. Sokan attól féltek, hogy az engedetlenséget a porta az országnak fogja tulajdonítani s magát az országot fogja miatta lakoltatni. Ezt az aggodalmat akarták Teleki ellenségei az ő

megbuktatására felhasználni. Ezek azzal az eltökélt szándékkal mentek az október közepén tartott fehérvári országgyűlésre, hogy itt az összegyűlt rendekkel a Teleki fejére a nótát kimondatják. De Bánffy Dénest is célba vették, azt állítva, hogy Teleki Bánffy akaratjából indított háborút; sőt a kiknek a fejedelm-változtatás kenyerök volt, ez alkalommal Apafyn is szívesen túl-adtak volna. Czelt azonban nem érhetek; a fejedelem és feje-delemasszonynyal együtt Bánffy Dénes, Bánffy Zsigmond, Kapuy György, Rhédey Ferencz, Nagy Tamás s még ketten-hárman szilárdan kitartottak Teleki mellett s megoltalmazták az elítél-tetéstől. Ellenségei tehát elhallgattak, de reménykedtek, hogy nemsokára jó a portáról olyan üzenet, a melyet Teleki megnótázá-sára felhasználhatnak. E számításuk azonban nem vált be. A fő-vezér tudakozta ugyan a török táborban levő Baló Lászlótól, hogy miféle esatája volt a kővári kapitánynak a némettel, de ennek kitérő válaszával megelégedett; a dolgot tovább nem kutatta.

Teleki azalatt, míg Kővárban várta az országgyűlésen ügye elintézését, a bujdosók táborából csaknem naponta kapta — néha kettesével, hármasával — a sürgető leveleket, hogy a szenvedett kudarcz ne csüggeszsze, hanem siessen velük egyesülni és legyen vezérok; vigyen pénzt a had fizetésre, mert szép sereg áll együtt, harcra kész lelkes nép, csak alkalmas vezér hiányzik, a ki rendben, fegyelemben tartsa őket és biztos győzelemre vezesse.

A batizvasvári vereség nem vette volt el a Teleki bátor-ságát. Kész volt megismételni a kimenetelt. Tett is erre nézve a bujdosóknak ígéretet, csak biztosítást várt a tanács uraktól arra nézve, hogy a háborúban részvételért nem lesz itthon bán-tódása. Ez még a fehérvári gyűlés előtt volt. De a gyűlés után barátai értesítették, hogy assecuratióra nem számíthat. Apafy is akarta a Teleki további részvételét a háborúban. Kimeneteléről október 1-jén a kővárvidékieket értesítette, október 5-dikén saját-kezűleg irt levelében Petrőczit és általa a bujdosókat. Még a fehérvári gyűlés után is sürgette Teleki kimenetelét. Ő maga a tanács urak megkérdezése nélkül kész lett volna Telekit bizto-sítani arról, hogy itthon nem lesz bántódása. Mikor Teleki indulása mégis késett, neheztelését fejezte ki Teleki mozdulat-lansága miatt. Lázár Imrét küldte hozzá, hogy megtudja e kése-delem valódi okát. De a Teleki indulása addig késett, míg bekö-vetkezett a bujdosók györkei veresége október 25-dikén, a mi az ő otthonmaradását vonta maga után.

A felkelők györkei veresége nem vetett véget a belhábo-rúnak. A megvert had a váradi pasaság területére húzódott; a főbb emberek közül többen Debreczenbe. Teleki közülük érke-zését még mindig várták s míg megjőne, ideiglenesen Petrőczy

Istvánt választották vezéröknek. Szepesi Pált pedig a portára küldték segélyért. Megízenték tőle, ha a szultán elfogadja, ünnepléses követséget küldenek be. De meg sem várva Szepesi küldetésének eredményét, megindították a portára Petrőczit, Farkas Lászlót, Farkas Fábiánt és Szobonya Istvánt, kik december közepén érkeztek Fehérvárra. Ekkor történt Petrőczyi fogságra vetése Apafy parancsára kihívó magaviselete és fenyegető nyilatkozatai miatt.

Kisebb összecsapások a németekkel változó szerencsével történtek 1672 decemberben Dorog mellett, 1673 januáriusban Nyir-Bélteknél. Februáriusban a felkelők Petheő Zsigmondnak két fiát fogták el, kiket mint rokonokat, nehogy a török kezébe kerüljenek, Bánffy Dénes kért ki és vett magához kezességén őrizetre.

E kisebb előnyök mellett is nyomasztó volt a magyar hadsereg helyzete. Tél idején sem kvártélyra, sem egyéb ellátásra nem volt. Ispán Ferencz szerint még csak csizmára való pénzük sem volt; elégedetlenségökben mondogatták is a katonák, hogy ők oda mennek, a hol adnak nekik. Ispán Ferencz Teleki Mihályt sürgeti, hogy gondoskodjanak a hadról, mert különben eloszlásoktól lehet tartani. Pedig még Bánffy Dénes is azt hitte, hogy eloszlások után az eddiginél is rosszabbul lenne a magyar nemzet dolga. Valamit tenni kellett tehát érettök. Apafy kvártélyllyal és némi pénzzel csendesítette le őket.

Szepesi Pál eredmény nélkül járt a portán; Baló László pedig azt az üzenetet hozta a fővezértől Apafynak, hogy ne bontogassa a békét, ha nem akarja kárát vallani. De most a békét a német kezdette bontogatni: a határszéiben három falut felvert, miáltal alkalmat adott Apafynak panasztételre, a ki előbb Nagy Istvánt küldte a portára, nemsokára Székely Lászlót. Vele egy időben voltak a portán Szepesi, Kende Gábor, Forgács Miklós, Kubinyi László és Péchy Gábor.

Szepesiék abban a hitben voltak, hogy Székely László számokra is elég pénzt vitt, a melyből a portán a szokásos ajándékokat kiadhassák. Nagy meglepetésökre Székely László nemcsak hogy az ő részökre semmit sem vitt, hanem azzal az utasítással bocsátották el, hogy kölesön se kérjen semmi pénzt, a mi miatt igen panaszkodtak. „Ha mind így családokznak meg bennünk, bizony oda hagynak bennünket“ — írja Székely László május 7-dikén Drinápolyból Telekinek. Székely László ezer tallért vett fel kölesön számokra interesre. Ezt a pénzt és a magok három paripáját fordították ajándékozásra. De ez a kiadás is hasztalan volt. A porta még mindig a lengyel háborúval volt elfoglalva, mert a lengyelek a mult év októberében kötött béke feltételeit nem tartották meg, nevezetesen az évi adót megfizetni

vonakodtak. Titokban fogadta ugyan a fővezér Szepesiéket, „de békében maradásra intette, míg megizeni, hogy mit kelljen cselekedniek“. Ugyanezt a választ adta a mellette maradt Brankovics György tolmácsnak és a nyár folytán Turzai által hozott levélben is várakozásra intette a bujdosókat.

Turzai Apafynak is hozott levelet a fővezértől. E levélre vonatkozólag írta Bánffy augusztus 29-dikén Telekinek: „Csak majmoskodnak urunkkal, mint egy kis gyermekkel és csak hogy tudjon is valamit, nem akarják s ez úton kisegítik Magyarországot s Erdélyt kezünkől“. Egybehangzik ezzel Kabós Gábor kapitihának már előbb küldött nyugtalanító levele, melyben azt írta, hogy ha a török dolga a lengyelleg végbe megyen, nem csak a hódoltságot, hanem a hat vármegyét is elszakítja az országtól.

A felkelőknek nehéz volt a porta várakozásra intő tanácsát beláthatatlan ideig követni. Hiányos kvártély s rendetlenül kijáró zsold mellett nem lehetett a katonákat sokáig együtt tartani, kik már kezdettek csüggedezni és oszladozni. Az ideiglenesen megválasztott fővezért Petróczit Apafy a tavaszon kibocsátotta ugyan fogságából, de mivel szökre ment ki Erdélyből Bihar-megyébe, újból elfogatta és elzáratta. Nem volt tehát elismert vezérok sem. A bujdosók előbbkelői ismét Telekire gondoltak és több ízben levélben és követség által felszólították, hogy menjen közéjük, legyen vezérok; de miután ezen felszólításoknak sem volt kellő sikere. október végén Wesselényi Pált választották vezéroknek ideiglenesen, míg Teleki a vezérséget átveheti. Apafyt kellemetlenül érintette ennek a választásnak hire, nem csak azért, mert Wesselényi mint erdélyi birtokos az ő engedelme nélkül vállalkozott a vezérségre, hanem főképen azért, mert eleitől fogva, mikor arra az időt eljöttnek látja, Telekit óhajtott a felkelők élén látni.

1673 október 24-dikén és 26-dikán kelt levelében Petrásco István moldovai vajda arról értesítette Apafyt, hogy ő a törököktől a keresztyének mellé pártolt, kövesse Apafy is az ő példáját. Erre intette Apafyt Sobieszki János lengyel hetman is november 6-dikán kelt levelében. A porta gyanakodott Gligorasko havasföldi vajdára is, hogy ő is elpártolásra készül, azért Dukát tette helyébe vajdának. Az új vajdák elől sok bojár Erdélyben keresett menedéket, a kiket Apafy befogadott és Szebenben mutatott nekik helyet. Ezzel ismét magára vonta a törökök gyanuját, a kik főleg Szobieszkinék Chozimnál aratott fényes diadala után nem tartották lehetetlennek Apafy elpártolását. Ijesztéssel akarták tehát engedelmességben tartani. A fővezér tilhája egyfelől kárhóztatta a bojárok befogadását, másfelől azt kérdezte, hogy felül-e Apafy parancsolatra a lengyel ellen? De ennél hatáso-

sabb eszköz volt az ijesztésre az, hogy Zólyomi Miklóst 1674 elején a török táborba hozták és mutogatták, mint fejedelem-jelöltet; irattak vele egyes erdélyi uraknak, oly formában, mint a hogy fejedelem szokott írni; kegyelmességét ajánlotta azon ígérettel, hogy nem lesz alábbvaló urok. E fogásokkal annyira zavarba hozták a fejedelmi udvart, hogy Bornemisza Anna Kászonyi Mártonnak és a lengyel követnek ugyanazon időben érkezésében is ördögi praktikát látott az ők elvesztésekre. Csak akkor nyugodtak meg, mikor az 1674 április közepén érkezett török követ nem állott elé egyéb követeléssel, mint a török táborba élés szállításával.

Ilyen körülmények között Apafy nemcsak hogy a bujdosókat nem segítette, hanem az év elején Teleki Mihály által azt követelte, hogy a kik közülök Máramarosban tartózkodnak, adjanak reversalist, hogy onnan ki s be nem járnak; ha pedig kimennek, többé vissza se jőjenek.

A bujdosók márczius 8-dikán szalontai gyűlésökből, ápr. 28-dikán pedig Poroszlóról Teleki Mihályt keresték meg levéllel és követséggel. Fő előljárót, pénz- és emberbeli segítséget kértek. A mikor ezt nem kaphatták meg, augusztus 28 dikán Wesselényi Pált véglegesen vezéröknek választották. Wesselényi Pálnak eddigi ideiglenes vezérsége inkább kisebb portyázásokban, marhajátásokban merült ki. Végleges vezérsége sem volt szerencsésebb, mert szeptember 26-dikán egy csatában, melyben törökök is tekintélyes számmal vettek részt, teljesen megveretett. A nevezetesebb emberekből is többen elestek. Ismét kitűnt, hogy a bujdosók magokra hagyatva semmi eredményt sem tudnak elérni. Most azonban onnan nyílt kilátások megsegítésre, a honnan a bujdosók eddigi küzdelmeikben támogatást nem reméltek. XIV. Lajos francia király háborút folytatván a császár ellen, ez utóbbinak saját országaiban is nehézségeket igyekezett támasztani s erejének egy részét lekötöni. Erre alkalmasnak látszott a magyarországi zavarok felhasználása, a magyar elégtelenség támogatása. Az ő akaratából jelent meg 1674 őszén Erdélyben Beaumont Miklós ezredes, a ki a lengyelországi francia követségnek volt tagja. Megbízatása volt alapos tájékozást szerezni a magyarországi viszonyokról, a felkelők erejéről, céljairól, a törökkel való viszonyuk természetéről stb. Beaumont Szobieszki János lengyel királytól, a ki ekkor a francia király befolyása alatt állott, Telekinek címzett levéllel jelent meg ez utóbbinál. A magyarországi dolgok állásáról Telekitől nyert teljes tájékoztatást; megbeszélésök eredményét Teleki latin levélben tudatta a bujdosókkal; e latin levél másolatát a bujdosók főbb embereinek névjegyzékével átadta Beaumontnak, a ki magával vitte Lengyelországba.

Beaumont megjelenése Erdélyben új reményeket keltett fel a bujdosókban, mert most már francia és lengyel támogatásra számíthattak. De Beaumont távozása után egy más nagyfontosságú esemény is történt Erdélyben, a mit a bujdosók szintén a magok javokra magyaráztak. Ez esemény a Bánffy Dénes bukása volt.

Bánffy Dénes mint Erdély leggazdagabb birtokosa, a fejedelemasszony Bornemisza Anna egyik testvérnénjének férje, előkelő helyet foglalt el az országban. Mint a végvárok kapitányának (Kolozsvár, Szamosújvár, Somlyó, Cseh, Sebesvár) olyan kivételes állása volt, a milyen az Apafy idejében sem előtte, sem utána egyik kapitánynak sem volt. Államférfiúi tehetségben is Teleki után a legelsők között állott. Szava igen sok esetben döntő volt a fejedelem tanácsában. De kivételes állásában nem tudott mértéket tartani. Határt nem ismerő gőgjében praepotentiáját mindenkivel kimélet nélkül éreztetete. Kiméletlen volt valódi vagy képzelt jogai érvényesítésében; erőszakos eljárásaiban nem ismert semmi határt, miáltal sok jogos érdekeket sértett meg és ellenségei számát folyvást szaporította. Béldi Pált kezdettől fogva gyűlölte és e gyűlöletet átvitte Béldi vejére, Wesselényi Pálra is, az „átkozott, vérre kapott rossz tacsó“-ra, a „gyilkos eb“-re. Hazaszeretete, sok levélben írja Telekinek, nemzete romlását vérző szívvel látja, a bujdosók szerencséjének örvend leveleiben, de végnélkül gyűlöli főbbjeiket, Wesselényi mellett Keczer Menyhértet, Szepesi Pált és Petrőczit. Vállalkozásaikat oktalannak, időelöttinek, elhamarkodottnak tartja, azért rendszeren kerékkötője, veszteségeik felett pedig keserű szavakban tör ki. Általában félték tőle és gyűlölték. Teleki nem egy ízben kelt védelmére Bánffynak, a mint ezt Naláczy egy leveléből következtethetjük. 1671-ben igyekezett kibékíteni Béldivel, 1672-ben a bujdosók főbbjeivel. Tartós béke azonban magának Bánffynak egyéniségénél fogva közte és ellenségei között nem lehetett.

Nagy szerencsétlensége volt Bánffynak, hogy éppen a váradi pasaság szomszédságában volt az ország végvárainak főkapitánya. Mert gyakran kellett ebben a minőségben érintkezni a törökökkel, kiket halálosan gyűlölt, a váradi pasák pedig gondoskodtak arról, hogy újabb meg újabb táplálékot adjanak Bánffy gyűlöletének. Bánffy bukását is ez a körülmény pecsételte meg. Az 1672 februáriusban tartott határjárás nem oldotta meg a határkérdést. A váradi pasa 1673 végén ismét megújította követelését az öt vármegye átengedésére nézve; 1674 második felében pedig hadat küldött a követelt vármegyékbe dézmálásra.

A mint a törökök kiszállása bizonyos lett, Bánffy tudatta róla Telekit. „Nagy gonosztól félek“, írja egyik levelében, mert — mint egy másik levelében írja — a dézmálást „megengedni

veszedelmes, nem engedni, fegyverkezni, magamnak közelyebb romlásomra van, tudván, az kiknek oltalmazni kellene, azok kapva kapnák az alkalmatosságot“. Augusztus 27-dikén a fejedelemnek is ír, hogy hívja össze az urakat, vegye censurájokat, hogy meg kell-e engedni a dézmlást, vagy pedig oltalmazni kell a vármegyéket, mert ő parancsolatot vár; ha oltalmazni kell, postán indítsa a székely hadakat is. „Ez nem gyerekjáték“ — írja ezen levelében. Telekinek már augusztus 26-dikán írta, hogy írjon Tordára a készenlétről, ha kívántatik; 27-dikén pedig, hogy a fejedelemtől a marosszékiek megindítását kérte, és hogy Torda, Kolozs, Doboka, Szolnok vármegyékre sem ártana parancsolni, szállanának Kolozsvárhoz. Ő maga pedig megtett minden intézkedést, hogy szükség esetében a törököknek fegyveres erővel állhasson ellen.

Úgy látszik, hogy a törökök, mikor Bánffy fegyveres erejét Somlyó mellett ellentállásra készen találták, nem erőszakolták a dolgot, hanem békével visszavonultak. Bánffy október 27-én írt levelében tudatja Telekivel, hogy a váradi pasával contractusra lépett; — a törökök ezután a vármegyéket nem piszkálhatják annyira, hogy elvegyék tőlünk. Bánffy tehát jövőre e contractus alapján békét remélt, de ellenségei ezt az alkalmat használták fel megbuktatására. Jogosan hozhatták fel ellene, hogy fejedelem és ország rendelete nélkül vezetett ki hadat a török ellen; hogy felhatalmazás nélkül lépett egyességre a váradi pasával, tehát felségjogokat bitorolt. Más volt az ő esete, mint 1672 őszén a Telekié. Teleki is ország hire nélkül vitt hadat a német ellen, de olyan ügyben, a melynek diadalát az egész ország óhajtotta és kimenetele a fejedelem beleegyezésével történt. Mégis az októberi országgyűlésen közel állott ahhoz, hogy megnótázzák. Csak a fejedelmi pár szilárdságának és néhány befolyásos barátja védelmének köszönhette megmenekülését. Bánffy ellenben a még mindig rettegett török ellen vitt ki hadat olyan időben, a mikor a fejedelem és az ország csak alig menekülhettek a törököknek rövid idő alatt már másod ízben támadt azon gyanúja alól, hogy elpártolásra, árulásra törekvesznek. Bánffy eljárása újabb táplálékot adhatott volna a törökök gyanújának nagy veszedelmére az országnak. De Bánffy olyan hatalmas volt, hogy nyíltan fellépni ellene nem látszott tanácsosnak. Féltek az alatta álló fegyveres erőtől, a mit ellenük fordíthatna. Innen volt az ellene alakult titkos ligának az a törekvése, hogy meglepetéssel foglyul ejtsék s ügyét azután vigyék törvény elé. Mikor ez a czéljük nem sikerült, november 20-án olyan értelmű levelet irattak neki Apafyval, hogy békés úton igazítja el dolgát, fegyveres fellépésre tehát ne gondoljon. Ugyanezen napon ezt tanácsolta neki levelében Bornemisza Anna is, azzal biztatva, hogy sikeresen fog

érdekében a rendek előtt fáradozni. Ugyancsak november 20-án kelt levelében Teleki Mihály is olyan tanácsot adott neki, hogy a fegyveres fellépés gondolatáról tegyen le, mert a fejedelem és jó barátjai dolgát jó karban állítják. E levéllel egyidejűleg Teleki Béli Pálnak is írt, gyors cselekvésre intve Béli. Apafy pedig és Bornemissza Anna külön írásban biztosították a rendeket, hogy mellőlük Bánffy kedvéért el nem állnak. Bánffy fogságba esése után is olyan nagy volt tőle a félelem, hogy az országgyűlésen, mikor pere előkerült, egyetlen szó sem hangzott el védelmére; a büntetésére szavazásnál pedig csak a kisebbség szavazott örökös fogságban tartására; a többség csak a Bánffy kivégeztetésével látta a maga és az ország nyugalmit biztosítva, a mit ez okból siettek is késedelem nélkül végrehajtani.¹

¹ A könyv megjelenése után került elő Szilvási Bálintnak egy sajátkezű feljegyzése arról, hogy ezen időben a szomszédos öt vármegyéből hány falu mennyit adózott a váradi törököknek. Tartalma ez:

Anno 1672 die Aprilis in Drinápoly az öt vármegyéknek, úgy mint Kraszna, Közép-Szolnok, Belső-Szolnok, Kolozsvár megyének, Doboka vármegyéknek az tisztek inquisitiója által az törököknek esztendő által való contributiójok ez szerint iratott:

¶ Kraszna vármegyében első processusban ad ennyit az törököknek: piszt nr. 4583/65. Falu 31 vagyon Kraszna vármegyében. Az második processusban falu 30, ad nr. 6504/95.

¶ Közép-Szolnok vármegyében az felső processusban falu 21, ad nr. 3781/22.

Ugyan Közép-Szolnok vármegyében az második processusban falu 28, ad nr. 3618/95.

Ugyan Közép-Szolnok vármegyében az harmadik processusban falu 41, ad nr. 4584/37.

Belső-Szolnok vármegyében kilenc falu ad nr. 380/52.

Doboka vármegye falu 43, ad nr. 2848/68.

Kolos vármegyei falu 78, ad nr. 13822/9.

Ezekben az öt vármegyékben faluszám vagyon, az kit felírtak, hogy törököknek adózik, az felül megírt mód szerint nr. 281/két pusztá.

Ebben az öt vármegyében nem tudom, ha vagyon-e több falu, az, kit fel nem írtanak, hogy adózzék.

Miss. 784.

Jelentés gr. Széchenyi István Naplóinak kiadásáról.

Széchenyi összes kéziratait, könyveinek kiadási jogát végrendeletileg titkáranak, Tasner Antalnak hagyományozta. Az Akadémia Tasner halála után, 1876-ban örökösaitől megszerezte — nagyrészt a nemzet áldozatkészségéből — e nagyjelentőségű iratokat a kiadási joggal együtt. Így kerültek ugyanakkor Széchenyi *Naplói* is az Akadémia birtokába.

Az iratok megszerzésekor az Akadémia „Széchenyi irodalmi hagyatékának“ átvételére és tanulmányozására bizottságot küldött ki (gr. Lónyay Menyhért elnöklete alatt Zichy Antal, Gyulai Pál, Szász Károly, Pauler Gyula és Deák Farkas tagokat), mely több évi tanulmányozás után 1882-ben (január 30-ki ülés 32 p) beadott jelentésében úgy vélte, hogy az Akadémia „dicső alapítójának szebb emléket nem állíthat, mint ha egybegyűjti és díszes kiállításban kiadja“ Széchenyi műveit. Szükségesnek tartotta azonban, hogy e gyűjteményt vagy Széchenyi életrajza, vagy még inkább Széchenyi *Naplóinak* közzététele előzze meg, hogy egy jó életrajz megírásához szükséges előfeltétel meglegyen. Ugyanekkor felvetette a jelentés azt a kérdést is, vajjon megengedhető-e már a *Naplók* közzététele. Rámutatott ugyan, hogy szükséges volna, mert a bennefoglalt adatok nélkül nem várható pontos életrajz, de már akkor tisztában volt azzal, hogy a *Naplók* közzétételét nem ajánlhatja. A *Naplók* tanulmányozását ugyanis Zichy Antal végezte s ő a bizottság megbízásából a *Naplókból* készített „hű kivonatát“ már 1880-ban az Akadémiának be is nyújtotta (az 1880 június 30-ki ülésen) s ebbe a kivonatba „belevett mindent, mi különösebben egy magyart érdekelhet, kihagyott sokat, mi vagy ismétlésnek látszott, vagy élő kortársakat vagy közvetlen utódokat kellemetlenül érinthetne, vagy mi nem nyilvánosság elé való.“

A bizottság azt javasolta, hogy e kivonat vétessék fel a gyűjteménybe, azonkívül kívánatosnak tartotta Zichy Antalnak Széchenyiről már addig közölt tanulmányai¹ kiadását is a szük-

¹ Gróf Széchenyi István mint emberbarát és hazafi. Gróf Széchenyi István mint szónok. Gróf Széchenyi István és a nők.

séges adatok és kivonatok kíséretében mintegy előtanulmányként.

A bizottság egyébként a gyűjteményt a következőképen tervezte:

Az első kötetbe kerültek volna Zichy említett tanulmányai, ezután Széchenyi beszédei, könyvei, röpiratai, majd hirlapi cikkei következtek volna, s a gyűjteményt a *Naplók* kivonata fejezte volna be.

Az Akadémia örömmel elfogadta e javaslatot s Zichy Antalt bizta meg a gyűjtemény szerkesztésével, a mely „*Gróf Széchenyi István Munkái. Összegyűjti és kiadja a Magy. Tud. Akadémia*“ főcímmel meg is indult 1884-ben.

A gyűjtemény azonban a tervezettől eltérő tartalomban és sorrendben jelent meg.

Zichy tanulmányai igen helyesen elmaradtak s első kötetként a *Naplók* kivonata jelent meg, ezután Széchenyi beszédei, majd levelei (Majláth Béla kiadásában), útirajzai, hirlapi cikkei és szülőihez írt levelei következtek, összesen kilencz kötetben.

Evvel megszakadt a kiadás. Mint látható, Széchenyi munkái a sorozatból kimaradtak, s ez a hiány csakhamar érezhető is volt, és éppen e hiány pótlására az Akadémia Szily Kálmán indítványára és szerkesztésében 1904/5-ben kiadta *Gr. Széchenyi István Munkái II.* sorozatában Széchenyi magyarnyelvű politikai műveit.

A *Naplók* kivonata a következő címen jelent meg: „Gróf Széchenyi István Naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. A M. T. Akadémia megbízásából összeállította Zichy Antal.“

Az előszó szerint az Akadémia „nem óhajtotta az író sem saját modora követésében, sem saját egyéni nézeteinek előadásában korlátozni, mint melyekre nézve a felelősség egyedül őt fogja a dolog természeténél fogva illelhetni.“ . . . „Maga a módszer, melyet követett: előbb chronologiai rendben végig kísérni az eseményeket, azután pedig egyes kiválóbb vonásokat külön csoportosítani — szinte elkerülhetetlenné tette a gyakori ismétléseket.“

A kritika kedvezően fogadta a könyvet. Kiemelte, hogy Zichy „lelkiismeretes gonddal járt el munkájában; szeretettel csüggött munkáján s kerülve a lelkes kiadók szokásos hibáját, tárgyilagossággal törekedett megállapítani azt, hogy mennyiben képesek a *Naplók* tisztázni a Széchenyiről szóló irodalomban felferült nézeteket.“ (Budapesti Szemle.) Egy másik bíráló szerint a szerkesztés gondos, kritikai érzékkel válogatta össze az apró kis mozaikdarabokat; a szerkesztő „mindent elkövetett, hogy a magukban néha érthetetlen mondatokat az olvasó előtt teljesen felvilágosítsa s a legnagyobb magyar jellemének titkos rugóival

viszonyba hozza“; a beszélő Széchenyit kellett bemutatnia, közvetítő Széchenyi és az olvasó közt. (Századok.)

A kritikának e kedvező ítélete — saját korában — nem volt jogosulatlan. A Napló-kivonat a Széchenyi-irodalomra nézve nyereség volt, mert addig semmi támpont nem volt, azontúl mégis volt valami, a mi forrásul szolgálhatott a minden oldalú feldolgozásra.

A kedvező vélemény azonban nem tartott, nem tarthatott sokáig. Minél alaposabban kezdték kutatni Széchenyi egyes ténykedéseinek rugóit, annál inkább kitűnt a kiadás módszerének hibája; és előbb halkán, majd hangosabban kifejezésre jutott az elégtelenség s az a vélemény, hogy a Zichy-féle kiadás nem felel meg a kutatók igényeinek. S ez elvitathatatlan tény.

Nem felelhet meg, mert Széchenyi szavait magyarra fordítva adja, ott a hol adja, a mi a félreértések egyik főforrása, mivel oly sokoldalú, gyakran csonka mondatokban kifejezett tevékenységet fordításban visszaadni nem mindig lehet;

nem felelhet meg, mert Széchenyi szavai igen gyakran ki vannak ragadva egy gondolattömegből, s így a kiragadott szavak félreérthetők;

nem felelhet meg, mert ketten beszélnek, Széchenyi is, Zichy is, de a legtöbbször Zichy beszél, és Széchenyi csak azt mondja, a mit Zichy jellemzőnek tart; szóval Széchenyit csak Zichy szemüvegén át láthatjuk és Széchenyi egyénisége, fejlődése ilyképen háttérbe szorul;

nem felelhet meg, mert nincs meg a chronologiai sorrend; szóval a kutató nem kapja a teljesen megbízható szöveget a maga egymásutánjában, s ezért Széchenyi alakja saját szavaiból, feljegyzett tetteiből nem bontakozhatik ki előttünk.

Mindezek azt mutatják, hogy a kiadás nem tudományos alapon készült: ezért nem felel meg a mai követelményeknek. Hibás volt a kiindulópont, és a mint a kiadás előszava mondja, Zichy ebben „író“, a ki „egyéni nézeteit“ adja elő.

Az Akadémia az 1912. évi decz. 16-ki összes ülésen (233. p.) Heinrich Gusztávnak, az Akadémia főtítkárának indítványára elhatározta gr. Széchenyi István *Naplójának* és leveleinek „a tudomány mai igényeit kielégítő kiadását, mivel az eddigi kiadások rendkívül fogyatékosak“; bizottságot is küldött ki e határozat végrehajtására.

A *Naplók* kiadására nézve ma már teljesen megállapodott az a nézet, hogy chronologiai rendben, pontosan úgy, azon a nyelven kell a szöveget sajtó alá bocsátani, a mint azt Széchenyi megírta. Előfordulnak a kéziratban törlések, kivágások is. Mindezt Tasner Antal utasítására fia, Tasner Géza végezte a kéziratban, Széchenyi határozott kívánságára. A törlések egy kicsiny része

talán visszaállítható volna, nagy része azonban olvashatatlanná vált; ezeket, meg azon helyeket is, a melyeket esetleg el lehetne olvasni, a kiadásban meg kell jelölni, a törlés vagy kivágás terjedelmét is közölve (csillag alatt?). Homályos helyeket, neveket, felvilágosításra szoruló dolgokat meg kellene magyarázni az egyes kötetek végén; az egyes kötetek előtt pedig bevezetesként oly tájékoztató volna szükséges, mint a milyet pl. Kazinczy leveleinek kiadásánál olvashatunk.

Ezután még a kiadandó anyagot kell ismertetnem. A *Naplókat* Zichy a tartalomra való tekintettel — néha az időrendet is megelőzve — már 1880-ban öt osztályba sorolta. Némi később bekövetkezett változással kapták a *Naplók* mai jelzésüket (I., II., III., IV. és V.). E beosztás alapján a *Naplók* tartalmát és terjedelmét a következőképen jellemezhetem:

Az I. jelzésű kötetek kisebb (16^o—8^o) alakú jegyzőkönyvek, a melyek egymással semminemű összefüggésben sincsenek. Összesen 12 van.

Az I₁, I₂, I₃, I₄, I₅, I₆ és I₇-ben emlékeztető feljegyzések vannak 1820-, 1822- és 1844-ből. E hét kötetben csak jegyzetben használható anyag van.

I₈: jegyzetek szolgáliról, tréfák és adomák 1814-ből, a melyek feltalálhatók a III₁ jelzésű naplókötetben.

I₉: egy lova betegségének lefolyása, 1817 október 20-tól november 27-ig.

I₁₀: 1818-ki keleti útjára vonatkozó kiadásainak töredékes feljegyzése.

I₁₁: utijegyzetek 1818-ki görögországi útjából.

I₁₂: logikai és verstani jegyzetek.

E jegyzetekből csak kettőnek anyaga használható:

az I₉-é, a melyben van 16 16-odrésű oldal, tehát 4^o-ben 8 oldal,

az I₁₁, a melyben 58 16-od résű, tehát 4^o ben 29 oldal, összesen tehát 37 oldalnyi szöveg van.

A II. jelzésű kötetek, összesen 7 darab, mind 4^o alakú bekötött könyvek, a melyek a II. 6 kivételével nagyobbrészt üresek; csak töredékes feljegyzések találhatók bennük és egymással sincsenek összefüggésben.

II₁: szolgálira vonatkozó jegyzetek, néhány adat és naplófeljegyzésféle 1820-ból.

II₂: Lebensgeschichte des F. Regényvázlat saját életéből. 1819—1820.

II₃: metaphysikai elmélkedés (töredék); két napi naplófeljegyzés.

- II₄: a ló patkolásáról; Snap nevű lováról; a lótenyésztés előmozdításáról; a ezenki ménes költségeiről (töredékes).
- II₅: a lótenyésztésre vonatkozó töredékes feljegyzések; magyar lónevek.
- II₆: értekezés a lovakról; megjelent az *Erneuerte Vaterländische Blätter* 1818. évfolyamában *Über die Zucht und Veredlung des Pferdes*, stb. czímen.
- II₇: néhány adoma.

A hét kötetben összesen 118 oldalnyi szöveg van, de ez, körülbelül 20 oldal kivételével, nem Naplóíhoz, hanem czikkeihez sorolható.

A III jelzésű kötetek, összesen 9 darab, szintén 4^o bekötött könyvek, a melyekben már sok a naplófeljegyzés.

- III₁: adomák, jegyzetek és idézetek olvasmányaiából, élményei, közben töredékes naplófeljegyzései 1814, 1815, 1816, 1817 és 1818-ból (151 sűrű oldal).
- III₂: utinapló görögországi útjából. 1818 július 13-tól augusztus 4-ig (77 oldal).
- III₃: terjedelmes utinapló 1818. évi keleti útjából. 1818 (320 sűrű oldal).
- III₄: utinapló olaszországi útjából 1819 április 4-től július 30-ig; jegyzetek olvasmányaiából (140 o.).
- III₅: „Sonderbare Begebenheiten in dem Leben“ czimű elmélkedés, önéletrajzi adatok 1819-ből (57 o.).
- III₆: naplófeljegyzés 1919 július 31-től augusztus 3-ig (28 o.).
- III₇: néhány idézet olvasmányaiából, levélfogalmazványok — 1819-és 1820-ból (33 o.).
- III₈: levélfogalmazmányok 1820-ból; költemény-idézetek; logikai és nyelvtani jegyzetek (14 o.).
- III₉: naplófeljegyzések 1820 január 6-tól 1821 márczius 4-ig, közben több idézet. Sok lap ki van vágva (80 o.).

E kötetek összesen 890 oldalnyi szöveget foglalnak magukban.

A IV. jelzésű 4^o kötetek (összesen 3) már csakis naplófeljegyzéseket tartalmaznak.

- IV₁: 1821 márczius 2-től 1822 február 19-ig (120 o.),
- IV₂: 1822 márczius 2-től 1823 február 9-ig (66 o.),
- IV₃: 1823 február 9-től 1824 augusztus 4-ig (130 o.), összesen tehát 316 oldalnyi szöveget.

Az V jelzésű kötetek (összesen 12) szintén csakis naplófeljegyzések.

- V₁: 1824 aug. 7-től 1826 márcz. 31-ig (157 o.),

- V₂: 1826 ápr. 1-től 1828 júl. 3-ig (160 o.),
 V₃: 1828 júl. 4-től 1830 jún. 17-ig (270 o.),
 V₄: 1830 jún. 18-tól 1832 jún. 14-ig (260 o.),
 V₅: 1832 jún. 15-től 1835 ápr. 6-ig (183 o.),
 V₆: 1835 ápr. 7-től 1838 jan. 31-ig (188 o.),
 V₇: 1838 febr. 1-től 1841 máj. 31-ig (218 o.),
 V₈: 1841 jún. 1-től 1843 jún. 30-ig (198 o.),
 V₉: 1843 júl. 1-től 1845 márcz. 12-ig (208 o.),
 V₁₀: 1845 márcz. 13-tól 1846 jún. 12-ig (195 o.),
 V₁₁: 1846 jún. 13-tól 1847 jún. 5-ig (161 o.),
 V₁₂: 1847 jún. 6-tól 1848 márcz. 18-ig (156 o.); összesen: 2354 oldal.

Van tehát együttvéve az I-nél 37, a II-nál 20, a III-nál 890, a IV-nél 316 és az V-nél 2354, összesen 3617 oldalnyi írott szöveg.

Ezen ismertetésből látható azonban, hogy csak a III₃ jelzéstől kezdődik a tulajdonképeni rendezett naplóírás. Az I, II és III jelzésű kötetekben lévő anyagot előbb időrendbe kellene szedni olyképp, hogy minden egyes nap feljegyzése külön lapra irassék a kellő rendezhetőség végett, mert van pl. oly nap (útinaplói közt), a melyről kétszer is ír (részletesebben és rövidebben). A részletesebb kerülne a nyomandó szövegbe, a rövidebb pedig mint változat a jegyzetbe.

A kinyomatandó kötetek mintájául az 1904-ben megjelent munkák szolgálának. A főcíme tehát „*Gróf Széchenyi István Munkái. II. sorozat*“ volna, külön címlapon volna megjelölve „*Gr. Széchenyi István Naplói*“ (a későbbi kötetek során levelei, még hiányzó munkái). A *Naplók* egyes kötetei tartalmaznának: tájékoztató bevezetést, a *Naplók* szövegét, magyarázatot és név- és tárgymutatót. A fenti minta alapján hozzávető számítás szerint a *Naplók* legfeljebb 5 (öt) 40 íves kötetre terjednének.

Rá kell mutatni végül arra a körülményre, hogy 1814, 1815, 1816 és 1817-ből a naplófeljegyzések nagyon gyérek és hiányosak, sok olvasmány-idézettel és adomával vannak tarkítva, a melyek sokat levonnak a napló-jellegből és gyengítik a hatását. Megfontolandó volna, ne jelenjék-e meg egyszerre két kötet, nehogy az első kötet egyedül megjelenve némi csalódást idézzzen elő.

Viszota Gyula.

Mikor halt meg Morosini Thomasina?

Erre a kérdésre mindeddig minden kétséget kizáró válaszunk még nem volt. A régiebb írók e kérdéssel nem igen foglalkoztak. Néhai dr. Pauler Gyula¹ tudtommal az első, ki erre nézve határozott időpontot nevezett. Szerinte Morosini Thomasina 1300 végén hirtelen meghalt; ezt pedig oly határozottsággal elhiszi, hogy III. Endrének 1300 végén tanusított magatartását anyja halálával összefüggővé teszi. „III. Endrét nagyon megrendíté anyja halála. Beszélék, hogy borral, szerelemmel igyekezett szomorúságát, aggodalmát elűzni stb.“

Paulernek nem volt igaza. Az állítja, hogy Thomasina Wenzel Árpádkori új okmánytára X. 375 és 400 szerint 1300 november 8-án, sőt — úgy látszik — november 13-án is még élt. A tőle kiemelt két forrás elemzése azonban nem ezt bizonyítja.

Wenzel X. 375 szerint Thomasina Pozsegán egy meg nem nevezett év november 8-án felhívja a pozsegai káptalant, hogy a Vaja nb. Lambert fiainak valkómegyei Tolmány nevű birtokán történt garázdálkodások ügyében vizsgálatot tartson. A pozsegai káptalan erre már november 13-án jelentést tett a hercegnőnek, de ezen jelentés sem nevez évszámot. István alországbiró ugyanezen Vajanembeliek ügyében 1300 április 30-án ítéletet hoz, melynek indokolásában Thomasina fenti oklevelére is hivatkozik és ennek alapján tették Pauler és utána mások is ezen oklevél keltét 1300-ra.²

Már az első pillanatra láthatjuk, hogy a következtetés helytelen. Ha István alországbiró 1300 április 30-án Thomasinának egy november 8-án és a pozsegai káptalannak egy nov. 13-án kelt okleveléről szól, kézzelfogható, hogy a hivatkozott oklevelek nem 1300-ban, hanem legjobb esetben 1299-ben, mindenestre pedig 1300 előtt kiállítottak. Az alországbiró világosan kimondja, hogy a tolmányi ügy már 1299 január 3-án a király kezén volt és így már ezzel is be van bizonyítva, hogy Thoma-

¹ A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, 1893. II. 606. és 749.

² Wenzel X. 382—387.

sina már 1299 előtt meghalt, a mihez még az is járul, hogy István alországbiró szavazó birótársai sorában¹ egyetlen egy sincs említve, ki Thomasina szolgálatában állt volna.

Mіндеzen szempontok kikerülték a kutatók figyelmét és így tartotta magát azon állítás, hogy III. András anyja 1300 végén meghalt.

A következő okirati adat az elhalálózása időpontjára most már döntő világosságot vet.

Thomasina, a magyar király anyja, Szlavónia hercegnője, a Dunán innentől a tengerig terjedő részek kormányzója 1295-ben a Száván létező alsógradisztkai rév vámjának felerészét Orbászi Grubuch fiainak, Turdiszló- és Balázsnak adományozza; 1297 jan. 18-án kijelenti azonban már III. András, hogy ugyanazon Turdiszló s Balázs kérésére Thomasinának 1295. évi adománylevelét átírja s megerősíti; itt pedig mondja, hogy ezen levelet Thomasina asszony, dicső emlékü anyja (= domina *Thomasina, illustris recordationis mater nostra carissima*) bocsátotta ki.² Thomasina 1296 márczius 7-én Pozsegavárban még okiratot állít ki, melyet a pécsi káptalan még ugyanazon évi márcziusában átírt,³ kérdés tehát, vajjon még 1296-ban vagy 1297-ben halt-e meg?

Orbászi Turdiszló s Balázs az 1295. évi adománylevelét csak azért íratták át, mert Thomasina elhalálózása következtében birtokjogukat a király által történendő megerősítés útján biztosítani akarták; azt is tudjuk, hogy az akkori hatóságok dicsérendő gyorsasággal dolgoztak; de mindamellett mégsem igen elfogadható, hogy, ha Thomasina 1297 kezdetén meghalt volna, fia az anyja halála utáni első napokban az okiratot átírta volna.

Kétségtelen, hogy Thomasina 1296 márcz. 7-ike s 1297 január 18-ika között meghalt, de a legnagyobb valószínűség mégis a mellett szól, hogy halála 1296 második felében, illetve végén történt.

¹ Hontpázmán nb. András fia Tamás Nyitra és Bars megye főispánja, Miklós boszniai prépost és a királyi kápolna főnöke s András király titkára, Katyisz nb. Falkos (=Fulko) fia Farkas, Gyula-Zsombor nb. Seyfried fia Erdő comes és mások, kiket a király erre kiküldött. (I. h. 385.)

² Alsószlavóniai oklevéltár. 27.

³ Wenzel X. 214. 240.

Folyóiratok szemléje.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1912. szeptemberi számának első cikkében L é n á r d J e n ő a *Többtermelés* kérdésével foglalkozik s kifejti, hogy a többtermelés szükségyszerűségének és időszerűségének gondolatát a köztudatba bevinni egyaránt érdeke a mezőgazdasági és kereskedelmi szakköröknek, annál is inkább, mert a mi speciális viszonyaink mellett a kereskedelmi és ipari viszonyok javulása és fellendülése csakis intenzív mezőgazdasági többtermelés folyamán képzeltethető el. A többtermelés kérdésének megoldása mélyen belevág az egész gazdasági szervezet mai rendszerébe és első sorban annak a tisztázását kívánja, hogy mennyiben érdeke az ország egész társadalmának és minden gazdasági osztályának a többtermelés lehetővé tétele. Mentől inkább érvényesül pedig a többtermelés a mezőgazdaságban, annál inkább rászorul a mezőgazdaság nemcsak a kereskedelmi konkurrenzia előnyeire, hanem azon spekulatív közreműködésre is, a mely nélkül a termékek elhelyezése lehetetlen. De viszont a kereskedelem is nagy hasznát látja a mezőgazdasági többtermelésnek. A nagyobb pénzforgalom, a közönség nagyobb vásárló ereje, nagyobb árúszükséglete erősebb lökést ad az egész ország gazdasági erejének. De a többtermelés nemcsak a mezőgazdaság és kereskedelem elé állít feladatokat, hanem az államra is nagy terhet ró. Ezek két pontban jegezesednek ki: a birtokmegosztás és a vámpolitikai kérdésekben. Persze ezeken kívül az államra a feladatok egész sora hárul. A közbirtokok kezelésében kiterjesztendő volna az állami ellenőrzés, szükséges volna a kísérleti állomások rendszeres fejlesztése és kibővítése, a közlekedési eszközökben, első sorban a Máv. szolgáltatási képességében jelentkező súlyos hibák korrigálása, a mezei vasutak kérdésének rendezése, a műtrágya-kartell ellen való állásfoglalás, a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztése, stb. Persze, az állam munkássága csak úgy vezethet hathatós eredményre, ha egyrészt a magyar társadalom, mezőgazdaság és kereskedelem egyaránt támogatja azt, másrészt pedig, ha az illető szakközégek állandóan a gyakorlati élet pulzusán tartva kezüket, fentartják a kontaktust vele. Az érdekeltség meghallgatása és bevonása csak biztosítani fogja a sikert, mely csupán a harmonikus összetevékenységnek lehet eredménye. — A következő cikkben M ó r i c z

Miklós: *Magyarország ipari népessége* cz. cikkében fejtegeti, hogy míg az 1910. évi népszámlálás foglalkozási adatai meg nem jelennek, közvetett módszerekre vagyunk utalva, ha az ország ipari népességének gyarapodását akarjuk meghatározni. 1890. és 1900. között ez a gyarapodás $36\cdot8\%$ -ot tett, kérdés azonban, hogy ezt az arányszámot erre az évtizedre is megtarthatjuk-e. Mivel az ország népességének átlagos szaporodása az utolsó évtizedben $8\cdot5\%$ -ra szállott az azelőtti $10\cdot3\%$ -kal szemben, azt kell hinnünk, hogy az iparos osztályok növekedése is alább hagyott. Vannak azonban olyan adatok, amelyek azt bizonyítják, hogy az utolsó évtizedben különösen erős volt az egyes foglalkozási kategóriák, s így a rajtuk épülő osztályok határainak eltolódása s hogy ez a változás különösen az iparos osztály javára érvényesült. Közvetlen adatok erre: a bányász népesség 20% -os, az ipartestületek tagjainak 25% -os gyarapodása: a munkásbiztosító pénztár tagjainak növekedése, az ipar tőkeerejének izmosodása. Közvetett adatok: ha az ország járásait iparos jelleg szerint két csoportra osztjuk, azt találjuk, hogy az iparos jellegű — legalább 30% iparos népességgel — járasok, ha a tvj. városokat nem számítjuk, átlag $10\cdot6\%$ -kal, a nem iparos jellegűek átlag $6\cdot5\%$ -kal szaporodtak; az iparos jellegű városok átlag 14% , a nem iparos jellegűek átlag $9\cdot7\%$ szaporodást mutatnak; a tvj. városok viszont $17\cdot8\%$ -kal, a tízezres nagyközségek átlag $16\cdot2\%$ -kal növekedtek. Mivel pedig az iparos népesség nemcsak a határozottan iparos jellegű járasokban és városokban, hanem általában is gyarapodott, s mivel ezek az adatok azt mutatják, hogy főként ez az osztály gyarapodott, — nemcsak természetes szaporodással, hanem első sorban természetesen az agrikulitúr osztály népességéből, — a régi növekedési arányszám megtartása indokoltnak látszik. És így az ország ipari (iparból, bányászatból, kohászatból élő) népessége 1910-ben 3,300.000 főre tehető, általában az iparforgalmi foglalkozásokból élő csoportok pedig az ország népének több, mint 24% -át tehetik az azelőtti $19\cdot4\%$ -kal szemben. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában az első cikk a Németbirodalomban 1911. évben eszközölt *alapítások és tőkefelemelésekről* szól, a melyek az emelkedő conjunctúrák daczára, jelentékeny mértékben az előző évi niveau alatt maradtak. *A orosz alapítások 1911-ben* a részvénytársaságok nagy alakulásáról tesz tanúságot. — *Japán selyemipara* olyan óriási fellendülésben van, hogy termelismennyisége az utolsó tíz év alatt majdnem megkétszereződött. — Hasonlóképen *Oroszország tojás-kivitele* is 1911. évben szédületes számokat ért el, a mennyiben 3683 millió darab 80 milliónál több értékben került kivitelre. — *A bajor sörfőző iparról* közölt számadatok az általános fejlődés képét mutatják. — *Argentína marhaállománya* czímmel az a mozgalom van ismertetve, mely a marhaállomány feuntartását czélozza, — *Az osztrák kivándorlási enquete* a kivándorlók védelmét czélzó törvény-

javaslat előkészítése végett hivatott össze, hol is igen sok érdekes momentum merült fel. — *Az angol kivándorlás 1911. évben az Egyesült-Államok felé csökkenő, de Kanada és Ausztrália felé emelkedő irányzatot mutatott.* — *A kivándorlás Hamburgon át 1911-ben az előző évhez képest hanyatlott, ugyanis körülbelül 87 ezer ember szállt Hamburgban hajóra, míg 1910. évben 118 ezer.* — *A szabadkereskedelem elveit terjesztő angol Colden Club népszerű, alig pár pennybe kerülő, de gyakran egész ingyen osztogatott füzetekben folytatja a propagandát. A cikkek több ilyen füzet tárgyát hozza.* — *A kereskedelmi szerződések előkészítése Ausztriában nagyban folyik. A megalakult Zentralstelle munkaprogramját ismerteti T. S.* — *Gabonavámok* czimvel *í. Dichl K.* hasoncímű könyvét ismerteti. — *A francia külkereskedelem fejlesztése* érdekében a nyáron congressus tartatott, melynek czélja volt megmutatni azon eszközöket, melyekkel az importnál lassabban emelkedő kivitel fejleszhető volna. — *Az osztrák-magyar monarchia és a Németbirodalom kereskedelmi forgalma 1910-ben* azt az adatot szolgáltatja, hogy a mi kivitelünk a Németországból származó bevétel mögött messze elmarad, holott 1909. évben a viszony megfordítva volt. — *A kartell-mozgatom 1911-ben* cz. közlemény ismerteti a különböző mozgalmakat, különösen Amerikára helyez nagy súlyt, hol ez évben a trustok elleni harc a leghevesebb volt. — *A német szakszervezetek 1911-ben,* a főtanács jelentése szerint, a birodalmi törvényhozásnak az otthonmunka és az alkalmazottak biztosításáról szóló törvényeit bírálja. — *Az angol bányászati 1910-diki balesetstatisztikája* a szerencsétlenségek s elpusztult emberélet nagy számáról ad szomorú adatokat. — *Nemzetközi vámcongressus Párisban* lesz 1913-ban, melynek czélja egyetemes elvek megállapítása a vámkezelés és vámeljárás számára. — *Neumann Ernő* ismerteti ezután *Fellner Frigyes: A valuta rendezése Magyarországon* czimű könyvét, a mely három részben tárgyalja a nagyfontosságú kérdést: a valutaviszonyaink 1892 előtt, a valutareform és keresztülvitele és a készfizetések megkezdése. — *N. F.-től való Hertzka Tivadar: Társadalmi probléma* czimű németül megjelent művének ismertetése. — *L. Sipos Kamilló Adalék a magyar jegybankkérdés bibliográfiájához* czimvel *Barcza S.* bibliographiai adatait egészíti ki. — *A Közgazdasági Szemle* e számához a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* június havi füzete is csatolva volt.

Ugyane folyóirat októberi füzetében *Havas Mór* értekezik: *A csatornakerdéshez* cz. cikkében. Szerző *Kvassay Jenő* miniszteri tanácsosnak a *Közg. Szemle* 1912. évi márcziusi füzetében megjelent tanulmányával szemben állítja, hogy sem köz, sem jogosult magánérdekek nem teszik szükségessé, hogy katasztrófális jellegű vasuti bajaink szanálásával együttesen nagyszabású víziútépítési actióba is fogjunk. A tanulmány első részében kimutatja a szerző

hogy a tervezett csatornák szükséges volta meg nem indokolható a vasút és hajózás önköltségeivel. Továbbiakban kifejti, hogy minden vasút, kezelje ezt az állam is, üzem, azaz üzlet, ennél fogva az államasutaknak is, mint minden üzemnek, arra kell törekedniök, hogy minél nagyobb forgalomra szert tehesse. Azzal is érvel szerző, hogy az államasutakba befektetett tőke ma már meghozza kamatait, ellenben a víziutak kiépítésére fordított összeg teljes egészében, fonds perdunek tekintendő. Ennél fogva oly országban, a hol anyagi gazdasági, socialis és culturális szükséglet kielégítésre vár, de megfelelő anyagi eszközök hiányában sem financirozható, nem képezhet elsőrendű szükségletet a csatornák kiépítése, mely utóbbiaknak létesítését mezőgazdaságunk, iparunk és kereskedésünk hivatott érdekképviselői szervei nem sürgetik és mely mesterséges víziutaknak kiépítése első sorban a gazdaságilag erősebb Ausztria érdekét szolgálja. Ezzel szemben közgazdasági szükséglet, hogy meglévő folyóvizeinken a magyar gazdasági életnek magyar érdekeket szolgáló behajózási vállalat álljon rendelkezésére és ne legyen az kiszolgáltatva osztrák fennhatóság alatt álló társaságok osztrák érdekeket szolgáló tarifapolitikájának. — Tonelli Sándor *Az érdekképviselő* című tanulmányában a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem szabad és hatósági jellegű egyesületeit, azok általános fejlődéstörténetét a czéhtől a mai szabad organisatióig, czéljait, eljárását, államhoz való viszonyát stb. ismerteti gazdag hazai és külföldi illusztráló anyag bemutatásával. A bevezető rész tisztán teoretikus alapon adja az érdekképviselő meghatározását, beosztását horizontális és vertikális irányban, — illetőleg a szervezkedés módja és a szervezetekben egyesült vállalatok termelési viszonyai szerint, — a további részek pedig az egyesületek működésére vonatkoznak. Végezetül az egyesületeket alkotó egyének, t. g. vezetők, tisztviselők kérdéséről tárgyalja a szerző, utóbbiaknál kiterjeszkedvén ezek kiképzésének és socialis helyzetének kérdésére, a mely tudvalevőleg a legérdekesebb látszólagos és valóságos ellentmondásokat teremti meg, — lévén az érdekképviselő tisztviselő az az ember, a kinek munkáját, gondolkozását az egyesület, mint munkaadó kibéri, megveszi, az az alkalmazott, a kinek munkájában, gondolkozásában a munkaadó-álláspontot kell képviselni. Utal a tanulmány még a várható fejlődésre is, a mely szerinte az eredetileg propagatív czélokra egyesült vállalatoknak üzleti jellegű szervezkedésére, sőt a hol a szervezetek erősek, azok politikai érvényesülésére is vezet. — A harmadik cikkben Schiller Ottó adja közre egy tanulmányát: *Középosztálypolitika* címmel. Ismerteti egyfelől a capitalismusnak és a nagybirtoknak, másfelől a socialismusnak, végül pedig magának a középosztálynak a szempontjait ebben a socialpolitikai kérdésben. Nevezetesen, a most megjelent hiteles jegyzőkönyv alapján, végig megy a Münchenben tartott III. nemzetközi középosztály-congressus tár-

gyalásain. Ezek a tárgyalások a következő kérdésekre terjedtek ki: a középosztály és az iskolaügy, a nagy áruházaknak és a fogyasztási szövetkezeteknek viszonya a középosztályhoz, a középosztály részesedése a közszállításokban, a német iparos középosztály biztoftásainak lehetőségei, a bajor háziipar, a nő és a háziipar, a periodikus kenyér- és húsdrágaság, a birtok földarabolása. Az összes előadások és felszólalások összefoglaló ismertetése után kritizálja a congressus működését és arra a megállapításra jut, hogy az, még a középosztály egyoldalú osztályérdekei szempontjából sem állott feladata magaslatán. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában T. S. *A magyar vámpolitikai központ* programjával foglalkozik, mely a központra háruló feladatokat három főcsoportba sorozza: I. A vámpolitika általános irányelvei és elvi kérdései. II. Egyes vámügyi szakkérdések. III. Az egyes ipari, illetőleg gazdasági ágakat illető kérdések. — Félő, hogy a rendelkezésre álló idő csekély volta miatt a központ feladatainak csak részben fog tudni megfelelni. — *A német középosztály-congressusról* közöl ismertetést. A tárgyalás főképpen a középosztály bajairól s a legsürgősebb teendőkről folyt. az utóbbiak között nagy súlyt fektetnek a szervezkedésre. — Sz. *A hatósági és magánüzem egyesítésére* vonatkozó mozgalmat ismer-teti, melynek célja a magánüzem kereskedelmi szellemét a köz-érdekű vállalatok vezetésében érvényesíteni. — *A legújabb statisztikai adatok az Egyesült-Államok gazdasági viszonyairól* arról tesznek bizonyosságot, hogy nemcsak az Unió lakossága, de a mezőgazdaság s főleg a nagyipar is óriási mértékben fejlődött. — *Japán kereskedelmi és fizetési mérlege 1911-ben* erősen passiv volt. — A Szemlében közölt adatok a mérlegek tényezőit részletesen taglalja. — *A Moszkva-Pekingi vasút* terve erősen foglalkoztatja az illetékes orosz köröket. Előnyei, hogy a távol keletre való út 2000 km-rel rövidebb volna s nagy vidékeket közelebb hozna a világforgalomhoz. — *A német érdekképviseletek* keletkezésével s munkásságukkal foglal-kozik Tonelli kis gyakorlati füzete, mely e képviseletek nagy befo-lyására mutat rá. — *A socialis kérdést* új világitásban Wells cikk-sorozata tünteti fel. Szerinte a mozgalom már nem csupán anyagi, hanem pszichologiai kérdés is. — *A budapesti m. kir. államrendőrség 1911. évi jelentéséből* ezután a közgazdasági és socialpolitikai vonatkozású adatok vannak ismertetve. *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot. — *A Társadalom-gazdaságtani Bibliographia* júliusi füzete is mellékelve volt.

Ugyane folyóirat 1912. évi novemberi számát Szte-rényi József „*Gazdasági vonatkozások Ausztria és Magyar-ország között*“ című közleménye vezeti be, mely eredetileg mint felolvasás egy prágai ipari egyesületben került bemutatásra. S három fő-csoportban foglalja össze a két állam között fennálló gazdasági kap-csolatokat. E csoportok: a közbeeső forgalom, vagyis a monarchia két

államának az árúcsereben való érdekelttsége; a kölcsönös pénzügyi érdekelttség a másik állam gazdasági életében; továbbá a forgalmi viszonyokban jelentkező kölcsönös érdekelttség. E főcsoportokhoz járulnak még a gazdasági élet kisebb területei, a melyeken a kölcsönös érdekelttség szintén megállapítható. Így az idegenforgalom, a földbirtok hovatarozása, a hadsereg és közös hivatalok elhelyezése, közös szállítások ügye. Szerző rendkívül gazdag számszerű anyaggal dolgozik, — ott, ahol megfelelő statisztikai adatok hiányzanak, ezeket a legkiválóbb pénzügyi politikusok és bankférfiak felülbírlása alá vetett becslésekkel pótolja — és éppen ez a gazdag adatgyűjtemény adja meg munkájának legfőbb értékét. Végső mérleget Magyarország és Ausztria között nem állít fel, ellenben e gazdasági jellegű praemisákból azt a politikai conclusiót vonja le, hogy két állam, a mely között a kölcsönös vonatkozások oly élénkek, mint Magyarországnál és Ausztriánál, politikai és gazdasági önrendelkezési joguk sértetlen fenntartása mellett is teljesen egymásra vannak utalva. Annál is inkább szükséges azonban ennek az egymásra utaltságnak fölismerése a jelen pillanatban, mert világtörténelmi fontosságú események vannak készülöben, a melyeknél a monarchiának is egységesen, erősen kell föllépnie. — A következő cikkben Ferenczi Imre dr. *A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások* czim alatt kifejti, hogy ama két és fél millió munkásnak vándorlása, a kik ma évenként átlépnek az ország határain, hogy idegen országokban keressenek munkát, jellegzetesen nemzetközi megnyilatkozása a kapitalisztikus munkanélküliségnek. A bevándorlási országok még oly tökéletesen szervezhetik meg a munkanélküliség megelőzését, illetve következményeinek enyhítését czélzó nemzeti berendezéseket (munkaközvetítés, közmunkák, inségmunkák, munkanélküliek segélyezése, illetve biztosítása), mindez hiába való munka lesz, ha a bevándorlás áramát nem alkalmazzák munkapiaczcuk igényeihez. Mi történjék például a munkanélküliség esetére való biztosításnál a külföldiekkel? Ha bevonatnak a biztosításba, akkor óriási mértékben emelkedik a biztosítás kockázata. Ha pedig kimaradnak a biztosításból, akkor a belföldi biztosított munkásokat olcsó versenyükkel fogják kiszorítani munkahelyeikből. Már ma is vannak országok, a melyek a közmunkáknál a külföldieket ki zárják, a tulajdonképpeni inségmunkáknál pedig sehol sem alkalmazák őket. A munkásvándorlásoknak jelentőségét újabban a munkanélküliség kérdése szempontjából különösen három mozzanat fokozta. Először a vándormunkások számának állandó óriási emelkedése. Másodszor a kivándorlás Europa nyugati országaiból mindinkább a délkeleti országokba tolódott el, a mi annyit jelent, hogy míg korábban a kivándorlók többnyire olyan egyének voltak, a kik önálló létet tudtak maguknak alapítani, az újabb kivándorlók többnyire mezőgazdasági proletárok, a kik sem hazájuknak elmaradott mezőgazdaságában, sem kezdetleges iparában munkát nem találnak. Ezért harmad-

szor a kivándorlás mindinkább az időszaki kereset jellegét veszi fel: az emberek mentől gyorsabban iparkodnak megtakarításokra szert tenni, a mivel hazájukban iparkodnak földet szerezni. A kivándorlók túlnyomó része abszolút vagy abban a viszonylagos értelemben munkanélküli, hogy az egész évi keresete nem elégséges emberséges életmód folytatására. A kivándorlók különösen szerencsétlenül minősített munkanélküliek, mivel rendszerint nemcsak országukat, hanem foglalkozásukat is megváltoztatják, nem az idegen mezőgazdaságba, hanem az iparba és a bányákba mennek, mivel ott a bérek magasabbak. Az új problémák tehát két csoportba sorozhatók: 1. a nemzetközi munkapiac nyilvántartása a nemzetközi munkáskereslet és kínálatnak a vándorlások útján való lehető legczélsezerűbb kiegyenlítése végett; 2. a vándormunkás védelme. Az előadó az összes vándorlási formák, valamint a kivándorlási és bevándorlási országok sajátos érdekeinek beható tanulmányozása alapján megállapította amaz állami és nemzetközi feladatok programját, a melyeknek a tanulmányozását a nemzetközi munkásvándorlások mai anarchikus állapotának megszüntetése végett már ma foganatba kell venni. —

B u d a y L á s z l ó *Statisztika és közigazgatás* című czikke következik ezután. A szerző czikkében, a mely a jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamon tartott előadás kivonata, a statisztika népszerűtlenségéből indul ki s jellemzi azokat az okokat, a melyek a statisztikát általában s a közigazgatási tisztviselők szemében különösen népszerűtlenné tették. Rámutat azokra a téves felfogásokra, a melyek a közönség körében a statisztikát illetőleg még mindig keringenek, valamint azokra a szervi hibákra, a melyekben nem egy hivatalos statisztikai adatgyűjtés, különösen a multban szenvedett s a melyek szintén a statisztikának népszerűtlenségét növelték. A mult hibáit főleg hazai példákkal illusztrálja. Utal ezután arra a fejlődési folyamatra, a melynek során a statisztika e hibákból kibontakozott s utal másfelől arra, hogy a statisztikai adatgyűjtésekről való fogalmakat hogyan alakította át a társadalmi kutatásnak intenzivebbé válása s az új tereken, a melyekre lépett, a statisztika mennyivel más eljárást követ. Részletesen tárgyalja azokat a módszereket, a melyeket a mai statisztikai kutatás a tömegészlelésen kívül is mindgyakrabban használ, megjelöli a monographiának, anékétnak, képviseleti módszernek és becslésnek a helyét a tömegészlelés mellett a statisztika módszerei között és mindenütt példákkal, lehetőleg hazai példákkal illusztrálva utal arra, hogy melyik módszernek mily körülmények között van leginkább jogosultsága. Befejezésül megemlékezik arról, hogy a statisztikára váró változott feladatok mellett, mennyire változott a közigazgatás szerepe is a statisztikai adatgyűjtésnek előmozdítása körül s figyelmeztet arra, hogy a közigazgatásnak nemcsak az adatok gyűjtése tekintetében vannak feladatai, hanem az adatok hasznosítása tekintetében is, nevezetesen az adatgyűjtések eredmé-

nyeinek a közigazgatási eljárás során való értékesítése tekintetében. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában első sorban Exner Kornél *Új pénzügyi folyóirat* címmel a megindult Adó- és Illetékügyi Szemle első számát bírálja. — T. S. A kereskedelmi szerződésék előkészítése ügyében a németbirodalmi intézkedéseket ismerteti. — *Munkaügyi miniszterium* létesült az Egyesült-Államokban, valamint az ipari viszonyok részletes vizsgálata céljából egy állandó bizottság szerveztetett. Feladatukat ismerteti e cikk. — A *munkások részese-dése a nyereségben az angol iparvállalatoknál* különböző alapokon nyugszik, a közlemény részletesen foglalkozik mindegyikével. — *Fémstatisztika* cz. cikk adatai a különböző fémek termelése, fogyasztása s forgalmi állapotára vonatkoznak. — A *kisipar fejlődése Németországban* kedvezőnek mondható, németországi statisztika adatai megdöntik a kisipar pusztulásáról szóló nézetet. — Megalakult Budapesten 1912 október 25-én az *Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság*, melynek célja a meglévő socialpolitikával foglalkozó egyesületek közt kapcsolatot létesíteni s tudományos munkásságukba tervszerűséget vinni. A bizottság szervezeti szabályzata s ügyrendje szószerint van leközölve. — A *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot. —

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLESE

1913 márczius 6-án.

BRÖTHY ZSOLT másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, gróf Dessewffy Aurél, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

PLÓSZ SANDOR ig. t. kimentette távolmaradását.

1. BRÖTHY ZSOLT másodelnök a következő szavakkal nyitotta meg az ülést:

„Mielőtt a tárgysorozatra térnénk, szomorú kötelességem azokról a veszteségekről megemlékezni, melyek igazgató-tanácsunkat utolsó ülésünk óta érték. Két kitűnő társunkat veszítettük el, kik közül az egyik történelmünkbe is bejegyezte nevét, a másikat pedig a génusz őrzi, a ki nem nevetet ir fel kőtáblára, hanem könyeket töröl a szenvedők szeméből: gróf Csáky Albiot († 1912 decz. 15.) és gróf Andrásy Dénest († 1913 febr. 26.). Mindegyikük a magyar arisztokrácia legnemesebb hagyományainak képviselője volt. Csáky gróf kiváló tehetséggel, kristálytisza jellemével és egyenes ingadozást nem ismerő akaratával a politikát szolgálta: Andrásy nemes szívvel, finom művészi ízlésével, kifogyhatatlan áldozatkészségével a közjótékonytságot és közművelődésünket. Mindakettő a maga hagyományait követve és a maga eszményeit keresve: találkozott Akadé-

miánkban, mely a közművelődés eszközeivel nemzeti erőnket van hivatva szolgálni. Andrassy gróf gazdag adományaival, Csáky gróf buzgó és fáradhatlan közreműködésével támogatta munkánkat, segített bennünket nagy célunk felé és örökitette meg emlékét körünkben. Tisztelettel indítványozom, hogy elmúlásuk fölött fájdalomunkat és emlékükről iránti hálánkat igtassuk mai ülésünk jegyzőkönyvébe. — Általános, meleg helyesléssel elfogadtatik.

2. Főtitkár az imént elhangzott szép szavak kapcsán javasolja gróf Csáky Albin ig. tag arczképének az Akadémia arczképcsarnokában elhelyezését és indítványozza, hogy helyébe az Építési-Bizottságba báró Eötvös Loránd ig. és r. tag küldessék ki. — Mindkét javaslat egyhangúlag elfogadtatik.

3. Főtitkár jelenti, hogy báró Hornig Károly bibornok, veszprémi püspök 1912 december 25-én kelt levelében legmelegebb köszönetét fejezi ki az Igazgató-Tanács tagjává történt megválasztása fölött. — Örvedetes tudomásul van.

4. Főtitkár előterjeszti az Akadémiának a pénztártól áttett 1912-ik évi számadásait, valamint a szintén 1912-ről szóló gondnoki, ügyészi és széphalmi számadásokat. — Másodelnök úr javaslatára fölkéretnek az Akadémia számadásainak fölülvizsgálatára báró Eötvös Loránd és gróf Széchenyi Béla ig. tagok, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró Forster Gyula ig. t., az ügyészi számadásokra pedig Plósz Sándor ig. tag.

5. Főtitkár bemutatja az akadémiai tisztviselőknek 1913 febr. 3-án kelt folyamodványát, melyben fizetésöknek oly módon való rendezését kéri, hogy az eddig élvezett 10%-os drágasági pótlék megszüntetésével fizetésük 20%-kal javíttassék. — Elfogadtatik.

6. Az I-ső osztály a Gombocz Zoltán és Melich János l. tagoktól szerkesztett „Magyar Etymologiai Szótár“ költségeinek fedezésére kéri a Fabriczy-alapítvány kamatait 1913-tól kezdve a nagyszabású munka befejezéséig. — A Fabriczy-alapítványnak 1913. évi kamatai a kérdéses vállalat költségeire megszavaztatnak.

7. Főtitkár tudomásvétel végett bemutatja a Szótári Bizottságnak az Elnök úrhoz intézett következő beadványát:

„Nagyméltóságú Elnök úr!

A M. T. Akadémia Szótári Bizottsága 1912 december hó 16-án tartott üléséből a következő kérelemmel fordul Nagyméltóságodhoz:

A Nagy Szótár költségeinek fedezésére ez idő szerint évi 8700 korona áll rendelkezésére, ebből 4000 kor. az állami támogatás, 2000 koronát ad az Akadémia egésze, 2400 koronát az egyes osztályok összevéve. Ez az összeg olyan csekély, hogy a Szótári Bizottság rendes dolgozó társait nem foglalkoztathatja az egész év folyamán, s az adatgyűjtő munka az év második felében szünetelni kénytelen. Az államtól több anyagi segítyt nem várhatunk, mivel a pénzbeli segítyen fölül egy éven át két, ez idén egy munkaerőt bocsátott rendelkezésünkre a Nagy Szótár számára dolgozó középiskolai tanárok közül, de kétséges, vajjon a jövőben ezt az egyet is megadja-e nekünk. Az Akadémia a maga költségvetése keretén belül szintén aligha járulhat többel s ezért a gyűjtés a tudomány nagy kárára véghetetlenül lassan halad.

Van azonban az Akadémia alapítványai közt olyan, melynek jövedelme ez idő szerint semmiféle tudományos célra nem fordított: Semsey Andor 100,000 forintos alapítványa. Minthogy ez alapítvány eredeti rendeltetése szerint kívánt tudományos munkák csak igen kis részben készültek s a hozzá kötött remények majdnem tel-

jesen meddők maradtak: „e pályázatok többé ki nem hirdettek, az alapítványi tőke kamatai pedig az adományozónak 1902 ápr. 26-iki intézkedése értelmében ezentúl nagyobb és költségesebb feladatok megoldására a M. T. Akadémia rendelkezésére állanak. E feladatokat az Elnökök és Titkárok értekezlete állapítja meg“. (A M. T. Akadémia Ügyrendjének 133. §-a.)

A Semsey-alapítvány kamatai hathatósan elősegíték a Nagy Szótár gyűjtőmunkálatainak ügyét.

A kamatok évi összege kerek 8000 koronát tévén, a Szótári Bizottság rendes évi költségével együtt így körülbelül 16,000 korona állna a Nagy Szótár rendelkezésére, tehát éppen a kétszeres összeg, mely elég volna arra, hogy a gyűjtőmunkákat nyolcz év folyamán, tehát 1920 végéig be lehetne fejezni s azután a rendezés és szerkesztés munkájához fogni.

Nem kell talán külön említeni, hogy a Nagy Szótárnál nagyobb, minden tanulmányszakot egyaránt inkább érdeklő és általánosabb, valamint nemzeti szempontból is fontosabb feladat ez idő szerint alig képzelhető; hozzátehetjük azt is, hogy az alapítványtevő ezt a gondolatot igen szívesen fogadta.

A Szótári Bizottság ennél fogva avval a kérelemmel fordul Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék folyamodásunkat az Ügyrend 133. §-a értelmében az Elnökök és Titkárok értekezlete elé terjeszteni és hathatós támogatásával pártfogolni.

Fogadja Nagyméltóságod“ stb.

E beadványához a Szótári Bizottság a következő levelet csatolta:

„Nagyméltóságú Elnök úr!

Nemrégiben arról értesültem, hogy a M. Tud. Akadémia állandó Szótári Bizottsága kérelmet intézett Nagyméltóságodhoz, hogy a M. Tud. Akadémiánál tett alapítványom kamatai évek során át a Magyar Nyelv Nagy Szótára elkészítésére fordíttassanak.

Örömmel értesültem a tervről s készséggel jelentem ki, hogy igen szívesen venném, ha alapítványom kamatait az Akadémia, a míg szükségesnek látja, eme valóban nagy és költséges feladat megoldására használná fel.

Fogadja Nagyméltóságod stb. — Budapest, 1913 január 20. — Dr. Semsey Andor ig. és t. tag.“

Főtítkár jelenti, hogy az Elnökök és Titkárok értekezlete a Szótári Bizottság kérését 1913 febr. 28-án tartott ülésében az Ügyrend 133. §-a értelmében egyhangúlag elfogadta, a mi örvendetes tudomásul szolgál.

8. Főtítkár előterjeszti a nemzetközi Dohrn-bizottság magyar albizottságának következő kérvényét:

„Tekintetes Akadémia!

Hivatkozva az A) alatt csatolt „Visszaemlékezések“-ben, továbbá a B) alatt csatolt „Fölhívás“-ban kifejtett okokra, azzal a kéréssel járulunk a Tekintetes Akadémiához, kegyeskedjék az „Anton Dohrn“ névvel elnevezendő tengerkutató hajó költségeinek előteremtésére indított nemzetközi gyűjtés eredményéhez bizonyos összeggel hozzájárulni.

Az 1910. év augusztusában Grazban tartott VIII. nemzetközi zoológiai congressus elhatározta, hogy Dohrn Antalnak, a nápolyi Nemzetközi Zoológiai Állomás megalapítójának emlékét megörökítendő,

nemzetközi gyűjtést indít egy tengerkutató hajó költségeire, melyet a nápolyi Nemzetközi Zoologiai Állomás rendelkezésére fog bocsátani. A congressus a gyűjtés céljából nemzetközi bizottságot alakított, melynek, a mint a mellékelt „Fölvívás”-ból látható, megboldogult Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszter úr elnöklete alatt egy magyar albizottsága is alakult. E magyar albizottságnak névsorát a Tekintetes Akadémia nagyméltóságú elnökének és méltóságos főtítkárának neve is díszesíti. A nemzetközi gyűjtés eredményéről a bizottság a jövő év tavaszán Monacóban tartandó IX. nemzetközi zoologiai congressuson fog beszámolni. A magyar tudományosság nemzetközi jó hírneve érdekében föltöbb kívánatos volna, hogy a gyűjtés eredményében Magyarország ne az utolsók között foglaljon helyet. De tartozik Magyarországnak a magyar tudományosságnak Dohrn Antaltól és a nápolyi Zoologiai Állomástól tett nagy szolgálatokért azzal, hogy halálját az állomás megalapítója iránt valamiképen lerója.

A Tekintetes Akadémiát Dohrn Antal emlékéhez az a kegyetes kötetek is fűzi, hogy ő a Tekintetes Akadémiának kültagja volt. A Tekintetes Akadémiának, mint a magyar tudományosság élén álló testületnek nem szabad hiányoznia azok sorából, akik az „Anton Dohrn” tengerkutató hajó költségeihez nagyobb összeggel hozzájárulnak. Az új hajó hivatva lesz arra, hogy a nápolyi Zoologiai Állomás régi és már elavult alkotású hajójának, a „Johannes Müller”-nek helyét pótolja. Mint ilyen bizonyára a hajó is nagy szolgálatot fog tenni azoknak a magyar szakembereknek, a kiket tengerkutató búvárlataikban szintén hordozni hivatva leend. A hajó összes költségei kellő fölszereléssel a fönntartásához szükséges tartalékalappal együtt mintegy 400,000 K-ra fognak rúgni. A magyar albizottság megalakulásakor mutatkozó jelekből azt a reménységet merítettük, hogy Magyarország a gyűjtés eredményében legalább 20,000 K-val fog szerepelni. A kedvezőtlenre változott viszonyok miatt azonban megelégednünk, ha a gyűjtés eredménye Magyarországon nem maradna 10,000 K alatt. Azonban ezt is csak úgy érhetjük el, ha azok a testületek és különböző tényezők, a melyeknek föladata a magyar tudományosság előmozdítása és ezzel együtt Magyarország számára a nemzetközi tudományosságban kellő helynek biztosítása, nem vonják meg támogatásukat törekvéseinktől.

Teljes bizalommal aziránt, hogy a Tekintetes Akadémia a gyűjtés megfelelő eredményének fontosságát kellőképen méltatja, megismételjük kérésünket, hogy az „Anton Dohrn”-ra indított nemzetközi gyűjtéshez bizonyos összeggel szintén hozzájárulni méltóztassék. Fogadja stb. Budapesten és Kolozsvárt, 1912 december hó 15-én. Dr. ENTZ GÉZA, a nemzetközi Anton Dohrn-bizottság magyar albizottságának elnöke, dr. APÁTHY ISTVÁN, a bizottság előadója, dr. GORKA NÁNDOR, a bizottság titkára.

Az Igazgató-Tanács a „Dohrn Antal-hajóra” 500 koronát szavaz meg.

9. Főtítkár előterjeszti PINTÉR JENŐ főgymnasiumi tanárnak az I. osztálytól melegen ajánlott kérvényét, melyben 1908-ban 3000 K Semsey-jutalmat nyert Magyar Irodalomtörténete további két kötetének (Bessenyeitől Kazinczy Ferenczig) költségeire 1000 K segélyt kér. — Egyhangúlag megszavaztatik.

10. Főtítkár jelenti, hogy SCHUMACHER SÁNDOR dán író, a ki birja nyelvünket és ismételve bejárta hazánkat, Magyarországról dán nyelven könyvet irt, melynek költségeire segélyt kér. — Ötszáz kor. megszavaztatik.

11. Főtitkár bemutatja a „Keleti Szemle“ szerkesztőinek (MUNKÁCSI BERNÁT r. és KUNOS IGNÁCZ l. t.) 1912 december 27-én kelt beadványát, melyben folyóiratuknak eddig engedélyezett 1000 kor. segélyének az 1913. évtől fogva 500 koronával emelését kérelmezik. „E kérésre (mondják) legfőképp a nyomdai árak ismeretes nagy emelkedése kényszerít bennünket. Mellékeljük erre vonatkozólag a Franklin-Társulat hozzánk intézett levelét, mely igazolja, hogy a nyomda, miután már folyóiratunk tavalyi évfolyamának számlájában tetemes összeggel fokozta a különben is nagy előállítási költséget, a folyó évtől fogva 50 kor. pótlékot állandósít ivenként a kevert szedésű nyelvészeti közleményekért, aminők jóformán egész tartalmát alkotják folyóiratunknak. Csupán ez az újabb pótlék mintegy 1100 koronával drágítja meg 24 ives folyóiratunk előállításának költségét, de ezenkívül is aránytalan terhet ró reánk anyagi forrásainkhoz képest az a körülmény, hogy már évek óta összes bel- és külföldi munkatársainknak megfelelő tiszteletdíjat kell szolgáltatnunk. Az ekkép megnövekedett viszonyok válságba juttatták folyóiratunkat, melyet csak segélynek emelkedésével van módunkban leküzdeni. Tizenkét év óta jelenik meg folyóiratunk, czimlapján a Magyar Tudományos Akadémia támogatásának jelzésével; nem válnék dícsőségére legfőbb tudományos intézetünknek, ha folyóiratunknak most kellő támogatás híján megszűnnie kellene. A „Keleti Szemle“ egy magyar érdekű tudományágnak, az ural-altáji nyelv- és néptudománynak nemzetközi szakközlőnye, melynek sikerült méltányló érdeklődést kelteni feladatai iránt nemcsak itthon, hanem egyszersmind a külföldi tudós közönségben. Az idecsatolt jegyzék tanúsítja, hogy dolgozó társaink közt az egész művelt világnak elsőrangú tudósai szerepelnek és hogy folyóiratunk kiterjed távoli világrészekre is. Szerénytelenség nélkül utalhatunk arra, hogy midőn így folyóiratunkkal kapcsolatot teremtettünk a magyar s vele rokon népek nyelvének, ethnológiájának és őstörténetének bel- és külföldi kutatói között, ezzel egyszersmind a magyar kultúra lobogóját emeltük magasra a művelt népek előtt.“ — Az Igazgató-Tanács az oddigi segélynek 500 K-val felemelését 1913-ra engedélyezi.

12. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Országos Központi Takarékpénztár febr. hó 15-én tartott közgyűlésében az Akadémia szabad rendelkezésére 500 K adományt szavazott meg. — Öszinte köszönettel fogadtatik.

13. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökség néhai Görgey István „Görgey Artúr ifjúsága“ és „Görgey Artúr a számkivetésben“ cz. kéziratot munkáit az 1912 febr. 26. tartott összes ülésnek (l. Akad. Értesítő 1912. 154. l. 52. p.) az Igazgató Tanácstól is elfogadott (l. u. o. 158. l. f. pont) határozata értelmében véleményes jelentéstétel végett kiadta CONCHA Győző r. tagnak, a ki f. évi febr. 1-én ez ügyben a következő jelentést adta be:

„Nagyméltóságú Elnök úr!

Méltóztatott néhai Görgey Istvánnak „Görgey Artúr ifjúsága“ és „Görgey A. a számkivetésben“ czimú munkáit tisztelettel alulirotnak a főtitkár úr útján a végből kiadni, mondjon véleményyt, vajjon a M. Tud. Akadémia azokat a Görgey Istvánnak végrendeletében kikötött feltételek alatt kiadja-e?

A megtisztelő megbízásnak megfelelően a következőket van szerencsém jelenteni:

Mindakét munkának főbeesét a levelek alkotják, melyeket Görgey Artúr a tulni katonai iskolába lépésétől fogva 1848 elejéig,

továbbá klagenfurti internálásától fogva az alkotmány helyreállításáig 1867-ben részint Görgey Istvánhoz, részint másokhoz, főleg rokonaihoz írt.

A teljes szövegükben között, eddig ismeretlen levelekre építi fel Görgey I. a bátyja életének és korának az említett időszakra vonatkozó rajzát.

E Görgey-levelek úgy általános emberi, mint különleges magyar történelmi szempontból nemzetünkre nézve a lélek mélységeiből fakadó oly revelatiók, melyekhez hasonlóban Rákóczi Ferencz Confessiója óta része nem volt.

Az erős jellemnek, a páratlan erkölcsi magaslatnak megragadó bizonyosságai e levelek, mert írójuk legnagyobb részükben mint cselekvő személy lép elénk tetteivel.

Méltó kerete e leveleknek az a rajz, melylyel Görgey István egybefüggésüket érthetővé teszi.

A M. Tud. Akadémia valódi kincset fog nyújtani a nemzetnek e munkák közreboocsátásával, s egyben kedves alkalom kínálkozik részére, hogy az örökhagyó Görgey Istvánnak önzetlen fáradozását is viszonzhatja, melyet legnagyobb alapítványának, a Zsivora-alapítványnak perfectuálása körül szerzett.

Görgey Istvánnak a levelekhez fűzött rajzában megindító testvéri szeretet lángja lobog, mely e levelekben a szeretett testvér fényes igazolását látja, jellemének végső rugóit véli föltárnak. De ezzel az egész műnek megmarad a leíró történelmi rajz jellege is.

Mint hogy azonban egy-két helyen Görgey Artúr nagy ellenfelének, Kossuth Lajosnak személye is érintve van és Görgey István e helyeken a tárgyilagosság utját elhagyva, a szöveg szerkezetével sem indokolt subjectív jelzőkkel, az előljáró költeményben egy kifejezett itéllettel támadja Kossuthot, nem volna felesleges a főtitkári hivatal részéről oly nyilatkozat, hogy az Akadémia kiadásuk által nem akar bíró lenni a Görgey-ügyben, hanem anyagot kíván nyújtani egyrészt a hazai történetírásnak, másrészt az egyéni lélek- és erkölcs-tannak.

A két mű memoir jellegű lévén, azok írójának néhány beszótt költeménye s személyes viszonyaira való kitérése sem veszi el a mű gerinczének, a Görgey-leveleknek forrási minőségét.

Fogadja Nagyméltóságod* stb.

Az Igazgató-Tanács e jelentés alapján elfogadja néhai Görgey István végrendeletének a kérdéses kéziratok kiadására vonatkozó pontját (Akad. Értesítő 1912. 154. l. 52. p.) és megbízza az Elnökséget, hogy a két munka kiadásáról az idézett végrendelet értelmében intézkedjék.

14. Főtitkár előterjeszti az 1913. évre szóló költségvetés javaslatát, melyet az Elnökök és Titkárok értekezlete, valamint az összes ülés már letárgyalt és csekély módosításokkal elfogadott. — Beható eszmecsere után egyszéiben és részleteiben elfogadtatik.

15. FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akadémiai ügyész a következő ügyekről tesz jelentést:

I. ELES HENRIK volt budapesti lakos végrendeletében a M. Tud. Akadémiának, szabad rendelkezésére, 50 darab belvárosi takarékpénztári részvényt hagyományozott. — Örvedetes tudomásul van.

II. Hivatkozással az Igazgató-Tanácsnak az Edl-Holczer-alapítvány ügyében 1907. évi május hó 2-án tartott ülésében 21. jksz. a. hozott határozatára jelenti, hogy az alapítvány eddigi rendeltetésének azon tervezett módosítása, a mely szerint „megtartván az alapítvány czélzata, fordíttassék utazási ösztöndíjakra oly módon, hogy

minden második évben 2400 K összegű ösztöndíj adassék fölváltva egy okleveles orvosnak, illetőleg technikusnak, ki a megelőző öt év folytán szerezte oklevelét és azóta is a tudományos pályára való rátermettségének bizonyítékát adta“, a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak az Akadémia elnöksége részéről tudomására hozott azzal, hogy a mennyiben a módosítást célzó akadémiai határozat végrehajtásához Ő császári és apostoli királyi Felségének legmagasabb engedélye is szükséges volna, a tervezett akadémiai határozat Ő Felségének legmagasabb elhatározása alá pártfogólag felterjeszteni méltóztassék. — Tudomásul van.

III. Az UDVARDY-CSERNA-féle ú. n. jubiláris alapítvány ügyében az alapító Udvardy-Cserna János fia, dr. Udvardy László egri lyciumi jogtanár az atyja által alkotott alapítvány eredeti tőkeállományát (200 frt) a maga részéről 600 K tőkével megtoldani kívánja és az így kiegészített alapítványhoz egyebek között a következő főbb feltételeket kötni szándékozik: a) az összesen 1000 K-t tevő alapítványi tőke évi kamatai évről évre 25—25 éves cyclusokban tőkésítendők: minden cyclusban a 25-ik év kamatjövédelme, de csakis ez maga, nem pedig a 25 év alatt felgyülemlett kamatok egész összege, — a 26 ik évben a M. Tud. Akadémia által szabadon meghatározandó valamely nemzeti érdekű és szellemi kulturális, főleg tudományos, irodalmi vagy művészeti célra fordítandó; b) mihelyt az idők folyamán az évi kamatjövédelmek a 3000 K-t meghaladják, azoknak egy részét segélydíjul adományozza a M. Tud. Akadémia valamely érdemes magyar tudósnak, írónak, művésznek, vagy iparművésznek, s azontúl már csak a segélydíj összegének levonása után fennmaradó része az évi kamatjövédelmeknek esik az előző pont szerinti elbánás alá stb. — A már elfogadott Udvardy-Cserna-féle alapítványt ekkép pótló és kiegészítő alapítvány elfogadtatik.

IV. Előadja az ügyész, hogy a néhai TAKÁCS LAJOS és neje KÉMERY ESZTER által alkotott és 8930 K-val befizetett akadémiai hagyomány rendeltetésének módosításánál megfelelni törekedett az Akadémia 1912. évi deczember hó 16-án tartott összes ülése 31. jksz. alatti határozatában foglalt kívánságának és első sorban a végrendeleti végrehajtót kérte fel az Akadémia óhájának előmozdítására. A nyert értesítés szerint azonban a végrendeleti végrehajtó nem hajlandó az Akadémia kívánságának keresztülviteléhez beleegyezését megadni, még pedig azért, mert

a) személyes tapasztalathból ismeri a végrendeleti végrehajtó a nevezett örökhagyók intentióját, melynek egyedül a végrendelet 5. pontjának szavak szerinti értelme felel meg;

b) a törvényes oldalági örökösök között többen vannak vagyontalan szegények és az esetleg megüresedő hagyomány a törvényes örökösödés alapján ezeknek jutna; a végrendeleti végrehajtó szavai szerint nem remélhető és nem is kívánható a szegény oldalakonoktól, hogy saját anyagi hátrányukra az alapítvány rendeltetési körének megváltoztatásához beleegyezésüket megadják, mikor annak megtagadása a hagyományi összeg felszabadulását a szegény rokonok javára vonja maga után.

Ily körülmények között nem lévén alapos a kilátás, hogy az Akadémia óhaja teljességbe menjen, figyelemmel az előző ülés határozatára, a Takács Lajos és neje Kémery Eszter által alkotott és 8930 K összeggel már befizetett hagyomány el nem fogadtatik és a visszaütalványozás tárgyában a szükséges intézkedések megteendők.

16. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BARÓ EÖTVÖS LORÁND és ENTZ GÉZA ig. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS

Az I. osztály h a r m a d i k ülése.

1913 (márczius 3-ika helyett) február 24-én.*)

GOLDZIERER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak : Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gombocz Zoltán, Jánosi Béla, Láng Nándor, Melich János, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla l. tt. — *A második osztályból*: Fejérpataky László, Örtvay Tivadar r. tt. — Hornyánszky Gyula, Thiring Gusztáv l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

47. JÁNOSI BÉLA l. t.: „Szerdahelyi György aesthetikája“.

48. WERTNER MÓR vendég részéről: „Adalék a Toldi-kérdéshez,“ bemutatja HEINRICH GUSZTÁV r. t.

49. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA r. és JÁNOSI BÉLA l. tagot kéri föl.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h a r m a d i k ülése.

1913 márczius 10-én.

CSÁNKI DEZSŐ r. t. helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Békefi Remig, Concha Győző, Márki Sándor, r. tt. — Aldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Ferdinandy Géza, Hornyánszky Gyula, Magyar Gyéza, Reiner János, Téglás Gábor, Thiring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jánosi Béla, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Pauer Imre r. t. osztálytitkár.

1. MÁRKI SÁNDOR r. t.: „Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc szövetsége“ cz. székfoglaló értekezése.

2. Helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEKEFI REMIG r. és TAGÁNYI KÁROLY l. tagot kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS

A III. osztály h a r m a d i k ülése.

1913 márczius 31-én.

SZILY KÁLMÁN r. tag helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Tangl Ferencz r. tt. — Bugarszky István, Fejér Lipót, Ga'góczy Károly, báró Harkányi Béla, Hutyra Ferencz,

*) **Hibaigazítás:** Fönt a 187. lapon a III. osztály ülése nem márczius 17-én, hanem február 17-én volt, és az összes ülés nem február 28., hanem február 24. helyett tartatott márczius 3-án.

Istvánffy Gyula, b. Kétly Károly, Kürschák József, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Preisz Hugó, Schafarzik Ferencz, Szarvasy Imre, Tuzson János, Udránszky László, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jánosi Béla, Magyary Géza, Mahler Ede, Négyesy László, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

52. MÉHELY LAJOS r. t.: Magyarország csíkos egerei.

53. KÖNIG DENES és SZÜCS ADOLF részéről: Magára hagyott pont mozgása egy koczká belsejében. Előterj. Radós Gusztáv r. t.

54. VERZÁR FRIGYES részéről: Az ideg polárizálhatóságának változása izgalomban, és VERZÁR FRIGYES és FEJÉR ÁRPÁD részéről: A cukor elégeése pankreasdiabeteses szervezetben. Előterjeszti: Tangl Ferencz r. t.

55. Dr. POLYA GYÖRGY részéről: Aequidistans ordinátákkal adott polinom valós gyökeiről. Előterj. Fejér Lipót l. t.

56. ZEMPLEN GYŐZŐ l. t.: A Röntgen-sugarak rezgésszáma és az elemi energia-adagok hypothesisa.

57. A h. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÉHELY LAJOS és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Harmadik ö s s z e s ülés.

1913 márczius 31-én.

BEÖTHY ZSOLT másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónai Horváth Jenő, P. Thewrewk Emil t. tt. — Badics Ferencz, Concha Győző, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Matlekovics Sándor, Méhely Lajos, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv. Réthy Mór. Schuller Alajos. Szily Kálmán, ifj. Sziinyei József r. tt. — Császár Elemér, Fejér Lipót, Galgóczy Károly, Gomboez Zoltán, Gyomlay Gyula. b. Harkányi Béla, Hornyászky Gyula, Hutya Ferencz, Jánosi Béla, Komáromi András, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Ónodi Adolf, Pekár Gyula, Preisz Hugó, Reiner János, Schafarzik Ferencz. Szarvasy Imre, Téglás Gábor, Tuzson János, Udránszky László, Váczy János, Vikár Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

58. Elnök megnyitván az ülést kegyeletes szavakkal emlékszik meg gróf Teleki Józsefről, az Akadémia első kitünő elnökéről, a ma eldöntendő drámai pályázat megalapítójáról. Együttal kifejtí, hogy a husvétii ünnepek, melyeknek derekára esett József napja, vették rá az Akadémiát, hogy a mindíg márczius 19-én megtartandó ülést a mai napra halasztotta.

59. JÁNOSI BÉLA l. t. bemutatja a bíráló bizottságnak (rajta kívül P. THEWREWK EMIL t. és VACZY JÁNOS l. t., a Nemzeti Színház részéről MIHÁLYFI KÁROLY és PETHES IMRE színművészek) jelentését az 1912. évi gróf Teleki József drámapályazatról. A bírálók véleménye szerint a 23 beérkezett pályamunka közül a jobbak közé mindössze öt darab sorozható, melyek részben már szerepeltek akadémiai pályázatokon: „Zelma“, „Gara Mária“, „A király és kancellár“, „Ágnes“ és „A király leánya“. Az utóbbi (22. sz.) dráma IV. Béla király leányának, Boldog Margitnak legendás találkozását Oitokár cseh királyllyal veszi tárgyául. A királyleány szerelemre gyullad a daliás

kérő iránt, s a második fölönás végén erről vallomást is tesz, de a harmadik fölönás végén felölti az apáczaftyólt. A hirtelen változás oka az az ármány, melyet a szent életű királyleány nővére szőtt. Ottokár erőszakoskodik, ezért egyházi átok alá kerül. Mire a Szentföldről visszatér, Margitot halva találja és a tatárverő hadak is csak a holttest előtt hajthatják meg diadalmas zászlóikat. Legnagyobb hibája a darabnak a terjengősség, melynek főoka, hogy sok nélkülözhető epizód hátráltatja a cselekvény folyását. Több egyszerűség a részletekben a mű egyszerű és drámai hatásának csak hasznára válnék. Vonzó tárgya, lélektani finomságai, a jellemfestésben mutatkozó biztosság és a színpadra való alkalmatosság alapján a bírálók könnyen eltávolítható gyöngéi ellenére jutalmazásra ajánlják. Elhez az összes ülés is hozzájárult. — A felbontott jeligés levél szerint a pályanyertes mű szerzője SOMLÓ SÁNDOR, az Orsz. Magy. Színművészeti Akadémia igazgatója.

60. BADCIS FERENCZ r. t. felolvassa jelentését az 1912. évi Parkas—Raskó-pályázatról. Összesen negyvennégy pályamunka érkezett be s a bírálók — az előadón kívül ENDRODI SÁNDOR és PERKAR GYULA lev. tagok — ezek közül a „Vagyunk még magyarok“ cz., 35. számú költeménynek ítelték oda a jutalmat. A borongó hangulatu költemény strófák és rimek nélkül, rapszodikus szárnyalású. Befejező része kissé világosabb lehetne, de alapeszméje így is érthető. A többi pályamunka közül csupán a „Magányos magyar“, „Fütyül a szél“ és a „Bujdosó lélek“ című költemények érdemelnek említést. — A jutalmazott költemény szerzője a felbontott jeligés levél szerint SAJÓ SÁNDOR budapesti főgymnasiumi tanár.

61. Elnök a két pályázat jeligés leveleinek elhamvasztására CSÁSZÁR ELEMÉR és ZEMPLEN GYÓZÓ lev. tagokat kéri föl, a kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztókben eljárak.

62. Főtitkár a folyó ügyek során őszinte, mély megilletődéssel bejelenti az Akadémia két nagyérdemű, régi rendes tagjának váratlan elhúnytat: LENGYEL BELA márczius 11. és HAMPEL JÓZSEF márczius 25. költözött el az élők sorából, kiknek tiszteletét és rokonszenvét mindketten a legnagyobb mértékben bírták. LENGYEL BELA ravatalánál LOSVAY LAJOS r. t. méltatta az Akadémia nagy veszteségét, HAMPEL JÓZSEF gyászszertartása az elhúnytnak óhajtása szerint beszéd nélkül folyt le. A gyászoló családoknál HEINRICH GUSZTÁV főtitkár, illetőleg SZINNYEI JÓZSEF mint a főtitkár helyettese tolmácsolták az Akadémia mély részvétét. — Az összes ülés mai jegyzőkönyvében is ad kifejezést két jelesének elhúnyta fölött érzett őszinte fájdalomának és föl-hívja a II. és III. osztályt, hogy emlékbeszédek iránt intézkedni szíveskedjenek.

63. Főtitkár jelenti, hogy a krakkói Tudományos Akadémia f. évi márczius 31-én a következő táviratot intézte Akadémiánkhoz: „Im Namen der Krakauer Akademie der Wissenschaften übersenden wir den Ausdruck unseres herzlichsten Beileides anlässlich des Dahinscheidens des grossen Gelehrten Josef Hampel. TARNOWSKI Praesident, ULANOWSKI Generalsekretär“. — Köszönettel vétetik.

64. Főtitkár bemutatja gróf ANDRÁSSY DÉNES ig. tagnak Krasznahorka-Várallyán 1912 márczius 9-én kelt végrendeletét, melynek 4-ik pontja így szól: „A Magyar Tudományos Akadémiának örök a l a p i t v á n y u l kiadandó: nemzetgazdasági, bányászati, kohászati, geológiai kérdéseket gy a k o r l a t i szempontból tárgyzó abszolút becésű művekre szolgáló pályadíjalapra (az összes ingó és ingatlan vagyonbeli egész hagyatékom értékeiből képezendő tömegnek) egy huszad része“. — Egyelőre kegyeletes tudomásul van.

65. Főtitkár jelenti, hogy a velencei polgármester értesítése szerint 1883 január 21-én elhunyt hazánkfia, Barátosi Mircse János sirja a velencei temetőben fölasandó és az elhunyt új sirba helyezendő át, a mi 100 lira költséggel jár. Főtitkár ez összeget beküldte a polgármesteri hivatalnak, mit ez 1913 márczius 11-én kelt átirattal elismer és nyugtáz. — Helyeslő tudomásul van.

66. JANKOVICH BÉLA vallás- és közoktatási minster folyó évi márczius 10-én a következő átiratot intézte a Magy. Tud. Akadémia elnökéhez:

„Nagyméltóságú Elnök Úr!

Ő császári és apostoli királyi Felsege folyó évi február hó 26-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerré legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.

Van szerencsém erről Nagyméltóságodat tisztelettel azzal értesíteni, hogy a ministerium vezetését átvettem. Együttal arra kérem Nagyméltóságodat, hogy hivatalos működésemet nagybecsű támogatásában részesíteni méltóztassék

Fogadja stb.“ — Az Akadémia mély tisztelettel üdvözlí a minster urat hivatalba lépése alkalmából és a legnagyobb készséggel igéri támogatását minden hazafias, kulturális intézkedésében.

67. CONCHA GRÓZÓ r. tagot tanítványai tanár. működésének negyven évi fordulójá alkalmából többek közt művészi kivitelű plaquettel tisztelték meg, melynek egy példányát megküldték az Akadémiának is. — A plaquette az irattárban helyeztetik el, az Elnök pedig megragadja az alkalmat, hogy az Akadémiának is nagynevű és nagyérdemű munkását ezen jubileuma alkalmából mély tisztelettel és legjobb kívánságaival üdvözölje. Az öszes ülés élénk tetszéssel csatlakozik az Elnök meleg üdvözlétéhez.

68. GALGÓCZY KÁROLY l. t. 1908-ban tett ezer koronás alapítványához a következő levél kíséretében újabb ezer koronát csatol:

„Nagyméltóságú Elnök Úr! Mélyen tisztelt Kegyelmes Uram!

1908 december 8-án, akadémiai tagságom ötven éves évfordulója emlékére egy 1000 koronás alapítványt tettem, a melyet a Tekintetes Akadémia akkép fogadott el és jegyzett ügyrendjébe (22. sz.), hogy az alapítványi összeg tőkésítették mindaddig, míg megkészszerződik; azután a jövedelem arra a célra és azzal a módozattal lesz fordítható, a mely célra és a mely módozattal az Akadémia III. osztálya fordítani leghelyesebbnek ítéli.

Mióta ezen alapítványomat tettem és az elfogadtatott, az isteni gondviselés kegyesen megengedte, hogy 91-ik életévem elérésével, az Akadémia legidősb tagjakép is már ötödik életévem töltöm, koromhoz képest ugyan meggyöngült, de még folyvást működő állapotban.

Ezen isteni kegyelem hálás emlékére azzal a kérésseel csatolom ide a Kisbirtokosok Földhitelintézetének öt darab 200 koronás 4¹/₂%-os záloglevelét, az 1913 november 1-től kezdődőleg félvévenként esedékes szelvényeivel, hogy az ekkép együtt 1000 koronát kitevő értéket előző alapítványom kiegészítésére elfogadván, azt annak az ötödik év óta megnövekedett összegéhez csatolni méltóztassék, miszerint ekkép alapítványom összege most már a megkészszerzett összeget is meghaladván, az Akadémia III. osztálya a jövedelemnek felhasználása iránt is intézkedhessék.

Az alapítványképp ezen előterjesztésemhez csatolt záloglevelek sorszámái a következők: 6383, 6384, 6395, 6576, 8623 sz. öt darab, egyenként 200, együtt 1000 korona értékben.

E záloglevelek mindenike, kisorsolásig az Akadémia tulajdonában megtartandó. A kisorsolt zálogleveleknek teljes névértékben beváltása után az így megkapott teljes tőkének tovább gyümölesztése iránt az Akadémia intézkedik.

Tisztelettel kérem előző alapítványom kiegészítésének ily módozatú elfogadását. Mély tisztelettel stb. — Budapest, 1913 márczius 31-én. GALGÓCZY KÁROLY. — Az összes ülés meleg köszönettel fogadja ez újabb alapítványt, az Elnök pedig mély tisztelettel üdvözlöi az Akadémia nestorát, kit kartársai élénken megéltjeneznek.

69. Főtítkár, részben tekintettel a szomszédos keleten legújában végbement nagy politikai és gazdasági változásokra is, javasolja egy „Keleti Bizottság” szervezését, mely elsősorban a balkáni, de a távolabbi keleti tartományoknak és népeknek is földrajzi és történeti, nyelvészeti és gazdasági ügyeit tudományos kutatás tárgyává tegye. — Az összes ülés a javaslathoz elvileg hozzájárul és az ügynek részletes előkészítésére bizottságot küld ki, melynek tagjai az Elnökségen kívül minden osztály részéről választott két két tag.

70. Főtítkár javasolja, hogy a legközelebbi nagygyűlés plenumában a tagválasztás listák alapján történjék. — Az indítvány előzetes tárgyalás végett az elnökség tagjaiból és az osztályelnökökből álló bizottságnak adatik ki.

71. Meghívók érkeztek: a XII. nemzetközi geológiai congressusra, Canada, 1913 augusztus hóban, és a IX. nemzetközi physiológiai congressusra, Groningen, 1913 szeptember 2—6. — Kiadatnak a III. osztálynak.

72. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1913 márczius havában megjelentek: Akadémiai Értesítő: 279. füzet. — Archaeológiai Értesítő: XXXIII. köt. 1. sz. — Mathemat. és természettud. Értesítő: XXXI. köt. 1. füz. — Történeti Szemle: II. évf. 2. sz. — Emlékbeszédek: XVI. köt. 4. sz. — Péchi Simon Psalteriuma, kiadta Szilády Áron. — Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. Okmánytárak, 37. köt. — Tudomásul van.

73. Az Akadémia Könyvtára az utolsó kimutatás óta a következő adományokat vette: 1. Dr. Bacsó Jenőtől: A jogvédelem előfeltételei a polgári perben. — 2. Dr. Havass Rezsőtől: A munkanélküliség kérdéséhez. — 3. Dr. Rudolffi Józseftől: „A fizikai erő a tűzoltatás szolgálatában I. rész” cz. kézírata. A kézírattárba tétetett. — 4. R. Guimaraes-től: Les Mathématiques en Portugal. — 5. „Der Oesterreichisch Kaiserliche Orden der Eisernen Krone und seine Mitglieder”. (A munka kiadóhivatalától). — 6. Superintendent of public property-től: A Wisconsin departanent térképét. — 7. Lebon E-től: Notice sur Henri Poincaré. — 8. Dr. Hajdu Tibor pannonhalmi főapát-tól: A Szent Benedek-rend története. írta Sörös Pongrácz, XII. B. kötet. — Edwin Switt Balcbtól: The North Pole and Bradley Land, Philadelphia, 1913. — Köszönettel fogadtatnak.

74. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN és SZILY KÁLMAN r. tagokat kéri föl.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTARI SZÁMADÁSA 1912-RŐL
ÉS KÖLTSÉGVETÉSE 1913-RA.

A Magyar Tudományos Akadémia

Folyószám	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Ingtalanok : Az Akadémia palotája (tkvi sz. ---- hrs. 766.), bérháza (tkvi sz. ---- hrs. 767.), könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke a Zichy-féle Wesselényi-utczai ház (tkvi sz. . . . hrsz. 4640.)	2000000		2040000	—
2	Értékpapírok :			4777335	50
3	Feridun Kiamil Zade ösztöndij-alapít- ványának az alapító-levél értelmében tőkésítendő része 4 $\frac{1}{2}$ % K ért. Magyar földhitelintézeti záloglevélben			195000	
4	Be nem folyt alapítványok			117618	
5	Hátralékos kamatok a be nem folyt ala- pítványok után			1647	52
6	Személyzet által felvett előlegek			2208	—
7	Adósok (jelesen, n. Zsivora György ha- gyatékából eredő követelés)			48487	09
8	1913. évet illető személyzeti fizetések .			4837	37
9	1913. évet illető kiadások			6182	41
				7193315	89

Budapest, 1912

A Magyar Tudományos Akadémia
Magyar föld-

Hoyos s. k.

vagyonmérlege 1912 december 31-én.

Folyószáma	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Alapítványok :				
	a) alapítványok pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre 1911 december 31-én volt tőkében 1912. évi megállapítás szerint hozzájött tőkében (lásd részletezést) . Fel nem használt kamatok 1912 december 31-én	223669	84	1025115	61
	b) alapítványok, melyeknek kamatai tőkésítendőek 1911 december 31-én volt 1912. évi megállapítás szerint hozzájött (lásd részletezést)	403346	06	19108	32
	c) alapítványok, melyeknek kamatai felett az akadémia szabadon rendelkezik	283200	—	686546	06
	Összesen			4509303	—
				6240072	99
2	Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap értékpapirban készpénzben	195000	—	195180	64
3	Hitelezők (jelesen Magyar Földhitelintézet, kiadandó Bolyai-jutalom, osztályok maradékai)			152319	26
4	Eelőre fizetett házbér mely az 1913. évet illeti			10008	33
5	Vagyonmérleg :				
	Vagyon 1911 december 31-én	6187042	54		
	Levonva ebből az alapítványokat illető és igazgató-tanácsi határozat szerint megkülönböztetendő tőkéket :				
	1. a) alapítv. dotálására	801445	77		
	2. b) „ „	283200	—		
	3. c) „ „	4509303	—		
		5593948	77		
	4. az 1911. évi deficizit törlesztésére	15468	77	5609417	54
	maradt tiszta vagyon	577625	—		
	1912. évi vagyonszaporulat	18109	67	595734	67
				7193315	89

december 31-én.

vagyonának kezelője :

hitelintézet.

Simon s. k.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22400	08		
	b) Többi tisztviselők fizetése	29350	32		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	12513	05		
	d) Nyugdíjak	5358	09		
	e) Segélyezés, nyugdíjárulék és jutalmak	3331	80		
	f) Drágasági pótlékok	3960	—	76913	34
2	Almanach és Értesítő			14500	47
3	Az I. osztály és bizottságai részére			33351	21
4	A II. osztály és bizottságai részére			80618	83
5	A III. osztály és bizottságai részére			32730	53
5a	Szótári bizottság részére			6021	40
6	Könyvkiadó bizottság: az Akad. Természett. és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye			6000	—
7	Széchenyi múzeumra			1500	—
7a	Színnyei, Magyar írók életrajzára			800	—
8	Jutalmakra			29670	80
8a	Határozott rendeltetésű alapítványok és alapok kamatai			21224	66
8b	Bólyai jutalomra			2500	—
8c	Kazinczy levelezése kiadására			9826	40
9	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
10	Magyar irodalom ismertetése külföldön			13700	—
11	Könyvtárra a) vásárlásokra	17574	41		
	b) diplomatáriákra	2000	—	19574	41
12	Az akadémia épületeire a) rendes kiadás	18748	44		
	b) rendkívüli kiadás	8796	66	27545	10
13	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			8394	18
14	Adó			32803	83
15	Előre nem látott kiadások			10795	01
16	Segély a Lederer-alapból			400	—
17	Laky-alapból tiszteletdíjakra			1600	—
18	Az akadémia rendes bevételeivel szemben a rendes kiadások tettek	441381	09	438470	17
	maradt	438470	17		
	mely az 1911. évi deficit részbeni tör- lesztésére fordított	2910	92	2910	92
19	Tiszta eredmény, mely az akadémia va- gyonát szaporítja			18109	67
				459490	76

Budapest, 1912

A Magyar Tudományos Akadémia
M a g y a r f ő l d -

Hoyos, s. k.

nyeremény-számlája 1912 december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) befizetetlen alapítványok kamatai . . .	4096	72		
	b) különféle követelések után	1272	72		
		5369	44		
2	Értékpapírok után	156362	22		
3	Házber:				
	a) palota és bérház után . . . 86550.—				
	b) Wesselényi-utcai ház után . . . 780.—	87330	—		
4	Könyvek eladásából	20338	66	269400	32
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czé- lokra	30000	—		
	b) régészeti közleményekre	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) classica-philologiai czélokra	3000	—		
	e) könyvtára:				
	1. vásárlásokra 10000.—				
	2. diplomatáriákra 2000.—	12000	—		
	f) Szótári munkásságra	4000	—		
	g) az akadémia összehajaira	60000	—	129000	—
5a	A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására			7000	—
6	Régészeti és embertani társulat járuléka			900	—
7	Az osztályok mult évi maradékai			18480	77
8	Laky-alap kamataiból tiszteletdíjakra			16600	—
				441381	09
9	Hagyományok és adományok	8930	—		
	Árfolyamkülönbszetek vett értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyammal vétettek fel	8291	50		
10					
11	Különféle	888	17	18109	67
				459490	76

december 31-én.

vagyónának kezelője,

h i t e l i n t é z e t.

Simon, s. k.

FÜGGELEK.

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók.

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Bésán József	80.000.—	
Bródy Zsigmond	40.000.—	
Bulyovszky Gyula	4.000.—	
Bük László	14.000.—	
Dóra Szilárd	4.000.—	
Duki Tivadar	2.000.—	
Edl Hölzer	32.000.—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000.—	6.515.84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000.—	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000.—	
Farkas István	4.000.—	
Feridun bey (akadémiai rész)	80.000.—	6.310.80
Gróf Festetics László	21.000.—	
Flór Ferencz és neje	40.000.—	
Forster János	24.000.—	
Fraknói Vilmos	50.000.—	
Gorove László és István	22.000.—	
Ipolyi Arnold	26.847.—	
Kanizsay Károly	2.800.—	
Gróf Karátszonyi Guidó	63.000.—	
Kautz Gyula	4.000.—	
Kóczán Ferencz	28.000.—	
Körösi József alapítványa	8.000.—	1.178.88
Lederer Béla	10.000.—	
Lehr Albert	2.000.—	252.88
Lévay Henrik	20.000.—	
Lukács Móricz	40.000.—	
Marczibányi nemzetség	8.400.—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500.—	
Oltványi Pál	2.400.—	480.—
Ormódy Vilmos	10.000.—	
Péczeley József	10.500.—	
Pollák Jakab	12.000.—	
Rózsay József	8.400.—	
Rökk Szilárd	20.000.—	
Sámuel Alajos	2.100.—	
Schossberger Zsigmond	20.000.—	
Schreiber Ignác által Kautz Gyula emléke- zetére alkotott alapítvány	10.000.—	1.698.60
Seitovszky János	31.000.—	
Székely kivándorlási alap	49.678.61	1.871.32
Szilágyi István	4.000.—	800.—
Szittányi Ullmann testvérek	10.000.—	
Sztrókay Lujza	10.000.—	
Gróf Teleki József	24.000.—	
Tomory Anasztáz	20.000.—	
Átvitel	918.615.61	19.108.32

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Áthozat	918.615.61	19.108.32
Ullmann Imre és testvérei	6 000.—	
Vitéz-alap	2.100.—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000.—	
Wahrman Mór	20.000.—	
Wodianer Albert	58.400.—	
„A“ alapítványok összege:	1.025.115.61	19.108.32

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:
 Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) K 40.000.—
 A Pesti M. Keresk Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000.—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizetetik be.

„B“ Alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendők.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	10.390.07
Ordódy István	3.943.40
Dr. Ortway Tivadar	30.000.—
Semsey Andor	204.725.24
Udvardi Cherna János	1.339.76
Néhai bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	69.789.70
Hg. Czar orycki-féle alapítvány	4.667.14
Reguly-alap	3.642.05
Tisztviselők nyugdíjalapja	37.075.18
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	12 506.70
Erzsébet királyné emlékmű-alap	9 266.24
N. Fabriczy Sámuel emlékére képezett „A“ alapítv. kamatja	16.000.58
„ „ „ „ „A“ alapítvány	209.200.—
„ „ „ „ „B“ „	50.000.—
Galgóczy Károly	1.000.—
Szőnyi Pál	23.000.—
„B“ alapítványok összege:	686.546 06

„C“ alapítványok,

melyek az Akadémia szabad rendelkezésére vannak: évenként közli az akadémiái Almanach.

E „C“ alapítványok összege K 4.509.303.—

Budapest, 1912 december 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar Földhitelintézet.

Értékpapírok.

Folyósz.	A c t i v u m		Kor. értékben.			
			korona	fl.	korona	fl.
	Magyar földhitelint. 4% ⁰ / ₀ szab. tj. zgl.	K 3,402.200.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig	„ 34.022.—	3436222			
	Magyar földhitelint. 4% ⁰ / ₀ k. é. zgl. . .	K 618.600.—				
	kamat júl. 1 - decz. 31-ig.	„ 12.372.—	630972			
	Magyar földhitelint. 3½% ⁰ / ₀ k. é. zgl. .	K 6.000.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig	„ 52.50	6052	50	4073246	50
	Egyes. bpesti fővárosi takpr. 4½% ⁰ / ₀ zgl.	K 6.000.—				
	4½% ⁰ / ₀ kamat nov. 1—decz. 31-ig . .	„ 45.—	6045			
3 drb	Első bpesti gőzmalom-részvény . . .	K 1.500.—	1500			
	4% ⁰ / ₀ -os magyar koronajáradék kötv. . .	K 79.700.—				
	4% ⁰ / ₀ kamat decz 1—31-ig.	„ 265.67	79965	67		
	Kisbirt. orsz. földhitelint. alapító-okmány	K 21.000.—	21000			
14 drb	Tiszaszabályozási sorsjegy	K 2.800.—				
1 drb	Bécsvárosi sorsjegy.	„ 200.—	3000			
9 drb	Pesti hazai első takarékpénzt. részvény	K 155.250.—	155250			
	Kisbirt. orsz. földhitelint. 4½% ⁰ / ₀ zgl. .	K 10.000.—				
	kamat nov.—decz. 31-ig	„ 75.—	10075			
	Magyar 4% ⁰ / ₀ földteherment. kötvény . .	K 8.000.—				
	kamat nov.—decz. 31-ig	„ 53.33	8053	33	284889	
	Elkülönítve kezelt értékpapírok:					
					4358135	50
1.	Néhai Fabriczy S. emlék. tett „A” alap. :					
	Magyar földhitelint. 4% ⁰ / ₀ k. é. zglben .	K 58.600.—				
	Magyar 4% ⁰ / ₀ -os koronajárad. kötvényben	„ 96.400.—				
	Badische-Arului & Sodafabrik részv. . .	Mrk. 9.600.—				
	Württembergische Vereinsbank részv. . .	„ 7.200.—				
	átalányösszegben összesen		209200			
2.	Néhai Fabriczy S. emlékére alkotott „B” alap. értékp. :					
	4% ⁰ / ₀ -os magyar koronajáradék kötv. . .	K 31.000.—				
	6 drb Iglói műmalom részvény	„ 1.200.—				
	20drb Borsodmiskolezi gőzmalom-részv. .	„ 4.000.—				
	6 drb Szepesi első takarékptr. részv. . .	„ 1.200.—				
	1 drb Kötelezvény	M. 10.000.—				
	összesen átalányösszegben		50000			
3.	Dr. Ortway Tivadar alapítványa :					
	Magyar földhitelint. 4% ⁰ / ₀ k. é. zglevelekben		30000			
4.	Frankói Vilmos alapítványa :					
	Magyar földhitelint. 4% ⁰ / ₀ k. é. zglevelekben		50000			
5.	Feridun bey alapítványa (akadémiai rész.					
	Magyar földhitelint. 4% ⁰ / ₀ k. é. zglevelekben		80000		419200	
	A mérlegben felvett összes értékpapírok értéke 1912.					
	deczember 31-én				4777335	50

Budapest, 1912. deczember 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Hoyos, s. k.

Magyar Földhitelintézet.

Simon, s. k.

Előirányzat 1913-ra.

Bevétel.

<i>Rendes bevételek:</i>	Előirányozva 1912-re	Tényleg befolyt 1912-ben	Előirányzat 1913-ra
I. Befizetetlen alapítv. kamatai	4.096.72	4.096.72	4.096.72
II. Különféle követelések	1.252.12	1.272.72	1.251.82
III. Értékpapírok kamataiból	153.112.—	156.362.22	173.722.—*
IV. Házbérekből	86.000.—	87.330.—	86.000.—
V. Könyvek eladásából	28.558.39	20.338.66	20.000.—
VI. Országos dotatio :			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000.—	30.000.—	30.000.—
b) Régészeti közleményekre	10.000.—	10.000.—	10.000.—
c) Természettud. kutatásokra	10.000.—	10.000.—	10.000.—
d) Classica-philologiai czélokra	3.000.—	3.000.—	3.000.—
e) Szótári munkásságra	4.000.—	4.000.—	4.000.—
f) Könyvtára (a belügyminiszterium befizetésével együtt)	12.000.—	12.000.—	12.000.—
g) Az Akad. szabad rendelkezésére	60.000.—	60.000.—	60.000.—
VII. A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására	7.000.—	7.000.—	7.000.—
VIII. A Laky-alapból tiszteletdíjakra	16 600.—	16.600.—	—.—
	<u>425.619.23</u>	<u>422.000.32</u>	<u>421.070.54</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek :

Maradék az osztályok munkálataira	18.480.77	18.480.77	27.573.38
Régész. és Embert. társ. járuléka	900.—	900.—	900.—
	<u>19.380.77</u>	<u>19.380.77</u>	<u>28.473.38</u>
Összes bevétel	445.000.—	441.381.09	449.543.92

Kiadás :

	Előirányozva 1912-re	Tényleg kiadott 1912-ben	Előirányzat 1913-ra
I. Személyes járandóságok	76.654.40	76.913.34	74.000.—
II. Általános kiadások :			
Értesítő	17.345.60	14 500.47	15.000.—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	33.351.21	33.351.21	39.245.80
IV. II. „	80.618.83	80.618.83	89.334.56
Átvitel kor.	207.970.04	205.383.85	217.580.36

* Ebből esik : 1. Pályadíjakra, jutalmakra, segélyezésekre szolgáló alapítványok után 35.708.80; — 2. Tökésítendő alapítványok után 15.253.68; — 3. Szabad rendelkezésű alapítványok után (ebben a Laky-alapból 16.600.—) 122.759.52.

	Előirányozva 1912-re	Tényleg kiad- tott 1912-ben	Előirányzat 1913-ra
Áthozat	207.970.04	205.383.85	217.580.36
V. III. osztály	32.730.53	32.730.53	24.995.69
Va. Szótári bizottság	6.021.40	6.021.40	8.410.20
VI. Könyvk. vállal. segélyezésére	6.000.—	6.000.—	6.000.—
VII. Széchenyi-múzeumra	1.500.—	1.500.—	1.500.—
VIII. Magyar Írók életrajza	800.—	800.—	800.—
IX. Jutalmakra	26.000.—	29.670.80	35.000.—
IXa. Később esedékessé váló ju- talmakra és segélyekre	—	—	708.80
IXb. Határozott rendeltetésű ala- pok kamatai	21.070.96	21.224.66	15.253.68
X. A Bolyai-jutalomra	2.500.—	2.500.—	2.500.—
XI. Kazinczy-kiadások	10.000.—	9.826.40	9.000.—
XII. Budapesti Szemle segélye.	8.000.—	8.000.—	8.000.—
XIII. A magyar irodalom ismer- tetése külföldön és egyéb tiszteltdíjakra a Laky- alapból	12.000.—	13.700.—	13.600.—
XIV. Könyvtára	15.000.—	19.574.41	18.000.—
XV. Az Akadémia épületeire : a) rendes fenntart. költségek } b) rendkiv. javítási „ } XVI. Tiszteltdíjak, irodai, ügy- védi és vegyes kiadásokra } XVII. Adó	28.000.—	27.545.10	20.988.28
	7.027.59	8.394.18	11.500.—
	34.000.—	32.803.83	34.000.—
XVIII. Kamat az Akadémia kezelte alapok után	21.070.96	21.224.66	—
XIX. Előre nem látott szükség- letekre	10.000.—	10.795.01	10.000.—
	430.620.52	438.470.17	
XX. Deficitek törlesztésére	14.379.48	2.910.92	
Összesen	445.000.—	441.381.09	445.028.47
Az alaptőke gyarapítására	—	—	4.515.45
	—	—	449.543.92

Megjegyzések a költségvetéshez.

Az 1912. évi költségvetés szerint . 445000.— K bevétellel szemben
430620.52 „ kiadás volt elő-
 irányozva, úgy, hogy az 1911.
 évi 18379.69 K deficitzből . 14379 48 K törleszhető lett
 volna. Azonban tényleges be-
 vétel volt 441381.09 K
 a tényleges kiadás pedig . . 438470 17 „
 ennél fogva a deficit törlesz-
 tésére csak 2910.92 K volt fordítható, a
 deficit többi része a vagyon-
 ból iratott le.

Az egyes kiadások tételeinél lényeges túllépések voltak :

Jutalmak tételénél	3670.80 K
Magy. irod. külföldi ismertetése rovatnál	1700.— „
A könyvtár tételénél	4574.41 „
Vegyes kiadásoknál	1366.59 „
Előre nem látott kiadások tételénél	795.01 „

Ellenben megtakarítások voltak :

Almanach és Értesítő tételénél	2845.13 „
Adónál	1196.17 „

A bevételezéseknél több vétetett be :

Házbér fejében	1330.— „
Értékpapirkamatokból újabb beszerzés folytán	3250.22 „

Ellenben kevesebb volt a bevétel a könyvek eladá-
 sánál 8219.73 „, de
 megjegyzendő, hogy ezen bevételnek egy tetemes része csak
 1913-ra várható.

Az 1911. évi mérlegben feltüntetett 6187042.54 K-t kitevő va-
 gyonból igazgató-tanácsi határozat alapján elkülönítettek az eddig
 vagyonban szerepelt azon összes alapítványok, melyek határozott
 rendeltetéssel bírnak, úgyszintén elkülönítették a szabadrendelkezési
 alapítványok összege is. Ezen elkülönítések folytán az akadémia tiszta
 vagyona 577625 K, melyhez hozzáadva az 1912. évi vagyonszapo-
 rulatot, hagyományok, árfolyamkülönbözetek és egyéb bevételek
 czimén 18109.67 K, összesen 1912 decz. 31-én 595734.67 K-t tesz
 az akadémia tiszta vagyona, melyhez a 7. lapon „C“ alatt kimutatott
 alapok összege (4,509.303 K) járul.

Áttérve az 1913. évi költségelőirányzatra, a következő meg-
 jegyzéseket kell tennem :

Ad I. A tisztviselők eddigi 10%-os drágasági pótléka (2080 K) megszüntetésével fizetésök és lakbérök 20%-os fölemelése (4880 K) van beállítva.

Ad IX. A f. 1913. évben esedékes jutalmak: Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom 3000, Első M. Ált. Biztosító-Társaság 1000, Bulyovszky 400, Egyesült Budapest Fővárosi Takarékpénztár 1000, Farkas-Raskó 200, Flór-alap 800, Gorove-jutalom 1200, Kanizsai 800, Karátsonyi 2400, Kautz 1120, Kereskedelmi Csarnok 1000, Kóczán 1200, Lévay 1000, Lukács Krisztina 2000, Nádasdy 1200, Ormódy 1000, Röck 1000, Sámuel 180, Schossberger 800, Szilágyi 1600. Teleki 1200, Tomori 200, Vigyázó 2600, Vojnits 800, Bírálatokra 900, — összesen 30.000 korona. — Hozzá az Igazgató-Tanáctól engedélyezett segélyek: Corpus Nummorum 600 K, Corpus de Musica 1000 K, Philosophiai Bibliographia 300 K, Kont Ignác Magyar-francia bibliographiája 2500 K, Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete 1000 K.

Ad XI. E tételben még befoglaltatik a „Történeti Szemle“ költsége. A fennmaradó összeg a széphalmi mauzóleum és kert fenntartására, valamint Kazinczy-rokonok segélyezésére és Kazinczy-ünnepek díjaira megy.

Ad XIV. A rendes tétel (15.000 K) fölemelését a könyvtárnak czéltudatos fejlesztése teszi szükségessé. A mult évi túlkadás (4574.41 K) onnan származik, hogy egy új könyvtári helyiség számára állványokat kellett készíttetni.

Ad XV. Az *a)* alatti tétel alá tartozik: fűtés, világítás, vízfogyasztás, biztosítás, mesteremberek, stb. — A *b)* alatti tétel részletei: az Igazgató-Tanáctól már elrendelt és végrehajtott palota- és bérházbeli kémények átépítése, új köpárkányok elhelyezése, mindkét tetőn állványok alkalmazásával, valamint a rendőrségtől a bérházban kibérelt helyiségek rendbehozása 3539.46 K; — egy új Smyrna- és futószőnyeg a heti ülésterembe 1447 K; — a palota tetején átlukacsodott régi ereszesatornák újakkal pótlása 1005 K; — a bérház II. emeletén megüresedő nagy hétszobás lakás helyreállítására 1200 K, — mind e tételek a pénzügyi és építési bizottságoktól helybenhagyott költségvetés szerint.

A XVIII. alatt eddig kimutatott kamatok a IX. *b)* rovat alatt vannak föltüntetve.

Az I. osztály és bizottságainak költségvetése 1913-ra.

I. Az osztály munkálataira.

1. Értekezésekre	2081 K 64 f
2. A Nagy Szótárra	1600 „ — „
3. Bírálok díjazására	420 „ — „
4. A Néprajzi Társ. támogatására	300 „ — „
5. Szalay László leveleinek kiadásához való hozzájárulás	500 „ „ „
6. A múlt évi munkálatokra	82 „ 60 „
7. Nyomdaszámlákra	2098 „ 36 „
Összesen	7082 K 60 f

Az osztály, tekintettel a nyomdai árak tetemes emelkedésére, eddigi javadalmának 1000 koronával való felemelését kéri.

II. Nyelvtudományi bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények (4 füzet)	6600 K — f
2. Nyelvtudomány (2 füzet)	1850 „ — „
3. Călepinus (nyomdai számla második fele)	1500 „ — „
4. Nyelvelmléktár (1 kötet nyomása és folyó munkálatai	1181 „ 60 „
5. Vogul népköltészeti gyűjtemény (III. b. kötet)	400 „ — „
6. Magyarországi német nyelvjárások	1000 „ — „
7. Előadó	800 „ — „
8. Múlt évi munkálatokra	2331 „ 60 „
Összesen	15663 K 20 f

Azonkívül kérünk a *Röck Szilárd*-alap 1913-ra eső kamataiból 1000 K-t a *Vogul* népköltési gyűjtemény folytatására, továbbá a *Feridun*-alap kamataiból a *Csuvas* népköltési gyűjtemény II. kötet nyomdai költségére 2600 K-t (az 1912-ről átvitt 1000 K-t s az 1913-ra szóló rendes 1600 K-t).

III. Classica-philologiai bizottság:

1. A múlt évi nyomdai hátralék törlesztésére végleges számla szerint (2830—1052.09 K)	1777 K 91 f
2. Múlt évi írói díj-hátralék	220 „ — „
3. Az Egyet. Philologiai Közöny támogatására	2000 „ — „
4. Bírálati díjakra	200 „ — „
5. Az előadó tiszteletdíja	800 „ — „
6. A Quintilianus fordítás I. kötete kiadásának megindítására	1001 „ 05 „
7. Az Ovidius-féle Trisztiahoz kommentár kiadásának megindítására	1001 „ 04 „
Összesen	7000 K — f

Az eddig szokásos harmincz ivnyi kiadványok nyomdai és írói díjbeli költségei az évenként szabad rendelkezésre álló mintegy 4000 K-ból a nyomda megdrágulása miatt ezentúl már nem fedezhetők. A bizottságnak tehát éppen most kellene még jobban megszorítani kiadványai ivszámát, mikor az előirányzatba felvett két munkán kívül (melyekre az 1913. évben már csak 2002.09 K áll rendelkezésre) sajtóra kész állapotban, vagy befejezéshez közel vár több más mű (l. Akad. Ért. 1910. évf. 229. l.) is kiadásra és mikor az új munkaprogramm közzétételével (l. Ak d. Ért. 1912. évf. 237. l.) új munkatársak is jelentkeznek. Ezért az idén is tisztelettel kéri a bizottság az Akadémia Elnökségét, méltóztassék a 4000 K-s akadémiai dotatiót legalább az eddigi 30 ívnek kiadásához szükséges összeggel, *egyezer koronával* felemelni.

IV. Irodalomtörténeti bizottság :

1. Irodalomtörténeti Közlemények XXIII. évf. ára	5000 K — f
2. Arany János művei szerkesztői díjára	1000 " — "
3. Gyöngyösi István összes művei kiadása I. részlet	1540 " — "
4. Régi Magyar Könyvtára	1160 " — "
5. Előadói díj	800 " — "
Összesen	9500 K — f

A bizottságnak 2292.51 K túlkiadása van, mert az előző évi túlkiadás következtében mult évi normalbudgetje annál kevésbbé fedezhette a rendes költségeket, mivel a nyomdai munkák költsége az utolsó két évben tetemesen emelkedtek. A bizottság ezért tisztelettel kéri normalbudgetjének felemelését és mult évi túlkiadásainak elengedését.

Az I. osztály és bizottságai összesen 39245 K 80 f

A II. osztály és bizottságainak költségvetése 1913-ra.

I. A II. osztály költségvetése 1913-ra.

I. Az osztály munkálataira :

1. Értekezésekre	6000 K — f
2. Az Athenaeum kiadására	5000 " — "
3. A M. Jogász-Egylet Jogt. Könyvkiadó Vállalatának segélye	1000 " — "
4. Jelesebb jogi monographiák kiadására	2000 " — "
5. A Philos. Írók Tára segélye	1000 " — "
6. A Nagy Szótára	400 " — "
7. A M. Paedagogia segélye	600 " — "
Összesen	16000 K — f

II. Történelmi bizottság.

1. Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, IV. kötet	4500 K — f
2. Berzeviczy, Beatrix királynő oklevelei	2000 " — "
3. Thallóczy, Jajcai oklevéltár	2000 " — "
Átvitel	8500 K — f

	Át hozat . . .	8500 K — f
4.	Veress, Básta György levelezése II köt.	4500 " — "
5.	Závodszy, A Héderváry-család oklevéltára II. köt.	1400 " — "
6.	Hodinka, Orosz krónikák magyar vonatkozásai	1500 " — "
7.	Magyar czimeres emlékek III. köt. segélye	600 " — "
8.	Hunyadiak korához levéltári kutatásokra	400 " — "
9.	A Történelmi Tár kiadására	1500 " — "
10.	Másolásokra	1600 " — "
11.	A Történelmi Életrajzok 1913. évi segélye	1000 " — "
12.	Előadó tiszteletdíja	800 " — "
13.	Bizottsági apróbb kiadásokra	200 " — "
		<hr/>
		22000 K — f
	Ehhez járúl az 1912. évi maradvány	10639 K 38 "
	Összesen	<hr/>
		32639 K 38 f

A Feridun-bej-féle alapból az 1913. év folyamán történeti czélokra 4755.40 K fog rendelkezésre állani. A Történelmi bizottság javasolja, hogy ez összegből 2000 K a Teleki Mihály levelezésének kiadására esedékes tizedik részlet fejében utalványoztassék ki, mert a kiadásra kerülő kötet telve van török-magyar vonatkozásokkal, s így ennek ez alap segítségével leendő kiadása megfelel az alapítvány intencióinak.

III. Hadtörténelmi bizottság.

1.	A Hadtörténelmi Közlemények nyomdaköltsége, évfolyamanként 40 ívvel és ívenként 95 K-t számítva	3800 K — f
2.	Írói tiszteletdíjak	3050 " — "
3.	Klisék	550 " — "
4.	Kisebb kiadások, írnok, postai portók, szolgák díja	680 " — "
5.	Kisebb nyomtatványok	150 " — "
6.	Szerkesztő-előadó díja	800 " — "
7.	Előre nem látott kiadások (túlszedés, több klisé, melléklet stb.)	370 " — "
	Összesen	<hr/>
		9400 K — f
	Ehhez az 1912. évből	5566 " 08 "
	Összesen	<hr/>
		14966 K 08 f

IV. Archaeologiai bizottság.

1.	Az Archaeologiai Értesítő:	
	a) szövege és ábrák	4400 K — f
	b) nyomdai költség	4800 " — "
2.	Magyar Műemlékek és Arch. Közlemények (Mihalik József a kassai dóm monographiája)	1360 " — "
3.	Előadói és szerk. tiszteletdíj	1200 " — "
4.	A képes dúcok kezelőjének	240 " — "
5.	A folyamatban levő munkálatokra és pedig a) Mihalik József a kassai dóm monographiája,* valamint b) dr. Pósta Béla művére Torma Zsófia őskori gyűjteményéről**	— " — "
		<hr/>
		12000 K — f
	Ehhez 1912. évi maradvány	6394 " 37 "
	Összesen	<hr/>
		18394 K 37 f

* Nyomás alatt van az I. rész.

** A szerző ígéretét bírjuk, hogy 1913-ban megindul a szedés.

Az 5. tétel csak a folyó évben fog megállapíttatni, a mikor tudjuk, hogy a jelen évi tételekből mekkora maradvány fordítható a folyamatban levő kiadványos művekre.

Költségvetésünket az eddigi 12.000 koronás keretben állítottuk fel, de az Archaeologiai bizottság kéri a tekintetes Osztályt, pártolja a M. Tud. Akadémiánál azt az óhaját, hogy a javadalom emeltessék 1000 koronával, azaz 13.000 koronára.

Az Arch. bizottság ugyanis indokoltnak tartaná az írói tiszteletdíjak javítását, melyek mintegy három évtized óta változatlanok, a míg p. o. a szedők javadalma ugyanazon idő alatt mintegy 50—60%^o-al emelkedett. Nem véljük, hogy a honoráriumok javítása dolgában csupán az archaeologikus írók veendőek tekintetbe, egyformán kívánatos e javítás a többi szakkbéli írókra is.

V. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4.400 K — f
2. Megyei monographiák	480 " — "
3. Közgazdasági könyvtár és Remekírók Tára	1.460 " — "
4. Előadói díj	800 " — "
5. Apró kiadások	60 " — "
6. Mult évi maradvány	134 " 73 "
	<hr/>
	7.334 K 73 f
Ehhez a Schossberger-alapból	800 " — "
és a Biztosító Intézettől	1.000 " — "
	<hr/>

A II. osztály és bizottságai összesen: 89.334 K 56 f

A III. osztály és bizottságának költségvetése 1913-ra.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Természettud. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére	9.000 K — f
2. Emlékbeszédre és apró kiadásokra	400 " — "
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliogr. czéljaira	1.000 " — "
4. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 " — "
5. Orvosi Hetilap segélye	1.200 " — "
6. Nagy Szótár segélye	400 " — "
7. Tangl Ferenc fejlődéstani kísérleteinek támogatására (3000 K) II. részlet	1.500 " — "
8. Tuzson Jánosnak a déloroszországi steppékre teendő botanikai tanulmányútja segélyezésére (3000 K) II. részlet	1.500 " — "
9. Hildebrand Jenőnek a Balla-barlang felásatására (1000 K) II. részlet	500 " — "
10. Zemplén Győzőnek az elektr.-elméletre vonatkozó kísérleteinek támogatására (1000 K) I. részlet	500 " — "
11. *A mult években származott hiány fedezésére	3.000 " — "
	<hr/>
	20.000 K — f
Tülkiadás 1912-ben	3.156 " 56 "
összesen	<hr/>
	16.843 K 44 f

* Fedezendő még az Értesítő három utolsó füzete, továbbá Gelei „Dendrocoelum” és Stäckel Bolyai-költsége, a mi — bár csak részben — a II. pont alatt felvett 3000 K révén történik.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. A földművelési és technikai tudományok körébe vágó tudományos munkák támogatására . . .	2 000 K	— f
2. Az Annales hist. nat. segélye.	2.000	” — ”
3. Math. és Physikai Társulat segélye	1.000	” — ”
4. Nyomdaköltségek és írói díjak	2.352	25 ”
5. Az 1911. évi hiány fedezésére	1.847	75 ”
6. Előadó tiszteletdíja	800	” — ”
Összesen	10.000 K	— f
Túlkiadás 1912-ben	1.847	” 75 ”
Végösszeg	8.152 K	25 f
A III. osztály és bizottsága összesen	24.995 K	69 f

A Szótári Bizottság költségvetése 1913-ra.

1. Adatgyűjtés	7.010 K	20 f
2. Adatrendezés	300	” — ”
3. Könyvkötő, papiros	200	” — ”
4. Ügyviteli apróbb kiadások	100	” — ”
5. Előadói tiszteletdíjak	800	” — ”
Összesen	8.410 K	20 f

Ehhez a három osztálytól: 1600 + 400 + 400, összesen 2.400 K

Személyes járandóságok részletezése.

	1912-re	Előirányzat 1913-ra
1. <i>Főbb tisztviselők fizetése:</i>		
Főtitkár	6.000 kor.	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 ”	6.000 ”
Főkönyvtárnok	6.000 ”	6.000 ”
lakáspénze	2.400 ”	2.400 ”
Akadémiai ügyész	2.000 ”	2.000 ”
	<u>22.400 kor.</u>	<u>22.400 kor.</u>
2. <i>Többi tisztviselők fizetése és lakbéré:</i>		
Hellebrant Arpád alkönyvtárnok	4.000 kor.	4.000 kor.
Heinlein István könyvtártiszt.	2.400 ”	2.400 ”
Trócsányi Z. könyvtártiszt.	2.400 ”	2.400 ”
Borovszky Samu	4.000 ”	— ”
Jónás Károly gondnok	4.000 ”	4.000 ”
Szentes Károly irodatiszt	3.400 ”	3.400 ”
Jónás és Szentesnek főtitkári segédteendőiért	2.400 ”	1.400 ”
Tiringer Béla, a könyvkiadóhivatal vezetője	3.000 ”	3.000 ”
Lakberek (Hellebrant, Szentes, Tiringer, Heinlein és Trócsányi)	6.000 ”	5.000 ”
Drágasági pótlék: Tisztviselők 4880 kor., szolgák 1680 kor.	3.670 ”	6.560 ”
	<u>35.270 ”</u>	<u>32.160 ”</u>
Átvitel	57.670 kor.	54.560 kor.

Áthozat.	57.670 kor.	54.560 kor.
<i>Szolgák fizetése, lakbérére és ruhazata:</i>		
4 bennlakó szolga (1140+2140)	3.900 kor.	4.350 kor.
4 künnlakó szolga	5.700 "	5.740 "
Ruházat	2.700 "	1.825.60 "
Egy új szolga alkalmazása	1.360 "	1.200 "
	<u>13.660 kor.</u>	<u>13.115.60</u>
<i>Nyugdíjak és segélyezések:</i>		
Borovszky Samu özvegye	— kor.	2.000 kor.
Lindner Ernő özvegye	1.000 "	1.000 "
Takács István özvegye	1.000 "	— "
Berecz Károly árvái	200 "	200 "
Mészáros Péter özvegye	800 "	800 "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emödi Mihály özvegye	200 "	200 "
Horn Antal nyug. szolga	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320 "
Fizetés-járul. a Bukovinszky-alapból	196.40 "	196.40 "
	<u>5.324.40</u>	<u>6.324.40</u>
	<u>76.654.40</u>	<u>74.000.—</u>

Kisebb közlemények.

Ferenczi Zoltán beszéde a Petőfi-emléktábla leleplezésekor Veszprémben, 1913 márcz. 9-én.

Tisztelt Közönség! A M. Tud. Akadémia és a Petőfi-társaság nevében jutott osztályrészemül az a szerencse, hogy itt egy pár szót mondhatok. E két testület meleg üdvözlését tolmácsolom Veszprém megye és városa egész közönségének, valamint a veszprémi szinpártoló egyesületnek abból a lélekemelő alkalmából, hogy emléktáblával jelöli meg azt a házat, a hol 1848 márczius 4—6-án Petőfi pár napi itt időzése alkalmával lakott. E két testületnek üdvözlete azt jelenti, hogy ezek is lélekben és érzésben csatlakoznak ahhoz a lélekhez és érzéshez, melyek ez emléktábla emelésében működtek s melyeket e működésükben egy lángész és lángszív iránti tisztelet és hála vezetett.

A tisztelet és hála, a szeretet és lelkesedés itt e tábla emelésében annál szembeötlőbb, mert hiszen Petőfi veszprémi időzései rövid tartamuak s habár a véletlen miatt életének fontos fordulópontjaira estek, nem voltak sem életére, sem költészetére kiható fontosságaik. Költeménye csak egy van, mely alá Veszprémet írta a keltezés helyéül s ez Vadonban című bájos verse 1842-ből, midőn november 2—6-ika közt Pápáról Szekesfehér-

várra ment színésznek s itt hihetőleg a november 4—5-ike közti éjszakán pihenni megállott. A sok helyt akkor még erdő közt vezető országúton jött Veszprémbe, mint a költemény tanuskodik róla, gyalog, midőn már meglepte a korai novemberi csillagos éjszaka. Töpreng, vajjon e csillagok híven fogják-e vezérteni, vajjon helyes czélhoz ér-e? Hiszen a legnagyobb elhatározást tette, midőn Pápán odahagyta az iskolát és odahagyta most már örökre, hogy „színész és literator“ „művész és költő“ legyen. „Egy borzasztó mélység előtt állok, írja ő maga november 2-án, melyet átlépnem kell s e lépéssel talán két szívet (szülőimét) repsztek meg. S mégsem tehetek máskép.“ E belső küzdelemre czéloz költeményének e pár sora:

A menny ivén ugyan fölöttem
Ragyognak égő csillagok,
De vaj, talál-e czélra pályám,
Ha lángjaiknak hinni fog?

Tudjuk, hogy pályája ezen az uton czélra nem talált. Fel-tette a kérdést: „Most már harmadszor színészsze! Lássuk, mit ad a végzet.“ A végzet nem adta meg, amit várt, a csillagok nem azt a pályát jelölték ki, melyen elindult, nem azon czél felé mutattak, mely felé törekedett. Nem a betlehemi csillag ragyogott útjára, lidérczfény volt s csillagnak véelve, jelentését félreismerte. Itt Veszprémbe, a hol papirra vetette a vadonban, a leszállt éjszakában kigondolt költeményt, egy pillanatra elfogja a kétely, hiszen az égi fények ezredénél tündöklőbb volt a leányszem s mégis ő, ki hitt benne, csalódott. Íme, egy pillanatra a kételkedő, de útjában fel nem tartóztatott költő, ki már nov. 7—8-án Székesfehérvárt a Szabó József társulatának tagja.

Második itt időzésekor öcscsét, Istvánt látogatta meg. a ki akkor Veszprémbe mézároslegény volt. Költemény nem őrti az itt ekkor töltött pár nap, márczius 4—6-ika emlékét, de igen egy pár gyönyörű sor, melyeket márczius 17-én Pesten írt s adott ki utóbb a „Lapok Petőfi Sándor naplójából“ első ivén.

„Oh, mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország respublica!... kiált fel.

Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte... rohanta meg e hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet.

— Vive la republique! kiálték fel, aztán némán, merően álltam, de égve mint egy lángoszlop.

A mint eszméletemet visszanyertem, egy aggodalom kezdett bántani — a jelszó ki van kiáltva, gondolám, ki tudja, mi történt vagy történik, míg én hazaérek! nélkülem kezdődjék a forradalom? hah!

Nyakra-főre siettem a fővárosba . . . reszketve, lélegzet nélkül értem haza . . .

Általános volt a lelkesedés, de még semmi sem történt . . .

Nagyot lélegzettem, mint a buvár, midőn a víz alól felmerül.“

Ime, a költő szellemének érintkezése Veszprémmel. Mindkettő szép és lélekemelő. Egyik az ifjú, kezdő költő útját jelöli, midőn elhatározó lépést tesz; másik a már híres ifjú és költő nagy évére esik, midőn elérni véli a gondviselés által neki kijelölt utat és pályát. De bizonyára nem ezek vagy legalább is nemcsak ezek voltak a szempontok, ezek inkább csak alkalmi okai voltak annak, hogy a megye és város közönsége a költő itt időzését megörökítse; mert az emlék a költő egész működésének és nagyságának szól, benne a lángész iránti csodálat nyer természetszerű kifejezést.

Ez az emléktábla tehát jelenti a megye és város közönségében azt az egész mély érzést és élő öntudatot, hogy mi volt és mi nekünk a költő, mik számunkra művei, ezeknek nemzeti és világirodalmi jelentősége; de egyszersmind, hogy mily örökkévaló példa maga az ifjú költő az ő odaadó hazafíui érzelmeivel, szabadságszeretettel, áldozatra készségével, rajongó önfeláldozásával, az eszme iránti elragadtatásával. Mi nagyobb, kiáltunk fel vallásos megdöbbenéssel, ez a költészet-e, mely egy nagyszerű, egy felséges élet, vagy ez az élet, mely egy felséges költészet, egy az emberi méreteket meghaladó eposz?

Ez a tudat, ez a meggyőződés, de egyszersmind a követésre való törekvés: ez nyer ez emléktáblában kifejezést. S ha ez igaz, akkor a hőstiszteletnek az ilyes a legméltóbb, sőt az egyetlen méltó módja. A mint az apostolkodás nem a szóban, hanem a tettben áll, úgy az apostolkövetés feltételei is Krisztus óta nem változtak. Ezt jelenti a Petőfi példája és e példa követése.

E gondolatokat és elhatározásokat vannak hivatva állandóan szem előtt tartani az ily emléktáblák, melyek megjelölik a nagy emberek nyomait. A Petőfi-emléktáblák pedig hivatva vannak emlékeztetni minket nemcsak arra, hogy a költő oly dallamokat dalolt, melyek be nem látható századok végéig fognak hangzani, mint a szerelem bűvös énekei és a szabadság harsonái; hanem arra is éppen oly mértékben, hogy ő a kötelesség, a hazafiság és önfeláldozás követelményeit előttünk magasabbra emelte. Ő megmutatta a maga példájával, hogy az emberiség utjai áldozatokkal vannak teleszórva. Ő e nagy áldozatok egyike. Mi pedig mutassuk meg egy békésebb korban, a kötelességek másnemű teljesítésével, hogy ő nem hiában tette magát áldozattá. Mutassuk meg, hogy az élet a nagyszerű halál példáiból táplálkozik. Ma ugyan az emberek munkára vannak hivatva, nem vértanu halálra; de

minden oly kötelességteljesítés, mely a lélek teljes odaadásával jár, lényegében mégis annak a léleknek értelmében cselekvés, mely Petőfiben s minden más vértanuban élt.

Ennek tudatát tartsa bennünk életben e tábla és a költőre való emlékezés. Ennek a magas érzelemnek nevében üdvözlöm ez alkalomból Veszprém megye és városa nemes közönségét.

Nekrolog.

Ilosvay Lajos r. t. beszéde Lengyel Béla r. t. ravatalánál 1913 márczius 13-án.

Gyászoló Gyülekezet! Megilletődéssel álljuk körül a ravatalt, melyen egy őszintén megsiratott, jó és igaz ember földi maradványa nyugszik. A milyen békés volt egész élete, olyan csendes volt kimulása. De éppen azért, mert halála váratlanul érkezett, elvesztése sokkal fájdalmasabb mindnyájunknak: szerető családjának, barátainak és tisztelőinek egyaránt.

Nem tudunk se eléggé hinni, se eléggé kételkedni olyan természeti erőben, a mely sorsát megérthető módon intézte volna. Csak érezzük, hogy van valami titokzatos, okaiban éppen oly rejtélyes mint izgató, mely azt kérdezteti velünk: miért kellett ennek így történni?

Születni, megfeszített erővel küzdeni, a kitűzött célt elérni, a nélkül, hogy elégséges időnk lett volna az eredményekben is fáradságunk jutalmát élvezni, lehet tragikus, de az élet ezéjja iránt nem megnyugtató, ha csak arra gondolunk, hogy minden életnek vége a halál. Ámde az élet varázsát nem annak tudása adja meg, hogy életünk az anyagforgalomnak rövid episódja, hanem az a hit, hogy rendeltetésünk magasabb, mint csak testi életet élni és az a meggyőződés, hogy vannak eszményeink, melyek a földi lét sivárságát elfeledtetik és magasabbrendű vágyak kitűzésére és kielégítésére buzdítanak.

Elköltözött barátunk! Te is hittél az emberek nemesebb rendeltetésében. Szeretted az embereket önmagukért is, de még jobban azokért az eszményekért, a melyek nagyobb célok kivívására egyesítik őket. Bízál azoknak a törekvéseknek sikerében, a melyektől ezreknek meg ezreknek boldogulása függ és hittél a tudomány ellenállhatatlan erejében, mely az emberiséget jobbá és tökéletesebbé változtathatja. Öntudatos munkásságnak első pillanatától kezdve utolsó lehelletedig a tökéletesedés útján haladtál. Szüntelenül kutattad az ismeretlent és hirdetted a kétségtelen bizonyosat azzal a lelkesedéssel, mely csak azoknak sajátja, a kik feltétlenül biznak munkájuk hatásában. Bámulatos

példáját adtad annak, hogy miként kell reménységgel eltelve várni a dolgok jobbra fordulását. Végtelenül szerethetted azokat, a kik szivedhez közelebb állottak, hogy ama mostoha körülmények miatt, a melyek férfikorod legszebb éveiben munkálkodásodnak korlátokat szabtak, sohasem zúgolódtál, hanem lankadatlan kedvvel dolgoztál, erőt merítve tudományos sikereidből. És sohasem csüggesztett el, hogy esetleg nem magadnak, hanem az utódoknak egyengeted a szabadabb mozgás útját.

Fájdalom, mikor már eljutottál oda, hogy se tér, se idő, se anyagi eszközök hiánya nem korlátozhatott volna eszméid megvalósításában, erőd kimerült s végképen pihenni tértél.

Fáradozásaidnak utolsó eredménye: az a jól felszerelt labororium, mindig hirdetni fogja, hogy mily melegen éreztél azok iránt, a kiknek sorsát intézni hivatásod volt. És mi, a kik nemcsak a professor és a tudós minőségében kifejtett tevékenységedet ismerjük, hanem azt is tudjuk, hogy nemzetünk közművelődésének ügyét már több mint 40 éve mindig sziveden hordoztad: tanúságot tehetünk róla, hogy hű munkása voltál azoknak az egyesületeknek, a melyek czélul tűzték ki az előrehaladás érdekében a természettudományokat a lehető legszélesebb körben terjeszteni.

A M. T. Akadémiának, a Kir. Magyar Természettudományi Társulatnak és összes szakosztályainak, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének nevében intézem Hozzád búcsúszavaimat. Mindenütt, a hova végzeted állított, megtetted kötelességedet. Elismerésünk és áldásunk kíséri ez utolsó utadra.

Pihenj békében, Isten veled!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1912-ben.

I. *Ülések.*

A M. Tud. Akadémiának 1912 január 2-ikától bezárólag december 18-ikáig egy ünnepélyes közülése, egy rendes és egy rendkívüli nagygyűlése, 10 összes ülése, 27 osztályülése három igazgató-sági ülése, összesen tehát 43 ülése volt.

* * *

Az I., azaz Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 9 zárt ülést, összesen tehát 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartottak:

Január 8-án VIKÁR BÉLA I. t.: „A székely népköltésről“, székfoglaló értekezés (megj. Akad. Értesítő 1912. kiv.-ban). — VOINOVICH GÉZA I. t. felolvassa Papp Ferencz vendégnek Kemény Zsigmond „Élet és ábránd“ című regényéről szóló tanulmányát (megj. a Budapesti Szemlében 1912). — Február 5-én PEKÁR GYULA I. t.: „A province-i költészetről“. (Székfoglaló, kivonata az Akad. Értesítőben.) — GYOMLAY GYULA I. t.: „A latin és a magyar ú. n. praesens imperfectum alak használata“ (megj. Akad. Értesítő 1912). — Márczius 4-én PECZ VILMOS r. t. „Pindaros trópusai“ (megj. Akad. Ért. 1912.), DARKÓ JENŐ vendég: „Laonikus Chalkondyles nyelve“ (megj. Akad. Értesítő 1912). — Márczius 26-án BODISS JUSZTIN I. t.: „A klasszikus latinság kérdése hazánkban“. (Székfoglaló.) (Megj. Akad. Ért. 1912. kiv.-ban.) — DIVALD KORNÉL I. t.: Zsámbéki műemlékek. (Székfoglaló) (megj. Akad. Ért. 1912). VARGHA DAMJÁN vendég: „A Speculum humanae salvationis és a magyar Kódexirodalom“ (megj. Akad. Ért. 1912). — Május 6-án. Az osztályelnök jelenti, hogy GÁRDONYI GÉZA I. t. a tegnapi közülésen „Shakespeare költözik“ cz. felolvasásával székot foglalt (megj. Akad. Értesítő 1912). — MELICH JÁNOS I. t.: „Régi magyar nyomtatványok 1527-ből“ (megj. az Akad. Értesítőben). — RÁCZ LAJOS vendég: „Rousseau magyar barátja“. Bemutatja Heinrich Gusztáv r. t. (megj. kivonatban Akad. Ért 1912). — Június 3-án SIMONYI ZSIGMOND

r. t.: „Jelzői szerkezetek“. — VIKÁR BÉLA l. t.: Egy XII. századbéli georgiai költő (megj. Budapesti Szemle 1912). — Október 7-én HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „Shakespeare két utolsó szonettjének görög forrása“ (megj. a M. Shakespeare-Tárban V. köt. 1912). — November 4-én SZALAY GÁBOR vendég: „Szalay László levelei“. Bemutatja HEINRICH GUSZTÁV r. t. — LANG NÁNDOR l. t.: Kréta és Hellas (székfoglaló) (megj. Akad. Ért. 1913 jan. füz.) — Deczember 2-án CSÁSZÁR ELEMÉR l. t.: „A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században“ (megj. Akad. Ért. 1913 jan. füz.).

A zárt üléseken a folyó ügyeket intézte el az osztály s gondoskodott a benyújtott értekezések és pályamunkák megbírálásáról.

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 9 nyilvános és 9 zárt ülést, összesen tehát 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január 15-én BALLAGI ALADÁR r. t.: „A templomos rend eltörlése“ (megj. Akad. Értesítő 265. sz.) — Február 12-én GYALOKAY JENŐ vendég: „A segesvári ütközet 1849 július 31-én“ (megj. Akad. Értesítő 267. sz.) — Márczius 11-én ANGYAL DAVID l. t., felolvassa HÖMAN BALINT vendég: „Az első egyenes állami adó“. (Adalék az európai adó-történethez) cz. értekezését (megj. Történeti Szemle I. évf. 2. füzet) — Április 15-én POLNER ÖDÖN l. t. székfoglaló: „Magyarország és Ausztria kapcsolatának jogi alapjai“. — Május 13-án Dr. GALOVITS ZOLTÁN vendég: „A szövetkezetek alapelve“. — Június 10-én HORNÁNSZKY GYULA l. t.: „Zeller Eduard emlékezete“. (Emlékbeszédék XVI. 2. sz.) — Október 14. ORTVAY TIVADAR r. t.: „Habsburgi Mária, II. Lajos magyar király neje“. (Akad. Értesítő 275. sz.) — November 11-én VARGHA GYULA r. t. székfoglaló: „Adatok nemzeti erőnk megméréséhez“ és FRAKNÓI VILMOS t. t.: „A trónöröklés rendje az Árpád-ház korában“ (megj. a Kath. Szemlében 1912. évf. és külön lenyomban Budapest, Stephaneum-nyomda). — Deczember 9-én PLÓSZ SÁNDOR t. t., bemutatja FARKAS LAJOS l. t.: „A római obligatio fogalmilag véve“ székfoglaló értekezését.

A zárt üléseken a rendes folyó ügyeket intézte el az osztály; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkák megbírálására s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédék tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére felkértek: Vécsey Tamás r. t. felett Nagy Ferencz r. t., Borovszky Samu l. t. felett Karácsonyi János r. t., Monod Gábor k. t. felett Fejérpataky László r. t.

* * *

A III., vagyis Matematikai és Természettudományi Osztály 9 nyilvános és 6 zárt, összesen 15 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 53 munkálatot

terjesztettek elő, a melyek közül 15-nek szerzője volt akadémiai tag, 38-é pedig vendég. Az értekezések között székfoglaló volt 3.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 22-én: LÖRENTHEY IMRE l. t.: „Újabb adatok Budapest környéke harmadidőszaki üledékének geológiájához“. MAURITZ BÉLA: „A ditrói cancrinit“. PRINZ GYULA: „Középázsiai utazásom topographiai eredményei“. DOBY GÉZA: „A tengeri női virágzatának odyeséi“. WESZELSZKY GYULA: „A budapesti hévvizek radioaktivitásáról“. FROHNER ROMÁN: „A budapest-környéki hévvizek radioaktivitásáról“. FEKETE MIHÁLY: „Laguerre egy problémájáról“. PÓLYA GYÖRGY: „Laguerre problémájáról“. — Február 19-én: LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.: „A ganglion ciliare. II. A hullók sugárdúcza“. DADAY JENŐ r. t.: „Két érdekes aberratio a Phyltopoda conchostraca-alrend körében“. SZ. NAGY GYULA: „Arithmetikai vizsgálatok a magasabb fajú ternaer egyenletek körében“. ifj. ENTZ GÉZA l. t.: „A Vampyrellidium vagans szervezetéről és életmódjáról“. MAURITZ BÉLA: „A gyeryóditrói szienit-tömzs chemiai ismeretéhez“. — Márczius 18-án: KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Az absolut érték fogalmának általánosítása“. ÓNODI ADOLF l. t.: „A könyvszervek viszonya az orr-üreghez“. MAUTHNER NÁNDOR: „A phenol carbonsavak condensatiója“. ALEXANDER FERENCZ ÉS RÉVÉSZ GÉZA: „Optikai ingerek hatása az agy gázcserejére“. — Április 22-én: HUTYRA FERENCZ l. t.: „Immunitás a sertéspestis ellen“ (székfoglaló értekezés). RICHTER ALADÁR l. t.: „Az átszellőztető és a mechanikai rendszer correlatiója a Schizalák szervezetében“ (székfoglaló értekezés) NEMAI JÓZSEF: „Közlemény a gége összehasonlító anatómiája köréből“. GLASER C. OTTÓ: „A fundulus-pete fejlődési munkája“. ALEXANDER FERENCZ: „Vizsgálatok az agy gázcserejéről“. QUAGLIARELLO KAJETÁN: „Physico-chemiai vizsgálatok a fehérje olvadásáról“. KELEMEN GYÖRGY: „A pilocarpin és atropin hatása a gázcserere“. SCHILBERSZKY KÁROLY: „Pleistocaen-korú mohafaj Kecskemétről“. — Május 22-én: OLTAY KÁROLY: „Az ingákkal való relatio gravitatio-mérések pontosságáról“. VADÁSZ M. ELEMÉR: „Néhai Hoffmann Károly a Mecsek-hegységre vonatkozó dolgozatának kiadása és kiegészítése“. VADÁSZ M. ELEMÉR: „Kisázsiai liasképződmények“. SZÜTS ADOLF: „Adalékok az egyoldalú felületek elméletéhez“. DÖRNER DEZSŐ: „Az agyvelő kísérleti punctiója“. FREYSTADTL BÉLA: „Az agyvelő kísérleti hangképzése“. ÓNODI LÁSZLÓ: „Egyes agyvelőidegek viszonya a iköbölhöz“. RÓNA ERZSÉBET: „A brom és az egyértékű telített aliphás alkoholok egymásra hatásának sebességéről“. — Június 17-én: HORVÁTH GÉZA r. t.: „A Stephanitis-nemzetség fajtái“. KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.: „A földrengési menetgörbe inflexió pontja és a Bertrand-féle problema“. HEVESY GYÖRGY: „A radioactiv elemek elektrochemiájáról“. GORKA SÁNDOR: „Adatok a bogarak Malpighiedényeinek ismeretéhez“. — Október 21-én: KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.: „A föltevés-nélküli seismologia két alapegyenlete“. VÁRADI LÁSZLÓ: „A hőmérséklet befolyása a keletkező aranyhydrosolok színére és dispersiójuk

fokára". MAUTHNER NÁNDOR: „Új glukosidek synthesise“. — November 18-án: FRANZENAU ÁGOSTON I. t.: „A rozsnyói Woleczynitról“. FEJÉR LIPÓT I. t.: „A függvény szakadásának meghatározása Fourier sorából“. BALINT ELEMÉR: „Vizsgálatok valós együtthatójú hatványok valós gyökhelyeiről“. KURDILLA FERENCZ: „Ultramikroszkopos részek létesítette fényelhajlás polárosságáról“. JUNG MÁYER M.: „Budapest és környéke evezőlábú rákjai“. GEÖCZE ZOÁRD: „A felszínmérés elméletéhez“. JÁRMAI KÁROLY: Néhány bakterium véresejtoldó képességéről“. — December 16-án: BÁNKI DONÁT: „Folyadékok mozgása hajlított csövekben“ (székfoglaló értekezés). VUTSKITS GYÖRGY: „A balatoni pontyfélék korcsai“. VADÁSZ M. ELEMÉR: „Üledék-képződési viszonyok a magyar középhegységben a Jura-időszak alatt“. SCHMIDT ANTAL: „Az *Oxytrypia orbiculosa* fejlődési viszonyai“. SZTANKOVICS REZSŐ: „A hazai Irisek anatómiája“. VENDL ALADÁR: „A nadapi alunit“. — Az értekezések csaknem kivétel nélkül a Matematikai és Természettudományi Értesítő XXX. kötetében jelentek meg.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megírásáról és kiadásáról, továbbá, hogy az elhunyt tagok felett emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály fölkerlte a következőket: Pertik Ottót (Lord Lister-ről), Török Aurélt (Topinard-ról), Udránszky Lászlót (Pflüger-ről), Tuzson Jánost (Hooker-ről), Krenner József Sándort (báró Mednyánszky Dénes-ről), Lenhossék Mihályt (Török Aurél-ről) és Rados Gusztávot (Poincaré Henrik-ről).

II. *Állandó Bizottságok.*

1. A **Nyelvtudományi Bizottság** kiadványaiból 1912-ben két önálló kötet jelent meg:

Ambrosii Calepini Dictionarium decem linguarum. — *Calepinus* latin-magyar szótára 1585-ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte Melich János. (XVI. + 484. l.)

Csuvas népköltési gyűjtemény II. k. Közmondások, találós-mondások, dalok, mesék. Gyűjtötte és feldolgozta Dr. Mészáros Gyula. (Feridun hej alapítványa költségén X. + 540. l.)

Sajtó alá került az új *Nyelvemléktár* első kötete, a Bécsi-kódex, Mészöly Gedeon szerkesztésében (1913-ban fog elkészülni s megjelenni).

Megjelent továbbá a Nyelvtudományi Bizottság megbízásából készült *Mesterségek Szótára*, írta Freckay János (XVI. + 751. l.)

A *Nyelvtudományi Közlemények*-ből az év folyamán három füzet jelent meg. Bizottságunk tagjai közül Szinnyey József szerkesztőn kívül közreműködtek Ásbóth Oszkár, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Horger Antal, továbbá Paasonen Heiki, Akadémiánk külső

tagja, azonkívül BEKE ÖDÖN, FUCHS D. R., KARA FERENCZ, KERTÉSZ MANÓ, MEDVECZKY KÁROLY és NÉMETH GYULA.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásai 1912-ben:

1. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkáinak* 126., 127. és 128. füzete.

2. *Irodalomtörténeti Közlemények* XXII. évfolyama.

3. *Régi Magyar költők tára* VII. kötete.

4. PÉCHY SIMON *Psalteriuma*.

5. A *Régi Magyar Könyvtár* 28. száma: *Földi János Magyar Grammatikája*, GULYÁS KÁROLY-tól; 29. sz. *Révai Miklós Magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve*, DR. RUBINYI MÓZES-től; 30. sz. *Bessenyei György: Az embernek próbája*, HARSÁNYI ISTVÁN-tól; 31. sz. *Apolloniusz históriája*, BERECZ SÁNDOR-tól.

3. A Classica-philologiai Bizottság 1912. évi munkásságáról a következő adatok szólnak:

I. Megjelent az 1912. év október havában az *Éditiones Criticae* cz. gyűjteményben: Aristotelis de anima libri III. Recensuit AURELIUS FÖRSTER. (Budapestini MCMXII.)

II. Szedés alatt van és az 1913. év folyamán megjelenik NÉMETHY GEZA exegetikai kommentárja Ovidius Tristia-ihoz.

III. Utolsó revisio alatt van, a Radermacher f. új szöveggel való egyeztetés céljából a PRÁCSER ALBERT f. Quintilianus fordítás I. kötete, melynek szedése az 1913. év folyamán szintén megindul.

IV. A bizottság támogatásával megjelent az Egyetemes Philologiai Közlöny XXXVI. évfolyama.

V. Foglalkozott a bizottság a múlt évben a Seneca f. levelek néhai JÓSA PÉTER f. fordításának, a VASS ÁRPÁD f. Lukianos-mutatványának és a HÓDINKA ÁGOST f. Plinius-mutatványának bírálatával.

VI. A bizottság új munkaprogramjának közzététele óta (I. Akad. Ért. XXIII. 1912. 238. és kk. I. és Egy. Phil. Közl. XXXVI. 1912. 761. és kk. I.) a bizottság előadójához a következők küldtek be fordítás-mutatványt:

1. SZÉKELY ISTVÁN a Petronius f. Cena Trimalchionis fordítását.

2. HÓDINKA ÁGOST mutatványt a Plinius f. Historia Naturalisból.

3. VASS ÁRPÁD Lukianosból a Βίων πράσις cz. dialogus fordítását.

4. MORAVSZKY FERENCZ mutatványt a Cicero f. V. Verrinából.

5. PIRCHALA IMRE mutatványt Ammianus Marcellinusból.

6. BENE KÁLMÁN és GYIMÓTHY JENŐ mutatványt Ammianus Marcellinusból és a Celsus f. De Medicina I. könyvéből.

7. MARÓT KÁROLY mutatványt a Vergilius f. Georgica mértékes fordításából.

VII. Bejelentették, de még nem küldték be:

1. ÁCS KÁROLY az Apuleius f. Metamorphoses fordítását.

2. CSERMELYI SANDOR a Plinius f. Historia Naturalis fordítását.

3. CSENGERI JANOS az Euripides f. Orestes és Elektra fordítását.

4. RÉVAY JÓZSEF egy Petroniusról szóló monographiát.

VIII. A régibb munkálatok jegyzéke az Akad. Ért. 1910. évi XXI. évfolyamának 230. lapján olvasható.

4. A Történelmi Bizottság az 1912. évben nyolcz rendes ülést tartott, és pedig jan. 12., febr. 9., ápr. 12., máj. 10., jún. 7., okt. 11., nov. 8. és decz. 6-án. Ez üléseken saját munkaprogramjának megvalósításán kívül számos, az Akadémiától és az osztálytól kért szakvélemény és javaslat foglalkoztatta a bizottságot, és mellett több új kiadvány ügyét készítette elő. A bizottsági dotatio szűkre szabott volta, melynek elégtelensége évről évre mindjobban érezhető, nem engedte meg, hogy a bizottság nagyszabású új forráskiadványok létesítéséhez fogjon és inkább csak a már folyamatban lévő kiadványok folytatására és befejezésére fordította korlátolt anyagi erejét.

A bizottság tagjainak sorában a nagyérdemű VÉCSEY TAMÁS és BOROVSKY SAMU elhunytával bekövetkezett súlyos veszteséget és hiányt a bizottság új tagok beválasztásával igyekezett pótolni. A bizottság kezdeményezésére Dr. ÁLDÁSY ANTAL és Dr. TAKÁTS SANDOR lev. tagok rendes, Dr. ILLÉS JÓZSEF egyet. magántanár pedig a bizottság segédtagjává választottak.

Azon szakkérdések közül, melyekről az Akadémia és az osztály felhívására a bizottság nyilvánított véleményt, a nevezetesebbek a következők: A bizottság állapította meg véglegesen, hosszas tanácskozások után, a pozsonyi régi országház emléként megörökítő tábla szövegét. Foglalkozott a bizottság a Fraknoi Vilmos t. t. által római történelmi kutatások céljaira tett 50.000 koronás alapítvány szabályzatával, valamint az állam által Rómában létesítendő magyar történelmi intézet ügyének előkészítésével. A bizottság tett javaslatot a Bük-, Ipolyi-, Lukács Krisztina-, Péczely-, Röck Szilárd- és Flór-alap kamatainak felhasználása, illetőleg az ezen jutalmakra kitűzendő pályakérdések felől. Ugyancsak a bizottság tett indítványt a Lukács Krisztina-féle alaphól kitűzött régibb pályázat jutalmazása tárgyában. A bizottság gondoskodott a Szilágyi Sándor elhunytával befejezetlenül maradt Erdélyi Országgyűlési Emlékek sorozatának befejezéséről, annak folytatásával Dr. LUKINICH IMRE egyetemi magántanárt bízván meg. Hasonlóképen intézkedett az iránt, hogy a néhai br. Radvánszky Béla által megkezdett Héderváry oklevéltár befejezést nyerjen. Gondoskodott a bizottság arról, hogy okleveles kutatásokkal foglalkozók részére nélkülözhetetlen kézikönyv, egy könnyen kezelhető oklevéltári naptár lásson napvilágot, mely Dr. SZENTPÉTERY IMRE szerkesztésében az év végén ki is került a sajtó alól. A bizottság foglalkozott Temes vármegye és Temesvár sz. kir. város monographiájának ügyével oly irányban, hogy e régóta készülő és részben meg is jelent törté-

nelmi monographia befejezése biztosíttassék. Végül javaslatot tett arra nézve, hogy az 1913. év folyamán Londonban tartandó nemzetközi történelmi kongresszuson Akadémiánk képviselve legyen.

A bizottság, mint minden évben, a lefolyt esztendőben is kiváló gondot fordított a hazai és külföldi levéltárakban őrzött magyar történelmi anyag felkutatására és lemásolására. CSÁNKI DEZSŐ biz. elnök folytatta hazai levéltárakban a Hunyadiak Kora érdekében évek óta végzett kutatásait; ezúttal főleg az erdélyi részek földrajzához gyűjtve anyagot az Erdélyi Múzeum, a pozsonyi káptalan levéltáraiban és a bécsi állami levéltárban. KOMÁROMY ANDRÁS biz. tag a Flór-alap segítségével Arad, Bihar, Krassó-Szörény. Maros-Torda és Torda-Aranyos vármegyék levéltárait kutatta át, melyekről terjedelmes jelentésben számolt be. A bizottság lemásoltatta Tilesius Lénárdnak nagybecsű pénz- és arany-számítási könyvét, melynek XVI. századi eredetijét a hédervári levéltár őrzi; továbbá Pápai István Rákóczi-kori naplóját törökországi követségeiről, melyeket e célra Csengery Loránt úr engedett át. Folytatólag becses történelmi anyagot szerzett be a Dohna-Schlobitten hercegi család schlobitteni levéltárából és folytattatta Velenczében a modenai Hippolit-codexek lemásolását. A bizottság kiadásában a jövőre időhöz nem kötött füzetekben megjelenendő *Történelmi Tár* számára nagy érdekű anyagról gondoskodott.

A bizottság anyagi támogatásban részesítette a M. Történelmi Társulat kiadványait, ú. m. a Történelmi Életrajzokat és Teleki Mihály levelezésének kiadását, mely utóbbira a szerződésszerű tizenkét évre megállapított hozzájárulásnak IX-ik részletét fordította. Segélyben részesült a Szepesmegye Tört. Társulat nagyérdekű kiadványa, a Hainfélé Lőcsei Krónika II. füzete is.

A bizottság gondozása alatt a következő kiadványok vannak sajtó alatt, legnagyobb részben megjelenésükhöz igen közel:

1. VERESS ENDRÉ-től Basta György levelezésének második, befejező kötete.

2. THALLÓCZY LAJOS és BARABÁS SAMU szerkesztésében a Franjepán-család oklevéltárának II-ik, szintén befejező kötete.

3. THALLÓCZY LAJOS és HORVATH SÁNDOR szerkesztésében Alsó-Szlavónia oklevéltára.

4. DR. SZENTPÉTERY IMRÉ-től, Oklevéltani Naptár, melynek kiadására az Akadémia a bizottságnak külön felhatalmazást adott.

5. CSOMA JOZSEF-től, A magyar heraldika korszakai, melynek kiadása az igazgatótanács határozata szerint a Fabriczy-alapból történik.

6. CSÁNKI DEZSŐ-től a Hunyadiak Kora földrajzi részének IV-ik kötete, melynek kiadása a bizottság által erre a célra félretett összegnek, saját dotációjának és az igazgatótanács határozata értelmében részben a Fabriczy-alapnak igénybevételével történik.

7. BERZEVICZY ALBERT-től Beatrix királyné leveleinek kiadása.

A bizottság 22.000 kor. évi dotatiójából az év végén 10.639·38 kor. mutatkozik ki nem utalványozott maradvány gyanánt; ezt az összeget azonban teljesen lekötik, sőt messze fölülműlják a felsorolt munkák kiadási költségei.

A *Feridunbej*-féle alapnak történelmi czélokra jutó részéből az év folyamán semmi sem utalványoztatott ki; úgy hogy annak e czélokra eső összege 1912 végén 6348·08 kor.

5. A **Hadtörténelmi Bizottság** az 1912-ik évben folyó ügyeinek elintézése céljából három ülést tartott. Folyó ügyein kívül a bizottság tagjai részint az Akadémia és részint a Honvédelmi Miniszter által hozzá utalt és beküldött műveket bírálták meg.

Soós **ELEMÉR** ezredesnek Tokajvár története, dr. **WERTNER MÓR**-nak az 1328-ik évi magyar-osztrák hadjárat és **PILCH JENŐ** századosnak Magyar csapatok az 1812-ik évi hadjáratban című dolgozatáért egyenként 500—500 kor. pályadíjat ítélte oda a bizottság.

Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig című pályakérdésre beérkezett művek közül az egyik szintén elfogadottat s a 100 arany jutalom odaitétele iránt a nagygyűlés fog határozni.

A Honvédelmi Miniszter az 1912-ik évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1220 koronával előfizetett a bizottság kiadványára, a **Hadtörténelmi Közleményekre**.

Ezen folyóirat tizenkettedik évfolyamában jelent meg, 46 ívnyi terjedelemben s 14 nagyobb tanulmányt és értekezést és 27 kisebb cikket közölt 77 illusztrációval.

A bizottság előadója 380 ügyszámot intézett el.

6. Az **Archaeologiai Bizottság** az elmúlt évben is sajnálatlaltal tapasztalta, hogy a M. Tud. Akadémia anyagi helyzete nem tette lehetővé az immár harminczegy év óta változatlan terjedelemben megjelenő folyóiratának, az **Arch. Értesítőnek** 30 iven túlterjedő bővítését. Sőt a folyóirat évről évre emelkedő nyomdai költségeivel szemben még most sem lehetséges a munkatársakat, akik már három évtizedet meghaladó idő óta ugyanazon szerény tiszteletdíj mellett dolgoznak, legalább valamelyest kedvezőbb jutalmazásban részesíteni. A folyóirat úgy mint eddig, az elmúlt évben is öt füzetben jelent meg, benne 43 munkatárs működött. A közlemények túlnyomó része ezúttal a közép- és újkori műtörténettel foglalkozott, de az ős- és ókor is egyaránt képviselve volt a folyóiratban megjelent cikkekben. A közleményeket 195, részint képes táblákon csoportosított, részint egyenként a szövegbe illesztett ábra és két képes melléklet kísérte.

A két monographia közül, a melyekre a bizottság az utóbbi években alapot gyűjtött, az egyiknek: **Mihalik József** akad. levelező tag művének, a **kassai dom monographiájának** I. kötete az 1912. év

végén már megjelent. A kötet 14 iv terjedelmű és 47 ábra kíséri szövegét.

A tervbe vett másik műre vonatkozólag dr. Pósta Béla kolozsvári egyetemi tanár úr arról értesítette a bizottságot, hogy nem áll módjában a kéziratot az 1912. év folyamán beküldeni, mert elháríthatlan okok munkájában feltartóztatják. Csak az 1913. év folyamán dolgozhat a művön és indíthatja meg a lerajzoltatását a Torma-féle gyűjtemény tárgyainak, a melyekkel művében foglalkozni fog. Ez a mű tehát már nem jelenhet meg az 1913. évben.

A bizottság ügyeinek elintézése végett 1912 november hó 13-án ülést tartott és ugyanekkor szerkesztette és állapította meg költség-előirányzatát az 1913. évre. A bizottság horganyedzésű dúcainak száma 14528 darabra emelkedett (1912 nov. 13-i állapot). E készletéből 13 fél kapott irodalmi célra ingyen 234 darab dúcot kölcsön.

7. A **Nemzetgazdasági Bizottság** rendes működési körében eljárván, üléseiben az Akadémia által hozzá utasított ügyeket, pályakérdések formulázását stb. elintézte. Gondoskodott az Akadémia által segélyezett Közgazdasági Szemle és a Megyei Monographiák megjelenéséről. A magyar közgazdasági könyvtárban kiadta Ricardo levelezését Malthussal, fordították Jónás János és gróf Esterházy Mihály. Előkészületben vannak a következő munkák:

1. D'AVENEL: Gazdaságtörténeti tanulmányok (fordítás).
2. RICARDO kisebb dolgozatai (fordítás).

8. A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** 1912-ben 2000 K-t tűzött ki a mineralogia és geologia körébe tartozó tudományos munkálatok támogatására. A 2000 K-át három munka nevezetesen dr. MAURITZ BÉLA, NOSZKY JENŐ és dr. GAÁL ISTVÁN vizsgálatainak segélyezésére fordítja, melyek mindannyian hazánk földjének geológiai kutatását tűzték ki célul.

A Math. és term.-tud. Közlemények XXXI. kötetének a lefolyt évben megjelent második száma BERNÁTSKY JENŐ-nek „A hazai Iris“-félék cz. munkáját foglalja magában, mely 9 nyomtatott ivre terjed. Azonfelül megjelent GELEI JÓZSEF-nek „Tanulmányok a Dendrocoelum lacteum Oerst. szövettanáról“ cz. pályanyertes munkája, mely 18 nyomtatott ivre terjed és 16 táblával, meg 19 szövegrajzzal van ellátva.

A bizottság a régebben megállapított programjához képest a jövőben is az eddigi irányban óhajt működni, célul tűzvéni, hogy úgy mint a multban, ezentúl is hazánk természeti viszonyainak tanulmányozására kívánja figyelmét fordítani.

9. A **Szótári Bizottság** munkássága 1912-ben. Az 1912. évi október hó 28-án tartott összes ülésen felolvasott beszámoló (I. Akad. Értesítő, 1912 december) részletesen foglalkozott a Szótári Bizottság

munkásságával, a gyűjtések folytatásával, az örökös bajokkal, melyek közt a Nagy Szótár anyaga gyűlik. Ez alkalommal nem tehetünk mást, mint hogy az 1912. évre szóló adatokat közöljük.

Az 1912. év folyamán 80 munkát dolgoztattunk fel. Begyűlt összesen 74,666 adat, melyekkel az adatok teljes száma 1,484,542-re emelkedett; tizenegy dolgozó társunk átlag 6788 adatot szolgáltatott be egyenként. Az előző évhez képest ez 25%-nyi csökkenést mutat; ennek oka az, hogy az év elején ki kellett fizetni az előző évben kifizetetlenül maradt gyűjtéseket, minek következtében az év második felében megint nem volt pénzünk, hogy új megbízásokat adjunk. De még ezt az eredményt is csak úgy érthettük el, hogy a vall. és közokt.-ügyi minisztertől szabadságolt két dolgozótársunk június végéig teljes idejét nekünk szentelhette. Mi kellő időben, 1912 márczius hó 15-én (1912/173. sz. a.) újra folyamodtunk a szabadságolás meghosszabbításáért, de fölterjesztésünkre egyáltalában semmi választ sem kaptunk. A nyár folyamán a miniszter Sági István társunkat áthelyezte Budapestre, Putnoky Imrének azonban szeptember elején vissza kellett mennie Pancsovára, állomáshelyére. Majd 1912 szeptember hó 30-án (1912/436. sz. a.) megint folyamodtunk, s erre a miniszter 1912 okt. hó 22-én, 133,452. sz. a. k. rendeletével a folyó 1912—13-i tanévre Putnoky Imrét szabadságolta, hogy folytassa gyűjtő munkásságát s így az év utolsó két hónapjában megint nekünk dolgozhatott.

Magától értetődik, hogy ez az egyenetlen beosztása a munkának, a kénytelen szünetek, a folytonos bizonytalanság nincsen jó hatással a munka menetére. A dolgozótársak elcsüggednek, szerzett tapasztalataik a szünetekben elhalványodnak, újra meg újra bele kell tanulniok a gyűjtés gépies részébe, az előadó pedig nem képes hosszabb időre szóló munkatervet megállapítani, mert nem tudja, mikor kell megint félbeszakítani a gyűjtést.

Tájékozás végett ezért a német Grimm-Szótár vezetőségéhez fordultunk. Az onnan kapott felvilágosítás szerint a német birodalom nemcsak hogy bőséges anyagi támogatásban részesíti a szótárt (évi 60.000 márka segély s azonfelül a kiadás költségének kétharmada: ívenként 150 márka), hanem a dolgozótársakat hivatali kötelességük fele alól, egy részüket pedig teljesen fölmenti, hogy minden erejükkel a szótár befejezésén dolgozhassanak.

Mi természetesen ennyi támogatásra nem tarthatunk számot szerény viszonyaink közt, de az mindenesetre kívánatos volna, hogy a kormány állandó s a nemzethez méltó segítségben részesítse azt a művet, mely a nemzet nyelvkincsének tárháza lesz.

10. A Könyvkiadó Bizottság vállalatának 1912-ik évi jelentése (az 1911—1913. ciklus második évi folyamán), a következő négy kötetet tartalmazza:

I. II. A. БАИЯ, Neveléstudomány. Angolból fordította és bevezette.

téssel ellátta dr. SZEMERE SAMU. A fordítást átnézte dr. SEBESTYÉN KÁROLY. Két kötet (teljes mű).

III. A. E. GARDNER. A régi Athén. Angolból fordította dr. SCHMIDT MÁRTON. A fordítást felülvizsgálta dr. LANG NÁNDOR lev. tag. Második (befejező) kötet. Számos képpel és tervrajzzal.

IV. GOLDZIEHER IGNÁCZ, Előadások az iszlámról. A szerző közreműködésével németből fordította dr. HELLER BERNÁT.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékeszédet tartottak: a december 18-iki ülésen KÁROLYI ÁRPÁD r. t. Huber Alfonz k. tagról, január 29-én GYOMLAY GYULA l. t. Bartal Antal r. tagról és május 28-án CSASZÁR ELEMÉR l. t. Katona Lajos l. tagról.

Az összes ülés egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: 1912 január 29-én főtitkár bejelenti MEDNYÁNSZKY DÉNES l. t. és TOPINARD PÁL és HOOKER DALTON JÓZSEF k. tt. elhunytát és megemlékszik TREBITSCH IGNÁCZ nyug. földhitelintézeti igazgató haláláról. Azután bemutatja a Közmunkatanácsnak a budapesti utcanevekre vonatkozó átiratát, mely vegyes bizottság elé terjesztetik és a porosz tudományos Akadémia átiratát a vulkán-kutatás ügyében, mely a III. osztálynak adatik ki. Végül előterjeszti FRAKNÓI VILMOS t. és ig. tagnak levelét, melylyel római történettudományi intézetét az Akadémiára ruházza át, mely a nagylelkű adományt a legmélyebb hálával fogadja és jelenti, hogy a Szótári Bizottság a Nagy Szótár rendes dolgozó-társait, PUTNOKY IMRE és SÁGI ISTVÁN középiskolai tanárokat, a Szótári Bizottság segédtagjaivá kéri megválasztatni, a mi megtörténik. — A február 26-án tartott ülésben az Elnök megemlékezik két jubileumról: BERCSIK ÁRPÁD l. t. ünnepelte színűírói tevékenységének félszázados évfordulóját, VÁMBERY ÁRMIN t. és ig. t. pedig 80-dik születése napját. Az Akadémia ez alkalmakból mindkét jelesét tisztelettel és szeretettel üdvözölte. Azután bejelentette főtitkár lord LISTER kitünő k. t. halálát és bemutatta a FRAKNÓI VILMOS alapítványa ügyében kiküldött bizottság jelentését, mely egyúttal a következő beadvánnyal fordul az összes üléshez:

„Tekintetes Akadémia!

A Fraknói Vilmos t. t. által római történelmi kutatások céljaira tett 50,000 koronás alapítvány szabályzatának megállapítására kiküldött bizottság e szabályzattal kapcsolatban azt az indítványt terjeszti a tek. Akadémia elé, méltóztassék az Akadémia elnökségét fölhatalmazni, hogy a kormánytól egy Rómában létesítendő történelmi és régészeti állami tudományos intézet érdekében a szükséges lépéseket megtehesse.

Ily intézet létesítése elsőrangú tudományos érdek, a mi az európai államok legtöbbjét már régen arra bírta, hogy történelmi, mítörténelmi és régészeti kutatások céljaira Rómában tudományos

intézeteket alapítsanak, melyek a tudományt nagybecsű kutatások eredményeinek közzétételével gazdagították.

E tudományos intézetek közt méltó helyet foglalna el hazánk is, mely Magyarországnak Olaszországgal és különösen a szentszékel való sok százados kapcsolata által nagyérdekű kutatási és tudományos eredményekre nyújt biztos kilátást. Az intézet létesítése nem kívánna nagyobb anyagi áldozatot, mert nevezett t. tagtársunk a hozzá e tárgyban intézett kérdésre késznek nyilatkozott arra, hogy abban az esetben, ha a kormány a római magyar állami tudományos intézet létesítését és fenntartását elhatározná, újabb áldozatkészséggel fogja előmozdítani e szándék megvalósítását. Az összes ülés a bizottság e javaslatát is egyhangúlag örömmel elfogadja s FRANKÓI VILMOS t. tagnak újabb ajánlatáért meleg köszönetet mond. — Továbbá bemutatja Főtitkár a pozsonyi régi országháza helyén tervezett új épületbe illesztendő emléktábla felírását, melyet az összes ülés a II. osztály javaslatára megállapít: néhai Görgey István budapesti közjegyzőnek 1906 júl. 28-án kelt végrendeletét, melyben testvérbátyjáról, Görgey Arturról irt két életrajzi munkáját az Akadémiára hagyja kiadás végett. Az összes ülés a végrendelező óhajtásának teljesítését ajánlja az Igazgató Tanácsnak. — Márczius 19-én az Elnök melegen emlékezik meg WLLASSICS GYULA másodelnök 60-ik születésnapjáról, mire BAYER JOZSEF r. t. jelentést tesz a Teleki pályázatról a jutalmat a bíráló bizottság TARR LAJOS orvostanhallgató „Pethő Gáspár“ című vigjátékának ítélte oda; BÁNÓCZI JOZSEF I. t. jelentést tesz a Karátsonyi-pályázatról, a díjat a bizottság nem javasolja kiadni; TOLNAI VILMOS pedig felolvassa jelentését a Farkas-Radó-pályázatról, a jutalmat a bizottság szintén nem javasolja kiadni. — Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-bizottság a folyó évi jutalmakra KECSKEMÉTHY LÁSZLO mezőtúri ev. ref. és MÁTHE JOZSEF marosvásárhelyi állami iskolai igazgató-tanítókat ajánlja, mihez az összes ülés hozzájárul. Ugyanezen ülésben tárgyalattott az Akadémia 1912-i költségvetése, mely elfogadtatott. Azután felolvassa főtitkár az I. osztály jelentését TAKÁCS LAJOS és nejének végrendeleti hagyományáról újabb drámai pályázatra, melynek elfogadását az osztály nem ajánlja. Az összes ülés hozzájárul e javaslatához és ily értelemben fog jelentést tenni az Igazgató Tanácsnak. Végül értesíti az *Asiatic Society of Bengal* az Akadémiát, hogy KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR mellszobrát megkapta és újból kifejezi legmelegebb köszönetét Akadémiánknak e fényes adományáért. — Az április 29-én tartott összes ülés KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR emlékezetének volt szentelve és GOLDZIEHER IGNÁCZ r. t. tartott ez alkalommal előadást a korán-magyarázás irányairól. Azután átadta Elnök úr a báró Wodianer-féle jutalmakat a személyesen megjelent kitiüntetett tanfériaiknak, a kik a kitiüntetést hosszabb beszédben melegen megköszönték. Ugyancsak Elnök úr őszinte megilletődéssel bejelenti VÉCSEY TAMÁS t. és BOROVSKY SAMU I. tag elhunytát; főtitkár pedig két kitünő külső tagnak, TÉZA EMIL padovai egyetemi tanárnak

és MONOD KÁROLY francia történetírónak halálát. Végül SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok jelenti, hogy néhai THAN KÁROLY családja az elhunyt jeles tudós hagyatékából több értékes kéziratot adott át az akadémiai könyvtárnak, mit az összes ülés köszönettel tudomásul vesz. — Az ötödik összes ülésben (május 28-án) jelenti főtítkár, hogy RUST JÓZSEF udvari tanácsos úr lemásoltatta Balló Ede tanárral HOROVITZ jeles JOKAI-arczképét, melyet a M. T. Akadémiának adományozott. MIKLÓS ELEMÉR fővárosi tanácsjegyző pedig szintén adománykép beküldte kiváló nagyatyjának, néhai TORH LÖRINCZ tisz. tagnak arczképét. Mindkét adomány meleg köszönettel fogadtatik és Elnök úr felkératik, hogy az Akadémia háláját a nemes adományozókkal külön átiratokban tolmácsolni szíveskedjék. — A június 17-i ülésen főtítkár bejelenti a Kóczán-féle drámai pályázatra beérkezett 25 pályaművet, a Történelmi Bizottság pedig fedezetet kér Szentpétery Imre „Oklevéltani Naptárának“ kiadására, a mi megadatik. — Az október 7-én tartott hetedik ülésben mély megilletődéssel jelenti be Elnök úr SAMASSA JÓZSEF ig., POINCARÉ HENRIK k. és TÖRÖK AURÉL l. tagoknak elhunytát, főtítkár pedig bemutatja a f. évi szeptember 30-án lejárt pályázatokra beérkezett pályaműveket; jelenti továbbá, hogy Ő Felsője Jónás Károly akadémiai gondnoknak a Ferencz József-rend lovagkeresztjét legkegyelmesebben adományozni méltóztatott; azután Stein Aurél k. tagnak levelét, melyben újabb kutatásairól értesít; végül, hogy Holló Barnabás szobrász augusztus 31-én beszállította K. Csoma Sándor márvány mellszobrát, melyet Rust József udvari tanácsos úr készíttetett az Akadémia ülésterme számára. Tudomásul van, egyúttal az összes ülés újból köszönetet mond a nemes adományozónak. — Az október 28-i ülésen főtítkár bemutatja az osztályokból kiküldött pályabírákat és jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Putnoky Vilmos pancsovai állami főgymnasiunai tanárt az Akadémia kérelmére az 1912/13. tanévre szabadságolta, illetőleg a Nagy Szótárhoz dolgozó-társul kirendelte, a mi örvendetes tudomásul szolgál. Az összes ülés köszönettel fogadja, hogy özvegy Zugovics Vinczéné, szül. Fabriczy Mariska f. évi október 10-én az Akadémiának adományozta néhai Fabriczy Sámuel l. tagnak († 1858 márcz. 18.), Fabriczy Kornél t. tag édesatyjának korabeli olajfestésű arczképét. — A november 25-i ülésen HEINRICH GUSZTÁV r. t. felolvassa a bíráló bizottság jelentését az 1911-ik évi Kóczán-pályázatról, mely szerint a bírálók a jutalmat a 12. számú „Mátyás után“ című színműnek (szerzője Balázs Sándor tanár Székelyudvarhelyt) kiadni javasolják. — Az Irodalomtörténeti Bizottság jelenti, hogy munkába akarja venni Kazinczy Ferencz eredeti és fordított munkáinak kiadását, mely célra kéri a Kazinczy-Bizottság kiegészítését. — A december 16-i ülésen Elnök úr melegen emlékszik meg gróf CSÁKY ALBIN ig. és GEORGE DARWIN k. tagnak elhunytáról. — HEINRICH GUSZTÁV r. t. indítványozza gróf Széchenyi István Naplójának és Leveleinek a tudomány mai igényeit kielégítő

kiadását és ez ügyben előkészítő bizottság kiküldését. Az indítvány egyhangú helyesléssel fogadtatik és a bizottság kiküldetik. — A vallás-és közoktatásügyi miniszter értesíti az Akadémiát, hogy a Rómában felállítandó Magyar Történeti Intézet céljaira költségvetésébe 20,000 koronát vett fel, mit az Akadémia legnagyobb hálával fogad.

A lefolyt évben az Akadémia a következő *tudományos és irodalmi ünnepélyekre és összejövetelekre* küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlétét: a philadelphiai természettudományi Akadémia fennállásának száz éves jubileumára (levél), a Magyar Földrajzi Társaságnak jubiláris közülésére (képv. HEINRICH GUSZTÁV főtitkár s több tag), a Petőfi-ház Jókai-szobájának megnyitására (BEÖTHY ZSOLT másodelnök), a moszkvai Bibliographiai Társaság elnökének, Brandt tanácsosnak jubileumára (levél), a Dunántúli Közmívelődési Egyletnek szekszárdi közgyűlésére (RAKOSI JENŐ r. t.), a Budapesti Tudományegyetem közülésére (HEINRICH GUSZTÁV főtitkár), az Országos Iparegylet jubiláris közülésére (BERZEVICZY ALBERT elnök), a zombori Rákóczy-szobor leleplezésére (távirat), a lemergi egyetem jubiláris ünnepére (latin távirat HEGEDŰS ISTVÁN r. tagtól), a Magyar Orvosok és Természetvizsgálóknak veszprémi vándorgyűlésére (LENGYEL BÉLA r. t.), az aradi Kölcsey-Egyesülettől rendezett Fábán Gábor- és Csiky Gergely-szobrok leleplezésére (MÁRKI SANDOR r. t.), a Magyar Földrajzi Társaság VI. vándorgyűlésére (KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.), a Budapesti Tudományegyetem tanévének megnyitására (HEINRICH GUSZTÁV főtitkár), a Budapesti Műegyetem tanévének megnyitására (HEINRICH GUSZTÁV főtitkár és SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok), a Múzeumok és Könyvtárak közgyűlésére (HEINRICH GUSZTÁV főtitkár), az eperjesi Széchenyi-Kör Csengey Gusztáv ünnepélyére (BERZEVICZY ALBERT elnök; későbbi akadályoztatása folytán levél ment), Bod Péter emlékünnepeire, Magyar-Igen (az Akadémia koszorúját Bodrogi János nagyenyedi kollegiumi tanár tette le), a londoni Nemzetközi Történeti Congressusra (MARCZALI HENRIK és ANGYAL DÁVID l. tt.), Hubai Jenő zeneakadémiai tanár jubileumára (BERZEVICZY ALBERT elnök és BEÖTHY ZSOLT másodelnök), a cseh Matematikai és Fizikai Társulat ötvenéves jubileumára (távirat), a Magyar Elektro-technikai Egyesület díszülésére (ENTZ GÉZA r. t.), a Magyar Szakírók Egyesületének jubileumi ülésére (RÁTZ ISTVÁN l. t.), Prohászka Ottokár l. t. munkálkodása harminczadik évfordulójának ünnepére (CONCHA GYÖZŐ és MEDVE CZKY FRIGYES r. tt., ALEXANDER BERNÁT l. t.).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1912-ben három ülést tartott, melyeknek fontosabb határozatai a következők. Az első ülésen, márczius 3-án Elnök kegyelettel emlékszik meg TREBITSCH IGNÁCZ (meghalt 1912 jan 2-án) és BECSKE BALINT (meghalt 1912 febr. 8-án) elhunytáról, kik, az első mint az Akadémia vagyonának ügybuzgó kezelője, a második mint

a széphalmi mausoleum és park önzetlen gondozója őszinte hálaára kötelezték az Akadémiát. — Főtitkár előterjeszti az Akadémia körébe tartozó összes 1911. évi számadásokat, melyeknek felülvizsgálatáról gondoskodás történt. — A római Tudományos Magyar Intézet ügyében elfogadattott az összes ülés javaslata, FRANKÓI VILMOS ig. és t. tagnak pedig az Igazgató Tanács is kifejezi legmelegebb köszönetét. — A Magyar Földhitelezet jelentí, 1. hogy a néhai Szutszits Lajos-féle pacséri házra bekebelezett 3200 korona vételárhátralék és utolsó félévi 80 K kamat czimén 3280 K folyt be, mely öszszegen a pénztár 4000 K névértékű 4%-os magyar földhitelezeti záloglevelet csatolt az Akadémia letétjéhez; 2. hogy az Akadémiának 1911 november 14-én kelt határozata értelmében az Akadémia letétjében néhai OPITZKY JÁNOS hagyatékaként őrzött három darab Első Budapesti Gőzmalom Részvénytársasági részvények elővételi jogát értékesítette és az e czimén befolyt 53 K 45 f-t az Akadémia folyószámadása javára írta. — A május 2-án tartott második ülésben főtitkár jelentí, hogy az Akadémia számadásait a felülvizsgáló igazgatósági tagok kifogástalan rendben találták; hogy a Magyar Földhitelezet az Akadémia részére ez évre kiutalt állami segélyt fölvette; hogy EMÖDI LASZLÓ kir. törvényszéki bíró Sátoraljaújhelyben. örömmel késznek nyilatkozott elhunyt apósa, Becske Bálint után a széphalmi mausoleum és park gondnoki tisztének elvállalására, a mi örvendetes tudomásul szolgál, végül bejelenti BOROVSKY SAMU irodaigazgatónak április 24-én bekövetkezett elhúnytát; az Igazgató Tanács a gyászírt részvétellel fogadja és megállapítja az özvegy nyugdíját.

Az ügyész bejelentette, hogy az 1911-ik évben 449,009 korona 95 f öszszegen befolyt hagyományokat a pénztárba beszoigáltatta és hogy a Wesselényi-utczai háznak fölős jövedelme czimén 730 koronát fizetett be a pénztárba. — Görgey István hagyománya ügyében az Igazgató Tanács magáévvá teszi az öszszes ülés javaslatát, mely a hagyomány elfogadását ajánlja.

A decz. 9-én tartott harmadik ülésen Elnök kegyeletos szavakkal emlékszik meg az Igazgató-Tanács kitünő tagjának, SAMASSA JÓZSEF bíboros érseknek elhúnytáról, kinek helyére HORNIG KÁROLY bíboros püspök választatott meg az Igazgató-Tanács tagjává. — Az Igazgató-Tanács kimondja, hogy a „Corpus de Musica,” a „Corpus Nummorum,” a „Magyar-francia Bibliographia” és a „Philosophiai Bibliographia” segélyei az 1913-iki költségvetésbe fölveendőek; egyúttal DARKÓ JENŐ debreczeni főiskolai tanárnak segélyt szavaz meg egy vatikáni kézirat lefényképezésére. — Báró FORSTER GYULA t. és ig. tag jelentést tesz azon bizottság nevében, melyet az Igazgató-Tanács kiküldött, hogy az Akadémia vagyonának és jövedelmének czélszerű kimutatása valamint költségeinek részletesebb megvizsgálása érdekében javaslatot készítsen. — Ez a javaslat, mely a költségvetésnek és a zárszámadásoknak világosabbá és érthetőbbé tételére vonatkozik, elfogadtatik.

Főtítkár bemutatja az I. osztály véleményét TAKÁCS LAJOS és neje végrendekezéséről, a kik újabb drámai pályázatra 8000 K-át hagyományoztak. Az osztály elutasító javaslata elfogadtatik. Végül bemutatja Főtítkár LEHR ALBERT l. tagnak 1912 jún. 12-én kelt levelét, melyben régebbi 2000 K alapítványának kiegészítésére felajánlja életbiztosítási kötvényét, mely 6140 K összegről szól. A nemes alapítvány összes jogaival és feltételeivel meleg köszönettel fogadtatik.

III. Az 1912-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték), 100 arany.

A márczius 19-én tartott összes ülés a „Pethő Gáspár“ cz. darabot ítélte jutalomra méltónak. A felbontott jeligés levélből TARR LAJOS harmadéves orvostanhallgató neve tünt elő.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 200 korona.

A márczius 19-én tartott összes ülés határozatából a jutalom nem adatott ki és a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

3. *Gróf Karátsonyi-pályázat* (vigjáték) 200 arany.

A márczius 19-én tartott összes ülés a jutalmat nem adta ki. A „Két fiú és két leány“ cz. vigjáték dicséretet nyert.

4. *Bárá Wodiáner-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona.

A márczius 19-én tartott összes ülés a két jutalmat KECSEKEMÉTHY LÁSZLÓ mezőtúri ev. ref. és MÁTHE JÓZSEF marosvásárhelyi áll. elemi iskolai tanítóknak ítélte oda.

5. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1905—1911. philosophiai munkák), 200, illetőleg 50 arany.

A nagygyűlés a nagyjutalmat BÖHM KÁROLY elhunyt r. tagnak, a Marczibányi mellékjutalmat KÁRMÁN MÓR tanárnak adta ki.

6. *Bródy-jutalom* (háromévenként kiadandó publicistikai díj), 6000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat HALÁSZ IGNÁCZ publicistának ítélte oda.

7. *Wahrmann-jutalom* (hatévenként a kereskedelem terén szerzett irodalmi vagy gyakorlati érdemek elismeréséül), 2000 korona, vagy hasonértékű arany érem (Wahrmann Mór-érem).

A nagygyűlés a jutalmat HOSZPOTZKY ALAJOS miniszteri tanácsosnak adta ki.

8. *Sámuel-díj* (nyelvtudományi értekezés), 15 arany.

A nagygyűlés a jutalmat KERTÉSZ MANÓ fővárosi tanárnak ítélte oda. FOKOS DÁVID dr. fővárosi tanár dicséretet nyert.

9. *Bulyovszky Gyula-jutalom* (hazafias óda), 400 korona.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki, mire a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

10. *Gorove-díj* (erkölcstudományi, széptani és magyar műveltség-történeti mű), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat TANKÓ BÉLA szászvárosi főgymnasiunai tanár „Az aesthetika módszertana“ cz. munkájának ítélte oda.

11. *Nádasy-jutalom* (elbeszélő költemény), páratlan évenként 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat PALÁGYI LAJOS „Az anyaföld“ című munkájának ítélte oda.

12. *Rökk Szilárd-féle nyílt pályázat* („A magyar hangutánzó kifejezések“), 1000 korona.

A nagygyűlés a kérdés újból való kitézését határozta el.

13. *Bojári Vigyázó Sándor-jutalom* (a történettudomány előmozdítására), 2000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat dr. LUKINICH IMRE dési főgymnasiunai tanárnak ítélte oda.

14. *A Magyar Keresk. Csarnok Széchenyi-adománya* (a kereskedelmet közvetlenül érdeklő kérdés), három évenként 1000 magyar frank.

A nagygyűlés a jutalmat KREUTZER LIPÓT-nak és RÁCZ LAJOS-nak adta ki.

15. *A dr. Muraközi Rózsay József* alapítványából kiosztandó jutalom (természettudományi munka), 1000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat dr. LECHNER GEDEON budapesti műegyetemi tanársegédnek adta ki.

16. *A Forster János-féle* nyílt pályázat díja (a hazai mezőgazdasági terményeknek s termékeknek mint élelmiszereknek és azok hamisításának ismertetése), 3000 korona.

A nagygyűlés a pályakérdés újból való kitézését határozta el.

17. *Az egyetemi hallgatók részére* kitézött jutalmakat az illetékes egyetemi hatóságok javaslata alapján NÉMETH GYULA és FARCZÁDY ELEK budapesti és KIS LAJOS, MIKLÓS VIKTOR és SZIRA BÉLA kolozsvári bölcsészethallgatók nyerték el. Az osztályoknak e határozatát a nagygyűlés tudomásul vette.

18. *Kóczán Ferencz-jutalom* (magyar történelmi színművek), 100 arany.

Az összes ülés a jutalmat BALÁZS SANDOR székelyudvarhelyi főreáliskolai tanárnak „Mátyás után“ cz. darabjáért ítélte oda.

19. *Pollák Henrik-jutalom* (orv. és statiszt. tud.), 1500 korona.

A nagygyűlés nem adja ki (máj. 28.).

20. *Lévay Henrik-pályázat jutalma* (nemzetgazd. és mezőgazd. munka), 1000 korona.

A nagygyűlés KÉKI LAJOS-nak megbízást ad.

21. *Özv. Vojnics Tivadarné-jutalom* (irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott drámai művek), 800 korona.

Az összes ülés a jutalmat HERCZEG FERENCZ-nek „Éva boszorkány“ cz. drámájáért ítélte oda.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1912-ben.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral 1912-re. 1912. 286 lap. Ára 2 kor.

* *M. Tud. Akadémiai Értesítő.* Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. XXIII. köt. 1—12. füzet. (265—276. sz.) — 1912. XVI és 659 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. Szerkeszti: HAMPPEL JÓZSEF XXXII. köt. 1—5. sz. 1912. XXVIII és 448 lap. Két melléklettel, 26 táblával és 265 ábrával. A kötet ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XXI. évf. 1—4. sz. 1912. (Az 1. sz. 174; a 2—3. sz. 128 és a 4. sz. 132 lap.) Az évfolyam ára 10 kor.

Hadtörténelmi közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: dr. SZENDREI JÁNOS. XIII. évf. 1—4. füz. 1912. 697 lap. Számos képtáblával és ábrával. Az évfolyam ára 10 korona.

Irodalomtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON. XXII. évf. 1—4. füz. 1912. XVI. és 492 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerkeszti: KÖNIG GYULA osztálytitkár. XXX. köt. 1—5. füz. 1912. 988 lap és kilenc táblával. A kötet ára 10 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKÁR. IV. köt. 1—2. füz. 1912. 1—160 lap. Egyes füzet ára 1.50 kor. A kötet ára 6 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XLI. köt. 2—4. füz. 1912. 113—480 lap. Egyes füzet ára 1.50 kor. Teljes kötet ára 6 kor.

Történelmi Szemle. Szerkeszti: ANGYAL DÁVID. I. évf. 1—4. füz. 1912. 640 lap. Egy-egy füzet ára 3 kor. Az évfolyam ára 12 kor.

A Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent munkáknak és a folyóiratok tartalmának *betűrendes címjegyzéke* 1889—1910. I. és II. rész. 1911. 1188 lap. A két kötet ára 6 kor.

Apolloniusus históriája. Kolozsvár, 1591. Kiadta: BERCZ SÁNDOR. (Régi Magyar Könyvtár. 31. köt. Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV.) 1912. 88 lap. Ára 3 kor.

* *Badics Ferenc* r. t. GYÖNGYÖSI ISTVÁN ismert és ismeretlen költeményei. (Nyelvtudom. Értekez. XXII. 4. sz.) 1912. 96 lap. Ára 2 korona.

* *Bain Alexander.* Neveléstudomány. I., II. köt. Angolból fordította: dr. SZEMERE SAMU. (A könyvkiadó vállalat 1912-iki illetménye). 1912. 287 és 275 lap. Egy-egy kötet ára füzve 5 kor., kötve 6 kor.

* *Bayer József* r. t. Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. (Nyelvtud. Értekezések. XXII. köt. 2. sz.) 1912. 112 lap. Ára 2 kor.

* *Bernátsky Jenő*. A hazai Iris-félék. Appendix : Compendium Iridum Hungariae inclusis formis nonnullis propinquis. (Mathemat. és természettudományi Közlemények. XXXI. köt. 2. sz.) 1911. 139 lap. Ára 3 korona.

Bessenyei György. Az embernek próbája 1772 és 1803. Kiadta : HARSÁNYI ISTVÁN. (Régi Magyar Könyvtár. 30. köt. Szerk. : HEINRICH GUSZTÁV). 1912. 196 lap. Ára 5 kor.

Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. JAKUBOVICH EMIL és SÁGI ISTVÁN közreműködésével sajtó alá rendezte MELICH JÁNOS. 1912. XIII. és 484 lap. Ára 10 korona.

* *Császár Elemér* l. t. Emlékbeszéd Katona Lajos l. tag fölött. (Emlékbeszédék. XV. köt. 12. sz.) 1912. 27 lap. Arczképpel. Ára 1 korona.

Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi GULYÁS KÁROLY. (Régi Magyar Könyvtár. 28. köt. Szerk. HEINRICH GUSZTÁV). 1912. 303 lap. Ára 6 kor.

Förster Aurelius. Aristotelis de anima libri III. (Editiones criticae scriptorum graecorum et romanorum). 1912. 217 lap. Ára 6 kor.

* *Gardner A. Ernest*. A régi Athén. II. köt. Fordította : dr. SCHMIDT MÁRTON. (A Könyvkiadó-Vállalat 1912-iki illetménye.) 1912. 363 lap. Számos képpel és tervrajzzal. Ára füzve 5 korona, kötve 6 korona.

Goldziher Ignác r. t. A koránmagyarítás különféle irányairól. (Előadások Körösi Csoma Sándor emlékezetére. IV. sz.) 1912. 24 lap. Ára 80 fillér.

* *Goldziher Ignác*. Előadások az iszlámról. Fordította : HELLER BERNÁT. (A Könyvkiadó-Vállalat 1912-iki illetménye). 1912. VIII. és 413 lap. Ára füzve 5 korona, kötve 6 korona.

* *Gyomlay Gyula* l. t. Emlékbeszéd. Bartal Antal r. t. fölött. (Emlékbeszédék. XV. köt. 10. sz.) 1912. 43 lap. Arczképpel. Ára 1 korona.

* *Hodinka Antal* l. t. A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltóságának az ügye 1725—1772. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekez. XXIII. 4. sz.) 1912. 106 lap. Ára 2 korona.

* *Hornyánszky Gyula* l. t. Emlékbeszéd Zeller Eduard k. tag fölött. (Emlékbeszédék. XVI. köt. 2. sz.) 1912. 77 lap. Arczképpel. Ára 1.50 korona.

* *Iosvay Lajos* r. t. Than Károly másodelnök emlékezete. (Emlékbeszédék. XVI. köt. 1. sz.) 1912. 31 lap. Arczképpel. Ára 80 fillér.

* *Iosvay Lajos* r. t. Emlékbeszéd Berthelot Marcellin k. tag fölött. (Emlékbeszédék. XVI. köt. 3. sz.) 1912. 20 lap. Arczképpel. Ára 1 korona

* *Károlyi Árpád* r. t. Emlékbeszéd Huber Alfonz k. tag felett (Emlékbeszédék. XV. köt. 9. sz.) 1912. 24 lap. Arczképpel. Ára 80 fill.

Kriza János levelei Toldy Ferenczhez. Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD. (Különlenyomat). 1912. 24 lap. Ára 1 korona.

Munkácsi Bernát r. t. Emlékbeszéd Hunfalvy Pál rendes- és igazgatótag felett. (Emlékbeszédék. XV. köt. 11. sz.) 1912. 120 lap Arczképpel. Ára 1.50 korona.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1911. Présenté par le secrétaire général. G. HEINRICH. 1812. 26 lap.

Régi magyar költők tára. VII. köt. XVI. századbeli magyar költők művei. 6. köt. (1560—1566.) Közzéteszi: SZILÁDY ÁRON r. t. 1912. VII. és 317 lap. Ára 4 korona.

Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve „A magyar deáki történet”. Kiadta: Dr. RUBINYI MÓZES. (Régi Magyar Könyvtár. 29. köt. Szerk. HEINRICH GUSZTAV). 1912. 119 lap. Ára 3 kor.

Gróf Széchenyi István. Garat. — Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta VISZOTA GYULA. 1912. 218 lap. Ára 2 korona.

* *Szekfü Gyula.* Serviensek és familiárisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. (Történettud. Értekez. XXIII. köt. 3. sz.) 1912. 122 lap. Ára 2.50 korona.

Szentiványi Ferencz. Torontál vármegye közigazdasági és socialis állapota a XX. század első tizedében. (Magyar Monografiák). 1912. 25 lap. Ára 40 fillér.

Szentpétery Imre. Oklevéltani naptár. 1912. 135 lap. Ára 3 kor.

* *Schmidt József.* Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtud. Értekez. XXII., 5. sz.) 1912. 90 lap. Ára 2 korona.

* *Gróf Tisza István* t. t. Sadowától Sedanig. (Történettud. Értekez. XXIII., 5. sz.) 1912. 80 lap. Ára 1.50 korona.

* *Vári Rezső* 1. t. tag. A ciliciai Oppianus Halientikájának kézirati hagyománya. II. (érdemleges) rész. 1-ső fele. (Nyelvtud. Értekezések. XXII. köt. 3. sz.) 1912. 70 lap. Ára 2 kor.

Összesen 42 munka 693 íven.

A * csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák:* a) idősb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Élete és Munkái. — 2. *Folyóiratok:* Budapesti Szemle, Történeti Szemle.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok:* Ethnographia, Keleti Szemle, A Magyar Philozophiai Társaság Közleményei, Közigazdasági Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Pae-

dagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Ungarische Rundschau, Rovartani Lapok, Orvosi Hetilap, Hungary. — 2. *Könyvkiadó-vállalatok*: Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Magyar Közgazdasági Könyvtár, Jogtudományi monographiák, Nemzetközi matematikai és természettudom. katalogus, Bibliographia Hungarica. — 3. *Munkák*: a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) GOMBOS F. A.: Középkori Krónikások. d) Akadémiák Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyklopaediája. e) BÖHM KÁROLY: Az ember és világa, III. kötet.

VI. *Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.*

<i>Ács</i> , Kaszinó.	<i>Brassó</i> , Áll. fels. keresked. iskola.
<i>Alsókubin</i> , Felső keresked. iskola.	<i>Budapest</i> , Fő- és szék. könyvtár.
<i>Arad</i> , Kir. főgimnázium.	" Tud. egyet. könyvtára.
" Állami főreáliskola.	" Tud. egyet. philol. semin.
" Felsőkereskedelmi iskola.	" Tud. egyet. tört. semin.
<i>Arad</i> , Kölcsey-Egyesület.	" Tud. egyet. földr. semin.
" Közs. polgári fiúiskola.	" Tud. egy. class. phil. sem.
" Tanítóegyesület könyvtára.	" Tud. egy. aesth. gyűjt.
<i>Aszód</i> , Gimn. könyvtár.	" Lipótvárosi Kaszinó.
<i>Baja</i> , Czisztercezi főgimn.	" Műegyetemi könyvtár.
" Áll. tanítóképző.	" Meteorológiai intézet.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , M. kir. áll. iskolák.	" Ludovika-Akadémia.
<i>Bártfa</i> , Állami gimnázium.	" Állatorvosi főiskola.
<i>Békés</i> , Ev. ref. főgimnázium.	" Mezőgazd. Múzeum.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. Rudolf-főgimn.	" Katholikus kör.
" Áll. fels. leányiskola.	" Képzőművészeti főisk.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgimnázium.	" M. kir. Technológiai iparmúzeum.
<i>Beregszász</i> , Állami főgimnázium.	" M. kir. chemiai intézet.
<i>Besztercze</i> , Ev. főgimnázium.	" VII. ker. ág. h. ev. főgimn.
<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gimn.	" Kegyesrendi főgimn.
" Áll. fels. leányisk.	" I. ker. kir. áll. főgimn.
" Áll. polg. fiúisk.	" II. ker. kir. kath. főgimn.
" Állami főgimn.	" III. ker. állami főgimn.
<i>Bonyhád</i> , Ev. főgimn.	" V. ker. főgimn.
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algimn.	" VI. ker. áll. főgimn.
<i>Brassó</i> , Evang. gimnázium.	" Angol kisasszonyok.
" Görögkel. román főgimn.	" Bölcsészettan hallgatók segítő egyesülete.
" R. kath. főgimnázium.	
" M. kir. áll. főreáliskola.	

<i>Budapest</i> , I. ker. Főgimn. Széchenyi önképzőkör.	<i>Budapest</i> , VII. k. áll. felső ker. isk.
" VIII. ker. Főgimn. fiókja.	" Demokrata társaskör.
" Norbertinum kormányzósága.	" VI. ker. leánygimn.
" Szolnoky Jáuos-féle könyvt.	<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.
" VII. ker. főgimnázium.	" Áll. tanítóképzőintéz.
" VIII. ker. főgimn.	<i>Csik-Szereda</i> , Róm. kath. főgimn.
" Tanárképző-int. gimn.	<i>Csorna</i> , Premontr. könyvtára.
" Ref. főgimnázium.	<i>Csurgó</i> , Ref. főgimn.
" Ref. theol. akadémia.	" Áll. tanítóképzőintézet.
" II. ker. áll. főreálisk.	<i>Czegléd</i> , dr. Hübner Emil könyvt.
" IV. ker. közs. főreálisk.	" Áll. főgimnázium.
" V. ker. áll. főreálisk.	<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.
" VI. ker. főreáliskola.	" R. kath. főgimnázium.
" VII. ker. külső áll. főgim.	" Állami főreáliskola.
" VIII. ker. főreáliskola.	" Keresk. tanintézet.
" X. ker. kőbányai áll. főgimnázium.	" Csokonai-kör.
" X. ker. tisztviselőtelepi áll. főgimnázium.	" Ev. ref. főgimnázium.
" IV. ker. kegyesr. Kalazantinum.	" Ev. ref. fels. leányisk.
" Keresked. Akadémia.	<i>Dés</i> , Kir. állami főgimnázium.
" VI. k. áll. fels. leányisk.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
" II. ker. tanítónő-képző.	" Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
" b. Eötvös-collegium.	" Áll. tanítóképző.
" Orsz. izr. tanító-képző.	<i>Dicső-Szt.-Márton</i> , Olvasó- és társaskör.
" Pesti izr. elemi s polgári fiúiskola	<i>Eger</i> , Érseki jogliceum.
" Elemi isk. tanító-képző.	" Kath. főgimnázium.
" Polgári isk. tanítóképző.	" Érsekmegyei könyvtár.
" Cziszt. r. tanárképző.	" Állami főreáliskola.
" Kath. Sajtóegyesület.	<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" Magyar Gyermektanulm. társ.	" Ág. ev. collegium.
" Növendékpapság egyházirod. iskolája.	" Széchenyi-kör.
" VI. ker. Erzsébet-nőisk.	<i>Érsekújvár</i> , Közs. kath. főgimn.
" Szent-Imre-kör.	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. állami főgimnázium.
" Országos nőképző-egylet leánygimn.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi főgimnázium.
" M. mérnök- és építészegylet.	" Érsekmegyei könyvtár.
	" Érs. tanítóképző.
	" Városi könyvtár.
	<i>Fehértemplom</i> , M. kir. áll. főgimn.
	<i>Felsőbánya</i> , Városi tanács könyvt.
	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
	<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgimnázium.
	" M. k. áll. fels. keresk. isk.
	<i>Fogarás</i> , M. kir. áll. főgimn.

<i>Gyergyószentmiklós</i> , áll. főgimn.	<i>Késmárk</i> , Áll. polg. és fels. ker. isk.
<i>Gyöngyös</i> , Állami főgimnázium.	<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.
„ „ Vachott-kör“.	„ Kir. kath. főgimnázium.
<i>Gyönk</i> , Ev. ref. gimnázium.	„ Balatoni múzeum-egyes.
<i>Győr</i> , Kath. főgimnázium.	<i>Kézdivásárhely</i> , R. kath. főgimn.
„ Áll. főreáliskola.	<i>Kisbér</i> , Áll. Ménesbirtok igazg.
„ Városi közkönyvtár.	<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgimnázium.
<i>Györgyfalva</i> , Áll. elemi iskola.	<i>Kiskun-Félegyháza</i> , Állami tanító- képző.
<i>Gyula</i> , Kath. főgimnázium.	„ Kath. főgimn.
<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgimn.	„ Városi múz.
<i>Hajdú-Böszörmény</i> , Ev. ref. fő- gimnázium.	<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgimnázium.
<i>Hajdú-Nánás</i> , Ev. ref. főgimn.	<i>Kismarton</i> , Áll. polg. isk.
<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Ev. ref. fő- gimnázium.	<i>Kispest</i> , Áll. polg. fiúiskola.
„ Kenéz Sánd.- féle könyvt.	<i>Kis-Szeben</i> , Kegyesr. gimnázium.
„ Városi köz- könyvtár.	<i>Kisujszállás</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Homok</i> , Áll. elemi népiskola.	<i>Kolozsvár</i> , Gazdasági tanintézet.
<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.	„ Egyetemi könyvtár.
<i>Jászberény</i> , Állami főgimnázium.	„ Ev. ref. theol. facultas.
<i>Jászkarajenő</i> , Farkas László könyvtára.	„ R. kath. főgimnázium.
<i>Kalocsa</i> , Érseki főgimnázium.	„ Ev. ref. Kollegium.
„ Érs. főgimn. ifj. könyvt.	„ Unitárius főgimn.
„ Főszékesegyh. könyvtár.	„ Keresk. Akadémia.
<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgimn.	„ Magyar irodalomtörtén. seminárium.
„ Somogyvárm. könyvt.	„ Áll. polg. fiúiskola.
<i>Karánsebes</i> , Áll. főgimnázium.	„ Áll. tanítóképzőintézet.
<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgimnázium.	„ Áll. polg. leányiskola.
<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.	„ Erdélyi múzeum-egylet.
„ Prem. r. főgimnázium.	„ Kolozsm. Tanítótestület.
„ Állami főreáliskola.	„ Tanítók Hunyadi-háza.
„ Püspökség könyvtára.	„ Egyet. class. phil. sem.
„ Állami felső leányiskola.	<i>Komárom</i> , Kath. főgimnázium.
„ Kazinczy-kör.	„ Vármegyei könyvtár.
„ Áll. felső keresk. iskola.	<i>Körmöcbánya</i> , Áll. főreáliskola.
„ Múzeum könyvtára.	<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.
<i>Kecskemét</i> , Állami főreáliskola.	<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gimn.
„ R. kath. főgimnázium.	<i>Léva</i> , Áll. tanítóképző.
„ Városi könyvtár.	„ Kath. főgimnázium.
„ Ref. jogakadémia.	„ Kegyesr. Társház.
„ Felsőkereskedelmi isk.	<i>Liptó-Szt-Miklós</i> , Áll. polg. isk.
<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. liceum.	„ „ „ „ „ főgimn.
	<i>Losoncz</i> , M. kir. áll. főgimn.
	„ Áll. tanítóképző.
	<i>Lőcse</i> , Kir. főgimnázium.

- Lőcse*, M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgimnázium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. akad.
Makó, Állami főgimnázium.
 „ Polg. leányiskola.
Máramaros-Sziget, Helvét.h. liceum
 „ „ R. kath. főgim.
 „ „ Áll. tanítókép.
 „ „ Áll. elemi isk.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. Kolleg.
 „ „ R. kath. főgimn.
Medgyes, Ev. főgimnázium.
Mezősámsond, Orbán Dénes-féle
 könyvtár.
Mező-Túr, Ev. ref. főgimnázium.
 „ Áll. fels. leányiskola.
Miskolcz, Ev. ref. főgimnázium.
 „ Kir. kath. főgimnázium.
 „ Ev. ref. felső leányisk.
 „ Borsodm. Múzeum.
Modor, Áll. tanítóképző.
Munkács, Állami főgimnázium.
Nagy-Bánya, Áll. főgimnázium.
Nagy-Becskerek, Közs. főgimn.
 „ Torontál vm. le-
 véltári könyvtára.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagyigmánd, Lelkészi hivatal.
Nagy-Kálló, Állami főgimn.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgimn.
Nagy-Károly, R. kath. főgimn.
Nagykikinda, Áll. főgimnázium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgimnázium.
 „ Ref. tanítóképző.
Nagy-Rőcze, Áll. felső keresk. isk.
Nagy-Szalonta, Áll. főgimnázium.
Nagy-Szeben, Áll. főgimnázium.
 „ „ Ág. h. ev. főgimn.
Nagy-Szent-Miklós, Áll. pol. fiúisk.
Nagy-Szombat, Érseki főgimn.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
 „ „ Kath. főgimnázium.
 „ „ M. kir. áll. főreálisk.
 „ „ Közs. isk. könyvtár.
 „ „ Felső keresk. isk.
- Nagy-Várad*, Városi könyvtár
Naszód, Alapítványi főgimnázium.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgimn.
Nyitra, Főgimnázium.
Ózd, Gyári tiszt. Kaszinó.
Pallag, M. kir. gazdas. Akadémia.
Pancsova, Állami főgimnázium.
Pannonhalma, Főapátsági liceum.
Pápa, Ref. főiskola.
 „ Kath. gimnázium.
 „ Áll. tanítóképzőintézet.
Pécs, Püspöki jogliceum.
 „ Kath. főgimnázium.
 „ Pius alapítv. főgimnázium.
 „ Állami főreáliskola
 „ Szent Pál-társulat.
 „ Nemzeti Kaszinó
Petrozsény, Áll. főgimnázium.
 „ Kaszinó.
Poprád: Kárpátgyegesület.
Pozsony, Kir. jogakadémia.
 „ Ev. theol. akadémia.
 „ Kir. kath. főgimnázium.
 „ Ág. h. ev. liceum.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Felső keresk. iskola.
 „ Ev. theol. otthona.
 „ Áll. felsőbb leányiskola.
Pozsony-Szt-György, Gimnázium.
Privigyé, Kath. gimnázium.
Rimaszombat, Egyes. prot. főgimn.
Rozsnyó, Ág. h. főgimnázium.
 „ Kath. főgimnázium.
Ruttka, Polgári isk.
Sárospatak, Ev. ref. főiskola.
 „ Áll. tanítóképző-int.
Segesvár, Ev. gimnázium.
 „ „ Ev. tanítóképző.
Selmeczbánya, Kir. kath. főgimn.
 „ „ Ev. kerületi liceum.
Sepsi-Szt-György, Ev. ref. Koll.
 „ „ Székely nemz. múz.
Sopron, Sz.-Benedek-rendi főgimn.
 „ „ Ág. h. evang. liceum.
 „ „ Ev. lyc. ifj. m. társaság.

<i>Sopron</i> , M. kir. állami főreáliskola.	<i>Szigetvár</i> , Áll. polg. leányiskola.
" M. k. áll. fels. ker. iskola.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. főgimn.
" Állami felső leányiskola.	<i>Szolnok</i> , Állami főgimnázium.
" Ev. tanítóképző-intézet.	" Felső keresk. iskola.
" Honvéd főreáliskola.	<i>Szombathely</i> , Főgimnázium.
<i>Sümege</i> , Állami főreáliskola.	" Kulturegyesület.
<i>Szabadka</i> , Községi főgimnázium.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi gimnázium.
" Közkönyvtár.	<i>Temesvár</i> , Kath. főgimnázium.
" Felső leányiskola.	" Áll. főgimnázium.
" Keresked. iskola.	" M. kir. áll. főreáliskola.
" Milkó Izidor könyvtára.	" M. kir. felső leányisk.
" Nemzeti Kaszinó.	" Áll. tanítóképző.
<i>Szakolcza</i> , Kir. kath. gimnázium.	" Gyalogs. Hadapródisk.
<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgimn.	" Felsőkeresk. iskola.
" Örmény muzeum-egyese.	<i>Titel</i> , Áll. polg. fiúiskola.
<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.	<i>Torda</i> , Magy. Közművelődési Ház.
<i>Szász-Régen</i> , Ág. hitv. ev. gimnáz.	<i>Törökbecse</i> , Állami polgári fiú- és
<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gimnázium.	leányiskola.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kún-kollegium.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgimnázium.
<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót
" Kir. kath. főgimnázium.	társaság
<i>Szatmárnémeti</i> , R. kath. tanítónő-	" Áll. polg. és felső
képző.	keresk. iskola.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgimn.	<i>Uj-Verbász</i> , Közs. főgimnázium.
" Áll. főgimnázium.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" Állami főreáliskola.	" Gör.-kel. szerb főgimn.
" Kereskedelmi felső iskola.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" Áll. felső leányiskola.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgimnázium.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gimn.	" Kaszinó.
" " Állami tanító-	<i>Vágujhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.
képzőintézet.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. Kolleg.	" Városi könyvtár.
" " R. kath. főgimn.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgimnázium.
" " Áll. főreáliskola.	<i>Zágráb</i> , Magyar társaság.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgimn.	<i>Zala-Eggerszeg</i> , Felső keresk. isk.
" " Főreáliskola.	" " Áll. főgimnázium.
" " Felső keresk. isk.	<i>Zenta</i> , Községi főgimnázium.
" " Vörösmarty-kör.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wesselényi-kolle-
" " Fejérvármegye.	gium.
könyvtára.	<i>Zombor</i> , Állami főgimnázium.
<i>Szekszárd</i> , Állami főgimnázium.	" Bárosi könyvtár.
" Tolnavárm. múzeum.	" Bács-Bodrogn. Történ.-
<i>Szentes</i> , Állami főgimnázium.	társulat.
" Kaszinó-egylet.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. főgimnázium.	Összesen 380 intézet.

Ez a 380 átalányfizető 7600 koronáért kapott 32,148 korona árú kiadványt.

VII. *Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.*

- | | |
|--|---|
| <i>Aix</i> , Bibliothèque de l'Université. | <i>Bécs</i> , Bécsi magy. nemz. szövetség. |
| <i>Akron, Ohio</i> , Magy. közm. egyeslet. | <i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyeslet. |
| <i>Albany</i> , New-York State library. | <i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe. |
| <i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár. | <i>Bergen</i> , Bergens Museum. |
| <i>Alleghany</i> , Observatory. | <i>Berkley</i> (California), University Library. |
| <i>Altenburg</i> , Geschichts- und Altertumsforschende Gesellschaft. | <i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften |
| <i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen. | „ Gesellschaft für Erdkunde. |
| <i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ. | „ Kais. preuss. Statistisches Bureau. |
| „ Kais. Deutsches Archaeologisches Institut. | „ Physikalisch-technische Reichsanstalt. |
| <i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein. | „ Bibliothek des Seminars für orientalische Sprachen. |
| <i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences. | <i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft. |
| <i>Baltimore</i> , John Hopkins Unvers. | <i>Bologna</i> , Reale Accademia delle Scienze di Bologna. |
| <i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch. | <i>Bonn</i> , Verein der Altertumsfreunde im Rheinlande. |
| <i>Bécs</i> , Altertumsverein. | <i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles. |
| „ K. k. Hofbibliothek. | <i>Boroszló</i> , Verein für Geschichte u. Altertümer Schlesiens. |
| „ K. k. Universitätsbibliothek. | „ Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer. |
| „ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv. | <i>Brünn</i> , Mährische Landesbiblioth. |
| „ K. u. k. Kriegsarchiv. | „ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses. |
| „ Seminar f. öst. Geschichtsforschung. | <i>Brüsszel</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres. |
| „ K. k. Geograph. Gesellsch. | „ Société Numismatique. |
| „ Kais. Akad. der Wissensch. | „ Société d. Bollandistes. |
| „ Kais. kön. Geol. Reichsanst. | <i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség. |
| „ Zentralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm. | „ Vallás- és közokt. min. |
| „ Naturhist. Verein an d. Univ. | |
| „ „Nachrichten“ szerkeszt. | |
| „ Zoolog.-botan. Gesellsch. | |
| „ Akadem. Verein der Naturhistoriker. | |
| „ Ungar-Verein. | |
| „ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola. | |
| „ K. k. Naturhist. Hofmuseum. | |

<i>Budapest</i> , Képviselőh. könyvtára.	<i>Cincinnati</i> (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.
„ Egyetemi olvasókör.	<i>Danzig</i> , Naturforsch. Gesellschaft.
„ M. kir. földtani intézet.	<i>Darmstadt</i> , Histor. Verein.
„ Magyarhoni föld. társ.	<i>Déva</i> , Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
„ Magyar Nemb. Múzeum.	<i>Dijon</i> , Acad. des Sciences et Belles Lettres.
„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.	<i>Dorpat</i> (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.
„ M. Nemb. Múzeum érem-és régiség-osztálya.	<i>Dorpat</i> , Meteorol. Observatorium.
„ Magy. Nemzeti Múzeum növénytani osztálya.	<i>Drezda</i> , Kön. Sächsischer Altertums-Verein.
„ Műegyetemi olvasókör.	<i>Dublin</i> , Royal Dublin Society.
„ MagyarTörtén.Társulat.	<i>Edinburg</i> , Royal Society.
„ Népszerű főiskolai tanf.	„ R. College of Physicians.
„ Nemb. színház könyvt.	<i>Erlangen</i> , Physik. medicinische Societät.
„ Orsz. m. iparegyesület.	„ Kön. Universitäts-Bibliothek.
„ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.	<i>Florenz</i> , Accademia della Crusca.
„ M. kir. országos levéltár.	„ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
„ Országos m. k. statiszt. hivatal.	„ Bibl. Nationale centrale.
„ Fővárosi statisztikai hivatal.	„ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
„ Műemlékek országos Bizottsága.	„ R. Istituto di Studi Superiori storico-pratici di Firenze.
„ Magy. mezőgazd. szöv.	<i>Frankfurt a/M.</i> , Physikal. Verein.
„ Kereskedelmi múzeum tudakozó intézete.	<i>Frankfurt a/O.</i> , Naturwissenschaftlicher Verein.
„ Petőfi-ház könyvtára.	<i>Genf</i> , Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
<i>Bukarest</i> , Academia Romana.	<i>Giessen</i> , Grossherz. Univ.-Biblioth.
<i>Calcutta</i> , Asiatic Society of Bengal.	<i>Glasgow</i> , Library of university.
„ Indian Museum.	<i>Görlitz</i> , Oberlausitzische Gesellsch.
„ Department of Commerce and Labor.	<i>Göttingen</i> , Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
<i>Cambridge</i> (Angolország), Cambridge Philosophical Society.	<i>Graz</i> , Hist. Verein f. Steiermark.
„ Museum of Comparative Zoology.	„ Akademischer Leseverein.
<i>Catania</i> , Accademia Gioenia di Scienze Naturali.	„ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
<i>Cherbourg</i> , Société des Sciences Natureles et Mathématiques	„ Bibliothek der k. k. Technischen Hochschule.
<i>Christiania</i> , Société des Sciences.	<i>Gyulafehérvár</i> , Batthyányi-könyvtár.
„ Univers. R. d. Norvége.	

- Gyulafehérvár*, Alsófehm. tört. rég. és természettud. egylet.
- Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
- „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
- Harlem*, Société Hollandaise des Sciences.
- „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
- Heidelberg*, Grossherz. Bibliothek.
- Helsingfors*, Finnländische Societät der Wissensch.
- „ Finnische Literarische Gesellschaft.
- „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
- „ Finnische Altertums-Gesellschaft.
- „ Soumalais Ugrilainen Seura
- „ Kotikielen Seura.
- „ Société de Géographie.
- Herény*, Observatorium.
- Innsbruck*, K. k. Universitäts-Bibliothek.
- „ Ferdinandeum f. Tyrol.
- Irkutsk*, Observatoire Magnétique et Météorologique.
- Jena*, Thüring. Verein f. Gesch. u. Altertumskunde.
- „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
- Jena*, Bibliotheca Hungarorum.
- Kasan*, Société Physico-Mathémat.
- „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
- „ Séminaire Pédagogique.
- Kassa*, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
- Kharkof*, Société Mathématique.
- Kiel*, Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Geschichte.
- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnten.
- Kolozsvár*, Máv. műhely „Összhang“ önképző, dal- és zeneegylete.
- Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Konstantinápoly*, Magy. egyesület.
- Kopenhagen*, Académie Royale.
- „ Société R. des Antiquaires du Nord.
- Krakkó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandaise d'Antiquités.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
- „ Universitäts-Bibliothek.
- „ *Svčenko*-Gesellschaft der Wissenschaften.
- Liège*, Institut Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lipcse*, Museum für Völkerkunde.
- „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lisszabon*, Académia Reale des Sciencias.
- London*, Society of Antiquaries.
- „ R. Inst. of Great Britain.
- „ R. Astronomical Society.
- „ R. Geographical Society.
- „ Royal Society.
- „ Anthropological Institut.
- „ „Jon“ a Journal of Electronics, Ionology, Radioactivity and Chemistry.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lócse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Museums-Verein.
- Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.
- Lyon*, Bibliothèque de l'Université.
- Madrid*, Acad. Reale de Sciencias exactas.

- Magyar-Óvár*, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung rheinischer Gesch. u. Altertüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Manila*, Departement of the Interior. The Ethnological Survey for the Philippine Islands.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Marseille*, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde.
- Modena*, Archivio di Stato.
- Montana*, Biological Station.
- Montevideo*, Museo Nacional de Montevideo.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
- „ Numismatic and Antiquarian Society.
- Moszkva*, Société d'Archéologie.
- „ Société Imp. des Naturalistes.
- „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
- „ Lazarevskij Institut.
- Mosztár*, Magy. kultúregyesület.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
- „ Histor. Verein von Oberbaiern.
- „ Kön. Technische Hochschule.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
- „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
- „ „ Szász nemz. levéltár.
- „ „ Erdélyi rom. irod. s népmív. egyesület.
- „ „ Magy. kaszinó könyvtára.
- Nagy-Várad*, Biharmegyei régész. egyesület.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
- Nápoly*, Reale Accad. di Archeol.
- „ Grande Archivio di Stato.
- „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Mathematiche.
- „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
- „ Bibliotheca Nazionale.
- „ Società Napoletana di Storia Patria.
- New-Haven*, Yale Univers. Library.
- New-York*, Academy of Sciences.
- „ „ Amer. Geogr. Society.
- „ „ New-York St. Library.
- „ „ Americ. Mathem. Society.
- „ „ Americ. Museum of Natural Sciences.
- Nürnberg*, Germanisches Museum.
- Nyitraújváros*, Róm. kath. polgári főiskola.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Altertumsverein.
- Ó-Szentanna*, R. k. elemi népiskola tanítói és ifjúsági könyvtára.
- Paderborn*, Verein f. Geschichte u. Altertumskunde Westphalens.
- Paris*, Bibl. de l'Institut de France.
- „ Annuaire Géolog. Universal.
- „ Museum d'Histoire Naturelle.
- Penango-Monferrato*, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
- Philadelphia*, Philos. Society.
- „ Acad. of Nat. Scienc.
- „ Geographic. Society.
- Porto*, Academia Politechnica.
- Pozsony*, Természettudósok és orvosok egyesülete.
- Prága*, Museum des Königreichs Böhmen.
- „ K. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.

- Prága*, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k. k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Altertumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Rock-Island, Illinois. Denkmann Memorial Library
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia dei Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia Patria.
 „ Direction générale de la Statistique.
 „ Società Italiana per il progresso delle Scienze.
 „ Institut International d'Agriulture.
Rostock, Naturforschende Gesellschaft.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
São Paulo (Brazilia). Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
 „ Bosn.-Hercegov. Institut für Balkanforschung.
Sendai, Jahaku Imperial University.
Simla (India), Archaeolog. Survey Departm. of India.
Spalato, K. kön. Archaeologisches Museum.
Stanford University, Cal. U. S. A.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vogesenclubs.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Comm. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
 „ „ Császári egyetemi könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi Természettud. társulat.
 „ Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Torda, Magy. közművelődési ház.
Triest, Museo civico di Storie Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst und Altertümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Urbana, U. S. A. Library of the University of Illinois.
Varsó, Mathemat. - physikalische Abhandlungen.
 „ Société Scientifique. (Towarsystwo Naukowe Warszawskie.)
Vclenceze, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.

Vaskoh, Görög-keleti román esperesség könyvtára.	Weimar, Statist. Bureau d. Ver- einigten Thüringischen Staaten.
Washington, United States Geolo- gical Survey.	Wiesbaden, Verein f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichts- forschung.
" Department of Agri- culture of the United States of America.	Zágráb, Akadémia könyvtára.
" Smithsonian Institu- tion.	" Egyetem könyvtára.
" Indian Museum Nat. History Section.	" Múzeum könyvtára.
" National Geographic Society.	" Horvát arch. társaság.
" Department of Com- merce and Labor. Bureau of Standards.	" Horvát-szlavon-dalmát országok levéltár.
	Zombor, Görög-keleti szerb tanítóképző.
	Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.
	" Concilium Bibliographi- cum.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtár rendezésében az elmúlt évben következő fontosabb dolog történt. Az igazgató-tanács átengedvén a négy szobából álló volt főkönyvtárnoki lakást, ennek berendezése után hat oly szakbeli könyvek vitettek át, melyeket kevésbé használnak. Mintegy 14 ezer kötetet lehetett itt elhelyezni. Ezáltal a nagy könyvtári teremben lévő szekrények részben megüresedtek, s oda átszállított könyveket kényelmesebben állíthatta fel a könyvtárnokság. Ez lehetővé teszi a könyvek könnyebb keresését s nem kellett három sorba beállítani őket. Egyebekben a könyvtári munkálatok, úgymint a lajstromozás, a könyvek köttetése a rendes mederben folytak.

A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanuskodnak. A rendezett tudományszakok száma 55; ezek 94,982 munkát foglalnak magukban, és pedig:

Bibliographia 1461, Encyclopaedia 166, Philosophia 2191, Mythologia 161, Theologia 4974, Paedagogia 5005, Iskolai könyvek 8106, Széptudomány 1498, Anthropologia 798, Jogtudomány 1500, Magyar Jogtudomány 2145, Politika 3201, Magyar Politika 3141, Magyar országgyűlések irományai 95, Történelem 6864, Magyar Történelem 4318, Életírás 3705, Földrajz 1157, Magyar Földrajz 823, Térképek 936, Utazás 1431, Statisztika 993, Schematismusok 391, Hadtudomány 1181, Régészet 1589, Éremtudomány 257, Matematika 1343, Természettudomány 875, Természettan 1134, Vegytan 496, Természettudomány 144, Állattan 777, Növénytan 510, Ásvány- és Földtan 597, Gazdaságtan 5384, Orvostudomány 2731, Nyelvtudomány 3231, Classica Philologia

1124, Görög irodalom 983, Latin irodalom 1044, Új-latin irodalom 878, Magyar nyelvészet 791, Régi magyar irodalom 698, Magyar irodalom 6456, Germán irodalmak 2401, Francia irodalom 1177, Olasz-spanyol irodalom 635, Szláv irodalom 520, Keleti irodalmak 1195, Incunabulumok 474, Akadémiák és tudom. társulatok kiadványai 731, Magyar Tud. Akadémia kiadványai 427, Magyar folyóiratok 448, Külföldi folyóiratok 213, Bolyaiana 79.

A szakkatalogus áll 119 kötetből és 54 czéduletokból. Az általános czédula-katalogus 238 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása, a járulék-napló kimutatása szerint, a következő: Vétel útján 673 mű 835 kötetben, 430 füzetben. Köteles-példányként 299 nyomda 8935 művet 2217 kötetben, 7343 füzetben, 163 zeneművet 191 füzetben küldött be. Magánosok ajándékából 173 mű 141 kötetben 54 füzetben érkezett a könyvtárba. 260 tudományos társulattól és Akadémiától 1212 művel 642 kötetben, 1117 füzetben gyarapodott a könyvtár. Az Akadémia saját kiadványaiból 32 művel 55 kötetben és 34 füzetben növelte a könyvtár állományát.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 216 napon volt nyitva az olvasók számára s ez idő alatt 4521 olvasó 6643 művet használt, míg házi használatra 145 kölcsönző 812 művet vett ki.

Az Akadémia Goethe-gyűjteménye, melyet ez évben is számos látogattak, szerény anyagi viszonyához mérten 25 művel 28 kötetben és 5 füzetben gyarapodott.

A Széchenyi-Múzeum vétel útján 15 művel (20 kötetben) 9 aquarelrel, 8 nyomattal, 35 drb kézirattal, 2 drb egylevelű nyomtatvánnyal, 18 drb hirlapszámmal és 8 drb folyóiratszámmal, ajándék útján pedig 7 drb kézirattal gyarapodott. A múzeumot az elmúlt évben számosan látogatták, különösen iskolák növendékei és külföldiek.

A kéziratárban 1912-ben újonnan lajstromoztatott a *Latin Codexek* című szakban 1 kézirat 2 katalogusczédulán, a *Népköltészet* című szakban 209 kézirat és 9 irodalmi levél 511 czédulán, a *Régi és újabb írók művei* című szakban 16 kézirat 29 czédulán, a *Vegyes* című szakban 80 kézirat, 5 irodalmi levél és 70 irat 398 czédulán, a *Történelem* című szakban 40 irat 92 czédulán, az *Oklevelek* című szakban 10 irat 22 czédulán; a *Than-szekerényből* 12 kézirat 446 irodalmi levél, 139 irat és 11 arczkép 812 czédulán. Összesen 36 látogató 287 kéziratot, 603 irodalmi levelet és 254 oklevelet használt. Házi használatra 10 egyén és 6 intézet 30 kéziratot, 73 irodalmi levelet, 16 oklevelet kölcsönzött ki. A kézirat gyarapodása vétel útján: Petrarca-codex. Ajándékok: *Fóti Lajostól*: Apáczai Cseri János encyclopaediájának másolata; *Kont Ignácztól*: Lacroixnak egy levele, Chassinhez; *özv. Pongrácz Pálnétól*: Lemouton Emilia és férje munkái kéziratban 13 drb; *Szücs Endrétől*: Kazinczy Ferenczre és Szücs Dánielre vonatkozó 11 irat; *özv. Than Károlynétól*: a Than-iratok.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1912-ben vétettek:

1. *Acta Aragonensia*. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- u. Kulturgeschichte a. d. diplomat. Korrespondenz Jaymes II. (1291—1327.) Herausg. v. dr. H. Fincke 2 Bde. Berlin, Leipzig, 1908.
2. *Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum collectio Lacensis*. Tomus II. Friburgi/Br. 1876.
3. *Akta pod kanclerskie Franciszka Krasińskiego*. 1569—1573. Wydaił Wł. Hr. Krasiński. 1—3. Warszawa, 1869—1871.
4. *Analecta Vaticano-Belgica*. Vol. 3. (II. partie) Rome, 1912.
5. *Archives, ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau* IV. Sér. Tome III. Leyde, 1913.
6. CARNOT, *Correspondance générale de —*. Publiée par Étienne Charavay. Tome IV. Paris, 1907.
7. CHATEAUBRIAND, *Correspondance générale de —*. Publiée par Louis Thomas. Tome I. Paris, 1912.
8. *Chroniken (Die) der deutschen Städte*. 31. Bd. I. Leipzig, 1912.
9. *Correspondance de Benoit XIV*. Avec de notes par Émile de Heeckeren. Tome 1. 2. Paris, 1912.
10. *Correspondenz (Politische) Friedrichs des Grossen*. 35. Bd. Leipzig, 1912.
11. *Fonti per la Storia d'Italia*. 18. II. Roma, 1911.
12. *Geschichtsquellen, württembergische —*. XI—XIII. Stuttgart, 1911—12.
13. *Kjöbenhavns Diplomatarium*. Udgivet af O. Nielsen. 1—8. Register. Kjöbenhavn, 1870—87.
14. KORN, GEORG. *Breslauer Urkunden*. I. Theil. Breslau, 1870.
15. MARTENS, G. Fr. *Nouveau recueil général de traités*. V. VI. 1. 2. Leipzig, 1912.
16. MARTIN, IVOAN et PETIT, LUDOV. *Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae*. Tomus VIII. IX. Tomus praeliminaris. A. Paris, 1911.
17. *Monumenta Germaniae Historica*. Epistolarum. Tomus VI. Paris, II. fasc. I. Tomus VII. fasc. I. (Karolini aevi V.) Berolini, 1912.
18. *Monumenta Germaniae Historica*. Legum sectio. Tom. IV. Paris II. Hannoverae, Lipsiae, 1911
19. MURAT, JOACHIM. *Lettres et documents pour servir à l'histoire de —*. Par Paul Le Brethon. VI. Paris, 1912.
20. NAPOLEON I. *Correspondance inédite*. Publiée par Ernest Picard et Louis Tuetey. Tome I. (1804—1807.) II. (1808—1809.) Paris, 1912.

21. NEUMANN LÉPOLD BR. & PLASON, ADOLPH de. Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche. Tome 12—26. Vienne, 1888—1910.

22. *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. I. Abt. 1533—1559. VII. Bd. Berichte vom Regensburger u. Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiatoren Verallios u. Poggios. Sendungen Farneses u. Sfondratos. 1541—1544. Bearb. v. Ludwig Cardanus. Berlin, 1912.

23. *Publikationen d. Gesellschaft f. rheinische Geschichtskunde*. Bonn, 1912.

24. *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France*. XVI. Russie. XVII. Rome. XVIII. Diète Germanique XIX. Florence, Modene, Gènes. Paris, 1901—12.

25. *Regesta Chartarum Italiae*. No. 7—9. Roma, 1911—12.

26. *Regesten der Erzbischöfe von Mainz* von 1289—1396. 11—13. Lief. Leipzig, 1912.

27. *Regesten der Markgrafen von Baden u. Hachberg* 1050—1515. Bearbeitet von Albert Krieger. IV. Bd. 1. 2. Lief. Innsbruck, 1912.

28. *Regesten der Pfalzgrafen am Rhein* 1214—1508. Bearb. v. Dr. Graf L. v. Oberndorff. II. Bd. I. Lief. Innsbruck, 1912.

29. *Reichstagsakten, Deutsche*. — 15. Bd. I. Hälfte. Gotha, 1912.

30. RIEDER, KARL. *Regesta episcoporum Constantiensium*. III. Bd. 1384—1436. 1. 2. Lief. Innsbruck, 1913.

31. SCHMID, DR. GEORG. *Urkunden und Akten-Regesten aus dem Dekanats-Archive Stilfes* v. Jahre 1300 bis z. Jahre 1810. Innsbruck, 1912.

32. *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*. XX. Bd. 1. 2. Teil. Berlin, 1911.

33. *Urkundenbuch der Benediktiner-Abtei St. Stephan* in Würzburg. I. Bd. Bearbeitet von Fr. J. Bendel. Leipzig, 1912.

34. *Urkundenbuch der Stadt u. Landschaft Zürich*. VIII. Bd. I. IX. Bd. I. Zürich, 1909—12.

35. *Urkundenbücher der geistlichen Stiftungen des Niederrheins*. III. Abteil. Altenberg. Bearbeitet von H. Mosler I. Bd. Bonn, 1912.

36. *Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs*. 9. Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. (1526—1690.) Bearbeitet von Roderich Goosz. 10. Österreichische Staatsverträge. Niederlande. I. Bd. bis 1727. Bearbeitet von Heinrich Ritter v. Sobik. Wien, 1911—12.

**IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása
1912-ben.**

Az Akadémia <i>vagyona</i> 1911 december 31-én tett	6.187,042.54 K
Ezen összegből azonban igazgatótanácsi határozat szerint a határozott rendeltetésű alapítványok dotálására kihasított	1.084,645.77 K
valamint az 1911. évi deficit törlesztésére	15.468.77 „
összesen	1,100.114.54 K 1,100.114.54 K

maradt az Akadémia szabad rendelkezésére *vagyon*: 5,086.928.— K
 Ezen összegből a szabad rendelkezésre álló alapítványok összege tesz 4,509.303.— K-t,
 577.625.— K pedig az Akadémia tiszta vagyont képezi.

összesen a fentti 5,086.928.— K. Az Akadémia tiszta vagyontát növeli még 1912. évi vagyonszaporulat czimén 18,109.67 K, úgy, hogy az Akadémia 1912 december 31-én összesen 5,105.037.67 K vagyon felett szabadon rendelkezik.

Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő határozott rendeltetésű alapok :

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók.

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Bésán József	80.000.—	
Bródy Zsigmond	40.000.—	
Bulyovszky Gyula	4.000.—	
Bük László	14.000.—	
Dóra Szilárd	4.000.—	
Duka Tivadar	2.000.—	
Edl—Holezer	32.000.—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000.—	6.515.84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-a'ap“	4.000.—	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000.—	
Farkas István	4.000.—	
Feridun bey (akadémiai rész)	80.000.—	6.310.80
Átvitel	294.000.—	12.826.64

	Tőkében koronaértékben	Kamat
Áthozat	294.000.—	12.826,64
Gróf Festetics László	21.000.—	
Flór Ferencz és neje	40.000.—	
Forster János	24.000.—	
Fraknói Vilmos	50.000.—	
Gorove László és István	22.000.—	
Ipolyi Arnold	26.837.—	
Kanizsai Károly	2.800.—	
Gróf Karátsanyi Guidó	63.000.—	
Kautz Gyula	4.000.—	
Kóczán Ferencz	28.000.—	
Kőrösi József alapítványa	8.000.—	1.178,88
Lederer Béla	10.000.—	
Lehr Albert	2.000.—	252,88
Lévay Henrik	20.000.—	
Lukács Móricz	40.000.—	
Marczibányi nemzetiség	8.400.—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500.—	
Oltványi Pál	2.400.—	480.—
Ormódy Vilmos	10.000.—	
Péczeley József	10.500.—	
Pollák Jakab	12.000.—	
Rózsai József	8.400.—	
Rökk Szilárd	20.000.—	
Sámuel Alajos	2.100.—	
Schossberger Zsigmond	20.000.—	
Schreiber Ignác által Kautz Gyula emléke- zetére alkotott alapítvány	10.000.—	1.698,60
Scitovszky János	31.000.—	
Székely kivándorlási alap	49.678,61	1.871,32
Szilágyi István	4.000.—	800.—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000.—	
Sztrokay Lujza	10.000.—	
Gróf Teleki József	24.000.—	
Tomory Anasztáz	20.000.—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000.—	
Vitéz-alap	2.100.—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000.—	
Wahrman Mór	20.000.—	
Wodianer Albert	58.400.—	
„A“ alapítványok összege:	1.025.115,61	19.108,82

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:

Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap)	K 40.000.—
A Pesti M. Keresk. Bank alapítványa saját kezelésében	„ 10.000.—
mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld- hitelintézetnél 2000 K összegben fizettetik be.	

**„B“ Alapítványok,
melyeknek kamatai tőkésítendőek.**

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	10.390.07
Órdódy István.	3.943.40
Dr. Ortway Tivadar	30.000.—
Semsey Andor	204.725.24
Udvardi Cherna János.	1.339.76
Néhai bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány .	69.789.70
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	4.667.14
Reguly-alap	3.642.05
Tisztviselők nyugdíjalapja	37.075.18
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	12.506.70
Erzsébet királyné emlékmű-alap	9.266.24
N. Fabriczy Sámuel emlékére képezett „A“ alapítv. kamatja	16.000.58
" " " " " " " „A“ alapítvány	209.200.—
" " " " " " " „B“ " " " " " " " " " " " "	50.000.—
Galgóczy Károly	1.000.—
Szónyi Pál	23.000.—
	<hr/>
„B“ alapítványok összege :	686.546.06

Bevétele volt az Akadémiának 459,490 kor. 76 fill. (ebből országos dotatio 129,000 kor.), *kiadása* pedig 441,381 kor. 09 fillér., maradt 18.109 kor. 67 fill., mely a tiszta vagyont gyarapítja.

Hagyományokból és alapítványokból befolyt 8930 korona ; pályadíjakra fordított 29,670 kor. 80 fillér.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő 280. füzetében.



X. Az Akadémia halottjai 1912/1913-ban.

Igazgató tagok :

SAMASSA JÓZSEF. *Meghalt 1912 augusztus 20.*
GRÓF CSÁKY ALBIN. *Meghalt 1912 december 15.*
GRÓF ANDRÁSSY DÉNES. *Meghalt 1913 február 26.*

Rendes tagok :

LENGYEL BÉLA. *Meghalt 1913 márczius 11.*
HAMPEL JÓZSEF. *Meghalt 1913 márczius 25.*
KÖNIG GYULA. *Meghalt 1913 április 8.*

Levelező tagok :

TÖRÖK AURÉL. *Meghalt 1912 szeptember 2.*
PERTIK OTTÓ. *Meghalt 1913 február 27.*

Külső tagok :

LORD LISTER. *Meghalt 1912 február 12.*
ASCHEERSON PÁL. *Meghalt 1913 márczius 6.*
POINCARÉ HENRIK. *Meghalt 1912 július 17.*
DARWIN G. H. *Meghalt 1912 december 7.*
GÜBERNATIS ANGELO. *Meghalt 1913 február 27.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a Nagyjutulomról, a Kautz Gyula- és a Marczibányi-féle mellékjutalmakról.

Tekintetes Akadémia!

A folyó évben az Akadémia ügyrendjének 83. §-a szerint a Nagyjutalom és ezen Ügyrend 83a. §-a szerint a Marczibányi-jutalom mint mellékjutalom oly *társadalomtudományi munkának* ítélhetők oda, a melyek az 1906—1912. évi időben jelentek meg. Ugyanezen időben megjelent valamely *közgazdasági vagy államtudományi vagy történelemfilozófiai kiválóbb dolgozat* jutalmazható az Ügyrend 113b. §-a értelmében a Kautz Gyula-jutalommal, mint a Nagyjutulomnak a társadalmi tudományokra eső újabb mellékjutalmával. A jelen évben tehát a társadalmi tudományok körében adományozás alá kerül a Nagyjutalom és ennek két mellékjutalma.

Alulírott bizottság ezen díjak odaitétele tárgyában következő jelentését terjeszti a Tekintetes Akadémia elé.

I.

A bizottság mindenekelőtt azon munkákról számol be, a melyeket az Ügyrend 86. §-a alapján kibocsátott pályázati felhívás alapján küldöttek be. Ezek a munkák a következők:

1. *Sassi Nagy Lajos* a Nagyjutulomra és a Marczibányi-díjra beküldötte:

a) Memorandum a magyar királyi ministeriumokban felállítandó sociális ügyosztályok tárgyában 1906-ban nyomtatásban megjelent 8 folióalaku lapra terjedő kiadványát, és hozzá kéziratban egy 81 lapra terjedő „utókéziratot“;

b) „a Magyar-Török-Balkán gazdasági összeköttetés“ cz. 1908-ban nyomtatásban megjelent, 32 lapra terjedő, 8-adrétű füzetet és hozzá egy 89 lapra terjedő „utókéziratot“.

Ezenkívül külön előterjesztésben vázolja életét és irodalmi működését, különös súlyt helyezvén azon eszméjére, hogy „a turáni

magyar gazdasági“ szövetség megteremtessék és ezáltal Magyarország hatalma a nagy szláv tengerben biztosíttassék.

Mint hogy a Nagyjutalom és a Marczibányi-díj, valamint a vele kapcsolatos Kautz Gyula-féle mellékdíj csak „nyomatásban“ megjelent munkák szerzőinek adhatók ki, a beküldött kéziratok figyelembe nem vehetők. A nyomtatásban megjelent két füzet, sem tartalmuk, sem terjedelmük, sem alakjuk tekintetében nem felelnek meg a Nagyjutalom szabályai azon követelményeinek, amelyek megkívánják, hogy a kitüntetendő munka „a tudomány terén jelentékeny haladást tett“ vagy „formai tekintetben nagy irodalmi értéke“ legyen. Mindkét füzet gyakorlati fontos kérdésekkel foglalkozik. A bennük felvetett eszmék megfigyelendők. A mi különösen az író által első sorban előtérbe helyezett „turáni-magyar gazdasági szövetség“ eszméjét illeti, ez az említett nyomtatott füzetben mint elerendő czél fel van ugyan állítva, de létesítésének lehetősége, módozatai és a teendő intézkedésekre nézve benne semmi tájékoztatás nincsen. Különben is tudományos beható tárgyalás e füzetben sem található, s így az említett nyomtatványok a díj odaítélésénél figyelembe vehetők nem voltak.

2. *Ferenczi Imre* munkái :

a) *Sztrájk és szocialpolitika* I. kötete. E munka 1907-ben jelent meg 529 lap terjedelemben. Igen nagy szorgalomra valló munka, a mely a sztrájkokkal kapcsolatos jelenségeket és viszonyokat, az individualistikus gazdasági rendszer természetes socialistikus következményeit és követelményeit, és a két harczoló rendszernek visszasságait, valamint a társadalmi bajok elhárítására vonatkozó intézkedéseket általában és a különböző országokban helyes fel fogással tárja olvasója elé. Mindenesetre a magyar közgazdasági irodalomban számottevő munka, mert a világ közgazdasági irodalmában a sztrájkokról megjelent nagyobb jelentőségű kérdéseket ügyesen csoportosítja és összevonva feldolgozza. Sajnos, hogy a munka II. kötete, a mely hazánk e részbeni viszonyait volna hivatva előadni, mindeddig meg nem jelent. Ha így ezt a munkát jeles irodalmi műnek ismerjük is el, tekintettel arra, hogy a pályázati szabályzat oly munkát kíván, a mely „a tudomány terén jelentékeny haladást tett“, holott a szóban álló munka inkább összefoglaló jellegű, azt a díjazásnál mellőzni kellett.

b) Ugyanezek a szempontok vezették a bizottságot *Ferenczi Imrének* beküldött másik munkájánál, a melynek címe: *Községi lakáspolitika és lakásügyi intézmények Budapest, 1910.* A munka 488 lap terjedelmű, tárgya első sorban a főváros lakásvizonyainak ismertetése, a lakásnyomor enyhítése és ez okból helyes lakáspolitikának megteremtése. A szerző művének megírásánál külföldön tanulmányokat tett, a melyeknek eredményeit közli és Budapest követendő lakáspolitikája szempontjából javas-

latokat terjeszt elő. Ez a munka is nagy szorgalommal, figyelemmel és gondnal készült, igen tanulságos, de már szűkebbkörű tárgyánál fogva nem emelkedik arra a fokra, hogy „a tudomány terén jelentékeny haladást“ tüntessen fel.

3. *Ferenczy Árpád*: „A nemzetközi magánjog kézikönyve“. Budapest 1911. I—XVI. és 532 l.

A munka bevezetésből és tíz részből áll. Egyenkint: Első rész: Személyjog. Második rész: Családjog. Harmadik rész: Öröklési jog. Negyedik rész: Dologi és szerzői jog. Ötödik rész: Kötelmi jog. Hatodik rész: Váltójog. Hetedik rész: Kereskedelmi és tengerjog. Nyolczadik rész: Perjog. Kilencedik rész: Végrehajtási jog. Tizedik rész: Csődjog.

A kézikönyv kétségkívül igen figyelemreméltó alkotás, nagy hasznára is lesz irodalmunknak, a mely hasonló természetű jogi munkákban nem igen bővelkedik. Az anyagot teljesen és világosan foglalja össze. Sőt még olyan anyagra is kiterjeszkedik, a mely szorosan véve nem a nemzetközi magánjog része, s a melyet újabban többen ki is rekesztenek belőle. Ez az anyag a nemzetközi polgári perjog és a vele összefüggő más törvénykezési intézmények. Azonban nem tekinthető a szerző hibájának, sőt inkább érdemének, hogy erre az anyagra is kiterjeszkedett. Az irodalomról is elég kimerítően tájékoztat, megoldásai pedig legtöbbször megfelelők. A munka azonban inkább bevezető a nemzetközi magánjogba, inkább összefoglalásra s első tájékoztatásra törekszik, a nélkül hogy mélyebbreható kutatások eredményeit tárná az olvasó elé, ennél fogva még nem bír azzal a nagyobb fajsúlylyal, a mely szükséges ahhoz, hogy neki az akadémiai díjak valamelyikét odaitélni lehetne.

II.

A bizottság ennek következtében a *be nem küldött* munkák köréből választotta ki azokat, a melyeket a Tekintetes Akadémiának megjutalmazásra javaslatba hoz.

És itt mindenekelőtt azt kívánja kiemelni, hogy nem bocsátokozott az összes számbajöhető 1906—1912. évi munkák részletes bírálatába, hanem csak azokat tette behatóbb méltatás tárgyává, a melyeknek a jutalom odaitélését javaslatba hozza. Általában csak annyit említ fel, hogy az ezen időkor irodalmi termelése elég bőséges és tartalomra nézve is számottevő. A bizottság örömmel állapítja meg, hogy a társadalmi tudományok körébe eső irodalmunk is folyton gyarapodik. Kiténik mindenekelőtt termékenysége által, ma már oly kérdések is találnak művelőkre, a melyek iránt korábban érdeklődés alig mutatkozott. De kiténik színvonalának folytonos emelkedése által is. Az ezen

időre eső számos irodalmi termékünk önálló felfogásról tanuskodik, s mélyebbreható kutatások eredményeit nyújtja a közönségnek. És ezt nemcsak az önállóan megjelent munkákban látjuk, hanem már szépszámú folyóiratainkban közzétett kisebb-nagyobb értekezésekben is. Sőt, ha összehasonlítjuk az önálló irodalmi termékeket a folyóiratokkal, meg kell állapítanunk, hogy a lefolyt időkörben az irodalmi termelés súlypontja ez utóbbiakra esett.

A bizottság arról győződött meg, hogy a szóban levő időben a folyóiratok hasábjain élénkebb irodalmi tevékenység folyt le, mint önálló munkákban, bár, mint kiemelte, ezek közt is vannak igen számottevők. A bizottság ezt egyáltalában nem tekinti bajnak, mert finomabb részletkérdések megoldására a folyóiratokban megjelenő kisebb-nagyobb értekezések rendkívül alkalmasak.

Örvedetesen lepi meg az olvasót, hogy folyóirataink, mint pl. a Budapesti Szemle, a Közgazdasági Szemle, a Jogállam, a Jogtudományi Közöny és mások mily nagy elmélyedéssel és tudományos készültséggel írt értekezésekkel gazdagítják irodalmunkat.

Még nagyobb mértékben áll ez azon értekezésekre, a melyeket a társadalmi tudományok köréből a M. T. Akadémia ad ki, nemkülönben azokra, a melyek a Magyar Jogászegylet kiadásában jelennek meg. Ez utóbbiakban a magyar jogi tudománynak valóságos kincses bányáját birjuk. Nincs az a fontos tudományos, gyakorlati, törvényhozási politikai kérdés, a mely ezekben az értekezésekben szakavatott feldolgozásra ne találna. Külön is kiemeli a bizottság a Magyar Jogászegylet által alapított Könyvkiadó Vállalat üdvös tevékenységét. Ez a vállalat, a mely a M. T. Akadémia támogatásában is részesül, 1907-ben egyenesen oly tudományosabb jellegű jogi dolgozatok kiadása céljából jött létre, a melyek kiadóra nem igen találnának. Eddig megjelent hat évfolyamában számos igen figyelemreméltó jogi, államtudományi és jogbölcséleti dolgozat jelent meg, sőt van köztük több nagyobb terjedelmű monographia is.

Társadalmi tudományi irodalmunk örvedetes fellendülését előmozdította az is, hogy önálló irodalmi termékeinknek is mindig megvan a megfelelő olvasó közönségük. Sőt egyik-másik nagyobb munkánk, a melyek nem is tankönyvek, vagy legalább első sorban nem azok, gyors egymásutánban érnek újabb kiadásokat.

Midőn a bizottság ekként az 1906—1912. évi irodalmi termelésünket mérlegelés tárgyává tette, arra a meggyőződésre jutott, hogy ezen időszaknak legkiemelkedőbb alkotása, a melynek messze jövőre is nagy kihatása lesz, az 1911: I. t.-cz. a polgári perrendtartásról.

Ennek a törvényhozási műnek nemcsak az országban, hanem annak határain túl is közismert, s általában nagyrebecsült szerzője

Plósz Sándor tiszteleti tag, a második osztály elnöke. A bizottság elhatározta, hogy a Nagyjutalom odattételét ezen korszakos törvényhozási mű számára hozza javaslatba.

Akadémiánk életében egészen szokatlan, hogy törvényhozási alkotások részesüljenek akadémiai pályadíjakban. Az Akadémia eddig következetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy törvényhozási alkotások akadémiai pályadíjakat nem kaphatnak. Ez a felfogás ilyen mereven, s ilyen általánosságban nem tartható fenn. Nagy, organikus törvényhozási művek, minő a polgári perrendtartás is, a legmagasabb fokú tudományos jogász tevékenység eredményei. Ha az ilyen munkáknál a szerzőség megállapítható, vagyis ha azok olyan természetűek, hogy pontosan kideríthető, illetve köztudomású, hogy azok egészben vagy bizonyos részben kinek szellemi termékei, akkor szerzőjük éppen olyan irodalmi értékelés alá esik, mint bármely más tudományos munka szerzője, az a körülmény, hogy a munka egyúttal törvényhozási mű, őt az irodalmi elismerés, illetve kritika alól nem vonhatja el. Az ilyen munkáknál a szerző irodalmi értékelése csak akkor marad el, ha az többek közreműködésének terméke olyképen, hogy meg sem állapítható, hogy valakinek tudományos szellemi tevékenysége mennyiben érvényesült megalkotásánál. Közismertű, hogy a polgári perrendtartás nem esik ezen szempont alá. Ez a törvény teljességében *Plósz Sándornak* egyéni alkotása. Ebben a műben az ő évtizedekre kiterjedő tudományos kutatásai testesültek meg. Mindazok, a kik a törvény megalkotásában közreműködtek: az igazságügyi miniszterium törvényelőkészítő osztálya, az országgyűlés s ennek bizottságai, azt mindig mint *Plósz* leg-sajátabb munkáját tárgyalták. Azok a módosítások, a melyeket rajta tettek, s azok a kiegészítések, a melyekkel azt ellátták, csak alárendeltebb részletkérdésekre vonatkoztak, a törvény elvi alapjai változatlanul maradtak meg, úgy mint azokat *Plósz* lefektette.

Nem szolgálhat a Nagyjutalom odaitélésének akadályául az sem, hogy a polgári perrendtartás mint *Plósz* tudományos tevékenységének gyümölcse nem áll a szerzői törvény oltalma alatt. Az Akadémia, midőn tudományos érdemek elismeréséről van szó, ezt a jogi szempontot nem tolhatja előtérbe, hanem e magasfokú, korszakos tudományos értékkel bíró munkáért a szerzőnek a babért akkor is oda kell ítélnie, ha őt a törvény meg sem védi eredményeinek élvezetében.

És most a bizottságnak át kell térnie a polgári perrendtartásról szóló törvény behatóbb méltatására.

A polgári perrendtartásról szóló 1911: I. t. cz. négy évtizedre terjedő reformmozgalmak befejezője, maga a szerző harmincz esztendeig dolgozott rajta. Tizenhatsz czimből s összesen 792. §-ból áll, a melyhez még a nagyon kimerítő indokolás is járul.

A törvény egész vonalon, minden eljárásban megvalósítja a magyar jogászközönség régi vágyát, a *szóbeliséget* a polgári bíraskodás terén. Nagyjelentőségű reform ez főleg az elsőfokú bíróságok előtti eljárásban, az igazság kiderítésének és a gyors igazságszolgáltatásnak leghatalmasabb eszköze.

A törvény a német és az osztrák perrendre támaszkodik, de azért igazságosan senki sem mondhatja, hogy ezeknek egyszerű receptiója volna. Benne sok önálló, s hozzátehetjük, nagy gyakorlati értékkel bíró eszme kelt életre. Így mindenekelőtt maga a szóbeliség más formában nyert benne megtestesítést, mint a német és az osztrák perrendben. A mi törvényünk ezen két törvény közt mintegy a középutat képviseli. Egészen önálló szabályozást nyert benne az ú. n. perfelvételi caesura is a törvényszéki eljárásban. Ez ugyan megvan az osztrák perrendben is, de itt egészen másképen van keresztülvive, nem oly szerencsésen, mint a mi perrendünkben.

Legjellemzőbb s legszerencsésebb tulajdonsága, a mely őt a német és az osztrák perrend fölé is magasan emeli, az erős bírói pervezetés, abból a czélból, hogy a bíróságnak a polgári perben is minél teljesebben álljon módjában az igazságot kideríteni. A törvény szakít azzal a régi felfogással, hogy a felek a polgári per korlátlan urai, s nem engedi meg a polgári igazságszolgáltatás önkényes elhúzását.

Nagy eszme ez, a melynek megvalósításáért a törvény szerzője nagy lelkesedéssel és erélyvel szállott sikra. E czélból a törvény a bíróságot oly messzemenő hatalommal ruházza fel a peres felekkel szemben, a minőt más törvények neki nem nyújtanak. Ha lesznek a törvény alkalmazásához megfelelő bíróságaink, a gyors és igazságos ítélkezés a polgári perekben igen nagy mértékben megvalósulhat. Egészen új, a külföldi jogokétól merőben elütő elvi felfogás jut benne kifejezésre továbbá a perbeli mulasztás kérdésében is. És sok új eszmét találunk benne a felülvizsgálat szabályozásánál is. Fel kell említenie a bizottságnak a törvény nagy előnye gyanánt, hogy benne, eltérően különösen az osztrák jortól, igen kimerítő szabályozást nyertek a személyállapot (status) perek is. Ezen eljárásokban, a mellett, hogy a törvény igen tág szerepet biztosít a bírói officialitásnak, az egyéni szabadság megvédésére is igen hatályos intézkedések vannak.

A bizottság már fentebb kiemelte, hogy a polgári perrendtartásról szóló törvényben Plósz Sándornak hosszú, több mint négy évtizedre kiterjedő irodalmi buvárkodása jutott kifejezésre. Ha a Tekintetes Akadémia a bizottság javaslata értelmében a Nagyjutalmat Plósz Sándornak ezen törvényért ítéli oda, egyúttal az ő hosszú rendkívül értékes tudományos tevékenységét is jutalmazza vele. És itt a bizottság nem hagyhatja felemlítés

nélkül, hogy ő a legelsők közül való volt, a kik a mai tudományos perjogi irodalmunk alapjait megvetették. A polgári perjog új irányú, szigorúan tudományos művelése a mult század második felében kezdődik, midőn a *polgári perjog közjogi természetét* felismerték. Plósz Sándor a legelsők közé tartozott, a kik a polgári perjogot ebben a szellemben kezdték művelni. Magyar és német nyelven megjelent értekezéseiben, sok tekintetben megelőzve e téren még a német írókat is, nagy elmélyedéssel fejtette ki a kereset közjogi természetét. Későbbi, más tárgyú perjogi értekezéseiben is igen határozottan kidomborodik a polgári pernek közjogi természetéről vallott felfogása. A bizottság nem téveszti el szem elől, hogy a Nagyjuttalom még a legérdemesebb tudósoknak sem ítéltető oda tudományos működéséért általában vagy a megállapított időkorön kívül eső munkáért. A bizottság nem is ezt akarja tenni, hanem csak azt, hogy midőn Plósz Sándornak az 1906—1912. időre eső kiváló jogi alkotásáért javasolja a Nagyjuttalom odaitélését, nem zárkozhatik el Plósz egész tudományos működésének méltatása elől sem, miután ez a megjutalmazandó alkotással elválaszthatlan kapcsolatban áll. A bizottság megvan győződve, hogy a Tek. Akadémia is készséggel fogja méltatni ezt a rendkívül és értékes tudományos működést, midőn javaslatunk értelmében a polgári perrendtartásról szóló törvényért itéli oda Plósz Sándornak a Nagyjuttalmat.

Befejezésül a Nagyjuttalomra vonatkozó javaslatunkat még az Ügyrend 84. §-a szempontjából is kell röviden megokolnunk. Ezen szakasz értelmében az a munka nyeri el a jutalmat, „a mely az illető osztály ítélete alapján a legkitünőbb és egyszerűsmind a tudomány terén jelentékeny haladást tett, vagy a melynek formai tekintetben nagy irodalmi értéke van.” A polgári perrendtartásról szóló törvény ezeknek a követelményeknek teljes mértékben megfelel. Itt különösen csak arra kíván utalni a bizottság, hogy ez a törvény a polgári perjog tudománya terén jelentékeny haladást jelent. Nemcsak a gyakorlatba visz be újabb, czélszerűbb jogelveket, hanem a polgári perjog irodalmát is sok új eszmével gazdagítja. Mint a tapasztalat mutatja, az újabbkori törvénykönyvek általában nagy hatással voltak az illető jogi szakirodalmára. Ezek nyomában mindenütt elmélyedést tapasztalunk az anyag tudományos feldolgozásába, nem szólva arról az élénk irodalmi termelésről, a mely a törvénykönyveket mindenütt kísérni szokta. Különösen kedvező hatást várhatunk a polgári perrendtartásról szóló törvénytől polgári perjogi tudományunk fejlődésére. Ez a törvény a legtudományosabb organikus törvényeink közé tartozik. Rendelkezéseiben mindenütt mélyen átgondolt elvi szempontok rejlenek, a melyek által a törvény kétségkívül nagy lépéssel viszi előbbre perjogi tudományunkat. Magas tudományos

színvonala kétségkívül bő alkalmat fog nyújtani polgári perjogunk további tudományos fejlesztésére is.

Mindezek alapján a bizottság igen beható megfontolás után melegen javasolja, hogy a Nagyjutalmat a polgári perrendtartásról szóló 1911: I. t.-cz.-ért, Plósz Sándornak odaítélni méltóztassék.

III.

Az első mellékjuttalom, a mely a jelen évben odaítélés alá kerül, a *Kautz Gyula-féle mellékjuttalom*.

Az Ügyrend 113. b) §-a szerint néhai Kautz Gyula az Akadémiának volt nagyérdemű r. és ig. tagja és volt másod-elnöke 1906 január elején kelt okmányában 4000 koronát hagyományozott a M. T. Akadémiának, abból a célból, hogy kama-taiból minden harmadik évben valamely közgazdasági vagy állam-tudományi vagy történelem-philosophiai kiválóbb dolgozat, értekezés, essay az ő nevére való hivatkozással a második osztály ítélete alapján megjutalmaztassék. Abban az évben, a melyben a Nagyjuttalom a szóban levő tudományzakokra esik, a Kautz Gyula-féle juttalom annak (első) mellékjuttalma gyanánt szerepel. Az idén ez a juttalom először kerül adományozás alá, ezért történt, hogy a bizottság keletkezését és viszonyát a Nagyjuttalomhoz röviden megvilágította.

A bizottság választása a díj odaítélésénél *dr. Finkey Ferencz* kolozsvári egyetemi tanárnak, az Akadémia I. tagjának „*A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*“ czimű munkájára, illetve ezen munkának 1908-ban eddig megjelent első kötetére esett, a mely „Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története“ alcímet viseli.

A bizottság választása azért esett erre a munkára, mert a szerző e munkájában a jogtudománynak egy idő óta kevésbé, illetőleg csak egy irányban művelt vidékén oly munkával gazdagította irodalmunkat, a mely Pauler Tivadár közjogi előtanának történeti részéhez s Werner Rudolfnak „A bölc. jogtudomány történelme“ czimű művéhez képest jelentékeny haladást jelent, egyben pedig a jogbölcseleti vizsgálódás erősebb fellendülésére is biztos reménnyel kecsegtet.

Annak a nagy gondolatmunkának több ezeréves menetét áttekintve, a mely a jog mibenléte iránti eligazodást kereste, s annak különösen az utóbbi négy évtized alatti termékeit beható vizsgálat alá vetve, szerző az egyoldalú irányzatoktól ment egyetemes szempontok érvényre jutásának útját úgy önmaga, mint mások számára egyengeti.

IV.

A Marczibányi-díjra a bizottság néhai *Raffay Ferencz* volt eperjesi jogakadémiai tanár „A magyar magánjog kézikönyve“ című kétkötetes munkáját, a melyből 1909-ben harmadik és bővített kiadás jelent meg, hozza javaslatba. A munka I. kötete (I—XIV és 1—553 l.) az általános részt, a személy és család-jogot, II. kötete (I—VIII és 1—764 l.) a dologjogot, a kötelmi és öröklési jogot öleli fel.

A két kötet a magyar magánjognak teljes, kimerítő feldolgozása. Raffay munkája tudományos szempontból is nagy nyeresége jogi irodalmunknak. A szerző az irodalom bőséges felhasználásával a fogalmak elemzésére, szabatos és világos meghatározására törekszik. Ezenfelül pedig a jelenlegi magyar jognak rendkívül hű képét is nyújtja, a mi rendkívül nehéz feladat volt, s eléggé nem méltányolható nagy siker, mert magánjogunk túlnyomó része ma még nincs kodifikálva, leginkább csak a bíróságok ítélkezéséből ismerhető meg. Mindezen tulajdonságoknál fogva a szerző munkája egyike a legelterjedtebb magyar magánjogi munkáknak, egyike azon keveseknek, a melyek a gyakorlatban is legbiztosabban és leggyorsabban igazítanak útba.

Wlassics Gyula,

r. és ig. tag, a bizottság elnöke.

Concha Győző,

r. t.

Matlekovics Sándor,

r. t.

György Endre,

l. t.

Magyary Géza,

l. t., biz. előadó.

*

A nagygyűlés az osztály javaslata alapján a nagyjuttalmat *Plósz Sándor* t. tagnak az 1911: I. t.-cikkért, — a Kautz Gyula-féle mellékjuttalmat *Finkey Ferencz* l. tagnak „A jogbölcsészet kifejlődésének története“ (1908) cz. művéért, — a Marczibányi mellékjuttalmat néhai *Raffay Ferencznek* „A magyar magánjog kézikönyve“ cz. két kötetes munkájáért ítélte oda.

II.

Jelentés a Lehr Albert-pályázatról.

A kitűzött pályakérdésre: „Petőfi János vitéz-ének hatása *Arany Toldi-jára*“ tizenkét munka érkezett be. (Akad. Ért. 1912. 539. l.) A bíráló-bizottság tagjai: Beöthy Zsolt r. t., Riedl Frigyes l. t. s a jelentéstevő Tolnai Vilmos l. t.

A pályakérdés olyan feladatot tűzött ki, a melyet irodalomtörténetünk művelői nem egyszer érintettek s a melyről már bizonyos vélemény is kialakult az idők folyamán. Voltaképen két kérdés várt feleletre. Az egyik: valóban döntő hatású volt-e Petőfi János vitéze Arany költői pályájára, első sorban Toldi megírására? A másik: mennyiben mutatható ki a hatás Toldi indítékában és részleteiben? Tehát egy általános kérdés s egy csoport részletkérdés. A beérkezett munkák általában derekas és alapos készültséggel igyekeztek e kérdésekre megfelelni, bár többjén meglátszik, hogy nem egyenlőképen jártasak az irodalomtörténeti kutatás minden ágában s ilyenmő kérdések felfogásában. Hogy teljesen elemi dolgokat mellőzzünk, mint: a szabatos idézést, az irodalmi jelenségek pontos időrendjének szemmel tartását, a meglévő irodalom ismeretét stb., például azt emlíjük meg, hogy némelyik pályázó így fogja fel a kérdést: mivel János vitéznek Toldira való hatását kell kimutatni, ennél fogva mindennek, a mi hasonló, a mi egyezni látszik, feltétlenül János vitézből kell származnia. Így az egyik munka azt állítja, hogy Arany csupán János vitézből ismerkedett meg a természettel, az Alfölddel; mintha Arany sohasem járt volna ott, mintha gulyát, kutat, délibábót, a távolság kékjében lebegő hegyeket soha nem látott volna s a nagy természet festői és hangulati szépségei, költői hatása János vitéz előtt sohasem érintették volna lelkét; mintha már előbb nem írta volna meg Gaál József híres Alföldi képeit s Eötvös a Falu jegyzőjében nem festett volna annyi tiszamelléki képet! — Más teljesen elhanyagolja Arany tárgyi forrását, Ilosvait s ezért még azt is, a mi nyilván belőle való, esetleges egyezés miatt, János vitézből származtatja. — Van, a ki azt állítja, hogy Arany Petőfi nélkül eszébe sem jutott volna Toldit választani hősül s megfélekedzik arról, hogy a Kisfaludy-Társaság pályakérdésében benne van Toldi Miklós is, kinek alakja már különben sem volt ismeretlen Arany előtt. Hogy a Kisfaludy-Társaság pályázatát nem szabad elhanyagolnunk, legjobban az Elveszett Alkotmány bizonyítja, melynek elkészültét szintén pályázat siettette s a mely időrendben János vitéz és Toldi közé ékelődik. A népiességet, mint irodalmi elvet, sem éppen Petőfitől tanulta Arany, mert kétségtelen, hogy Arany ismerte az akkoriban széltere tárgyalt kérdéseket, a melyek kivált a Kisfaludy-Társaságban jutottak kifejezésre: Mi a nemzetiség és a népiesség? A népdal és a népiesség . . . stb.; ezek a kérdések akkor úgyszólván a levegőben röpdöstek és János vitéz mintegy már felelet az 1844-iki pályakérdésre: Milyen legyen a korszerű eposz? A Lehr-féle pályatételnek kérdése tehát voltaképen az: hogyan hatott Petőfi János vitéze a többi korabeli tényezők közt, velük együtt, vagy rajtuk kívül Toldi keletkezé-

sére? János vitézt a korabeli hatásforrások egyikének véve, milyen e hatás minősége és mennyisége? Az általános hatáson kívül melyek azok a részletek, melyek János vitézre utalnak? stb. Ősmerve Aranynak bizonyos hatások iránt fogékony, mások előtt elzárkózó egyéniségét, irodalmi hitvallását, költői teremtő lelkét, sem azt nem fogjuk mondhatni, hogy Petőfi nem volt hatással reá, de azt sem, hogy Aranyt, mint költőt, egyesegyedül Petőfi-nek köszönhetjük.

Ezek a fejtegetések azonban túllépnek bírálatunk korlátain s ezért maguknak a munkáknak méltatására térünk át.

Mellőzzük azokat a pályamunkákat, melyek vagy jóakarató igyekezettel iparkodnak a kérdéshez férni, de jobbfejta iskolai dolgozatnál tovább nem vitték, vagy — sajnos, ilyen is akadt — hetyke, sőt durva hanggal és felületes szelességgel „tárgyalja le“ ezt a legkomolyabb elmélyedést kívánó feladatot. A bíráló bizottság négy munkát talált olyannak, mely külön megítélés tárgyául szolgálhat.

A 2. számú (jeligéje: „Komoly munka“) valóban megfelelő jeligéjének. Szinte bámulatos szorgalommal összehordja a Petőfi-és Arany-irodalom minden adatát, sorról sorra, szóról szóra összehasonlítja a két költeményt — miben neki, meg a többinek is jóformán kész anyaggal szolgáltak Lehr Albert könyvei — s aztán az adatokat a legkülönfélébb szempontok szerint csoportosítja, igyekszik a kérdésre megfelelni. A részletkutatásnak valószínű példaképe lehetne e dolgozat, ha éppen a sok részlet miatt nem válnék úgyszólván rövidlátóvá, ha az adatok tengerében nem vesztené el a tájékozódást. Hiányzik belőle az adatok jelentőségének mérlegelésében a biztos ítélet; a költői alkotás folyamatának mélyebb lélektani ismerete; a gondolatfűzés szükségszerű következetessége, mely logikátlanságba is viszi. Ez már a fejezetek egymásutánjában is nyilvánul s szinte látszik a munkán, hogyan készültek részei az adatok csoportjainak kellő belső kapcsolata nélkül való feldolgozásából. Ezek nem egymásra épített falak, hanem az építés helyszínén szerte heverő kövek, melyek még várnak az építőművész tervére s a munkások kezére. Az eredmény, a melyre a szerző a munka részleteiben jut, az, hogy Toldi kívül-belül, szinte minden vonásában és sajátosságában János vitéznek köszöni létét. Az ember hajlandó volna Toldit Petőfi művei közé sorozni, annyira már nem Aranyé. A szerző maga is érzi kissé ezt az egyoldalúságot, de sajnos, már csak a befejezésben. Nagyok tehát a munka belső fogyatkozásai, az anyaggyűjtés szorgalma azonban olyan rendkívüli, hogy ebben egyik pályázó sem ér nyomába.

Az 1. számú („Láng gyúlt a láng gerjelménél“ jeligéjű) munka már föléje emelkedik az adatoknak, mérlegeli értéküket,

helyesebben állítja egymás mellé a két költőt, a nélkül, hogy egymásnak alárendelné őket. Főgondja a János vitéz és Toldi keletkezésének története, hogy belőle, mint biztos alaphoz fejtesse ki a két költeménynek egymáshoz való viszonyát. Gondosan igyekszik elválasztani Petőfi hatását attól, a mi a korabeli irodalmi körülményeknél fogva egyképen hathatott mind a két költőre. A forrásokat eléggé ismeri és ki is használja, de nem fordít kellő gondot az adatok logikai és időbeli rendjére s azért következtetéseinek belső rendje is fel-felbomlik, elejtven a sornak egy-egy lánczszemét, kénytelen később visszatérni rá. A szerzőt inkább érdekli Petőfinek általános hatása s az előzmények, mint magának a két költeménynek részletes egybevetése, melyet talán Lehr Albert könyveivel már befejezettek vél. Az eredményeknek kimondásában kissé határozatlan; inkább a már kimondott véleményeket idézi és ismétli megokolásukkal együtt, úgy hogy a dolgozat körül ott állanak még az épület állványfái, de eltakarják magát a mögöttük talán készen álló épületet. Egészben véve azonban gondosan, kellő mérséklettel és ízléssel írt dolgozat.

A 4. számú („Hol is tehetél szert ennyi jóra“ stb. jeligéjű) munka valamennyi közt a legmódszeresebb philologiai dolgozat. Igaz ugyan, hogy a két költeményről és viszonyokról szóló irodalmat külön nem tárgyalja — s ez részben hiány is, mert az e nemű munkákban mindig vissza kell pillantani arra, a mit már e tárgyban végeztek; ismeri őket, de látszólag mellőzi, hogy mintegy teljesen elfogulatlanul csak a két költeménnyel foglalkozzék, keletkezésük külső és belső tényezőiből, tárgyak, személyek, cselekvényük, előadásbeli s minden egyéb sajátáguk pontos és szigorú egybevetéséből állapítsa meg a maga jól megokolt véleményét. Közben mindig szemmel tartja Arany tárgyi főforrását, Ilosvait is s ezért nem esik abba a hibába, mint több pályázó társa, hogy János vitéznek tulajdonítsa azt is, a mi nyilván Ilosvaiból való. Az összehasonlítás sohasem egyoldalú, tudniillik nemcsak az egyezéseket mutatja ki, hanem a különbségeket is s evvel megint szilárd alapot vet ítéletének. Az egyezéseket sem minősíti azonnal átvételeknek, hanem elválasztja az esetlegetest a bizonyostól s aztán azt vizsgálja, milyen új vonatkozásuk és jelentőségük van az átvételnek mondható elemeknek Toldiban. Eképpen biztos módszerrel, lépésről lépésre arra a megállapodásra jut, hogy János vitéz általánosságban, irányával, felfogásával hatott Toldi keletkezésére, hogy megjelenése bátorítólag serkentette Aranyt (ez már Gyulai véleménye is volt), de az a hatás a cselekvény felépítésében, a jellemzésben, az előadás több sajátágában s az egyes apróbb részletekben nem jelentékeny. Találunk a dolgozatban nem egy helyes megfigyelést s

szépen megírt fejezetet is (pl. az események előkészítése, 46—47. lap).

Egészen más természetű a 12. számú („Együtt járunk így mindörökké“ jeligéjű) pályamunka. Az előttünk fekvő dolgozatban szinte teljesen mellőzi philologiai kutatásának bemutatását s mintha ezt már megtette volna, az egyezések és különbségek eredményeit egynéhány pontba gyűjtve essay-szerűen adja elő. Az igazi határt ő is csak a háborításban, iránymutatásban látja; néhány helyzetben, a cselekmény egy-két fordulatában, a hősök lelki állapotának némely rajzában találkozik ugyan a két költemény, de íróik alapjukban különböző lelki alkata rányomta bélyegét művükre. Ezt a különbséget érzi meg szerzőnk leginkább s ez alkalmat ad neki, hogy néhány igen finom, igazi mértétsből fakadó megjegyzést tegyen. Az egyiket, mely a két költemény hangjára vonatkozik, különösen ki kell emelnünk: „Kétségtelen hatással volt János vitéz Toldinak a hangjára is. A feszes, ünnepélyes hang helyett a mesemondó közvetlenségét szólaltatta meg. Bizonyos, hogy a János vitéz hangja lágyabb, petőfies kedvességgel teljes, de viszont Aranyé meg átérzettséggel, bizonyos meghatott hévvel teljesebb, főként szomorúbb részleteiben. Petőfi hangjából folyton ki-kicseng játszi iróniája, melylyel a meséjén ájtatosan csüggyő közönsége felett lebeg; Aranyánál ezt a tárgy természete szerint hiába keressük. Ő hisz abban, a mit elmond s nagy költőtársa iróniájának játszóságát legfeljebb az a sajtóságos illusio pótolja, melylyel Toldi kalandjait folyton nehezebbeknek igyekszik feltüntetni, holott valójában folyton könnyebbek lesznek s csak az egyre erősebben ébredő ambitio miatt válnak nehezebbekké.“ (22. l.) A dolgozatot az önálló gondolkodásra valló részletek teszi értékessé, bár egy-egy megjegyzése nem állja ki a kritikát, például: Toldiba csak erőltetve lehetne demokratikus czélzatot belemagyarázni (13. l.), viszont János vitéz nem megy keresztül azon az erkölcsi fejlődésen, melyen Miklós (14. l.). A szóismétléssel egybefűzött sorokat Arany épp úgy vehette a népköltészetből, mint Petőfi (24. l.). Egészenében véve a dolgozat nem teljes, a részletes összehasonlításra nézve szinte teljesen Lehr Albertre utal bennünket, de ennek fejében kárpótol a költőiség lényegébe mélyebben behatólag fejtetésekkel.

A bírálók egyhangúan a következő megállapodásra jutottak: említettessék dicsérettel a 2. számú mű (jeligéje: „Komoly munka“) nagy szorgalmáért, valamint az 1. számú mű (jeligéje: „Láng gyúlt a láng gerjelménél“) gondosságáért, mérsékelt ítéletéért és izléseért. A 4. számú (jeligéje: „Hol is tettél szert annyi jóra . . .“) s a 12. számú (jeligéje: „Együtt járunk így mindörökké“) pályaművek közt a bíráló bizottság nem akart

különbséget tenni; az egyik módszeres képzettségű philologusra vall, a másik finom essayistát ígér s így egymásnak mintegy kiegészítői. Ezért a bírálók javaslata: osztassék meg a pályadíj egyenlőképen a 4. és 12. számú dolgozatok közt, mert hiszen nem anyagi jutalomról van szó, hanem az Akadémia koszorújáról, melyre mind a kettőt egyképen érdemeseknek tartjuk.

Ajánljuk javaslatunk elfogadását.

Riedl Frigyes l. t. Beöthy Zsolt r. t. Tolnai Vilmos l. t. előadó.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatának módosításával a jutalmat a 4. sz. „Hol is tettél szert annyi jóra“ jeligéjű és a 12. sz. „Együtt járunk így mindörökké“ jeligéjű pályamunkáknak külön-külön megszavazta, dícsérettel kitüntetve a 2. sz. (jeligéje: „Komoly munka“) és az 1. sz. (jeligéje: „Láng gyült a láng gerjedelménél“) pályamunkákat. A megjutalmazott munkák szerzői: dr. Nagy Sándor főgymnasiai tanár Szászvároson és dr. Kéki Lajos főgymn. tanár Budapesten.

III.

Jelentés a Marczibányi-pályázatról.

Az idei Marczibányi-pályázatra („Valamely fejezet a magyar összehasonlító mondattanból“) három pályamű érkezett be.

A 3. számú pályamű (jeligéje: „Vasi paizs“) szerzője a *mondattan* szót, véletlenül vagy készakarva, *monda-tannak* értette, s „Új Atlanti tñn-poema“ cz. „regőző világ-époszából“ küldött be egy fejezetet. Nem érdemi meg, hogy bővebben foglalkozzunk vele; elég szomorú, hogy a tudákos etymologizáló phantasták faja nálunk még mindig nem veszett ki.

Viszont örömmel állapíthatjuk meg, hogy a másik két pályamunka értékes adalék a fgr. összehasonlító mondattanhoz; tudományszakukban otthonos, biztos módszerű kutatók munkája.

A 2. számú „Budenz“ jeligéjű pályamunka szerzője azon fgr. lativusi szerkezeteket tárgyalja, a melyeket az idg. nyelvekben locativusi viszony szokott kifejezni (pl. finn *jäüüä kotiin*, *kuolla veteen* ~ ném. *zu hause bleiben*, *im wasser sterben*). A tárgy nem új; már Budenz (NyK. III, 453) és Simonyi (MHat. I, 41) megemlíti, hogy a finnugorságban a *hagy*, *marad*, *hal* stb. igék lativussal járnak, s a külföldiek közül Misteli e szerkezetek lélektani magyarázatát is megkisértette. Mindamellet a szerző nagy érdeme, hogy az idetartozó igéket szinte teljes számmal összegyűjtötte, ügyesen csoportosította, s valamennyi fgr. nyelvre kiterjedő gazdag példagyűjteményével e szerkezet ősi fgr. voltát kétségtelenné tette.

Hiánya a pályamunkának, hogy a szerző az egyes fgr. nyelvek lativusi szerkezeteire vonatkozó irodalmat nem idézi, nem

használta fel (lapp: Wiklund, Läröbok i lapska språket, p. 96; finn: Setälä, Lauseopillinen tutkimus Koillissatakunnan kansankielestä, Suomi, III, 16:57; Cannelin, Suomi, III, 2:86; Kanisto: Län-tisen etelä-Hämeen kielimurteesta, Suomi, II, 20:110, 128; Sjögrén, Livische gramm. 259; elkerülte figyelmét Petersen rendszertelen, de rendkívül gazdag és használható mondattani példagyűjteménye, Suomi, II, 18:94—112; P. példái ugyancsak a népköltési gyűjteményekből valók); mordvin: Wiedemann: Gramm. der Ersamordwinischen Sprache, p. 37; Steuer, NyK. XXII, 467; zürjén: Wiedemann, Syrj. gramm. p. 121.) Legmóshabban bánt a szerző a magyar anyaggal; kevés példát idéz, sokszor csak egyet v. kettőt (l. p. 27, 45, 62 stb.; a 69. laphoz megjegyzendő, hogy a magyarban is van *be-téved az erdőbe* CzF., mindenestre feltűnő, hogy a m. *tévednek* etymonja szerint is megfelelő vog. *tipi, tapi* locativussal jár, vö. Kl. *woānit kwān tips* VNyjr. 119, K. *vuor-kiwrt kwāt-tapsan* u. o. 211); példái túlnyomó részben a NySz.-ből valók. Pedig érdekes lett volna megfigyelni, hogy a nyelvemlékek kora óta az *oda hagy, oda terem*-féle szerkezeteket hogyan szorítják ki lassankint az *ott hagy, ott terem*-féle szerkezetek. Ugyanez áll a finnre is; legalább egy finn nyelvemlék (pl. Mon. linguae Fennicae I.) feldolgozása ebből a szempontból nem ártott volna.

A szerző idézetei pontosak és megbízhatók (a 17. l.: *salahan* e. h. *sotahan*, *menetähän* e. h. *menetetähän*; 24. l., *on* e. h. *oi*; 36. l.: *niihinkü* e. h. *mihinkä*; 51. l.: Kal. LIII. e. h. Kal. LXIII.; *siunantui* e. k. *siunautui*; 55. l.: *kultelehen* e. h. *kultalehen*; *kén* e. h. *kin*; 65. l.: *monsiameni* e. h. *morsiameni*; 74. l.: *käkään* e. h. *häkään*; 83. l.: *metsen* e. h. *metsän* inkább csak a másoló hibái lesznek); a finn példamondatok fordítása általában helyes (v. ö. mégis 16. l.: *jauhonsa veteen hajotti*, helyesen: lisztjét a vízbe szórta; 27. l.: *jäi siihen elämään kuninkaan kotiin*, helyesen: ott maradt (élni) a király házában; „életben marad“ = *jäädä eloon*).

Az 1. számú pályamunka (216 negyedrétlap; jeligéje: Mondatban él a szó) „A fgr. jelzés szerkezetekkel“ foglalkozik. A szerző 8 fejezetben tárgyalja a fgr. főnévi jelző legjellemzőbb sajátosságait: az 1. fejezetben a főnév jelzői használatának fontos jelentéstani eredményét; a főnevek melléknévvé válását; a 2—4. fejezetekben a *János bátyám, apámuram, Budapest város* ~ *városa*-féle szerkezeteket; az 5.-ben a személynév és a vezetéknev sorrendjét és keletkezését vizsgálja; a 6—8. fejezet tárgya: az anyagnév és mértékjelölő főnév mint jelző, a jelzős főnév mint jelző. Végre a 9. fejezet a határozó jelzői szerepével foglalkozik.

A szerző a fgr. összehasonlító mondattant értékes, új s szinte végleges alakban kidolgozott fejezettel gyarapította; egyez-

tetései meggyőzők, fejtegetései világosak. A magyar nyelvre vonatkozó megjegyzései éles megfigyelő tehetségre s a magyar nyelvtörténet alapos ismeretére vallanak.

Hiánya a pályamunkának, hogy a lp. és a finn nyelvre nem terjeszkedik ki; pedig a finn *poikalapsi, poika-karhu, nais-ihminen, kulta-sormus*-féle szerkezetek vizsgálata sok tanulsággal járt volna, annál is inkább, mert a finnben is alkalma lett volna a szerzőnek e szerkezetek nyelvtörténeti fejlődését figyelemmel kíséreni. Idézetei általában pontosak; egy-két hiba azonban mégis akad (v. ö. pl. a 100—101. l.: *janteuw* e. h. *jānteuw*; *χūri* e. h. *khūri*; *kin* e. h. *kin*; *ānt* e. h. *ānt*; *tāsēm* e. h. *tāsēm* stb.).

Az ismertetett pályamunkák jelességeit és hibáit, hiányait mérlegelvén, a bírálók egyhangúlag azt ajánlják, hogy a T. Akadémia a Marczibányi-díjat az 1. számú pályamű (jeligéje: „Mondatban él a szó“) szerzőjének ítélje oda, a 2. számú, „Budenz“ jeligéjű pályamű szerzőjét pedig dicséretével tüntesse ki.

Gombocz Zoltán,
l. tag, előadó.

Simonyi Zsigmond,
r. tag.

Munkácsi Bernát, r. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a jutalmat az 1. sz. „Mondatban él a szó“ jeligéjű pályamunkának ítéli oda, a 2. sz. „Budenz“ jeligéjű dolgozatot pedig dicsérettel tünteti ki.

A felbontott jeligés levél szerint a jutalmazott munka szerzője *dr. Kertész Manó* budapesti tanár.

IV.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A kiküldött bizottság (Asbóth Oszkár, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József r. tt., Melich János, Petz Gedeon l. tt.) az idei Sámuel-díjjal való kitüntetésre *Beke Ödön* dr. gymn. tanárt ajánlja két értekezéseiért: „A votják és a zürjén prolativusról“ (Nyelvtud. Közl.) és „Összetétel-egyezések“ (M. Nyelvőr; bővebben német nyelven a Keleti Szemlében). Az első értekezésben megfejt a titokszerű *-ti*-ragos esetet, melyet eddig nem tudtak hová tenni Magyarázatát szerencsés tapintattal megtalálja a prolativusi helyviszonynak ablativussal való kifejezésében, melyet valamennyi rokon nyelvben, még a magyarban is kimutat s így (egyúttal hangtani bizonyítással is) arra az eredményre jut, hogy a *-ti* rag azonos a finnugor *-t-* abl. raggal. A másik értekezésében összeállítja a finnugor nyelveknek szó szerint egyező összetételeit s így becses és legnagyobbbrészt új adalékot nyújt a

magyar nyelvhasznításhoz. Mind a két értekezésben igen leleményes s emellett kritikával dolgozó kutatónak bizonyul; tanulmányai valamennyi finnugor nyelv anyagának úgyszólván teljes ismeretéről tanuskodnak.

Az 1912. év különben is sok fiatal magyar és összehasonlító nyelvész értékes értekezéseit hozta. Dicsérettel említhetjük *Németh Gyula* tanulmányát: „Egy mongol-török hangtörvény“ (Nyelvtud. Közlem.), különösen azért, mert e nyelvekben ritka tájékozottságról tanuskodik. Dicséretet érdemel továbbá *Pais Dezső* „Színt jelentő melléknevek lappangó kicsinyítői“ cz. értekezéséért (M. Nyelv.), a melyben biztos nyelvtörténeti módszerrel több eddig megfejtetlen helynévnek és más szónak kimutatja az eredetét; *Fuchs Dávid Ráfael* egy zürjén-votják képzőről szóló értekezéséért (Keleti Szemle), melyben szakavatottan bizonyítja egy képzőnek névragból való fejlődését; *Thienemann Tivadar* a német és magyar nyelvújító törekvésekről (Phil. Közl.) és a longobard szókról (Nyelvtud.) írt tanulmányaiért; *Kara Ferencz* az osztják és *Medveczky Károly* a votják szóképzés rendszeres és kimerítő tárgyalásáért.

Simonyi Zsigmond r. t. előadó.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatát egész terjedelmében elfogadta és a jutalmat *Beke Ödön* gymn. tanárnak ítélte oda.

V.

Jelentés a Bezerédj-pályázatról.

A Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására kitűzött nyílt pályázatra 1912 szeptember 30-ig két pályamű küldetett az Akadémiához.

Az 1. számú dolgozatnak szerzője dr. Szabó Mózes tanár úr igen részletes és alapos tanulmányra valló tervrajzot közöl. Ez a tervrajz széleskörű és kiterjed a lényeges mozzanatokra. De az ilyen tervrajz értékét csak akkor állapíthatjuk meg kellően, ha az író teljesen kidolgozza munkáját. A vázlatos tervrajz csupán szorgalmát és tájékozottságát bizonyítja. A próbafejezetekből kell megítélnünk a szerző hivatottságát a feladat megoldására. Már pedig e fejezetek nem sikerültek, noha bennök is feltűnnek a szorgalom és tájékozottság jelei. De a szerzőnek felfogásában nincs elég önállóság, előadása sem nevezhető szabatosnak és tartalmasnak. Például az 1825—27-ki országgyűlésről így szól: „Láttuk az 1825—27-ki országgyűlés mint ingatja meg a bécsi állampolitikát, hogyan törte meg annak kényuralmi elveit, örvend is megmentett rendi alkotmányának s

még görcösebben öleli magához halálos veszélytől féltett öreg gyermekét: „nemesi kiváltságait“. Az első mondatban a helyzetrajz hibás. Mert a „kényuralmi elveket“ nem az 1825—27-ki országgyűlés törte meg. Ha más okok már előbb nem okoznak változást, az országgyűlés nem is gyűlt volna egybe. A második mondatban a történeti fejtegetést kétes értékű elmésség pótolja. A jobbágy állapotának rajza a 40. lapon inkább hasonlít szónoklathoz, semmint történeti kutatáson alapuló leíráshoz. Az ilyen fordulat: „a jobbágyot szorítja az úri adó ezer módon raffinált neme“, nagyon kevés bizalmat ébreszt a szerző történetírói objektivitása iránt. Hiszen a múlt század elejéről van szó; pontosan meg lehet állapítani, hogy mi volt a jobbágy terhe abban az időben. A 42. lapon azt írja szerzőnk, hogy a „kolerától erőre kapott kolerikus népszennvedély Zemplén és Sárosmegyében is 8000 paraszt kezébe adott kapát“ és Nagy Sándor: A jobbágyság története Magyarországon című művére hivatkozik. Különös, hogy a szerző ilyen élcezzel akarja kárpótolni a történeti értékű fejtegetés elmaradásáért. S még különösebb, hogy nem hivatkozik Ballagi Gézára, ki könyveiben azt a lázadást részletesen ismertette.

Különös az is, hogy szerző a források jegyzékébe Durny világtörténetét is felveszi.

Szóval, mi elismerjük ugyan a szerző jó igyekezetét és nem tudjuk tervrajza egyes részleteinek használhatóságát, de nem merjük a M. T. Akadémiának ajánlani a szerző megbízását a munka megírásával, mert attól tartunk, hogy a szerzőt is keletlen csalódás éri, ha kész munkája nem kapja meg a jutalmat és a M. T. Akadémiát is terheli fogjuk czéltalan bírálgatással.

A 2. számú pályamunkát dr. Hollósy István írta, a m. k. kereskedelmi múzeum h. könyvtárnoka. Dr. Hollósy úr Bezerédj „élettörténetét“ azért becsüli nagyon, mert „az embercultus eszméjét az ő lelke világítja meg legfényesebben a magyar nemzet előtt“. A mutatóvornak beküldött fejezetben szerző az embercultus eszméjének történetével foglalkozik. Szívesen elismerjük a szerző nemes lelkésedését — Bezerédj jelentősége és az emberiség ügye iránt. De a benyújtott fejezet történetphilosophiai elmékedések körében mozog s így nem világosít fel bennünket arról, hogy a szerző megírhatná-e a kívánt sikerrel Bezerédj életrajzát.

A pályázatot tehát eredménytelennek kell mondanunk. De mivel ez a feladat már zárt pályázatra többször ki volt tűzve s a nyílt pályázatok útján nem sikerült annak megoldását előmozdítanunk, oly indítvánnyal lépünk a M. Tud. Akadémia elé, melynek elfogadása a kívánt czélnak elérését igen valószínűvé tenné. Indítványozzuk ugyanis, hogy bizza meg a M. T. Aka-

démia dr. Gárdonyi Albert székesfővárosi könyvtárnok urat Bezerédj István élet- és jellemrajza megírásával. Gárdonyi sokat foglalkozott magyar gazdasági történettel, különösen a jobbágyság történetével. Alaposan képzett történettudós, ügyes és művelt író, ki szívesen vállalkoznék e feladatra. Vele együtt Bodnár István szekszárdi főszerkesztő úrnak megbízatása is kívánatos, mert ő meg már régen sikerrel foglalkozik a Bezerédj Istvánra vonatkozó életrajzi adatok gyűjtésével s tudomásunk szerint ő is hajlandó vállalkozni és szintén ügyes író. Maga a pályadij adományozója Bezerédj Pál V. b. t. t. úr is ajánlja őt. Bizonyos, hogy egészben hasznos munkát végeznének és valószínűnek tartjuk, hogy munkájuk jutalmazható is lesz. Ezért kérjük a M. T. Akadémiát, hogy bízza meg dr. Gárdonyi Albert és Bodnár István urakat Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírásával és szólítsa fel őket, hogy a kész munkát legkésőbb 1914 december 31-ikéig adják be az Akadémiának.

Budapest, 1913 márczius 23-án.

Gaal Jenő,
r. tag.

Angyal Dávid,
l. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára *Bodnár István* szekszárdi főszerkesztőt *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi könyvtárnokkal együtt bízta meg a munka megírásával.

VI.

Jelentés a Hadtörténelmi Bizottság pályázatáról

Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig cz. s a m. kir. honvédelmi miniszter által adományozott 100 arannyal jutalmazandó pályakérdésre beérkezett két pályamű közül az 1-ső számú és „*Hadúr*“ jellegű pályamű gépirással írva 276 ívrétalakú lapra terjed. Szerző semminemű más irodalmi forrást nem használ és nem idéz, hanem munkája címlapján megjegyzi, hogy műve *Wrede*: „Geschichte der k. u. k. Wehrmacht“ című műve nyomán készült. A cs. és kir. Kriegs-Archiv által kiadott: *Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts* további címet viselő és 1898-tól kezdve folytatólag négy kötetben megjelent s báró *Wrede* Alfonz által írott munka a pályaművel összehasonlítván, kitünt, hogy az ezen nagy mű egyes részeinek szószerinti s gyakran az érthetlenségig rossz fordítása; *miért is az a jutalomban már csak azon oknál fogva sem részesíthető*, mert a pályázat feltételei önálló, abszolút becsű művet és nem

fordítást kívánnak. Csakis sajnálni lehet szerző czéltalan nagy munkáját.

A 2-ik számú: „*Sans Phrase*“ című pályamű ugyancsak gépirással írott 342 ivrétű lap terjedelmű. A kérdést történetírói felfogással tárgyaló értékes munka. Ámbár vezérfonal gyanánt ő is *Wrede* munkájára támaszkodik, mindamellett bőven értékesíti úgy a külföldi, mint az osztrák és a hazai irodalom főműveit is. Önálló forrástanulmányokat azonban nem végzett, túlnyomóan *Wrede* hatása alatt áll s nem ismeri teljesen e kérdés hazai irodalmát. Innen magyarázható azután, hogy bevezető fejezetének 11-ik lapján bejelenti, hogy „előre megállapíthatom, miszerint az állandó hadsereg története nem lesz magyar hadtörténclem“.

Erre a nézetre a szerző csak azért jutott, mert a kérdésnek tisztán magyar vonatkozásait nem ismeri s mert nem ismerte fel, hogy a pályakérdés egyik feladata éppen ennek a vonatkozásnak kimutatása. Kimutatása annak, hogy a magyarság az állandó hadsereg fokozatos fejlődésénél miként és mily arányban vett részt és folyt be.

Erre vonatkozólag pedig az adatok, főleg a hazai levéltárakból s a magyar történelmi irodalomból meríthetők.

Például *Wrede* nyomán néhány szóval megemlékezik a horvát karabélyos lovasságról, de nem tudja, hogy erről a csapatnemről dr. *Ballagi Aladár* külön munkát írt.

Ugyanígy jár Buda 1686-iki ostromának tárgyalásánál, a hol nem használja *Károlyi Árpádnak* erről az ostromról írott monographiáját.

A hadsereg szervezet és szolgálati szabályzat fokozatos fejlődésének tárgyalásánál nem vet ügyet a magyar ezredek külön szabályzataira és a magyar vezényszóra, jöllehet a „Had-történelmi Közlemények“ két év óta folytatólagosan közli 1722-ből a magyar huszárság ilyen hadi szabályzatait.

A felszerelés és egyenruházat kérdésénél helyesen utal ugyan a bécsi Heeres-Museum-ra és a Kriegs-Archiv-ra, — azonban tudnia kellene, hogy éppen a magyar csapatok és a magyar ezredek felszerelése a leggazdagabban az 1896-iki ezredés országos kiállításon voltak egybegyűjtve s ez alkalomból irodalmilag is feldolgoztattak s hogy másrészt a magyar katonai viselet és egyenruházat a gazdag hazai viselettörténelmi irodalomból teljesen rekonstruálható.

Nincsen eléggé kidomborítva a szurony első alkalmazásának nagy jelentősége állandó hadseregünkben.

Nem áll, hogy műszaki és hadmérnöki karunk jelentéktelen lett volna, mert ellenkezőleg ezen korban a török háborúk és a Rákóczi szabadságharcz idejében épül, vagy alakittatik át, leg-

inkább Vauban rendszerében számos hazai várunk, s az ott működött kiváló hadi mérnökök egész sora névleg ismeretes.

Mindezen hiányai a pályaműnek pótlandók lennének és könnyen pótolhatók is.

Miután másrészt a pályamű nagy előnyei, hogy a kérdés egész anyagát rendszeresen felöleli és tárgyalja s így világos áttekintést nyújt, a fő kútforrásokat értékesíti s irálya érthető világos; — a pályadíj szerzőnek oly kikötéssel odaitélandó lenne, hogy művét a fentiek értelmében egészítse ki.

Budapesten, 1912 november 10-én.

Dr. Szendrei János.

Horváth Jenő, altábornagy.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a jutalmat a 2. sz. „Sans phrase“ jeligéjű pályamunka szerzőjének ítélte oda, oly kikötéssel, hogy művét a bíráló értelmében egészítse ki.

A felbontott jeligés levél szerint a jutalmazott munka szerzője *Tiszaujhelyi Ujhelyi Péter* vezérkarhoz beosztott százados Budapesten.

VII.

Jelentés az 1910—1911. évi Sztrokay-jutalomról.

A M. Tud. Akadémia II. osztálya 1912. évi október hó 14-én tartott zárt ülésében megbizta alulírottakat, hogy az 1911—12-ik évben megjelent jog- és államtudományi művek legjobbjának a Sztrokay-jutalom odaitélése tárgyában bíráló jelentést és ennek alapján indokolt jelentést tegyenek (Akad. Ért. 1912 nov. 594. l.).

Alulírottak mindenekelőtt megállapítani kívánják, hogy az osztályülésnek e megbízása eltér úgy a II. osztálynak az 1912. évi nagygyűlés elé terjesztett javaslatától, mint a nagygyűlés vonatkozó határozatától, mely utóbbi szerint: a Sztrokay-jutalom az utolsó két évben (1910—1911-ben) megjelent jog- és államtudományi művek legjobbjának jutalmazására fordítandó (Akad. Ért. 1912 május, 313. l. és 1912 június-július, 416. l.).

Részünkről abban a véleményben vagyunk, hogy a II. osztály megbízásával szemben minket a nagygyűlés határozata kötelez s így magát a megbízást alakilag ugyan érvényesnek, de kereteit tekintőleg annyiban helyesbítendőnek tartottuk, hogy a Sztrokay-jutalom kiadása tárgyában előterjesztendő javaslatunknál nem az 1911. és 1912., hanem az 1910. és 1911. években megjelent jog- és államtudományi műveket vettük alapul.

Midőn ez állásfoglalásunknak a II. osztály és a nagygyűlés részéről leendő helyeslő tudomásulvételét kérjük, szükségesnek tartjuk kiemelni még azt az általunk követett irányító elvet is,

mely szerint arra való tekintettel, hogy a társadalom-gazdaságtan a jog- és államtudományok köréből immár teljesen kivált s önálló tudányszakká fejlődött, a melynek körében megjelent művek jutalmazására többrendbeli jutalomtétel áll rendelkezésünkre: a Sztrokay-jutalom kiadásánál csak a legszorosabb értelemben vett jog- és államtudományi művek, tehát főleg az egyéni és közületi életet jogi vagy politikai szempontból tárgyaló és önálló becsű munkák jöhetnek figyelembe.

Szemlét tartva a többször említett két évben megjelent aránylag nagyszámú munkák felett, az első jelenség, mit megállapítunk, az, hogy jelentékenyen több mű jelent meg ez időszakban a szorosan vett jogtudományok, mint az államtudományok körében; ha azonban az előbbieik számából leütjük a bár nagy szorgalommal kidolgozott, de merőben gyakorlati célokat szolgáló, egyébként becses, de mégsem tudományos munkákat, a két csoport között észlelhető mennyiségi különbség kisebbedik.

Nem tartjuk feladatunkkal összeegyeztethetőnek az említett körbe eső összes művekkel bírálati szempontból foglalkozni annál kevésbé, mert *a be nem küldött művek* szerzői nyilván annyit mindenestre igényelhetnek, hogy dolgozataikról, vagyis inkább azok hibáiról az Akadémia véleményét *ne nyilvánítsa*; különben is „utólagos jutalmazás“-ról (a M. Tud. Akadémia Ügyrendje 136. § *b*) pont) lévén szó, melynél a díj „önálló becsű munkának ítéltetik oda“, a mi kötelességünk csak arra szorítkozhatik, hogy a jog- és államtudományok körében megjelent önálló becsű munkát kiemeljük s ha több volna ilyen, ezek közül a „legkitünőbb munka“ jutalmazását indokoltan javaslatba hozzuk.

Az egyéni utánkutatás alapján tudomásunkra jutott s áttanulmányozott munkák közül, eltekintve azoktól a rendszeres kézi könyvektől, melyek a jelzett két év alatt ismételt kiadásban jelentek meg, önálló becsűeknek találtuk a következő — betűrendbe foglalt — szerzők műveit:

Almási Antal: A dologi forgalom.

Bernolák Nándor: A tévedés tana a büntetőjogban.

Buza László: Államterület és területi felségjog és a miniszterek jogi felelőssége.

Degré Lajos: A jogos védelem az anyagi büntetőjogban.

Ferdinándy Géza: A megyei alkotmányjog tankönyve.

Illés József: Bevezetés a magyar jog történetébe.

Kuncz Ödön: Alaptőke felemelés.

Réz Mihály: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya.

Szászy-Schwarz Gusztáv: Új irányok a magánjogban.

Tomcsányi Móricz: Önkormányzat és decentralisatio.

Tuka Béla: A szabadság.

E munkák közül különösen kettő emelkedik ki a többi fölé, ezek: Szász-Schwarz Gusztáv budapesti egyetemi professornak és Tuka Béla egyetemi magántanár, pécsi joglyceumi tanárnak fentemlített művei.

Szász-Schwarz idézett műve tulajdonképen gyűjteményes munka, mely őt, egyébként szorosan összefüggő dolgozatot tartalmaz; ezeknek egyike-másika ugyan évekkkel ezelőtt már megjelent (így az első egy több, mint negyedszázaddal megelőzőleg tartott jogászegyleti felolvasás, a második ennek 1908-ban adott folytatása), de a közreadott kötetben azok is új köntösben, erős átdolgozásban látnak napvilágot. A magánjogász rendkívül sok problémának megnyugtató megoldását találja Schwarz dolgozatában, melyekben a szerző a magánjogi dogmatikának mintegy módszertanát építi fel. Különösen becses a Régi és új birtoktan című tanulmány, melyben szerző meggyőzően bizonyítja az Ihering által felállított birtok-elmélet igazát. A jogalany kérdéséhez című értekezésével és illetőleg annak előzményeül szolgáló már előbb megjelent munkálatával a jogi személyekről, melyekben a cél-vagyon elméletét tovább fejleszti, Schwarz a külföld magánjogászaival előtt is visszhangot keltett és nagy tekintélyt vívott ki magának.

Ragyogó dialektikával s éles bonczolással mutatja ki a Hölder-Binder-féle elmélet egyoldalúságát és ellentmondást nem tűrő módon bizonyítja felfogásának helyességét, melynek alapeszméje, hogy minden alanyi jog magva a cél. Szerzőnek ez az úgyszólván teljesen eredeti elmélete oly biztossággal van megépítve, hogy annak mestere méltó büszkeségre lett ezúttal a magyar czivilistáknak.

Tuka Béla nagyszabású műve, bármely szempontból tanulmányozzuk is azt, ahhoz a meggyőződéshez juttat, hogy az a mi államtudományi irodalmunkban nemcsak a számottevő, de elsőrangú munkák közé tartozik. Akár azt a részét vizsgáljuk e műnek, melyben szerzőnk sok önállósággal és eredeti felfogással a szabadság fogalmát s annak különböző neveit taglalja, akár abban a részében mélyedünk el, hol az egyéni és közszabadság problémáját részleteiben fejtegeti, mindenkor a széles látókörű, higgadt tudós meggyőző érvelésével találkozunk. Különösen becsesek azok a fejtegetései, melyekben a szabadságnak az alkotmányossággal, demokráciával, önkormányzattal való viszonyát tárgyalja a hol a tulajdon és család intézményeit vizsgálja a szabadság légkörében. Ki kell emelnünk, hogy Tuka Béla nem merőben alkotmánypolitikai nézőpontból foglalkozik tárgyával, hanem annak összes bölcséleti és sociologiai vonatkozásait felöleli, minélfogva alig van politikai kérdés, mit legalább is nem érint, sőt legtöbb esetben meg nem old. Nyelvezete világos gördülékeny, —

kifejezései szabatosak és tömörek; — e külsőségek, melyeknek egyik kiváló ékessége az a magyarság, melylyel szerzőnk ír, a legteljesebb összhangban van a beltartalom értékével.

Nézetünk szerint e két kiemelendő munka között érték szempontjából alig tehető különbség; nehéz is ezeknek ily értelemben való összevetése; ott a jogtudományoknak egyik legkiválóbb művelője előtt hajtjuk meg zászlónkat s évtizedekre visszamenő komoly tanulmányok eredményét élvezzük, — itt az államtudományok lelkes és sokat ígérő öntudatos buvárjának első, de oly munkájával találkozunk, mely megjelenésekor méltán közfelfűtést keltett.

Részünkről egyenlően értékesnek tartjuk mind a két művet s azt ajánljuk a II. osztálynak: méltóztassék az Akadémia nagygyűlése elé azt a javaslatot terjeszteni, hogy:

a Sztrokay-jutalmat ossza meg Szász-Schwarz Gusztáv „Új irányok a magánjogban“ és Tuka Béla „A szabadság“ cz. munkája között.

Budapest, 1913. évi február hó 28-án.

Dr. Angyal Pál,
1. tag.

Dr. Polner Ödön,
1. tag.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatának módosításával az 1910—11. évi Sztrokay-jutalmat *Szász-Schwarz Gusztáv* egyet. tanár „Új irányok a magánjogban“ cz. munkájának ítélte oda.

VIII.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.

Tekintetes Akadémia! Méltóztatott 1911-ben a báró Eötvös József „*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása*“ című művében foglalt állam- és történetbölcseleti rendszer feltűntetését és méltatását célzó pályakérdést másodszer kitűzni.

A kérdés élénk mozgalmat keltett, a pályázati szabályoknak megfelelő időben négy pályamunka érkezett, közöttük kettő tekintélyes külső terjedelemmel.

Az 1. számú „Il y a beaucoup de gens qui discutent très bien...“ jelíggel három nagy negyedrért kötetből áll, I. köt. 220 l., II. köt. 362 l., III. köt. 196 l.

A 2. számú „Sursum corda“ jelíggel 157 negyedrért lapot foglal el.

A 3. számú „Eszméim győzedelme legyen emlékjelem“ jelíggel 438 nagy negyedrért lapon, a 4. szám „A szabadság legfőbb jó jelíggel 188 negyedrért lapon foglalkozik a kérdéssel.

Az első számú, három vaskos kötetre terjedő munkával alulírt bírálók az első pályázatnál már találkoztak. Pályázó először benyújtott munkájára vonatkozó bírálatunknak (L. Akad. Értesítő 257. füz., 1911 május, 233—237. l.) tőle telhetőleg eleget tenni iparkodott, a mennyiben Eötvös munkájának érdemleges méltatása a legvaskosabb, 362 lapra terjedő kötetet betölti, a rendszer egészének feltüntetésére pedig az egész 3. kötet 196 lapját fordítja, s csakis a 220 lapos I. kötetben számol be tudásának forrásairól, a melyekből történelmi, socialis, jogi, politikai, bölcséleti tudását Eötvös megítéléséhez meritette. A kötetnek nagy részét, (147 lapot) foglalja el e bemutatás; a többi Eötvös saját forrásaira és kritikusaiba vonatkozik. Ez által a munkaelosztással elkerülte első kísérletének hibázott aránytalanságát és fáradozásának mondhatni teljességét Eötvös méltatására, rendszerének feltüntetésére összpontosította, a mint ezt a pályakérdés kívánta. Most is maradt ugyan a munkában felesleges rész, a saját forrásairól való számadás. Nem követte e részben eléggé Kazinczynak maga idézte mondását: „Tűzbe felét! Vetem.“ Mit maga is érez, midőn mondja: „A forrástanulmány, előkészület talán így is terjengőnek fog tetszeni.“ Nem értette meg eléggé első bírálatunknak kíméletes szavait, midőn jeleztük, hogy az Akadémia „felteszi a pályázóban azokat az állam- és társadalomtani, azokat a történelmi ismereteket, melyek Eötvös munkájának méltatásához kívántatnak s hogy maga elé tűzött céljához hiányzott a szükséges készlete.“ A bírálók nem kívánták a buzgó, fáradozó pályázót kemény kritikájukkal elriasztani, de minden szakértő megértette, hogy a ki oly forráskészlettel akarja Eötvöst méltatni, mint a minőről pályázó tiszteletreméltó őszinteséggel beszámolt, s a melyet részletesen felsoroltunk, az e céltól igen távol áll.

Erről pályázó újabb bizonyosságot szolgáltatott mostani munkájával, melynek érdemleges része 558 oldalt foglal el. Nem áll sem a történettudomány-, sem a jog- sem az állam- és társadalom, sem a közgazdaságtudomány, sem a bölcsélet azon magaslátán, mely Eötvös méltatásához szükséges.

Maga mondja „közgazdasági, megvallom, fogyatékos ismereteimet kellett első sorban kiegészítenem“ (I. köt. VII. l.) s mégis egész kritikáját arra fekteti, hogy Eötvös munkája sem egyéb, mint a gazdasági liberalismus, a polgáruralom panegyrisé. E részbeni tájékozottságát jellemzi, hogy Eötvös szellemi előzőit ily filiátióban mutatja be: (I. I. k. 172. l.) „Bentham Smith Ádám tanítványa; Benthamé pedig Mill Stuart, a ki Eötvös barátja volt. (L. hozzá intézett levelét Eötvösnek 1869-ből az Uralk. Eszm. megküldése alkalmából.“)

Jogtudományi színvonalát megítélhetjük, ha olvassuk, hogy

a jogbölcseleti méltatáshoz Werner Rudolfnak csupán rövid előadási vezérfonalul készített Jogbölcselettörténetét elégségesnek véli (I. kötet, 153. l.) vagy abból az érveléséből, melylyel Eötvös szabadságfogalmát Vécseynek ugyancsak a római jog *eleméit* közlő tanításával (institutióival) kívánja magyarázni (II. k., 33. lap.).

Történelmi színvonala nem igen emelkedik feljebb a népszerűsítő, a középiskolai kézikönyveken; mértéke, melylyel az eseményeket méri, kicsinyes, mint pl. Nagy Károly, Hunyady Jánosra nézve, (I. köt. 154. l.) vagy midőn mondja, „mégis csak jobb az uralkodás bár sokvallású, mint az egyvallású népen (II. k., 269. l.). A francia forradalomnak, a XIX. század első felének eredeti forrásokon nyugvó nagy történeti irodalmát semmi esetre sem ismeri, s például bizonyos fölényes, de őszinte nyugalommal konstatálja: „Gervinus czáfolására kár volt annyi sok adatot felhozni... Elvégre ő csak azt mondja, — Eötvös idézete szerint, mert nem olvastam Gervinust“ (II. köt., 291. l.). Még kevésbé ismeri a XVI. és XVII. századi absolut királyságok viszonyait. Csak így érthetni meg ilyes megjegyzéseit a „Lapsus lehet (t. i. Eötvösnél) nem elfogultság, az a kijelentés, hogy Angliában protestáns hittudósok támogatták a fejedelem korlátlanosságát; Hobbes, a Leviathán szerzője, a katolikus Stuartok pártján állott“ (II. köt., 311. l.). Pályázó nyilván nem ismeri Ranke-t, Macaulay-t, Hallam-ot, különben tudná, hogy az angol király törvényfelfüggesztő hatalmát az anglikán püspökök elismerték s irányában a feltétlen engedelmességet hirdették és törvényfelfüggesztő proclamatióit a templomokban felolvasták. Wandal, Masius dán theologusokról, nem csodálhatni ezután, ha még kevésbé tud. Állami és társadalomtani, történetbölcseleti tekintetben csak Marx társadalomtanát és materialista történetbölcseletét veszi tekintetbe. Legalább másféle irányok ismeretének nincs nyoma fejtegetéseiben.

Ebből a tájékozatlanságból érthetni meg, hogy Rousseau-t, az általa ostromlott polgáralom evangéliumának szerzőjét St. Simonnal, Fourier-vel, Proudhonnal, Marx-szal egy elméletűnek állítja oda (I. köt., 157. l., II. köt., 197. l., 221. l.), sőt Calvin is egybekerül velök. Ez magyarázza ilyenféle állításait: „Eötvös állama az eszményített militarismus“ (II. köt. 140. l.). „Genfből, Calvinusból merített mind a kettő“ (t. i. Voltaire és Rousseau) „Milyen az a praesidentialis alkotmány, melyet a francziák 1789-ben átvettek“ (I. köt., 14. l.).

Különösen nehéz pályázónak Eötvös haladási elméletét, a keresztény civilisatióknak Eötvös-féle felfogását átérteni.

„De hát olyan tökéletesen bizonyos, hogy az emberi nem rendeltetése örök haladás? . . . Hiszen a ki mindig halad, mindig

szalad, soha vesztég nem marad, annak magaviseletét józanul meg se tudjuk érteni“ (II. köt., 70. l.).

Eötvös haladási elmélete, mely szerint az ember fokontink a természet ura lesz, ilyféle czáfolatra talál: „Balgák vagyunk mi is, ha azt hisszük, hogy az ember a természet ura; . . . olyan mintha egy pár jól trainirozott athléta megmérkőzik s a győztest megteszik világ bajnoknak. Kerüljön ilyen világ bajnok valami ismeretlen faluba, úgy odateremti a földhöz egy izmos kocsis vagy béres legény, hogy megemlegeti a falu becsületét! (L. Munkácsy Mihály képét: „Falú hőse.)“ (II. köt. 296. l.).

De főleg Eötvös vallásbölcséleti álláspontjáig nem bír felemelkedni s a míg egyrészt általában nem ismeri a vallási fejlődést, másrészt Eötvösnek a keresztény művelődésre vonatkozó tételei ellen kezd kicsinyes felekezeti polemiát.

A genfi egyházból kiközösített Rousseau-nak, a „Lettres écrites de la montagne“ szerzőjének polgári vallását (profession de foi purement civile) az evangelium szellemében szövegezettnak mondja, (II. köt., 25. l.) mikor ez a vallás egyházat el sem ismer s a vallást épp oly állami teendőnek tekinti, mint a rendőri vagy bírói teendőt. Mikor meg Rousseau fanatikus híve, Robespierre ezt a polgári vallást törvénybe iktatja, Isten létét törvénytörvényben dekretálja, hogy a Párisi község által gyakorolt s a Notre Dame-ban ismert módon személyesített Észvallást lehetetlenné tegye, pályázó úgy találja: — mert a tényeket s az Észvallás és Rousseau polgári vallása között a különbséget nem ismeri, — „Az az oktalanság, a mit Robespierre elkövetett az Észvallásnak cultusával, köznevetségbe fulladt.“ (II. kötet, 228. lap).

A keresztény művelődés értékelésére jellemzők következő helyek: „Mivel pedig a római művelődést a barbárok megsemmisítették, leszámítva azt a kis mázát, a mit belőle magukra kentek, a műveltség általában le is szállott, nem emelkedett a kereszténység felvételével“ (II. köt., 150. l.).

„A kereszténység államvallássá lett Rómában, elfogadták Európai népei, . . . de azért azok az uralkodók, propheták, nemzetek, mint Mohammed, az arabok, perzsák, törökök itt Európában se voltak barbárok, pogányok, a civilisatio konok ellenségei, hátráltatói, hanem igen sokszor megmentői, zászlótartói. Azt akarom mondani, hogy az emberiség műveltsége nem csak keresztény“ (II. köt., 268. l.).

„Elfoglaltságában a római egyház kebelébe tartozott népek, szerinte keresztény, szerintünk tisztára római, tehát pogány társadalma iránt, nem vesz Eötvös tudomást az arabok hatásáról az európai, tehát eminenter keresztény népek művelődésére“ (II. k., 30. l.).

„Imádandó naivsággal beszél (Eötvös) a közös eredet, bűnbetés, megváltás, népek testvérisége, keresztény közösség stb. hitbéli dogmájáról, mint politikai sarkigazságról... Nagyszerű egy eszme, ... hogy a kereszténység az egész emberiség vallása“, állapítja meg Eötvös kevély önérzettel“ (2. k. 266. 267. l.).

Eötvös felfogásának meg nem értéséről a vallás állami helyzete tekintetében a legcsattanóbb bizonyosságot pályázónak következő tétele szolgáltatja: „Látnivaló, mennyire bajos dolog mindenképen a vallást állítani be állami intézménynek“ (2. k., 72. l.), mikor ez ellen a legerősebb Eötvös művében a tiltakozás.

Ily szellemi légkörben fog pályázó munkájához, melynek feladatát abban látja, hogy Eötvöst a tudomány újabb vívmányai alapján megczáfolja és állam- és társadalomrendszerének elmaradottságát, az egyéni tulajdonra alapított bourgeois szabadságának a militarizmussal való összefüggését, keresztényellenes, pogány voltát, az emberi haladásnak biztosítását az egyéni szabadság kizárása. az államnak hatalmi szervezet helyett gazdasági munkaszervezetté alakulása, egy szóval a történelmi materialismus útján bebizonyítsa.

A Marx gazdasági, társadalmi, állami tanait dogmákként elfogadva, kezdi velök Eötvöst alapelveiben s részletes érveléseiben, számtalan kitéréssel idegen mezőkre, jelentéktelen napi események tárgyalásával ostromolni. Eötvös érvelésével minden távoli kapcsolatban levő részletet, de sőt Eötvös korának és vezető személyeinek ilyen kapcsolat nélküli viszonyait is behatóan tárgyalja s Eötvösnek általa úgy vélt emberi jelleméből von következtetéseket munkájának tudományos értékére.

Eötvösnek a nemzet közérzetében élő lelki képét a munkában érő sértő megítélések, a munkának nem egy helyt illetlen, trivialis, szinte pórias, más helyt moeskolódó hangja (I. k. VI. l., 167. l., 192. l., II. k. 50. l., 57. l., 58. l., 83. l., 85. l., 178. l., 219. l., 266. l., 276. l., 283. l., 323. l.) s a mely hangot visszhangozni, a mely megítéléseket Eötvösnek éppen a folyó évben ünnepelt centennariumára tekintettel szószerint idézni különösen tilt a kegyelet, bizonyára visszatetszők oly dolgozatban, mely Eötvös élete munkájának főalkotását volt hivatva, ha nem is dicsőíteni, de kritikailag méltatni.

Ezek az illetlen, moeskolódó kitételek azonban könnyen kihagyhatók lennének a munkából, ha annak más alaphibája nem lenne.

Ez a hiba abban áll, hogy pályázó Eötvöst nem kritikailag méltatni, hanem czáfolni kívánja. A tudomány korlátlan szabadságu világában erre mindenkinek joga van, de nem annak, a ki egy pályakérdést akar megoldani, melyet az Akadémia nem Eötvös czáfolására, hanem nagy műve rendszerének bemutatá-

sára és kritikai méltatására tüzött ki. A kritikai méltatás nyilván azt akarta jelenteni, mennyiben állanak meg Eötvösnek a munkájában elfogadott tények, alaptételekhez fűzött következtetései, eredményei, mennyiben mutatkoznak hiányok a tények és a következtetésekben, nem pedig azt, hogy azokkal teljesen ellenkező tények, tételek vonassanak le s állíttassanak fel ellenkező eredmények. A pályázat célja volt Eötvösnek saját alapjára reá állva, arról elindulva, abból következtetve, azt kiegészítve, helyesbítve, korlátozva, de mindig gondolatvilágában megmaradva, művét új világitásban a gondolkodó elé állítani. Az irodalom-, a tantörténet célja nem a különböző alapú, vagy kivitelű költői és bölcselmi alkotások kivégzése egy más alapon, más módszerű irány ítélőszéke által, hanem azok megértése s az emberi eszmélés fejlődésének láncolatában megfelelő helyhez juttatása.

Ugyanoly nagy fáradságot fordított pályázó pályamunkájának 196 lapos III. kötetében Eötvös rendszerének a pályázat kívánta feltüntetésére, a minőt a II. kötetben kifejtett annak czáfolására. Azonban itt is félreértette feladatát, mely a pályátétel kívánalma szerint Eötvös munkájának kritikai méltatása s annak a rendszernek feltüntetése volt, mely abban benne rejlik. Ezt a kívánalmat még világosabban megmagyarázta a bírálat, mely a tételnek első kitűzése következtében érkezett pályamunkákkal foglalkozott, mint ezt pályázó előszavában (I. k., 3. l.) maga is beismeri.

Rendszer alatt pályázó ugyanis Eötvös munkájának lehetőleg megrövidített, az eredeti könyvek, fejezetek szerinti beosztását szigorúan követő kivonatát értette, a miről a III. kötetnek már tartalomjegyzéke is tanuskodik, természetesen még inkább annak olvasása és pályázó előszava. Födolognak vélte a terjedelmes munkát rövidre szabni, mert annak 1000 lapja elriasztja a nagy közöniséget s rövidítő eljárását a libri Sibyllini analogiájával hosszabban védelmezi, bár többet áldozott fel mint a Sibylla Eötvös művéből, annak, $\frac{4}{5}$ -ét, hogy a megmaradó $\frac{1}{5}$ -öt megmentse, illetőleg mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Így jött létre a III. kötet, mely még kevésbbé tájékoztat Eötvös rendszeréről, mint az eredeti. Az eredetinek a főhiánya az áttekintés szempontjából gazdag adattárában, polemikus természetében s ezzel összefüggő rendszertelenségében rejlik, a pályázó rövidlete ragaszkodik az eredetinek egymásutánjához, de kivonatolása által még érthetlenebbé teszi, egyenesen eltorzítja. Így senki nem fogja megérteni, mint érvel Eötvös a természet és az ember világában egyaránt észlelhető fejlődésről a VI. könyv II. fejezetében, ha pályázónak idevonatkozó kivonatát olvassa. „Geologia, petrographia tökéletesedést mutat, (kétszikűek, emlősök, ember), állatok domesticatio által, a domesticáló ember is töké-

letesedik. Az ember a természet ura, physikuma is erősödött; nem lehet két akkora a világ“ (III. k., 174. l.).

Mikor pedig Eötvös vitatja, hogy az emberiség a középkor óta nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében, s hogy daczára mindannak, a mit egyes kormányok demoralisatiója, a birtokosok szívtelensége, a nép nyersesége ellen feltárnak, korunkban a legőcsáraltabb minister, bankár vagy pénzember, de maga a nép is kiállja az egybehasonlítást a XV. és XXI. század államférfiaival, rablólovagjaival, a középkor és reformatio idejebeli néppel. Eötvösnek ez érvelését pályázó imígy adja vissza: „A XV—XV. század rablólovagjai a mai gyárosok, miniszterek; tökély (boldogság) nem a multban, de a jövőben“ (III. k., 174. l.).

A második számú, „Sursum corda“ jeligéjű munka szerzője a szakképzettség jeleivel fog munkájához. Eötvös rendszerének feltüntetése, kritikai méltatása helyesen indul, biztos alapokra van fektetve, megjegyzéseiben önállóság is nyilatkozik s. a mű jelentőségének érzetétől áthatva van az egész tanulmány megírva. A dolgozat mégis vázlatnak marad, mely se Eötvös munkájának jelentőségét visszatükrözni, se a rendszerét teljességében felépíteni nem bírja.

A harmadik szám, „Eszméim győzedelme legyen emlékelem“ jeligéjű, a pályakérdés egyik részére egészen megfelelt, a mennyiben Eötvös művének positiv jellegét kidomborította, azokat az alaptételeket összefoglalta, melyeken Eötvös kritikai és polemikus érvelése nyugszik s felépítette belőlök állam- és történetbölcséletének logikai és tartalmi rendszerét.

A munkának legtávolabbi helyeiről, apró jegyzeteiből állapította meg azt a tant, melytől áthatva az 1789-ki forradalmat, az annak alapul szolgált elméleteket ostromolta s a pályamunkának az a majd 400 oldala, melyen Eötvös állam- és társadalomtana, történetbölcsélete összefoglaltatik, egészen átlátszó képét adja Eötvös gondolatépületének. A polemista, a támadó, a bíráló Eötvös helyett, az intuitióban lévő, a megalapító, az alkotó, az építő Eötvös áll előttünk.

A pályázó által rendszerbe hozott tételek szövege majdnem szószerint egyezik magának Eötvösnek szövegével s a hol eltérés van is bizonyos kötszők kihagyása, az igealakok módosítása következtében. ez csupán az Eötvös illető tételének az eredeti szövegben elfoglalt helyzete miatt válik szükségessé, a pályázó által neki a rendszerben adott új helyzete által. Eötvös gondolatát ez a csekély irányi módosítás nem homályosítja el, nem változtatja meg.

A pályamunkának ezt a részét jól sikerültnek mondhatjuk, pályázó teljesen megértette, a mit munkájában első ízbeni pályázásakor kifogásoltunk (Akad. Ért. 257. f. 1911 május 234. 235 l.). Ha van munkájának ebben a részében kívánni való, az abban áll,

illessze be a rendszerbe Eötvösnek a történelmi jogról táplált álláspontját. Az a nem vörös, nem riktó, csak szürke fonál, melyre Eötvös gondolatait fűzi a történelmi jog, ezzel függ össze nála a fejlődés útjánai változás gondolata, s a forradalomnak mint ezzel ellenkező, vulkánikus változási módnak Burke hevére emlékeztető éles támadása, tulajdonkép csak ebből érthetjük meg, hogy Eötvös annyira erősködik az államtudományak inductiv jellege, módszere mellett.

Kevésbé sikerült pályázó felelete a pályakérdés másik részére, Eötvös kritikai méltatására. Nem mintha tévesek, értéktelenek volnának kritikai megállapításai, hanem mert mozaik-szerűek, eklektikusok, egységes átfogó szempont nélkül szűkülőködők. Árnnyoldala az is, hogy csaknem teljesen hiányzik kritikai méltatásában az összehasonlító módszer alkalmazása, melyre pedig bő alkalom volna. Kár, hogy Rousseau, Montesquieu, Stuart Mill és mások tanaival nem hozza mélyebb kapcsolatba bírálati méltatását, de még így is az imént bíralt és sikerült rendszerezésnek bevezetéseként jó szolgálatot tehetnek az Eötvös iránti érdeklődés felkeltéséhez és megértéséhez.

A negyedik számú „A szabadság a legfőbb jó“ jellegű munka, éppen ellenkezőleg, kritikai méltatásával kelt figyelmet. Kiemelve Eötvösnek kiinduló pontját, a keresztény civilizációt s az államnak a mindenkori civilizációval való kapcsolatát, különös súlyt helyez Eötvösnek az ókori pogány s a reá következő keresztény állam közt felállított ellentétére, mely az „Uralkodó eszmék“ fordulópontjain mindig felbukkan s Eötvösnél a keresztény civilizatio alapelvei melletti állásfoglalással, az államnak ez alapelvek szerinti berendezését kívánó következtetésekkel végződik. Ezen főszempont mellett Eötvös részletes fejtegetéseit átfogó, egységes kritikai méltatás foglalkozik Eötvösnek alapvető tanaival. E méltatás mutat ugyan itt-ott hiányokat, így pl. midőn a köztársasági formáról beszél (79. l.), vagy midőn az egyenlőség eszméjének eötvösi magyarázatát ugyan joggal hibáztatja, mint a ki azt keresztényellenesnek, pusztán a népfelsgre való törekvés eredményének minősíti, de viszont túlságba esik (177. l.) midőn egyes egyházatyák mondására támaszkodva magát ily kijelentésekre ragadtatja, : „a kereszténység még a vagyonsközösséget is világosan hirdeti“ (177. l.).

Egészében azonban a méltatás a mű sarkelveit kellő, tiszta világításba helyezi s kritikájának érveit magából Eötvösből, korának körülményeiből meríti.

Választékos nyelv, a tárgynak lendületes, meleg kezelése, a magyar tudományos törekvések iránti élénk érzék jellemzi az egész pályamunkát, mely kerek egészként áll az olvasó előtt.

Nagy hiánya, hogy a rendszer feltüntetése, mely a har-

madik számnál 400 oldalt foglal el, azon a negyven lapon, mely neki szentelve van, igen vázlatos maradt és belőle annak értékes részei, gyöngyei hiányoznak s a mi közölve van is nem eredeti formájában, hanem pályázó átírásában kerül olvasó elé.

Előterjesztésünkhöz képest a következőket javasoljuk a tekintetes Akadémiának.

Először adja ki a jutalmat a harmadik számú, „Eszméim győzedelme legyen emlékjelem“ jeligéjű pályamunkának, másodsor dicsérje meg a negyedik számút, melynek jeligéje: „A szabadság legfőbb jó.“

Sajnálattalra a háromkötetes nagy munkát „Il y a beaucoup de gens . . .“ jeligével nemcsak jutalomban, de — habár több helyütt észjárásának eredetisége és komoly tudásra törekvése szembetűnő — dicséretben sem részesíthetjük. Nehezünkre esik ez ítéletünket kimondanunk, mert pályázó nagy fáradozásától, buzgalmatól elismerésünket meg nem tagadhatjuk. Vegye elismerésünk jelének a részletes bírálatot, melyben munkáját részesítettük, de az előterjesztésünkben határozottan megjelölt okokból nem ajánlhattuk, hogy az Akadémia megdicsérje.

Concha Gyöző, r. t.

Classics Gyula, r. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslata alapján a jutalmat a 3. sz. „Eszméim győzedelme legyen emlékjelem“ jeligéjű pályamunkának ítélte oda, a 4. sz. „A szabadság legfőbb jó“ jeligéjű pályamunkát pedig dicsérettel tüntette ki.

A felbontott jeligés levél szerint a jutalmazott munka szerzője *dr. Bihari Károly* áll. siketnéma-intézeti tanár Budapesten.

IX.

Jelentés a Pesti Hazai Takarékpénztár-Egyesület Fáy András alapítványából hirdetett pályázatról.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a Pesti Hazai Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 K jutalmat tűzött ki a városi politika feladatairól irandó munkára, különös tekintettel a közüzemeknek saját kezelésbe leendő átvételére és folytatására, azzal a kikötéssel, hogy a jutalom — tekintettel annak rendkívüli magasságára — csakis oly kész munkának adható ki, „mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább feléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz“. A pályázati határidő leteltéig három pályamunka érkezett be, melyeknek azonban mindegyike messze elmarad a pályázat fent jelzett feltételeitől.

Az I. számú („Doni donna“ jellegű) pályamunkával foglalkoznunk tiltja az Akadémia méltósága.

A II. számú („Urbi et orbi“ jellegű) munka 56 oldalon szól a városi igazgatás szervezési, középítési, pénzügyi és szociálpolitikai feladatairól, valamint a városi közművek és üzemekről és ezek vállalati és házi kezeléséről. Túlnyomó részben csak egyszerű ismertetése a városi szervezetnek, a mely a városi politika tulajdonképeni feladatait alig érinti. Minden alapos készült-ség, a kérdésekbe való minden mélyebb behatolás és a tudományos módszer és kritika minden nyoma nélkül végez a városi politika legfontosabb kérdéseivel két-három oldalon, többnyire csak chablonos közhelyeket és mindenki előtt eléggé ismeretes tényeket sorolván fel. Tárgyalási módja és iránya naiv és tudománytalan. Állításait általános frázisokon kívül semmivel sem igazolja, e mellett sűrűn ellenmondásokba keveredik saját magával és úgy látszik, a kérdésnek igen bő irodalmát egyáltalában nem ismeri.

A III. számú („A városok az ország virágai“ jellegű) pályamunka 128 oldalon foglalkozik a kérdéssel. Az előbbinél valamivel több szorgalommal van megírva és van benne helyenkint önálló gondolkozásnak is nyoma, de sokszor helytelen alapokból indul ki és irányt veszve eltévelyeg. Ez a munka sem ment naivitásoktól, minőkkel például a gazdasági politika és a községi takarékpénztárakról szóló részekben találkozunk. Látszik, hogy a pályakérdés céljával nem igen jött tisztába, hiszen az előszóban mindig a városok politikai feladatairól beszél. A munka két részre oszlik. Az első a városi politika feladatairól szól, a második városfejlesztési programvázlatot ad „némi gyakorlati útmutatásul azok számára, a kik ily téren gyakorlatilag működnek“. A kettéosztás folytán gyakran ismétlésekbe bocsátkozik; iránya sallangós, terjengős hirlapírói stílus; a kérdés mélyébe alig hatol: felszínen marad és csak azoknak mond ujjat, a kik várospolitikai kérdésekben tájékozatlanok. Így a maga elé tűzött célznak, hogy „útmutatással szolgáljon az ezen téren gyakorlatilag működőknek“, sem felelhet meg már azért sem, mert a városi üzemek községi kezelésbe való átvételének kérdését nem világítja meg az e téren pro és contra szerzett tapasztalatokkal és bizonyító adatokkal.

Tekintettel a pályázati hirdetés határozott követelményeire, a melyek szerint a pályadíj csak oly munkának adható ki, a mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább feléri: a beérkezett pályamunkák egyike se jöhet komolyan figyelembe.

Budapest, 1913 márczius 18-án.

Dr. Kunz Jenő.

Dr. Thirring Gusztáv.

A nagygyűlés az osztály véleménye alapján a jutalomnak ki nem adását határozta el.

X.

Jelentés az Egyesült Budapest-fővárosi Takarékpénztár alapítványából kitűzött pályakérdésről: Adassék elő a magyar államadósság története 1867 óta.

Csak egy pályamunka érkezett be. Jelige: Államhitel. Terjedelme három foliókötet; az I. kötet 196, a II. kötet 246, a III. kötet 159 lappal. A munka az I. kötetben minden bevezetés nélkül, a mi mindenestre hiány, azonnal belemegy in medias res, az egyes államadósságok ismertetésébe. Ez képezi az I. kötet tartalmát, mely az 1911. végéig visszafizetett vagy convertált kölcsönök ismertetését adja. A II. kötet tárgyalja egyenkint az 1911. év végén fennállott kölcsönöket. A III. kötet „összefoglalás“ czimén a következő kérdéseket tárgyalja: Az államkölcsönök rendeltetése, a magyar állampapírok elhelyezése, a magyar államkölcsönök conversiója, a magyar államadósságok törlesztése, az államkölcsönök szerepe az államháztartási és közgazdasági viszonyunkban, a magyar államkölcsönök árfolyamának alakulása, az állampapírok árfolyamhanyatlásának kérdése.

A pályamunka tárgyát kellő szakismerettel, szorgalommal és kellő részletességgel ismerteti. A bírálat műtőeszközeit is teljes tárgyilagossággal és ítélőképességgel kezeli. Kiterjeszkedik a képviselőházi tárgyalásokra, valamint az országgyűlési bizottságok munkálataira. Itt-ott az irodalomra is reflektál, de e tekintetben kevésbé kielégítő. Bár nem nagy az idevágó irodalom, de azért még a hazai irodalom is nagyobb felhasználást érdemelt volna, hát még a külföldi irodalom. Irodalmi tájékozottságának hiányát az egész dolgozat folyamán érezzük, de sehol annyira, mint ott, a hol az államadósságok statisztikájával foglalkozik, a hol egészen elégtelen forrásokkal dolgozik.

A pályamunka általában helyes, tudományos elvekből indul ki, több ponton szigorúbb mértéket alkalmaz, így pl. az államadóssági teher matematikai kiszámításánál. Államadósságunk megítélésénél azon fontos körülményt eléggé méltatja, hogy azok jelentékeny része productiv célokra vétetett fel, mely tekintetben hazánk kedvezőbb helyzetben volna, mint más államok, constatálja azonban egyuttal azt a sajnos tényt, hogy a productiv befektetéseknél is a hozadék csekélyége folytán jelentékeny hiány mutatkozik.

Kiemeljük még abbeli javaslatát, mely szerint az államadóssági ügyet a pénzügyminiszterium köréből ki kellene venni

és egy oly hatóságra bízni, mely nem a változó kormányok érdekeinek befolyása alatt áll és közvetlenül a parlamentnek volna felelős — egy meglehetősen utopisztikus óhaj. Az államadóssági politika tekintetében egyedül a kölcsönfelvétel megszorítását és az adóforrások erősebb igénybevételét ajánlja.

Vannak a munkának gyengéi, hibái. Pályázónak kevés a történeti érzéke, az anyagot nem történeti korszakok szerint adja elő, hanem inkább úgy, a mint azt egy statisztikai, vagy politikai számtani munkában adnák elő. Közgazdasági felfogásban is hiányzik a nagyobb mélység. A hitel, illetőleg államhitel politikai kérdéseibe sem hatol be erősebben. Egyes kérdéseknél túlságosan eltér a tárgytól, viszont más kérdésekben sajnáljuk a túlságos rövidséget, így a függő államadósság tárgyalásánál. A külföldi pénzügyek igénybevételénél az utolsó években mutatkozó jelenségeket, így a politikai mozzanatok befolyását, nem domborítja ki, a törlesztéses államadósságok kérdését nem exponálja eléggé, megelégszik annak constataálásával, hogy „a számottevő európai nemzetek közt nincs egy sem, a mely adósságaiból oly keveset törlesztett volna“. Az állampapírok alacsony árfolyamának és elhelyezésének kérdését is érinti, de nagyon röviden. Nem szól az államadóssági könyv intézményéről sem, bár ez a kérdés az utolsó években a költségvetés tárgyalásánál többször napirendre került. Hiányzik az osztrák államadóssághoz való hozzájárulásunknak történetéből a tárgyalások első korszakánakis mertetése, mely pedig erős befolyást gyakorolt a 48-diki események alakulására. Igaz, hogy a pályatétel csak a 67 utáni korszak ismertetését kívánja, de a tárgy kellő megvilágítása okából a pályázó más kölcsönöknél, így pl. a vasuti kölcsönnél is érezte, hogy az előzmények ismertetését el nem kerülheti. Vannak apróbb hibák, részben tollhibák is.

Ezen hiányok köteleességszerű felemlítése mellett is, azon végkonkluzióhoz jutottunk, hogy a munka mint szorgalmas összefoglalása a magyar államadósságoknak és története főbb mozzanatainak, a pályadíjat megérdemli és a magyar szakirodalomban hézagot tölt be. Miért is bátrak vagyunk ajánlani, hogy pályázónak a díj kiadassék.

Budapest, 1913 április hóban.

Földes Béla, r. t.

György Endre, l. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslata alapján a jutalmat a beérkezett egyetlen pályamunkának ítélte oda.

Szerzője a felbontott jeligés levél szerint *dr. Makai Ernő*, a Magyar Bank és Kereskedelmi R. T. cégvezetője.

XI.

Jelentés a Pesti Kereskedelmi Bank alapítványából kiírt pályázat tárgyában.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványának kama-
taiból 2000 koronára rúgó díj adandó ki az oly közgazdasági
műnek, mely az utóbbi öt (1908—1912.) év alatt magyar nyelven
nyomtatásban megjelent és a közgazdasági életre vagy a pénzügyi
gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő
tudományos készültséggel tárgyal, vagy ily mű nem létében, a
hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében szá-
mottevő irodalmi termékek ismertetik el. A jutalom az említett
öt. éven belül megjelent viszonylag legjobb műnek minden esetben
kiadandó.

Alulírt bírálók első sorban „a közgazdasági életre vagy a
pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést tudomá-
nyos készültséggel tárgyalt és az 1908—1912-dik év közben
megjelent“ műveken tartottak szemlét. A lefolyt öt év alatt oly
sok és oly fontos közgazdasági kérdés merült fel évenként nálunk
is, hogy alapos, beható és eredeti kutatásra indítékul szolgál-
hattak. Nem is hiányoztak a jelzett időszakban kisebb-nagyobb
művek, melyek közgazdasági kérdésekkel foglalkoztak. E művek
írói közül többen dicséretes szorgalommal, buzgósággal, részben
tehetséggel és készültséggel is figyelemreméltó dolgozatokat tettek
közzé, a nélkül, hogy műveik a pályadíj szabályzatában foglalt
és első sorban figyelembe veendő tudományos mértéket meg-
útnék.

Ez okból kerestünk oly művet, mely a közgazdasági és
pénzügyi ismeretek előbbrevitele és terjesztése szempontjából
számottevő. És e részben tekintetünk első sorban *Erner Kornél*
egyetemi nyilv. rendkívüli tanár és pénzügyminiszteri osztályta-
nácsos „Magyar Pénzügyi Jog“ című munkáján akadt meg.
A pénzügyi jog tudományszakának megalkotója nálunk néhai
Mariska Vilmos egyetemi tanár volt, a ki azt több kiadást látott
és egyre bővülő nagy munkájával szépen alapozta meg. Ennek
az úttörő irodalmi műnek sok előnye mellett azonban az a nagy
hátránya volt, hogy a folyton növekvő roppant anyagot felölelni
akarván, oly halmazát szedte össze a részleteknek, mely már
inkább egymás mellé állítása volt a sok pénzügyi tudnivalónak
(a nélkül, hogy mégis teljes lehetett volna), mint azoknak tudomá-
nyos alapon nyugvó, könnyen áttekinthető és kezelhető fel-
dolgozása.

Exnernek szóban álló könyve, méltatva elődjének érdemeit
és az ő nyomán haladva, a magyar pénzügynek szintén rend-
szeres és lehetőleg teljes külön jogát kívánja előadni, de inkább

az elvi szempontokra, mint a részletekre fektetvén a súlyt, megtalálta annak feldolgozásánál a helyes alapot, a kellő mértéket és az észszerű határokat.

A szerzőnek úgy ezen munkája, valamint korábban közzétett dolgozata is tudományos készültségről és rendszeresítő képességről tanuskodnak. A tudományos megalapozásnál nem támaszkodik egyedül saját kutatásaira, hanem a közkézen forgó irodalmat, (itt-ott a ritkább műveket is) és a forrásokat használja. Ha a tudományos fejtegetéseknél talán szűkebb markú is, mint lennie kellene, művének nagy előnyét képezi: határozott uralma tárgya felett, világos, tömör, szabatos és általában véve jó magyarságú nyelvezete. Ez képesíti őt arra, hogy 564 nagyobb nyolczadrétű lapon az adóreformot is kellően kidomborítja és az egész magyar pénzügyi jogot minden vonatkozásaiban részarányosan tudja bemutatni.

Az ő módszere, tudása és önmérséklete hozzájárult ahhoz, hogy oly könyvet adjon nemcsak a főiskolai hallgatóknak, de az egész érdeklődő és érdekelt olvasóközönségnek is kezébe, mely által a pénzügyi pozitív ismeretek bizonyára örvendetes módon terjedni fognak nálunk.

Ez indokok alapján javasoljuk, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából a lefolyt öt évre kitűzött pályadíj Exner Kornél „Magyar Pénzügyi Jog“-ának adassék ki.

Budapesten, 1913 április 9-én.

Matlekovics Sándor,

r. t.

Gaal Jenő,

r. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a jutalmnt *Exner Kornél* egyetemi ny. rk. tanárnak „Magyar Pénzügyi jog“ cz. munkájáért ítélte oda.

XII.

Jelentés a Dóra-pályázatról.

I.

A „Dóra-dij“-ra, mely ez alkalommal hajózható csatornánk jelentőségének kifejtését kívánta, két pályamű érkezett be. Ezek közül az első, melynek jeligéje: „Vizi építkezések jelzik a nemzetek culturalis fejlődését“, komoly, tág keretben mozgó, a kérdést nemcsak a hazai, hanem a külföldi viszonyok szempontjából is megvilágító tanulmány. Vázolja a hajózható csatornákat, műszakilag méltányolja a vontatás módjait. Kiterjeszkedik a történeti fejlődésre. Ezek után széleskörű tanulmányok alapján

leírja Németországnak víziútjait és azokat a terveket, melyek Ausztria illetékes köreit a csatornaépítések tekintetében foglalkoztatják. A munka második része Magyarország vízi forgalmával és csatornáival foglalkozik. Részletesen és behatóan vázolja, mik történtek ebben az irányban ez ideig nálunk és mik vannak történőben. Befejezésül a hajózható csatornák közgazdasági és socialis jelentőségével foglalkozik.

A mű átgondolt, élvezhetően megírt, nagyon komoly tanulmány. Szerzője kétségkívül hosszabb idő óta foglalkozik ezzel a kérdéssel, ismeri annak részleteit és illetékes arra, hogy a vezető eszméket hódító erejükben mutassa be a magyar közönségnek. Fejtegetései széles látókörrel, a kérdésbe való bemélyedésről, fontosságának teljes egészében való értékeléséről tesznek tanulságot. Az egyes magyar hajózható csatornákra vonatkozó fejtegetések egyenkint is nagyon értékesek, a mennyiben megbízhatóan vázolja a kérdéseknek mai állását. A mű írója azonban távol van attól, hogy csakis technikai szempontból foglalkozzék e kérdéssel. Általános politikai és közgazdasági tekintetből is helytállóan fejtegeti a csatornák fontosságát, a nemzetek életében való jelentőségét és ráutal arra, hogy ezeknek mily nagy fontossága lehet a nemzeti forgalom és ez úton a közgazdaság fejlődő viszonyai között. Itt-ott kisebb jelentőségű állításai ellen lehet észrevételeket tenni. Ez azonban éppen nem rontja le a mű írójának érdemeit, a melyek alapján a beküldött pályaművet a „Dóradíjjal“ való jutalmazásra melegen ajánlom.

A második számú pályamű jeligéje: „A paizsi vas“. Inkább humorisztikus szárnypróbálgatás, mintsem komoly tanulmány. Színelvonalának feltűntetésére elég talán utalni arra, hogy „A mai nádort át kell kérni Szegedénybe (Szeged) alkirályi rangban, Budapestre kell kérni egy főherceget nádorul. Kolozsvárra egy másikat palatinusul stb.“

Végezetül ki kell jelentenem, hogy a statisztikai adatok tekintetében, a mi magyar mezőgazdasági termelést és a főbb mezőgazdasági cikkek kivételét illeti, a mű szerzője által idézett és a hivatalos statisztikai évkönyvben foglalt adatok között itt-ott elég jelentékeny eltérések mutatkoznak. Általában véve a mű hiányának kell betudni, hogy az általa idézett adatokra nézve a forrásokat meg nem nevezi s így azoknak ellenőrzése nagyon sok esetben lehetetlen volt s ebben a tekintetben kénytelenek vagyunk a fides penes auctorem régi elvére támaszkodni.

Bernát István,

l. t.

II.

Teljesen egyetérték bíráló társammal, hogy a Dóra-pályázatra beérkezett 2. számú („Paizsi vas“ jellegű) pályamű oly gyöngye szárnypróbálgatás, hogy komolyan beszélni sem lehet róla; ellenben az 1. számú, „Vízépitkezések jelzik a nemzetek kulturai fejlődését“ jellegével ellátott pályamunka nagy szorgalomra s kellő műszaki és közgazdasági tájékozottságra valló tanulmány, mely megérdemli, hogy Akadémiánk a Dóra-díjjal tüntesse ki.

De bár e tanulmány értékes tulajdonságait készséggel elismerem, több kifogásom is van. Mindenek felett nagy baj a mű laza compositiója. Ebből származik a tömérdek ismétlés, mely szinte bosszantja az olvasót.

Helyesen teszi a szerző, hogy Németország vízi útjait s Ausztria csatornaterveit külön fejezetekben ismerteti, mert ezek Magyarország belvízi forgalma szempontjából is fontossággal bírnak, de Németországról mégis a mű keretét meghaladó részletességgel emlékezik meg. Ennek akkor volna jogosultsága, ha a mesterséges vízi utak szempontjából oly annyira fontos és tanulságos Franciaországgal is kissé részletesebben foglalkoznék.

Magyarország vízi forgalmát szakadozottan tárgyalja s különösen hajózásunk multját nem elég elevenen s a fontosabb momentumokat nem kellőleg kidomborítva állítja szem elé. A Ferencz és a Béga-csatornáról szóló részek már sokkal alaposabbak s a magyar csatornaterveket is behatóan ismerteti. A tervezett csatornák jövedelmezőségéről szólva, több csatornánál kiemeli, hogy a várható forgalom semmiesetre sem fogja fedezni a csatorna költségeit, hanem az öntözési célokra bocsátandó víz fogja nyújtani a szükséges bevételt. Nem veszi azonban figyelembe, hogy éppen akkor, midőn az öntözésre legnagyobb szükség van, a Tiszának és mellékfolyóinak vize annyira leapad, hogy a tervezett nagyarányú öntözésekre elégtelen. Meg kellett volna szerzőnek emlékeznie a felső folyóvölgyekben a víznek völgyelzárások útján való elraktározásáról, mely úgy a tavaszi árvizek megakadályozása, mint öntözőcsatornáink állandó táplálása, nem különben csapadék és klimatikus viszonyaink szempontjából végtelen fontossággal bír s a legnagyobb mértékben megérdemli a műszaki erők, a közgazdák és államférfiak figyelmét.

Azt már bíráló társam is megemlíti, hogy a szerző adatai gyakran nem egyeznek a hivatalos adatokkal. Bizony elég sok a tévesen és felületesen idézett adat. Ebből a szempontból a művet közrebecsátása előtt, pontos felülvizsgálat alá kellene venni. Itt-ott ellenmondásokra is bukkanunk, pl. a 8. lapon azt állítja, hogy a lovakkal való hajóvontatás még ma is a legolcsóbbnak

mondható; később ezt az állítást maga czáfolja meg számszerű adatokkal.

A munka világosan, elevenen van írva, de kijavításra váró nyelvtani botlásokra s a magyar nyelvérzék némi fogyatkozásáról tanuskodó kisebb tévedésekre is akadunk. Hogy csak egy példát említsek, a szerző nem tudja a különbséget a behozatal és bevétel között. Szerző itt Magyarországon nem beszélhet *Németország behozataláról*, hanem *bevételéről*. Azért, hogy a nyugoteurópai nyelvek nem ismerik ezt az árnyalati különbséget, nem szükséges a mi nyelvünk gazdagságát megcsónkítani. Kifogásom talán kicsinyesnek látszik, de abban a meggyőződésben vagyok, hogy Akadémiánk nemes hagyományai megkövetelik, hogy nyelvünk tisztasága felett a tudományos irodalomban is gondosan őrkdjünk. Budapest, 1913. évi április hó 15-én.

Vargha Gyula, r. t.

A nagygyűlés az osztály javaslata alapján a jutalmat az 1. sz. „Vizépitkezések jelzik a nemzetek kulturái fejlődését“ jeligéjű pályamunkának ítélte oda.

Szerzője a felbontott jeligés levél szerint *August István* a m. kir. Folyam- és Tengerhajózási r. t. kapitánya Zimonyban.

XIII.

Jelentés a Vigyázó-pályázatról.

A Vigyázó-fele alapítványból pályázat hirdettetett — 1912. évi szeptember 30-ki lejárattal — arra, hogy irassék meg „*a magyar botanikai terminologia és nomenclatura fejlődésének története a honi botanika története fonalán...*“

A kitézött határidőig beérkezett két pályamű: az I. sz. „*Nyelvében él a nemzet*“, a II. sz. „*Diószegi*“ jeligével.

A I. sz. pályamunka szerzője munkáját a botanika történetének szélesebb alapokon való általános tárgyalásával kezdi, hogy a magyar művelődéstörténet egyes mozzanatait is érintve, a magyar botanikai írókra térjen át. Munkája további részében pedig egyes művek, nyelvemlékek és codexek növényneveit sorolja fel chronologiai sorrendben. A mellett, hogy több, érdekes, eddig ismeretlen adatot is kikutatott, mint pl. a pápai collegium tulajdonában levő *A. du Pinct*-féle munkába beirt XV—XVI. századbeli növényneveket, tisztazza *Beythéék* munkásságát, ismerteti több, régi, botanikai író életrajzát is. Magukat a munka főtárgyát képező növényneveket csupán felsorolja; az így összegyűjtött nyers anyag feldolgozását pedig a munka bírálatától teszi függővé. Az anatómiai, histologiai és cytologiai terminológiát a pályamunkába nem vette fel.

A II. sz. pályamunka jóval terjedelmesebb és az I. kötetben felsorolt irodalom és forrásmunkák jegyzékéből kivethető, hogy ennek a pályamunkának a szerzője sokkal nagyobb térre terjesztette ki adatgyűjtését. A felkutatott adatokat a munka első három kötetében a növények tudományos nevének abc-sorrendjében sorolja fel; a terminológiát pedig ugyanilyen sorrendben, a IV. és V. kötetben közli. A VI. kötetben van — 79. oldalon — a magyar nomenclatura és terminologia történetének vázlata. További részében pedig ez a kötet pótlásokat tartalmaz az I—V. kötethez.

Daczára a kiterjedt adatgyűjtésnek egyes források kimaradtak, így: a *Calepinus*-szótár, *Molnár Albert* munkája és a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, melyekre szerző maga megjegyzi, hogy az ezekből meritendő adatokkal utólag szándékozik kiegészíteni a munkát. Ezekon kívül különösen *Baumgarten* munkája lett volna figyelembe veendő. A terminologia és nomenclatura fejlődése történetének vázlata helyét pedig a teljesen kidolgozott fejezetnek kellene elfoglalnia, még pedig a pályázati hirdeteménynek megfelelően: *a magyar botanika történetének ismertetése kapcsán*. Végül a magyar terminologia és nomenclatura további, végleges kiépítése szempontjából igen kívánatos lett volna, hogy a különböző sajtóságok alapján *készített és fordított nevek* mellett azok, a melyek nyelvünkben *kizárólag* az illető növényt jelentik, vagy a melyek *ős eredetiségük* folytán az újabb kor erőszakosan készített neveitől megkülönböztetendők, valamely áttekinthető módon ismerlessenek.

Különben a pályamunka adataiból és módszeréből kivethető, hogy szerzője a történeti fejlődés figyelembevételével nagy gonddal és szép eredményekkel végezte munkáját, — különösen pedig megemlítendő az, hogy míg az I. számú pályamunkába az egyes forrásokból kínálkozó adatok vannak felvéve, addig a II. számú pályamunka szerzője a fogalmak bizonyos szakszerűen megállapított sorozatára rendszeres kutatást végzett.

A felhozottak figyelembevételével a bizottság egyhangúlag a következő javaslatot terjeszti az osztály elé.

A II. számú pályamunka sokkal szélesebb alapokon készült, rendszeresebb és szakszerűbb, mint az I. számú; és a felhozott, aránylag csekély pótlásokkal kiegészítve önálló beesű munka, mely a pályázati hirdeteménynek megfelelően úgy a magyar botanikai szaktudománynak, mint a magyar nyelvészetnek is értékes szolgálatot tesz. Ítéltessék ez alapon a pályadíj a II. számú munka szerzőjének azzal, hogy az *említett pótlásokat megtéve* munkáját teljesen elkészítse. A munka kinyomatásakor köteles szerző ahhoz *részletes indexet* is készíteni úgy, hogy a munka összes magyar és latin nevének felkeresése lehetővé legyen téve.

Az I. számú pályamű szerzőjét pedig — minthogy mun-

kájában több — eddig ismeretlen nomenclaturai és életrajzi adatot közöl — részesítse az Akadémia dicséretben.

Budapest, 1913 április hó 20-án.

Szily Kálmán, *Dr. Tuzson János,* *Dr. Mágocsy-Dietz Sándor,*
r. t. l. t. r. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a jutalmat a 2. számú pályamunkának ítélte oda. Szerzője a fölbontott jeligés levél szerint *dr. Gombocz Endre* felső leányiskolai tanár Budapesten.

XIV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár, Kalevala és Gyöngyösi István Murányi Venusának az Akadémia megbízásából készült tudományos kiadása egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kiténtetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1913-ban

Sebestyén Irén, a budapesti egyetem II-od éves bölcészeti-kari hallgatója és

Zádor Béla, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcészeti-kari hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak egy-egy osztályát minden évben kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kiténtetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1913-ban

Jánossy István, a budapesti egyetem III. éves bölcészeti-kari hallgatója, és

Jancsó József, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcészeti-kari hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1913 április 23-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv, főtítkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A mai napon tartott nagygyűlésen megválasztottak:

Az I. osztályba:

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Darkó Jenő, főiskolai tanár, philologus.

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Viszota Gyula, főgymn. igazgató, irodalomtörténész.

Külső tagnak:

Bezold Károly, keleti nyelvész Heidelbergben.

A II. osztályba:

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Jankovich Béla miniszter, közgazdász.

Schneller István egyetemi tanár, paedagogus.

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Teleki Pál gróf, geographus és történész.

Külső tagnak:

Lamprecht Károly történetíró, egyetemi tanár Lipseben.

Ehrle Ferencz történetíró Rómában.

Boutroux Emil, a francia Akadémia tagja, philosophus.

A III. osztályba:

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Buday Kálmán orvostanár Kolozsvárt.

Mauritz Béla egyetemi m. tanár, mineralogus.

Külső tagnak:

Picard Emil, a Sorbonae tanára Párisban, mathematicus.

Volterra Vito egyetemi tanár Rómában, mathematicus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1913 április 24-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1914. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

E jutalomra az Akadémiához nem lehet kérvényt beadni, mert csak a tanfelügyelőktől a közoktatási miniszterium útján beérkezett jelentések szolgálnak a döntés alapjául.

Az I. osztályból.

3.

Az 1913. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany), 1907—1913. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák legjobbjainak lévén odaitélenők, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1913. december 31-ig a főtítkári hivatalba küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző pályázni kíván vele.

4.

A gróf Teleki József-jutalomért 1913-ban verses formában írt vígjátékok pályáznak.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

5.

A gróf Karátszonyi-jutalomért 1913-ban szomorújátékok pályáznak (történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok stb.).

Jutalma 200 arany.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná, a kiadás joga tíz évig az Akadémiáé.

6.

A Farkas-Raskó-álapítványból 200 korona jutalom hirdetik szatirára.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki; a megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt köteles kiadni; ha ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Kivántatik ódai költemény, a melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből veendő.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

8.

A magyar mássalhangzók története a X. századtól kezdve.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha egy esztendő lefolyása alatt ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

A stílus a művészetben és az irodalomban.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1913. évben Budapesten előadott irodalmi becsü és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Bármely más jutalmat nyert színmű nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1914. évi februári összes ülésen ítéltetik oda.

11.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya I. Ferdinánd király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppúgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a Túzberki Kóczán Ferenc alapítványából 100 arany.

Határnap: 1913 május 31. A jutalom az 1913. novemberi összes ülésen ítéltetik oda és december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerúségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A jutalmat nyert színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

12.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya a török hódoltság korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek épp úgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma Túzberki Kóczán Ferenc alapítványából 100 arany.

Határnap: 1913 május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerúségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A jutalmat nyert színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár“ cz. gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

13.

A Péczely József alapította regény-pályadíj első sorban az 1913—14. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az említett két évben nyomtatva, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy a társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhívatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1914 szeptember 30-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni akar.

A jutalom 1000 forint aranyban.

14.

Kívántatik a magyar ötvösművészet története a XIX. század elejéig, megfelelő számú képanyaggal.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Kívántatik a jellemrajz története a magyar szépirodalomban.

Jutalma a Léway-alap kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

Kívántatik magyar mondattan.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

17.

(Másodszor.)

Nyílt pályázat.

A magyar hangulánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani szempontból.

A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1913 szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázók munkák ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbizatik a munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, Röck Szilárd alapítványából 1000 korona.

18.

Az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra az 1910—1912. évkörben könyvalakban vagy könyvalakú folyóiratban megjelent olyan eredeti magyar szépirodalmi művek (egyes költemények, egész verskötetek vagy regények, elbeszélések, szindarabok) pályáznak, a melyeknek általános becsükön kívül az a főérdemük, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálják.

A jutalom (1000 korona) csak magasabb színvonalú, irodalmilag becses műnek ítéltetik oda.

A jutalomra igényt tartó művek nyomtatott könyv-alakban 1913 szeptember 30-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz, annak világos megjelölésével, hogy az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra pályáznak. Azonban az Akadémia oly művet is megjutalmazhat, a mely nem küldetett be. A jutalom az 1914 márcziusi összes ülésen ítéltetik oda.

19.

Kívántatik a magyar kritika története.

Jutalma Halmos Izor adományából 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom, mely meg nem osztható, csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

20.

A középkori szobrászat méltatása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

21.

A Röck Szilárd-alapnak 1913-ik évi kamatait az osztály a „Vogul Népköltési Gyűjtemény“ folytatólagos kiadására fordítja.

22.

A népiesség elmélete irodalmunkban Dugonicstól Petőfiig, a kritikai anyag teljes összeállításával.

Jutalma Lehr Albert alapítványából 200 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt egy év alatt kiadni tartozik. Ha egy év lefolyása alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

23.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetem egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

24.

(Nyílt pályázat.)

Magyarország története a XVII. században, a bécsi békétől a karloviczi békéig.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1913 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

25.

(Nyílt pályázat.)

A középkori Szlavónia területi kialakulása és intézményei.

Jutalma a Lukács Krisztina nevét viselő alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1913 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

26.

Magyarország diplomatai összeköttetése Velenczével 1458-tól 1540-ig. (Újra kitűzve.)

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1914 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

27.

Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vignyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.*

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

28.

Irassék meg a soltészszágok története Magyarországon.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

29.

Irassék meg a vránai perjelség története.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

30.

(Másodsor.)

Az erkölcsi érték-fogalom történeti és kritikai tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány 1907. és 1914. egyesített kamataiból 4000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

31.

Fejtsék ki, a közigazgatási eljárás természetének megállapítása mellett, a jogerő és hatásainak kérdése mind a közigazgatási intézkedések (határozatok), mind a közigazgatási bírói ítéletek területén.

Az eddigi elméleteknek, valamint a bel- és külföldi joggyakorlatnak tüzetes ismertetésével és kritikai méltatásával kapcsolatban különösen vizsgálat alá veendő, hogy a magánjogban kialakult jogerő intézménye teljesen érvényesülhet-e a közigazgatási jogban, vagy ha csak bizonyos korlátok közt érvényesíthető, úgy mik ezek a korlátok és főképen mily természetű közigazgatási ügyekben s mily feltételek mellett nem lehet sem a félnek, sem a közhatóságnak (közégeinek) eredményesen a res judicata kifogásával élni.

Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló (absolut) becsű munkának adatik ki. A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

32.

Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

33.

(Nyílt pályázat.)

Fejtsenek ki az 1848-iki átalakulásnak közgazdasági vezéreszméi.

Jutalma a Schreiber Ignácztól Kautz Gyula nevére tett alapítványból 1200 korona.

A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1913 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jelígés levéllel ellátott, névtelenül beküldött pályaművek nem vétetnek figyelembe.

34.

Fejtsék ki a jegybankok érzékészletének védelmére szolgáló intézkedések elmélete és gyakorlata.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 800 korona.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

35.

Fejtsék ki a hadügyi pénzügy, valamint a pénzügyi hadi készülség kérdése.

Jutalma a Lévy-alapítvány kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

36.

(Nyílt pályázat.)

Kívántatik dolgozat a két nem születési arányának kérdéséről és az erre vonatkozólag felállított elméletekről.

Jutalma a Körösy József-alapítványból 1000 korona.

A munka tervrajza, egy nyomtatott ivre terjedő kidolgozott fejezet kíséretében, 1913 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelígés levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

37.

A M. Tud. Akadémia a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából 2000 koronát tüz ki az 1912—1917. évi idő-körben magyar nyelven nyomtatásban megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, a mely a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró valamely kérdést kellő tudományos készülséggel tárgyal. Ily mű nemlétében a jutalom oly munkának adatik ki, a mely a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el.

Felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett időszak alatt megjelent munkájukat az 1917. év december 31-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki azt, hogy oly be nem küldött munka is pályázhassék, a melyről a bírálóknak tudomásuk van.

38.

Fejtsék ki az agrárvámok történeti fejlődése a XIX. század eleje óta, azoknak hatása általában és különösen hazánkban.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

39.

Fejtsék ki a kereskedelmi oktatásügy jelenlegi állapota Magyarországon és a külföldön és ismertessenek az ezen téren szükséges reformok.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A pályadíj csak abszolnt beesű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Magyar Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

40.

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalmát a Nemzetgazdasági-Bizottság saját céljaira óhajtja fordítani.

41.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy osztályát kitzüzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitzüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

42.

A Flór Gyula-emlékalapítványra nézve, melynek évi 800 kor. kamatja a Történelmi Bizottságot illeti meg, a bizottság azt javasolja, hogy az Komáromy András lev. tag vármegyei levéltárakban végzett tanulmányainak folytatására fordíttassék.

A nagygyűlés e javaslatot határozattá emelte.

43.

Adassék elő II. Lajos király udvartartása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1916. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

44.

Társadalmi és családi élet Magyarországon a XVI. század második felében.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

45.

(Nyílt pályázat.)

Írandó egy, a magyar történelemből vett korrajz, melynek időszakát a szerző a Nagy Lajos és Mátyás király közti korból szabadon választhatja.

Jutalma Kanizsai Károly alapítványából 800 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1914 szept. 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

46.

A *Röck Szilárd-féle alapítvány* ez évi 1000 koronájára nézve a bizottság azt javasolja, hogy ez összeg a Gombos Albin által megindított „Középkori Krónikások“ cz. elismerésre méltó vállalat XV. kötetének, mely Freisingi Otto Gesta Friderici I. művét fogja tartalmazni, segélyezésére fordíttassék.

Határozatba ment.

47.

A M. Tud. Akadémia a folyó évi nagygyűlésen a Szilágyi István-féle alapítványból 2400 koronát tűz ki az 1904—1913. évi időközben magyar nyelven megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, melyek Magyarország teljes vagy egyes korszakok történetét tárgyalják. Felszólíttatnak tehát mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyclyusban megjelent munkájokat 1913 decz. 31-ig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki, hogy oly be nem küldött munka is figyelembe vétessék, a melyről az Akadémia tagjainak tudomása van.

48.

Socialpaedagogiai törekvések a XIX. században.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

49.

Fejtsék ki a drágaság kérdése.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a Magyar Tudományos Akadémiára száll. A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapest Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

A III. osztályból.

50.

Kiváratik 15—20 ivnyi terjedelemben és a legújabb szakirodalom gondos felhasználásával a matematikai statisztika elméletének monographiaszerű tárgyalása és ennek alkalmazása valamely fontosabb jelenségkörre (pl. halandósági statisztika, árelmélet stb.).

Jutalma a Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

Határidő: 1915 szeptember 30

51.

Kívántatik valamely kisebb növény-család, vagy nagyobb növény-genus monografiai feldolgozása; vagy valamely növény-életteni kérdés kísérletek alapján való megoldása.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 cs. és k. arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

52.

(Másodsor.)

Kívántatik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a Fourier-féle sorok elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő: 1915 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

53.

(Másodsor.)

Kívántatik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a $p=1$ genusú síkbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Az Akadémia különös súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból és önálló becsű előadására.

Jutalma Tomori Theodorovits Anasztáz alapítványából 2000 kor.

Határidő: 1915 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

54.

(Nyílt pályázat).

A kukoriceza monographiája mezőgazdasági és ipari vonatkozásában, különös tekintettel a hazai viszonyokra.

A pályamunkára vonatkozó vizsgálatok és tervezetek 1913 október 31-ig küldendők be a M. T. Akadémia főtitkári hivatalába.

Jutalma a Lévay Henrik-alapítványból 1000 korona, mely kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jellegés levéllel beküldött névtelen dolgozatok nem fogadtatnak el.

55.

(Nyílt pályázat.)

Kívántatik oly munka, mely a szakirodalom gondos és módszeres felhasználásával a matematika valamely fontos, modern fejezetét rendszeresen tárgyalja.

Az Akadémia ezúttal önálló bűvárlaton alapuló új eredményeket nem kíváú, hanem inkább csak arra helyez súlyt, hogy a pályamű jól áttekinthető kézikönyv legyen.

Jutalma a Tomory-alapítványból 2000 korona.

A szerző nevével ellátott tervezetben, mely 1913 december 30-ig adandó be, kiteendő, hogy a pályázó megbízatása esetén a munka elkészítését mely határidőre igéri.

A jutalmazott munka szerzője köteles művét a pályadíj végleges odaitéléséétől számítandó egy esztendő alatt kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

56.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak a kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1912. évi márcz. 15-ig az Akadémia főtítkáranál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1912. évi nagygyűlésen kihirdetetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1914 február végéig az Akadémia főtítkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1914. évi nagygyűlésen hirdetetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsú dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják.

A jutalom 1000 K.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében kimerítő kivonatban közzétenni.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához“ czimezve (tehát nem a főtítkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamű *idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellőztetnek.

4. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétés levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétés levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kiteszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esetik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak absolut becsű munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezen föladatakra minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1913 április 23-án.

Heinrich Gusztáv, főtítkár.

Magyarország csikos egerei.

(Kivonat *Méhely Lajos* r. tagnak 1913 márcz. 31-én tartott előadásából.)

A midőn szerencsém van a magyarországi csikos egerekről, vagyis a *Sicistinák*-ról szóló dolgozatomat a Tek. Akadémia elé terjeszteni, csak nagy vonásokban óhajtom vázolni vizsgálataimnak amaz eredményeit, melyek részint mint morphologiai tények, részint mint ezeket a tényeket megmagyarázó, vagy legalább megvilágító gondolatok az élettudományban újak. Minthogy dolgozatom hat fejezetre oszlik, legegyszerűbbnek vélem az egyes fejezetek tartalmát röviden ismertetni.

Az első fejezetnek az a veleje, hogy nem találok helyesnek, ha *Lyon*¹ a csikos egereket a *Coues*² által felállított *Zapodidae* családba osztja be, hanem — *Winge*-vel³ — megfelelőbbnek s a természetes fejlődésmenettel megegyezőbbnek vélem, őket az ugrógerek (*Dipodidae*) családjához tartozóknak tekinteni, a mennyiben koponyájukon olyan bélyegek ötlenek fel, melyek éppen a *Dipodidáknak* nagyon kiváló jellemvonásai. Ilyen bélyegek: a nagyon tágas foramen infraorbitale, melynek tövén, a háromosztatú ideg második ága számára, felülről még nyitott canalis infraorbitalis jött létre, — továbbá az elülső részében nagyon magas járomcsont, mely már csaknem, sőt az amerikai fajokon teljesen is eléri a könyecsontot.

Minthogy ezek a bélyegek a *Dipodidae*-családnak *Sicistinae*, *Zapodinae* és *Dipodinae* nevű alcsaládjaiban lépésről lépésre fokozódnak s a nyakcsigolyák és végtagsontok is velük karöltve módosulnak, nemkülönben a fogazat is eme bélyegekkel teljes viszonyosságban (correlatióban) halad előre, a második fejezetben ama nézetemnek adok kifejezést, hogy a *Sicistinák* a legkezdetlegesebb ugrógerek, melyekből az amerikai *Zapodináknak*

¹ *Marcus W. Lyon*, A Comparison of the Osteology of the Jerboas and Jumping Mice; Proc. U. S. Nat. Mus., XXIII, 1901, p. 666.

² *Elliott Coues*, Bull. U. S. Med. and Geogr. Surv. Terr., 2. ser. I., 1875, p. 253.

³ *Herluf Winge*, Jordfundne og nulevende Gnavere (Rodentia fra Lagoa Santa, Minas Geraes, Brasilien; E. Mus. Lundii, III, 1887 (88), p. 118.

s végül ezekből az ó-világi Dipodinák fejlődtek ki, még pedig teljes összhangban a környezet viszonyaival s az életmóddal.

A *Sicistinák* ritka erdőekben és száraz csepőtésekben tartózkodó, kúszó helyváltoztatáshoz alkalmazkodott állatok lévén, ennek megfelelően végtagjaik rövidek, nyakcsigolyáik és végtagcsontjaik pedig teljesen szabadok maradtak. Mivel ezek az állatok főképen rovarokkal táplálkoznak, felső állkapcsukban még hézagfoguk van, zápfogaik koronája pedig gumós szerkezetű. A *Zapodínák* nedves zombékokban élnek és békaszzerűen szökdelve haladnak tova s ennek következtében hátsó végtagjaik már tetemesen megnyúltak és mivel ezek az állatok növényi anyagokkal táplálkoznak, zápfogaik zománczredős, lapos koronát fejlesztettek. A *Dipodinák* a nyílt puszták és sivatagok lakói s mivel nyílsebes iramodással változtatják helyüket, hátsó végtagjaik rendkívül meghosszabbodtak, nyakcsigolyáik és lábközépcsontjaik pedig összeolvadtak. E mellett fogazatuk teljesen a növényi táplálékhoz alkalmazkodott, vagyis hézagfogukat nagyrészt elvesztették és zápfogaik teljesen őrlőfogakká lettek. A környezet s az életmód formáló hatásának ennél szebb példáját képzelni is alig lehet.

A *Sicistinák* még nagyon közel állnak a rovarevő ősökhez, a miről nemcsak gumós fogazatuk tanúskodik, hanem arra vállanak a nyak két oldalát és alját egészen elfoglaló hatalmas nyálmirigyek is, melyek közül különösen az a feregalakú, hatalmas karéj nevezetes, mely a nyak oldaláról a szemgödörbe nyomul s a szemgolyót kehelyalakúan körülfogja. Ez a mirigykaréj itt még, az ősi fokozatnak megfelelően, teljesen differentiálatlan állapotban van, a rágesálók haladottabb csoportjaiban azonban már több külön mirigyre bomlott fel, a milyen a *glandula infraorbitalis*, *gl. Harderiana* s a *gl. lacrymalis*. Első szempillantásra ugyan a nyak oldalán levő hatalmas mirigypamat a maga egészében fültömirigynek (*gl. parotis*) volna tekinthető, a mint *Mivart*¹ az *Erethizon* sok tekintetben hasonló mirigypamatát valóban annak is tartja, azonban ennek ellenmond a szöveti szerkezet, mert a szemgödörbe menő karéj tyikus csöves nyálmirigy, holott a körülötte levő karéjok fürtös szerkezetű savós mirigyeknek bizonyultak.

A harmadik fejezetben megállapítom azt a nevezetes, eddig sehol ki nem fejezett tényt, hogy az emlősök faji criteriuma a párosodószervek és pedig elsősorban is a himvessző alkatában rejlik. Eddig az emlősfajokat egyrészt külső bélyegek, másrészt a koponya és a fogazat alapján különböztetik meg a buvárok, azon-

¹ *St.-George Mivart*. Notes on the Anatomy of *Erethizon dorsatus*; Proc. Zool. Soc. of London. 1882, p. 272.

ban számos olyan fajunk van, mely mindeme bélyegek tekintetében teljesen egyforma, vagy legalább a fennforgó különbségek oly csekélyek, hogy a faji megkülönböztetés alig lehetséges és főképen ilyen esetekben fontos a párosodószervek ismerete, mert e tekintetben mindig nagyon éles és nagyon állandó különbség tapasztalható. Sőt a párosodó szervek alapján nemcsak a fajokat, de még a tájfajtákat is teljes bizonyossággal lehet megkülönböztetni. Így a déloroszországi *Sicista loriger*nek és a magyar alföldi *Sicista loriger trizonának* csaknem teljesen egyforma a penise, azonban az előbbinek a magrése tövén egy hosszú, tör-alakú szarutüske ötlík fel, holott az utóbbinak ez a tüskéje rózsatövishez hasonló, rövid és alapján nagyon kiszélesedett. Ez a különbség rendkívül állandó, de egyúttal annak a tanújele, hogy a Magyar Alföld alakja nem önálló faj, hanem csak a déloroszországi fajnak a tájfajtája. Ennek még nyomatékosabb bizonyítéka a csapalakú s apró, gombszerű megvastagodásban végződő penicsont, mely a magyar alföldi alak fiataljaiban ugyanolyan, mint a déloroszországi öreg példányoké, s így a biogenetikai törvény értelmében világos, hogy a magyar tájfajta a déloroszországi fajtól származott és nem megfordítva.

Egészen más az északi határhegységeinken élő *Sicista montana* penise és penicsontja. A penis kétkaréjú, vaskos ajakos virághoz hasonlít s magrése tövén két sarlóalakú tüske áll; a penicsont pedig csőralakú s tövén szívalakúan kiszélesedett, tehát mindenképen éles faji különbségül szolgál.

Mindezekből világos, hogy az egyes fajok a párosodószervek tekintetében nagyon határozottan különböznek egymástól, úgy hogy ez a morfológiai divergentia okvetetlenül teljes physiologiai divergentiát von maga után s a fajok tisztántartásának a legfőbb eszköze és egyúttal biztosítéka, mert ha valamely földrajzi övben össze is találkoznak a különböző fajok, nem párosodhatnak eredményesen, hanem *amixia*, vagyis kereszteződési meddőség áll be közöttük. Egyúttal az is bizonyos, hogy a morfológiai divergentia elsődlegesen jön létre, valószínűleg úgy, hogy a megváltozott környezet befolyása következtében somatikus változások lépnek fel, melyek *correlative* a nemi szerveket s a csirasejteket is átalakítják és ennek következménye a physiologiai divergentia, holott *Catchpool*¹ és *Romanes*² szerint a meddőség volna az elsődleges tünet s a morfológiai divergentia csak másodlagosan jönne létre.

¹ *E. Catchpool*, An unnoticed factor in evolution; Nature, 31, 1884, p. 4.

² *G. Romanes*, Darwinistische Streitfragen (Isolation, physiol. Auslese). B. Nöldeke német fordítása, 1897, 3. fejt.

Meg kell jegyezni, hogy az imént kimutatott faji criterium csak az emlősökre nézve új, mert az entomológiában már *Dufour* óta általánosan ezen az alapon különböztetik meg a fajokat. Megjegyzendő továbbá, hogy a párosodó szervek nem minden állatsoportban válnak be faji criteriumul, mert pl., mint két régebbi dolgozatomban¹ kimutattam, a gyíkok és kigyók faji criteriuma az orrtokot alkotó szagló- és ekecsontokban (*ossa turbinalia et vomera*) rejlik.

A negyedik fejezetben az európai csíkos egerek eddigi irodalmának kritikai méltatását adom s kimutatom, hogy *Gerrit Miller*,² a jeles amerikai mammalogus, nagyot tévedett, a mikor a *Petényi*-féle *Mus trizonus* nevet a kárpáti fajra ruházta rá, mert *Petényi*-nek a Magyar Nemzeti Múzeumban levő típusai Felső-Besnyőre valók és fajilag a déloroszországi *Sicista loriger*hez tartoznak. A magyar alföldi alaknak helyes neve tehát *Sicista loriger trizona Petényi*, ellenben a kárpáti faj új nevet igényel s ezt *Sicista montanana* neveztem el. Ennek kapcsán új kulcsot szerkesztettem az európai fajok meghatározására, mert a *Gerrit Miller* kulcsa mind a morphologia, mind a nomenclatura és a zoogeographia szempontjából helytelen.

Az ötödik fejezet az európai fajok leírását foglalja magában, még pedig a következő szempontok szerint: synonymák, a vizsgálat anyaga, alaktani bélyegek, méretek, színruha, földrajzi elterjedés és életmód. Magyarországon a csíkos egereknek két faja fordul elő; az Alföldön a *Sicista loriger trizona* Pet., melyet *Petényi* 1843-ban Tiszaföldvárott fedezett fel és 1852-ben Felső-Besnyőn is megtalált, a másik az árvamegyei hegycsokorban s a Magas-Tátrában élő *Sicista montana* Méh., mely *Kocyan Antal* zuberecezi főerdész útján 1883-ban került a Nemzeti Múzeumba. A *Sicista loriger trizona* nem önálló faj, hanem a déloroszországi *Sicista loriger* Nath.-nak a tájfajtája, melyet *Petényi* reánk maradt irodalmi hagyatékában *Mus trizonus* néven írt le.³ Valószínűnek tartom, hogy ez a tájfajta a *Pallas*-féle *Mus v agus*-hoz tartozik s hogy a *Sicista montana* sem egyéb, mint a *Pallas*-féle *Mus subtilis*, mire nézve az általam most megállapított bélyegek alapján az orosz buvároktól várunk felvilágosítást.

A hatodik fejezetben a magyar pusztai fauna eredetével foglalkozom, mint a mely kérdés szerves összefüggésben áll fentebbi tanulmányaimmal s újrolag nagyon alkalmoszerűvé vált *Tuzson János* társunk ama véleménye következtében, melynek

¹ Ann. Mus. Hung., VIII, 1910, p. 220 és IX, 1911, p. 196.

² *Gerrit S. Miller*, Catal. Mamm. West. Eur., 1912, p. 539.

³ Reliquiae *Petényianae*; Természettajzi Füzetek, V, 1882, p. 13.

— oroszországi utazása eredményeként — az Akadémiai Értesítő januári füzetében adott kifejezést.

Tuzson azt tartja, hogy „ha Alföldünk flórája a délorosz pusztákéval sokban megegyező, azt nem úgy kell értelmeznünk, hogy Alföldünk pusztai növényzetét a délorosz pusztákról kapta, hanem úgy, hogy ez a flóra a pleistocæn után Dél- és Nyugat-Európából terjedt el hozzánk is, meg nagyrészt a délorosz pusztákra is“, „kétségtelen tehát, hogy hazánk és általában délnyugati Európa pusztai flórája őshonos lakója e tájnak és csekély kivétellel nem származott keletről.“¹

Tuzson fentebbi véleményének támogatására *Nehring*-re hivatkozik, ámde *Nehring* „Tundren und Steppen“ cz. művének 228. lapján nyomatékosan hangsúlyozza: „Hogy az általam kimutatott pusztai fauna Oroszországból nyomult be Közép-Európába, abban bizonyára alig lehet kételkedni“, ezek szerint tehát *Tuzson* nézete homlokegyenest ellenkezik *Nehring* zoológiai s ezenfelül *Kerner* botanikai megállapításaival is és egészben véve nagyon mereven van megfogalmazva, mert abból a bizonyára jogos feltevésből kiindulva, hogy a növények és az állatok elterjedését ugyanazok az egységes tényezők kormányozzák, a zoológiai kutatások semmikép sem támogatják a fentebbi tételt.

Legelőbb is számos olyan fajra hivatkozhatunk, mely tőlünk keletre eső tájakon még mai nap is közönséges, azonban hazánkban csak diluvialis vagy alluvialis üledékekből előkerült ásatag maradványokban ismeretes, a milyen a *Nehring* által kimutatott pusztai hörsög (*Cricetulus phaeus*), a *Koch Antal* által megállapított szármáti marmota (*Arctomys bobac*), az általam leírt *Spalax graecus antiquus*, a *Kormos Tivadar* által kiderített lófejű egér (*Alactaga saliens*), stb.

Másrészt számos olyan, jelenleg is élő fajunk van, mely a keleti tájakon nagy bőségben fordul elő s nálunk éri el elterjedése nyugati határát, a milyen a *Zamenis caspius*, *Lacerta taurica*, *Lacerta praticola*, *Sicista loriger*, *Mus Wagneri*, a bécsi medenczéig menő *Vipera Ursinii*, ezenkívül számos csiga, kagyló, lepke, bogár, légy, madár és még sok más állat.

Ha ezek a fajok növények volnának, akkor esetleg úgy lehetne okoskodni, hogy mitőlünk mentek keletre, a délorosz és délszibériai pusztákra, azonban a mi esetünkben többnyire világosan kimutatható a keleti bevándorlás, mert az illető csoportok immár részletesen kikutatott törzsfelődése határozottan arról tanúskodik, hogy a nálunk élő fajok vagy tájfajták keletről kiindult fejlődési irányoknak a végső állomásai, nem pedig

¹ *Tuzson János*, Jelentés oroszországi utamról; Akadémiai Értesítő. 1913, 277. füz., p. 28.

a kezdő fokozatai. Így részletesen kimutattam, hogy a *Spalax graecus antiquus* a bukovinai *Spalax graecus*-nak törzsfeljődésileg haladottabb formája,¹ a rákosi vipera (*Vipera Ursinii* Bonap.) a turkesztáni *Vipera Renardinak* a közvetlen származéka,² a *Sicista loriger trizona* pedig a dél orosz *Sicista loriger*-nek a tájfajtája³ és nem megfordítva, úgy hogy a keleti eredet minden kétségen felül áll!

Sőt a keleti származás még olyan fajokról is határozottan kimutatható, a melyek egész Európa északi és középső tájain végigvonulnak, mert pl. a fürge gyík (*Lacerta agilis exigua*) Dél-Oroszországban orrkantárpaizsainak roppant változékonysága által van kitüntetve,⁴ holott nálunk és Nyugat-Európában élő formája (*Lacerta agilis L.*) e tekintetben már teljesen megállandósult; avagy a fürge és a zöld gyík (*Lacerta agilis* és *viridis*) a krimi félszigeten még annyira hasonló, hogy a két fajt még jó szakbuvárok is nehezen tudják megkülönböztetni, holott nálunk a fajfejlődés végpontjain álló alakok könnyű szerrel felismerhetők, a mi nyilván annak a jele, hogy közös bölesőjük valahol keleten ringott s a nyugat felé vándorolt törzsek azután itt érték el fejlődésük végső és immár állandó alakját.

Már ezek a jellemző példák is meggyőzően igazolják, hogy Magyarország pusztai faunája, valamint a Pleistocaenben, úgy a Pleistocaen óta is keletről, még pedig leginkább az oláhországi alföldön át Dél-Oroszországból kapta alkotó elemeit. S meg vagyok győződve, hogy ha majd a botanikusok is hasonló, módszeres törzsfeljődési tanulmányokra fognak támaszkodhatni, pusztai flóránk kiinduló pontjait is ugyanott fogják megtalálni, sőt — úgy látszik — máris megtalálták, mert kitűnő floristánk, *Degen Árpád* véleménye szerint „mindaz, a mit *Tuzson* nézetének megerősítésére előad, tévedésen s a tényleges viszonyok félreismerésén alapszik“.⁵

¹ *Méhely Lajos*, A földi kutyák fajai származás- és rendszer-tani tekintetben, a M. Tud. Akadémia kiadása, 1909, p. 175.

² *L. v. Méhely*, Systematisch-phylogenetische Studien an Viperiden; Ann. Mus. Hung., IX, 1911, p. 227—235.

³ *Méhely Lajos*, Az emlősök faji criteriuma; Állattani Közlemények, XII, 1913, p. 69, tab. I.

⁴ *Méhely Lajos*, Csúszómászók és Kétéltűiek. „Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazásának állattani eredményei“ cz. műben, Budapest, 1901, p. 52, tab. VII.

⁵ Magyar Botanikai Lapok, 1912, 1/4. sz., p. 82.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE januári számában Berzeviczy Albert *Görögországi utirajzok* czímmel görögországi utazásának benyomását írja le. — Fraknói Vilmos Nagy Lajos házassági politikáját teszi tüzetesebb tanulmánya tárgyává. Nagy Lajos genialitással és merészséggel használta föl családja tagjait európai politikájának nagyratörő actióiban. — Concha Győző *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon* czímmel kormányrendszerünk beteges állapotát vizsgálja Deák Albert műve alapján. Politikai életünk legnagyobb hibájául azt tartja, hogy nincs igazi pártélet. Hiányozván a parlamenti kormányrendszer lényeges alkotó elemei, nem lehet nemzetünk állami oldalának nagyfokú hűdését üres forma által gyógyítani. Még a hol a nemzetek országoló létét oly szervi bajok nem bántják is, mint nálunk a pactumok által előállott állapotok, ott is a politikai erkölcs legnagyobb foka kívántatik a parlamenti kormányrendszer fenntartásához. Azért nem tartja erőltethetőnek az angol parlamenti kormányrendszer erős dietáját a nemzet mai politikai betegségében. — Szalay Gábor *Szalay Lászlóról* irt tanulmányt. E cikk bevezetésül szolgál Szalay László leveleinek kiadásához, melyek közelebb fognak megjelenni. — Pernesszy Gyula Guy de Maupassant *A két barát* című elbeszélését fordította le. — Radó Antal *A Boldogasszony táncosa* című költeményét közli. — A Szemlében Angyal David *Jelentését a Greguss-jutalomról* adja, melyben azt indítványozza, hogy az alapítványnak első műkritikai jutalma Gyulai-nak adassék. — Kenedi Géza *A háború körül* czímmel a balkáni háború alkalmával tett keleti utazásán szerzett tapasztalatait közli. Az *Értesítőben* Ereky István Tóth S.: Sárosvm. monographiáját ismerteti.

Ugyane folyóirat februári számában Berzeviczy Albert folytatja *Görögországi utirajzok* című közleményét. E részben athéni benyomásait írja le. — Wertheimer Ede *A békepolitika kialakulása, 1873.* czímmel részletet közöl gróf Andrassy Gyuláról szóló legközelebb megjelenendő munkájából. B. Szalay Gábor befejezi *Szalay Lászlóról* szóló tanulmányát. Kéki Lajos *Móricz Zsigmond-ról* irt tanulmányt, melyben Móricz írói munkásságát jellemzi. Móricz Zs. realismusra, a mindennapi élet híű és részletező

ábrázolására törekvő író. Hősei ösztönéletet élnek, de egyszersmind bizonyos romantikus színezéssel nagy szenvedélyek ádáz ostromaiban küzködnek. Feltűnően érdeklődik a nemi élet, különösen a nő nagy élettani válságai iránt. Realismusa mellett bizonyos pessimista egyoldalúság is jellemzi phantasiáját, mely az életnek sötétebb képeit pillantja meg leghamarabb s ezeket színezi legnagyobb kedvvel. Alakjaiban is a sötét vonásokat halmozza, az „emberi barmot“ keresi bennük. Előadását bizonyos fiatalos energia jellemzi. Másik jellemző sajátysága előadásának s tehetségének talán legértékesebb adománya humora. Főerőssége előadásának zamatos, színes törülmetszett népiesége. — **A n d r e j s z k y H i a d o r** *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznyákok* című cikkben a ruthén kérdéstről ír, szól a russophil és ukrainophil törekvésekről. A bajok orvoslására nézve szükségésnek látja, hogy a rusznyák nyelvet bizonyos határokon belül művelni kell. Ennek megteremtésére a beregi dialectust tartja legalkalmasabbnak. Ezt kell a parasztirodalomban használni. Azonban a nyelvi reformot nem tartja elegendőnek. A schisma és egyéb külföldi áramlatok beözönlésének megakadályozására okvetlen szükség van egy rusznyák népművelési egyesületre, a mely a fölvilágosító munkát vezetné és irányítaná. — **G á r d o n y i G é z a** *Szent ösztönök* címűmel a szellemi munka nemes önzetlenségét dicséri. Ezután Zolának *A kis falu* rövid elbeszélése következik. A *köllemények* közt találjuk **L é v a y J ó z s e f** *Emlékeim* és **V a r g h a G y u l a** *A szél és Homokpusztán* című eredeti verseit. A *Szemlé*-ben egy névtelen író *a Téli tárlatokról* írt ismertető tanulmányt. — *Az Értesítő*-ben az Ungarische Rundschau és Történeti Szemle folyóiratokat ismerteti **P a p p F e r e n c z**. Továbbá **W l a s s i c s G y.**: Múzeumok és könyvtárak. **M ó r i e z P.**: Pusztuló világ, Régi magyar élet című munkái, a **Magyar Shakespeare Tár V.** kötete, **G o o s R.** *Österreichische Staatsverträge* cz. munkák vannak ismertetve.

2. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK a magyar hadi történetírás fejlesztésére szolgáló évnegyedes folyóirat XIII. 1912. évfolyamának deczemberi füzetében az első közlemény: **R ó n a i H o r v á t h J e n ő**: *A nagy orosz háború 1812-ben*. A szerző a százéves évfordulókör alkalomszerűnek találta, hogy Napoleon e nagy hadjáratával foglalkozzék, s bárha újat alig mondhat, mert hisz a nagy hadvezér összes háboruinak minden körülménye rég fel van már derítve, mégis e háború Napoleon hadjáratának egyik legkiválóbbika, hadművészeti szempontból legérdekesebbike és a katonai tanulmányok szempontjából annyira tanulságos, hogy vele foglalkozni mindenki számára mindenkoron érdemes. — **N a g y G é z a**: *Vitézvári báró Simonyi József*. Befejezése a Hadtörténelmi Közlemények 1911. évi 3. és 4., nemkülönben az 1912. évfolyam 3. füzetében megjelent hasonczímű munkának. A szerző mindvégig igen érdekes leírásban egybefoglalja és teljes képét adja a legvitézebb magyar

huszár életének, melynek keretében megtaláljuk Simonyinak Lyon bevételéről szóló levelének hű másolatát. — Lukinich Imre dr. folytatja *Az erdélyi hódoltság és végvárai* című érdekes értekezését. — Téglás Gábor pedig negyedik és befejező közleményében megismerteti *Julius Berenicianus hadtestének szerepét Dácia védelmében*. — Az önálló nagyobb dolgozatok sorát dr. Wertner Mór *Magyar hadjáratok a XV. század második felében* című közleménye zárja be, a mely ugyancsak folytatása hasonló című előző három közleményének. — A *Tárcza* rovatban dr. Zádovszky Levente *Árva és Likava ostroma 1670-ben* cz. írt, jobbára magán levéltárak adatai nyomán érdekes epizódokat. — i. j. *Régi magyar hadvezérek arcképcsarnokában* megismerteti *Hadadi gróf Wesselényi Ferenc nádor életét*. — Pilch Jenő pedig *Szentgyörgyi Horváth Antal báró ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitézének életrajzát* ismerteti. — A *Hadtörténelmi Irodalom* rovatban a cs. és k. hadilevéltár Mittheilung-jainak Supplementje, valamint a Neue Folge XI. és XII. füzetének tartalma kerül ismertetésre. A XI. füzet ismertetéséből kiemeljük az 1799. évi április hó 28-án végbement rastatti követgyilkosságot. — A *Hadtörténelmi Okmánytárban* dr. Kárfy Ödön *Nagyvárad 1556-iki ostromához és Lengyelőti István Szigliet várának cseréjére* vonatkozólag közöl egy-egy okmányt. — A füzetet Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye és Vegyesek zárják be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1912. évi deczemberi számában első helyen Kovács Alajos dr. értekezik. *Népesedésünk újabb jelenségei* cz. cikkében. Kifejti, hogy legújabb népszámlálásunk adatai szerint Magyarország népessége 8·5^o -kal szaporodott tíz év alatt; a többi európai állam népszaporodása jóval nagyobb volt, csak öt állam maradt Magyarország mögött (Norvégia, Svédország, Olaszország, Spanyolország, Franciaország.) Ezt a kedvezőtlen eredményt azonban nem természetes szaporodásunk csökkenése okozta, mert népességünk természetes szaporodása még növekedett is és megfelelt az európai átlagnak, hanem egyesegyedül a kivándorlás növekvése. Minthogy népességünk természetes szaporodása javul, a születések arányának csökkenése nem tekinthető feltétlenül kedvezőtlen jelenségnek. A nagy kivándorlás miatt népcserénk mérlege nemcsak Amerikával, hanem Ausztriával és Németországgal szemben is rosszabbodott és a városok szaporodási aránya is gyöngült. Városainkban, különösen alföldi mezőgazdasági jellegű városainkban a népesség fejlődési iránya az, hogy nem a belterület, hanem a külterület, a tanyák népessége szaporodik nagyobb arányban, tehát a népességnek az a része, mely különben is alig tekinthető városi lakosságnak. A kivándorlás okozta, hogy a nőtöbblet 90,000-ról 200,000-re növekedett 1900 óta, továbbá, hogy a productív korosztályok kevésbé szaporodtak, mint a gyermekkorúak és különösen az öregkorúak, kiknek számát egyébként a halandósági viszonyok javulása is növeli. Ked-

vező jelenség, hogy a házások aránya a kivándorlás dacára is változatlan maradt. A népszámlálás anyanyelvi adatai a magyarság örvendetes térfoglalásáról tanúskodnak, a magyarok száma meghaladta a 10 milliót, a magyarul tudók száma pedig 12 millióra emelkedett. Az összes szaporodásnak 80 % -a esett a magyarság javára, a mi a természetes szaporodásnak és kivándorlásnak a magyarság előnyére való alakulásán kívül jórészt a városi német és tót lakosság magyarosodásából ered. A felekezeti viszonyokban csekély eltolódások mutatkoznak: növekedett a római katolikusok aránya 0·6-del, a görög katolikusoké és az izraelitáké 0·1-del. Feltűnő, hogy a zsidók természetes szaporodása 1900 óta igen nagy mértékben apadt s kivándorlási veszteségek majdnem legnagyobb valamennyi felekezet között. A szaporodás csökkenése azonban csak a nyugati, az alföldi és a városi zsidóságnál mutatkozik, míg a keleti és északkeleti részeknek a magyarsággal még össze nem forrott zsidósága megtartotta régi nagy szaporodását. Ez veszedelmes tünet, mert megakaszthatja a zsidóság magyarosodását, a minek máris kezdenek jelei mutatkozni. Az írni-olvasni tudás terén is nagy a haladás, a felnőtt népességnek már $\frac{2}{3}$ -a tud írni olvasni s az amalfabéták száma 700,000-rel megfogyott. — A következő cikkben Schiller Ötő ismerteti *Bosznia gazdasági viszonyai* cz. tanulmányát. Az 1911. évi gazdasági viszonyok ismertetése részint számszerű statisztikai adatok alapján, részint átlagos becslések nyomán. Foglalkozik első sorban az őstermeléssel, ú. m. az erdőgazdasággal, a bányászattal, a földművelés és az állattenyésztés összes ágaival. Az ipari közállapotoknak ismertetése után közli a kereskedelmi mérleg adatait a főbb árucsoportokra vonatkozólag. Az ismertetés kiterjed még az államháztartás adataira, a hitelviszonyokra, a kmet megváltások eredményeire, a közlekedésügyre, a postai és távirdai forgalomra. Végül a gazdasági kép háttérül összefoglalja az 1910. évi népszámlálásnak nemrég megjelent legfontosabb adatait. — Ezután E. Sipos Kamillo *Adalék az abszolutizmus gazdasági könyvészetéhez* cz. bibliographikus munkája van közölve. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Máday Andor a *zürichi socialis hét* czimén a munkásvédő és az otthonmunka congressus munkásságát ismerteti behatóan. — A 23. nemzetközi bányamunkáscongressus munkássága különösen a munkafelügyeletre, a bányászat államosítására s a munkaidőre vonatkozott. — Ferenczi Imre ismerteti s bírálja ezután Sándor könyvét, mely a *magyar mezőgazdasági munkások helyzetével* foglalkozik. A rendelkezésre álló hivatalos és tudományos adatokat szerző nagy szakértelemmel használja fel, de könyvét csak bevezetőnek lehet tartani, mert a nagy tudományos problémákhoz nem nyúl. — A *nyolcz óras munkanap az Egyesült-Államok üzemeiben* törvényhozásilag kimondatott. — A *munkásosztály életfenntartási viszonyairól* érdekes összehasonlításokat tett Tiszka C. Szembeállította a nagy nyugateurópai iparállamok s

az északamerikai Unió munkásainak jövedelmét s lakásra, élelemre való kiadását és megállapítja, hogy az angol munkásnak van a legjobb helyzete, ezzel szemben a német munkás háztartása van a legjobban megterhelve. — *Adalékok a drágaság kérdéséhez* czímmel T. S. foglalkozik a különböző mozgalmakkal, de kivált Irving Fisher javaslatával, mely a drágaság megoldására csak a palliatív eszköz volna. — *A petroleum-monopolium Németországban* arra szolgálna, hogy a Standard Oil Co. veszedelmes versenyétől megszabadítaná a német petroleumérdekeltséget, s az állam enemű jövedelmei socialpolitikai célokra volnának felhasználhatók. — *Az Egyesült-Államok új gazdasági politikája* a jelenleg fennálló vámok leszállításában, a trustók megrendszabályozásában s a magas munkabérek fenntartása végett a bevándorlás korlátozásában fog főleg megnyilvánulni. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be e számot. Mint melléklet a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* augusztus és szeptember havi füzete is csatolva volt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1913 április 7-én.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gróf Zichy Géza t. t. — Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferencz, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Pekár Gyula, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Ilsvay Lajos, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: ifj. Szinyei József osztálytitkár.

75. PÁPAI JÓZSEF l. t.: A Reguly-féle osztják hősi énekekről (Székfoglaló). — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

76. HUSZÁR VILMOS (vendég): Az irodalmi hatások nemzetközi jelentősége. Bemutatja PEKÁR GYULA l. t.

77. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MUNKÁCSI BERNÁT r. és PEKÁR GYULA l. tagot kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1913 április 14-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Br. Forster Gyula t. t. — Ballagi Aladár, Concha Győző,

Gaal Jenő, Matlekovits Sándor, Ortvy Tivadar. Csánki Dezső, Balogh Jenő r. tt. — Áldásy Antal, Mahler Ede, Magyary Géza, Nagy Gyula, Reiner János, Téglás Gábor, Ferdinandy Géza, Angyal Dávid, Angyal Pál, György Endre l. tt. — *Más osztályból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Fejérpataky László r. t., az osztálytitkár helyettese.

78. FERDINÁNDY GÉZA: A trónbetöltés kérdése az Árpád-házi királyok korában. (Válasz FRAKNÓI VILMOS r. t. értekezésére.)

79. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYÖZÖ r. és FERDINÁNDY GÉZA l. tagot kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1913 április 21-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Daday Jenő, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Buchböck Gusztáv, Déchy Mór, báró Harkányi Béla, Hoór Mór, Klupathy Jenő, Lörenthey Imre, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Szarvasy Imre, Ónodi Adolf, Tangl Károly, Tötössy Béla, Udránszky László l. tt. — *Más osztályokból*: B. Nyáry Jenő t. t. — Heinrich Gusztáv, Márki Sándor, Ortvy Tivadar, Pauer Imre r. tt. — Pauler Ákos, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Fejér Lipót l. t., helyettes osztálytitkár.

80. KRENNER JÓZSEF r. t.: „A mesterséges Sillimanitról“.

81. DADAY JENŐ r. t.: „Adatok a kagylós levéllábú rákok ismeretéhez.“ (Két előterjesztés.)

82. TANGL KÁROLY l. t.: „A platina-víz határfelületi feszültségéről.“

83. ZEMPLÉN GÉZA részéről: „Adatok a cellulose részleges hydrolysiséhez.“ Előterj.: Ilosvay Lajos r. t.

84. DR. FUCSKÓ MIHÁLY részéről: „Tanulmányok a növények higroszkópos mozgásai köréből.“ Előterj.: Mágócsy-Dietz Sándor r. t.

85. ALEXANDER BELA részéről: „A foetalis csontosodás bujakkóros elváltozása.“ Előterj.: Genersich Antal r. t.

86. a) ALEXANDER FERENCZ és CSERNA ISTVÁN részéről: „A narkózis hatása az agy gázseréje“;

b) CSERNA ISTVÁN és KELEMEN GYÖRGY részéről: „A beteg vese munkájának nagysága“. Előterj.: Tangl Ferencz r. t.

87. DR. RÉTHLY ALADÁR részéről: a) „Magyarország földrendési térképe és b) az 1896—1899. években Magyarországon észlelt földrendések.“ Előterj.: Schafarzik Ferencz l. t.

88. DR. KÖRÖSI KORNÉL részéről: „A szőlőcukor felszívódásának kérdéséhez.“ Előterj.: Udránszky László l. t.

89. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF és DADAY JENŐ r. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ülés.

1913 április, 21-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza. báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Karácsonyi János, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Mágócsy-Dietz Sándor, Márki Sándor, Méhely Lajos, Némethy Géza, Ortvány Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv. Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Tangl Ferencz r. tt. — Angyal Dávid. Angyal Pál, Áldássy Antal. Déchy Mór, Divald Kornél, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Gombocz Zoltán, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hornyánszky Gyula, báró Kéty Károly, Komáromy András, Klupathy Jenő, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Melich János, Nagy Ernő, Nagy Gyula, Négyesy László, Pauler Akos, Reiner János, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz. Sebestyén Gyula. Tangl Károly, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Tuzson János, Udránszky László, Váczy János, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

90. KARÁCSONYI JÁNOS r. t. felolvassa emlékbeszédét PÓR ANTAL r. t. fölött. — Az „Emlékbeszédek“ során fog megjelenni.

91. SEBESTYÉN GYULA l. t. bemutatja BABINGER FERENCZ vendégnek jelentését az 1515-iki konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékről. — Az „Akadémiai Értesítőben“ fog megjelenni.

92. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti be KÖNIG GYULA r. tagnak, a kitünő matematikusnak, f. április 8-án bekövetkezett váratlan elhunytát. Az elköltözött 1880 óta volt Akadémiánk lev., 1889 óta r. tagja, 1894 óta a III. osztály titkára, 1910 óta az Igazgató-Tanács tagja. A családnál a főtitkár, a ravatalnál RADOS GUSZTAV r. t. (l. alább 362. l.) tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét. — Az összes ülés mai jegyzőkönyvében örökíti meg a súlyos veszteség fölött érzett mély fájdalmát.

93. Főtitkár jelenti, hogy külső tagjaink nesztora (1861 óta) ASCHERSON PÁL hírneves botanikus, a ki a magyar flórát is tanulmányozta hazánk különböző vidékén, f. é. márcz. 6-án elhunyt. — Szomorú tudomásul van. A III. osztály fölhivatik, hogy róla, valamint KÖNIG GYULA r. tagról emlékbeszéd iránt intézkedjék.

94. Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-bizottság az 1913. évi jutalmakra SZALAY SÁNDOR állami iskolai igazgató-tanítót Nagykanizsán és LÖWI MÓR izr. iskolai igazgató-tanítót Igión ajánlja. (A részletes jelentést l. a júniusi füzetben). — Az összes ülés ezt a javaslatot határozattá emeli.

95. Főtitkár bemutatja az Elnök úrhoz intézett, f. évi április 8-án kelt következő levelet:

„Nagytekintetű Elnök úr! Kegyelmes Uram!

Harmadéve abban a meg nem érdemelt kitüntetésben részesültem, hogy a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagjai sorába emelt.

Nem lévén szónok, legkevésbé ott, hol érzelmeimet kellene tolmácsolni, székfoglaló beköszöntőmet nem szóval, de mint képiró vagyok csak képes megtartani.

Megfestettem tehát egyik halhatatlan költő és író, nekem felejtetetlen, kedves barátomnak, Mikszáth Kálmánnak arczképét.

Kérem Excellentiádat festett székfoglalómat kegyesen fogadni és azt a M. Tud. Akadémia leltárába, mint annak tulajdonát felvenni.

Hódoló tisztelettel készsleges igaz híve BENCZUR GYULA képiró, a főrendiház tagja. — Az összes ülés a remek adományt a legmelegebb hálával veszi és külön levélben köszöni meg.

96. Az I. osztály jelenti, hogy a f. évi Péczy-regénypályázat-hoz bírálókul RAKOSI JENŐ t., BEÖTHY ZSOLT r. és FERENCZI ZOLTÁN I. tagokat kérte föl. — Tudomásul van.

97. A tervezett „Keleti-Bizottság“ előkészítő bizottságába az I. osztály ÁSBOTH OSZKÁR és GOLDZIERH IGNÁCZ r. tagokat, a III. osztály LÓCZY LAJOS r. és DECHY MÓR I. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

98. Az I. osztály felolvasási engedélyt kér Mészáros Gyula vendég számára. — Megadatik.

99. A nagygyűlési szavazás ügyében beadott indítványát (főnt 230. l. 70. p.) Főtitkár egyelőre visszavonja. — Tudomásul van.

100. Főtitkár jelenti, hogy az ekeli Hetényi-emlékmű bizottsága az oszlop és sirkő leleplezését f. évi június 15-ére tűzte ki és hogy ez ünnepélyen való megjelenésre eddig rajta kívül BEÖTHY ZSOLT r. és PAULER ÁKOS I. t. jelentkeztek. — Tudomásul van.

101. Légrad nagyközség (Zala megye) gróf Zrinyi Miklós költőnek a nevezett nagyközségben föllábitandó szobrára gyűjtőívet küldött. — Köröztetni fog.

102. A M. T. Akadémia könyvkiadásában 1912 április hóban megjelentek: Akadémiai Értesítő 280. füzet. — Irodalomtörténeti Közlemények XXIII. évf. 1. füz. — Hadtörténelmi Közlemények XIV. évf. 1. füz. — Értekezések a philosoph. és társad. tudományok köréből I. köt., 2. szám. — Wertheimer Ede, gróf Andrássy Gyula élete és kora, II. és III. (befejező) kötet. — Tudomásul van.

103. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LOSVAY LAJOS és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Rados Gusztáv r. t. beszéde Kőnig Gyula r. t. és osztálytitkár ravatalánál a kir. József-Műegyetem aulájában 1913 április 10.

Mélyen tisztelt gyászoló Közönség!

Rektori tisztemnek legfájóbb kötelességét teljesítem, midőn érdemekben és dicsőségben oly gazdag hivatali elődömmek, Kőnig Gyulának ravatala elé állok, hogy műegyetemünk nevében tőle örökre elbúcsúzzam, a melynek ő oly sok éven át irányító szelme és méltó büszkesége volt.

Sajgó fájdalom tölti el szívemet e pillanatban, mert a kinek földi maradványait e ravatal magába zárja, nekem és velem együtt számos másnak atyai jóindulatú tanítómestere volt, a ki szellemi kincseinek tanítványai közötti szétosztásában sohasem fukarkodott és életének legszebb és legnemesebb örömét tanítványai sikerében és boldogulásában kereste és megtalálta.

Ezért elsőkül tanítványaid lépnek ravatalod elé, a kik — a tőled oly forron szeretett családod mellett — szívedhez legközelebb állottak és utoljára mondják el hálászózatukat előtted azért a mérhetetlen sok jóért, a mivel nagylelkűségedben őket mindenkor elárasztottad.

König Gyula elhunytával tudományos életünk egyik legnagyobb elméjének fénye szűnt meg ragyogni; mert kétségtelen, hogy a dicső Bolyaiak óta ő volt hazánk leggenialisabb és sokoldalúságában még a Bolyaiakat is felülmúló matematikusa, a ki számos nagy alkotásával szaktudományának fejlődésére sokszor irányítóan is befolyt, hazai tudományosságunknak pedig széles e világon hirt és dicsőséget szerzett.

Még nem érkezett el az ideje annak, hogy élete művének érték szerinti leltárát elkészítsük, de azért meggyőződésünk teljes erejével már ma is megállapíthatjuk, hogy művei között számos olyanok is vannak, a melyek daczolva az enyészet törvényeivel szerzőjük nevét a feledéstől mindenkorra fogják megóvni.

Abban, hogy ez így lett, része volt az isteni gondviselés kegyének is, a mely őt a szellem legfényesebb adományaival, élénk képzelő tehetséggel, gyors felfogással, éles logikával, kitűnő memóriával megajándékozta; de túlnyomó része volt benne ő neki is, a ki ez isteni adományokkal hiven sáfárkodott és törhetetlen állhatossággal élt, munkálkodott és küzdött tudományos eszményeiért utolsó leheletéig.

Én, a kit jó szerencsém közelébe hozott és a kit ő évtizedeken át barátságával és bizalmával megtisztelt, tanuja voltam annak a kimerítő agymunkának, azoknak a tiszteletet parancsoló szívóssággal vívott küzdelmeknek, a melyeket oly problémák nehézségei ellen folytatott, melyeket ő előszeretettel a legnehezebben hozzáférhető területekről választott.

És ha sikerült neki ezeket megoldania, akkor ez mindig úgy történt, hogy vele eladdig félhomályba burkolt vagy teljesen ismeretlen területeken fényt árasztott szét és megismerésünk határait tetemesen kitolta.

Mélyen tisztelt barátunk és kartársunk! Lelkünk legmélyéig meghatva álljuk körül ravatalodat és szívünknek kimondhatatlanul fáj a tudat, hogy idő előtt távoztál sorunkból és hogy nem fogsz többé meleg szeretetteddel és fényes elmédvel bennünket támogatni; fáj, hogy nem hallhatjuk többé becsületes meggyőződésedtől áthatott szellemes fejtegetéseidet, mert ékesen szóló ajkad örökre elnémult; de talán legjobban fáj a tudat, hogy most már végkép megszakadt tudományos műveidnek fényes és hosszú sorozata, a melyek mély gondolati tartalmukkal oly sokunkra eszméltető

hatásaük voltak, remek formájukkal pedig bennünket oly sokszor gyönyörködtettek.

De leküzdjük fájdalmunkat és nem szállunk perbe a gondviselés kifürkészhetetlen és megmásíthatatlan intézkedésével. Mély bánatunkban is hálát adunk a gondviselésnek, hogy bennünket Veled megajándékozott, hogy közöttünk működteél és műveiddel műgyetemünknek, a magyar tudománynak, hazánkknak a világ előtt becsületet és dicsőséget szereztél.

Fogadd mindezért Te is a soha el nem muló hálánk kifejezését. Első sorban a műgyetemét, melynek dékánja, rektora és 4 évtizeden át kitünő tanára voltál, a ki e hazának egész matematikus gárdát neveltél. A hálás elismerésének babériját a Magyar Tudományos Akadémia is leteszi ravatalodra, a melynek igazgatósági és rendes tagja, valamint harmadik osztályának 20 éven át titkára voltál és ügyeinek vezetésében hervadhatatlan érdemeket szereztél. Végül fogadd a Matematikai és Fizikai Társulat hálával telt érzésekből fakadó búcsúszózatát, a mely Benned egyik megalapítóját és megalakulása óta alelnökét tisztelte.

Most pedig indulj el utolsó útra, mely Téged a Tőled oly sokszor és annyi genialitással átkutatott végtelennek birodalmába vezet, emléked közöttünk halhatatlan marad, mert ezt szeretettel, tisztelettel és kegyelettel keblünkbe zárjuk végünkig.

König Gyula, szeretett barátunk, Isten veled!

Sajtóhibák.

269. lap 7. sor alulról *nemzetgazdasági és mezőgazdasági* helyett olv. *irodalomtörténeti*.
307. lap 4. sor alulról *Példákul* helyett olv. *Például*.
308. „ 2. „ felülről *Az első mondalban* helyett olv. *A mondat első részében*.
308. lap 6. sor felülről *mondalban* helyett olv. *részben*.
- „ „ 17. „ „ *akarja* „ „ *akar*.
- „ „ 19. „ „ *könyveiben* „ „ *könyvében*.
- „ „ 21. „ „ *Durny* „ „ *Duruy*.
- „ „ 24. „ „ *tudjuk* „ „ *tugadjuk*.

A 336. laphoz: A 2-dik Kóczán-pályázat (Szinműi a török hódolt-ság korából) határnapja nem 1913., hanem 1914 május 31.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. Június 15.

6—7. FÜZET.

Jelentés a gróf Teleki-pályázatról.

(Felolvasta 1913 márczius 31-én *Jánosi Béla* lev. tag.)

Tekintetes Akadémia! A gróf Teleki-jutalomért 1912-ben, mint páros számú évben, szomorújátékok versenyeztek. A vegyes bizottság, mely Ponorí *Thewrewk* Emil tiszteleti tag elnöklete alatt *Váczy János* és *Jánosi Béla* lev. tagokból, továbbá *Mihályfi Károly* és *Pethes Imre* színművészekből, mint a Nemzeti Színház kiküldötteiből alakult meg, 1913 márczius 3-án tartott ülésén egyhangú megállapodásra jutott s ennek előterjesztését rám bízta. E megtisztelő megbízatás folytán van szerencsém jelenteni a következőket:

A gróf Teleki József alapítvány rendelkezései szerint a díj a pályatársai közt legjobb színdarab írójának mindig kijár. Ilyen értelemben a most elbírált pályázat is eredményes, de a bizottság ez alkalommal is hiába várta azt a művet, mely költői becszel szízszerűséget egyesítve, irodalmi nyereségszámba jöhetne. A pályaművek legnagyobb száma, mint ez rendszeren történni szokott, most is a kezdők középszerű, vagy ezen a fokon is alul maradó kísérleteiből került ki. De, néhány dicséretes kivételt leszámítva, a jobbaknál is, ha talán nem is olyan kirívóan, mutatkoznak az ilyen drámai pályaművek rendes hibái. Szerzőik nem ismerik a drámai műfajnak sajátos törvényeit. Minden igyekezetök legtöbbször valami érdekesebb mesének kigondolásában merül ki. Nem ismerik az életet s az embereket sem. Megelégsznek azokkal a futó benyomásokkal, miket úton-útfélen, akarva nem akarva szerzünk, de nem jártak tanulni vágó, nyitott szemmel embertársaik közt, nincsenek lélektani megfigyeléseik; nem tanulmányozták a jelent, melyben élnek, vagy a történelmi korokat, melyekből meritenek. Mindent a phantasiának kell pótolnia, mely tanulmány által meg nem termékenyítve, erőtlen, elmosódott rajzokat, határozatlan jellemeket hoz létre. A dilettantismus könnyű felületessége uralkodik e művek leg-

többjén. A legsikerültebbek közül kettő emelkedik ki s ezeknek egyikét a jutalomra fenntartás nélkül érdemesnek ítéltük.

A 23 pályamű közül a bizottság két művet kénytelen volt figyelmen kívül hagyni.

Az egyik néhány oldalból álló töredék. A másik: „Földember“ nem szomorújáték és nem is verses mű, pedig a Teleki-jutalom szabályzata a középfajok kizárásával valódi tragoédiát s „mindenesetre“ verses formát követel.

A gyengék közé tartoznak: „A hún tor“, Attila és Buda versengésének története lapos, érdektelen előadásban. Eleinte meglepődünk, midőn egyik jelenetben egy aquincumi kurta koronából (Aquincum Hunnia fővárosa) a „Schneider Fanni“-nótát halljuk kicsengeni, de aztán kibékülünk vele. Az a nóta illik ebbe a darabba. „Syrasz és Eufratesz“ naiv hangú intrikus darab. A „Hajnali fény“ roppant rossz versekben egy orosz zsidóüldözés hátborzongató jeleneteit viszi színpadra. Szerző szereti túlfeszíteni a gyűlölség „nyilait“. (Szerző saját szavai.) Helyenkint van erő a dictióban, de az egész mű kiforratlan. „A nép“ lazán összefüggő képekben a dühöngő Dózsa Györgynek rémes tetteit eleveníti meg. „Ilona“-ban Álnok gróf, nevének megfelelően, alattomosan odafurakodik egy szerelmes pár, Mihály festő és modellje közé. De rosszul jár. Ilona védekezésében megöli őt. A leány későn tudja meg, hogy a gróf úr saját édesatyja volt. „Bocskay István“-ban Bocskay szónokol, politikál, követségeket fogad, de az ördögi lelkű Csilla cselekszik. Egyre-másra mérgezi az embereket, magát Bocskayt is, ki egykor a cigányleány szüleit meggyilkoltatta. A mű rhythmus-talan, kegyetlen versekben, lassú, epikus folyású jeleneteket fest. „Első szerelem“. A régi szerető viaskodása a törvényes hitvessel a férfféért, aki, úgy itéljük, egyik részről sem érdemelte meg ezt az erőfeszítést. Nincs igazság a jellemelekben, helyzetekben, párbeszédben. A történeti háttér (Mohács után) nem több, mint halványan és kuszán telefestett fal. „Perényi Gábor“ jellegéje „Embererő, embergyengeség“. Perényiben azonban az embererőt sehol sem látjuk, annál nagyobb mértékben domborodik ki az emberi gyengeség: minden határon túlmenő, esztelen féltékenysége. Hősnünk valóságos fehér Othello, ki dührohamaiban a mérgezéstől sem riad vissza. A darab érdektelen, sokszor drámaiatlan. „Haldokló rímek.“ A nagyhangú prolog után a halálnak, ki saját személyében lépett fel, valami remeklésére vagyunk elkészülve. Pedig mindössze egy szegény, jobb sorsra érdemes, tüdőbeteg leányt tapos el. A történet végtelen szomorú és sivár, de nem tragoedia és cselekvény teljes híjján nem is dráma. Ezt szerző is érzi és egy, más tollával páváskodó álköltő leplezésével akar művébe némi mozgást és változatosságot bele

önteni. A kettős történet aztán nem fejlődik, csak nyúlik egyik felvonásból a másikba.

A következő hét pályamű a figyelemre némileg méltóbb.

„*Paulinusz*“ történeti tragoedia II. Theodosius byzanci császár korából. A dráma hőse loyaltásból lemond a szeretett leány kezéről, hogy császáraját boldoggá tegye. Őt meg Pulcheria a császár leánytestvére szereti s midőn Paulinusz nem tudja szerelmét viszonozni, a hiúságában sértett nő kivégezteti. Közben az udvari intrikák játékaikat szemléljük, melyek betöltik a felvonásokat, de nem viszik előre a vékonyfonalú cselekvényt. A kort szerző nem tudja festeni, a jellemek határozottabb, következetes ábrázolására nincs ereje.

„*Lovagi torna*.“ Gencsi leánya Székesfehérvárott látott egy lovagot, azóta senki se kell neki, csak ő. Balázsházy Székesfehérvárott megpillantott egy leányt, azóta szereti. Az a lovag Balázsházy, ez a leány Gencsi leánya. A darab tehát jól indul; hogy lesz mégis tragoedia belőle? Az ide-oda kóborló, jószívú Balázsházy a gyáva Karossának megígéri, hogy ennek színei alatt a Gencsi leánya kezéért folyó lovagi tornában titkon megvív helyette ellenfelével. Mikor vitézünk a szájas Holubárt már le is győzte, pillantja meg Mártát s most látja, hogy szerencsését örökre eljátszotta. Hogy megragad hasonló körülmények közt Aranyánál Piroska mély csalódása, lányos szemérme, de büszke önérzete. Milyen más ez a Márta s mennyire mások a többiek!

„*A nagy úr*“ -ban Wesselényi Ferencz immár köszvényes vén ember, felesége, a murányi Vénus is öregszik. Öreg már Gyöngyösi is, ki még mindig ott lábatlankodik körülöttük, veszelget és szeretkezik. Jön Nádasdy, hogy Wesselényit megnyerje az összeesküvésnek. De mit tehet még Wesselényi? A fontos okmányokat olvasva elalszik és szerencsè, hogy Mária észreveszi a bajt, különben az összeesküvés híre korábban kikapattanhatott volna. Az utolsó felvonásban a gyóntató pap a házaldokló urát az összeesküvés felől is szeretné vallomásra bírni, de Mária sajátkezüleg dobja ki a jezsuitát. A műben semmi sincs a tragoedia levegőjéből, sőt a tárgy a történeti komoly háttér elhagyásával humoros feldolgozásra alkalmasabbnak látszik.

„*Lux in tenebris*,“ Rákóczi György lengyelországi kudarca után lemond s visszavonul családjá körébe, de ott megnyugodni nem tud; újból érvényesülni akar, mire végzete utoléri s a harcban elesik. Közbe a katholicismus és protestantismus hatalmi versengését szemléljük magának a fejedelemnek házában. Szerzünk, egyéb hibáitól eltekintve, nem tudja a kevésbé hálás thémát érdekessé tenni.

„*Ilona királyné*.“ Egy érdekházasság rajza. Hogy a férjet

vak Bélának hívják, alig fontos. A történelem ugyanis csak az első felvonásban játszik némi szerepet, a többi már csak az egymásban esalódottak vergődése. Jobbról is, balról is „fölcsap a gyűlölet fekete lángja“. Aradon vagyunk, de szerzőnket a nagy politika dolgai, a híres aradi véres nap eseményei nem érdeklik. A királyné válni akar a szeretett Iván kedvéért, de ezt megölik. A darab végén a fájdalmas ellentét ott maradt kibékíthetetlenül az országos érdekek, az eskü s a gyermek által összelánczolt házaspár között. A szereplők jellemzése elmosódott, a párbeszéd sok helyen nehézkes folyású.

„*Teleki Mihály.*“ Történeti képek Erdély véres napjaiból. Majd minden felvonás egy-egy elbizakodott, nyakas főúr: Bánfi Dénes, Beldi, Barcsai bukásával zárul. Ezek a külön kis tragoediák csak annyiban tartoznak össze, amennyiben Teleki keze dolgozik előkészítésükben. Teleki jellemét megrajzolni hálás feladat lett volna, de szerző rejtélyeskedik, nem ismertet meg hőse tetteinek indító okaival, csak a harmadik felvonásban, midőn Tököly árulása kiderül, tárja fel lelkét. Hazafias szónoklatok bőven ömlenek s a Habsburg-ház elleni féktelen kitérések minduntalan felviharzanak. Ezek az urak, Telekit is beleértve, mind egyformák: lármások, temperamentumosak és naiv módon meg gondolatlanok. Írónk a korrajzra gondot fordít, jellemezni azonban nem tud. Nyelve sikerültebb, de sok a pathetikusan szónokló beszéd. Verselése gyarló.

„*A bukott leány sor-a.*“ Egy szerencsétlen leány kálváriája, melyet egyszeri botlás miatt végig kell járnia. Kedvese elhagyja s nyíltan másoknak udvarol, leánytársnői kerülnek, a falu megveti, a Mária-leányok közé nem engedik, apja szidja, mostohaanyja állandóan üldözi. Ez a szomorú meglakolás négy felvonáson nyúlik végig. A szerző nem tehetségtelen. A népies milieu festését néhol eltalálja, de aztán akárhányszor kizökken a hangulatból és mesterkéltté, keresetté válik. Lélektana is gyenge. Néha merész kézzel mistikus jelenéseket sző a különben realistikus festésű alapba. Maresa előtt a korcsmában megjelenik a jó és rossz szellem és szaval. (Persze zenekísérettel.) Szűz Mária beszél a keservében hozzá imádkozó leányhoz. Később Maresának hosszas tárgyalásai vannak a halállal, a ki maga párhuzamot von az élet és halál közt és ezzel csábítja őt: „Nagyon kellemes alakzataim vannak.“ A mese vége csakugyan az, hogy Maresa végső elkeseredésében a halálba rohan. Ezt a jelenetet szerző modern kísérteties hangulatfestéssel állítja be. Sötét az este. Vihar tombol és rázza az ajtókat. Künn az ebek szűkölnék. Az ablakot bevágja a szél, esőömpölvé hull a földre az összetört üveg. Most halljuk kint a kiáltást: Maresa felakasztotta magát.

A hátralevő művek egyben-másban magasabb igényeket is kielégíthetnek és ezért behatóbb tárgyalásra tarthatnak számot. Véletlenül az öt közül négynek a hőse nő.

„Zelma.“ Kemény Endre báró egy elbeszélése után készült. Egy vérbosszú története. Firduzi költőt száműzik s ő elkeseredve meghal. Leánya bosszút esküszik s tettetéssel, álnoksággal, hízlegéssel czélt ér: saját fiával öleti meg a saht. Az író érdeklődést tud kelteni, ügyesen beszélgeti személyeit, verselése jó. Az egész történet azonban most is csak novella maradt, a cselekvényen a drámai szerkezetet jellemző központosítás nincs végrehajtva. A mű vége sem elégít ki. Zelma győzedelmeskedett s most a sah fiát, ki lángoló szerelmében mindent áldozott érte, az apagyilkosságtól sem riadt vissza s atyja átkával sujtva jön, cserben hagyja s mérget vesz be. Ez a fordulat nincs kellőleg kiegészítve s éles dissonantiával zárja a darabot.

„Gara Mária“ egy korábbi pályázatból ismerősünk. Tárnya elég jól megválasztott. Mária családi politikából szerelmet színlel Hunyadi László iránt, de később igazán megszereti őt. Ez azonban nem illik bele a Hunyadiak iránt vad és mély gyűlölettel viseltető apa terveibe, aki elérkezettnek látja az időt, hogy döntő csapást mérjen ellenére s éppen Mária levelével csalja törbe a mit sem sejtő szerelmes ifjút. Mária nem tudja elhárítani a fenyegető veszedelmet s jegyesének ravatalánál megöli magát. A műben első sorban a belső lélektani rajz, a leányszív mélyén ébredező szenvedély fejlődése érdekelne s ebből kapunk legkevesebbet. Az egész úgyszólván a felvonásközökben érik meg s mi inkább csak az eredményről értesülünk. A darab nyelve eléggé színes, költői, de nem mindig kifejező és drámai.

Végén egy mozzanat visszatetszést kelt. Mikor Mária a törrel magán halálos sebet ejtett, Rukkander kamarást vádolja a gyilkos merénylettel, mire ezt a berohanók dühükben leszűrják. Nem sajnáljuk az ellenséges, alattomos udvaroncot, ki a halált egyébként megérdemelte, de bántó, hogy Mária hazugsággal ajkán hal meg. Gara nádor bünhődését nem látjuk. Leányát elveszti ugyan, de nem értesülünk arról, hogyan hatott ez rá. Hogy boldogságával nem törődött, láttuk.

„A király és a kancellár“ már többrendbeli akadémiai bírálatban részesült előbbi pályázatokon. Vitéz az óvatos, elővigyázó, hazáját féltő aggastyán, aggódo szívvel látja Mátyás magasba törő vágyait, nagyszabású, merész politikáját, a fiatal sas szárnybontogatásait. Eleinte nem szegül ellene. Mikor azonban a hadjáráthoz fűzött remények nem teljesülnek s a terv kitudódik újra lángra kap, az összeesküvés feje lesz. Az első kitudódik és Vitéz fogságba kerül. Később kiszabadul, de testileg-lelkileg megtörve meghal. Vitéz nagyott tévedett és hibázott. Tetteit

meggyőződése sugallta. Jóhízeműsége kétségtelen, bukása részvétünket érdemli. De szerző nem tudta a hálás lélektani anyagot kellőleg kiaknázni. Vitéz nem áll hozzánk eléggé közel, nem tudunk lelkébe pillantani. Szónokolni halljuk, de azt a belső tögrengést és küzdelmet, mely felségárulásig viszi, nem látjuk. Igen temperamentumos, mint a legtöbb szereplő a darabban, de kevésbé megfontolt és okos. Nem igyekszik Mátyásra szép szerével hatni, daczczal és haragos szóval pedig nem lehet őt megnyerni. Emberileg, közvetlenül Mátyást sem ismerjük. A többrendbeli megszakítás árt a szerkezetre nézve különben sem erős darabnak. A politikai küzdelmek nagyhangú megnyilvánulásai közé két szerelmi történet szájai fűződnek. Az egyik a főcselekvénnyel belső összefüggésben áll s arra befolyással is van. Ez Hedvig mély, titkos vonzalma Mátyás iránt. A másik: két ifjúnak a műbe lazán bekapcsolt versengése Sarolta kezéért, csak arra való, hogy a cselekvényt gazdagítsa és változatos-ságot öntsön belé. Szerző művelődéstörténeti korrajzot igyekszik adni, de inkább csak külsőségekkel fest.

„Ágnes“. Hősnőnk Csák Mátének nőietlen, tigrisszívű leánya, ki a foglyok kivégeztetését gyönyörködve szemléli és vérengző, kegyetlen, bosszúálló, mint apja. E nő szívében szerelem gyúl Márton diák, az énekes iránt, ki nem más, mint az áruhában Trencsén várát kémlelő Róbert Károly. A szerelem átalakítja a leány egész lényét.

A régi harcziás leányból
 Szelid hamúpipőke lőn,
 Ábrándozó és álmodó
 A visszavárt kedves felől.
 (Merre járhat? jön-e vissza?
 Gondolata száll-e vissza?)
 S kinek ruhája eddig páncczél,
 Most felcseréli szőtt köténnyel,
 S ki mindent gögösen lenézett
 Most már törődik a szegénnyel.
 Te tudtál csak ilyenné tenni!
 Azóta érzem és tudom:
 Mily jó is jónak lenni!

A királyt meghatja ez a szerelem, ő is vonzalmat érez s mivel politikai tekintetek is ajánlják e frigyét, a kékesi klostromban találkozik Csák Mátéval, leánya kezét kéri és szövetséget köt vele. De a gögös, dölyfös férfúval nem könnyű megférni. Károly, mihelyt nem szorul rá, meg akarja fenyíteni és czélt is ér, mert Ágnes atyja terveit elárulja neki. Csák hatalmának vége. A király egymásután elfoglalja várait, hivei elhagyják. Sejt valamit s az árulót keresi, de nem tudja elhinni, hogy leánya, ki ellen nyíltan is váddal lépnek fel, volna megrontója. Mikor most a király a

rejtekkúton éjjeli találkozóra jön s magával akarja vinni jegyesét,
a leány megdöbben.

Hallgass ide... Imént apám
Szobámba kísért szótlanul.
Az ajtónál megállt és két kezét
Vállamra tette. Még ekkor se szólt.
Csak nézett rettentőn szemembe
Erőszakos, mély, nagy haraggal,
Aztán megenyhült vad tekintete
S csak ez szakadt fel lelke mélyéből:
Te nem... úgy-e, te nem...
S szemében könnyesepp csillogott... (Szilajon).
Az apám sirt!... És erre bennem
A megtagadt vér fellobogott
S éreztem, hogy Csák lánya vagyok!
És én apámat nem hagyom!

Mikor pedig meghallja, hogy a király nem törvényes hitveséül,
hanem kedveséül kívánja, végleg batároz s atyja mellett marad.

Az apja gyanút fog s a rejtékajtót akarja kinyitni. Ágnes
testével állja el az útat. Csák a legnagyobb lelki felindulásban
leszúrja őt, hogy aztán kétségbeesve kiáltson fel:

Leányom, Ágnesem!
Most már mit ér nekem az élet.

Szerzőnk jól látja s ügyesen jellemzi alakjait. A nemes,
lovagias, önérzetes király, a féktelen indulatú, vad és kegyetlen
Csák alakja jól kidomborodik előttünk. A nyitrai püspök jellem-
zése is sikerült. És mégis éppen a jellemalkotásban vannak a
mű főhibái.

Ágnes úgynevezett fejlődő jellem. A fejlődés szó azonban
nem fejezi jól ki azt, a mi itt végbemegy. A tigris a diák
(a király) néhány szavára megszelidül. A szemébe vágják:

... vad, kegyetlen és gonosz vagy!
Ki nékem asszonyom leend, az lesz szelid!
Alázatos, vidám, galambszívű.
Az nem gyönyörködik fogoly-halálban!
A nem nyilaz le senkit orv-madárért!
Az asszony lesz és nem vérengző macska!

Ekkor Ágnes haragjában ütésre emeli fel kezét. Ugyan ő
még e felvonásban védi az imént élesszavú diákot, megmenti a
fogságból s szerelmet vall neki. A II. felvonásban meg azt halljuk
tőle, hogy meggyűlölte vérét, Csák Máté vad, kegyetlen vérét
s atyját is, kit eddig annyira szeretett.

A szerelem nagy átalakító hatalmát nem vonjuk kétségbe,
de az egész lelki minemőség ilyen végletes és hirtelen átcsa-

pását valószínűtlennek érezzük. A gyermekkor óta megszokott gondolkozásmód és viselkedés átalakulása időt kíván, az apától öröklött temperamentumot pedig nem lehet ruha módjára levetni. A régi szenvedélyes tűz akkor sem lobban fel Ágnesben újra, mikor az utolsó felvonásban a király bántó szavait hallja. Ekkor is csak fájdalma tör ki. A makranczos hölgy megszelídítése tehát gyors és alapos volt.

A király egyébként nemes, becsületes lelkére is árnyat vet az az elszólás (hamar vissza is vonja), hogy Ágnest nem veszi feleségül. Mintha a marczona apa vas szive is igen hamar ellágyulna haldokló leánya mellett.

Ezek a hibák ellensúlyozzák a darabnak előnyeit, hatásos jeleneteit, dialogusának folyamatosságát és jellemzettségét. Szerzőnek van tehetsége, előadásában és nyelvében van erő.

„A király leánya“. Nagyarányú mű, 215 negyedrért lapra terjed; a szereplő személyek nevei két teljes oldalt töltenek be. A király IV. Béla királyunk, leánya a gyönyörűsége szűz, boldog Margit, a középkor hívő, vallásos, rajongó szellemének e glóriás alakja, kit csodás világításba helyez a legenda s kinek lelki nagysága a mi rideg, számitó, önző korunk őt meg nem értő gyermekeiben is tiszteletet gerjeszt.

Szerzőnk megragadja a legenda egy helyét: „Mikoron az cseh király látta volna szent Margit asszonyt, legottan a cseh király megfogattaték Szent Margit asszonynak szépségében, mert vala igen szép szűz testtel, jóllehet hitvány öltözettel. . . . Ő magát és országát és minden ő tehetségét országaival öszeve Béla királynak akaratja és szerzése alá hagyá. csakhogy Szent Margit asszonyt ő néki feleségől adja“. Így a legenda, mely hátrább elbeszéli, hogy a csehnek törekvése és magának Béla királynak minden rábeszélése és mesterkedése megtört a szent szűznek a földi érzésektől elzárt szíven.

Ebből a történetből nem lehetett tragoedia. De hátha a klastrom síri világában a szív megszólal s természetes jogait követeli; hátha a fehér liliomok közt kivirul a szerelem piros rózsája? Ez szerzőnknek ügyes, (bár nem eredeti)¹ gondolata. Margit látja a Duna habjaiból éppen most kimentett, alélt Ottokárt, kit imájával és segítségével lassan visszahódít az életnek. Hallja a magát elveszettnek hívő, deli ifjú utolsó üdvözetét:

..... Halld vallomásom!
 Én... Ottokár vagyok... Csehek királya!
 Agg Béla frigy társamhoz indulék
 Leányát nómül kérni meg... Üzött

¹ L. Várad Antal tragédiáját. Szent Margit asszony. Az Akadémia kiadása. 1907.

A vágy... titokban látni őt először.
 — Olyan magasztos, ... oly fenséges-é?
 Minőnek a hír ajka mondja őt?...
 Kíséretentől válva... egyedül
 Sajkára szálltam... biztató remény
 Gyors szárnyain juték sziget fokáig...
 Már integetve üdvözölt az egyház.
 S kolostorának üdvhozó keresztje...
 Lombok között... — bocsánatul bűnösnek —?
 Fehér galambok... vagy fehérruhás
 Gyermekleányok kergetőzve szálltak...
 Ő is velők tán — kit rajongva fontam
 Álomkba... dalba... édes szerelembe!...
 ...Isten nem akará... hogy élve lássam...
 Ott... ott fenn várom... ott találkozunk!...
 ...Fogadd üdvödre... angyal, bárki légy,
 Hozzá sietsz... elmondd neki... szerettem,
 S nevét susogva térek Istenemhez!...
 Igérd meg... E-küdj!...

Margit:

Esküszöm!...

Erre szívében egy eddig ismeretlen hang szólal meg. Így lopta be magát földi szerelemérzés az üdvözítő jegyesének szívébe. Nem a viszonzott szerelem mennyei boldogsága fakad belőle, hanem egy viharos, belső küzdelem, melyben az élethez és boldogsághoz való jog s a szigorú kötelességerzet kél egymással ádáz harcra. Törvényes akadály nincs. Margit az utolsó fogadalmat még nem tette le s az egyházi felmentés könnyen megoldozhatja kötelekeit, de Margitnak szakitnia kellene eddigi életfeladatával, szét kellene tépnie minden fonalat, mely kora gyermekéke óta közte és megszokott és ridegsége mellett is kedvessé vált világa közt szövődött.

Nem a legenda végtelen jóságú, önfeláldozó, önmagát sanyargató, asketa Margitja érdekelte szerzőnket, bár természetesen minderről szó esik itt is, hanem az önmagával küzdő ifjú leány, a kiről a legenda nem beszél, a ki kevésbbé határozott lelkű, kevésbbé szent, mint a legenda hősnője, de emberibb. Eleinte ez az emberi érzés győz benne. Örömmel fogadja Marcellus atyának, az ő gyóntatójának megértő és felvilágosító szavait:

Lánytavasz!...

Alomból épült várak... Égig érnek!
 — Első szerelmes lobbanása vérnek!...
 ...Ne szégyeld arcod lángba borulását.
 Oly szent... oly tiszta... mint regg hajnalán
 A földre röpönt harmatos sugár! —

Boldogan hallgatja Ottokár szerelmi vallomását s elbeszélését egy ihletett lelkű öreg haldokló jóslatáról:

... „Siess... túl bércezen, völgyeken,
Haladj, amerre visz a Duna habja...
Dús, termő földeken — rengő kalászkok,
Csilingelő bárányok réteken,
Furulyaszó, ... búbanatos dalok...
— Szilaj, — kemény nép lakja... magyarok!...
Királyi vár előtt szigetre lelsz,
Ott él a lány, ki lelkedet megváltja“ ...

És Margit ajakáról elhangzik a vallomás:

Óh meg ne bántson ajkam hallgatása!
Mínhogy ha titkos, láthatlan parancs
Némítva zárná érzakattal el,
S előttem eddig ismeretlen árnyak
Gomolygva... észvesztett vetélkedésben
Kínpadra vonnák árva lelkemet!...
Te, kinek éltem áldozám... nagy Isten!
Te látod szörnyű küzködésemet,
Tanúja voltál vérező esatámnak —
Mít szívem ellen!... érted vívtam én,
S legyőzetés szörnyű alázatában
Keserves jajgatásom hallgatád!...
De vége már... nincs harcra több erőm,
Kezemből törve hull a büszke fegyver,
Zsolozsma némul... áhitat kerül,
Dobban szívem s vonagló, szomjú ajkam
Gyönyörtől égve boldogságot esd!...
S záruljon bár az Eg, vesztsem élttem.
Kárhozva égjek mély pokol tüzében,
Leány vagyok s többé nem gyöngye gyermek!...
Vezess... Tiéd vagyok... Tiéd... szeretlek!

Ez Margit a második felvonás végén. A harmadik végén pedig már letette az apácák esküjét s feloldhatatlan kötelékkel lenyüggözve örökre elszakad a világtól és jegyesétől.

Mi okozta ezt a váratlan fordulatot? Jórészt egy gaz ármány. Anna, Margit aljaslelkű nővére, Ottokárt leányának Kuni-gundának akarja megnyerni s a gyenge Béla királyt behálózza s rémítgeti. Béla egy rideg, kegyetlen beszédben Margitot teszi felelőssé népe pusztulásáért, (hisz újra itt a tatár), s hazája átkával fenyegeti meg. Margit még ellenáll, de nem sokáig. Atyjának szavai felverték nehezen elaltatott lelkiismeretét s mint jégverés törték össze a boldog jövőbe vetett minden reményét. Berohan a templomba, hol az orgona már zúg s néhány perc mulva fején fátyollal lép ki a kapuzat ívei alól, hol jegyese most már hiába várja. Ottokár erőszakoskodik s egyházi átkot von fejére.

Egy év telt el. Margit haldoklik. Ottokár a Szentföldre tett zarándokútjáról tér vissza, s az átok alól feloldozást nyer. Margit Kunigunda ujjára húzza a még mindig szeretett Ottokár gyűrűjét, melyet eljegyzésekor kapott tőle s boldogságot kíván a kötendő frigyhez. Harczy iuduló harsan fel. Jön István, a tatárok legyőzője. A lobogókat a halott Margit lábaihoz hajtják.

A király leányát nem tartjuk hibátlan alkotásnak. Kifogásunk van a sok közbeszótt elbeszélés, zsolozsma és a cselekvény fejlődését elő nem mozditó népi jelenet ellen. A mit szerző mindezzel nyert: a hangulatkeltés s a főalak közvetett jellemzése, nem ér fel az okozott kárral, a cselekvény folyásának feltartóztatásával s a drámai hatás gyengítésével. Még Julián előadását is mellőzhetőnek tartjuk. A főcselekvényhez kevésbé tartozik a királyi családnak a polgárháborúig kiélesedő, kárhozatos és szegyenletes, belső meghasonlása, Béla király és István viszálya. De ennek a cselekvénybe kapcsolásával egy hatalmas jelenetet nyertünk a legyőzött apa s a diadalmaskodó fiú között s egy pompás alakot, a férfias, nemes, határozott, apját tisztelő, de jogait védő, hatalmas, fejedelmi Istvánban. Annál érthetlenebb az a szerep, melyet a gonosz Anna, Margit leánytestvére játszik. Hogy ilyen parancsoló felsőséggel, durván, gőgösen és megvetéssel bánhatik Margittal, csak a gyűlölettel tudnók megmagyarázni, de ennek okait nem látjuk. Milyen gyámoltalannak kell lenni az öreg Béla királynak, hogy ezt a viselkedést leánya iránt eltűrheti! (A királyné nem is lép fel.) Anna jellemét szerző túlozva festette. Még távolabb áll a főcselekvénytől Dalibor, Ottokár lantosa, ki rágalmak által elvakítva, egykori urát lángható, az örülésig fokozott bosszúvágygyal halálra keresi, majd meggyőződven tévedéséről, ismét hű szolgájául szegődik. Jól jellemzett alak, de igen nagy helyet foglal le maga számára. Általában több egyszerűség a részletekben csak előnyére vált volna a mű egységes és drámai hatásának. Mindamellett a tragédiát jól választott, vonzó tárgya, a lélektani finom rajz, a jellemfestésben általában mutatkozó biztosság, valamint színes, költői nyelve, az előadásban nyilvánuló nemes páthosz és erő s a színpadra való alkalmatosság társai fölé emelik s a jutalomra érdemesnek mutatják.

Igy ítélte a bíráló bizottság is, melynek nevében kérem a tekintetes Akadémiát, méltóztassék a gróf Teleki-jutalmat a 22. számú „A király leánya“ című és Chronikon jellegű pályaműnek mint viszonylag legjobbnak odaitélni.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról

(Felolv. *Badics Ferencz* r. tag az 1913 márcz. 31-iki összes ülésen.)

T. Akadémia! A Farkas-Raskó - alapítványból 1912-ben hirdetett pályázatra 44 költeményt adtak be, melyeknek meg-bírálására az osztály *Endrődi Sándor* és *Pekár Gyula* 1. tago-kat s jelentéstevőt küldötte ki.

Ez a bíráló-bizottság a 44 költemény közül egyet (20. sz. *Világos, Világos... cz.*) formahiba miatt kénytelen volt kizárni a pályázatból, mert szerzője a nevét is odairta a költemény alá. De kizárhatott volna néhányat a miatt is, hogy nagyító-üveggel sem tudta bennük fölfedezni a hazafias czélzatot, mint pl. *A szökött katona cz.* (9. sz.) „balladá“-ban és a *Hatos Miska cz.* (15. sz.) „költői elbeszélés“-ben. Efféle költemények t. i. úgy kerülnek ide, hogy az alapítvány ügyrendi szabályzata nagy szabadságot enged a pályázóknak, midőn kimondja, hogy a hazafias költemény „lehet hymnus, óda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, sőt tanköltemény és satira is“ (104. §. a. p.). Nyilvánvaló, hogy e szabadság csak a műfaj megválasztására vonatkozik, de szükséges, hogy a költemény indítéka, czélzata valamennyiben, tehát az elbeszélő-nemben is, hazafias legyen. Ennek hiánya miatt a *Tolstoj halálára* cziműt (31. sz.) is figyel-men kívül hagyhatjuk.

Vannak azonban itt nagyobb bajok is. A sok gyarló kísér-let szerzői közül némelyek (mint a *Kis Károly* és *Az álmok álma* szerzői) az értelmes kifejezés és a szabatos helyesírás fokáig sem jutnak el. Mások azt hiszik, hogy a prózai értekezésből mind-járt vers lesz, ha a szavakat jól-rosszul rímek közé kényszerítik; hogy a költői előadás valahogy másképp is különbözik a prózaitól, arról sejtelmük sincs. Nagy fogyatkozások vannak a belső forma tekintetében is: a lyrai költemények egy részében hiányzik a gondolatmenet logikus kapcsolata és egysége, az elbeszélésekben a helyzetek valószínűsége s a cselekvések lélektani érthetősége, a satiráirók szókimondó bátorságát pedig nem mindig mérsékli kellő izlés.

Ezek a jelenségek nem újak, évről évre találkozunk velük valamennyi költői pályázaton, s azért a jelentésírók némelyike hajlandó volt azt következtetni belőlük, hogy mai irodalmi

viszonyaink között a pályázathirdetés már idejét múlta. Pedig azok a jelenségek természetes következményei a zárt pályázatnak. Szó sincs róla, a folyóiratok és hírlapok hasábjai ma már elég teret nyújtanak a nevesebb költők műveinek közlésére; néha ismeretlen nevű szerzők munkáival is találkozunk, de az olvasónak kell kiválasztani belőlük a jobbat, mert a hírlapi kritika legfeljebb a kötetben megjelent munkáról mond véleményt, s a szerkesztők a legritkább esetben teszik meg azt, a mit régebben *Vadnai Károly*, utóbb *Rákosi Jenő* ismételve megtettek, hogy — ha felismerték az ismeretlen poétában a tehetség jeleit — véleményük kifejtésével ajánlják az új költőt az olvasó figyelmébe, amazt bátorítva a haladásban, emezt izlésükkal vezetve a jónak megbecsülésére. Mivel ilyen elismerésre, sőt csak tüzetesebb érdeklődésre is nagyon ritkán számíthat valaki, a tehetségét érző vagy ezt félreismerő, a titkon irogató s a jóbarátok szűkebb körétől bátorított kezdő poéta a zárt pályázatokon keres elfogulatlan bírálatot, a hol, ha elbukik a versenyen, nem megcségyenítő, ha pedig figyelmet kelt, a dicséret vagy a koszorú irányítólag és buzdítólag hat tehetségei kifejtésére. Ez az oka, hogy a lyrai, epikai és drámai pályázatokon egyaránt sok kezdetleges próbálkozással találkozunk. Bizonyára évek, sőt évtizedek elmúlnak, míg egy-egy *Toldi* vagy *Buda halála* merül fel a pályázatokon; de mindaddig míg ezek alkalmat adnak új tehetségek felismerésére, a kik aztán az Akadémia vagy szépirodalmi társaságaink koszorújával indulhatnak el költői pályájukon, vagy ösztönt adnak régibb költőknek új munka írására: addig nincs okunk azt mondani, hogy a pályázat-hirdetés felesleges vagy hogy idejét múlta. A Farkas-Raskó-fele pályázat, mivel a feladat könnyűnek látszik, bizonyára mindig a legtöbb selejtes munka fog megjelenni s a bíráló-bizottságok nagyon ritkán lesznek abban a helyzetben, hogy az ügyrend szerint „a pályaművek közül műbecsessel bíró, leghazafiasb” költeménynek a jutalomdíj kiadását javasolják; hiszen attól kezdve, hogy éppen 30 évvel ezelőtt, a legelső alkalommal, *Vargha Gyula* lett a nyertes, évekig meddők voltak a pályázatok s az utóbbi húsz év alatt csak ötször akadt jutalmazásra méltó költemény: 1899-ben *Palágyi Lajosé*, 1900-ban *Lampérth Gézáé*, s hosszú szünet után 1907-ben *Balla Miklósa*, 1909-ben és 1910-ben *Sajó Sándoréi*. Ezt a rövid sort talán az idén is sikerül megtoldanunk vagy új névvel vagy újabb levelet fűznünk valakinek régi koszorújába; s ha csak minden ötödik pályázat jár ilyen sikerrel, annak czélja el van érve.

A Farkas-Raskó pályázat más tekintetben is érdekes és jelentős. Ha nem vesz is benne részt minden számottevő poéta, kinek részvétele kívánatos volna, a nagy számban megjelentő pálya-

munkák (rendesen 40—50 db.) bizonyos tekintetben fokmérői a közérzetnek. E részben is sok panasz hangzott már el, s nem aaptalanul. De vajjon nem természetes-e ismét, hogy éppen a hazafias költészet terén nem terem minden évben nem abszolot, de csak közepes becsű költemény is, mely a közérzésnek, a közhangulatnak hű és művészi kifejezője volna! Van-e mindig olyan érzés, olyan hangulat, mely sokak, talán milliók lelkében lappangva, kifejezésre vár, s van-e költő, ki a maga érzelmeiben és hangulatában felismerve a közérzést, ezt úgy tudja megszólaltatni, hogy abban ha nem is mindenki, legalább sokan a magukéra ismerjenek!

A szerelmi lyrában — a nép- és műköltészetben egyképen — aránytalanul nagyobb az epedést, bánatot és fájdalmat kifejező kitünő alkotások száma mint az örömet és boldogságot zengő költeményeké, mert azok az érzések mélyebben szántják föl az emberi lelket s tartósabbak mint az öröm és boldogság érzete, melynek csapongását mérsékli az elmúlás sejtelme. Ugyanezt látjuk — még fokozottabb mértékben — hazafias költészetünk fejlődésében. Azok az országos csapások és hosszan tartó szenvedések, melyek közt századokon át éltünk, azok a küzdelmek, melyeket szabadságunkért és megmaradásunkért törökkel, némettel, sőt egymás ellen is vívtunk, a jeremiádotól a bujdosó kuruczok énekeiig s Balassi és Gyöngyösi lantján egyarány „az rongyolt haza“ és az üldözöttek sorsán érzett fájdalmat szólaltatják meg, s ebbe ritkán cseng bele egy-egy kurucz győzelem mámoros öröme. A XVIII. századi hosszú tespedés után a közerkölcsök romlásának s a satnyulásnak láttára Berzsenyit az elkeseredésnek bizonyos szent hevülete gerjeszti haragra s lemondó csüggedését csak egy pillanatra galvanizálja a fölkelt nemesség deli seregének szemlélete. A 20-as évek elején az önkényuralom tombolása Kölcseyt a *Hymnus* írására indítja s mint Széchenyi Ferencz, ő is reménytelenül száll sirjába. De a nagy reformátor hatása alatt Vörösmarty lantján már felhangzik a jobb jövőbe vetett remény s a férfias küzdelemre hívó szózat, majd Petőfi lantján fellobog a százados gyűlölet s a harci riadó. A nagy temetés után Tompa és Arany, Gyulai és Lévy adnak ismételve hangot a közérzésnek, a multak emlékein keseregve s a felvirradás reményének balzsamát csepegtetve a csüggedő szívek sebeire. Mily gazdag skálája az érzelmeknek, bár az alaphang egy, mint a hogy közös a forrás is, melyből felbuzognak. Ez a negyed vagy akár félszázad valódi aranykora a magyar hazafias költészetnek. Csodálhatjuk-e, ha e költészet büvös hangja ma is megrezegteti a szíveket s az érzelmek, sőt a kifejezések is — erőtlen és halvány változatokban ugyan — sokszor ismétlődnek az újabb költők lantjain.

Sorsunk jobbra fordulta után a teljesült remény mintha nyugvópontra juttatta volna a háborgó érzelmeket; jó ideig csak a történelem fájdalmas és kegyeletes emlékei szolgáltattak szinte egyedüli tárgyat a hazafias költészetnek: Rákóczi és bujdosó társai, a márcziusi ébredés, szabadságharcunk hősei, Kossuth és Petőfi s a vértanuk emléke, kegyeletes nemzeti ünnepek által is élesztve, leggyakoribb motivumai e nemű költészetünknek. A jelen élet küzdelmei sokáig nem szolgáltattak alkalmat egyseges, nemzeti érzés kialakulására; legalább költőink se meg nem értették, se kifejezni nem tudták, csak a millenniumi ünnepek magasztos hangulata termelt egy-egy jobb alkalmi költeményt, melyeknek hatása azonban az ünnepi hangulattal együtt elmúlt.

Az utóbbi 10—15 év eseményei és jelenségei azonban új motivumokat szolgáltattak. Az a nemzetsorvasztó, nagyarányú kivándorlás, mely politikusainkat és társadalmunkat egyre jobban foglalkoztatja, mintha nemesak a kivándorlóknak, hanem az itthon maradtaknak figyelmét is jobban ráirányítaná a haza sorsára s erősebbé tenné a hazai föld szeretetét és megbecsülését. A XX-ik század nemzetközi bajai és küzdelmei, melyek közt veszendőbe kezd menni a régi magyar erkölcs és érzület, a költészet és családi élet becses hagyományai, éleshangú satírákban szólaltatják meg az elégtelenséget. Politikai életünk házi bajai, meg-megújuló sikertelen küzdelmeink is mintha feltámasztanák a Petur bánok és Bercsényiek lázadó keservét!

Mindezt a motivumot megtaláljuk a mostani pályamunkák közt is, s talán nagyobb mértékben mint az utóbbi évek pályázatain. Más kérdés aztán, vajjon a megtalált motivumhoz megtalálták-e pályázó poétáink a megfelelő hangot és költői kifejezést? Erről egy kis szemlében hamar meggyőződhetünk. A főntebbi csoportosítást tartva szem előtt:

a) a történelmi vonatkozású költemények közt a *Történelem-órán* című (1. sz.) „elbeszélő költemény“ silány utáizata Kozma szép, költeményének. (*Carthagói harangok.*) Az *Upor Anna* című (39. sz.) vig balladának volna mondható; azt mondja el, mikép kényszeríti a kardos menyecske Ferdinánd-párti férjét egy kis ráijesztéssel arra, hogy Zápolya pártjára álljon, a mi a pipogya emberrel szemben minden bonyodalom nélkül sikerül is. Jelentékenyebb munka a *Gyaur leány szerelme* (10. sz.) című elbeszélés, melyben egy magyar leány kelepcebe csalja a nógrádi vár ifjú török parancsnokát, bár mindketten szenvedélyesen szeretik egymást; de akkor feláldozhatja-e kedvesét csak azért, hogy ő is szolgáljon valamikép hazájának? Részvétünk mindenesetre inkább a megcsalt török ifjú mellett van, mint a hazafias áldozatra senkitől sem kényszerített leány mellett. Könnyed elbeszélőképesége és simán

ömlő versei jobban megalkotott mesét érdemeltek volna. A lyrai költemények közt *A szilágysomlyói várnál* (4. sz.) című a régi fény és dicsőség után sóhajtoz igazi erő és tartalom nélkül. *A drága hamvak* (29. sz.) Rákóczit és Bercsényit siratja, a *Kossuth Lajos azt üzente* (6. sz.) a címet mint refrain variálja, az *Emlékezés okt. 6-ra* (24. sz.) s *A csonka honvéd éneke* (14. sz.) címűek közhelyes sóhajok és panaszok, az utóbbi Arany *Koldus énekének* gyenge utánzata. Több értékű *A sváb* (27. sz.) című, melyben a délvidéki sváb hallja Szegeden Kossuth bűvös szavát, nem érti, de hazáig zsong lelkében a hatása, s fia kérdésére, hogy mit beszélt Kossuth Lajos, ezt feleli:

Hogy mit mondott? nem tudom...
De azt tudom s elég ennyi:
Vagy én megyek, vagy te még, de
Egyikünknek *el kell menni!*

Könnyedén írt, de igénytelen kis vers, mely csinos epizódja lehetne egy nagyobb költeménynek. A *Hadak útjának* (34. sz.) az a motívuma, hogy a táltos könyörgésére Hadúr elküldi a hún nép védelmére a holt vitézek hadát, nem új, verseinek dactylikus lejtelve jól festené a had robogását, de többször nehézkessé teszi a nyelvét. Mintha egy törül szakadt volna ezzel a *Táltos imája* (42. sz.), ki hazugnak mondva az Emese álmát megfajtozta jóslatot, a nyugat ernyesztő kéjeitől félti Ázsia magyaráját, de még az előbbinél is nehézkesebb nyelven s ilyenféle gyarló versekben:

Ázsia-fajta a mi fajtánk,
megül nyugat lágy söpredéke
Jaj a mi harcok homlokunknak,
ha a tengeri szél *megbecézte!*

A *Bessenyei emlékezete* (17. sz.) irodalmi óda, melynek szerzője ismeri s jól is méltatja Bessenyei munkásságát, de nem költői, hanem professori módon; ha egy-két sora neki lendül is, nem tud szárnyra kapni s megül a prózai földön.

b) A *kivándorlással kapcsolatos* költemények közt a *Levél* (7. sz.) gyenge visszhangja Tompa megható költői *Levelének*, melyet Kerényi kibujdosása után írt, de azt, úgy látszik, csak félig olvasta el a szerző, mert ámbár előbb azt tanácsolja a távozó ifjúnak:

Hazádtól könnyen, óh, ne végy bucsut,
Mert visszatérni már rögsz az út...

az utolsó versszakot azzal a hasznos „ubi bene, ibi patria“ elvű jókívánsággal fejezi be:

Ha „új hazád“-at bárhol felleled,
Aldás kísérjen ott! Isten veled!

A *Kivándorlók* című (8. sz.) két képben két hangulatot fest: az induló hajóról egy „sorsüldözött, szegény csapat“ merengve néz az elhagyott haza maradozó bérczeire és

Komor szemükből könny fakad . . .
A keblük titkon elszorul,
A lelkük lassan elborul.

Merengésükből egyik utitárs mogorva szava riasztja fel:

Siratni mért e rongy hazát!
Kenyért sem ad s munkás kezünk
Nem tartja fenn ott életünk . . .
Van másutt is karéj kenyér,
Nehéz munkáért drága bér!

A „bús tömeg“ nem felel, ezernyi érzés kél lelkükben harezra s míg hajtja őket a kenyér, lelkük visszaszáll az édes, elhagyott hazába! Bizonyos, hogy ez a két hangulat sok kivándorló lelkét elfogja; de valami egyebet is várnánk a költőtől. Többet mond a *Bűg a hajó kürtjének* (40. sz.) szerzője. Az indulásra kész hajó orrán egy tönkrement földesúr izzó gyűlölettel néz a partra vissza s megesküszik:

Hogy átokkal gondol csak a magyar népre,
Elfelejtí nyelvét, faját megtagadja stb.

S az új-világban teljesen elzüllick; mint utonálló rátámad egy hintóra s a mikor a benntülő fiatalasszony minden pénzét, ékszerét odakinálja s magyar szóval eseng élete meghagyásáért: a gyilkos szándékú férfinak lehanyatlik a karja, eszébe jut szép hazája — hisz a magyar asszony is tán a Tisza mellől való —

S míg lelkében ezer édes emlék ébred,
Könnyek közt zokogja: „Bocsánatot kérek!“

Így fordul ellene az átok — a magyar szó varázsától. Könnyen ömlő szép sorok, de tartalma nem elégít ki. Mi okolja meg azt a szörnyű átkot? Egyik szavában azt mondja: elúszott alóla az ősi föld, s faképnél hagyták a „boros“ barátok; tehát könnyelműen elmulatta, elpazarolta ősi vagyonát. De másik szavában meg azt mondja: „Itt (t. i. a magyar hazában) akart magának új utakat törni, de kudarcot vallott“; ez meg komoly törekvést s szerencsétlen vállalkozást tételez fel, a mi ellentmond az előbbi állításnak. A költemény első és második felében feltüntetett ellentét nem hatástalan, de ilyen hangulatrajzot már eleget olvastunk. Valami mást várnánk a nagy socialis problémával

kapcsolatban, legalább valami olyan költői szózatot, mely nem a züllésnek induló vagy új hazát kereső szerencsevadászok elkeseredését s hazagyűlöletét hallatja, hanem a munkát dicsérve, akár kézi akár szellemi munkája révén magának nemcsak kenyeret, hanem jólétet, a magyar névnek pedig becsületet kereső vágyat szólaltatja meg, de azért Petőfivel együtt érezze s óhajtja, hogy: „Itt születtem . . . itt domborodjék a sír is felettem.“

A hazai földnek ezt a rajongó szeretetét fejezi ki két kisebb költemény: *A Tisza partján* (3. sz.) és az *Óda az itthoni földhöz* (18. sz.). Emennek is van egy-két jó sora, de amaz, bár igénytelen s keveset mond, egészben költőibb s bensőséges hangja megkap, midőn többek közt így szól:

Nem lakja e rónát kényes, úri népség,
Lakója tiszta szív, őserő, egészség,
Hajdonti időknek visszamaradt fattya,
Kiknek talán maga Árpád volt az atyja.

Nem érzi a nyűgét nyugati békónak,
Csábító kufárok szívéhez nem szólnak,
Leéli világát szabadon, nevetve,
A gondját se bizza idegen kezekre.

S néhány versszakkal alább:

Más itt az imádság, más itten az álom,
Más itt a harmatcsepp a vadvirágszálon,
Más itt az Isten is, ki viseli gondod,
Más lesz a lelked is, ha nevért itt mondod . . . stb.

A csinos kis vers mindenesetre megérdemelné, hogy egész terjedelmében kiadja szerzője. Jutalmazandó költeménytől azonban mégis többet és mélyebb tartalmat várunk.

c) A politikai, társadalmi s irodalmi bajainkkal való elégtelenség egy csomó hol derültebb, hol élesebb hangú *satirikus költeményben* nyilatkozik meg. Gyenge kísérletek e nemben a *Magyar türelem* (16. sz.), *Kuruczország* (30. sz.) és *A magyar úr* (41. sz.); inkább keserű panasz mint voltaképeni satira *Az új krónikás dala* (38. sz.) s *A hazaszeretet* (26. sz.) című, mely utóbbi a törtető emelkedés s a parlamenti hazafiság ellen dörög tiszteletreméltó érzéssel, de inkább a politikai ellenfél mint a hazafi hangján. Érett elme terméke a *Magyar költészet* című (12. sz.), melynek szerzője egy pár versszakban élesen elítélve az új magyar költészetet:

Mely trágár képre leplet úgy bocsájt,
Hogy lássék ám a rút, ledér igézet . . .

a többiben az igaz magyar költészet eszményeit: a hazát és Istent, nőt és szerelmet éneklő költészetet dicsőíti lelkes hévvel:

Oh, a nőeszmény maga a költészet!

S ha fennkölt lelkű nővel fogsz kezét,
Magasztos czélhoz elkísér, vezet :
Megért, csodál, rajongva lelkesít,
Majd — véle törlőd árva-könnyeit.
És mind magasbra szállsz, ha ő — veled,
S mélyebbre, ha érzésben ő vezet :
Hazáért, népért, melylyel együtt érzett
Örömben, búban mindig a — költészet.

A théma nem új, egy évtized óta ismételten megfordult a Farkas-Raskó-pályázaton is egy-két, a régi és új divatú költészetet szembeállító költemény. Ennek gondolatai nem mindig újak ugyan, de a kapcsolat újszerűekké teszi azokat; kár, hogy kifejezései néha a tömörség miatt homályosak s különben gondos verselése is meg-megzökken. Költői dictiója, emelkedett hangulata így is a pályázat jobb költeményei közé emelik.

Legtöbb satirai ér buzog a *Levél egy 48-as honvédhez* (11. sz.) s a *Budavári pipaszentelés* (37. sz.) czíműekben. Mindkettő gyakorlott toll munkája s a „ridendo dicere verum“ kedélyes hangján mindegyik sok igazságot mond találó satirával. Az előbbi egy pár vonásban sikerülten állítja szembe a 48-as magyar idealismusát a modern kor hasznot néző gondolkozásával s tetteivel; de egészben szűkkörű, a szerző maga is érzi ezt, midőn úgy fejezi be levelét, hogy „tán elég is mára!“ A második a nagypipájú s kevés dohányú Pató Pálok typusát vezeti föl a várba s mondat keserű igazságokat pipázgató hősének. Sem a hős, sem ezek az igazságok nem éppen újak, a pipaszentelés módja is csak stilszerű, de nem a legügyesebb keret; hanem a szerző könnyed verselése, biztos kifejező ereje így is kellemes olvasmánygyá teszik a költeményt.

d) Hátra van még az utolsó csoport, melybe a szorosán vett *hazafias lyrai költeményeket* s *A mi zsidónk* című (28. sz.) naiv életképet sorozhatjuk. Nagyobb részükkel rövidesen végezhetünk. A két versszakos *Király himnuszban* (5. sz.) nincs elég fenség, a *Nincs már magyar* (13. sz.) hazafikéservesz szinte káromkodássá fajul, a *Vágyak, tervek* címűnek (19. sz.) van egy-két igaz hazaszeretből fakadó, lendületes sora, de még ki nem forrott tehetség munkája. A *Holló-szárnyakon* (44. sz.) s az *Eszméltj, magyar* (36. sz.) címűekben elegikus busongás után a jövőbe néző remény hangzik fel; mindegyik afféle ébresztő, minőket Bajza óta már sokat írtak ugyanezekkel a közhelyekké vált szólamokkal. Jelentékenyebb munka a *Megújhódás felé cz.* (33. sz.), mely ugyanabból az eszmekörből és érzésvilágból van merítve, de szerzője 18 stanzában bőbeszédű részletezéssel inkább fejtegeti mint éneklí gondolatait. *Az új magyar dala* (22. sz.)

s a *A kerepesi temetőben* (21. sz.) címűek régi ismerősök: az előbbi a tavaí Farkas-Raskó-pályázaton, az utóbbi az 1911-iki s a tavaí Bulyovszky-pályázaton is szerepelt; most — legalább az előbbi — némileg javítva jelent meg, de így sincs okunk változtatni az előző három bíráló-bizottság ítéletén, bár mindkettőt a pályázat jobb darabjai közé kell számítanunk. Az előbbivel rokonérzésből fakadt *A bujdosó-ének* című (23. sz.), de annál több tekintetben tartalmasabb. A költőt magyar szóra küldték hozzánk s itt megfogta lelkét Arany János nyelve, szívébe nyilalt Rákóczi keserve és magyarrá lett. A hogy ezt a lelki folyamatot rajzolja, elemezve a ráható erőket, ezek felismerésében van erő s kifejezésében nem közönséges költői lendület:

Halhatatlan gyásznak országában élek,
Hol az életremény a könnyekből nőtt:
Itt az örök harcban soha célt nem érnek,
Itt holtak virrasztanak az élők fölött . . .

Itt a virrasztóknak vakmerő reménye
Minden viharfelhőt hajnalpirba von,
Itt csillagot pótol a tűzhelyek fénye,
Ha kivillan néha egy-egy ablakon . . . stb.

Kár, hogy e hangulat egységét dissonans hang zavarja, midőn azt mondja a ráható erőkről, hogy „eladta a lelkét azok gyönyörének“, s bár velünk közös érzése, fájdalma őszinte, mintha életét elhibázottnak, magát áldozatnak tekintené, kit „el nem követett bűn sebző szava vádol“ s kire „a szülői átok — követ dobja“. Bár a szerzőnek teljesen hatalmában van a költői nyelv, ennek pathosa néha úgy elragadja, hogy itt-ott némileg homályossá lesz.

Az utoljára hagyott három költemény mindegyike nagyon figyelemreméltó. A *Fütyül a szél* cím (43. sz.) alá foglalt két kurucz dal *Bercsényi kesergőjé*-nek volna mondható. Mindegyik négy versszakos s a Rákóczi szabadságharczának megghiúsulta után kelt hangulatokat foglalja könnyen gördülő, népies hangú versekbe, minden strophát egy-egy ismert s odaillo kurucz verssorral végezve. Im így kezdődik az I. számú:

1. Koromsötét az ég
Nincsen csillag rajta,
Vig kurucz tábornak
Nem hallik a hangja.
Letűnt fényes napja:
Arany szabadsága.
„Nagy Bercsényi Miklós sirdogál magába . . .“

2. A sötét felhős ég
Kiderül majd újra,

De a tárogatós
Már hiába fújja:
Rajta, kurucz, rajta!
Hiába kiáltja . . .
„Elfogyott szegénynek minden katonája.“

Mint e kis mutatványból is látható, a versek szerzője a népdalok kifejezőmódjával ügyesen ad hangot a bujdosó kurucz érzületének, s mindenesetre megérdemelnék nemcsak a közlést, hanem a megzenésítést is, melyre nagyon alkalmasak.

Magasabb hangnemből szól a másik kettő. Az *Egy magányos magyar* címűben (32. sz.) ez a magyar, miután összejárta nyugatot . . .

. . . és fölívott mindent nagy keleti szemével,
Arczot, követ, virágot, várost, folyót, hegyet,
És rátorlott agyára ős és nehéz ködével
S lelkére ráteherlett a germán rengeteg —

megállott egy osztrák határszéli vár hegyfokán:

Állott, és hűnyt szemével a messzeségbe látott,
Bús homloka mögül kiszállt a gondolat.
Látott aranyló tengert, hullámzó rónaságot,
Kalászos életet sugáros ég alatt . . .

szóval megjelenik előtte képzeletben hazája, Tihany s a vén Lomnicz fája, s felrobognak a farkasbőrös ősök, „A Mátyások, a Bélák, meg a Rákócziak“, akkor:

. . . fölszegte fejét és szemébe' lobogva
Terhes, kemény-tüzü, keleti láng csapott,
És fojtott Petur-hangon csendesen elmorogta
A német levegőbe az „Eb ura fakó!“-t.

Aztán nagyot dobbantva odább ment. Kár; daczos magyarságának lázongása így homályba vesz, mert a szerző elburkolja alapgondolatát, a mit éppen az utolsó versszakban kellett volna kifejeznie. Ez a költemény főhibája, mert különben, ha egy-két kifejezése mesterkéltséget is, egészben gyakorlott kéz munkája.

Utolsónak hagytam a pályázat legértékesebb darabját: a *Vagyunk még magyarok* címűt (35. sz.), mely strophátlanul s rímek nélkül, rhapsodikus hévvel, de világos gondolatmenetben, szívbemarkoló igazsággal szólaltatja meg a bús magyar keservét, mindvégig emelkedő hangon s költői szárnyalású nyelven.

Vagyunk még magyarok . . . (így kezdi)
Szomorún, titkon álmódók,
Kik olykor-olykor összebujva
Levetjük lelkünk áruháját,
Megoldjuk nyelvünk bús bilincsét. stb.

Vagyunk még magyarok,
 Kik vidám, hangos mulatók közt
 Zordak vagyunk és szótlanok...
 Kik testvérek vagyunk a bűben
 S megjeljük egymást mindenütt...

Vagyunk még magyarok,
 Kik álmatlan nagy éjtszakákon
 Még töprengünk a haza sorsán:
 Feketeszárnyú honszerelmünk
 Átsuhan bérczen, rónaságon,
 Jajongó búval költögetve
 Egy nép haldokló Istenét...
 Vagyunk még magyarok
 Kik töviságyon hánykolódunk,
 S agyunkat csattogó patával
 A kétség száguldozza át,
 Kik nem akarunk megnyugodni
 Az iszonyatos gondo atban,
 Hogy a mi sorsunk lobogója
 Örökké árván csüggedessen stb.

Vagyunk még magyarok,
 Szűz magyarságú szent pogányok,
 Kik olykor-olykor összebujva
 Levetjük lelkünk álruháját
 Alázatunknak köntösét,
 Megoldjuk nyelvünk bús bilincsét.
 És tehetetlen bánatunknak
 Haragos üszkét lángra szítva
 Nagy átkok izzó fergetegjét
 Zúdíttjuk ama sziklakőre,
 Mely végzetünkül áll utunkban stb.

Majd azon keseregve, hogy merjünk-e hinni jobb jövőben s imádság helyett nem volna-e jobb leborulva csak sirni végzetünkön, hogy mért születünk magyaroknak... így végzi a költeményt:

Vagyunk még magyarok
 Szomorúk, némák, álmodók...

Ah! bánatunkból fölriadni,
 Vergődésünkéből szárnyra kapni,
 Szabadságunkért harcza menni,
 Ha jön majd még egy alkalom,
 S lehet még egyszer azt üzenni:
 — Megcsüggedetten, félve kérdem:
 Vagyunk még magyarok?

Ez a befejező rész kissé világosabb lehetne, de így is kiérezni alapeszméjét, a hazafi-keservén uralkodó gyötrő kétséget, hogy annyi szenvedés és keserv után ha egyszer még lenne rá alkalom, vajjon leszünk-e elegen s leszünk-e eléggé magyarok, hogy a nagy nap az eddig csak kesergő és sorsát átkozó magyar-

ságot tette készen s tette képesnek találja? A félve-kérdő csüggettség, a hitet kereső fél-reménység — egészen oda is illő a költemény borongó hangulatához.¹ Abban a bíráló-bizottság mindhárom tagja egyetértett, hogy ez a költemény — mint némileg a mutatvány-törédekekből is kiérezhető — nemcsak a pályázók közt legjobb, hanem főntemlitett jelességeinél fogva leginkább megfelel az ügyrend kívánalmainak; azért a bizottság egyhangú megállapodással azt a javaslatot terjeszti a t. Akadémia elé, hogy az 1912. évi Farkas-Raskó-jutalmat a 35. sz. s *Vagyunk még magyarok* című költeménynek méltóztassék kiadni.

Jelentés a Wodianer-jutalmakról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* főtitkár 1913. április 21.)

Id. Kaporai Wodianer Albert báró 1892 december 3-án kelt végrendeletében 50,000 korona tőkeösszeget hagyott a M. Tud. Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát ezer-ezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, a kiket Akadémiánk e kitüntetésre a legméltóbbnak tart. A jutalomnak odaitélésénél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága és buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és ezen kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalomban emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 145. §-a értelmében felkérte a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire hazánknak összesen 74 kir. tanfelügyelősége közül ez évben 64 tanfelügyelő terjesztette be jelentését a nmgú vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz,

¹ A jelentés elhangzása óta a szerző a bírálat értelmében ekkép dolgozta át a befejező sorokat:

Oh, Uram! hitet adj nekünk,
 Hogy születik még nagy idő
 S lehet még egyszer *azt* üzenni,
 Hogy bánatunkból fölriadni,
 Vergődésünkből szárnyra kapni,
 Szabadságunkért harcza menni
 Leszünk még magyarok!

(Budapesti Hirlap 1913. 88. sz.)

mely jelentésekből a minősítési táblázatban éppen 100 tétel (tavaly 92) alakult.

E 64 előterjesztésből 9 nemleges, azaz az illető tanfelügyelőségnek nem volt módjában kellő tájékozást szerezni arról, hogy kiket terjesszen fel kitüntetésre. Ezek a következők: Árva, Brád, Kis-Kún-Halas, Liptó, Máramaros, Somogy, Szolnok-Doboka, Udvarhely és Veszprém megyék. Egyik pedig, Tolna vármegye, nyugdíjas tanítót hozott javaslatba, a ki a szabályzat értelmében nem vehető figyelembe.

Egyáltalán nem küldött jelentést 10 tanfelügyelőség (tavaly 12). És pedig: Budapest, Abauj-Torda, Arad, Boksánybánya, Csik, Homonna, Hont, Kecskemét, Torda-Aranyos és Túróc vármegye.

Az elmondottakat figyelemre méltatva és a nemleges jelentéseket leszámítva, maradna 54 tanfelügyelőségnek 90 ajánlottja. De sajnos, az elfogadható felterjesztésekben is hiányzanak 13 tanítóról mind a tanulmányaikat, mind a működésöket illető adatok, mert az illető kir. tanfelügyelő urak csak egyszerűen az évekkel ezelőtt tett jelentésekre hivatkoznak, melyek nincsenek kezeink közt. Így végeredményben csak 77 érdemes tanító munkássága volt mérlegelhető, a kik az iskolafentartók szerint következő csoportokba sorolhatók:

- a) felekezeti iskolai tanító 16 (tavaly 16),
- b) felekezeti iskolai igazgató 12 (12),
- c) községi iskolai tanító 1 (4),
- d) községi iskolai igazgató 4 (4),
- e) állami iskolai tanító 2 (5),
- f) állami iskolai igazgató 40 (49),
- g) társulati iskolai tanító 2 (2).

Az ajánlottak közt 15 olyan tanító van, a kik eddigelé vagy elő nem terjesztettek vagy pedig évekkel ezelőtt javaslatba hozattak ugyan, de a múlt évben az előterjesztésekben elő nem fordulnak. Viszont a múlt évben ajánlottak közül 17 tanférfiúnak a neve hiányzik az idei felterjesztésekből.

A bíráló bizottság, melynek elnöke a M. Tud. Akadémia másodelnöke, *Beöthy Zsolt* r. és ig. tag volt, az idén is, az ügyrendnek idézett szakasza értelmében, az Akadémia elnökei és titkáiraiból állott és a bizottságba, felvilágosítás szolgáltatása végett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr kiküldötte *Sztankovics György* miniszteri osztálytanácsos és *Neserda Modest* miniszteri titkár urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig *Moussong Géza* és *Rákos István* igazgató-tanító urakat. Az elnök úr, a bizottság tagjainak meghallgatásával, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minősítő-táblázat elkészítésére *Moussong Géza* igazgató

urat kérte fel, a ki a reábizott fáradságos és kényes feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg, de a maga részéről is hangsúlyozta tisztének igen nehéz voltát.

Tagadhatatlan ugyanis, hogy a kir. tanfelügyelő urak a végeredményben elfogadható és imént csoportosított 77 tanító kiválasztásánál kellő körültekintéssel jártak el, mert minősítésük is igazolja, hogy valamennyi ajánlott dicséretes munkásságot fejt ki a néptanítás és népművelés terén. Annál nehezebb volt az előadónak és a döntő bizottságnak feladata, midőn e 77 jeles és érdemes tanférfiú sorából csak kettőt kellett ajánlatba hoznia, illetve a szép jutalomban részesítenie. E nehéz feladatot az előadó igazgató-tanító úr igen részletes minősítési táblázat alapján törekedett megoldani és tekintettel a méltó pályázók nagy számára, az idén is, mint tavaly, ötös jelölésben tíz tanítót ajánlott. még pedig olyképen, hogy a múlt évi jelölésben ajánlottakat fentartva, két új nevet említett meg.

Javaslatra tehát a következő:

I. helyen: *Szalay Sándor* áll. iskolai igazgató-tanító Nagykanizsán, a ki 1856-ban született és 37 év óta fejt ki dicséretes munkásságot pályáján, — és *Löwi Mór* izr. iskolai igazgató-tanító Iglón, a ki 1847-ben született és szintén 37 év óta működik nagy buzgalommal a népnevelés terén.

II. helyen: *Törös Sándor* áll. isk. igazgató-tanító Beregszászon, a ki 1864-ben született és 30 évi működése van, — és *Siménfalvy Szabolcs* áll. isk. igazgató-tanító Nagytarnán (Ugoicsa vm.), a ki 1860-ban született és 34 év óta tanít.

III. helyen: *Sebestyén József* áll. isk. igazgató-tanító Beszterczén, a ki 1855-ben született és 38 év óta működik, — és *Uhrin Károly* ág. ev. iskolai tanító Békéscsabán, a ki 1869-ben született és 26 évi működése van.

IV. helyen: *Fogarassy Jenő* ref. iskolai tanító Mezőcsátán, a ki 1855-ben született és 40 évi szolgálata van, — és *Kisfaludy Mihály* róm. kath. iskolai tanító Környén, a ki 1860-ban született és 36 év óta működik.

V. helyen: *Ónódy Gusztáv* áll. isk. igazgató-tanító Erzsébetfalván, a ki 1865-ben született és 24 év óta működik, — és *Csighy Sándor* áll. iskolai igazgató-tanító Algyógyon, a ki 1867-ben született és 26 év óta tanít.

A bizottság f. évi április 14-én tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokban foglalt adatokat tanulságos és teljesen tájékoztató áttekintésben feltüntető minősítési táblázatot, valamint az előadónak bőven indokolt javaslatát, és figyelembe véve az ajánlottaknak mind az iskolában kifejtett tanító és nevelő munkásságát, mind az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi jólétének javítása

körül tanúsított fáradozásait, az előadó javaslata értelmében teljes egyetértelműséggel

Szalay Sándor nagykanizsai állami iskolai igazgató-tanítót és *Löwi Mór* izraelita iskolai igazgató-tanítót,

a kik a jutalomra első sorban érdemesek, ajánlja a M. Tud. Akadémiának az 1912. évi Wodianer-jutalommal való kitüntetésre. Egyúttal kéri az Akadémiát

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselői a bíráló bizottságnak adtak; *Moussong Géza* igazgató úrnak pedig a minősítési jelentésnek szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért;

2. terjessze fel a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumhoz esetleges további felhasználás végett;

3. értesítse *Szalay Sándor* és *Löwi Mór* igazgató-tanító urakat, hogy a M. Tud. Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette; egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanférfiakat, hogy személyesen akarják-e f. é. május 26-án, az Albert napját követő összes ülésen, a jutalmat átvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését óhajtják.

Az összes ülés mindezeket a javaslatokat egyhangúlag elfogadta.

A trónbetöltés kérdése az Árpád-házbeli királyok korában.

(Kivonat *Ferdinándy Géza* l. t. 1913 április 14-én tartott előadásából.)

A mikor kiváló történetbúvárunk, Fraknói Vilmos, a kinek fáradozása oly sok, addig nem ismert történeti adatnak a birtokába juttatta a magyar történetírást, „A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában“ című munkáját az Akadémián bemutatta, csak az eddig is ismert adatokra támaszkodott. Ezekre az adatokra támaszkodva kívánom tehát én is a magam ellenkező nézetét az Akadémia előtt kifejteni.

Fraknói arra az eredményre jut, hogy az Árpád-ház fiágában a trónörökösödés írott jogban volt megállapítva, és pedig akként, hogy ha a királynak több fia volt, utána ezek közül az elsőszülöttet illette a trón; de ha fia nem volt, az elhunyt király legközelebbi rokonára szállott az öröklés joga; vagyis az izbéli, nem az ágbeli öröklés joga volt érvényben.

Fraknoi sem a magyar, sem a külföldi emlékekben semmi pozitív adatot arra, hogy milyen volt a trónöröklés rendje, a vezérek korára nem talált sehol. Előrenyúl hát három századdal s III. Endrének 1290. évi országgyűlési végzemenyéből kiragadja azt az egy pár szót, melyben a király a származás jogára és rendjére mint királyságának alapjára hivatkozik. „Az a politikus — mondja Fraknoi — ki ezt a fontos nyilatkozatot fogalmazta, kétségkívül alapos megfontolással használta a két jelzöt, noha az egyik is elegendő lett volna, sőt az Árpád-ház egyetlen élő férfisarjáról lévén szó, egyikre sem volt szüksége.“

A tudományos kutatásnak ezt a módját szerencsésnek éppen nem tarthatom. Mert ha az eredmény, a melyet a „*jure et ordine geniture*“ szavakból Fraknoi levon, a III. Endre korára megállná is a helyét, ebből még nem következnek az, hogy megállja helyét a háromszáz évvel előbbi Szent István-féle korra is, — még kevésbbé az, hogy megáll a négyszáz év előtti vezérek korára is. De jogszabály fennállására következtetni egy decretum bevezetésének négy szavából nézetem szerint III. Endre korában sem lehet. III. Endrének igen is kellett hangoztatni azt, hogy a származás jogán illeti a trón, mert még életében hatalmas trónkövetelő ellenfelei támadtak, kik tagadták azt, hogy ő az Árpád királyok véréből való, s azt állították, hogy az Árpádok fiága IV. Lászlóban kihalt s most már a leányágot illeti a trónöröklés. Velencei Istvánnak a II. Endrétől való származását saját testvérei is kétségbe vonták, és így a koronázási decretumban mind a két jogalapot hangoztatnia kellett III. Endrének és pártjának, mely királylyá tette.

De egy kétségtelen és ez az, hogy III. Endre sehol sem állítja, hogy őt a magyar korona az első szülöttség, a primogenitura jogán illeti.

Fraknoi az Árpád-ház fejedelmeinek névsorából azt véli megállapíthatni, hogy huszonhét fejedelem között tizenkettőt halála után elsőszülött fia követett a trónon. Az pedig, hogy a választás tizenkétyszer az elhunyt király elsőszülött fiára esett volna, elő nem fordulhatott, mert a választás a királyi ház kiskorú tagjainak nem kedvez, már pedig Magyarországon a kiskorú elsőszülött fiú trónralépése nehézségekbe nem ütközött. A huszonhét uralkodó sorozatából levonva a tizenkét elsőszülöttet, marad tizenöt, a kiknek a Gondviselés eme kedvezésében részük nem volt. Azonban a tizenöt eset közül tizenkettőben az elsőszülött trónöröklését az a physikai lehetetlenség akadályozta, hogy a tizenkettő közül egyik sem hagyott hátra fiút.

„Így tehát az a tizenkét eset az elsőszülöttségi trónöröklés feltevése ellen bizonyításul fel nem használható. Ellenben az elsőszülöttségi öröklés tizenkét esete feljogosít arra a feltevésre,

hogy ha ezek az uralkodók fiörököst hagynak hátra, ő utánuk is elsőszülöttek következtek volna az uralkodásban. Tehát csak három marad, a kinek halála után első szülött fia mellőztetett. Ez a csekély szám pedig az állított tétel helyességét meg nem dönti.

Fraknóinak ez a statisztikája azonban így, a mint fel van állítva, nem állja ki a kritikát: először, mert nem az összes ismert adatok alapján van összeállítva; másodsor, mert csak az elsőszülött fiúkat veszi figyelembe az oldalággal szemben, de a másodszületteket, kik az elsőszülött hiányában annak helyére lépnek, következetesen figyelmen kívül hagyja.

Nem veszi figyelembe ennek a statisztikának az összeállításánál Fraknói a biborban született Konstatinnak azt a kétségbe nem vonható adatát, hogy 950 táján Falis, vagy a mint Pauler olvassa, Fajsz, Jutasnak a fia volt a fejedelem. Pedig ezt figyelembe kellett volna vennie.

Nem lett volna szabad továbbá megfeledkezni Salamon testvéröccséről, Dávidról, a ki még Szent László uralkodásának éveiben is élt s még sem jött Salamon után figyelembe. Éppen így nem lett volna szabad meg nem látni Kálmán testvéröccsét, Álmost, a ki Gejza királynak lévén a fia, ha Kálmán az egyházi rendbe lépett, feltétlenül az ő helyére lépett volna, Szent Lászlót megelőzve, ha van megállapított trónöröklési rend. Mert olyan öröklési rendet még elképzelni sem lehet, a mely szerint az apa életében elhalt vagy trónra képtelenné vált elsőszülöttet túléelő másodszülett a testvért meg nem előzi, hanem csak az elsőszülöttnek van meg ez a joga.

Ha pedig ezeket a Fraknói által figyelembe nem vett, vagy meg nem látott dolgokat figyelmünkre méltatjuk, mindjárt mást képet mutat a statisztika.

Ha az Árpádtól III. Endréig előfordult 27 trónutódlást vizsgáljuk, azt kell megállapítanunk, hogy tizenegy uralkodót követ halála után fia a trónon és tizenhat esetben az elhalt uralkodót nem fia követi. De a tizenegy esetből nyolcz esetben nem is következhetett más, mint az elhalt fejedelem fia, mert más, nála idősebb és az Árpád véreből fiágon leszármazó férfi, a kit megválasztani lehetett volna, egyáltalában nincsen. Így Árpád idősebb fiai mind még az ő életében elhaltak, tehát Zsolton kívül más fia nem volt. Taksony halálakor Árpádnak idősebb fiaitól származó unokái már nem éltek; Kálmán halálakor a megvakított Álmos menekül és így számba nem jöhet; II. Béla halálakor csak az ő fiai jöhetnek számba; III. Béla halálakor az ő testvérei közül egy sem él már s csupán testvérének, Gejzának az unokái élnek, de ezek is Görögországban; II. Endre halálakor testvérei, Salamon és István már nem élnek; IV. Béla

halálakor testvérei, az 1241-ben elhalt Kálmán és az 1234-ben elhalt Endre, már nem élnek, velencei István pedig nem volt az országban; V. István halálakor csak fia László élt, mert Béla herceg már 1269-ben meghalt. Maradt tehát három eset, a mikor az elhalt király után nemcsak fia, hanem ennek mellözésével más is következhetett volna a trónon, úgymint: Gejza vezér után nemcsak fia, István, hanem testvérei, Vazul és Mihály is; II. Gejza után nemcsak III. István, hanem Gejza testvérei, II. László és IV. István is; végre Imre után nemcsak III. László, hanem II. Endre is következhetett volna.

De ha e három esetet, mely a primogenitura mellett érvként felhozható, taglalás alá vesszük, eloszlik minden alap, a mire a primogenitura szabályát felépíteni lehetne.

A) Gejza vezér Hartvicus előadása szerint „convocatis Hungariae primatibus cum ordine sequenti per communis consilium colloqui filium suum post se regnaturum Populo praefecit, et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit.“¹ Tehát a vezér még életében biztosította a főemberek támogatását István számára,² a mire bizonyára nem lett volna szükség, ha a trón Istvánt az elsőszülöttség jogán atyja testvéreivel szemben kétségtelenül megillette volna már a vérszerződésben megállapított jogszabály alapján. S ha Gejza nem oly hatalmas, mint a milyen volt, kérdés, birta volna-e ezt keresztülvinni. Ez az eset tehát jogszabály megállapítására éppen nem alkalmas.

B) II. Gejza halála után a 15 éves, tehát kiskorú elsőszülött fia, III. István, nem minden nehézség nélkül foglalta el atyja trónját, noha az apja halálát követő napon hívei közreműködésével megkoronáztatott. És mégis meg kellett neki küzdenie apja testvéreivel, II. Lászlóval és IV. Istvánnal, kiknek — bár őket idegen hatalom támogatta — mégis oly jelentékeny pártjuk volt az országban, hogy III. István Ausztriába menekült és csak a határszéli Pozsony maradt az ő birtokában. Csak II. László halála és a görög császár pártfogása miatt nem kedvelt IV. Istvánon Fejérvár mellett kivívott győzelme után jutott az ország birtokába.³ De hogy még IV. Istvánt sem tekintette maga a királyi család sem bitorlónak, annak bizonyosságául szabad legyen e helyütt felemlítenem, hogy IV. László király pecsétjén magát V. István fiának mondja, tehát IV. László IV. Istvánt a törvényes királyok sorában számítja.⁴

¹ Vita S. Stephani. Pray kiadás 123. l.

² A pápai szék betöltésénél szintén találunk ehhez hasonló jelenséget az első századokban.

³ V. ö. Pauler I. 382—86. l.

⁴ *Cziráky*. Disquisitio Hist. 34., 35. l.

Mindezekből megállapítható tehát, hogy III. István trónrajutása nem szolgáltathat alapot arra, hogy az elsőszülöttség rendjét mint jogszabályt megállapíthassuk, még kevésbé arra, hogy azokat az eseteket, a melyek az ellenkező mellett felhozhatók, evvel megdönthessük.

C) A III. László trónrajutásának körülményei pedig a következők: Imre király öccsét, a későbbi II. Endrét 1203-ban fogóságba ejtette, azután III. Inceze pápa biztatására fiát a kiskorú (6 éves) III. Lászlót megkoronáztatván, magához hívatta a fogoly Endrét s szabadon bocsátván őt, halála esetére fiának gyámjává és kormányzóvá tette. Endre elfogadván a gyámkormányzóságot, Imre halála után megnyugodott abban, hogy a gyermek László nevében uralkodjék és csak László halála után koronáztassa meg magát. Az özvegy királyné fiával, a kis Lászlóval Ausztriába menekült és László ott is halt meg.¹

Tehát ez az eset sem alkalmas arra, hogy az elsőszülöttség jogának bizonyítékául szolgáljon, mert akkor, a mikor Imre a László számára biztosította a trónt, az egyetlen számbavehető trónkövetelő a király foglya volt, a mikor meg a király őt szabadon bocsátotta, a László királyságának elismerése volt a szabadon bocsátás feltétele.

A statisztikai módszer tehát éppen nem nyújt biztos alapot az elsőszülöttség jogának a megállapítására, mert tizenegy oly esettel szemben, a mikor az elsőszülött fiú követte a trónon az elhalt királyt, tizenhat oly esetet tudunk felhozni, mikor az elhalt fejedelmet nem fia követi. És az említett tizenegy esetből csak három esetben követi az elsőszülött az apját olyankor, a mikor más is követhetné. De ez a három eset is oly körülmények közt következik be, hogv abból az elsőszülöttség joga mellett érvet kovácsolni éppen nem lehet.

*

Nehogy azonban csak egy úton keressem az igazságot, nem folytatom tovább a statisztikai módszert, hanem Fraknoi egyéb érveit is vizsgálat tárgyává kívánom tenni.

Miután már láttuk, hogy akkor, a mikor meglett férfiú is volt a királyi családban, a kiskorú elsőszülöttnak a trónrajutása igen nagy nehézségekbe ütközött, lássuk azt, hogy miképen bánik el Fraknoi avval a másik három esettel, a melyben az elsőszülött fiú a trónon mellőztetett. A negyedik esetnek, tudniillik Fajsz fejedelemsége esetének a vitatásába nem bocsátkozom, mert hiszen annak körülményeit egyáltalában nem ismerjük.

¹ Pauler II. 43—50. l.

A) A tény az, hogy I. Endrét fiának, a Béla hozzájárulásával már megkoronázott Salamonnak mellözésével Endre testvéröccse, I. Béla követte a trónon. „Az a tény — mondja Fraknoi — hogy Béla később megbánta engedékenységet és fegyverrel küzdte ki a trónt, Salamon trónöröklési jogát nem ingatta meg. De erre ugyanily joggal azt is mondhatjuk, hogy az a tény, hogy Salamon még apja életében meg volt koronázva, nem volt akadály annak, hogy a nemzet túlnyomó többsége vele szemben Bélát emelje trónra. Már pedig, ha megtörténhetett az, hogy a trónnak megkoronázott örököse ellen egy meg nem koronázott királyi herezeg juthasson trónra, bizonyára a nemzet köztudatában a Salamon trónöröklési joga meggyökerezve nem volt. A Salamon joga tehát nem azon alapult, hogy az alapszerződés értelmében az apa után elsőszülött fiát illeti a trón, hanem pusztán azon, hogy maga Béla is hozzájárult ahhoz, hogy Endre után Salamon következzen. És hogy Béla a trónt kiküzdhetette, ez csak azt bizonyítja, hogy Salamon a nemzet nem tekintette törvényes urának. hanem jogot formált arra, hogy maga határozza meg azt, hogy ki legyen a királya.

Az Endre és Béla közt kitört viszály története tehát inkább használható fel bizonyítékkal a szabad királyválasztás joga, mint az elsőszülöttnak trónöröklési joga mellett, noha perdöntő bizonyítéknak a választás joga mellett felhasználni nem is akarom, hanem csak azt vonom kétségbe, hogy ez perdöntő bizonyítékkal használtassék fel az öröklés mellett. A monda szerint maga Endre mondta Bélának a várkonyi találkán, hogy fiát nem azért koronáztatta meg, mert királyllyá akarná tenni minden áron, hanem hogy a veszedelmet elhárítsa, mely az országot a németek felől fenyegeti. A korona igazsággal Bélát illeti, szabadon választhat, de válasszon.¹ E szavak, ha nem is szólnak a szabad választás mellett, de mindenesetre az elsőszülött joga ellen bizonyítanak.

B) Béla halála után Salamon trónrajutása Gejza és László engedékenységének és a németek támadó magatartásának köszönhető. Gejza scrupulosus magatartása még nem azt jelenti, hogy Salamont az elsőszülöttség jogán illeti a trón, hanem csak azt, hogy Gejza nem vágott a trónra. Salamon trónjától megfosztatván, a nemzetnek a koronát Gejzára valóságosan rá kellett erőszakolni. Tehát a nemzetnek választási joga oly erősen érvényesült, hogy előtte még a koronától irtozó és scrupulosus lelkiismeretű Gejza is meghajolt s ugyanezt tette Szent László is Gejza halála után. Ő is vonakodott a királyi méltóságot elvállalni s bármikor késznek nyilatkozott azt Salamonnak visszaadni, ha Salamon megjavul. De nem azért, mert az elsőszülöttség jogát

¹ Pauler I. 138. l.

tisztelte, hanem mert Salamon megkoronázott király volt,¹ a ki már tetteleg uralkodott. Lászlónak a krónikák szerint a törvényes jogra, a ius legitimumra való utalása nem a primogenitura jogának, hanem a koronás király jogának a tiszteletét fejezi ki. Hiszen a krónikák már abban a korban készültek, a mikor ki volt fejlődve a nemzetben is az a felfogás, hogy a koronázás a király személyét szentté és őt méltóságából elmozdíthatatlanná teszi. Mert ha László tisztelte volna a Salamon öröklési jogát, miért nem tisztelte a Gejza fiait, a Kálmánét és az Álmosét? Fraknoi erre is meg akar felelni. Lássuk, mit mond.

C) Az elüzlött Salamon helyét Gejza halála után nem Gejza fia, Kálmán, hanem testvéröccse, Szent László foglalta el. Fraknoi szerint a Kálmán mellőzésére az indító ok az volt, „hogy Kálmán testi fogyatkozásai miatt saját atyja az uralkodásra alkalmatlannak ítélte, a mit ő maga is belátván, az egyházi rendbe lépett, a mi által öröklési jogáról lemondott. Így tehát László Kálmán mellőzésébe scrupulus nélkül belenyugodhatott“.

Kálmán atyja halála idejében alig volt hétéves. Ebben a korban aligha lehetett megítélni, hogy alkalmas lesz-e Kálmán a trónra vagy nem. Nem tudom tehát, hogy mire alapítja Fraknoi azt az állítását, hogy Kálmánt a saját apja az uralkodásra alkalmatlannak ítélte.² Még kevésbé valószínű, hogy ezt Kálmán már hétéves korában maga is belátván, az egyházi rendbe lépett.³ Hiszen ebben a korban a tudományokra való hajlama még alig nyilatkozhatott meg. Ez tehát oly valószínűtlen és önkényesnek látszó állítás, a mit előbb be kellene bizonyítani és csak azután lehetne belőle jogi következtetéseket vonni. A valószínűség a mellett szól, hogy Kálmánt a már királylyá tett László akkor szánta az egyházi rendbe, a mikor már Kálmán férfivá fejlődött.

De tegyük fel, hogy a mit Fraknoi állít, teljesen megfelel a valóságnak. Tegyük fel, hogy a korona szempontjából Kálmán a László trónralépésekor számba nem jött, tehát annyiba vehető, mintha meg sem született volna. De ha ezt feltételezzük, akkor az elsőszülöttet illető trónöröklési jog Gejza másik fiát, Álmost illette volna. Miért nem lett hát Álmos a király, hanem az ő nagybátyja, László? Ez elől a kérdés elől Fraknoi egyszerűen azzal tér ki, hogy Álmost meg sem említi.

De Fraknoi nemcsak Álmosról, hanem a Salamon öccséről, Dávidról is hallgat, holott tudvalevő, hogy Dávid, az I. Endre

¹ Ezt a budai krónika világosan meg is mondja.

² Thüróczi Chronicája szerint László tartotta őt a trónra alkalmatlannak, quia fusor sanguinis fieret (LIX. caput).

³ A Chronica legalább ez ellen bizonyít, mert azt mondja, hogy Kálmán mielőtt az egyházi rendbe lépett, Lengyelországba menekült (Thüróczi LIX. caput).

király másodszülött fia nemcsak 1078-ban élt még, hanem még 1093-ban is.¹ Ha Salamont a trón elsőszülöttsége jogán illette volna, akkor az ő születése után fia hiányában Dávidra kellett volna szállani a koronának és nem Gejzára, meg Lászlóra. Hiszen Dávid izben is közelebb állott édes testvérehez, Salamonhoz, mint unokatestvérei Gejza és László. Miért nem scrupulizáltak hát Béla fiai Dávid miatt? Mert Dávid nem volt megkoronázva és így a legitimitás elve (mely ebben a korban a királyi család tagjait már befolyásolta érzelmeiben, habár a nemzet jogi felfogására még hatást alig gyakorolt) vele szembe szóba sem jött. De Salamon koronás király volt, tehát rex legitimus, kinek ezt a jogát az egyház és a későbbi krónikások annyira tiszteletben tartották, hogy ezt Gejzától és Lászlótól is megkivánták.

Fraknóinak tehát éppen nem sikerült bizonyítani azt, hogy a most tárgyalt három kivétel „a szabályt nem ingatja meg, hanem inkább megerősíti“. Ezzel pedig megdől Fraknóinak egész hypothesis s szinte feleslegesnek látszik, hogy további érveléseivel is foglalkozzam. S ha mégis belebocsátkozom további állításainak taglalásába, csak azért teszem, hogy a magam álláspontját más oldalról is megokoljam.

*

Fraknói szerint nem kevéssé meglepő, hogy a XII. század közepe táján történik kísérlet a harmadfél századon át uralkodó és érvényesülő jogi felfogásnak megdöntésére.

Ez nézetem szerint az elmondottak után éppen nem meglepő. Hiszen Fajsznak, Péternek, Abának, I. Bélának, I. Gejzának és Szent Lászlónak trónra jutása azt bizonyítja, hogy itt a trónöröklés rendje kifejlődve a XII. században még nem volt. És éppen azért, mert nem volt, vehette a bátorságot Mánuel byzanci császár arra, hogy olyan öröklési rend fennállását állítsa, mely a király testvérét fiával szemben előnyben részesíti. Mert a trónkövetkezési statisztika éppen úgy szolgáltatott alapot a császárnak az ő trónöröklési rendjének a megconstruálására, mint III. Incze pápának és Fraknóinak az oldalágival combinált elsőszülöttségi rend megállapítására. És a mily önkényes és hamis feltevésre volt építve ez a Kinnamosz-féle öröklési jogszabály, olyan önkényes feltevésre építettnek látom én az elsőszülöttségi rend jogszabályát is. Mert bár III. István előtt tizenhét trónüresedés esetében csak kétszer követte a fejedelmet a trónon testvére, de tizenegyszer követte oldalági rokona (Zsoltot Fajsz, Fajszot Taksony, Istvánt Péter, Pétert Aba, ezeket Endre, Endrét Béla, Bélát Salamon, Salamont Gejza, Gejzát László, Lászlót Kálmán,

¹ V. ö. Pauler I. 190. l. és 569. l.

II. Istvánt II. Béla) és csak hatszor fia. És hogy III. István ellenkirályaiban a királyok sem láttak bitorlót, hanem csak az egyház, azt IV. László pecsétje, melyen ő magát V. István fiának nevezi, eléggé bizonyítja.

És bármennyire megütközik is Fraknoi Kinamosznak azon a megjegyzésén, hogy „a magyaroknál az a szokás, hogy a testvérek jó barátságban megférnek, a míg az uralkodónak nincs fia; de a király, mihelyt fia születik, testvéreit, ha az országban maradnak, megvakítja“, sajnos, mégis folytonos testvér-háború dulta e hont az Árpádok alatt: maga Szent István sem ment a gyanutól, hogy az Árpád ivadékait ő üzte ki az országból; Endre és Béla, Salamon és Béla fiai, Kálmán és Álmos, Imre és Endre, III. István és II. László meg IV. István viszályai mind annak a következményei, hogy sem meghatározott trónöröklési rend, sem pedig a királyválasztás formái ebben a korban fejlődve még nem voltak.

Ezek után felesleges azt a kérdést feszegetni, hogy abban az esetben, a mikor az uralkodó fiörökös nélkül halt el, volt-e az öröklési rend s ha igen, hogyan volt szabályozva? De mivel Fraknoi ezzel is foglalkozik, én sem térhetek ki előle.

Fraknoi abból indulva ki, hogy a vérszerződés a trónöröklés kérdését az általa kimutatott módon szabályozta, és hogy e szabályozás a keresztény magyar állam szervezésével érvényét el nem veszítette, ezt a feltevést avval az önkényes állítással egészíti ki, hogy a vérszerződésben foglalt szabályozás nyíltan vagy hallgatagon, de szükségképpen kiegészítettettt azzal a rendelkezéssel, hogy a trónt Árpád utódai közül az nyerheti el, a ki a keresztény hitet vallja.

Ez a kiegészítés nézetem szerint nyíltan csak a nemzetgyűlés vagy a törzsfőnökök által lett volna kimondható, mert ha ezt a kiegészítést csak maga a király tette volna, az a vérszerződés megszegése lett volna. De sem arról nem tudunk, hogy ily nemzetgyűlést akár Gejza, akár Szent István alatt tartottak volna, sem annak nem maradt fenn semmi emléke, hogy a vajdák ily kiegészítéshez hozzájárultak volna.

Marad tehát a hallgatóságos kiegészítés. Ez azonban csak akkor és csak attól az időtől fogadható el, a mikor a magyar nemzet érzelmeiben és erkölceiben is kereszténynyé válván, jogi meggyőződésévé tette azt, hogy csak keresztény Árpád-ivadék lehet a magyarok királya.

A hét század utáni analogia, a nőági öröklést szabályozó 1723. évi törvénynek az a rendelkezése, hogy csak római kath. ausztriai főherceg örökölheti a magyar trónt, a Szent István halála utáni viszonyokra nem alkalmazható; mert 1723-ban már egészen más volt az alkotmányi élet, mint Szent István korában,

a mikor a jog még nem volt kifejlődve, hanem az erők kezdetleges küzdelmének korát élte a nemzet.

De éppen az, hogy a Péter trónrajuttatása érdekében Szent István Vazult megvakíttatni kényszerül és a többi Árpád-hercegek kimenekülnek, bizonyítja azt, hogy maga Szent István is czélszerűbbnek látta az erőszak alkalmazását, mint a jogra való hivatkozást. És hogy Szent Istvánnak ez a cselekedete mennyire nem folyt a fennálló jogrendből, hanem az erőszak bélyegét viselte magán, annak fényes bizonyítéka az, hogy ezeket az erőszakos cselekedeteket a krónikákban fenntartott hagyomány nem Szent Istvánnak, hanem Gizellának tulajdonítja.

Ezen mit sem változtat III. Inceze pápának 1198-ban Endre herceghez írt levele, melyben Endrét egyházi átokkal és trónöröklési jogának elvesztésével fenyegeti: először, mert a pápa felfogása, a mi ebben megnyilatkozik, még nem magyar közjog; másodsor, mert a mi talán lehetett 1198-ban, az nem okvetlenül volt úgy 1038-ban, a mikor még a nemzet igen nagy része a pogányság visszaállítására gondolt.

De mikor már a kereszténység fennmaradása biztosítva volt, akkor sem érvényesült itt a Fraknoi-féle öröklési rend, mert Salamon után nem öcsese, Dávid, hanem Gejza meg László következtek. László megelőzi Gejza mindkét fiát, Kálmánt és Álmost; Kálmán erőszakkal biztosítja a trónt fiának, II. Istvánnak; II. Bélának sincsenek testvérei és így természetes, hogy legidősebb fia, II. Gejza követi; de az ő fiának, III. Istvánnak, bár az egyház mellette van, mégis meg kell küzdeni apja testvéreivel. III. István után csak III. Béla következhetett és őt is csak fiai követhették, mert más számbavehető Árpád-ivadék nem volt. Imre öcsese elfogatásával biztosítja a trónt fiának, III. Lászlónak, a kít csak Endre követhetett, mert a tényleges hatalom már a III. László életében is az ő kezében volt.

Ebben az egymásra következőzésben a trónöröklési rend jogszabályát felfedezni csakugyan nem könnyű feladat. Mert ha volt izbeli öröklési rend, miért előzte meg Dávidot, Salamon öcsesét Gejza? Miért előzte meg Álmost, Gejza fiát Szent László? Hiszen a testvér még ízek szerint is csak közelebbi rokon, mint a nagybátya.

A tényekből tehát nézetem szerint jogi következtetéseket vonni nem lehet. Lehet-e az emlékekből?

Fraknoi a pápák leveleire hivatkozik, a melyek az első szülöttség rendje szerinti trónöröklés fennállása mellett bizonyítanak. De ezek a pápai levelek csak a pápai politikának az irányát jelzik, de a magyar közjog akkori jogelvei mellett bizonyítékul fel nem hozhatók.

Ha ebben a korban lett volna határozottan megállapított és kétségtelenül jogérvényes trónöröklési rend, sem az Árpád-házban előfordult gyászos trónviszályok nem lettek volna oly gyakoriak, sem pedig az Árpád-ház fiágának kihalása után nem támadtak volna hazug jogcímek, a melyek révén a nőági ivadékok a magyar trónra támasztott igényüket megalapozni törekedtek. Ha ki lettek volna fejlődve a királyválasztás formái, mint ki voltak fejlődve a vegyesház korában, a nemzet választása sokkal kevesebb trónvillongási zavarokkal járt volna, mint a mennyi az Árpád-korban dúlt, a melyeknek maga a királyi család is áldozatul esett. Hiszen a vegyes házbeli királyok korában előforduló interregnumok sem rontották úgy le a királyi tekintélyt és a királyság anyagi hatalmát, mint azok a belső viszályok, a melyek az Árpád-korban magát a királyi családot dúlták, éppen azért, mert sem meghatározott trónöröklési rend nem volt, sem a királyválasztás intézményes formái ki nem fejlődtek.

Az elmondottak után tehát megállapíthatónak tartom, mint a történeti igazságnak megfelelőt, azt az eddig is hirdetett nézetemet, hogy a vérszerződés nem állapított meg semmiféle trónöröklési rendet, hanem csupán annyiban tette a trónt örökössé, hogy a fejedelemnek, később a királynak az Árpád nemzetségből leszármazó fiági ivadékok közül kellett lennie.

Megállapíthatónak tartom annak a tételnek a helyességét, hogy az Árpád-házbeli királyok egymás utáni következése — s hozzátehetem, hogy több király trónrajutásának történeti körülményei is — arra vallanak, hogy megállapodott trónöröklési rend nem fejlődött ki, hanem valószínű, hogy a királyt rendszeren az előkelők választották Árpád fimaradékai közül s ha a nemzet ebben a választásban megnyugodott, a király békében viselte koronáját, de ha az elégedetlen rész más jelölt mellett csoportosult, azzal meg kellett küzdeni s a fegyver ereje döntötte el a trónviszályt.

Megállapíthatónak tartom tehát, hogy az országgyűlés intézményi kifejttségének hiányában forma szerinti választásról vagy a választásnak jogi formák szerinti végrehajtásáról e korban még nem lehet beszélni, de azért a választás mint elv, nem létezőnek még sem mondható. Ennélfogva abban a korban a trónrajutás jogalapja a nemzet szabad választása volt, de az Árpád fiutódai közé tartozás alapfeltétele mellett, azaz csak az támasztott igényt a megválasztásra, a ki fiágon Árpádtól származott. Ebből pedig folyik és a tények által is igazolva van, hogy az első szülöttség rendje csak mint erkölcsi momentum és csak III. Bélától kezdve jut érvényre, de ahhoz a nemzet magát jog szerint kötve nem érezte, a miért is a királyok még a maguk életében akként igyekeztek a trónt elsőszülött fiok számára biz-



tosítani, hogy őt még a saját befolyásuk felhasználásával még életükben megkoronáztatták s ezzel részére az öröklést biztosították.

Ez nem ellenkezik sem avval, a mit Király János tanít, hogy t. i. a nemzetnek a királyi család tagjai közül való választási joga sohasem szűnt meg, csakhogy észrevehető az a törekvés, hogy az örökösödés, illetve az örökös kinevezésének elve jusson érvényre; sem avval, a mit Timon Ákos tanít, hogy t. i. a királyi hatalom elnyerésének kettős alapja van: az egyik az örökösödés, mert az Árpád nemzetségből kell a királyt választani, a másik a választás, mert a királyi családon belül az öröklési rend megállapítva nincs.

És ez természetes. Hiszen a jog még nem lehet kialakulva, mert maga a nemzetté alakulás is csak folyamatban van, az intézmények még csak forrnak, de kifejezesebben nincsenek, és így a közjog sem kiformalódott jogtételekben, hanem csak különböző irányú politikai törekvések compromissumában érvényesül.

Ne fogjuk hát rá egy korra, a melyben minden még csak forr és formálódik, de megérve és kialakulva még semmi sincs, a politikai bölcseséget és önmegtagadást, a mikor azt a politikai bölcseséget és önmegtagadást, fájdalom, a fejlettebb, tisztultabb jogi fogalmakkal dolgozó későbbi korokban is, a legváláságosabb alkalmakkor elég gyakran hiába keressük.

Orosz-magyar szövetség 1707-ben.

(Kivonat Márki Sándor r. tagnak 1913 márczius 10-én tartott székfoglaló előadásából.)

Tekintetes Akadémia!

Az a nagyérdemű férfiú, Pór Antal, kinek elhunytá után engemet rendes taggá megválasztani méltóztatott, munkás élete második felét teljesen egy dicsőséges korszak: az *Anjouk története* kutatásának szentelte; s azt oly világosságba helyezte, hogy a nemzet örök hálával, a tudomány pedig elismeréssel tartozik iránta.

Én, a ki ezen a helyen felváltom őt, sohasem fordíthatam minden erőmet egyetlenegy korszak megismerésére; mert hivatásom, a tanítás, a középkort is felölelő *egész modern történelem* iránt érdeklődést és munkásságot követelt tőlem. Az Anjouk történetében tehát csak Mária királyné s az ellene intézett forradalom történetének megírásával lehettem nagyérdemű elődöm munkatársa.

A forradalmak történetét kutattam, leírtam és előadtam.

Egyetemi előadásaimban magyar források felhasználásával, magyar vonatkozások kiemelésével külön collegiumokban szóltam a nagy német parasztháborúról, az angol és a francia forradalmakról, a XIX. század forradalmairól. *Az irodalomban* — éppen most harmincz éve — a tekintetes Akadémia dicséretben részesítette Dózsa György forradalmáról írt pályaművemet, a mely az idén harmadik kiadásban fog megjelenni; utóbb, mint az Akadémia levelező tagja, Peró lázadásának elbeszélésével foglaltam székét, több kisebb munkát mellőzve, megírtam az 1848/9. évi szabadságharc történetét a millenniumi történelem X. kötetében, tavaly pedig három jó barátom és tagtársam különösen II. Rákóczi Ferencz háromkötetes életrajza alapján ajánlott a rendes tagságra, melyet a tekintetes Akadémia a több jóakarattal, mint sikerrel működő historikustól nem is tagadott meg.

Midőn ezért hálás köszönetet mondok, engedelmet kérek, hogy székfoglaló értekezés gyanánt *kivonatban* mutassam be a Nagy Péter csár és II. Rákóczi Ferencz közt 1707-ben kötött szövetségnek, a szabadságharc egyik legnagyobb politikai sikerének történetéről írt nagyobb tanulmányomat. Ezt a moszkvai állami levéltárnak még *Thaly* Kálmántól lemásoltatott, de kiadatlan körülbelül száz oklevele s más levelek és egykorú hírlap-tudósítások alapján készítettem.

I.

A XVIII. század első esztendejében az északi és a spanyol örökösödési háború egyszerre borította lángba Európát. A magyar elégtelenek mind a két részről jóakaratot, sőt támogatást vártak. Nem tartották lehetetlennek, hogy a svédek ellen orosz szövetségben küzdő *II. Ágost* lengyel király a magyar koronát is fejére teszi. Mikor azonban — inkább szász, mint lengyel érdekből — Ágost a császárral szövetekezett, abban kezdtek bizakodni, hogy *XII. Károly* svéd király őt a lengyel koronától megfosztja s a lengyel trónra az egyik, a magyarra a másik *Szobieszkijt* ülteti. Maguk a francziák egy pillanatig arra gondoltak, hogy *Rákóczi* lehetne a lengyelek, *Jablonoszkij* a magyarok királya. 1704 tavaszán, mivel *II. Ágost* visszavonult Szászországba, az első interregnum kimondása után *Rákóczi* nyolczadmagával csakugyan szóba jött a trón betöltésénél; de *XIV. Lajos* francia királynak akkor nagyobb szüksége volt reá Magyarországon, *XII. Károly* pedig lengyelt akart megtenni lengyel királynak. A választás csakugyan *Lescsinszkij* Szaniszlóra esett.

Rákóczi 1706 április 21-én azt tanácsolta Ágostnak, hogy kétségessé lett lengyel koronáját a magyarral cserélje föl; de gyalázatosnak nevezte az altranstädti békét, a melyben Ágost valóban lemondott a lengyel koronáról és az orosz szövetségről. A béke megkötése alkalmából XII. Károlyt és Szaniszlót abban a reményben üdvözölte, hogy Európa egyensúlya fenntartásának érdekében a svédek és a lengyelek szövetkezni fognak a magyarokkal, kik őket az oroszok ellen is segítenék. XII. Károly azonban hűvösen fogadta Rákóczinak minden javaslatát; s Bécs sem kapott Péter cárnak azon ajánlatán, hogy kibékíti a császárt a magyarokkal. Attól tartott, hogy ha Szaniszló megbuktatására szövetkezik vele, XII. Károly csakugyan megszállja Csehországot, felláztatja Sziléziát s megsegíti a magyarokat. Azt pedig, hogy Péter cár a császárt a francziák ellen segítse, az osztrákok csekély kárpótlásnak tartották azzal a veszedelemmel szemben, hogy beleszólást engedjenek neki a magyar ügyekbe.

Az ilyvói országgyűlés 1707 márczius 30-án írásban biztosította a czárt, hogy hű marad a vele Ágost király korában kötött szövetséghez s megvédelmezi a lengyel szabadságot, különösen a szabad királyválasztás jogát. Másnap *Mencsikoff* herczeg *Du Près* tüzérőrnagyot utasításokkal ellátva küldte Rákóczihoz és a melléje rendelt *Des Alleurs* francia tábornokhoz. Ennél a tudakozódó küldetésnél sokkal többet jelentett, hogy május 2-án maga a cár indította útnak *Korbé* Dávid udvari tanácsost Rákóczihoz, hogy felajánlja neki Lengyelország koronáját és az orosz szövetséget. A lengyelek, a kikkel már beszélt ebben az ügyben, a Lublinban május 23-án megnyíló országgyűlésen egyhangúlag megválasztják királyuknak, ő pedig megvédelmezi trónját. Gondolja meg, hogy a svédek a német birodalomban nem segíthetnek a francziáknak, ha Lengyelországban *Lescsinszkij* oltalmára sereget kell tartaniok; a francziákkal csak úgy szövetkezhetnek, ha *Lescsinszkijt* magára hagyják s az oroszokkal kibékülnek. Rákóczi vonakodása esetében a lengyelek császárpártit választanak (maga a cár *Savoyai Jenő* herczegre gondolt); s akkor a császár kétfelől: Ausztriából és Lengyelországból támadná Magyarországot. Ennek Rákóczi a korona elfogadásával elejét veheti, sőt valószínű, hogy Magyar- és Erdélyországban ekkor a császár maga kéri tőle a békét, mire a cár, mint közbenjáró, katonai közbelépéssel fenyegetőzve is kényszerítheti. Rákóczi tehát ne csupán a francziák érdekét tekintse, hanem saját javára is ügyeljen.

Ha pedig francia közbenjárásra a svéd a czárral és a lengyelek új királyával, Rákóczival kibékül, hadának felszabaduló részével a cár jelentékenyen emelné XIV. Lajos és Rákóczi hadainak létszámát. Közbenjárna, hogy Magyarország kedvező

békére lépjen a császárral; sőt e végből a czár szövetségnek is a francia királylyal és Rákóczival. Még hamarabb meglesz az osztrák-magyar béke, ha a svéd a czár ellen indul; mert a császár nem láthat szivesen a lengyel trónon oly királyt, kinek pártfogója, a svéd, őt minden pillanatban háborúval fenyegeti. Reméli a czár, hogy az északi háborút rövid idő alatt a maga és a fejedelem javára fejezheti be; s azután mint jó szomszédok és szövetségesek sokat tehetnek a kereszténység javára. Csak haladéktalanul küldje ki hozzá teljes hatalmú követét, hogy a királyválasztásról le ne késsenek s a szövetséget megkössék. Ha mégsem fogadná el a lengyel koronát, legalább azt eszközölje ki, hogy a francziák kibékítsék a svédek az oroszokkal; ekkor a svédek erős szövetségesei lesznek a francziáknak, a czár pedig vagy kibékíti a magyarokat a császárral, vagy segítségükre küldi hadseregét.

Rákóczi Du Préstől már Korbe megérkezése előtt, május 5-én értesült a czár szándékáról. Közölte azt tanácsosaival s május 24-én, mikor éppen az ónodi országgyűlésre indult, *Nedeczky* Sándort küldte felelettel a czárhoz. Megköszönte a lengyel korona felajánlását, melyért örökre hálás lesz iránta; de ő hazája szabadságáért fogott fegyvert. Eskü és szeretet köti mind a két országhoz, tehát nem hallgatja el az ajánlattal járó nehézségeket. Miatta a czárnak új háborúja és sok kellemetlensége lenne; kéri tehát, hogy alattvalóit ne áldozza fel az ő érdekeinek, hanem inkább a békét keresse. Mivel Szaniszlót a császár, a francziák, hollandok, poroszok és az angolok már elismerték lengyel királynak, az ő megválasztása újabb európai háborút jelentene; *Lengyelországot felosztanák, Magyarországot pedig leigáznák.* A makacs svéd király hamarabb mond le a császár megtámadásáról, mint Szaniszlóról; de nem is valószínű, hogy háborút üzenjen a császárnak, míg a lengyelekkel, szászokkal és az oroszokkal le nem számol. A czárt inkább Lengyelország szabadságának szeretete, mint Szaniszló iránt való gyűlölete vezesse. Szaniszló elismerésével a béke nehéz akadályait is elháríthatja. Legnagyobb dicsőségére válik, ha visszaadja a nyomorgatott Lengyelország szabadságát s trónjára — ha Szaniszlót el nem ismeri — a lengyelek akaratával oly királyt emel, ki szorosán szövetszerez vele. Magyar- és Lengyelország neki köszönne szabadságát, két király a trónját. Ezeknek és az erdélyi fejedelemlnek (Rákóczinak) szövetségében, erejét az egész kereszténység felszabadítására fordíthatná. Széttörné a török jármot, meghódítaná Perzsiát s utat egyengetne magának a keleti birodalom trónjára. Ezt, a császárral háborúskodva, a svéd nem gátolná; az új magyar király pedig, az Ausztriai Házzal kibékülve, nagyobb segítséget adhatna.

Északi monarchiáját, a keleti uralmat, legkönnyebben úgy alapíthatja meg, ha Magyarország elszakad az ausztriai uralomtól, mely ebben a tervében sohasem segítené. Mert a római császár sohasem fogja megengedni, hogy a czár hatalma Keleten gyarapodjék, míg a magyar király ezt már saját függetlenségének biztosítása végett is örömet előmozdítaná. Kössön tehát békét a svéd királylyal és Szaniszlóval, mert a sas nem kapdos legyenek után. A helyrehozhatatlan időt — szükségben a legnagyobb kincset — ne szalassza el. Erős meggyőződése, hogy megragadja a Lengyel- és Magyarországra, sőt az egész kereszténységre nézve nyújtott isteni jobbot. Fordítsa fegyverét Ausztria ellen, a mely hozzá — mint ezentúl is tapasztalni fogja — mindig hűtelen lesz. Győzedelme után adjon új királyt Magyarországnak, mely minden más országnál jobban segítheti a keleti birodalom megalapításában.

A titkos utasításokban Rákóczi felhatalmazta *Nedeczkyt* annak kijelentésére, hogy első sorban a választás elhalasztását kívánja. Két esetben hajlandó elfogadni a lengyel koronát: 1. ha a svéd-osztrák háborúban békekötésre szorítja a császárt; vagy 2. ha a svéd-osztrák háború ideje alatt a magyarok kibékülnek a császárral.

Június közepén, mikor *Korbé* a czár határozottabb ajánlatát közölte, Rákóczinak nagy oka volt, hogy másképen feleljen. Megköszönte a királyság és a szövetség felkínálását. Mivel azonban Lengyelország szabad állam, a czár pedig semmiképen sem akarhatja megcsorbítani ennek a nemzetnek szabadságát és nem akarhatja korlátozni királyválasztását: nagyon hátráltathatná tervében, ha a lengyelek megtudnák, hogy a czár felajánlta neki a trónt, ő pedig elfogadta azt tőle. Kéri tehát, tartsa titokban követe küldésének a célját s a dolgot meg nem történnék tekintse addig, míg őt Lengyelország primása és nagytanácsa nem hívják meg a trónra.

Az ónodi országgyűlés június 13-án ilyen körülmények közt, tehát *nemcsak a francziák biztatásában, hanem az orosz-magyar-lengyel szövetség s a svéd-osztrák háború lehetőségében bízva mondta ki az interregnumot*. Kimondta július 11-én a lublini országgyűlés is és a czár *Korbét* másnap már új utasításokkal küldte Rákóczihoz. Határozott és teljes nyilatkozatot várt a fejedelemtől, elfogadja-e a lengyel koronát? Tudatta vele, hogy rajta kívül nincs más jelöltje; és szeretné, ha ezt a dolgot Jaroslávban vagy más lengyel helyen *személyesen* beszélhetnék meg. Nyugtassa meg a fejedelmet, hogy Magyarországnak tábornokai azontúl is eddigi erejükkel folytathatják a küzdelmet s nem kell segítniök Lengyelországot, melyet ő saját erejével védelmez meg. Bécsben pedig máris lépéseket tett a magyarokkal

való kibékülésre; s ha győz a svédek, szükség esetében fegyveresen is támogatja őket, sőt a szerbeket is kibékíti velük. A svédekkel csak úgy köt békét, ha Rákóczit elismerik lengyel királynak. Ha közbenjárásával Rákóczi kieszközli a svéd-orosz békét, a csár rajta lesz, hogy visszakapja és meg is tartsa erdélyi fejedelemségét.

A fejedelem Ungvárt július 24-én fényesen fogadta *Korbé* Dávid orosz és *Volínszkij* Mihály lengyel követeket, kik a lengyel trónt ünnepiesen följánlották neki. Sok tanácskozás után azt a választ kapták, hogy Rákóczi azt csak úgy fogadja el, ha Magyar- és Erdélyország rendjei felhatalmazzák reá, Lengyelország karai és rendjei pedig szabadon, egyhangúlag választják meg királyuknak.

A követek egy hét mulva, *Nedeczky* és *Klobusiczky* Ferencz pedig augusztus 6-án indultak vissza az orosz udvarhoz. Hírül vitték, hogy Magyarország — élén Rákóczival — független köztársasággá alakult, Erdélyországgal feloldhatatlan szövetségre lépett s *Bercsényi* vezetése alatt csakhamar teljes hatalmú fényes követséget küld a magyar-lengyel-orosz szövetség megkötésére. A *Nedeczky*eknek adott utasítás bizonyítja, hogy a fejedelem higgadtan, józanul és igen tájékozottan ítélte meg az európai helyzetet s különösen az *északi kérdést*, a melyben neki oly különös szerepet szántak. Nyíltan megizente, hogy élete főcélját: hazája felszabadítását más dologgal nem akarja összezavarni; de azt hiszi, hogy a feljánlott szövetség hazájának javára válnék. „Erősebb lelkeket — írta — a mostani bizonytalan események sem csüggeszthetnek el; s mikor nemzetünk arra a szerencsére számíthat, hogy a szabadság természeténél fogva reá utalt szomszéd országokkal szövethetnek: a jövőn kislelküen aggódva, vagy mivel reményeiben csalódhatnak, miért rettentse vissza az inkább képzelt, mint valóságos svéd hatalom? Végtére is: qui habet tempus, habet vitam. A mai viszonyokból olyan nagy dolgok következhetnek, a melyeneket az emberi ész hosszú ideig nem képzelhet el előre. A végzet és a sors játéka következtében az emberi ész azt hiszi, hogy bölcseségével könnyen kiszínezheti a jövő képet; az események rohamosan megváltoznak, az elnyomottak felkelnek s a legfelsőbbek a legalsóbbak közé kerülnek.“

A *koronát tehát elfogadja*, ha az oroszok és a lengyelek a magyarokkal védő- és daczsövetséget kötnek, a csár őt, mint lengyel királyt, orosz és lengyel hadakkal segíti meg, távollétében a lengyelországi orosz hadakat is az ő parancsnoksága alá helyezi s Magyar- és Erdélyországot szintén védelmébe veszi. Ha a svédeknek nem kell a francziák közbenjárása, a császár a két rossz közül inkább Magyarország átengedésére hatá-

rozza el magát, mely esetben Magyarország új királya (a bajor választó) a svédok ellen a cszárral szövetkezhetik. Utasította követeit, hogy nyilvánosan az ő megválasztásáról sehol se beszéljenek, hanem csupán a szövetség megkötését mondják főfeladatuknak. Ha szövetséget kötnek a cszárral, de a királyválasztást — a körülményekhez képest — elhalasztják, a lengyel köztársasággal ne lépjenek szoros szövetségre; vagyis ne kössenek vele védő- és dacszövetséget, mi a svédokkal nyílt háborúra vezetne, hanem csak a jó szomszédságot biztosítsák.

Augusztus 8-án a köztársaság s másnap a czár is szívesen fogadták és megnyugtatták *Nedeczkyt*, de a beható tárgyalásokat, a miket pedig legjobban ők siettettek, akkorra halasztották, mikor a teljeshatalmú követ, *Bercsényi* is megérkezik.

II.

Az erdélyi szenátorok Huszton, a magyarok Homonnán tartott ülésükben a lengyel korona elfogadása mellett nyilatkoztak; de *Rákóczi* jól sejtette, hogy a lengyelek csak az oroszoktól félve akarnak belemenni a királyválasztásba, melyet az oroszok viszont azért sürgetnek, hogy a svédoknak hétről hétre várt betörése esetében már legyen kire támaszkodniok. A fejedelem minden cselekedetének és a cszárral folytatott alkudozásainak kulcsa — mint a fejedelem maga mondta — az volt, hogy a francia király és a bajor választó közbenjárásával a czárt kibékitse a svéd királylyal s ennek a fejében *Miksa Emáuel* bajor választófejedelem magyar, *Szaniszló* pedig lengyel király legyen s ő maga erdélyi fejedelem maradjon. Az augusztus 19-iki szenátusi ülésből *Bercsényinek* adott követi utasítás ebben a szelvényben készült s a czárt még a kelet-római császárság helyreállításával és Konstantinápoly visszafoglalásával is kecségtette, ha általános békére ilyen értelemben törekszik.

Bercsényi, *Klobusiczky*, *Berthóti* és *Rádai Pál* fényes követsége Munkácsról augusztus 20-án indult el. A lengyel határon Jaszliszkán 22-én a czár nevében *Scserbátov* József herceg fogadta és szeptember 3-án este 9-kor minden feltűnés nélkül vezette be Varsóba. Ott tartózkodott akkor a czár és udvara, sőt a lengyel urak egy része is, mivel a lublini országgyűlés a magyar-orosz-lengyel tárgyalások kedvéért szeptember 20-ig elnapolták.

Szieniavszka hercegné, a nagy hetman felesége, még azeste szemrehányást tett *Bercsényinek*, hogy *Rákóczi* elfogadja a koronát, holott egy szenátor sincs a pártján; és szövetkezik az oroszokkal, holott még a svédokkal is összefognak, hogy

ezeket kiüzzék az országból. De ha győz az orosz és királyt kell választani, a lengyelek csak lengyelt ültetnek a trónra. Végül mégis megígérte, hogy minden módon előmozdítja a lengyel-orosz-magyar szövetség megkötését.

Bercsényit a csár szeptember 5-én fogadta először és azonnal megindította a tárgyalásokat, melyekben az ő teljeshatalmú megbízottjai *Golovkin* Gábor gróf kancellár és főkamárás, *Dolgorukij* Gergely kamarás, rosztovi helytartó és *Safirov* Péter titkár voltak; megannyian világtörténelmi jelentőségű emberek. Bercsényi szerint *Safirov* okosabb a többinél; de a többi sem bolond. Különben *Mencsikoff* herceg, sőt maga *Péter csár* is tárgyalt a magyarokkal, kik elég érthetően beszéltek oroszul, míg *Szientavszkij* nagyhetmannal és a lengyelekkel lengyelül értekeztek.

A csár úgy vette észre, hogy a magyarok és a lengyelek addig akarják húzni, halasztani a tárgyalásokat, míg a svédek Szászországból betörnek Lengyelországba, minek következtében a királyválasztás elmaradna; Rákóczi ajánlatait tehát elvetette és saját ajánlataira, valamint a szövetség tervezetére nézve határozott választ kívánt. Bercsényi mégis rábirta a magyar álláspont elfogadására, vagyis arra, hogy a választást akkorra halaszták, mikor a fejedelem megtudhatja, hogy a francia király nem ellenzi-e az ő megválasztását. Hiszen ha a svéd király visszatér Lengyelországba, valóban megronthatja a csár és a vele szövetkezett lengyelek terveit; sőt az egésznek is véget vethet azzal, hogy az oroszokkal olyan békére lép, a melynek értelmében Szaniszlót megtartja a trónon.

Mindenből kitűnt, hogy ez a szövetség inkább az oroszoknak kell, mint a magyaroknak; s hogy az udvarnál levő idegek miatt mind a két fél titokban akarja tartani a tárgyalások igazi célját, a szövetséget. Ennek föltételeit szeptember 12-én már megállapították s azon túl csak az alakítások elintézéséről volt szó. Azonban szeptember 14-én este, mikor a szerződés aláírására készültek, a tervet egy félreértés majdnem meghiúsította.

A csár kezébe vette a szövetséglevelet:

„A mint látja kegyelmed — szolt Bercsényihez oroszul — nem hiszem, hogy a francia ünnepiesen szövetkeznék velem. Csak legalább arra köteleznéd magát, hogy kibékít a svédekkel. Akkor mindnyájan Magyarországra mennénk. Nem nehéz nekem a császár!” Sok mindenféle kérdést tett, kölcsönösen mit várhatnak a szövetségtől. „De hát most mindjárt föl kell venni ezt a ruhát?” tréfálkozott Bercsényive!. A követ megjegyezte, hogy nem felelhet azonnal, mert előbb sok más kérdést kell tisztába hozni. „Értem — felelt a csár. Ha Szászországból ki nem jön

a svéd, jobb a választást elhalasztani, a francziával szövetséget kötni és békeségben maradni. De ha a svéd mégis kijön: elvállja-e a fejedelem a királyságot? Mert nekem az kell, hogy *akkor* ember legyen mellettem!“ „Csak meg legyen a szövetség! — felelte Bercsényi — Két hónapig meg nem esz bennünket; azután pedig megfelelünk neki!“

A czár nem értette, mit jelent a két hónap. Megütközött rajta s elfordult. *Bercsényi* azonban kimagyarázta magát: „Ha (a francia) megtartja ígérését, a szövetségre mindjárt reá áll.“ A czár megjegyezte, hogy „E szerint ha ránk jön a svéd s a francia nem segít nekünk, hát nem segít; de ha nem segít is, csak ellenünk ne legyen!“ Majd hirtelen elhatározással mondta: „Jó, jó! Most mindjárt megírjuk (a szövetséglevelet) s azután hitelesítjük.“

A szövetséglevelet valóban szeptember 4/15-ről keltezték, de Bercsényi csak 17-én vehette át s másnap elbúcsúzáván a czártól, 20-án az egész követséggel haza indult Rákóczihoz. Mint Varsóban *Montméjan* atyának mondta, ez pedig *Torcy* francia külügyminiszternek írta, a szerződést úgy kötötte meg, hogy a francia királynak a svéd-orosz béke ügyében elég oka legyen a közbenjárásra és hogy kintjék belőle a magyaroknak, lengyeleknek és az oroszoknak a császár ellen való szövetsége. Hiszen az egész azon kötelezettségen alapul, hogy a czár minden erejével segíti azt, a kit a francia király magyar királylává jelöl ki.

Lublinból *Nedeczky* még hírül vihette Belzycébe a hazatérő Bercsényinek, hogy a lengyelek a magyar-lengyel szövetség megkötésére követséget akarnak küldeni Rákóczihoz; de ugyanaznap már (szeptember 23-án) „a körülmények miatt“ máskorra halasztották az új választást. Beszélték, hogy a svédek azért egyeztek ki a császárral s azért nyomulnak be Lengyelországba, mert meg akarják akadályozni az orosz-magyar szövetséget. A czár pedig azért hagyja el Lengyelországot, hogy megvédje Oroszországot *XII. Károly* ellen, ki helyébe *Szobieszkij* Jakabot akarja megtenni czárnak. Így Lengyelországon kívül Oroszország is az ő protekciója alá kerülne. Abránd, a mely sohasem valósult meg; de az orosz-magyar szövetség végrehajtására sem lehetett gondolni, mikor az oroszok csakugyan megkezdték Nagy-Lengyelország kiürítését.

A fejedelem Ungvárt október 5-én fogadta a hazatérő Bercsényit. Csak oly feltétellel akarta ratifikálni a szerződést, ha a czár azt is beveszi a pontok közé, hogy őt megvédi Erdély fejedelemségében és a lengyel királyságban, utódai számára biztosítja Erdélyt, ha pedig neki vagy utódainak menekülniök kellene, befogadja őket birodalmába. Október 10-én ebben a remény-

ben írta alá a szövetségi oklevelet. Ugyanakkor azonban, mikor azt *Duversier* francia kapitánynyal Nedeczkyhez küldte Lengyelországba, *Vetésy* útján a bajor választót, mint kiszemelt magyar királyt és gróf *Tournon* útján a francia királyt, az orosz-magyar szövetség ellenségét is tájékoztatta eljárásáról. Hangoztatta, hogy ez a szövetség előbbrevaló, mint az ő lengyel királysága. A francia miniszterek, kik azt sem tudják, miről van szó, ezt XIV. Lajos érdekeivel ellenkezőnek mondták; holott egyaránt javára válik Francia-, Orosz- és Magyarországnak s Lengyelországot is megóvjá a romlástól. Csakhamar azonban már a fejedelem is úgy gondolkozott, hogy kevés hasznát veheti a szerződésnek, ha az oroszok mindig csak hátrálásra gondolnak. Meghagyta Nedeczkynek, hogy velük és a lengyelekkel *új tárgyalásokba ne bocsátkozzék*, mert azokat nem hagyja jóvá. A czár ne bizzék jobban a császárbán és II. Ágostban, mint a vele kötött s a francziákkal és a bajorokkal tervezett szövetségben. A császár a magyarokat most azért támadja teljes erővel, mert látja, hogy a Lengyelországból kivonuló czártól nem várhatnak segítséget. De ő az éppen most kötött szövetség 6. pontja értelmében segítséget kér a czártól, a ki nem tűrheti, hogy császári hadak Lengyelországon át nyomuljanak a vele szövetséges magyarok ellen. Az orosz szövetség miatt őt most háromfelől szorongatják. Alapjában ingatják meg azt a szövetséget, a melytől a lengyel köztársaság majdnem egyedül remélhetette szabadságának megtartását, mely Magyarország szabadságának elvesztésével bizonyára füstbe megy. Úgy látszik, a svéd király is így gondolkozik. Nem egyezett volna bele, hogy seregének lengyel része Magyarországra menjen, ha előre nem látja, hogy a czár sem segíti meg a magyarokat. A császár pedig épp úgy megcsalhatja a czárt, mint a hogy most megcsalja a svédeket. Ha a czár vagy a lengyel nagy hetman mégis rászánja magát a magyarok megsegítésére, ezt olyan czímen tegyék, hogy hadainak beküldésével a császár megsértette a lengyel köztársaság jogait, a melyeknek védelmét a czár a szövetségben magára vállalta. Ha ilyen ürügy alatt küldenek segítséget, Rákóczi — a czár kívánata szerint — titokban tarthatja a szövetséget.

Mivel azonban a szerződés megkötésének híre kipattant s az európai hírlapokba is belekerült, a fejedelem *Ráday* Pált küldte a svéd királyhoz, hogy eljárását megmagyarázza. Csak-hogy akkor már, november végén, *Nedeczky* átadta a szerződés ratifikált példányát a czárnak, kit a módosítások elfogadására s arra kért, hogy a szerződés értelmében állandó residenst s a szerbek megnyerésére pátenseket és biztosokat küldjön Magyarországra. A czár aránylag gyorsan intézkedett. Moszkvában

1707 december 10/21-én a Rákóczi kívánságai szerint módosított varsói szerződést megerősítették.

Ennek pontjai, röviden, a következők:

1. A lengyel köztársaság rendjeinek kérelmére és a csárnak tett ígérete szerint Erdély fejedelme a jelen szerződés erejénél fogva Lengyelország koronáját elfogadja, ha őt a köztársaság szabad szavazatokkal királynak választja meg. A csár pedig, a köztársasággal kötött szövetsége értelmében, szabadválasztás esetében Lengyelország trónján őt királyi méltóságában és tekintélyében a maga és a lengyelek minden erejével megvédi s a keletkezhető pártokkal szemben is megoltalmazza.

2. Királyi méltóságát mindig és mindenütt tiszteletben tartja; háborúban és az országban mindent az ő hozzájárulásával és tanácsával intéz el; távollétében pedig az orosz seregen való legfőbb rendelkezési jogát reá bizza, ahogy szövetséges katonáknál szokásos.

3. Ha a svéd ezúttal nem tör be, kölcsönös elhatározással a választást elhalasztják s megkísérik, hogy a svédet francia-bajor közbenjárás mellett legfeljebb három hónap alatt békére bírják. Ha ez nem sikerül, a határidő leteltével a fejedelem köteles a koronát minden további halogatás nélkül elfogadni. A csár pedig megígéri, hogy szándéka a fejedelem iránt meg nem változik s a magyar nemzet iránt is barátságot tanusít.

4. A fejedelem a koronát szabadválasztás alapján akkor is elfogadja, ha a francia-bajor közbenjárás meggyűlöli s a svédek betörése megvalósul.

5. A csár a lengyel köztársasággal kötött szerződése értelmében a fejedelem, mint lengyel király nélkül a svéd királylyal semmiképen sem lép békére; viszont a csár nélkül a fejedelem sem alkudozik az ellenséggel.

6. Ha a svéd király Magyarországra tör, a csár fegyveres és pénzbeli segítséget ad a magyaroknak, kiktől segédhadai ennek fejében a szabályszerű élelmezésen kívül egyebet nem követelhetnek.

7. A csár a fejedelemnek a trónon való megtartására pénzt ajánl, melynek összegét a szerződő felek a választás után állapítják meg.

8. Szeretete jeléül a csár a megválasztott fejedelemnek 5000 darab fegyvert, 500 mázsa puskaport és 100,000 talért ígér.

9. Mindent elkövet, hogy a császárt Magyar- és Erdélyország szabadságának visszaadására bírja.

10. Mindent elkövet, hogy a császár ünnepiesen és forma szerint kötelezze magát a fejedelemnek az erdélyi fejedelem-

ségben való megtartására; mire nézve minden lehető segítséget ígér a fejedelemnek.

11. Ha a svéd nem köt békét s nem vezeti ki hadait Lengyelországból, a csár és a fejedelem a nyílt fegyveres erőre nézve közösen határoznak s nyilvánosan szövetkeznek.

12. Ha a fejedelemnek Lengyelországból ki kellene bujdosnia, a csár neki az orosz birodalom egy tartományát adja, barátainak és híveinek pedig menedéket nyújt.

13. A csár hadai szabad kereskedést engednek Magyarország felé; ez a pont kiterjed a czárnak Magyar- és Erdélyországon át Németországba menő vagy onnan jövő igazolt embereire is.

12. Mind a két fél residenst tarthat egymásnál.

15. Ez a szerződés nincs befolyással a czárnak a lengyel köztársasággal kötött vagy köthető szerződéseire.

16. A magyar követség tagjai közül *Nedeczky* Sándor legyen jelen annál a szerződésnél, a melyet a lengyel köztársasággal a királyválasztás dolgában kötnek.

17. A szövetségi szerződést a felek hat hét alatt hagyják jóvá.

Golovkin a ratifikált szerződést 1708 márcziusában átadta ugyan *Nedeczky*nek, de ez a fejedelemnek csak szeptember 30-án, tehát oly időben adhatta át, mikor a csár a svédék ellen már Oroszország belsejében folytatta a küzdelmet s így szövetségesét sem Lengyel-, sem Magyarországból nem támogathatta. Követéségeik útján a szerződő felek még többször biztosították egymást, hogy ragaszkodnak a szövetséghez, de a szatmári és a hussi béke megkötése után a fejedelem belátta, hogy attól semmit sem várhat. A nagy tervek 1712 június 29-én a szövetség megkötőjének, *Bercsényi*nek azzal a szomorú nyilatkozatával végződtek, hogy mivel a szövetségről már a fejedelem is meg akar feledkezni, ő sem juttatja többé eszébe.

Azontúl pedig a külügyek intézése kisiklott a magyarok kezéből és önállóan nem köthettek szövetségeket, szerződéseket sem az oroszokkal, sem másokkal. Azért időztem hosszasan az utolsó szövetségi szerződésnél, a melyben Magyarország még mint egyenlő rangú állam egyezkedett egy másik állammal. És azért, mert azon az ünnepen, a melyben Oroszország a *Romanow-dinasztia* trónralépésének háromszázadik évfordulóját üli, emlékeztetni akartam arra, hogy volt idő, mikor a legnemesebb magyar a legdicsőségesebb *Romanow* szövetségétől várta hazája szabadságát.

Tompa Mihály életéből.

(Részlet Váczy János 1. tagnak 1913. május 5-iki előadásából.)

Nincs költő, a ki az élet delelő pontjáról oly egyszerre hanyatlanék a sir felé, mint Tompa. Költői művészete még nemcsak a maga teljességében nyilatkozik, hanem egyre fokozódik erőben s mélységben; a dicsőség sugarai egyre fényesebben övezik homlokát; de mint ember a családját ért megrendítő csapás súlya alatt előbb lelkileg, majd testi szervezetében is oly sebet hord, a mely többé soha be nem heged s a java korában levő erős férfiút mintegy összetöri. Még 1857 májusában a családi boldogság mosolyg reá, s apai öröme elúzi a borongó árnyakat, megélenkülten reménnyel és bizalommal tekint jövőjébe:

Hol kis bátyja halma látszik: *funck* játszik . . .
Mást adott, ki elvév az egyiket!

De az apa ellágyuló örömét nem sokára szorongás, aggodalom váltja fel. E nyáron Ajnácskőre viszi családját, mivel nejének már azelőtt is használt e fürdő. Hazaérkeztek után pár hétre a kis fiú vörös himlőbe esett, de „szerencsésen átment rajta“; azonban utóhatásai csakhamar jelentkeztek. Dagadni kezdett, s bár daganata lelohadt a képzelhető leggyengédebb gondozás mellett: életereje napról napra fogyott s október 23-án reggel meghalt. „Feleségem — írja Tompa Arany Jánosnak másnapról — leírhatatlan állapotban van; magamat is, bár férfi vagyok, majd megtévelyt a fájdalom.“ Arany János megdöbbenve olvassa a szomorú hirt. Tudja, mennyire hozzánőtt a kis gyermek Tompa szívéhez s mintha sejténé, hogy e csapás Tompának egész világát feldúlja, úgy intézi válaszában, hogy barátját éppen azon oldalról érintse, a melyen legjobban megelőzheti a leverő fájdalom rombolását. „Szegény nő! — sóhajt fel Arany János. — Sokkal inkább érzem fájdalma nagyságát, mint-hogy csak egy vigasztaló szócskát is ki mernék ejteni. De te férfi vagy, — te légy férfi. Tudom, hogy több mint apai szeretettel csüggtél kedvenczed. De neked az önző fájdalom kívül más kötelességed is van: neked kell szegény nőt meg-

nyugtatni. S bármi nevetséges itt a „*philosophia*“-féle elnyűtt phrasist hozni fel: ehhez utóvégre is *philosophia* szükséges. Erre már félig-meddig el voltál készülve. Szavaid, leveled mutatják. Ha megtörtént az, a mitől féltél: igyekezzél *ne a mult fájdalomainak adni magadat, hanem a jövőt elhárítani*. Mondom, légy férfi!¹

De Tompa nem bír magán uralkodni. Kétségbeesésig nyilaló fájdalma átjárja egész valóját. Kárbaveszetteknek, eljártottnak tartja életét, a melynek többé — úgy hiszi — semmi célja. A legkeserűbb iróniával emlegeti papi foglalkozását, midőn temetnie s a megszorodott szívűeket *végasztalnia* kell. Gúnykaczaját alig bírja elnyomni, s felesége ijedten tekint reá: nem tébolyodott-e meg. Annyira hatalmába ejti a fájdalom Tompát és nejét, hogy a szó valódi értelmében lelki betegek. Arany Jánosnak írja, hogy ők már nem is élnek, csak tengenek, a jóltévő álom is elkerüli őket. A költő csak emlékezéseinek rabja; S nem tud tenni semmit, a mi más irányba vezetné gondolatait l a munkát éppen úgy kerüli, mint a társalgást. Hiába próbát bármihez fogni: képzelete mindig csak a családi veszteségéi rajzolja eléje s vége a kényszerű kísérletnek. Értelme valódi tusára kél érzelmével; amaz kiemelni törekszik a súlyedtségből, hogy engedjen a baráti szónak, a józan *philosophiának*; emez makacsul s folyvást örli szívét, mintha az életerőt így akarná napról napra elfogyasztani. S e betegség nemcsak hangulatát teszi komorrá, nemcsak belsejét emészti. Lázban égő képzeletében egymást üzik az iszonyú képek s „félőrülten ugrik fel az ágyból“. „A mi arcunk — írja Szász Károlynak 1859. márczius 8-ikán — nem előre, hanem hátra, a sir felé van fordulva, hol mindenünk eltemetve van. Ah, barátom! mily irtóztató nehéz és hosszú ez az élet.“

Vajjon hite csökkent-e vagy férfúsága? E kérdésen tépelődik a költő, érezvén, hogy bánata mindig mélyebbre és mélyebbre hat, leveri lábáról, tántorgóvá teszi lépteit s önkéntelenül is a kis sírhalom felé vonzza, a melyet éjjel-nappal gyakran látogat. S mintha a természet is súlyosbitaná bánatát: hiába akar a szabadba menekülni önkínzó gondolatai elől; a rettenetes szárazság mindent összeéget, nincs egy fűszál, egy zöld levél. Tehát egész nap a tornáczon sétál, önmagában évődik, a mi csak szenvedéseit fokozza. „Életkedvem — írja Medgyes Lajosnak 1859. május 5-én — elveszett, nem érdekel semmi a világon, a napok terhe is csaknem elviselhetetlen. Érzem, hogy meg vagyok ölve, legázolva a sorstól. Azt mondják, az idő hatalmas orvos, elhiszem! de kúrálja felette lassú s ha így viszi,

¹ 1857. október 28-iki lev. *Budapesti Szemle*, 1892. II. köt.

mint csaknem két év alatt vitte: én háromszáz éves koromban gyógyulnék meg. Nincs más reményem, nincs más örömöm, mint a hasonló sorsra jutás, az életnek majd csak vége lesz. Most érzem: mért függ a hindu oly élénk vágygyal a megsemmisülés gondolatán. Nem hiszem, hogy semmivé leszek. Sőt hiszem, hogy van viszontlátás.“

Azonban még mellette van szerető hitvese s így „bizonyos kötél csatolja az élethez“. Másképp csak feledést kérne az Istentől, a ki „igen hatalmas, megrövidíti az ember napjait a nélkül, hogy életét is elvenné“.1 Már-már keresztény hite is megtörik s fellázadó érzéseinek értelmének megfeszített erejével iparkodik erőt venni. A megsemmisülés vágya lopózik be szívébe s tengő életét a halálnak szánja. De háborgó elméjét, a mely az élet és halál örök kérdéseinek annyit tépelődik, az Isten akaratában való kényszerű megnyugvással próbálja csillapítani. Ha kiönti lelki fájalmát, a melyet az emberektől sokszor titkolni kénytelen, van a ki meghallja; s bár nem bírja érteni az Úr akaratát s tudja, hogy szavai keresztény hitét is ostromolják: mégis csak arról győződik meg, hogy csupán ott kereshet vigasztalást, a honnan a tör szívét találta. S a vallás vigaszáért küzdő lelke fölemelkedik a földről, hogy a megrendítő csapást elbírassa s békéért esd az Istenhez, mint mondja:

Hogy a sír hús gyepén nyugtatva homlokom,
Higgyek, reméljek s lehessen mondanom:
Ha elvesztettem itt, majd feltalálom ott . . . !
Legyen meg hát, Uram, te szent akaratod!!

De sajtó sebe csak lassan kezd hegedni s maga a költő szagatja fel. Évek múlva is panaszozza, hogy még folyvást hordja a sebet. S mily megható az apa, midőn rózsafáit letakargatja ősszel azon tudatban, hogy a tavasz érkezével ő maga bocsátja majd szabad levegőre, hogy előlről kezdjék az életet, s fel-sóhajt:

Oh, ha a sirt, melyre annyi
Könnym elhull titkon,
Ha a sirt a temetőn is
Fel lehetne nyitnom!

Mindig valami szent fájdalom szólal meg hangjában, ha vesztéségre emlékezik. S a ki előbb a nemzet halálát oly szívrázó hangokon énekli, most a maga bánatának művészi előadására nem is gondolhat. Önkinzó gondolatai, gyötrő érzései nem engednek nyugtot lelkének, hogy költőileg alakíthasson. Röpke monda-

¹ 1858. október 3-ikán Tóth Endréhez irt lev. *Magyar Szemle*, 1891. évf. 1. sz.

tokban, papírra vetett pár sornyi jegyzetkékből tördeli szét fájó lelkét, a mely most mindég erős felindulással küzdök. Minden, a mi csak szeme elé tárul, veszteségére emlékezteti; ébren és álmában ott jár képzelete a sirhalom körül, hová reményét, hitét, egész világát temette. Apai szeretetének tragikuma egy időre minden érzést elnémit keblében. Vannak, — írja följegyzéseiben — a kik veszteségük színhelyétől messzire távoznak, hogy feledhessenek; ő nem tudná e sirt elhagyni; egy kis kéz nyúlna ki a sírból s visszavonná. „Egy kicsiny felhő — mondja — eltakarhatja a napot. Lelkem előtt egy kis felhő áll s egész világ homályba borult előttem. Közel állt lelkemhez igen, emléke, árnya is közel áll.“ Hiába látja mások szenvedéseit, ebben semmi megnyugvást nem talál.

Barátai, különösen Arany János, Lévy József és Szász Károly folyvást éber figyelemmel kísérik a szenvedő Tompa sorsát és a józan philosophia minden elvét felhordják előtte, hogy kiragadják mély bánatából, de jó ideig sikertelenül. „Miska — írja Lévy Szász Károlynak 1858. április 14-éről — még folyvást a legsötétebb melancholiában sinlődik fiacskájuk halála miatt s így a házaseletnek is örökké csak sötét oldalait emlegeti. Nekem ezt írta a minap: „Kívánom a te javadra, hogy férj és apa soha ne légy.“¹ „Szász Károly — szól Tompa a Lévyhoz 1859. márczius 8-ikán intézett levelében — most írja, hogy fia halva született; fájlalja, hogy egy percig sem lehetett apa; s én mint áldanám a Gondviselést, ha meg nem kóstitotta volna velem: mi az apaság?“ A lelki fájdalom lenyűgözi a testi szervezetet is, kivált a különben is gyenge, beteges nő csak vonszolja bágyadt testét, úgy hogy innentől fogva Tompának kétszeres aggodalommal kell tusakodnia felesége miatt. Mindjárt 1858-ban közel áll a még nagyobb veszteséghez: felesége vörhenyben halálos beteg, minden pillanatban a megfúlás fenyegeti; keze, lába elhal, szíverése meggyengül s csak halálos hörgése hallatszik. „Magához intett — írja Tompa Szász Károlynak 1858 június 19-ikén — és búcsút vett tőlem, azután kiküldött, hogy ne lássam megfúlni.“ Végre néhány piócza megmenti.

A bánatos költőt Szemere Miklós, Lévy és Kazinczy Gábor igyekeztek ismét körükbe vonni s régi emlékeiket felújítani. Látványlag egy-egy baráti összejevetel alkalmával fel is vidul. „Jól esik néha a kirándulás, — írja Lévynek 1859. február 21-ikéről — kivált nekem, kinek valóságos tömlőcz az élet.“ De a mint magára marad, vagy otthonába tér, ismét felszaggatja sebeit

¹ Szász Béla birtokában; a Lévyhoz írt levele a rimaszombati múzeumban.

s újra martalékul esik önkinzó képzelődésének. Levelét is ritkán ír, mert — mint mondja — nagy fejtörésbe kerül egy baráti levelet is megírnia. „Dolgozni nem tudok — panaszkodik Lévaynak idézett levelében — örömeim nincsenek, nem járok sehova, még mulattató könyvekben is szűköt látok; csak ezt az iszonyú trafikot szívom, rágom a csutorát (kulacsot ne érts!) és inyemet; emésztem a napokat és magamat lassan, unalmasan, zaj nélkül, mint a szű a fát.“ Azonban hű barátai annál melegebben ragaszkodnak hozzá. Arany János leküzdi a maga szenvedéseit, hogy kiragadjon Tompát a semmittevés lelket öltő tépelődéseiből. Az ő nagy lelke is elborul, megszállja a méla bú, leteszi a lantot s úgy érzi, hogy ifjúsága eltűnével oda van költői hevülése is. De a fájdalomban is enyhületet keres, hisz „fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze“. Tomba szintén érzi, éneklő az enyhületnek ezt a boldogító hatását, midőn még apai reménye éleszti, de most nem tud annyira fölemelkedni, hogy a fájdalom csillapultára is gondolhasson.

Mióta 1847-ben Arany János és Tomba levelezni kezdenek egymással: barátságuk mindig szorosabbra fűződik. Bár 1852-ig nem ismerik egymást személyesen: lélekben már közel állanak egymáshoz. Érdeklő őket minden, a mi a másikkal történik; dicsőségük sugarai elhatnak Hanvárol Nagykőrösre és viszont. Majd midőn a mozgékonyabb Tomba személyesen is meglátogatja barátját: költői és hazafi szívének összedobban, egymásra árad baráti szívének melege, a mely évek folyamán sem hül meg csak egy pillanatra sem. Külső és belső életükben sok hasonlóság, de sok ellentét is van. Mind a kettő távol él az irodalom központjától: de Arany János többször felrándul a fővárosba, valamint hozzá is gyakran mennek pesti barátai. Tomba állandóan kerüli az irodalom központját, mert a politikai s irodalmi pártoskodás főfészkeinek tartja. Mind a ketten sokat küzdenek a lelki és testi szenvedésekkel; de Arany János békével türi, magába fojtja panaszát; Tomba türelmetlenebb, exaltáltabb. Arany János szelleme, ha költői ihlete megbénul, más foglalkozást keres, a világirodalom nagy alakjaival társalkodik, mintegy kényszeríti magát a tétlenségből kiemelkedni; Tomba nem bír önmagán uralkodni; ködfelhő súlyosodik reá, a mely teljesen megbénítja. Tomba egyáltalán elégedetlenebb, indulatosabb; örül vagy búsul, mindig egész hévvel nyilatkozik, mint Petőfi; egyéniségére vagy költészetére tett célzat hamar felingerli s a végletek felé sodorja. Arany János erős féken tartja indulatait: sóvárog, aggódik, töpreng, magába zárkózik, önmagát emészt, de óvakodik vihart idézni elő. Tomba szintén aggódó s önmagát emésztő, de lobbanékony, hirtelen haragú s boszúra gerjedő is, nem mindig számol a következményekkel. Tomba, ha baráti

érzéseit bármi csekély félreértés zavarja, napokig békétlenkedik, epéskedik, a zokszót nem tudja feledni. Midőn Arany János 1854-ben ígéretét, hogy barátját meglátogatja, nem teljesítheti, Tompa csalódottan írja Lévainak az ebből vont következtetést, hogy „nem kell senki után sem igen esengeni“ (1854 szeptember 1). Ezt megelőzőleg Arany János a szokottnál tovább várhatja a válaszszal s a többi közt azzal menti magát, hogy tiz barátjának adós a válaszszal. Tompa megütközik, hogy Arany János őt is csak olyan barátjának nézi, mint a többieket. „Hogy tiz magamszörű quantitású s kvalitású embered van — írja hozzá 1854. május 1-én — azt nem tudtam, okom volt némely leveledből mást gondolni. Én nem vagyok ily bővében a jó barátoknak s nekem nem nehéz a választás tiz vagy száz közül, kinek írjak legkésőbb.“

Arany János jellemének nagyságára mily jellemzőleg válaszol s mennyire kitűnik az ő bámulatos lelki összhangja, mikor a félreértést kell eloszlatnia. Tudja, mily érzékeny Tompa s mily felette kényes baráti ügyekben; de nem hitte, hogy tréfás szavait kiforgatja értelmükből. Ő a világért sem helyezi egy színvonalra Tompát többi barátaival, csak azt akarta jelezni, hogy nagyon el volt foglalva, voltaképp pedig kedélye levertségét óvakodott feltárni barátja előtt. Tompa rossz hangulatban olvassa Arany Jánosnak e levelét; beteges és így még ingerlékenyebb a szokottnál s ezért magához hívja barátját, hogy szóval simítsák el a közjük ékelődött ellentétet. Arany János komoly, férfias hangon válaszol, de bizonyos sértett önérzettel s már barátságuk felbomlása lehetőségét is sejtetve. Mire Tompa hasonló férfias hangon maga bevallja, hogy ő a hibás. A fájdalom vagy szégyenérzet fogja el, midőn barátja levelét olvassa. „Esküszöm neked s átkozott legyek, — írja — ha bennem csak egy hűtlen érzés is volt s csak távolról is gondoltam törésre.“ Arany János, mint a szerető anya makranczos gyermekét, szívének nemességével, őszinteségének erejével bírja ellágyulásra barátját, a ki még mélyebben ragaszkodik hozzá inentől fogva. Alig esik többé egy árva szó is közöttük, a mi keserűséget okozna akár egyiknek, akár másiknak. S midőn Tompának 1857 októberétől fogva minden levele a beteg lélek kinos vonaglását viszi barátjához, Arany János nem győzi a saját tapasztalataival munkára, tevékenységre ösztönözni, hogy szellemének új irányt adjon s az irodalomnak újra visszanyerje. Mintegy védő genius lebeg baráti szíve Tompa felett, igyekszik a csapást felfogni s elhárítani. Maga is a multhan él, emlékeit szövögeti; de mindig talál szavakat barátja felvidítására. Mind a kettő évekig foglalkozik a megsemmisülés, a halál gondolatával: Tompa türelmetlenül várja a végnyugalmat, hogy kis fiával a sirban egyesülhessen; Arany

János az isteni rendelés bölcseségére bizza magát s némi fásultsággal néz a végenyészet felé. Gyermekük elvesztével érzett fájdalomuk is mily hasonlóan s mégis mennyire különbözőkép nyilatkozik. Mind a kettőnek megrendíti a csapás az élet iránti bizodalmit; de Arany János a nagy catastrophá után is talál fájdalomára enyhületet a munkában; addig zsarnokoskodik szívéen, hogy művészi ihlete ismét visszatér, bár a catastrophá hatását mindig érezteti. Tomba háborgó lelkét csak sokára tudja annyira csillapítani, hogy lantját érinthesse, de fellázadó érzelmeien, örvénylő felindulásain akkor sem tud uralkodni. Igaz, hogy Arany Jánosnak még van szemét kire vetnie, megmarad derék fia, László; Tomba *mindenét* a sírba tette. Arany János a világgal nem, csak önmagával évődik; de — mint mondja — szeretne az emberek közül menekülni. Tomba heves ingerültséggel fakad ki az emberek, a világ, a sors ellen; sőt az isteni Gondviselésben is megingó hitét csak nehezen tudja a vallás ígéivel összhangba hozni. Arany János keserű humorba rejti fájdalmit; Tomba megtörik a csapás súlya alatt s többé nem érzi magát *egész* embernek. Tompát az izgalmak ragadják; Arany János higgadtabb s mint az álló víz, mélyebb, zavartalanabb, átlátszóbb, Tomba egészen a szív világában él, Arany János átható érzelmeivel a legmélyebb gondolatokat fürkészi s változó életkörülményei új erőt, új ihletet adnak neki. Tomba többé nem akar életsorsán változtatni, fia halála után bevégeztnék tekinti pályáját.

Pedig költői tehetsége, a mint lelki tusája valamennyire csillapodik, nemcsak nem lankad, sőt izmosul. Összes művei ekkor jelennek meg Heckenastnál arczképével együtt öt kötetben. S az Akadémia tízévi tetszhalálából feltámadván, az első osztály Tompát is tagjai közé választja, a mi azonban kevésé érinti becsvágját. Eleinte még azon is gondolkozik: ne utasítsa-e vissza e választást; de később, leginkább jó barátai rábeszélésére, mégis elfogadja, noha tudja, kogy székfoglalót sohasem fog írni. Mindazáltal megtisztelésnek veszi az Akadémia figyelmét, noha kedélye lehangoltságát ez sem tudja felüldíteni. „Ha boldog volnék — írja Lévaýnak — igen; de most annyi, mint semmi. Igen szép a paszománt, ha az öltöny nem kopott és nem rongyos, az én életem pedig rongyos öltöny.“

Hanem a következő, 1859. évben, midőn a nemzet Kazinczy születésének századik évfordulóján nagy ünnepre készül, s az Akadémia Kazinczyt dicsőítő ódára pályázatot hirdet: ő is megpendíti lantját s megírja kitünő ódáját, a melyet a pályabírák (Arany J., Lukács Móricz és Székács József) egyhangúlag a kitűzött jutalomra érdemesítnek, a mely méltán is megilleti. Arany Jánosnak *Széchenyi emlékezetét* nem számítva, alkalmi

óda nagyobb művészettel nem emelte nálunk az ünnepélyt, mint a *Kazinczy Ferencz emlékezetére* című. Még az *Arany János emlékezetére* címűt Lévaytól tudnók csak hozzá hasonlítani. Azonban Tompának ez az ódája, illetőleg felolvasása körülményei is temérdek bosszúságot okoztak a költőnek. Egyrészt, mivel Toldy, a ki a mű felolvasására vállalkozott, az utolsó pillanatban némely apróbb javításra kérte Tompát, a miket ugyan meg is tett, de azért ódája a javítások nélkül jelent meg. Másrészt pedig úgy értesült a költő, hogy Toldy oly érthetetlenül olvasta fel a szép művet, hogy hatását egészen tönkretette. Nem kevésbé bántotta a miskolczi Kazinczy-ünnepély, a melyen Tompa személyesen is megjelent. Ódáját Molnár színigazgató szavalta, de úgy, hogy Tompa csak bosszúsággal hallotta; nem is szavalta, csak szótagolta s némely szót egészen elferdített; például e helyett *maradt*, ezt olvasta: *marta*. Képzeltetjük, az érzékeny és ideges költőnek mily zokon esett mindez és mennyire szerette volna, bár művét soha meg ne írta volna. Hanem azért éppen ez ünnepélyen egy rövid, de gyönyörű pohárköszöntőt mondott Kazinczy Gáborra.

Azonban Toldy felolvasását sokáig nem tudta feledni; sőt még az Akadémia pénztárnokának az a kérdése is ingerelte: vajjon aranyban kívánja-e a jutalmat, vagy járópénzben. Hiába csillapította Arany János, a ki maga is jelen volt az ünnepélyen; hiába mentegette Toldyt s magyarázgatta, hogy tönkretételről szó sem lehet, csak arról, hogy Toldy olvasását nem mindenütt jól értették, bár a mű végét, a melyet Toldy emelkedettebb hangon olvasott, annál nagyobb tetszéssel fogadták. Hivatkozott Arany János a műbirákra, a legkiválóbb emberekre, magára Deák Ferenczre is; mindez nem nyugtatta meg a költőt és pedig annál kevésbé, mivel úgy hallotta, hogy Toldy *készakarva* nem olvasta hangosabban azért, hogy Szász Károly hasonló tárgyú műve jobban feltűnjék; aztán hiába kérte Toldy a javításokat, nem a javított szöveget olvasta, s nem is ezt közölték a lapok s nem ezt kapták meg a vidéki ünnepélyekre sem. Tompa legalább azzal szerette volna lelki háborgását lecsillapítani, hogy a pályabírák ítéletét eredetiben olvashassa; de ez az óhajtása sem teljesült, hiába kérte ismételve is Toldyt ez iránt. „Valóban — mondja — nem értem az egész dolgot! Vagy rossz volt a vers, vagy jó; ha rossz, miért díjaztatott, ha jó, miért bukott meg?” Látnivaló, hogy Tompa izgalma az első pillanattól fogva onnan ered, mivel azt hiszi, hogy művét a felolvasás után leszólták, holott éppen az ellenkezője igaz.

Felhevült s beteges képzeletében egész költői pályáját szegyenfolttal látja megbélyegezve és pedig az Akadémia által. „A kik megkoszorúzták homlokomat — írja Toldynak 1860. már-

czius 10-ikén¹ — késről is gondoskodtak nyakam számára.“ Kiönti egész keserűségét az Akadémia ellen, a mely — szerinte — nem hogy vezetné a közönséget, hanem mintha táplálná izléstelenségét. Nem törődik ő — mondja — a magyar közönséggel, a mely holmi fűzfafoéták műveit már harmadik kiadásban kapkodja el, holott Vörösmarty remekeit a por lepi; de hogy a vidéki ünnepélyek is mellőzték ódáját, egyenesen az Akadémiának tulajdonítja, mert hiszen „senki a világon nem ír azért, hogy ne tessék“. Egyszermind kijelenti Toldynak, hogy azon küszöbre, hová léphetni érdeme feletti dicsőségnek tartotta, most már soha nem teszi lábát. „És ha értesítnél, — írja Arany Jánosnak 1860. február 1-én — mikép kellene legalkalmasabban visszavonulni, botrány nélkül, megköszönném.“ De aztán úgy véli, legjobb lesz hallgatnia s végkép elmaradnia. Nem sok örömet talál a kitüntetésben, ha meggondolja, hogy „maholnap már a széklábra is reá kerül a sor“; meg aztán azt is érzi, hogy nincs annyi lelki ereje, hogy egy órát komolyan dolgozhassék. Ebben ugyan téved, mert még bizony sokkal ronsoltabb testtel is dolgozik később is; de tudósnek tartani magát soha eszeágában sincs. És csakugyan, noha az Akadémia elhatározza, hogy a kik egy év alatt széket nem foglalnak, nem vesztik el tagságukat, Tomba soha sem jelenik meg az Akadémiában és forma szerint széket sem foglal.

De Sárospatak ünnepélyén annál inkább meg lehet elégedve egy másik műve fogadásával. 1860-ban üli meg a sárospataki főiskola fennállásának háromszázadik évfordulóját, s az egyházi kormány Tompát kéri fel, hogy ez alkalomra ódát írjon. Úgy látszik, a megbízás hangja nem tetszhetett neki, mert Arany Jánosnak így panaszkodik: „A superintendentia kirendelt a pataki iskola háromszázados örömmünepére emlékverset írni. Furesa egy kicsit, midőn a superintendentia rendelkezik poétasággal is, melyre pedig nem tőle nyertem az exmissiót.“ De mégis megírta a *Lórántffy Zsuzsánna emlékezetét*, a mely nemcsak a prot. vallás híveihez, hanem az egész magyar nemzethez szól. Ő maga szavalta el művét az 1860. július 8-án tartott ünnepélyen a Vay Miklós báró készítette szobor előtt, rendkívüli tetszés mellett, a melyet Erdélyi János, az ottani híres tanár így fejezett ki: „Tompának adott az Isten érezni, a mit érez, megírni; a mit megír, elmondani. Nagy, igen nagy és szép dolog magáét magának és szépen mondani el az embernek.“

Pedig ekkor Tompát újabb csapások látogatják. Ez év tavaszán bizonyára a vértolulás következményeül szembaja támad. „Igen különös nyavalyába estem, — írja Arany Jánosnak —

¹ Toldy F. levéltárczája a M. Tud. Akadémia levéltárában.

szemem minden pillanatban elfátyolosodik, a tárgy, melyre nézek, legyen az betű vagy templom, elkezd vibrálni, s én nem látok semmit.“ „Péntek este — írja Medgyes Lajosnak 1862 július 29-ikén — még semmi bajom nem volt és már szombaton reggel megromlott szemmel keltem fel.“ Úgy vélte, hogy szembaja onnan keletkezett, hogy az éjt álmatlanul, lángoló fejjel és szemmel töltötte. Kezdetben ugyan nem igen érzett fájdalmat, csak kellemetlenséget, mert akadályozta a legszükségesebb írásban és olvasásban is; de mind bántóbb lett baja. Valami három évig, kevés kivétellel, kénytelen mással iratni még leveleit is, a mi temérdek keserűséget okoz neki. Meg-megpróbál maga is egy-egy levelet írni, kivált Arany Jánoshoz, de mindjárt belefárad s megerőlteti szemét. Eleinte ő is, orvosai is azt hiszik, hogy baja aranyeres bántalmainak következménye, csak később győződik meg Tompa, hogy vértolulás okozza. Nagyon megijed, a megvakulás réme kísérti és sötét gondolatok kínozzák. Mert, mint az orvosok sejtik, fekete hályog borul szemére. „Közel vagyok ahhoz, — írja Egressy Gábornak 1861. november 17-ikén — hogy a legborzasztóbb szánalom tárgya legyek.“¹ Dr. Hőke Lajos putnoki orvos gyógyítja; de mivel a baj hónapokig nem változik, a türelmetlen s méltán aggódó Tompa Kanka szemorvoshoz is ellátogat Pozsonyba.² Ez év végén Bécsben is megfordul, bár a roppant hidegben — mint mondja — „vakmerőség, sőt esztelenség volt elindulnia“.³ Látóereje gyengül s egyre hanyatlík. Az orvosok szemköszvénynek tartották s gőzfürdőt ajánltak.

Sok törődést, aggodalmat és költséget okozott e betegség Tompának s különösen bántotta, hogy nem írhatott, nem olvashatott. Káplánjai segítettek neki; ők olvastak fel előtte a hírlapokból s könyvekből. De ez a körülmény is sok panaszra, ünyölődésre adott okot nála. Az egyik nem oly értelmesen olvasott, mint ő szerette volna; a másik meg már előre iszonyodott, ha betűt látott, ámbár különben hűséges volt hozzá s a gazdaság körül örömet megtett mindent. Azonban 1863 végén annyira enyhült szembaja, hogy az írásban többé nem kellett idegen kézre szorulnia.

Lantja e pár évben is meg-megszóllalt. Mióta Arany János a *Szépirodalmi Figyelőt* megindította, Tompa többet dolgozott, mint fia halálától fogva 1860-ig nemcsak Arany János lapjába, hanem a többi szépirodalmi lapokba és zsebkönyvekbe is. A már

¹ *Irodalomtört.* Közl. 1903. évf. 237. l.

² U. o. XII. köt. 114. l.

³ Kazinczy G.-hoz 1861. január 3-án írt levele. *Figyelő*, V. köt. 388. l.

Lévay a *Budapesti Szemle* 1890. évf. 61 köt. 20. lapján írja, hogy Tompa Berlinben is volt szembaja miatt; ez azonban tévedés.

említett remekein kívül (*Távozó után, Forr a világ, Régi történet*), ekkor írta a *Sírboltban, Az öreg szolgál, A szeretet, 1863, A kedves sírjánál* stb. hatásos műveit, valamint legszebb vallásos tartalmú költeményeit, mint *A gyülekezetben, Feddőzés, Én, Bűnbocsánat*. Ez időből valók az *Ebéd után, Gazdaember ömlengése, Tanács és a Tapasztalás* is. Majd 1865-ben a *Novemberben s Egy könyv olvasása közben* című remekeit, a melyek után már csak a *Nőmnek s Utolsó verseim* következnek. Mert ha nem használt is neki oly mértékben az Arany Jánostól sikeresnek tapasztalt s oly meggyőzőleg ajánlott orvosság, hogy a foglalkozás, a munka lassankint fölemeli a levert lelket, mint az ajánló szerette volna: Tompa mégis mindjobban belesodródott a régi tevékenységbe; s mint pap is, míg csak tehette, hiven szolgálta egyházát a gyakorlati s elméleti téren egyaránt.

A fölös tagadás esetei.

(*Simonyi Zsigmond* r. t. előadása 1913 május 5-én).

Egy feltűnést keltett újabb nyelvészeti munka, Kaiblinger Fülöp Alkotó Nyelvtudománya azt vitatja, a mit a nyelvújítók és az esperantisták: hogy a nyelvésznek joga, sőt kötelessége nyelvet alkotni vagy legalább a nyelvet igazítani, alakjait észszerűbbé és czélszerűbbé tenni s a megértésre felesleges sallangjaitól megszabadítani. A szakszerű bírálat sokat foglalkozott az élénken megírt könyvvel,¹ de természetesen nem merítette ki a tárgyat. Minthogy a szerző az „akadémiai nyelvtudományt“ teszi felelőssé a nyelvjavítás elmulasztásáért, talán czélszerű, ha itt az Akadémia körében is foglalkozunk a dologgal.

Általánosságban azt kell mondanunk, hogy a nyelvtudomány és a nyelvalkotás két egészen különböző feladat, épp úgy mint a történet-tudomány és a történetcsinálás. Hogy pedig kifejezéseinknek fölöslegesen látszó elemeit elnyesegessük — mert ez volna a könyv szerzője szerint első feladatunk —, az bizonyára tetszetős kívánság, de könnyű felérni, hogy a legtöbb esetben lehetetlen. Csak egy-két példát említek. Régente azt mondták: *ez embernek, ez emberek miatt*, vagy pedig *ezen embernek, ezen emberek miatt*, ma ellenben azt mondjuk: *ennek az embernek, ezek miatt az emberek miatt*, tehát ismételjük a ragot, a névutót és a többesképzőt, holott régente mindezeket csak egyszer tették ki a főnév mellett. Legalább a névutót ne kellene ismételni s így lehetne beszélni:

¹ Csúri Bálint és Karl Lajos a Magyar Nyelvörben, Schmidt József az Egy. Philologiai Közönyben 1912.

ezek az emberek miatt, mint néhány XVII. századi írónk írja, de így ma tudtomra csak egy magyar nyelvszigeten beszélnek (Szolnokdoboka) s a többi tíz millió magyart lehetetlen volna leszoktatni attól a minduntalan előforduló rag- és névutóismétléstől. Ez ellen már Dóczi Lajos és mások is tiltakoztak a jó izlés nevében, de hasztalanul; az ilyen nyelvszokást nem lehet erőszakkal megváltoztatni.

Egy másik ilyen számtalanszor előkerülő szószaporítás a tagadás ismétlése. Ezeket az eseteket kívánom ezúttal összeállítani és vizsgálni, mennyit lehetne hát elhagyni ezekből a fölösleges tagadásokból.

Vannak olyan esetek is, melyekben két tagadás van együtt s mégis teljesen megfelelnek a logika követelményeinek. A tagadásnak tagadása a nyelvben is állító értelmet eredményezhet, mint az algebrában (Siegwart: Logik 24. § Kieska E. Nyr. 19:12). De ez a magyarban sokkal ritkább mint pl. a latin nyelvben, mely még olyan állandó kapcsolatokat is teremtet, mint *non-nullus*, *non nemo*, némely ember', *non nihil* 'valami', *non nunquam* 'néha', és *nullus non*, *nemo non* 'mindenki', *nihil non* 'minden', *non possum non dicere* 'azt kell mondanom' stb. A magyar élőbeszéd az egyszerű mondaton belül nem igen kedveli a tagadás tagadását, inkább csak az irodalomban fordulnak elő effélék:

Nem lehetett nem könnyezni (Mikes 45. lev.). Tette (Nagy Lajos) *nem* egyszer, bár az ország *nem* épen *nem*-zúgolódott a félrelépés miatt (Szilágyi Istv., Arany Lev. 1:232). Brassai, igaz, *nem* igen tud *nem* lenni goromba, még ha *nem* akarja is.¹ (Arany: Lev. 2:380). Ez, az igaz, Filomedon, *nem* épen *senmi*: es ist *etwas*, Philomedon (Kaz. Diog. 151). V. ö. Calepinusnál: „momentosus: *nem semmi*“. Andromaché kéri Hektort, hogy akar-tsak az egy nap tartóztassa magát a ki-meneteltől, és az ő álom-látását *semminek ne* vélye (Hall. HHist. 3:169). — Az egyik tagadás fosztó melléknévvel van kifejezve: *Lehetetlen* volt akárkinek is észre *nem* venni e zavart (Jókai: Fehér rózsza). Most már *lehetetlen* ki *nem* szállnom a sikra (Gyulai P., Arany Lev. 2:318).

Az élőbeszéd a két tagadást rendszerint fő- és mellékmondatra osztja szét, s többnyire ezt teszi az irodalmi nyelv is; pl. *Nem* tehettem, *hogy* legalább egy pontra *ne* tudassam veled aggodalmamat (Gyulai uo.)

A kettős tagadás azonban a mi nyelvünkben legtöbbször mint fölös tagadás szerepel, még pedig többnyire az általános nyelvszokástól szentesített esetekben. Igaz, néha

¹ Itt elég volna az állító forma: még ha akar is.

mind a logika, mind pedig a nyelvszokás szerint hibás a tagadó kifejezések halmozása s érdekes, hogy mégis könnyen beleesünk ebbe a hibába s beleeshet a legjobb szónok, a legjobb író is. Egy-két példa:

Ha nincs hatalmunkban az örökös végezéseket felforgatnunk, *törhetetlenség nélkül* szenvedjük el... (Szekér J. Magyar Robinson 1:174) e h. *törhetetlenül*, vagy pedig: csüggedés, megtörés *nélkül*. (Hasonló mondatot idéz Lessingtől Paul: Prinzipien⁴ 172: „Beispiele eigentlich ungehöriger Negation sind: Als er hörte, dass der Prinz dich jüngst *nicht ohne Missfallen* gesehen, statt: *nicht ohne Wohlgefallen* oder *ohne Missfallen*...“ S ugyanilyen mondat egy kuruczkori német levélben Tört. Tár 1908:413: „Es ist unmöglich, dass so grosser Fehler *nicht ohne Verräterei* geschehen wär.“) A *nem* hivatalos, *nem* okirat számba menő közlemények *kivételével* [a B. H.] minden munkatársa ügyel arra, hogy... ne kövessen el nyelv elleni vétségeket (Szarvas G. írja Nyr. 20:512) e h. a hivatalos közlemények *kivételével*, vagy pedig: a *nem* hivatalos közleményekben. (Ilyen mondatot is idéznek Lessingből: Ihr findet Widersprüche überall, *ausser da nicht*, wo sie wirklich sind. Paul id. h.).

Ide tartozik újabban a *műlik* igének gyakran használt hibás tagadó szerkezete. *Rajtad múlt* = miattad *nem* sikerült v. *nem* történt meg a dolog. Mégis sokan így szólnak vagy írnak: *rajtad műlik*, hogy el *ne* veszítsd jó híredet e helyett: *rajtad műlik*, ha elveszted jó híredet, vagy: *rajtad áll* v. *tőled függ*, hogy el *ne* veszítsd j. h. (L. Joannovics Gy. Nyr. 34:197.)

A hibáknak oka világos. Rendszerint abból erednek, hogy az egyik tagadással is s a másikkal is ki lehetne fejezni a gondolatot, s a két egyértékű szerkezet összekeveredik.

De sok más esetben a nyelvszokás régóta szentesítette a fölös tagadást, talán sehol annyi esetben, mint a mi nyelvünkben. Az ide tartozó szerkezetek közül leggyakoribb a tagadó névmásé. Ez minden teljes mondatban még egy tagadó szócskát követel (*nem*, *ne*, *sem*, *se*, *nincs*, *sincs*): Lassad hogy *senkynek ne* mongyad: -vide, nemini dixeris (JordK, NySz). *Nenczen semym* (EhrK, uo.). *Ne* itéljünk *senki* fölött, kit meg *nem* hallgatánk (Eötvös József). Ilyenformán, mivel több tagadó névmás is összerakulhet, egy egyszerű mondatban néha három-négy tagadást is használunk minden zavar nélkül: Istent *sonha* [soha, ered. *sem-ha*] *senki nem* latta (MünchK, NySz). Az frater kedeeg *senkynek semyt nem* zool vala (ÉrdyK 339). Tőle *senki soha semmit* ki *nem* vehetett (Kisf. S. Somló 1:5).

Ez a szerkezet megvan több más finnugor nyelvben is; pl. északi vog. *nū-mätēr mā at χāntēs*: sem-mi földet *nem* talál; kondai vog. *ati-χon vatü at joχti služitllov kit naerne* = osztj.

nem-χojat an puol lužidta kad jora: senki nem tud szolgálni két úrnak (Máté ev. 6 : 24) = lapp *ij uoj ni-kie sluššeđ kújt šu,rrre*: nem tud sen-ki szolgálni... De megvan ez a szerkezet azonfölül valamennyi szláv nyelvben s a litvánban, továbbá a görögben, a román nyelvekben s egy-két germán nyelvben, még a németben is a régibb nyelvben s a népies beszédben.¹

Három tagadás kerül össze ebben az elégszer használt pongyola szerkezetben is: *nem láttam senkit se*. Ez két kifejezésmód összezavarásából keletkezett: *nem láttam senkit* × *senkit se láttam* (vö. még: *nem láttam senkit is*.) Leginkább a pongyola köznapi beszédben fordul elő, meg is rótták elég erősen,² Brassai szerint „jó magyar nem így mondja“, s mikor a Mari szakácsné így beszél: „Nem ér *semmit se* a sok czifra szép szó“, a Tudós nők kikelnek ellene (Molière darabjának magyar fordításában):³

„Hát ily haszon nélkül oktattalak?
A nyelv szabályit még most sem tudod?
Semmit sem tautológias alak,
A tagadásból ide sok jutott“.

Mégis előfordul ez a szerkezet jó íróknál is, legalább versben: Ez nincsen inyemre *sehogy se* (Arany: Arist., így György V., I. MKötöszók 1 : 81).

Előfordul itt-ott a *senki, semmi* helyett az állító *valaki, valami* a *nem, ne, se* szócskával (mint a finnben *ei kukaan* vagy a latinban *ne quisquam* = *ut nemo* stb.),⁴ s viszont az is megesik, hogy a tagadó szócska a *senki, semmi* értékét csakugyan ellenkezőre változtatja,⁵ de a rendes eset mégis csak az, hogy a tagadó szócska megerősíti a névmás tagadó értékét. S ez a nyelvszokás már sok évszázad óta olyan általános, hogy megváltoztatása lehetetlen volna: nem mondhatjuk, bármennyire egy-

¹ Néhány példa: óbolg. *nikutože ne možaše otuvěštati slovese* (Máté ev. 22 : 46): senki sem felelhetett neki egy szót sem; szlov. *nihče me ne vidi*: senki engem nem látott; kfn. *ouch en-wart nie ritter baz empfangen*: nem is fogadtak lovagot soha jobban; *my son George never left the kingdom, nor never was married* (Goldsmith: Vicar): György fiam sohase hagyta el az országot, sem soha nem nősült. Még a latinban is előfordul Plautus, Tibullus, Terentius és Livius nyelvében, pl. *jura te non nociturum esse homini de hac re nemini* (Reisig: Vorlesungen über lat. Sprachwiss.³ 3 : 187—9).

² Brassai: M. Mondat: 3 : 228 és M. Nyelvészet 4 : 99, Gyergyai Magyarosan 12.

³ 2. fv. 6. jel., Gábor Andor fordításában.

⁴ A *zsidó se ad valamit a voltra* (Dug. Péld. 1 : 89). Kinek esze nincs, aranyon se fordíthat valamit (u. o. 113). A kántor se ér valamit énekeskönyve nélkül (u. o. 239). Latinosságának látszik, bár Lehr szerint (Toldi 325): nem ér az valamit = mit sem ér, alig ér valamit.

⁵ L. fent.

szerű és megfelelő volna, hogy *senkit láttam, semmit tudok*, hanem állandóan így beszélünk: *senkit se láttam, semmit se tudok*.

Erről a szerkezetről többféle magyarázat van, de velejükben mind azonosak s a második tagadásban az elsőnek nyomósítását látják. Brassai ilyen ismétlődő szerkezetekkel veti össze: *bemegyek a házba, nekimegy a falnak* (MMondat 3:391). Reisig szerint a második tagadás tulajdonkép új mondat, mely az első tagadást nyomatékosan ismétli: *οὐκ ἔστιν οὐδέεις...* ‚er ist nicht, auch nicht einer‘ (Vorlesungen über lat. Sprachwiss.³ 187).

Nevezetes, hogy régiebb íróink sokszor tagadó főmondat után még a mellékmondatban is tagadó névmást alkalmaznak a rendes *valaki, valami* helyett,¹ de a fölös tagadásnak ez a módja azóta csakugyan kiment a használatból. Példák:

Nem hiszem, hogy *soha* ember lakhassék... (ÉrdyK. 579 b; e h. hogy valaha...). Arra az helyre is... én *nem* tudom, hogy *soha* az falu nyilat adott volna (1632. TörtTár 1907. 291). *Nem* igaz az, hogy markunkban szakadott volna *soha* is szándékunk (Zrinyi: Áfium). *Nem* is látom, hogy itt az portán az ellen *semmit* mozgódnának (Erd. Tört. Ad. 2:140; e h. valamit, bármit). *Nem* tudom, hogy a Cserei familiából *senkit* eddig felakasztottak volna (Cserei: Erd. Hist. 146; e h. valakit, bárkit is). *Nem* gondolkodván, hogy *soha* a magyarok többször feltámadnának (u. o. 319; e h. valaha). Így Pázmánynál s másoknál, I. NySz. *senki* b. és *soha* 2. — Vö. még: *Aleeg hog soha* zent damankos... agyban alwt (DomK. 129, így MargL., I. NySz. *alig-hogy*). *Eb* gondoljon *semmit* véle (Deesi: Adag. 71). De *eb* vette egy pénz emberségét is *soha* (Rettegi Gy., Hazánk 3:122).

A tagadó névmást a népnyelvben fölös módon a hiányt jelentő *nélkül* névutó kíséri a rendes irodalmi *-vel* rag (vagy *minden nélkül*)² helyett:

Apám *semmi nélkül* van (Gyarm. Nyelvm. 2:108). A fejedelmet megcsinálák, *semmi nélkül* elengedé nekik azt a nagy vétket (Cserei: Erd. Hist. 293). Én már meghalok, hanem *nem* hagylak titeket se *semmi nélkül* (Népk. Gy. 2:460). Vö.: Alkotmányosság az: meg *nem* szavazott költségvetés *nélkül* kormányozni? (Esti Ujság 1901. III. 19). A népnyelvben még ilyenek is vannak: *semmitlen* ember, vagyontalan (MTsz); *nincsetlenség*, szegénység‘ (MTsz, így is: *nincsenség*). S hasonló pleonazmust

¹ V. ö. Nyr. 13:245—6 (ott adott magyarázatom *nem* állhat meg) s ehhez Zolnai: Nyr. 21:315 (ott az EhrK-ből való idézet hibás fordítás, I. e helyről Katona L. Nyr. 31:447).

² Erről I. Budenz érdekes fejtegetéseit MNyelvészet 6:180 és 389, és Kertész M. Nyr. 34:68.

találunk néhány más nyelvben is, pl. a román nyelvekben fr. *sans nul égard* . . . , ol. *senza dir niente*, a szlovénban *brez ničesar* szó sz. ‚ohne nichts‘, a csuvasban *nikam-zir, nim-zir*, szó szerint senki-tlen, semmi-tlen e h. senkivel, semmivel (NyK. 2:21), a zürjénben *nem pol-tög* szó sz. ‚semmi fél-etlen‘ azaz minden félelem nélkül. (Német és román példák Paulnál, Prinz. ⁴171.)

Általános és sérthetetlen szabály bizonyos pontosan megszabott esetekben a *nem, ne* szócskának tulajdonkép fölös kitétele a *sem, se* kötőszók mellett (l. erről tüzetesen a MKötőszók 1. kötetét¹):

Azért jobb ócska zeke, melyet *nem* kell mosatni *se* (Arany: Arist. 1:271, vö. melyet mosatni *se* kell). Nincs istennek *sem* jobb, *sem* bal keze (Pázm. Préd. 669). *Sem* keheret *nem* iszik [= észik, eszik], *sem* bort *nem* iszik (Sylv. Lukács ev. 7). *Se* szék, *se* asztal *nem* alkalmatlankodik (Mikes 19. lev.). — Vö. még: „Szép embereket *sem* a férfiak, *sem* a nők közt *alig* lehetett találni“ (egy hírlapi czikkből).

Feltűnően egyezünk ebben a szláv nyelvekkel; vö. horv. *nema ni glave, ni repa* ‚nincs neki *se* feje, *se* farka‘ (= *se* füle, *se* farka); szlov. *ne delam, ni ne molim* ‚*nem* dolgozok, *se* *nem* imádkozok‘.

Érdekesen váltakozik néhány határozó mellett a tagadó szerkezet az állítóval. E helyett *rég nem láttam* azt is mondjuk *rég láttam*, a kettő egyre megy, de észjárásra különbözik: *rég nem láttam* tulajdonkép a. m. régóta *nem* láttam, ellenben *rég láttam* = már rég volt az, hogy láttam. (Gyujtsunk rá komám, ilyen dohánym régen volt! Szívós Béla.) — Ugyanígy egyezik és különbözik ez a kettő: de *soká nem jön* az a gyerek! és: de *soká jön* az a gyerek!² — *Majd elestem* helyett ma azt is mondjuk: *majdnem elestem*, holott itt a *nem* egészen fölösleges, nincs is meg a régi nyelvben, hanem csak újabban került bele e kifejezésbe a rokonjelentésű *csaknem*-ből, mely sokkal régiebb.

Különös a tagadó szócska használata a tagadó kérdő fölkiáltásokban („a melyek csodálkozást, meglepetést, szörnyűködést fejeznek ki.“)

Mit nem adnék érte! Mire rá *nem* visz a szükség! stb. Mit *nem* fognak rám a gonoszok! hogy én istentagadó vagyok

¹ A páros *sem* mellől rendszeren csak akkor maradhat el a *nem*, ha a mondat pusztán állítmányból áll, s mindig elmarad, ha az állítmány nincs kitéve, pl. *se nem* lát, *se nem* hall, vagy *se* lát, *se* hall; *se* füle, *se* farka.

² V. ö. ezekről Szarvas G. fejtegetését Nyr. 21:236. Gyergyai szerint hiba azt mondani: *rég láttam* e h. *rég nem láttam* (Magyarosan 59).

(Pet.). Lopott, rabolt és tudj' az ördög, még mit nem mívele! (Pet.) Ki tudja, mi nem történt volna, ha az édesanyja el nem czipeli nagy nehezen haza (Bárony István). — *Mennyin nem* találatnak a mai napon hasonlók Judához is (Illyés: Préd., NySz). Mennyi tört nem hánynak eleibe, mennyi hálókka! nem keritik, hogy megejtsék (Faludi, NySz). Percz az élet, de e perczbe mennyi öröm, csalódás és bánat nincs összpontosítva! (Kemény Zs. Rajongók). *Mennyit nem* akart felelni e beszédre az aggastyán! (Pet. Bolond Ist.) Csakhogy a mig jön egy ilyen dalnok, addig *hány* keserves nyávoágást *nem* hallok (Pet.). Hányféle dolgok nem jutottak eszébe! (Arany! Toldi 9: 14). Hányszor nem mondtam neki! (Népies, úgyszólván országszerte, l. Nyr. 27: 237!) Szarvas G. szerint „csakis tagadással jár“ az ilyen „csodálkozva fölkiáltó“ mondat: Mi mindenre nem jó a szliácsi fürdő! Mit nem adnék érte! (Nyr. 21: 236—7.) Mindenesetre egy-egy erősen associált tagadó képzet közrehatását kell föltennünk az ilyen mondatokban:¹ *Még mit nem fognak rám* tulajdonkép a. m. „még mi van olyan gonoszság, hogy ne fognak rám“. De Petőfi idézett mondata olyan gonoszságra vonatkozik, a melyet csakugyan ráfognak (vö. Szarvas G. az id. h.).²

Fölös tagadást használunk sokféle összetett mondatban, különösen bizonyos tagadó értelmű főmondatok mellékmondatában, de erős képzetársulás következtében más szerkezetek mellékmondatában is.

Első sorban egy olyan esetet említek, mely a már említett *semmi nélkül*-höz hasonlít. Különös, de általánosan elterjedt szokás, hogy ha a főmondatban ez van: „*nem — anélkül*“, akkor a mellékmondatban is kiteszük a tagadó szócskát, bár erre semmi logikai szükség nincs:

A nélkül el *nem* kerüli [a vitézek sírhalmát], hogy a vitézek előtt le *ne* venné süvegét (Vas. G. Nagy idők XI. Fej.). Kund Jenő *sohasem* jött föl Budapestre *anélkül*, hogy Alit meg *ne*

¹ A németben is igen gyakori ez a szerkezet: *Was würd' ich nicht darum geben!* stb. És leginkább kedvelték a XVIII. század német írói; Paul szótára a *nicht* czikkben ilyen példákat idéz: *Wie ungesucht war nicht der Gang seines Glücks!* (Thümmel.) *Zu welchem Unsinn kann nicht die Sucht Aufsehen zu erregen verleiten!* (Ifland). — Német hatást láthatunk tehát abban, hogy Kazinczy is olyan sürűen használja s néha szokatlanul is, pl. Oh, *mint nem* ápolgattam azt! (Kaz. Munk. 3: 92). *Mint nem* örvendtem én akkor, a te érzékeny sziveden (u. o. 96, e két helyen ugyan nincs tagadás az eredeti német szövegben). *Mennyire nem* csudálkoztak... (Podotz 5).

² Lehr szerint (Toldi 321) ezek *nem* kérdőből lett felkiáltó mondatok, hanem ilyen összetett mondatból lettek: *nincs, mit* nem adnék érte, „a mikor is aztán a relativum megszűnik relativumnak és *súlyt kap!*“ S ezt nevezi ő a „legtermészetesebb“ magyarázatnak!

látogatta volna (Bársony István). A proletár *nem* dolgozhatik, *nem* lakhatik, *nem* lélegezhetik *anélkül*, hogy a birtokos osztálynak váltságdíjat *ne* fizetne (hirlapi cikkből). — Felszólító módú lgével: *Nem* tudok élni *anélkül*, hogy téged ne lássalak (Gárd. A láthatatlan ember 200). Én ugyan el *nem* megyek *anélkül*, hogy *ne* lássam, *ne* halljam (Gárdonyi). Másik részük halasztást szenved ugyan, de *nem* *anélkül*, hogy azoknak annak idején való megvalósítása iránt garanciák *ne* teremteszenek (hirlapi cikkből). — Csak ritkán hiányzik a mellékmondatbeli tagadás: Én a honnak királynét *nem* adhatok *anélkül*, hogy békeeskümet megszegjem (Jósika: Csehek 2: 271, MRemekirók 1905).

Íde tartozik legközelebb ez a szerkezet: *Nem mulaszthatom el*, hogy köszönetemet ki *ne* fejezzem. *Nem mulaszthatom el*, hogy a jelen alkalommal minden jót *ne* kívánjak.¹ Itt a fölős tagadás állandó nyelvszokás (vö. Nyr. 25: 424 és Fűredi: M. Nyelvhibák 50). Magyarázata könnyű, mert könnyen asszociálódhatott valamely rokonértelmű, szabályosan tagadó kifejezés-mód, legközelebb ez: *nem tehetem*, hogy köszönetemet ki *ne* fejezzem; *nem tehetem*, hogy a jelen alkalommal minden jót *ne* kívánjak.

Hasonló szerkezetük van ezeknek a tagadó kifejezéseknek: *nem sokba múlt*, *nem sok híja*; pl. *Nem sokba múlt*, hogy itt nem hagyám Kőröst (Arany Lev. 2: 47). *Nem sok híja volt*, hogy a vízbe nem estem. Pedig ezek azt jelentik, hogy *nem* nagy ok miatt múlt el (vagy maradt el, *nem* történt meg) Kőröstől való megválásom', *nem* sok híja volt a vízbe esésemnek'. Tehát a mellékmondatbeli tagadás nyilván fölösleges, s a magyar nyelvszokás szerint mégis kötelező,² s a lélektani oka is világos, mert a mellékmondatban igen erős a tagadó képzet (hogy t. i. 'mégse hagytam itt Kőröst', 'de nem estem a vízbe'). — Ezeknek főmondatában a tagadást tagadó értelmű határozók is helyettesíthetik: *kicsibe múlt*, *kevésbe múlt*, *kicsi híja*, *kevés híja* stb., de a

¹ Erről a mondatról azt írta nekem egyik levelében Schuchardt Hugó (1896. X. 16): „Ha nem külön magyar nyelvszokásról, hanem logikai kifejezésmódról van szó, nézetem szerint helyesebb: *nem mulaszthatom el*, hogy a j. alk. *jót kívánjak*, mert hisz az *-om*-ban kifejezett tárgy csak *a jó kívánása* lehet, itt tehát a tagadás semmikép sincs a helyén. De ha talán a *ne* mégis használatosabb volna, ez csak egy más ilyen fordulattal való összeolvadásból magyarázódná meg: *nem mulaszthatom el* a jelen alkalmat, (vagy pl. *nem maradhatok v. más efféle*) *hogy jót ne kívánjak*“.

² Petőfi ugyan azt írja: „Nem sok híja volt, hogy ő is ment utána“ (János v. XXVII). De ez szokatlan e h. hogy ő is utána nem ment; azért Szarvas G. Petőfinék „a magyar nyelv szelleme ellen elkövetett vétségei“ közé sorozza (Nyr. 1: 26) és Lehr is azt mondja, hogy „nem helyes“ (Toldi 292).

mellékmondatban ilyenkor is kötelező az a fölöslegesnek látszó tagadás. Példák (több példa NySz. a 2. ht, *műlik, kevés, kicsi* czikkek Szólás-rovatában és Lehr: Toldi 292):

Figyelt is a vajda, mert bizony *kevésben múlt*, hogy el nem szunnyadt a figyelmezésben (Arany: NC). *Kicsinben múlték*, hogy el nem lövének (Kemény J. Önéletírása). Csak *kicsibe múlt el*, hogy le nem szédüle (Arany: Toldi 8:14). *Kevésbe állott*, hogy el nem kapta az aragoniai koronát (Faludi). *Kicsinyben marada*, hogy a nyaka el nem törék szegénynek (Bethlen M. Önéletírása). Igen megvékonyítja ezt a hasznot és *kicsinben hogy* ugyan meg nem üresíti (Pázmány). — *Kevés hija volt*, hogy minden gonoszságba nem merültem (Károlyi Bibl.). *Kicsin hija*, hogy lábaim el nem ficzomodának (MA. Bibl.). Bizony *kicsi hija*, hogy úgy is nem jártam (Arany: TSz. 9:60).

Sok fölös tagadás fordul elő i d ő h a t á r o z ó mondatokban. Egyre megy pl. akár azt mondom: de megnőtt ez a kis lány, *mióta* itt voltam! akár pedig: *mióta* itt *nem* voltam. A kettő ugyanúgy viszonylik egymáshoz, mint: de *rég* voltál itt, és: de *rég nem* voltál itt (l. MKötöszók 3:72). — Sokszor van fölös tagadás a *mielőtt*-féle mondatokban:

Gyümölcsöt vajjon mely fa hozott, *minekelötte még* meg *nem* virágozott? (Balassa B. Költ. 80). Minekelötte annak az embernek az a fia *nem* volt, addig... jó keresztény volt (Haller: HHist. 2:140). Ha a . . szerződést az országgyűlés elé terjesztenők, *mielőtt* a helyzet . . teljesen tisztázva *nincs* (Az Ujság 1905). Több példa MKötöszók 3:67.

A *mielőtt* mellett azért lappang mindig egy-egy tagadás, mert ugyanezt az időviszonyt épp oly gyakran vagy még gyakrabban tagadó szerkezettel fejezzük ki. Ahelyett, pl. hogy „a fa nem hoz gyümölcsöt, *mielőtt* virágozik“ — azt is mondhatjuk: *mikor még nem virágozik*, vagy *míg nem virágozik*. E helyett: „*mielőtt* a virágod elhervadt, már elhagytál“ — azt mondja a nép: Az a virág, melyet adtál, el *se* hervadt, már elhagytál (Népk. gy. 3:119). — Leggyakoribb itt az a sokszor tárgyalt eset, hogy a *míg* kötőszóval a mozzanatos cselekvésü mellékmondat többnyire állító is, tagadó is lehet, csekély árnyalati különbséggel; pl. addig jár a korsó a kútra, *míg* eltörik v. *míg* el *nem* törik.¹

Szintén nagy szerepe van a tagadásnak a módhatározó vagy jobban mondva az összehasonlító mellékmondatokban. Az

¹ L. erről bőven M. Kötöszók 3:81—93. Minthogy a mi nyelvünkön kívül leginkább a szláv nyelvekben divik ez a tagadó szerkezet (l. u. o. 82), s minthogy a székelység használja legkevésbbé (u. o. 91): itt is szláv mondattani hatásra gondolhatunk.

egyenetlenség összehasonlításában — tehát leggyakrabban közepek mellett — a magyar nyelvszokás régebben rendszerint tagadó mellékmondatot használt, ma már csak bizonyos esetekben használjuk, pl. *többet találtam, mintsem v. semmint reméltem* e. h. *mint reméltem* = olasz *ho trovato piu ch'io non credeva* (v. *ch'io credeva*). Így a francziában, spanyolban, a szlávokban s néhány finn-ugor nyelvben is (l. MKötöszók 2:102—3), a szerkezetnek lélektani okát már rég megmagyarázta Dietz, a nagy romanista.¹ V. ö. Jósikának ezt a mondatát: Ha én téged *nem mint* a többi ifjat itt udvaromban valami nagyobbak s többnek hiszek... (Csehek 1905. 1:29) = nagyobbak s többnek, *mintsem* a többi ifjat. V. ö. továbbá La Rochefoucauldnek következő mondatát Kazinczy fordításával: *La fortune nous corrige de plusieurs défauts que la raison ne saurait corriger*: A történet sok fogyatkozásainktól megment, *melyektől az ész meg nem tudott menteni* (Kaz. Roch. 60). Régebben a *mintsem*-et sokkal gyakrabban használták, mint mai nap, kódexeink korában pedig az ilyen tagadó árnyalatú összehasonlítást többnyire ezekkel a tagadó kötöszókkal fejezték ki: *hogynem* (= mint-nem, mert *hogy* = mint), *hogynemmint*, később *hogysem*, *hogysemmint*, pl. Én tudnék jobban felelnem, *hogynem te* (EhrK). Hamarább elmulandók, *hogysemmint* az víz színén való buborék (Károlyi Bibl.). Tüzetesen tárgyaltam ezeket a szerkezeteket a MKötöszók 2:101—108. és 3:187—190. l.

Legszembetűnőbb a mellékmondatbeli tagadó szónak fölösleges és mégis természetes volta olyankor, mikor a mellékmondat valami tagadó értelmű igétől függ, a minő pl. *tagad, tilt, akadályoz, visszatart, lebeszél* stb.

Példák: *Tagadtam*, hogy énnálam nincsen (Lev. T. 1:197). *Tagadja* rútul, hogy színe se látta (Arany: Arist. Plutos). *Tagadja* (az elmeorvos), hogy a hipnózisnak nincs gyógyító hatása (Bpesti Hírlap 1896. I. 3. 7 b). *Mögtagadom*, hogy ezt nem tőszöm (Nyr. 8:224). — *Megtílták*, hogy ne merjék bántani (ÉrdyK. 558 b). Az Isten tilalmazza, hogy dísztelen ajándékot ne adjunk néki (Pázm. Préd. 335). *Megtíltották*, hogy a várat el ne hagyják (Szalárdi: Sir. krón.) *Tilalazzák*, hogy kedvünkre ne éljünk (Fal. 124). *Te tiltod*, ne irjék egyetlen egységnek (Dayka, Abafi kiad. 51). *Megtiltja*, hogy belé ne lépjen (Petőfi). *Őrizkedjél* hogy valaki meg ne tudja, hogy de jöttél (Káldi, NySz). *Attul megójad* magadat, hogy... a közönséges szokásokra meg ne restülj (Pázm. Kempis T. 46, M. Ktár). Hogy *biztosítsa* magát az ellen, hogy névaláírásából váltót ne csinálnak (Jókai). *Meggátolja* Zeust, hogy el ne árulja Hellast (Arany:

¹ „Der von einem Komp. abhängige Satz pflegt die Negationspartikel anzunehmen. Man fasste den durch den Hauptsatz berichtigten Inhalt des abhängigen Satzes als eine Verneinung, z. B. er ist reicher, als man glaubt (*il est plus riche qu'on ne pense*) = er ist so reich, wie man nicht glaubt“. L. Dietz Gramm. d. rom. Spr. 3:363, 393.

Arist. 1: 308). Mi tarthat meg attul, hogy ne nyuljunk hozzá? (Zrinyi Török áfium 43, M. Ktár). Nem tudom, mi tartóztat, hogy főkötdet le nem tépem fejedről (Jósika: Csehek 2: 254, 1905, jelentő móddal!) Csak a megrögzítés által kerülhetjük el azt, hogy a tanulók ezeket a szavakat össze ne cseréljék (M. Pedagógia 18: 183). Ha több nevet kellene előszámlálni, érdekes módon kerüli el, hogy a sorolgtatás unalmassá ne váljék (NyF. 53: 42—3). Beszéld le őket, hogy ilyen dologba valahogy bele ne menjenek (Népisk. Tanügy 28: 372). Férjem ellenzi, hogy ne küldjem el leveletem (Blaháné, id. Füredi, MNyelvhibák).

Tagadó főmondatokkal¹: *Nem tagadom*, mondom, hogy házba nem mentem (Gyöngyösi, NySz. = nem tagadom, hogy mentem X nem mondom, hogy nem mentem). Azt se tagadhatnám, hogy a fordító népies műveket nem olvasott (Kardos A. Nyr. 21: 262, = nem mondhatnám, hogy nem olvasott), Hogy a zsidó nyelvhez ne legyen valami hasonlósága, azt én se tagadom (Böjthi A. nyelvtana 9, = azt én se mondom). Nem tagadhatom, hogy sokszor az is nem bántott (Zrinyi, Ny. Sz.). Nem tagadhatom, hogy Nagyságodnak társaságunkban elég búsulása nem lett volna (Rákóczi Gy., Ny. Sz.) *Nincs* magyar ember, a ki kétségre vonhatná, hogy házastárs egyként férfit és nőt is ne jelentene (Szarvas G. Nyr. 13: 560, vagy állítva és jelentő móddal: hogy... férfit és nőt is jelenti). Azt hiszem, senki sincs e házban, ki kétségre vonná, hogy a kereskedelmi szerződések nem a legnagyobb fontosságuk (Az Ujság 1905. I. 15, 8). *Meri-e tagadni* valaki az ittlelvő gyászoló gyülekezet közül, hogy Szilágyinak *nincsenek* érdemei? (Szilády Á. Szilágyi Dező sirja felett 1901. VIII. 2). — A virágnak *megtillani nem lehet*, hogy ne nyiljék, ha jön a szép kikelet (Petőfi). — *Igy sem ohatá*, hogy titkon el ne lepje szeme ősz pilláit könnyének egy cseppje (Arany: Toldi est. 4: 4, = „*igy sem kerülhette el*, vehette elejét, akadályozhatta meg“ Lehr az id. helyhez). *(Haitlan* vala, hogy egy pár sajtóhiba be ne csússzon (Arany Lev. 2: 395). Ez *nem zárja ki*, hogy ebben a kis terjedelmű munkásságban is meg *ne* láthassuk az igazi nagyságot (Sikabonyi: Komjáthy Jenő). Ez azonban nem zárja ki, hogy a legközvetlenebb költő ne legyen igazi nagyság... (u. o.). Kedvelt írója Fáy, de ez *nem gátolja meg* abban, hogy stílusának ferdeségeit meg *ne* lássa és kores szavait meg *ne* rója (Kardos A. Nyr. 38: 308).

Sok más példa a NySz. *tagad, tilt* stb. czikkeiben, továbbá Nyr. 20: 512—3, MKötőszók 2: 78—79.

Ezek a mondatok Szarvas Gábor szerint csakis ebben a tagadó formában helyesek.² Ellenben Joannovics György, ki igen behatóan és érdekesen foglalkozott e kérdéssel (Nyr. 29: 404 és 491, 30: 86), a *tagad* és *tilt* igék mellett a fölös tagadást

¹ Azonban tagadó főmondat után inkább állító alakú a mellékmondat, s ez igen természetes: *Nem tagadom, hogy én tettem* (mert hisz csakugyan megtettem). L. Csapodi 1. Nyr. 32: 504.

² „A tiltás, akadályozás s velük rokon kifejezésektől függő mondatok a magyarban a némettel ellenkezőleg tagadó természetűek, tehát *hogy ne*-vel szerkesztendő k: Nagy fáradságunkba kerül... *visszatartani attól*, hogy ne tüntessen... Sikkasztó volta nem lesz *akadályu* annak, hogy szolgálatának jutalmát ne vegye“ (Nyr. 16: 27). „Hogy ez az egyedül helyes használat, tanu reá a nyelvtörténet, a melyből megtudjuk, hogy a legrégebb időktől kezdve le egész a jelen (XIX.) század kezdetéig, jobban mondva egész a német hatás uralmáig ez volt az uralkodó.“

mint logikátlant hibáztatja, az akadályozást jelentő igék mellett csak akkor helyesli, ha a főmondatban nincs kitéve a mellékmondatra vonatkozó mutató névmás.¹ Az Alkotó Nyelvtudomány szerzője csak a tiltás esetével foglalkozik (82—90, mulasztás, hogy a többi esetről megfelelkezük) s itt természetesen a tagadó formát mint logikátlant föltétlenül elítéli. Hivatkozik, mint már Joannovics is, arra, hogy mai irodalmi és művelt köznyelvünk nem használja már a fölös tagadást, továbbá hogy a népnyelvbe is beférközött már az állító forma (ámbar a Nyelvör kérdésére érkezett válaszok 29: 526—8 aligha mind elfogulatlanok). Ellenben Joannovics, noha szintén a logikát keresi mindenütt, elég elfogulatlan, hogy a nyelvszokással is megalkudjon, mikor elismeri, hogy a gátlást és őrizkedést jelentő igék mellett bizonyos esetekben „helyén van a *ne*“,² és sajnálkozva ugyan, de megállapítja, „hogy ime: a beszélők és írók nagyobb része kiteszi a főmondatban az *anélkül* alakot akkor is, a mikor a mellékmondatban a tiltó szóval él az ilyenekben: Nem tehetem *anélkül*, hogy őt pellengérré ne állítsam. Az ilyen szerkezetet csak azért nem támadom meg, mert csaknem általánosan el van terjedve“ (Nyr. 30: 88). De épp oly hiábavaló volna a logika nevében küzdeni sok más fölös tagadás ellen, pl. az itt felsorolt szerkezetek közül ezek ellen: *nem mulaszthatom el, hogy ne...*; *nem sok híja, hogy nem...*; *sem nem...*; *senki sem*. És épp oly elkerülhetetlen más nyelvekben sok fölös tagadás,³ pl. a latin *ne* s a szintén tagadó *quominus* és *quin* kötőszó az akadályozást, tartózkodást stb. jelentő igék után, vagy a francia tagadás *a craindre, ne douter, ne nier*-féle kifejezések után. S nemcsak hogy nem lehet kiirtani ezeket, de nem is volna kívánatos, hogy elveszítsük ezeket a természetes, hangulatos és színes kifejezésmódokat és föleseréljük rideg, száraz, logikai kaptafára szabott szerkezetekkel. A hol az érthetőség szenvedne, ott úgysis segít magán a nyelv és nem szorul a logikai nyelvtudomány gyámságára.

¹ Érdekes Joannovicsnak az a megfigyelése, (30: 87), hogy elül álló mellékmondatban sohase használunk fölös tagadást, pl. csak így mondjuk: Hogy minden áldott nap oda szaladj, már azt komolyan megtiltom.

² Sőt nem tartja szabatosnak Arauynak köv. mondatát: „Te tiltanál meg, hogy en-társamat, Tyndar leányát Spartába vigyem?“ L. 30: 87.

³ L. Magyar Kötőszók 2: 78, jegyz., H. Paul: Prinzipien⁴ VIII. fejezet.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi III. (márcziusi) füzetét G á l o s R e z s ő dolgozatának, *Dayka Gábor költészete*, első része nyitja meg. Megállapítva Dayka verseinek chronológiáját, azt a következtetést vonja le belőlük, hogy Dayka már az iskolában kezdte a verselést, még pedig latin distichonokkal, továbbá hogy költészetének két virágkora van: 1790 és 1792. Majd azokat a külföldi hatásokat veszi vizsgálat alá, melyek Dayka költészetének irányt szabtak. A classikusok hatásának kimutatása után a francia költészet hatását ismerteti, közben azt az ösztönzését, melyet a magyar társadalmi viszonyoktól vett. Fordításainak méltatása fejezi be az első közleményt. — Benigny Gyula *A jelentésváltozás egy faja a görögben* czím alatt azt a jelentésváltozást tárgyalja, melyet a hagyományos grammatika „ellipsis nominis”-nak nevez. Ismertette azokat a magyarázatokat, melyeket e nyelvi jelenségről az ókori tudósoktól kezdve Wundt-ig adtak a grammatikusok, kifejti, hogy ennek a jelenségnek lényege a következő: midőn két szónak eredetileg önálló fogalma egy szóra vitéttet át, vagyis midőn egy szó fejezhette ki már azt, a mit előbb két szóval szoktak volt kifejezni, a másik szó a nyelvtudatból az illető kapcsolatban lassan eltűnt. Az így megállapított elv segítségével kezdi meg az egyes „ellipsis nominis”-ek összeállítását s ez alkalommal az ἀγαλματοποιική-n kezdve betűrendben a διαλεκτική-ig jut. — Borbély István *A legrégebb unitárius templomi énekeskönyvek*-ről számol be. Kimutatva, hogy Uzoni Fosztó adatára tévesen hivatkoztak, s Dávid Ferencz nem szerkesztett, illetőleg nem adott ki unitárius templomi énekeskönyvet, s a Nagyváradon *a Hoffhalternál 1566-ban megjelent „Isteni dicséretet”-et tartja az unitáriusok legelső énekeskönyvének. Ebbe az énekeskönyvbe igen kevés került a Batthyány-codexből, ez utóbbi tehát nem in specie unitárius Gradual s nincs is kapcsolatban a Heltai zoltár-fordításaival, mint Kanyaró vélte. A másik, eddig legrégebbnek tartott unitárius énekeskönyv, a székelýkeresztúri, valószínűleg 1607-ben jelent meg. — *A Heautontimorumenos prologusához* czím alatt Huszti József arra a kérdésre próbál megfelelni, contaminálta-e Terentius ezt a drámáját, vagy

szorosabban ragaszkodott Menander egyező című szinművéhez. Skutsch-csal szemben arra az eredményre jut, hogy a prologus vitás része azt jelenti: „Még le nem fordított, görögből nem contaminált vígjátékot készülök ma játszani.“ — A *Hazai Irodalom* rovatában Hornyánszky Gyulának *Zeller Eduard külső tag felett tartott emlékbeszédét* Zivuska Jenő mesterműnek jelenti ki, mert messze túlterjed az irodalmi méltatás keretén, s nagy távlatot nyújtó tanulmányná szélesedik. — Csipak Lajos *Horatius hatása az ó- és új klasszikus iskola költőire* című dolgozatáról Gálos Rezső megállapítja, hogy nagy szorgalommal gyűjti az adatokat, talál újakat is, de a hatás megállapításában itt-ott túlzó. — Gragger Róbert szerint Pétergál Henrik *Egy fejezet az újabb német regény történetéből* című könyvében érdeklődően ismerteti hősét, Frenssen Gusztávot, tájékozottsággal állítja be fejlődését a 'Heimatkunst' írói közé, de irodalmi áttekintésében föltűnő botlások vannak. — A Melich János gondozásában s az Akadémia kiadásában megjelent *Ambrosii Calepini Dictionarium Trócsányi Zoltán* megállapítása szerint oly pontos és megbízható közlés, hogy az eredetit nélkülözhetővé teszi. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Komoskó Mihály P. Witzel Maurusnak *Untersuchungen über die Verbalpräformative im Sumerischen nebst Zahlreichen Hinweisen auf die Verbalaffixe mit einem ausführlichen Verzeichnis der Verbalpräformative in Umschrift und Übersetzung* című műveit ismerteti és rámutat szerzőjének nagy olvasottságára és tévedéseire. — Harry Maycnak *Dichtung und Kritik*-jét, mely, mint alcíme, 'Eine Rechtfertigung der Literaturwissenschaft' mutatja, az irodalomtörténetet s philológiát védelmezi meg az ellene szórt vádakkal szemben, Sas Andor ismerteti. — Guenter H. *Die christliche Legende des Abendlandes* című művében, a mint Marmorstein Artúr megállapítja, szól a legendáról, mint műfajról, festi hatását a középkori népek kedélyvilágára, kijelöli helyét az irodalomtörténetben, elemzi a legendairódmalmat s kutatja forrásait egyrészt a görög-római másrészt a héber irodalomban. — Révhegyi Rózsai Fr. Zinkernagel könyvét *Goethe und Hebbel* fölfogásában eredetinek tartja, mely azonban általános tételeinek igazságáról nem tud meggyőzni, sem arról, hogy a Goethe és Hebbel közt meglévő antithesis valóban azon pontban rejlik-e, a hol ő keresi. — A *Programm-értékesések* rovatában Alszeghy Zoltán Király György dolgozatát, *Szép Honka*, érdekes tartalmáért és eleven, élvezetes előadásáért igen dicséri. — Kristóf György négy értekezést bírál. Potoczky Lajos *Ibsen* tömör és világos, de erősen túlzó. — Leitler Béláé, *Petőfi Svédországban*, becses adalékokat nyújt a svédországi Petőfi-kultuszhoz. — Kovács Antal összeállítása, *Petőfi véleménye magyar írókól*, hasznos és tanulságos. — Beke Boldizsáré, *Petőfi hazafias lírája* paedagogiai szempontból sikerült. — A *Vegyesek* közt Láng Richard nekrológot ír Skutsch Ferenczről, a boroszlói egyetem elhunyt classikus

philologusáról. — Majd az a méltatás van ismertetve, melyben a Neue Jahrbücher Pecz Vilmosnak az Ilias és Odysseia tropusairól szóló dolgozatát részesítette. — G. J. (Geréb József) Anatole France L'île des Pingvins magyar fordításának helytelenül, francziásan irt tulajdonneveit rója meg. — Révay József újabb okokkal és adatokkal támogatja nézetét a zsidó-keresztény onolatria meglétéről. — Ugyanő kimutatja, hogy a Ticene név helyes fordítása nem Tycho, hanem Tiche. — Fest Sándor a Ben Jonson műveiben található magyar vonatkozásokat állítja össze. — Trostler József Bürger egyik költeményének (Das Dörfchen) hatását állapítja meg Petőfi-nek az 'Est' című költeményére. — György Lajos adatokat szolgáltat regény- és drámairodalmunk történetéhez, kimutatva, hogy költőink a mult század elején még hazai tárgyú regényeik és drámáik meséjét is német forrásból merítették. — Elek Oszkár kimutatja, hogy Garay János 'A két holló' című költeményében 'The two corbies' című skót népballada anyagát dolgozta föl. — Kardos Lajos Arany Jánosnak azt a föl nem ismert tréfás versét közli, melyben a Bolond Istók első közlésének tévedéseit igazítja helyre. — Benigny Gyula B. Deibrück *Germanische Syntax*ának becses eredményeit ismerteti. — A külföldi classica-philologiai irodalom nevezetesebb műveinek bibliographiai ismertetése rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat f. évi IV. (áprilisi) füzetében a vezető helyen Révay József értekezése olvasható *Hamis Petronius-szövegek*. Petronius 'Satyricon'-jának kézirati hagyománya nagyon szegényes és a szövege még ma sincs véglegesen megállapítva, úgy értve a dolgot, hogy nincs megtisztítva teljesen a Petronius-hagyomány a glossáktól, epigrammáktól, priapeáktól, melyek közül még mindig sok jár Petronius neve alatt. Ellenben az újabb kutatás kiderítette, hogy Nodot teljes Petronius-szövege, valamint a José Marchenától publikált részlet, mely a XXVI. fejezet egy lacunáját tölti ki, épp úgy pusztá hamisítások, mint a Gentleman's Magazin 1785-iki folyamában megjelent. — Gálos Rezső dolgozatának, *Dayka Gábor költészete*, második részében a költő legértékesebb lyrai alkotásait méltatja s dictiójuk költőiségében találja legjellemzőbb vonásukat. Epikájára térve közli ismeretlen prózai műveit (két mese, Vergilius-fordítás, 'Dámon, Pythias' című elbeszélés). A befejező részben pontosan összeállítja azokat a külföldi költeményeket, melyek Dayka egyes verseire hatottak, majd Anyossal összevetve összeállítja a költészetének sajátos vonásait. Végső megállapítása: a költő veleszületett, de nem nagy tehetségét a lehető legjobban aknázta ki, majd mindig a töle telhető legjobbat adva. — Braun Soma *Pseudo-Apuleius Asclepius*-áról ír. Megállapítja, hogy a mű görög eredetiből készült fordítás, majd megvizsgálva az Apuleius fordító volta mellett és ellen említett érveket, Apuleius szerzősége ellen nyilatkozik, épp úgy elveti Bergk nézetét, hogy a fordítást valamilyen Afrikában élő

keresztény ember készítette. Biztos eredményre nem lehet jutni, csak annyi valószínű, hogy a fordítás Alexandriában, a hellenismus világában készült. — Trostler József értekezésének, *Vajda Péter és a német romanticismus* első részében a magyar és német romanticismus kapcsolatát vizsgálja, majd megállapítva, hogy Vajda Péter romanticismusa Novalis-hoz kapcsolódik, előbb azt a hatást kutatja, melyet Novalisra Schelling philosophiája tett. Az egyező mozzanatok Vajda és német forrása közt a természet, az élet és halál philosophikus fölfogásában és a nyelvében találja. — A *Hazai Irodalom* rovatában Birkás Géza kimutatja, hogy Karl Lajos kis könyve, *„Páris kövei”* két harmadrészben pusztá fordítás Georges Cain *„Promenades dans Paris”* című könyvéből, még az állítólagos személyes benyomásait és reflexióit is onnan veszi. Fordításában súlyos félreértések is vannak. — Komoncz Gáspárnak *Idők, actiók különös tekintettel a régi latinságra* című könyvét Gyomlay Gyula bírálja terjedelmesen. A tanulmányban sok helyt elmeél nyilvánul, sőt a magyar nyelvre vonatkozólag értékes eredményekre is jut, de nagy hibája, hogy a magyar nyelv terén tett megfigyeléseit egészen más szabású nyelvekre is érvényeseknek akarja bizonyítani, még pedig a kellő nyelvi, nyelvtörténeti s lélektani ismeretek nélkül. — Alszeghy Zsolt dr. Perényi Józsefnek *Jánosi Gusztáv*-ról szóló könyvét sikerült műnek tartja. Kissé bőbeszédű s a gazdag anyagot nem tudja művészi egységbe tömöríteni, de az anyag nagy fáradsággal, szerető gondnal van összegyűjtve s érdekkeltően elmondva. — Rózsa Dezső *Thomson és a természetérzék* cz. művében Latzkó Hugó megállapítása szerint, azt vizsgálja, milyen szerepet játszik Thomson művében a természet s kimutatja, mi volt hatásának, majd feledésbe merültenek oka. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Birkás Géza ismerteti Albert Dauzatnak könyvét: *La défense de la langue française*, mely a francia műveltség hanyatlásának, a francia nyelv romlásának, a közép- és felsőoktatás válságának okaival foglalkozik. — Wilhelm Süß *Aristophanes und die Nachwelt* című könyvében, a mint Huszti József megállapítja, megvalósítja, programját élénk, szinte egyénileg színezett feleletet ad arra a kérdésre, miként viselkedett az utókor a görög irodalom egyik legsajátosabb jelenségével szemben. Nem vész el a részletekben, hanem e helyett figyel a tárgyát kísérő irodalmi és szellemi állapotokra. — Weiszer Róbert két művet ismertet. Ph. Witkopnak *Die neuere deutsche Lyrik* című művében sok az eredeti, önálló gondolat, új csapáson halad s ezért itt-ott túlzó. Bizonyos bölcselemi jelleg vonul rajta végig, s minden ízében tanulságos könyv. — Karl Heinemannnak *Die klassische Dichtung der Griechen* című művét a görög költészet iránti lelkesedés jellemzi s az a törekvés, hogy a görög classikusokat a németekkel megkedveltesse. Ez kárpótol helyenkénti fölszínességéért. — Carl Rothe könyvéről *Der augenblickliche Stand der homerischen Frage* Marót

Károly jelenti, hogy nem gyökerezik a litikus, magas kritikás Németország hagyományában. — A *Programm-értekezések* között Hittrich Ödön derék dolgozatnak ítéli Konrád Ferencz értekezését *A régi görögök lakomái és társas mulatságai*. — Kohányi Menyhértnek *Regnard, mint Molière utánzója* Birkás Géza szerint alapos, de igen rossz stylussal megírt munka. — Gohl Ödön beszámol Georg Fischer dolgozatáról, *Ueber einen grösseren, in der Umgebung von Sächsisch-Sankt-Georgen 1899 gemachten Fund römischer Familiendenare*. — Czebe Gyula szerint Endrei Gerzson értekezése *A papiruszok világából* mind tárgyánál, mind földolgozásánál fogva érdemes munka. — Bittenbinder Miklós megállapítja, hogy Barna János dolgozatában, *Reviczky Gyula vallásos költészete* sem módszer, sem mélyebb ismeret nincs. — Dávid Lászlónak *Az elegia magyar mestere* című dolgozata fogyatékos, egyoldalú, dagályos. — A *Vegyések* rovatában Hegedüs István *Herald Ferencz*-ről emlékszik meg. — Rácz Lajos *Vinet Sándor* francia kritikusról s műveinek új kiadásáról szól. — Révay József a *Petronius, Satyricon*-ját localisáló kísérletekről számol be. — Alapi Gyula *Kuppis Vilmos*-ról, Petőfi barátjáról közöl életrajzi adatokat. — Marmorstein Artúr befejezi az *onolatria* vitáját. — Bod Károly igazolja, hogy a *Szilágyi és Hajmási* állítólagos szász változata műköltő munkája. — Darvay János kimutatja, hogy a *Szép Ilonka* nem külső hatásra keletkezett, hanem belső indításra, hosszú ideig érlelődve a költő lelkében. — A beküldött könyvek között a *Lévai-emlékkönyvről* és Pater Walter *Renaissance*-áról olvasható pár sor. *Külföldi* modern *Könyvészet* fejezi be a füzetet.

2. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK mult évi 4. füzetében az első helyen Rexa Dezső értekezése olvasható: *Zrinyi egy ismeretlen átdolgozója*. Csergies Simonnak, a mult század elején elhunyt kath. papnak, az árvavármegyei Csaplovics-könyvtárban őrzött eddig ismeretlen kéziratát ismerteti. A kézirat a pozsonyi szemináriumban készült s egy teljes Zrinyiász-átdolgozást foglal magában, mely nemcsak az eredeti nehézkes nyelvén és tökéletlen verselésén iparkodik segíteni, hanem egyéb változtatások és toldások is vannak benne. — Szigetvári Iván *Bod Péter mint versíró* című dolgozatában összeállítja azokat a példabeszéd-szerű verses szövegeket, melyeket Bod Péter *Szent Hilárius*-ában talált, s a melyeknek verses voltát eddig az irodalomtörténet nem vette észre. — *Argirus királyfi kertje* cím alatt Márki Sándor idézi Gyulay Ferencz alezredes kéziratos naplójának két, 1703-ban kelt részletét, a melyekben egy Batonban (helyesen Ponton, Chiusa és Parona között, a Garda-tó déli részén) lévő szép főúri kertről emlékszik meg. A vidék lakosai ehhez a kerthez fűzik Argirus mondáját, a még akkor élő szájhagyomány szerint innen indult Argirus a Feketevárosba. Az Argirus-monda e szerint a Garda-tó mellett eredt helyi monda. — Dr.

Gulyás József két adalékkal járul az *Argirus-monda népszerűségéhez*. — Szegedy Rezső A *'Vitéz Francisco' délszláv rokonai* cím alatt röviden beszámol a magyar széplihistóriával rokon tárgyakat földolgozó délszláv énekekről, azután részletesen, bő tartalmi kivonatban bemutatva, ismerteti a hozzá legközelebb álló kettőt. Ezek a Milutinović montenegrói és hercegovinai gyűjteményében olvasható *'Ibrahim Kraljević Marko'* és a Matica Hrvatska gyűjteményében közölt *'Daničić Duro i ljuba Márka'* (Danicsics Gyurka és Márk neje). — Marót Károly egy kisebb *John Stibbi, shoemaker and poet* című dolgozatában a czimben olvasható tréfás nevet, a melyet Arany egy Petőfihez intézett levele végén használ, Byronnal hozza kapcsolatba, reminiscentiának tartja Byron *'Epitaph for Joseph Blackett'* című verséből. — Arany János *Geszten* cím alatt Gyöngyösy László közli szösz szerint azt a visszaemlékezést, melyet Kovács János, Arany nevelőtársa *Geszten*, Arany geszti tartózkodására vonatkozólag még 1892-ben állított össze számára. — Az *Adattár* rovatát Horváth Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt. című közlés nyitja meg. A néhai Széchy Károly másolatából közölt naplónak ez a negyedik, befejező közleménye most is gazdag irodalom történeti adatokban. A följegyző életének eseményein kívül főképpen Révai és Vitkovics szerepelnek sűrűbben, új, eddig ismeretlen adatok olvashatók Verseghyről (találkozása Sándor Lipót nádorral, sirverse Horváth-tól) és Ányos verseiről. — Dr. Gesztesi Gyula *Fáy András emlékkönyve Nagykorösnön* cím alatt Arany Jánosnak, Mentovich Ferencznek és Szilágyi Sándornak Fáy emlékkönyvébe tett bejegyzéseit és Fáyhoz írt leveleit közli. — Viszota Gyula befejezi *Bajza József akadémiai munkásságá-*nak ismertetését. E részben Bajza jelentéseit közli a pályázatokról, még pedig az 1837-iki és 1840-iki történettudományi pályatételről, az 1834-iki állandó magyar színházügyében tett pályakérdését, az 1828—1830, 1832—1934, 1838-iki Marezibányi-jutalomról, az Évkönyvbe fölveendő munkákat illetőleg 1836, 1840., s a következő dráma-pályázatokról: 1835, 1836, 1838, 1839, 1841, 1842, 1844 év. — Bethlen Farkas, a történelíró életéhez cím alatt dr. Lukinich Imre közli Bethlen Farkasnak hat levelét, illetőleg kérvényét (1672 júl. 25., 1674 jan. 24., 1675 eleje. 1676, 1677 máj. 8., 1678.) és egy jegyzékét, mely a munkája megírásakor fölhasznált, vagy fölhasználandónak vélt írók nevét tartalmazza. — Kemény Lajos több XVI. századi férfi életéhez közli adatokat. Így közül öt oklevelet *Palatics György*-re vonatkozólag; továbbá *Csabay Mátyas* négy levelét (1557 május 8., jún. 15., decz. 13-ika előtt, 1561 január 10-ike előtt); több kisebb adatot *Marussi András* életéhez s feleségének terjedelmes végrendeletét: végül több kisebb adatot s három kérvényt *Szepsí Korocz György*-től. — A *Könyvismertetés* rovatában dr. Nagy József szól a *Békefi-emlékkönyvről* és egyenként beszámol a könyv irodalomtörténeti vonatkozású dolgozatai-

ról. — A füzetet a Hellebrant Árpád készítette *Repertorium* fejezi be.

Ugyane folyóirat folyó évi I. füzetét Rexa Dezső adaléka nyitja meg *Petőfi első székesfehérvári felléptéhez* (1842 november hó 10-ikén). Megállapítja, hogy Petőfi „A párisi naplopó” című darabban lépett föl Székesfehérvárott először, még pedig nem a főszerepet, Józsit játszotta, hanem a második inasét s mindössze egy mondatból állott szerepe. — Sz. P. kis cikkében *Petőfi-Rajnis-Plató* egy képének eredetét vezeti vissza Rajnis „Kalauz”-ának egyik epigrammja közvetítésével egy Platónnak tulajdonított epigrammig (Ἡ: Ἀστέρων). — Harmos Sándor negyedfél lapos cikkében *Csokonai lyrája*-ról mondja el véleményét. — *Régi magyar verses könyvek* című dolgozatának e második részében Dézsi Lajos számol be a Vasady-codex tartalmáról. Részletesen, lapról-lapra jelezvén a codexben olvasható énekeket, melyeket a XVII. század folyamán másoltak bele, s melyek közül legértékesebb a „Szilágyi és Hajmási” című népballadának egy változata (R. U. K. VII.), közül belőle egy nyelvi szempontból érdekes éneket, azután egy „Cantio elegans”-ot, a „Doci Sosanna” címűt (1613) s egy „Cantio optima”-t. — *Góg és Magóg* című nagyterjedelmű dolgozatában Fóti József Lajos végig tekinti e nagyszerű legenda eredetét és elterjedését. Megvan a keleti költészet ősforrásában, a Koránban, részben az Apokalypsis alapján, megvan az arab történetíróknál, a „Sahname”-ban; az Európában elterjedt legendának forrása a Nagy Sándor-regény, melynek „Historia de proeliis” című földolgozásában magyar vonatkozás is van, Pseudo Callisthenes révén. Ismertetvén Lambert li Tors és Alexandre de Bernai „Roman d’Alexandre”-jának és „János papesászár” legendájának idevonatkozó részletét, szól a történeti munkákról, melyek a legendát földolgozták s befejezésül a Góg-Magóg legendának (Anonymus eleje) eredetét Rühl nyomán Isidoros „Exordia Seythica”-jában, illetőleg annak Mommsentől U-val jelzett codexében találja. — Szigetvári Iván, *Bod Péter mint versíró* cím alatt helyreigazító megjegyzéseket közöl egy régibb hasonló című fejtegetéséhez. — *A XVI. századi magyar lyra klasszikus vonatkozásai* cím alatt Dr. Kovács Dezső megállapítja, hogy a XVII. századnak névszerint ismert lyrikusainál és a daloskönyvek névtelenjeinél igen gyakori a gondolatoknak és érzelmeknek klasszikus képekben való megnyilatkozása, a mi a renaissance hatásának tud be. — Az *Adattár* rovatában Badics Ferencz közli *Gyöngyösi István tíz ismeretlen levelét*. A levelek, melyek mind Andrássy Miklóshoz vannak intézve, nemcsak a költő magánéletének viszonyaira és költeményeinek keletkezésére és egyéniségére derítenek új fényt, hanem az 1673/75. évek zivatáros történetének megismeréséhez is nyújtanak becses adalékokat. A leveleknek, melyek többnyire Gyöngyösi megbízójának anyagi ügyeivel foglalkoznak, kelte a következő: 1673 jún. 9., jún. 27., júl.

14. aug. 30. 1674 máj. 14., máj. 21., jún. 15., aug. 30. 1675 jún. 10., júl. 12. — *Ifj. Wesselényi Miklós báró négy német, levelét Nimptsch Leocadia asszonyhoz közli* Trostler József. Ezek a Freywaldauban kelt levelek (1841 aug. 2., aug. 8., okt. 24., 1843 márcz. 12.) életrajzi adatokat nem igen tartalmaznak, jelentőségük inkább lélektani s becses adalékokat szolgáltatnak Wesselényi külföldön töltött éveinek és betegségének belső történetéhez. — *Horvát István a törvénynek negyedik esztendőbeii hallgatójának Mindennapja az az minden napra szolgáló jegyző könyve 1806. esz. Első kötet* cím alatt. Ez az ötödik közlemény a naplónak 1806 jan. 1—17-ig följegyzett eseményeit adja hű másolatban. Legnagyobb részüik a följegyzőre magára és családjára vonatkozik, de Révai Miklósról és Gyarmathy Sámuelről is följegyez adalékokat. — Dr. Hajnóci István három *Bocadius-levelet* közöl: Wetschau városatóságának Bocatius származását bizonyító levelét (1593 ápr. 26); Bocatius felajánlja egy művét Löcse városának (1598 decz. 31); Bocatius nyilatkozata az 1604-iki templomfoglalásról (1617 jún. 20). — Kemény Lajos adalékokat szolgáltat *Antonius Cassoviensis* életéhez. — Harsányi István közöl egy tanító költeményt, *Egy szegény mendicans szűrit így dít-síri*, mely vagy 1711-ből vagy valamivel későbből való. A *Könyvismeretés* rovatban Elek Oszkár ismerteti N. J. Apostolescunak *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine* című művét, mely eredményei gazdagságával igen kiválik. Kissé terjengős s sok fölöslegesen ad, de a francia romantikus költészet hatását tudományos pontossággal állapítja meg. — Az irodalomtörténeti hírlap után értekezések és könyvek *Repertoriuma*, melyet Hellebrant Árpád állított össze, fejezik be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MASODIK ÜLÉSE.

1913 április 24-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt másodelnök, gróf Desseffy Aurél, Entz Géza, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, Pauer Imre, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán, gróf Teleki Géza, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Báró Eötvös Loránd ig. tag kimentette távolmaradását.

17. Elnök mély megilletődéssel bejelenti KÖNIG GYULA ig. tagnak f. április 8-án bekövetkezett váratlan elhunytát. — Az Igazgató-Tanács őszinte részvétét a jegyzőkönyvben örökíti meg.

18. Főtitkár jelenti, hogy SÜLYOVSKY ISTVÁN kir. tanácsos úr megküldte az Akadémiának néhai gróf ANDRÁSSY DÉNES ig. tagnak végrendeletét (hiteles másolatban), melynek 4. pontja szerint „A Ma-

gyar Tudományos Akadémiának örök alapítványul kiadandó: nemzetgazdasági, bányászati, kohászati, geológiai kérdéseket *gyakorlati szempontból tárgyzó* abszolút becű művekre szolgáló pályadíj-alapra egy huszadrész" („az összes ingó és ingatlan vagyonbeli egész hagyaték értékeiből"). — Egyelőre tudomásul van.

19. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia számadásainak megvizsgálására felkért igazgató tagok (l. fent 220. lap 4. pont) eljártak tisztókben és beadták jelentéseiket, melyek szerint a számadások mind kifogástalanok. — Tudomásul van, Elnök úr pedig báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Plósz Sándor és gróf Széchenyi Béla ig. tag uraknak, a kik az akadémiai, gondnoki, széphalmi és ügyészi számadásokat átvizsgálni szivesek voltak, az Akadémia meleg köszönetét fejezi ki. Ugyancsak meleg köszönetet mond az Igazg.-Tanács ez alkalommal is a Magyar Földhitelintézetnek az Akadémia vagyonának gondos és önzetlen kezeléseért s az elnök felhatalmaztatik, hogy az e kezelés körül elfoglalt tisztviselőnek a szokásos tiszteletdíjat folyósítsa.

20. A Magyar Földhitelintézet, mint az Akadémia pénztára, f. é. április 1-én jelenti, hogy 1913 október 1-i szelvényes 50.000 K intézeti papirokat csatolt az Akadémia letétjéhez. — Tudomásul van.

21. Főtitkár bemutatja BENCZÜR GYULA t. tagnak Mikszáth Kálmán-arczképét, melyet a jeles művész az Akadémiának adományozott (levelét l. fent 361. l. 95. p.) — A legmelegebb köszönettel fogadtatik. Egyben elhatározza a Tanács, hogy az Akadémia birtokában levő Mikszáth-arczképet a Kisfaludy-Társaságnak adományozza.

22. Főtitkár jelenti, hogy NAGY KÁROLY akad. építész jelentése szerint a bérház tatarozási munkálatait, melyek a jövő 1914. évre voltak, körülbelül 10.000 K költséggel, kilátásba véve, az építési vállalkozók már az idén nyáron óhajtának véghezvinni, de munkájuk díját csak 1914-ben várják. — Elfogadtatik oly feltétellel, hogy az előirányzatot az Építési Bizottság előzetesen megvizsgálja és helybenhagyja.

23. FEJERPATAKY KÁLMÁN akadémiai ügyész bemutatja és főbb vonásaiban ismerteti az 1912. évről szóló és a M. Tud. Akadémia összes függő jogügyeire kiterjedő jelentését, mely az Igazgató-Tanács tagjainak nyomtatásban már előzőleg megküldetett.

Az ügyész ezután bővebben indokolja, hogy némely jogügy, mint tárgytalan, és a Magyar Földhitelintézetnél eddig activumul vezetett néhány követelés mint behajthatatlan, az eddigi nyilvántartás alól kivonassanak és töröltessenek, a mint ezt az ügyészi jelentés az illető jogügyek ismertetésénél javaslatba is hozza. — Az ügyészi előterjesztések alapján az ügyészi jelentésben 74., 256., 273., 282 és 283. ügyészi sorszámok alatt ismertetett BERTHA SÁNDOR, továbbá a FARKAS DÁVID és neje, a HANUSZ KÁROLYNÉ Pereszlényi Mária, a báró REDL BÉLA és az újabban sorozott ROSOS JÓZSEF-féle jogügyek, mint tárgytalanok, az ügyészi további nyilvántartásból kihagyandók; — a 145. ü. sorsz. alatt említett és a néhai ZSIVORA GYÖRGY jogán a Földhitelintézet által activumul vezetett, de behajthatatlanoknak bizonyult, EÖRDÖGH LAJOS elleni 3520 K, HAJNIK BÉLA elleni 1000 K és SZIGETHY GYULÁNE Szalay Erzsébet elleni 400 K követelések törlése elrendel-tetik; ez utóbbiak törléséről a Földhitelintézet is értesítendő. — Egyebekben az ügyészi évi jelentés jóváhagyólag tudomásul vétetett.

24. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri gróf SZÉCHENYI BÉLA és SZILY KÁLMÁN ig. tagokat.

LXXIII. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

1913 április 24-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Badics Ferencz, Balogh Jenő. Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Ilosvai Lajos, Karácsonyi János, Krenner József, Márki Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvyay Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Aldásy Antal, Fejér Lipót, Ferdinándy Géza, Gombocz Zoltán, b. Harkányi Béla, Hodinka Antal, Hornyánszky Gyula. Hoor Mór, Lehr Albert, Lörenthey Imre, Láng Nándor, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Melich János, Négyses László, Pauler Ákos, Reiner János, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tötössy Béla, Vikár Béla, Wertheimer Ede l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

1. Főtítkár bemutatja a báró Eötvös József születésének százéves fordulója megünneplésére tartandó közülés programját: 1. Eötvös mint kultúrpolitikus, elnöki megnyitó beszéd BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnöktől. — 2. Eötvös es az Akadémia. Jelentés az Akadémia 1912. évi működéséről, HEINRICH GUSZTÁV főtítkártól. — 3. Eötvös emlékezete, költemény HEGEDÜS ISTVÁN l. t.-től. — 4. Eötvös József a költő, KOZMA ANDOR l. tagtól. — Tudomásul van.

2. A II. osztály jelenti, hogy az akadémiai nagyjutalmat, melyre az 1906—1912. évkörben megjelent legkiválóbb társadalomtudományi munkák pályáznak, PLÓSZ SÁNDOR t. és ig. tagnak, a nagyjutalmat 1911: I. t.-cz. szerzőjének, a Kautz Gyula-féle mellékjutalmat FINKEV FERENCZ l. tagnak „A tételes jog alapelvei es vezéreszméi“ cz. 1903-ban megjelent művéért, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig néhai RAFFAY FERENCZ volt eperjesi jogakadémiai tanárnak „A magyar magánjog kézikönyve“ cz. kétkötetes munkájáért javasolja kiadni. A bíráló jelentésnek (l. fönt 291. l.) szerzője MAGYARY GÉZA l. tag. — Az osztály javaslata egyhangúlag elfogadtatik.

3. Az I. osztály javasolja, hogy a Lehr Albert-féle jutalom, mely a következő kérdésre volt kitűzve: „Petőfi János vitézének hatása Arany János Toldijára“, a 4. számú „Hol is tettél szert annyi jóra“ és 12. számú „Együtt járunk így mindörökké“ jeligéjű pályaművek közt egyenlőképpen osztassék meg. Dicsérettel említésenek a 2. számú „Komoly munka“ jeligéjű és a 1. számú „Láng gyúlt a láng gerjelménél“ jeligéjű pályamunkák. — A nagygyűlés a főtítká javaslatára úgy módosította az osztály javaslatát, hogy a jutalomra ajánlott két műnek külön-külön megszavazta a kitűzött díjat, a megdicsért munkák fölemlítéséhez pedig hozzájárult. A jelentésnek (fönt 299. l.) szerzője Tolnai Vilmos l. t. — A felbontott jeligés levelek szerint a 4. számú pályamunka szerzője dr. NAGY SÁNDOR főgymnasiunai tanár Szászvároson, a 12. számú dr. KÉKI LAJOS főgymnasiunai tanár Budapesten.

4. Az I. osztály a Marczibányi-jutalmat, mely e kérdésre: „Valamely fejezet a magyar összehasonlító mondattanból“ volt kitűzve, a beérkezett három pályamű közül az 1. számúnak (jeligéje: „Mondatban él a szó“) javasolja kiadni, a 2. számút (jeligéje „Buden“) pedig dicsérettel kitüntetni. A jelentés (fönt 304. l.) szerzője Gombocz

ZOLTÁN I. t. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jelítés levelek szerint a jutalmazott pályamű szerzője dr. KERTÉSZ MÁNÓ budapesti főgymnasiumi tanár, a dicsérettel kitüntetett munkát (szerző jelentkezése szerint) dr. BEKE ÖDÖN budapesti főgymnasiumi tanár, a Sámuel-díj nyertese, írta.

5. Az I. osztály jelenti, hogy az 1912. évi Sámuel-díjat, SIMONYI ZSIGMOND r. t. jelentése (főnt 306. l.) alapján BEKE ÖDÖN dr. budapesti főgymnasiumi tanárnak „A votják és a zürjén prolativusról” irt értekezésének ítélte oda. Dicsérettel említi föl a jelentés NÉMETH GYULA, PAIS DEZSÓ, FUCHS DÁVID RAFAEL, THIENEMANN TIVADAR, KARA FERENCZ és MEDVEZCKY KÁROLY nyelvtudományi értekezéseit. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a Bulyovszky-jutalomért 1913-ban ódai költemények pályáznak. Határidő 1913 szeptember 30 (főnt 335. l. 7. sz.). — Tudomásul van.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas Raskó-jutalomért 1913-ban, szeptember 30 határnappal, szatírák pályáznak (főnt 335. l. 6. sz.). — Tudomásul van.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf Karátszonyi-jutalomért 1913-ban szomorújátékok pályáznak. Határnap 1913 szeptember 30 (főnt 335 l. 5. sz.). — Tudomásul van.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-jutalomra 1914-ben oly színművek pályáznak, melyeknek tárgya a török hódoltság korából veendő. Határnap 1914 május 31 (főnt 336. l. 12. sz., sajtóhibából 1913 máj. 31. áll). — Tudomásul van.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a Nádasdy-jutalomra 1913-ban elbeszélő költemények pályáznak. Határidő 1913 szeptember 30. (l. alább 460. l.). — Tudomásul van.

11. Az I. osztály jelenti, hogy az Ormódy Amélie-jutalomért 1913-ban az 1910—1912. évkörben megjelent oly magyar szépirodalmi művek pályáznak, melyek az örök női eszményeket a költészet eszközeivel szolgálják. A pályázó művek 1913 szeptember 30-ig küldendők be, de figyelembe vétetnek akkor is, ha nem küldetnek be (főnt 338. l. 18. sz.). — Tudomásul van.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a Péczely-regénydíjra az 1913—1914. években megjelent (első sorban történeti) regények pályáznak. A pályázó művek 1914 szeptember 30-ig küldendők be, de figyelembe vétetnek akkor is, ha nem küldetnek be (főnt 337. l. 13. sz.). — Tudomásul van.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf Teleki József-jutalomért 1913-ban verses formában irt vígjátékok pályáznak. Határnap 1913 szeptember 30 (főnt 335. l. 4. sz.). — Tudomásul van.

14. Az I. osztály jelenti, hogy az özvegy Vojnits Tivadarné-jutalomra az 1913. év folyamán Budapesten előadott eredeti magyar színművek pályáznak (főnt 336. l. 10. sz.). — Tudomásul van.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a Lehr Albert-jutalomra a következő kérdést óhajtja kitűzni: „A népiesség elmélete irodalmunkban Dugonicstól Petőfiig, a kritikai anyagnak teljes összeállításával”. Határnap 1915 szeptember 30. (főnt 339. l. 22. sz.). — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály jelenti, hogy az 1913. évi Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom az 1907—1913. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák legjobbjának lesz odaitélandó. A pályaművek 1913 december 30-ig küldendők be, de a nyelvtudományi művek pályáznak akkor is, ha nem küldetnek be (főnt 334. l. 3. p.). — Tudomásul van.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a Sámuel-díjra az 1913-ban

megjelent nyelvtudományi értekezések legjobbjai pályáznak. A pályázó dolgozatokat nem kell beküldeni. — Tudomásul van.

18. Az **egyetemi hallgatók** részére kitűzött nyelvészeti jutalmakat az illetékes egyetemi hatóságok ajánlatára (főnt 332. l.) **SEBES-TRÉN LÁSZLO** budapesti II. éves és **ZÁDOR BÉLA** kolozsvári III. éves bölcsészethallgató nyerte el.

19. A II. osztály jelenti, hogy a **Bezerédj István** élet- és jellemrajzára kitűzött nyílt pályázatra beérkezett két pályamű közül a 2. számú munkának szerzőit, dr. **GÁRDONYI ALBERT** és **BODNÁR ISTVÁN** urakat javasolja a legkésőbb 1914 december 31-ig beküldendő mű megírásával megbízni (főnt 307. l.). — Elfogadtatik.

20. A II. osztály jelenti, hogy az 1910—1911. évi **Sztrokaj-jutalmat**, mely az 1911. és 1912-ben megjelent jog- és államtudományi munkák legjobbjának volt odaitéendő, **SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV** („Új irányművek a magánjogban“) és **TUKA BÉLA** („A szabadság“) munkái közt megosztani javasolja (főnt 311 l.). — A nagygyűlés az osztály javaslatának módosításával, a főtitkár javaslatára és tekintettel arra, hogy **TUKA BÉLA** nevezett művének kiadására a M. T. Akadémia részéről már 2000 K segélyben részesült, az egész **Sztrokaj-jutalmat SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV** egyetemi tanárnak ítéli oda.

21. A II. osztály jelenti, hogy az 1911-ben b. **Eötvös József**nek „A XIX. század uralkodó eszméiről“ irt nagy művében foglalt állam- és történetbölcsészeti rendszer méltatását czélzó **Sztrokaj-pályázatra** négy pályamunka érkezett, melyek közül a 3. számúnak (jeligéje „Eszméim győzelme legyen emlékjelem“) javasolja a jutalmat kiadni, a 4. számút pedig (jeligéje „A szabadság legfőbb jó“) dicsérlettel kitüntetni (főnt 314. l.). — Elfogadtatik, mire a felbontott jeligés levelekből kitént, hogy a jutalmazott munka szerzője dr. **BIHARI KÁROLY** állami siketnéma intézeti tanár Budapesten, a megdíesért munkáé pedig **FARKAS ANTAL** besztercebányai kath. főgymn. tanár.

22. A II. osztály jelenti, hogy a **Hadtörténelmi Bizottság** pályázata („Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig“) két pályamű érkezett be, melyek közül a 2. számúnak (jeligéje „Sans phrase“) javasolja a jutalmat kiadni (főnt 309. l.). — Elfogadtatik. A felbontott jeligés levél szerint a jutalmazott pályamű szerzője **TISZAVÉHÉLYI VÉHÉLYI PÉTER** vezérkarhoz beosztott százados Budapesten.

23. A II. osztály jelenti, hogy a **Dóra-dijra**, mely hajózható csatornáink jelentőségének kifejtésére volt kitűzve, két pályamű érkezett, melyek közül az 1. számúnak (jeligéje „Vízépítkezések jelzik a nemzetek kultúrai fejlődését“) javasolja a jutalmat kiadni (főnt 327 l.). — Elfogadtatik. A jutalmazott munka szerzője a felbontott jeligés levél szerint **AUGUST ISTVÁN**, a m. kir. Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság kapitánya Zimonyban.

24. A II. osztály jelenti, hogy a **Pesti Első Hazai Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványából** hirdetett pályázatra („A városi politika feladatai“) három pályamunka érkezett be, melyeknek egyikét sem ajánlhatja jutalmazásra (főnt 322. l.). — Elfogadtatik.

25. A II. osztály jelenti, hogy az **Egyesült Budapest-fővárosi Takarékpénztár** alapítványából kitűzött pályakérdésre („A magyar államadósság története 1867 óta“) csak egy pályamunka érkezett be, melyet a jutalomra méltónak ítél (főnt 324. l.). — Elfogadtatik. A mű szerzője a felbontott jeligés levél szerint dr. **MAKAI ERNŐ**, a Magyar Bank és Kereskedelmi R.-T. czégvezetője.

26. A **Pesti Kereskedelmi Bank** alapítványából kiírt jutalomra oly közgazdasági művek pályáztak, melyek az utóbbi öt év

alatt (1908—1912) magyar nyelven nyomtatásban megjelentek. — A II. osztály javaslatára (főnt 326. l.) a nagygyűlés e jutalmat EXNER KORNÉL tanárnak „Magyar Pénzügyi Jog” cz. munkájáért ítélte oda.

27. Az egyetemi hallgatók részére kitűzött történeti jutalmak az illetékes egyetemi hatóságok ajánlatára (főnt 332. l.) JÁNOSY ISTVÁN budapesti III. éves és JANCsó JÓZSEF kolozsvári IV. éves bölcsészethallgató nyerte el.

28. A II. osztály jelenti, hogy a Gorove-alapítványból 1916 szeptember 30. határidővel a következő kérdésre óhajt 100 arany jutalmat kitűzni: „Adassék elő II. Lajos király udvartartása” (főnt 344. l. 43. sz.). — Elfogadtatik.

29. A II. osztály jelenti, hogy az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 1000 korona jutalmat óhajt kitűzni a következő kérdésre: „Fejtsék ki a drágaság kérdése”. Határnap 1914 szeptember 30 (főnt 345. l. 49. sz.). — Elfogadtatik.

30. A II. osztály jelenti, hogy a Flór-alapítvány 800 kor. kamatait a Történelmi-Bizottság javaslatára KOMÁROMY ANDRÁS lev. tagnak vármegyei levéltárakban végzett tanulmányainak folytatására óhajtja fordítani (főnt 344. l. 42. sz.). — Elfogadtatik.

31. A II. osztály jelenti, hogy az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor. jutalmat óhajt kitűzni a következő kérdésre: „Társadalmi és családi élet Magyarországon a XVI. század második felében”. Határnap 1915 szept. 30 (főnt 344. l. 44. sz.). — Elfogadtatik.

32. A II. osztály jelenti, hogy Kanizsai Károly alapítványából 800 kor. jutalmat óhajt kitűzni a következő kérdésre: „Irandó egy, a magyar történelemből vett korrajz, melynek időszakát szerző a Nagy Lajos és Mátyás király közti korból szabadon választhatja”. Határnap 1914 szept. 30 (főnt 344. l. 45. sz.). — Elfogadtatik.

33. A II. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-alapítvány kamataiból 2000 kor. jutalmat óhajt kitűzni a következő kérdésre: „Socialpaedagogiai törekvések a XIX. században”. Határnap 1914 szept. 30 (főnt 345. l. 48. sz.). — Elfogadtatik.

34. A Rökk Szilárd-féle alapítvány ez évi 1000 kor. kamatait a II. osztály a Történelmi-Bizottság javaslatára a Gombos Albin szerkesztette „Középkori Krónikások” XV. kötetének segélyezésére óhajtja fordítani (főnt 344. l. 46. sz.). — Elfogadtatik.

35. A II. osztály a Szilágyi István-féle alapítványból 2400 K jutalmat óhajt kitűzni az 1904—1913 évi időközben magyar nyelven megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, melyek Magyarország teljes vagy egyes korszakok történetét tárgyalják. Az illető munkák beküldésének határnapja 1913 decz. 31., de pályáznak beküldés nélkül is az összes e körbe eső munkák, melyek a kitűzött tárgyat feldolgozzák (főnt 345. l. 47. sz.). — Elfogadtatik.

36. A II. osztály a Kereskedelmi Csarnok alapítványából 1000 magyar frank jutalmat óhajt kitűzni a következő kérdésre: „Fejtsék ki a kereskedelmi oktatásügy jelen állapota Magyarországon”. Határnap 1915 szeptember 30 (főnt 343. l. 39. sz.). — Elfogadtatik.

37. A II. osztály a Fáy-alapítványból 6000 korona jutalmat óhajt kitűzni a következő kérdésre: „Fejtsék ki az agrár vármok történeti fejlődése a XIX. század eleje óta”. Határnap 1915 szept. 30. (főnt 343. l. 38. sz.). — Elfogadtatik.

38. A III. osztály jelenti, hogy a Vigyázó-pályázatra, melynek tárgya „A magyar botanikai terminologia és nomenclatura története” volt, két pályamű érkezett be, melyek közül a II. számú, „Diószegi-jelgéjű, széles alapon készült, rendszeres művet a jutalomra méltónak

ítélte (fent 330. l.). — Az osztály javaslata elfogadtatván, a mű szerzője a felbontott jeligés levél szerint dr. GOMBOCZ ENDRE felső leányiskolai tanár Budapesten, A megdícsért pályamunkát BARCSI JÓZSEF pápai főgymnasiumi tanár irta.

39. A III. osztály Lévay Henrik alapítványából 1000 koronás nyílt pályázatot óhajt hirdetni a következő mezőgazdasági kérdésre: „A kukoricza monographiája”. Határnap 1913 október 31 (fönt 346. l. 54. sz.). — Elfogadtatik.

40. A III. osztály Tomori Theodorovics Anasztáz alapítványából 2000 koronás nyílt pályázatot óhajt hirdetni a matematika valamely fontos, modern fejezetének rendszeres tárgyalására. Határnap 1913 december 30 (fönt 347. l. 55. sz.). — Elfogadtatik.

41. A III. osztály a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot óhajt hirdetni oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák. A befejezett munkának beküldési határnapja 1914 február vége (fönt 347. l. 56. sz.). — Tudomásul van.

42. Főtitkár jelenti, hogy a f. évre hirdetett pályázatok közül a Vigyázó-pályázat, mely a belső váмок történetére volt kitzúve, meddő maradt. — Tudomásul van.

43. Elnök úr a jutalmat nem nyert összes pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására BUDICS FERENCZ r. és PAULER AKOS l. tagot kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak. — Tudomásul van.

44. Az osztályok kéri, hogy a régebben kitzúított és még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

45. Főtitkár bemutatja az egyes osztályok tagajánlásait.

Az I. osztály részéről:

Levelező tagnak:

Viszota Gyula	29	szavazattal	4	ellen
Darkó Jenő	24	„	9	„

Külső tagnak:

Bezold Károly	33	„	egyhangúlag
-------------------------	----	---	-------------

A II. osztály részéről:

Levelező tagnak:

Gróf Teleki Pál	36	szavazattal	13	ellen
Giesswein Sándor	35	„	9	„
Schneller István	34	„	12	„
Jankovich Béla	33	„	15	„
Lers Vilmos	31	„		

Külső tagnak:

Ehrle Ferencz	30	„	1	„
Boutroux Emil	30	„	3	„
Lamprecht Károly	28	„	2	„

A III. osztály részéről:

Levelező tagnak:

Buday Kálmán	37	szavazattal	6	ellen
Mauritz Béla	33	„	10	„

Külső tagnak:

Picard Emil	41	„	2	„
Volterra Vito	39	„	4	„

46. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok megválasztották elnökeiket és pedig az I. és III. osztály az eddigieket, GOLDZIHER IGNÁCZ és ENTZ GÉZA r. és ig. tagokat, a II. osztály pedig a visszalépett PLÓSZ SÁNDOR t. és ig. tag helyébe CONCHA GYÖZÖ r. tagot. — Örvendetes tudomásul van.

47. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok megválasztották bizottságaikat, ill. újra megválasztották az egyes bizottságokba az eddigi tagokat, a következő kiegészítésekkel: a Nyelvtudományi Bizottságba CSÁSZÁR ELEMÉR I. t., az Irodalomtörténeti Bizottságba PERKÁR GYULA és TOLNAI VILMOS I. t., a Matematikai és Természettudományi Bizottságba RADOS GUSZTÁV és MÉHELY LAJOS r. tt. és KOSSUTÁNYI TAMÁS I. tagot. — Tudomásul van.

48. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére MATLEKOVICS SÁNDOR és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri fel.

LXXIII. NAGYGYŰLÉS.

Elegyes ülés, 1913 április 24-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr, majd SZILY KÁLMÁN ig. és r. t. elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, b. Nyáry Albert, Plósz Sándor, gr. Teleki Géza ig. tt. — Konkoly Thege Miklós, P. Thewrewk Emil t. tt. — Badics Ferencz, Balogh Jenő, Bayer József, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Concha Gyözö, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kherndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Matlekovics Sándor, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, ifj. Szinnyei József, Wlassics Gyula r. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

49. BERZEVICZY ALBERT akad. elnök megnyitja az ülést és úgy a maga, valamint elnöktársa BEÖTHY ZSOLT másodelnök nevében meleg köszönetet mond az összes tagoknak most letelt hivatalos működésök ideje alatt irányukban tanúsított jóakarattukert és támogatásukert, mire az üléstermet elhagyja.

50. SZILY KÁLMÁN legrégebb ig. tag elfoglalja az Ügyrend értelmében az elnöki széket és elrendeli a szavazást.

51. Beadatott összesen 37 szavazat, melyekkel BERZEVICZY ALBERT t. és ig. tag elnöknek, PLÓSZ SÁNDOR t. és ig. tag pedig másodelnöknek egyhangúlag megválasztattak.

52. A választás eredményének kihirdetése után SZILY KÁLMÁN helyettes-elnök szívélyesen üdvözli a terembe hívott és lelkes éljenzéssel fogadott elnököket, kiknek nevében BERZEVICZY ALBERT, a ki újra elfoglalta az elnöki széket, melegen köszöni úgy a maga, valamint elnöktársa nevében a tagok bizalmát és kéri jövőre is jóakaró támogatásukat.

53. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf TELEKI GÉZA ig. és ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. tagot kéri fel.

LXXIII. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1913 április 24.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: báró Forster Gyula, Plósz Sándor, gróf Teleki Géza ig. tt. — Darányi Ignác, Konkoly T. Miklós, báró Nyáry Jenő, P. Thewrewk Emil t. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Bayer József, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Matlekovics Sándor, Márki Sándor, Méhely Lajos, Nagy Ferencz, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyei József, Tangl Ferencz, Vargha Gyula, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Barabás Samu, Császár Elemér, Erdélyi László, Fejér Lipót, Gombocz Zoltán, Hodinka Antal, Hoór Mór, Hornyánszky Gyula, Komáromy András, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Melich János, Nagy Géza, Pauler Ákos, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tuzson János, Vári Rezső, Wertheimer Ede l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

54. Elnök úr megnyitja az ülést és felhívja a tiszt. és rendes tagokat, hogy a III. osztály titkárára adják be szavazataikat. — A 45 beadott szavazatból 44 szóval megválasztott a III. osztálynak 42 beadott szavazatból 37 szóval ajánlott jelöltje, FRÖHLICH IZIDOR r. t., kit az elnök és a jelenvolt tagok melegen üdvözölnék.

55. Elnök felszólítja a gyűlést, hogy az Akadémia tagjai sorából az Igazgató-Tanácsba választandó tagra adják be szavazataikat. — Megválasztott az összes beadott 46 szavazattal gróf ANDRÁSSY GYULA t. tag.

56. A tagválasztás előtt sorshúzással állapittatik meg az osztályok sorrendje. — Az eredmény: II., III., I.

57. Titkos szavazással, golyózás útján, megválasztottak:

Az I. osztályba:

Levelező tagnak:

Darkó Jenő	34 szavazattal	3 ellen
Viszota Gyula	32	5 „

Külső tagnak:

Bezold Károly	37	1 „
-------------------------	----	-----

A II. osztályba:

Levelező tagnak:

Jankovich Béla	38 szavazattal	8 ellen
Teleki Pál gróf	38	8 „
Schneller István	36	11 „

Külső tagnak:

Boutroux Emil	36	1 „
Lamprecht Károly	37	2 „
Ehrle Ferencz	37	3 „

A III. osztályba :

Levelező tagnak :

Buday Kálmán	34	szavazattal	4	ellen
Mauritz Béla	32	"	5	"

Külső tagnak :

Picard Emil	33	"	1	"
Volterra Vito	31	"	2	"

58. Elnök úr a szavazás eredményének kihirdetése után a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHÉR IGNÁCZ és TANGL FERENCZ r. tagokat kéri fel.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1913 május 5-én.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Kégl Sándor, Melich János, Négyesy László, Petz Gedeon, Schmidt József, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortway Tivadar r. t. — Áldásy Antal l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

104. SIMONYI ZSIGMOND r. t.: A fölös tagadás esetei.

105. VÁCZY JÁNOS l. t.: Tompa életéből.

106. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és VÁCZY JÁNOS l. tagot kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1913 május 13-án.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Ballagi Aladár, Fejérpataky László, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Plósz Sándor, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Nagy Ernő, Nagy Géza, Polner Ödön, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

107. Kmoskó Mihály vendég: Az emberiség első írott szabadságlevele.

108. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MATLEKOVICS SÁNDOR r. és MAGYARY GÉZA l. tagot kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1913 május 19-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Daday Jenő, b. Eötvös Loránd, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Krenner Sándor, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István. Fejér Lipót, Galgóczy Károly, báró Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Hutyra-Ferencz, Istvánffy Gyula, Kossutányi Tamás, Mauritz Béla, Ónodi Adolf, Rejtő Sándor, Szarvasy Imre, Tuzson János, Udránszky László, Zemplén Győző l. tt. — Más osztályokból: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvay Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

109. DR. RYBÁR ISTVÁN részéről: A teljes fényvisszaverődés absolut phásisváltozásainak kísérleti meghatározása. Előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. t.

110. DR. SÁVOLY FERENCZ részéről: A szőlő peronosporájának (a Plasmopara viticolának) időjárási létigényei. Előterjeszti ISTVÁNFY GYULA l. t.

111. DR. KÖRÖSI KORNÉL részéről: a) Mikrokalorimeter baktériumok hőtermelésének meghatározására. b) A chlorophyll-assimilatio kérdéséről. Mindkét dolgozatot előterjeszti UDRÁNSZKY LÁSZLÓ l. t.

112. DR. N. KONEK FRIGYÁS részéről: Összehasonlító tanulmányok organikus selenidekről és sulfidokról. Előterjeszti ILOSVAY LAJOS r. t.

113. DR. ZEMPLEN GÉZA részéről: a) A gentió-biozról. b) Az emulzin hatóképessége pyridin jelenlétében. Mindkét dolgozatot előterjeszti ILOSVAY LAJOS r. t.

114. DR. NAGY LÁSZLÓ részéről: Az ileococcalis tájék embryonális topographiára vonatkozó adatok;

115. DR. PÉTERFI TIBOR részéről: a) Vizsgálatok az izom- és infébrillumoknak egymáshoz való viszonyáról; b) Az emberi húgyhólyag izomzata;

116. SZENT-GYÖRGYI ALBERT részéről: A végbél legalsó részének mikroszkopi anatómiája. Mind a négyet előterjeszti LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.

117. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ILOSVAY LAJOS r. és ISTVÁNFY GYULA l. tagot kéri föl.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1913 május 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Nyáry Jenő, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Asbóth Oszkár, Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaál Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj.

Szinyei József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Császár Elemér, Divald Kornél, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Gyomlay Gyula, György Endre, Hornvánszky Gyula, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Marczali Henrik, Mauritz Béla, Melich János, Négyesy László, Petz Gedeon, Polner Ödön, Reiner János, Rejtő Sándor, Riedl Frigyes, Szarvasy Imre, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Vikár Béla, Viszota Gyula, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

118. Elnök úr megnyitván az ülést, értesít, hogy a Wodianer-jutalommal kitüntetett igazgató-tanító urak gyengélkedő egészségük miatt nem jöhettek el, hogy a jutalmat személyesen átvegyék. Javaslata kimondja az összes ülés, hogy a jutalmak SZALAY SÁNDOR nagykanizsai és LÖWI MÓR iglói igazgató-tanítóknak postán megküldendők.

119. ANGYAL DÁVID l. t. felolvassa jelentését a f. évi áprilisban Londonban tartott történeti-congressusról. — Helyeslő tudomásul van; a jelentés az Akadémiai Értesítőben közzéteendő.

120. MARCZALI HENRIK l. t. felolvassa jelentését a Kont Ignác hagyatékából megjelent következő munkáról: „Bibliographie Française sur la Hongrie“ (Paris, 1913 Ernest Leroux, 323 l.), mely a M. T. Akadémia erkölcsi és anyagi támogatásával készült és megjelent. — A helyesléssel fogadott jelentés az Akadémiai Értesítőben közzéteendő.

121. Elnök úr mély megilletődéssel jelenti, hogy özvegy báró Eötvös Józsefné f. é. május hó 9-én elhunyt. A megboldogult úrnő báró Eötvös József akadémiai elnök neje és báró Eötvös Loránd tulajdonosak akadémiai elnök édesanyja volt, a ki személyes kitünő tulajdonságainál fogva is kegyeletes tiszteletünkre mindenképpen méltó. Javaslja, hogy e kegyeletes tiszteletünket örökítsük meg mai jegyzőkönyvünkben, b. Eötvös Loránd r. és ig. tagnak pedig fejezzük ki súlyos vesztesége fölött őszinte meleg részvétünket. — Egyhangúlag elfogadtatik.

122. Főtitkár őszinte megilletődéssel jelenti, hogy Akadémiánknak három évtized óta nagyérdemű tagja, báró Korányi Frigyes, a magyar orvosi rend díze és büszkesége, f. é. május hó 19-én elhunyt; és elhunyt f. évi április 30-án külső tagjaink egyik legkitünőbbike, Schmidt Erich berlini egyetemi tanár és a porosz királyi Akadémia tagja, a ki a német irodalomtörténetírás terén elvülhetetlen érdemeket szerzett. — Jelescink elhunyt mély részvétellel fogadtatik, az illetékes III. és I. osztály pedig felhivatnak, hogy emlékezésedekről gondoskodjanak.

123. Főtitkár jelenti, hogy az utolsó nagygyűlésen megválasztott belső és külső tagok az Akadémiához intézett levelekben köszönetüket fejezték ki megválasztásukért. — Tudomásul van.

124. Főtitkár jelenti, hogy a m. kir. kereskedelemügyi Miniszter f. évi ápr. hó 24-én a szerzői jogról szóló törvényjavaslat ügyében a következő árratot intézte az Akadémiához:

„A szerzői jogról szóló 1884. évi XVI. törvénycikk egyes rendelkezéseinek módosítása és kiegészítése tárgyában készült törvényjavaslat előadói tervezetének egy példányát idecsatolva van szerencsém megküldeni azzal, hogy könyvkiadó vállalatának erre vonatkozó véleményét *follyó évi május hó 15-ig* velem közölni sziveskedjék.

Egyben felkérem a t. Magyar Tudományos Akadémiát, hogy véleményes jelentésében a Magyar Könyvkereskedők Egyletének a kormány elé terjesztett azon javaslatára is kiterjeszkedni sziveskedjék, mely szerint a csatolt törvényjavaslat indoklásában is előadottak szerint kilátásba vett belépésünk a berni szerzőijogi unióba a fordítási jog tekintetében minden fentartás nélkül, vagyis az 1908. évi

átvizsgált egyezmény vonatkozó szabályainak változatlan elfogadásával, ellenben az átmeneti rendelkezések tekintetében oly fenntartással történjék, hogy az 1908. évi átvizsgált berni egyezmény 18-ik cikke helyett az 1886. évi berni egyezmény 14-ik cikkének rendelkezéseit fogadjuk el. Ennek a fenntartásnak az volna a következménye, hogy a berni egyezmény szabályai az átmeneti időben nem csupán azokra a művekre nem nyernének alkalmazást, a melyek az unióba lépésünk hatályának kezdő időpontjában származási országukban a védelmi időtartam lejárása miatt már köztulajdonná váltak, hanem az olyan művekre sem, melyek az említett időpontban általában, vagyis más okból, pl. a megszábot alakszerűségek vagy feltételek be nem tartása miatt, váltak köztulajdonná.

Az Elnökség az idő rövidségére való tekintettel az átiratot szíves jelentéstétél végett áttette MAGYARY GÉZA I. taghoz, a kinek jelentését a II. osztály f. május hó 13-án tartott ülésében letárgyalta és elfogadta, mire ez nyomban a kereskedelemügyi Miniszter úrhoz felterjesztetett. A kérdéses jelentés egész terjedelmében így hangzik:

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

F. é. 20845 IV. 3. sz. a kelt nagybecsű felhívására a Magyar Tudományos Akadémia a szerzői jogról szóló törvényjavaslatra az alábbiakban teszi meg észrevételeit. Előrebocsátja, hogy a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt csak a legszükségesebb megjegyzésekre szorítkozik, bármily nagy örömmel is élt volna az alkalommal, hogy a szerzői jog reformjára vonatkozó felfogását kimerítően fejtsse ki Nagyméltóságod előtt.

A Magyar Tudományos Akadémia örömmel fogadja a szerzői jognak egészen szűk keretekben mozgó reformját is. Teljesen osztózik Nagyméltóságod felfogásában, hogy harmincz esztendő óta, midőn a szerzői jogról szóló 1884: XVI. t.-cikket megalkották, irodalmi viszonyainkban s általában egész szellemi termelésünkben lényeges, még pedig igen örvendetes változások állottak be. Akkor senki sem látta előre azt a nagyarányú fellendülést, a melynek a szellemi termelés terén tanui vagyunk. Ehhez képest a Magyar Tudományos Akadémia mint kétségbe nem vonható tényt állapítja meg, hogy a magyar szellemi élet teljesen kinőtt az 1884: XVI t.-cz. kereteiből, ez a törvény a szellemi termelés munkásainak érdekeit nem védi meg többé elég hatályosan. E miatt a Magyar Tudományos Akadémia legszívesebben látná a szerzői jognak teljes reformját. Számol azonban azokkal a nehézségekkel, a melyek ennek ma még útjában állanak, s éppen ezért beéri a szerzői törvény szűkebb körű reformjával is. Ez is nagy lépéssel vezet a cél felé, a melyet a Magyar Tudományos Akadémia állandóan szem előtt tart, hogy a magyar szerzőknek minél teljesebb védelmet kell nyújtani. Kétségtelen, hogy tevékenységük nemcsak anyagilag, de irodalmi érték szempontjából is annál eredményesebb lesz, minél teljesebb védelemben részesíti őket a törvény.

Különösen is nagy örömmel üdvözli a Magyar Tudományos Akadémia Nagyméltóságodnak a berni szerzőijogi unióhoz való csatlakozását. Ma a magyar szerzők viszonya a külföldhöz is egészen más, mint harmincz évvel ezelőtt volt. Ekkor a magyar írók érdekei nem követelték, hogy a külfölddel szemben védelemben részesüljenek, ma azonban szerzőink művei külföldön is oly nagy keresletnek örvendenek, hogy anyagi érdekeik megvédéséről a külfölddel szemben az unióhoz való csatlakozás által gondoskodni igen üdvös dolog volt.

Igen helyes, hogy Nagyméltóságod ezzel egyidejűleg a beküldött javaslat útján a szerzőknek belföldi védelmét is kívánja előmozdítani. A berni szerzőijogi unio sokkal nagyobb védelmet biztosít a szerzőknek, mint a mai törvényünk. Nem volna méltányos, hogy a magyar szerző a külföldi forgalomban nagyobb, hatályosabb védelemben részesüljön, mint belföldön.

Áttérve a részletekre, a következő észrevételeket van szerencsénk tenni:

Különös jelentősége van a II. cz. 2. §-ában foglalt kiterjesztésnek. Rendkívül fontos t. i. azon jogtételnek felállítása, hogy a szerző „*bárminemű nem jogosított közvetett eltulajdonítás*“ ellen is védelemben részesül. Szerzői törvényünk a közvetett eltulajdonítás elleni védelemről nem szól, s így a gyakorlatban ez ellen, bármily érzékenyen sértette is a szerző érdekeit, igen gyakran védelmet nem ad. Az i. § a közvetett eltulajdonítás megvilágítására több példát is hoz fel, ezek közt azonban az irodalmi munkákból készített *kivonatokat* nem említi fel. Nagyon kétséges, vajjon a tj. értelmében ezek a kivonatok közvetett eltulajdonításnak tekinthetők-e? Minthogy tudományos munkák szerzőit az ilyen kivonatolások ellen, a melyek a magyar könyvpiaczon meglehetősen lábrakaptak, megvédeni méltányos volna. megokolt volna megfontolás tárgyává tenni. vajjon az i. §-t nem kellene-e a kivonatokra való utalással kiegészíteni.

Rendkívül nagy fontossága van a III. cz. 3. §-ának is. Senki előtt nem lehet kétséges, hogy a szerzőt a fordítások ellen is hatályosan meg kell védeni, nevezetesen a lefordítás ellen akkor is megvéendő, ha a lefordítás jogát a jelenlegi törvényben előirt formalitások mellett fenn sem tartotta. Ez a rendelkezés a magyar irodalmat első sorban a nemzetközi forgalomban érinti, a magyar irodalom szempontjából tehát első sorban a berni uniónak megfelelő rendelkezése bír nagy fontossággal. Eddig ugyanis könnyebben és kevesebb költséggel lehetett külföldi irodalmi munkákat a magyarba átültetni, s így sok alkalmunk volt kiváló irodalmi termékek lefordítása által irodalmunkat gazdagítani. Ez az unióhoz való csatlakozás által nagy megszorítást fog szenvedni, mindazáltal elzárkózni előle a szerzői jogok hatályosabb védelme szempontjából mégis lehetetlen volna. A loyális nemzetközi forgalom megköveteli, hogy ennek a megszorításnak mi is alávéssük magunkat. Idővel azonban a magyar szerzők is nagy hasznát fogják látni. A magyar irodalom folyton izmosodik, a külföld érdeklődése mindnagyobb mértékben terelődik feléje, s így bizonyára magyar szerzők műveit is nagy számban fogják idegen nyelvekre fordítani.

A belföldi forgalomban a rendelkezésnek alig van nagyobb jelentősége, egyöntetűség kedvéért azonban első sorban a belföldi forgalmat szabályozó törvénybe is fel kell venni.

Mindazok a szempontok, a melyeket most a tj. III. cz. 3. §-ára nézve kifejtettünk, állanak a lefordítás elleni védelem időtartamát illetőleg a tj. V. cikkének 6. §-ára is.

Igen nagy jelentősége van a tj. IV. cz. 5. §-ának is. Habár, különösen az újabb időben általános elismerést nyer az az elv, hogy a szerzőnek minél teljesebb védelmet kell nyújtani, mégis kétségtelen, hogy szerzői termékeket bizonyos határok között a szabad felhasználás elől elvonni nem lehet. Ezen a megfontoláson alapulnak az 1884 : XVI. t.-cz. 9. §-ának rendelkezései, s ebből indul ki a tj. IV. cz. 5. §-a is, a mely az előbbi §-t kiegészíteni van hivatva.

Itt különösen az érdemel figyelmet, hogy az átvizsgált bern egyezmény 9. cikke a szabad felhasználás körét az 1884 : XVI. t.-cz.

9. §-ának 2. pontjához képest *szűkebbre* szorítja. Ez is csak folyománya annak az elvnek, a mely az átvizsgált berni egyezményen végigvonul, s a mely, mint kiemeltük, abból áll, hogy a szerzőnek nyújtandó védelem fokoztassék. Ez az elv jut kifejezésre a tj. IV. cz. 5. §-ában is. A magyar irodalmi viszonyok szempontjából a szabad felhasználás körének megszorítása nem tekinthető károsnak.

Igen örvendetes, hogy a tj. a zeneművek többszörözését is az eddiginél hatályosabb védelemben részesíti. Sokat lehet várni e részben különösen a tj. VII. cz. 8. §-ának rendelkezéseitől. Nagyon megfélelőek a színművek, zeneművek és zenés színművek nyilvános előadásaira vonatkozó rendelkezések is. Mindezekről azonban, valamint a tj. többi rendelkezéseiről most kimerítőbben nem óhajtok nyilatkozni.

Nagyméltóságod arra nézve is méltóztatott véleményadásra felhívni bennünket, vajjon a Magyar Könyvkereskedők Egyletének a kormány elé terjesztett az a javaslata, hogy az 1908. évi berni egyezménynek 18. cikke helyett az 1886. évi berni egyezmény 14. cikkét fogadjuk el: illetve, hogy az új berni egyezményhez való csatlakozásunkat ezen cikk fenntartásával mondjuk ki, helyesnek tartja-e vagy sem. A lényeges különbség, mint ezt Nagyméltóságodnak is jelezni méltóztatott, a két cikk közt abban áll, hogy míg az 1908. évi egyezmény 18. cikke szerint a védelem kiterjed mindazon művekre, a melyek az egyezmény hatályba lépésének időpontjában származási országunkban még nem váltak a *védelmi időtartam* lejártá miatt köztulajdonná, addig az 1886. évi egyezmény 14. cikke csak azokra a művekre vonatkozik, a melyek az egyezmény hatálybalépésének időpontjában a védelmi idő lejártán kívül bármely más okból, pl. az alakszerűségek elmulasztása miatt, nem váltak a származási országban köztulajdonná. Szóval, az új egyezmény hatályosabb védelmet nyújt, mint a régi, a mi teljes összhangban áll az új egyezmény által követett irányelvekkel. A Magyar Könyvkereskedők Egylete az átmeneti időben ezzel a hatályosabb védelemmel szemben a régi egyezmény enyhébb védelmi rendelkezését kívánja elfogadni. A Magyar Tud. Akadémia a Magyar Könyvkereskedők Egyletének ezt a kívánságát méltányosnak tartja. Nagyon érzékenyen károsíthatná a könyvkereskedők érdekeit, ha szerzői művek, a melyek bizonyos alakszerűségek elmulasztása miatt megszüntek védelemben részesülni, s a melyek többszörösítésére és forgalomba hozatalára a könyvkereskedők nagy anyagi áldozatokat is hoztak, most az új egyezmény hatálybalépésének időpontjától kezdve újból védelemben részesülnének. Ennélfogva a Magyar Tud. Akadémia a Magyar Könyvkereskedők Egyletének javaslatát pártolja, a melynek elfogadása az új egyezmény 25. cikke értelmében nem is ütközik nagyobb nehézségekbe.

Fogadja Nagyméltóságod kitünő tiszteletem kijelentését.

Budapesten, 1913 május 7-én.

125. Főtítkár bemutatja özv. Mikszáth Kálmánné úrhölgynek Budapesten, 1913 ápr. 26-án kelt következő levelét:

Nagytekintetű Elnök Úr!

Kegyelmes Uram!

Istenben boldogult uramat, Mikszáth Kálmánt 40 éves írói jubileuma alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia azzal tüntette ki, hogy tiszteletbeli tagjai sorába emelte.

Az elköltözött ezt a kitüntetést meg se köszönhette, mert hirtelen elragadta őt a kegyetlen halál.

Nem tudom másként köszönetemet és hálámat ezen kitüntetésért kifejezni, mint hogy a mi nekem legkedvesebb, az elköltözött erekyéit megőrzés végett a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlékozom.

Kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék azt szívesen fogadni és a Magyar Tudományos Akadémia leltárába mint tulajdonát felvenni. Hódoló tisztelettel

özv. Mikszáth Kálmánné.

Dr. Mikszáth Albert.

Mikszáth Kálmán.

A nemes adományt az Akadémia a legmelegebb köszönettel fogadja és intézkedni fog, hogy kitünő tagtársunk nagybecsű hagyatéka méltóan elhelyeztessék.

126. Főtítkár jelenti, hogy az **Akadémiák Szövetségének** f. évi május hóban Szentpétervárott tartott gyűlésén a M. T. Akadémiát **ASBÓTH OSZKÁR** és **KÖVESLIGETHY RADÓ** r. tagok képviselték. — Tudomásul van.

127. Főtítkár jelenti, hogy a **Vigyázó-pályázaton** (Botanikai terminologia) dícsérettel kitüntetett pályamunkát a felbontott jeligés levél szerint **BARCSI JÓZSEF**, pápai főgymn. tanár írta; a **Sztrokay-pályázaton** (Eötvös, XIX. század eszméi) pedig megdícsért 4. számú pályamunkának (jeligéje: A szabadság a legfőbb jó) szerzője **FARKAS ANTAL** kir. kath. főgymn. tanár Besztercebányán. — Tudomásul van.

128. Főtítkár jelenti, hogy az **állandó bizottságok** megalakultak és megválasztották eddigi elnökeiket és előadóikat, kivéve *a)* az archaeologiai bizottságot, mely elnökévé báró **FORSTER GYULA** t. és ig. tagot, előadójává pedig **KUZSINSZKY BALINT** l. tagot választotta; és *b)* a math. és természett. bizottságot, melynek elnöke **LOS-VAY LAJOS** r. t., előadója pedig **MEHELY LAJOS** r. t. lett — Tudomásul van.

129. Az utolsó nagygyűlés után a banketten összegyűlt akadémiai tagok **SZILY KÁLMÁN** r. és ig. tag javaslatára táviratban üdvözölték kitünő tagtársunkat. **Lévay József** t. tagot, a ki erre Miskolcz, 1913 ápr. 28-án kelt, az Akadémia elnökéhez intézett következő levéllel válaszolt:

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Kegyelmes Uram!

Hálás szívvel köszönöm azt a rólam való, jóindulatú kedves megemlékezést, melyről az Akadémia tegnapi lakomáján egybegyűltek nevében engem Nagyméltóságod értesített.

Amaz ünnepélyes órában tegnap én is ott voltam velök gondolatban. Sajnos! személyesen már nem lehettem. Meg kell adni magamat az idő és a körülmények hatalmának.

Isten áldása legyen Akadémiánkon, annak tagjain, s azok között első sorban Excellentiádon! Hazafiúi mély tisztelettel **LÉVAY JÓZSEF**. — Örvendetes tudomásul van.

130. Az osztályok jelentései szerint **emlékbeszéd**eket fognak tartani: **George Darwin** k. tagról **KÖVESLIGETHY RADÓ** r. t., **Pertik Ottó** l. tagról **PREISZ HUGÓ** l. t., **Lengyel Béla** r. tagról **LOS-VAY LAJOS** r. t., **König Gyula** ig. és r. tagról **RADOS GUSZTÁV** r. t., **Hampel József** r. tagról **ORTVAY TIVÁDAR** r. t., **Osthoff Hermann** k. tagról **SCHMIDT JÓZSEF** l. tag. — Tudomásul van.

131. Főtítkár bemutatja az erdővidéki egyházmegyének a **Benkő József** síremlékére adandó segély tárgyában **Kisbaczon** 1913 ápr. 19-én kelt kérvényét. — Köröztetni fog.

132. Főtitkár jelenti, hogy az utolsó összes ülés óta az Akadémiahoz a következő meghívók érkeztek: A III. nemzetközi neurological és psychiatriai congressusra, Gent, 1913 aug. 20—26 (a III. osztálynál); — a Gyorsíró-congressusra Budapest, 1913 május 11 (VIKÁR BÉLA l. t.); — a IV. Lakástisztítási és Egészségügyi congressusra, Antwerpen, 1913 aug. 31—szept. 7 (a III. osztálynál); — a budapesti egyetem ünnepélyes közülésére, május 13-án (Főtitkár); — a Böhm Károly-Társaság alakuló gyűlésére, Kolozsvár, máj. 13. (MARKI SÁNDOR r. t.); — az Országos Közmívelődési és Irodalmi Szövetség közülésére május 13-án (BERCZIK ÁRPÁD r. t.); — az ungvári főgymnasium háromszázados jubileumára jún. 11 (VIKÁR BÉLA l. t.); — a Hunfalvy Pál-emléktábla leleplezésére, Késmárk, jún. 8 (SZILY KÁLMÁN r. és ig. t. és VIKÁR BÉLA l. t.); — a Szabad Lyceum közülésére, máj. 25 (Főtitkár). — Tudomásul van.

133. Az utolsó kimutatás óta az Akadémia könyvtára a következő adományokat kapta: a k. und k. Kriegsarchivtól (Bécs): Befreiungskrieg 1813 und 1814, I. köt., — a m. k. állami munkásbiztosítási hivataltól: Az országos munkásbetegségélyző és balesetbiztosító pénztár 1907—09. évi működéséről szóló jelentés, — az Associazione Electrotecnica Italianától: Descrizione di una macchinetta elettromagnetica del dr. Antonio Pacinotti, Bergamo 1912, — Janet Károlytól következő három művét: Organes sensitifs de la mandibule de l'abeille, Sur l'existence d'un organe chordotonal et d'une vésicule pulsatile antennaires chez l'abeille, Constitution morphologique de la bouche de l'insecte. — Frati Carlotól: La Libreria del prof. Emilio Teza. — A Széchenyi-Múzeumnak adományozta Tasner Géza úr: gróf Széchenyi Istvánnak Pesten 1847 szept. 29-én gróf Károlyi Györgynéhez intézett politikai tartalmú levelét. — Köszönettel fogadtatnak.

134. Az Akadémia könyvkiadásában május hóban megjelentek: Akadémiai Értesítő 281. füzet. — Athenaeum XXII. évf. 2. sz. — Nyelvtudomány IV. köt. 3. füzet. — Emlékbeszédek XVI. köt. 5. sz. (Pór Antal r. t. emlékezete Karácsonyi János r. tagtól). — Nyelvtudományi Értekezések XXII. köt. 6. sz. (Rác Lajos, Rousseau és Sauttersh im). — Dr. Fögel József, I. Ulászló udvartartása (1490—1516). — Tudomásul van.

135. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Preisz Hugó l. t. beszéde Korányi Frigyes l. t. ravatalánál a budapesti tudományegyetem aulájában 1913 május 21.

A koporsóval, a melyet mélyen gyászolva körülállunk, lezárul egy hosszú élet, amely eredményekben föltötte gazdag és áldásos munkásságban telt el. Egy élet, a mely megáldva fényes szellemi képességekkel, ifjúságától kezdve czéltudatos munkával készült arra a fontos és magasztos pályára, a melyet fényesen befutott, bőven érlelve gyümölcsöt mindenfelé és megtermékenyítve a talajt mindenütt, a merre működése kiterjedt, oly mértékben, a mint nem sok halandónak adatott meg.

Korányi Frigyes neve országszerte ismert, mint nagyszabású orvostudósé, a kinél a szenvedők ezrei, százezrei segítséget, vigaszt kerestek és találtak. De hogy Korányi Frigyes ki volt, azt igazán hazánk orvosainak ezrei tudják, a kiknek legöregebbjei és fiataljai egyaránt az ő tanítványai voltak. Ezekkel együtt mi is — az ő tanártársai — a kik ravatalát körülálljuk, tanúi voltunk ama fenkölt szellemi tanári működésnek, amelyet Korányi Frigyes 42 éven keresztül lankadatlan buzgósággal kifejtett. Előttünk lebegnek ma is az ő mindenkor az orvosi tudományok magaslatán álló, nemcsak szigorú kritikával felépült, de formailag is tökéletes és eloquentiával párosult előadásai, a melyek mindig nagy vonzóerőt gyakoroltak tanítványaira. De Korányi Frigyes, a ki azonkívül, hogy elsőrendű orvostudós volt, nagy általános műveltséggel, áttekintő szellemmel és rendkívüli munkaerővel rendelkezett, nem szorítkozott csak tanári teendőinek buzgó ellátására. Egyetemünk orvosi facultásának modern kifejlesztésében Korányi Frigyesnek kiváló szerep jutott. Ő, a ki a bécsi orvosi iskola virágkorában ott szerzett orvosi ismereteit hazánkba átültette, később is minden képességével és befolyásával szolgálta orvosi egyetemünk fejlesztését és ha ma büszkén mondhatjuk, hogy orvosképzésünk és orvosegyetemi intézeteink és klinikáink bárhol megállnák a helyüket, ez nem csekély részben drága elhunytunk érdeme.

Nagy fontosságú tevékenységet fejtett ki Korányi Frigyes az ország két legfőbb orvosi tanácsaiban, az országos közegészségi és a kir. igazságügyi orvosi tanácsban, amelyeknek évek hosszú során át elnöke volt.

Itt érvényesültek csak igazán az ő kiváló tulajdonságai, átfogó orvosi ismeretei és tapasztalatai, éles elméje, körültekintő és tapintatos szelleme, a mely sokszor észrevétlenül áthidalta az ellentéteket. E fényes tulajdonságaival könnyű volt megnyernie mindenkit, a ki az ő működési körébe jutott.

Amióta a tudomány fölismerte, hogy a tuberculosis egy baktérium által okozott fertőző betegség, Korányi Frigyes figyelme mindinkább az emberiség emez ostora felé irányult s minden tudásával, energiájával és társadalmi befolyásával megindította hazánkban az ellene való küzdelmet. Az elhunytnak számos nagy érdemei közül, a tanári működés mellett, ez képezte kétségkívül legjelentősebb, a jövőre való kihatásában legmesszebbmenő és az ő nagyszabású szelleméhez valóban méltó életművet.

Nagy a mi fájdalomunk oly élet elvesztése fölött, a melynek melegéhez és fényéhez mindeddig hozzá voltunk szokva; de gyászunkban ez az élet, éppen rendkívüliségénél fogva, kiengesztelő, vigasztaló momentumokat is nyújt nekünk.

Aminthogy Korányi Frigyes bármely téren kifejtett tevékenysége mindenütt mély nyomokat hagyott, épúgy kísérté érdekes munkásságát a külső elismerés is. Felsőleges urunk elhalmozta őt mindazokkal a kitüntetésekkel, a melyek bevett szokások szerint orvostanárnak egyáltalában kijárhatnak; az egyetem őt rectorának, az orvostudományi kar dékánjának választotta annak idején. Számos belföldi és nem egy külföldi tudományos társaságnak, congressusnak volt ő tényleges és tiszteleti elnöke, illetve tagja, egyebek között Tudományos Akadémiánké is.

De mindezeknél a külső elismeréseknél édesebb életjutalmat lehetett drága elhunytunk abban, hogy a sors mindenben megértő, támogató, őrző szellemként őt kísérő hitvestársat és oly gyermekeket adott neki, a kikben az ő gyengéd atyai szívének minden reménykedései a legszebben megvalósultak.

Ha végig tekintett multján, akár sokoldalú munkálkodása és ennek eredményei között, akár övéinek körében, mindenütt a legteljesebb harmoniában lefolyt életpályát láthatott maga mögött és megnyugvással tekinthetett az örök béke bekövetkezésének pillanata elé!

Mi, a kik gyászolva és megadással kíséjük utolsó útjára testét, hálával adózunk a sorsnak, hogy élete, nagy szelleme és munkássága a miénk lehetett!

Emlékét meg fogják őrizni tettei, emléke élni fog mindnyájunk szívében!

Áldás és béke poraira! Isten vele!

Pályázat elbeszélő költeményre.

Kivántatik *elbeszélő költemény*, a melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet az Akadémia az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap: 1913 szept. 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Helyreigazítás. Az „Akadémiai Értesítő“ 1907—1913. évi köteteiben közrebocsátott 1906—1913. évi jelentésekben a „Rovartani Lapok“ mint a M. Tud. Akadémia anyagi támogatásával megjelenő folyóirat szerepel. Miután nevezett folyóirat csak 1905-ben részesült segélyezésben, a fenti adatokat mint meg nem felelőket ezennel helyreigazítjuk.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET. 1913. Szeptember 15. 8—9. FÜZET.

Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején.

(Kivonat *Gyalokay Jenő* hadtört. bizottsági tagnak 1913 június 9-iki előadásából.)

Mikor Bem 1849 tavaszán Erdélyt az ellenségtől megtisztította, hat katonai kerületre osztotta be azt. És pedig:

I. kerület: Nagy-Szeben.

Magába foglalta, az akkori politikai beosztás szerint: Szeben, Szerdahely, Nagysink, Kőhalom, Szászsebes, Segesvár és Ujgyházszék, valamint Fogarasföldének egész területét.

II. kerület: Déva.

Az akkori Hunyad megye és Szászvárosszék.

III. kerület: Kolozsvár.

Kolozs, Kraszna, Középszolnok, Doboka, Zaránd, Alsófehér és Küküllő megye egész területe, Torda megye nyugati fele, továbbá Kővár vidéke és Aranyosszék.

IV. kerület: Besztercze.

Belső Szolnok megye, Beszterczevidéke és Torda megye keleti fele.

V. kerület: Székelyföld.

Maros, Csik, Udvarhely és Háromszék.

VI. kerület: Brassó.

Barcaság.

Minden kerületben egy-egy katonai főparancsnokság¹ székelt, a melynek bizonyos, a szükséghez képest változó számú csapat-test lón alája rendelve.

¹ A németnyelvű okmányokban: „Militär-Oberkommando“.

Számbeli erejüket tekintve, az egyes főparancsnokságok csapatai körülbelül a magyarországi hadosztályoknak feleltek meg.

Természetes, hogy az egyes csapattestek szigorúan territorialis beosztásáról már csak azért sem lehetett szó, mert az erdélyi hadsereg jelentékeny része Magyarországból került ki,¹ viszont az Erdélyben alakult csapatok egynémelyike az orosz betörés után is a bánátban maradt vissza.²

Ezeknek előrebocsátása után lássuk már most az erdélyi hadsereg csapattestjeinek számát és összetételét, úgy a mint azt az erdélyi vezérkarnak családunk levéltárában levő, s az összes csapatokat felsoroló eredeti okmányai alapján megállapítanom sikerült.

Jó előre kijelentem azonban, hogy az erdélyi hadseregnek úgy a bánátban maradt s később a IV. hadtestbe olvasztott részeit, mint a nemzetőrséget és a szabadcsapatokat mindenütt kihagytam a számításból.

Így tehát tisztán az Erdélyben maradt s Bem rendelkezésére állott *rendes* csapatokat véve figyelembe, a következő eredményt kapjuk :

A *gyalogság* 21 honvédszászlóaljból,³ 1 testőrszázadból,⁴ 4 „zászlóaljtartalékból“, $2\frac{2}{6}$ (ugyanannyi zászlóaljnak vehető) vadászrezdből, 9 tartalékszászlóaljból és egy lengyel legióból,⁵ összesen tehát $37\frac{1}{6}$ zászlóaljnak megfelelő 223 *gyalogszázadból* állott.

A honvédszászlóaljak Erdélyben is három osztályra, illetőleg hat századra tagozódtak, de létszámuk, a magyarországiakétól eltérően, 1200 főben lön megállapítva. Legtöbb zászlóalj sohasem érte ezt a létszámot el, de viszont egyik-másik jócskán meg is haladta azt. Ott, a hol az egy és ugyanazon sorozó területről kiállított ujonczállomány a felállítandó zászlóalj létszámát jóval meghaladta, a feleslegből egy, az illető törzszászlóalj számával jelölt s szintén hat századból álló második zászlóaljat alakítottak, mely mint ilyen, a magyarnyelvű okmányokban „*n-ik*

¹ Például a 27., 55., 72., 88. és 123. zászlóalj, az I. vadászrezd, a lovasság és tüzérség egy része.

² Például a 77., 78. és 87. zászlóalj, a 11. és 15. huszárezred egy része.

³ És pedig a : 11., 12., 31., 32., 50. 55., 72—76., 79—86., 88. és 135. zászlóalj, továbbá a 22. zászlóalj egy százada s a 24. zászlóalj öt százada. A 123. zászlóalj az orosz betörés idején még nem tartozott a rendes csapatokhoz s „bihari önkéntes őrhad“ nevet viselt. Későbbi kimutatások az 53. és 107. zászlóalj egyes részeit is említik.

⁴ A német írásokban : „Elite Corps.“

⁵ Négy század. — A német és olasz legio nem tartozott a rendes csapatokhoz.

zászlóalj tartaléka“, a németnyelvűekben, — nem nagyon találón — „n-tes Cadre-Bataillon“ nevet kapott és viselt.

Ilyen „tartaléka“ Erdélyben a 24., 27., 50. és 79. zászlóaljnak volt.

A zászlóaljtartalékokat éppen úgy alkalmazták, mint a többi zászlóaljakat, tehát nem — mint azt nevükről gyanítani lehetne — pótesapatként.

Az előbbiektől jól megkülönböztetendő „tartalékzászlóaljak“ („Reserve-Bataillone“, „Grenz-Bataillone“) az ország határainak őrzésére lettek volna hivatva.

Bem összesen 10, egyenkint 1500 főből álló tartalékzászlóaljat akart alakítani, a következő beosztás szerint:

1. és 2. Beszterczevidéke,
3. 4. 5. Székelyföld,
6. Bodza, Ósáncz, Tömös,
7. Töröcsvár,
8. Töröcsvártól Vöröstoronyig,
9. és 10. Vöröstoronytól a Vaskapu hátságig.

Valósággal azonban csak hét határvédő tartalékzászlóalj lón szervezve, ezek közül is a hatodik az oroszok betörésekor még fegyvertelen volt

Ámde a kimutatások a tordai és hétfalusi zászlóaljat is a tartalékzászlóaljak közé sorolván, azoknak száma ilyformán kilenczre teendő.

A 169 főből álló testőrszázad a 11., 24. és 72. zászlóalj állományából alakult. Az ehhez beosztott legénységnek legalább is $5\frac{1}{2}$ láb (kb. 175 cm.) magasságot kellett megütnie, s e mellett a magyar nyelvet is birtania kellett. Később egy második testőrszázadot¹ is szerveztek, ám ez már se felszerelve, se begyakorolva nem lett.

A vadászrezdek 2—2 századból álló 3 osztályra tagozódtak. Az osztályok állománya 308, s így az egész ezredé (a törzset is beleszámítva) körülbelül 930 főben lón megállapítva. Természetes, hogy a valóságban az egyes osztályok és ezredek létszáma között jelentékeny eltérés volt.

Erdélyben az oroszok betörésekor az I. vadászrezred 3-ik osztálya, továbbá a II. és III. vadászrezred állomásozott. A hadjárat vége felé még egy IV. ezred is alakult, de ennek a júniusi kimutatásokban még nincsen nyoma. Megjegyzem, hogy a hivatalos irások is igen gyakran csak „vadászokat“, „vadászcsapatot“ említenek, anélkül, hogy az ezred számát is közölnék. Így tehát

¹ 124 ember.

egyes századok hovatarozandóságát én sem tudom mindenütt meghatározni.

A lengyel legio, az éppen rendelkezésre álló lengyelek számához képest, 4 századból alakult.¹

Ha tehát a most felsorolt csapattesteket csakugyan a Bem megállapította hadilétszámra emelik, úgy az erdélyi gyalogság számbeli ereje következőleg alakult volna ki:

21 zászlóalj à 1200 ember	25200	(18686)	ember
Testőrszázad	169	(169)	"
4 zászlóalj-tartalék à 1200 ember	4800	(3881)	"
2 ² / ₆ vadászrezred à 930 "	2168	(2003)	"
10 tartalékszázlój à 1500 "	15000	(8726) ²	"
Lengyel legio	?	(465)	"
Összesen:	47337	(33930)	ember.

Hogy a valóság mennyire elmaradt a reménység mögött, azt a zárójel közé tett számok eléggé mutatják.

Mai értelemben vett pótcsapatai az erdélyi hadseregnek nem voltak. A beállott fogyatéket minden zászlóalj saját esetleges feleslegéből, az utólagosan sorozott unjenczokból, avagy valamelyik más zászlóalj állományából fedezte.

Az erdélyi lovasság összetétele és számbeli ereje 1849 június 20-án a következő volt:

6. sz. („Württemberg“) huszárezred	2 százada :	305 ember	318 ló
8. sz. („Koburg“)	1 „	187 „	190 „
10. sz. („Vilmos“)	1 „	145 „	145 „
11. sz. (székely)	5 „	692 „	695 „
15. sz. („Mátyás“)	7 „	830 „	716 „
16. sz. („Károlyi“)	1 „	125 „	125 „
Lengyel dzsidások	2 „	254 „	175 „
Összesen :	19 század :	2538 ember	2364 ló ³

A 15. és 16. huszárezredet, valamint a lengyel dzsidásokat leszámítva, az összes lovasság az osztrák hadsereg huszárságából került ki, csak a szükséghez képest ki lett egészítve.

¹ Jellemző, hogy Bem, ismerve honfitársainak örökké torzsal-kodó, izgága természetét, nem szerette a lengyel legiót. Gyalokay őrnagynak mondotta egy alkalommal: „Wissen Sie mein Bester, wo zwei Polen beisammen sind, dort ist der Eine immer überflüssig.“

² A valósággal felállított hét tartalékszázlój, továbbá a tordai és hétfalusi zászlóalj együttes létszáma.

³ A júliusi kimutatásokban ezenkívül a 4. sz. („Sándor“) huszárezred egy szakasza is szerepel, Marczell hadnagy parancsnoksága alatt, 36 emberrel és 40 lóval.

A huszárezredek 2—2 századból álló 4 osztályra tagozódtak. Kivételt csak a 15. ezred tett, a mely a többiektől eltérően, 5 osztályba alakult.

Mint a fennebbi összeállítás mutatja, *Erdélyben az oroszok betörésekor egyetlen teljes lovasezred sem volt.*

Egy század létszáma átlag 180 főben (a 15. ezrednél csak 150 főben) lett megszabva, valóságban pedig 98 és 191 között ingadozott. E szerint *az erdélyi 19 század elérendő állománya körülbelül 3210 lett volna, a június 20-ig csakugyan leért 2538 lovassal szemben.*

Pótcapatok a lovasságnál csak úgy nem voltak, mint a gyalogságnál.

A *tüzérségnél* magasabb (osztály, ezred), kötelékek egyáltalán nem léteztek. Helyüket, legalább részben, az egyes katonai főparancsnokságokhoz beosztott „tüzérparancsnokok“ pótolták.

Maguk az ütegek csak a pillanatnyi szükséghez képest lettek bizonyos csoportokba összevonva, vagy pedig — s ez volt a gyakoribb eset — fél és negyed ütegekre szétdarabolva. Úgy hogy ha az ütegenként — legalább papiroson — rendszeresített hat ágyú és két taraczk valóban megvolt is, azok bizony csak néhanapján lehettek együtt.

Ellenben sokszor megtörtént hogy egy-egy ad hoc összeállított ütegben három-négyféle, ugyanannyifelől összeszedett löveg is volt.¹ Hogy ez mennyire hátrányos, sőt káros lehetett, talán nem szükséges bővebben bizonyítgatnom.

Ez az önkényes egyesítés illetőleg feldarabolás aztán az oka, hogy a hivatalos acták megmondják ugyan a tüzérlegénység, a lovak és lövegek számát, de az, hogy a szóbanforgó részek miféle üteghez tartoztak, már csak helylyel-közzel tűnik ki az irásokból.

A táborütegek ugyanis gyalogosok² avagy lovasok voltak. A kettő között az volt a főkülönbség, hogy az előbbieket ágyúi (taraczkjai) négy, az utóbbiaké pedig hatfogatúak, ennél fogva jóval mozgékonyabbak voltak. Lóra ültetett kezelőlegénységről még akkoriban nem volt szó.

Minden üteget hat darab hatfontos ágyúval és két darab hétfontos taraczkkal akartak ugyan felszerelni, ez azonban mind-

¹ Például a 9. sz. (névleg hatfontos) gyalogosüteg, 1849 június 2-án, 2 darab háromfontos, 3 darab hatfontos, 1 darab tizennyolcfontos ágyúból és 2 darab hétfontos taraczkból állott (100 emberrel és 66 lóval).

² 1829 óta ennek az elnevezésnek nem volt már értelme, mert ez időtől fogva az ágyúk, 1832 óta a taraczkok kezelőlegénysége is, magán a lövegen foglalt helyet s nem követte azt többé gyalogszerezrel. (Semek: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht, IV. k. I. r. 149.)

végig csak jámbor óhajtás maradt, mert június 20-án még mindig vagy 40 darab háromfontos és egynehány egyfontos pótolta a hiányzó hatfontosak helyét, a nélkül hogy azok hatását is pótolhatta volna.

Taraczk is alig akadt egynehány darab. Nehéz (12 fontos) tábori ütegei az erdélyi hadseregnek egyáltalán nem voltak, ellenben volt egynehány röppentyűslövege, a melyből nyolcz darab alkotott volna egy teljes röppentyűs üteget.

A hámoslovak és a hajtólegénység tulajdonképen nem a tüzérség, hanem a szekereszet állományába tartoztak, minthogy azonban e kettőt a hivatalos kimutatások is csak imitt-amott különítik el, az alább következő összeállításban én is egy kalap alá fogtam őket.

Erdélyben, 1849 június 20-án, összesen 79 darab (hat, három- és egyfontos) tábori ágyú, 4 darab kétfontos taraczk, 8 darab ostromlólöveg¹ és hét darab röppentyűslöveg volt.

Ha egy-egy lövegre, mindent összevéve, átlag 20 embert számítunk,² úgy azt az eredményt kapjuk, hogy a kimutatott 98 löveghez körülbelül 2000 tüzér és szekeresz kellett volna, a melyből azonban az oroszok betörése idején csak 1408 volt meg.

A műszaki csapatokat egyelőre csupán a két századból álló, (330 főnyi) „székely utászcsapat“ képviselte. Az utászok, szerszámukon kívül, csupán oldalfegyverrel voltak ellátva, pus-kájuk tehát nem volt.

Stein ezredes július 11-én kelt hadrendi kimutatásában, egy „gyalogútászkar“³ és egy „lovass utászkar“⁴ is szerepel a gyulafejevári ostromló tábor csapatai között; ám ezeknek ugyan-csak Stein június 16-án kelt kimutatásában még semmi nyoma sincsen.

Megállapítván ilyképen az összes csapattestek számát és összetételét, lássuk, mint osztják be hadtörténetíróink magát az erdélyi hadsereget magasabb harcászati egységekbe.

Erre nézve két általánosan elterjedt schemát találunk. Az egyik — Ramming-féle — beosztás szerint az erdélyi hadsereg állott:⁵

a) a tulajdonképeni erdélyi hadseregből (Bem személyes vezetése alatt);

¹ Tizennyolczfontos ágyú, tizfontos taraczk, harminczfontos és hatvanfontos mozsár

² Manapság egy tábori ágyúra 28–30 tüzért számítunk.

³ 85 ember, Szathmári főhadnagy parancsnoksága alatt.

⁴ 63 ember 70 lóval, Kalmár százados parancsnoksága alatt.

⁵ „Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen, im Sommer des Jahres 1849.“ — 480. lap.

b) a magyar-erdélyi hadserégből (szintén Bem személyes vezetése alatt);

c) Inczédy különítményéből.

A másik — Gelich-féle — schema ez: ¹

a) tulajdonképeni erdélyi hadsereg;

b) Inczédy különítménye;

c) gyulafejevári ostromló tábor.

Ramming felosztására nézve megjegyzem, hogy az egykorú hivatalos irások az összes erdélyi csapatokat hol „siebenbürgische Armee“, hol pedig „ungarisch-siebenbürgische Armee“ néven foglalják össze.

A *Ramming-féle schema* a) és b) pontja tehát egy és ugyanaz, ennél fogva Bem hadseregét külön „erdélyi“ és „magyar-erdélyi“ hadseregre darabolnunk nem szabad.

Ramming és követői alkalmasint a Bimmel április 15-én a bánátba vonult, s részben ott is maradt csapatokat akarják „a magyar-erdélyi hadsereg“ névvel megkülönböztetni.

Csakhogy ez az elnevezés még ebben az esetben is hibás, még pedig nem is egy oknál fogva.

10 zászlóalj² ugyanis a Görgey-féle szervezés szerint is, csak hadtest nem pedig hadsereg.³

Másrészt a bánátban maradt csapatok,⁴ a IV. hadtest kötelékébe osztatván be, csak névleg tartoztak az erdélyi hadsereghez. Annak nyári hadjáratában részt nem vettek, s így — sajnos — nem is állhattak Bem „személyes vezetése“ alatt.

Még különösebbnek találom, hogy úgy Ramming mint Gelich, Inczédy alárendelt jelentőségű s részben csak nemzetőrségből alakult portyázó csapatát az erdélyi hadsereg egyik önálló alkotó részeként emlegetik,⁵ a minek véleményem szerint semmi alapja és értelme nincs. Mert ez a különítmény csak ad hoc alakult s mint ilyen, nem a maga szakállára viselt háborút, legalább júniusban, hanem egyenesen Kemény Farkas báró, kolozsvári katonai főparancsnoktól függött.

¹ „Magyarország függetlenségi harcza.“ III. k. 501. l.

² Ramming szerint (i. h.) a „magyar erdélyi hadsereg“ 10¹/₂ zászlóaljból, 10 lovasszázadból és 37 ágyúból állott, összesen 11.500 emberrel és 1500 lóval. Ez az adat, ha csakugyan a bánátba vitt csapatokra vonatkozik, szintén hibás.

³ Gelich i. m. III. 443.

⁴ 6¹/₆ zászlóalj (5938 ember), 6¹/₄ lovasszázad (740 lovas) és 23 ágyú (304 emberrel, 101 lóval).

⁵ Ramming szerint (i. h.) 1²/₆ zászlóalj, 3 lovasszázad, 11 löveg, Gelich szerint — részletesebben — 1¹/₃ zászlóalj honvéd, 1¹/₃ zászlóalj vadász, 2¹/₃ zászlóalj önkéntes (?), 3 század huszár (?), 8 hegyi (?) ágyú, 3 röppentyűs löveg (i. h.)

Azt meg éppenséggel tagadom, hogy ehhez a kis csapathoz *állandóan* három lovasszázad és 11 löveg tartozott volna.

Gondoljuk meg, hogy például Dobay hatszor akkora hadosztályához is csak $2\frac{1}{4}$ lovasszázad és 12 ágyú tartozott, hogyan és honnan jutott volna hát Inczédy 8 gyalog százada ekkora lovassághoz és tüzérséghez?

Nálam van az erdélyi *összes* lovasságnak június 1. 4. és 20-án, az *összes* tüzérségnek jún. 18. és 20-án kelt beosztása, de ezekben Inczédyről szó sincs.

Olvasom Forró ezredesnek június 4-én, a brádi táborban kelt jelentését, mely említi ugyan Inczédy Nagy-Halmágyon álló 8 gyalogszázadát, de lovasságáról és tüzérségéről ő sem tud semmit.

Inczédynek *állandóan* csak nemzetőr lovassága lehetett, ezt azonban a rendes lovassággal egy számadásba vennünk nem szabad.

Az idézett két schemát, az említett hibakon kívül, már csak azért sem fogadhatom el, mert mindkettő azt a látszatot kelti, mintha az erdélyi hadsereg, a gyulafejérvári tábornok és Inczédy különítményét leszámítva, egy osztatlan egészet képezett volna, a melyből a később felsorolt különítményeket csak ötlet-szerűen, az utolsó pillanatban szakították volna ki.

Már előbb hivatkoztam rá, hogy hadtörténetíróink Erdély katonai beosztását teljesen ignorálják. Pedig ez a beosztás egyetlen természetes és helyes alapja az erdélyi hadsereg magasabb harcászati egységekre való tagozásának is.

Ezen az alapon bátran állíthatjuk, hogy *Bem serege, az oroszok betörése idején, hat — már jóval előbb szervezett — hadosztályra és a gyulafejérvári ostromló seregre tagozódott.* És pedig:

I. hadosztály.	Parancsnok:	(ideiglenesen) Papp Vilmos alezredes.
II.	„	Forró Elek ezredes,
III.	„	Kemény Farkas báró, ezredes,
IV.	„	Dobay József alezredes,
V.	„	Gál Sándor ezredes,
VI.	„	Kiss Sándor ezredes,
Gyulafejérvári ostromló sereg	„	Stein Miksa báró, ezredes.

Minden egyéb beosztás erőszakolt és így helytelen.

Az, hogy a hivatalos akták „hadosztályparancsnokság” helyett mindenütt a „katonai főparancsnokság” szót használják, a dolog lényegén semmit sem változtat.

Hogy az egyes hadosztályok miből állottak, azt alább pontosan kimutatom, most még csak Rammingnak és Gelichnek

az összes létszámba vonatkozó adatait akarom az általam megállapítottakkal egybevetni. Az összehasonlítás a következő eredményt adja :

	Gyalogság. zászlóalj	Lovasság. lovasszájad	Tüzérség. löveg	Összesen : ember	ló
Ramming :	47	29	112	= 42—43000,	4590
Gelich :	$36\frac{3}{6}$	19	75	= 27000 ¹	?
Valóságban :	$37\frac{3}{6}$ ²	19	98	= 38206,	3028

Hogy írónk miképen jutottak ilyen eltérő eredményre, nincs időm és alkalmam kikutatni.

Minthogy azonban én minden egyes zászlóaljnak és lovasosztálynak (századnak), valamint az egyes hadosztályok tüzérségének állományát, éppen a június 15—20. közötti időre vonatkoztatva, egykorú hivatalos adatok alapján tételről tételre meg tudom állapítani, azt hiszem nem ok nélkül állítom, hogy az igazság az én részemen van.

*

Mint látjuk, az erdélyi hadsereg nem volt valami nagyon erős. És Bem még ezt a 38000 embert sem állíthatta az oroszok elé.

Később még rámutatok arra, hogy az orosz betörés ellen teendő intézkedésekkel — részben saját hibáján kívül — megkésétt. Így történt, hogy Gyulafejevárv hiábavaló ostromát nem szüntette be, és sem az ilyformán ott felszabaduló, sem pedig a dévai és kolozsvári hadosztálynál nélkülözhetővé vált csapatokat nem vonta idejekorán valamely, a fenyegetett határokhoz közelebb eső alkalmas helyen, — mondjuk például Marosvásárhelyen — össze. Ezek a csapatok csak két hét múlva szállingóztak zászlóaljankint, a székelyföld felé, de akkor már késő volt.

Minthogy pedig a vöröstoronyi szoros felől is ellenséges támadástól kellett tartania, a nagyszebeni hadosztályt e szoros

¹ Ezt fogadja el Rónai-Horváth Jenő („Magyar hadikronika“ II. 523.) is. míg dr. Márki Sándor „Szilágyi: „Magyar nemzet története“ X. 339.) Thoroczky Sándor adatait is idézi. melyek szerint az erdélyi hadsereg mindössze 20,675 gyalogosból, 1606 lovasból és 95 lövegből (123 emberrel és 768 lóval) állott volna. Id. Gyalokay Lajos „Segevár és Petőfi“ cz. értekezésében („Hazánk“ 1887. 253.) az erdélyi hadsereg létszámát 48,230 emberre teszi; ez csak annyiban téves, a mennyiben ő a szorosan vett erdélyi rendes csapatokhoz a bánáti hadosztályt s a nemzetőrség és szabad csapatok egyes részeit (maroszséki őrsereg, Hatvani-féle szabadcsapat stb.) is hozzáadta. Ha ezeket levonjuk, úgy igen csekély eltéréssel az általam megállapított végeredményre jutunk.

² 2 utász századdal együtt.

védelmére hagyta vissza, jöllehet az, a csak ideiglenesen ottlevő, s pár nap mulva másfelé irányított részeket leszámítva, mindössze 3330¹ emberből állott, s így valamely nagyobb erővel végrehajtott invasio ellen már eleve gyöngének ígérkezett.

Így tehát Bem, az orosz betörés pillanatában, csupán a besztercei, székelyföldi és barczasági hadosztályllyal, vagyis összesen 19147 emberrel, 1355 lóval és 52 ágyúval rendelkezett, de mint alább kiténik, ennek a csekély erőnek egy része is hasznavehetetlen volt.

Ezzel szemben az oroszok, június 19-én és 20 án, Lüders alatt 28000, Grottenhjelm alatt (a hozzá beosztott osztrák csapatokkal együtt) 13000, összesen tehát 41 ezer főnyi sereggel lépték át Erdély határait. S a támadó és védő erő közötti aránytalanságot később sem a gyulafejérvári ostromzár megszüntetése, sem a zarándi csapatok kivonulása, sem pedig egyes újabb csapattestek szervezése nem tudta megváltoztatni, mert július elején Lein orosz ezredes különítménye, július közepén Clamm-Gallas 12000 főnyi osztrák hadteste, majd augusztus elején Ustrogow orosz tábornok dandára is Erdélybe nyomult, a hol ilyformán legalább 60 ezerre rúgott az ellenség száma.

S ha most az erdélyi hadseregnek nemcsak számbeli erejét, hanem belső állapotát, valamint magának Erdélynek a védelemre való előkészítését vizsgáljuk, a következő jelenségeket állapíthatjuk meg:

Bem, bárha jelenlétére égető szükség lett volna, április közepén a kormány parancsára, serege jókora részével² a bánátba vonul, hat hétig ott időzik, s 6982 emberét és 23 ágyúját az oroszok betörése után is kénytelen ott hagyni. Az a hat hét, a mit Bem a bánátban töltött, az erdélyi hadsereg szervezésében el nem tagadható visszaesést jelent. Távolléte alatt minden téren bizonyos lanyhaság és nemtörődömség kapott lábra, s természetesen, hogy az elmulasztottakat holmi ideges ideodakapkodással már nem lehetett utolsó pillanatban jóvátenni.

Az ujonczozás, melyet legkésőbb május közepéig be kellett volna fejezni, még június derekán, sőt helyel-közzel a hadjárat végéig is folyt.

A felszerelés azonban, fegyverek hiányában, teljesen fennakadt.

A gyalogság többféle,³ (részben kovás) puskával, részben

¹ Id. Gyalokay Lajos szerint 3350. (i. h.)

² 8¹/₆ zászlóalj (8675 ember), 8¹/₂ lovasszázad (957 ember 957 ló) és 31 ágyú (402 emberrel és 283 lóval). V. ö. Rammingnak a „magyar-erdélyi hadsereg” vonatkozó adatával. (I. m. 480.)

³ A 85. zászlóaljnak például még július 18-án is ötféle puskája volt.

pedig csak lándzsával lön felszerelve. Természetes, hogy 1—2 hét alatt az ujonczokat nem ilyen, de bármily tökéletes felszerelés mellett sem tudták volna, főleg a lövészetben, kiképezni.

Mint azt a rendelkezésemre álló hivatalos adatok bizonyítják, az erdélyi gyalogságnak június 20-án több mint 5000,¹ részint ujoncz volta, részint fegyver hiánya miatt teljesen hasznavehetetlen gyalogosa volt.

Még rosszabbul állott a dolog a lovasságnál. Ez ugyanis június 1-től június 20-ig 2264 emberről és 1626 lóról, 2538 emberre és 2364 lóra szaporodott, vagyis 264 az utolsó húsz nap alatt sorozott ujoncza és 738 ugyanazon idő alatt beszerzett idomitatlan lova volt.²

Miután pedig lovast és lovat nem három hét, de három hónap alatt sem lehet kiképezni, illetőleg idomítani, elhihetjük, hogy az erdélyi lovasságnak nemcsak júniusban, hanem májusban szervezett része sem volt az orosz betörés idején használható állapotban, a mihez hozzájárult az is, hogy az ember és lóanyag felszerelése bizony mindvégig hiányos maradt.³

A tűzérségnél (szekerészetenél) is nagyon érezhető volt a jól kiképzett hajtólegénység és az idomított hámoslovak hiánya.⁴

Ez adatok közlésével korántsem akarom az erdélyi hadsereget becsmérelni, sőt ellenkezőleg, rá akarok mutatni azokra a különös nehézségekre, a melyekkel fölötte súlyos viszonyok között kellett volna megbirkóznia.

Gyulafejérvár ostroma, részint az ostromló csapatok, lövegek és a lövészer elégtelensége, részint Stein ezredes lanyhasága folytán, mindvégig eredménytelen maradt.

Az oláh felkelés elfojtása, előbb Hatvani őrnagy végzetes belekontárkodása miatt, majd egységes és erélyes hadműveletek hiányában, nem sikerült. Forró hadosztálya továbbra is Zarándban maradt lekötve, Kemény pedig, a kolozsvári hadosztály egy részével, a tétlen gyulafejérvári ostromlótábor hátát fedezte az oláhok ellen.

A határszorosok megerősítése talán idő, de még inkább szakértelem hiányában, nagyon hebehurgyán és fogyatékosan lön végrehajtvá.

S mindehhez még hozzájárult, hogy Bennek, *talán* Czetzet és féligmeddig Gál Sándort kivéve, egyetlen olyan hadosztályparancsuoka sem volt, a ki az adott súlyos körülmények között, megállhatta volna a helyét.

¹ Ebben a számban nincsenek benne a beszercezi hadosztály s a gyulafehérvári ostromlószereg ismeretlen számú ujonczai.

² Vagyis az egész loállománynak több mint 30 százalékáa.

³ Például a 15. huszárezred 5-ik osztályának (267 ember, 215 ló), összes fegyverzete, június 8-án, 57 kard, és 66 pisztoly volt.

⁴ Székelyföldön 26 ágyúhoz 98 ló!

Czetz csak úgy felvállról fogta fel az újabb orosz betörés lehetőségét, s azt képzelte, hogy az az egynehány ezer ember, a mely az imigy-amúgy megerősített szorosokat őrizte, az oroszokat fel tudja tartóztatni.¹ A hozzája fűzött nagy reményeket és várakozásokat különben sem vállalhatta valóra, mert — még júniusban — sétalovaglás közben lováról lebukván, megsérült, s bárha néhány hét alatt talpraállott, a nyári hadjáratban sem mint szervező, sem mint harczoló többé részt nem vett, s az eseményekkel szemben olyan megmagyarázhatatlan közönyösséget tanusított, hogy az erdélyi hadsereg teljes felbomlásáról is csak a bánffyhungyadi ütközetből menekülő honvédtisztek útján értesült, a szilágy-somlyai kaszinóban.²

Gál Sándor kitünő szervező volt, békésebb időkben jó instruktor is lehetett, de mint hadosztályparancsnok nemcsak az oroszokkal, hanem saját nyakaskodó törzstiszteivel szemben is gyöngének bizonyult. De el kell ismernünk, hogy ha a maga kárán is, sokat és gyorsan tanult s a július 23-iki sepsi-szentgyörgyi ütközetben derekasan megállotta a helyét.

Kemény Farkas, mint katona, bizony csak gyöngé naturalista volt, s ezenkívül az engedelmességet sem számíthatta érdemei közé.

Kiss Sándor, már a tömösi ütközetben súlyosan megsebesülve, fogságba került, Forró Eleknek pedig úgyszólván csak az utolsó pillanatban, s akkor is nagyon kedvezőtlen körülmények között nyílt alkalma, hogy az oroszokkal szembeszálljon.

Dobay alezredesnek talán a személyes bátorsága volt legfényesebb oldala. Mint Besztercze vidékének katonai főparancsnoka, jóllehet az ő hadosztálya valamennyinél erősebb volt, éppen olyan kevéssé állotta meg a helyét, mint utódja Damaszkín.

Végül Papp Vilmos alezredes a július 13. és 21. közötti időben mutatta meg, hogy képtelen egy hadosztály vezetésére.

Az erélytelen, határozatlan parancsnokok alatt napról napra jobban lazult az anélkül is gyöngé lábón álló fegyelem, s a már-már beálló bomlás esalhatatlan előhírnökeként, tiszti és legénység egyre sűrűbben hagyta el a zászlót, a melyre felesküdt, világosan bizonyítván ezzel, a tavaszi és nyári hadjárat honvédserege között, az utóbbinak rovására fennállott nagy különbséget.

*

Csupán magát a végső eredményt tekintve, körülbelül mindegy, vajjon a döntést a hadvezér tehetsége, a túlnyomó erő, a csapatok és csapatparancsnokok minősége, a politikai viszonyok

¹ 1819 május 24. kelt levele. — Csányi-levéltár 2425. sz.

² Az esetben jelen volt Gyalokay Lajos őrnagy szóbeli közlése.

Az erdélyi hadsereg 1849 június 20-án.

Seregtest	Gyalogság		Lovasság				Tüzérség				Miszaki csapatok			Összesen		
	ember	ló	ember	ló	ember	ló	ember	ló	löveg	ember	ló	löveg	ember	ló	löveg	
																ember
I. hadosztály	3465	514	213	102	213	102	14	—	4253 ¹	616	14	—	4253 ¹	616	14	
II. „	5607	206	244	169	244	169	14	—	6069	375	14	—	6069	375	14	
III. „	4643	332	23	—	23	—	2	—	5032	332	2	—	5032	332	2	
IV. „	7376	291	183	130	183	130	12	—	7838	421	12	—	7838	421	12	
V. „	4756	421	404	98	404	98	26	330	5970	519	26	330	5970	519	26	
VI. „	4814	317	217	98	217	98	14	—	5339	415	14	—	5339	415	14	
Gyulafejevári ostromló sereg ²	3137	184	124	67	124	67	16	—	3449	251	16	—	3449	251	16	
Ismeretlen beosztású csapatok	132	99	—	—	—	—	—	—	256	99	—	—	256	99	—	
	33930	2364	1408	664	1408	664	98	330	38206	3028	98	330	38206	3028	98	

¹ Az ideiglenesen oda beosztott csapatokkal együtt — ² Június 16-iki létszám.

alakulása, avagy e tényezők együttes hatása idézte-e elő. De nem mindegy akkor, ha az okok és okozatok közötti összefüggést keresve, az egyes eseményekből levonható tanulságot kutatjuk.

Ilyen nézőpontból vizsgálva a dolgot, arra az eredményre jutunk, hogy az erdélyi nyári hadjárat folyamán Bem el nem vitázható katonai talentuma és soha, a legválságosabb körülmények között sem lankadó bámulatos tevékenysége, eszközeinek gyarlóságát, nevezetesen csapatainak szám és minőség tekintetében egyaránt szembetűnő inferioritását nem ellensúlyozhatta többé.

Nem csoda, ha nyolcz hét alatt mindennek vége volt.

A Bánk bán első kidolgozása.

(Előadta Császár Elemér I. t. 1913 jún. 2.)

1. A múlt év november havának 4-ik napján Wodiáner János úr egy kötetlen, megviselt kéziratot küldött Szily Kálmánnak, az Akadémia főkönyvtárnokának, avval a kérdéssel, „vajjon Katona József írása-e, vagy pedig csak egy Katona-korabeli egyéné“. A füzetnek nem volt boritéka, s a czimlapon megfakult írással az volt olvasható, hogy ez az 1815-ből származó kézirat Katona József *Bánk bán*-ját foglalja magában. Szily Kálmán bepillantott a kéziratba s rögtön megállapította, hogy a szöveg nem az ismert, nyomtatásban 1821-ben megjelent *Bánk bán* másolata, hanem annak egy régiebb — a kézirat 15. lapjának keltezése szerint Kecskeméten, 1815. július 30-án befejezett — változata, valószínűleg az a fogalmazás, mely Bárány Boldizsár *Rostáj*-át meg nem járva, az emlékezetes kolozsvári pályázatra elküldtetett. Ez a felfedezés tehát irodalomtörténetírásunknak egy régi reményét váltotta valóra: megkerült legkiválóbb tragédiánknak első fogalmazványa!

A két szövegnek, a nyomtatottnak és kéziratossnak, tüzetes egybevetése Szily Kálmán megállapításait teljesen igazolta. A kézirat jellemzését megelőzőleg az eredetéről számolok be, mely épp oly homályos, mint a milyen érdekes. Wodiáner János úr a kéziratot Maglódon kapta 1912 nyarán Katona József M. Á. V. hivatalnok úrtól. Sajátságos, hogy Katona József rokona ugyan a nagynevű költőnek, valószínűleg egyik öccsének leszármazottja, de a becses ereklye nem ezen a réven került birtokába. Nem családi örökségként, féltve őrzött kincs gyanánt szállt reá, hanem úgy kapta idegen helyről. Kecskeméti diák korában, az 1906—7. tanév alatt, künn lakott a város mellett egy tanyán. A szomszédjukban egy földművescsalád lakott, a melynek értelmes, gym-

nasiumba járó fiával szívesen elfoglalkozott. Az ő tulajdonuk volt ez a füzet, a melynek értékét az egyszerű család nem ismerte s nem is gondolt vele sokat. Mikor tehát Katona úr — inkább csak kegyeletos érzéstől vezetve — elkérte a földmives nejétől a kéziratot, szívesen átengedték neki. Hogy milyen értékes ereklye lett a tulajdona, azt ő sem sejtette, annál kevésbbé, mert a kiknek megmutatta, azt gondolván, hogy a kézirat a *nyomtatott* szövegnek másolata, szintén értéktelennek nyilvánították. Így nem őrizvén a kéziratot avval a gonddal, a melyre reászolgált, a rosszul összefűzött könyv három íve megrongálódott s mikor Wodiáner János úr tőle megszerezte, a teljes épségben kapott kéziratot már csak csonkán juttathatta jelenlegi tulajdonosa kezébe.

Az esemény, mikor Katona József a kéziratot megszerezte, alig pár éve történt, Katona úr azonban már nem emlékszik az illető földmivescsalád nevére s bár azóta megpróbált nyomára jutni, kísérlete eredménytelen marad. Ezáltal a további kutatás útja be van vágva, s a kézirat sorsát visszafelé követni nem tudjuk. Annyi nyilvánvaló, hogy a kézirat 1820 óta nem került el Kecskemétről. A költő halála után családjára maradt, ott hányódott atyjánál, s az elkallódástól az a szerencsés véletlen mentette meg, hogy a sors egyszerű emberek kezére játszotta, a kik ha nem is tartották nagy becsben, de nem lévén könyvek dolgában elkényeztetve, nem is vetették félre s néha napján lapoztak is az elég olvasható írású füzetben, sőt legutolsó gazdája, a derék földmivescsalád el is olvasta a drámát.

Wodiáner János úr tudományszeretete biztosította a kézirat fennmaradását, mely a mult év ősze óta maglódi könyvtárának egyik értékes darabja. Nagy hálával és elismeréssel tartozik a tudományos világ Wodiáner úrnak, hogy engedelmet adván a kézirat lemásolására, a szakemberek számára hozzáférhetővé tette, és Szily Kálmánnak, a ki a jelentőségét felismerte.

2. A kézirat nyolczadrétre összehajtott és összefűzött fehér iverkből áll s eredetileg be volt kötve. A táblák s a védőlapok elvesztek, így a kézirat jelenleg boríték nélkül a címlappal kezdődik s a fűzés meglazulása folytán szétesőfélben van. A számozatlan lapok méretei a körülvágás után: 22×13.2 cm., színük fehér volt, mely időjárástával szürkére fakult s erősen foltos lett. A 8 leveles (16 lapos) iverkből, melyek 1906-ban még teljes épségükben együtt voltak, jelenleg az első hat, azaz a szöveg 1—96. lapja megvan, megfelelően az 1821-es nyomtatott szöveg 1—90. lapjának s a 91. l. első harmadának. A 7. ív hiányzik, mindössze egy levél (2 lap) maradt meg belőle, az egyik szélén megcsontkítva. Mivel egy kéziratós lapon körülbelül annyi írott sor van, mint a mennyi a nyomtatott kiadásén, a szövegek egyezéséből megállapítható, hogy ez a levél az ív 2. vagy 3. levele

volt, tehát az eredeti kézirat 99. és 100. vagy 101. és 102. lapja. A 8. iv az első levél hiján (az eredeti kézirat 113. és 114. lapja) megvan, úgyszintén teljesen a 9., míg a befejező 10. iv, melynek körülbelül a fele tartalmazott szöveget, hiányzik.¹

A közelítő pontossággal 152 lapra terjedő szövegből tehát összesen 24 hiányzik (97—98, 101—114 [ill. 97—100, 103—114], 145—152) és ránk maradt 128 (1—96, 99—100 [ill. 101—102], 115—144). A hiányokért némi vigasztalásunkra szolgál, hogy a megmaradt levelek teljeseek, hiánynélküliek s még az egyetlen csonka levél szövegének hiányzó szótagjait, illetőleg betűit a nyomtatott szöveg segítségével jóformán teljesen ki tudjuk pótolni, továbbá hogy a szöveg igen rendes, olvasható írással készülvén, elejétől végig kétségtelenül megállapítható. Csak egy szó olvasása kétes: az 56. lap 13. sorában lévő *Tót*ot lehetne s kellene inkább *Jót* nak olvasni, a mi azonban nem adna helyes értelmet. A szöveghez tartozó jegyzetek rosszabbfajta tentával lévén írva, erősebben megfakultak, s különösen az alsó sorokban, a hol az olvasók keze érte, a betűk néhol nagyon elvesztették a színüket; mindamellett a másolás alkalmával még minden jegyzetet el lehetett olvasni, kivéve a 135—136. (119—120.) l. hosszú jegyzetét, melyből egy pár (3—5) szó elhomályosult. A halványodás folyamata a másolás óta, talán éppen annak következtében, feltűnő gyorsan haladt, úgy hogy egy pár helyen, a melyeket a másolás előtt még el tudtam olvasni, ma már kifakultak a szavak.

A *Bánk bán* első kidolgozásának szövege — elejétől végig egy kéz műve — a mint Szily Kálmán megállapította, nem a költő kezeirása, tehát nem az eredeti fogalmazvány, hanem másolat, még pedig, mint a címlapon lévő évszám bizonyítja, 1815-ből. A másoló, Katonának valamelyik barátja vagy ismerőse, a szerzőnél fogyatékosabb műveltségű és ismeretű ember volt; kitétszik ez a gondatlan, Katonánál sokkal rosszabb helyesírásból és a nagyszámú, de apróbb tollhibából. Pontatlanságai közül legsajnálatosabb, hogy az ő-t az ö-től, az ü-t az ü-től nem különböztette meg, azaz ö-t, ü-t nem írván, minden ö-hangot ö-vel minden ü-hangot ü-vel jelez.

A szöveget kíséző jegyzetek — szintén elejétől végig — más kéz írása, sőt még a használt tinta is más volt, a szövegek sötétbarna, jobbajta tentájával szemben világosabb. A jegyzetek

¹ Katona József úr arról értesített, hogy emlékezete szerint az utolsó iv csak pár levélből állott s a szöveg az utolsóelőtti lap közepén végződött. Mivel, a mint említettem, a kézirat és nyomtatott kiadás egy-egy lapjának terjedelme megegyező volt s az utolsó ívből hiányzó szöveg nyomtatásban 7 lap, valószínű, hogy az utolsó iv eredetileg félív volt s a szöveg 6¹/₂ lapot foglalt el belőle.

kézvonásai, Szily Kálmán megállapításai szerint, megegyeznek Katona József kézírásával, úgy hogy kétségtelenül magától a szerzőtől származnak. Helyesírásuk sokkal jobb és gondosabb, mint a szövegé, a kétféle ő és ű is meg van pontosan különböztetve. Az eltérő tentából következtetve Katona később másolta bele a kéziratba a jegyzeteket a számukra üresen hagyott helyekre. Mivel a jegyzetek írása végig igen egyenletes s a sorközök is nagyjából egyenlők, számukra a hely pontosan ki volt mérve, a mi viszont arra enged következtetni, hogy a másoló előtt fekvő kéziratban már megvoltak a jegyzetek. Hogy miért nem bízták mégis említett barátjára Katona a lemásolásukat, nem tudjuk, talán arra gondolt, hogy esetleg egyiken-másikon lemásolás alkalmával változtat. Egy-két helyen, úgy tetszik, valóban módosított is rajtuk, mert elvéve látszik az íráson némi nyoma, hogy az író kénytelen volt kényelmesebb vagy szorosabb írásmóddal tölteni ki a rendelkezésére álló helyet. A jegyzeteket Katona a kiadásában elhagyta.

Ugyanaz a kéz, mely a jegyzeteket másolta, tehát Katonáé, kijavította a maga világosabb tentájú írásával a szöveget is. Javított a helyesíráson, pótolta, a mit a másoló kifelejtett, törölte, a mit feleslegesen írt, megigazította, a mit elhibázott s apróbb változtatásokat is tett. Főként a verselés fogatkozásait igazította ki, megrövidítve vagy megnyújtva a hangzót, hogy kijöjjön a jambus, s igen sokszor syncopálva a magánhangzót, gyakran persze jogtalanul. Legtöbbször a *Biberach* *i*-jét igazította föléje tett vonással *i*-re, s az *ö*, *ü* ékezetét húzta keresztül, ha rövidnek akarta vetetni, vagy pótolta meg még egy közbülső vonással, ha hosszan kívánta ejtetni. Fontos ez nagyon, mert megállapíthatjuk belőle, hogy Katonának igen erős volt a rhythmusérzéke s nagy gonddal ügyelt a szótagok quantitására. A többi igazítása nem ilyen jelentős, bár a javítások nagy része nem *correctura*, hanem *correctio*.

3. A *Bánk bán* két szövegének, a kéziratnak s a nyomtatásnak, eltéréseit összeállítani és értékelni e rövid ismertetés keretében nem lehet czélunk. Ezt a feladatot s a belőle levonható tanulságok kifejtését más alkalomra tartva fenn, most csak egészen röviden akarok reámutatni a két szöveg különbségeire.

A két szöveg között organikus eltérés, olyan, mely a dráma fölépítésére vonatkoznék, nincs. Az új fogalmazvány bővítései és kihagyásai a cselekmény lényegét és a tragikumot nem érintik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Katona nem tett mélyreható változtatásokat. A fontosabb változtatások, melyeknek egy részéről már Bárány Boldizsár *Rostája* ismerete óta tudomásunk van, a következők:

Az első feldolgozásból általában keveset ejtett el Katona,

csak a dráma megindításánál és befejezésénél Az *Előversengés* majd $\frac{3}{4}$ részével megrövidült. Eredetileg két részből állt. Egyik volt a későbbi feldolgozásból ismert *Prologus*, a másik egy álom-jelenet, mely keret gyanánt magában foglalta a prologust. A költő álmot lát. Megjelen előtte Mentor, elvezeti a pokol elé és egy lukon át megmutatja neki drámája hőseit, továbbá a megvetett Justitiát és Religiót, végül a költő leggonoszabb ellenfeleit, a censort és a recenzenst. Befejezésül megokolja, miért tette a nádor nejének — itt Adelájd a neve — megrontójává Ottó herceget. Ezt a keretül szolgáló zavaros és felesleges álomjelenetet a végleges kidolgozásból kihagyta a költő. Az V. felvonásból elmaradt az a motívum, hogy a király Michál könyörgésére megbocsát Szimonnak — a mi által a 4. jelenet nagyon megrövidült¹ — s a másik, midőn Bánk bezipeli a megcsonkított, félholt Peturt, a ki a nyílt színen átkozza meg a királyné alattomos gyilkosát, a mi a 6. jelenet lényeges átalakulásában nyilvánul.

Nagyobbszámúak és jelentősebbek a második kidolgozás új indítékai. Így az I. felvonás 2. jelenetébe² beszúrt, episodikus szerepű Micbán-mondán kívül a Biberachtól Ottónak adott álompor motívuma, a melyet a költő az I. felvonás 14. jelenetébe iktatott bele, s a mely a IV. felvonás 1. jelenetében is vont maga után változást; azután az a nagyon fontos változtatás, hogy Adelájddal szemben, a kinek a szégyen és a fájdalom csak a szívét töri meg, Melinda megőrül (III. felvonás, 1. jelenet), s ennek következtében a IV. felvonás 3. jelenetében másként alakul a királynéval folytatott párbeszéde; továbbá, hogy Biberach a III. felvonás 6. jelenetében nem említi Ottónak, hogy ismeri a féltve őrzött titkát, Fülöp király meggyilkolását, a mi a végleges szövegezésben Ottó gyilkosságának közvetlen oka. Végül a legfontosabb. Azon indítékokon közül, melyek Bánk bán „meghatározássá vált gondolatát“ tetté érlelik, azaz a királyné megölésére indítják (IV. felvonás 8. jelenet), hiányzik a kéziratból az utolsó három: Ottó megjelenése, Bánknak Merániát gyalázó szavai s a királyné kísérlete, hogy törét Bánkba üsse.

A többi jelentékeny bővítés közül a legnevezetesebbek a II. felvonásban találhatóak. Petur nagy beszédéből (2. jelenet. *Görög, Gubás, Bojér, Olasz, Német, Zsidó, nekem . . . mind egy az stb.*) hiányzik az a 19 $\frac{1}{2}$ sor, melyben Petur Endre dicstelen

¹ A kéziratban a jelenetek jelezve és számozva vannak, a szereplők nevének felemlítésével. A nyomtatott szövegben a jeleneteket egy kis vonással különíti el egymástól a költő.

² A nyomtatott szövegben 1. jelenet, mert a kézirat bevezető jelenete a kiadott szövegben elmaradt. Az alábbiakban mindig a kézirat jeleneteit idézem.

szerepléséről emlékszik meg (leánya kiházásánál). Ugyanitt nincs meg a *bánki sértődés* említése, s teljesen hiányzik az a gyönyörű részlet, mikor a nádor mint a király személye Peturt lánczra akarja veretni s felidézvén előtte a multak emlékét, egészen lefegyverzi s megbékélteti a szenvedélyes bánt. A III. felvonás 3. jelenetében a költő utólag pótolta Izidóra nagyjelentőségű szavait, hogy az Ottóra haragvó királynét Melinda megbékítette

Általában a nyomtatott szövegben a kézírathoz viszonyítva végig igen sok a változtatás, törlés, pótlás, igazítás, a melyek nemcsak szavakra, hanem egész sorokra, sőt sokszor hosszabb részesekre is kiterjednek. Röviden úgy jellemezhetnők ezeket a változtatásokat, hogy a költő iparkodott az újabb kidolgozásban minél kevesebb *szóva* tolmácsolni a gondolatait, ezért a kifejezéseit lehetőség szerint megrövidítette, a synonym szavakat és gondolatokat, henye részeseket törölte, vagyis a fogalmazást tömörebbé tette, viszont a világosság és költői hatás kedvéért sok új *gondolattal* pótolta meg az első szövegezést s bátran bővített ott, a hol arra szükség volt. Nincs lap, mely változatlan maradt volna s olyan is kevés, a mely ne szenvedett volna gyökeresebb módosulást. Úgyannyira, hogy bár a két szövegezés között, a mint említettük, lényegbe vágó eltérés nincs, mégis jóformán két külön művet bírunk a két fogalmazásban.

Az emberiség első írott szabadságlevele.

(Kivonat *Kmoskó Mihály* vendégnek 1913 május 13-iki előadásából.)

Mindnyájan emlékezünk még rá, micsoda szenzatiót keltett Hammurapi híres törvényoszlopának felfedezése a jelen század elején. A világtörténelem alig képes felmutatni a régi bábéli királyhoz fogható alakot, a ki nem véres háborúk, nem Aresnek bemutatott emberi hekatombek ezrei, hanem tisztára csak socialis alkotások révén oly gyorsan talált volna helyet a művelt emberiség köztudatában, mint az Hammurapival történt. Másfél évtizeddel ezelőtt csak néhány orientalista tudott felőle; és ma épp oly, sőt talán jobban közismert alakja az emberiség multjának, mint a klasszikus korok híres törvényhozói: Solon, Lykurgos, Numa Pompilius avagy Justinianus. És méltán! Ki merte volna húsz évvel ezelőtt sejtteni, hogy mintegy négyezer esztendővel időszámításunk előtt a kölesönös igazságosság szirtjén megalapozott, logikusan átgondolt s a megtorló igazságosság elve alapján félelmetes következetességgel felépített jogrendszer egyáltalában lehetséges volt légyen?

Méltóztassanak azonban ellhinni, hogy a Hammurapi-codex a mint nem az első, úgy nem is az utolsó meglepetés, a melyet Babylonia posványövezte romhalmazai rejtegetnek titokzatos mélysegeikben. Hammurapi törvényoszlopának jogrendszere nem a magas égből esett a földre, mint afféle „deus ex machina“, hanem annak is épp úgy megvoltak a maga jogtörténeti előzményei, mint például Justinian híres Institutióinak avagy Pandektáinak. Sajnos azonban, a híres Hammurapi-codex jogrendszerének előzményeiről a nagyközönség alig tud valamit; pedig ez a kérdés nem csupán a régi kelet, hanem az egész emberiség művelődéstörténetének szempontjából a legérdekesebb s a legizgatóbb problémák egyike.

De annak is megvan a maga oka, miért rejtette a szaktudomány e kérdést véka alá.

Dél-Mezopotámia legrégibb történeti emlékei ugyanis nem a semi akkadok, hanem a turáni eredetű sumirek szellemi hagyománya, ezekkel pedig az assyriologusok régibb nemzedéke még mindig bizonyos *gêne*-ben van. Ismeretes dolog, hogy Assurbanipal könyvtárának úgynevezett bilinguis, vagyis sumir nyelven írt és akkad interlinearis fordítással ellátott szövegeiből J. Oppert azt a következtetést vonta le, hogy az ékírás feltalálói nem voltak Mezopotámia semi lakói, hanem egy régibb, agglutináló nyelven beszélő nem-sémi népfaj, a mely nem csupán az ékírásnak, hanem valószínűleg az egész bábéli culturának adott létet. Ezt az elméletet, a mint ismeretes, Joseph Halévy támadta meg legelőször és a bilinguis szövegek nem-semi sorait allographiának, titkos papi írásnak minősítette. Noha Halévy más téren szerzett tudományos érdemei elévülhetetlenek, annyi bizonyos, hogy az assyriologia fejlődését hosszú időre teljesen hamis irányba terelte. A tudósvilág több évtizeden át hallani sem akart a sumirekről és száználmas vállvonogatással tette túl magát azoknak az idealistáknak csökönységén, a kik Oppert mellett hűien kitartottak. E tudományos vitákra jellemző a következő adoma, melyet az én szeretve tisztelt atyai barátomtól, Goldziher collegától hallottam. Delitzsch Frigyes, a hetvenes években az assyriologia újdonsült magántanára, egy nyári semester vége felé kötelességszerűen bejelentette a következő téli semesterben tartandó collegiuma címét. Ez alkalommal egyik collegája, előadása iránt érdeklődve, azt a kérdést intézte hozzá: Hát miről is tart előadást collega úr? Delitzsch valami sumir nyelv kutatás körébe eső témával felelt. Szép, felelte a másik, de mit fog ön csinálni, kedves collega úr, ha a sumir nyelv az ősszel megszűnik létezni?

Tényleg volt egy idő, a mikor úgy látszott, hogy a sumir nyelv teljesen lekerül a napirendről. A tudósok egy része végkép elparentálta, sőt Delitzsch maga is assyr nyelvtanának első kiadá-

sában, keleti hasonlattal élve, tele tüdővel fujta a kimúlófélben levő sumir nyelv halotti tilinkóját.

A kilenczvenes években a helyzet hirtelen megváltozott. Sarzec báró a Satt-el-Haj csatorna balpartján, a Tel-loh-nak nevezett romhalmaz helyén felfedezte a sumirek egyik legrégibb városának, Lagasnak maradványait. Bámulatosan kidolgozott, művészi szobrok, vázák és más régiségek egész sorozatát hozta napvilágra. És midőn Oppert az 1881-iki berlini orientalista congressuson a leletek fényképeit első ízben bemutatta, a keleti tudományok jelenlevő képviselői alig hittek szemeiknek. Gudea remek szobrait hellen kezek alkotásának nézték és nem akarták elhinni, hogy ezeket a műremekeket Nagy Sándor előtt több ezer évvel faragták. Midőn pedig Oppert és Amiaud hihetetlen fáradság és óriási kitarthatás árán a lagasi régiségek feliratos szövegeinek értelmét nagyjából megfejtették, kitűnt, hogy a halévysták elmélete ellenére a régi Lagas területén sumirül beszéltek, sumirül irtak és így a sumir nyelv nem lehetett mesterséges írás, papi kryptographia, hanem egy valósággal létező nép gondolatainak kifejezője, élő hordozója.

Minket, magyarokat e kérdés különösen érdekel; mert hiszen a tudomány mai állása szerint immár egészen bizonyos, hogy a sumir nyelv az agglutináló turáni nyelvcsaládhoz tartozik, habár a turáni nyelvcsalád egyes tagjaihoz való viszonya még mindig nyílt kérdés s az is marad, a míg a sumir nyelv szókinése és igetana véglegesen megállapítva nem lesz.

Szerény nézetem szerint mostani ismereteink mellett a sumir nyelv szókinését és nyelvtani alakjait a rokon nyelvekkel összehasonlítani kárbaveszett fáradság. A sumir írás elemeit, a mintegy 500 jegyet kitevő ékirást ismerjük. Csakhogy nem szabad felednünk, hogy ezek az írásjelek eredetileg nem hangok, hanem fogalmak kifejezésére szolgáltak és csak a későbbi fejlődés folyamán lettek szótagjegyekké, anélkül, hogy ideographikus jelentésüket teljesen elvesztették volna. A sumirek a nyelv fogalmait a legtöbb esetben nem phonetikus módon, hanem az ékirásos jelek rendkívül komplikált combinatiójával juttatták kifejezésre, a melyeknek rendszerint csak a jelentését ismerjük, kiejtését sok esetben még csak nem is sejtjük.

A sumir nyelv szótári állományáról csakis sumir-akkad syllabariumok és szöszedetek töredékei révén tudunk egyetmást; csakhogy ezek a szókinés vajmi csekély hányadát ölelik fel. Az is nagy baj, hogy egyes írásjeleknek olykor több mint egy tuczat különböző szótag, illetve szó, egyes szótagoknak pedig egész sereg különböző írásjel felel meg, de más és más jelentésben. Tessék azután az ilyen szövegekben eligazodni!

Azról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a sumir nyelv-

kutatás renaissance-a alig egy évtized óta kezdődött s az assyriologusok régibb nemzedéke érthető okokból még mindig bizonyos idegenkedéssel viselkedik a tősgyökeres sumir szövegek iránt. A halévysták tudományos hegemoniája idejében a sumir nyelv kutatás teljesen szünetelt. Csak Thureau-Dangin, *Les inscriptions de Sumer et d'Akkad* című, a régi mezopotámiai uralkodók királyi feliratait átírásban és fordításban felölelő nagyszabású mesterművének megjelenése óta kezd az assyriologusok fiatalabb nemzedéke ezen ősrégi szövegek jelentőségére eszmélni. Fiatal erők vetik magukat főleg a sumir feliratok és okmányok nyelvészeti és történeti kiaknázására és vagy tíz esztendő óta nem múlik el oly év, hogy egy-egy szakszerű értekezés előbbre nem vinné sumir nyelvtudásunkat. Sajnos azonban, még mindig a kezdet kezdetén állunk és bizony nem csoda, hogy ezek az emészthetetlen szövegek s a velük foglalkozó túlon túl szakszerű dolgozatok a nagyközönséget alig érdeklik.

Pedig kár ezekért a parlagon heverő kincsekért. Előadásom folyamán oly történeti okmányokról lesz szerencsém beszámolni, melyek különösen jog- és társadalomtudományi szempontból a régi Kelet legfontosabb írott emlékei közé tartoznak. Ezek alatt Urukagina lagasi király két edictumát értem, a melyeket minden túlzás nélkül az emberiség első írott szabadságlevelének merek nevezni. Mert e két írott okmány értelmében Urukagina, Lagas istenének, Ningirsznak választotta, theokratikus jogcímen, korlátlan hatalommal uralkodó fejedelem, kijelenti, hogy a királyi elődei korában divott rabszolgaságot beszüntette, népét szabaddá tette, terhein könnyített s a hatalmasok erőszakoskodása és kapzsisága ellen vagyonát védelmébe vette. De ez a szabadságlevél nem csupán mint ilyen fontos; legnagyobb jelentőséget az tulajdonít neki, hogy az előidők visszaéléseinek lapidaris rajzával a sumir társadalmat abban az alakban mutatja be, a melyben Hammurapi előtt mintegy ezer évvel leledzett.

Nem szeretném, mélyen t. uraim, becses türelmüket Mezopotámia legrégebb történetének vázolásával próbára tenni. Mindamellet egyetmást kénytelen leszek előrebocsátani, mert enélkül a királyi reformátor működését megértetni sehogy sem tudnám.

A történeti idők hajnalán a sumirek az Euphrat balpartja mentén, kisebb-nagyobb városokban letelepült parasztok voltak. Politikai egységet nem képeztek. Minden nagyobb város egy-egy apró-cseprő államkának volt a központja. A liliputi államkák nagyságára jellemző az a mondás, a melylyel több sumir királyi feliratban találkozunk: Midőn engem N. N. isten 10 szar-nyi embertömeg élére állított. Tehát abban az időben 36,000 ember olyan tömeget képviselt, mint mai napság 10 millió. Az egyes államok névleges feje a fővárosban tisztelt istenség volt; a tény-

leges hatalmat földi helytartója, a pateszi gyakorolta, mint az isten különös kiválasztotta, olykor „rokona“, theokratikus jogcímen. Hatalma absolut volt, azaz mondjuk talán úgy, hatalmának mértéke erélyétől, elszántságától és gazdagságától függött; pipogya, udvaroncoktól kormányzott árnyékkirályokat a sumireknél épp úgy találunk, mint akár mai napság. Nincs új dolog a nap alatt.

Bár a sumir államocskáknak is volt egy összeforrasztó kapesuk, értem vallásukat, a mely a helyi istenek cultusa mellett egyes közös főistenek tiszteletében nyilvánult, a ránk maradt források alapján azt tapasztaljuk, hogy ezek az apró-cseprő államocskák rendkívül féltékenyek voltak önállóságukra és, mintha fejlődésüket bizonyos centrifugális erő irányította volna, nemzeti egységre, közös honvédelemre sohasem voltak kaphatók. A szabadság valami kiirthatatlan szeretete jellemzi e népet, a melynek kedvéért inkább lemond a tömörülés, az egység áldásairól, mintsem saját különleges érdekeit áldozatul hozza. Pedig, ha tekintetbe vesszük, hogy Dél-Babyloniára a talaj öntözése, a közeli sivatag martalócz nomádjainak visszaszorítása szempontjából erős központi kormányzat szinte életszükséglet volt, alig tudjuk megérteni, hogy a sumirek részéről e részben nemhogy kísérlet történt volna, hanem ellenkezőleg: legrégebb történetük nem más, mint apró-cseprő városaik örökös kakasviadala. Így azután nem is szabad meglepődnünk, hogy e bátor és jobb sorsra érdemes nemzet a sivatagból a culturvidék felé nyomuló semi törzsek hódítási vágyának hamarosan áldozatul esett.

Bár az Euphrat mellett elterülő sumir városok neveit, sőt újabban a legtöbbnek helyét is átlag elég jól ismerjük, közvetlen források alapján csak Lagas mutjáról vannak többé-kevésbé hézagos adataink; a többiekről jóformán csak annyit tudunk, a mennyiben történetük Lagaséval összefüggött. Ez utóbbiak közé tartozott a Šatt-el-Haj túlsó oldalán fekvő Umma városa, melynek fejedelmei egy Gu-edin nevű mező birtokáért folytonos harczokat folytattak Lagas népével.

A történeiemek hajnalán mindkét város az északbabyloniai Kiš királyainak fennhatósága alá tartozott. Ezek egyike bizonyos Me-silim, házi perpatvarukba bele is szólt s a vitás mezőt Lagasnak ítélte oda. Időközben Lagas élére egy új dynasti került, a melynek megalapítója, Ur-nina, országát függetlenítette, utódai pedig hosszú és nehéz harczok árán Lagas veszedelmes versenytársát, Umma-t nemesak leteperték, hanem rövid időre bár, önállóságától is megfosztották.

Öt nemzedéken át tartott Ur-nina dynastiájának dicsősége, a mikor, szinte átmenet nélkül, beállott a hanyatlás gyászos korszaka. II. En-an-na-tum, a dynastia utolsó ivadékát rövid idő-

közökben három árnyékkirály követte a fejedelmi trónon. Az országban fejtelenség harapódzott el. A pateszi hatalma hanyatlásnak indult; az uralmat a papság ragadta magához, a mely az országot valósággal kiszípolyozta. Lagas a válság szélén állott és teljesen tönkrement volna, ha az ország szomorú állapota folytán erős reactio be nem áll, a mely Urukagina személyében tetterős, igazságos királyt ültetett Lagas fejedelmi székébe. Ez az Urukagina az a bizonyos uralkodó, a kinek reformtörekvéseit ismertetni lesz szerencsém.

Uralmát mintegy 2800-ra tehetjük Kr. e. Hadi tetteit, uralkodói intézkedéseit nagyszámú felirataiból ismerjük. Ezek közül a legfontosabbak két igen jó állapotban maradt kúp- és egy tojásdad alakú terracottalemez szövegei, a melyek szinte megdőbentő képet nyújtanak elődeinek zsarnok, az ország minden életerejét felszívó uralmáról.

Mint az efféle okmányok kivétel nélkül, Urukagina bőbeszédű kúpfeliratának szövege is három nagyobb részből áll.

A bevezetésben az uralkodó bemutatkozik: elmondja, hogy három templomot, egy nagyszerű kömedenczét és egy csatornát építtetett, a melynek belsejét a tengerrel kötötte össze.

A felirat tulajdonképeni tárgyát az obligát „azokban a napokban“ szavakkal vezeti be és elődei zsarnok uralmát jellemzi.

„Ősrégi idők, az emberi nem eredete óta“, úgymond; „régente a tengerészek ellenőre a hajók mellett, a pateszi csikósa a szamarak mellett, gulyása a pásztorok mellett, az adószedő a rétek és zöldséges mellett időzött. A papok a termést a mezőn mérték; a gyapjas birkák pásztorainak fehér birka helyett pénzt kellett adó gyanánt beszolgáltatniok. Az istenek szent marháit szentségtörő módon a pateszi hagymásföldjeinek öntözésére használták. Az istenek jó földjeiből a pateszi hagymás- és uborkaföldeket csinált. Az istenek szamárfogatait munkába fogták és a termést a pateszi szolgálhada foglalta le. A papoknak szövetekben, ruhákban, párduczbőrökben és madártollakban mindenféle illeteket kellett beszolgáltatniok. A kincstár papja a szegény aszszonyok kertjében a fákat dézsmálta s a datolyafürtöket elharácsolta. Temetések alkalmával boldog, boldogtalan nyúzta a gyászolókat, a kiktől az egyik pap 420 kenyeret és csaknem egy fél hektoliter pálinkát, egy ruhát s egy ágycat, a másik pedig 24 liter gabonát szedett illeték fejében. A pateszi családja az istenek birtokain fészkelte meg magát. Ningirszu országában egészen a tengerig ellenőrök czirkáltak. Ha a király jobbagya domboldalon fekvő szántóföldjének öntözése végett kutat ásott: a felügyelő legott ott termett, persze nem azért, hogy a szegény paraszt egészségére vigyázzon, hanem azért, hogy a művelés alá

vett szántóföldre az illetéket kivesse. „Rabszolgaság járta abban az időben“, teszi hozzá a királyi felirat. Mikor azonban Ningirsu. Lagas istene, a királyi méltóságot Urukaginának adományozta és hatalmát 36,000 emberrnyi tömegbe helyezte, Urukagina szövetséget kötött istenével és szavának érvényt szerzett. A hajók, szamarak, birákák, rétek és zöldségeskertek mellől a felügyelőket eltávolította. A gabonat méregető papok működését ugyan nem szüntette be, de támogatásban sem részesítette. A naturáliák helyett a papok által igényelt készpénzfizetésnek véget vetett. Az isteneket visszahelyezte birtokaikba és a pateszi családjának elhatalmasodását megakadályozta. Az ő uralma alatt nem is volt sehol ellenőr. A temetési illetékeket tetemesen leszállította, a papi functionariusok jövedelmét kenyérben és pálinkában pontosan megállapította. A kincstár papjai nem garázdálkodtak többé szegény családnyák kertjeiben. Ha a király jobbágyának szép számarra születik és egy hivatalnok azt mondja neki: megveszem, a király jobbágya azt felelheti: árának jó pénzét fizess meg nekem! ha pedig a vételből nem lenne semmi, a hivatalnoknak nincs joga az alantásra megharagudni. És ha egy mágnás háza mellett a szegény ember vaczka gubbaszt, a mágnásnak nincs joga a szegény ördög vityillóját erőnek erejével kisajátítani, hanem előbb a ház árának jó pénzét becsületesen meg kell adnia, csak azután rendelkezhetik vele. Mondá, így folytatja a felirat, és Lagas gyermekeit az uzsorától, az élelmiczikkék mesterséges drágításától, a tolvajok-, orgyilkosok- és betörőktől megtisztította. Ilyen szabadságot csinált ő, kiáltja végre diadalmas hangon: az árváknak és özvegyeknek a hatalommal bíró semmi rosszat sem tett többé!

A felirat befejezése ismét a király építkezéseiről számol be és azzal a fohászszal nyer befejezést: vajha Nina istennő a városán átvezető csatornába tiszta vizet ömlesztene!

A tárgyunkkal rokon tojásdad lemez feliratának első oszlopa az imént ismertetett szöveggel helyenkint csaknem szóról szóra egyezik; a második és harmadik oszlop azonban oly fontos adatokat tartalmaz, a melyeket hallgatagon mellőzni bűn volna.

A régi idők visszaéléseinek ecsetelését ugyanis a kúp-feliratok szövegeitől eltérően így folytatja: Ha a nép gyermeke halastót csinált és másvalaki halait elszedte, az illető a Napistenre esküt tett (természetesen hamisat). Ha valaki feleséget (sic! nem feleségét!) elhagyott, a pateszinek 5 s a nagyvezérnek egy sékelt fizetett. Ha valaki olajat öntetett (vagyis olajjólást végeztetett), a pateszinek ismét csak 5, a nagyvezérnek és az olajjósznak egyenként egy sékelt fizetett. Az oszlop vége s a következő eleje letörött; a hiányzó szövegrészekben arról volt szó, hogy Urukagina ezeket az igazságtalan illetékeket eltörölte;

mert a harmadik oszlop e szavakkal folytatódik: a pateszi, a nagyvezér, az olajjós pénzt nem szedhet többé, A nép gyermeke halastót ha csinál, a halakat senki el nem viszi. A tolvajt valahonnan lezúditják. Nagyon érdekes volna tudni, honnan; de szerencsétlenségünkre a szöveg kérdéses helyén ismeretlen jelentésű ideogramm áll, a melyet eddig még nem sikerült megfejteni. Az orgazda a tisztulás vizével köteles bizonyítani ártatlanságát (tán istenitéletképen a folyóba vetették, a mint azt egyes esetekben a Hammurapi-codex is előírja). Ha a nő férfinak (nem férjének!) azt mondja: -- sajnos, nem tudjuk mit, mert azon a helyen a szöveg kicsorbult -- azt a nőt vádlója a mezőn állítsa fél (vagy: a mezőre vigye) s azon a mezőn a tisztulás vizével tisztítsa meg. A régi idők női két férfit birtak; a mai nőket (odaértve: ilyen esetben) . . . lezúditják. Sajnos, megint nem tudni honnan; a vesztőhelyet ugyanaz az ideogramm fejezi ki, amely a tolvaj lezúditásánál is szerepel. A felirat harmadik oszlopának vége töredékes volta miatt érthetetlen; a két rákövetkező oszlop a király haditetteire vonatkozik; mivel tárgyunkkal nem függenek össze, nem érdemes velük foglalkoznunk.

Azt hiszem, mélyen tisztelt uraim, az imént felolvasott szövegek minden további kommentár nélkül is rendkívül érdekesek. Engedjék meg mindazonáltal, hogy jog- és társadalomtudományi jelentőségüket sans phrase kiemeljem.

Mindenekelőtt feltűnő Urukagina reformjainak magas erkölcsi szintje. A régi pateszik kémkedésre alapított adórendszerét beszünteti; a hatalmasok igazságtalan követelődzését megfékezi, a papok kapzsiságának határt szab. Egyszóval a jog, igazság és a szabadság védőjének mutatja magát. Intézkedései között különösen egy lép meg minket; azt mondja, hogy Lagas gyermekeit az uzsorától megtisztította. Meg kell azonban jegyez-nem, hogy e hely fordításához talán szó fér. Th-Dangin fordítatlanul hagyta. A szövegben *har-ra til la* áll. Mind a kettő jól ismert kifejezés: *har* = kamat, *til* = venni. El sem tudom képzelni, lehetne-e e két szót másképen értelmezni. Feltéve már most, hogy az adott fordítás helyes, nyilvánvaló, hogy már Urukagina előtt az adósok rendes kamatot fizettek és Urukagina ezt a szokást beszüntette. Csak az a kérdés: egészen-e, avagy csak a szokásosnál magasabb kamat szedését tiltotta-e meg. Babyloniában a rendes kamatláb pénzkölcsönök esetében 20%, gabonakölcsönnél 33-33% volt; igen gyakori volt azonban az az eset, hogy az adós kötelezte magát a kölcsönvett gabonát napi árának megfelelő értékben megtéríteni, úgy hogy a hitelezőnek a rendes kamatokon kívül még az a haszna is volt, hogy az árfolyam emelkedésének esetében jóval többet kapott vissza, mint a mennyit adott. Megjegyzendő azonban, hogy a mondottnál

magasabb kamatláb nem éppen ritka. Egy Kr. e. 678-ból keltezett okmány értelmében az arbelai Istar papj-i 200⁰/₀-ra adtak kölcsönt bizonyos Silim-Aššur nevű szegény ördögnek. A Sachau által minap kiadott elephantinei papyrusok egyikének tanúsága szerint *J'hohan bat Mišullax* nevű nő 40⁰/₀-os kölcsönt vett fel egy *Mšullam bar Zazár* nevű elephantinei zsidótól. A régi babyloniak egyébként az uzorából sohse csináltak lelkiismereti kérdést. Legalább exorcismusaiak bűnlajstromai az uzoráról csökönyösen hallgatnak. Épp emiatt bajos dolog feltenni, hogy Urukagina ingyenes kölcsönök nyújtására kötelezte volna alattvalóit; valószínűleg csak az igazi uzora gyakorlását tiltotta el. E felfogás mellett szól az a körülmény is, hogy a szöveg folytatásában valószínűleg a gabona mesterséges drágításáról esik szó. Akárhogy van a dolog, annyi bizonyos, hogy Urukagina ezzel a rendeletével oly magasztos erkölcsi érzékről tesz tanúságot, a minővel Hammurapi törvényeiben sem találkozunk.

Ennél azonban jóval fontosabb a Plaque Ovale az a kijelentése, hogy a régi idők női két férfit bírtak; Urukagina korában az ilyen nőt — honnan, nem tudni — lezúdíttatták. Első pillanatra szinte hajlandók volnánk arra gondolni, hogy ímé, egy újabb érv a Bachofen által felállított *Mutterrecht* elmélete mellett, a mely szerinte a patriarchatus és a nemi promiscuitas között a középhelyet foglalta el s az emberiség aranykora, a történelem költői szaka lett volna.

Az igaz, hogy már többen akadtak, a kik a sumir társadalom alapjának a matriarchatust tartották. Davidson svéd tudós a minap a következőket írta a „Cél“ 4. számában: „Az Eufrates és Tigris völgyében a babyloniaiaknál szintén az anyajog uralkodott egész addig, míg az árja kassiták és mitanniak be nem vándoroltak és az ősi, úgynevezett sumir culturát meg nem semmisítették. A nők helyzetéről a babyloniai társadalomban egész biztos értesüléseink vannak néhány sumir törvénytöredék, azután számos rovásírás (?), házassági szerződés és Hamurabi király fennmaradt törvénygyűjteménye révén. Ez a törvénykönyv az asszony helyzetét illetőleg a jogi öntudatnak egy olyan magas fokáról tesz tanúságot, a minőt a germán cultura csak 3500 évvel később tudott elérni . . .“

Szó a mi szó, Urukagina feliratában több olyan hely akad, a melyekből matriarchatust kiolvasni éppen nem nehéz. A nőről helyenként úgy beszél, mint családfőről: a pap a *szegények anyjának* kertjét dézsmálta meg. A pateszi, a mikor elválások esetében a férfit megadóztatta, a családanyák érdekét védelte; és viszont, ha Urukagina ezt a prohibitív adónemet beszűntette, nyilván a férjek malmára hajtotta a vizet. Jellemzők az olyan kifejezések is: A férfi ha *feleséget* elhagy . . . nem

feleségét, mert hiszen a matriarchatussal rendszerint együtt jár a polyandria, csak hogy ez esetben a férfi nem mondhatja a nőt magáénak. Mindezt, mondom, magam is készséggel elismerem. Hozzá kell azonban tennem, hogy a régi sumirek matriarchatuson alapuló társadalmának kérdése korántsincs eldöntve. Ez a kérdés általában jóval komplikáltabb, mintsem gondolnók. Eltekintve ugyanis mindazoktól a nehézségektől, a melyeket évekkel ezelőtt Westermarek hozott fel a házasság intézményének evolucionista felfogása ellen, a jelen esetben a következő körülményekre kell figyelemmel lennünk:

Ismeretes dolog, hogy primitív népeknél a polyandria két tipikus alakjával találkozunk. Az egyik az úgynevezett nair-, a másik a tibeti polyandria.

A nair szó egy előindiai népnek a neve, a melynél a mai napig az a fursza szokás divik, hogy a nő nem házasodik bele a férj családjába, hanem szüleinél marad és más törzsbeli férfiakat fogad el udvarlók gyanánt, a kiken, ha jónak látja, minden teketória nélkül túlad. A gyermekek az anya törzséhez tartoznak; a paternitas kérdése irrelevans, mert a leszármazás női ágon számíthat. Ettől a házassági formától, ha ugyan érdemes annak nevezni, alig különbözik a Ceylon szigetén divó, úgynevezett beena-házasság, a mely abból áll, hogy a férfi a nő falujában telepedik le és rendes házaseletet folytat, a míg az asszony el nem küldi. Igazán csak a házasságnak e két formája nevezhető matriarchalis polyandriának. A japánok időre kötött házasságaik és a si'itáknál máig is gyakori *mutja* házasságok egészen más kategoriába tartoznak.

A tibeti polyandria is egészen más. Olyan helyeken, a hol a nők ritkák, gyakori az az eset, hogy a legidősebb testvér feleségét fiatalabb testvéreivel, hogy úgy mondjam, megosztja. Ilyenformán a paternitas kérdése a tibeti polyandria mellett is elesik, de mert az apák vérrokonok, a gyermekek nem az egyes testvéreké, hanem az egész rokonságé. Ilyen volt Caesar szerint a britek házaselete: uxores habent deni duodenique inter se communes maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis, sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est (de bello Gallico V, 14.). A tibeti polyandria alapját ilyenformán patriarchalis társadalmi berendezettség képezi és mint ilyen a nair többférjűségtől lényegesen különbözik.

Ott ugyanis a család feje az anya. A gyermek anyja nemzetségét követi s az anya rokonságának oltalma alatt áll. Ilyen társadalmi berendezettséget tulajdonít Herodotos (I, 173) Lykia lakóinak, Ammianus Marcellinus (Hist. XIV, 4) a mezopotámiai saracénoknak, Strabo pedig Arabia Felix lakóinak (XVI, 783).

Polyandria lehetséges azonban patriarchalis életviszonyok között is, úgy hogy Urukagina edictuma alapján nehéz megállapítani a sumir polyandria igazi természetét, annál is inkább, mert Urukaginánál voltaképen nem többnejűségről, hanem bigamiáról van szó, a mi az egész kérdést még inkább komplikálja.

Mert, ha csak egy kicsit utánagondolunk, legott be fogjuk látni, hogy a dolog természetéből kifolyólag a polyandria vagy korlátlan, vagy egyáltalában nem az. Matriarchalis családi élet mellett a családfő a nő. Ha férje megválasztásában teljesen független, az ő tetszésétől függ, kivel, mennyi ideig folytat házastársi viszonyt. De ha már egyszer csak meghatározott számú férfival léphet frigyre, pláne csak kettővel, az ilyen családi élet a matriarchatusban aligha bírja magyarázatát. Utoljára az sem lehetetlen, hogy Urukagina szövegének nem az az értelme, hogy a régi idők asszonyai rendszeren két férjet bírtak, hanem az, hogy régente a házasságtörést nem büntették. Sajnos, a szöveg töredékes volta miatt e kérdés maradék nélkül meg nem oldható.

Van különben a dolognak egy más bibéje is. Robertson Smith totemista elmélete értelmében a sumir polyandria kérdése vallástörténeti oldalról is meg volna közelíthető. Robertson Smith szerint ugyanis primitív viszonyok között élő népek matriarchalis társadalmi berendezettségének totemista vallásformák felelnek meg, a mennyiben mindkettőnek alapját, alap gondolatát az illető társadalmak egységének, a törzsnek vérközössége, illetve vérközösségének eszméje képezi.

Igaz ugyan, hogy Robertson Smith elmélete elsősorban az arab félsziget nomád törzseire vonatkozik, de ha totem-elmélete helyes, be kell válnia a sumirek történetében is.

Szerinte ugyanis az arab társadalom legkisebb egysége nem a család, hanem a *hajj* nevű nemzetségszociális csoport; ennek összetartó kapesa pedig a vérközösség eszméje, az a gondolat, hogy a *hajj*, vagyis a gens, a totem gyanánt tisztelt állati őstől származik és minden tagjának ereiben a totem szent vére csörgedez. Ennek az eszmének folyománya a *tar* a vérbosszú, mely a bedawi-törzsnek jogi felfogása és rendes praxisa szerint nem a megölt fél vérrokonainak családi ügye, hanem az egész törzsé. Ha tudniillik az egyik törzs valamely tagját egy más törzsbeli egyén megöli, a vérbosszú elve értelmében a megtorlás ügyét az áldozat törzsének minden egyes tagja teszi magáévá. Viszont a gyilkossal egész törzsé solidaris, úgy hogy abban a pillanatban, a mikor a bosszúért lihegő törzs valamelyik tagja a másik törzs bármelyik hozzátartozóját megöli, az ügyet elintézettnek veszik; miért?: mert a törzs minden tagjában ugyanaz a közös vér csörgedez. A kiontott vér vérontást követel ugyan, de nem szük-

séges, hogy magának a gyilkosnak vére ontassék, mert hiszen a törzs minden tagjának vére azonos.

Ebből a praemissából Robertson Smith így szövi tovább okoskodását: A vérközösség elve alapján keletkezett az a feltevés, miszerint a törzs összes tagjai közös őstől származnak. Patriarchalis társadalmi viszonyok között ez a közös őst természetesen csak férfi lehetne. Ámde régi arabs történetírók és genealogusok tanúsága szerint egyes törzsek ősei női neveket viseltek. Maga ez a pusztán, a genealogusok patriarchalis családfáinak fitytyet hányó tény elégséges bizonyítéka annak a régi történeti hagyománynak, mely szerint az arab törzsek nagy része matriarchális társadalmi berendezettség mellett polyandriás családi életet folytatott.

Tény ugyanis, hogy a régi arabsok egy része polyandriában élt. Egy Glaser által felfedezett ó-arabs felirat tanúsága szerint Nas-i-karib király két apát nevez meg őse gyanánt. Frazer óta a semi népek között egykor divatos templomi prostitutiót sokan a régi polyandria vallási mezbe bujtatott maradványának tartják.

Kérdés azonban, szabad-e ezeket a jelenségeket általánosítanunk? Sajnos, erre a kérdésre épp oly kevéssé adható biztos válasz, mint arra, vajjon a semi népek ősvallása csakugyan a totemizmus volt-e, noha Robertson Smith elmélete szerint a semi totemizmus és polyandria jóformán correlativ jelenségek volnának. Ha tudniillik az egyes törzsek minden tagjának vérében a totem gyanánt tisztelt szent állat közös vére folyik, a törzs minden tagja egymással vérrokon és a vérrokonság miatt egy egy törzs tagjai nem is léphetnek egymással házasságra, hanem a férfiak idegen törzsbeli nőkhöz szegődnek, a törzs lányai pedig a máshonnan odavetődött férfiakat veszik magukhoz és velük többé-kevésbé állandó házasságot élnek, anélkül azonban, hogy férjeiket a törzs hozzátartozóinak tekintenék.

Robertson Smith szerint egy nép totemista volta három criteriumból ismerhető fel: 1. Ha a nép törzsei állat- vagy növényneveket tisztelnek. 2. Ha egy népnél kimutatható az a hiedelem, hogy az egyes törzsek ereiben a totem gyanánt tisztelt állat vére folyik; végre pedig 3. ha a totem gyanánt tisztelt állat húsától a törzs szigorúan tartózkodott.

Ha már most e három criteriumot a sumirekre alkalmazzuk, az eredmény vagy negatív, vagy olyan bizonytalan, mint a mikor a vegyész egy kotyvadékot rossz reagentiával próbál meghatározni.

Mindenekelőtt constatálnunk kell, hogy a sumir törzsről nem tudunk semmit. A történeti időkben a sumirek állandó lakóhelylyel bíró parasztok voltak és így, ha talán va-

laha, régesrégén, a praehistoria ködös napjaiban, nemzetségek szerint csoportosulva éltek, abban a pillanatban, a melyben nomád életmódjukat feladták és földművesekké lettek, a történeti analogia tanúsága szerint régi társadalmi szervezetük szükségképen megbomlott és a legkedvezőbb esetben jelentőség nélküli történeti reminiscentiává zsugorodott össze. Így történt a zsidókkal a királyság behozatala után és ugyanígy jártak a Dél-Mezopotámiába letelepedett nomád arabok is, a kik rövid idő alatt egykori törzseik neveit teljesen elfeledve, arra a kérdésre, melyik törzshöz tartoznak, falujuk nevével feleltek. Ha a sumirek valaha totemisták lettek volna, totemista voltak legfeljebb városaik, faluik nevei árulnák el, de azok egyes ritka esetek kivételével egyáltalában nem állatnevek. Arról meg egyáltalában nem tudunk semmit, hogy a sumirek magukat valaha totemtől származtatták volna, vagy pedig bizonyos „szent“ állatok húsától tartózkodtak.

A sumir vallás erősen anthropomorph. Istenei, bármily hatalmas lények voltak légyen tisztelőik szemében, voltaképen nagyított emberi vonásokból összerótt alakok, feleséggel, gyermekekkel, szolgálkkal, udvartartással, égi lakóhelyükön csak úgy, mint annak földi visszfényében, a tiszteletükre emelt templomokban. A bálványozás határozottan sumir találmány. A mennyire a régi Palesztina területén folytatott újabb ásatásokból nyilvánvalóvá lön, a szentföld legrégebbi lakóinak cultusa anikonikus volt. Cultushelyeik legfontosabb járulékát hatalmas kőoszlopok képezték; szorosán vett bálványok nem kerültek elő. Ha tehát a régi semiták csakugyan totemisták voltak, a hogy Robertson Smith véli, amellett azonban bálványokkal nem bírtak, a mint azt a gezeri, megiddói és to'annaki ásatások igazolják, akkor alig valószínű, hogy a sumirek bálványozása, anthropomorph vallása totemista csirából fejlődhetett volna, egyszerűen azért, mert az alapját képező isteneszmét a totemista népek vallási fel fogásától szinte áthidalhatatlan ür választja el.

Az igaz, hogy a sumirek vallásában állatok tiszteletével is találkozunk. Egyes istenségeknek „szent“ szarvasmarháik és „tisza“ apróbarmaik voltak. Ningirsu, Lagas istenének jelképe kiterjesztett szárnyú keselyű. Enzu, a holdisten, „Enlil erős bornya“, Niszaba, Umma istennője, gabonaistennő. Ezeket a tényeket elvitatni, mondom, nem lehet; csakhogy azért még nincs jogunk a sumireket totemistáknak nyilvánítani. Az istenek szent barmai nyilván földi udvartartásukhoz tartoztak; a mi pedig egyes istenségek állati jelvényeit illeti, ne felejtjük el, hogy ilyen symbolumok animista alapon is támadhattak, a mint azt Wiedemann, az egyiptomi népvallás állatisteneinek eredetét magyarázva, igen helyesen hangoztatta. Az ember ugyanis egyes állatok

nagy erejét, ravaszságát, esetleg egyéb rendkívüli képességeit szemlélve úgy okoskodott, hogy az ilyen bestiák ezeket az emberfeletti tulajdonságukat a bennük székelő szellemektől nyerték, és így nem csoda, hogy irányukban féltő, babonás tisztelettel viselkedett.

Ákárhogy volt a dolog, a kérdés végleges megoldása ezidő szerint lehetetlen. Annyi bizonyos, hogy ha a sumirek Urukagina uralma előtt csakugyan matriarchatuson alapuló polyandriás családi életet folytattak, ez az állapot korántsem volt olyan ideális, a mint azt Bachofen Mutterrecht-jében a világgal el akarta hitetni. Urukagina felirataiból nyilvánvaló, hogy elődei alatt, a polyandria korában, a legdurvább ököljog volt a jogok egyedüli forrása és socialis anarchia dúlt a kis sumir államban. Ne mondja tehát senki, hogy az „anyajog idejében békesség uralkodott a földön“. Dehogyan uralkodott! A matriarchalis családjog boldog állapota levegőben lógó ideologia, a melyet elképzelní, képzeletben megalkotni igen könnyű, de a mely a valóságban sohasem létezett. És ha Urukagina, a régi korok erkölestelen felfogásával szakítva, a nő részéről hitvesi hűséget követelt, bizonyára nem az apai despotismus érdekében emelte fel tiltakozó szavát. A szabadság szent szava az ő ajkairól hangzott fel először. Mi pedig, magyarok, a kik oly büszkék vagyunk aranybullánkra, a melylyel Európa csaknem összes nemzetét megelőztük, önérzetes örömmel vallhatjuk magunkat annak a nagy és dicső nemzet faj- és nyelvrokonainak, a melynek egyik bölcs fia több mint négy évezreddel az aranybulla előtt először iktatta törvénybe a nagy és világot mozgató szót: szabadság!

Jelentés az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének 1913. május 11-étől 18-áig Szent-Pétervárott tartott ötödik közgyűléséről.

(Felolvastatott 1913 június 16-án.)

Az 1899-ben Wiesbadenben nemzetközi associatióvá szervekezett Akadémiák egy hónappal ezelőtt tartották meg Szent-Pétervárt ötödik közgyűlésüket. A Szövetség 22 tagja közül a londoni British Academy volt az egyetlen, amely képviselőinek akadályoztatása folytán távolmaradt.

A képviselt Akadémiák és delegátusaiak névsora a következő:

Van de Sande Bakhuyzen, Snouek Hurgronje (Amsterdam),
Branca, Diels, Lüders, Waldeyer (Berlin), báró Borchgrave,
Lecointe, Malaise (Bruxelles), Asbóth, Kövesligethy (Budapest),

Johannessen (Christiania), Sarasin, Chappuis (Genève), Schwartz, Voigt (Göttingen). Heiberg, Knudsen (Kopenhagen), Studniczka (Lipese), Prain, Schuster, Sherrington, Turner (London, Royal Society), Mourelo (Madrid), Crusius, Heisenberg, Lindemann (München), Diehl, gróf Durrieu, Leger, Senart (Paris, Académie des Inscriptions et Belles Lettres), Baillaud, Bigourdan, Deslandres, Lallemand, Picard (Paris, Académie des Sciences), Morizot-Thibault (Paris, Académie des Sciences morales et politiques), Backlund, Nikitin, Csernisev, herezeg Galiczin, Rikacsev, Bjelopoljszkij, Borodin, Naszonov, Walden. Salemann, Lappo-Danilevszkij, Latisev, Kokovezov (Szent-Pétervár), Grassi, Guidi (Róma), gróf Mörner, Nyrén (Stockholm), Tsuboi (Tokio), Hale (Washington), Arnim, Brückner, Jagié, Kretschmer, Schröder, Wegscheider (Bécs), úgy hogy a résztvevő tudósok száma 61-et tett ki.

A római közgyűlésen felvetett és időközben írásban benyújtott kérdések száma kisebb volt, semhogy a közgyűlést rendszerint egy évvel megelőző előkészítő ülést össze kellett volna hívni; így az anyag teljes feldolgozására összesen 11, részben bizottsági, részben elegendő ülés elegendő volt.

A közgyűlésen és az elegendő üléseken az elnöki és alelnöki széket Backlund, illetőleg Nikitin foglalták el; ugyanők vezették a természettudományok, illetőleg a szellemtudományok osztályának üléseit is. Az együttes ülések titkárai voltak Lappo-Danilevszkij, Lecoite, Schröder és Turner, a két osztály jegyzőkönyvét vezették Brückner, herezeg Galiczin, Lecoite és Turner, illetőleg Lappo-Danilevszkij, Schröder és Senart.

Az elnöki megnyitó kegyeletesen emlékezett meg König Gyula eddigi magyar delegátusról és sajnálattal jelezte Goldziher Ignác akadályoztatását. Jóleső örömmel láttuk, mennyi szeretettel csüngenek valamennyien a Magyar Tudományos Akadémia szellemtudományi osztályait képviselő delegátusán.

Az adminisztratív jellegű kérdések közül első volt a londoni Royal Society és a szentpétervári Császári Tudományos Akadémia tagajánlása a Royal Society of Edinburgh és a Societas Scientiarum Fennica érdekében.

Waldeyer helyesebbnek tartaná, ha az Associatióban minden államnak csak egy szavazata volna. De minthogy az alapítás tényénél fogva Németországnak négy, Franciaországnak három, Angliának két és Oroszországnak csak egy szavazata van, személyes sympathiája mellett már ezt is elegendő oknak tartja a két új Akadémia felvételére. De másokkal együtt némi aggodalmi vannak a jövőben még várható utólagos jelentkezések miatt. A kérdést úgy oldják meg, hogy „a Royal Society of Edinburgh és a Societas Scientiarum Fennica megválasztásáért

pártolólág bocsájtják a társakadémiák írásbeli szavazata alá“. Egyben utasítják a van de Sande Bakhuyzen, Diels, Guidi, Hale, Jagić, Lappo-Danilevszkij, Picard, Salemann, Schuster, Schwartz és Senart képviselőköt alkotott alapszabálybizottságot, hogy az azontüli tagfelvételek módozatait pontosan kidolgozza, az alapszabályokat megfelelőleg revideálja és erről három év mulva jelentést tegyen. A módoztatások bemutatásáig minden újabb felvétél fel van függesztve.

A hangulatot ismerve, ajánljuk a Tekintetes Akadémiának, hogy e két új Akadémia felvételét szavazatával támogatni méltóztatnék. Mindketten Schuster véleményén vagyunk, a mely a szavazatoknak nemzetenkint való megosztlásának semmi fontosságot nem tulajdonít, mert hiszen a határozat nem absolute kötelező minden Akadémiára és mert a szavazatot — úgy reméli és úgy tudja — tudományos és nem politikai okok irányítják.

Egy más szervezeti kérdés az amsterdami Akadémia két képviselőjének javaslata, a mely a Nemzetközi Fokmérő Szövetség, a Földrengéskutató Nemzetközi Szövetség, az Orvosi Szövetség mintájára az Akadémiák Szövetsége számára is szeretne állandó lakóhelyü titkárságot adni. A levelezésen, a kiadványok és jegyzökönyvek szerkesztésén kívül különösen a levéltár gondozása volna teendője.

Együttal, de függetlenül ezen tárgytól, volna tárgyalható az Associaciónnak a jogi személy attributumaival való felruházása is, a mely kérdés már többször felmerült. Az ülés folyama alatt is beérkezett Mourelótól egy erre vonatkozó jegyzék.

Mindkét tárgy az alapszabálybizottsághoz tételük át.

*

A természettudományi osztályt a következő kérdések foglalkoztatták:

Branca a berlini Akadémia nevében nemzetközi vulkanologiai bizottság kiküldését javasolja.

Nagy körültekintéssel és élénk figyelemmel hallgatott tervezetet dolgozott ki, a melynek főbb pontjai ezek: Számos vulkanologiai problema nemzetközi együttműködést kíván, de éppen nem szükséges, hogy e munka *egy* nemzetközi intézetben koncentráltságok. Minden nemzet maga gyűjti az évnek vulkáni eseményeit, azokat is, a melyekről hajónaplói megemlékeznek. Egy nemzet kijelölendő, a mely úgyszólván a könyvkötő munkáját végezve, az eseményeket vulkanologiai évkönyvben egyesíti.

Minden országban megállapítandó a vulkánok geographiai elterjedése, azok geologiai kora és amennyire lehet, képződése idejében a tengerpart fekvése. Megállapítandó és térképeken előállítandó a basikus és savanyú vulkáni kőzetek elterjedése, a mi

a vulkáni fészkek nagyságának, elterjedésének és hasadékokhoz való viszonyuknak ismeretére vezethet. Kísérletek végzendők magas nyomás alatt a kőzetek plasticitásáról. Kitéréskor úgy mint postvulkáni tevékenysége alatt elemezendők a vulkan gázai, kutatandó a víz és chlor szerepe. Artézi kutak és alagútúrások alkalmával meg kell figyelni nem csupán a hőmérsékletet, hanem a kőzetek radioaktivitását is és felderítendő ennek szerepe a vulkáni jelenségekben és a Föld belső hőjében.

A kőzetek olvadáspontjára vonatkozólag a Carnegie-Intézet végeztet nagyarányú kísérleteket, de emellett kellenének megfigyelések a kőzetdiffusio, az ásványok kiválása sorrendje, a mélységből felszálló gázok condensatiójára vonatkozólag is.

Ez úton remélhető talán a kőzetek családfájának és ezzel azok természetes rendszerének megállapítása is.

A földrengések tanulmányozása szintén fontos; érdekes volna tudni, vajjon vannak-e rengések, a melyek magmatikus folyamatokra, pl. kristályosodásra vezethetők vissza?

E tervezet nincs összefüggésben Immanuel Friedländer nemzetközi vulkankutató intézetével. Ezt azt eszmét annak idején a berlini Akadémia nem pártolta, de Friedländer azt most nápolyi birtokán a maga erejéből és egyelőre magánobseratorium képében fogja létesíteni.

Friedländer jelenleg Magyarországon tartózkodik, a Földtani Intézetben, a Földrengési Intézetben is járt és ősszel alkalom lesz terveit a helyszínen tanulmányozhatom.

Branca egész tervezetében éppen csak a báró Eötvös-féle módszerek belevonásáról feledkezett meg. A mulasztást azonnal pótolta Lindemann és hozzátehettem, hogy báró Eötvös már 1906-ban dolgozott ki a Vesuvra vonatkozó észleléstervet, a mely a földmágnességi megfigyeléseinek belevonásával még igen hasznosan bővíthető.

A tárgyra vonatkozó, Schustertől formulázott és egyhangúlag elfogadott javaslat így hangzik: „Kivánatos egy előkészítőbizottság kiküldése, melynek feladata, hogy a nemzetközi autonóm vulkanologiai bizottság összeállítására és a szükséges előmunkálatokra vonatkozólag az Akadémiák Szövetkezetének legközelebbi ülésén javaslatot tegyen.“

A bizottság tagjai: Branca, Königsberger, Lacroix, Mercalli, Rothpletz, Csernisev és Vernadszkij. A névsort megállapító bizalmas értekezleten a jelentéstevők egyike is résztvett.

A bizottság közvetlenül fogja felkérni a társakadémiákat, hogy a nemzetközi bizottságba tagot jelöljenek. Nem associált országok tudósait felkérheti együttműködésre, szükség szerint kiegészítheti magát. Branca van megbízva a munkaterv előzetes kidolgozásával. .

A javaslat következménye valószínűleg az lesz, hogy több országban vulkánkutató intézet fog létesülni, a melynek élén Branca vélekedése szerint petrographus vagy physico-chemikus állana.

Minthogy Magyarország e nemzetközi kutatásban kiváló sikerrel részt vehet, melegen ajánljuk a Tekintetes Akadémiának, hogy annak idején bizottsági tagot kiküldeni el ne mulasztson. Kitűnően berendezett és éppen vulkanológiai anyagban is bővelkedő Földtani Intézetünk nézetem szerint egy külön vulkanológiai intézet felállítását feleslegessé teszi és geologusaink alaposan ismerik nem csupán hazai vulkánvidékeinket, hanem az olasz tevékeny és kialudt vulkánvidékeket is.

Egy másik rendkívül fontos kérdés, a mely a leíró természettudományokat, az orvostant, a chemiát, a biológiai tudományokat, a chemiai technológiát, a kertészetet, az ipart egyaránt érdekli, a nemzetközi chromotaxia kérdése. Oly színelnevezések keresendők, a melyek a kérdéses színárnyalatot egyértelműen definiálják. Ismeretes pl., hogy némely gomba a herbariumban színét veszti, hogy némely chemiai készítmény tisztaságának criteriuma a szín és hogy a német „rot“ kifejezésnek úgy a „piros“, mint a „vörös“ lehet megfelelője.

Borodin, a javaslat betérjesztője, tudományos alapon gyakorlatilag kivihető nemzetközi chromotaxiát, a színelnevezésnek különféle nyelvekben való egyeztetését és egységes színelalont kíván.

A szövetkezet ennek értelmében előkészítő bizottságot küld ki, a mely a legközelebbi összejövetel alkalmával a követendő módszerre vonatkozólag javaslatot teyjen. E bizottságnak tagjai Sir William Abney, Borodin, herczeg Galiczin, Naszonov, Saccardo, Schuster és Walden.

Bizalmas ülésben, melyben a jelentéstevők egyike is résztvevett, körvonalaztuk már a számbajöhető módszereket is.

Ugyancsak tudományosan és gyakorlatilag egyaránt fontos javaslatot terjeszt be Picard az Institut de France nevében.

Az időszolgálat nemzetközi értekezlete (conférence internationale de l'heure), a mely 1912 október 12-től 27-ig Párisban ülésezett, nemzetközi bizottságot óhajt életbeléptetni. Ennek alapszabálytervezetét már ki is dolgozta és most szeretné kimondani, hogy

„A szövetkezett Akadémiák kívánatosnak tartanak, hogy a kormányok hozzájáruljanak az időszolgálat nemzetközi bizottságához, melynek alapszabálytervezetét az időszolgálat nemzetközi értekezlete Párisban (1912 október 12—27) kidolgozta.“

A porosz Akadémia Waldeyer útján ez ellen óvást emel, de utóbb maga Waldeyer az óvást egyszerű észrevételnek minő-

síti, mely csak arra kötelezi őt, hogy a szavazástól tartózkodjék.

E megjegyzéssel a javaslat egyhangúlag elfogadtatott.

Április hó folyamán alkalmam volt a florenzi seismologiai observatoriumban tanulmányozhatni a drótnélküli táviró közvetítésével működő időszolgálatot. Ez oly csekély anyagi eszközöket kíván és a tudomány sok ágában, valamint a gyakorlatban annyira fontos, hogy feltétlenül ajánljuk a Tekintetes Akadémia-nak, hogy a Szövetkezet megszavazott javaslatát magára nézve is kötelezőnek tekintse.

Tisztán tudományos kérdés Brendel kérelme, melyet a francia Akadémia nevében ugyancsak Picard terjeszt elő.

A nyolczszázad már meghaladó apró bolygó pályaszámítása oly terheket ró a csillagászokra, melyet a hagyományosan e tárggyal foglalkozó berlini számoló-intézet (Berliner Recheninstitut) még külső munkatársak bevonásával sem győz.

Brendel, jelenleg frankfurti tanár, a ki Gauss műveinek kiadásában is tevékenyen részt vett, már régebben kidolgozott oly módszert, a melynek segítségével mintegy félszázadon belül az asteroidák helye a főbb háborgatások tekintetbevételével néhány ívpercnyi pontossággal kijelölhető. E munkája 1894 ben el is nyerte a párisi Akadémia Damoiseau-díját. Minthogy ezóta a közvetlen megfigyelés helyébe a photographozás lépett, a módszer még annál inkább elegendő egyszer megfigyelt asteroidák újra feltalálásra.

Brendel ez alapon tovább akar dolgozni, nevezetesen gyakorlati irányban meg akarja könnyíteni az észlelő csillagász feladatát. Érdekében a francia Akadémia a következő határozati javaslat elfogadását kéri:

„Kívánatos, hogy az Akadémiák Szövetkezete Brendel művének erkölcsi támogatást juttasson.“

A tudomány érdekében lévő javaslatot mindenki helyesli; annál feltünőbb Waldeyer a berlini Akadémia nevében tett kijelentése, a mely egyrészt elismeri Brendel munkálkodásának fontosságát, másrészt ezt oly feladatnak tekinti, a mely a jövőben is a Berliner Recheninstitutnak kell hogy fenntartassék. Úgy hogy az Akadémiák közbelépésének szükségét nem látja.

A jelen volt csillagászok kifejtik, hogy a két számoló eljárás célját tekintve, egymástól teljesen független és egyaránt szükséges. Waldeyer erre kinyilatkozatta, hogy a berlini Akadémia alapos megfontolás után tette javaslatát, de hogy egyhangú határozat esetén nem protestál, hanem csak a szavazástól tartózkodik.

A javaslatot tehát a többi Akadémia egyhangúlag elfogadta.

A dolog háttere valószínűleg az, hogy Brendel annak idején sikertelenül fordult támogatásért a berlini Akadémiához. Érdekes, hogy a göttingeni Akadémia a párisinak támogatásáért köszönetet mond és hogy München, Seeliger tekintélye alapján, miként az előbbi kérdésben is, kimondottan Páris mellett szavaz.

A naptárreformmal a francia Akadémia valóban kényes kérdést vet fel. Az Académie des sciences de Paris óhajtja a naptárkérdésnek napirendre tűzését, bár elismeri a tárgy komplex voltát. Úgy gondolja, a tudományos világ sem zárkozhatik el a régóta vajudó, gyakorlati kérdés elől.

Mint ismeretes, a húsvét vándorlása egy hónapnál hosszabb időközben a kereskedelem és az ipar több ágában fölötte káros. Német becslés szerint pl. a húsvétnek márczius havára esése több millió márka veszteséget jelent csak a német kereskedelem számára.

De ha már a húsvét rögzítése sikerül, a mi ellen állítolag az egyházi hatóságoknak elvi kifogása nincs, akkor egyben mélyebbreható reformok is megkísérelhetők, az például, hogy minden hó dátumára ugyanazon heti nap jusson és hasonlók.

E tárgyban már a római földrajzi congressus alkalmával tartottunk bizalmas jellegű ülést. Egy nagynevű olasz csillagász, a ki elragadó ékesszólásáról is híres, hevesen ellenezte a változtatást és egyik, nagy meggyőződéssel elmondott argumentuma az volt, hogy neki a húsvétnek holdtöltére esése traditio, a melyhez ragaszkodik.

Bakhuyzen, a leydeni observatorium volt igazgatója is elvitatja a kérdés tudományos voltát és inkább a második osztályba való áttétele mellett van. Backlund meg az ideális elnök végzetlen nyugalomával egyszerűen említi, hogy Oroszországban Konsztantinovics nagyherceg elnökle mellett ily bizottság már 14 évnél tovább áll fenn. Akkora nehézségekkel találta magát szemben, hogy az első ülések után sine die elnapolta magát.

Az osztály mégis a francia Akadémia álláspontjára helyezkedik és a következő javaslatot fogadja el:

„Az Akadémiák nemzetközi Szövetsége elhatározza egy nemzetközi naptárbizottság kiküldését a naptárak egységesítésére és egyszerűsítésére, valamint a húsvét rögzítésére vonatkozó kérdések tanulmányozására. A bizottság tagjait a szövetséget Akadémiák nevezik ki, még pedig minden Akadémia kettőt és e tagok az alapszabályok 10. §-a értelmében az Akadémián kívül állók is lehetnek. A naptárbizottság, melynek elnöke az 1914—1916. időközű igazgató Akadémia nemzetiségéből való, a nemzetközi Szövetség legközelebbi ülésén jelentést tesz munkálatairól, miután, ha jónak véli, az érdekelt egyházi hatóságokkal érintkezésbe lépett.“

A javaslatra a közgyűlés névszerint szavaz és azt 14 igen-
nel elfogadja. Nemmel szavazott Ámsterdam, a szavazástól tar-
tózkodott Göttingen. Kopenhága, Lipese és Róma, távol volt a
British Academy, London, az Académie des sciences morales
et politiques, Páris és a National Academy of Sciences, Wa-
shington képviselője.

A Magyar Tudományos Akadémia szavazó képviselője meg-
egyezésünk szerint Asbóth Oszkár rendes tag volt.

A gyakorlat emberét és a tudóst egyaránt érdeklő kérdés
a „Tables annuelles de Constantes et données numériques de
Chimie, de Physique et de Technologie“ ügye. A bécsi Akadémia
elismeri e publicatio szükségességét a Royal Society „Catalogue
of scientific Literature“ című vállalata mellett és ezért kéri a
párisi Tudományos Akadémiát (Académie des sciences), a mely
e vállalatot már támogatta, hogy pénzügyi helyzetének sanálá-
sára javaslatot tegyen.

Picard támogatja e kérést és kimutatja, hogy a kérdéses
mű nem concurrens vállalata a londoni katalógusnak és han-
goztatja, hogy már a római közgyűlés alkalmával kifejezték ama
kívánságot, hogy a két mű szerkesztőbizottsága egymással érint-
kezésbe lépjen.

Schuster, ha elismeri, hogy a katalógus sokféle hasznos
kiadvány forrása lehet, nem concurrentia szempontjából óhajtja,
hogy a Táblák három, esetleg csak ötvenkint adassanak ki.
Ezzel ki szeretné kerülni, hogy az adatgyűjteménybe kellően
ellen nem őrzött és még elbírátlan számadatok kerüljenek.
A titkárság és a hozzászólók belevonásával a következő határo-
zati javaslatot terjeszti be:

„Az Akadémiák Szövetsége megújítja a „Tables annuelles
des Constantes et Données numériques de Chimie, de Physique
et de Technologie“ kiadására vonatkozó védőségét, óhajtja, hogy
ezen Táblák nemzetközi kiadóbizottsága és a Catalogue of
Scientific Literature bizottsága egymással megegyezésre jusson
és kéri e célból a Royal Society, valamint az Académie des
sciences de Paris szíves közreműködését.

Az Akadémiák Szövetsége óhajtja továbbá, hogy a nem-
zetközi bizottság megtalálja a kormányok, Akadémiák, Termé-
szettudományi Társulatok, Tudós vagy ipari Társaságok körében
a kellő támogatást, hogy a gondjaira bízott kiválóan hasznos
munkát sikeresen folytathassa.“

A javaslatot egyhangúlag elfogadják. A bécsi Akadémia
csak azt a megjegyzést teszi, hogy a két bizottság között nem
látván kapcsolatot, a javaslat vonatkozó részét feleslegesnek
tartja.

A többi tárgy folyamatban lévő munkákra vonatkozik.

Rikaesev tábornok felolvassa jelentését az 1904-ben életbe léptetett bizottságnak egy parallelkör mentén teljesített földmágneses felvételéről. A bizottság feladata volt keresni a legjobb módszereket a tengeren való mágneses megfigyelésekre és kiegészíteni tengeren a 40° és 50° északi szélesség alatt a Föld körül tett észleléssorozatot.

Hála a Carnegie yachtnak, a mely a szó szoros értelmében úszó földmágneses observatorium, a feladat teljesen meg van oldva, sőt a Carnegie-Institute a vele együttműködő egyéb intézetekkel az egész Földet készülni mágneses szempontból felvenni. Jelentéstevő tehát a bizottság feloszlását javasolja.

Mint hogy a kérdéshez fűződő eszmecsere néhány pontos kiegészítő megfigyelésre mégis még utal, a milyenek a mágneses megfigyelések a magasságban és a Föld méhében, a határozati javaslatot így szövegezik:

„Az Akadémiák Szövetsége kimondja a Londonban 1904-ben kiküldött mágneses bizottság munkálatainak befejezését és azon fenntartással, hogy valamelyik későbbi ülésben a kérdésre újrátérhet, támogatja a nemzetközi meteorológiai nagybizottságnak állandó mágneses bizottságát.

Tekintettel a Carnegie Intézettől vállalt, a Földnek különösen a tengereken való mágneses felvételére irányuló munkálatokra, kívánatos, hogy hasonló felvételek, lehetőleg sürgősen, oly országokban is végeztesse, a melyekben eddig vagy egyáltalában nem, vagy oly régen voltak, hogy a tervezett megfigyelésekkel már nem hasonlíthatók össze.“

Ezen javaslat egyhangúlag elfogadtatott.

A bibliographiában sokszor érzett zavart óhajt kiküszöbölni Schuster a következő indítványával:

„A Szövetkezett minden Akadémiához azon kérést intézi, tegye meg a szükséges intézkedéseket aziránt, hogy a londoni Royal Society Catalogusában fellépő zavar, melyet különböző szerzők egyforma neve és emellett némelykor meg egyforma kezdületű használata okoz, kikerültessék.“

A felhozott példák közül említsük meg, hogy a katalogusban M. Ascoli egyszer Maurizio, majd megint Moise Ascolira vonatkozik.

Az indítványt egyhangúlag elfogadják.

Waldeyer jelentést tesz az agybizottságnak és a hozzárendelt intézeteknek működéséről. A római ülés óta új intézet keletkezett, mely Ariens Kapper vezetése alatt az amsterdami Akadémia alatt áll. A bizottság a múlt év május havában az alapszabályszerű ügyrendi ülését a Majna melletti Frankfurt Agykutató Intézetében tartotta. Az adminisztratív teendők mellett tudományos előadások és bemutatások is voltak és mindinkább érvényesül az

az irányzat, hogy ezen ügyrendi ülések tudományos érdekekékké is váljanak.

Elhatározták a központi idegrendszer atlasának előmunkálatait, bemutatták a Waldeyertől és Heintől kidolgozott és az idegrendszer nomenklaturájára vonatkozó tervezetet, a melyet jóváhagyás vagy kiegészítés céljából minden egyes bizottsági tag meg fog kapni.

A részletesebb jelentés már sajtó alatt van és rövidesen szétosztásra kerül.

Végre pedig az ügyrend értelmében a bizottság ügyvitelére 100 frankot kér.

A jelentést egyhangúlag tudomásul veszik, a kért összeget pedig megszavazzák.

Majd Schuster jelentése következik a Hold nomenklaturájáról és a nemzetközi Nap-bizottságról. (Nomenclature lunaire: Union internationale pour les recherches solaires.)

A Hold-bizottság elvesztette Franz és Saunder személyében leglelkesebb tagjait. A fixpontok, a melyek mind Saunder mérésin alapulnak, már be vannak rajzolva az alapul szolgáló, négy lapból álló térképbe és a részletrajz is kész. Három lap már nyomásra kész állapotban van. Saunder halála előtt még elkészítette a munkatervet, úgy hogy fennakadás nélkül haladhat a feladat befejezése felé.

A Nap-bizottság utolsó ülését 1910 augusztus 31-én és a rákövetkező napokon a Morent Wilsoni observatoriumon tartotta. A munkálatok nyomtatásban már megjelentek és talán legbecesebb részlete a hullámhosszak standardjai, a mi a spektroszopiában alapvető fontosságú. A bizottság kiterjeszti most tevékenységét a astrophysika egész körére.

*

A szellemtudományok osztályának ülésein bemutatták a nagy Iszlám-encyklopediának I. kötetét (A — Dj [ejtsd dzs], a mely vállalat költségeihez a mi Akadémiánk is évenként 1000 koronával hozzájárul. A különböző oldalról származó, részben bizonyos feltételhez kötött támogatás arra kényszerítette az illető bizottságot, hogy az eredetileg tervezett német kiadás mellett egyidőben angol és francia kiadást is rendezzen. Mindezt beható jelentésében megvilágította Snouck-Hurgronje, leydeni egyetemi tanár, Akadémiánk k.-tagja, a bizottság ideiglenes elnöke.

A tárgyra vonatkozó osztályhatározat úgy szól, hogy „A szellemtudományok osztálya átteszi Snouck-Hurgronje jelentését az Iszlám encyklopaedia-bizottságnak működéséről a közgyűléshez azzal a kéréssel, hogy azt köszönettel tudomásul vegye“, a mi természetesen meg is történt.

Schröder bécsi és Lüders berlini egyetemi tanár jelentést tettek a Mahābhārata kiadás előkészületeiről.

Az Akadémiák nemzetközi Szövetkezetének nagy tekintélyére támaszkodó bizottságnak sikerült az indiai fejedelmek magánbirtokában lévő sok becses kéziratot hosszabb időre collaudálás céljából megkapni, a munka tervszerűen és tevékenyen folyik is, de a mű roppant terjedelménél (a kiadás 17 vaskos kötetre fog terjedni) és a variánsok tömegénél fogva az előkészítő munkálatok még nagyon sokáig el fognak tartani.

Az osztálynak e pontra vonatkozó határozata szó szerint egyezik az előzővel.

Diels berlini egyetemi tanár jelenti, hogy a Corpus medicorum antiquorum című vállalat szépen halad: Galenus commentarijainak két kötete ki van már majdnem teljesen szedve, Hippokratés három legfontosabb kézírata le van fényképezve, Galenus és más ókori orvosok (Soranus, Oribasius, éginai Pál) több művének kiadása elő van készítve.

A bizottság anyagi helyzete kielégítő, az utolsó három évre szóló részletes jelentései megjelentek a Sitzungsberichte der Berliner Akademie-ben (1911—1913 januárius).

A közgyűléshez átteendő határozat az előző kettővel egyező.

Az Akadémiai Szövetkezet egy másik nagy vállalata, a Thesaurus linguae graecae csak nehezen tud megindulni. Az erre célzó, a British Academy-től kiinduló javaslatot az Associatio már 1904-ben elfogadta, de a nagyszabású vállalat még mindig a kezdet legkezdetén áll, a minek oka bizonyára az is, hogy indítványozója és a kiküldött bizottság első elnöke, Richard Jebb meghalt, mielőtt tervét részletesen kifejthette volna. Meghalt később Gomperz is, a bizottság második elnöke, kidőlt a bizottság egy erős oszlopa is, Krumbacher. Az eredeti terv helyébe az Associatio legutolsó congressusa elé Kretschmer bécsi egyetemi tanár új tervezetet terjesztett, a mely egyelőre egy Thesaurus linguae graecae antiquissimae kiadását célozza, egy Nagy Sándor koráig érő Thesaurusét. E tervezet ellen a British Academy levélben aggodalmait jelentette be, a sectio igen kívánatosnak tartja, hogy a felmerült félreértések a British Academy által jelölt bizottsági tag részvételével oszlattassanak el.

A közgyűlésen is elfogadott határozat szó szerint így hangzik:

„A szellemtudományok osztálya kéri a közgyűlést, hogy fontolja meg behatóan a Thesaurus linguae graecae kiadó-bizottságnak Kretschmertől kidolgozott új munkatervét és nagyon kívánatosnak tartja, hogy a British Academy a kérdés újabb megvizsgálására a bizottságba a maga részéről is tagot küldjön.“

Még sokkal nagyobb az a vállalat, a melyet a Kopenhágában 1908-ban tartott orientalista congressus elnökének kérésére

a kopenhágai Akadémia terjesztett a Szövetkezet elé és a melyhez az Akadémiai Szövetkezet a Rómában 1910-ben tartott összejövetele alkalmával elvben hozzájárult. Az óriásinak ígérkező vállalat hivatva volna a legszélsőbb Kelet történetére vonatkozó, *részben még ismeretlen nyelveken* írt művek fordítását eszközölni. Minthogy a terv részleteiről a kopenhágai Akadémia képviselője sem volt tájékozva, az associatio a kopenhágai Akadémiát kéri fogja, hogy előbb tájékoztassa a Szövetkezetet hozzávetőleg a vállalat terjedelméről, a rendelkezésre álló munkaerőkről és a vállalattal járó költségekről.

Az egyhangúlag elfogadott határozati javaslat szövege:

„Az Associatio, elismerve a kopenhágai királyi Akadémiától javasolt vállalat fontosságát, kéri, hogy a szaktudósok belevonásával terjedelméről és költségeiről tájékoztassa.“

Az Associatio azonkívül köszönettel tudomásul vette Heisenberg müncheni egyetemi tanár jelentését a közép- és újkori görög okiratok corpusáról, a mely a müncheni és bécsi Akadémia költségén jelenik meg és Schwartz Ede göttingai egyetemi tanár jelentését a Septuaginta-fordítások kiadásáról, a melyet a göttingai Akadémia rendez.

Ezen utóbbi vállalatra igen jelentős volt, hogy az Akadémiák Szövetkezete ezúttal Szent-Pétervárt tartotta üléseit; a szentpétervári Akadémia II. osztályának (az orosz nyelv és irodalom, egyébiránt egészen autonom, osztályának) megbizottai résztvettek a bizottsági tárgyalásokban és az osztály magára vállalta az annyira fontos régi szláv Septuaginta-fordításoknak olyan szellemben és alakban való kiadását, hogy azok a nagy vállalatba beleilleszkedjenek.

A két tárgyra vonatkozó határozat így szól:

„A közgyűlés köszönettel fogadja Heisenberg a Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der Neueren Zeit kiadó-bizottságának működéséről tett jelentését.“ és

„Hangsúlyozza a közgyűlés annak a tervezetnek fontosságát, melyet Schwartz a Septuaginta-fordításoknak a göttingai királyi Akadémia részéről való kiadására vonatkozólag bemutatott.“

A javaslatot természetesen egyhangúlag elfogadják.

Következik végre a Lecoq, Nyrén és Sarasin tagokból álló pénzügyi bizottság jelentése, a mely az 1911—1913 időközben működött igazgató Akadémia ügyvitelét minden tekintetben kifogástalannak találja.

A munkálatok végén Picard egy inkább a szerkesztés technikájával foglalkozó jelentésben még Leibnitz műveinek nemzetközi kiadásáról szól, Sir David Gill pedig levélben újra hangoztatja az Akadémiáktól egyszer már támogatott kívánságát, mely egy meridian-ívnek Rhodesia határáig folytatott mérését sürgeti.

Végre Diels meghívja a berlini Akadémia nevében az Associatiót, hogy legközelebbi közgyűlését 1916-ban a porosz Akadémiának immár kész új épületében tartsa és a meghívás közfelkiáltással elfogadása után köszönetet mond az igazgató szentpétervári Akadémiának és a közgyűlés elnökségének.

*

A Magyar Tudományos Akadémia két képviselője május 2-án, tehát meglehetősen későn kapta kézhez megtisztelő megbízását, a melyért a Tekintetes Akadémiának hálás köszönetet mondunk. Bár utazásunk közben meglehetősen sok időt szántunk az előző ülések jegyzőkönyveinek és a felmerülő kérdésekről szóló előzetes jelentéseknek áttanulmányozására — ezeket is csak pár nappal elutazásunk előtt vettük kézhez —, mégis nagyon éreztük a continuitás hiányát. De mindketten sok jó barátot és régi időtől fogva munkatársat találtunk és azok, valamint új orosz collegáink szeretetreméltósága csakhamar elfeledtette velünk, hogy a Szövetségben még újonczok vagyunk.

Ottartózkodásunk tudományos tekintetben is élvezetes volt. Szakavatott vezetés mellett megnéztük az Akadémia híres geológiai, palaentológiai és ethnographiai museumát, és a kormány meghívására résztvettünk az új állami Geológiai Intézet alapkövetételének egyházilag is fényes ünnepén.

Asbóth kiváló szlavista barátainak és kartársainak körében töltötte szabad idejét, magam meg sokat voltam együtt Galiczin herczeggel, a kihez az a kötelék fűz, hogy jelenleg a Földrengés-kutató Nemzetközi Szövetség elnöke. És minthogy Lecointe alelnök, Schuster volt elnök és több régebbi delegatusunk is jelen volt, több seismológiai érdekű ülést tartottunk, melyeken a jövő, ugyancsak Szent-Pétervárt tartandó értekezlet tudományos napirendjét tárgyaltuk. Ezen ülést különösen az tette érdekessé, hogy Galiczin herczeg velem együtt ma kizárólag földrengéstanal foglalkozik.

Az Akadémia épületében elhelyezett laboratoriumában láttam készülőfélben azt a négy darab ingapárt, melyet magyarországi állomásaim számára már régebben rendeltem, továbbá azt az egészen új típusú, nagyon ügyes háromcomponensű vándorműszert, melyet elsősorban a kissármási gázterületnek szántam s melylyel jó volna Kecskemét városát is dotálni.

A laboratoriumban régi jó ismerőst találtam, a báró Eötvös-féle gravitációs variometert és örültem, hogy kezelésére vonatkozó felvilágosításokat adhattam.

Az ülésszakot egy pulkovai kirándulás rekesztette be, a mely a csillagvizsgáló- és az új seismológiai observatorium megtekintésével járt.

Mondanom is felesleges, hogy a világhírű orosz vendégszeretet bőven gondoskodott jólétünkről. Az Akadémia, a város, egyes tudósok és a Tudománykedvelő Társaság egyformán szereztetreméltó házigazdánk volt. Mégis külön emelem ki Nobel fényes estélyét, a melyen pompás színes fényképekben vonultatták fel az európai és ázsiai Oroszország legszebb látnivalóit és Carlow grófnő estélyét, a mely, az előzővel és egy operai diszeloádással együtt megismertette velünk az orosz zene gyöngyeit, végül az Akadémia búcsúlakomáját, melyen egyebek között Asbóthnak az idegen delegatusok nevében mondott orosz pohárköszöntője különösen tetszett.

Legvégül hálásan emlékszünk meg arról a meglehangú táviratról, melylyel Konsztantinovics nagyherceg, az Akadémia elnöke, a Szövetséget üdvözölte, és arról a majdnem családias fogadásról, a melylyel a czár Czarszkoje Szelo-ban az Associatiót kinttintette. E fogadásnak közvetlenségéről adjon fogalmat az a tény, hogy Ő Felsege egy óránál tovább időzött a delegatusok körében.

Várakozásunkat felülmúló jó benyomásokkal távoztunk és ne vegye zokon senki sem, ha kissé irigyeljük orosz tagtársainkat, a kik számára az akadémiai tagság már magában véve is társadalmi előkelő állást és gondnélküli megélhetést jelent.

Asbóth Oszkár
r. t.

Kövesligethy Rudó
r. t.

Jelentés a londoni történeti congressusról.

(Felolvasta *Angyal Dávid* l. t. az 1913 május 26-iki összes ülésen.)

T. Akadémia! A harmadik nemzetközi történeti congressus Londonban négy összes ülésen és a kilencz osztálynak alosztályait is számítva, tizenhat szakosztályban tanácskozott egy héten át. Ez a gazdag tagozódás azért látszott szükségesnek, mert a congressus felolvasásainak nagy száma kevesebb osztályba nem volt szorítható. A felolvasások a történet minden korszakát tárgyalták és kiterjedtek a politikai és hadi történeten kívül a cultura minden ágának történetére az ó- és újvilágban. A programnak e változatossága és az osztályok e bősége a történettudomány mai universalis felfogását akarták visszatükröztetni. Csak hogy ez universalitásnak visszája is mutatkozott az érdeklődés szétszórtságában, a concentrációnak csekély erejében. Tulajdonképp csak egy fontos tárgyat mozdítottak elő általános congressusi tanácskozással. Az első összes ülésen Whitwell egy új közép-kori latin szótár tervét mutatta be a congressusnak a brit aka-

démia nevében s a záró ülésen e tervet megvitatták és elfogadták. A szakosztályokban némi vita is követte a felolvasásokat, néha éles bírálatok hangzottak el, máskor csak pótló észrevételek, de a legtöbbször szótlán helyeslés vagy suttgó malitia volt a felolvasás jutalma. A congressus vezetősége csak a megnyitó beszédeket nyomaita ki, a lapok pedig többnyire csak azokat a felolvasásokat vették figyelembe, melyekből a szerző már előzetesen angol nyelvű kivonatot készített. Lamprechtnek egy német felolvasásáról, noha a napi politikát is érintette, egyetlen angol lap sem hozott tudósítást. Általában a tudósítók és az érdeklődők igyekezete nagy nehézségekbe ütközött. A sok alosztály legnagyobb része ugyanazon időben ülésezett s nem is egy épületben, hanem különböző intézetekben szétszórva, az óriási város távolos részein. Az osztályok ülésein tehát kevesen jelentek meg. Míg a nagy ebédeken több mint negyedfélszáz vendég vett részt, a congressus legnépszerűbb tagjának, Wilamowitz-Moellendorfnak egy szakosztályi előadását negyvenen sem hallgatták.

Mindezt egyrészt jelentésem töredékességének mentségéül mondtam el, mert bármennyire igyekeztem felhasználni az időt, lehetetlen volt meghallgatnom a felolvasások egész tömegét s a szétszortt hézagos kivonatok, vagy a hírlapi tudósítások nem kárpótolhattak a kénytelen mulasztásért. Másrészt előadott tapasztalataimnak talán hasznát veszik azok, kik rendezői lesznek a tíz év múlva valószínűen Budapestre hivatkozó ötödik történeti congressusnak (a negyedik Szt.-Péterváron lesz). Reménylem, hogy ők majd lesszállítják a szakosztályok és előadások számát. Egy általános érdekű előadás többet ér congressusokon, mint tíz olyan, mely már tárgyánál fogva is csekélyebb körű érdeklődésre számíthat. Továbbá a philologia, archaeologia, vallástörténet, műtörténet, az irodalom és a természettudományok fejlődése bármennyire érdeklik is a történetirót, külön congressusok tárgykörébe tartoznak és nem szükséges azokkal is terhelni a történeti congressus programját.

A congressust James Brycenak kellett volna megnyitnia. De Nagybritannia amerikai követe Washingtonban lévén elfoglalva, az elnöki teendőket Ward helyettesítette; az angol akadémia elnöke. Ward olvasta fel Bryce megnyitó beszédét. Bryce az elnöki tisztet nem csupán politikai multjának és hivatalának köszönhette, hanem irodalmi alkotásainak is. Nagy munkája az északamerikai kormányzatról világszerte ismeretes, kisebb könyvét a római szent birodalom történetéről a mi akadémiánk is közzétette jó magyar fordításban (Balog Ármin). E gondolatokban és színekben gazdag könyv a római császárság eszméjének folytonosságát tünteti fel Augustustól Ferencz császár 1806-iki lemon-

dásáig. A viszonyok sokalakú változása közben ez eszmének lényeges része volt az európai nemzetek történetében, világos bizonyosságul annak, hogy — mint a szerző mondja — „az embereket nem az anyagi haszon és veszteség számbavétele izgatja legkivált, hanem érzés, phantasia és elméletek döntenek el sorsukat“. Bryce megnyitó beszédében az angol hazafi büszkeségével hivatkozott arra, hogy oly fővárosban gyűlt össze a congressus, mely Róma mögött csak hírnév és régiség tekintetében maradt el s a hol a Rómától épített falak közt a történetet majdnem kilenc század óta írják s majdnem húsz század óta csinálják. A történeti congressus programja mutatja — fejtegette Bryce — hogy a történeti kutatás mezeje Guizot, Thierry, Hallam és Ranke kora óta csodálatosan nagyobbodott. Most már nem szoritkozunk többé a politikai eseményekre és intézményekre, hanem az emberi fejlődés minden tényezőjét, az ember alkotó munkásságának minden formáját tekintetbe vesszük. Bryce nem fejtegette rendszeresen a történetírás tárgykörének gyarapodását és módszerének változását, hanem inkább az angol dilettanti történetírók modorában kissé laza kapcsolatban néhány ténytet és gondolatot emelt ki tapasztalatai és tanulmányai tárházából. Egy gondolata, a végső, mely a beszédnek a világképre intő irányát volt hivatva támogatni, bizonyos feltűnést keltett.

A világ — így szölet — korunkban a fejlődésnek olyan képét mutatja, mely a történetírót mély és új gondolatra tanítja.

A világ a szónak egészen új értelmében egységessé alakul. Amerika fölfedezése indítja meg azt a mozgalmat, mely ma már az európai népfajok uralmát kiterjesztette. Kínát és Japánt kivéve, majdnem az egész földre. Három világrészben néhány európai nyelv terjedt el s valószínű, hogy ezt a néhány nyelvet nemsokára Ázsiában is megtanulják a művelt osztályok oly módon, hogy e nemzetek is az európai eszmék körébe jutnak. Valószínű, hogy száz év múlva az emberiségnek kilencztizedrésze húsznál kevesebb nyelven fog beszélni. Lehetséges, hogy egy század múlva csak három nagy vallása lesz az emberiségnek, mert rendkívül gyorsan változik most a világ; a mi erős, egyre erősbödik s a mi gyöngé, a végromlás felé siet. És a mint a nagyobb emberi csoportok magukba olvasztják a kisebbeket, az anyagi és szellemi érdekek közössége egyre növekszik. Az ipar versenyének hatása a föld területén messzebb terjed, mint azoké a jávai földrengéseké, melyeket a washingtoni seismograph jelezni szokott. Az európai, ázsiai vagy amerikai nagyhatalmak érdekköre szorosán érintkezik barátságos, vagy ellenséges módon. A braziliai erdők mélyén, vagy Afrikának nemrég felfedezett rejtekein a benszüllött törzsek sorsának szálai az európai főváro-

sok mozgalmaihoz kapcsolódnak. Még Dél-Amerika is érzi a pénzforgalom esélyeit, noha e földrész majdnem egészen ki van véve a nemzetközi politika szövédékeiből. A pénzügy még erősebben, mint a politika, egy közösséggé változtatta a világot és a pénzügy sohasem volt szorosabb kapcsolatban a politikával, mint most. A történetíró, ki Thukydides napjaiban keleten Süssáig, nyugaton Karthagóig tekintett, most az egész világra kiterjeszti ügyelmét. A világ története egyetlen történetté fejlődik, vagyis többé nem lesz különböző fajok története, melyek alkalmasan érintik egymás sorsát, hanem az egész emberiség történetévé válik minden fajnak sorsát minden más fajjal együttes kapcsolatba foglalva. A nagy nemzeteknek ez az együvértartozása nemcsak rendkívüli mértékben gyarapítja a történetíró anyagát, hanem fokozza felelősségérzetét is az idegen nemzetek érdemeinek megbecsülésében. A történetírónak van leginkább módja abban, hogy okulva a múlt tévedésein, a nemzeti ellentétek háborús elitézésének gondolatát megelőzze annak az igazságnak kifejtésével, hogy minden vezető nemzetnek szüksége van a többi nagy nemzet jólétére, szellemi nagyságára s mindannyiuk közös barátságára.

Brycenak e beszédét az angol lapok nagy cikkekben méltatták. Az a mondása, hogy a világ története egyetlen történetté fejlődik, a cikkek címül is ki volt nyomtatva, majdnem olyan betűkkel, mint a minőkkel a sensatiós napi eseményeket szokták tisztelni. Nem igen elmélkedtek a tudósítók arról, hogy a történetírás már régebben érti és fel is tünteti az európai nagy nemzetek fejlődésének szoros összetartozását és hogy a legújabbkori világesemények színterének nagyobbodása már is hatott a történeti módszerre és a világtörténeti összefoglalásra. És mégsem vehető észre a történeti látkör tágulásának békítő hatása a nemzetközi politika alakulására. A történeti szemlélődés úgy látszik nem igen alkalmas a pacifismus reményeinek támogatására. Ranke, ki a germán és román nemzetek történetében a különbségek mellett az egységet is átérezte és érezte, a német-francia háborút ismeretes módon történeti példával igazolta.

Ward tanár néhány érdekes történetirodalmi reflexióval kísérte Bryce beszédének felolvasását. A régi essayk szerete csapongó változatosságával tért át egyik gondolatról a másikra s egyebek közt gyöngéd udvariassággal bírálta Bryce beszédét is. Figyelmeztette hallgatóit arra, hogy a kizárólagos politikai történet divatjának hanyatlása nem olyan új keletű, mint Bryce feltűntette. Ez irányban már Voltaire volt az úttörő. Azóta a történetírás különböző formákban, de állandó törekvéssel igyekszik kifejezni a politika és cultura történetének egységét. A mi pedig

az universalis szellem növekedésének folytonosságát illeti, Ward szükségesnek tartotta azt a korlátozó megjegyzést, hogy a nemzetiségi ellentétek eltűnésétől ma még távol vagyunk. Úgy látszik, hogy a különbségek e fennmaradásában, sőt gyarapodásában Ward megnyugszik, mint a gondviselés akaratában, sőt az általános emberi culturára nézve aligha lát veszteséget a nemzeti sajátságok fejlődésében. Mert különben nem hivatkoznék Curtius Ernőre, ki egy göttingai akadémiai beszédében (Der Weltgang der griechischen Cultur) ezt mondja: „Nincs oly cultura, mely jobban gyökereznék a népies sajátságokban, mint a görög és mégis elválva népétől, oly világtörténeti helyzetbe jutott, hogy úgy látszik, mintha nem egy nemzetnek, hanem az egész emberiségnek volna tulajdona“.

Talán szabad hozzátennünk a Curtius-idézethez azt, hogy minden nagy culturának ily kettős arca van: népiesen nemzeti és általánosan emberi. Kisebb culturák is csak a népies egyéniség minél tartalmasabb kifejtése által szerzik meg azt az erőt, hogy szolgálatot tehetnek az általános embernek. A világpolgári ábrándok és világhódító törekvések nem változtathatják meg a kulturai fejlődés e törvényszerűségét, sőt rendszeren ellenhatásul az egyoldalú nemzeti érzést ébresztették fel. Ward annak bizonyítására, hogy a politika és a cultura története jól megférnek egymással, John Richard Greenre is hivatkozott, kinek rövid angol története valószínűen még több jövendő angol nemzeteket fog érdekelni. Ez a könyv tudtommal még nincs magyarra fordítva, pedig jó volna foglalkoznunk vele és ha akadna magyar történetíró, ki a mi egész történetünket aránylag rövid téren ily tudományos fegyelmezettséggel és az előadásnak ily erejével bírni elbeszélni, még nagyobb szolgálatot tenne a magyarságnak, mint a min ért Green nevét hálásan emlegetik az angolok.

Az összes üléseken tartott előadások közül kiemeljük a Henri Pirenneét, a belgák történetíróját, ki az újkori capitalismus fejlődésének társadalmi fokozatairól beszélt. Werner Sombart ellen fordult, ki azt tanítja, hogy nem volt igazi capitalismus a XVI. század előtt, hogy a középkornak nem volt spiritus capitalisticusa, hogy ekkor a kereskedők csak megélhetést kerestek s nem vagyont, foglalkozásuk inkább mesterség volt mint valódi kereskedés. Pirenne szerint e felfogás teljesen hamis Werner Sombartnak Flandriában és Olaszországban kellett volna szétnéznie, ott már megtalálta volna a középkori capitalistikus szellemet.

A névszerint ismert legrégebbi középkori kereskedőnek, a XI. században élt angol származású Szent Godericnak életrajza tanulságosan jellemzi a középkori capitalismus fejlődését. Goderic a semmivel kezdte, élelmességét és katonás erélyét váltotta fel

pénzzé. Ez a példa folyvást ismétlődik. Az első nagyobb középkori városok nem a gazdag parasztok feleslegéből gyarapodtak, hanem a földnélküli házalók lettek gazdag polgárokká. Ezeknek utódjai már földbirtokot szereztek s mindig új rétegek foglalták el a régi tőkepénzesek helyét. Az előadás nagyon tetszett, noha Pirenne kissé könnyedén bánt nehéz kérdésekkel, hanem könnyedsége és szellemes előadói modora üdítően hatottak a tudós, de nem mindig új eredményeket hirdető előadások után. Különösen tetszett a tudós hallgatóságnak Pirenne egyik Werner Sombarttal mért csapása. Sombart tévedése — így szól Pirenne — természetes, hiszen ő nem historikus. Ez a hegyes nyíl Sombart rendszerének úgyszólván szívére célzott, mert ismeretes, hogy Sombart rendkívül nagy történeti anyagra támaszkodik és olvasóit egy ezredéves gazdasági korszak történeti jelenségein óhajtja végigvezetni. De úgylátszik nagyon népszerűtlen, kivált a német történettudósok körében, mert azok fogadták a legjóízűbb nevetéssel és a legnagyobb tapssal Pirenne gyilkos epigrammáját. Az epigramma hatása zavartalan volt, mert hiszen Sombart, ki könyvében kedvezőtlenül nyilatkozott Pirenneről, nem jelent meg a congressuson.

Az ókori szakosztályban Wilamowitz-Moellendorf kötötte le a figyelmet Ilios Athénjéről tartott előadásával. Az Ilios hatodik énekében Homeros úgy beszél Athénéről, mintha Trójának védő istensége volna. Az ő templomába küldi Hektor Hekabét, hogy kérje az istennőtől Diomedes elűzését. Pedig tudjuk, hogy Athéné az Iliosban Hérével együtt mindig a görögöket védi és Ilios pusztulására tör. Nem különös-e az, hogy a hatodik ének költője mégis Athéné-cultust képzel Iliosban? Az emlékek-ből ismeretes, hogy Kroisos ideje óta valóban volt Iliosban egy Athénének szentelt templom. De ennek a homerosi templomhoz nincs köze, mert nem lehet feltenniünk, hogy a hatodik ének Kroisos korában keletkezett. A hatodik ének költője tehát nem valódi templomnak mását helyezte Ilios várába. Ez a költő az Athéné cultus szeretetében nevelkedett s mivel szerette Hektort is és a férfias gyöngédség ideálját örökölte meg benne az Andromachetól való búcsú jelenetében, a maga kedvelt cultusa hívéül avatta az iliosi hős családját. Tehát a költő képzetében épült fel először Athéné temploma Iliosban s midőn a romok felett századok múlva új élet keletkezett, a görög települők a homerosi példától is ösztönözötten Athénének templomot építettek az új Iliosban. És így a költő szava, mikor már rég elhangzott, templomot szentelt meg és istenséget alkotott. Még ma is Homeros költészete szenteli meg a romokat és az ő költészetének megértése az igazi feltétele annak, hogy történeti tanulságokat vonjunk le művéből.

Ez volt a nagy hellenista rendkívül élénk s szeretetreméltó közvetlenséggel előadott fejtegetésének rövid tartalma. Történeti magyarázata olyan hódolat az Ilias s különösen az Andromache-jelenet költészetének örök ifjúsága előtt, a minőt aesthetikai dicsőítéssel nehéz volna elérni.

A congressus másik német nevezetessége, Lamprecht két előadást is tartott, az egyiket az összes ülésen, a másikat a történetelméleti osztályban.

Nem mondott olyat, a mi nagyjában nem volna ismeretes munkáinak olvasói előtt. Ezért az összes ülésen tartott előadásából, melyben Németország legújabb szellemi áramlatait ismertette, csak az egykorú politikára nézve érdekes záró szavait emeljük ki. „Ha háborúra kerül a sor — így szólt — számolnia kell a világnak a német nemzet komolyságával.“ E szavaknak Londonban az európai válság forró napjaiban különös jelentősége volt, nem is említve azt, hogy a nagy történettudós figyelmeztetése tanulságosan világította meg Bryce megnyitójának reményeit. Módszertani előadása annyiban volt új, a mennyiben nagy lipcei culturtörténeti intézetének legújabb munkásságát ismertette. Szabad előadását oly panaszon kezdette, mely érdekelni fogja a felső oktatás kérdéseivel foglalkozókat. Szerinte a német egyetemek még mindig nem elég tisztán tudományos intézetek; szervezetökben az állami pályákra való előkészítés kötelességének a kelleténél több nyoma van. Neki magának a mult tanévben 6000 folio lapra terjedő államvizsgálati dolgozatot kellett corrigálnia. Elbeszélte ezután intézetének keletkezését és előadta, hogy 1911 őszétől 1913 tavaszáig az intézet a feudalismus és a városi élet keletkezését kutatta. Kiterjedt a kutatás a német, francia, olasz, skandináv, angol, khinai és japán történetre. A referensek előadását francia, angol, amerikai, khinai és japán tudósok ellenőrizték. A beható vitatkozások minden egyes órájáról és végül a félévi eredményekről jegyzőkönyveket szerkesztettek. A gyakorlatok általánosságban arra az eredményre jutottak, hogy az új alkotmányformák keletkezésének rugója, akár a feudalismust, akár a városi életet tekintjük, mindig az erkölcsi érzésnek egy új formája volt. A feudalismus a hűség, a városi élet a megbízhatóság érzésén alapszik. E mellett az új formák — úgymond Lamprecht — általános erkölcstörténeti változások részleges jelenségeinek mutatkoztak, tehát azt bizonyították, hogy az alkotmánytörténet mélyebb alapjának megalkotása végett az erkölcsi felfogások történetét kell átdolgoznunk.

Legyen szabad ez eredményekhez néhány megjegyzést fűzünk.

Minálunk nagyon sokat beszélnek Lamprecht rendszeréről, de ha nem csalódunk, nem különítik el azt elég élesen a tör-

téneti materialismus felfogása körétől. Pedig Lamprecht legújabb könyvében is (Einführung in das historische Denken, 45. l.) figyelmezteti olvasóit Marx felfogásának gyökeres tévedésére. És a mi még ennél is fontosabb, elméletének legújabb formulázásában az erkölcsi érzésre veti a legnagyobb súlyt. Szerinte az állam nem a gazdasági és társadalmi fejlődés terméke, hanem a legmélyebb erkölcsi problémák megoldásának kifejezése és az is marad mindenkor (u. o. 120. l.). Ez a felfogás tökéletes ellentéte annak az érzésnek, mely a történeti materialismus híveit a mult erkölcsi értékének kisebbitésére ösztönzi.

Másik megjegyzésünk arra vonatkozik, hogy az út, a melyen Lamprecht fent idézett eredményeihez jutott, bizonyára rendkívül tanulságos és erkölestörténeti irányítása, bizonyára sok új eszmével fogja gazdagítani a történettudományt, de azokban az egy szóban összpontosított eredményekben, valamint irányításában új eszméket nem találunk.

Már Renke is hirdette az erkölcsi energiák jelentőségét a történeti fejlődésre nézve. Guizotnak a civilisatio történetében alapeszméje az, hogy bárminők is a külső események, az ember lelki élete csinálja a világot és ennek a gondolatnak kapcsán ugyanott a feudalismus erkölcsi tartalmát erősen kiemeli. Széchenyink is, midőn a magyar nemzet egynémely hibáját azzal a történeti ténnyel magyarázta, hogy a feudalismus korszakán nem mentünk át úgy, mint a nagyobb nemzetek, ez alkotmányforma erkölcsi értékét bizonyára a hűség érzésében kereste.

Lamprecht a culturtörténeti korszakait jellemző jelzőknek egyáltalán több tartalmat szokott tulajdonítani, mint a mennyi valóban van bennök. Ezek a jelzők máris alapos ellenmondásba ütköztek s nem nagy jövő vár reájuk a tudományban. De nem is ezekben van Lamprecht pályájának értéke. Hanem abban a kiváló szellemi energiában, mely az emberi alkotások összességét átkutatja és világrészeket át'ogó universalitással a korszakok lelkének legrejtettebb titkait akarja feltárni. Egyéniségének e gazdagsága bizonyára túléli majd formuláit s így az ő irodalomtörténeti sorsa is czáfolata lesz annak az iránynak, mely ép nevére hivatkozva, a történetírásban a collectivismus tökéletes diadalát s az individualismus halálát hirdette.

Az angol tudományos és közoktatási viszonyokat a történet terén Firth oxfordi tanárnak, a XVII. századi angol történet legjelesebb kutatójának egy előadása jellemezte az újkori történet osztályában. Firth előadása szerint 1900 óta nyolcz új egyetem alakult Angliában, mindegyiken állítottak fel történeti katedrákat és a régi egyetemeken is gyarapodtak a szaktanárok. De másrészt az új egyetemeken ép oly kevésé gondoskodtak a tanulók szakszerű képzéséről, mint a régieken. Az új egyete-

meken egyáltalán nem tanítják a palaeographiát, diplomaticát és a többi segédtudományt. A régi egyetemeken tanítják ugyan e tárgyakat, de nagyon kevés a hallgatójuk. Mert Angliában kevés a nyilvános levéltár, a levéltárnoki pálya nem kecsesgató. Vegyük még hozzá, hogy a levéltári vizsgán palaeographiát, diplomaticát nem is kérdeznak, sőt az ezekben való jártasság nem is segíti a jelöltet hivatalba. Még az angol történet általános ismeretét sem kívánják a jelölttől. A hivatalnokok csak szolgálatuk idején alkalmilag szerzik meg a szükséges ismereteket. Természetes, hogy ily körülmények közt az angol történeti kiadványokban sincs meg a kellő rendszeresség. Firth e bajoknak orvoslatát sürgette az angol hallgatóság zajos helyeslése közben. A segédtudományok ez elhanyagolása és a módszeres képzés hiánya, mint tudjuk, nem ártott meg az angol történetírás dicsőségének. De az angol tudósok most már megelégtették a dilettantismus elhatalmasodását történetirodalmukban. Jól tudják, hogy a semináriumi képzés nem bénítja meg a nagy tehetséget, sőt még erősíti is szárnyait s az általános történeti műveltségnek s a történeti kutatás módszerességének fejlesztésére ma már okvetlenül szükségesnek tartják a rendszeres kiképzést. Büszkék ugyan még nagy dilettansaikra, de néha már a német kritika szemével nézik nagynevű történetiróikat is. Ward megnyitó beszédében Macaulay dicsőítésébe némi ironia is vegyült.

A műveltségtörténeti osztály előadásából kiemeljük Foster Watson tanárét Luis Vivesről. A spanyolországi renaissance — fejtegette Watson — jelentékenyebb volt, mint rendesen hinni szokás. A valenciai Vives már a XVI. század első felében ajánlotta az inductív módszert, úttörő volt a philosophia történetének s a lélektannak tárgyalásában, elismerte az újkori nyelvek értékét s ajánlotta az anyanyelvnek alapos tanítását. Úttörő volt még az újkori és ókori történet társadalmi szempontból való tanulmányában is. Talán még Olaszország sem küldött oly sokoldalú humanistát az északi tudományos centrumokba, mint a minő Vives volt.

Szeretném tovább folytatni a becses előadások ismertetését (Meyer Eduard, Seeck, Jorga, Davidsohn s az angol, orosz tudósok előadásai nagyon megérdemlik a figyelmet), de erre már nincs terem s azok úgyis megjelennek nemsokára különböző történeti folyóiratokban. Még csak néhány észrevétellel sietek a befejezéshez. Néhai Hampel József tagtársunk neve ki volt már nyomtatva a congressus tagjainak névsorában. Idegen szaktársai és barátai mélyen fájlalták hirtelen halálát és tisztelettel sóltak érdemeiről. Marczali Henrik tagtársunk, mint a magyar kormány és a budapesti egyetem képviselője, Széchenyi és Magyarország

ezimen értekezést olvasott fel az újkori történeti osztályban, melynek egyik alelnöke volt, Az értekezés már megjelent nyomtatásban angolul és magyarul is, tartalmáról tehát nem kell szólnom. De azt örömmel mondhatom, hogy az angol tudósokat érdekelte mindaz, a mit Széchenyi naplóiban Angliáról feljegyzett és szívesen vették tudomásul azt, hogy a mi reformatorunk mennyire szerette Angliát. Mert bármily messze terjed is az angol gentleman tekintete, többnyire mégis az érdeklő lelkét a legjobban, a mi hazája nagyságával van kapcsolatban. Mi gyorsabban haladunk s az internationalis érzésben már elhagytuk Angliát. Szádeczky Lajos tagtársunk, a kolozsvári egyetem képviselője, sok régi barátot talált a congressus tagjai közt, kik jól ismerték a lengyel magyar érintkezés történetére vonatkozó kutatásait. E sorok írója Bethlen Gáborról olvasott fel egy vázlatot az újkori történeti osztályban.

Az angol kormány és társadalom rendkívüli vendégszeretettel fogadták a congressust. Nem mult el nap meghívás nélkül és nem egyszer két meghívót is kaptunk ugyanegy órára. E meghívások lehetővé tették, hogy a congressus tagjai több oly gyűjteményt vagy előadást láthattak, melyekhez különben nehezebben férhettek volna. Az előadások egyikén a londoni egyetem ifjúsága drága korfestő jelmezekben az európai culturtörténetből mutatott be jeleneteket a rómaiak idejétől a villamosság koráig, természetesen különös tekintettel Angliára. Feltűnő volt ez előadáson az angol ifjúság lelkesedése történetének kiválóságai iránt. Művészileg jelentékenyebb volt a másik előadás, melyre maga a főszereplő hívta meg a congressus tagjait Ismeretes, hogy Forbes Robertson a Drury Laneben e színházi saisonban játszik utoljára az angol közönség előtt. Forbes-Robertson, az angol kritikusok egyező véleménye szerint, Angliának most legkitűnőbb színésze s különösen Hamletje, melyet többször egymásután folyvást zsúfolt házak előtt játszott, oly színészi alakítás, a minőhöz foghatót már régóta nem láttak Angliában. Csodálatos az a természetes egyszerűség, melylyel a művész Hamlet ellentétes hangulatait egységbe bírta fogni. Az erkölcsi undort, mely Hamlet ifjú lelkét első keserű csalódásában elfogja e „seprőjére szállt világ“ iránt, ritka erővel és még ritkább méltósággal fejezte ki. Egyáltalán Shakespeare emléke mintegy ott lebegett a congressus tárgyalásai fölött. A congressus ügyvezető elnöke, Ward, nagy alapossággal írta meg Shakespeare életrajzát az angol dráma történetéről szóló könyvében. A congressus titkáranak, Gollancznek neve szintén ismeretes a Shakespeare-irodalomban. A congressusi lakomák pohárköszöntői többször emlékeztek meg Shakespeare-ről, mint oly költőről, ki nem csupán Angliáé, hanem az egész világé és többször czéleztek arra a három év múlva tartandó nagy

Shakespeare-congressusra, mely Angliában a költő halála háromszázados évfordulóján fog egybegyűlni. Hiába, Anglia sok ragyogó anyagi és szellemi dicsősége közt Shakespeare neve mégis a legragyogóbb. Emelegették, mert szívük teljességéből szólt szájok, de mintha e név gyakori felidézésével szándékosan vagy szándéktalanul, mást is mondtak volna. Mintha azt akarták volna mondani, hogy vannak a nemzeti élet mélységeiből feltörő erők, melyek nem éppen gazdasági mozzanatok, nem osztályharcok, nem is collectiv jelenségek, sőt az egyéniség varázsa nélkül el sem képzelhetők s mégis századokon át hatnak, egy világhódító nemzet önérzetét is fokozni képesek s így láthatatlanul bár, de annál tartósabban, a világtörténet hatalmas tényezőivé lesznek.

Berzsenyi levelei Széchenyihez.

Ismeretes, hogy Széchenyi Berzsenyinek nagy tisztelője volt. Nyilatkozatai és a műveiben felhasznált idézetek azt mutatják, hogy a magyar költők művei közt az ő költeményeit ismerte a legalaposabban, az ő eszméi és érzelmei hatották meg a leginkább.

Naplójában, 1828 július 21-én, midőn Bécsen át Fiuméba utazott, útközben Berzsenyi költeményeit olvasván, a következőképen emlékszik meg róla: „Je mehr ich Berzsenyi's Gedichte lese, desto mehr erfüllt sich mein Herz mit Wehmuth, dass so wenige hungarisch lesen, dass Cr(escence) es nicht liest. Und Berzsenyi schreibt auch nicht mehr... Ein solches Talent! Denn er ist *versauert* — Kein Mensch *erkennt* seine Verdienste“.

Ez az idézet is arról tesz tanuságot, hogy nagyrabecselte Berzsenyit. Még jobban kiderül ez a körülmény Széchenyinek egy másik eljárásából. Köztudomású, hogy Széchenyi mily szenvedélyes szerelemmel volt gróf Zichy Károlyné, született gr. Seilern Crescentia iránt. Crescentia, mint a fenti idézetből is kiténik, nem tudott magyarul, mint a hogy abban az időben a legtöbb főrangú és köznemes nő nem beszélt nyelvünket. Crescentia megígérte, hogy megtanul magyarul s Széchenyi segítségére akart lenni. Berzsenyi eszméit, költeményeit tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy a magyar nyelvet, eszméket könnyebben és jobban megtanulja. Lefordítja szabadon Berzsenyi „A magyarokhoz“ című ódáját, elküldi az imádott nőnek 1829 márczius 8-iki levelében, melyet Naplójába is beiktat s ugyanebben így nyilatkozik a költeményről és kedvelt költőjéről:

„Hier sende ich Ihr Gebetbuch zurück... Sodann folgt eine wörtliche Übersetzung des Gedichtes von Berzsenyi, Seite

58 und in derselben Reihenfolge der Wörter, als im hungarischen. Durch solche Übersetzung verliert das ganze sehr viel, Sie werden auf diese Weise das hungarische besser kennen lernen, was die Hauptsache ist. Die zwei letzten Strophen übersetzte ich nicht, — denn der Dichter schrieb sie wegen der Censur; sie wollen so viel sagen 'Es gehet aber alles so in der Welt... eine Nation entsteht, die andere fällt... u. s. w. — Auf diese Art ist jeder berechtigt zu glauben, dass ihn das Geschick verdorben hat, indess der Fehler in ihn liegt. Traurig ist's, dass man uns mit so vielen Umwegen und Spitzfindigkeiten, die Wahrheit sagen kann. — Ich glaube, der Sinn des Gedichtes wird Sie ansprechen —, im hungarischen klingt es so männlich, so energisch schön... O es gibt auch andere Herz erhebende Gedichte in dem kleinen, unansehnlichen Buch, — den Dichter kennen wenige, und auch die sind von der untern Classe. — Der arme ist ganz versauert, sa vertu était sans témoins — — und lebt zurückgezogen, bedürftig und krank in den Wäldern von Somogy. Neulich schrieb er an mich durch Döbrönte einen rührenden Brief, und heisst mich 'Eine wohlthätige Erscheinung in seinem müliseeligen Daseyn — — und träumt den seeligen Traum einer schönen Zukunft.'

Széchenyi nagyrabecsülését mutatja az is, hogy 1830 jan. 15-iki levelével elküldötte Berzsényinek Lovakrul cz. első magyar művét.¹

Berzsényi nagyrabecsülte az ajándékot. Már régebben Döbrenteibez magasztalóan írt Széchenyiről, de most Széchenyinek magának megírja nagy tiszteletét, mint ezt alábbi levele mutatja.

Gróf Széchenyi István és Báró Vesselényi Miklós Uraknak s. t. Bersényi Dániel alázatos tiszteletét.

Köszönni jövék ama szép érzelmeket, melyeket nekem Méltóságok nagykegyü Levelei s Hazánk szent javára tzelzó fön-szellemü Munkáji adának; s köszönni ama szívemelő reményt, melly engem akkor lepe meg, midön Méltóságok kegyes gondjait Culturánk minden ágaira kiterjedni s azon örök okfökbül eredni látám, mellybül a görög és ángol Népalkotók folytaták az emberképzés nagy munkáját.

Általlátta tudniillik Méltóságok, hogy több szomoru százdaink mély sebeiben mulhatatlan allyasodni s elenyészni kell Nemzetünknek, hatsak annak az idök szelleméhez illő Culturájáruul nem gondolkodunk; s nemtsak általlátta pedig ezt Méltóságok, de egyszersmind olly szent húséggel gondolkodott, olly

¹ Majláth Béla *Széchenyi István levelei* I. kötetében (138) azt állítja jegyzetben, hogy a *Hitel*t küldte, de ez tévedés, mert a *Hitel* csak 1830 január 28-án került ki a sajtó alól, tehát Széchenyi nem kívánhatott — mint írja — vele „régóta kedveskedni“.

nagy erővel mozdított és alkotott, a millyenre nálunk még példa nints; s az a teremtő gondolat, melly szerint a nagy ángol népnél szokásban lévő különféle Eggyesületek és Pályák systemáját hanyatló ügyünk védrendszerének választá s Hazánkban honítani kezdé Méltóságatok, olly valami genialis sugalom, millyent Nemzetünknek a Geniusz még nem sugalltt!

Általlátta Méltóságatok, hogy a nagy és boldog ángol népnek ezen bölts szokásai, olly alkotó létszerei, kifejtőji s föntartóji a legbelsőbb néperőknek, mellyek egy részrül a luxus által megszaportított szükségainkhez képest a nemzeti szorgalmat a lehetőségig emelik; más részrül pedig az egyesületi társalkodás által a lelket a lehetőségig képzik, s így ezen tetők eggyezetében az európai cultúra tetejét s legfőbb tzeljät elérik. De általlátta Méltóságatok azt is, hogy azon eggyezet nélkül minden miveltségünk tsak valami alaptalan hiú máz; hogy a luxus szorgalom és pénz nélkül s ezek lélek nélkül egyebet nem adhatnak mint valami nyomorult barbariest; hogy ezeket egyedül az ángol systemában a legfőbb gyakorlati okosságig s legfőbb gyakorlati erényig emelt lélek hozhatja azon harmoniába, melly a Reszpublikában Athenét, a Monarchiában pedig Britanniát szült, s melly a legliánosb formákban is valami szebb és boldogabb életet szülhet; s hogy végre valamint a mi rendeltetésünk, úgy a többi európai népeké is, nem a régi formák felforgatását, hanem egyedül tsak ezt a minden formákkal eggyaránt egyező s minden formákat eggyaránt boldogító Harmoniát kívánják; s ez tárgya Méltóságatok intézeteinek is. —

Az út el van találva s a példány nagy böltseséggel választva. Nem lehet többé Ideálunk a régi Rákos, meliora sumus nacti oracula: de minden bizonnyal lehet Ideálunk valami szebb Patriarchális világ. Ez a szép világ pedig igen közel van hozzánk, mert a keresztény Fejedelmek már valójában Patriarchák, s nints egyéb hátra mint magunkat patriarchalizálnunk, azaz magunkat szelidebb, társalkodóbb s nyájásabb, egymást szeretőbb emberekké formálnunk, s az által egymást boldogítanunk. Ennek az utja is pedig épen az, mellyet Méltóságatok előttünk nyita.

Az Akadémia is nagy ditsősége lett volna Hazánkknak; de ha az oda szánt pénzt gyakorlatibb intézetekre fordítja Méltóságatok, veszteti nem fogunk. A Tudományok mètsek az éjben, s gyakorlat nélkül tsak koporsói mètsek. De a Tudományok lelkét játékos szokásokba öltöztetni, az által azokat megkedvesíteni s örök gyakorlatba hozni, annyi mint a világ legnagyobb jóltévőjit, legfőbb Népalkatójit követni. A népek nem egyebek mint szokásaik teremtményei, s nagy nemzet szokásait követni, annyi mint nagy nemzetté lenni. A jó szokások formálják a jó erköltsöket, ezek pedig az egész polgári életet.

Az angol szokások Philosophia művei, a görögök pedig Poéziszé; s ugyanazért gyakran öszve folyók, s azokat a lehetőségig öszvefolyókká formálni, reánk nézve legfőbb feladás. Az angolok egyoldalubbak, mivel a Philosophia nem tesz föl ugy Poéziszt, mint a Poézisz Philosophiát; s innét örök Ideál a Görög. Mindenik játszva teremt mint a Természet: az angol mindig jót, a görög mindig jót és szépet. — Mindenik nyájos egyesületekre inti az elszórt vadakat, s az által képi és boldogítja. A Görögöknél minden játék volt, s az esztendőnek két harmada, vidám társalkodásnak, mulatságnak s örömmek ünnepe vala, s ezen játékokbul folyt a legfőbb realitás — a szép görög lélek!

Ezért kell ohajtanunk, hogy a Pályanapok egyszersmind vidám mulatságnak s nyájos örömmek ünnepei legyenek. Az öröm tsalja öszve az embereket s az nyitja szeretetre a szivet. A Muzsika és Tántz nagy jutalom s nagy ösztön lenne az Intézetet gyámoló szép lelkü Dámáknak és ifjaknak; s mi lehetne szebb és jobb, mint ha ezen ünnepek egyszersmind a magyar Muzsikának és Tántznak éltetőji s dicsőítőji fognának lenni! s ha már egyszer valahára Nemzetünk valódi culturájával gondolkodni kezdünk; ha már ma neintsak Platótul, de minden Borbélytul tudhatják, hogy a Múzák Gymnasztika nél(kül) a lelket és testet dissonantiába hozzák s egyebet nem adhatnak mint nyomorék phantastákat, hypochondristákat s nyelvzavaró bábelismust; ha már ma tudjuk, hogy a görög ditsőségnak alapja nem egyéb volt a Muzikának és Gymnasztikának nagy Harmóniája; valljon nem kell é gondolkodnunk a Gymnasztikáruul? s ha kell, gondolhatunk é jobbat s minden oldalubbat mint a lovaglás és magyar Tántz?

Én a magyar Muzsikában és Tántzban Ideált látok s azt hiszem innét, hogy Nemzetünknek valaha aesthetiás Culturájának kellett lenni, s hogy Eleinknél a magyar Tántz nem tsak mulatság, hanem legvalódibb aesthetiás Gymnasztika volt, a mit nyilván mutat annak egész természete, s nyilván bizonyít Kinizsink Hőstántza. Ez a Tántz olly gazdag különféleséggel bír, hogy az valamint minden kigondolható szép mozdulatokat és erőfejleteket, vagy minden szép érzelmeket eggyeránt magában foglal. A mi pompás hadi Tántzainkat még az ősz férfi is nagy disszel eljáratja, s jaj annak, akki Bihari Hatvágásában a Hősdalt nem érti! A mi Tántzaink nem két három gyermekes lépdeléshül állanak, mint a mostani módi Tántzok, mellyeket egy két napon megtanulunk, a harmadikon pedig egyforma, gyermekes, lelketlen voltok miatt meg is ununk; hanem oly tzélerányosak, hogy azoknak tanulása egész ifjuságunkban dolgot adott s aesthetiás természeteik szerint olly kedvesek, hogy azok bennünk passióvá

válnak s az által a barátság, nyájosságnak ösztönei lesznek. S tapasztaljuk, hogy azokkal fogy a magyar barátság; mert saját tántzainkat elfeledtük; az idegent pedig nem szeretjük s megszűnt Muzsikánk. Ez pedig a Görögöknél nagy szó vala, s annyit tett, mint a legfőbb oskolának — a Társalkodásnak romlása!

De már sokat is görögözék Méltóságoknak! — Azonban minden bizonnyal szívem bősége szól, s érzem, hogy Geniusz — Világképző Geniusz jelent meg közöttünk. —

Ragadja meg azt Méltóságok, mint Jákob az Istent a Pusztában, s megáldja Hazánkat. Az olympiai Játékok jelképe volt a leszálló Delphin és fölemelkedő Sas; legyen a mi pályáink jelképe a fölemelkedő galamb — a szeretet Galambja! Ez terjeszti ki szárnyait Oltárainkon, ez lebegjen Egyesületeinken, s ez törje el fejünk fölött a szeretetlenség damokleszi törét!

Én Méltóságok sorait Nemes levelem mellé tettem mint lelki nemességem tziereit, s a Pályaintézet Egészének föntartására rendelt segédpénzt megadom, míg adhatom, s úgy adom mint a haldokló Szokratesz a maga kakasát az Orvosistennek. — A legbelsőbb hódolattal vagyok

Méltóságok örökös tisztelője, tsudálója

Mikla, Febr. 25. 1830

Berzsényi Dániel.

De Berzsényi nemcsak e levéllel fejezte ki hódolatát Széchenyi iránt, hanem kifejezte azt utolsó nagy ódájában, a melyet gr. Majláth Jánoshoz intéz ugyan, de a melyben magasztalással énekli meg Széchenyit, a diadal fiát, a lóversenyek meghonosítóját. A *Lovakról* cz. mű sarkalta tehát Berzsényit ódájának megírására.

Berzsényi megküldi ódáját Széchenyinek, kérve észrevételeit. Nyilatkozik Széchenyi *Hiteléről*, hatásáról; különös megelégedéssel állapítja meg, hogy Széchenyi a dunai tájszólásnak érvényt szerzett és ez irányban is továbbműködésre sarkalja.

Berzsényinek e levele így hangzik:

Mikla, aug. 15. 1830.

Méltóságos Gróf!

A nagy névnek nints szüksége a Poeta koszorújára; hanem a Poezisznek igenis gyakran van szüksége a nagy névre.

Igy vala szükségem nékem is ezen Ódában Méltóságod nagy nevére, s ne méltóztasson üres hízeltetésnek tekinteni ha mondom, hogy szüksége vala arra szívemnek is. Kérem tehát Méltóságodat, vegye szemügyre az Ódát és ne tagadja meg tőlem bölts észrevételeit. Én már sok szépet tanultam Méltóságod köny-

veiből, s vágyódom e részben is tapasztalt kegyeitől valamit kitsalhatni.

A Hitel nálunk egész Kurutzvilágot támoszta a lelki világban, s furtsa volt hallani a tarka debattokat! Eggyik ideák tengerének látta azt, másik lepdező ángol Parknak, mellyben a repdező Genius némellyeket rózsák és templomok közt repdeztete, másokat pedig tüskén bokron hurtzola!

Mert fájdalom! az Igazság mennyei sugarai tsakugyan még sok szemnek tüskék.

Azonban ne szünjön Méltóságod Montesquieu kedvelt népét tovább is szeretni! Én örültem a zajnak, mert az még életet mutat. De örvendjen Méltóságod is, mert olly anyagra tette művészkezeit, mellyből még minden bizonnyal formálhat daedalusi járó szobrokat. — Vajha még egy nemzeti Banknak s az ángol Alkatnak alapvonatival lepné meg Méltóságod Nemzetünket! Kevés Magyar lát e részben még ugy mint kellene, s egyéberánt is a legnyilvánabb alapigazság is nagy erőt nyerne Méltóságod mosolygó etsete és nagy neve által.

De van még egy két literatori szavam is Méltóságodhoz. Nagy jót tett Méltóságod nyelvünkkel az által is, hogy egészen a dunai dialectus mellé állott, a minek én tsak azért is igen örvendek, mivel engem leginkább a dunai dialectus miatt vett üldözöbe Kazinczy pártja. Ezek az Urak olly kirekesztőleg uralkodóvá akarák tenni a tiszai dialectust, hogy legjobb dunai szavainkat is kizárák az írói nyelvből s majd minden magánhangzóinkat megnyujták; pedig éppen a sok tiszai spondeusok fogyasztása által kell nyelvünket mind szebbíteni, mind a verselésre alkalmasabbá tenni, a dunai szavak felvétele által pedig gazdagítani. Tsókolom tehát e részben is Méltóságod genialis szellemét s kérem legyen ezután is ezen jobb ügynek parisa.

Mély tisztelettel

vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája

Bersenyi Dániel

Széchenyi november 7-én válaszolt e levélre (Széchenyi levelei I. k. 185. l.). Azt kérte Berzsenyitől, hogy az óda befejezését változtassa meg vagy hagyja el, ha sajtó alá bocsátja. Két dolog nem tetszett ugyanis Széchenyinek, az, hogy Berzsenyi őt a „diadal fia“ jelzővel illette s hogy gróf Sándorral összehasonlította; az előbbi azért, mert a „legnovetségesebb következtetéseket“ fogja szülni, az utóbbi pedig, mert az emberek hiúságát sértve az ügyre ártalmas. Sándor ugyanis csak kérésre lovagolt, mert tudta, hogy lova nem oly jó mint a Széchenyié s így az eredményt előre tudta. Nemtetszését kifejezte azonfelül

még egy harmadik versszakról is, melyben Berzsenyi a lóversenyt eszményíti.

E három versszak az eredetiben így hangzik :

Im lovak és lovagok robognak
Istenfiakként nyitva Olympiát
Rákos szent mezején! hallom a pályazajt,
S a pályazajban Széchenyink dús
Áldozatit s lova könnyű győztét!

Oh énekeld őt a diadal fíját!
Eunusszülte lován mint viva, nyerve
Sándorral a hirhejt Lovaggal
Kezdve teremtve ditsó utat s tzélt,
Hogy újra szülje a Magyar izmait
S Pannon férfidiszét. Engem a Villitántz
Int már, de Honnom új virultán
Vert dalodat porom érzi majdan.

Berzsenyi Széchenyi e kérésére a következő levélben válaszolt :

Méltóságos Gróf!

Igazak, böltsek, szentek Méltóságod intései, s pirulva lép vissza az álmadó Hellenisz. Hellenfiak közt nevelkede, szabad, tsatska, nyiltmellü, nem tudja mi a hamis szemérem és hamis betsület, felkoszorúzva szokott a világ legszebb ünnepein a Persák Győzőjivel andalogni és ölekezni, s midőn mast Alcibiadesünket gunyoltatni hallá, megakará pendíteni a persagyőző lantot, felejtve hevében időt, helyet, felejtve azt, hogy az éneklőnek olly sandikának kell lenni, hogy egyik szeme mindig égre, másik pedig mindig földre sandikáljon, s elfeledé a mi szegény földünket!! No de botsánat néki! Vissza sompolgott már az agathoni vatso-rákhoz, s nem egykönnyen fog hozzánk visszasompologni. — S valljon miért — ? — — Hitel. p. 231. — Fájdalom! — Ne jöjjön Méltóságod Miklára! Nints itt egyéb mint görög szegénység, lyrai rendetlenség, pipafüst s egy durva democrata. — Kit azonban mégis bátorkodom Méltóságod magas kegyeibe ajánlani s mély tisztelettel vagyok

Grófi Méltóságod alázasatos szolgája

Mikla, Nov. 18. 1830.

Berzsenyi Dániel.

Mint látjuk, Berzsenyi meghallgatta Széchenyi kérését. Az óda nem jelent meg a költő életében, csak halála után adta ki Döbrentei, midőn 1842-ben Berzsenyi költeményeit újra kiadta.

Viszota Gyula.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1913 június 2-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Badics Ferencz, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Kégl Sándor, Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Hornyánszky Gyula l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

136. GYOMLAY GYULA l. t.: „A subjunctivus imperfectumának functiója latin mondatokban.”

137. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t.: „A Bánkban első kidolgozása.”

138. Mészáros Gyula mint vendég: „Magyarországi kún nyelvemlékek.”

139. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és GYOMLAY GYULA l. tagot kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1913 június 9-én.

CONCHA Gyöző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Forster Gyula t. tt. — Ballagi Aladár, Csánky Dezső, Fejérpataky László, Ortvy Tivadar r. tt. — Aldásy Antal, Angyal Dávid, Magyary Géza, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Gyomlay Gyula, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

140. GYALOKAY JENŐ mint vendég: „Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idejében.”

141. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BALLAGI ALADÁR r. és TÉGLÁS GÁBOR l. tagot kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1913 június 16-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: báró Eötvös Loránd, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Fejér Lipót, Franzenau Ágost, Galgóczy Károly, báró Harkányi Béla, Hutyrá Ferencz, Mauritz Béla, Rejtő Sándor, Tötössy Béla, Udránszky László, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — Más osztályokból: Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar. Pauer Imre r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

142. DR. ABONYI SÁNDOR részéről: „Kísérleti adatok az Artemianem megismeréséhez.“ Előterjeszti id. ENTZ GÉZA r. t.

143. KRENNER JÓZSEF SÁNDOR r. t.: „Fizély-it, új magyar ezüst ércz.“

144. DR. N. KONEK FRIGYES részéről: a) „Organikus festék-synthesis alkaloidokkal.“ b) „A selen-nek egy új oxgyénvegyülete.“ Mindkettőt előterjeszti ILOSVAY LAJOS r. t.

145. DR. FEKETE MIHÁLY részéről: „Vizsgálatok az absolut sum-mabilis sorokról, alkalmazással a Dirichlet- és a Fourier-féle sorokra.“ Előterjeszti FEJÉR LIPÓT l. tag.

146. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF SÁNDOR r. és FEJÉR LIPÓT l. tagot kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1913 június 16-án.

BRZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Császár Elemér, Fejér Lipót, Galgóczy Károly, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hornyánszky Gyula, Hutyrá Ferencz, Komáromy András, Láng Nándor, Lehr Albert, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Mauritz Béla, Melich János, Reiner János, Rejtő Sándor, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

147. KÖVESLIGETHY RADÓ r. t. felolvassa a saját és Asbóth Oszkár r. t. jelentését az Akadémiák Szövetségének 1913 május 11—18. Szent-Pétervárott tartott ötödik közgyűléséről. — Tudomásul van. Az Akadémiai Értesítőben közzeendő.

148. Főtítkár jelenti, hogy az utolsó nagygyűlésen a Sztrókay-pályázaton („Eötvös József, A XIX. század eszméi“) dicséretet nyert pályamunka szerzője FARKAS ANTAL beszteczebányai kath. főgymnasiun tanár. — Tudomásul van.

149. Főtítkár jelenti, hogy a porosz kir. tudományos Akadémia melegen köszönte Akadémiánk táviratát, melyben SCHMIDT ERIK elhunytá alkalmából részvétünket tolmácsoltuk. — Tudomásul van.

150. Az I. osztály jelenti, hogy SCHMIDT ERIK k. t. fölött tartandó emlékbeszéd megtartására HEINRICH GUSZTAV r. tagot kérte föl. — Tudomásul van,

151. Özvegy GRÓF KUUN GEZÁNE följánlja az Akadémiának néhai kitünő férjének arczképét. — Köszönettel fogadtatik.

152. BARÓ EÖTVÖS LORAND r. t. f. évi június 7-én kelt és az Elnök úrhoz czimzett levélben melegen köszöni az Akadémia részvétét édesanyjának elhunytá alkalmából. — Tudomásul van.

153. A m. kir. földművelésügyi miniszter f. é. június 2-án kelt átiratban melegen köszöni, hogy az Akadémia a magyarországi mezőgazdasági hitel- és szövetkezeti ügy tanulmányozására az amerikai Egyesült-Államokból és Canadából jött tanulmányi bizottság tanácskozásaira a M. Tud. Akadémia termeit rendelkezésre boesátotta. Az Akadémia „ezzel lehetővé tette, hogy a messze földről jövő bizottság tanulmányainak komolyságához mért helyen tarthassa magyarországi tanácskozásait.” — Tudomásul van.

154. Főtítkár jelenti, hogy a HUNFALVI PÁL emléktáblájának leplezésére, valamint az ungvári gymnasium háromszázados ünnepére kiküldött akadémiai tagok (SZILY KÁLMÁN r. t. és VIKÁR BÉLA l. t.) eljártak megbízatásukban; továbbá, hogy az Akadémia erkölcsi és anyagi támogatásával a komárommegyei Ekelben HETENYI JÁNOS akadémiai r. tag emlékezetére fölállított emlékoszlop és sírkő f. é. június 15-én lepleztetett le. Az ünnepi beszédet az oszlop előtt PAULER AKOS l. t. tartotta, az Akadémia koszorúját a főtítkár tette le rövid beszéd kíséretében, a sírnál pedig BEÖTHY ZSOLT r. tag emlékezett meg nagy-érdemű tagtársunkról. A nevezettekön kívül részt vettek még az ünnepélyen CSÁSZÁR ELEMÉR, MARCZALI HENRIK és PÁPAY JOZSEF l. tagok. — Tudomásul van.

155. Főtítkár jelenti, hogy a f. évi Kóczán-pályázatra május hó 30-ig a következő színművek érkeztek be: 1. Fráter György, történeti szomorújáték 5 felv. (jeligéje: „Neve élni fog”). — 2. Arky Anna, történeti dráma 5 felv. („Remélem jóra fog fordulni minden”). — 3. Cezárevics. dráma 3 felv. („Szerémi György”). — 4. Lant és kard, színmű 3 felv. („Felhőbe hanyatlott”). — 5. Az ellenfelek, dráma 3 felv. („Sic fata volunt”). — 6. Abdi basa, dráma 5 felv. („Honka”). — 7. Borbás deák, történeti színmű 4 felv. („El magyar, áll Buda még”). — 8. A topáz, vígjáték 4 felv. („Török-magyar világ”). — 9. Kettős korona, történeti színmű 4 felv. („A török hódoltság kezdete”). — 10. Zrínyi Péter, történeti dráma 3 felv. („Vincere aut mori”). — 11. A barát, dráma 3 felv. („Történelem, élet”). — 12. Nemzeti királyság, történeti színmű 5 felv. („I. Ferdinánd alatt”). — Tudomásul van.

156. Az Akadémia könyvtára legújabbán ajándékba kapta BERZEVICZY ALBERT elnöknek Beatrix királynéről irt munkájának spanyol fordítását: „Beatriz de Aragon, reina de Hungaria. Traducion por Luis de Terán, profesor en el Ateneo de Madrid”. Madrid, 1913 N. 8° 423 l. Precio: siete pesetas. — Örvendetes tudomásul van.

157. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖVESLIGETHY RADÓ és FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ r. tagokat kéri föl és a szünetbe beálltával kellemes üdülést kíván az egybegyűlt tagoknak, a kik az elnök élte-tésével szélédnek el.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetében Bayer József A „Szózat“ megzenésítése 1843-ban című cikkében elmondja a megzenésítés történetét. Bartay József, a Nemzeti Színház igazgatója 1843-ban 20 arany pályadíjat tűzött ki a szózathoz illő népmelódiára. A pályázatra 20 melódia érkezett be, melyek közül a bírálók Egressy Béni művét tartották legjobbnak. Egressy művét 1843 május 10-én énekelték először a Nemzeti Színházban. Dallama eleinte nem igen tetszett. Pár hét múlva azonban Pozsonyban énekelték, s a pozsonyi országgyűlés színházba járó közönségét egészen elragadta, s az újabb dallamok, a melyeket Erkel Ferencz és maga Egressy Béni szereztek, nem tudták többé leszoritani az elsőt a nemzet ajkáról. — Cholnoky Jenő az amerikai földrajzi társaság 60. éves jubileuma alkalmából New-Yorkban tartott felolvasását „Észak-Amerika régi sivataglakóinak szerepe az ős mexikói műveltség tekintetében“ czimmel kimutatja, hogy az igazi műveltségek mesterségesen öntözött, pusztai területeken születtek, a hol azonban az öntözött földek mellett kiűn a pusztán nomád állattenyésztés vagy vadászélelmód lehetséges. Igazi műveltséget csakis két helyen találunk. Az egyik Észak-Amerika pusztai vidékein, a másik a délamerikai Kordillerák paramóin. Mindkettő egymástól függetlenül keletkezett. Azt hiszi, hogy mindég az anahuaci medence és annak környéke volt a műveltség legfejlettebb részének hazája s innen áramlottak ki a művelt népek Yucatan és Közép-Amerika felé. — Móricz Károly a *parlamenti reform*-ról értekezik. Ismertetvén a törvényjavaslat leglényegesebb intézkedéseit, áttér saját elvi alapjuk és a nemzeti fennmaradás érdekei szempontjából való vizsgálatára s azon nézetének ad kifejezést, hogy a magyarság és egyúttal a magyar állam romlása elkerülhetetlen. — Huszti József *Diderot és Terentius*-ról szóló tanulmányában a kettő közti jellemző viszonyt ismerteti. — Szegedy Rezső A „*Béla király és Bankó leánya*“ forrásáról értekezik. Vizsgálatának eredménye az: hogy a semptei horvát vitézi népéneket, mely reánk csak később alakult változatokban maradt, a magyar szerző szabadon dolgozta fel, a kerekded forma azonban már a forrás tulajdona volt. Ezután Guy de Maupassant A *farkas* cz. elbeszélése következik Pernessy Gyula fordításában. —

Gr. Zichy Géza a *sheffieldi bajvívás* című eredeti költeményét közli. Horváth János *Petőfi fogadtatása az irodalomban* címmel Endrődi Sándor „Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849“ munkája alapján arról ír, hogyan fogadta Petőfit a kor, melyben megjelent s hogyan magyarazandók fogadtatása körülményei. A Szemlében a *Nobel-díj nyertesei*-ről írtak tanulmányt és pedig Berde Mária *Gerhart Hauptmann*-ról, Szöllőssy Lajos *Carrel* orvosról, Zemplén Győző *Dalén physikus*-ról, Zemplén Géza pedig a két vegyészről: *Sabatier* és *Grignard*-ról. — Az *Értesítő*-ben Lukács Gy.: A modern dráma fejlődésének története (Ritók Emmától), Császár E.: Ányos Pál (Alszeghy Zsolttól), A Schuschny-*emlékkönyv* (Waldapfel Jánostól) vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat áprilisi füzete Berzeviczy Albert a *Görögországi útirajzok*-ból a harmadik közleményt adja, melyben Eleusis- és Argilosról ír. — Návay Lajos *A házszabályok reformjához* címmel a gyakorlati tapasztalatok által megjelölt irányban iparkodik előadni azokat a leglényegesebb módosításokat, melyek hivatva lennének a ház tárgyalási rendjét és intenzívebb munkáját biztosítani a nélkül, hogy akár a vitaközös szabadsága, akár a kisebbséget megillető ellenőrzési hatáskör ezek által csorbulást szenvedne. — Téglás Gábor tanulmányt kezd *Dácia megdülésének történetéről*. Ebben Dácia viszontagságainak és végnapjainak menetét adja elő a második század elején felmerült határvillongásoktól kezdve. — Papp Ferencz *B. Kemény Zsigmond Nagyenyedén* című tanulmányából az első közleményt adja, melyben Kemény Zsigmond tanulóéveiről ír. — Révész-Alexander Magda *Három epizód az építészet történetéből* címen három eseményt, a francia gótikát és rococót és az olasz gótikát ismerteti. — Árkosi-Ferenczy Kálmán *Jóó Ferencz története* című elbeszélését közli. — Vargha Gyula *Heine költeményeiből* hatot fordított le. — A Szemlében Angyal Dávid az *Irodalomtörténet és a Greguss-jutalomról szóló jelentés* címmel válaszol az „Irodalomtörténet“ folyóirat márciusi füzetében megjelent, s Angyal jelentéséről szóló megjegyzéseire. — Vértesy Jenő *Faust francziául* címmel ismerteti Vedel Emil tengerész-kapitány Faust fordítását. — Az *Értesítő*-ben Czenk: Hivatal, Koronghy D.: Diadalének, Várad A.: A régi Pest, Condillac: Értekezés az érzetekről, ford. Jancsovics F. (Nagy Józseftől), Byron: Transformatio, ford. Mayné Marczali Erzsi (Vértesy Jenőtől) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat májusi füzete Berzeviczy Albert *Báró Eötvös József, mint cultúrpolitikus* címmel az Akadémia ezidei nagygyűlésén tartott megnyitó beszédét közli, melyben különösen a közoktatásra vonatkozó ministeri munkáját és egyéni hatását culturánk történetében méltatja. — Wlassics Gyula az *államkapcsolatok új elmélete* című cikkében Máday Andor hazánkfianak, a neufchатели

egyetem tanárának Bernben megjelent német munkájáról írt bírálati tanulmányt. Ismerteti Máday munkáját, melyben szerző figyelemmel a Svájcra és Ausztria-Magyarországra, az államkapcsolat tanának osztályozási kérdésével foglalkozik s ezen a téren szerző új elmélet felállítását kísérli meg, végül több észrevételt tesz a munkára. — N é g y e s y L á s z l ó *Árpádkori compositio* címmel a bécsi képes krónikából Salamon korának főleg a nándorfehérvári ostromtól a mogyoródi csatáig terjedő elbeszélést taglalja, mely mint elbeszélés feltűnő művészettel van megcomponálva. Az a kérdés: honnan ered ez a compositio? A krónikairó állította-e össze egészben a tények alapján, vagy pedig a krónikairó egy többé-kevésbbé kész compositiót követett? Erre a kérdésre pontosan felelni nem lehet. Annyi bizonyos, hogy a mogyoródi csatát a krónikás a hagyományok tömegében olyan csomópontnak érezte, hogy a körül csoportosította a hagyományok egy nevezetes cyclusát. Elég komoly jelet lát annak a lehetőségére, hogy itt egy egységes, terjedelmesebb és tagozottabb énekre gondoljunk. Még pedig magyar nyelvű énekekre. — T é g l á s G á b o r folytatja *Dácia megdülésének történetéről* szóló tanulmányát. — P a p p F e r e n c z B. *Kemény Zsigmond Nagyenyeden* című cikkből a befejező költeményt adja, melyben a nagyenyedi collegium szerepét méltatja Kemény fejlődésének történetében. — R e z e k R o m á n a Kiszalud-Társaság által Széher-jutalommal kitüntetett *Galamb Péter* című elbeszélését kezdi meg. Léva József *Hangya és fülemüle* eredeti költeményét közli. A *Szemlé*-ben Hekler Antal a nemrég elhunyt *Hampel József*-ről, *Kürschák József Könyg Gyűlé*-ről emlékezik; egy névtelen pedig a *tavaszi tárlatokat* ismerteti. Az *Értesítő*-ben Széchenyi eszmevilága (Viszota Gyulától), Mihalik J.: A kassai Szt. Erzsébet templom, Hajnik M.: Rejtelmes mesék, Devolvé: Le congrès international d'éducation morale című munkák vannak ismertetve.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi májusi füzetét P a p p F e r e n c z tanulmánya nyitja meg, *B. Kemény Zsigmond ifjúkora*. Tanulmányának első részében, melynek címe 'Kolozsvárott az 1834/5. évi országgyűlés idején', beszámol Kemény életének e szakaszáról. Ismerteti a kolozsvári életet, Kemény szerepét a társaságban, politikában, az irodalmi és művészeti életben, majd helyzetét Erdély három vezető politikusa, Wesselényi, id. Szász Károly és Kemény Dénes között. — T r o s t l e r J ó z s e f befejezi *Vajda Péter és a német romanticizmus* című dolgozatát. Folytatva a Novalis-szal megállapított kapcsolat ismertetését, megállapítja azt is, hogy a 'Tárcsai Bende' című regény mintáját Novalisnak, Heinrich von Ofterdingen'-ben kell keresni. Kimutatva a két regény kapcsolatát és eltéréseit a második részben azt a hatást jelzi és vizsgálja, melyet Zachariás Werner 'Attila' című drámája Vajda 'Buda halála' című drámájára, 'Hildegunda' és 'Attila halála' című elbeszéléseire tett.

Az első a felépítésében emlékeztet mintájára, az utóbbiak motivumaikkal. — Weisberger Ede értekezése, *Smyrnai Bion*, adja röviden Bion élettrajzát, iparkodván tisztázni a költő életéhez fűződő kérdéseket. Ezután rátér költészetének ismertetésére; részletesen szól az „Adonis siratásá”-ról, kutatja a hatásokat, melyek alatt keletkezett, főként Theokritosét, s azt a befolyást, melyet a költemény a római költőkre tett; majd bukolikus mimusát és erotylumait méltatja s befejezésül megállapítja Bionnak, mint költőnek jelentőségét. — A *Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Váczy János ismerteti Péchi Simon *Psalteriumát*, melyet az Akadémia megbízásából Szilády Áron rendezett sajtó alá a töle megszokott gonddal és lelkiismeretességgel. — Gyulai Pál *Bírálatok. 1861—1903* című könyve alapján Papp Ferencz megrajzolja Gyulainak, mint műbírónak képét, s nagy méltánylással szól a gyűjteményről. — Vértesy Jenő Ambrus Zoltánnak *Vezető elmék* című essay-gyűjteményét igen értékes munkának tartja s kimondja, hogy Péterfy Jenő óta nem volt magyar aesthetikus, a ki ennyi szép és mély dolgot mondott volna el ilyen könnyed és élvezhető formában. — Dr. Kelecsényi Jánosnak *Az esztétika alapvető elvei* című könyvével Alszeghy Zsolt foglalkozik. Részletesen bemutatva a könyv tartalmát, utal azokra a kapcsolatokra, melyek a szerzőt Kanthoz és Cohenhez fűzik, kiemeli legnagyobb hibáját, a homályosságot, s kimondja, hogy Pekár kísérlete után az első magyar aesthetika, a mely a mai tudományos aesthetika niveauján, önálló gondolkodás erejével, az egész rendszer szemmel tartásával épült fel. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Jakob Wernernek *Latinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters* című könyve Révay József szerint nem fordít elég gondot a közmondások formájára és nyelvére, nem is elég pontos a közlés, de kutatásra érdemes új anyagot ad. — Moravcsik Gyula a *Tragicorum Graecorum fragmenta papyracea nuper reperta* című kiadvány alapján részletesen ismerteti Sophokles „*Lykoneia*” című újonnan felfedezett satyr-dramáját s a hozzá fűződő vitás kérdéseket. — H. Blümlernek *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern* című műve Láng Margit szerint nem egyszerű kibővítése a munka első kiadásának, hanem csaknem teljesen új munka, melynek minden fejezete gyökeresen átdolgozva értékesíti az újabb kutatások eredményeit. — Verő Leó Richard M. Meyernek *Literarhistorische und biographische Aufsätze* című gyűjteményét igen tanulságosnak itéli, mert majd minden tanulmánya az eddigi értékítéletek megdöntésével teljesen új értékekhez és eredményekhez jut. — Arthurus Rathkenek *De Apulei quem scripsit de deo Socratis libello* című művéről Braun Soma szól. Szerinte a szerző a feladatát, Apuleius daemonológiájának kérdését, megoldotta, habár a megoldásra váró kérdések sorát a dolgozat nem is zárja le. — A *Vegyések* sorát Révay József két adaléka nyitja meg. Szól

Claudius Rutilius Namatianus de reditu suo című költeményének új, Heidrich-féle kiadásáról s Petronius Saturáinak és Liber Priapaeorumnának új recenziójáról, melyet annak idején Buecheler készített s most Heraeus bocsátott közre. — *Szemere Pál forrásaihoz* cím alatt G á l o s R e z s ő Szemere öt költeményének (‘El ne felejt’s’, ‘Hűség’, ‘Midőn az est’... ‘Epedés’, ‘Éjjeli’) német eredetijére utal. — Ugyanő a ‘Himfy’ egy részletének forrását Bürger ‘Umarmung’-jában jelöli meg. — Weber Artúr felhívja a figyelmet, hogy Hamerling 1853-ban pályázott egy pesti tanári állásra s csak a véletlenen mult, hogy az állást nem nyerte el. — Kardos Lajos megkísérli igazolni, hogy a ‘Bolond Istók’ egész Iső énekének anyaga Arany szalontai tapasztalatain alapul, s részleteiben több életrajzi vonás van. — A sardesi ásatások eredményeiről szóló rövid beszámoló után. — N é m e t h S á n d o r azt a föltevését bizonyítja párhuzamos idézetekkel, hogy Herondas mimusainak némely sajátja Theokritos költészetének visszhangja. — Gragger Róbert a német kéziratok leltározásának újabb eredményeiről számol be. — *Idők, actiók* cím alatt Komonczy G á s p á r válaszol Gyomlay Gyula bírálatára s iparkodik a bírálat állításait czáfolni. — *Válasz* cím alatt Karl Lajos reflektál Birkás Géza azon vádjára, hogy ‘Páris kövei’ című munkájának $\frac{2}{3}$ részét Cain művéből fordította. — B i r k á s G é z a *Viszonválaszában* kimutatja, hogy Karl reflexiói alaptalanok, s újabb bizonyítékokkal támogatja állítását, hogy Karl munkája $\frac{2}{3}$ részben plágium, s utal újabban észrevett egyezésre (Carlyle). — A *Beküldött könyvek* során Berczik Árpád színműveiről, Darwin Voyage-ének magyar fordításáról, Fleischmann Gyulának „A cigány a magyar irodalomban“ című dissertációjáról s a pápai ref. főiskola metszetgyűjteményének katalógusáról olvasható pár szó.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE januári és februári számában Matlekovits Sándor *Az ipartörvény revisioja* címmel azokat a szempontokat ismerteti, a melyeket a ministerium által megszervezett előkészítő-bizottság maga elé tűzött. A cikk ismerteti a magyar, illetve magyarországi ipari törvényhozás fejlődését az absolut uralom kezdetétől máig és a coalitio ipartörvény-tervezetével szemben, a mely az ipar törvényi rendezésének egész anyagát német mintára egyetlen ilyen nagy törvény keretében kívánta megoldani, a kisebb és véleménye szerint czélszerűbb részlettörvények mellett foglal állást. Több részlettörvénynek tervezete már elkészült, mások most vannak belső, bizottsági tárgyalás alatt. Általános elvi szempontból a legfőbb eltérés e törvények és az 1884. évi ipartörvény között az, hogy míg az utóbbi a kisiparosságnak tett concessioiktól eltekintve, a liberalismus és individualismus elvein épült fel, az új törvények, illetve tervezetek az egyesülési szabadság biztosítása és állami beavatkozás révén töreksenek gazdaságilag gyengébb elemeket a hatalmasabbak visszaélései ellen megvédeni. Így az új szabályozásnak egyik vezető gondolata

a munkás-szakszervezetek és a munkaadó-szövetségek fejlődésének előmozdítása, a collectiv szerződések jogi sanctionálása és a kétoldalú szervezkedés révén a gazdasági egyensúly biztosítása. — A következő cikkben Bud János *Magyar árstatisztika* czimen a megjelenés alatt levő első hivatalos magyar árstatisztikai kiadványról értekeznek. A mi hivatalos statisztikánk már 1872 óta gyűjt aradatokot, azonban ezek csak a kiskforgalomra vonatkoznak, a miért is a jelen időket jellemző árfokozódás megítélésére nem alkalmasak. E célból a m. kir. központi statisztikai hivatal összegyűjtötte, a hol csak lehetett 1867-ig visszamenőleg, mindazoknak a hazai forrásoknak anyagát, a melyek értékesíthetők voltak az utolsó évtizedek nagybani árhullámozásának bemutatására. A drágaság világhajlásának lévén, súly helyezettik arra is, hogy a külföld részéről rendelkezésre álló igen becses árstatisztikai anyag is feldolgoztassék. Szerző utal arra, hogy a kötet tartalmazni fogja Ausztria, Angolország, a Németbirodalom, Franciaország, Belgium és az É.-A. Egyesült-Államok megfelelő adatait eredeti, s a mi pénz- és mértékrendszerünkre átszámított formában. Az árstatisztikai kiadványban végül hármias alapon és pedig az 1867—1877, az 1890—1899 és az 1899—1903. évek árának alapulvételével számított százalékszámok lesznek, tág alapot nyújtva hajófuvardíjakat s egyéb az áralakulás szempontjából fontos adatokat fog tartalmazni. — Ferenczi Izsó *A magyar külkereskedelem* című cikkében, mely azonos szerzőnek az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők továbbképző tanfolyamán tartott előadásával, a magyar külkereskedelmi forgalom legfontosabb jelenségeit ismertetve, megvilágítja a magyar közgazdasági életnek mindazon problémáit, melyek e jelenségek mögött rejlenek. A cikk mindenekelőtt magyarázatát adja annak, hogy a magyar külkereskedelem általában miért mutat — az ország közgazdasági életének fejlettségi fokához mérten — aránylag magas számokat; az országnak közel négy milliárdos árúcserejét elsősorban Ausztriával való gazdasági kapcsolatunk magyarázza, melynek specialis természete folytán a két állam területe között végbemenő árúforgalmat sok tekintetben a külkereskedelem neve meg sem illeti. A cikk indokolja továbbá, miért emelkedett a magyar behozatal sokkal gyorsabb ütemben mint a magyar kivitel s foglalkozik a magyar külkereskedelem mérlegének fokozódó passzivitásával; reámutat azokra az okokra, melyek miatt a magyar külkereskedelem passzivitása lényegesen más megítélés alá esik, mint a nagy nyngati államok — Németország, Anglia, Franciaország stb. — árúforgalmában mutatkozó importtöbblet s több érdekes adatot közöl fizetési mérlegünk notorius passzivitásának megvilágítására. Ismerteti továbbá a magyar külkereskedelem megoszlását országok szerint, élesen elválasztva külkereskedelmünknek azt a részét, mely a szerződéses vámterület határain belül bonyolódik le, attól, a melylyel a

tulajdonképeni nemzetközi árucserében részt veszünk. A cikk ebben a vonatkozásban foglalkozik mindazokkal a körülményekkel, melyek magyarázzák Ausztriának domináló szerepét a magyar külkereskedelemben s érdekes adatokkal megvilágítja egyúttal azt is, mekkora része van Magyarországnak Ausztria összes áruforgalmában; jellemzi továbbá Magyarország szerepét az anektált tartományok bevitelében s magyarátát adja annak, miért mutat a vámhatárokon kívüli országokból származó behozatalunk erősen növekvő irányzatot, míg a vámhatárokon kívüli piacokon irányuló kivitelünk évek óta stagnál. A cikk végül a forgalmat az árúknak gazdasági rendeltetése, használati célja szerint csoportosító adatok nyomán valóságos Röntgenzését adja a magyar külkereskedelem structurájának. Ez a kép megdöbentően szomorú, mert hiszen a magyar kivitelnek 72^o/_o-a élelmezési cikk, élelmezésre és továbbtartásra szolgáló élő állat, takarmánynemű s efféle, szóval oly árú, melyet igazi jóléttel, igazán intensiv természettel s igazán erőteljes fogyasztással bíró ország nem vihet ki ily mértékben, míg viszont a magyar behozatalnak 59^o/_o-a kész ipari gyártmány s az iparcikkek forgalmából az országra körülbelül egy milliárd korona passzivitás hárul, melyet azután nyerterméyeinknek, élelmezési cikkeknek, állatjainknak szinte forszírozott kivitelével kell — annyira, a mennyire lehet — ellensúlyoznunk. Az ismertetés a legfontosabb árucsoportokra vonatkozólag e tekintetben igen érdekes részleteket közöl. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első cikk a *Magyar otthonmunkások felvételre* vonatkozik. A szerzett adatok alapján készült elaboratum azokat a feladatokat vázolja, melyeket a szégyenletes lakásviszonyok enyhítésére s az ipari szakoktatás emelésére el kell végezni. — A *szakszervezeti mozgalom Boszniában és Herzegovinában* sikerekkel járt, mint úgy a bér, mint a munkaidő kérdésében a munkások helyzetük javulását érték el. — A *tarifa-szerződések Ausztriában* 1910. évben igen gyakoriak voltak, 696 esetben kötöttet szerződés. — A következő cikk a *világ legnagyobb kikötőinek nemzetközi forgalmáról* hoz érdekes adatokat. — A *Panama-csatorna jövője*, illetve a megnyitásával a viláfgorgalomban előidézendő változások élénken foglalkoztatják a szakköröket. — *Az észak-amerikai Egyesült-Államok víziútjai* s a vasutak nagy versengése következtében visszaeső forgalma arra indította Phillipovich-ot, hogy felemelje tiltakozó szavát a tervezett osztrák víziutak ellen, melyek nemcsak nagy tökét igényelnek, de a vasutak jövedelmezőségét is csökkentik azáltal, hogy a szállítandó árú egy részét azoktól elvonják. — Tonelli Sándor ismét közöl adatokat a drágaság kérdésének bibliográfiájához. — A Magyar Közgazdasági Társaság 1912. évi működésére s munkásságára vonatkozó közlemények fejezik be a számot. — Csatolva volt a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1912. október havi füzeté is.

Ugyane folyóirat februári számában első helyen Wekerle

Sándor hosszabb cikkben foglalkozik a *passiv kereskedelmi mérleg kérdéssel*. Kiindulási pontja, hogy a passiv kereskedelmi mérleg még önmagában nem jelent veszedelmet, ha a fizetési és különösen a gazdasági mérleg activ. Magyarországnak azonban már fizetési mérlege is passiv és féltő, hogy ha tovább a mai irányban haladunk, az a gazdasági mérleget is kedvezőtlenül fogja befolyásolni. Kereskedelmi mérlegünk passivitásának legfőbb oka a monarchia erős industrialisálódásában keresendő, a mely megakasztotta a nyerstermény kivitt és nagy ipari nyersanyag behozatalt tett szükségessé emelkedő árak idején, anélkül, hogy e behozatallal megfelelő posíciók volnának szembe állíthatók. Az eszközök között, a melyekkel kereskedelmi mérlegünket megjavíthatjuk, Wekerle elsősorban a kereskedelmi szerződések olyan irányban való revisióját kívánja, hogy azok az ipari nyersanyagok és félgyártmányok behozatalt megkönnyítsék és viszont ipari kivitelünknek új lehetőségeket biztosítsanak. Ennek egyik eszköze a merev elzárkózási politikának módosítása, melyet a Balkán államokkal szemben követtünk, továbbá a kereskedelmi szerződések rendezésének kiépítése a tengerentúli államokkal. Kívánatosnak mutatkozik azonkívül a magyar-osztrák gazdasági viszonyok hosszabb terminusra való rendezése és hosszúlejáratú külkereskedelmi szerződések kötése is, hogy az állandó bizonytalanság, a mely gazdasági életünkben uralkodik, megszűnjék. Ehhez járulnak a kisebb, tarifális, idegenforgalmi, iparfejlesztési stb. feladatok is, a melyek kiegészítik az új irányba terelendő gazdaságpolitika rendszerét. Általában a gazdasági élet fejlődése arra utal, hogy csak nagy gazdasági területeknek van létjogosultságuk és ez utal arra, hogy Magyarországnak és Ausztriának előrehaladását nem egymás fejlődésének gátlásában, hanem kölcsönös előmozdításában kell keresni. — A következő cikk Matlekovits Sándor dr. fentebb ismertetett *Az ipartörvény revisiója* cz. értekezésének II. része. — Ugyanezen számban Gärtner Henrik *Malmi többtermelés, beviteli jegyek és a gazdák* című cikkében a legutolsó harmincz év malomtermelési és őrlemény-árstatistikai adatai alapján arról értekezik, hogy milyen hatása lesz Magyarországon a beviteli jegyek esetleges életbeléptetésének. Statisztikai adatai alapján kétségbevonja, hogy az őrlési forgalom teremtette meg és hogy beszüntetése sorvasztotta el Magyarországot lisztkivitelét, hisz a hanyatlás még az őrlési forgalom idejében kezdődött és eltűrése után csak folytatódott. Éppen ezért conclusioja az, hogy a beviteli jegyek hatása nem lesz az, hogy fehérliszt feleslegünk bevezetése révén a malmi túltermelést orvosolja és a korpahiányt megszüntesse. Ennek az intézménynek hatása csak részleges és csak abban állhat, hogy elősegíti a conjunkturák kihasználását és időnkint könnyíthet a túltermelés nyomásán. Noha így minden hatást tőle megtagadni nem lehet, távolról sem az a panacea, a mely a malomipar minden baját, mint sokan várják tőle, megoldaná. — A *Közlemények*:

és ismertetések rovatában Máday Andor a Zürichi socialis hét munkásságát ismerteti folytatólag. A munkanélküliség leküzdésére alakult nemzetközi egyesület, mely csak két éve áll fenn, még főképpen adatgyűjtésre szorítkozik. — Sch. A középosztály-kérdés Franciaországban cz. cikkében azon eszközöket mutatja be, melyekkel a középosztályt megerősíteni törekszenek. — A német munkásmozgalom hivatalnokserege évről évre nagyobb lesz, mit a közölt adatok szemléltetően igazolnak. — 6553 berlini munkanélküli és hajléktalan segélyezésével s erkölcsi támogatásával foglalkozott az elmúlt évben a berlini „Dienst den Arbeitlosen“ cz. egyesület. — Tarifaszerveződések a német kisiparban mind nagyobb jelentőséget nyernek; legutóbb a tizenharmadik német iparkamarai congressus foglalkozott e kérdéssel, melynek határozati javaslata e szerveződések megkötését sürgetik. — A francia selyemipar 1911-ben általában véve az előző évhez képest visszaesést mutat. — A svájci csokoládé-kivitel 1911. évben 13·8%-os emelkedést mutat. — Végül Tonelli Sándor Új könyvek a drágaságról czim alatt több német, angol s olasz nyelvű e kérdést érintő könyvet ismertet.

Nekrolog.

Hegedüs István r. t. beszéde id. Szinnyi József l. t. ravatalánál 1913 augusztus 11-én.

Nestorról mondja a jó öreg Homeros, hogy már a harmadik nemzedék felett uralkodik. Midőn e ravatalnál megállok: lelkemben eleven erővel támad föl annak a férfiúnak emléke, ki egy hosszú munkás életet úgy fejezett be, hogy úgyszólván a halál ragadta ki a tollat kezéből, mely millió meg millió betűben a nemzeti irodalom munkásainak emlékéért harczolt, hogy azt az enyészettől megmentse. Átélt e nemzet nagy és fényes epikus küzdelmét, mély és szomorú tragikus bukását és midőn az új élet drámáját látta: csendes magányban külön larariumot rendezett be szobájában, melyben összegyűjté, áhitattal összeszedte mindazt a nevet, melyet századok eltemettek, és lelkiismeretes gondnal igyekezett megmenteni, megörökíteni munkásságuk emlékét. Midőn a Korall-sziget szépségében gyönyörködünk, nem jut eszünkbe, hogy hány korall-állat közös munkáját szemléljük. Az irodalomban is úgy vagyunk, hogy a kiváló írók remekműveiben gyönyörködünk és elfeledjük azt a számtalan apró élő lényt, kiknek közös munkája alkotá azt a televényt, melyből a korallok csodás faunája emelkedik ki. Id. Szinnyi József sirjánál egy megragadó kép merül föl lelkemben.

Midőn Odysseus az alvilágba leszállott, áldozott a föld.

alatti isteneknek. Az áldozati vért gödrökbe ereszté. Tömérdek árny száll föl az alvilágból. Mind akar inni a vérből, hogy újra életre keljen, hogy erőt merítsen arra, hogy elsírja élete történetét. Az öreg Szinnyei a mult mélységébe szállott alá. Névtelen árnyak röpködtek körülé, mintha életet kérnének vagy erőt, hogy elsírják azt, a mit adtak lelkük javából a szeretett hazának, a mit áldoztak e nemzet szellemének. Odysseus karddal riasztgatá el az árnyakat. Szinnyei szent buzgalommal igyekezett őket az emlékezetben föltámasztani. Minden igyekezete oda irányult, hogy el ne vesszen egy név, mely ért valamit, el ne vesszen egy munka, melyet ők végeztek. Mily könnyű dolog kicsinyelni az irodalom másod-harmadrangú, sőt még sokkal kisebb munkásainak nevét, munkásságát, holott a ki egybeveti az első könyvész, *Sándor István* „Könyves Házát“ a mult század bibliographiai irodalmának nagyszabású fejlődésével és ez irodalmat ismét összeveti Szinnyei repertoriumaival és utolsó korszakos alkotásával: *A Magyar Írók Élete és Munkái*-val, a több mint húsz ezer író neve és munkája hódolatra kényszerít e szerény, egyszerű, ernyedetlen munkás hosszú életének eredménye iránt, ki a bibliographiát új eszmékkal gazdagítá, mert a könyvezimek mellett a hírlapirodalom óriási fejlődésének kincsesbányájából hihetetlenül gazdag anyagot hozott napvilágra és hozott forgalomba. A hírlap az eleven irodalmi élet közvetlen tolmácsa. Az a nagy gondolat, hogy össze kell gyűjteni az utolsó foszlányig mindazt, a mi nyilvánosságra jött, a mi valaha élt és hatott: össze kell gyűjteni a hírlapokat, megbecsülhetetlen értéket vitt bele az irodalomtörténetbe. Önzetlenül dolgozott megszakadásig, mint a munkás méh és megelégedett a méhek azon csapatjának munkásságával, mely a sejtéket készíti, melyekben a virágokról szedett mézet gyűjti a többi. Még a méz édes nedűjét sem ő élvezé. Az írók a gondolat virágaiból gyűjtik a nemzeti élet édes mézét. Ő e gyűjtők munkájának keretét dolgozta fel. A ki *A Magyar Írók Élete és Munkái*-nak 14 kötetre tervezett nagy munkájába beletekint, lehetetlen, hogy a szorgalomnak e hősiességét meg ne becsülje. Az a szerény hang, mely megnyilatkozik e nagy vállalat 1891-ben kiadott első kötetének előszavában, egy bámulatos nagy munkaerő egész életfeladatát oly egyszerűen, oly minden dicsekvés nélkül magyarázza meg, mely maga a legszebb cselekedet.

Már 1860-ban alkotá meg magának a menettervet: a magyar írói munkásságot lehető teljességgel feltüntetni könnyen kezelhető betűrendes formában. 53 év eredménye a majdnem teljes munka. 129 ötíves füzet jelent meg és eljutott a XIV. kötet 11-ik füzetéig, a Zboray névig. De az anyag hiánytalanul egybe van gyűjtve.

Mit dolgozott, mit dolgozhatott! Elég ennek jellemzésére elmondani, hogy csak az A betű alatti 1112 íróról volt jegyzetek és ebből kritikával annyit selejtezett, hogy 527-et vett föl művébe. A gondosságnak mértékét megtalálja a szakértő a Petőfi-füzetben, melyet külön is kiadott. Itt pedig kontrovers kérdések egész tömegével találkozott. A gazdag hirlapi tanulmány, melyet e füzet egybeállítására fordított, megbecsülhetetlen értéké emeli e füzetet. De itt legalább óriás és lelkiismeretes olvasottság elég volt. De kivált a XVIII. század rég feledésbe ment rendkívül gazdag irodalmi hagyatékának gondos összegyűjtése már oly nehézséget okozott, melynek diadalmas legyőzése magában tudományos érdem.

Négy kötet reper.oriumát ha egybevetjük *A Magyar Írók Élete és Munkái*-ban előforduló apróbetűs repertoriumával, látjuk, hogy nem kerülte ki figyelmét a tudományos folyóiratok adathalmazának egyetlen csekélyke foszlánya sem. A Magyar Tudományos Akadémia tette lehetővé e nagyszabású mű létrejöttét. De mennyit futott, fáradott, kért, esdekelt, míg meghallgatták és a hangyaszorgalommal egybegyűjtött anyag rendezésére és feldolgozására a felhatalmazást megkapta. A Magyar Tudományos Akadémia késve adta meg az elismerés koszorúját: 1898-ban ajánlotta a finomlelkű Zichy Antal, hogy a megérdemelt elégtételt adja meg a munkás írónak, de csak 1899-ben jutott be az Akadémiába, hol székét 1901 október 7-én foglalta el 71 éves korában.

És mily nemes lélek volt! A koszorút, melyet az Akadémiától nyert, székfoglaló értekezésében az első magyar bibliographusnak: *Sándor István*-nak szentelte. E székfoglalót a rokonlélek egész melegségével írta meg. Mikor elbeszélte Sándor István nemes hazaszeretetét, melylyel szakadatlan anyagi áldozattal törekedett a magyar tudományosság történetének könyveszeti emléket megörökíteni, és előadta Sándor István végrendeletét, melyben a felállítandó Magyar Tudományos Akadémiának 10,000 forintot hagy: a szerencsétlen véget ért férfi emléket, ki jeltelen sirban nyugszik Bécsben, e szavakkal apostrophálja: „Az írónak legnagyobb érdeme s jutalma, ha munkáját használják és azzal együtt említik nevét is. A mi első magyar bibliographusunknak emléke egy század mulva is él, élni fog sokáig és gyakran fogják még emlegetni a Sándor István „Könyves házat“.

Íme, az öreg Szinnyei ambíciója. Nevét említik, midőn használják. A hazaszeretet legszebb formája hasznosnak lenni és annyiban élvezni a hirnevet, a mennyiben használtunk.

Már pedig a tudomány szempontjából az adatgyűjtő, ha megbízható, ha pontos: a valódi irodalomtörténet alapvető mun-

kása. Ki gondol az alapozásra használt kövekre, ki a fényes palotát látja. Az irodalomtörténet a gondolat világát kutatja, a gondolatok formáit látja, a nemzeti lélek fuvallatát érzi. Mily emelő, mily magasztos egy munka. Idősb Szinnyei nem e tért választá magának. Erre nem érzett erőt. Pedig a kik ve'e érintkeztek, mint magam közel negyed századon át, tapasztalhatták, mily nagy olvasottsága volt a világirodalomban, mily finom érzékenységgel érezte meg, a mi nagy gondolatot a századok teremtettek. Ő szerényen vonult meg dolgozószobájába czéduái közé. Nekrologokat gyűjtött mintegy 54,000-et, szini czéduákat mintegy 28,000-et. Apróságokat, melyek gyakran megbecsülhetetlen emlékeket rejtenek magukban. A Magyar Tudományos Akadémiának is többször ajándékozott gyűjteményéből igen becses anyagot.

Az intim élet: ez volt az ő világa. Naplója, melyet 1848 októberétől haláláig vezetett (hatvanegy nyolczeretű kézirati kötetre megy), melyből részleteket közölt, visszaemlékezés a komáromi vár ostromáról, dicsőségteljes egy évi honvédeletéből, melyet majdnem gyermekifjan oly tisztességgel futott meg, hogy mint nyugalmazott honvédfőhadnagy tér ma sírjába: mind az intim élet apró, kedves vonásait tartalmazzák, melyek oly eleve-nen éltek emlékében, hogy midőn a kedélyélet feledhetetlen óráit volt alkalmam vele átélni: szeméből oly fény sugárzott, a mely egy letűnt kor csillagakép ragyogott a mult ködéből.

Mennyi szív, mennyi kedély volt benne és a sors csapásait mily bölcsen tűrte! A munkába vitte bele emlékeit. Az emlékezet volt az ő világa és ki tudja, nem volt-e igaza? Az emlékezet az egyetlen paradicsom, melyből ki nem üzethetünk,

Kedves öreg barátom, midőn a mult pénteken halálos ágyadon nevedet sóhajtád, nem tudtam még, hogy az Akadémia megtisztelő megbízásából rám hárul a fájdalmas kötelesség, hogy én utánad a te nevedet sóhajtsam el.

Hasznos voltál. Hasznos akartál lenni. Az írók, a tudósok nagy gárdája tisztelettel hallja e sóhajt, hogy be kellett fejezned hosszú életedet.

Ki annyi ezer író nevét menté meg a feledéstől, megérdemli, hogy neve fennmaradjon a hálás emlékezetben. Isten veled! Fogadd az Akadémia hálás elismerését, fogadd barátaid és ismerőseid szeretetének, tiszteletének búcsúszavát, köztük az Irodalomtörténeti Társaság hálás emlékezetének kifejezését, melynek te tiszteleti tagja voltál. Isten veled.

A Magy. Tudom. Akad. képei és szobrai.

- A Magy. Tud. Akadémia czimerét ábrázoló (allegorikai) nagy kép.
(Amphitríte itatja a sást:) „Borúra derű“. Ender. (Gr. Széchenyi István ajándéka.)
- Gróf Andrassy Gyula (másolat). Spányik Kornél.
- Arany János (életnagyságú festm.). Barabás.
- Bacsányi János (mellkép). Füger.
- Balassa Bálint (térkép). A B. Ragályi Balassa Ferencz birtokában levő eredeti után másolta Biczó Géza.
- Bene Ferencz (mellkép).
- Berzsenyi Dániel (mellkép). Festette és ajándékozta Barabás Miklós.
- Bolyai Farkas (mellkép). Festette és ajándékozta Thanhoffer Lajos.
- Brassai Sámuel (térkép). Borúth Andor.
- Ugyanaz (mellkép). Veress Zoltán.
- Budenz József (mellkép). Kriesch Aladár.
- Csengery Antal (életnagyságú festm.). Id. Vastagh György.
- Czuczor Gergely (mellkép). Barabás. (Toldy Ferencz ajándéka.)
- Deák Ferencz (életnagyságú festmény). Than Mór. (Bártfay László ajándéka.)
- Gr. Dessewffy Aurél (térkép, gr. Dessewffy Emil ajándéka). Barabás.
- Gróf Dessewffy Emil (életnagyságú álló alak). Barabás.
- Gróf Dessewffy József (mellkép).
- Döbrentei Gábor (mellkép, Döbrentei Antal ajándéka). Einsle.
- B. Eötvös József (életnagyságú festmény). Székely.
- Fabriczy Kornél (ülő alak). Paczka Ferencz.
- Fabriczy Sámuel (kis mellkép). Czauzigh Jánostól. (Ajándékozta Zugovics Vinczéné sz. Fabriczy Mariska.)
- Fáy András (mellkép). Barabás.
- Feszler Ingácz (mellkép). Rombauer.
- Győry Sámuel (mellkép).
- Gyulai Pál (nagy térkép). Balló E.
- Hajnik Imre (mellkép). B. Braunecker Sztina.
- Haynald Lajos (ülő kép). Munkácsi Mihály eredetije után Borúth Andor.
- Horváth Mihály (életnagys.). Rákosi Nándor.
- Högyes Endre (mellkép, dr. Högyes Ferencz ajándéka).

- Hunfalvy Pál (mellkép). Biczó G.
 Ipolyi Arnold (mellkép). Balló E.
 Jókai Mór (térdkép). Balló Ede.
 B. Jósika Miklós (mellkép). Ábrányi Lajos.
 Kautz Gyula (nagy ülő-kép). Id. Vastagh György.
 Kazinczy Ferencz (kisebb mellkép). Kreutzinger József 1808. (Csorha
 Sándor főtörvényszéki tanácsos ajándéka.)
 Ugyanaz (Fügetől).
 Gr. Károlyi György (életnagyságú kép). Barabás.
 Kisfaludy Károly (mellkép).
 Kölcey Ferencz (mellkép, Bártfay László ajándéka).
 Gróf Kuun Géza (térdkép). Borúth Andor.
 Laky Adolf (térdkép). B. Braunecker Sztina.
 Gróf L'nyay Menyhért (életnagyságú kép). Stettka Gyula.
 Mihalkovics Géza (mellkép). Boráth Andor.
 Gróf Mikó Imre (mellkép).
 Mikszáth Kálmán (ülő alak). Festette és ajándékozta Benczúr Gyula.
 Pauler Gyula (mellkép). Révész Imre.
 Pauler Tivadar (ülő-alak). Burger Lajos.
 Pesty Frigyes (mellkép). Both Menyhért.
 Pulszky Ferencz (ülő-alak). Tardos Krenner Viktor.
 Révai Miklós (mellkép).
 Rudolf főherceg-trónörökös (életnagyságú kép Ő cs. és apost. kir.
 Felsége I. Ferencz József ajándéka). Benczúr Gyula.
 Salamon Ferencz (mellkép). Balló Ede.
 B. Sina Simon (mellkép). Stauffer-Bern Károly.
 Stoczek József (mellkép). Zilzer Antal.
 Szabó József (mellkép). Wellmann Róbert.
 Szabó Károly (mellkép). Kriesch Aladár.
 Szalay László (álló alak) Székely (akadémiai tagok gyűjtéséből).
 Szarvas Gábor (mellkép). Zilzer Antal.
 Id. Szász Károly (nagy mellkép, az özvegy ajándéka). Cserna Károly.
 Szász Károly (mellkép). Borúth Andor.
 Gróf Széchenyi István (életnagyságú kép, gróf Széchenyi Lajos és Pál
 ajándéka). Ammerling.
 Szemere Bertalan (nagy mellkép). Stettka Gyula.
 Szontagh Gusztáv (mellkép barátaitól és tisztelőitől). Kovács Mihály.
 Sztrokay Antal (mellkép özvegyének ajándéka). Resky.
 Szvorényi József (mellkép). Kovács Mihály?
 Gróf Teleki József (mellkép, a Teleki-család ajándéka). Barabás.
 Thaly Kálmán (térdkép). Borúth Andor.
 Than Károly (ülő-kép). Balló Ede.
 Thierry Amadé (nagy ülő-kép). Molnár Viktor.
 Tisza Kálmán (ülő-kép). Stettka Gyula.
 Toldy Ferencz (életnagyságú kép). W. Vastagh György.

Trefort Ágost (ülő-kép). Horovitz L. után Spányik Kornél.
 Volf György (mellkép). Zilzer Antal.
 Vörösmarty Mihály (mellkép, Bártfay László ajándéka). Barabás.
 B. Wesselényi Miklós (mellkép, Bártfay László ajándéka). Barabás.
 Zsivora György (mellkép). Ábrányi Lajos.

Falfestmények a diszteremben.

Lotz Károlytól:

1. Szt. István, fiával, Imre herczeggel.
2. Könyves Kálmán és kora.
3. Nagy Lajos és kora.
4. Mátyás király tudósai körében.
5. Pázmán és kora.
6. Zrinyi, a költő és hadvezér.
 A lunettekben egyes tudományszakokat feltüntető freskók.

Ligeti Antaltól:

1. A Balaton, Szigligetvár romjaival.
2. Trencsén vára.
3. Szepes vára, háttérben a Kárpátokkal.
4. Hricsó vára a Vág partján.
5. Tájkép, várromokkal. 1875.
6. „ nagy, terebélyes fával. 1876.
7. „ (várbástya). Vertunni után. 1872.
8. „ 1873.
9. „ (kisebb).

A főtitkári hivatalos szobában.

Az eddigi főtitkárok mellképei (olajfestmények), ú. m.

1. Döbrentei Gábor, Kovács Mihály.
2. Szalay László, „ „
3. Toldy Ferencz, „ „
4. Arany János, „ „
5. Fraknói Vilmos, „ „ (Fraknói Vilmos ajándéka)
6. Szily Kálmán, ugyanennek ajándéka. Biczó Géza.
 Deák Ferencz (mellkép). Barabás.
 Arany János (térdkép). Szontágh Diegő.

Wagner Sándortól:

Isabella királyné búcsúja Magyarországtól (Dóra Szilárdné sz. Janitsáry Teonimphia ajándéka).

Maszák Hugóné, Barabás Ilonától:

A Csorbai-tó.

Szobrok.

- Gr. Széchenyi István (kis mellszobor). Izsó Miklóstól, másolat Gasser után. (A bécsi magyar technikus ifjúság ajándéka).
- Ő Felsége I. Ferencz József kis bronz-mellszobra. Zala György.
- Gr. Dessewffy Emil (mellszobor márványból).
- B. Eötvös József (mellszobor márványból).
- Kölcsey Ferencz (kis mellszobor márványból),
József cs. és kir. főherczeg mellszobra (bronzból). Strobltól. József
Ágost cs. és kir. főherczeg ajándéka.
- Kőrösi Csoma Sándor (nagy mellszobor márványból). Holló Barnabás.
Két Buddha-bálvány. (Duka Tivadar t. t. ajándéka.)
- Az Akadémia megalapítását feltüntető (haut relief) emléktábla (ércz-
ből). Holló Barnabás.
- A palota Ferencz József-téri homlokzatán: Révai és Galilei. A dunai
homlokzaton: Newton, Archaeologia, Poesis, Kosmographia,
Politika, Rafael.
- Az akadémia-utczai homlokzaton: Descartes és Leibnitz.

A könyvtárban.

- Arnstein József (térdkép, olajfestm.).
- Árva Gergely (vizfestm.).
- Bacsányi János (fénykép).
- Bacsányi Jánosné (fénykép).
- Bolyai Farkas fényképe.
- Budenz József (ifjúkori arczkép, fénykép).
- Czirjék Mihály (olajfestm., mellkép).
- Heller Ágost (olajfestm., mellkép). Borúth Andor.
- Hunfalvy Pál (olajfestm., ülő alak). Wellmann Róbert.
- Kazinczy Ferencz szülőháza (olajfestm.).
- Kazinczy Ferencz emlékoszlopa (olajfestm.).
- Kőrösi Csoma Sándor (rajz, élet után). Schöfft.
- Mátyás király fiatalkori képe (olajfestm.).
- Pápay Sámuel (olajfestm.). Frank. P.
- II. Rákóczi Ferencz gyermekkori arczképe (olajfestm.).
- Ráth György-émlék (márványtábla).
- Semsey Andor (fénykép).
- Szamota István (mellkép, olajfestm.). Borúth Andor.
- 2 tájkép Széphalomról (olajfestm.).
- Szilágyi Dániel (olajfestm.).
- Gróf Teleki József (márvány mellszobor). Ferenczy István.
- A Telekiek emlékét megőrző márványtábla
- Than Károly ifjúkori arczképe (könyomat).
- Toldy Ferencz (czeruzarajz).
- Vitkovics Mihály (olajfestm.). Donát.

A M. TUD. AKADÉMIA LXXIII. KÖZÜLÉSE.

1913. április 27.

I.

Báró Eötvös József mint culturpolitikus.

Megnyitó beszéd *Berzeviczy Albert* akad. elnöktől.

Tisztelt Gyülekezet!

Pausanias, a görög utazó és író, kinek följegyzéseiből meritjük ma legtöbb ismeretünket a Hadrián-korabeli Görögországra nézve, Attikáról írt első könyvében többek között ezeket mondja :

„Athén városának közvetlen közelében van az Akadémia, mely egy magánember telke volt, most azonban Gymnasion . . . Van itt egyebek közt Prometheusnak egy oltára, melytől égő fáklyákkal futnak a városba. A verseny abból áll, hogy kinek sikerül fáklyáját futás közben égve megtartania. Ha az első kialszik, az már nem lehet győztes, csak a második, s ha ez sem marad égve, akkor a harmadik, ha pedig valamennyié elalszik, akkor egyik sem részesülhet a díjban.“

Az athéni Akadémia Prometheus-oltárának fáklyaversenye példázza a tudós-társaságok mindenkori szerepét. Lángot visznek ki kebelükből, a tudás lángját s a versenyben hány fáklya alszik el, a míg egy célt ér, beviszi a fényt a sokaság közé és rokonlángokat gyujt vele.

Mi azonban ma nemcsak a tudás oltáráról hozott lánggal akarunk a magyar közönség körébe behatolni ; fáklyánkat a kegyelet oltarán gyujtottuk meg és reméljük, hogy a közöny fagyos szele nem fogja idő előtt kioltani.

Kettős emlék adja a kegyelet szavait szájunkra : Akadémiánk két nagy vezéralakjának születésére fordul most a századik esztendő, a kiket nemcsak az idő véletlene tett kortár-

sakká, a kiket az érzelmek, eszmék, a nemes törekvések közössége avatott bajtársakká és barátokká.

A báró Eötvös József és Szalay László benső barátsága, mondhatjuk lelki rokonsága egyik legérdekesebb és legvonzóbb fejezete a mult század közepébe eső nagy nemzeti átalakulásunk egész történetének. Az iskolapadokon kezdődött s csak a sírnál végződött, mely fölé a barátját túlélő Eötvös még emlékbeszédjével vetett dicsfényt. Szalay saját vallomása szerint „a szép-művészetek propyláiaiban találkoztak először“, azután együtt alapították a „Műgyelet“-et, együtt a *Budapesti Szemlét*, majdnem egyidejűleg foglaltak helyet az Akadémiában és a Kisfaludy-Társaságban s Eötvös vezette Szalayt vissza a parlamenti pályára. Költők és írók, tudósok és politikusok mind a ketten, mint egy e helyről nemrég elhangzott szép beszédben hallottuk: „egy lélektől elevenítve, egy célra törve, együtt vívják a magyar jog, a magyar ész és a magyar szív harcát“ (Beöthy). Barátságuk kölcsönös ösztönzés és kölcsönös, ösztönyszerű kiegészítése mindkettejük lényének, munkájának. Tulajdonképen a Széchenyitől megindított reformkorszakba kapcsolva belé, sokaktól gúnyosan „doktrinár-eknek mondott törekvéseiket, Eötvös a humanismus és demokratia eszméiért való nemes lelkesedését, közjogi helyzetünk széles látkörű, higgadt megítélését viszi be az átalakulás nagy munkájába, míg Szalay a történeti megismerés mélyítésével és terjesztésével ad szilárd nemzeti alapot a fejlődésnek.

Szalayról, ki — Eötvös szerint — „munkáiban nemzetünk egykori nagyságát, életében azon erényeket mutatta fel az ifjú nemzedéknek, melyek minden nemzeti nagyságnak föltételei“, külön fogunk megemlékezni egy összes ülésünkön még ez év folyamában. De már most, midőn csak néhány nap mult el születése évfordulója óta, ez ünnepélyes alkalommal tartozunk leróni kegyeletünket az ő nemes emléke iránt is, ki — fájdalom — rövidre szabott életidejének valóban önfeláldozó kihasználásával, csodálandó munkát végezve, gazdagította irodalmunk legkülönbözőbb tereit maradandó becsű művekkel. Ki mindenkorra bevészte nevét jogi, különösen büntetőjogi irodalmunk, sőt jogfejlődésünk évkönyveibe; kinek publicistikai működése épp oly nemes volt meggyőződésének heve, mint érvelésének előkelő komolysága által; ki tulajdonképeni alapítója lett szemleirodalmunknak s mesteri élet- és jellemrajzaival mintegy önmagának alkotva hozzá iskolát, a hazai történelem megírásához mondhatni minden elődjét meghaladó hivatottsággal fogott hozzá. E műve befejezetlenül is egyik legértékesebb forrása nemzetünk története megismerésének s különösen megítélésének, mely egymagában biztosítaná Szalaynak a halhatatlanságot a magyar tudományos irodalomban. Nekünk mindezekon felül hálásan kell arra gondolnunk, hogy a

kitünő férfiú mily odaadással szentelte utolsó életidejét főttkári minőségben Akadémiánknak, melynek történetéhez személye, neve válhatatlanul hozzácsatolva marad.

És ezek után legyen szabad, áttérve beszédem sajátképeni tárgyára, báró Eötvös Józsefet méltatnom, kiről, mint költőről, erre nálam illetékesebb tagtársunk fog még e közülésünk során szólni; legyen szabad méltatnom őt erről a helyről, melynek ő oly nagy fényt kölcsönzött egykor.

Eötvöst Akadémiánk különös joggal a magáénak vallhatta mindig már ama buzgalomnál fogva is, melylyel ő már huszonkét éves korában kezdődő akadémikusi pályáján intézetünk iránti kötelességeit mindvégig szinte példaszerűen teljesítette. Ez a példás buzgalom, — melynek adatszerű bizonyítékait a főttkár úr jelentése fogja magában foglalni, — annál inkább megérdemli megemlékezésünket, minél ritkább jelenség újabb korszakunkban a közügyek tág mezején elfoglalt férfiaknál. Mint levelező, majd tiszteleti- és igazgató-tag, egyideig alelnök, végül az utolsó öt évben elnök, Eötvös fáradhatatlan volt az Akadémia dolgai körül, az ülési teendőkön kívül bíráló jelentéseivel, irodalmunk gyöngyei közé tartozó emlékbeszédeivel és elnöki szónoklataival sokszorosan örökítette meg magát évlapjainkon.

Akadémiai munkássága tükrében egyéniségének ugyanazok az összhangzatosan nemes vonásai tűnnek szemünkbe, a melyeket írói és költői működésének egész széles mezeje s államférfíui szerepe egyaránt föltárnak előttünk. Mert e roppant kiterjedésű tevékenységet éppen az jellemzi legjobban, hogy őt soha önmagával ellentétbe nem hozta, sőt annak egyes ágai az egymással való szoros kapcsolatot sem nélkülözik. Ez onnan van, hogy kevés író létezett, ki oly komolyan vette mindazt, a mit irt, mint Eötvös s hogy ő magát munkássága minden terén — saját vallomása, *Gondolatai* elé tűzött jelmondása szerint — nemcsak esztétől, hanem szívetől is vezettette.

Ez az önmagához való hűség, ez a szigorú írói és politikusi becsületesség, ez a tartalék nélkül, minden szóban és tetteben való érvényesítése a lélekben egyszer gyökeret vert meggyőződésnek, az Eötvös írói és államférfíui jellemének legnemesebb s napjainkban legtanulságosabb vonása. Ez egyik oka annak is, hogy az „exigentiák tudományá“-nak gyakorlati művelői őt a javíthatatlan idealisták közé szokták sorolni. Ő maga leveleiben azok egyikének mondja magát, kik arra valók, hogy előljárjanak, de a gondolat s nem a cselekvés mezején; majd meg a jövő zenészének: ki egész életén át oly dallamokat énekel, melyeket hűsz évvel később minden utcagyerek fütyül, de melyeket akkor senki megérteni nem akart. S mégis, kevés alakja van a közpályának, kinek már életében megadatott volna eszméi-

nek és terveinek oly nagy részét megvalósítva láthatni, mint a hogy azt Eötvös tényleg megérhette.

Ez ugyan főleg a 48-iki s utóbb a 67-iki nagy közjogi átalakulásra, valamint a nemzetiségi és vallási viszonyok általános, elvi rendezésére nézve áll. A tulajdonképeni culturpolitika terén Eötvösnek nem is juthatott más, mint az úttörés nehéz, hálátlan, de az utókor szempontjából annál érdemesebb munkája. S midőn ezt, az ő saját beismerésével egybehangzóan megállapítom, talán nem végzek fölösleges munkát, ha mai megemlékezésemet éppen arra használom föl, hogy rövid szemlét tartsak Eötvösnek, a culturpolitikusknak irányelvei, föladatai, elért eredményei és felbemaradt tervei fölött.

Mert tulajdonképen egész közéleti szereplése, még államtudományi elmélete is egy ponthoz: a nemzeti cultura előbbviteléhez vezet; e cél, melyet legközvetlenebbül mint miniszter szolgált, látszik magába olvasztani gazdag életének összes törekvéseit. Saját vallomása szerint az alkotmányosságot csak azért óhajtotta, hogy nemzete haladásának eszköze legyen, mert mindig az volt a meggyőződése, hogy „nemzetünk jövője tisztán cultura-kérdés: attól függ, vajjon civilisatio tekintetében a népeket, melyek között lakunk, mennyiben haladjuk túl?” „A gondolat, — mondja másutt, 1865-ben, — hogy a magyar nemzet csak úgy tarthatja fenn magát, ha a nyugati civilisatio zászlóját hordja Európa ezen részében s egyéniségét azon eszmék szolgálatában tünteti ki, melyekért a művelt világ többi népei küzdenek: e gondolat volt huszonöt év óta vezérfonala összes politikai tevékenységemnek s az fog maradni ezentúl is.“

Nincs kétség felőle: erre a föladatra, nemzeti culturánk legfőbb kormányzására, irányítására ő az egyéniségét jellemző lelkiismeretességgel, komolysággal, de egyúttal nemes lelkességgel készült; készült talán már 1848-ban is, minden bizonytalanság nélkül, második minisztersége előtt, a mikor 48-iki tapasztalatai már sok gondolatot, tervet és csalódást is érleltek meg benne. Nem volt ez „önjelöltség“, csak köteleles átérzése annak, hogy a józan nemzeti közvélemény, a helyzet, a föladat őt jelölik e szerepre.

Készültségét nemesak kiterjedt miniszteri ügyköre minden részében, gyakran rögtönzött fölszólalásokban is tanúsított tájékozottsága, ügyismerete árulja el, hanem főképen föladatainak tiszta látása, elfogulatlan mérlegelése, azok minden nehézségeinek, akadályainak is teljes ismerete, melyek bizony olykor keserű szavakat is csaltak ajkaira, de melyek fölött gyakran bizonyos játszi humorral tette túl magát.

Egy képviselőházi beszédében ezeket olvassuk: „Meggyőződésem, hogy nem célunk már jelenleg versenyezni a műveltség

ösvényén Európa első sorban járó nemzeteivel, hanem a verseny útját a magyar nemzet számára jövőre lehetőleg egyengetni . . . ezen czélt éppen csak azon úton érhetjük el, ha nem a feltűnő, hanem a szükséges teendőket végezzük.“ A közművelődés mezején — szerinte — kétféle irány követhető. Vagy egyes pontokra vonja össze a kormány az ország összes erejét és akkor roppant eredményeket mutathat föl, vagy kiterjeszti működését sokfelé s akkor, a dolog természeténél fogva, az első pillanatban az eredmények nem tűnnek föl, sőt néha évek kellene, míg valóban észrevehetőkké lesznek. Mondanom sem kell, hogy ő az utóbbi, a kevésbé hálás, kevésbé tetszetős, kevésbé dicsőséges, de a nemzetre nézve szükséges rendszert választotta. Ezért volt minden biztatásokkal, sőt szemrehányásokkal szemben is a közoktatás, különösen a népoktatás költségei tekintetében is csak a megfontolt, indokolt, fokozatos haladás barátja, mert „a nemzettől nem szabad kivánni semmi áldozatot, melyről a kormány nincs előre meggyőződve, hogy azt azonnal és fructificálva használhatja fel . . .“

Míg így már culturpolitikája irányának és keretének megállapításánál lemondott a zajos és gyors siker, a könnyű és olcsó népszerűség minden csábító előnyeiről, másrészt a maga elé szabott feladat megoldásának nehézségeivel éppen nem idealistára valló tárgyilagossággal számolt.

„Néha — ezt mondja egyik legintimebb megnyilatkozásában — oly érzés fog el, mintha egy nagy követ látnék magam előtt, melyet föl kellene emelnem s melynek fölemelésére sem saját erőm nem elégséges, sem másnak segítségére nem számíthatok.“ Pedig neki az „egész nemzet közreműködése“ volna szükséges s erre — úgymond — eddig nem sok kilátás van. Az épülőfélben levő lipótvárosi bazilika kupolájának bedőléséből intuitív általánosítással azt a megdöbbentő tanulságot vonja le, hogy „azon alapokra, melyeket elődeink raktak le, semmit sem építhetünk“. Elszomorodik, ha arra gondol, hogy Bolyayt a maga idejében Erdélyben félbolondnak tartották s a külföldi akadémiák unszolására volt szükség, hogy a marosvásárhelyi collegium kiszolgáltassa azokat az iratokat, melyek igazolják, hogy az újabbnak egyik legnagyobb matematikai lángelméjét mi adtuk a világnak. „Lehet-e — úgymond — nagyobb bizonyossága barbarismusunknak?“ Néha be kell vallania, hogy törekvéseinek nem annyira a jámbor oppositio, mint inkább maga a kormány legnagyobb kerékkötője. Az is szaporítja a nehézségeket, hogy az absolut kormány és a provisorium némely jó intézkedését is mint törvénytelen és gyűlöletest, hatályon kívül kénytelen helyezni, miáltal legalább pillanatnyilag még rosszabbítja azt a helyzetet, melyet javítania kellene.

Azért néha mégis derültebb oldaláról nézi a dolgot. „Ha csak őszig tartok ki, — írja minisztersége elején Falknak, — a pápens ügye rendben lesz, a szerb iskolák s egyházak szervezve — s pedig az illetők megalégedésére — és a zsidó zsinat összehíva. Ezeken kívül, hogy mulatságom is legyen, rendezem a fundationalis javakat, felépítem a Lipót-templomot, építek egy nagy chemiai laboratoriumot az universitas számára s visszaállítom a győri jogakadémiát. Ennyit, ha élek, bizonyosan teszek ; ha idő marad, van még más dologom is . . .“

Ez az odavetett programm is mutatja, hogy Eötvöst ránk nézve tulajdonképen korszakos és emlékezetes második minisztersége első idejében — sőt később is — nagy részben kevésbbé közoktatási, mint inkább nemzetiségi és vallásügyek foglalkoztatták, melyeknek azonban kihatása a szellemi cultura fejlődésére félreismerhetetlen.

A nemzetiségi kérdés körül talán legtisztábban és legteljesebben jegezesedik ki a báró Eötvös József tudományos és államférfiúi meggyőződése, hitvallása s egyúttal éppen ez a kérdés az, melyre nézve a mai uralkodó politikai fölfogás leginkább letért az ő útjáról. Ő a nemzetiségek teljes egyenjogusítását százada uralkodó eszméi : a szabadság és egyenlőség követelményének, következményének tekintette s bár legközelebbi célul a nemzetiségek megnyugtatását tűzte ki, mégis a magyarság érdekét tartotta szem előtt, mert abban a fölfogásban volt, hogy a teljes szabadság csak az erősebbnek használ és mert hite szerint — s ebben az egyben alighanem csalódott — a civilizatio kifejlődésével fokról-fokra fogyni fog a különféle nemzetiségek száma.

A főleg az Eötvös szellemét visszatükröző 1868-iki nemzetiségi törvény megítélésénél a mai nemzedék könnyen hajlandó feledni azt, hogy annak megalkotása a foedarilistikus eszme vereségét jelentette, mely eszme az előzményekből akkoriban kétségtelenül némi erőt meríthetett s így annak teljes visszahozása akkor még csak fejlődő magyar államiságunk szempontjából nem csekély vívmánynak volt tekinthető. A törvény létrejöttének e körülményei magyarázzák meg némileg, hogy benne sokkal sürűbben találkozunk a nemzetiségek egyenjogúságának, mint az állami és nemzeti egységet leghathatósabban kifejező állami nyelv jogainak biztosítékaival. Ezt a hiányt a törvényhozásnak utóbb kellett pótolnia. Eötvösnek már nem igen lehetett része a csalódás amaz érzésében, mely a törvény létrejöttét követőleg a magyarságon mindinkább erőt vett a nemzetiségek szószólóinak nem szűnő sérelmi politikájával s a magyarságtól való elzárkózásával szemben. De viszont ez a sérelmi és elzárkózási politika is mindig új jogcímet vélt meríthetni abból,

hogy a testvéri összesimulást hiába váró magyarság mind kevésbbé igyekezett a nemzetiségeknek a törvényben kilátásba helyezett előnyöket gyakorlatilag érvényesíteni, sőt egyre-másra kénytelen volt az állami nyelv elsőségét és közösségét új meg új törvényhozási intézkedésekkel juttatni kifejezésre. Hogy ezek az intézkedések tulajdonképen nem ellenkeznek a nemzetiségi törvény alap gondolatával, azt — hogy csak egy, a tanügyi térről vett példánál maradjak, — igazolja például az, hogy a 68-iki törvény szerint a nemzetiségi ifjak saját nyelvükön képezhetők azon fokig, a hol az akadémiai, vagyis főiskolai tanulmányok kezdődnek. Ebben tehát a főiskolai tanítás magyarsága világosan el van ismervé; s már most kérdem: képzelhető volna-e a nemzetiségi ifjak részéről a főiskolai tanulmányokhoz szükséges mértéke a magyar nyelv bírásának, ha az 1868 utáni törvények a magyar nyelvnek az összes nép- és középiskolákban való tanítását hathatósabb rendszabályokkal nem biztosították volna?

Az 1868-iki nemzetiségi törvény tehát kétségkívül nem hozta meg azokat a gyümölcsöket, a melyeket Eötvös várt tőle, de ennek oka nem a törvény alap gondolatának helytelenségében rejlik, mint inkább abban, hogy ama szellem, melyben Eötvös a nemzetiségi kérdést a legteljesebb szabadság és egyenjogúság alapján a magyarság túlsúlyának javára megoldatni kívánta és remélte, hiányzott elsősorban maguknál a nemzetiségek nagy részénél s e tapasztalás hatása alatt — nincs ok tagadnunk, — magánál a magyarságnál is.

Szerencsésebb volt Eötvös conceptiója a vallási kérdések egy nagy részének terén. Ő itt is a szabadság és egyenjogúság elveiből indult ki s ezeket a magyar törvényhozás azóta sem tagadta meg, sőt az interconfessionalis kérdésekben azok következményeit utóbb a végsőig levonta s éppen az újabb korban mind szélesebb tért foglal az Eötvös és elvbarátai fiatalkori alkotásának, az 1848: XX. törvénycikknek gyakorlati végrehajtása. Ellenben bizonyos tekintetben illusoriusaknak bizonyultak az ő várakozásai az egyházi autonomiákra nézve. Az izraeliták autonom szervezkedését belső meghasonlásuk mindeddig meghiúsította; a görögkeleti egyházaknak nemzeti alapra fektetett széleskörű autonomiája, melynek megalkotására annyi örömmel és büszkeséggel tekintett Eötvös s melynél akkor — fájdalom — teljesen megfeledkeztek a keleti egyházak magyar híveinek érdekeiről, a vallásos élet és cultura szempontjából nem bizonyult oly gyümölcshozó intézménynek, mint a mily hathatós eszközévé vált a politikai elkülönülésnek s az egyházi alapok politikai czélokra való fölhasználásának. És végül a katolikus autonomia, melyet Eötvös — valószínűleg a kissé túlbecsült erdélyi példa

hatása alatt — oly könnyen megvalósíthatónak látszott tartani, több mint negyven év óta is mint megoldatlan problema áll előttünk.

Áttérek immár a tulajdonképeni tanügyi kérdések között elsősorban a népnevelés ügyére, mely az Eötvös culturpolitikájában annál nevezetesebb helyet foglalt el, miután két ízben és eltérő módokon látott hozzá 1848-ban és 1868-ban e kérdés megoldásához.

1848-iki elvi álláspontja rendkívül tiszta és világos volt: az állam kötelessége az általános népoktatásról gondoskodni; ebből következik, hogy a szülőket rá is kényszerítheti gyermekeik iskoláztatására, de viszont tartozik a népoktatást ingyenessé tenni; joga van a népoktatás céljaira általános adót vetni ki és az oktatás fölött felügyeletet gyakorolni.

Ez az elv azonban a képviselőház elé került törvényjavaslatban már nem jutott ily tiszta kifejezésre; bár Eötvös beszédjében hangsúlyozta, hogy jobbnak és czélszerűbbnek tartja az iskola közösségét a felekezeti elkülönítésnél, megtette azt az engedményt, hogy ott, hol a községben az egyes felekezeti gyermekek száma az ötvenet meghaladja, azok számára külön iskola állítandó.

A törvényjavaslat tudvalevőleg 1848 augusztusában került tárgyalás alá, izgatott, válságos időkben, a mikor az emberek figyelme a veszélyben forgó alkotmány és haza felé irányult, úgy hogy Petőfi ingerülten írta egy hirlapi cikkében: „Elhagyhatnátok most azt a nevelést, mikor azt sem tudjuk, lesz-e kit nevelni, vagy sem?” Az országgyűlés meglehetősen kelletlenül, de mégis letárgyalta a javaslatot, mely azonban már királyi szentesítés alá — a beállott események következtében — nem jutott.

1868-iki törvényjavaslata benyújtásakor Eötvös kifejezetten régi álláspontjára helyezkedik, de annak gyakorlati alkalmazása egészen más irányt ad a reformnak. Most a súly a községen nyugszik, ez az egyetlen tényező, melyet a törvény kötelez népiskola felállítására s mely elsősorban van jogosítva e célból a polgárokat állami adójuk 5⁰/₀-a erejéig meg is adóztatni, „mert a népiskola mindenekelőtt communalis teher.“ Az állam szerepe csak a segítő: segíyezi a községet, ha annak szüksége forog fenn s maga is állíthat föl iskolát ott, a hol jónak látja. A hitfelekezeteknek joguk van népiskolákat fentartani; a község kötelezettsége tulajdonképen csak ott áll elő, a hol a létező felekezeti iskolák a szükségletnek teljesen meg nem felelnek. Azonban a törvény szövegezése elárulja, hogy a remény s a törekvés oda irányult; a különböző felekezeti iskolákat községenkint községi iskolákká tömöríteni s megakadályozni azt, hogy a jövőben a községek felekezeti iskolákat tarthassanak fönn.

Kétségtelen, hogy Eötvös a község iskolatügyi szerepének kijelölésénél félreismerte azokat a társadalomban működő dinamikai erőket, melyek gyakran az elméleten és a törvényen kívül, sőt az ellen is szoktak érvényesülni. Már az ő törvénye alapján, — mely leglényegesebb részeiben tulajdonképen ma is érvényben van —, a gyakorlati élet és a fejlődés egész más irányokat vett, mint ő várta. Ki beszél ma községi iskoláról? A székesfővároson kívül néhány városban tartja még magát a maga tiszta, felekezetnélküli formájában, de az ily jellegű iskolák száma — a népiskolák általános számának tetemes emelkedése mellett — az utóbbi harmincz év alatt lényegesen csökkent, mert számos, az Eötvös törvénye alapján keletkezett, vagy régibb eredetű községi népiskola — köztük nagy, népes, magyar városoké is — azóta államivá lett. Eredményében nincs okunk fájlalni e tényt, de constatálnunk kell, hogy annak igazi oka egyrészt kétségtelenül az iskolaügyi autonomia iránti érzék teljes hiányában rejlik — pedig Eötvös sok üdvöset remélt a községek iskolai autonómiájától —, másrészt a magyar társadalom ama nagy alaphibájában keresendő, mely szerint mindent az államra szeret háritani. Az utolsó harmincz év alatt a felekezeti népiskolák állománya is csökkenést mutat az állami iskolák számának javára; tehát az az iskolanem, a melyet az Eötvös 1868-iki törvénye csak mint egy lehetőséget állít oda, a mely az ő kormányzata idejében még a gyakorlatban nem is létezett: az állami népiskola, tanúsított azóta legnagyobb expansiv erőt. Lehet, sőt valószínű, hogy ez másképp lesz ezután, mert mindaz, a mi újabban a népiskolaügyi terén végbement: a felekezeti népiskolák állami segélyezésének lehetővé tétele, az oktatás ingyenességének behozatala, vagy helyesebben a népiskolai tandíjjövedelmek állami megváltása s a felekezeti és állami tanítók fizetésének egyenlősítése mind egy-egy okát szünteti meg az állami iskolák szaporításának, mind szükségkép az állami iskola visszavonulását jelenti az eddigi, talán nem éppen káros verseny teréről s odavisz, hogy népiskolaügyünk jövő fejlődése valószínűleg közelebb fog állani az Eötvös 1848-iki — a felekezeti megoszlásnak kedvező —, mintsem 1868-iki, az iskola közösségére törekvő programjához.

Csak röviden érintem még, hogy Eötvös miniszteri munkássága a népoktatás terén fölkarolta — és pedig igen hatályosan és mindjárt az első percztől — a tanítóképzést is, mely tulajdonképen ma is a tőle megállapított keretekben mozog; kiterjedt a tanítók továbbképzésére, mely célból lapot is alapított, kinyult a felnőttek oktatására és a kiseddóvásra is, mely utóbbinak már törvényhozási rendezését is tervbe vette, a mi csak húsz évvel később valósult meg.

A középiskolára nézve Eötvösnek nagyon merész és érdekes

reformterve volt, melyet 1870 áprilisában törvényjavaslat alakjában is a képviselőház elé terjesztett s mely a Thun-féle Organisations-Entwurf alapján akkor tényleg fennállott s törvényszerű rendezést csak 1883-ban nyert középiskolák teljes megváltoztatásával lett volna egyértelmű.

Ő egyébiránt különböző alkalmaknál hangoztatta a reáliskolák szaporításának szükségességét, különös tekintettel a műegyetemre; de szaporíttatni kívánta a gymnasiumokat is és pedig főképp azért, hogy a kormány megfeleljen a nemzetiségekkel szemben a törvényben tett ígéretének, a mi jellemző arra, a mit előbb kiemeltem, hogy tudniillik ő mily szellemben kívánta a nemzetiségi törvényt végrehajtani. Eötvös érdeme, hogy a középiskolák tanításában az osztályrendszer helyett a szakrendszer honosodott meg; azonban már második minisztersége kezdetétől fogva tervbe vette a középiskola gyökeres reformját is, melyre vonatkozó szándéka némi vajudás után a már említett törvényjavaslatban nyert kifejezést.

Ez a reformterv egyrészt visszanyul a régi hazai lycealis rendszerre s mintegy a történeti fejlődést veszi alapul, másrészt — félreismerhetetlenül — a francia középiskolai rendszerhez közeledik. A középfoku oktatást e szerint négy osztályú algynasiumok és alreáliskolák, továbbá két osztályú felsőgymnasiumok és három osztályú felső reáliskolák, végül három-, illetőleg átmenetileg kétosztályú lyceumok nyújtották volna. Az algynasiumokhoz és alreáliskolákhoz ipari, a felsőgymnasiumokhoz és felsőreáliskolákhoz kereskedelmi tanfolyamok csatlakoztak volna. Az így tervezett algynasiumot csak a latin nyelv választja el az alreáliskoláktól; a felső fokozatban már erősebben külön válik a humanistikus és reál-, illetve modern nyelvi irány, míg a lyceumban a választandó főiskolai tanulmányok igénye szerint többfelé ágazik szét a tanítás. Az érettségi vizsgálatot megszünteti az Eötvös rendszere s azt — egészen francia módon — főiskolai felvételi vizsgával akarja pótolni. Tehát az e rendszer által célbavett előnyök: a pályaválasztás kitolása, illetőleg az elhibázott pályaválasztás könnyebb helyreütése az egyik középiskolából a másikba való akadálytalanabb átlépés által; a középiskolának e czélt szolgáló többszörös tagozása pedig egyúttal a felsőbbfokú tanulmányokra való szakszerűbb előképzést teszi lehetővé. Végül az érettségit pótló egyetemi fölvételi vizsga a középiskolai képzés egyenetlen értékének correctivumát nyújtja.

Eötvös e reformterve nemcsak hogy meg nem valósult, hanem majdnem teljesen feledésbe merült; bár tagadhatatlanul sok életrevaló eszme is van benne, mégis nehéz volna állítani, hogy annak végrehajtása — melynek összes nehézségeit talán át sem tekinthette a tervező — egészségesebb fejlődés felé vitte

volna középiskoláinkat, mint az a conservativ tanügyi politika, mely 1883-ban lényegileg a fennállott rendszert iktatta törvénybe, de egyúttal gondoskodott a tanulmányi színvonal egyenlőtlenségének lehető megszüntetéséről és a magyar nemzeti disciplinák tanításának eredményesebbé tevéséről.

A felsőbb oktatás reformja mondhatni legkorábban foglalkoztatta Eötvöst. Már az 1848 kora tavaszán Budapesten megindult mozgalmak alkalmat adtak neki, hogy az egyetemi tanzsabadság kilátásba helyezésével a közvéleményre megnyugtatólag hasson. Még minisztersége előtt az ő kezdeményezésére szavazták meg a Rendek a magyar egyetemről a tanszabadság alapján rendelkező javaslatot, mely mint XIX. törvényezikk nyert szentesítést. Mihelyt miniszterré lett, e törvény alapján szabályzatot dolgozott ki az egyetemi oktatás rendezése tárgyában, a mely azonban királyi jóváhagyást már nem nyert.

Második minisztersége alatt sok üdvös részleges intézkedéssel igyekezett a felsőbb oktatást előbbre vinni, addig is, míg általános újjászervezését a törvényhozás munkába veheti. A pesti egyetemen főkép a természet- és orvostudományi oktatás rendkívül kezdetleges ellátásán, fölszerelésén igyekezett segíteni s a vegytani intézet fölépítésével megindította e részben azt a munkát, melyet azután sógora, Trefort hajtott végre. Fölállította a középiskolai tanárképző intézetet, kapcsolatban az egyetemmel, tanárjelöltek számára külföldi utazási ösztöndíjakat rendszerezített s foglalkozott az egyetemi könyvtár, valamint a műegyetem akkori gyarló elhelyezésének gyökeres megjavításával. A jogakadémia számára új tantervet adott ki.

Ugyanazon a napon, 1870 április 7-én, a melyen középiskolai törvényjavaslatát nyújtotta be a képviselőházban, nem kevesebb, mint három, a főiskolákra vonatkozó javaslatot is terjesztett elő. Nevezetesen: a pesti egyetem újból szervezéséről, a kolozsvári egyetem fölállításáról és a József-műegyetem szervezéséről szólókat. Ezek jellemzésére elég legyen annyit mondanom, hogy azok nem karolják föl a felsőbb oktatásügy általános rendezését, de a létező, illetve létesítendő egyetemeknek a legmesszebbmenő tanítási szabadságot s egyúttal autonómiát biztosítják s a pesti egyetemnek protestáns és görög-keleti hittani karokkal való kiegészítése által a minden felekezeti papság képzési színvonalának emelését veszik célba. A kolozsvári egyetem és a József-műegyetem — bár ez utóbbi nem törvény alakjában — az Eötvös utódjai alatt az ő javaslatainak lényegileg megfelelő szervezést nyertek.

Báró Eötvös Józsefet nemcsak miniszteri működésének, hanem életének egész tartama alatt élénken foglalkoztatták a művészetek is. Említettem már, hogy fiatal korában résztvett a

műegylet megalapításában. A provisorium idejében aláírások útján gyűjtött pénzt Székely Bertalan egy képének megvétele céljából a múzeum részére, utóbb pedig a sajtó útján indított propagandát Akadémiánk e dísztermének monumentális falfestményekkel leendő ellátása érdekében. Tudjuk, hogy sok dolgot adott neki a lipótvárosi bazilika továbbépítése, melynek katastrófhája az ő minisztersége idejébe esett és hogy az ő előterjesztésére határozta el a törvényhozás az Eszterházy-képtár megszerzését, mely legértékesebb magvává lett ma az egész művelt világ elismerésével találkozó szépművészeti múzeumunknak. Képzőművészeti oktatásunknak is ő adta meg az első irányítást, a megbízásából Keleti Gusztávtól készített programmszerű tanulmány által. Műemlékeink megóvását és fenntartását is ő állította föl, mint miniszter, culturánk követelményeképen, jelezvén egy erre vonatkozó törvény szükségességét, mely több évvel az ő halála után valóban létre is jött.

Hogy az irodalom s a tudomány érdekei mennyire szívén feküdtek, azt már Akadémiánk körüli buzgalmának méltatásával jeleztem. Nagy része volt abban, hogy az Akadémia s a Kisfaludy-Társaság az elnyomatás kora után halottaikból föltámadtak. Saját nyilatkozata szerint abban, hogy civilisatio tekintetében a népeket, melyek között lakunk, túlhaladjuk, a dolgok természeténél fogva az Akadémiát illeti az első szerep, azonban ugyanő hangsúlyozta, hogy a tudomány fejlesztése érdekében szükséges, hogy különböző ágaival az ország különböző részeiben mennél több egyén, társulat, intézet foglalkozzék s e tekintetben még nem is helyezte a fősúlyt a tudományművelés nyelvére. Senki hazánkban lelkesebb és meggyőzőbb szavakkal nem dicsőítette ideális szempontból a tudomány hatalmát, mint ő 1868-iki akadémiai elnöki beszédjében.

Culturalis működése értékelésénél nem szabad csak alkotott törvényeire és hátrahagyott törvényjavaslataira szorítkoznunk. Törvényei — mint láttuk — nem érték el minden részökben azt a célt, melyet ő tűzött eléjük; második minisztersége végén szinte tömegesen a törvényhozás elé hozott javaslatai ma is fontos emlékei culturánk fejlődésmenetének, de sok részükben tagadhatatlanul a sietség ama jellegét viselik magukon, mely a kiegyezés utáni reformkorszaknak — s még inkább az 1848-iknak — nem egy törvénytényé lett alkotásán is rajta van. Szinte azt a benyomást keltik, mintha szerzőjük nem is számított volna közvetetlen megvalósulásukra, de — talán érezve végét, — hátra akarta volna hagyni összefoglalását azoknak az eszméknek és elveknek, melyeket ő közoktatásunk szervezetének legégetőbb kérdéseinél szem előtt kívánt tartatni.

Az Eötvös miniszteri működésének a mai kor szempont-

jából való megítélésénél fontos szerepet visznek kormányzati intézkedései is, melyeknek részletezésébe bocsátkoznom itt lehetetlen s az a szellem, melyet ő közoktatásügyünk legfelsőbb vezetésébe behozott és melynek tetteiben való megnyilatkozásaihoz ő mint író és szónok valóban classikai commentárt hagyott szá munkra hátra.

Hogy kormányzati működésének jellemzése végett csak egyre utaljak: az a tény, hogy munkaköre különböző terein oly egyének közreműködését tudta magának biztosítani, mint Molnár Aladár, Pulszky Ferencz, Gönczy Pál, Zichy Antal, Szász Károly, Markuszovszky Lajos, Keleti Gusztáv és Zirzen Janka: nagyobb hatással volt nőnevelésünk, múzeum-ügyünk, népnevelésünk, orvos- és természettudományi s művészeti képzésünk irányítására és fejlesztésére, mint akárhány törvényparagaphus vagy miniszteri rendelet.

Ő maga legjobban érezte, hogy föladata óriási voltáéhoz képest mennyire töredékesnek és csonkának kellett annak az eredménynek maradnia, melyet az úttörés minden nehézségeivel szemben elérnie sikerülhetett. De nemes és bölcs megnyugvással belátta s egy, fiához intézett levelében ki is mondta, hogy „végre is, a ki oly célt tűzött ki magának, melyért küzdeni érdemes, sohasem érheti el azt és az életben a fődolog nem a cél, hanem a küzdelem“.

És ha egy képviselőházi beszédjében, a végnélküli budgetvita fárasztó bosszantásai közötti elkeseredésében egyszer azt találta mondani, hogy ő bizony nem alapított semmit, mi neve emlékéét fönnttarthatná, joggal hozzátette mindjárt, hogy miniszteri működésének ideje azért csak reá nézve van elveszve, a nemzetre nem! s joggal mondhatta, hogy évek mulva, ha nem is az ő munkásságának egykorú nagyhangú bírálói, hanem „szerény iskolamesterek“ észre fogják venni működése nyomait, észre fogják venni, hogy az ő érdekükben, a jövő érdekében dolgozott ő is.

Ez persze túlszerény értékelése az ő munkájának és egyéni hatásának culturánk történetében. Eötvös az író, a tudós, a politikus és kormányférfiú, szinte példátlan összhangban képviseli irataiban és tetteiben a tudománynak megbecsülését s ebből folyó szabadságát, a szellemi és erkölcsi felsőbbség egyedül hódító voltának elismerését, a szellemi haladásnak, művelődésnek nemzeti politikánk első céljául való kitűzését, minden balítéletnek, elfogultságnak, felekezeti, faji vagy társadalmi szűkkeblűségnek távoltartását culturánk kormányzatától; s a magyar nemzeti cultura jövője attól függ, vajjon Eötvösnek ez a szelleme, életének legmaradandóbb becsü hagyománya fogja-e közoktatásügyünk vezetőit mindig áthatni?

Ezzel az Akadémia LXXIII. ünnepies közüését megnyitom.

II.

Eötvös és az Akadémia. Főttkári jelentés.

Heinrich Gusztáv akadémiai főttkártól.

Tisztelt Akadémia! Mai ünnepélyes közülésünk kizárólag a magyar nemzet egyik legnagyobb és legnemesebb fiának, a M. T. Akadémia egyik legfényesebb és legérdemesebb tagjának van szentelve. A hol mindenki ünnepel és hódol, a főttkár sem maradhat tétlen. Azért a mai szép ünnep alkalmából összegyűjtöttem az Akadémia hivatalos irataiból minden adatot, mely br. Eötvös Józsefnek akadémiai működésére vonatkozik. Ez adatok fényesen igazolják, hogy a lángeszű és lánglelkű nagy férfiú Akadémiánknak nemcsak dísze és büszkesége, de egyúttal egyik legbuzgóbb és legmunkásabb tagja volt, a ki a mi körünkben is sokoldalú és igen értékes tevékenységet fejtett ki. Alig hat évtizedre terjedő rövid életéből majdnem négy évtizeden keresztül volt társunk és vezérünk, a ki rendkívül sokoldalú, a nemzet és a monarchia jövőjére irányzott érdeklődése és fáradozása közepett is mindig igaz szeretettel és szakadatlan buzgalommal viselkedett épp az Akadémia ügyei iránt.

Eötvös 22 éves volt, midőn a nagygyűlés őt 1835. évi szeptember 14-ikén Czech János és Perger János ajánlatára harmadik szavazásra 24 szavazatból 16 szóval levelező taggá megválasztotta. A kitüntetést a fiatal Eötvös 1835 október 7-én köszönte meg. Schedel Ferencz úrnak, a Magyar Tudós Társaság titoknokának szóló e szófukar levele így hangzik: „Tekintetes Titoknok Úr! Van szerencsém jelteni, hogy Elnök Úr Ö Nagyságának éppen e mai nap adtam tudtára a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának lett kineveztetésem általami elfogadtatását; midőn tehát ezt a Tekintetes Titoknok Úrnak ezzel szintűgy s általa a Tekintetes Társaságnak tartozó tisztelettel bejelenteném, vagyok a Tekintetes Titoknok Úrnak alázatos szolgálja, Ercsi, okt. 7-én 1835, B. Eötvös József.“

További emelkedése kellő arányban volt elismert képzettségével és lelkes buzgalmával. Már négy év mulva, az 1839 november 23-diki nagygyűlésen választott tiszteleti taggá, 27 szavazattal (28 közül). Ajánlották: Stettner György, Vörösmarty Mihály, Balásházy János, Luczenbacher, Zsoldos, Bajza József, Vásárhelyi, Czuczor és Szalay László a „Börtönrendszerről“ írt jeles műveért, az „Árvízkönyv“ szerkesztéseért és Kölcsény munkáinak kiadásaért, — egyúttal külön Schedel Ferencz, gróf Károlyi György, Schedius Lajos és Jósika Miklós „mint nagy díszét literaturánknak ‚Carthausi‘ cz. philosophiai ‚regényével‘“.

Igazgatósági tag az 1855 április 17-én tartott igazgatósági ülésen lett 16 szavazattal (egyhangúlag), t. i. akkor, mikor a szabadságharc után legelőször volt választás „a felsőbbség engedélyével“. Ugyanez az ülés választotta meg alelnöknek is 9 szavazattal; de ez a választás csak a „felsőbbségnek“ június 12-én kelt engedélyével vált jogerössé. Ezen minőségében buzgón résztvett az akadémiai palota fölépítésére irányzott törekvésekben és munkálatokban. Ugyancsak alelnöki működésének érdekes mozzanata, hogy az Alapszabályok módosítása ügyében ki volt küldve Albrecht főherceg kormányzóhoz és a királyhoz. E kortörténeti szempontból tanulságos momentumról részletesen értesít az 1858 november 20-án tartott igazgatósági ülésnek II. pontja, melyet azért egész terjedelmében ide iktatok. Ez ülésen gróf Dessewffy Emil elnöklete alatt jelen voltak: dr. Palló Sándor cs. kir. helytartói tanácsos, mint országfejedelmi biztos, azután: gróf Andrassy György, gr. Cziráky János, Deák Ferencz, báró Eötvös József másodelnök, Fáy András, Kubinyi Ágost, b. Prónay Albert, Fogarasi János cs. kir. kereskedelmi törvényszéki elnök helyettesképen (meghivatott, mert csak nyolcz igazgatói tag volt jelen); Toldy Ferencz titoknok és Tóth Lőrincz pénztárnok. A jegyzőkönyv kérdéses pontja így hangzik:

„II. Erre a mélt. Elnök úr kijelentvén, hogy e gyűlés főteendői az alapszabályzat ügye, a magas kormány által sürgetett rendestagi fizetések felállításása s a pénztári utasítás megállapítása, felszólítására a mélt. másod Elnök úr, mint szónoka a Főkormányzó-Főherceg és Ő Csász. Királyi apostoli Felségéhez a májusi gyűlés által kirendelt küldöttségnek, melynek tagjai gr. Andrassy György és gr. Cziráky János urak ő Excellentiáik és mélt. gr. Károlyi György úr voltak, jelentette, miszerint az ország Főkormányzója, Albert Főherceg Ő csász. kir. Fenségenek személyesen bejelentvén küldetésöket s átadván az igazgató-tanácsnak legfelsőbb helyen benyújtandó folyamodványát német fordításban: Ő Fensége a Magyar Akadémia iránti kegyes hajlamát s azon érdeket méltóztatott kijelenteni, melylyel ezen nemzeti intézet munkássága iránt viseltetik, egyszersmind arról is megnyugtatóván a küldöttséget, hogy legfelsőbb helyen kihallgattatása eszközlését kegyesen magára vállalni méltóztatik. Midőn utóbb a legfelsőbb kihallgattatás napja a főkormányzóság útján a küldöttségnek tudtára esett, ez sietett ő Felsége színe elibe, ki július 1-én kegyeskedett azt elfogadni. A szólónak szerencséje volt az Akadémia Igazgatóságában az alapszabályzat új szerkezete által okozott aggodalmakat a folyamodás nyomán előterjesztteni s különösen kiemelni, hogy az 1-ő §-ból épen a leglényegesebb szavak maradtak el, melyek a tudományok és a szépművészetek *magyar nyelven* művelését és terjesztését tűzik

ki az Akadémiának czéljául. Mire Ő cs. ap. Felsége az Igazgatóság alázatos folyamodását elfogadván, azon kegyelmes választ méltóztatott adni, hogy minden a birodalomban létező nemzeti-ségek iránt egyforma hajlandósággal viseltetvén, minden haladást, melyet azoknak bármelyike az általános mivelttség és tudományos kifejlődés ösvényén tesz, egyforma meglegedéssel tekint; a miért az Igazgatóság folyamodásában kifejezett aggodalomra semmi ok nem forog fen: hogy mindazáltal, bár az alapszabályzat jelen szerkezete bővebb megfontolás után adatott ki, Ő Felsége mégis a folyamodvány egyes pontjait újabb vizsgálat alá venni méltóztatik.

„A mélt. Elnök a gyűlés nevében megköszönvén a küldöttségnek fáradozásait, ezen eljárás folytán két okmányt olvas-tatott; melynek elseje a Cs. Kir. Helytartó Tanács budai osztá-lyában aug. 23. 3342. elnöki szám alatt kelt, s melyben kijelentetik, miszerint Ő Cs. Kir. Apost. Felsége nem méltóztatott legkegyelmesebben elrendelni, miszerint Ő Felségének ezen folya-modásról a magyar cs. k. belügyministeriumtól legalázatosabb előterjesztés tétessék, minélfogva azon m. ministerium nincs azon helyzetben, hogy ama folyamodást tárgyalás alá vehesse.

„A másik okmány Ő Excellentiájának a cs. k. belügy-minister úrnak Bécsben júl. 28-án az elnökhöz intézett hason-tartalmú válasza az Elnök júl. 12-kei levelére, melyhez mind-azáltal azon bizodalmas nyilatkozat csatoltatik, hogy az állam-igazgatásnak egyáltalában nem szándéka, az Akadémiában a tudományok, a szépirodalom művelése körül a magyar nyelv használatát bármely módon megszorítani: valamint hogy az alap-szabályok 1-ő §-a is a tudományok és szépirodalom művelését és terjesztését s a magyar nyelv gondos kiképzését és gazda-gítását ezen ő cs. kir. ap. Felsége különös oltalma alá állított tudományos intézetnek czéljául világosan kitűzi: mihez képest ő Excellentiája azt hiszi, hogy az Elnök által is előtte kifejtett aggodalmakra épen semmi ok nincsen.

„Ezek jelentése és felolvasása után az ülés úgy nyilatko-zott, hogy miután a legfelsőbb helyen beadott folyamodásban előterjesztett kérelmek meg nem adattak, az igazgatóság aggo-dalmái teljesen nem szűntek meg. De további sikeres lépések lehetőségét maga előtt nem látván és bízván Ő Cs. kir. ap. Felségének legkegyelmesebb nyilatkozatában, miszerint birodalma minden nemzetiségei iránt egyforma hajlandósággal viseltetni s tudománybeli haladásait egyforma meglegedéssel tekinteni méltóztatik; s tekintve az államkormány szándékát tolmácsoló cs. kir. belügyi minister úr fentebbi kijelentését is: hiszi, hogy valamint az Igazgatóság el van határozva az Akadémia eredeti czélját s az alapítók szándékát mindenkor szem előtt tartani:

úgy az Akadémia is működése gyakorlati terén ugyanazt fogja. Mely bizodalomban a legfelsőbb helyről leérkezett új alapszabályzat ezennel az Akadémiához általtétetni rendeltetett.⁴

Elnökké, Dessewffy Emil elhunytával, az 1866 márczius 18-án tartott igazgatósági ülés¹ jelölte Eötvöst első helyen 16 szavazattal, egyhangúlag; vele együtt báró Vay Miklós (10 szavazattal) és gróf Mikó Imre (5 szóval) jelöltettek. A főkancellárnak 1866 április 3-án kelt leirata szerint a Felség báró Eötvös Józsefnek elnökké megválasztását helybenhagyta. Az 1870 január 17-én tartott elegendő ülés újra megválasztotta elnöknek és az maradt halála napjáig.

Ezenfelül elnöke volt a történelmi osztálynak, ennek megalakulása (1854) óta és előfizető tagok gyűjtésével lehetővé tette, hogy 1856-ban a Magyar Történelmi Emlékek (Monumenta Hungariae Historica) kiadása megindulhatott.

Hármas minőségében (mint levelező és tiszteleti tag és mint elnök) Eötvös élénk részt vett az Akadémia munkásságában, még pedig: véleményt mondott a neki bírálatra kiosztott munkákról, résztvett egyes bizottságok munkálataiban, több (nyolcz) elhunyt tag fölött emlékbeszédet mondott, sok osztály- és több közgyűlésen elnökölt és tartott megnyitó beszédeket. Indítványai sorából csak kettőt emelek ki: 1866 november 5-én (276. p.) javasolta, hogy az osztályüléseknek vonzóbbá tételére összefoglaló tudományos értekezések olvastassanak föl, 1858 december 27-én pedig sürgette az elavult ügyrend átdolgozását.

Véleményt két ízben mondott, Először 1837-ben Federici „Hazugság“ cz. vígjátékáról, illetve ennek Galvácsy László eszközölte fordításáról és a nagygyűlés a fordítást az ő (és Dessewffy Aurél) ajánlatára (1837: 95. p.) kiadásra elfogadta. (Megjelent a Külföldi Játékszinben 1840-ben.) Eötvös helyesli a fordító választását (a mennyiben az Akadémia már előbb ajánlotta a darabot fordítóinknak), a fordítást magát gondosnak és könnyen folyónak mondja; a fordító a hűségéről sem feledkezett meg és jobb izlés által engedte magát vezetetni. Oly véleményben van tehát, hogy a munkát nyomtatás alá adhatni. Másodszor 1839-ben Dobokay József három vígjátékáról („Mi az? vagy a falusi köműves“, „A féltudós“, „A furcsa kívánat“) tett jelentést és a kis gyűlés (1839: 92. pont) elfogadta elutasító ítéletét. (Tóth Lőrincz volt a másik bíráló.) A darabok „nyelv és művészeti gyengeségeiknél fogva (Eötvös szavai) szerzőjökkhöz visszautasítottak“.

¹ Az 1865 január 26-án tartott ülésen, midőn az Alapszabályok értelmében új választás volt, Eötvös második helyen terjesztetett föl az elnökségre.

Több bizottságnak volt tagja, ezek közt a drámbíráló-bizottságnak is, és mint ilyen két ízben (1841 és 1842-ben) nem értvén egyet a bizottság tagjaival, különvéleményét írásban terjesztette be:

1. 1841-ben Fáy-, Bajza-, Czuczor- és Vörösmartyval szemben, a kik a pályázatban nem találtak absolut becsü munkát, Eötvös a „Korona és kard“ czimü drámát (szerzője Szigligeti Ede volt) ajánlotta a fő-, és az „Álmos és Béla“ czimü színművet a mellékjutalomra. Az Akadémia a többség véleményét fogadta el és a jutalmat nem adta ki. (1841. nagygyűlés XXIV. p.) Eötvös véleménye így hangzik:

„Az 1841-iki drámai jutalomra beérkezett és alolirottal véleményadás végett közölt 9 színmű között illeti az elsőség és ennél fogva a jutalom a következő czím alattit: „Korona és kard, szomorújáték 5 felvonásban, jeligéje: Két kardot nem bír egy hüvely soha.“ Hatalmas vázlatú jellemek, természetes s egyes részeiben is összefüggő actio, jeles dialogus, egyszerű drámai nyelv s a metrumnak könnyüése, mind ezen nagyobb s kisebb érdemek öszvesen nemcsak viszonzagos, de absolut értéket is tulajdonítanak e műnek.

„Mellékjutalomra tartja alolirott a következőt érdemesnek: „Álmos és Béla, szomorújáték öt felvonásban, e jeligével: sit quodvis simplex dumtaxat et unum“, melyet egyes következően kifejtett karakterek, egyes hatással bíró jelenetek és gondos nyelv ajánlanak.

„A többiek sorából mint dicséretre méltó kiemeltetendő: „Trón és szerelem, dráma 5 felvonásban, e jelszóval: τῆν κατὰ σαυτὸν ἔλα, Plut’, melyben szép, nem ugyan drámai, de lyrai talentum mutatkozik, s ez, ha — mint hiszem — fiatal erőnek eredménye, buzdításra érdemes. A nyelvben sok az idegen elem“.

2. 1842-ben ugyancsak a fent nevezett bírálókkal szemben adott be külön véleményyt. A főjutalomra nézve egyezett véleménye a többiek ítéletével, a mennyiben ő is a „Tisztújítás“ czimü vigjátéknak (szerzője Nagy Ignác volt) ítélte oda a jutalmat, de a mellékjutalomra nem a „Kinizsi“ (szerzője Szigligeti Ede volt), hanem a „Kelet népe alkotmányos ünnepén“ cz. drámát ajánlotta. A nagygyűlés ez esetben is a többség véleményét fogadta el. (1842. nagygyűlés XVII. p.)

Emlékbeszédet nyolczat tartott, még pedig:

1. Kölcey Ferencz fölött 1839 november 24. (Évkönyvek V.)

2. Körösi Csoma Sándor fölött 1843 okt. 8. (U. o. VII.)

3. Gróf Dessewffy József fölött 1844 decz. 26. (U. o. VII.)

4. Vörösmarty Mihály fölött 1858 decz. 20. a közgyűlésen (U. o. IX.)

5. Gróf Széchenyi István fölött 1860 okt. 13., a Széchenyi-gyászünnepen. (U. o. X.)

6. Reguly Antal fölött 1863 júl. 13. (U. o. XI.)

7. Szalay László fölött 1865 decz. 11., a közgyűlésen. (U. o. XI.)

8. Gróf Dessewffy Emil fölött 1867 jan. 28., a Dessewffy-gyászünnepen. (U. o. XI.)

Ezekhez járulnak Magasztaló Beszéde Kazinczy Ferenczről, az 1859 okt. 27-én tartott Kazinczy ünnepen. (Megjelent a Kazinczy-emlékfűzetben.) 1860 jún. 11-én Balaton-Füreden Kisfaludy Sándor szobrának leleplezésén,¹ néhány nappal utóbb Niklán Berzsényi Dániel sírszobra előtt és az Erdélyi Múzeum megnyitásakor 1859 nov. 23. (mind a négy esetben az Akadémia megbízásából és nevében) mondott megnyitó beszédei.

Eötvösnek ez irodalmi és tudományos jellegű beszédei a magyar szónoki prosa legkitünőbb termékei közé tartoznak. Bámulatos tudományos sokoldalúság, mély és igaz eszmékben való gazdagság, magas felfogás és szónoki meleg lendület jellemzik őket. Nagy szempontjai átmentek az irodalomba és a köztudatba, olyannyira, hogy forrásuk már rég feledésbe ment. És emeli e beszédek hatását még ma is, midőn hatvan és hetven év múlva olvassuk, hogy mindnyájukban érvényesül a szónoknak ideális világnézete és meleg szíve, hogy mindegyikben a nagy bölcselő és a kiváló költő hangja csendül meg.

Méltán sorakoznak ez emlékbeszédek mellé Eötvös elnöki beszédei, melyekkel az Akadémia ünnepélyes közüléseit négy ízben megnyitotta: 1867 január 31-én, 1868 márczius 21-én, 1869 április 17-én és 1870 május 28-án. Soha magyar nyelven a műveltség és tudomány fenségét, éltető és nemzetfenntartó hatalmát nem fejtegette és dicsőítette senki, mint Eötvös tette e mélyen járó, szép gondolatokban bővelkedő négy beszédben. Már első beszédében kimondta, „hogy a tudomány hatalom, melyet az istenség az emberi nemnek arra adott, hogy a természet törvényét megismerve, annak urává váljék, anyagi jólétét biztosítva, azon szellemi emelkedés és kedélyi nemesülés után törekedjék, mely magasabb feladatát képezi”. A tudomány a nemzetek büszkesége, de egyúttal az emberiség közkinccse. Az Akadémiának, mely a tudományok művelésére alapított, nem szabad felednie, hogy a cél, mely neki kitűzetett, nem tisztán nemzeti. „Hivatása, hogy a közös munkában résztvegyen, melylyel az emberiség az ismeret útján a boldogság után törekszik, s melynél az egyes népek egymástól átvéve és egymással

¹ Az Akadémiát akkor Eötvös vezérlete alatt báró Kemény Zsigmond, Tóth Lőrincz és Hollán Ernő tagokból álló küldöttség képviselte.

közölve az igazságnak fáradsággal szerzett töredékeit, azon állapotot készítik elő, midőn, mint most, az európai nemzeteknél a hit, úgy majdan a tudomány közös lesz s a létező ellentéteket ki fogja egyenlíteni. De az Akadémia nem feledheti el azt sem, hogy e hivatásnak csak úgy felelhet meg, ha azt saját körében teljesíti, s midőn a tudományok általános érdekében fátad, nemzetünk külön szükségeit és érdekeit nem veszi el szeméi előtt, tudva, hogy bármennyire szép, ha az emberiség haladásáért lelkesülünk, lelkesedésünknek eredménye csak úgy lehet, ha egy nemzetnek haladásán dolgozunk, s hogy a fényes ábrándot, mely a világot jövőben paradicsomnak látja, azáltal közelítjük meg leginkább, ha a darab földet, mely nekünk jutott, munkánkkal kertté alakítjuk át. Csak midőn e kettős feladatunkat teljesítjük, midőn lelkesülve a tudomány iránt, egyszersmind szeméink előtt tartjuk azt is, hogy a czélok, melyek után a nemzet árad, czéljai maradnak a tudósnak is, kit tudománya sohasem menthet fel azon kötelességeiktől, melyekkel hazája iránt tartozik: csak akkor várhatjuk, hogy intézetünk azon nagy feladatnak, melyet alapítói kítűztek, eleget tesz s méltó helyet foglalva el a művelt világ hasonló intézetei között, midőn velük együtt a tudomány haladásán dolgozik, egyszersmind e nemzet által szellemi emelkedésének, anyagi jólétének és polgári szabadságának egyik főtényezőjéül ismertetik el.“

A második elnöki beszéd főleg azt a gondolatot fejtegeti igen szépen, hogy a M. T. Akadémia rendeltetése idővel megváltozott. A tudományok művelése, nagy alapítójának felfogása szerint, csak távolabbi czélul tüzetett ki. „A közelebb fekvő feladat, melynek megoldását Széchenyi Akadémiánktól várta, nemzeti irodalmunk megalapítása volt, s ha Akadémiánk tevékenységét fennállásának első korszakában figyelemmel követjük, meggyőződünk, miként ez maga is így fogta fel hivatását . . . Az Akadémiának arra kelle irányoznia törekvéseit, hogy e kor polgáraiban a nemzeti érzetet fenntartsa s a jövő számára a nyelvet kifejleszsze, mely majdan haladásunknak eszköze lehessen.“ De most az irodalom helyébe a tudomány lépett és az emberiség ez irányban halad, az állás pedig, melyet az egyes népek az emberiség körében elfoglalnak, azon tevékenységtől függ, melyet ezen irányban kifejtenek. Azért bizonyos, „hogy Akadémiánk ezentúl csak úgy felelhet meg hivatásának, ha a magyar nemzet ezen törekvéseinek élére áll, s valamint akkor, mikor a nemzetnek arra szüksége volt, csaknem kizárólag nemzeti nyelvünk és irodalmunk megalapításának szentelte tevékenységét, úgy most, midőn irodalmunknak az Akadémia gyámúságára többé szüksége nincs, egész erejét azon körben központosítja, melyet már neve kijelöl“.

Harmadik elnöki beszédében is hangsúlyozza, hogy „nemzetünk állását a jelenben, emelkedését a jövőben csak úgy biztosíthatjuk, ha a tudomány körében is mentül magasabbra emelkedünk“, mert legalább is meddőnek kell tartania azt a vitatkozást, „vajon az Akadémia akkor felel-e meg inkább hivatásának, ha eltekintve minden nemzeti érdektől, tisztán a tudományt tüzi ki céljának, vagy akkor, ha a tudományt csak eszköznek tekintve, kizárólag a nemzet érdekeit tartja szem előtt“, mivel „a két különböző kiinduló pont egy célhoz vezet“.

Az Akadémia megváltozott rendeltetésének régi szervezete már nem felelt meg, a mi Alapszabályainak módosítását tette szükségessé. Erről szól Eötvös negyedik elnöki beszéde, mely újból a meggyőződés erejével hangsúlyozza, „hogy nemzetünknek jövője csak szellemi egyéniségének fenntartása és fejlesztése által biztosítható... Az egyes nemzeteknek jóléte és hatalma ezentúl főképp azon állástól fog függni, melyet a civilizatio tekintetében elfoglalnak. Sem multunknak dicsősége, sem azon adományok, melyekkel az isteni gondviselés nemzetünket megáldá, nem biztosíthatják jövőjét. Ha fennállani, ha a magyar népet azon fokra emelni akarjuk, melyre az multja után hivatva látszik, részt kell vennünk a békés munkában, melyben Európa népei a civilizatióban előbbre törekednek... A szabadságot megadta a törvény és alkotmányunk magában foglalja annak minden biztosítékát. Arra kell törekednünk, hogy államunk fejlődésének másik tényezője hasonló mértékben meglegyen s Akadémiánk feladata, hogy a nemzet ezen törekvéseinél az első sorban álljon. Hiven részt vettünk a küzdelemben, melynek a nemzet jelen állását köszöni: részt kell vennünk azon munkában is, mely arra szükséges, hogy nemzetünk jövőjét biztosítsuk; mert bármit rejt a jövő, egyet elmondhatunk biztosan, s ez az: hogy századunkban s a helyen, melyet hazánk elfoglal, jövője csak oly nemzetnek lehet, mely a műveltségnek magas fokán áll.“

Ha Akadémiánk, nevének megfelelően, valóban tudományos intézet és a világ tudós társaságainak méltó társa lett, ez első sorban Eötvös József műve és érdeme, kinél a műveltség és tudomány nagy emberi és nemzeti jelentőségét magyar nyelven senki melegebben és erélyesebben nem hangsúlyozta.

Eötvös József művei közül öt volt jutalomra ajánlva: 1. Már 1843-ban a nyelvtudományi osztály Berzsenyi Dániel összes művei mellett ‚Carthausi‘ cz. regényét (3 — 3 szavazattal), a törvénytudományi osztály pedig Zsoldosnak ‚Szolgabírói hivatal‘ cz. könyve mellett Eötvös és Lukács ‚Fogházjavítását‘ (1 szavazattal feltétel nélkül, 2 szavazattal feltételesen) ajánlotta a nagy jutalomra. A nagygyűlés a jutalmat Zsoldos művének ítélte oda

és Eötvös bárónak mindkét művét dicséretben részesítette (1843. nagygyűlés XXIX. p.). A bíráló jelentések nyilatkozatai:

a) A 200 darab arany nagyjuttalomra érdemeseknek ítéltetnek a nyelvtudományi osztályban (első helyen): „Eötvös József b. ‚Karthauzi’-ja, három szavazattal, mint a mely noha a véleményező tagok ítélete szerint setétebb oldalról tekintí az életet s világot, de e részben oly mélyen hat azoknak titkaiba és rejtekeibe és oly emberileg magas érdekű, hogy a maga nemében különös tüneménynek tekintendő; — nyelve tiszta, csinos, s az érzésre erélyesen ható gondolatai miatt örökösen kedves olvasmány fog maradni.“

b) a törvénytudományi osztályban: „egy szavazat b. Eötvös József és Lukács Mórícz ‚Fogházjavításának’ adja az elsőséget, mint alapos, korszerű és forma tekintetében is jeles munkának“. Mely véleményhez egy más szavazat csak másod helyen járul, elismervén, hogy e munka a büntetőjog alapját és mind általános, mind különös czéljait minden túlzás nélkül jelöli ki, ezenfelül a mindent egy összetétlen egységre felvinni törekvő eszméleti jogtudósok által felállított büntetési rendszer egyoldalúságát megmutatja, a fogházjavítás tárgyában mind az emberiségnek, mind a statusnak kívánatait kielégítő elveit pártolja, a börtöni mind a hallgató mind a magánrendszernek mivoltát, a mellett és ellenharczoló okokkal együtt, hazánk körülményei szemügyrevételével részrehajtatlanul terjeszti elő s magát a nyelvnek és helyesírásnak szabatosságával is különösen ajánlja. Egy harmadik szavazat pedig, bár a szerzők elveivel ugyan teljesen egyet nem érthet, e nagy szorgalommal, a legjeles tekintélyek után összegyűjtögetett vélemények- és adatokból, önálló rendszerben és éles ítélettel megbírált alapokra épített érdekes és igen korszerű munkát, csak a mennyiben más osztályokban érdemes nem találhatnék, méltatja a nagyjuttalomra.“

2. Az 1843 – 1848 közt megjelent szépirodalmi művek között Nagy János kiemeli jelentésében ‚A falu jegyzője’ és ‚Magyarország 1514-ben’ cz. regényeit: regényíróink közt főfigyelmet érdemel „b. Eötvös József, a ‚Karthauzi’ jeles írója; őt az ezen időszakban megjelent ‚Falu jegyzője’ és ‚Magyarország 1514-ben’ regényeiben is hasonló kitűnőségében üdvözölhetjük. Valamint t. i. a Karthauziban, úgy e két művében is az emberi szív kínos érzelmeinek valóságos özönét találja föl a művelt és érzékeny szívű olvasó, melyek őt igazán elragadtató gyönyörben ringatják. Nevezetesen a ‚Falu jegyzője’ című a megyei rendszer elleni vitatkozást burkoltatja regényalakba, a ‚Magyarország 1514-ben’ pedig hazánk azon korát történelmi hűséggel festve terjeszti elő, szinte regényi alakban, s ámbár mind a két regénynek célja politikai hatás: de Eötvös művész

tolla alatt mind a kettő szerencsésen kezelt regényremekké alakult, melyekben a nyelv tiszta és erőltetés nélkül könnyen folyó, a röviden visszaemlékeztető ismétlések mellett is elég tömött, keresetlenül virágos és határozottan az előadás.“

3. A 1858. évi nagygyűlésen a törvénytudományi osztály az 1848—1853. évkörben megjelent művek közül Eötvös nagy művét, „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra“ (Bécs, 1851), tartotta a legjobbnak és a nagygyűlés tényleg ezen munkának ítélte oda a jutalmat (1858. nagygyűlés, XII. p.). A versenyző törvény- és államtudományi munkák közt, (mondja a jelentés), „sőt összes törvény- és államtudományi irodalmunkban főfő helyet foglal el b. Eötvös Józsefnek „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra, I. köt., Bécs, 1851“ cz. munkája. Az egésznek úgy, mint egyes részeinek újdonúj és sajtószzerű felfogása s a tapasztalat alapján bölcséleti megvitatása, a nevezetesebb elméletek higgadt, a tárgy véghetetlen fontosságához mérsékelt mindenoldalú tárgyalása, a régi és új történelmi tények meglepő összeállítására s alkalmazására nemcsak a magyar, hanem az összes újabb irodalomban is fényes állást biztosítanak e munkának, mely az államtudományok történetében kétségtelenül új stádiumot jelző leszen. Ha még fölemlítjük, hogy a szerző mesteri ügyességgel kezeli a dialektikai formákat, hogy a nyelv tiszta, folyékony, olykor elragadó, egészben szabatos: kimondottuk, hogy a művészet igényeinek is megfelelő a munka, hogy ezt illeti, és mennyi czímmel, az 1854-iki nagyjutalom.“

Eötvös halálát az Akadémia alelnöke, gróf Lónyay Menyhért jelentette be az 1871 február 3-án tartott rendkívüli egyes ülésen, melynek teljes jegyzőkönyve így szól:

„I. Lónyai Menyhért másodelnök úr ő nmga meghatott szavakkal jelenti, hogy a mai rendkívüli ülés egyetlen tárgya azon súlyos veszteség, mely tudományos intézetünket tisztelve szeretett elnöke, báró Eötvös József tegnap, e hó 2-án, esti 11 órakor történt halálával érte. A fájdalom lesújtó érzete, melynek benyomása alatt vagyunk mindnyájan, nem engedi e szomorú alkalommal csak megkísérteni is, hogy az elköltözött szellem magasztos erényei vázlatába bocsátkozzék, ez a dicsőült élet- és emlékbeszéd írójának marad fentartva, hanem egyszerűen felhívja e tudományos Akadémiát a feletti tanácskozássra, mi módon vélné, hogy járuljon az Akadémia felejthetlen elnökének utolsó tisztesség-tételéhez és minő intézkedéseket kíván tenni, hogy az e tudományos testület keblét eltöltő érzelmeknek az elhunyt iránt külső jelek által is kifejezés adassék.

„Az Akadémia tagjai, midőn legmélyebb fájdalomukat nyilatkoztatják e jegyzőkönyvben a közélet, a tudomány s a költészet ily férfának, fölkennt koszorús bajnokának, érdemeiért és

közszeretetből választott elnökük, Eötvös József bárónak elvesztése fölött: egyszersmind a hála és kegyelet oltárán vélnék áldozni a következő határozatok által:

„Az Akadémia minden rendű tagjai egy, az ülésből kiadandó gyászjelentés által fognak felhivatni, hogy folyó hó 5-én délután 1 $\frac{1}{2}$ órakor a Kisfaludy-terembe gyűljenek, onnan testületileg indulandók szeretett elnökük végtisztessége megadására.

„Másodelnök úr ő nmga megbizatik egy küldöttség kinevezésére, mely e hó 6-án dicsőült hamvainak családi sírboltba tételénél, Ercsiben, az Akadémia képét viselje.

„Az Akadémia fájdalma és részvéte a pótolhatlan veszteség miatt, egy a dicsőült özvegyéhez s családjához intézendő levélben tolmácsoltassék, melynek átadására ő nmga a másodelnök úr kéretik fel.

„Az akadémiai gyász jeléül a falai közt létező Eszterházy országos képtár, valamint az intézet könyvtára is egy hétig zárva áll; ez idő alatt az épület homlokán folyvást fekete zászló leng és semminemű akadémiai ülés nem tartatik.

„Gondoskodik az Akadémia, hogy bizonyos, később meghatározandó napon, nagy halottja lelki üdvéért külön gyászmise olvastassék, melyen e tudományos intézet összes tagjai testületileg megjelennek.

„Határozatba ment, hogy a nagy férfiú emlékezetének egy külön akadémiai ünnepély szenteltessék; mely a díszteremben, az elnökség által később kijelölendő napon, nyilvánosan fog megtartatni.

„Végre gondoskodik az Akadémia, hogy a dicsőültnék arcképe és márvány mellszobra, amaz a képesterem, ez az ülésterem számára elkészíttessék. (Az arckép Székely Bertalan, a mellszobor báró Vay Miklós műve.)

„II. Olvastatott az ausztriai Reichsrath Delegatio elnökének az Akadémia másodelnökéhez intézett következő levele:

„Nagyméltóságú Lónyai Menyhért úrnak, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnökének.

„A Magyar Tudományos Akadémiát megfosztotta elnökétől a halál.

„A szoros kapocs, mely a monarchia többi népeit a nemes magyar nemzettel összeköti, a meleg részvét, mely annak felvirágzása iránt mindnyájunkat eltölt, a birodalmi tanács delegatiójának tagjaival szintén éreztetik a fájdalmas veszteséget, melyet az Akadémia báró Eötvös elhunytja által szenvedett.

„A birodalmi tanács delegatiója mai napon az Akadémia termében tartott ülésén ez érzelmeknek kifejezést adott s megbizott engem, hogy erről a Tudományos Akadémiát értesítsem.

„Midőn Nagyméltóságodat felkérem, hogy ezt az Akadé-

miának tudomására adni kegyeskedjék, megragadom az alkalmat legteljesebb nagyrabecsülésem kifejezésére. Pest, 1871. febr. 3., a delegatio elnöke: Hopfen Ferencz lovag.

„A részvét e nyilatkozata köszönettel vétetik tudomásul.“

A gyászünnepély 1872 február 2-án tartatott meg és ezen Szász Károly előadta költeményét, gróf Lónyay Menyhért pedig emlékbeszédét. (Évkönyvek XIII.)

Pest városa közvetlenül Eötvös halála után Eötvös-emlék felállítását határozta el és ezen eszmének országos felkarolására az Akadémiát kérte fel közbenjárásra. Az Akadémia, készséggel vállalkozva e hazafias és nemzeti tisztre, hűsz tagú vegyes bizottságot alakított, mely a szép eszme megvalósításán fáradozott. Az Eötvös-szobor ily módon létrejött és 1880-ban lelepleztetett. Az országos gyűjtésből fennmaradt 20,000 forintot és az összes iratokat a bizottság ezután az Akadémiának adta. Az Eötvös-alapot az Akadémia még ma is kezeli.

A nagy férfiú sirját Ercsiben most is felkeresik lelkes zarándokok, főleg a tanügy munkásai és a tanulóifjúság, szobrának talapzatára pedig ma is letettem az Akadémia örök hálája és hódolata jeléül koszorúnkat. Emlékezete örökké fog élni a hálás nemzet szívében, elsősorban pedig Akadémiánkban, mely nagy alapítója, gróf Széchenyi István, után neki köszönhet legtöbbet.

*

Áttérve az Akadémiának mult évi tudományos működésére, itt is ez alkalommal csak jelzem munkásságunk eredményeit, melyeknek behatóbb fejtegetése ez ünnepélyes ülésen túlságosan sok időt venne igénybe. A lefolyt év gazdag volt értékes alkotásokban és fontos elhatározásokban. Hogy csak egy-két terméket a legkiválóbbak közül főlemlítsek: a „Régi Magyar Költők Tára“ nagyfontosságú vállalat, mely két évtizedig szünetelt, a hűsz esztendeje kinyomatott VII. kötettel újból megindult és biztosítva van folytatása is, a mennyiben Gyöngyösi István munkái *Badics Ferencz* r. t. szerkesztésében már sajtó alá mentek. Hasonlóképp újra megindultak a II. osztály nagyjelentőségű történeti kiadványai: *Csánki Dezső* r. t. megbecsülhetetlen művéből „Magyarország földrajza a Hunyadiak korában“ egy újabb hatalmas kötet, az ötödik, látott napvilágot és megjelentek a Monumenták sorozatából két vaskos kötet, az alsó szlavoniai okmánytár (1244—1710) és Basta György hadvezér levelezése és iratai, mely utóbbiak főleg Erdély XVII. századi történetének számos mozzanatára új világot vetnek. Az I. osztály kiadta *Calepinus* latin-magyar szótárát, nyelvünk régiségének e nagyfontosságú forrását és teljes lett a „Mesterségek Szótára“, melyet *Frecskay*

János fáradhatatlan évtizedes buzgalommal befejezett. A mult évben volt az Akadémia abban a szerencsés helyzetben, hogy nagy alapítójának egy ismeretlen műével, a „Garat“ cz. kitiűnően megírt és eszmékben gazdag könyvvel ajándékozhatta meg a nemzetet; ez azonban úgy látszik nem sokba vette ez ajándékot, mely épp akkor meglepő csendben lépett a világba, midőn Goethe egyik regényének főlészínre jutott régibb fogalmazványa valóságos lázba ejtett hatvan millió németet és egy egész irodalom létrejöttére szolgáltatott alkalmat. Hasonlókép nem sok vizet zavart Révai Miklósnak, a nagy nyelvtudósnak, „Magyar deáki története,“ a magyar irodalomtörténetnek első érdekes kísérlete, és Földi Jánosnak nyelvtörténeti szempontból fontos „Magyar Grammatikája“ sem, melyek a mult évben első ízben megjelentek és csupán a szakférfiak legszűkebb körében keltettek figyelmet, noha nyelvünk és irodalmunk fejlődése szempontjából a művelt honpolgárok szélesebb rétegeinek érdeklődésére is tartatnának számot. Igen nagy a tavaly megjelent történeti és nyelvészeti, műtörténeti és természettudományi monographiák száma is, de ezeknek főlészorolását, valamint az említett nagyobb művek behatóbb méltatását, ülésünk napirendjére való tekintetből, ezúttal mellözöm és csupán Csánki Dezső és Frecskay János nagy munkáiról koczkaztatok néhány tájékoztató megjegyzést.

Csánki Dezső nagy műve lassan halad, mit a rendkívül értékes munka jellege eléggé megmagyaráz. A Magyar Tudom. Akadémia Thaly Kálmán indítványára még 1886-ban határozta el, hogy Teleki József grófnak „Hunyadiak kora“ cz. csonkán maradt hatalmas művét befejezteti, és a folytatólagos, történelmi-földrajzi és műveltségtörténeti kötetek megírásával Csánki Dezső lev. tagot biza meg, a ki Mátyás király udvaráról írott becses művével erre kiválóan alkalmasnak mutatkozott. Csánki a reábízott művet a történelmi-földrajzi rész megírásával kezdte meg, eleinte szűkebb keretben, majd midőn az első kötet megjelenése után kitűnt, hogy a tudósoknak és kutatóknak nagy érdeklődése sokoldalú kívánalmakat füz ily mindenkép hézagot pótló munkához, de tekintettel egyszersmind az óriási levéltári anyagra, mely feldolgozandó volt, kibővítette a munka kereteit és a következő kötetekben foglalt területeket bővebben tárgyalta. Így történt, hogy az 1887 óta lefolyt negyedszázad alatt a megindított történelmi-földrajzi résznek is csak mintegy kétharmada jelenhetett meg.

A Hunyadiak korából az okiratos emlékeknek nem remélt nagy tömege maradt reánk; közzétett oklevél azonban aránylag igen kevés forog közkézen e korból. Csánki műve az oklevelek tizezreit használja fel, s ezzel nagy oklevél-publicatiókat pótol. De éppen azért magasan felette áll minden történelmi mono-

graphiának, melyek az 1870-es évek előtt megjelentek, mivel ezek eredeti okleveles anyagot úgyszólván nem is ismertek, nem hogy feldolgoztak volna. Művének jelentősége azonban nemcsak ezen az elsőrangú és bőséges történelmi anyagban van, mely pl. a hely- és családnéveknél a kutató nyelvész is sok tanulsággal kecsegteti, hanem főleg a feldolgozás módjában rejlik. Várak, városok és helységek rövid, de hiteles történetét mondja el, holott eddig, pl. a várakról, csupán megbízhatatlan hagyományokra voltunk utalva. A szerző ezen helyi tényezőknek fekvését határozza meg oly területeken is, a hol az e korszakra következett török hódítás úgyszólván tabula rasát csinált; virágzó magyar lakosságot vagy birtoklást mutat fel oly területeken, főleg az ország déli vidékén, a hol ma a magyarságtól idegen, sőt ellenséges népek foglalnak helyet. Ezek a meghatározások rendkívüli fontossággal bírnak az előbbi korszakokra, de Magyarország keletkezésének, betelepítésének és társadalma kialakulásának történetére nézve is, és az adatok egész tömegét tárják fel annak bebizonyítására, mily erőteljesen és tervszerűen, mily szívósan és mennyi bölcseséggel igyekeztek régi magyar királyaink a magyarságnak aránylag csekély számát pótolni és egyszersmind a betelepített idegen lakosságot az uralkodó magyar nemzet kötelékébe és érzelmi világába intézményszerűen bekapcsolni, sőt beolvasztani. A nagyszámú oláh eredetű magyar nemesekkel együtt főleg a Hunyadiak nyujtanak erre ezen korszakból, a műnek legújabbán megjelent ötödik kötetében letagadhatatlan, mondhatni classikus példát.

A műnek egy másik nagy tanulsága gazdaságtörténelmi és genealogiai természetű: hogyan helyezkedik el az arisztokratia a középkornak ez időszakában nagy uradalmaival a peripheriákon, a hegyvidéken, a köznemesség és demokratia pedig, a magyarság színe-javával együtt, közép- és kisbirtokaival az alföldeken. Az uralkodó társadalmi osztálynak politikai hatalma nyugszik a birtokoknak illetén megoszlásán, mely egyszersmind a független Magyarország Hunyadiak-kori demokratikus jellegű csodálatos politikai újjászületésének is egyik főmagyarázata. Csak most tudjuk meg igazán, vagyonban, népben és hatalomban, társadalmi, területi és állami egységben mit pusztított el a török hódítás. Politikus országban, milyen a mienk, nagy hordereje van, illetőleg kell hogy legyen az ilyen munkának, mely a gazdasági és társadalmi tényezőknek és fejlődésnek legmélyebb alapjaira rámutat. A régi példa tanulmányozása bizalmat gerjeszthet az olykor csüggedező új nemzedékben, de egyúttal érthetően feltüntetheti a jövő fejlődésnek és politikának melőzhetetlen irányait.

Más jellegű *Frecskay János* nagy műve, a „Mesterségek

Szótára,“ mely egy erős akaratnak értékes eredménye. A szerző látva, hogy mennyire aláhanyatlott a magyar nyelv ügye a mesterséget űzők körében, ezelőtt vagy negyven évvel elhatározta, hogy ezen töle telhetőleg segít. A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium vezetőit még a múlt század 70-es éveiben meggyőzván e siralmas állapotról, legelőbb is szükségesnek tartotta oly művet a nagyközönség elé juttatni, a melyben megbarátkozik az ipar terén is kifejezésre jutható magyar nyelvvel. E célból inkább a formát és az előadás módját tartva szemmel, teljesen önállólag átdolgozott egy több kötetre terjedő német munkát, a széles körben ismert „Találmányok könyvét“. Ebben igyekezett érvényre juttatni azt az elhatározását, hogy a magyar nyelvet igenis fejleszteni lehet ezen az elhagyott téren is, mert értékes anyaga van rá a mesterségeken belül is, mert mind a történeti nyelv, mind a népnelv az egyes ipari fogalmak kifejezésére szavaival erre szinte magától kínálkozik. Már e munka fölhívta a magyar nyelv ügyével foglalkozók figyelmét. Még inkább pedig az ő szerkesztésében 1883—1895. években megjelent „Tanulmányi leírások“ című miniszteri költségen kiadott havi folyóirata, a melyben előforduló műszavakra mind a műszaki körök, mind a nyelvészek figyelmessé lettek. Így történt, hogy a Magy. Tud. Akadémia Frecskayt a nyelvtudományi bizottság segédtagjává választotta. Itt alkalma nyílt felajánlani arra való készségét, hogy elbeszélő alakban megírja egy sereg mesterség monographiáját, úgy hogy abban az eddig idegen néven illetett tárgy, fogás, eljárás megfelelő magyar köntösből jelenjék meg. Föltétele az volt, hogy a Magy. Tud. Akadémia bocsásson ki fölhívást az ipartestületekhez, hogy magyar nyelvi adataikat küldjék be. A fölhívást megszerkesztette és ezt az ügyért rajongó Hunfalvy Pál nyelvtudományi bizottsági elnök, úgyszintén Budenz József, a ki mindenért a mi magyar volt, lelkesült, aláírásukkal látták el. A fölhívásra érkezett eredmény nem volt valami fényes, de annyira mégis kielégítő, hogy útmutatásul szolgált részint arra, hol van még kiaknázatlan nyelvi anyag, részint hol kell a hiányok tekintetében kiegészítőleg eljárni.

A bizottság erre, Frecskay előző munkásságára való tekintetből, teljes megnyugvással rábizta az ipari nyelv megállapítását.

Neki mindenekelőtt meg kellett ismerkednie az egyes mesterségekben dívó német szavakkal, melyek műhelyeinkben szintén használatosak, de csaknem a felismerhetlenségig elkorcsosulva.

Könyvekből szerzett technológiai tudását követte a gyakorlati megismerés, a műhelyről műhelyre való járás mind a vidéken, mind a fővárosban. Így aztán sok évi tanulás és szöveggyűjtés után jött létre az előbb mesterségek szerint füzetekben megjelent, majd összegyűjtve egy egészszé foglalt, ötven mes-

terséget felölélő, mult évben elkészült munka, a mely füzetekben a mindenki számára érthető nyelven előadott leírások műszavaikkal egyetemben megnyerték nemcsak az iparosok tetszését, mint ezt a munka előszavában foglalt iparosszaklapok nyilatkozatai mutatják, hanem a nyelv minden csínjával ismerős szakembereket is, kikhez csatlakoztak legutóbb a műszaki irodalom művelői, a kik a Mérnök- és Építész-Egyesület f. é. márczius 30-án tartott közülésükön ezüstéremmel tüntették ki az Akadémiánk megbízásából írott „Mesterségek Szótárát“. Ezüstéremmel, úgy szólt az indítvány, csupán azért, mert az aranyérem csak az egyesület tagjait illeti meg.

A munka mindenesetre oly jóles, hogy a „Nyelvőr“, valamint a „Magyar Nyelv“ szaktudósai is legnagyobb elismerésüket fejezték ki. E munka, mondja az egyik, a legnagyobb szolgálatot tette a nemzeti nyelv művelésének, de a magyar nyelvtudománynak is (Magyar Nyelvőr), míg a másik azt állapítja meg, hogy e munka hivatva van nemcsak nyelvünknek, hanem nemzeti művelődésünknek is kitünő eszközzévé lenni. (Magyar Nyelv.)

Ezen rendkívüli módon megnyilatkozó lelkes elismeréseken a Magy. Tud. Akadémia, mint a ki e munka megírásával Freckay Jánost megbízta, természetesen őszinte szívvel örvend és hálás elismerését fejezi ki a Mesterségek Szótára írójának annál inkább is, mert a munka jelentősége éppen abban rejlik, hogy az eddig a magyar nyelv bűvös körén kívül állókat részesévé teszi a magyar műveltségnek, megismertetvén magyar iparosainkkal egy eddig előttük teljesen ismeretlen világot, mely lelküket megtöltöteni képes szent ihlettel magyarságuk iránt.

Nem tudom, hogy szerzőjük nagy koránál fogva képes volna-e művét folytatni, de ha igen, mert én úgy ismerem, a ki még erőinek teljes birtokában van, örvendetes volna, ha akadna oly maccenás, a ki a még magyar nyelven nem ismertett mesterségeket, a hányat csak lehet, nyelvünk gyarapodására ily módon földolgoztatná vele, mert ezeknek hatása iparosaink hazafias önérzetét alkalmas volna emelni, kivált külföldről ideszakadt idegen társaikkal szemben, kiktől sokszor vannak kitéve a gúnyoknak: „Hisz ti magyarul sem tudtok“, szólnak nekik, a magyaraknak.

De van e munkának egy hozzánk közelebb férkező jelentősége is. Ez az, hogy a mint a mesterségekre vonatkozó műszaki irodalom eddig csak gagyogás, ötölés, hatolás vagy terjengős körülírás volt, mert alig tudott valami műveletet, szerszámot stb. megnevezni, most ezen munkával a gyermekből egyszerre férfi lett, a ki tetszetős, kifejező nyelven szólalhat meg. Ez nagy ok arra, hogy ez érdemes tetteért a szerzőt őszintén üdvözljük.

Nagyjelentőségűek az Akadémiának a mult évben meg-

állapított tervei is. Legközelebb meg fog indulni *Kazinczy Ferencz* eredeti és fordított műveinek teljes nagy kiadása; új és a tudomány mai igényeinek mindenkép megfelelő kiadásban fogjuk közzétenni gróf *Széchenyi István* naplóit és leveleit, melyeket a nemzet eddig csak önkényesen megcsontított alakban ismert; *„keleti bizottságot”* szervezünk, mely elsősorban a Balkán új tartományait, de a távolabbi keletet is történelmi és földrajzi, nyelvészeti és gazdasági tanulmányok és kutatások tárgyává tegye. E nagyobb szabású munkásságot lehetővé teszi Akadémiánknak tetemesen javult anyagi helyzete, melyért elsősorban a kir. magyar kormánynak tartozunk köszönettel, mely fölismerve és méltányolva a M. Tud. Akadémia munkásságának nagy nemzet jelentőségét, tetemesen fölemelte az Akadémia állami segélyét és egyebekben is tudományos törekvéseink iránt mindig őszinte hálára kötelező érdeklődést és előzékenységet tanusít.

Ez elismerés fölment bennünket minden önvédelem alól azon ismételve fölhangzó kicsinylő ítéletekkel szemben, melyek nyilván csak a tényeknek téves vagy hiányos ismeretéből származnak. De utalhatunk az ily lebecsüléssel szemben az Akadémia kiadványainak évről évre emelkedő számára, értékére és közönségére. És hivatkozhatunk legjobbaink ítéletére is, a kik, mint legújabban gróf Andrássy Dénes és báró Wodianer Albert, hatalmas hagyományokkal hódoltak az Akadémia nagy hivatásának; de hivatkozhatunk arra a meglepő tényre is, hogy kiadványaink évről évre nagyobb tért hódítanak a magyar közönség érdeklődésében, úgy hogy tudományos termékeinkből folyton növekedő kiadásokat kell közreadnunk és nap nap után értesíteni könyveink megrendelőit, hogy az óhajtott munkák elfogytak.

De nemcsak kiadványaival fejleszti az Akadémia a magyar irodalmat, hanem jutalmaival is. A lefolyt évben huszonegy jutalmat osztottunk ki, melyek a t. közönség kezében levő füzetben felsorolvák. Érdekes és tanulságos tény, hogy e jutalmak közül egyetlenegy jutott akadémiai tagnak, ez is egy halottnak, Böhm Károly elhunyt r. tagnak, a ki nagyszabású bölcséleti művének befejezését nem érte meg. Ez adat eléggé világosan czáfolja azt a sokszor ismételt alaptalan vádat, hogy az Akadémia tagjai mindig csak egymásnak osztogatnak jutalmakat és tiszteletdíjakat. Ez évközi jutalmakhoz járulnak a mai nagygyűléstől odaitélt új jutalmak, összesen húsz, melyek közül csak kettő jutott akadémiai tagnak. A nagyjutalmat *Plósz Sándor* ig. és t. t. kapta az 1911. évi I. törvénycikkért, mely a magyar jogtudományok egyik leghatalmasabb terméke; a Kautz-mellékjutalmat *Finkey Ferencz* lev. tag 1908-ban megindított nagy munkájáért, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig ismét egy halott, de nem akadémikus, *Raffay Ferencz* magyar magánjogi kézikönyvéért. A Lehr Albret.

féle jutalom, mely a „János vitéz” és „Toldi” viszonyának tárgyalására volt kitűzve, két derék középiskolai tanár, *dr. Nagy Sándor* (Szászváros) és *dr. Kéki Lajos* (Budapest) nyerték el. Középiskolai tanároknak jutottak a Marczibányi- és Sámuel-díjak is: az előbbi *dr. Kertész Manó*nak, az utóbbi *dr. Beke Ödön*nek. A Bezerédj-jutalom nyertesei: *Bodnár István* szekszárdi főszerkesztő és *Gárdonyi Albert* székesfővárosi könyvtárnok, a Hadtörténelmi jutalom pedig *Tiszaújhelyi Ujhelyi Péter* vezérkarhoz beosztott százados Budapesten. A két Sztrokey-jutalom közül az egyiket *Szászy-Schwarz Gusztáv* egyetemi tanárnak ítélte oda a nagygyűlés „Új irányok a magánjogban” cz. alapos és szellemes művéért, a másikat pedig, mely Eötvös Józsefnek a XIX. század uralkodó eszméiről szóló nagy műve méltatását kívánta, *dr. Bihari Károly* budapesti állami siketnéma-intézeti tanárnak. Az Egyesült Fővárosi Takarékpénztárnak a magyar államadósság történetére kitűzött jutalmát *dr. Makai Ernő*, a Magyar Bank és Kereskedelmi r. t. czéggazdái kapták, a Pesti Kereskedelmi Bank jutalmát pedig *Exner Kornél* egyet. rendk. tanár „Magyar pénzügyi jog” cz. művéért. A Dóra-jutalom, mely hajózható csatornáink jelentőségét kívánta kifejtetni, *August Istvánnak*, a m. kir. Folyam és Tengerhajózási r. t. kapitányának Zimonyban jutott, a Vigyázó-pályázat a magyar botanikai terminológiáról pedig *Gombocz Endre* felsőbb leányiskolai tanárnak. Végül az egyetemi hallgatók jutalmát *Sebestyén Irén* és *Jánossy István* budapesti, meg *Zádor Béla* és *Jancsó József* kolozsvári bölcsészettani hallgatók nyerték el. Ime egy év alatt 41 jutalom, melyek közül akadémiai tagoknak csak három jutott, míg a többi 38 az Akadémián kívül álló érdemes tudományos munkások jutalmazására fordított.

Sajnos, a szépirodalmi jutalmazások körül nem mutathat föl az Akadémia hasonló értékes eredményeket. Csakhogy ebben nem mi vagyunk a hibásak, hanem hibásak lelkes elődeink, a kik csupa önfeláldozó hazafiságból oly alapítványokat tettek vagy fogadtak el, melyek annak idején igen örvendetesek és hasznosak voltak, de az irodalmi fejlődés folyamában túlélték magukat és ma épp oly szükségtelenek, mint czéltalanok. Az Akadémia, mely e pályázatok elintézésére tömérdek időt és erőt kénytelen haszon nélkül elpocsékolni, ismételve tett lépéseket e hagyományok átalakítására vagy időszerű módosítására, de, sajnos, eddigelé minden siker nélkül, mert a nemesszívű és legjobb szándéktól ihletett alapítók örökösei nem tartják magukat följogosítottak arra, hogy ősük intézkedéseit megváltoztassák. Így továbbra is húznunk kell a kényelmetlen igát, de okulva elődeink tévedésein, nem is fogadunk el többé bármely szépirodalmi hagyatékot, a mint a mult évben is elhárítottunk magunktól

egy újabb drámai alapítványt, melynek czéltalanságáról nem térhetek el a vélemények. Némileg vigasztalásunkra szolgálhat, hogy pl. a francia Akadémia szakasztott olyan helyzetben van, mint mi és, szintén saját hibáján kívül, szépirodalmi jutalmi miatt szakasztott olyan czéltáblája az olcsó élcelődésnek. A szépirodalom nem szorul ma már sem a külföldön, sem nálunk arra, hogy pályázatokkal vagy jutalmazásokkal segíeytessék; ellenben a tudományos kutatás a legnagyobb hálával venné, ha lelkes hazafiak a tudományos munkásság fejlesztését bőkezű adományokkal előmozdítanák.

Általában jó lélekkel állítható, hogy az Akadémia tudományos színvonala évről évre emelkedik és ezzel kapcsolatban évről évre értékesebb és nagyobb szabású munkásságot képes kifejteni. E rendkívül örvendetes ténynyel szemben annál fájdalmasabbak azok a súlyos veszteségek, melyekről e helyen minden esztendőben be kell számolnom. Főleg a mult évben mért a halál rendkívül érzékeny csapásokat reánk. Az utolsó közülés óta öt elsőrangú tudós szaktársunkat veszítettük el, oly kutatókat, a kiket a külföld is elismert és méltányolt, úgy hogy elhunytuk hazánk határain túl is fájdalmas visszhangot keltett. Még a lefolyt év szeptemberében hunyt el távol hazájától, a genfi tudományos congressuson, hol Akadémiánk képviselőjében megjelent, *Török Aurél*, a kitűnő anthropologus, a ki számos nagyértékű tudományos dolgozatain kívül főleg a budapesti egyetem mellett fáradszatóan buzgalommal szervezett anthropologiai múzeum megeremtésével hervadhatatlan érdemeket szerzett. A többiek mind már az 1913. év halottjai: február 27-én hunyt el hosszas és súlyos szenvedés után, mely azonban tudományos munkásságát meg nem bénította, *Pertik Ottó*, a kórbonecztan és bacteriologia kitűnő tanára, a kit a legelső francia és német szaktudósok, mint Pasteur és Waldeyer, Bary és Recklinghausen munkatársukul fogadtak; márczius 11-én veszítettük el *Lengyel Bélát*, a kitűnő chemikust, matematikai és természettudományi bizottságunk évtizedes előadóját, a ki számos tudományos dolgozatán kívül kitünően berendezett egyetemi laboratoriumában is örök emléket emelt magának; márczius 25-én hunyt el a tudományos magyar archaeologia legjelesebb munkása, részben valóságos megalapítója, *Hampel József*, a ki évtizedek óta volt archaeologiai bizottságunk előadója és folyóiratának szerkesztője, melylyel a legszelesebb körökben tudott tevékeny érdeklődést kelteni a hazai régészet ügye iránt, és április 8-án a Bolyaiak méltó utódja, *König Gyula*, a világhírű matematikus, a ki mint a III. osztály titkára és az igazgató-tanács tagja, jelentékeny és érdemes részt vett az Akadémia igazgatásában is.

Az Igazgató-Tanácsnak is három nagy halottja volt a mult

évben: *Samassa József*, a tudós és nagyműveltségű biboros-
érek, gróf *Csáky Albin*, az Akadémia buzgó barátja és lelkes
dolgozótársunk, és gróf *Andrássy Dénes*, a ki intézetünk iránt
érett tiszteletének és elismerésének már egy régebbi adomá-
nyával, de különösen végrendeletében megállapított hatalmas
hagyományával fényes jelét adta. Külső tagjaink sorából öten
hunytak el ez évben: *Lord Lister*, a korszakos jelentőségű
nagy angol orvos, *Ascherson Pál*, a növényföldrajz tanára a
berlini egyetemen, a magyar florának is érdemes kutatója, *Poin-
caré Henrik*, a világhírű matematikus, a kit nemrég körünk-
ben üdvözölhettünk, *Darwin H. György*, a nagy apának méltó
fia, elsőrangú természettudós, a ki szintén megtisztelt bennünket
látogatásával, és *Gubernatis Angelo* gróf, hazánk és nemzetünk
lelkes barátja, az összehasonlító nyelvtudománynak egyik alap-
vető munkása.

Hálával és kegyelettel emlékezünk meg kitünő halottaink-
ról, kiknek érdemeit méltó emlékezésedekben fogjuk megörö-
kíteni. Addig pedig az élet sürgeti jogait és siet az elhunytak
helyébe új munkásokat küldeni a nemes porondra. E czélt szol-
gálják a nagygyűlésnek tagválasztásai, melyeknek eredményéről
néhány szóval meg kell emlékezmem.

Az idei nagygyűlés hét belső és hat külső tagot válasz-
tott. Az I. osztály levelezőtagjai lettek *Darkó Jenő* debreczeni
főiskolai tanár, a byzancezi irodalomnak lelkes kutatója, a ki a
keletrómai forrásokat nemzeti történetünk szolgálatában is kiak-
názni törekszik, és *Viszota Gyula* budapesti főgimnáziumi igaz-
gató, fáradhatatlan irodalomtörténeti kutató, a ki főleg gróf
Széchenyi István életrajzához és a Magy. Tud. Akadémia törté-
netéhez nagy szorgalommal és szerencsével hordja össze és
dolgozza fel a történeti anyagot. A II. osztály új levelező tagjai:
Jankovich Béla közoktatásügyi miniszter, a ki a modern ter-
mészettudományi kutatás és gondolkozás nagy eredményeit a
közgazdasági jelenségek tudományos magyarázatánál értékesíteni
törekszik és mélyreható tanulmányai érdekében bejárta Ázsiát
és Amerikát, hosszabb ideig időzve Japánban és Kinában is;
továbbá gróf *Teleki Pál*, a történelmi földrajz hivatott műve-
lője, a ki már négy év előtt a japáni szigetek kartographiájá-
ról kiadott nagy atlaszával nemcsak hazánkban, hanem az egész
külföldön is méltó feltűnést keltett; végre *Schneller István*, a
kolozsvári egyetemen a paedagogia tanára, szaktudományának
önálló irányú, széles philosophiai alapon működő munkása.
A III. osztály új levelező tagjai lettek: *Buday Kálmán*, a ko-
lozsvári egyetemen a kórbonecztan tanára, a ki már egy negyed-
százada értékes dolgozatokkal szolgálja az elméleti orvostudo-
mánynak egyik legfontosabb ágát és számos derék tanítványt

nevelt a tudománynak és a gyakorlatnak, és *Mauritz Béla* egyet. és műegyetemi magántanár, az ásvány- és közettan hivatott munkása, a ki szaktudományát sok értékes új anyaggal is gazdagította.

Akadémiánk új külső tagjai a francia, olasz és német egyetemek európai híré kitünőségei: *Boutroux Emil* philosophus és *Picard Emil* matematikus (Páris), *Ehrle Ferencz* történész és *Volterra Vito* matematikus (Róma), *Bezold Károly* orientalista (Heidelberg) és *Lamprecht Károly* történész (Lipcse).

E nagygyűlésen új választás alá kerültek elnökeink, valamint a III. osztály titkára és egy igazgató tag is. Elnökké újból egyhangú lelkesedéssel *Berzeviczy Albertet* választottuk meg, ki már nyolcz éve kitünő tudományos és irodalmi műveltséggel áll Akadémiánk élén és szeretetreméltó egyéniségével meg tudta nyerni az összes tagok osztatlan tiszteletét és igaz szeretetét. Másodelnök lett *Plósz Sándor*, a ki eddig is mint osztályelnök és igazgató tag buzgó érdeklődést tanusított az Akadémia munkássága iránt; a köztisztelet, mely őt a nyilvános életben és az egyetemen környezi, az Akadémiában is nyilvánult egyhangú megválasztásában. Osztálytitkár *Fröhlich Izor* r. t. lett, természet tudásaink egyik legjelesbike, a ki évtizedek óta nemcsak a tudománynak, hanem az Akadémiának is fáradhatatlan lelkes munkása. Végre az igazgató-tanácsba szintén egyhangúlag megválasztottuk *gróf Andrássy Gyula* t. tagot, a jeles történetírót, hogy e nagytekintélyű testületben családjának nemes hagyományát folytassa.

Öszinte örömmel üdvözljük új tagtársainkat és új vagy újból megválasztott tisztviselőinket és szívből óhajtjuk, hogy az Akadémiában méltó teret találjanak sokoldalú munkásságuk számára.

III.

Eötvös József emlékezete.

Hegedűs István r. tagtól.

Tavasza fuvalma diadalt arat,
Nyomán virág és sűrű lomb fakad,
A vérmezőn az őrtoronynak árnya
Reggel fényében száll le hosszú sávba'.
Egy gyermek-ifjú ottan ögyeleg
S a mult időknek gyászán elmereng.
„Fiam! — egy férfi szól — azt ne feledd,
Hogy vértanúknak jársz hamva felett.

„Lásd a tavasznak édes melege,
Tavaszi szellő lágy lehellete
Új létre költi a dermedt világot,
Bimbóba' renget szép nyiló virágot.
De hajh! a nemzet lelkét tél fedi,
Életre azt ugyan mi keltheti?
Nyugatról jött egy zengő fuvalom,
Élert ide, hol minden pusztá rom.

„Nemes nagy lelkek itt megérezék,
Népek tavasza hogy megérkezék:
Dermedt szív mozdul, nagy idők fuvalma
Dermedt szívekbe vérnek árvát hajtja.
Szabadság lelke támaszt életet,
De zord idő hoz újra új telet.
Nemes szíveknek vére omla itt;
Csalt a reménység és megcsalt a hit.“

A gyermek-ifjú szíve megremeg,
A század lelkét most érezte meg.
Az ihlet csókja szálla homlokára
S borong már rajt' a gondolatnak árnya.
Eszmének magva dús talajra hull,
Termékenynyé lesz mondhatatlanul.
Oh szent a percz midőn megszületett
A véghetetlen emberszeretet.

A század lelke őt megihleté
S a Múza csókját is megérezé
És szötte fátylát tündér képzelemnek,
Sebét érezte szenvedő szíveknek;
Ragadta már titáni gondolat,
Bár roskadott a nagy teher alatt.
Tűn' ifjú kedve, mert nehéz, ha nyom
Multból öröklött szentelt fájdalom.

S csüngött a nemzet-alkotó Titán
Életrehívó prófeta szaván.
Képzelve rajzoló a szép jövőndő
Alakját, mely már bizton eljövendő;
S csüngött a költő ajkán és a mult
Nagy árnyain mélázva elborult.
Csordultig telt meg érzékeny szíve,
Mult és jövőndő képe tölti be.

Kinek e kép művészi kép marad,
 Örök babért és nagy nevet arat;
 Ki szenvedett, ki sírt, ki méla búsan
 Merenghetett a drága dícső multan:
 Mi boldog az, de nem volt ilyen ő,
 Előtte megnyílt végtelen mező.
 Csak egy reménye, hite, vágya van:
 Láthassa népét békén, boldogan.

Úgy érezé, hogy korántsem szabad,
 Ha lánczait széttépte már a rab
 Közöny, önérdek és előítélet
 Rabsága súlyosbb, zordonabb, sötétebb.
 Nincs ott szabadság, hol válaszfalak
 Szívet a szívtől elválasztanak;
 Caesar a nép hiában ölte meg,
 Ha lelke már új Caesartól remeg.

A szenvedély ha börtönt romba dönt,
 Csak zajló ár, mely útjában előnt
 Gazdag vetést, kelő reménycsirákat,
 Korlátot nem tűr, nem tűr semmi gátat.
 Átélté, látta is, mi elveszett,
 A szíve attól sajgott, vérezett;
 Kétségbeesve vigaszt hol talál?
 Oh jer, o jőjj vigasztaló halál!

De jött az ihlet, vallás ihlete
 S a szív föléled, melyet ihlete,
 S a tele szívből ima tör az ajkra
 És szóra nyíl a karthausi ajka:
 Oh mennyi kétség, búbánat beszél,
 Miként romok között zokogva kél
 A síró szélnek panaszos szava
 És néki mégis ez vigasz vala.

Egy összeomlott élet romjait
 Csodásan im fölépíté a hit.
 Ez élet összetör, mert csak darabja
 Az öröklétnék, mely tükrözik abba'.
 S a szív mélyében kél csodás világ,
 S a szívbe' nyíl hervadhatlan virág.
 Forrása fenn a világok felett,
 Forrása te vagy, örök szeretet.

Virágos kert tavasszal ez a föld,
Az édes illat mindent úgy betölt.
Bimbó nem tudja, kelyhe hogy lehervad,
De hervadása nagy szívéig elhat,
S nyomán egy új virágos kert fakad,
Minden virága egy-egy gondolat.
Szívének vére alkotá a színt,
Könypermeteg áztatta szirmait.

A nap árasztja fényét, melegét,
S a napnak teste legbelül sötét:
Mi más világ az eszméknek világa!
Lelkünkre fényt szór s annak nincsen árnya.
A bú is édes, könnyek harmatán
Egy rejtett napnak fénye ég talán.
Van, lenni kell oly napnak is, a mely
Lelkünket örök fénynyel tölti el.

De hajh! felettünk perzselő nap ég,
A földi lét szűrő tövise tép;
Emészt a szenvedélynek izzó lángja,
Az érdek harcza hajt kemény tusára:
Egyén egyénre, nép a népre ront,
Sötétben ül hátunk megett a gond,
Az égi eszme nem ad kenyeret
S ádáz tusánk foly a kenyér felett.

Az emberész kutat, csodát művel,
Természet zárát bátran töri fel,
Rejtett erőit sorra leigazza,
S öldöklő fegyvereknek lesz kovácsa.
Világot hódít szeretet nélkül
Világot rombol szeretetlenül.
Ha látnád, eszmék prófétája te,
Ma már mivé vált mindünk élete!

Eszmék bűvára, ezt megérezéd,
Eszmék tusáját viva meg elébb,
Hogy az egyenlő jog és a szabadság
Faj s nemzet-érdek vészes áradatját
Fölszabadítja s szörnyű küzdelem
Lángját éleszti szünös-szüntelen
És zürzavarba hull szét életünk,
Ha egyetértő néppé nem leszünk.

Az eszme fénye elhomályosul
 S a földi harcban vérözönbe fül,
 Ha szív, ha lélek durva és tudatlan.
 Ha nem lesz egy vezérlő gondolatban
 Tűzoszlop, melyre minden szem tekint,
 Az Izraelnek vándor népekint:
 Önérdék harcza lesz a küzdelem,
 Ha össze nem tart a honszerelem.

Te érezéd: szivedből áradott
 Honod szerelme s ihletet adott,
 Láttad képzelméd fényes tükörében
 A szörnyű harc képét a mult ködében.
 S a szörnyű harcnak képe a jelen
 Tükrében újra élve megjelen
 És ott és itt az eszme porba hull,
 Neked mint fájt ez mondhatatlanul!

És mind a köny, a mely szivedbe gyült,
 Csodás költői képben egyesült;
 És mind a gond, mely mint viharzó felleg
 Mélyen, sötétben ülte meg a lelked,
 Kitör, villámot szórva szerteszét
 S kiontva lelked lángoló hevét;
 Eszmék világát világítja meg,
 Ki látja, érzi, attól megremeg.

És szó és tett 's művészi alkotás
 És öntudat és ihlett látomás
 Mind hirdeti, hogy egy legyen a nemzet,
 Egy szívvel, akaratall érteve egyet,
 Tudás világát szívbe víve le,
 Az agyvelőt áthassa szív heve;
 Érdek ne ossza meg a nemzetet,
 Olvasszon egybe hazaszeretet!

Mint zászlótartód, kit lerajzolál.
 Egész éltedben mindig az valál.
 Mohács után maradt meg az ereklye,
 Mit bízni vágytál új erős kezekre.
 Milliók kezére bizva azt hived,
 Az ősi nagyság drága szent hitét
 Hagyád te hátra, — édes Istenem,
 Mi fényes álm és mi végtelen!

Ez álom ringatott örökre el!
És jön a költő, a ki énekel
Sírod felett. Mit zengni fog a dalban,
Ujjongva zengje, hogy a halhatatlan
Álom valóra vált . . . Oh azt tudom,
Ez lesz babérod, ez a jutalom,
Ez lesz nem porladó emlékjeled,
Az üdv honában üdvöd lesz neked!

IV.

Bárá Eötvös József a költő.

Kozma Andor I. tagtól.

Követtem a költőt a gondolatok rengetegébe, mely akkora volt, mint az emberi ész egész világa. Senki sem járt még biztosabban ezen az óriási területen, senki nem merült bátrabban szövevényes, ágbogas mélységeibe és senki sem talált csalhatatlanabban természetes ösvényekre ott, a hol a tört utak már véget érnek, mint ez a nemes magyar költő alak.

Magam, mint költő, nem mélyedtem volna ily nagy erdőbe. Beértem volna annak egy-egy szélével, a hol még ritkábbak a lombok s a közeiken beözönlő napsugarak fényfoltokat festenek a virágos pázsitra. Ám a gondolatok nagy költőjének nyomán érdeklődve mentem át én is, szinte az egész rengetegen. Az út nem volt könnyű az én gyarlóbb erőmnek, de megragadtak komoly szépségei. S ha itt-ott álösvények csábítottak, vezetőm intett s nem tévedtem el.

És követtem a költőt egy másik világnagy rengetegbe: az emberek közé. A föld legcsodálatosabb teremtetett lényei közé, a kiket a megszokás mindennapi szemével közönségeseknek, átlagosaknak nézünk, de a kik, íme, a költő vizsgáló, majd lelkes, majd szomorú tekintete előtt felmagasulnak az Isten felé és lealacsonyodnak az állatokig. A kik az erkölcsi eszményeknek és az anyag törvényeinek egyaránt kérlelhetetlenül alávetve, mégis a szabad akarat magasztos méltóságával dicsekszenek, de a kik ennek ellenére szünetlenül ragadtatnak vagy a szerencse magasba csapó hullámain, vagy a balvégzet örvényekbe sodró áradatában. A kiknek megadatott a lelki örökkön élés vágya és hite, de a kik a testi haláltól előbb-utóbb, kivétel nélkül irtóztatóan legyőzetnek. S a kiknek addig az e földön a legnagyobb kiváltságuk, hogy nemcsak testi, hanem lelki fájdalmakat is szenvedhetnek.

Ezen egyszerre két életet élő s egy halálra ítelt szenvedő lények rengetegében szintén feltétlenül tájékozott volt a költő. Itt is meglátott mindent. Nemcsak a mi szembetűnően egyszerű és világos, hanem azt is, a mi sokszerű és titokzatos — s fölvette lelkébe az összes benyomásokat. A költői lélekben pedig, mint valami búvós tükörben, az emberek zürzavaros nyüzsgő tömegei egyszerre alakulni, rendeződni kezdtek. Szétkülönböződtek formás csoportokra, a csoportok typosokra, a typosok egyénekre. De a költő végül is, egy utolsó és legfőbb megkülönböztetés souverain erejével két nagy táborra osztotta valamennyit. Az egyikbe sorozta a szerencséseket, a kik kötelek földi szenvedéseik nagy részétől olyformán szabadulnak, hogy át tudják azt háritani másokra. A másik táborba, a nagyobbikba ellenben e szerencsétlen *másokat* sorozta: a szenvedőket.

Így áll egymással szemközt a költő lelkének tükrözésében mindig és mindenütt a szerencsések diadalmas és a szerencsétlenek szenvedő tábora. S míg a költőnek amazokra vetett bíráló pillantásaiban a hideg közömbösségtől a lángoló gyűlöletig minden ellenérzés föl villan, addig a szenvedőkön csüggyő tekintete csupa megértés, csupa bocsánat, csupa gyöngéd részvét, csupa mélységes, bánatos, segíteni vágyó gyönyörű szeretet.

Óh, hányszor megdöbbenve láttam őt, a mint tüzes betűikkel írja fel a szerencsések diadaltól zengő palotáinak falára a „mene tekel ufarszin“ szavakat. S óh, hányszor megilletődve láttam őt, a mint lehajolt az elgyötört sirókhoz és sirt velük.

De aztán bennem, az ellágyulásoktól idegenkedő újabb kor fiában, mint visszahatás feltámadt a mindenáron igazságot kereső kemény gondolat. Vajjon nincs-e az embernek joga a szerencsééhez? Vajjon az erő, mely ki tudja vívni a sikert, nem magasabb emberi érték-e, mint a gyöngeség, mely a létért való örökös küzdelemben mindig csak szenved, mindig alul marad? Vajjon az emberi diadalmakon való lelkes örvendezés nem magasabb rendű érzés-e, mint a panaszos borongás az emberi nyomorúságokon?

— „Ne higj olyan gondolatban, melynek szived ellent mond!“ — hangzott a válasz az én daczosan riadozó kérdéseimre. Maga a gondolatok költője szólt így hozzám. Én pedig e szavaiban felismertem az iránytűt, mely őt mindig megóvta ama rengetegben az eltévedéstől s csodabiztosan vezette ki, a nemes érzések útján, az emberek közé.

Követtem végre a költőt egy elernyed, elmaradt, szegény, félbarbár országba, mely a határtalan gondolatvilághoz és az egész emberiséghez képest vajmi kisszerűnek tetszett. És íme, az előbb gondolatokat szövögető és oldogató s az általános emberi érzésekben olvadozó költő, a mint lábát ez ország földjén

érezte, hatalmas erőre kapott, mint egy Antaeus. Szemébe ötlő-
vén ez ország nyomorúságai, megrázkódott a fájdalomtól és a
szégyentől s lángbaborult a türelmetlen vágytól, hogy elsöpör-
tessék e földről minden, a mi gyalázatos és árasztassék el ez
az ország mielőbb szabad emberekhez illő minden áldással, min-
den szépséggel, minden becsülettel. Ő, ki előbb csak gondolko-
zott és érzett, itt és most cselekedni is kezdett bátran, elszán-
tan. Nem is számítva egyéb tetteit, cselekedetekké lettek a
tollából folyó betűk és a lantja húrjairól fölzengő hangzatok.
Legtöbb írása és majd minden dala egy neki szent és nekem
is szent czélt szolgált. Azt, hogy az elmaradt, nem szerencsés
nemzet, mely az ő nemzete és az enyém, fölserkenjen pangá-
sából.

Ebben az országban, ezen az elhatárolt, aránylag kis terü-
leten volt a költő a legmelegebb, a legszenvedelmesebb, leg-
pártosabb és legigazabb. Itt félreismeretlenül gyötörte az aggo-
dalom, hogy mások túlszárnyalják az ő nemzetét s félreismer-
etlenül lelkesítette a remény, hogy ő közreműködhetik saját
fajának olyan új erőkkel felszerelésében, melyekkel az ősi örö-
kében beláthatatlan jövőendő időkgig diadalmas, elismert és min-
denektől áldott úr marad.

S ha netán a mai, az övénel inkább kosmopolita hajlandó-
ságú újabb nemzedék fia, a költőnek rajongó, feltétlen odaadását
a saját egyetlen fajához nem találja összhangzónak a magasztos
általános emberi érzelmekkel, — ha úgy érzi, hogy a teljes
igazi egyenlőség mellett nincs abban semmi rettenetes, ha többé
nem éppen a magunk faja lenne is e földön a legelső és leg-
különb — akkor a költő műveiből fog lelkébe harsogni az inte-
lem: ne higj olyan érzelemben, melynek magyarságod ellent
mond!

Így követvén őt minden területeken, melyeket bejárt, így
figyelve lelke mozdulásaira, szíve dobbanásaira s egész nemes
valójára mindenben, mindenütt: megismertem, megcsodáltam és
kimondhatatlanul megszerettem báró Eötvös Józsefet, a költőt.
A nagy gondolatok szövőjét, a legnemesebb érzésekben lángoló
s a mindenekefelett nemzetit, a magyart.

Nyugati műveltségben nemcsak elmaradt nemzetét, hanem
nemzetébéli íróársai legműveltebbjeit is túlhaladva, s a fiatal-
kori benyomások idején a még akkor kiváltságaihoz szokott,
fölfelé daczos, lefelé conservatív régi középnemesség nemzetfel-
fogásától, főúri születése és demokrata meggyőződése révén, két-
szeresen elszigetelve: nem abban a közértelemben nemzeti ma-
gyar ő, mintha fajunk hagyományos nézeteinek és erkölcsjeinek
lett volna tolmácsa. Abban sem, mintha költői nyelvének és
stylusának volna valamely különös zamatja, mely mint az illat

a virágra, a magyar néplélek eredetiségére vall. Nem, — ő fajunknak az ő korabeli nézeteiből és erkölceiből sokat elavult és elvetendő gyanánt ostorozott; minthogy pedig temérdek olyan fogalmat, gondolatot és érzést akart kifejezni, mely népének még új, eladdig ismeretlen volt, költői nyelve és stylusa egyénileg szerkesztett s nincs a körötte és alatta zsongó magyar élet közvetlen hatásai alatt.

Valóban, az ő nemzeti magyarságából hiányzik az intimitás, hogy ne mondjam: a *confidentia*. Ő, valamint a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István és ennek követői, nem volt bele-rögződve nemzetébe, hanem előtte járt annak, hogy szünetlenül visszaküldhassa rá a türelmetlen, szinte kétségbeeső szeretetnek hol lelkes, hol szemrehányó, gúnyos és ingerült, de mindig előre sürgető szavait.

Előkelő volt magas szellemének büszke öntudatosságával és előkelő veleszületett rangjánál fogva is, öndatlanul. Tökéletes affektálatlan őszinteséggel hajlott, sőt lendült a legszabadabb demokratikus elvek felé s méltán hihette magát minden aristokratikus előítélettől mentesnek. De mi, ennek ellenére, minden írásában, egész költészetében lépten-nyomon megérezzük, hogy ő életkörülményeinél fogva közelebb állt a társadalom felső rétegeihez, mint az alsóbbakhoz. Éppen ezért ismeri és rajzolja élesebben az úri bűnököt s éppen ezért becsüli túl nem egyszer a népi erőnyeket.

Semmi sem izgatja képzeletét annyira, mint az aristokratikus és demokratikus elemek közt örökös természetes ellentét s az ebből kifejlődő keserves osztályharcok a nemzet kebelében. Ő maga a gondolat meggyőződésével és az érzés hevével következetesen a demokrata párton van, — de sohasem úgy, mint egy ádáz Marat, mindig úgy, mint egy lelkes gróf Mirabeau. Az elnyomottak dühét mindig megérti és megbocsátja, az elnyomók dőlyfét mindig kegyetlenül kipellengérezzi, — de az össze-ütközések eredményéül csak az elnyomás vesztét kívánja, a nemzet történelmi szervezetéből kiszakíthatlan felsőbb társadalmi osztályokét soha. Nem általános emberi forradalmár, hanem nemzeti reformer, a ki a népszabadság útján minden osztály boldogulását, minden erő szabad kifejlődését és összeműködését s egy ideális, nagyszerű harmoniában az ősi nemzet fenséges megújulódását, szebb jövődjének megvihatlan biztosságát keresi.

A maga nemzetéét, a mienkét, a magyarét.

E dicső czél egyénisége teljes kialakulása után nemcsak életének, hanem költészetének is uralkodó planétája lesz. Öntudatosan és büszkén hirdeti, hogy maga az írásművészet csak szép játék, ha nem áll nagy, nemzeti, eszményi czélok szolgálatában. Egyéni méltósága és rendithetlen erkölcsi meggyőződése magas-

latán, költői becsvágya inkább kielégülést találna a pusztába kiáltó próféta, mint a gondtalan mulattatásért zajos tapsokkal jutalmazott igricz vagy bohóc hálásabb szerepében.

Mi, a kik magát a művészetet is elég szentnek és nagy-nak tartjuk arra, hogy magában véve öncél lehessen, a kik a pusztán nemes gyönyörűségünket szolgáló költők méltóságában sem találunk semmi kivetni valót, — mi mégis, mint magyarok, lehetetlen hogy hálás tisztelettel ne tekintsünk arra a nagy magyar költőre, a ki az elmaradottság és a tévedések veszedelmeiben látva nemzetét, úgy érezte, hogy ő művészetével nem csupán a maga és mások kedvtelésének, hanem egy dicső cél-nak: nemzete előbbre vitelének és irányításának is tartozik. És ha ő, e tartozásérzete folytán sokszor irányműveket alkotott, ne panaszoljuk ezt fel áldozatnak a költőiség rovására, mert ez a költő éppen abban fejezte ki legőszintébben a maga vonzó és fenkölt egyéniségének igaz teljességét, hogy a mit műzsájától vett, rajongó szeretettel azt is nemzetének szentelte. Már pedig a művészet céljának minden meghatározásánál bizonyosabb igazság, hogy csak az a költészet őszinte, melyben a költő egyénisége, úgy a mint van, gondolat- és érzésrendszerének összes uralkodó vonásával együtt egészen kifejezésre jut.

Báró Eötvös József mint költő csonka, hiányos, felében maradt és kevésbé szép alak volna, ha nem fejeződik vala ki művei nagyobb részének nemzeti irányzatosságában, hogy ő, a nagy gondolatok s nagy emberszeretet költője, mindennekfelett magyar.

Nemzetéért való rajongása pályája elején még nem öntudatosan felismert s még nem nyíltan és büszkén vallott irányzója költészetének. Első nagy szépirodalmi műve, „A Karthausi“, melylyel néhány gyermekifjú kísérlete után egy csapásra irodalmunk halhatatlan mesterei közé emelkedett, tárgyában, alakjaiban s a történet helyére nézve nem magyar. Ha egyáltalán van benne valamely nemzeti elem, úgy azt legfeljebb a figyelmesen elmélyedő lélekbúvár derítheti ki, a ki teljesen ismerve a magyar elmé és szív különleges sajátosságait, alighanem olyan gondolat- és érzésmozzanatokat is találhat e külföldön játszó regényben, melyek más nemzetek iróinál szokatlanok s talán csak egy messzeröptű magyar lélek suhanásai lehetnek.

En azonban „szeretem „A Karthausi“-t egyszerűen úgy nézni, mint egy nagy phantasiájú, gondolatban és érzelemben bámulatosan gazdag fiatal költőlélek elemi erejének irányozatlan és korlátozatlan első kitörését.

Ez a regény forrongó mélységekből fakadt bölcselgő költeményeknek egymásra toluó, viharzó, tajtékzó, torlódó és egy szomorú emberi történet medrében tovaúzó, fáradó és elpihenő

áradata. Szinte szédítő benne a gondolatok sokszerűségének folytonos játéka. A szüntelen fordulat eszméről eszmére, a változatoknak ez az állandósága, rendkívül igénybe veszi az olvasó figyelmét. S ha az olvasó nem eléggé fogékony s figyelme nem fáradhatatlanul éber, akkor ez a mű úgy hat rá, mint a zuhatag, melynek rohanó vizei a legkülönbözőbb sziklaalakulatokon a legkülönbözőbb hangzásokat keltik, de a melynek megszámlálhatlan hangból összeolvadt moraja mégis mindig egy. Hanem a fogékony, éberén figyelő fül ugyanazt a zuhatagot úgy hallgatja, mint egy óriási zenekar poliphoniáját s zengéséből lankadatlan gyönyörűséggel hallja ki temérdek hangszernek változatos, harmoniakba és disharmoniakba szövődő, küzködő, elhaló s más-más hangnemben megújra éledő szólamait.

„A Karthausi“ ezért, az élettapasztalattól és ítételektől még meg nem nyugtatott és le nem tompított, vívódó lelkű fiatalok könyve. Azoké, a kiknek, mert naiv, nemes optimizmussal kukkantanak be a világba, hamarosan csalódníuk kellett s a kik még nem tudják, hogy csalódásaikban is csalódní fog-nak. Hiszen az ifjúi elkeseredés pessimista ködvilága épp oly kevésbé maga a való, mint az ifjúi lelkesedés optimista délibábvilága, mely oly hamar foszlott szét.

De nem is írhat más oly művet, mint „A Karthausi“, csak fiatal kezdő. Majdnem azt merném mondani, hogy ez a regényformába kiáradt költői revelatio egy lelkes delirium sugallata. Hanem a betegség, mely a deliriumot okozta, nem halálos. Ellenkezőleg, a tavaszi életteljesség túlfeszültsége, kinokban kéjelgő mámore az: a geniális ifjúság maga.

„A Karthausi“ rendkívüli hatását inkább a benne megnyilatkozott költői lélek szépségének és érdekességének köszöni, mint a benne elmondott mélabús regénynek. És mégis, a regény harmadik részében Bettynek, a bájoló és arany szívű kis grisettenek szerelmi története, minden közbevetett gondolat- és érzelmi- kinos levonásával is oly szép, oly kedves, oly megható, hogy bennem, mikor a nagy munkának erre a részére emlékezem, mindig feledhetetlen alakok és eleven színes jelenetek rajzanak fel, nem pedig költői reflexiók. Mily művészien meglepő, lélektanilag is mily elmés és mindenképpen mily érdekfeszítő fordulat, a mikor a becsületes, de nagyon szerelmes Betty felfedezi, hogy Gusztáv nem óscaruhás szegény diák, hanem tündöklő nagyúr — és a leány nem tesz szemrehányásokat szeretett csábítójának, hanem büszkén ujong, hogy őt ilyen kiváló finom úr tartja méltónak szerelmére. És az igénytelen, önfeláldozó Betty nemes, de bohó becsvágya, hogy magasrangú szeretőjéhez illő úri nővé művelődjék. — a mivel szegényke nem hogy jobban lebilincselné, hanem inkább magára unatja Gusztávot — a finom

elbeszélő művészetnek minő gráciájával van rajzolva! A Bettyt halálosan keserű csalódásra ébresztő, drámai erővel teljes orgia-jelenet pedig oly megkapóan fejezi be a regénynek ezt, az elbeszélő-irodalmi szempontból legszebb részét, hogy „A Karthausi“ fiatal írója itt már nemcsak mély gondolatokban és érzésekben túlradó költő, hanem az írásművészet mesteré is.

Az aristokrata ifjúnak és a nép leányának szerelmi viszonya, mint théma tovább foglalkoztatja a költőt azután is. A „Magyarország 1514-ben“ és „A nővérek“ című, későbbi keletű regényeibe egyaránt, megint belejátszik egy-egy csak a maga gyönyörűségét kereső aristokrata ifjú s egy-egy igazán, szenvedélyesen szerelmes polgárleány végzetes összeköttetése. De a régi themának újabb változataiban már a leány nem olyan igénytelen félredobható s eltaposható virágszál, mint „A Karthausi“ szegény kis Bettyje. A „Magyarország 1514-ben“ Szaleresi Klárájának megcsúfolt, lángoló szerelme mint bosszuló tűz száll a palotákra és kastélyokra s vadul gyilkoló néptömegeket uszit az urak és hozzátartozóik nyomába. „A nővérek“-ben pedig Viktának, a molnárléánynak megcsúfolt szerelme ármányos dühre változva, kínos botránya lesz egy aristokrata házaspár különben sem boldog életének s véres halála a főúri csábítónak és magának a leánynak is. Míg tehát az úri kedvtelés meg a női szerelem mésalliancea „A Karthausi“-ban csak, mint örök emberi tragikus thema, minden közügyi vonatkozás nélkül érdeklí a még ifjú költőt, addig két utóbb írt regényében már mintegy symbolizálja vele a magasabb rangúaknak az alacsonyabb sorsúakkal oly sokszor könnyelműen üzött, tudtukon kívül vérlázító veszedelmes játékaikat.

Már ekkor a költő egyénisége teljesen kialakult s ő lehetőségének és meggyőződéseinek tudatára jutva elhatározta, hogy költészetével is közéleti eszményeit, elsősorban nemzetének humanizálását és demokratizálását fogja szolgálni.

Már ekkor első nagy lépését a költői irányzatosság felé megtette volt. Mert már korábban megjelent második regénye, „A falu jegyzője“, e kegyetlen támadás a vármegye ellen.

A mult század első felében, mikor még a rendiség akadály volt a modern állami rendnek s a nemesi „libertas“ az igaz nemzeti és emberi szabadságnak — a költő a vármegyét nem az alkotmány, hanem a barbár maradiság védőbástyájának nézte. Így nézván a saját szerű ősi intézményt, az az ő szemében nem lehetett a hazafias kegyelet tárgya és nem csoda, hogy haragja tárgya lett.

Regénye, melyben Viola, a zsvány, sokkal vonzóbb emberi alak, mint a vármegye nem egy hatalmaskodó ura és egy hatalmas asszonya, felháborodásból fakadt, mint Juvenális satirái.

„A falu jegyzője“ csak azért nem satira, mert íróját nem eszupán az erkölcsi komolyság, hanem az előadásnak minden tréfát kizáró komolysága sem hagyja el soha. A vádirat nem gúnyirat. Valamint azonban a gúnyiratot nem szabad soha szószerint venni, hanem jogosultságát mindig csak írója felháborodásának őszinteségében kell megtalálnunk, úgy e vádirat erkölcsi és irodalmi értékét is a költő haragjának szent volta adja meg. E művének illetén értékelésére kér bennünket ő maga is, mikor befejezésül így szól hozzánk:

„Ha néhányan a nyíltságot rosszaljátok, melylyel honi állapotaink árnyoldalairól szóltam, higgyétek el, ha nem volnék meggyőződve, hogy ez állapotok megváltoztatása tőlünk függ, inkább fényoldalait kerestem volna fel, hogy titeket s enmagamat nyájas csalódásokkal vigasztaljam.“

Menten ezután, néhány legutolsó sorában mégis vigasztal bennünket s vigasztalja önmagát — nem is nyájas csalódásokkal, hanem egy szépséges prosában irt hymnussal az alföldi nagy rónasághoz, mely a magyarnak képe. Nemzetének forró szeretete s annak jövődjébe vetett rajongó hite, mely e fenséges sorokból árad felénk, örökre meg fog győzni minden magyart, hogy ennek a nagy költőnek és nagy hazafinak felháborodása „honi állapotaink árnyoldalain“ szent volt. — tehát jogosult.

A „Magyarország 1514-ben“ tán minden regénye közt leggyengéleesebben, legharmonikusabban nyilatkoztatja ki a költő egész, befejezett írói egyéniségét. A gondolat, az érzelem, az emberszeretet gazdagsága ebben is jellemző, de kevésbé lyrai, mint a többiben. A hazafias demokratikus irányzatosság ebben is megjelölhető, de nem mint politikai intés, hanem mint történeti tanulság. A lelkiismeretes gond, melylyel a költő a történet-tudományt veszi segítségül, hogy a Dósa-lázadásról a kor valószínű körülményeinek s alakjai lélektanának megismertetése útján minél igazabb képet adjon, ebben a műben mint komoly valójához illő, de csak a történeti regényben kipróbálható írói erénye kapja meg figyelmünket. Remekül érteti meg az olvasóval, hogy az a történelmi korszak, a melybe vezet, egy rettenetes decadentia. Még az Igazságos Mátyás hatalmas emlékezete közvetlenül él az elmékben; még a romlásnak induló paloták kövein s az úri lakok falain ott vannak a hazánkba átplántált olasz renaissance művészet nyomai. De a mi ősi atkunk, a becsavágyó oligarchák daczos személyi politikája már elvégezte cultura-gyilkos és államhatalom-döntő munkájának első részét. A cultura és az állami tekintély már lehanyatlott. Erre a kezdetre, — melynek nem is oly sokára mint az urak gondolták, Mohács lesz a vége, — egyelőre még csak a logikai folytatás, 1514 következik el kérelhetetlenül. E folytatásban a költő egy egész keresztül-kasul

meghasonlott boldogtalan nemzet képet festi meg. Kezdve Dobzse Lászlón, a pipogya királyon, folytatva az udvari és a nemzeti nemességén, a polgárságon s a jobbágyi népen keresztül le a csöcselélig és a cigányig mindenkit ábrázolni törekszik, folytonosan ügyelve rá, hogy a roppant képen az egyes alakokat legalább is típusok szerint jellemzően különböztesse meg. S ha lehetetlenség is ily sokaságban minden egyes alakot a típuson túl még külön egyénné is jellemezni, nem egyszer ez is sikerül a költőnek. Különösen, mikor ritkán felesillanó, de igen finom humora is segítségére van, mint Bebek Katalinnak, a hívságosan fecsegő lehervadt szépségnek aristokratikus és a sóhajos Ollósinak, a küzdő táborok közt jámborul hanyódó udvari szabónak polgári alakjában. Az oligarchia és demagogia kölesönösen kegyetlen tusakodása, a vérengző harcok, a változatos tömegmozgalmak ebben a műben oly elevenek és izgatók, hogy az olvasó utóbb emlékezetében és álmaiban is szinte átélt veszedelmekül foglalkozik velük.

„A nővérek“-nek, a költő utolsó regényének expositiójában megint uraikra lázadt parasztok vad rohanása dübörög. De az 1831-iki felvidéki kolerálázadás már csak késői visszhangja a régi nagy rettenetnek, mely a korábbi regényben úgy tombol, mint az égő országon fürgetegesen nyargalászó vihar. A költő a felelősséget e kisebb terjedelmű népvadulásért is kiterjeszti arra az aristokratikus kevélységre, melyet a nép nem viszonyozhat egyébbel, mint soká alázatosságba burkolt, de alkalomadtán kegyetlen vakdühben kitörő gyűlölettel. Rámutat a költő a földesúri önzésre is, mely a gazdatisztek kapzsi szigorát rászabadította a nyomorult jobbágyokra; de a felelősség legsúlyosabb terhét mégis arra az ósdi rendszerre helyezi, mely meghagyta a tömegeket babonás tudatlanságukban, mindent elmulasztva, a mi a szerencsétlenségben napról-napra halmozódó elkeseredést enyhíthetné.

A lázadás zaja ebben a regényben hamar elcsitul s ez azután csak mint egy grófi család két leányának romantikus élet-története foly tovább. Az egyik leányt a lázadás forrataga még csecsemőkorában elsodorta a nagyúri körből, melybe beleszületett; a másik megmarad abban s születésének minden látszólagos előnyét élvezve, grófi szülői féltő gondjai alatt nevelődik fel. A finom nevelésű, szép és jó, de heves, szeszélyes leányból, előkelő élete során boldogtalan, ifjan veszendő mágnásasszony lesz; mialatt elveszettnek hitt, igen egyszerű, majdnem cselédi sorban nevelődő nővére, egy paraszti eredetű derék férj oldalán, megtalálja a legszebb női életörömöket: a szerelmi idyllt és a mosolygó anyaságot.

Hogy ez a regény is irányzatos, az kétségtelen. De tévedés

volna éppen az előkelő nevelést korholó irányregénynek tartani. Az egyik nevelést nem a grófi nevelés teszi boldogtalaná, a másikat nem a kulcsárné nevelése boldoggá. Egyszerűen: emez veleszületett derült életfelfogásánál fogva boldogul, viszont amannak életét ugyancsak veleszületett végzetes természete rontja meg. Ha kicserélik vala nevelésüket és sorsukat, akkor a grófi nővér lenne a boldog és a népi nővér a boldogtalan.

Bizonyára maga a költő is így gondolta, mert hiszen ő a regényben meggyőzően fejti ki azt az érdekes gondolatát, hogy a nevelésnek pozitív hatása vajmi csekély, de negatív rossz hatásai félelmesek. Már pedig a negatív rossz hatások úgy a főúri, mint a népi nevelésnél egyaránt kiszámíthatatlanok.

Az irányzatosság e regényben nem az, hogy megmutassa mennyit ér a nevelés, hanem hogy mennyit nem ér. A mit a regény legkedvesebb és legbülcsebb alakja, a grófi ház jó szelleme, a falusi plébános így fejez ki: „minden boldogság Istentől jó, mi emberek csak szerethetünk“.

Egyéb elbeszélő műveiben, noha azok, a mult század szavával szólva, csak beszélyek, a költő hű marad regényírói módjához. Mindössze meséit szövi kevesebb szálból s így fogja azokat rövidebbre; de az alakok rajza, a lélektani megokolások, a leírások, a gondolatbőség s az érzelmi kitérések folytán, beszélyei nem úgy aránylanak regényeihez, mint patakok a folyamhoz, hanem csupán, mint jóval rövidebb futású, de ugyancsak széles és mélymedrű folyamok.

E beszélyek jobbára népies tárgyúak, hanem azért a költő a társadalomnak a természethez oly közel álló földszintjén is látja a módosabbak aristokratikus előítéletét a szegényebbek ellen s mindannyiszor az ifjú szívek igaz hű szerelmét indítja hadba, hogy azt megtörje. De még a szerelem sem diadalmaskodik mindig s még a nagymalmu falusi molnár úrhatnám dölyfe is okozhat tragédiát.

Nagyon kedves megnyilatkozása a költő örökös lelki töprengésének, melylyel hazáját s nemzetét hol aggódva, hol reményteljesen a haladottabb külföldről viszonyítgatja, „Novella“ cz. elbeszélése.

A költő magányosan bolyong a svájcezi Alpeselek között s egyszerre csak, édes meglepetésére, magyar nóta csendül meg közelében. „Tisza partján halászegény vagyok én“... Svájceba szakadt s ott telepedett magyar énekli, a ki otthon is földműves volt, itt is az. A költő persze, melegen összebarátkozik vele. A mit aztán ott a távolban ők ketten beszélnek a magyar földről s a magyar fajról, a mint összehasonlítják a honi őserőt ama művelt külföld szép mostohaságával s szorgos emberfajtájának nehéz küzdelmeivel, — az minden világlátott magyar szive dobo-

gását visszhangozza, a ki valaha bármely idegen országból haza gondolt és haza érzett. Künn, a hol már nem a magunk, hanem az idegenek gyöngeségeit, bűneit és bajait látjuk közelről, valamennyien fölbátorodunk s meleg bizalomra kapunk. Nem utolsó a világon a mi hazánk! Ha televény földünk nem is olyan művelt, ha ősi fajtánk nem is olyan haladott még, mint a nyugateurópaiak: de kevesebbé fáradt, kevesebbé kiaknázott is. Barbárabb, de fiatalabb. Bármi történjék is, nincs okunk a kétségbeesésre. Csak dolgozni, haladni és remélni kell!

A költő drámai formában tett kísérletei közül „Éljen az egyenlőség“ című vígjátékának maradandó irodalmi becsé van. Friss jó kedvvel tréfálja ez ki a magyar társadalom minden osztályában megrögzött aristokratikus előítéletet, melynek mindazonáltal még a szálkáját is kiki meglátja más szemében, de magáéban a gerendáját sem. E darab szerkezete a költőnek csak eszköz satirikus czélja szolgálatára s az eszközzel annál ügyesebben bánik, minél inkább közeledik czéljának végső kicsattanásához. Az utolsó felvonás utolsó jeleneteiben olyan kaczagtató komikum-halmazásra s végül olyan szívyszerint való derűs költői igazságszolgáltatásra képes, a minőt a raffináltan agyonbonyolított s a kibonyolódásban rendszerint holtra fáradt színpadi komédiáknál ma már egyáltalán várni, sőt bevárni sem szoktunk.

Irodalmi ünnepi szónoklataiban és emlékbeszédeiben — ez utóbbiak egy egész magyar Pantheon — a költői szív melege hatja át a szóнокi pathost, a tudományos igazságok és aesthetikai kérdések fejtegetéseit s még a politikai vonatkozásokat is. De ezek a művei, bár költői zománczczal ékesek, mégsem számíthatók költészetéhez, mert csupán díszítésük és hangulatuk ered a képzeletből, míg tartalmuk és szerkezetük az ítélő ész munkája.

Hanem „Gondolatok“ gyűjtőcím alatt kiadott aphorismái, — vajjon túlnyomó részben nem költemények-e azok?

Gondolatok, melyeknek a szív sohasem mondhat ellent, melyekben a hideg logika kegyetlenségének batárt szab a meleg, mindig kegyelmező szeretet: — az ilyen gondolatok nem kieszelések, hanem ihletések eredményei. A teremő képzeletből törnek ezek elő, s mint minden egyébnek a mi onnan származik, megvan az a titokzatuk, hogy tudákosan kifejezve halvaszületettek volnának, s csak a bizonyos, lényegükkel összeegyező szép formában az övék az igazság és az élet.

Báró Eötvös József kifejező ereje éppen az aphoristikus formában legnagyobb. Ebben stylusa tömör tud lenni homályosság, nyelve diszes keresettség nélkül. Gondolatainak nem egyszerű villámgyors kijelentése öntudatlanul rythmikus s ezért a gondolat, meg a mondat, mely kifejezi, annyira együtt lopják be magukat

lelkünkbe, hogy más mondatban soha többé ugyanazt a gondolatot el nem képzelnök s el sem fogadnök.

Ilyen örök felbonthatatlan szerelmi frigy tartalom és forma közt, kizárólag költői művekben van. Ez voltaképen az észnek és a szívnek az a közös misteriuma, melynek miként történését alig sejtjük, de a melyről bizonyosan tudjuk, hogy ebben érzelmivé finomul a gondolat és gondolattá fogalmazódik az érzelem.

De, bárha a tartalom ezt a szerves összeforrást a szép kifejezéssel a kötetlen nyelvben is megtalálhatja, a legkülönlegesebb, a legmagasabb, legbübájosabb költői forma mégis: a vers.

Hogyan van tehát, hogy a költő, kinek dicső emlékezetét ünnepeljük s kinek lelke túláradt a költészettől, viszonylag nem sok verset írt? — Tán éppen vénájának kitörő bősége kerestette vele inkább a széppróza szélesebb, kevésbé szigorúan szabályozott medreit. Nehezebb esett az alkalmazkodás a kötött formához, mert több kivallani valót érzett lelkében, mint a mennyi rythmusban és rímekben összezsengő dallamos szavak.

Bármint legyen, — az a mindössze harmincz és egynehány vers, melyet művei teljes kiadásában találunk, mind a többi prosában írott sok, nagy és szép alkotása nélkül is, fényes helyet biztosítana számára a hallhatatlan magyar költők sorában. Még költői egyéniségének jellemző szépségei is ugyanazok volnának.

„A nyugalom“ című versében akkor is megtalálnók az élet csalódásaiból vallásos remeteségbe vágyó karthausi-hangulatát. „A sajka“ és a „Bedgellert“ címűekben azt a bájoló mélabút, mely a szívnek jól esik, mint az enyhülés könnyei. Az „Óh lennék felhő“ és az „Ősz“ címűek tanuskodnának a költő lelkének pessimista viharairól, melyek lantja húrjaiba csapva, meglepően erős zengéseket keltenek s merész dissonantiákkal őszintén adják vissza az elkeseredés hangjait. A „Remélj!“ című kivallanó férfias szívének nyájas, vigasztaló gyöngédségét Máriához; „Elvirához“ szóló lendületes szerelmi vallomása nemes becsvágyainál is nemezebb érzelmességét; a „Szörnyen szép“ című pedig, még a temperamentuma mélyében parázsló szenvedelmet is. És nem volna-e a „Gondolatok“ költőjének lelki magasztossága és az aphoristikus kifejezésben legtökéletesebb formaérzéke, minden szépprózában írt aphorismája nélkül is bizonyos az újszülött gyermek halálára írt tizenkétsoros versből, mely a szülők sírását azzal csitítja, hogy jobb talán gyermeküknek a föld alatt — ?

„Hisz azt, mi életünkbe szép,
 Ó már élvezte itt:
 A napnak meleg sugarát
 S anyjának csókjait.“

De tán még ennél is mesteriebb, mert még tömörebb aphoristikus költői gondolatmondás „A mult“ czimű kis vers:

„A multat el nem törli
Boldog jelen soha:
Az is fáj, a mit elvett,
Az is, mit meghagya.“

A jóság, a szerencsétlenek, a gyöngék, az ártatlan szenvedők mélységes szeretete, mely a költőt minden írásában és egész emberi életében annyira jellemzi, akkor is meghatóan gyönyörű vonása volna költői és emberi egyéniségének, ha sohasem ír vala meg egyebet, csak a megfagyott gyermek andalgását és halálát, oly késő éjszakán, ott künn a temetőn. Ezzel a verssel szemben megszűnik minden kritikám, — elfogult vagyok. Ez volt az első vers, melyet életemben betéve tanultam. Még az édesanyám tanított rá kis gyermekkoromban. S noha magamban csakhamar kitűnően tudtam minden szavát, sohasem voltam, máig sem lennék képes az egészet végigmondani. Legkésőbb a harmadik versszaknál mindig sirva fakadtam. Mivel pedig, úgy hiszem, minden jóravaló gyermek és ember így van s örökre így lesz vele, nem tudok elképzelni olyan okos és tudós bírálókat, melyet, ha e vers szépségét akarná kétségbe vonni, diadalmasan el ne mosnájak mindnyájunk könnyei.

Hát a költő művészi világfelfogása, büszke bizodalma a szépnek, a költészetnek koronákat túlragyogó fenségében! Nem zöng-e ez „A dalnok és király“ románczában? A korona elmerül, a dalnok babérja nem.

Demokratikus iránya is, egész magyaros különösségével, hogy tudniillik a jobbágy azért egyenlő a főúrral, mert ő is csak olyan büszke őseire és honára, mint amaz, — teljesen kifejezésre jut „A vár és kunyhó“ czimű kisebb költői elbeszélésében.

A mi pedig ennek a magyar költőnek mindenek felett legnagyobb gondját és legnagyobb érzését illeti: vajjon nem hazájáról és nemzetéről szól-e lantján a legtöbb és a legszebb dala? . . .

„Én is szeretném“ — mondja ő maga. — nyájasabb dalokban üdvözölni a szép természetet“ s megénekelni az ábrándokat, a kedves szemét és szívét s a szerelmet és a bort, —

De engem fölver nyájas képzetimből
Komoly valónak súlyos érzekara;
Fajom keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajszava.“

És valóban, faja keserve hangzik ki Mohácsról, elődeink siralmas harczhelyéről zengő énekében; de egyúttal a remény is. „Zöldebb a fű Mohácsnak mezején“ — s az ott elesett hívek szel-leme „tettekre inti az utódokat“. Még nagyobb a nemzeti keserv,

de még nagyobb a nemzeti remény is „A zászlótartó“ című versben, mely szintén a mohácsi vészbe kapcsolódik. A vert magyar sereg zászlótartója keblébe rejti a becsülettel megvédett nemzeti lobogót s vérző homlokkal menekül a csatatérről, a hol: —

„Ki reggel véle jött el
Mind megmaradt helyén —
Keblében mély sebekkel,
Szenny nélkül fegyverén.“

Mikor azonban a zászlótartó megvénhedik s halálát érzi, a mély mátrai völgy rejtekén, a hol a haza bukása után meghuzódott, maga köré gyűjti a magyar népet s a megőrzött nemzeti zászlót szent örökségül arra bizza.

„S a melyet elbocsáta,
Száz kéz ragadja meg
A zászlót, s most közöttük
A nép fölött lebeg.“

A haldokló öreg zászlótartó szeme megnyugodva csukódik le. „Hisz zálogát jövőnknek jó kézbe tette le.“ A zászlótartó nagy hite a költőnek nagy hite. Adja Isten, hogy nemzeti jövőnk majdan igazolja e nagy hitet!

És most úgy érzem, mintha képzeletemben áhitatos gondolat fogadalmi templomot építettem volna báró Eötvös Józsefnek, a költőnek dicső emlékezetére. Igyekeztem a költészete bányájában talált nemes márványköveket úgy rakni egymásra, hogy a kegyeletes épület méltó alapokon magasodjék fel s kiemelkedő karcsu tornya, hasonlóan az ő verseihez, egyre finomodó csúcsban sóhajtson az ég felé. Munkám kész egészen a toronycsúcsig s már csak az hiányzik, hogy erre befejezésül az arany keresztet is rátűzzem. Én pedig, íme, a legmagasabbra a költőnek „Búcsú“ című versét helyezem. Mint minden szép verse közt a legszebbet, mint egész költészetének legmesszebb ragyogó és legszentebb díszét.

Kölcsey „Hymnus“-a és Vörösmarty „Szózat“-a mellett Eötvös József „Búcsu“-ja a magyar nemzet legnagyobb ünnepi éneke. Ének, mely hangjegy nélkül is zene. A honából távozó költő ebben, a maga lelkéből szólva: „míg a hazának csak egy romlatlan gyermeke leszen“, minden idők minden magyarjának lelkét fejezte ki.

S mily csodás gondolatokban, mily gazdag, előkelő díszszel, mily bűvös zengő hangon!

„Isten veled hazám, bátrak hazája!“

Lehet-e egy, ezer év óta színetlenül a nemzet véráldozataival megtartott s mégis örök veszedelemben forgó hazát nagyobb szeretettel, szebben megszólítani? „Bátrak hazája“, — mennyi

nemzeti elégtétel és büszkeség s mennyi fölemelő biztatás zeng e szóban! Mennyi dicsőség és mennyi gyász emléke!

Ezt a szót még a legmagasztosabb ihlet perczében is csak az a költő találhatta meg, a kinek mindig és mindenütt „hazát kívánt, hazáért vert szive“.

„Az ég egy kincset ad minden hazának“ — a költő rövid néhány szóval mesterien jellemzi az egy-egy világhírű külső ország erkölcsi kincsét; de megrendítő a szomorúság, melylyel az ellentétet sóhajta el: „tiéd hazám egy szentelt fájdalom“.

Hazánk nagyságirul neki egy könyv beszél, Buda az ő szemében nagy sírkő a haza temetőjén s még a Buda-Mohács-Nándorfehérvárnál elfutó Duna is, mintha csak a haza könnye volna.

Ez a hazaszeretet már-már közel jár a kétségbeeséshez, de a költőt ezen a fájdalmas úton szívünk szerint valamennyien követjük, a kik hazánk multját és jelenét ismerő igaz magyarok vagyunk. Mert a ki multunkon nem talál sirni valót, jelenünkben félelmes kétségeket, az vagy tudatlan, vagy hűtelen.

Minden hű magyar, éppen úgy mint a „Búcsu“ költője, csak hazaszeretete nagyságában találhatja meg nem ok nélkül való honfibúja és aggodalma nagyságának egyensúlyát — s csak a jobb jövő reményében a vigasztalást.

E teljes nemzeti együttérzésünk a költővel teszi számunkra a „Búcsu“-t legmarczangolóbb hazafiúi fájdalmaink, legodaadóbb hazaszeretetünk és egyetlen vigasztalónk: hazafiúi reményünk bús, fenséges és elnémulhatatlan énekévé.

Óh dicsőült költő, a ki ebben a gyönyörű versben s még annyi szép művedben márványnál és éreznél maradandóbb emléket magad emeltél magadnak, mily önzetlen, nemes szerénység Tőled, hogy dalos végrendeleted szerint csupán eszméid győzedelme legyen emlékjeled!

Ezt az emlékjelet, a Te fenkölt nagyságod részére, mi kevesel- lenők. Mert az eszmék születnek, fejlődnek, harcolnak s győznek vagy elbuknak. De ha győznek is: folyton támadnak új meg új eszmék, melyek, — mint az idei zöld lombok a lehervadt tavalyiaknak s a feltörtető fiatal nemzedékek a sirba hajló öregeknek — a régibb eszmék helyébe lépnek. Az emberi eszmék váltakoznak, csak az emberi érzés isteni része mindig egy és változhatatlan. Az a lélekbeli emlékjelet, mely a Te költői halhatatlanságodat nekünk mindennél méltóbban és meggyőzőbben hirdeti, a lelkesedés minden szépért, jóért, nemesért, az egész emberiség ügyéért s mindenek felett a magyar nemzetért.

Így, a mikép már ma is az, legyen emlékjeled a költészetedet át meg átsugárzó isteni érzés: az örökkévaló Szeretet!

Béerkezett pályaművek.

F. 1913 szeptember 30-ig a következő pályaművek érkeztek a főtítkári hivatalhoz. (A jeligék zárjelben.)

I. Gróf Teleki-pályázat. (Vigjátékok.) 1. *Csalfu álmok, tört remények*, történeti szomorújáték 5 felv. (Minden muló, veszendő.) — 2. *Cserevölégények*, vigjáték 3 felv. (Komikum.) — 3. *Húshagyó*, furcsa farsangi játék 1 felv. (Sólyom.) — 4. *A szeszélyesek*, Cervantes egy novellája után. (Umana cosa.) — 5. *Mucsa tükre*, vigjáték 3 felv. (A tudatlan gögös, a bölcs szerény.) — 6. *A zenebohócz*, vigjáték 4 felv. (Excelsior!) — 7. *Fortuna szekere*, vigjáték 4 felv. (Fortuna szekerén.)

II. Gróf Karátszonyi-pályázat. (Szomorújátékok.) 1. *Izabella*, szomorújáték 5 felv. (Erdély.) — 2. *A mohácsi vész*, tört. tragoedia. (Nemzeti önállóság.) — 3. *Az élet szent*, színmű 5 felv. (Eugenika.) — 4. *A szív*, szomorújáték 3 felv. (Tragoedia.) — 5. *Kozamunda*. (Kavicson botolhat egy óriás.) — 6. *Szerémi Deborah*, tört. dráma 5 felv., előjátékkal. (Fiat voluntas Domini.) — 7. *II. Rákóczi Ferencz fejedelem*, színmű 5 felv. (Az isteni gondviselés elküldött stb.) — 8. *Új élet*, színmű 3 felv. (színszerűség.) — 9. *Vadállatok az erdőben*, dráma 3 felv. (Csak a vakság boldogság.) — 10. *A kavics*. (A becsület drágább kincs stb.) — 11. *Rajongók*, szomorújáték 5 felv. (Laetius e trunco floreat.) — 12. *Tamás*, drámai költemény. (Jelige nélkül.) — 13. *A trónért*, szomorújáték 5 felv. (Merítsünk reményt stb.) — 14. *Capello Bianca*, dráma 5 felv. (Sic transit gloria mundi.) — 15. *Bedő Mihály*, színmű. (Rongomatane.) — 16. *A rossz asszony*, színmű 4 felv. (Örök rejtély a nő.) — 17. *Csáky Lóra*, tört. színmű 3 felv. (To be or not to be.) — 18. *A gyermek*, társ. színmű 3 felv. (Szép s ifjú volt stb.) — 19. *A költő szerelme*, tört. regényes színmű 3 felv. (Az asszony ingatag.) — 20. *A mariselli malom asszonya*. szomorújáték 3 felv., előjátékkal. (Magyar érzésből fakadt.) — 21. *Harcz a férfiert*, színmű 3 felv. (Férfinék gyengesége stb.) — 22. *Az ábrándozó*, színmű 5 felv. (Boríts szép álmokat stb.) 23. — *Béna Vajk*, drámai költemény 3 felv. (Turán királyi népe.) — 24. *Az öröklött vér*. (Szeresd hazádat.) — 25. *Az áldozat*. (Mutamur in annis.) — 26. *Antiochus*, tragoedia 5 felv. (Hebbel.) — 27. *Hullámcsapás*, szatíra dráma 3 felv. (Ostort Juvenalis!) — 28. *Harcz a hegyek között*, dráma 3 felv. (Kiáltás Erdélyből.) — 29. *II. József*, tragoedia 3 felv. (Östörvény szabta mederben járják stb.) — 30. *A birtok*, dráma 4 felv. (Birtok.) — 31. *Az utolsó Jerney*, drámai életkép 3 felv. a magyar szabadságharcz idejéből. (Eszmék harcza.) — 32. *Mátyus úr*. tragoedia 5 felv. (Megyek nagy czéljaim királyi útján.) — 33. *Kató*, falusi történet 3 felv. (Keresd az asszonyt.) — 34. *Szerелеm és bosszú*, dráma 3 felv., előjátékkal. (Minden kezdet nehéz.)

III. Farkas-Raskó-pályázat. (Szatira.) 1. *A dorogi esküvétel*, (Czigánytörténet.) — 2. *A kilincserít küzdők*. (A kilincserít küzdőké jelenleg a világ.) — 3. *A dorogi végrendelet*. (A testamentum.) — 4. *Az indulás előtt*. (Ó népem, itthon még nemzet stb.) — 5. *A műember esete*, satira 7 énekben. (Mundus vult decipi.) — 6. *Elmélkedés a földről*. (Isa por és hamu vagymuk.) — 7. *A bihoboczkok halála*. (Széchenyi.) — 8. *Modern titánok*. (Sturm und Drang.) — 9. *A század alkonya*. (Szerencse fel!) — 10. *Az új költő*. (Világosságot.) — 11. *Ósi erény*. (Veszta.) — 12. *Kuruczország*. (Költő, hazudj!) — 13. *A kishitűek*. (Félre, kislelkűek!) — 14. *Házasélet*. (A mióta én megházasodtam stb.) — 15. *Vergiliusz II.* (A betű öl.) — 16. *Mucsa-i történet*. (Ki mint vet, úgy arat.) — 17. *Harmónia*. (Fajom keserve.) — 18. *Alszentek*. (Alszentek.) — 19. *XII. szín*. (Sors bona, nihil aliud.) — 20. *Ez a magyar nemes*. (Minden kezdet nehéz.) — 21. *Üdvöz légy Románia*, politikai satira. (Minden kezdet nehéz.)

IV. Bulyovszky-pályázat. (Hazafias óda.) 1. *Énekek a halál előtt*. (Az úr szolgája.) — 2. *A dalia*. (A dalia csak dalia.) — 3. *A bujdosókkoz*. (Legjobb otthon.) — 4. *Világos*. (El magyar, áll Buda még.) — 5. *Magyarok Istene*. (Hiába.) — 6. *Arad*. (Szülőföldem.) — 7. *A kerepesi temetőben*. (Élő halottak, halott élők.) — 8. *Magyarok Istene*. (Szabadság, itten hordozák stb.) — 9. *A piros sipkások*. (Petőfi.) — 10. *Magyar álom*. (Pro libertate.) — 11. *A század dala*. (Bulyovszky Gyula 27.) — 12. *A nemzet hajójához*. (Minden kezdet nehéz.) — 13. *Az esti ima*. (Minden kezdet nehéz.)

V. Gróf Nádasdy-pályázat. (Elbeszélő költemény.) 1. *Légrády Katalin*. (Sali.) — 2. *Az ikrek*. (Loca grata saluta.) — 3. *Czigánytörténetek*. (Fáró hesz, Fáró hesz stb.) — 4. *Katinka*. (Pulchritudo est tristitia.) — 5. *Két szerelem*. (Két szerelem van stb.) — 6. *Három kereszt*. (Arany korszak.) — 7. *A dollárkirály*. (A kisedd makk stb.) — 8. *Vergiliusz II.* (A humor az élet napsugara.) — 9. *Csaba népe*. (Ó nagy volt hajdan stb.) — 10. *Don Juan*. (Tempora mutantur.) — 11. *Úpor Anna*. (Cogito, ergo sum.) — 12. *Az első ügy*. (Minden rózsza mellett van tövis.) — 13. *Emlékek*. (A multba visszazsál a lelkem.) — 14. *Jégverés*. (Piroska.) — 15. *Az álmodozók*. (Az élet egy álom.) — 16. *A műember esete*. (Még nyílnak a völgyben stb.) — 17. *Új dallamok régi lanton*. (Doch Homeride zu sein stb.) — 18. *Szent László szive*. (Idvez légy, kegyelmes Szent László király.) — 19. *A medvehőr*. (Bátoré a győzelem.) — 20. *Kun László és Habsburgi Rudolf*. (Régi dal régi dicsőségről.) — 21. *Appa fia*. (Senki.) — 22. *Via dolorosa*. (Probléma.) — 23. *Penthesilea*. (Késő utód.) — 24. *Ráadó és Anyicska*. magyar tündértörténet versekben. (Kincsesország.) — 25. *Walkirók harcza*, poéma 4 énekben. (Dulce et decorum est pro patria mori.) — 26. *Tristan és Isolda*, naiv regény modern embereknek. (Út év előtt.) — 27. *Csaba királyfi VIII énekben*. (Aztán nem egyenetlen stb. Zrinyi.) — 28. *Mátyás király*. (1913.)

VI. Ormódy Amélie-pályázat. (1910–1912. megjelent művek.) 1. *Betűlka virága*, regény. Budapest, 1912. írta Lázár István. — 2. *Impressióm a stockholmi olimpiádról*, Budapest, 1912. írta Herczeg István. — 3. *Vetélytársak és egyéb elbeszélések*, Szeged, 1912. írta Herczeg János. — 4. *Szilaj Pista*, színmű 4 felv., írta Barna Géza. — 5. *A nyelvmester pályaképe*, írta Szög. (Jól cselekszik az emberekkel.) Az ügyrend értelmében felbontott jeligés levél szerint a mű szerzője Szabó Miklós, Baja. — 6. *Huszonnégy esztendő*, I. köt. írta Bernáth Lajos. — 7. *Napszállat felé*. Budapest, 1913, írta Rudnyánszky Gyula. — 8. *Kimizsi Pál*, regényes dalos vígjáték 5 felv. versekben, írta Schannen Ernő, Budapest, 1912. — 9. *Bohém fiúk világából*, írta N.

Kiss Ferencz, Győr szab. kir. város számtisztje, Budapest. (1911. az Ország-Világban és önálló könyv.) — 10. a) *Rabok lettünk, nem szabadok*, regény három kötetben. Budapest, 1912, írta Farkas Emőd. — b) *A Kossuth-huszár menyasszonya*, regény 2 kötetben, Budapest, 1912, írta U. az. — c) *Magyarország nagyasszonyai*, 3 kötet, Budapest, 1911, írta U. az.

VII. Lukács Krisztina-pályázat. (Középkori Szlavónia.) 1. *A középkori Szlavónia területi kialakulása és intézményei*, írta dr. Oslay Ferencz főgymn. tanár, Szakolcza.

VIII. Schreiber-Kautz-pályázat. (Az 1848-iki átalakulás közgazdasági vezéreszméi.) 1. *Az 1848-iki átalakulás gazdasági vezéreszméi*, 9 részben, írta Kerekes György áll. felsőkereskedelmi iskolai tanár. Kassa. — 2. *A 48-iki átalakulás közgazdasági vezéreszméi*, írta dr. Hollóssy István, a magy. kir. Kereskedelmi Múzeum helyettes könyvtárosa.

IX. Ullmann-pályázat. (Jegybankok érzékszlete.) 1. *A pályakérdés.* (Nemesércpolitika.) — 2. *A pályakérdés.* (Crescentem sequitur cura pecuniam.) — 3. *A pályakérdés.* (Nemo.)

X. Léway pályázat. (Hadügyi pénzügy.) 1. *A pályakérdés.* Pacis ornamentum, subsidium belli, Cicero.)

XI. Kőrösy József-pályázat. (Születések aránya.) 1. *A nemi arány és annak okairól*, írta dr. Bernard József, gyakorló orvos Temesvárt. (Tervrajz és 16 fol. lap.) — 2. *A nemek problémája*, írta Bodnár János, a városi nyilv. könyvtár öre, Nagyvárad. (Tervrajz és egy nyomtatott fejezet.) — 3. Czime *A pályakérdés*, írta dr. Illyefalvi Vitéz Géza, jogakadémiai tanár, Sárospatak.

XII. Matematikai és természettudományi bizottság pályázata. 1. *Neményi Lajos, Légszelep szerkezet.* (Érkezett 1913 április 30.)

XIII. Gróf Széchenyi István élete. 1. *Gróf Széchenyi István élete*, négy rész. (Actiones humanas non ridere stb). Érkezett 1913 május 2.

XIV. Léway-pályázat. (A kukoricza monographiája.) Csak f. évi október 31-én jár le.

XV. Gorove-pályázat. (A soltészságok története Magyarországon.) 1. *A pályakérdés*, 2 kötet. (Fajok harcza.)

XVI. F. évi december 31-én járnak le: 1. *Vojnits-jutalom.* (Budapest 1913-ban előadott magyar darabok.) — 2. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom.* (1907--1913-ban megjelent nyelvtudományi munkák.) — 3. *Tomory-pályázat.* (A matematika egy fejezete.) — 4. *Szilágyi István-pályázat.* (1904-1913-ban megjelent magyar történeti munkák.)

XVII. Meddők maradtak: I. *Rökk Szilárd-pályázat.* (Magyar hangutánzó kifejezések.) — II. *Lukács Krisztina-pályázat.* (Középkori szobrászat.) — III. *Bük László-pályázat.* (Magyarország története a XVII. században.) — IV. *Oltványi-pályázat.* (Vráni perjelség története.)

XVIII. Megyijegyzések. Az 1. számú *Teleki-pályamű* („Csalfa álmok“ szomorújáték) tévesen küldetett be ezen pályázatra, mely vigjátékokra szól. Átteendő volna a Karátszonyi-pályaművekhez.

Az *Ormódy-pályázatra* az 5. számú pályamű tévesen küldetett be jeligés levéllel, mely azért felbontott.

A *Kóczán-pályázat* (színmű I. Ferdinánd korából) már 1913 május 31-én járt le. (A beérkezett tizenkét darab címét és jeligéjét l. fönt 524. l. 155. pont.)

Kisebb közlemények.

Pótlékok Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához.

I.

1. Beszéde a Normás Oskolák látogatói előtt. (Mindenes Gyűjtemény 1790, III, 167—71. lap. Birálat.)
2. Naplótöredékek I. Buda 1792-ben. (Életképek 1847, I. 407—8. „folytatjuk“ igérettel.) Nem folytatásáról l. u. o. a 17. sz. bori-tékján a Mondani valók közt.
3. Országgyűlési emlék. Szerkeszti Vahot Imre. Pest, 1848. („Kazincz-nyak igen érdekes naplója van benne“ — írja az Életképek 1848, II. 221. oldal.)
4. Dr. Viczay Józsefnek Szekerestől (Wagner) festett és Czetter Sámuelről Bécsben metszett képére Kazinczy latin feliratot készít. (Schedius Zeitschrift 1803, IV, 269. lap közölve.)
5. Dayka Gábor verseiről. (M. Kurir 1805, III, 111—2.)
6. Erdősy Grammaticája kiadásáról. (M. Kurir 1805, III. 94—5.)
7. Ossianjáról. M. Kurir 1815, II. 76. számhoz toldalék.
8. Messiás-fordításáról. Előfizetési Jelentés. (M. Kurir, 1816, I. 30. számhoz Toldalék.)
9. Fiam é vagy Fijam cz. cikkre, (Hasznos Multságok 1817, II. 28. sz.) T. Kazinczy úr észrevételei, azokra való észrevételekkel. (U. o. 35. szám.)
10. Hesz Mihály képeiről. (K. jegy alatt M. Kurir 1819, I. 88.) V. ö. Tudom. Gyűjtemény 1818, IV. 140—1. lap.
11. Levele 1819-ből. Tudom. Gyűjt. 1819, I. 116—8. lap.
12. Dertsényi Ferencz halála. (Magyar Kurir, 1825, II. 96.)
13. A Hébe ismertetése. F. MO. Minerva 1825, 43—7. lap.
14. Y. jegy alatt: „Sepesházy Merkwürdigkeiten Ungarns“ cz. művének ismertetése tőle van ??? (F. MO. Minerva 1825, 248—50. lap.)
15. Stilisztikai példák némely régibb levelekben. (A 16—17. évszázadból, Zemplén vm. levéltárából.) F. MO. Minerva, 1825, 475—80.
16. Egy és nem egy a magyar nyelv. Kazinczy Ferencztől. Közli Pónori Thewrewk József. L. Hazai Almanach. Szerkesztette Szeder Fábian Esztergomban 1830.
17. Mint deputationalis praeses fogadja Ferdinandot. (M. Kurir, 1822, II. 220.)

18. Erdélyi levelei kiadásáról. (M. Kurir, 1823, I. 368. 1.)
19. Kazinczyelleni támadások korholása. (Tud. Gyűjt. 1823, IX. 57—62.1.)
20. Stylusáról megjegyzések. (Tud. Gyűjt. 1828, III. 106—7. lap.)
21. Zempléni táblabírói kineveztetését „hármás zúgó Éljen kiáltás követte“. (Tud. Gyűjt. 1828, VIII. 129.)
22. Haláláról 16 soros jelentés a Hazai és Külföldi Tudósításokban 1831, II. 18. szám, 138. lap. M. Kurir 1832, II. 163. 1.

Bayer József.

II.

A II. csoport 2. száma (Fogságom naplója) először a Vahot Imre: Országgyűlési emlékb. (Pest, 1848) jelent meg.

A IV. csoport 10. számát (Vályi Nagy F.-ről) kiegészíti Kazinczy előszava Vályi Iliász-fordításához (megjelent 1830 táján).

A VII. csoport 2. és 7. számában az évszám sajtóhibás és 1812-re, illetve 1816-ra javítandó.

Ugyanc csoport 6. száma (Hivatalba bevezető beszéd) az Orpheusban is megjelent, vagy a Kassai M. Muzeumban.

A Hirlapi tudósítások (IX. csoport) 1. számának czimében bizonyára „hobgárdi“ kell.

Kecskemét, 1913 ápr. 7.

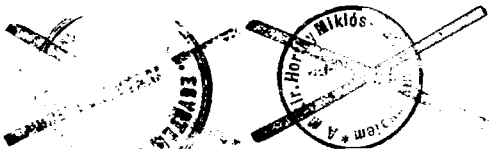
Dr. Hajnóczy Iván.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi VI—VII. (június—júliusi) füzetét Papp Ferencz tanulmánya nyitja meg, *B. Kemény Zsigmond ifjúkora*. E második, befejező részben a szerző Kemény életének Magyarkapudon lefolyt részét (1835—1837) vizsgálja, jellemzi őt, mint gazdát, ismerteti történeti tanulmányait s elemzi azok eredményét, a Pusztakamaráson őrzött „Historiai töredék“-et, mely röviden érintve a mohácsi vész előtti eseményeket, behatóan tárgyalja az 1526-tól Szapolyai János, illetőleg Martinuzzi haláláig történt eseményeket. — Kerekes Pál görög nyelvű értekezésében *Οἱ τρόποι τῶν Ἀργοναυτικῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν καὶ παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς τρόπους τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεύς*. Apollonios Rhodios „Argonauticon“-jának tropusait vizsgálja műveltségtörténeti és költői szempontból, összehasonlítva őket az „Ilias“ és „Odysseia“ tropusaival, azon a módon, a mint Pecz Vilmos a tragikusok tropusait elemezte. — Tolnai Vilmos *Kuruczok iródmunk szövegeiről* című dolgozatában megállapítja, hogy Thaly Kálmán különféle gyűjteményeiben közölt kuruczokori költeményeket nem mind eredeti alakjukban adta. Az „Esztergom megvételéről“ szólnak részletes nyelvi, stilistikai, poetikai

elemzése alapján kimutatja, hogy legalább is a keltetésnél nagyobb gonddal vannak benne megegyengetve az egyenetlenségei s egészében csak szépitett mása lehet az eredeti népi szövegnek. — A *Hazai Irodalom* rovatában P a p K á r o l y ismerteti Dézsi Lajosnak *Tinódi Sebestyén* című monographiáját. Részletes és gondos életrajz, sok sikerült részlettel, mely a gazdag Tinódi-irodalom szinte minden kezünkön forgó adalékát jól ismeri és ügyesen fölhasználja, a külső és belső életrajzi képet egyesíteni törekszik, de szélesebb kor- és művelődéstörténeti kitekintésre nem vállalkozott. — Révhegyi Rózsának *Kölcsey mint aesthetikus* című dolgozatát J á n o s i B é l a ismerteti. Van benne egy és más kisebb fogyatkozás, néhol fölösleges ismétlések, de tárgyába kellő készültséggel, fejlett ítéllettel, gonddal és szeretettel mélyed el, s közelebb hozza az olvasót Kölcsey megértéséhez s igazságos méltánylásához. — K é k i L a j o s Pollák Miksának *Tompa Mihály és a biblia* című könyvéről megállapítja, hogy bár nem minden összevetése állja ki a bírálatot, mégis mértéket tartva iparkodik összeállítani Tompa költészetének bibliai elemeit. Előadása bőbeszédű és szabatos tekintetében is több helyütt kifogásolható, sőt felekezeti elfogultságnak is van némi nyoma benne. — Császár Elemér *Ferenczy István levelei*-nek Wallentinyi Dezsőtől gondozott kiadását méltatja, s dicséret a kiadónak minden aprólékoságra kiterjedő gondát és lelkiismeretességét. — A *Külföldi Irodalom* rovatát E n d r e i G e r z o n ismertetése nyitja meg, Richard Wünschnek *Aus einem griechischen Zauberpapyrus* című művéről. A commentar, melylyel Wunsch az ú. n. varázspapyrusok szövegét kíséri, igen jól használható s nagyon megkönnyíti a fordítást. — Elisabeth Förster Nietzsche-nek *Der junge Nietzsche* című életrajza, bírálója, S a s A n d o r szerint, teljes méltánylást érdemel áttekinthető szerkezete, jellemző adatokban való gazdagsága, díszítő részek hiánya, művészi egyszerűséggel rajzolt sok szép fejezete miatt, noha tárgyával túlságosan összeolvad. — Rudolf Hirtzelnek *Plutarchosá-ról* Huszti József megállapítja, hogy nagy gonddal és utánjárással van megírva, de az anyag elrendezése nem minden tekintetben sikerült, s a művelődéstörténeti háttérrel sem dolgozza ki kellőképen. Szakembereknek lévén azonban szánva, ez a fogyatkozás nem végzetes. — Paul Kohlernek *Epikur und Stoa bei Horaz* című dissertatiója B r a u n S o m a szerint a régi nyomokon jár, módszere sem eredeti. Csak szétbontja Horatius költészetét, de általánosabb, az író lelki fejlődését megvilágító fejtegetései nincsenek. — Z o l n a i B é l a ismerteti és bírálatot kíséri Ernest Bovet könyvének, *Lyvisme, épopée, drame* alap gondolatát, melylyel az irodalmi fejlődésben egy új törvényszerű véget vélt fölismerni: minden nemzet irodalmának életében a lyra, az epika és a dráma korszakai szabályszerű sorrendben és törvényszerűséggel váltják föl egymást, s e három periodus után egy újabb hármas periodust egybefoglaló aera következik. — A *Programmértékelések*

rovatában Haltenberger Mihálynak *Természettudományi gondolatok Madách, Az ember tragédiájá'*-ban dolgozatáról Mikola Sándor úgy ítél, hogy fölfogását nem okolja meg, hanem meglegszik a benne előforduló természettudományi vonatkozások iskolaszerű commentálásával. — Kempf József elismeréssel nyilatkozik Bielek Dezsőnek *Menandros vígjátékainak töredékeiből* cím alatt közölt fordításairól. — Mezey Sándor dr. *Az idősebbik Philostratos Eikones-e* című fordítását Csermelyi Sándor törekvő szakember magyaros, de nem eléggé gondos munkájának tartja. — Alföldy Bélának *A magyarországi református énekekről* szóló dolgozata, a mint Császár Ernő kimutatja, Szügyi József egy értekezésén alapul. — Szilágyi Adolfnak *Apollonius Rhodius, Argonautica*-ja címet viselő értekezését ügyesen megírt dolgozatnak ítéli Kerekes Pál. — Hittrich Ödön *Epidaurus* című dolgozatáról Lang Nándor-nak az a véleménye, hogy igen jól felel meg népszerűsítő céljának a tekintetben egyike a legsikerültebb programértekezéseknek. — Sallay Gézának *Döbrentei Gábor élete és működése* című dolgozata Gálos Rezső szerint szorgalmas munka gyümölcse, de hiánya, hogy hősenek költői és írói munkásságára nem terjed ki. — A *Vegyések* rovatában h. (Heinrich Gusztáv) *Erich Schmidt*-ről ír nekrológot, jellemezvén őt mint tudóst és író-t. Benne a német irodalomtörténet legkiválóbb munkását vesztette el. — cs. (Császár Elemér) *Horváth Balázs dr.*-ről emlékszik meg kegyeletes szavakkal. — *Heine újabb művei?* cím alatt h. (Heinrich Gusztáv) iparkodik megozáfolni Schwing Gyula nézetét, ki két eddig nem tudott művet követel Heine számára. — Zlinszky Aladár kimutatja, hogy *Arany János, Jóna ördögének forrása* Vogl N. János költő magyarra fordított meséje, melyet a német író horvátul Tomasevich Péter nevű szlavon embertől hallott. — Marót Károly a görög eposból kihámozható némajátékról ír. — Vértess Sándor *A Bujdosó Rákóczi cz. költeményre* vonatkozólag Kálmány Lajos leveléből valószínűvé teszi, hogy e versnek szajáni változatát Thaly Kálmán tőle ismerte szövegének közlése előtt. — Verő Leó igazolja, hogy Gaál Györgynek német nyelvű magyar mesegyűjteménye összeállításában segítségére volt Kisfaludy Károly. — Kardos Lajos Bornemissza Eleázárjának versfőiből kimutatja, hogy a költeménynek volt egy eddig nem ismert kiadása. — Gyomlay Gyula felel Komonczy Gáspár reflexióira, melyekkel művéről írt bírálatát kísérte. — Az 1912-ben elhunyt philologusok nevének és főbb munkáinak összeállítása után a szerkesztőkhöz beküldött könyvek során Horváth Endrének *A magyar helyesírás szótára és szabályai* című szójegyzékéről és Négyesy Lászlónak *Árpád-kori compositio* cz. tanulmányáról olvasható rövid méltatás. — Az 1912-ik évi doctori dissertatiók jegyzéke s a 7¹/₄ éves philologiai repertorium, A magyar philologiai irodalom 1912-ben — ez utóbbi Hellebrant Árpád összeállításában — rekeszti be a füzetet.



2. HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK. A M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottságának megbízásából kiadott évnegyedes folyóirat XIV. 1913. évfolyamában eddigelé a következő közlemények jelentek meg: A márcziusi füzetben. Pilch Jenő: *Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban.* — Wertner Mór dr.: *Az 1328. évi magyar-osztrák hadjárat.* — Soós Elemér: *A tokaji vár története.* — Mind a három közlemény szerzője elnyerte a m. kir. honvédelmi miniszter úr 500—500 K adományát is. — Demkó Kálmán: *Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ra.* — Halaváts Gyula: *Szászorbó vára.* — A Tarczában Iványi Béla dr.: *Eperjes középkori ügyüntőházáról és puskapormalmáról* számol be, — Závodszy Levente dr. pedig báró Pongrácz Gáspár és kurucz társainak a rajnai harczokban való részvételét ismerteti. — A *Hadtörténelmi apróságokban* Veress Endre dr. *Somlyai Ferencz lippai vitéz 1551-ben készült végrendeletét* ismerteti. — h. *Az isztriai félszigetnek visszahódítását 1813-ban* írja le, a mi után kisebb hadtörténelmi episodok következnek. — A *Hadtörténelmi irodalom* rovatát a *Hadtörténelmi okmánytár* követi, a melyben Kemény Lajos *Mátyás király 1464-iki keresztvesztéséről* ír, — Kárffy Ödön dr. pedig *Esztergom 1531-iki állapotára vonatkozó okmányt* ad közre. — A Magyar hadi szabályzatok gyűjteményében Szendrei János dr. *Khevenhüller hadi utasítását* adja szószerint. A *Vegyések* rovatában Nosziczki Thurzó Kálmán *Irott hadtörténelmi emlékek* gyűjtését javasolja.

A júniusi füzetben Pilch Jenő, Soós Elemér, Wertner Mór dr., Demkó Kálmán és Iványi Béla dr. folytatják az előző füzetben kezdett közleményüket, — Závodszy Levente dr. pedig *Labancz strázsa, kurucz furfang* cím alatt a tárczában ír Árva váráról a gr. Pongrácz család bashalmi levéltárának adatai alapján. — A *Hadtörténelmi apróságokban* Kemény Lajos *Az ónodi végvár állapotáról* (1656) emlékezik meg. — Nosziczki Thurzó Kálmán a *Mária Terézia-rend sírjairól* számol be, — h. pedig a *37. magyar gyalogezrednek a lipcei csatában való szereplését* közli. — Ezekhez csatlakoznak *Hadtörténelmi irodalom, okmánytár, magyar hadiszabályzatok gyűjteménye és vegyések.*

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK folyó évi második és harmadik kettős füzetét Harmos Sándor-nak *Katona József Bánk bánja* című, 'tanulmány' jelzöt viselő értekezése nyitja meg. E 'Harmadik tanulmány'-ban a 'Bánk bán' homályosnak nyilvánított, félreértett, vagy rosszul magyarázott jeleneteit, színeit, részleteit akarja megvilágítani. Védi a prologust a szükségtelenség vádja ellen, s kimutatja, hogy nincs benne ellenmondás; elemzi a pártütők dolgát s megvilágítja Bánk meg Petur szavainak igazi értelmét; kifejti Melinda szerepének jelentőségét az összeesküvők céljaira nézve; megmagyarázza Biberach kapcsolatát Ottóval, Bánkkal és Biberach-hal: utal

arra a hatásra, melyet Katona 'Hamlet'-ből és Sophokles 'Elektra'-jából vett; megpróbálja kitölteni eseményekkel azt a félnapi űrt, mely a III. és IV. felvonást egymástól elválasztja; más értelmet ad Petur azon átkának, melylyel a gyilkost sujtja. Végeredményül kimondja: az olvasó tévedhet a dráma egyes helyeinek magyarázatában, de a költő nem tévedt soha. — Gragger Róbert *Irodalomtörténeti forrástanulmányok* czíme alatt egy nagyobb értekezést kezd. A forráskutatás három irányának (tárgytörténet, lélektani motívumok, technika és földolgozás) rövid jellemzése után Gvadányi Falusi nótáriusá-t veszi vizsgálat alá. Bevezetésül a XVIII. századi francia divat eltévelyedéseit mutatja be, továbbá a németek francziáskodását, a párisi divatnak utánzását és egyben ismerteti e divatutánzást kigúnyoló német satiraköltészetet. Majd azt a gazdag satirikus irodalmat jellemzi, mely a városi és falusi ember ellentétes világnézetéből táplálkozik. — *Balassi Bálint irodalmi mintái* cím alatt szintén egy hosszabb értekezés első közleményét adja Eckhardt Sándor. Célja kimutatni Balassi szerelmi lyrájának általános és részleges kapcsolatát kora irodalmával. Először a nemzetközi chablont vizsgálja: milyen érzelmeket és gondolatokat fejeztek ki s milyen formában azon irodalmak lyrikusai, a kiket Balassi ismert. Jellemzi a humanista költőknek formalismusba, allegoriákba merevedett, túlzó, mesterkélt költészetét, a nyomában járó hasonló jellemű XVI. századi olasz lyrát s német dalgyűjteményeket, majd a velük sok tekintetben egyező török költészetet, s ezek alapján megállapítja, hogy Balassira csak egyszerű irodalmi irányok hatottak, s hogy a magyar költő írói modora sem áll ezen nemzetközi fölfogáson kívül. — Az *Adattár* rovatában Császár Elemér közli a 'Bánk bán' első kidolgozását, melynek a költőtől javított példányát Szily Kálmán ismerte föl 1912-ben. A ránk maradt s itt betűhíven közölt első szövegezés csonka, az eredetileg — megközelítő pontossággal — 152 lapból álló kézirat 24 lapja elveszett, a IV. felvonás közepe s az V. vége. A két szöveg között, a mint a kiadó megállapítja, organikus eltérés nincs, a későbbi, nyomtatásból ismert szöveg bővítései és kihagyásai a cselekvény lényegét nem érintik. Nagy számmal vannak azonban új indítékek, közöttük igen jelentősek és sok a régi szöveghez képest az újban a törlés, pótlás, igazítás, melyek nemcsak egyes szavakra, hanem egész sorokra, sőt sokszor hosszabb részletekre is kiterjednek. — *A Horváth István mindennapi-jából* adott hatodik közlemény tizenegy nap eseményeiről számol be. A Jankovich Miklós könyvtárában töltött napokon és a Révaival átélt órákon kívül legfontosabb e közlésben Bárótzinak Ürményi Nánihoz intézett verse s a rövid jelentés Gyöngyösi Thököly-eposáról. — *II. Arányi István Adatok Tompa Mihály életéhez* cím alatt megkezdí annak a Tompára vonatkozó gazdag irodalmi hagyatéknak közlését, mely Szkárosy Gusztáv hagyatékából került a sárospataki ref. főiskola tulajdonába.

E hagyaték, megtoldva Tompának Szinnyi Gerzsonától ajándékozott hét levelével, összesen 99 darabot foglal magában, s irodalomtörténeti jelentősége az, hogy igen sok új adatot, vonást szolgáltat Tompa élet- és jellemrajzához, főként betegségére és betegsége okozta állapotán izgatott kedélyállapotára vonatkozólag. Az első közlemény Makay Dániel két rövid megemlékezésén kívül Tompának Szentpétery Sámuelhez intézett 38 (1849 jún. 25.?; 1855? jún. 16., jún. 26.; 1857 május 25., okt. 10., okt. 24.; 1858 júl. 20., decz. 12.; 1859 jan. 6., jan. 9., febr. 14.; 1860 febr. 6.; 1862 nov. 9., decz. 27.; 1863 febr. 18., márcz. 28., ápr. ?, aug. 11., decz. 21.; 1864 jan. 11. (két darab), jan. 21., márcz. 3., márcz. 25., nov. 9.; 1865 máj. 3., okt. 12., okt. 20.; 1866 febr. 18., márcz. 17.;? máj. 5., máj. 22., szept. 29., nov. 15., nov. 20., decz. 4.; 1867 febr. 28.) Orbán Ferenczhez írt 14 (1862 febr. 3.; 1863 febr. 14., júl. 3.; 1864 máj. 30.; 1865 ápr. 30., aug. 9., szept. 9., okt. 27.; 1866 febr. 8., febr. 14., máj. 9., decz. 5.; 1867 febr. 1., márcz. ?) Erdélyi Jánoshoz, Balla Bálinthoz és Maklári Pap Lajoshoz 1—1 (1858 decz. 15.; 1860 márcz. 4.; 1860 aug. 20.), Szentpéterynek Tompához intézett 3 (1855 jún. 16.; 1859 jan. 14.; 1860 szept. 10.) Erdélyinek 1 (1859 jan. 3.) levelét, továbbá Erdélyinek Szentpéteryhez intézett 2 (1856 jan. 28. [ez nem vonatkozik Tompára], 1859 jan. 7.) és Szentpéterynek Erdélyihez 1 levelét (1859 jan. 17.). — A *Könyvismertetés* rovatában Kristóf György szól a Ferenczy Zoltán szerkesztésében megjelent *Magyar irodalomtörténet*-ről (Műveltség könyvtára), részletesen elmondván véleményét a kötet négy, illetőleg öt munkatársának dolgozatáról. — A magyar irodalomtörténeti könyvek, értekezések és bírálatok *Repertoriuma* rekeszti be a füzetet.

Előfizetési felhívás.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült és 1914-ben indul meg a következő munka:

A magyar nyelv etymologiai szótára

Irták

Gombocz Zoltán és Melich János

lev. tagok.

A munka az egész magyar szókészletet felöleli, magában foglalja tehát a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, valamint a tulajdonnevek közül is azokat, amelyeknek világos az eredetük s a melyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van. A szótár körülbelül 200—250 negyedréf íven, 10-íves füzetekben fog megjelenni. Egy-egy füzet előfizetési ára 5 kor., bolti ára 6 kor. 50 fillér. Előfizetni (az alulírott főtitkári hivatalnál) egyszerre csak négy füzetre lehet. Előfizetőül 1913 decz. 31-ig lehet jelentkezni. Az első füzet január hó folyamán jelenik meg. Évenként négy füzet kiadását tervezzük.

Budapest, 1913 október 15.

A M. Tudományos Akadémia
Főtitkári Hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. November 15.

11. FÜZET.

Hetényi János r. t. emlékezete.

A M. T. Akadémia Igazgató Tanácsa, *Dalotti Ödön* pozsonyi h. igazgató kezdeményezésére, elhatározta, hogy *Hetényi János* r. tagnak (1836—1853), a magyar philosophiai irodalom egyik megalapítójának, a komárommegyei Ekelen azon templom előtt, melynek lelkésze volt, emlékoszlopot állít. (L. Akad. Értesítő 1911, 679. l. 31. p.) A nagyérdemű férfiú rokonai és tisztelői, Komárom vármegye és Komárom város közönsége egyúttal megújították síremlékét az ekeli sírkertben.

A leleplezés ünnepéye f. 1913. évi június 15-én folyt le nagy részvét mellett. A M. Tud. Akadémia (megjelentek *Beöthy Zsolt* r. t. másodelnök, *Heinrich Gusztáv* r. t. főtítká, *Császár Elemér*, *Marczali Henrik*, *Pápay József* és *Pauler Ákos* lev. tagok), a Dunántúli Ref. Egyházkerület, az Országos Gazdasági Egyesület, a komáromi ref. egyházmegye, a fejérmáromi ág. h. ev. egyházmegye, Komárom vármegye és város közönsége, a Jókai-egyesület, különböző hatóságok és testületek küldöttségeinek részvételével.

Az ünnepély a ref. templomban vette kezdetét, hol az ekeli énekkarnak *Nagy István* vezetésével előadott alkalmi éneke után *Gyalóka László* nemesócsai lelkész mondott imát, *Antal Gábor* püspök pedig magas szárnyalású beszédet. Az ünneplő közönség azután a templom elé fölállított emlékoszlophoz vonult, melynek felírása:

HETÉNYI JÁNOS
1786—1853
MAGYAR BÖLCSÉSZ EMLÉKÉNEK
EMELTE
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1912

Ez oszlop előtt mondta el *Pauler Ákos* l. tag emlékbeszédét (l. alább), mire az emlékbizottság nevében *Pogrányi József*

vármegyei t. főügyész és a M. T. Akadémia nevében *Heinrich Gusztáv* főtitkár átadták az emlékművet, melyet a telektulajdonos ref. egyház nevében *Tuba Gáspár* lelkész és a községi hatóság részéről *Nemes István* községi jegyző vettek át.

Végül a temetőbe vonult az ünneplő közönség *Hetényi János* új emlékkövéhez, melynek felírása :

TUDÓS HETÉNYI JÁNOS
1786—1853
EKELI REFORMÁTUS LELKÉSZ
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAI RENDES TAG
EMLEKEZETÉNEK
A KÖZKEGYELET
1912.

Itt *Beöthy Zsolt* akadémiai másodelnök elmondta beszédét (l. alább), mire *Dalotti Ödön* h. igazgató a rendezőbizottság és a közönség nevében hálás köszönetet mondott az Akadémiának és az ünnepélyre megjelent hatóságoknak és testületeknek. A nemes-ócsai énekkarnak *Mészáros Dénes* főtanító vezetésével előadott záró énekével a szép kegyeletes ünnepély véget ért.

I.

Hetényi János emlékezete.

Pauler Ákos lev. tagtól.

Tisztelt közönség!

Egy oly férfi emlékezetét jöttünk megünnepelni, ki nemcsak azzal kötelezte hálára az utókort, hogy a philosophiai gondolkodást több szempontból mélyítette, hanem azért is, mert hőleseleti munkásságát a nemzet életének szolgálatába állította. Hetényi János, kezdődő tudományos culturánk e már-már elfeledett csendes és tisztalelkű munkása itt született, élt és dolgozott; itt szötte azokat a gondolatokat és álmokat, a melyek őt mai nemzeti culturánk egyik legérdemesebb alapvetőjévé teszik. 1786 július 26-án lát napvilágot. Atyja itt Ekelen református lelkész. Tanulmányait Komáromban, Pozsonyban és Debreczenben végzi. majd 1814-ben Göttingában látogatja az egyetemet s a bécsi udvari könyvtárban búvárkodik két hónapon keresztül. Időközben megválaszják atyja helyébe Ekelen református lelkésznek. Hogy tudományos tekintélye rövid néhány év alatt mennyire növekszik, mindennél jobban az a körülmény bizonyítja, hogy 1823-ban a bécsi protestáns theologiai intézet professorává nevezik ki, bár kathedráját megszüntetik, mielőtt azt elfoglalhatta volna.

Továbbra is tehát Ekelen marad s itteni szellemi magárahagyatottsága daczára is gazdag és sokoldalú irodalmi munkásságot fejt ki, melyet a M. Tud. Akadémia azzal jutalmaz, hogy 1836-ban levelező taggá választja, 1840-ben pedig rendes taggá teszi. Szűkebbkörű környezete is elismeréssel adózik érdemeinek: a dunántúli egyházkerület jegyzőjévé, Komárom megye pedig táblabírájává választja. Munkás életét 1853 július 26-án fejezte be.

Hetényi János a philosophiában elsősorban nem elméleti tudományt, hanem gyakorlati disciplinát látott. Legfőbb célja annak nemcsak az, hogy az igaz, szép és jó eszméit megismertesse, hanem ez ideák megvalósítását sürgetnie is kell. Tehát feladata úgy az egyént, mint a nemzetet boldogítani és tökéletesíteni: a philosophia lényegileg nem is más, mint életharmoniára vezető kalauz. Csak az életté vált igazságot kell kutatnia: „csak az egészletben van az üdv és igazság“, mint bölcselőnk magát kifejezi. Ezért szerinte a világbölcsélet mellett, mely csak egyetemes emberi szempontokkal törődik, szükség van nemzeti bölcséletre is, a mely bennünket sajátos viszonyaink tekintetbevételével az általános emberi eszmények felé vezessen.

Mind a világnak, mind az életnek legeggyetemesebb ténye Hetényi szerint a harmonia. Az ész lényege is harmonia, ezt a szempontot érvényesíti bölcselőnk a subjectivizmus ellen, mint a melyben az alany túlteng a tárggyal szemben. A harmoniát kell saját életünkben is megvalósítanunk: maga az erény is egy neme az összhangnak. A magyar előítéletek és szertelenségeknek is a harmonizmus nevében üzen hadat, a hogy általában a nemzeti sülyedés egyik főokát a philosophiai műveltség hiányában látja. Valóságos magyar sokratizmus megteremtésén fáradozik: a jó megismertetésével akar a cselekvésre hatni s a nemzeti életnek igazi erkölcsi tartalmat ennek alapján óhajt biztosítani.

E nézetek, melyeket bölcselőnk vall, első tekintetre meglepően idegenszerűeknek tünnek fel a modern gondolkodás szempontjából. De ha felismerjük, hogy a gondolatok fejlődése közben a belátások azonosak lehetnek, ha a szó, mely őket koronként kifejezi, változik is; ha megtanultuk, hogy minden új belátás előbb differentiatlanul jelenik meg s csak később kristályosodik tisztult fogalmakká — akkor Hetényi János bölcséletében is oly belátások csiráit ismerjük fel, a melyeket épp mai modern gondolkodásunk fejleszt ki újra. Midőn bölcselőnk a merőben elméleti bölcsélet elégtelenségét hirdeti, akkor mai terminológiával szólva azt akarja mondani, hogy a megismerés nemcsak általános fogalmakból, de szemléletekből is fakadhat; midőn pedig azt kívánja, hogy valamint egykor Hellasban, úgy a bölcsélet ma is gyakorlatilag vezessen, voltaképen azt tanítja, hogy a megismerés nemcsak *tények* és *logikai relatiókra*, de *értékekre* is ír-

nyulhat s így nemcsak azt ismertetheti meg velünk, a mi *van*, de azt is, a minek az egyetemes értéktörvények értelmében *lennie kellene*. Végelemzésben célja az, hogy ismét az *erkölcstant* állítsa a bölcséleti törekvések központjába. Az erényről pedig épp úgy, mint *Sokrates*, azt hiszi, hogy a tudástól függ, a mi annyiban helyes álláspont, hogy ha előbb *öntudatosakká* tesszük erkölcsi oktatás által a moral mibenlétét, csak akkor törekedhetünk tervszerűen és rendszeresen annak megvalósítására. Sok tekintetben tehát Hetényi gondolatai modern bölcséleti törekvések előfutárjainak tekinthetők s ha ama pragmatistikus irányzat, mely bennük megnyilvánul, az elmélet szempontjából nem egy aggályt és ellenvetést is válthat ki, — épp e pragmatikus: a cselekvést folyton szem előtt tartó bölcselkedés az, a mi Hetényit a magyar cultura gyakorlati fejlesztésében oly erős és sikeres munkásságra ösztönözte.

Mert amaz meggyőződése, hogy a philosophiának értékét annak a cselekvésnek értékessége szabja meg, mely belőle fakad, — teszi őt mindenekfelett *nemzetnevelővé*, ki a nemzet úgyszólván minden fontosabb életnyilvánulatának is tüzetes vizsgáldást szentel. Kutatja a nevelés elméleti alapjait: „A lélektudományak nevelési fontosságáról“ szóló akadémiai pályaművében (1844) öt nagy pszichológiai törvényt állít fel, mint a melyek ismerete nélkül nem lehet öntudatosan helyes nevelésről szó. Az elsőt „elfogulási törvénynek“ nevezi s érti rajta annak a kifejezését, hogy szükségképen előítéleteink vannak, melyeket tervszerűen kell irtani. Ezzel kapcsolatban valamint Rousseau, úgy ő is a nevelésnek minél előbb való megkezdését sürgeti. Még pedig a szülők maguk neveljenek, elsősorban az anya. Ezért voltaképen a nemzet helyes nevelését a nőnem nevelésével kell kezdeni. A második a „lépesőzeti törvény“, mely megállapítja, hogy a lélekben minden csak fokozatosan fejlődhet. A „kapcsolási törvény“ arra tanít bennünket, hogy egészséges lelki élet csak egészséges testben fejlődhet ki. A „haladás törvénye“ feltárja, hogy az emberi szellemnek két alapvető tulajdonsága van: az egyik a haladásra ösztönöz, a másik az önmérséklésre készítet. A helyes nevelésnek természetesen mindkét hajlamot fel kell használnia. Végre a „mértékletes erénytörvény“ azt fejezi ki, hogy az erény „nem egyéb, mint érzelmünknek, belátásunknak, mindennemű vágyainknak olyan egyezménye vagy harmoniája, mely mindenoldalú mérséklet által létesíthető. Az embert, Hetényi szerint, két vágy sarkalja: a tökély és a gyönyörűség vágya s a nevelésnek mindkettőt fel kell használnia.

Rendkívül érdekes „A Pesten felállítandó protestáns főiskoláról“ írott nagyszabású tervezete (1843), melyben elméleti álláspontjának gyakorlati paedagogiai következményeit vonja le. Minta-

iskolák felállítását sürgeti, melyek azt mutassák meg, hogy „az észszeres tanmód főelve nem annyira a tudomány, mint az *önccselekvőség* felébresztése“. A nemzeti egység minél teljesebb kiépítését várja az iskolától. A Pesten felállítandó protestáns főiskolát is úgy tekinti, mint „a honunkbeli két evangélikus testvérfelekezet közti egyesülés útját egyengető intézetet“. A tanításban mindenütt észszerű szemléltető módszert kíván. Az élő ismeretre helyezi a fősúlyt s kívánja, hogy a humaniorák mellett a realiakat is tanítsuk, nevezetesen a mezőgazdasági ismereteket. Realgymnasiumot kíván s a nyelvtanítást még a classikus nyelvekre nézve is gyakorlativá óhajtja tenni. A testnevelésre nagy gondot fordít s a lelki élet harmonikus kialakítása érdekében a szépművészetek ismertetését is az iskola feladatai közé sorolja.

Meglepően modern gondolatok ezek. Bár csiráik a XVIII. század paedagogiai törekvéseiben kimutathatók, ilyen erős és világos syntesisben e szempontok akkoriban talán sehol sem érvényesülnek oly tisztán, mint Hetényinél. A nevelésben közrelátó összes tényezők pontos figyelembevétele jellemzi paedagogiai gondolkodását; harmonismusa ezen a terén termi legszebb gyümölcsseit. Éppen így a nemzeti élet összes feltételeinek hasonló pontos számbavétele vezet arra is, hogy *közgazdasági* kérdésekkel tüzetesen foglalkozik. „Erdélynek remélhető anyagi kifejlése a földbirtoki viszonyok czélszeres rendezése által“ czimű pályamunkájában (1847), valamint „Robot és dézsma“ czimű könyvében (1845) hazánk közgazdasági életének oly széleskörű irodalmi látkörrel és oly mély elméleti alapvetéssel megírt vizsgálatával találkozunk, mely méltán meglepheti modern közgazdászainkat.

Mindeme sokoldalú munkásságának központja s mintegy éltető elve a nemzetnevelés nagy gondolata. Ez vezeti őt a „legnagyobb magyar“ iránti hódoló rajongásra. Széchenyi István és Hetényi János kölcsönhatásának kiderítése egyike a legérdekesebb problémáknak, melyek újkori szellemi életünk történetköréből még megoldásra várnak. Kétségtelen, hogy gyakran találkoztak, ha máshol nem, az Akadémia ülésein s alig képzelhető, hogy eszmecsereik mindkét oldalról is ne hagytak volna nyomokat. A methodikusan képzett philosophus és közgazdász s az új Magyarország lánglelkű apostola egy cél felé törekedtek: a magyarságot tudás és cultura által jobbá, nemesebbé, létezésre méltóvá tenni. Sőt eszközeik is megegyeztek: mind Hetényi, mind Széchenyi hittek a tudásnak, a meggyőzésnek erejében, a mely majd átalakítja és megmenti a magyarságot attól, hogy egyrészt a régi culturának terjeszkedése, másrészt a nemzetiségek ébredése ne törje össze. Széchenyi azonban tisztábban látta a ma-

gyarság lelkének mélyén forrongó erőket, mint Hetényi. Míg ez utóbbi még 1844-ben panaszkodik, hogy a mai magyarságot nem lehetne a hazafiság jelszavával tettekre indítani, addig Széchenyi már rémülten hallotta a kitörni készülő vulkán földalatti dübörgését, mely mindazt a gondosan létrehozott békés fejlődést, melyet erélyével és bölcsességével megindított — halomra fogja dönteni. De ezzel szemben talán Hetényi tisztábban látta a czélt, helyesebben: a philosophiai iskolázottság magaslatáról tekintve úgy szólván a világegyetem végső harmoniájának szöge alatt teremtette és vezette a magyar cultura feladatait.

Hetényi Széchenyi iránt érzett rajongó csodálatát egy oly akadémiai tanulmányban fejtette ki, mely mélység és igazság tekintetében ma is még Széchenyi-irodalmunk legszebb termékei közé tartozik. „Gróf Széchenyi István mint nemzeti nagynevű bölcselőnk jellemzése“ a czíme ez értekezésnek, mely 1850-ben jelent meg. „Miért hagysz el minket, Jóbáb? te tudád, merre kell mennünk e pusztában“ — e fájdalmas biblia-idézetből indul ki. Széchenyit „az eredeti, mintegy mennyei ihletéssel teljes és fensőbb erőkkel nagy mértékben megáldott bölcselőkhöz“ számítja, ki szerinte „első vala, ki a bölcséletet élettudománynak nevezé“. A legnagyobb magyar tetteiben látja a valódi harmonizmus megtestesülését, mely mindig az egész és a rész helyes arányának felismerésére épít s azért az igazi fejlődés útját egyengeti.

Hetényi mint bölcselő az értelmi és a nemzeti élet szoros összekapcsolásának szorgalmazása által vett részt annak a nagy programnak megvalósításában, melyet a „legnagyobb magyar“ tüzött nemzete elé. Bölcselőnk saját szavai szerint: „az elméletek elmúlnak, ha nem ültetjük azokat az élet viruló kertjébe“. E kert: a magyar cultura kertje ma is él és virágozik és sokkal pompásabb gyümölcsöket terem, mint a minőket régi szerény munkásai valaha álmodni is mertek. Hogy ez így történt, annak érdeme elsősorban azoké, kik, mint Hetényi János, a XIX. század első felének sivár viszonyai közepette elég bátorsággal és lelkesedéssel birtak arra, hogy felszántva a még ázsiai közömbösség kemény talaját, abba a jövő virágzás soha el nem múló magjait hintették el. Mert e munkához nemcsak nagy tudás és képesség, de mindenekelőtt rajongó hit kellett, mely itt is, mint mindenütt a világon, végül győzedelmeskedett. Nemcsak tudósok, de igaz, egész emberek voltak azok, kik e munkát végezték s ezért, midőn a M. Tud. Akadémia nevében a hála és az emlékezet soha el nem hervadó koszorúját helyezem az előttünk álló kegyeletes emlékoszlopra, kívánom, hogy a míg magyar cultura lesz e földön, annak úttörői közt Hetényi János nevét is áldják és tiszteljék!

II.

Hetényi János siremlékénél.

Beöthy Zsolt r. tagtól.

Tisztelt hallgatóim!

Hetényi János munkássága és e munkásság tudományos eredményei méltatva voltak emlékoszlopa előtt. Ez a hely, hol hamvai pihennek, inkább személyi életét, lelkének tartalmát, törekvéseinek etikai irányát és jelentőségét idézheti emlékezetünkbe. Azt, hogy korának hívó és intő szavára, az ő lelkében is, mint nagy kortársaiéban, a nemzet lelke szólalt meg: az a lelkesedés, melyet ez sugallott, az az elszánás, mely ebből fakadt, annak a feladatnak betöltésére, melyet ez tüzött eléje. A haladó kor, Széchenyi kora, hívta munkára. Az ismereteket magyarul adni: ez volt egykor Apáczai törekvése; a tudománynak minél szélesebb területét magyar nyelven, magyar szellemben, magyar szükségre művelni: ez Széchenyi tanítványáé: Hetényié. A mit erkölcsben a nemzet lelkéből vett, azt szellemben a nemzet lelkének szánta. A fejlődő tudomány meghaladta vagy meg fogja haladni eredményeit; de ne jöjjön olyan idő, melyben pályájának ez a, sirjából kitörő tanulsága veszendőbe megy.

Vallástörténeti tanulmány az ókori egyiptomiakról.

(Kivonat *Mahler Ede* 1.-tagnak október 13-án tartott felolvasásából.)

A vallás mindenütt és mindenkor a legfontosabb tényezője volt az emberiség kulturális fejlődésének, a vallás története egyúttal a művelődésnek a története is; de ha valahol a világtörténet folyamán, úgy Egyiptomban tűnik fel leginkább ez a jelenség. Egyiptomban a nemzeti élet a legszorosabban összeforrt a vallási élettel; minden vallási mozgalom a nemzeti mozgalmakra és érzésekre is hatott és minden vallási átalakulás magával ragadta a fennálló állami hatalmat is, átalakulást idézván elő az állami életben is.

Alig van emlékünk, a mely nem állana valamelyes vonatkozásban a vallási élettel s a melyből nem merithetnénk egy-egy magyarázatot az egyiptomiak vallásos gondolkodására. És mégsem vagyunk abban a helyzetben, hogy az egyiptomi vallás alapformáira vonatkozó kérdésekre, keletkezésének és fejlődésének módjára világosan és szabatosan felelhetnénk.

A piramisok feliratain és a halottak könyvének legrégebb fejezeteiben oly kitételeknek és tanoknak a nyomait találjuk,

melyek az *egy*, az öröktől fogva *egyetlen* Istenben való hitre vonatkoznak. Itt ugyanis ezt olvassuk: „Núter (= Isten) az egy, az egyetlen, az egymagában lévő, a ki mellett nincsen senki sem. Ő teremtett mindent és ő az egyetlen, a ki nem lett teremtvé“. Továbbá ezt is olvassuk: „Isten irgalmas tisztelői iránt, a hozzá esdeklőket meghallgatja, a gyengét megvédi az erőssel szemben“; majd: „Isten meghallgatja annak könyörgését, a ki bilincsekbe van verve; irgalmas ahhoz, ki hozzá fohászcodik; megvédi a félelemmel elteltet az elbizakodottal szemben; ő bíró a hatalmas és nyomorult között. Isten elismeri azt, ki őt elismeri; megjutalmazza azt, ki neki szolgál és megvédi azt, ki őt követi.“

Valóban a legtisztább monotheismus sem taníthatná szebben és jobban az Isten fogalmát, mint ez az előbbi mondatokban történik.

Másrészről azonban számos istenség nevével találkozunk, melyeknek viselőit a különböző templomokban tisztelték és különféle hymnussal dicsőítették. Itt találjuk Rá-t, ott Ptah-t, másutt ismét Ámon-t, a kiknek tetteit dicsőítették, hozzájuk imádkoztak s halálból áldoztak nekik. Azután olvasunk Osirisről, feleségéről Isisről, ennek nővéréről Nephthisről, Horus-, Thoth-, Anubis-Háthorról stb., tehát egész sereg istenségről és azokon felül még állatokról is, melyek szinte isteni tiszteletben részesültek. Így a legtisztább és legfenségesebb egy-isten tanával szemben áll egy nagyszabású és sokoldalú istenségek tana, mely egy kifejtett monotheismussal egyáltalán nem egyeztethető össze. Ily viszonyok között nem csoda, ha az egyiptomi vallásfelfogás keletkezését és fejlődését illetőleg a legkülönbözőbb nézetekkel állunk szemben.

Emanuel de Rougé, Le Page Renouf, Pierret és Brugsch azon véleményen vannak, hogy az egyiptomi vallás alapvető fővonása az Isten egysége és hogy az írott kútfőkben fennmaradt magikus és animistikus képzetek csak mystikus, symbolikus és allegorikus értelemmel bírnak.

Erman, Ed. Meyer, Maspero, Pietschmann és mások annak a nézetnek adtak kifejezést, hogy az egyiptomi vallás az animismusból és a magikus polydaemonisból indult ki és csak azután emelkedett a polytheismusig, melyből később az évszázadokon át tartó magasabb culturélet befolyása alatt megtisztult isteni fogalomból monotheismus lett.

Wiedemann egyszerűen céltalannak tart mindentéle, az egyiptomi vallásra vonatkozó nézet felállítását, mert szerinte minden új ásítás, minden újonnan előkerült szöveg a mi összes nézeteinket kímélet nélkül megsemmisítheti.

C. P. Tiele az egyiptomi vallás heterogen elemeit az

egyiptomi faj eredetében látja történetileg megokolva, mely faj az Ázsiából bevándorolt semiták és az új hon földjén talált bennlakó afrikai törzsek összeelegyedése által keletkezett. Miként az Ázsiából eredő népek sikerült a maga uralmát a különböző vidékeken nemcsak megerősíteni, hanem sikerült neki államot is alapítani, mely Egyiptom földjének mindkét részére kiterjedt; úgy a vallásban is bizonyos egység felé kellett törekednie. A meglévőt méltányolták, sőt az animismus elemei is megmaradtak a cultusban, de, a mennyire lehetett, iparkodtak ezt saját vallásukkal valamiképen összhangba hozni. Így jött létre Tiele szerint az a nagy chaos, a mit az egyiptomi szövegekben a vallást illetőleg találunk.

A tudomány mai álláspontja szerint tényleg bizonyosnak tekinthetjük, hogy az ókori egyiptomi nép bölcsőjét nem Afrikában, hanem Ázsiában kell keresnünk. A nyelvtudomány is Fáraó népének ázsiai eredete mellett emel szót. Sőt olyan támpontjaink is vannak, melyek lehetővé teszik azt, hogy az egyiptomiakat az őskori babyloniaiaktól elszakadottaknak tekinthetjük. Nagyon sok benső érintkezési pont található Babylonia és Egyiptom culturájának elemei közt; az egyiptomiak egész culturája Babyloniára utal.

A babyloniai történet ősidejében azonban, mikor az emberiség szellemi tevékenységének és műveltségének hullámai megindultak, feltétlenül a monotheismus volt az uralkodó; az Ázsiából új hazába vándorolt nép tehát monotheistikus eszméktől áthatott vallást hozott magával, mely szükségképen alkalmazkodott az új haza viszonyaihoz. Így magától értetődik, hogy ők abban az időben, mikor Egyiptom még nem volt egyöntetű állam, hanem számos, önkormánytalal bíró megyéből állott, a melyet állami és vallási dolgokban egymással szemben teljesen függetlenek voltak, a vallás alapját képező istenfogást is kerületek szerint különféleképen személyesítették és a különböző viszonyoknak és szokásoknak megfelelően különböző módon tisztelték. Így minden kerületnek megvolt a maga istene, mely más szertartásokat kívánt és melynek mindenekelőtt más neve és hatalomköre volt, mint a szomszéd kerület istenének. Ahány kerület, annyi vallás volt, csakhogy ezek az *istenfogalom felfogásában*, már nem a névben, hanem a tartalomban, *teljesen megegyeztek*. Mindenütt ugyanazon tannal találkozunk, bár az eltérő nevekbe van burkolva. *Isten mindenütt* — legyen az a thébai Ámon, vagy a memphisi Ptah, vagy a heliopolisi Ra stb. — *az egy és az egyetlen, a ki önmagától lett és megközelíthetlen*. Isten mindenütt a legmagasabb lény, a ki összes teremtményeit felkarolja, még a legnyomorultabb állatokat is; minden megkülönböztetés nélkül gondoskodik mindenkiről s eltartja őket.

Még a halak a vízben s a madarak a levegőben is azokhoz a lényekhez tartoznak, melyeket ő kormányoz. Isten az egyes embert is pártfogolja, vezeti őt, meghallgatja kéréseit, segítségére van bajaiában. Szívesen segítségül jön a hitványnak és az elhagyottnak, mintegy a hatalmas elé helyezi. Megbünteti a gonoszat és a hitszegőt, a mellett azonban irgalmas és nem haragszik sokáig.

Az egyiptomi Nüter (= isten) tehát, akár mint Ámon, akár mint Ptah, avagy bármily név alatt is, nagyon közel áll a bibliai Iahvé hez; mindenütt — Egyiptom minden egyes kerületében — csak *egy* legmagasabb lényre vonatkozott, mindenütt csak *egy* legmagasabb hatalom létezett, csak *egy* teremtő erő, csak *egy* az ember sphaeráján kívül és fölött álló lény. De, hogy milyen volt ez az *egy* legmagasabb lény, hogy miképpen közeledik az emberhez és miképpen törekszik az ember őt megközelíteni, arra vonatkozólag a különböző, egymástól teljesen független kerületekben különböző felfogás uralkodott és így a különböző helységek e legmagasabb lényének különböző volt nemcsak a megismerés, hanem a neve is.

Midőn azután az idők folyamán az egyes kerületek eggyé lettek — mindegy, vajjon békés megegyezés alapján vagy hódítás útján —, ennek természetes következménye az volt, hogy a különböző istenfogalmak is mindinkább egymásba olvadtak, úgy hogy azon erőt és hatalmat, melyet előbb csak egy bizonyos kerületben ismertek el istennek, egész Egyiptomban oly lény gyanánt imádták és tisztelték, melynek isteni tulajdonságai és isteni akarata van és ilyképen isteni tiszteletre tarthat igényt. Ily módon az eredetileg *egy* istenből az *istenek egész* serege keletkezett, a kiknek élén főistenképpen természetesen az az isten állott, ki előbb az így keletkezett központban e helységnek sajátos és eredetileg egyedüli istene volt s kit mint ilyent is tisztelték. Ez volt azután a „mindenható“ megszemélyesítője, a „nüter nüteru“ = „az istenek istene“. Sőt annyira mentek, hogy az ilyformán a háttérbe szorult és mellékisteneknek avagy alsóbbrendű isteneknek minősített isteneket a főisten testrészeinek tartották.

De, ha Izrael monotheismusa Jahve mellett, Izrael egyedüli istene mellett, egy Mikhaélt, egy Gábriélt, egy Óriélt és egy Rafaélt tűrhet és ha Izrael monotheismusa megengedi, hogy Jahvét a „seregek fejedelmé“-nek, vagy a „seregek istené“-nek nevezik, akkor egyáltalában nem lephet meg benünket az, hogy más vallásokban is az „ég urá“-nak nevezett isten mellett egész sereg isteni lényvel találkozunk és hogy az ókori egyiptomiak a „nüter nüteru“, avagy a „szüten nüteru“ mellett a szellemi lényeknek egész sorával bírnak, a kiknek isteni tisztelet volt az osztályrészük.

A bibliai zsoltárok kétségtelenül a legtisztább monotheismus lehelletétől vannak áthatva és mégis nagyon sok helyet találunk, a hol — ha nem tudnánk behatolni a nyelv szellemébe s a szövegeket csak nyelvtan és szótár segítségével lennének képesek tanulmányozni és értékelni (a hogy ezt az egyiptomi feliratok olvasásánál még ma is tesszük) — egész határozottan többisteniséget látunk, vagy legalább is a tiszta monotheismus álláspontjából tekintve, nekünk ilyennek látszik. Így például ezt olvassuk (Zsolt. LV., 17.): „'ani 'el 'Elohim 'ekr'o w-IHWH josi'eni“. Szó szerinti fordításban ez így hangzanék: „én Elohim-hoz (t. i. szó szerint véve: „istenek“-hez) imádkozom és Jahve megsegít engem.“ Ha most a zsoltárok szellemét nem ismernők, arra kelene következtetnünk, hogy Izraelnek több istene volt, a kiknek az élén Jahve állott.

Az előadó tehát azt hiszi, hogy nincs jogunk az egyiptomiak szövegeit — mivel ma még sokat nem tudunk megérteni és sok dolgot csak az általunk szerkesztett nyelvtan és általunk készített szótár segítségével tudunk értelmezni — más mérővel vizsgálni. Csak azután lesz meg a lehetősége annak, hogy az egyiptomiak vallásáról határozott véleményt adjunk, ha egy nagy anyag alapján teljesen bele fogjuk tudni magunkat élni a népek és vallásának a szellemébe. Addig azonban türelemmel kell lennünk és semmiesetre sem szabad oly tételeket felállítanunk, a melyekben csak önmagunkkal jövünk ellentmondásba.

Elégedjünk meg egyelőre azzal az eredménnyel, hogy az egyiptomi vallástörténet sok momentumot tud felmutatni, melyek oly igaz vallásos gondolatoktól voltak áthatva, a milyeneket szekben és jobban még a legtisztább monotheistikus vallásokban sem találunk.

*

Az egyiptomiak vallásos érzésével a legbensőbb kapcsolatban volt a halhatatlanságban való hit. Ez az eszme hatotta át Egyiptom egész halotti cultusát. A halál nem volt teljes elmulás, hanem egy új életnek a kezdete. A vallásos lelkessedés, mely az egyiptomiakat mindenkor áthatotta, eredményezte azt is, hogy a halhatatlanságban való hit náluk egyre mélyebb gyökeret vert. Ha az ember távozik a földi világból, tevékenységének nem szakad vége, folytatja életét az égi birodalomban. Ez a továbbélés tehát nem pusztá folytatása a bánatos és gondokkal terhelt földi életnek, hanem a jó, böles és igazságos istennel való együttlét a jóillatú égi tájakon, a hol az istenekké személyesített égi testek: a Nap, Hold és a csillagok örökké tartó törvények szerint futják meg pályájukat. De csak a szellemi erő, a lélek vándorol az ég felé, míg a test a földbe lesz eltemetve úgy, hogy

a halál kapcsolja egybe a két birodalmat: az alsó sphaerát a felső sphaerával. És mivel ez így volt, az egyiptomiak nemcsak az égi sphaerát és az ő földi országukat osztották be egymásnak megfelelő részekre, hanem az alvilágot is. Ennek épp úgy meg volt a 42 kerülete, mint az országnak és az ennek megfelelő égboltozatnak. És miként minden egyes kerületnek az egy birodalommá való egyesülés után is meg volt a maga kerületi helytartója, akként az alvilág 42 kerülete közül is mindegyiknek meg volt a maga elüljárója; ezek együttvéve képezték az alvilági törvényszéket, melynek élén mintegy elnökként Osiris állott.

Mivel pedig ez az alvilági birodalom — a halottak városával lévén kapcsolatban — szerintük nyugaton volt, azért az alvilágot az „Amentiu“ (azaz: a nyugaton lakók, vagyis a halottak) birodalmának nevezték, avagy röviden „Amentet“-nek; Osiris pedig a „Chent-Amentet“ vagy a „Chent-Amentiu“, azaz: „az alvilág halottainak az elüljárója“ címet viselte.

Az alvilágnak még más elnevezései is voltak. Általánosságban a „Duat“ szóval jelölték, a mi annyit jelent, mint a „mélység, a földalatti láthatatlan világ“. Egy harmadik elnevezése volt a „*Ta-czezer*“, a mi „dicső ország“-ot jelent.

Mindezen elnevezéseket rokonértelmű kifejezéseknek tartották. Azonban — a hogy erről egy utóbi kutatás meggyőző bennünket — Amentet és *Ta-czezer* között lényeges különbséget kell tennünk. Semmiesetre sem voltak ezek — mint a hogy eddig magyarázták — az alvilág rokonértelmű elnevezései, hanem annak két különböző része.

A halottak könyve tudósít bennünket arról, hogy minden megholtnak, mielőtt az üdvözültek birodalmába beléphetett volna, Osiris ítélőszéke előtt számot kellett adnia földi életéről. Annak a megboldogultnak, a kit Osiris ítélőszéke igaznak és igazságosnak talált és így a halhatatlanságra érdemesnek nyilvánított, állandó lakhelye lett az égnek keleti oldalán. Minthogy azonban az egyiptomiak felfogása szerint nemcsak a föld, hanem az alvilág — a halottak tartózkodási helye — is az ég mintájára volt beosztva, úgy az alvilágban is kellett az ég keleti oldalának megfelelő vidéknek lenni, a hová csak azok juthattak be, kiket a törvényszék igaznak és igazságosnak talált. *Az alvilágnak ez a része volt a Ta-czezer* = „a dicső ország“, megkülönböztetve az alvilág „Amentet“ nevű részétől, a hová minden halott beléphetett s be is kellett lépnie, hogy a törvényszék előtt vallo-mását megtegye. Az Amentet tehát az alvilágnak az a része volt, a hol Osiris elnöksége alatt a 42 bíróból álló törvényszék ítélkezett a halott jövőjéről jó- vagy balsorsa felett. Ezért nevezik Osirist ezen csarnok főnökének, „Chent-Amentet“-nek. A *Ta-czezer* ellenben a Duat azon része volt, a hová csak a jámborok

juthattak be, a kik a földön igazságos életet éltek és kiket az Amentet-ben ítélkező törvényszék igaznak és jámbornak nyilvánított. Itt már nem Osiris volt a főnök, hanem *Anubis*. Ennek a czime volt *Chent Ta-czezer* vagy *Néb Ta-czezer*, azaz a „dicső ország ura“. *Anubis* volt ugyanis az az istenség, a ki az egyiptomiak halotti cultusában a bebalzsamozás funkcióját végezte. Ő volt a „szentesarnokban a bebalzsamozás felügyelője“. Az az alvilági isten volt ő, a kinek az volt a gondja, hogy a halott testét az örökkévalóságra megőrizze, hogy így a *Ka*-nak (az emberi lélek a halott közelében tartózkodó részének) lehetővé tegye azt, hogy annakidején az elhunyt holttestével egyesülhessen és minden földi élvezetnek a részesévé lehessen. Ez azonban csak a jónak és igazságosnak talátnak volt a jutalma. Csak ez vehetett részt az örökkévalóság örömeiben, csak ez lehetett biztos afelől, hogy az isteni révész át fogja őt szállítani az égi vizeken és elvezeti őt az ég keleti oldalán fekvő üdvözültek szigetére.

Mivel azonban az egyiptomiak felfogása szerint minden földi és alvilági jelenség csak másolata annak, a mi az égben történik és hogy ezek az égi jelenségek, a mennyiben az emberi sorsra hatással vannak, a földi és az alvilági létben visszatükröződnek, úgy kellett az alvilágban is egy olyan helynek lenni, mely az égi *Aáru*-nak felel meg. *Anubis*-nak volt a gondja, hogy az a halott, a ki igaznak és igazságosnak, tehát az örök életre érdemesnek találatott, az égi *Aáru*-nak megfelelő „dicső ország“-ba (*Ta-czezer*) bemehessen, mert csak így volt megvédve az elmulástól és csak így élvezhette az igazi halhatatlanságot. Ez a hely volt az alvilág „*Ta-czezer*“-nek („dicső ország“ nak) nevezett része s ennek volt a feje *Anubis*, a „*Néb Ta-czezer*“.

Gróf Széchenyi István kiadatlan beszédei az 1839/40-iki országgyűlésről.

Kiadja: *Ferenczi Zoltán*.

E lapokon az olvasó Széchenyi azon beszédeit veszi, melyeket az 1839/40-iki országgyűlésen 1839 június 20-ikától 1840 február 25-ikéig, azaz a főrendiházi napló megindításáig tartott. Ezekről naplóiban megemlékezik, de a beszédek eddig nem voltak ismertek, mert, a mi különös, senkinek sem jutott eszébe keresni őket az *Országgyűlési Tudósítás*-okban, melyek 1839 június 7-től 1840 márczius 4-ig *Stuller Ferencz* (1—72. szám), ezóta május 12-ig *Stuller Ferencz* és *Bodon Ábrahám* szerkesztésében jelentek meg (73—91. számig), 4-rben, összesen

824 írott lapon, a Kossuth 1832/36-iki *Országgyűlési Tudósítás*-ainak mintájára és alakjában. Különös, mint ezt Deák és Eötvös életrajza írásakor tapasztalhatni módomban volt, ezt a nevezetes kézirati tudósítást sem e korról író történetíróink, sem Széchenyi eddigi életrajzírói nem használták s már akkor fel-tűnt nekem egyebek mellett e beszédek fontossága, melyeket most a legszükségesebb jegyzetekkel ellátva közreadok.¹

Az első országos ülést mindkét tábla június 5-én tartotta. Az országgyűlés június 2-ra volt összehíva, az első napokat a gyülekezés vette igénybe. Már a június 10-iki kerületi ülésben mint első fontos tárgy, a Pesti sérelem került elő. Ez abban állt, hogy gróf Ráday Gedeont, Pestmegye követét, 1839 május 8-iki leiratával a király eltiltotta az országgyűlésen való megjelenéstől s elrendelte más követ választását, mert Pest megye közgyűlésén beszédet mondott az országgyűlési ifjak elfogatása ellen s ezért a kir. fiscus „ad poenam infamiae“ keresetet indított ellene. A Rk. június 11-én Deák vezetése alatt Ráday megválasztását törvényesnek mondták ki s a többség elhatározta ugyan, hogy e sérelem orvoslásáig más kérdéseket is tárgyal, ezeket orsz. ülés elé is viszi, de nem terjeszt fel semmit királyi megerősítés alá. E kérdés egyszersmind magában foglalta az 1791 : XIII. t.-cz. feletti vitát, mely szerint van-e az országgyűlésnek joga a kir. javaslatok előtt egyebet, tehát orsz. sérelmet tárgyalni, vagy elsőik mindenestre a kir. javaslatok? A Rk. természetesen az előbbit vitatták, a Főrk. az utóbbit; mert az említett t.-cz., mint úgynevezett compromissum, a vitát valóban mintegy kihívta. A Rk. azonban a Verbőczy I. R. 9. czímjére hivatkozva, ezt már a megjelenés szabadságán ejtett országos sérelemnek vették, tehát mindennél előbbrevalónak. Midőn e kérdés június 20-án a Főrk. elé került, gróf Széchenyi a Rk. izenete mellett szavazott, de beszédet nem tartott.²

I.

Másodszor ez az ügy július 2-án került a Főrk.-hez. Széchenyi újra a Rk. izenetét pártolta, kinek kivonatos beszédét a Tudósítások így adják: „*Gr. Széchenyi István* — ki politikai

¹ Ideje volna, hogy az Akadémia vagy a Történelmi Társulat kiadja ezeket az Országgyűlési Tudósításokat kritikai szövegben mind az 1832/6., mind 1839/40-iki országgyűlésről, mert mind e kori történelmünknek, mind alkotmány- és jogtörténetünknek sok tekintetben egyetlen forrásai. Az 1832/36-ikiak kb. hat, az 1839/40-ikiak kb. két terjedelmes kötetet adnának. Az 1843/44-ikeket, melyek pedig kevésbé jelentősek, kiadta Kovács Ferencz *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléscinek naplója* I—VI. 1894.

² *Országgyűlési Tudósítások.* 1839/40. 43. I.

hitvallását három pontra szorítja: 1. örövend, hogy magyar 's a' nemzetiség kifejtését mindennek alapjául teszi; 2. or hogy a magyar az ausztriai házzal kötöttség össze és ha választania kellene az anarchia és abszolutizmus közt, inkább az utóbbit választaná; 3. or a rendet annyira pártolja, hogy ez esetben rendén látja előlegesen tanácskozni a' pesti sérelemről.¹

II.

Harmadszor július 15-én került a pesti sérelem a Főrk.-hez. Ez alkalommal Széchenyi nem volt jelen. Negyedszer július 24-én tárgyalták a Főrk., miközben a nádor által is kifejezve, a főrendek azt a ma már lehetetlennek tartott érvet is alkalmazták, hogy király és kormány egy. Ez alkalommal Széchenyi a következő beszédet tartotta a Rk. izenete mellett: ²

Azon szerencsétlenségem volt többször, hogy azt, mit világosan kimondani akartam, többen nem értették; — multkor nem szólottam, mert e' tárgyban a' közelítést lehetőnek gondoltam, de a' minapi³ csekély beszédem után állításaim másként ismételtettek, mint én azokat mondtam. Hallottam azt is mondani: hogy furcsa, hogy Széchenyi István, ki katona is volt, jobban szereti az anarchiát, mint az abszolutizmust; többen azt beszéltek, hogy a' dolgot ad fractionem panis akartam hozni, — azt is hallottam mondatni, Széchenyi István nem szól a' dologhoz, előadása csupa rhapsodia; így magyaráztattak félre szavaim; — de legyen szabad állásunkra magasabb szempontból vetni egy tekintetet, azért, hogy ne gondolják, mintha a' dologhoz nem szólnék, sőt azt tartom, hogy én szólok inkább a' dolog fenekéhez, mint mások, kik csak a' dolog formájához szólnak. — 1790-től óta az országos munkálatok elintézetlenül hevernek előttünk, noha az utolsó 50 év alatt az emberiség évrázsaiban több történt, mint máskor három század alatt. 1814-től óta békességben vagyunk, a' keleti kérdés két-három év alatt ki fog fejleni; — és mégis igen sajnosan tapasztalom, hogy ezen fő táblának tagjai, valamint a Rk. táblájának is nagy része ingerültségben vannak egymás ellen, — 's hogy 50 év alatt nálunk kevés történt, azt a' két tábla szemközti állásának tulajdoníthatni. Előrebocsátva, hogy én a' kormányt a' fejedelemmel összekeverni sohasem fogom, azt mondom, hogy kormányunk emberekből áll, sok magyar pedig embereken keresi bajának fő

¹ U. o. 74. l.

² U. o. 129—131. l.

³ T. i. júl. 2-iki.

okait, ez ingerültségre ad alkalmat, mert valamint egy hibás lépés olykor a' többit is maga után húzza, úgy a' politicalai állásban egy-két ember oka a' felingerültségnek; mellőzzük el ezeket. 's rendbe lesz a' dolog; — ha a' rossz tanácsadók helyébe jók jönnének, jobb fordulatot vennének dolgaink. Így mi magyarok mindég a' személyben 's nem önmagában keressük a' dolgot. Most kell ad fractionem panis jönnünk, most van olly idő, midőn kormányunk tiszteletre méltó 's bizodalmat érdemlő férfiakból áll, 's e' körülmény soha többé elő nem fordul, — hogy egy kissé szorosabb computusra menjünk, — hogy állunk most? 4-ik izenete ez már a' Rknek, — 's a' Rk. bona fide így gondolják az ország javát előmozdíthatni, sokan azt mondják, hogyha gr. Ráday a' kormány által üzöbe nem vétetik, soha követnek nem választatik. És ebben van tán valami igazság; — sokan meg azt mondják, hogy az ő választása a' kormánynak kedvetlenséget szerzett, és sokaknak, kivált a' fiatal lelkeknek illyes kedvetlenség szerzése igen jól esik. De akárki mit beszéljen, — az mindegy — a' Rk. határozatuktól nem mozdulhatnak, mert valamint egy bizonyos mechanikai eszköznek megvannak a' maga karikái, mellyek nélkül megszűnik a' machina vagy valami más lesz belőle, úgy a' törvényhozásnak is megvannak ezen karikái, illyen p. o. az, hogy ha a' követeltiltási sérelem nem orvosoltatik, az alkotmánynak vége van, mert a' szabad választás lényeges része az alkotmánynak. Ha mi azon nagy körből, a' törvény magyarázatából ki nem lépünk, ha mindegyikünk azt hiszi, hogy a' törvény mellett van, — ott előhaladásról szó sem lehet, mert az is, ki a' törvényből az impedimentum nélküli megjelenhetést hozza fel, éppen olly okos, olly becsületes ember, mint az, ki a' törvényt a' kir. előadások előlegességére citálja. E' helyen az hozatik fel, hogy a' jövendőség opiniojától ezen tábla ne féljen; de a' jövendőség azt fogja mondani, hogy mi is emberek, és így nem infallibilisek vagyunk. Más rész azt mondja, hogy ha a' kormány innen eltilthat, vége van az alkotmánynak, mi lesz ebből? Mellyik résznek kell itt engedni? — Multkor nem szoltam, mert azt hittem, hogy e' tárgyban más utasítások fognak érkezni, és meg lesz a' két tábla közti egység; most azonban azt látom, hogy a' Rk. idővel még keményebben fognak állni nézeteik mellett, mert tudom, mit tart a' nagy publicum ezen kérdésről; a' Rk. kötvék utasításaik által, — a' fő Rdi tábla ha felereszti is a' felírást, nem tesz erőltetést magán: — meglehet, hogy ha annak idejében a' tárgy mint sérelem jönne ide, azt e' tábla sérelemnek nem fogja elismerni, ezt fejtik a' Rk., s' ez okból nem akarnak ök ennek orvoslásáig a' kir. előadásokba ereszkedni. Így tehát mondhatja azt most is ezen tábla, hogy jóllehet soha nem vagyunk egy értelemben e'

tárgyra nézve a' Rkkel, de azt hisszük, hogy bona fide terjesztik azt ide, mert ha ezt nem hisszük, hol lesz vége a morális repressaliáknak? a' viszonos ingerültség igen nagy és még inkább fog nevekedni, ha ezen tábla illy lépést tenni nem akar, de önéerdeke is kívánja, hogy a' Rk. aggodalmát 's nyugtalanító érzését megszüntesse. Én tehát azt kívánom, hogy ő Felségéhez terjesztessék a' felírás. (Éljen.) Ezen tábla már három izenetet küldött vissza ezen kérdés felett; de így in sempiternum nem mehet, a' Rk.-re fog-e háramlani a' roszt következés? korántsem, hanem inkább megfordítva, mert a' Rk. utasításuknál fogva nem közelíthetnek, ezen tábla pedig közelíthet a' nélkül, hogy elveit feláldozná. Mit fog a' jövő kor mondani? azokra veti-e a' hibát, kik lépést tehetek volna és nem tettek, vagy azokra, kik lépést sem tehettek? azért kérem alásan a' m. fő Rket, méltóztassanak a' Rk. felírását tandem aliquando felterjesztetni engedni; nem azon czélból akarom azt, mintha ezzel a' kormánynak kellemetlenséget kívánnék okozni, hanem azért, mert látom, hogy most a' trónnak védelemre van szüksége, — s hogy lehet ezen szükségnek megfelelni? úgy-e, hogy időnket a' törvények magyarozgatásával eltöltjük? egyik rész a' formákhoz ragaszkodva tacticát üz, másik rész pedig magához a' dologhoz ragaszkodva attól el nem áll? — A' trónusra nézve is hasznos volna ezen felterjesztést megengedni, mert úgy is tudjuk, mi lesz ennek következése? ezen dolog sohasem fog decidáltatni, sőt talán félre fog vettetni, a' helyett tehát, hogy sokat beszéljünk, jobb lenne egyesülni és tenni. — A magyar nemzetben sok élet van, mert éppen most erősödik; alkotmányunk repraesentatív systemán alapul, — tendentiánk magyar, ellenben az Austria tendentiája nem magyar, 's azt mondják ott, hogy nemzetünknek repraesentatiója és szabadsága még meg nem ért; de ha ezt mondják egy részről, mások azt mondják, hogy egy constitutionális nemzetet máskép kell kormányozni, ez az oka, mért nem viseltetik nemzetünk bizodalommal a' kormány iránt; én részemről azt kívánom, hogy az Austriai birodalom virágozzék, de azt is kívánom, hogy Magyarország független, törvényes, alkotmányos állásában Felséges urunk dicsőségére és maradékainak hasznára fennmaradjon. — Ez az én vétkem. Némellyek ezt utopiának nevezik, ettől távol vagyok, megmutattam már, hogy a' mit feltettem, ki is tudtam vinni. Ujra kérem a' m. fő Rket, vegyék a' dolgot magasabb szempontból, 's miután e' tábla több dolgokban is engedett, mikben a' Rkkel nem volt egy véleményben, — engedjünk most is; — meglehet, hogy ezen dolognak van rossz oldala, de olyan nincs, hogy a' két tábla össze ne forrhasson (éljen!).

III.

Gróf Majláth György országbíró, ki ezután szólalt fel a főrendi álláspont mellett, Széchenyi beszédére azt a megjegyzést tette, hogy Széchenyi nem helyesen róta meg a főrendekben a formákról való tanácskozást, mert hiszen maga a constitutio is forma, melyhez ragaszkodni kell, míg meg nem változtatják a maga útján.¹ Erre Széchenyi azonnal felelni akart; de a nádor félbeszakítva, kimondta a határozatot.² Ennél fogva Széchenyi június 25-én, midőn a főrendi válasz szövegét tárgyalták, felelt Majláthnak a következőkben: ³

Gróf Széchenyi István így nyilatkozik: Hogyha van valaki, a' ki ezen két tábla közötti egyesülést szívéből óhajtja, az bizonyosan én vagyok, de nemcsak ezen tábláknak egyesülését, hanem egy-szersmind a' fejedelemmel való legőszintébb kézfogást is óhajtjom, mert valamint egy oldalról hiszem, hogy uralkodó urunk Magyarország hiányával bizonyosan nem tartoznék az európai legelső hatalmak közé, úgy hiszem, hogy hazám sem állhatna fel fejedelmem kormánya nélkül. Részemről ünnepélyesen kijelentem, hogy valamint hív jobbagya vagyok Felsőes Uramnak, úgy más részről hazámnak érdekét is szívémen hordozom (éljen!), 's ez volt oka, hogy eddig is kívántam a' két tábla közötti egyesülést eszközölni, mert ismervén a' dolgok fekvését, azt hittem, hogy a' Rk. nem mozdulhatnak itt azon okoknál fogva, melyeket tegnap bővebben előadtam; más részről azt hittem, hogy ezen tábla a' nélkül, hogy a' Rk. opiniójával osztozzék — mely egyébiránt egészen sajátom —, felereszthetné ezen tárgyat ó Felsőes elébe, hogy a' felett ő Felsőes rendelkezék. Miután azonban tegnap mélyen tisztelt, különösen általam tisztelt ország-bírája olly határozottan mondá ki, hogy akármí történéjk, sohasem fogna reá állani arra, hogy eme fő Tábla legkisebb lépést tegyen a' közelítésre, már most máskép állanak a dolgok; mondjuk ki igazán, hogy ezen kijelentésnek egyik legfőbb oka az, hogy kiki fejében bona fide egy tervet készített, 's úgy tartja, hogy az által, mit ő akar, legjobban intéztetik el a dolog, 's így a' közmondás szerint a' sok szakács elsózza az ételt. Valamint az ország bírája engem practicus embernek nevezett, 's azt hiszi, hogy lelkem tiszta, szándékom ép, úgy más részről köteles vagyok kijelenteni, hogyha valakinek, neki submittálnám vakon gondolkozásom módját, mert nemcsak szívében, de igen jól organisztált velejében is nagy biztosságot nyerek; — midőn ezt előter-

¹ U. o. 131—134. l.

² U. o. 128. l.

³ U. o. 134—136. l.

jesztém, örülök, hogy oly nagy tiszteletreméltó férfi csekély tulajdonimat jóváhagyására méltatja, mit én oly kincsnek tartok, mely talán halandó embernek legvigasztalóbb akkor is, midőn azon óra üt, melyben ezen nézőhelyről lelépve az örökkévalóság áll előtte. Egy illy férfinak megbecsülését nagyobbra veszem minden popularitásnál, mert a' nép azt, kit ma fényes fehér égbe emelt, másnap minden ok nélkül émelygő sárba tipor. De ha azt akarjuk, hogy a' Rk. közelítsenek, méltóztassanak a' fő Rk. figyelembe venni azt, mi a' Rk. izenetének Achillesét teszi, t. i. a' „*citra impedimentum ad Diaetam comparaturi*“, ha erre nézve nem felelünk, meg nem czáfoljuk a' Rk. izenetét, előre látom, miképen ők mindig azt fogják mondani, hogy „mi a' 13-ik t.-cz.-et, különösen annak elején fen akarjuk tartani“. Nem lehet tagadni, hogy midőn 1791-ben az elegyes ülés dolgozott ezen tárgyban, az a' magyar alkotmányon elkövetett méltatlanságot úgy akarta jövendőre megszüntetni, hogy egyenesen a coronationális diplomába akarta tenni azt, hogy azok, kiknek az országgyűlésen jelen kell lenni „*nunquam per nos impediendi erint*“, később ezen küldöttségnek munkálata egy kisebb küldöttségre ruháztatott által, 's már ekkor ezen kifejezés illy fordulatot kapott „*citra omne ponendum impedimentum*“, ekkor a' *nos* szó kimaradt ugyan, de az *impedimentum* meghagyatott, 's ezt másra venni nem lehet, mint a' kormányra, hogy t. i. ő ne hátráltassa az országgyűlésre megjelenhetést, és csak a' végső stadiumában a' 13-ik cikkeknek tétetett: „*ut pertractatis propositionibus regiis etc.*“. Ebből az következik, hogy mindenekelőtt a' törvény a' szabad választást 's a' szabad megjelenhetést biztosította. S ha a' dolgot így vesszük, a' Rk. mindég azt állítják, hogy a' 13-ik t.-cz.-et fen kell tartani, 's ennek következése, hogy a' szabad választást kell rendbehozni még akkor is, ha a' törvény soraira és rendére tekintünk, mert a' törvény a' szabad megjelenhetést a' kir. előadások elébe tette (éljen. Mi a' formát illeti, én is úgy, mint az ország bírāja, a' formákban látom alkotmányunk biztosítását. — a' formát circulussal lehet mérni, 's azért constitutionalis országokban a' képviseleti jogot vagyoura szokták alapítani és nem intelligentiára (noha ez anomáliának látszik) és csak azért, mert a' birtokot, vagyont meg lehet mérni, az észbeli tehetséget nem. — Én a' formáknak legnagyobb barátja vagyok, de csak a' tisztáknak, 's talán ingerültségünk fő okai onnan származnak, hogy a' kormány azon formákat és procedurákat tartotta meg, melyek nem tiszták. Vajjon megtartotta-e a' kormány a' formákat? meglehet, hogy talán jót akart tenni, de e' mellett sok tiszta formát elmulasztott. Mi itt jelen esetben a' forma? az 1790: 13. t.-cz. A' fő Rk. (sic! helyesen Rk.) azt mondják, hogy itt a' forma tiszta, hogy mindenekelőtt redintegrálni kell

az országgyűlést, 's meggyógyítani sérelmeinket. Ez véleményem a' formákról. Engem sokszor félreértetek, azt vélik sokan, hogy a' dologhoz nem szólok, pedig azt tartom, én vagyok az, ki a' dolog fenekéhez, velejéhez szólok, ki nyíltan, tartózkodás nélkül szólok, 's nem tartozom azok közé, kik allegatiók által alacsonyítják le az országgyűlés méltóságát. M. fő Rk., ha a' Rk.-hez közelíteni nem akarunk, manőverekre lesz szükség, azt megmutatni, hogy azon pont „*citra ponendum impedimentum*“ nem áll, ha ezt meg nem mutathatjuk, akkor lehetetlen a' közelítés. Egyébiránt itt az idő, hol minden jó hazafi átlátja, milly szövevényes állásban vagyunk, hogy a' kérdésnek nemcsak egy, hanem több oldalai is vannak. Kik a' magyar országgyűlési tanácskozások helyzetét felfogják, látják, hogy itt az idő, ha a' Rk. nem gondolkoznak valamely közelítési módról, nem tudom, miként történhessék az meg. Nem tartozom azok közé, kik félni szoktak, mert éltemet sem veszem nagyba, a' szabadságot sem féltsem annyira, testi szabadságomat el lehet ugyan venni; de lelki szabadságomat nem (éljen). Kockáztatni életét, szabadságát minden embernek hatalmában van. de ha valaki olly arrogantiával lép fel, mi által a' haza érdekét kockáztatja, azt helyben nem hagyhatom. — Adja Isten, hogy a' Rk. gondoljanak ki valamit, hogy ezen fekvésből kijöhessünk. — Az általam tisztelt országbírája Angliát hozta fel, hogy ott is a' kir. előadások szoktak előlegesen felvétetni; de ott az előadások a' többség ministeriumának előadásai, melyek ha keresztül nem mennek, megbukik a' ministerium, és az oppositio lép fel a' ministeriumba: azonban ezen comparatiót hazánkra nézve nem tartom alkalmazhatónak. Mi a' rendre való hivatkozást illeti, én is azt akarom, 's azért mondom, hogy a' 13-ik cikknek rende az, hogy mindenekelőtt annak azon pontja: „*citra ponendum impedimentum*“ hozassék rendbe, 's azután vétessenek fel 'a kir. előadások. Az ország bírása továbbá azt mondja, hogy mi lenne abból, ha a' Rk. mindég egy schemát gondolnának ki, miszerint kellene az országgyűlésnek dolgoznia? erre azt kérdem, mi lesz az alkotmányból, ha minden embert, ki actio alatt van --- nálunk igen könnyen lehet minden embert megactiózni —, meg lehetne gátolni az országgyűlési követségtől? Mi lenne abból, ha ezen tábla sohasem enged? ezeknek következeit horoscoppal sem lehetne előre kicalculálni. Én azonban azt állítom, hogy ha a' kormány törvények szerint, atyailag és alkotmányunk szellemében kormányoz, 's azon szellemben teszi a' kir. előadásokat, akkor a' hihetőség úgy áll, hogy a' Rk. rögtön a' kir. előadásokba fognak menni, valamint Széchenyi István is, de ha a' kormány tán emberi gyarlóságból a' constitutióinak ösvényéből kilép, ha új sérelmek által hazánk alkotmányos rendszerét gyökeréből kimozdítja, akkor

a' hihetőség úgy áll, hogy a' Rk. nem a' kir. előadásokba, hanem a' sérelmek gyógyításába fognak menni, és akkor Széchenyi István ha él, az oppositíóval fog tartani; különben egészen udvari lesz, de mégis mindig oda fog tartozni, mely részen a' törvény áll (tetszés). — Azért ha a 13-ik cz. kérdéses pontjára felelni tudunk, feleljünk most, különben ha ismét azt mondjuk a' Rk.-nek, „tartsátok meg a' 13-ik t.-cz.-et az előadásokra nézve“, ök azt fogják felelni, „igenis mi azt egészen meg akarjuk tartani, mert abban az is van, citra ponendum impedimentum“. És én e' tárgyban több dietiót nem fogok mondani, de ha ismét előadásaim máskép magyaráztatnának, minden discussiók természete szerint fenntartom magamnak, hogy félreértett szavaimat annak idejében felvilágosíthassam. (Éljen!)

A Nádor: a' tárgy érdemére nézve már tegnap eldöntetvén, most csak az izenet szerkesztéséről lehet szólni, mivel azonban gr. Széchenyi a' dolog érdeméhez szólott, a' Nádor azt jegyzi meg, hogy ő egészen az ország bírójának nézeteihez járul. A fő Rdi 4-ik válaszizenetnek a Rk.-nél tett felolvasása után a' két tábla közlé egymással a' sérelmi küldöttség neveit, és végre a Személynök a' Nádor meghagyásából beszédet tartott a' hallgatósághoz, melyben azt az országos ülésekbeni csendes magaviseletre szólítá.¹

IV.

Aug. 12-én a főrendi ülésen újra egyik főtárgy volt a már említett záradék, mely szerint a pesti sérelem orvoslása előtt, noha más tárgyakkal a Rk. foglalkoznak, semmit fel nem terjesztenek. Ezt a junctimot a főrendek most is törvénytelennek nyilvánították. Gr. Majláth György országbíró kifejezte, hogy később eredmény nélkül eloszlani látni az országgyűlést, mint ebbe beleegyezni s így czélt érni. „Maglehet — mondá —, hogy ezen állításom is merész állításnak fog tartatni, mint multkor mondatott. (Erre gr. Széchenyi feláll.) Ezen kifejezést azzal, mit parlamentarisanak nevezünk, meg nem tudnám egyeztetni, de annak, ki ezt mondotta, annyira ösmerem nemes gondolkodását, hogy ezt csak értekezés hevében mondhatta“ stb. Röviden tiltakozik ellene, hogy nem kötelesség és meggyőződés vezetnék őt, nem törődve a népszerűséggel.² Erre felelet Széchenyi következő beszéde.³

Gr. Széchenyi István: Feltettem magamban, hogy a mai

¹ U. o. 136. l.

² U. o. 174—175. l.

³ U. o. 175—176. l.

discussióhoz szólni nem fogok, mert úgy hiszem, hogy az országgyűlés machinája nemsokára úgy össze fog keveredni, hogy alkalmasint ha néhányak nézete szerint nem megy az egész, igazán meg fogunk akadni, ítéletem 's több nemzetek tapasztalása után azt mondhatom, hogy midőn más nemzetek felingerültségbe jöttek, az azért történt, mert mindenki maga terve szerint dolgozott, és csak azon egy tervben látta a' közboldogságot, egyik a' másiknak nem engedett; 's úgy aztán a' dolgot az idő rendezte el a Nemzetnek nagy kárával. Minthogy feltettem, hogy e' tárgyhoz szólni nem fogok, azt most teljesítem is, fentartván magamnak, hogyha azon szerencsétlen eset megtörténnék, hogy e' tárgy megint szőnyegre kerülne, mindazokra, miket az általam igen tisztelt ország bírāja mondott, vélekedésemet ki fogom jelenteni, mert sokakban vele kezét nem foghatok; mert a' dolgokat egészen más szempontból veszem, most azért szólok, hogy itt egy félreértésnek megszüntetését eszközöljem. Szerencsétlenségem az, hogy tán magamat nem tudom elég világosan kimagyarázni; de jól tudom, hogy minapi beszédemben mondtam, hogy egyes ember éltét 's szabadságát feláldozhatja, hanem mint egy nemzet képviselőjének a' constitúcióval járdzani akarni egészen más, mint Széchenyi István, emberségemre kijelentem, hogy ezt magamra és nem az ország bírójára értettem. Sajnáltam, hogy midőn e' teremből kimentünk, sokan nyilatkozatomnak más magyarázatot adtak, azért még egyszer ünnepélyesen kijelentve kívánom, hogy ezen országgyűlésen, mellyen még más fontos tárgyak is fognak szőnyegre jönni, minden nehézségek elkerülése végett költsönösen világosítsuk fel egymást. Most egy szót sem szólok, csak arra kérem az Istent, hogy induljon meg valahára e' tárgy, ha meg nem indul, majd szólok akkor. Eszem szerint nem mondom ugyan, hogy infallibilis vagyok, de meg tudnám azt más úton indítani, azt azonban, hogy másnak, kinek éppen annyi vagy tán több tapasztalása van, útjába álljak, azt 50 éves korom nem engedi.

V.

Az aug. 14. és 16-iki kerületi ülés ebben a tárgyban Deák hatalmas beszédének hatása alatt a záradékot 26 szóval 25 ellen megszavazta s így került aug. 26-án újra a főrendek elé, kik újra nem fogadták el. Ez alkalommal tartotta Széchenyi a következő beszédet.¹

Gr. Széchenyi István: Szomorú érzéssel távoztam minap e' teremből, midőn éppen e' tárgy volt tanácskozás alatt, mert

¹ U. o. 220—223. l.

olly elveket hallottam itt felállíttatni, mellyek csekély ítéletem szerint bizonyossan nem voltak arra számítva, hogy a' Rk.-et egyesülésre, vagy legalább közeledésre bírják, azonban nem szól-
tam, mert a' mostani ingerültségben olajt tűzbe önteni nem akartam, különben is conciliatio embere lévén, nem szeretem a' dolgokat tőhegyre állítva látni, 's tudom azt, hogy a' heves vér engemet is sokszor elragad, és néha azt, mit mondtam, nem mondom többé, ha egyet alszom felette, vagy előbb meggondol-
hatom; tapasztalom, hogy ugyanez történhetik a' sokkal mérsék-
lettebb hidegvérűekkel is, csak valljuk meg, mindnyájan emberek vagyunk, s azért egyik a' másik iránt a' vitatások hevében ejtett szavakra nézve engedékeny legyen, annál is inkább, minthogy itt nem annyira a szavakat, mint a' szándékot kell tekintenünk 's megbírálnunk. De úgy látom, hogy az országgyűlési tagoknak nagy része nincs ezen engesztelődési hangulatban, 's azért szomorodtam el minap, mert természetes reactiót vártam a' Rk.-tól, azonban örülök most, hogy csalatkoztam, mert reactio helyett mit látok? A Rk.-nek lehető legnagyobb malatiával írt izenetöket, azon nyilatkozatokat, hogy ők a' kir. előadások tárgyalá-
sába már tetteleg belémentek; ez annak bizonyosága, hogy ők szövevényes körülményeik közt is milly mérséklettel viseltetnek, 's mennyire kívánják az egyesülést. Hála Istennek, úgy tetszik, most már megindulunk, 's ezt erősebben hinném (noha most hiszem), ha az előttem szólott igen jeles szónok e' hiedelmében egy kissé nem gyengít.¹ Azért hiszem pedig, hogy végre megindulunk, mert szintén a' Rk. a' kir. előadások tárgyalatá-
sát már elkezdették, ezen fő Rdi Tábla sem kerülheti el a' sérelmek rögtöni felvételét, ha törvényes köteletségének eleget kíván tenni. Igaz ugyan — mint már egyszer mondtam —, hogy a' Rk. nem a' legjobb mezőn álltak a' 13-ik czikk védelmével, mert annak hatalma mindég csak az marad „citra omne ponendum impedimentum compareant“ 's ha a' Rk. a' pesti esetet mint kiegészítési kérdést terjesztették volna elő, nem tudom, mit felel-
hettek volna erre a' fő Rk., nem is hozott fel senki egy czáfoló szót sem ezen általam már másszor is felhozott argumentumra; egyébiránt a' Rk. már belémenvén a' kir. előadások tárgyalatásába, ezen okból a' fő Rk. is kötelesek a' sérelmeket felvenni, mert a' 13-ik t.-czikknek alkotása előtti és utáni gyakorlat azt mutatja, hogy az országos Rk. az alaptörvényeket megrázkódtató súlyos sérelmeiket mindenkor a' kir. előadásokra adott első feleletük előtt, vagy azzal összekapcsolva terjesztették fel. 1618-ban az az ország Rendei második Ferdinándot meg nem koronázták addig, míg minden sérelmek orvosolva nem voltak. 1790-ben,

¹ B. Jósika Sámuel.

midőn a' 13-ik czikk született, mielőtt a' koronázást tárgyzó kir. kívánatra feleltek, két sérelmet terjesztettek fel, ú. m. „a' jus pacis et belli“ és némely magyar tisztek elfogatását tárgyzó sérelmeket. Már nem gondolható, hogy ugyanazon országgyűlés a' 13-ik cikknek azon értelmet adta volna, melyet annak most a fő Rk. tulajdonitanak, hogy több példát elhallgassak, csak az 1791-ki országgyűlésnek első felírását említem. Csodálom, hogy a' Rk. ezen lehető legnagyobb argumentumot izenetükben elő nem hozzák. Ebben az van: „ut adeo quum ceteroquin etiam sub proximo regimine tales haud intercessissent fundamentalium legum laesiones, quae instantaneam legalem medelam deposcerent, et in aequitate Majestatis Vestrae plenam reponamus fiduciam, nonmodo nullam de libertatis legumque nostrarum securitate sollicitudinem de prasenti suscipere debeamus“. Ezen kijelentés azt mutatja, hogy az akkori mindkét tábla ezen 13-dik cikket olly értelemben vette, hogyha a' nemzetnek súlyos sérelmei 's aggodalmi vannak, akkor ezeknek mindenekelőtti törvényes megszüntetését kívánhatja, ebből az látszik, hogyha az utolsó diaeta alatt és után történt sajnos esetek magokat elő nem adják, akkor ezen országgyűlésen is, szintűgy, mint 1792-ben, ő Felsége kívánataira azt felelnők, hogy mivel alkotmányunkon halálos seb nem esett, tehát egyenesen a' Felsége kívánatainak tárgyalásába megyünk 's e' szerint nem a' Rk., hanem a kormány az oka, hogy most tüstént nem vétethetnek fel a' kir. előadások. Ezen általam felhozott példára azt mondhatná valaki, hogy az koronázási országgyűlés volt, a' mostani pedig nem, erre azt mondom, hogy így még sokkal erősebb nagyobbról kisebbre az okoskodás, mert ha koronázási felírás előtt lehet sérelmeket felterjeszteni orvoslás végett, annál inkább lehet az ujonczok adása 's a' Duna szabályozása előtt. Tegyük fel: hogy most az uralkodó Felségünk nem volna megkoronázva és mi a Pesti és szólásszabadsági sérelmeket akarnánk előlegesen orvosoltatni, vajjon azok, kik feladott példámra bizonyosan fognak tenni ellenvetést, nem kiáltánának-e reánk anathemát? Azon kérésem ellen, hogy a sérelmeket felvegyük, 's a' tudakozó felirattal együtt terjesszük fel, azt vethetik ugyan ellene, hogy a' sérelmek tárgyalása hosszas leend, az ujonczok' adásának szüksége 's a' Dunaszabályozási adatok' kikérése pedig minden tanácskozás nélkül megtörténhetik. De M. fő Rk. ne csaljuk meg magunkat. A' katona szüksége iránti tudakolás már tökéletes tárgyalása a' kir. előadásoknak, 's azt hiszem, hogy mihelyt megtudatik a' szükség, az ujonczok megtagadása lehetetlen lesz. Minap egy igen jeles tagja ezen táblának nagy igazsággal taglalta ennek hivatását, hogy t. i. ez mérséklője legyen a' Rk. táblájának, de vigyáznia kell, nehogy mérséklési hatáskörét annyira áthágja, hogy az

országgyűlési munkálódások folyamát egészen megakassza; mert ekkor nemcsak a' Rk. kezdeményi jogát tettelegesen megsemmisíti, sőt azáltal, hogy — mint most — az 1791: 13. cikk értelmét a' kormány' javára tágítani akarja, magát olly állásba helyezi, mintha — megbántás nélkül legyen mondva — a' kormánynak *causarum directora* volna. — Angliáról hallok itt gyakran példákat felhozatni; de legyen szabad nekem is talán jobb alkalmazással illyen példát használnom. Angliában a' két házban ülnek a' miniszterek; s ekkép a' miben a' két tábla megegyezik, már tetteleg törvény, legalább 4-ik Vilmos uralkodásától fogva egy példa sem volt, hogy a' fejedelem a' két táblának valamely javaslatát helyben nem hagyta volna. Nálunk ellenben ha valamiben a' két tábla megegyezik is, még az azért korántsem törvény, mert a' mi táblánknál a' kormánynak egy ministere sem ül, hanem ennek minden tagját úgy kell tekinteni, mint a' nemzet' jussainak képviselőjét. Azért még egyszer kérem a' M. fő Rket, hajoljanak a' Rk. kívánságára. Hogy a' minapi ülésünknek reakciója nem volt, még azért ne gondoljuk, hogy ezentül sem lehet, tendenciákra ugyan nem sokat tartok, mert azt hiszem, hogy mind fejedelmünknek, mind kormányunknak, úgy viszont a' nemzetnek is, az a' tendenciája, hogy hazánk boldogíttassék, 's a' trón megerősíttessék. De nem mindenki gondolkodik úgy, sokan azt hiszik, hogy a' nemzet a' kir. jogokat akarja kisebbiteni; a' kir. előadásokat elmellőzni, a' helyett valami más új rendszert felállítani, úgy a' más rész is tán éppen annyi igazsággal tesz fel tendenciákat, hogy t. i. a' kir. leiratban a' törvényes határidőnek megemlítése a' 13-ik törvényezikk tágítása iránti erőszak 's ez egyenesen olly országgyűlésekre vezet, mellyek eloszlattnak, ha rögtön fel nem vétetnek a' kir. előadások. Nagy M. fő Rk! az istenért ne felejtjük el, hogy mi itt nem magunk' érdekében vagyunk csak, hanem a' jövődőknek tartozunk számolni, nyuljunk kebleinkbe, hogy állnak a' probabilitások? úgy-e hogy Magyarországnak privilegiált kis része a' nemzetnek ezen kis fractiója fogja a' hatalmas Austriai császár' jogait kisebbiteni? vagy hogy most az anyagi érdekek közepette nem fog-e inkább Magyarország lassanként képviselő nélküli provinciává aljasodni, mert a' Magyar mindég túlságokban lebegvén, valamint azelőtt jobbadán Pegasuson nyargalt 's csupa poesis vala, úgy most is félhető, hogy egészen másik túlságba, az anyagi érdekekbe fog elsülyedni. Sokat hallok itt a' bizodalomról, — nekem a' kormány mostani tagjaiban lehető legnagyobb személyes bizodalom van, 's vegyék bár némelyek gúnynak ebbeli nyilatkozatomat, én őszintén kijelentem, hogy országos hivatalaink' legfőbb polczain most álló férfainkat lelkemből tisztetem, és semmit inkább nem óhajtok, mint azt, hogy különösen

a' 44 terhes évek lefolyta alatt hazánk iránti szolgálattal magát annyira érdemesített, mélyen tisztelt Elnökünket is még sokáig tartsa meg Isten számunkra! de tekintsünk jövőre is, ha meg gondolom, hogy minnyájan emberek vagyunk, hogy változhatnak körülményeink, figyelmezzünk azon kapcsolatra, melyben Magyarország a' többi örökös tartományokkal vagyón; hazánkban magyar repraesentatív szellem, amott német és nem repraesentatív szellem van. — Igen helyén látom tehát az óvakodást, — vajjon kezeskedhetik-e valaki arról, hogy mindég olly kezekben lesz a' kormány mint most? de különben is mi a' képviseleti rendszernek alapja? nem mondom, hogy épen bizodalmatlanság, de csakugyan nem is korlátlan bizodalom. Hiszen magánviszonyainkban barátinkkal és rokoninkkal is szoros szerződést kötünk a' jövő bizonytalansága miatt, — mennyivel inkább kell a' nemzeti jogok' képviselőinek óvakodniok, a' jövő kort tartva szemeik előtt! Azon ismételt kéréssel zárom beszédemet, méltóztassanak a' fő Rk. a' reactio törvényéről megemlékezni 's a' Rk. kívánságára hajolni; ők már annyit tettek a' közellítésre, mennyit csak tehettek, de a' junctimtól, „azt hiszem“, nem fognak elállni, és ha nem tudom micsoda okokból vagy erőltetések által végre elállának, ez csak keserűséget és tövist hagyna maga után a' legnagyobb résznek kebelében. A' haza állapotja nem a' legegészségesebb, nem csak azon kell tehát igyekeznünk, hogy bevégezzük az országgyűlést, hanem végezzük úgy be, hogy minden keserűség és aggodalom végre megszűntessék, és a' bizodalom ne csak szóval, hanem valósággal is helyreálljon. Kérem tehát cs. kir. Fenségedet 's a' M. fő Rket, hogy a' Rk. eddigi lépéseit méltányolva, izenetjüket egész kiterjedésben elfogadni, 's az átküldött egyéb tárgyakat is tanácskozás alá venni méltóztassanak. (Előadását több ízbeni éljen felkiáltás szakaszta közben és követé.)

VI.

Szept. 9 én a' főrendek újra elvetették a' rendek izenetét s ez alkalommal, midőn szept. 10-én az átiratot hitelesítették, a' következő megjegyzés olvasható az *Országgyűlési Tudósítások*-ban (243. l.):

„*September 10-én* a' főrendi országos ülésben gróf *Széchenyi István* az ítélmester által felolvasott III-ik válasz-üzenetet köriratra kívánta rendeltetni, hogy annak értelmét könnyebben lehessen felfogni. Egyébiránt egyszeri felolvasás után is azt tapasztalja, hogy abból ki van hagyva a' fő Rk. elsőbbjei által tett azon nyilatkozat, miszerint lehetnek sérelmek, melyek a' királyi előadások előtt felveendő; ezen kívánatot több hasonértelműek

pártolák, 's szükségesnek tartották a' Rk. megnyugtatósául üzenetbe foglalni azt, mi itt nyilvánosan kimondatott, e' kívánatot ellenezvén az országbíró is, az üzenet úgy mint volt megmaradt."

VII.

Okt. 25-én az urbéri törvény módosításáról szóló főrendi válasz szövegének felolvasásakor az örökös megváltásról szóló pontnál a főrendek kiakarták fejezni, hogy elméletben egyetértéssel a rendekkel, de br. Mednyánszky nyitrai főispán észrevételeinek megfelelően a pont részletesebb, körülményesebb kidolgozását kívánják. Ekkor tartotta Széchenyi a következő beszédet.¹

Gr. Széchenyi István: a határozatra szintén úgy emlékezik, mint a Fő Hczg. Nádor által előadatott. Az volt t. i. a' Rk által indítványozott örök megváltásra nézve a' közértelem, hogy a' Fő Rknek tetszik azon új karika, melyet a' Rk az alkotmány műszerébe helyezettetni kívánnak, de meg akarják egyszersmind tudni azt is, miképen szándékoznak azt a' Rk. a' Status nagy machinájában beilleszteni, fog-e a' nagy műv azután is jární, vagy nem fog-e megakadni; mert ha például valaki egy vén falióra ba egy cilinder kis órának kerekeit egyszerre beletenné, bizonyosan ezek abban nem használnának. Öszvehangzásba kell hozni az egész művet, figyelni kell a' legkisebb körülményre, mert gyakran megtörtént, hogy az eleinte csekélynek látszott valami, később tetemes változást okozott az egész alkotmányban, a' szóló helyesli a' Nyitrai főispán észrevételeit, mert talán a' mult országgyűlésen is azért kellett az indítványozott örök megváltásnak megbuknia, minthogy az egészen külön választva az alkotmány belső szerkezetével összehangzásba nem tétetett. Most azonban e' fő Tábla is átlátta az örökmegváltásnak szükségét, de átlátta azt is, hogy ez így pusztán magában meg nem állhat, most van ideje a' törvényhozásnak kiegyenlíteni az ezzel járó nehézségeket, és miután e' tábla jóindulattal van az indítvány iránt, remélhető, hogy a' Rk. sem fogják hanyagul mellőzni az észrevételeket.

VIII.

Nov. 10-ikéről, az elegendő ülésről az *Országgyűlési tudósítások*-ban (377. l.) ez olvasható:

„Nov. 11-én előbb 10 órakor Elegy országos ülésben új királyi válasz olvastatott fel, melyben Ő Felsőége megegyezését

¹ U. o. 363. l.

jelent, hogy az ország Rdei ezentúl minden felírásaikat egyedül magyar nyelven terjeszthessék fel. A' közörmnek hosszas éljen! kiáltásokkal lett kifejezése után *gr. Széchenyi István*: Felséges haza! czimmeli felszólításban arra figyelmezteti az egybegyűlt ország Rdeit, hogy e' minden magyar kebelnek örömnapiját akképp örökítené, ha az orsz. Elnök ő Hge iránti halálját a' törvénykönyvbe igatná. "

IX.

A nov. 4-iki főrendi ülésen az 1832/6-ik országgyűlésről örökül maradt szólásszabadsági rendi felirat (2-ik erről az országgyűlésről) került tárgyalás alá, mely rendkívüli élénk vitára adott akkor alkalmat. A feliratot nem fogadták el, hanem a rendeket új törvények alkotására szólították fel. Ez alkalommal tartotta a későbbi felszólalók közt Széchenyi a következő beszédet¹:

Gr. Széchenyi István: Nem kívánok — úgymond — a' két tábla felállított elveinek pontonkénti taglatatába ereszkedni, mert ez messze vezethetne: nem kívánom halogatni a' nyilvánosságnak szükségességét az alkotmányos országban, erről könyveket lehetne írni, de köztanácskozásokban többszörösen felhozni czéltalan, én practice akarom a dolgot venni. Minap, midőn a' főrendi naplót elhatározáink, igen tisztelt elnökünk bölesen hozá fel, miként minden új dolog más rendelkezéseket is húz maga után. Összehangzik ez azzal, mit én multkor mondtam, hogy egy új karikának az alkotmányba betétele, másnak behelyezését is szükségessé teszi. Aristocratiai alkotmányunkban az újabb időkben egy olly democratiai elv, egy olly karika csúszott be, melly megkívánja, hogy vagy a' régibb kerekék is hozzá alkalmazzassanak, vagy ha az nem lehet, az új kidobassék. Hogy e' változások némüleg veszélyeztették az alkotmányt, azt nem azon heves reformereknek lehet tulajdonítani, kik csekély személyeikben a' közdolgokba befolytak. Emlékezzünk csak vissza tisztelt elnökünk azon mondására, hogy hajdan könnyebb volt vezetni a tanácskozásokat, mert akkor mind a' megyei, mind az országos ülésekben az úgynevezett sanior pars decidált. Elhiszem, hogy ekkor az országgyűlésen néhány reverendás főpap, néhány aranygombos nagy ur hozta a' határozatokat, lehetett olly eset, hogy ezek, mint a' Cicero augurjai, nem nézhettek nevetés nélkül egymásra. Hja! de ez megváltozott, jó-e, nem-e? nem vitatom, de factum, hogy megváltozott, 's kinek factuma? a kormánynak. 1820. év táján a' kormány behozta a' megyékbe

¹ U. o. 398—400. l.

a' személyenkénti szavazást. Lehetne ugyan mondani, hogy ez nem demokratiai elv, mert csak született nemesnek van szava, de mégis nagy részben demokratiai színű, a' mennyire minden nemes egyenlő szavazattal bir, ki fogja mondani azt, hogyha csak valaki hosszú okoskodást nem mond, votuma nem lesz? Mi lett a' kormány ezen újításának következménye? az, hogy az elaludt nemzet felébredt, és gondolkodni kezdett. Ez azon új karika, mellyet vagy tovább is megtartani vagy az úgynevezett sanior parst szükséges visszahozni. Ennek következeit már akkor még katonakoromban ki tudtam számolni, rendszert s kimerítő fenyítékű törvényeket kívánok én is, nem szeretem a barbar szabadságot, civilizált szabadságot óhajtok nemzetemnek. De büntetést sem kívánok nagyobbát másra, mint magamra. Ezt a kormány nem követte? 's mi lett a' következése? az, hogy az elaludt nemzet felkél jogai védelmére, azok, kik az ausztriai levegőhöz szokva, csak külföldi szempontból nézték hazánkat, ebből minden rosszat kezdtek jövendőlni, 's a kormányt elijesztették, 's mi lett ennek következése? az, hogy személyekben kereste a' hibát, 's hol ezeket kellett volna perbe fogatni, ott a' kormány csak nehány, — mondhatni — gyűlölt személyeket keresett ki, pedig így a' dolog egészen élére van állítva, én a' hibát magában a' dologban, a' votumok behozásában keresem, de ez már megtörtént, 's retractálni nem lehet. Méltóztassanak a' Fő Rk fontolóra venni, hogyha valaki 3—4 ezerből álló tömegben szól, képes-e az megtartani az illendőségnek 's törvényességnek legszorosabb korlátait? Demosthenes és Cicero oratioiban is vannak syllogismusok, 's illy esetben megtörténhetik könnyen, hogy a' leggyakorlottabb orator is a' majort és minort nem jól rakja. Én a' kormányt nem akarom ugyan kisebbiteni, de a' birákról is elhiszem, mi perplexitasba tette őket a' kormány, mi keserű dilemmában kellett választaniok; ki mondhatná tehát, hogy tetteik minden részben tökéletesek? „Illiacos intra muros peccatur et extra“ — azt hiszem mégis, hogy a' hiba itt inkább extra muros történt, ugyanazért ezen zavarból csak a' kormány húzhat ki, — nincs is senkinek nagyobb kötelessége a' bajt elhárítani, mint annak, ki azt okozta. Nem foghatom meg tehát, miért ellenzik a' Fő Rk. ezen felírásnak felküldését. Sokszor mondatott itt, hogy e' két tábla egy, mért akadályoztatik tehát itt a' másik táblának kívánsága? Azt mondják, hogy nem kell kompromittálni a' kormányt? Oh ebben tökéletesen kezet fogok. Hígyjék el a' Mlsgos Fő Rk. 's az igen tisztelt auditorium, hogy nem volna rosszabb, mint a' kormányt lealacsonyítani. Isten mentsen meg. Nem kívánom, hogy a' kormány zavarba hozattassék, de hiszen ez által nem is hozatnék zavarba. A' multa leplet vetne, né-

künk pedig elég időnk lesz a' jövendőről törvény által gondoskodni. Azért bár szükségét látom az új törvényeknek, de azok hozatalához most fogni nem akarok, nem szükséges a' kormánynak valami nagy megerőltetése, csak azon mondás szerint: „quam pauca sapientia regatur mundus“, egy gyermekkorában elaludt, 's csak most ébredő nemzetet se gyors lovak gyanánt vezetni, se mint bivaltermészetűt szüntelen szutyongolni ne kívánja, de nem untatom a' Fő Rket, látom, hogy igen terhükre vagyok. (Halljuk!) Azzal fejezem beszédemet, hogy a' Fő Rk. nem úgy ülnek itt, mint a' fejedelem ministerei. A Kk. és Rktől pedig férfias állhatatosságot kívánok, és velök mindenkiben rokonkezet fogok. (Éljen).

Nádor az előtte szóló gróf beszédére szükségesnek tartja megjegyezni, mivel, úgymond, a hallgatóság közül sokan még nem éltek azon időben, mellyről a' Gróf emlékezik, miképpen az általa érintett sanior pars hajdan nem egy-két tagokból állott, hanem 44 évi tapasztalása után mondhatja, hogy akkor sokkal többen szólottak a' dologhoz mint ma, mert most sokszor megtörténik, hogy a' megyékben egy-két táblabíró előadván véleményeit, a' többség csak felkiáltással nyilatkozik. Mit a' Gróf a' curia perplexitásáról mondott, a' Fő Herczeg azt hiszi, — úgymond — hogy a' bírónak lelkiismeretétől 's a' törvénytől kell tanácsot kérni, és sohasem a' perplexitástól, vagy a' közvéleménytől. Végre azon mondására a' Grófnak, hogy meg nem foghatja, mért ellenzik a' Fő Rk. ezen dolognak a' felséghez leendő felterjesztését: a' *Nádor* azon okát adja, mert — úgymond — a' Rk. a' jövendőről nem akarnak gondoskodni, inkább a' multakra fordítják figyelmöket, a' Fő Rk. pedig inkább a' jövendőt akarják biztosítani, azért javallják az új törvények hozatalát.

X.

1839 decz. 30—31-én foglalkoztak a főrendek a vallásügy rendezése érdekében átküldött rendi izenettel. Decz. 31-én azt a pontot tárgyalták, hogy a egyes házasságból született gyermekek mind apjuk vallását kövessék, s 18 éves korukban vallásukat szabadon választhatassák. Ez a főrendeknél heves ellentállásra talált s nem is szavazták meg. Ebben az ügyben tartotta Széchenyi az alábbi beszédet.¹

Gr. Széchenyi István: A' szőnyegen lévő tárgynak tökéletes elrendezése, azon szellemi elrendezése, mely a' keresztény vallásnak alapja, t. i. a' kölcsönös szeretet, sok áldást fog

¹ U. o. 547-49 l.

hozni hazánkra, valamint annak felfüggesztése vagy felszeg elintézése, — azt hiszem minden tekintetben csak felette káros következtetéseket szülhet; — ezen tárgyat általánosan én is azon szempontból szeretem tekinteni, mint azt egy igen tisztelt szónok (az ifju B. Eötvös' tegnapi előadását értve) terjedelmesen előadta, — mondhatom, hogy azon beszédében olly philosophiai nézeteket és igazságokat fejtegetett, hogy azokat nem lehet itt figyelembe nem venni. Tenora beszédének főképpen abban állott, hogy a' dolgot nem annyira a' protestánsok, mint inkább a' catholicusok érdekében vette fel — én is ezen szempontból veszem — vallásom mellett buzgok, mert azt hiszem, hogy ez minden becsületes embernek érett korban kötelessége, ha csak az állatok sorába nem akar esni, — mert a' vallás az, mely öszvekapcsolja a' földi életet a' jövővel, a' halandó embert a' halhatatlan istennel. Mondom, buzgó pártolója vagyok vallásomnak, 's reménylem lelkemnek azon jövőjét, mellyet minden becsületes ember sejt lelkében, de vallásomat azon tiszta egyszerűségében szeretem, mellyben azt mesterség 's embergondolta formák el nem változtatták, mert ezek mellett kivált az indifferentismusra hajlandó emberek utóljára annak isteni eredetéről is kétséget támaszthatnak. E' mesterséges formák mellett nem buzgalom, hanem valamely túlzott akarat mutatkozik, mások kárán alapítani önmeggyőződésének elsőségét — én is azt hiszem, mint tegnap az igen jeles szónok megmutatta, hogy a' hol a' cath. vallás nyomatik, hol nem mesterkéltnél módon akarja terjeszteni híveinek számát, ott ezen vallás szépen terjed, — ellenben a' túlság mindég ellenkező következményeket szül; következik ez az actio és reactio változhatlan törvényéből, mellyeknek mindég diametralis ellenhatásuk van. A' vallásos buzgóságot én csak addig tartom jónak, míg a' zelotismusra nem megy által, és míg a' szomszédom körébe nem vág, — minden, mi ezen túl van, proselytismussá fajul. De hol van a' vonal e' kettő közt? Itt már átmegegyek azon kérdésre, vajon a' Bécsi és Linzi békekötések mi végett létesültek, 's az azokra alapított 1790:26. t.-cz. miért hozatott? Szavai igen tiszták — hozatott az *fine stabiliendae harmoniae et unionis*, — hozatott továbbá a' vallás szabad gyakorlatának biztosítása végett. 's ez úgy hiszem annyit jelent, hogy itt reciprocitasnak kell lenni, mit az általam igen tisztelt Herceg Primás is méltóztatott elfogadni, hanem csak számokban. De én mint constitutióális polgár, sem alkotmányi, sem mathematicai tekintetben olly egyenlőséget nem ösmerek, hol $2=3$, hanem vagy $3=3$ vagy $2=2$, vagy van egyenlőség, vagy nincs; de több vagy kevesebb egyenlőség nem létezhet. Így áll ez a' vallás dolgában is, egyiket a' másikkal egyenlőnek csak akkor mondhatjuk,

ha egyiknek sem szabad a' másíknak sérelmével több jussokat gyakorolni. Ha az emberi lelket úgy el lehetne választani a' testtől, hogy egyiknek a' másíkra semmi hatása ne legyen, ha lehetséges volna, hogy status in statu fennállhasson; akkor talán plausibilis lenne ezen kiváltsági fogalom; de miután polgári társaságban a' vallási viszonyok mindennapi érintkezésbe hozhatják a' hon polgárait; teljes viszonyosságnak és egyenlőségnek kell itt létezni, még pedig nem számokban, hanem minden jogaikban; — én ugyan óhajtom, hogy a' catho: vallás, ezen gyönyörű vallás, melynek alapja a' szeretet, minél nagyobb tisztaságban maradjon, — de ha az évrázokat tekintjük, úgy találjuk, hogy éppen ez volt oka a' reformationnak, hogy vizsásnak tetszett az, miszerént a' statusban valamely hatalom azon felyül emelkedjék, vagy a' status rendszeréhez tartozó valamely dolog, p. o. a házasság, annak köréből kivéssék, ha' az egyházi rend visszaemlékezni méltóztatik, éppen ily vallásos kérdések okozták, hogy a' catho: vallás egy kissé hátrább tétett. Az általam igen tisztelt Ország Primása azt mondá, hogy hová vezetnek ezen engedmények? mikor lessz vége ezen kívánatoknak? Véleményem szerint a' polgári társaság' kifejlődésében is megvan az, hogy míg valami eredeti rendeltetése' helyére, istentől adatott állására nem jut, addig az nem fog megnyugodni. Valamint egy magosra felhajított kőnek le kell onnan jönni, és mindaddig mozog, míg a' földet nem éri; úgy az embertől sem lehet megtagadni, hogy addig, míg a' tökéletes egyenlőséget, melyet a 26. cz. rubruma is mutat, el nem éri, addig megnyugodjék. Valamint a' tövis, melyet ha apránként húzunk ki a' testből, a' sebet begyógyítani nem engedi mindaddig, míg csak az egészen ki nem vétetik, így vagyunk a' kérdés alatti vallás tárgyában is az előhaladás kívánatával. Ez addig meg nem szűnik, míg tökéletesen és minden mentalis reservata nélkül ki nem elégítetik, 's a' lehető egyenlőségi helyére nem hozatik. — Igen sokat lehetne ezen tárgyról szólni, de csak oda megyek vissza, hogy én, mint buzgó catholicus és az egyházi rendnek legalázatosabb hü szolgája, éppen azért, hogy a' magam határában minden megtámadástól és reactiótól biztos kívánok maradni; én is a' szomszédom körébe egy hajszálnyit sem akarok bevágni, mire nemcsak szívem, de eszem is vezet. A jelen kérdés igaz, hogy a 26. czikknek némi javítását foglalja magában, — itt a váci püspök ur előadására azt felelem, hogy igen is tudom, mily nehezen született ezen törvény-cikk, tudom azt is, hogy azt az egyházi rend a' catholicus vallás elveivel ellenkezőnek állította, most azonban néhány évek lepergése után, mindamelltt hogy a r. catholica vallás elvei változhatlanok, a' 26. cikk compatibilissé vált a' dogmákkal

úgy, hogy annak megtartását éppen azoktól hallom, kik azt akkor akadályozák. Igy ezen dolog az indifferenseket azon gondokra bírhatja, hogy ezen engedmény nem szeretetnek eredménye, hanem szükségből származott, és ez az indifferensekben még nagyobb elhidegülést támaszthat, — ha a' 26. cikk nem foglalja is magában a' Rk. kívánatát, de annak tenorában, jelesen a' 15-ik §-ban mégis van valami olyan, mi az egyenlőség és reciprocitás mellett militál, és így ha nem lehetne is ezen törvényt, mint sarkalatos, egészen megváltoztatni, de azt ezen pont' szellemében módosítani és kiegészíteni szükséges. — Én azonban azt sarkalatosnak csak annyiban tartom, mint a zabolchi főispány ur is kifejtette; igen csodálkozva hallottam tehát azon igen nagy tudós, gr. Majláth János bölc szájából, hogy ezen törvény sarkalatos lévén, változtatni nem lehet, — noha törvényeink történeti rajza ellenkezőre mutat, ha mást nem, csak az arany bullának egyik lábát (facultas resistendi) említem: elegendő. — De maga a' tisztelt gróf, úgy tetszik, akkor, midőn a' szabadválasztási sérelem szőnyegen volt, oly népszerű elveket méltóztatott fejtegetni, és jelesen azt állítani, hogyha némely alaptörvényeink bizonyos módosításokat nem nyernek, egy tapodtat sem lehet előre haladnunk. Végzem beszédemet azzal, hogy saját vallásunk érdeke kívánja minden differentiát megszüntetni. Minden embernek szívében van egy vágy, egykor magasabb boldogságra emelkedhetni; hagyjuk ezt kinek-kinek önelátására, minő módokat válasszon ennek elérésére, de a' mi polgári létünket illeti, szükséges kihúzni a' töviset sebünkéből, különben nagy reactióját fogjuk tapasztalni; mert minden nyomás annak árt inkább, a' ki nyom, nem pedig annak, a' ki nyomatik. Ez az ezer évi tapasztalás! Én tehát kezét fogok a' Rkkel, csak azt adván hozzá, hogyha ezen tárgy természetes állásába vissza nem helyeztetik, nemcsak a' bizodalmatlanság tövise marad meg a' magyarországi lakósok keblében, hanem a' mint a' zabolchi főispány mondá, a' családi körökben is — melyeknek egységére által kell erősülni — a' bizodalmatlanság' magvát fogja elhinteni. Vigyük vissza tehát a' dolgot természetes állapotjába, bizzuk ezt a' férjnek belátására, a' ki a' családnak főnöke, hogy melyik vallásban kívánja nevelni gyermekét. Mig ezt nem tesszük, messze elrepül honunktól azon békés egyetértés, melyre, ha valaha, most van legnagyobb szükségünk! E' nélkül azon nemzetek sorában fogunk maradni, melyek belső gyöngeségök miatt szüntelen csak magokkal kéntelenek vesződni, — igen alant fogunk állani, a' helyett, hogy előmenetelünkön a' törvény útján segíthettünk volna. Kérem tehát a' Mgos Fő Rket, járuljanak a' Kk. és Rk. ezen bölc és igazságos kívánatához. (Zajos éljen.) *Nádor*: kijelenti, miként több észrevétele

volna ugyan az előtte szóló gróf beszédjére, de miután maga szólította fel a' Fő Rket, hogy minden kitéréseket és czáfolatokat mellözve, egyedül a' tárgy érdemére szorítsák előadásaikat; azért csak általánosan azt jegyzi meg, hogy nem lehet egy véleményben mindazokra nézve, miket a' gróf előadott.

XI.

1840 jan. 2-án a főrendek a vallásügyi izenetnek azt a pontját (I. pont) tárgyalták, hogy a törvénytelen gyermekek anyjuk vallását, a talált gyermekek gondviselőjük vallását kövessék, de 18 éves korukban választhatnak meggyőződésök szerint. A vita folyamán gr. Majláth János az 1790: XXVI. vallási t.-cz.-et változhatatlan alaptörvénynek mondta. Erre tartotta Széchenyi az alábbi beszédet.¹

Gróf Széchenyi István: Ha e teremben egy általam igen igen, de igen tisztelt főméltóság tegnapelőtti beszédében a' fundamentális törvényekre nézve azon nyomon járt, mint a' nyitrai főispán azt kifejtette, akkor én észrevételeimmal elhallgattam volna, de miután az igen-igen tisztelt mélt. ur (gr. Majláth János urat értve) gyöngédségből talán, hogy ő cs. k. Főhercegségét és a' m. fő Rket hosszú beszéddel ne untassa, a' tárgy bővebb magyarázgatásába ereszkedni nem akart, hanem érzését akként méltóztatott kifejezni a fundamentális törvényekről, hogy azokat egy betűben is változtatni nem lehet, azt hiszem, lesz annyi engedékenységgel irántam a tisztelt Mélt. ur, hogy kijelentsem, miképen bámulva kell ezen absolutus elvet az ő böles szájából hallanom! mert jól emlékezem, midőn a szabad választási sérelem volt szőnyegen, és mi azt mondtuk, hogy az 1790: 13. czt megsértve lenni látjuk, akkor a' Mélt. ur akkép, mint én is néha a tárgytól eltérek, hogy némű reflexiókat tehessek, szintén egy kissé eltérni, és jelesen szólani méltóztatott 10 millió polgártársainkról, kiváltsági rendszerünk gyöngeségeiről, és hogy nem mindig azt kell nézni, „quid juris“, hanem azt is „quid consilii?“ Ezeket akkor szívből méltóztatott venni, mert én is azt tartom, hogy a' hol a' basis szük, a' superaedificatum pedig nőttön nő, ott az egész fabrica könnyen öszvedől. Azért alkotmányunk egy részét, hova a' mai kérdés is tartozik, bővebb terrenumra kell építeni. De hogyan? nem hiszem, hogy a' Mélt. ur ijeszteni akart volna a' 10 millióval, hanem azt kellett értenie, hogy alkotmányunk érdekét tágasb körbe kell vezetni; ez pedig valljon történhe-

¹ U. o. 563-564. l.

tik-e másképen, mint alaptörvényeink változtatása és kijávítása nélkül? Mi a tárgyati illeti: kezeti fogok a' nyitrai főispán urral, hogy olly változtatást, melly alkotmányunkat megrázkódtatná, óvakodva kell tenni, de miután az által, hogy a' törvénytelen születésű gyermekek anyjuk vallásában neveltessenek, legkisebbé sem fog megrázkódtatni az alkotmány, én a Rk. javaslatát elfogadom.

Erre a Tudósítások így folytatja: „A' Főhg. fentebbi észrevételeit a rendre nézve ismét megújítá, az előtte szólott gróf eltérésére megjegyzi, hogyha visszamegy mindig az elébbi kérdésekre, akkor commentariusokat lehet e' tárgyról írni, hogy vannak olly rendszeres munkák, mellyek szorosán a' tárgyról tractálván, kis volumenben is többet foglalnak magukban, mint sok terjedelmes és foliansokra terjedő értekezések.“ Egyébként a főrendek a rendi javaslatot nem fogadták el.

XII.

Jan. 2-án és 3-án az egyik vallásról a másikra áttérés kérdése (II. pont) tárgyalatván, jan. 3-án Széchenyi az alábbi beszédet tartotta.¹

E kérdés feletti vitatások Januárus 3-án is folytattatván, ekkor gr. *Széchenyi István* így nyilatkozott: Valamint tölem az ügyvezett elmefuttatásokat sokan nem nagy oknak vették, úgy én mindazon subtilitásokat, melyeket itt hallottam, a' törvényből nem következtethetem, — ha sikeretlenül hangzanak el az elmefuttatások, nem oly nagy kár, de ha a' subtilitások lábrakapnak, oly tömkelegbe bonyolódunk, melyből kibontakozni még nehezebb lesz. — Ha valaki az 1790 : 26. czikket csak azért olvassa, hogy abból pro et contra erősségeket keressen utoljára oda jut, hogy a' fától az erdőt nem fogja látni. — Én mint már kijelentém, azon törvénynek basisát tekintem, mely a' mint látom, kölcsönösség és egyenlőség, — ha ennek még valami hijja van, itt az idő, hogy az kipótoltassék. — A' 26. czikk 13. §-ban ki van mondva, hogy az átmenet vakmerő nem lehet, — de én ezt is mindenik vallásra kívánom értetni; ugyanazért elfogadom Vas megye főispányi helytartójának, gr. Zichy Károlynak azon javallatát, hogy itt is viszonyosság legyen. A' mi az e' részben előterjesztett módokat illeti: a' szent koronának igen lelkes öre, — azt hiszem, oly módot javallott, melynél e' részben bővebb intézkedés szükségtelen, részemről ahöz egészen hozzájárulok. Nem hallgathatom el azonban megütközésemet azon, miszerént némelyek az e' tárgybani feljelentés alatt ő Felsőségé-

¹ U. o. 577. I.

nek némü birálatát akarják érteni. — Én a' kir. Felséges Fejedelmünk iránti tiszteletben és hűségben a' tisztelt koronaönrnél hátrább maradni nem akarok, a' részben is vele egyet értek, miként el nem fogadhatom, hogy halandó, bármi dicső helyzetése legyen is e' földön, mutassa ki nekem azon utat, melyen azon boldogságot, melyet keblem egy jobb jövődőről titkosan sejt, feltalálhatom, — nem tehetem ezt, mint alkotmányos polgár sem, mert ha még földi részemet, e' nyomorult testemet sem tartozom más, mint a' törvény hatalma alá adni, hogyan tehessem ezt lelkeimmel és meggyőződéssel?

XIII.

Jan. 4-én a vallásügyi izenetnek az a pontja tárgyalatván, mely szerint r. kath. ifjak protestáns iskolákba járhassanak s prot. nevelőjük lehessen, (IV. pont) a többektől hangoztatott királyi felügyeleti jog ellen tartotta Széchenyi az alábbi rövid beszédet.¹

Gr. Széchenyi István: Ha felséges urunk egyedül Magyarországnak, vagy csak alkotmányos népeknek volna fejedelme, még akkor sem ösmerhetném el a' törvények feletti oly magas állását, minőt némellyek neki tulajdonítani akarnak, miután pedig tisztelt fejedelmünk kormánya alatt más nem alkotmányos népek is vannak 's a' trónhoz közelálló férfiak inkább absolutismust, mint alkotmányos elveket terjesztenek, annál kevésbbé ismerhetek el egy oly felügyeleti jogot, melly a' törvényeken 's a' nevelésre nézve a' szülék hatalmán felülemelkedjék. E' szempontból véve a' dolgot, a' Rkkel kezét fogok.

XIV.

Midőn a főrendi üzenetet a vallás ügyében 1840 január 9-én hitelesítették, gróf Dessewffy Aurél az áttérőkre nézve a hat heti oktatásról a főrendek nézetét ebben kívánta kifejezni: „noha a főrendek a hat heti oktatást a' catholica vallásból vakmerő átmenet meggátlására czelszerű és szelíd módnak látják, azonban a' Rk. kívánságára meggyeznek az ő általok javalt módokban“. Erre a Tudósítások (520. l.) így folytatja:

Gróf Széchenyi István pedig úgy kívánta e' pontra nézve a' fő Rk. közmegegyezését kijelenteni, „noha a' szelid oktatás általában czelszerű, de ezen átmeneti tárgyra nézve az annak nem találatván, a' fő Rk. annak eltörlésében meggyeztek. *Nádor* a' gr. Desseöfy javaslatára mondá ki a' határozatot.“

¹ U. o. 587. l.

XV.

A szólásszabadsági sérelem 1840 január 11-én harmadszor kerülván a főrendekhez, ekkor tartotta Széchenyi az alábbi beszédét:¹

Gróf Széchenyi István: Jóllehet igen érzem, — úgy mond — hogy gyöngé szavam nem fog lenni nagy hatással, kivált miután e' tárgy annyiszor megrostáltatott, hogy más sokaknak unalmára is vált, de leginkább azért, mert azon keserü érzéseket, melyekkel keblem telve van, a jelen valók nagy része osztani velem nem fogja, sőt inkább azon nem szívesen látott vendégek közé számítottam, kik borzasztó visiókkal tele, minden jövődöben olyanokat látnak, miktől félni nem kell, — mindazáltal ha magam maradok is, kötelességemnek érzem azt, mit e' dologról tartok, egyenességgel előadni. (Halljuk!) Mlgos fő Rdek! 20-szor² van e' tárgy itt szőnyegen! 's mondhatom, mi még most is legelső helyünkön állunk! Az igen tisztelt Gr. Desseöfy Aurél abban pontosítá véleményét, és úgy látom, hogy alkalmasint az lesz e' háznak többsége, miképpen a' Rk. szólíttassanak fel, hogy öntsék a felírást más formába, és kössenek hozzá törvényjavaslatot; — de hiszen ez volt eddigi izeneteinknek is fő tenora! Azt mondá a' tisztelt gróf, hogyha azt oly alakba öntik, mely ő magának tetszeni fog, ahhoz senki szívesebben nem járuland, mint ő; mivel azonban azt, hogy minő legyen azon forma, előadni nem méltóztatott, talán azért, hogy a' mint sokan gondolják, ezen háznak iniciatívája nincs, mit tagadok, nem tudom, ha el fogják-e azt találhatni a' Rk.? Én valamint az országgyűlés elején, mikor e' tárgyban a' fractio panisról szólottam, úgy most is azt látom, hogy itt már az ideje némely dolgainkat rendbe szedni, vagy soha. Bocsánatot kérek ezen eltérésért, mert a' bajoknak okait mélyebben szoktam keresni, annál fogva kénytelen vagyok egy kicsit régibb időkre visszamenni (halljuk!). Mielta Magyarország a' fölséges ausztriai házzal összekapcsolott, a' félreértéseknek egy concatenatiója volt mindig közbajaink fő oka: sokban nem tudtuk megérteni egymást, mert a' mint már másszor is megmondtam, a' hibát mindig emberekben kerestük, holott ez sem a' kormányban, annál kevésbé a' nemzetben, mely híven ragaszkodik az ausztriai házhoz, hanem egészen másutt van. Én ugyan nem szoktam titkos utakon járni, 's az igazságot másképen is fel tudom találni, de előttem oly mathematicai igazságban áll, mint kétszerkettő négy, hogy min-

¹ U. o. 594—600. l.

² Beleértve az 1832/36-iki országgyűlés izenetváltásait ugyane tárgyban.

den bajainknak oka e' két heterogen országnak összeköttetése a' nélkül, hogy bizonyos dolgokra nézve tisztában volnánk. Ne tagadjuk, hogyan voltunk a' magyar nyelvvel! a' nemzet ugyan átlátta a' kormány erőlködéseit, miszerint abból lassankint majd egészen kivetkeztettünk, de a' nemzet maga volt oka, és maga segített eltemetni ezen legfőbb kincsét, mert tekintsünk csak vissza, 26—30 évvel ezelőtt hányadán voltunk? Látván a kormány, hogy ezen legfőbb kincsünket lábbal tapodjuk, természet szerint nem mutatott nagy hajlandóságot iránta. Ez okozta, hogy 40—50 évig tartott, míg végképen vissza tétetett nyelvünk természeti jogaiba, mit én oly nagy nyereségnek tartok, hogy csudálkoztam a' minap, midőn oly sok évi törekvésünknek óhajtott sikerét elérvén, mégis több örömet nem mutattunk, holott a' kik e' napot oly forrón várták, de e' nem érhatték, mennyire örültek volna annak? Ők azt hitték, hogy mi majd egy nagy nemzeti ünnepet fogunk ekkor ülni, azonban mi az egész dolgot hidegséggel fogadtuk. De mit akarok én ebből kihúzni? azt, hogy végre a' kormány átlátta, miképen egy complicált állapotban van és hogy az austriai nagy monarchiának egy oly része van, mely magyar, és a' melyet máskép minden akadály nélkül, simán kormányozni nem lehet, resolválta végre magát, és megbarátkozott azon alkalmatlansággal, hogy ezen nemzetet csak magyarul kormányozza. Nekünk 's az egész birodalomnak javára (helyes!) épen úgy vagyunk az alkotmánnyal! ne felejtjük, hogy urunk egy oly birodalomnak fejedelme, melyben több tartományok szabad alkotmánnyal nem bírnak. Már most méltóztassanak felvenni, mint az igen tisztelt gr. Dessewfy felhozta, mi teszi a' mostani kérdések basisát? az, hogy azokról, kik úgy vélekednek, mint a' Rk. többsége, és én is, azt tartják, hogy mi a' szólás szabadságát tárgyazó esetekben a kormány részéről *valami üldözést* látunk, a' kormányi rész pedig nem lát egyebet, mint *bona fidest*, és oly lépéseket, mellyeket a' kormány ki nem kerülhetett a' rend és közcsend fentartása tekintetéből. Igen! de épen ezen distinctióban tűnik elő leginkább valódi fekvése a dolognak, mert a' kormány 's a' fő Rk. egy része nem lát sérelmet, a' Rk. többsége pedig nagy sérelmet talál a' dologban. Ezen a' kicsinyen forog az egész, és hogy továbbá én, 's a' kik velem egy vélekedésben vannak, alkotmányi szempontból vesszük a dologot, azok pedig, kik másként vélekednek, talán akaratok ellen is, azt egy kissé absolut színben látják, és ez természet szerint foly az erősebb absolut, és gyöngébb, de constitutionális részekkel való öszveköttetésből, mert nekünk mindig rettegni kellett a' hatalmas német intelligentiávali kapcsolattól, mely nemzetiségünket veszélyeztette, melyet pedig elébe tesztek az alkotmánynak, mert egy nemzet mindent kivivhat, és így szabad alkotmányt is,

de az elvesztett nemzetiségét, és nyelvét többé vissza nem szerezheti. A' nemzetiség tehát az, mire legfőbb aggodalmunknak kell irányozva lenni. De épen ezen öszveköttetés, melyet én egy felbonthatatlan házasságnak tartok, más részről az, melytől én áldást és szerencsét reménylek hazámra, mert ha vesszük országunknak fekvését, ha tekintjük azon turbulentiái és differentiai szellemét, azon irigységet, mely köztünk mindig létezett, hol csaknem egy ember sincs, ki ha nem veté magát úgy szólván az idő és közvélemény alá, 24 óráig sem tudja kiállani azon helyet, hol más becsületes ember idegen országokban minden ilyes félreértésektől ment marad, nevét, hírét nem koczkáztatja. Így tehát én Magyarországnak lehető legjobb kifejlését, ezen divergentiának megszüntetését egyenesen az istentől rendelt ezen összeköttetésben találom fel; de legalább részemről úgy, hogy minden kifejlés constitutionális szellemben történjék, és ne más-kép. (Helyes!) Ez talán teoriának látszik, de valamin lehet mondani, hogy a' magyar nyelv önbűnünk miatt csaknem megszűnt élni, és a' kormány által sem méltattott azon fokra, melyet megérdemlett; úgy áll most a' dolog az alkotmányra nézve, hogy valamint a' kormány kimondta már, hogy csak magyar nyelvvel haladhat, úgy azt is tisztán mondja ki, hogy *csak azon alkotmányi elvekkkel akar minket kormányozni*. Vegyük már most a' mult 100 évek lefolyását, lehet-e mondani, hogy itt alkotmányi úton történtek a' kifejlődések? M. Thérézia dicső uralkodása és később József császár kormánya alatt, valljuk meg, mi történt a' nemzet constitutionális fejlődésére nézve? mondjuk ki egyenesen: legkevesebb sem; és én itt is mentem a' kormányt, mert az országban mindég volt elég ember, és pedig előkelő ember, ki azt monda, nekünk nyelv nem kell, nekünk alkotmány sem kell! így tehát a' hiba leginkább bennünk volt. De vegyük az 1790-iki évet, azon nemzeti epochát, melyben Magyar ország újra született, ekkor rendeltettek az országos rendszeres választmányok, azonban 1811-től 1825-ig nem volt egy organicus országgyűlésünk, és így az operátumok nem revideáltathattak. Lehet, az igaz, mondani, hogy a' francia háború, és azon időbeli forradalmak voltak ennek okai, de 1814-ben bevégeztetett a háború, és mi 11 évig nyugodtunk ezen nagy fáradság után és nem tettünk semmit. Ha vesszük végre azt, mit minap már szintén előadtam, midőn t. i. a' megyei votisatio kis körből egy nagyobbá állítottatott nem mi általunk, mert mi ilyest sohasem mertünk volna projectálni vagy legalább 10 évig fogtunk rajta vesződni, de hogyan történt? valamint dilettánsok projectuma volt, úgy absolváltatott ez is egy kis rendelet által, pedig itt constitutionális érdek forog fenn, mely a legkifejlettebb alkotmányokban is még el nem határozott kérdés, s melyet majd

az utókor fog kifejteni egészen. Hanem a' mennyire most látom Magyar országnak állapotját, annyira felébredtek már nálunk is az alkotmánynak és szabadságnak elvei, s' oly gyökeret vertek, hogy azt a' többi abszolút tartományokkal, valamint a' magyar nyelvet a' némettel, öszveolvasztani lehetetlen (helyes!). Ezt tenni akarni azon mesére emlékeztet, midőn a' pegazust be akarták fogni. Nem lehet ezt többé oly idiomában igazgatni, mely hozzá nem illik és vele — engedelmet kérek a kifejezésért — nem lehet vele úgy bánni, mint egy fejős tehénnel, hanem mint egy erős oroszlánál, mely az austriai házat magasabbra emelheti (tetszés). Bocsánatot kérek, ha nem jó rendben adom elő, a' miket mondani akarok, de annyi van lelkemen, hogy napokig tudnék szólni, reménylem, hogy a' jövő kor azt fogja rólam mondani: ez vette fel igazán a' dolgot, nem 24 órai diadalt, hanem a' messze jövőndőt tartotta szemei előtt. Ha itt volna az ellenség a' kapunál, nem beszélnék így, de midőn egyrésről mélyen tisztelt elnökünket jó egészségben van szerencsénk közöttünk szemlélni, másrésről a kormányon oly embereket látunk, kikben bizhatunk, méltán megkivánhatjuk, hogy ők is bizzanak bennünk, 's hidjék el, hogy a' miket itt mondunk, azok nem egyeseknek ábrándozásai, nem ujjhúzás a' kormánnyal, hanem azon aggodalma a' nemzetnek, hogy constitucionális tekintetben állíttassék vissza függetlenségünk minden legkisebb árnyéklatiban. A' történetek csudái közzé fog mindig tartozni, hogy egy kis ösméretlen nép tudja isten honnan jövőn, itt letelepedett és annyira szerette a' szabadságot. 's ragaszkodott a' constitucionális elvekhez, hogy jóllehet tán nem is ösmerte tudományilag, hanem csak sejdítve bírta lelkében azokat, mégis 800 évig fentartotta magát Muszka, Török és Német országok között. Ez legnagyobb csuda! és mi most miután azt, mit eldődeink csak sejdítettek, már tisztán látjuk, és okokra, még pedig tudományos okokra állítani tudjuk, azt mondanánk-e, hogy menjen veszendőbe a' szabadság? az eddig csodálatosan megóvott alkotmány? (helyes!) Mi ne tudnánk azt, mi a' nemzetnek legszentebb érdeke, mi ily körülmények közt legelső kötelességünk, — jöhetnek még oly kérdések szőnyegre nem sokára, melyek a' szabadság és sötétség közt fogják elrendelni a' dolgokat, és akkor Magyar ország lesz az, mely az emberiség jól értett szabadságának mérlegét fel fogja tartani. Nem akarok már hosszas lenni, végzem beszédemet azzal, hogy vegyük practice a' dolgot. Én Ciceróval tartok, miszerint senki nem tehet arról, hogy a' levegőt, melyet szív, behúzza, ha csálni nem akarjuk magunkat, legyen valaki csak 10—12 évig hazánkon kívül, és most jöjjön be közénkbe, tapasztalni fogja, hogy nem ösméri dolgaink belső folyamatáért, mert itt valami túlingerültség van, mert elveink

alkotmányszerűek, nemzetünk a' tespedésből most ébred; a' szomszéd tartományokban stagnáns elvek vannak, nálunk az elv élet, s ismételnem kell, hogy valamint a' magyar nyelvet mi sokszor indiscrete akartuk terjeszteni, és néha eltévesztettük az utat, úgy ha itt néha betegség vegyül is az élet közzé, de a' mennyiben a' felébredésnek nagyobb része semmi egyéb, mint igaz élet, ha a' kormány magasabb szempontból tekintve a' dolgot, annak hasznát akarják venni; szükséges egyáltalában, hogy az most hozassék tisztába (helyes!). A' Rk. mit fognak tenni, vagy általában mi fog történni? talán ismét le fogják tenni, mint a' mult országgyűlésen? azt hisszük, hogy ez hasznos fog lenni hazánkra? hogy a' dolog módosíthatni fog? kérdem, ki fog-e vétetni ez által a' tövis oly emberek kebléből, mint én vagyok? azt tartom, nem (tetszés). Ha a' kérdés úgy állna itt, mint valami conditio, miszerint mi semmit sem fogunk addig tenni, míg sebeink A-tól Z-ig gyógyítva nincsenek, úgy talán tehetne kifogást ellenünk, de én a' dolgot annyira vinni nem akarom, itt ujjhúzás nem akarok, hanem azt, hogy ha tud ezen Fő tábla megegyezni az elvekre nézve, egyezzen; különben engedje azt felterjeszteni; úgy a mint van, mert itt nem ül senki úgy, mint a' kormány ministere, hanem mint a' nemzetnek pártolója, mivel akarjuk tehát a' nemzet egy nagy részének aggodalmát elnyomni? ez oly seb, mely napról-napra jobban fog fájni, oly seb, mely soha be nem gyógyul! mutassuk meg, hogy az alkotmány iránti szeretet ereinkben még egészen el nem aludt, hogy ösmerjük e' tábla hivatását. Tekintsünk csak hátra és nyuljunk kebelünkbe, ezen táblának tagjai mentették-e meg nemzeti nyelvünket a haláltól? nem! hanem egyes szózatok emeltek panaszt a' nemzet kebléből, és sikerült a' nemzet forró kívánsága. Ennek most mi is örvendünk, de azt nem ezen tábla tagjainak köszönhetjük, kiket az isten és a' sors legtöbb kincsekkel ellátott, nem ezek tartották fel a' nyelvet és nemzetiséget (zajos éljen). Méltóztassanak tehát e' tárgyat ő felsége trónja elébe fölterjeszteni, miután oly sérelem forog kérdésben, mely — akárhogy tagadjuk — alkotmányi szempontból tekintve mindaddig, míg alkotmányrendszerünk nem mystificatio, az alkotmány nem bohózat, 's az 1790-iki 12-ik czikk nem puszta betű, mindég sérelem marad. Én tehát azon vélekedésben vagyok, hogy e' tárgy ő felségének legkímélőbb szavakkal terjesztessék fel, hadd mondja ki ő felsége maga, mit lesz teendő, mert mi is átlátjuk, hogy ezen összekötetésnél fogva, melyben vagyunk, egyben vagy másban ujjat húzni nem akarunk, de azt sem akarom, hogy ezen tábla úgy álljon, mint egy közfal a' trón és nemzet között (hosszas éljen). Fő herceg Nádor megjegyzi, mikép az előtte szóló Gróf tulajdon ékesszólásával és szokott terjedelmességgel

oly sokat hozott fel, hogy mindazokra renddel felelni nehéz lenne, csupán előterjesztett javaslatára szoritja tehát észrevételét, mely, ha jól értette, abban áll, *hogy vagy egyezték ezen fő tábla a' másikkal, vagy engedje a' felírást, úgy mint áll, felterjeszteni.* Ezen eszme nem új, de miután maguk a Rk. erre hajlandóknak lenni nem látszanak, sőt az ellenkezőt kívánják, mert többszörösen felszólították már ezen táblát a' véleményük-hőzi járulásra, következik, hogy a Rk. kívánatával is sokkal öszvehangzóbb azoknak törekvése, kik kiegyenlítési módokról gondoskodnak, miután azt látják, hogy sokkal nagyobb hatású lehet egy oly felírás, mely mind a' két táblának akaratján alapul. A' mi pedig az egyesülést hátráltatja, leginkább onnan ered, hogy a' Gróf és a' Rk. többsége mindazokat, melyek a' felírásban foglaltatnak, eddigi törvényeinkből folyó sérelemnek tekintik, ezen táblának többsége pedig nem egyeztetheti meg ezen kívánatokat ősi alkotmányunk szerkezetével. (A határozat gróf Dessewffy Aurél értelmében hozatott . . .)

XVI.

A vita folyamán gróf Apponyi György válaszolt Széchenyi beszédéből arra, hogy Széchenyi szerint azért nincs közös kiindulási pont s így közös basis, mert az egyik rész alkotmányos, másik rész pedig absolut és miniszteri szempontból indul ki. Apponyi szerint a főrendek érintett tagjai meg fogják mutatni, hogy függetlenségöket inkább fenn fogják tudni tartani, „mint talán azok, kik a közvéleménynek s népszerűségnek kívánnak tetszeni.“ (610. 1.) Erre a *Tudósítások* így folytatják:

Gr. Széchenyi István később szóhoz jutván, erre azt viszonozá: igaz, hogy én népszerű pályát kezdtem, de azért megmutattam, hogy a' közvélemény ellen is merek menni, 's mint független ember, ezután is teszem, adja Isten! hogy a' Gróf, kinek pályáját én szinte tisztelem, majd mikor a' trónhoz igen közel lesz, akkor mutassa meg azon függetlenségét; egyébiránt a' népszerűségre azt jegyzem meg, hogy ha olyanokról, kik önállásúak vagyunk, feltehetni, miként azt kedvesen vesszük, úgy mi hasonló joggal feltehetjük a' más részről, kiknek ha olykor egy kis déli szél fúj, hogy őket meg a hivataltvágy ragadta el.

XVII.

„Később újra *gr. Apponyi* — mond a *Tudósítások* — nem neveztem, ugymond, senkit 's nem vagyok érdemes azon nagy reményekre, és kérem az érdemes grófit, hogy valamint magáról azt állítja, hogy nem engedi magát egészen a' közvéle-

mény által vezetetni, úgy felölünk is győződjék meg, hogy bennünket sem vezérelnek mellékes tekintetek. *B. Jósika Soma*, kérem a t. grófot (Széchenyit értve), hogy valamint az ily személyességeknek kedvetlen következményeit átlátni méltóztatik, úgy annak kezdésétől bennünket, 's ezen főtábllát megkímélni méltóztassék." Erre, folytatja a *Tudósítások*, „Gr. Széchenyi, mikor 1825-ben az országgyűlésen megjelentem, még akkor nem gondoltam, hogy 1840-ben valaki állásán felülemelkedve, itt leczkétet fog adni. Ő cs. k. Főhgségünk rendreigazítását, és elnöki jogait elősmerem és tisztellem, de hogy egy egyes tag, egy egészen új tag, leczkét adjon, el nem fogadom“ (a' hallgatóság részéről zajos éljen szakasztá félbe ezen szavakat).

XVIII.

A főrendek febr. 20-iki ülésükön már a főr. napló megindítását elhatározták s ugyanekkor került elő a szólásszabadság tárgyában a rendek 4-ik üzenete. Ekkor gr. Károlyi György azt indítványozta, hogy mivel ennek az országgyűlésnek ez a legfontosabb tárgya, tehát vagy indítsák meg a naplót már ezzel az üléssel, vagy az izenet tárgyalását pár nappal halasszák el. Ebből élénk vita keletkezett, az indítványt sokan pártolták, mások hiúsági kérdést látva benne, ellenezték, a tárgyalás elhalasztása pedig, tették hozzá, elnöki jog lévén, abban nem lehet határozni. Erre „gr. Károlyi, Erdődy Sándor, Batthyányi Lajos, Eszterházy Mihály és Széchenyi István grófok kijelenték, — mond a *Tudósítások* — hogy részéről is kérés, és nem követeléseképen terjesztik elő azon kívánságot, miszerint ő fensége a naplót vagy most mindjárt folyamatba tenni, vagy ha azt még most nem lehetne, a szőnyegen levő tárgyat kevés időre elhalasztani méltóztassék. Különösen gr. Széchenyi azt fejtegeti: hogy miután az indítványt pártolóknak nincs más céljok, mint napfényt deríteni mindazokra, mik itt mondatnak, annak ellenzése akaratanul is azon gyanura szolgáltat alkalmat, hogy mégis kell annak elhalasztásában valami titkos oknak rejtezni, holott a' napló mái elkezdésében már semmi akadályt, a' szőnyegen lévő tárgynak rövid idei elhalasztásában pedig nagy kárt nem lát." A nádor milderre azt felelte, hogy a napló nem kezdhető el, mert nincsenek megtéve az előkészületek, az ügyet pedig elhalasztani a tanácskozás rendje miatt nem lehet s így letárgyalták az izenetet napló nélkül.

Február 25-én (1840) megindulván a főrendi napló, az *Országgyűlési Tudósítások* csak röviden emlékeznek meg általában is a főrendi ülésekről s Széchenyi beszédeiről is. Közülök csupán az április 22-iki nagy beszédét közli 18 sornyi kivonat-

ban (794. l.), még rövidebb kivonatot ad az április 23-iki (városok rendezéséről, 797. l.), április 25-iki (vasuti kérdés, 800. l.), április 29-iki (a honosítandókról, 807. l.) beszédeiről, de jellemzőbb beállításban, mint a főrendi napló. Ezeket a helyeket sem vette figyelembe Zichy Antal *Gr. Széchenyi István beszédei* (1887) kiadványában (143—195. l.), ő csak a főrendi naplót ismerte. Ez alkalommal mi sem közöljük, csak utalunk rájuk; mert ki vannak adva *Beszédei*-ben (1887). E beszédeket s Széchenyi szerepét ezen az országgyűlésen kiegészítik még naplói, melyeket kivonatosan kiadott szintén Zichy Antal (1884. l. ott a 385—396. l.). Mindebből az tűnik ki, hogy Széchenyi minden lényeges kérdésben, bárha magában sokat töprengett, állandóan a Deák-féle rendi álláspontot pártolta s a főrendi ellenzékkel szavazott. Ezért nem kevés kellemetlensége volt a kormánykörökkel, melyekre nagy tervei miatt rá volt utalva, a kormánykörök magatartását pedig e beszédek s rájuk a nádor megjegyzései megmagyarázzák s a saját szempontjukból indokolják.

B. Jósika Miklósnénak 25 levele.¹

Közli: *Heinlein István.*

I.

Brüssel am 2^t August 1855.
Rue S^t Alphonse 53.

Liebe Baronin!

Nehmen Sie meinen herzlichsten Dank für Ihre lieben Zeilen vom 26^t Juli, die mich um so mehr erfreuten, da Ihr langes Schweigen mich schon recht sehr zu beunruhigen begann. Ich hatte gesehen, wie unendlich matt und kraftlos Sie waren, und fürchtete daher, dass die ermüdende Reise Sie abermals aufs Krankenlager geworfen haben könnte. Gott sei dank, dass dem nicht so ist und nur un petit accès de paresse Sie am Schreiben hinderte.

Recht herzlich freut es mich, dass Sie sich zu erholen beginnen; hier würde Ihnen, das recht schwer geworden sein, denn das Wetter war die ganze Zeit über so ungünstig als nur möglich. Regen, Wind, Kälte und manchmal ein dumpfer schwüler

¹ Ezeket a leveleket b. Jósika Miklósné b Podmaniczky Julia b. Reinsberg-Düringsfeld Idának írta. B. Reinsberg-Düringsfeld Ottoné Schmidt Ida, ismert német írónő, 1815-ben született és 1876 okt. 25-én halt meg. A rá következő napon férje, a ki öt rajongásig szerette, önkényt követte a halálba. Az eredeti levelek Benzsur Gyuláné ő méltóságának birtokában vannak, a kinek engedélyével őket közzéteszem.

Tag, das waren die Genüsse, die der Himmel uns bereitete, so dass man wenig im Freien sein konnte und fast wie im Winter lebte. Gestern war ausnahmsweise ein herrlicher Tag, den ich aber dennoch nicht recht geniessen konnte, weil ich zu matt dazu war, ein Zustand den Sie kennen und der mich jetzt ziemlich oft so albern und langweilig macht, dass ich vor mir selbst erschrecke und meinen armen Mann bedaure, weil er meine Gesellschaft, die ohne Zweifel etwas opiumartig wirkt, ertragen muss.

Unsre Landsleute werden sich bald sammt und sonders nach allen Weltgegenden zerstreut haben. Gräfin Zichy sammt Familie ist in Spa und kehrt Anfang September nach Ungarn zurück und Gräfin Batthyány verlässt Brüssel übermorgen um erst einen kleinen Ausflug in die Schweiz zu machen und dann gleichfalls ein paar Wochen in Spa zuzubringen. Ob wir die Freude haben werden sie nächsten Winter hier zu behalten, hängt noch von dem Gesundheitszustande ihrer Stiefmutter ab, die an einem Zehrfieber leidet. Bischoff Horwáth, den sie ein paarmal bei uns gesehen haben, war in Aachen wo er die Bäder brauchte und zugleich die Freude hatte seine Schwester zu sehen, die keinen Pass nach Belgien bekommen hatte und folglich auf preussischem Grund und Boden mit ihm zusammenkommen musste. Allein un beau matin wurden wir par voie télégraphique durch die Nachricht erschreckt, dass er, auf österreichische Reclamation, gefangen gesetzt worden sei. Dem war auch wirklich so, allein nach 6 Tagen ruhiger Ueberlegung begann die preussische Polizei sich der Häsherrolle zu schämen, die sie Österreich zu Liebe übernommen hatte, und verschaffte ihm selbst, mit wahrhaft väterlicher Vorsorge die Mittel zur Flucht. So kehrte er denn hieher zurück, um eine Erfahrung reicher und ein paar hundert francs ärmer, denn dergleichen Abenteuer kosten immer Geld.

Ihr Fesstragender Pseudoungar, dürfte unser Vaterland wohl gar nicht, oder doch nur als Mitglied der aus Wiener Studenten bestehenden deutschen Legion gesehen haben. Ein Baron Hermann existirt nicht bei uns, und die 3000 francs die der junge Baron erwartete, dürften wenn sein Papa: Baron Hermann, General in österreichischen Diensten, sie ihm zusenden soll, wohl bis zum jüngsten Tage ausbleiben. Ärgerlich bleibt es indessen dass derlei Aventurier's seit einiger Zeit eine wahre Wuth haben sich für Ungarn auszugeben. Vor kaum 14 Tagen trieb sich ein ähnliches Subject hier herum das überdies wahrscheinlich nichts mehr und nichts weniger als ein österreichischer Spion war.

Bitte sagen Sie Baron Reinsberg von mir und meinem Manne alles erdenkliche Schöne; dass mein Miklos Ihnen gleichfalls auf's Ehrerbietigste empfohlen sein will, versteht sich wohl

von selbst. Und nun, nachdem ich Sie lange genug mit meinem Gekritzel gelangweilt habe, nur noch ein herzliches Lebewohl, nebst der Bitte unserer manchmal freundlich zu gedenken und uns nicht allzu lange ohne Nachricht zu lassen,

Von Ihrer

Julie Josika.

II.

Brüssel am 11^{ten} December 55.
Rue S^t Alphonse 53.

Liebe Baronin!

Als Sie in Tours Ihre freundlichen Zeilen an mich richteten, grüntten die Bäume noch in der belle Touraine, und heute, wo ich die Feder ergreife um sie zu beantworten, ist in der froide Belgique bereits alles mit Schnee und Eis bedeckt, und man hat trotz hellflammender Kaminfeuer, alle Mühe sich warm zu erhalten. Zürnen Sie mir nicht, dass ich so lange mit der Antwort gezögert, Sie wissen ja aus eigener Erfahrung, dass man nicht immer schreiben kann, wann man will.

Weit entfernt mich darüber zu wundern dass Sie ungern nach Paris gehn, kömmt mir dies ganz natürlich vor, was auch andre Leute davon denken sollten; und zwar aus dem ganz einfachen Grunde, weil es mir gerade so gehen würde, wäre ich an Ihrer Stelle. Ergreift mich auch manchmal die Sehnsucht die beiden Weltstädte Paris und London mit eigenen Augen zu sehen, so hege ich doch eine heilige Scheu von dem Drängen und Treiben, dem Strassenlärm und den ungeheuern Entfernung dieser Riesenstädte, und glaube durchaus nicht, dass ich mich behaglich in denselben fühlen würde. Bei Städten ziehe ich jedenfalls das juste milieu, weder zu gross noch zu klein, den Extremen vor. Wie lange denken Sie in Paris zu bleiben?

Gern möchte ich Ihnen etwas über uns und unser Leben schreiben, und doch ist unsre Existenz so einfach und einförmig, dass sich nicht viel Worte darüber machen lassen. Die Familie Batthyány und Paul Almásy haben ihre Winterquartiere abermals dans la bonne ville de Bruxelles bezogen und wir bringen wöchentlich ein paar Abende zusammen zu. Teleky ist in Paris, vielleicht begegnen Sie ihm, dort. Uebrigens ist hier alles beim Alten, excepté que je m'occupe un peu moins de ma plume et un peu plus de mes chiffons; pas de mes chiffons à moi, mais des chiffons d' autrui, qui s'en vont dans les quatres coius du monde. Mein Mann hingegen ist der Feder vollkommen treu geblieben und handhabt sie fleissiger als jemals.

Das Buch, das ich bereits erwartete, als sie noch in Brüssel waren, ist endlich erschienen; der Verleger bestellte in Düssel-

dorf ein paar farbige Steindrücke um es zu verschönern, und diese wollten durchaus nicht fertig werden, sind aber endlich doch vom Stapel gelaufen.

Recht herzlich freue ich mich der Zeit, wo wir Sie wieder hier haben und zusammen am Kamin sitzen werden. Dann müssen Sie uns alle Ihre Erlebnisse mittheilen. Hoffentlich wird hier Schnee und Kälte bereits überstanden sein, wenn Sie wieder zur Brüsslerin werden, denn da der Winter uns so früh überraschte, wollen die Leute behaupten, dass er nur kurz sein wird.

Mein Mann empfiehlt sich Ihnen und Baron Reinsberg auf's herzlichste, und auch von mir bitte ich Sie ihm recht viel Schönes zu sagen. Wir sprechen oft von Ihnen und denken Ihrer noch öfter, gewiss häufiger als Sie, bei Ihrem bewegten Leben, Zeit finden sich unsrer zu erinnern.

Nun leben Sie wohl, beste Baronin, ermüden Sie sich nicht zu sehr, und überraschen Sie bald durch Ihre liebe Gegenwart Ihre ergebene

Julie Jósika.

Hat Baron Reinsberg den Brief meines Mannes erhalten?

III.

Brüssel am 7^e März 59.

Liebe Baronin!

„Wie man in den Wald schreit, so hallt es wieder!“ — dies alte Sprichwort scheint sich bei uns beiden bewähren zu wollen, denn will ich der Wahrheit getreu bleiben so muss ich Ihre Lamentationen mit ähnlichen erwiedern, nur mit dem Unterschiede, dass sie für zwei Personen gelten müssen.

Mein armer Mann war seit dem neuen Jahre fast fortwährend so leidend, dass er das Haus im Ganzen kaum zehnmal verlassen konnte; Kopfreissen, Zahnschmerzen, Husten, Grippe, dies alles löste bei ihm sich fortwährend ab und seit Ende Februar folgte ich seinem Beispiele und zwar in so hohem Grade, dass wir beide während vollen 6 Wochen unsre Schlafstuben nicht verlassen konnten.

Nun sind wir seit ungefähr acht Tagen wieder auf den Beinen, jedoch natürlich noch etwas matt und angegriffen. Wäre es uns besser gegangen, würden wir Sie längst besucht haben gute Baronin, und auch die gewünschten Notiz bereits in Ihren Händen sein; wie die Sachen stehn, müssen wir jedoch noch um ein klein wenig Geduld bitten, denn Sie können sich wohl denken wie sehr wir in unsren Arbeiten zurückgeblieben sind. Ich war kaum im Stande meine wöchentlichen Journalartikel zu liefern und quälte mich tagelang mit Arbeiten, die mir gewöhn-

lich kaum ein paar Stunden rauben. Mein Mann lässt Ihnen sagen, Sie möchten ja nicht erschrecken, wenn die Notiz sehr *viele* und *vielfältige* Daten enthält, die sein sehr bewegtes Leben ihm im Uebermasse bietet; es geschieht dies nur um Ihnen die Wahl unter dem Angegebenen zu lassen.

Den Schleier lege ich zu dem gewünschten Preise hier bei, und bin wahrhaft erfreut etwas für Sie thun oder besorgen zu können. Verfügen Sie über mich sobald und so oft Sie mich zur Besorgung eines Auftrages verwenden können. Von ganzem Herzen bedaure ich Sie, dass Sie bei dem herrlichen Frühlingwetter das Haus hüten müssen; indessen fürchte ich, wir werden noch manchen kalten und nassen Tag zu überstehen haben, ehe „la lune rousse“ zu den vergangenen Dingen gehört.

Tausend Grüsse von Miklos an Sie und Baron Reisenberg, dem ich gleichfalls empfohlen sein möchte. Leben Sie recht wohl, beste Baronin; auf baldige Besserung und baldiges Wiedersehen. Ihre ergebene

Julie Josika.

IV.

Brüssel am 6^t Mai.

Liebe Baronin!

Zu meiner grossen Freude sehe ich aus den Zeilen die Sie an Miklos zu richten so freundlich waren, dass Sie uns im Laufe nächster Woche die wirklich herzliche Freude machen wollen uns einen Tag zu schenken. Halten Sie nur ja Ihr Versprechen und lassen Sie uns einen Tag früher wissen, wann wir Sie erwarten dürfen, so wie auch die Stunde, wann Sie zu speisen wünschen. Unsre gewöhnliche Essstunde ist halb fünf; sollte eine andre Ihnen jedoch gelegener sein, so bitte ich Sie sie nur zu nennen.

Was den Pfeffer betrifft, so haben Sie ihn keineswegs zu fürchten, da ich eine abgesagte Feindin desselben bin, und es daher meinem Manne überlasse den Speisen dies Gewürz ad libitum beizufügen.

Nun ist wieder einmal alles drüber und drunter in der politischen Welt — leider Gottes! Kaum glaubt man einmal ein bisschen Ruhe zu haben, und flugs gerathen die Potentaten und Nichtpotentanten sich abermals in die Haare — und hat sich die ganze Welt ein paar Jahre lang gequält und geplagt so ist man am Ende wieder, wo man war.

Und nun — nebst allem Guten und Schönen von uns beiden für Sie und B. Reinsberg — nur noch ein herzliches:
Auf Wiedersehen

Julie Josika.

V.

Brüssel am 24^t Mai 1859.
Rue S^t Alphonse 53.

Liebe Baronin!

Wenn Sie sich meiner und meines Mannes noch manchmal erinnern, so wird diese Erinnerung wohl stets mit dem Gedanken verbunden sein: „Das sind recht langweilige alberne Leute, die vier Monate hindurch nicht einmal zu einem kleinen Ausflug nach Malines kommen konnten.“ Wie Sie sehen, mache ich mir keine Illusionen über die Meinung, die Sie von uns haben mögen; wüssten Sie jedoch, wie oft wir auf dem Sprunge waren den kleinen, für uns so angenehmen Ausflug zu unternehmen, und wie oft das Schicksal uns einen Streich durch die Rechnung machte, bald in Gestalt eines kleinen Unwohlseins, bald in der irgend einer unvorhergesehenen Arbeit, die eines oder das andere unaufschiebbar beenden musste, bald in der zwar angenehmen aber für den Augenblick doch nicht ganz gelegenen eines unerwarteten Besuches aus der Ferne, so würde der leichte Unwille, der sich vielleicht mit dem Gedanken an uns verband, sich gewiss in ein Lächeln verwandelt haben.

Noch gestern morgen glaubten wir ganz gewiss den heutigen Tag in Malines zu verleben, und heute Morgen brachte uns die Post einen Brief, dass einer meiner Stiefsöhne mit seiner Frau wahrscheinlich heute mit dem Mittagstrain hier eintreffen werden. So geht es uns nun schon wenigstens zum zehntenmale, und da wir nun für die nächsten Tage keine neuen Pläne entwerfen können, weil wir natürlich ein wenig von unseren lieben Gästen abhängen, wollte ich Ihnen wenigstens schriftlich sagen, dass es wahrlich nicht unsre Schuld ist, wenn wir uns nicht schon längst das Vergnügen bereiteten einen Tag in Ihrer und Baron Reinsbergs lieber Gesellschaft zu verleben.

Wollten Sie so gütig sein mir durch ein paar Zeilen zu sagen, dass Sie uns nicht zürnen, so wäre dies wahrhaftig ein gutes Werk, denn ich kann Ihnen die Versicherung geben, dass dieser so oft aufgeschobene Besuch mich schon zu einer Art nervöser Unruhe brachte, und mir stets den Gedanken vorschweben lässt: „Für wie undankbar und kalt werden Euch doch die guten Reinsberg's halten, die stets so freundlich und zuvorkommend waren“.

Bleiben Sie noch eine Weile in Malines, so besuchen wir sie wohl nächstens mit unsren lieben Gästen; vielleicht haben wir da mehr Glück.

Von meinem Manne soll ich Ihnen und Baron Reinsberg alles nur erdenkliche Schöne und Herzliche sagen, das er Ihnen j doch weit lieber mündlich gesagt haben würde.

Nun leben Sie recht wohl, beste Baronin, lachen Sie uns aus, wenn Sie wollen, aber zürnen Sie nicht Ihrer, Ihnen herzlich ergebene

Julie Josika.

VI.

Donnerstag Morgen.

Liebe Baronin!

Falls wir Ihnen nicht zur ungelegenen Zeit kommen, möchten wir Uebermorgen, Sonnabend, mit dem 2¹/₂ Uhr Convoi einen Ausflug zu Ihnen machen, und abends mit dem 8 Uhr Convoi hieher zurückkehren.

Dass wir Ihren liebenswürdigen Vorschlag, auf der Rückreise von Ostende in Malines einzusprechen nicht durchführten, geschah einzig und allein aus dem Grunde, weil wir fanden, dass die Zeit, die wir mit Ihnen zubringen konnten, allzu kurz war, denn wir würden erst nach 4 Uhr in Malines angelangt sein.

Auf die Weise, wie wir unsern Ausflug jetzt einrichten, können wir wenigstens doppelt so lang uns Ihrer lieben Gesellschaft erfreuen, und so werden Sie es begreiflich finden, dass wir dies vorzogen.

Viel Schönes und Herzliches von uns Beiden an Baron Reinsberg. Mein Mann empfiehlt sich Ihnen zu Gnaden.

Adieu, allein recht bald auf Wiedersehn. Ihre ergebene

Julie Josika.

VII.

Brüssel am 7^t July.

53. Rue S^t Alphonse.

Liebe Baronin!

Recht herzlich erfreut bin ich, dass Sie endlich ein Lebenszeichen geben, ich glaubte schon, dass Sie gar nichts mehr von sich hören lassen wollen. Die Ruhe in dem kleinen Städtchen wird Ihnen wohlthun, wenn Sie sich nemlich Ruhe gönnen und nicht wieder ohne Unterlass arbeiten wie bisher. Man sollte eine neue Art Zwangsjacke für Sie und Baron Reinsberg erfinden, die nur am Schreiben hindert, sonst jedoch keine Unannehmlichkeiten verursacht. Von Zeit zu Zeit ein paar Monate mit diesem petit vêtement verlebt würde Ihnen beiden sehr wohlthätig sein. Wir sind indessen auch recht fleissig; mein Roman ist fertig, gekauft und abgesendet; so auch ein paar Bruchstücke desselben für Journale. Jetzt laborire ich an ein paar Novellen, die ich längst versprach, jedoch stets hinausschob. Moral u. Modeberichte gehen nebstbei ihren Gang; letztere müssen seit Anfang des Halbjahres in doppelter Zahl geliefert werden. Miklos arbeitet an einem

geschichtlichen Romane aus den Zeiten der Templer. Er ist jedoch heute in Folge der grossen Hitze recht leidend. Brüssel ist für den Augenblick leer, staubig und langweilig, wie im Sommer jede grössere Stadt. Miklos lässt Ihnen, samt seinen herzlichsten Empfehlungen, sagen, dass er Ihnen, falls Sie ihm den französisch gesinnten Preussen zukommen lassen wollen, ein paar Dutzend österreichisch gesinnte Belgier schicken kann, die in dieser Hinsicht Ihre schönsten Erwartungen übertreffen würden. Wie ich aus Ihrem Briefe sehe, können Sie mit Aennchen im Freischütz singen „Grillen sind mir böse Gäste“, und da ich aus Erfahrung weiss, was diese kleinen Thierchen mit ihrer Stimme zu bewerkstelligen im Stande sind, wünsche ich ihnen recht sehr, dass Sie sich nicht in allzugrosser Zahl einfinden mögen. Unser Freund Eenens befindet sich in Folge der politischen Ereignisse, in einem Zustande vollkommner Zerissenheit. Er wünscht, dass Italien frei werde, dass die Oesterreicher zu Brei geschlagen werden, dass jedoch auch Napoleon seinen Theil an diesen Schlägen erhalten möge. Welcher Macht er die Rolle der allgemeinen Dreschmaschinen zudenkt, weiss ich nicht; mais le pauvre homme est dans un état a faire pitié. Nun leben Sie recht herzlichst wohl, und schweigen Sie nicht zu lange. Alles erdenkliche Schöne an den Baron.

Ihre Ihnen herzlich ergebene

Julie Josika.

VIII.

Brüssel am 7^t Sept. 1859.

53. Rue S^t Alphonse.

Beste Baronin!

Obgleich diese Zeilen Sie sicher noch in Bonn finden würden, falls man sich auf die Pünktlichkeit der Post verlassen könnte, ziehe ich es doch vor sie nach Breslau zu adressiren, weil ich aus Erfahrung weiss, wie nachlässig es auf den meisten Postämtern zugeht. Ich war recht sehr erfreut wieder ein Lebenszeichen von Ihnen zu erhalten, und bedaure nur dass Sie genöthigt waren vor der Kirmess die Waffen zu strecken, nachdem Sie den Heimemäuschen gegenüber Sieger geliebeten.

Wir können auch ein Wörtchen über die Kirmess reden, die die ganze vorige Woche — 2 Sonntage mit einbegriffen — in unserem Stadtviertel gewüthet hat; wir haben nicht nur drei, sondern 4 Bälle zu überstehn gehabt, die zwei Häuser von uns entfernt im Garten eines estaminet's, — alias Kneipe — abgehalten wurden und immer erst um drei—vier Uhr Morgens ein Ende nahmen. Und wie ohrzerreissend war die Tanzmusik! Die Gänsehaut überläuft mich noch, wenn ich nur daran denke! — Von unserem Leben und Treiben kann ich Ihnen nicht viel

sagen, da es sehr still u. einförmig ist. Für Miklos Arbeit und Lectüre, für mich Arbeit mit Feder und Nadel, häusliche Besorgungen, hie und da ein amüsanter Buch, heut zu Tage etwas ziemlich seltenes, und für uns beide zur Erholung ein Spaziergang; das ist alles, was sich sagen lässt. Alle unsre Bekannten sind noch auf dem Lande, und so giebt's für den Augenblick gar keine Geselligkeit,

Eenens war auch sehr lange abwesend, und seit seiner Rückkehr sah ich ihn nur einmal vom Weitem im Parc, weiss also nicht, ob sein Gemüth sich beruhigt hat. Recht herzlich lachten wir über alles, was Sie, die preussische Politik betreffend sagen — sind aber vollkommen mit Ihnen einverstanden. Ich denke nächstes Frühjahr wird der Kriegslärm wohl wieder losgehen, falls die hohen Potentaten sich nicht früher schon in die Haare gerathen, was mir auch nicht unmöglich dünkt. Nous verrons!

Dass Sie statt auszuruhen so viel gearbeitet haben, dafür sollte man Baron Reinsberg eine Criminalaction intentiren; Sie werden sich noch beide krank u. miserabel schreiben. Sagen Sie ihm, nebst unsern besten Grüßen dass wir ihm, wenn dies von uns abhinge, Feder und Papier für ein paar Monate confisciren würden. Alles mit Mass u. Ziel, selbst das Gute; sollten Sie beide zu Ihrem Wahlspruche machen. Miklos empfiehlt sich Ihnen aufs Schönste u. Ergebenste. Ich aber bitte dringend mich nicht allzulange ohne Nachricht zu lassen.

Ihre herzlich ergebene

Julie Josika.

IX.

Brüssel am 30^t Decb. 59.
53. Rue S^t Alphonse.

Liebe Baronin!

Ich mag nicht Abschied nehmen vom alten Jahre, ohne Ihre freundlichen Zeilen beantwortet, und Ihnen meine besten Wünsche für das neue ausgesprochen zu haben. Glück auf! und alles Gute u. Erfreuliche für Sie und den Baron, nebst der Bitte Ihre Freundschaft auch ferner der casa Josika erhalten zu wollen.

Am Christabend ging's bunt genug bei uns zu. Etwa dreissig grosse Kinder hatten sich um den flammenden Christbaum gesammelt, und während der Lotterie wurde wacker gelacht und gescherzt, und zuletzt über den Baum selbst hergefallen, und mittelst den reichlich auf demselben enthaltenen Knallbonbons ein wahres Bombardement angestellt. Erst nach Mitternacht kehrte die Rue S^t Alphonse zu ihrer gewohnten Ruhe zurück. Wir gehen diesen Winter Abends häufiger aus als gewöhnlich, denn zwei

Cousinen von uns, bringen den Winter mit ihren erwachsenen Töchtern u. Söhnen hier zu und gehn mit uns in die Welt, was uns denn häufiger flott macht, trotz Schnupfen und Halsschmerz, die uns oft genug plagen. Das Wetter ist aber auch zu abscheulich; bald kalt zum Erfrieren, bald lau und feucht, mit Stürmen, und Tagelang anhaltenden Regengüssen als erfreuliche Abwechslung. Da müsste man von Holz und Pergament sein um nicht zu niessen und zu husten. Da Sie das schöne Prag Schnee- und Sonnenhell sehn sind Sie wohl mit besserm Wetter gesegnet, wozu ich herzlich Glück wünsche.

Von den Stücken, die Sie übersetzen, erzählten uns bereits die Journale; und so dachte ich mir wohl, dass Ihr Aufenthalt in Prag ein längerer sein würde. Mein Mann kam in den Pangermanen wie der Pilatus in's Credo. Ich übersetzte die „Hexen“ vor einiger Zeit, als ich gerade zu faul war was andres zu schreiben, und verkaufte sie dann an Claassen, ohne mich weiter drum zu kümmern, wann und wie er sie erscheinen lässt. Und nun schickt er uns eines schönen Morgens eine Nummer des Pangermanen in welchen diese Hexlein zu spuken beginnen — aufrichtig gestanden nicht zu unsrer Freude, denn wir halten nicht gar viel von dem Blatte.

Miklos empfiehlt sich Ihnen und Baron Reinsberg aufs Herzlichste, und bittet Sie seiner freundlich zu gedenken. Unter Anderem: was sagen Sie zu Eeenens's neustem Buche? Warum quält der gute Mann sich nur mit der Feder ab? wäre er doch beim Pinsel geblieben.

Nun leben Sie herzlichst wohl und lassen Sie uns wissen wohin Laune u. Zufall Sie demnächst führen wird.

Ihre ergebene

Julie J.

X.

Brüssel am 26^t März 1860.
53. Rue S^t Alphonse.

Liebste Baronin!

Vorgestern brachte mir irgend ein guter Geist Ihre freundliche Zeilen, für die ich herzlichst danke. Mieux tard que jamais! ist ein Sprüchlein, das ich sehr zu schätzen weiss, und deshalb wird Ihnen auch der verdiente „Ausputzer“ — wie man im schönen Lande Östreich sagt — erspart, Sie schreibfaulste, oder vielmehr Brieffaulste aller fleissigen Schriftstellerinnen. Wie ich sehe, haben Sie bei Ihren vlämischen Stücken auch die Segnungen einer väterlichen Regierung kennen gelernt, zu deren Schoskindern übrigens Böhmen gehört; nun können Sie sich also einen Begriff machen wie diese „Väterliche“ anderswo sich zu gebärden

pfllegt. Prosit Mahlzeit! ich bin herzlich froh diesem Gängelbände entwachsen zu sein, wenn die Emancipation auch viel gekostet hat.

Wir bilden uns hier ein dass es Frühjahr ist, obgleich Schnee und Nordwind sich alle Mühe geben uns eines Bessern zu belehren; und die Folge dieser verkehrten Welt sind zahllose Schnupfen, Husten und ähnliche ungebetenen Gäste, von denen wir auch unsern bescheidenen Antheil erhalten haben. Das hält uns jedoch nicht ab uns ziemlich häufig in die Welt zu stürzen und uns recht gut zu amüsiren, nachdem wir des Morgens wacker die Feder geführt. Gestern kamen wir um halb zwei Uhr Morgens zu Hause und heute steht uns dasselbe Schicksal bevor; mit der Osterwoche jedoch hat all dies weltliche Treiben ein Ende, et nous allons nous recueillir um unsre Sünden abzubüssen. Da wir nicht gerne mehr als ein paarmal die Woche des Abends ausgehn, haben wir den Winter über das Theater nicht besucht, und sparten uns diesen Genuss für die Zeit zwischen Ostern und Pfingsten auf, wo wir le pardon de Ploërmel, — le diable au moulin, les demoiselles de S^t Cyr und andre hübsche Repertoirstücke uns einmal ansehen wollen. Eenens sehen wir unendlich selten; er vertieft sich immer mehr in seine Schreibereien und lässt alle Augenblicke einen Brief an irgend einen kirchlichen Würdenträger drucken, die seine Episteln jedoch keiner Antwort würdigen. Wie mir scheint haben Sie sich den Winter über recht gut amüsirt, auch ohne die *société*, die übrigens in Prag recht heiter und lebenslustig sein soll. Vergessen Sie nicht mir Ihre Sommerpläne zu schreiben; die unsrigen sind noch in der Schweben und hängen sehr von den „Umständen“ ab. Bleibt das agio so enorm, wie es jetzt ist, so wird man keine grossen Sprünge machen können. Miklos grüsst herzlichst, so wohl Sie liebste Baronin, als auch B. Reinsberg, dem ich auch bestens empfohlen sein möchte. Und nun nur noch ein herzlicher Lebewohl

J. Josika.

XI.

Brüssel am 11^{ten} October.
53 Rue S^t Alphonse.

Liebe Baronin!

Ich beginne diesen Brief mit den ersten Worten des Ihrigen: „Keinen Ausputzer!“ — Ich war so unverzeilich saumselig — sonst nicht gerade mein Fehler, nicht wahr? — dass ich es kaum wage die Feder zur Hand zu nehmen, besonders wenn ich bedenke dass Ihre lieben Zeilen bereits seit mehr als 8 Wochen in meinen Händen sind Anfangs hinderten mich tausenderlei

Beschäftigungen und Odiosa am Schreiben, kein seltner Fall bei unsereinem, wie Sie das wohl aus Erfahrung wissen; dann gingen wir nach Ostende, wo wir uns trotz des scheuslichen Wetters ganz gut befanden, da wir eine Masse von *angenehmen* Landsleuten fanden; zum Schreiben kann ich jedoch abermals nicht, besonders da die laufenden Journalbeiträge doch geliefert werden mussten; und Ende September, als wir hieher zurückkehrten, fand ich meinen Bruder ernstlich krank im Hôtel, wo ich natürlich fast den ganzen Tag zubrachte. Jetzt endlich, nachdem er Gott sei Dank hergestellt ist, komme ich dazu eine Masse von Briefschulden abzutragen, und überall ganz ergebenst um Verzeihung zu bitten. Mein Mann, der in Folge des ewigen Regens an Husten und Schnupfen leidet, empfiehlt sich Ihnen und Baron Reinsberg aufs Herzlichste, und würde Ihnen mit tausend Freuden Beiträge zur Biographie seines Veters liefern, wäre er nicht gerade während der interessantesten Epoche seines Lebens ihm so ganz ferne gestanden, dass er Ihnen nichts Näheres zu sagen weis, als was Sie im Conversationslexicon finden. Jene schwarzgelbe Branche der Jósika's verfocht ihre Ansichten mit so viel Animosität, dass die von Miklos nichts mehr wissen wollte von dem Augenblicke an, wo seine politischen Ansichten sich von den ihren trennten; so dass, obgleich Miklos diese Animosität durchaus nicht theilte, die Vettern sich von jenem Momente an vollkommen fern standen.

Sie sind wieder ungeheuer fleissig gewesen, beste Baronin, ich bewundere Sie, kann jedoch Ihrem Beispiele nicht Folge leisten, nicht weil der *Wille*, wohl aber weil Kraft, Talent und Möglichkeit fehlt. Wollen Sie Gnade für Recht ergehen lassen und mich bald durch ein paar Zeilen erfreuen? Das wäre sehr schön u. edel von Ihnen. Ich schliesse Ihnen hier unsere Photographien bei und bitte recht schön um die Ihrige u. jene Baron Reinsbergs; in Prag giebt es ja gewiss Photographen in Hülle und Fülle, wie jetzt überall, und Sie würden mich unendlich durch die Erfüllung meiner Bitte erfreuen. Die so kleinen Photographien, die man so leicht in Briefen versenden kann, sind für mich das angenehmste Resultat dieser schönen Erfindung; ich besitze derer von dem grössten Theile meiner Freunde, und ich möchte nicht, dass die Ihrigen mir in diesem angenehmen Erinnerungskranze fehlten. Nun, beste Baronin, nebst herzlichsten Empfehlungen an Baron Reinsberg nur noch ein inniges Lebewohl von Ihrer

Julie Josika.

XII.

Brüssel am 13^t Decemb. 1860.

Liebe Baronin!

53, Rue S^t Alphonse.

Besten Dank für Ihre freundlichen Zeilen und für die Zusage Ihrer Photographien, an die Sie seiner Zeit zu erinnern, ich mir vorbehalte, denn mir liegt daran sie zu besitzen.

Eigentlich ist es ein recht kühnes Unternehmen Ihnen heute zu schreiben, denn seit Ende October durch meine beiden Kranken fast ganz ans Haus gefesselt, kann ich Ihnen eigentlich gar nichts sagen, was sie interessiren oder amüsiren könnte; ich lebe wie eine Schnecke, und habe mich so sehr in mein Haus eingelebt, dass ich nur der freien Luft wegen daraus hervorkrieche.

Indessen geht es Miklos jetzt Gott sei Dank schon besser, das Wetter jedoch ist so abscheulich, dass ich wahrlich nicht weiss, wann er seinen ersten Ausgang wird wagen können, denn der Arzt will ihm nur bei vollkommen schönem Wetter erlauben das Zimmer zu verlassen. Mein Bruder ist vor 14 Tagen abgereist, obgleich er noch nicht ganz hergestellt war, und hat auch wirklich in Salzburg abermals einen Fieberanfall überstanden — konnte jedoch nach ein paar Tagen seine Reise fortsetzen. Er litt an einem eintägigen Wechselfieber, Miklos jedoch hatte ein Schleimfieber, heftigen Husten, und einen geschwellenen Fuss mit rheumatischen Schmerzen verbunden — alles zu gleicher Zeit.

So haben wir denn einen traurigen Spätherbst erlebt, und wollen nur hoffen, dass der Winter sich besser gestalte. Was die literarischen Arbeiten betrifft so haben sie natürlich während der Krankheitsmonde Stillstand erlitten; — im Zeitraum von beläufig einem Jahre sind jedoch von Miklos (kleine Arbeiten ausgenommen) zwei Romane erschienen (bei Gust. Heckenast in Pest): *Az első lépés veszélyei* (Die Gefahrn des ersten Schrittes) 2 Bände, und *A két barát* (Zwei Freunde) in 4 Bänden; Ersterer aus dem Leben gegriffen, letzterer historisch. Jetzt eben erscheint, gleichfalls bei Heckenast ein geschichtliches Werk in drei starken Bänden: *Magyarok őstörténete* (Der Ungarn Urgeschichte) welches wohl zum neuen Jahre ausgegeben werden wird. Ich meinerseits habe Novellen und verschiedenartige Artikel zu Tage gefördert u. arbeite jetzt wieder an einem längern Romane; auch einen Artikel über die ung. Literatur des letzten Jahrzehends in die *Revue Contemporaine* geschrieben den ich Ihnen, wenn Sie erlauben unter Kreuzband zusenden will. Das ist alles — und wird Ihnen, die Sie die verschiedenartigsten Arbeiten nur so aus dem Aermel schütteln, wohl sehr sehr wenig dünken. Miklos will selbst ein paar Zeilen beilegen ich bitte Sie daher nur noch mich Baron Reinsberg aufs Herzlichste zu empfehlen und in freundlichem Andenken zu behalten Ihre ergebene
Julie Josika.

XIII.

A levél eleje hiányzik.

. . . bekannt, meine Mutter eine geborne Nostits-Jänckendorf, Tochter des sächsischen Staatsministers Nostitz Jänckendorf in der Dichterwelt unter dem Namen „Arthur vom Nordstern“ bekannt. Ich habe immer viel gekritzelt, übersetzt, kleine Novellen u. Gedichte geschrieben, pour m’amuser, sehr unbedeutendes Zeug; allein erst im Jahr 47 angefangen für den Druck zu schreiben. Erst Uebersetzungen der Novellen und Romane meines Mannes, dann ein deutsch und ungarisch geschriebenes Buch — endlich seit 55 fast immer ungarisch; Artikel für Zeitschriften, eine ziemliche Zahl kleinerer und grösserer Novellen, einen Roman Eva, und bin jetzt im Begriff einen zweiten zu beenden, den ich jedoch noch nicht getauft habe. Was die Photographie im Salon betrifft, so ist sie zu schlecht um sie Ihnen zu schicken, — dass heisst sie hat so viel Schatten im Gesicht, dass ich bei etwaiger Kopie ganz zur Morin werden würde, was mir schon passirt ist, und mit dem hellen Haar einen komischen Contrast bildet. Denken Sie sich eine blondhaarige, langnasige Negerin, und Sie können sich eine herrliche Vorstellung dieser Kopie machen. Ist eine Photographie nöthig, was ich jedoch nicht glaube, denn was sollte den Leuten denn an meinem Gesicht liegen, so lasse ich Ihnen lieber bei erster Gelegenheit eine andre machen. — Da ich einmal von meinen Schreibereien gesprochen, bitte ich Sie mir nicht zu zürnen wenn ich mir bei Ihnen guten Rath holen möchte. Im Jahre 51—52 schrieb, oder beendete vielmehr mein Mann einen Roman, den er schon vor der Revolution begonnen hatte, „Franz Rákoczi der zweite“, welcher in Pesth bei Gustav Heckenast erschien jedoch noch ehe er ausgegeben werden konnte, von der Regierung confiscirt wurde. Jetzt endlich erhielt Heckenast die Erlaubnis ihn auszugeben, was vor Kurzem geschah und er schreibt uns, dass der Roman — obgleich er 6 starke Bände enthält, und folglich 6 Gulden kostet, gut geht, und mit der regsten Theilnahme aufgenommen wird. Ich übersetzte damals den Roman nach den Aushängbogen, und hatte gerade den 4 Band beendet als die Beschlagnahme erfolgte. Natürlich setzte ich die Arbeit nicht fort, denn die Uebersetzung konnte nicht vor dem Original verkauft werden, und so ruhten denn die 4 Bände seither in meinem Pulte. Dass ich jetzt diese Arbeit gern complettiren und so gut es geht, verwerthen möchte, können Sie sich denken; doch sind alle meine Verbindungen mit deutschen Buchhandlungen seit so langer Zeit unterbrochen, dass ich nicht recht weiss, wie ich es anfangen soll um das Buch an den Mann zu bringen; und das ist es, worin ich mir Ihren gütigen Rath erbitten möchte,

wenn Sie es nemlich nicht zu langweilig finden ihn mir zukommen zu lassen. Wäre der Roman nicht so lang, könnte ich versuchen ihn in's Feuilleton des Wanderers oder eines andern Journals zu bringen; aber 6 starke Bände — *c'est impossible!* — Doch genug von dieser für Sie höchst langweiligen Sache. — Ich glaube, es wird in Prag noch andre Leute als den jungen Csechen geben, denen B. Reinsbergs abgehen werden, wenn sie auch gerade nicht fluchen. — Hiebei fällt mir Eenens ein. Seitdem er schriftellert, ist er ganz ungeniessbar geworden, und hat sich gelb und grün geärgert, u. dabei eine Menge Geld ausgegeben. Das Malen bekam ihm offenbar weit besser. — Was sagen Sie zum Tode des armen Teleki? — uns hat er tief ergriffen. Abermals ein Opfer des Moloch's Politik! — Ich wollte, dass dies Wort so wie der Begriff, den es ausdrückt, gar nicht existirte.

Doch nun genug u. übergenuß; sonst werfen Sie den ganzen Plunder in's Feuer — oder in den Papierkorb, da wir im schönen Monat Mai leben. Meine und meines Mannes beste Grüsse an Baron Reinsberg und von Miklos an Sie, beste Baronin. Haben Sie sich irgend wo niedergelassen, so schreiben Sie — und gedenken Sie auch bis dahin freundlich Ihrer, Ihnen herzlich ergebene

Julie Josika.

XIV.

Brüssel am 29^t Juni 1861.
53 Rue S^t Alphonse.

Liebste Baronin!

Soeben erhalte ich Ihre freundlichen Zeilen, und will nicht zögern Ihnen meinen herzlichsten Dank für die Güte zu sagen, mit welcher Sie sich meiner Uebersetzung annehmen. Glücklicherweise jedoch habe ich sie bereits an den Mann gebracht, und wie ich glaube, recht gut. Hartleben in Pesth, zahlt mir 500 francs per Band. Der Druck beginnt in Wien Anfang Juli, u. sobald das Buch erscheint, werden sie mir wohl erlauben Ihnen ein Exemplar desselben zuzusenden. Meinen Roman habe ich indessen auch beendet, getauft und an Heckenast in Pesth verkauft. Der Titel lautet *Családélet* (Familienleben).

Von Miklos ist indessen auch wieder ein Roman in Hartlebens Verlag erschienen. Er heisst *Egy magyar család a forradalom alatt* (Eine ungarische Familie während der Revolution), ward bereits 1851 geschrieben und 1852 in Braunschweig gedruckt, gleich darauf aber in Österreich u. Russland bei harter Strafe verboten, so dass er nicht ausgegeben werden konnte. Hartleben hat nun, unter günstign Pressverhältnissen, die ganze

Auflage von Kheil in Braunschweig erstanden und das Buch ward vom Publicum so günstig aufgenommen, dass Hartleben Miklos sogleich um die Fortsetzung desselben bat — die 4 erschienenen Bände bilden nur die erste Abtheilung — und ihm freistellte zu senden, was er will, er sei bereit das Manuscript um jeden Preis zu erstehn. Miklos hat nun einen Contract auf 1000 francs per Band zu 200 Seiten geschlossen.

Da Sie nun einmal die Photographie haben wollen, beste Baronin, will ich Sie Ihnen nach Dresden schicken, so bald wir wieder Sonnenschein haben damit sie gelingen kann, — denn seit 4 Tagen schon hat die liebe Sonne sich nicht blicken lassen, — und zwar ohne Hut — Ihrer Angabe gemäss. Bekommen wir nicht auch die Ihrige bald?

Miklos grüsst Sie und Baron Reinsberg aufs Allerherzlichste. Unser Hausbau schreitet rasch vorwärts und gewährt uns viel Vergnügen. Alles wäre gut, wenn nur auch die Gesundheit wieder gut werden wollte; Miklos's reumatische Schmerzen wollen jedoch nicht nachlassen, und ich habe auch allerhand Leiden u. Plagen. Allein was lässt sich thun anders, als ruhig dulden, was man nicht ändern kann? und nun — sammt meinen schönsten Empfehlungen an Baron Reinsberg — ein herzliches Lebewohl.

Ihre ergebene

Julie Josika.

XV.

Brüssel am 29. Septemb. 61.
53 Rue S^t Alphonse.

Liebste Baronin!

Diesmal sehen Sie mich als reuige Sünderin, und obwohl es nur eine Sünde der Zerstretheit ist, die ich begangen, bitte ich Sie doch ob derselben recht herzlichst um Verzeihung. Als ich nemlich Ihren lieben letzten Brief beantwortete, adressirte ich, wie Sie aus beiliegendem corpus delicti sehn können, statt nach Leipzig nach Dresden, und erhielt nun vor einigen Tagen meinen Brief zurück. Die Photographie ging drei Tage später unter derselben Adresse ab, gelangte jedoch nicht gleich dem Briefe hieher zurück. Ich sende demnach jetzt eine andre. Weiss Classens mir Ihre Adresse nicht genau anzugeben, so adressire ich an I. U. Kern in Breslau. Sie müssen mich für eine ebenso unhöfliche als undankbare Person gehalten haben, weil Sie nicht einmal eine Zeile des Dankes für Ihren freundlichen Rath hinsichtlich der Uebersetzung erhielten, der mir vielleicht für ein andermal zu Gute kommen kann, und für den ich nochmals danke.

Wir haben den Sommer hier und zwar höchst ruhig verlebt; anfangs, recht leidend später etwas wohler, aber lange

nicht ganz wohl. Sowohl Miklos als ich haben viel gearbeitet, da der Druck bei Hartleben unendlich rasch geht; zum Glück ging die Arbeit bei beiden, ungeachtet mancher körperlicher Leiden, leicht von Statten, und ist dies der Fall, so hat der Fleiss nichts Peinliches. Bitte vergessen sie ja nicht, dass Sie und Baron Reinsberg uns Ihre Photographien en cartes de visites versprochen haben; warten Sie nicht bis zum Winter, sonst sagen Sie wieder, dass es zu kalt ist um sich photographiren zu lassen. Freund Eenens empfiehlt sich herzlichst; er war in Boulogne, ist jedoch nicht zufrieden mit seinem Sommerausfluge und schreibt jetzt wieder mit eisernem Fleisse, doch weiss ich nicht recht was; die Affen aber spielen eine Rolle darin, so viel ist mir klar geworden. Er leidet an den Augen, sieht aber sonst gesund aus. Ich möchte Ihnen gerne was neues schreiben, weiss aber leider nichts, was ihnen nicht längst bekannt wäre; nach einem so ganz still verbrachten Sommer au bout de son latin wenn sich's um Neuigkeiten handelt. Dass mein Mann sich Ihnen und Baron Reinsberg aufs herzlichste empfiehlt ist nichts Neues, so wie auch meine schönsten Grüsse an den Baron zu den gewohnten Dingen gehören. Um Sie daher nicht ganz ungebührlich zu langweilen, sage ich Ihnen ein herzliches Lebewohl.

Ihre ergebene

Julie Josika.

XVI.

Brüssel am 11^t Januar 1862.
33, Rue S^t Alphonse.

Beste Baronin!

Lassen Sie mich vor allem Ihnen meinen herzlichsten Dank aussprechen für die Zusendung der Biographie meines Mannes, die wir vor ein paar Tagen erhielten. Man sieht, dass eine Freundeshand sie geschrieben, die die Lichtpunkte hervorzuheben, die Schatten zu mildern gewusst, während eine meisterhafte Feder dem Ganzen einen interessanten Anstrich verlieh, den es sonst wohl durchaus entbehrt haben würde. Also nochmals den wärmsten, herzlichsten Dank von Jósika und Julie.

Schon früher würde ich Ihre freundlichen Zeilen beantwortet haben, hätten nicht gar mancherlei Abhaltungen, gar mancherlei Angst und Sorge mich daran gehindert.

Die Gesundheit meines Mannes hat mir in letzter Zeit gar viel Kummer und Unruhe gemacht; er war recht ernstlich krank und fühlt noch die Nachwehen dieser Krankheit, obgleich er nun wieder ausgeht, wenn das Wetter es erlaubt, das leider nur allzu ungünstig ist. Auch meine Gesundheit hat durch die Angst und Unruhe gelitten, allein Sie kennen ja das alte gute Sprich-

wort: „Unkraut verdirbt nicht“, und so werde denn auch ich dies alles wieder überwinden.

Ein grosser Trost für uns beide war ein Besuch meines Bruders, der uns Mitte December durch seine Ankunft überraschte, uns jedoch leider schon in den ersten Tagen des Jahres verlassen musste, da Geschäfte ihn zurückriefen. Diese angenehme Zerstreung beschleunigte die Reconvalescens meines Kranken bedeutend, und erheiterte ihn unendlich. Aufrichtig gestanden weiss ich nicht recht, wo diese Zeilen Sie suchen sollen, denn als Sie mir zuletzt schrieben waren Sie mit Ihren Plänen noch nicht ganz im Reinen; ich halte es daher für das Gerathenste sie an I. U. Kern in Breslau zu adressiren, denn auf diese Weise kommen sie Ihnen doch am Sichersten zu.

Unser Bau ist vollendet und das Haus befindet sich jetzt in den Händen der Anstreicher, Marmorarbeiter u. s. w., die wohl ein paar Monate dort hausen werden. Ich will froh sein, wenn wir uns einmal vollkommen dort eingestet haben, denn das Bauen hat seine angenehmen, aber auch seine unangenehmen Seiten, und das Umziehen mit Sack und Pack ist auch nicht gerade die angenehmste der Beschäftigungen. Indessen keine Rosen ohne Dornen, und wer den Kern der Nuss geniessen will, darf auch die rauhe Schale nicht scheuen.

Ich hoffe, Sie und Baron Reinsberg sind gesund und haben all das Unangenehme überstanden, dessen Sie in Ihrem Briefe gedenken. Möge das Jahr 62 Ihnen nur Gutes und Erfreuliches bringen; — im Ganzen scheint es jedoch nicht eben den brillantesten Anlauf zu nehmen.

Von Miklos an Sie beide die allerherzlichsten Grüsse und Empfehlungen; er hat nun bereits die 2^{te} Abtheilung in 4 Bänden des Romanes „Egy magyar család a forradalom alatt“, vom Stapel laufen lassen, und arbeitet nun an der dritten und letzten. Bitte sagen Sie Baron Reinsberg auch von mir alles erdenkliche Schöne, und erinnern Sie sich manchmal freundlich Ihrer ergebenen

Julie Josika.

XVII.

Brüssel am 26^t Jan. 1862.
33, Rue S^t Alphonse.

Liebste Baronin!

Freundlichsten Dank für ihre lieben Zeilen und zugleich für die Zusendung der Biographie, von der ich nur dasselbe sagen kann, wie von jener meines Mannes: die Freundin führte der Schriftstellerin die Hand.

Miklos küsst Ihnen dankbar die Hand für alles Freundliche was Sie von seiner Frau gesagt. Mit seiner Gesundheit geht es leider noch immer nicht ganz gut; einen Tag übler, den andern besser. Das Wetter übt unendlich viel Einfluss auf ihn, und leider ist dies nicht immer das Beste. Auch mir geht es nur „so so“, doch hüte ich mich wohl mich auf die Krankensliste zu setzen, denn beginnt man einmal sich zu schonen und zu dorlotiren, so nimmt dies gewöhnlich kein Ende.

Recht herzlich bedaure ich, dass Ihr Halsleiden Sie so sehr plagt; Sie sollten sich mehr geistige Ruhe gönnen — vielleicht weniger körperliche — nicht so viel schreiben, und sich mehr Zerstreung und Bewegung im Freien gewähren; glauben Sie mir, das ist die beste Arznei.

Ihr Buch werde ich mir hier verschaffen und freue mich im Voraus der angenehmen Lectüre; heut zu Tage ein immer seltner werdender Genuss; denn man schreibt unendlich viel, allein wenig was sich der Mühe des Lesens verlohnt — wenigstens meinem Geschmacke nach, den ich jedoch keineswegs für unfehlbar halte. Vielleicht weiss nur ich die Geistesblüthen der jetzigen Epoche nicht aufzufassen und zu beurtheilen — sie scheinen mir jedoch im Ganzen genommen trocken genug und ohne Duft und Schmelz zu sein.

Leider ist es hier fast unmöglich au courant der deutschen Litteratur zu bleiben wenn man nicht jährlich ein tüchtiges Sümchen für deutsche Bücher ausgeben kann: die Leihbibliotheken sind höchst miserabel bestellt und die deutschen Bücher theurer als alle übrigen, obgleich die Honorare der deutschen Schriftsteller vielleicht die kleinsten sind. Woran mag das wohl liegen? — Gedenken Sie nicht einmal wieder einen kleinen Ausflug nach Brüssel zu machen? Die Stadt selbst sowohl als die Vorstädte verschönern sich von Tag zu Tage; selbst unser altes, träges S^t Josse-ten-noode beginnt sich zu regen, hat eine Anleihe von 750,000 francs gemacht, und beginnt jetzt in vollem Ernste seine Strassen zu aligniren und zu verschönern. Die Boulevards sind erleuchtet, die Thran und Stadtgräben verschwunden; mit einem Worte das alte Brüssel zieht Feierkleider an, und verdient, dass sie ihm ein paar Tage weihen.

Nun beste Baronin, leben Sie recht wohl. Tausend Grüsse an Baron Reinsberg von uns beiden. Mit herzlichster Freundschaft

Julie Josika.

XVIII.

Brüssel am 5^t October 1862
25, Rue de la Commerce.

Liebste Baronin!

Obgleich sehr erfreut Ihre lieben Schriftzüge wieder einmal zu erblicken, thut doch die Beschuldigung Ihnen nicht für die Zusendung der Biographien gedankt zu haben, mir bitter Unrecht. Ich schrieb sogleich, da ich wusste, dass ich später nicht sobald dazukommen würde; adressirte Ihrer Angabe gemäss „Leipzig, Stadt Dresden“ und warf den Brief selbst in den Postkasten, wie ich dies fast immer thue.

Von hier ist er demnach abgegangen; warum er nicht in Ihre Hände gelangte, weiss ich nicht.

Da Sie ihn aber nun einmal nicht erhielten, wiederhole ich hier unsern Dank. Miklos meint Sie hätten ihn zu schön gemacht.

Ende Juni zogen wir um, in unser Haus, und dass mir das genug zu thun gab, können Sie sich denken. Jetzt sind wir nun schon ganz eingewohnt, und die Gesundheit meines Mannes hat bei dem Tausche gewonnen. Er fühlt sich weit wohler, seitdem er luftiger und geräumiger bewohnt ist. Nur die kleine Wunde am Knöchel plagt ihn noch immer, und macht ihm wirklich viel Schmerz und Ungelegenheit. Seitdem er alle ärztliche Vorschriften beseitigt hat und nur Umschläge mit kaltem Wasser auflegt, geht es etwas besser; doch scheint die vollständige Heilung noch fern zu sein. Das fatalste ist, dass er nur wenig Bewegung machen kann, was doch für seine Gesundheit sehr nöthig wäre.

Wir sind beide sehr fleissig, und die Correcturbogen machen täglich ihren Besuch. Von Miklos werden zwei Romane gedruckt. Der eine bei Heckenast in Pesth: „a két mostoha“ — die beiden Stiefmütter; der andre bei Hartleben in Wien: „a magyar kényurak“ — die Olygarchen Ungarns, beides geschichtliche Romane. Von mir befinden sich drei Bände Novellen im Drucke, und ein moralpredigendes Handbuch für die weibliche Jugend in zwei Bänden, beides bei Heckenast in Pesth, und letzteres auf Verlangen des Verlegers geschrieben, da die liebe Moral mich, wie Sie wissen, bedeutend langweilt. Mein vor ein paar Monaten erschienener zweibändiger Roman „Családélet“ — Familienleben, geht gut und hat das Glück zu gefallen.

In geselliger Hinsicht leben wir wie gewöhnlich, haben Abends oft unsre Whistpartie, gehen manchmal in's Theater, langweilen uns aber auch nicht, wenn wir allein sind.

Nun habe ich Ihnen ausführlich über unser Thun und Treiben berichtet, und bitte sobald als möglich ein Gleiches zu thun. Den Sommer über hatten wir unzählige Besuche aus Ungarn, da die Exposition viele unserer Landsleute nach London lockte.

Ich hoffe, Sie sowohl als Baron Reinsberg sind wohl und haben nur Gutes zu berichten. Was hat Sie nach Kösen geführt und wie lange gedenken Sie dort zu bleiben?

Von Miklos tausend herzliche Grüsse an Sie und den Baron; von mir desgleichen, sammt der Bitte mir Ihre Freundschaft zu erhalten. Ihre ergebene

Julie Josika.

XIX.

Brüssel am 27^t November
25 Rue de la Commerce

Liebste Baronin!

Heute nur ein paar Zeilen um Ihnen herzlichst zu danken für die freudige Ueberraschung, die Ihr schönes Buch mir gewährte, an dessen Lectüre ich mich sogleich machte. Was unsre Federn vermögen um es in dem Lichte, das ihm gebührt erscheinen zu lassen, soll treulichst gethan werden.

Miklos fügt seinen schönsten Dank dem meinigen bei, und trägt mir die herzlichsten Grüsse an Sie und den Baron auf.

Dass die ländliche Stille und Ruhe Ihnen wohlthut, glaube ich gerne — ich bin im Augenblicke weit davon entfernt sie zu geniessen und habe der Mühe, Plage und Unruhe genug um das Haus für den Winter in Stand zu setzen, und alle Dummheiten und Nachlässigkeiten des Architecten gut zu machen. Das erste Jahr in einem neuen Hause, ist man wahrlich nicht auf Rosen gebettet, besonders hier zu Lande, wo die Handwerker gar kein Gewissen zu besitzen scheinen.

Der arme Miklos plagt sich noch immer mit seiner Wunde am Beine, und hat jetzt im andern Fusse einen Gichtanfall, so dass er sich nicht der angenehmsten Existenz rühmen kann. Dabei Arbeit vollauf, und auch sonst noch allerlei Verdross. Les petites misères de la vie humaine bleiben niemals aus, und man kann nichts weiter thun als sie so ruhig als möglich ertragen.

Und nun für heute Lebewohl, da meine Zeit nur kurz zugemessen ist. Ein andermal mehr und weniger langweilig.

Tausend Grüsse an Baron Reinsberg. Gedenken Sie stets freundlich

Ihrer ergebenen

Julie Josika.

XX.

Brüssel 20 December 1862.
25, Rue de la Commerce.

Liebste Baronin!

Herzlichen Dank für das zweite interessante Werk, das Sie so gütig waren uns zu schicken, und das einen neuen Beweis des unerschöpflichen Fleisses des Barons und der Baronin Reinsberg liefert. Erlauben Sie mir hier eine Besprechung dieser Werke beizufügen die im ung. Journale Magyar Sajtó erschien. Der Namen meines Mannes steht nicht darunter, weil es wieder einmal verboten ist ihn unter Journalartikel zu setzen, obgleich seine Romane unter seinem Namen gedruckt werden; doch weiss alle Welt wer der brüssler Correspondent des Magyar Sajtó ist.

Ich adressire diese Zeilen an Herrn Hermann Fries in Leipzig, da ich nicht gewiss weiss ob Sie Ihren stillen Sommeraufenthalt nicht bereits verlassen haben.

Wir kämpfen hier mit abscheulichem Wetter, das uns wahrhafte Orkane bringt, die die Schornsteine von den Häusern blasen und alles mit Rauch anfüllen.

Mit der Gesundheit geht es nicht am besten, es giebt immer etwas, was einen plagt; das geht nun schon nicht anders, wenn man einmal anfängt ins alte Eisen zu gehn; ich hoffe dass Sie und Baron Reinsberg wohl sind, und sich nicht etwa krank schreiben, wie Sie das schon oft gethan haben.

Hier in Brüssel war dies Jahr recht still, nur in den Kammern giebt's stürmische Auftritte und die Herrn Volksvertreter sagen sich die schönsten Grobheiten. [In] Wien würde man sagen: „sie sind grob, wie die Sesselträger“. Grosses Aufsehen machte auch dass Verhaegen vor seinem Tode keinen Geistlichen sehen wollte, und ohne kirchlichen Pomp und Einsegnung begraben wurde.

Miklos grüsst herzlichst — ich gleichfalls. Ihre Ihnen herzlich ergebene

Julie Jósika.

XXI.

Brüssel 8^t Januar 863
25, Rue de la Commerce.

Liebste Baronin!

Vor allem die besten und herzlichsten Wünsche zum neuen Jahre von uns beiden, an Sie beide; möge Ihnen der Himmel alles gewähren, was Sie selbst sich wünschen.

Arbeiten Sie nicht zu viel, Sie werden sich noch krank schreiben; oder wenn Sie nun einmal nicht ohne immerwährende Arbeit existiren können und wollen, schreiben Sie Novellen, und

überlassen Sie die „Gelahrtheit“ dem Baron Reinsberg, dem sie, wie mir scheint, vortrefflich bekommt. Ich habe auch in letzter Zeit einen kleinen Vorrath von Novellen eingelegt, um immer was fertig zu haben, wenn man um Novellen angegangen wird. — Die Selbstbiographie der Lewald habe ich nicht gelesen — verlange auch gar nicht danach — ein guter Roman ist mir lieber, als solche Selbstbiographien, die doch gewöhnlich dreiviertel erdichtet, oder doch so ausgeschmückt sind, dass von der Wahrheit nicht viel übrig bleibt. — Seit langer Zeit zum erstenmal las ich wieder einen Roman eines Wiener Schriftstellers, „Fabrikanten und Arbeiter“ von Schiemer. Was die Zusammenstellung des Ganzen betrifft, so wäre sie ja nicht übel; was aber die Sprache betrifft, so ist sie so sehr unter aller Kritik, dass ich nicht begreife, wie man dergleichen drucken lassen kann. Und wenn sie mir schon so vorkommt, wie unangenehm muss dieser Jargon erst einen Deutschen berühren; ich glaube in Deutschland versteht man kaum die Hälfte des ganzen Buches.

Sollten Sie sich an die Biographie der Helene Zriny machen, wird Ihnen Miklos mit Vergnügen so viele Details liefern, als die Quellen, die er besitzt, es ihm gestatten.

Hier geht's ganz still zu, selbst das neue Jahr mit seinen étrennes und Gratulationsvisiten, brachte nicht viel Leben in die gute Stadt Brüssel. Die Hälfte der Bevölkerung hat kein Geld — die andre weiss nicht, was sie mit ihrem Gelde anfangen soll, damit es zur goldnen Gans werde. Natürlich gehört casa Jósika zu der ersten Hälfte; Sie wissen ja — obwohl nicht aus eigener Erfahrung, dass Scribler selten zu der Familie „Crösus“ gehören, ausgenommen etwa Victor Hugo, dem die miserabeln Misérables eine halbe Million einbrachten.

Diese Apotheose der Diebe und Galeerensclaven wurde, von Charles Hugo als Drama arrangirt, hier gegeben und machte beim Publikum vollkommen fiasco, obgleich ein paar Journale in die Ruhmtrompete stiessen. Ich glaube nicht dass das Stück halb so viele Vorstellungen erleben wird, als „Le Bossu“, der doch wahrlich auch kein Meisterwerk ist.

Sonnabend wird die erste Vorstellung des „Fils de Giboyer“ stattfinden, um die es in Paris so viel Gerede gab und giebt, und über den Veuillot so furios ist, weil Augier ihn darin arisum gezeichnet hat.

Les Gamaches, die in Compiègne missfielen, ist ein sehr nettes Stück, dass sich ein paarmal mit Vergnügen ansehen lässt. Ich muss gestehn, dass ich nicht begreife, was man in Compiègne daran auszusetzen fand.

Allein wie ich sehe, bin ich en train Ihnen eine sehr

mediocre Theatercritik zu liefern, die Sie bedeutend langweilen dürfte. Also basta — genug für Heute.

Mein Mann küsst die Hand, von mir herzliche Grüsse an Baron Reinsberg, Ihre treu ergebene

Julie Jósika.

XXII.

Brüssel am 9^t Juni 1863
25, Rue de la Commerce.

Beste Baronin!

Sie haben sich wieder einmal überarbeitet, wie Ihnen das gar oft geschieht; das ist der Grund der unlustigen Herabstimmung, über die Sie klagen. Arbeit ist wohlthätig für Geist und Körper, selbst *viel* Arbeit schadet manchmal nicht — allein *zu viel* bringt immer üble Folgen, hier wie bei allen. Und nebst all dieser ermüdenden Arbeit gewähren Sie sich dann auch nicht die nöthige Zerstreung, die dem Geiste die Elastizität wiedergiebt und den Körper stärkt. Sie leben ein Einsiedlerleben ohne sich die contemplative Ruhe des Eremiten zu gönnen, und dann wollen Sie gesund und innerlich frisch sein — das heisst: das Unmögliche verlangen.

Ich wünsche Ihnen von Herzen, dass Sie den Sommer angenehm und *unthätig* zubringen mögen und dass der Himmel Ihnen weniger Regen gewähren möge, als uns hier zu Theil wird. Wir haben für den Sommer keine Pläne und bleiben ruhig hier. Wir haben eine geräumige Wohnung und einen luftigen sonnigen Garten — das genügt, besonders hier in Brüssel, wo man nebst Parc, Boulevards, Zoologie und so weiter, der schönen Spaziergänge ja so viele findet.

Ich war dies Frühjahr viel leidend — jetzt geht es etwas besser, eben so Gottlob! auch mit Miklos. Wenn das Wetter nur ein bisschen weniger windig u. feucht wäre, würden wir wohl so ziemlich wieder auf die Beine kommen. „Milena“ habe ich zwar nicht erhalten, was mich nicht wundert, denn ich kenne die lebenswürdige Nachlässigkeit der Herrn Verleger, werde mir das Buch jedoch durch Claassen verschaffen und freue mich im Voraus des Genusses. Wir haben auch wieder vielerlei zu Stande gebracht, was theils schon erschienen ist, theils sich im Drucke befindet oder des Druckes harret — allein weshalb soll ich Sie mit den unaussprechlichen ungarischen Namen plagen? ich bin eben mit der letzten Durchsicht eines einbändigen Romanes beschäftigt, dem ich jedoch noch keinen Namen gegeben habe.

Miklos küsst Ihnen die Hände, grüsst B. Reinsberg aufs Herzlichste, und fragt, wann Sie bei Ihren Wanderungen Brüssel wieder einmal zu berühren gedenken? Sagen Sie mir doch, was

es jetzt Gutes und Hübsches an deutscher Romanliteratur giebt? ich habe Classens Bibliothek durchstöbert, aber nicht viel Erbauliches gefunden. Drei Bändchen Novellen: Photographien des Herzens von Sophie Verena, las ich mit Vergnügen, während Manches, was einen gerühmten Namen an der Stirn trug, mich bedeutend langweilte. Auch im Engl. u. Franz. erscheint wenig Gutes; die neusten Sachen von G. Sand sind sehr schwach — wenigstens meinem Geschmacke nach, den ich jedoch bei Leibe nicht für *gut* ausgeben will. Nun leben Sie wohl, liebste Baronin. Viel Schönes an Baron Reinsberg. Schweigen Sie nicht wieder so lange.

Ihre

Julié Josika.

XXIII.

Brüssel am 20^e Februar 64
25, Rue de la Commerce

Liebste Baronin!

Diesmal bin ich es, die Ihre Verzeihung wegen meines unerlaubt langen Schweigens erfehen muss; und ich fühle mich so schuldig, dass ich kaum eine gültige Absolution meiner Sünden zu hoffen wage. Auch will ich es gar nicht unternehmen mich ausführlich zu entschuldigen, sondern sage Ihnen nur im Allgemeinen, dass Sie gewiss Nachsicht üben würden, wüssten Sie welche Masse Unannehmlichkeiten, Sorgen, Leiden und Unfälle aller Art sich in diesen letzten fünf Monaten über unsren Häuptern entladen hat. Materielle Verluste, Krankheit, Todesfälle uns innig befreundeter Personen, geistige Tracasserien — nichts ist uns erspart worden, c'était une véritable saison de malheurs, und ich muss gestehn dass ich vollkommen erschöpft bin, sowohl geistig als körperlich und den Himmel vor Allem um Ruhe bitte. Ob diese Bitte mir gewährt werden wird, ist eine andre Frage.

Für die zugesendeten Bücher meinen und meines Mannes herzlichsten Dank; hätten wir sie nur mit mehr Gemütsruhe lesen können, so würde der Genuss, den sie uns gewährten, ein noch grösserer gewesen sein.

Ich habe seit Ende November zwei meiner intimsten Freundinnen hier durch den Tod verloren; beide starben fast plötzlich; die Masse von Bekannten, die diesen Winter gestorben sind, ist fabelhaft. Fast jeden Tag bringt uns die Post eine schwarzumrandete lettre de faire part.

Sie können sich keinen Begriff von der Apathie, ja von dem gänzlichen Stocken machen, welche bei uns rücksichtlich literarischer Unternehmungen herrscht. Die Verleger haben fast nicht mehr den Muth etwas anders als Kalender und Schulbücher drucken zu lassen, und sind daher in Verzweiflung. Eben

so gehen die Journale eines nach dem andern, aus Mangel an Abonnenten, ein. Wie das ferner werden soll, weiss der Himmel.

Von mir erscheint jetzt ein einbändiger Roman: *Az élet esélyei* (Des Lebens Wechselfälle) bei den Gebrüdern Lauffer in Pesth, von Miklos ein zweibändiger: *Sziklarózsa* (Felsenröschen) bei Moritz Ráth in Pesth. Heckenast hat ihn aufgefordert seine mémoires zu schreiben; ob er sich dazu entschliessen wird, weiss ich noch nicht.

Ein grosser Verehrer von Ihnen, Kertbeny, ist jetzt hier, und empfiehlt sich Ihnen aufs Ehrerbietigste.

Miklos trägt mir die herzlichsten Grüsse an Sie und Baron Reinsberg auf, dem ich Sie auch von mir alles erdenkliche Schöne zu sagen bitte.

Und nun leben Sie wohl, beste Baronin; lassen Sie Gnade für Recht ergehn, und bleiben Sie ein wenig gut, Ihrer, Ihnen wahrhaft ergebenen

Julie Jósika.

XXIV.

Dresden am 9/3. 1865
Amalienstrasse 8, II.

Liebe Baronin!

Ihre freundlichen Zeilen habe ich erhalten und danke Ihnen innig für die herzliche Theilnahme, deren Ausdruck sie sind.

Wenn ich sie diesmal nur kurz beantworte, so müssen Sie mir dies nicht übel nehmen; ich bin durch den furchtbaren Schlag der mich getroffen, so wie die monatelange Krankenpflege, die ihm vorangegangen, so angegriffen, dass das Schreiben mir schwer wird — und doch können Sie sich denken, wie viele Briefe ich zu beantworten habe.

Ueber meinen Schmerz, meine tiefe, tiefe Trauer, sage ich Ihnen nichts. Sie, die Sie wissen, was es heisst in glücklicher Ehe zu leben, können sich ja denken, wie einem zu Muthe sein muss wenn dies Band zerrissen wird, und man sich nun ganz allein und vereinsamt sieht.

Hätte mich der Schlag nicht hier im Kreise sehr liebender Verwandten getroffen, ich hätte wohl kaum die Kraft gefunden ihn zu überleben.

Meine beiden Brüder und mein jüngster Stiefsohn haben mir bei der Bestattung des geliebten Todten zur Seite gestanden.

Ich kann mich nicht entschliessen sein Grab zu verlassen, und werde daher künftig den grössten Theil des Jahres hier, einige Sommermonathe jedoch in Ungarn bei meinen Geschwistern zubringen.

Ueber unserm Briefwechsel, gute Baronin, scheint in letzter Zeit ein wahrer Unstern gewaltet zu haben. Ich schrieb Ihnen zweimal; einmal aus Brüssel, und einmal im Juni, ein paar Wochen nach unsrer Ankunft hier in Dresden, wo wir uns bleibend niederlassen wollten; theils weil das Leben hier viel billiger ist, als in Brüssel, wo es von Tag zu Tag theurer wurde, und dann um der Heimath und den Unsern näher und erreichbarer zu sein.

Schon die letzten Jahre in Brüssel kränkelte mein armer Miklos viel, und seit dem Monat August vorigen Jahres hatte er eigentlich keinen gesunden Augenblick mehr. Sein Leiden war, wie die Aerzte sagen, ein allmähliges Erlöschen der Lebenskräfte, sprach sich jedoch hauptsächlich in gänzlicher Appetitlosigkeit, ja in unüberwindlichem Ekel vor jedem Nahrungsmittel aus.

Die letzte Woche seines Lebens hatte er bereits fast ganz das Gesicht verloren, die letzten 24 Stunden brachte er schlafend und, wie der Arzt sagt, ohne wirkliches Bewusstsein zu.

Am 27^{ten} Febr. Morgens $\frac{1}{2}$ 11 Uhr entschlief er nach kurzem Todeskampfe, ohne während den letzten 24 Stunden ein Wort gesprochen zu haben.

Eine Photographie kann ich Ihnen leider nicht schicken; ich muss mir selbst erst wieder welche aus Brüssel kommen lassen. Die Bibliographie füge ich bei.

Der Entschlafne schrieb zuletzt seine Memoiren, deren 4^{ten} Band er kaum 4 Wochen vor seinem Tode beendete, und die bei Heckenast erscheinen.

Zwei Bände haben die Presse bereits verlassen.

Nun leben Sie wohl, und erhalten Ihre freundschaftliche Theilnahme Ihrer ergebenen

Julie Jósika.

Viel Schönes an Baron Reinsberg.

Noch muss ich Ihnen sagen, dass ihm kurz vor seinem Tode noch die Freude zu Theil wurde endlich in dem Besitz eines Albums zu kommen, welches die Frauen Ungarns ihm vor dritthalb Jahren zu seinem 25jährigen Schriftsteller Jubiläum schickten, und das im durch die wahrhaft herzlose Nachlässigkeit der Person, der es übergeben wurde, erst jetzt zukam. Es enthält die Unterschrift von 1775 ungarischen Frauen aller Stände und auf dem Titelblatte die Widmung: Baron Nicolaus Josika, dem treuen Pflegevater der ungarischen Romanliteratur, zu seinem 25^{ten} Schriftstellerjubiläum die Frauen Ungarns.

Es ist in dunkelrothes Leder gebunden, Schloss und Verzierungen von oxidirtem Silber und geschlagenem Golde. Auf

dem Deckel umgiebt ein Lorbeerkrantz von oxidirtem Silber, seine Namensschiffer von Gold. Auf jedem Blatte des Lorbeerkranzes, befindet sich der Tittel eines seiner Werke.

XXV.

Dresden am 30^{ten} April 1865
Amalienstrasse 8, II.

Liebe gute Baronin!

Haben Sie Nachsicht mit mir, wenn ich erst so späth dazu komme Ihnen für die so schön geschriebne Biographie meines theuren Mannes, so wie für Ihre freundlichen Zeilen und das überschickte Blatt meinen herzlichsten Dank auszusprechen; allein ich habe noch fortwährend eine Masse von Briefen zu beantworten und bin überdies oft leidend, so dass das Schreiben mir schwer wird.

Ich hoffe, Sie und Baron Reinsberg sind wohl, und nicht so sehr, als gewöhnlich mit Arbeit überhäuft.

Was haben Sie für den Sommer für Pläne? Kommen Sie denn nicht einmal nach Dresden herüber?

Ich bleibe bis Mitte Juni hier; muss dann leider dem strengen Gebote meines Arztes nachkommen und nach Marienbad gehn, wo ich wohl bis Ende Juli bleiben werde, und will dann den Rest des Sommers und einen Theil des Herbstes in Aszód bei meinen Geschwistern zubringen, gegen Ende October jedoch hieher zurückkehren, und mich in meiner stillen Einsamkeit für den Winter einrichten.

Dies sind meine Pläne für die nächste Zukunft. Wollte ich ganz meinen Wünschen folgen, ich würde ruhig hier bleiben; denn so angenehm einerseits ein längerer Aufenthalt bei meinen Geschwistern mir auch ist, so wird er doch mit so viel schmerzlichen Erinnerungen, mit so viel peinlichen Empfindungen für mich verbunden sein, dass ich mich aufrichtig gestanden fast vor jener Zeit fürchte.

Sagen Sie Baron Reinsberg meine herzlichsten Grüsse und erinnern Sie sich manchmal freundlich Ihrer Ihnen herzlich ergebener

Julie Jósika.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzete. Berzeviczy Albert *Görögországi útirajzok* című tanulmányából az utolsó közleményt adja. — V á m b é r y Á r m i n *Törökország összeomlása és az iszlámság* czimmal az iszlámság jövőjéről ír. — F e r d i n á n d y G é z a *A trónbetöltés kérdése az Árpádházbeli királyok korában* című tanulmányában bírálja Fraknóinak az Akadémiában felolvasott értekezését s azon tételt állapítja meg, hogy az Árpádházbeli királyok egymásutáni következesége arra vall, hogy megállapodott trónöröklési rend nem fejlődött ki, hanem valószínű, hogy a királyt rendesen az előkelők választották Árpád fimaradékai közül. Megállapíthatónak tartja, hogy az országgyűlés intézményi kifejelettségének hiányában forma szerinti választásról vagy a választásnak jogi formák szerinti végrehajtásáról e korban még nem lehet beszélni, de azért a választás, mint elv, nem létezőnek mégsem mondható, ennél fogva abban a korban a trónrajtás alapja a nemzet szabad választása volt, de az Árpád fiutódai közé tartozás alapföltétele mellett, azaz csak az támaszthatott igényt a megválasztásra, a ki fiágon Árpádtól származott. Ebből pedig folyik és a tények által is igazolva van, hogy az elsőszülöttség rendje csak mint erkölcsi momentum és csak III. Bélától kezdve jut érvényre, de ahhoz a nemzet magát jog szerint kötve nem érezte. — T é g l á s G á b o r folytatja *Dácia megdülésének történetéről* szóló tanulmányát. — K é k i L a j o s *Petőfi János vitézének hatását Arany Toldijára teszi* tanulmánya tárgyává. A szerző szerint a költemény hatása mindenekelőtt a példaadásban s Arany irányt kereső tehetségének bátorításában, népies hajlamának megerősítésében nyilatkozott. De Petőfi hatása Aranyra a conceptióban, motívumokban, egyes megkapóbb kifejezésekben, előadásban és verselésben egyaránt kimutatható. Legnehezebben nyomozható a hatás az előadás sajátágaiban, továbbá a nyelv terén, a szavakban. — Ez után R e z e k R o m á n *Galamb Péter* elbeszélésének befejező részét adja. — Hegedüs István a M. T. Akadémia nagygyűlésén felolvasott *Eötvös József emlékezete* című költeményét közli. — A *Szemlé*-ben Bálint Rezső *Korányi Frigyes*-ről irt jellemzést. — A n g y a l D á v i d válaszol az Irodalomtörténet támadására a Greguss-jutalomról szóló jelentése ügyében. — Az *Értesítő*-ben Kaffka M. Színek és évek, Schlieffer

M. L. sämtliche Werke (Lábán Antaltól) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat júliusi füzetében Wlassics Gyula Gróf Andrassy Gyula külpolitikájáról szóló tanulmányában Wertheimer műve alapján Andrassy külpolitikáját szervezesebb egységben foglalja össze és különösen kitünteti azt, hogy gróf Andrassy Gyula a külpolitika irányításában is mennyi önállóságot tanusított. — Alexander Bernát a *színházi év történetéből* címmel szemlét tart a budapesti drámai színházak lefolyt évadjja fölött s bírálja az ezidő alatt előadott magyar darabokat. — Bezerédj István *Bezerédj László*-ról, Deák Ferencz irányának egyik hí követőjéről kezd nagyobb tanulmányt. — Téglás Gábor befejezi *Dácia megdülésének történetéről* szóló közleményét. — Ezután Andrejev Leonid *A komor messzeségbe* című elbeszélésének fordítása következik. — *A költemények* között két eredeti van: Léva y József-től *Isten fája*, Jakab Ödön-től Ferenczi Zoltánnak *Magda halálakor* című verse. — Hekler Antal *Múzeum és tudomány* címmel a múzeumok instructiv szemléltető fontosságáról ír. Szerinte a múzeumnak két nagy feladata van: 1. a múzeum mintegy nagy szabad iskolája a tanulni vágyó emberiségnek és 2. egyik legfontosabb eszköze a tudományos kutatásnak. A *Szemlé*-ben egy névtelen író az Erzsébet királyné emlékművének pályamunkáiról és a Magyar Képzőművésznők Egyesületének kiállításáról irt bírálatot. — *Az Értesítő*-ben Lampérth Gy. Beszélgetés a házasságról és Kóbor Tamás Furcsa tragédiák című novellakötetek vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetében Náva y Lajos a *közigazgatás reformjáról* irt tanulmányt, melyben kimutatni iparkodik, hogy az állam nem mondhat le arról, hogy az állami léttel kapcsolatos teendők ellátásában őt illeti meg a hatalom s kimutatja, hogy az a felfogás, a mely az alkotmány védelmét az egészszel szemben a részekre kívánja bízni, tagadása az állam egységes szervezetének. Administratióink mai rendszere, a választott tisztviselők mellett is jelentékeny mérvben „centralisált”; s abban, hogy az állam teendői nagy részét tőle csak közvetve függő közegekkel hajtja végre, az önkormányzat erejét kifejezve még nem látja. Fontosnak jelzi, hogy a vármegyék közjogi és politikai szerepe az állami feladatok jobb és megfelelőbb ellátása által csorbulást ne szenvedjen. Végül a közigazgatási reform szükségét nemzeti szempontból is indokoltnak látja. — Császár Elemér a kassai Kazinczy-körben felolvasott tanulmányát *Batsányi János*ról közli, melyben írói és költői munkásságát méltatja. — Szemere Samu *Renaissance-philosophia* címmel Giordano Bruno-ról értekezik, s Bruno bölcsészetét taglalja. — Bezerédj István *Bezerédj László*ról szóló essayjét folytatja. — Ezután Garsin *Négy nap* orosz elbeszélésének fordítása következik. A *költemények* közt van Varga Gyula *Látogatás* című eredetije, továbbá

Szemeréné Horvát Renée *Giordano Bruno költeményéből* fordított le négyet. — Rombauer Róbert *Egy magyar nő élete az emigrációban* Hogl Emiliának életéről ír, a ki Dembinski Tivadarhoz ment férjhez, s 49-ben az emigrációval Törökországba menekült. Később Amerikában a szintén menekült Rombauer Tivadar házához került s a fenti czikk írójának nejevé lett. — A *Szemlé*-ben Barabás Ábel *Hebbel Frigyes* írói működését jellemzi. — Az *Értésítő*-ben Menéndez y Pelayo: Calderon y su teatro (Elek Oszkártól), Wundt: Die Psychologie in Kampf ums Dasein (Kornis Gyulától), Silva Tarouca gr.: Unsere Freiland-Laubgehölze című munkák vannak ismertetve.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ülés.

1913 október 6-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklése alatt jelen voltak: Plósz Sándor, R. Horváth Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky Kálmán, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Munkácsy Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Darkó Jenő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Kégl Sándor, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Mauritz Béla, Nagy Gyula, Pápay József, Reiner János, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Váczy János, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

158. BERZEVICZY ALBERT elnök a következő beszéddel nyitotta meg az ülést.

„Tekintetes Akadémia!

„Midőn a nyári szünet leteltével, az új munkaidő küszöbén tisztelt tagtársainkat melegen üdvözlöm és az ülést megnyitom, kötelességem mindenekelőtt kegyelettel és a megelégedés ö-z-i-te érzésével emlékezni meg arról, hogy egykori nagynevű elnökünk báró Eötvös József születésének az imént lefolyt hónapban letelt centennariumát velünk együtt — mondhatni — az egész ország lelkesen megünnepelte.

„Akadémiánk indította meg az ünneplések sorozatát ez idei nagygyűlésével, melyet egészen az Eötvös emlékének szentelt. Példáját a legkülönbözőbb irodalmi, tudományos, hivatási egyesületek követték s az egész magyar értelmiség érzése, szava találkozott annak a férfúnak dicsőítésében, ki egész életét, lelke és szelleme minden erejét nemzetünk haladásának, nemesbülésének, szellemi kincse gyarapításának áldozta, a kit mi talán több joggal mint bármely testülete az országnak, nevezhettünk a magunkénak.

„A láng, melyet koronkint a visszaemlékezés oltárán gyújtunk, oly férfúnak mint Eötvös, csak symbolum, mert az ő tetteit és alko-

tásait nem kell a mi visszaemlékezésünkkel adnunk át a megújuló nemzedékek kegyeletének, a maguk erejével élnek és halnak azok változatlanul a muló éveken és századokon keresztül.“

Elnök úr szavait az egybegyűlt tagok élénk helyesléssel fogadták.

159. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti be az Akadémia újabb veszteségeit: f. é. aug. 9-én hűnyt el id. SZINNYEI JOZSEF, 1899 óta I. tag, a nagyérdemű fáradszaktalan bibliographus, a magyar irodalom-történetnek buzgó munkása; — szept. 15-én VÁMBÉRY ÁRMİN, a ki 1860 óta lev., 1876 óta rendes, 1893 óta tisz., 1894 óta igazgató-tag volt, a mult századi földrajzi kúvatók és fölfedezők egyik legkiválóbbika, a földrajz és népisme nagyjelentőségű munkása; — szept. 27-én gr. TELEKI GÉZA 1899 óta igazgató-tag, ki az Akadémia ügyei iránt mindig igaz és tevékeny érdeklődéssel viseltetett. — Az összes ülés őszinte részvétellel fogadja e jelentést, a mai ülés jegyzőkönyvében örökíti meg elhunyt jelesének emlékét és fölhívja az I. osztályt, hogy SZINNYEI JOZSEF és VÁMBÉRY ÁRMİN-ról emlékbeszéd megtartása iránt intézkedjék.

160. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatási miniszter úrnak f. é. június 30-án 109,357. sz. a. kelt értesítése szerint 0. cs. és ap. kir. Felsőge Bécsben, f. évi június 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával BERZEVICZY ALBERT-nek a M. T. Akadémia elnökévé és PLÓSZ SANDOR-nak a M. T. Akadémia másodelnökévé az 1913—1916. évkörré történt megválasztását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. — Örvedetes tudomásul van.

161. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak a Római Magyar Történeti Intézetre vonatkozó 1913 aug. 6-án, 130,992. sz. a. kelt következő átiratát:

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy a Római Magyar Történeti Intézet szervezeti szabályzatát a /- alatt idecsatolt szabályzatpéldány szövegezésében jóváhagytam. E szabályzat a tekintetes Akadémia által bemutatott szabályzat-tervezettől annyiban tér el, hogy az intézet címéből kihagyatik a „királyi“ jelző, mihezképest az intézet címét „Római magyar kir. történeti Intézet helyett:

„Római Magyar Történeti Intézet“-ben állapítottam meg. Ennek megfelelőleg helyesbítettett az intézet olasz elnevezése is

Törültetett továbbá a szabályzat III. szakasza első bekezdésének szövegéből az Ő csász. és apost. kir. Felsőének legfelsőbb védnökségéről szóló rész, minekfolytán a szóbanlevő szakasz első pontja eképpen hangzik: „Az intézet a Rómában székelő csász. és kir. nagykövetségek pártfogása és a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése alatt áll.“

Mindössze ezek azok a lényegbeli változtatások, melyeket az eredetileg bemutatott tervezeten tettem. — Formailag, félremagyarázások elkerülése okából, csupán annyit módosítottam a szövegen, hogy az egész szöveg során, mindenütt, a hol csupán „miniszter“ említettik, „vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter“ címzést vettem fel.

Ezekután van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel kérni, méltóztassék az ezen Intézet vezetését gyakorlandó állandó Bizottság egybeállítására iránt intézkedni, illetőleg a Magyar Tud. Akadémia által ezen bizottságba kijelölendő tagok névsorát velem mielőbb közölni, hogy a Szabályzat értelmében ezen bizottságba a magam képviselőtében kiküldendő személy kijelölése iránt szintén rendelkezhessem.

Reményelem, hogy az állandó bizottság egybeállításával az Inté-

zet mielőbb megkezdheti tudományos működését s biztosítom Nagyméltóságodat, hogy a magam részéről készséggel azon leszek, hogy a Magyar Tud. Akadémia által kezdeményezett ezen nagyfontosságú kultúrintézményünk misszióját sikeresen betölthesse.

A mi az intézetnek a Rómában székelő csász. és kir. nagykövetségek által való pártfogoltatását illeti, tudni óhajtanám, hogy az ily értelmű pártfogást a tek. Akadémia már kieszközölte-e, avagy eziránt utólag én teyem-e meg a kieszközölő lépéseket.

Végül Nagyméltóságod becses tudomására hozom, hogy az Intézet római épülete, a hozzátartozó területtel együtt most van a telekkönyvi átírás stádiumában. Mihelyt az átírás befejeztetett, értesíteni fogom Nagyméltóságodat. Kétséges azonban, hogy az épület a maga egészében folyó évi november hó előtt használat céljára átvehető lesz-e, mert — tudomásom szerint — dr. Gallégának, az épület bérlőjének úgy a házra, mint a telekre nézve még biztosított jogai vannak, melyek csak a folyó év végén szűnnek meg. E kérdésben méltóztassék tájékozódás végett közvetlenül Fraknoi Vilmos püspök úrhoz fordulni.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását. —
Jankovich.

A leirathoz csatolt szabályzat egész terjedelmében itt következik:

A magyar állam által Rómában létesített és fenntartott Történeti Intézet szervezeti szabályzata.

I. *Az intézet címe.* Római Magyar Történeti Intézet (Istituto Ungherese di studi storici).

II. *Feladata.* Az intézet befogadja, irányítja és támogatja a történelem archaeologia, művészettörténet, classica-philologia és irodalomtörténet magyar munkásait, a kik Róma és esetleg Itália más részeinek könyv- és levéltáraiban, művészeti és tudományos gyűjteményeiben, úgyszintén a régiségekre és műemlékekre vonatkozólag kutatásokat vagy tanulmányokat végeznek. — Az intézet e munkásság eredményeinek közzétételéről a körülményekhez képest gondoskodik.

III. *Az intézet igazgatása.* Az intézet a Rómában székelő csász. és kir. nagykövetségek pártfogása és a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter rendelkezése alatt áll.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából a vezetést a M. Tud. Akadémia gyakorolja állandó bizottság által, mely az akadémiai elnök elnöklése alatt a másodelnökből, a főtítkárból, a történelmi bizottság által választott három, az archaeologiai és classica-philologiai bizottságok által választott két-két tagból áll; ez a bizottság ügyrendjét maga állapítja meg és a maga köréből három évre előadót választ. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter magát a bizottságban képviselteti. E bizottság az intézet működéséről évenként jelentést tesz az Akadémiának, ez pedig a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek.

Az intézetet közvetlenül *a)* az igazgató vagy elnök és *b)* a titkár vezetik, a kiket az akadémiai bizottság meghallgatásával a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter alkalmaz, a kiknek hivataloskodásuk és római tartózkodásuk tartamát, tiszteletdíját, úgyszintén ügykörét esetről-esetre, az akadémiai bizottság javaslatára, a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg. A két vezető egyike az intézet házában lakik.

IV. *Az intézet tagjai.* Az intézet tagjai csak olyanok lehetnek, kik a II. fejezetben jelzett feladatok megoldására képesek.

Az intézet tagjai ösztöndíjat élveznek a) az intézet állami dotációjából, b) a miniszter rendelkezésére álló költségvetési ösztöndíjtelekekből, c) magánalapítványokból, minők a Fraknoi Vilmos által a M. Tud. Akadémiánál és a Sz. István-Társulatnál, br. Forster Gyula által a M. Tud. Akadémiánál már tett alapítványok, d) adományokból. Az akadémiai bizottság feladata ezen alapítványok és adományok felhasználása tárgyában a szükséges intézkedéseket megtenni.

Az állami ösztöndíjakat az akadémiai bizottság javaslatára a miniszter, a magánösztöndíjakat az akadémiai bizottság meghallgatásával az akadémiai bizottság (adományok) kezelői adományozzák.

Az ösztöndíjasok feladatát, kötelezettségeit, római tartózkodásuk tartamát, az ösztöndíj összegét és az adományozás módozatát az akadémiai bizottság, illetőleg az alapítvány (adomány) kezelője esetről-esetre állapítja meg.

V. *Az intézet épülete és könyvtára.* Az intézet épületének gondnoka a római cs. és kir. nagykövetségek egyikének alkalmazottja.

Az intézet könyvtárát a titkár kezeli. A kezelés és gyarapítás iránt az akadémiai bizottság szabályzatot készít.

VI. *Az intézet pénzügyei.* Az intézet évi költségvetését, az akadémiai bizottság javaslatára, a miniszter állapítja meg.

Az intézet megállapított évi dotációját a miniszter a M. Tud. Akadémia pénztárába utalja. Az utalványozások az akadémiai bizottság előadójának ellenjegyzésére az akadémiai főtitkár által történnek. Rómában eszközlendő fizetések teljesítésére a megállapított átalányösszegek ugyanily módon az intézet igazgatójának (elnökének) kezéhez utaltatnak, a ki azok keretén belül a kiadásokat számadás kötelezettsége mellett fezei.

Minden év elején a M. Tud. Akadémia okmányolt számadást mutat be a miniszternek.

130,992. szám. Jóváhagyom. — Budapest, 1913 aug. hó 6-án. — *Jankovich*, vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

Az átirat tudomásul vétetvén, az illető bizottsághoz teendő át.

162. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi minisztérium f. évi június 23-án 103,672. sz. a. kelt átiratát, melyben fölhívja az Akadémiát, hogy a *Wahrmann József* alapítványából a folyó év végén odaitélendő szépirodalmi díj ügyében szervezendő bizottságba három tagot küldjön ki. — Az összes ülés helyesléssel fogadja az Elnökségnek az ügy sürgősségére való tekintetből már június végén fölterjesztett intézkedését, melylyel a kérdéses bizottságba *HEINRICH GUSZTÁV R.*, *NÉGYESY LÁSZLÓ* és *RIEDL FERENC* I. tagokat küldte ki.

163. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak f. évi július 16-án 46,440. sz. a. kelt átiratát, melyben fölhívja az Akadémiát, hogy az *Amizoni-féle ház* lebontása és új épület emelése ügyében szervezendő szakbizottságba egy tagját küldje ki. — Az összes ülés helyesléssel fogadja az Elnökségnek az ügy sürgőssége folytán tett intézkedését, hogy e bizottságba *SCHULEK FERENC* I. tagot kérte föl.

164. Főtitkár jelenti, hogy özvegy gróf *Kun Gézáne* f. évi június 21-én Akadémiánknak megküldte néhai kitünő férjének, gróf *Kun Géza* t. és ig. tagnak életnagyságú képét az Akadémia képes-terme számára. — Legmelegebb köszönettel fogadtatik.

165. Özvegy *Hampel Józsefné* köszönetet mond a koszorúért, melyet a M. T. Akadémia elhunyt férje, nagyérdemű tagtársunk ravatalára elhelyezett. — Tudomásul van.

166. Özvegy MIKSZÁTH KÁLMANNÉ f. évi szept. 15-én kelt levelében sürgeti az Akadémia palotájában elhelyezett Mikszáth-szoba megnyitását. — Az összes ülés a szoba megnyitását 1914 január 16-ára, Mikszáth Kálmán születése napjára, határozza és megbízza az Elnökséget és az I. osztály elnökét és titkárát a szükséges intézkedésekkel.

167. Főtitkár bemutatja a Donation Emile-Chr. Hansen igazgatóságának Kopenhága, 1913 júniusában kelt és júl. 12-én érkezett értesítését, mely szerint néhai dr. Emile-Christian Hansen és neje nek a dán király által megerősített alapítványából minden második vagy harmadik évben, első ízben 1914-ben, egy, az alapítványt képviselő aranyéremmel és egy legalább 2000 dán kor. összeggel fogja — még pedig mindenkor május 8-án, az alapító születése napján — jutalmazni a legjobb mikrobiológus munkát, a mely a legutóbbi években a külföldön vagy Dániában megjelent. Az alapítványt a Carlsbergi Laboratorium kezeli, a melynek elnökségéhez mindennemű tudakozódás irányítandó. 1914-ben a jutalom oly orvostani mikrobiológiai munkának fog kiadatni, a mely az emberek és állatok mikrobiainak patogén működéséről, morfológiájáról és biológiájáról értekezik. — Tudomásul van, egyúttal kiadatik a III. osztálynak.

168. Főtitkár bemutatja KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagnak 1913 október hó 3-án kelt következő jelentését:

„Tekintetes Akadémia!

„Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének közgyűlése a folyó évi május hó 14-én tartott ülésében elhatározta, hogy az edinburghi „Royal Society“-nek és a helsingforsi „Societas Scientiarum Fennica“-nak a Nemzetközi Szövetségbe való felvételét pártolólág bocsájtja a társakadémiák szavazata alá.

„E határozatból kifolyólag a szövetség ezidő szerinti elnöke 1913 július hó 1-én körlevelében felkéri Akadémiánkat szavazata leadására.

„Tekintve azt a kedvező benyomást, a melyet a fenti indítvány a közgyűlésnek minden tagjára tett s melyet a f. évi június hóban az Akadémia elé terjesztett jelentésemben is kiemeltem, tisztelettel javasolom a Tekintetes Akadémiának, ASBÓTH OSZKÁR r. tag nevében is, hogy a Royal Society of Edinburgh-nak és a Societas Scientiarum Fennica-nak az Akadémiák nemzetközi szövetkezetébe való utólagos felvételét a maga részéről megszavazni méltóztassék. Kiváló tisztelettel stb.“ — Az összes ülés a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

169. Főtitkár jelenti, hogy dr. SELÉNYI PÁL egyetemi tanársegéd, Sopronsavanyúkút, 1913 júl. 16-án kelt levéllel, lezárt borítékban foglalt kéziratot küldött az Akadémiának megőrzés végett. A lezárt kézirat letétbe helyeztetett. — Tudomásul van.

170. Főtitkár jelenti, hogy özvegy Lugovicsné Fabriczy Mária megküldte az Akadémiának FABRICZY KORNÉL néhai kitünő tagtársunk testvérenek, Fabriczy Gyula volt lőcsei ügyvédnek olajfestésű arczképét. — Köszönettel fogadtatik.

171. Főtitkár jelenti, hogy a tagok f. évi irodalmi munkásságának kimutatására vonatkozó szokásos körlevelet f. évi augusztus végén szétküldte. — Tudomásul van.

172. ANGYAL PÁL l t. beküldi f. évi szept. 19-én az 1915. évi londoni nemzetközi börtönügyi congressusra a maga részéről javasolt következő kérdéseket: 1. Miként volna a rehabilitatio intézménye szabályozandó? — 2. A büntettes egyéniségek s a büntetendő cselek-

mény maximumára tekintettel, mely keretben lehetne a házi fogságot a büntető rendelethez beiktatni? — 3. Fialtal büntetettek ellenében alkalmazható-e a pénzbüntetés s ha igen, mely feltételek fennforgása esetében s mily cselekményekre? — 4. Miként volna a becsület hatályosabb védelme biztosítható? — Tudomásul van.

173. Főtitkár bemutatja a beérkezett pályaműveket, melyeknek jeligés levelei lepecsételtetnek. — A pályaművek megbirálás végett kiadatnak az osztályoknak.

174. Főtitkár bemutatja a Gorove-pályázatra beküldött egyetlen pályamű szerzőjének 1913 szept. 29-én kelt következő levelét:

A M. T. Akadémia t. főtitkári hivatalának

Budapesten.

„Legmélyebb tisztelettel aluljegyzettnek van szerencsém a Tekintetes Főtitkári Hivatalnak szives tudomására adni, hogy a II. osztály által a Gorove-díjból hirdetett „A soltészszágok története Magyarországon“ czimű pályamunkához sikerült nagymennyiségű anyagot gyűjtenem, s hogy ennek s a hazai és külföldi szakirodalomnak feldolgozásával is nagyrészen elkészültem. Legnagyobb sajnálatomra azonban a végleges megfogalmazásra szánt félévem minden idejét a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumnak elháríthatlan megbízása folytán egy másirányú irodalmi munkálatra kellett fordítanom, a mit egy tizenegy ives nyomtatott kiadványnyal fogok igazolni.

„Bátor vagyok legmélyebb tisztelettel felkérni a Tekintetes Főtitkári hivatal, sziveskedjék illetékes helyen aziránt közbenjárni, hogy ha a fentjelzett pályázatra a mai lejáratra egyetlen más pályamű sem érkezik s így alázatos kérelmem teljesítése mások jogait nem sérti, pályaművem ma benyújtott két kötete elfogadassék, a hiányzó két másik kötet benyújtására pedig december hó végéig halasztás adassék. Ezen határidőre mélyen alapozott munkámmal teljesen elkészülhetnék, s a nagygyűlésig a t. bíráló uraknak még mindig ötöd-felhónap állana rendelkezésre.

„Alázatos kérésemet szives jóindulatába ajánlva s a szives értesítést az Akadémiai Értesítőben kérve, vagyok stb.“

Az összes ülés a halasztást készséggel, egyhangúlag megadja.

175. Meghívók érkeztek: 1. Böhm Károly néhai r. t. szülőházának emléktáblával megjelölésére, Besztercebányán, szept. 28-án. (DEZSI LAJOS l. t.), — 2. a pozsonyi Pressburger Zeitung jubileumára, Pozsony, szept. 7. (Ortvay Tivadar r. t.), — 3. a moszkvai természet-tudományi társulat ötvenéves jubileumára, Moszkva, okt. 15—28. (távirati üdvözlöt), — 4. az Országos Magyar Bányászati Egyesület közgyűlésére, Budapest, szept. 20—22. (Koch Antal r. t.), — 5. a Földrajzi Társaság aradi vándorgyűlésére, Arad, szept. 20—22. (KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.), — 6. a Múzeumok és Könyvtárak tanácsának közgyűlésére, Sopron, okt. 4—5. (FERENCZI ZOLTÁN l. t.), — 7. Bessenyei György szülőházának emléktáblával megjelölésére, Nyiregyháza, szept. 28. (CSÁSZÁR ELEMÉR l. t.), — 8. a budapesti egyetemnek évmegnyitó ünnepére, szept. 20. (Főtitkár), — 9. a budapesti József-műegyetemnek évmegnyitó ünnepére, szept. 21. (SZILY KÁLMÁN r. t.), — 10. az aradi közművelődési egyesület ünnepélyére, Arad, okt. 25—26. (SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.), — 11. a Kisfaludy-Társaság Eötvös József-ünnepélyére, okt. 1. (Elnök és Főtitkár). — Tudomásul van.

176. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

 HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS

Az I. osztály hetedik ülése.

1913 október 6-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Darkó Jenő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Horváth Cyrill, Kégl Sándor, Láng Nándor, Pápay József, Tolnai Vilmos, Váczy János, Viszota Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fröhlich Izidor, Ortway Tivadar, r. tt. — Harkányi Béla báró, Mahler Ede, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Szinyei József osztálytitkár.

177. HORVÁTH CYRILL l. t.: „Szent Krisztina legendája“. Székfoglaló. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

178. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN r. és HORVÁTH CYRILL l. tagot kéri föl.

 HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1913 október 13-án.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Balogh Jenő, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, Ortway Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Mahler Ede, Polner Ödön, Reiner János l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. tt. — Láng Nándor l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

179. MAHLER EDE l. t.: „Vallástörténeti tanulmány az ókori aegyptomiakról“.

180. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ r. és MAHLER EDE l. tagot kéri föl.

 HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1913 október 20-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Mágocsi-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Bugarszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, Hankó Vilmos, báró Harkányi Béla, Hutyra Ferencz, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Kürschák József, Lörenthey Imre, Mauritz Béla, Rátz István,

Rejtő Sándor, Schafarzik Xaver Ferencz, Szarvasy Imre, Tuzson János, Zemplén Győző, Zimányi Károly I. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. tag. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

181. MÉHELY LAJOS r. t.: Magyarország élő és kihalt gyökeres fogú poczkójai.

182. HANKÓ BÉLA részéről: A Nassa mutabilis regenerációja. Előterjeszti Entz Géza r. t.

183. RUSZNYÁK ISTVÁN részéről: Dispersitas-fok és katalitikus hatás. Előterjeszti Bugarszky István I. t.

184. MAUTHNER NÁNDOR részéről: A piccinnek synthesise és új, mesterséges glykosidok. Előterjeszti Bugarszky István I. t.

185. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hiteltelítésére MÉHELY LAJOS r. és BUGARSZKY ISTVÁN I. tagot kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik ö s s z e s ü l é s .

1913 október 27-én.

PLÓSZ SÁNDOR akadémiai másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónai Horváth Jenő t. t. — Concha Győző, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Császár Elemér, ifj. Entz Géza, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Komáromy András, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Mauritz Béla, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Pekár Gyula, Reiner János, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Vikár Béla, Viszota Gyula, Voinovich Géza, Zemplén Győző I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

186. STEIN AUREL I. t. emlékbeszéde DUKA TIVADAR t. t. fölött, fölolvassa SZILY KÁLMÁN r. t. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

187. FERENCZI ZOLTÁN I. t. fölolvassa jelentését a f. évi Péczely-féle regénypályázatról. A kiküldött bírálóbizottság (RÁKOSI JENŐ t. t., BRÖTHY ZSOLT r. t. és FERENCZI ZOLTÁN I. t.) egyhangúlag MIKSZÁTH KÁLMÁN „Fekete város“ cz. regényének kéri a jutalmat kiadni. — Egyhangúlag elfogadtatván, a jutalom a kitünő író örökösének kiutaltatik.

188. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy VÁLYI GYULA I. t., a matematika jeles művelője, a ki 1891 óta volt az Akadémia tagja, f. évi október 13-án Kolozsvárt meghalt. Ravatalánál Tangl Károly I. t. tolmácsolta az Akadémia őszinte részvétét. (L. alább 690. l.). Az elhunyt 10,000 koronát hagyott az Akadémiára és testvér-bátyja, Vályi Gábor nyug. egyetemi tanár, ez összeget az Akadémia pénztárába már befizette. — A jeles tudós és tanár elhunytát mély részvéttel veszi az Akadémia és felhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszédről gondoskodjék. A nemes hagyomány meleg köszönettel fogadtatik.

189. Főtitkár bejelenti a római Magyar Történeti Intézet bizottságába választott tagokat: a Történeti Bizottság részéről: FRANKÓI VILMOS t. t., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. és ÁLDÁSY ANTAL I. t.;

az Archaeologiai Bizottság részéről: B. FORSTER GYULA t. t. és KUZSINSZKY BÁLINT I. t.; a Classica-philologiai Bizottság részéről: HEGEDŰS ISTVÁN és NEMETHY GÉZA r. tt. — Tudomásul van.

190. Főtitkár bemutatja az I. és II. osztály részéről a beérkezett pályamunkákhoz kiküldött bírálókat. Ezek:

1. *Nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom*: Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Asbóth Oszkár, Némethy Géza r. tt., Petz Gedeon, Melich János, Tolnai Vilmos I. tt.

2. *Teleki-juttalom*: P. Thewrewk Emil t. t., Heinrich Gusztáv r. t., Ambrus Zoltán I. t.

3. *Karátsonyi-juttalom*: Berczik Árpád r. t., Bánóczy József, Császár Elemér, János Béla, Pekár Gyula I. tt.

4. *Farkas-Raskó-juttalom*: Lehr Albert, Endrődi Sándor, Horváth Cyrill I. tt.

5. *Bulyovszky-juttalom*: Négyesy László, Tolnai Vilmos, Vikár Béla I. tt.

6. *Nádasdy-juttalom*: Hegedűs István, Herczeg Ferencz r. tt., Riedl Frigyes I. t.

7. *Ormódy Amélie-juttalom*: Rákosi Jenő t. t., Ferenczi Zoltán, Haraszi Gyula, Kozma Andor, Voinovich Géza I. tt.

8. *Sámuel-díj*: Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Asbóth Oszkár r. tt., Melich János, Petz Gedeon I. tt. — Tudomásul van.

191. A II. osztályból kiküldött pályabírók:

1. *Lukács Krisztina-juttalom*: Csánki Dezső, Karácsonyi János r. tt.

2. *Gorove-juttalom*: Békefi Remig r. és Tagányi Károly I. t.

3. *Schreiber-Kautz-juttalom*: Matlekovicz Sándor r. és Bernát István I. t.

4. *Ullmann-juttalom*: Földes Béla r. és Jankovich Béla I. t.

5. *Lévay-juttalom*: Földes Béla r. és György Endre I. t.

6. *Körösy József-juttalom*: Vargha Gyula r. és Thirring Gusztáv I. t.

7. *Szilágyi István-juttalom*: Csánki Dezső, Fejérpataky László, Ortvay Tivadar r. tt., Angyal Dávid I. t.

8. *Gróf Széchenyi István élete*: Ballagi Aladár r. és Réz Mihály I. t. — Tudomásul van.

192. Főtitkár jelenti, hogy az I. osztály az ID. SZINNYEI JÓZSEF I. t. fölött tartandó emlékbeszéd megtartására RIEDL FRIGYES I. tagot, a VAMBÉRY ÁRMIN t. és ig. tagról szólóra GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

193. Főtitkár jelenti, hogy a II. osztály a m. kir. miniszerelnök úrnak f. évi május 19-én kelt átirata folytán az óbudai Árpád-emlékmű ügyeinek intézésére hivatott bizottságba az elhunyt HAMPEL JÓZSEF r. t. helyébe FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagot választotta meg. — Tudomásul van.

194. Főtitkár előterjeszti RÁCZ LAJOS debreczeni kereskedelmi és iparkamarai titkárnak f. évi október 20-án kelt beadványát, melyben arra kéri az Akadémiát, hogy a „Kereskedelmi Szociálpolitika“ cz. jutalmazott pályaművéből, melyet saját költségén adott ki, az Akadémia tagjai számára vegyen át bizonyos számú példányokat. — Ötven példány megvétele határozatik.

195. Főtitkár jelenti, hogy a helsingforsi Finn-Ugor Társaság f. évi október 22-én érkezett átiratában őszinte részvétét fejezte ki Akadémiánk kiváló tagjának, VAMBÉRY ÁRMIN t. (s ig. tagnak) elhunytá fölött. — Meleg köszönettel tudomásul van.

196. Főtitkár jelenti, hogy a Nemzeti Színház igazgatósága a f. évi Teleki-dramabírálbizottságba DEZSŐ JÓZSEF és GYENES LÁSZLÓ színművészeket küldte ki. — Tudomásul van.

197. Főtitkár bemutatja a II. osztálynak f. évi október 13-án tartott ülésében elfogadott következő jelentést:

Mac Donald Artur Akadémiánkhöz intézett beadványában a büntetettek és más, közveszélyes rendellenes egyének vizsgálatára egy laboratorium felállítását ajánlja, melynek célja a következő volna:

1. szomatikus méretekre vonatkozó adatok gyűjtése az antropológia tanításának megfelelően;

2. az illető büntetett vagy közveszélyes, rendellenes egyén psychofísikai vizsgálata, beleértve az érzékek vizsgálatát;

3. az illető egyén előéletének és családi történetének sociologiai adatai gyermekkorától kezdve;

4. az illető physisikai, értelmi és erkölcsi degenerációs jeleinek tanulmányozása:

Mac Donald Artur az északamerikai Egyesült Államok közoktatási hivatalában (Bureau of Education) évek hosszú sora óta mint szakértő működik. Már korábbi irodalmi munkásságában (The abnormal man, Criminal anthropology stb.), a mely főleg a bűnügyi embertan ismertetésére vonatkozik, felvetette egy oly laboratorium felállításának gondolatát, a mely a büntetett osztályok megfigyelésével és általában a „rendellenes” ember sajátosságainak vizsgálatával foglalkozik.

Erre a tervre hívja fel a figyelmet jelenlegi beadványában is, a mely a Rooseveltt volt köztársasági elnök ellen intézett merényletből indul ki és rámutat azokra az erkölcsi károokra, a melyek az uralkodók, elnökök, államférfiak stb. ellen intézett merényletekből származnak.

Kiemeli, hogy az államok milliókat költenek a testi betegségek kóroktanának tanulmányozására, már pedig a nem kevésbé veszélyes társadalmi betegség tanulmányozását szolgáló ily intézet felállítása lényegesen kevesebbe kerül. Abban a törvényjavaslatban, a melyet Mac Donald beadványához csatol, az ily laboratorium felállítása körülbelül 1200 dollárba kerülne.

Noha Mac Donald Artur az amerikai tudományos világban munkásságának inkább ismertető, mint alkotó jellege miatt nem örvend nagyobb tekintélynek, a beadványában előterjesztett javaslat mégis figyelemre méltó.

A büntetőjog radikális irányai és a természettudósok egyenesen követelték, a közvetítő irányok pedig legalább elismerték a kriminális társadalmi és biológiai kutatásnak és ezzel összefüggőleg a büntetendő cselekmény causalis vizsgálatának szükségét. Csupán az lehet kétséges, hogy a kutatás mennyiben tekinthető állami feladatnak, illetőleg mennyiben hivatása az államnak, hogy a szakemberek kutatásait a rendelkezésére álló eszközökkel előmozdítsa.

Magyarországon az igazságügyminister 1913 tavaszán a budapesti kir. országos gyűjtőfogház mellett egy bűnügyi embertani és criminal-psychologiai laboratoriumot szervezett; ennek vezetésével a gyűjtőfogház egyik orvosát, dr. Tél Ferenczet bízta meg, a ki a kormány kiküldetése alapján Bruxellesben tanulmányozta a „Laboratoire d'anthropologie pénitentiare” megjelölés alatt működő intézetet. A budapesti laboratorium felügyeletére és irányítására dr. Moravcsik Ernő Emil egyetemi tanár, az Igazságügyi Orvosi Tanács alelnöke, kapott megbízást.

A laboratorium felszerelése és berendezése időközben elkészült és a criminal-anthropologiai adatgyűjtés megkezdett.

Mintthogy a szóban forgó beadvány a budapesti laboratoriumban folytatandó adatgyűjtésnél felhasználható lesz, az osztály határozatából felküldetik a m. kir. igazságügyministerhez.

198. Meghívó érkezett az Országos Középiskolai Tanáregylettől f. évi október 26-án tartott b. Eötvös József-ünnepélyére, melyen Akadémiánkat ORTVAY TIVADAR r. t. képviselte. — Az aradi kulturpalota felavatási ünnepélyén (október 26) az Akadémia tagjai közül jelen voltak: RAKOSI JENŐ és GRÓF ZICHY GÉZA t. tt., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, HERCZEG FERENCZ, KARÁCSONYI JÁNOS r. tt., DÉZSI LAJOS, FERENCZI ZOLTÁN, JANKOVICH BÉLA, MIHALIK JÓZSEF, SEBESYÉN GYULA, SZABOLCSKA MIHÁLY, TÓTTÓSSY BÉLA l. tt. Az Akadémia üdvözlését SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. tolmácsolta (l. alább 689. l.). — Tudomásul van.

199. Az Akadémia könyvkiadásában 1913 június hó 1-étől október 31-éig megjelentek: Akadémiai Értesítő. 282—283., 284—285., 286. füz. — Rapport en 1912. — Athenaeum. XXII. 3. füz. — Nyelv-tudományi Közlemények. XLII. 1—2. és 3. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXIII. 2—3. füz. — Történeti Szemle. II. 3., 4. sz. — Hadtörténeti Közlemények. XIV. 2., 3. füz. — Archaeologiai Értesítő. XXXIII. 2., 3. sz. — Matematikai és természettudományi Értesítő. XXXI. 2., 3—4. sz. — Farkas Lajos l. t. A római obligatio fogalmilag vége a közép- és újkori jogi elméletben. (Társadalmi Értekezések. XIV. köt. 6. sz.) — Kmoskó Mihály, Az emberiség első írott szabadságlevelé. (Philosophiai és társadalomtudományi Értekezések. I. köt. 3. sz.) — Márki Sándor r. t., Nagy Péter császár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. (Történettudományi Értekezések. XXIII. 6. sz.) — Méhely Lajos r. t., Magyarország csikos egerei. (Mathematikai és természettudományi Közlemények. XXXII. 1. sz.) — Némethy Geyza l. t., Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia. — Tudomásul van.

200. Az Akadémia könyvtára újabban a következő adományokat kapta: 1. Mahler Ede l. tagtól: Beöthy Zsolt Egyiptologiai Gyűjteménye. Budapest, 1913. — 2. Dr. Roth Alfréd-től: a) Tanulmányok Roth Dánielről. — b) Arbeiter zur deutschen Philologie. IV. Heft. Studien über Daniel Roth. — 3. Porse Vilmostól: Hullámok. — 4. Az „Ufficio del Censimento“ igazgatójától: Censimento degli officii e delle imprese industriali al 10 giugno 1911. Vol. 1. Roma. — 5. Helmert F. R.: Die Bestimmung des Geoids im Gebiete des Harzes. (Sitzungsbericht d. preuss. Akademie d. Wissensch.) Berlin, 1912. — 6. Weisstein Hermanntól: Bibliothek Weisstein von Fedor v. Zobeltitz. 2 Bde. Berlin, 1913. — 7. Prochaska Antonitól: Protazego biskupa Poselotwo do Polski. R. 1471. Krakow, 1913. — 8. Dr. Fra Julijan Jeleniétől: Izvori za kulturnu Porjest Rosanskih Franjevacu. Sarajevo, 1913. — 9. Moors B. P.-től: Étude sur les formules (spécialement de Gauss) servant a calculer des valeurs approximatives d'une intégrale définie. — 10. Dr. Brants Johannától: Antike Terra-Cotta-Lampen. — 11. Webb W. L.-tól: Brief Biography and popular account of the unparalleled discoveries of T. J. J. See. — 12. Wlaschütz Vilmostól: Befreiungskrieg 1813 u. 1814. II. B. — 13. Weinberger Vilmostól: a Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manuscripti 2. és 3. kötetének recensioja. Különlenyomat a Zentralblatt für Bibliothekswesenből. — 14. Fritsche: Die Bestimmung der Elemente des Erdmagnetismus. Riga, 1913. — 15. Maeso, Carlos M.: El Uruguay a través de un siglo. Montevideo 1910. — 16. Tib (L. Soyecz-Le Roy): Amour et raillance Lille, 1913. — Köszönettel fogadtatnak.

201. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILY KALMÁN és SZINNYEI JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

Kisebb közlemények.

Szentkláray Jenő 1. t. beszéde az aradi kulturpalota fölavatása ünnepén, 1913 október 26.

Mélyen tisztelt ünneplő közönség! Van szerencsém Arad sz. kir. város törvényhatóságának, illustris vezetőségének és nagyérdemű polgárságának, díszes kulturpalotájuk avatási ünnepén, a M. T. Akadémia üdvözlését a következőkben tisztelettel átadni:

Az Akadémia meleg elismeréssel és hazafias örömmel köszönti Arad városát, hogy új közművelődési intézetének megalkotásával segítőtársul csatlakozott hozzá a szellemi tevékenység ápolására és erősítésére.

Az Akadémia háláját nyilvánítja Arad városa iránt, hogy a tudományos előhaladás és közművelődés támogatására, a nemzeti irodalom, a szépművészetek és a múzeumi ügy előmozdítására oly jelentékeny áldozatot helyezett el a haza oltárán, mely a mostani nehéz időkben kétszeres értékkel bír és örök emlékezetre érdemes.

A T. Akadémia a magyar nemzeti művelődés tényezőinek köszönetét küldi Arad városának, hogy a Marosvidék e nevezetes pontján — hol már az Árpádházi királyok korában ékes sorozata állott fenn a magyar kulturpalotáknak, melyekben szerzetes iskolamesterek, tudós férfiak tanították és nevelték Dél-magyarország honfenntartó nemességét — most ismét hatalmas lendületnek indítja a közművelődési tevékenységet, midőn új szentélyt állít a huszadik század szellemének és alkalmat nyújt, hogy kulturpalotája csarnokaiban kellemes otthont találjon e város és egész Arad megye értelmisége.

Érvényesüljön e törekvő város és az egész környék szellemi életének e középpontjában a tudomány az igazságnak magaslátán, a műizlés gyönyörködjék az erkölcsi szépség tisztaságában, az igazi műveltség s az elfogulatlan felvilágosodás diadalmaskodjék a tévedéseken és a felületességen. És akik e palotában a hazának elméjükkel szolgálni fognak, végezzék a haladás munkáját erőteljes magyar lélekkel, nemzetünk tanulságára, Arad városa és Arad megye dicsőségére!

Nekrológ.

Tangl Károly I. tag beszéde Vályi Gyula I. t. ravatalánál
Kolozsvárt, 1913 október 15-én.

Mély meghatottsággal állok e ravatal előtt, melyre kedves collegánk földi maradványait helyeztük. A Math. és Természettud. Kar és a M. Tud. Akadémia búcsúszavát intézem hozzád, Vályi Gyula!

Alig mult egy éve, még velünk dolgoztál, midőn hirtelen úgy érezted, hogy szervezeted nem bírja már a tanítás terhét; csendes magányba vonultál, nagy szomorúságunkra, elhagyva tanszékedet, melyet annyi fényvel és dicsőséggel töltöttél be. Az Egyetem akkor egy mindnyájunktól szeretett, kiváló tagját, a tanuló ifjúság kitűnő professorát s valóságos apját vesztette el.

Mintaszerűen világos előadásaidban biztos kézzel vezetted be tanítványaidat a matematika mélységeibe, az életteleneknek látszó formulák életre keltek, mert a te üde, eleven szellemedet lehelted beléjük; a te szavaid közvetítésével a nagy természet lelke szólott belőlük a hallgatósághoz. Mestere voltál a tanítás művészetének, ki rajongó szeretetet tudtál ébreszteni tanítványaidban a tudomány iránt. S vajjon mi tette Vályi Gyulát a tanítás művészetének mesterévé? Azzal felelhetünk: kiváló tanító volt, mert kitűnő tudós volt, ki nemcsak teljes alapossággal ismerte tudományának minden zegét-zugát, hanem maga is addig ismeretlen utakon járva, új értékes eredményekkel gazdagította a tudományt s mert maga is új utakat keresett s talált is, tudta tanítványait a matematika sokszor bonyodalmas s nehéz útjain oly biztosan a magaslatokra vezetni.

Mindnyájan tudjuk, mennyi munkával s fáradsággal jár az, hogy a tudomány fejlődését éber figyelemmel követve, a kutatások eredményeit számon tartsuk s azokat szerves egészbe foglalva, a tudomány mindenkori állapotáról hű képet nyújtunk hallgatóinknak. Vályi Gyulának ezt a munkáját a mostoha sors nagyban megnehezítette. Hiszen szemévelága fokozatosan annyira gyengült, hogy különösen utolsó éveiben maga alig tudott olvasni s csak azzal, hogy tanítványaival olvastatta fel magának a

mathematikai irodalom újabb termékeit, szerzett tudomást tudományának fejlődéséről. Valóban csudálatos, hogy kitűnő emlékezőtehetséggel felruházott elméjének fogékonysága s mélysége arra képesítette, hogy a külső segédeszközök eme fogyatékos-sága ellenére előadásait mindvégig a kellő magaslaton tarthatta s a mellett kutatásokat is végezhetett.

Tanári hivatását azonban nem látta betöltve azzal, hogy tanítványait a matematika gondolatvilágába bevezette. Tanítványai szívéhez is hozzá akart és tudott is férközni. Derült, jóságos lelke teljesen megértette a diák lelki világát, át tudta érezni a diákélet ezerféle örömeit s keserveit, apai szeretettel támogatta, segítette tanítványait s gondoskodott róluk akkor is, mikor elhagyva az egyetem falait, boldogulásért küzdöttek künn az életben.

Vályi Gyula, kedves collega! mielőtt e helyről utolsó utadra kísérménk, lelki szemeink elé idézem a te nemesen egyszerű tiszta egyéniségedet, hogy még egyszer érezzük szívednek azt a melegségét, melyből collegáidnak oly bőségesen juttattál; felidézem, hogy sokakat kioktass arról, miképen párosulhat a legmélyebb tudás a legnagyobb szerénységgel. Mert szerénységed szinte páratlan volt. Sohasem kerested az olcsó, zajos sikereket; kutatásaid és tanításod értékes eredményeinek teljes tudatában sohasem hivalkodtál azokkal, hanem megelégedtél a becsületesen teljesített munka felemelő érzetével. Ez a nagy szerénység tette személyedet olyannyira vonzóvá, olyan varázst kölcsönözve annak, melylyel mindenki szeretetét s becsülését egy csapásra meghódítottad.

Midőn a kérlelhetetlen halál végleg elragadott körünkből, vigasztalást és megnyugvást keresünk abban a gondolatban, hogy te, ki egész munkás életedben a tudományba elmélyedve az igazságot kerested, ki a végtelen nagy s végtelen kicsiny titokzatos birodalmában oly otthonosan érezted magadat, most, hogy leráztad a földhözköötöttség bilincseit, szellemed egy pillantásra áttekintheti és átértheti a végtelen mindenséget, mert eljutottál az igazi megismerés teljes mértékéhez, melyért itt a földön hiába küzdünk, eljutottál a teljes boldogsághoz, mert a teljes tudás teljes boldogság.

Vályi Gyula, kedves collegánk! nemes lelked emlékét szí-vünkbe zárva s azt híven megőrizve kísérmünk nagy utadra. Isten veled!

Hibaigazítás. Az „Akadémiai Értesítő“ 284—285. füzetében „Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején“ cz. kivonatban a következő hibák igazítandók ki:

- A 462. oldal 3. jegyzetében 72—76 helyébe teendő: 72, 73, 75, 76.
 A 466. „ alulról második } sorában: „tulajdonképeni erdélyi had-
 A 467. „ felülről ötödik } sereg“ helyébe teendő: VI. hadtest;
 A 467. „ felülről 3. és 4. sora közé beszúrandó: d) gyulafehérvári ostromlóereg.
 A 467. oldal felülről 13. sorában: „erdélyi“ után beszúrandó: hadtestre.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában.

A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából írta
dr. Csánki Dezső.

I. kötet, 1890. XII és 790 lap. Ára 14 korona.

Tartalma: A mű története. — 1. Pilismegye. 2. Pestmegye. 3. Hevesmegye. 4. Nógrádmegye. 5. Gömörmegye. 6. Borsodmegye. 7. Abaújmegye. 8. Tornamégye. 9. Szepesmegye. 10. Sárosmegye. 11. Zemplénmegye. 12. Ungmegye. 13. Beregmegye. 14. Ugocsamegye. 15. Máramarosmegye. 16. Szatmármegye. 17. Szabolcsmegye. 18. Közép-Szolnokmegye. 19. Krasznamegye. 20. Bihar megye. 21. Békésmegye. 22. Külső-Szolnokmegye. 23. Csongrádmegye. 24. Csanádmegye. 25. Zarándmegye. 26. Arádmegye.

II. kötet, 1894. VIII és 862 lap. Ára 14 korona.

Tartalma a következő megyék: 1. Temes. 2. Krassó. 3. Keve. 4. Torontál. 5. Bács. 6. Bodrog. 7. Szerém. 8. Valkó. 9. Pozsega. 10. Baranya. 11. Somogy. 12. Vas.

III. kötet, 1707. VI és 698 lap. Ára 14 korona.

Tartalma a következő megyék: 1. Zala. 2. Veszprém. 3. Fejér. 4. Tolna. 5. Komárom. 6. Győr. 7. Sopron. 8. Mosony.

IV. kötet, készülöben.

V. kötet, 1913. VIII és 973 lap. Ára 20 korona.

Tartalma a következő megyék: 1. Hunyad. 2. Kolozs. 3. Torda. 4. Küküllő.

Megrendelhető: a M. Tudom. Akadémia könyvkiadóhivatalában (V., Akadémia-utca 2.) és minden könyvkereskedésben.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIV. KÖTET.

1913. Deczember 20.

12. FÜZET.

Jelentés a Péczely-jutalomról.

(Felolvasta *Ferenczi Zoltán* l. t. 1913 október 27-én.)

Az Akadémia ügyrendjének 127. §-a értelmében az ezer arany forint Péczely-jutalommal ebben az évben oly regény jutalmazható, mely az 1911—12. évek valamelyikében jelent meg. E pályázatra bírálókul a T. Akadémia Rákosi Jenő t. tagot, Beöthy Zsolt r. tagot és Ferenczi Zoltán l. tagot küldte ki, s a bizottság alólírtat bizta meg a jelentés megírásával. A nevezett tagok részletes vizsgálat alá vevén az említett két évben megjelent magyar regényeket, örömmel állapította meg, hogy az egyébként is több sikerült mű között van egy, mely az idézett ügyrend 3-ik a) pontjának teljesen megfelel. E pont szerint ugyanis „a Péczely-pályadíjra *első sorban* magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak“. E mű ezenkívül megfelel továbbá annak a c) pont alatti feltételnek is, mely szerint „minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely első kiadásának címlapján van.“ Ugyanis a kiválasztott mű 1911. évszámmal jelent meg és magyar történelmi regény, még pedig legkiválóbb regényíróinknak éppen azon egyike írta, a ki, a mi eléggé meglepő, a Péczely-jutalmat még egyszer sem kapta meg, holott Akadémiánknak már eddig tiz esetben volt alkalma e jutalom felett ítélni.

Az író, a kiről itt szó van, *Mikszáth Kálmán* s a regény, melynek nemcsak az utólagos jóvátétel, hanem a teljes érdem szempontjából is a jutalmat a bizottság egyhangú határozattal kiadatni kéri, a költőnek *A fekete város* című háromkötetes regénye.

Mindnyájan emlékezünk arra a mélyen megható esetre, hogy miután 1908 október 18-án Mikszáth e regénye a *Vasárnapi Ujság*-ban (42. sz.) heti folytatásokban megindult, — mert a költő folytatásokban írta hétről hétre —, egyszerre csak az 1909 jan. 10-iki (2. sz.) folytatással a regény közlése megszakadt, s a 3-ik számban azt olvastuk a regény folytatása helyett, hogy Mikszáth súlyos beteg lett s regényét egyelőre nem folytathatja.

Emlékezünk egyszersmind a megkönnyebbülésre is, midőn több mint egy hónap mulva, febr. 21-én (8. sz.) azt közölte a *Vasárnapi Ujság*, hogy a költő „teljesen felépült“ s rá 28-án újra megindult a regény folytatása, melynek most már akadálytalan befejezését 1910 jan. 1-én az irodalmunk felett örökös gondviselés megengedte. De ki gondolta volna akkor, hogy a nagy írónak ez lesz az utolsó regénye? Megadatott még neki, hogy egy végső elbeszélést adjon közre, s megadatott az is, hogy végig élvezze a nemzetnek akkora szeretetben megnyilvánuló ünnepét az ő jubileumára, mely május 16-án, pünkösd 2-ik napján, mint egy enyhe, békés, nyájas oázis tünt fel nekünk az akkor dúló politikai harcok és követválasztás izgalmaiban, melynek 12 nappal utóbb, május 28-án maga is áldozata lett. Csak kis töredéket hagyott még reánk *Pinkerton* című regényéből, mely sajátos politikai és közjogi helyzetünknek rajza lett volna és kora halála örökre megfosztott minket úgy ettől, mint mindazoktól a művektől, melyek sohasem pihenő agyában már kibontakoztak a tervezés homályából s melyekre más és így *A fekete város* című regényében is utalásokat találunk.

Tudjuk, hogy kivált közjogi regényének terve a részletekig ki volt fejében dolgozva. Sokat s nagy kedvvel és reménykedéssel beszélt róla, szó volt akkor is e regényről, midőn Rooseveltt Budapestén járván, Mikszáthtal is találkozott. A regény töredékben maradása, a mint ez már a sokat ígérő kezdetből is megítélhető, nagy vesztesége irodalmunknak. De még minő nagy az, a mit ezen kívül is gondolt, tervelt s miből csak egy-egy homályos ígéret, utalás maradt ránk, éreztetve a veszteség nagyságát.

Innen, Akadémiánk előcsarnokából, a legszebb tavaszi hónap, 1910 május utolsó napján kísértük örök nyugalomra a nagy író, a kit, mint tiszteleti tagunkat, nemcsak az Akadémia, hanem a nemzet siratott el. Egyetlen vigaszunk, hogy ő egyike azoknak, kinek sirjából örök fény árad. És csak a sírból kiáradó fény nem hazudik.

De elhagyom ezeket az érzelmi mozzanatokat, melyeket kimeríteni úgy sem lehetne és e mellett maga az elköltözött joggal inthetne Horatiussal: Absint inani funere neniae Luctusque turpes et quærimoniae, Compesce clamorem...

Térjünk tehát a regényre.

A költőnek itt említett regénye, *A fekete város*, főleg Lőcse városa krónikájából, t. i. Hajnból, továbbá Görgey Istvánnak a Görgey-család történetéből szóló művéből s Lőcse város státutumaiból van véve. Háttére a Thököly- és Rákóczi-kor, Mikszáthnak több s kivált utóbbi műveiben előszeretettel rajzolt, ez a hősiességgel, árulással, humorral, szenvedéssel és nagy erkölcsi emelkedettséggel egyaránt gazdag kor. Ez az előszeretet bizonyára összefügg a költőnek Felső-Magyarország iránti szeretetével, és

erre nézve valóban hazánk egyetlen történeti kora sem jellemzőbb, mint a XVI—XVII. századi nemzeti harcoknak e végső nagyszerű két időszaka.

E regényben a főalakok Görgey Pál, Szepes megye alispánja, a ki szenvedélyes felindulásában egy vadászat alkalmával meglövi Kramler löcsei bírót; másrésről a fiatal Fabriczius Antal, a ki él-hal városa jogaiért s a városi polgárság polgári közjogi állásáért. A sors úgy adja, hogy Fabriczius megszereti az álnév alatt (Otrokócsy) Löcsén nevedő Rozáliát, Görgey Pál leányát, de midőn városának főbirája lesz, a város falain belül ravaszsággal elfogott Görgeyn éppen ő hajtja végre az elhamarkodott sietséggel kimondott fejvesztő ítéletet s midőn megtudja, hogy az Otrokócsy Rozália név alatt Löcsén nevelőben élő kedvese éppen Görgey leánya, a szigorú, engesztelhetetlen főbiró eszméletlenül esik össze. Ezzel végződik a regény.

Látható, hogy ez a regény nem ad úgynevezett végső megoldást, mondhatni végleges befejezést. Ez az eljárása összefügg Mikszáthnak *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényének írásakor kifejtett elméletével, mely szerint az élet nem ismer végleges megoldást, hanem a nagy küzdelemre rendesen lankadás következik s ez megint új eseményeknek és cselekményeknek a kiindulása. Ezt követni művészi feladata a regénynek is. Ebből valószínű, hogy e regény folytatását is megírta volna.

A mű hősei azonban voltaképen csak névlegesen Görgey és Fabriczius. Valósággal Mikszáth a rajzolt történeti korban egyszermind két rendnek, a régi, magát kiválóbbnak tartó és érző nemesinek s a föltörekvő polgári rendnek, tehát két világnézletnek harcát akarta megírni egy oly korból, midőn a törvény és rend eszméje még nem hatotta át az embereket, midőn bizonyos kezdetlegesség uralkodott a szabad és nem szabad közt s midőn a nemesség többet adott a hatalomra és erőre. Ámde a polgári rendben ekkor már kifejlődött a törvényesség érzékei mert tudta, hogy csak ennek betűszerinti megtartása menthet, meg és tarthatja fenn; de aztán éppen ezért természetes túlzással s félénkséggel egyaránt, ennek a törvényességnek formáját fontosabbnak látta, mint lényegét. Ez az oka annak, hogy a polgárság rajzát tekintette az író fontosabb feladatának a regényben, talán annál is inkább, mert a nemesség képét és életét már nem egyszer rajzolta meg. Míg tehát most a nemességet jóformán csak Görgeyben s egy pár mellékalakban festi meg részletesen, addig a löcsei polgárok egész sorát vonultatja fel változatos alakokban, a kik a humor és komikum, a szigorú elhatározás és agyafurt ravaszság, méltóság és nevetségesség, a komolyság groteszk kicsinyesség és tökéletlenségek változatai. E mellett jellemző benne az az igazságot szolgáltató szeretet a nemesség iránt.

hogy rajza szerint emez bir nagylelkű és igazi úr lenni, amaz még nem. Görgey t. i. szabadon ereszti s úri módon küldi vissza Lőcsére a kezébe került lőcsei bírót, de a lőcsei tanács kihallgatás nélkül véteti a csellel kezébe került Görgey fejét, mert polgárius képzeletökben ez az alispán elleni, ez az egyetlen tekintélyes nemes elleni harc a maguk szűk látóköre szerint oly fontos, mint valami világrend elleni tragikus küzdelem, melyben egy Velenceze, egy Lübeck, egy Hamburg, egy Köln polgárságának küzdelme a világi hatalommal állott előttük.

Ennek a küzdelemnek és peripetiáinak rajza teszi a regény történelmi háttérét, mely rendkívül plasztikus, érdekesen jellemző, csodálatosan eleven és hű s gondolatom szerint a régi magyar városi élet egyetlen magyar költői műben sincs ily találóan, ily szemléltetően, ily kimerítőn, ily változatosan és ily egyénítő erővel rajzolva. Mikszáth itt kiváló szerencsével állítja elénk azonban nemcsak a kor képét, hanem az eredeti és változatos jellemek egész sorát. Néha csak pár vonást vet oda s kész az alak; máskor, mint a bíró halálakor, a bíró vérével való földfoglalás esetében, a halála feletti tanácskozásban, vagy abban, a mint Görgeyt előbb csellel Rákóczi által akarják kivégeztetni, magában a cselekmény rajzában elevenedik meg előttünk a jellemek egész sora.

E főcselekmény mellett az élesen megrajzolt groteszk és bájos megindító és furcsa jelenetek egész csoportja található a regényben. A szerző nem igyekszik mértani egyenességgel célja felé. Meg-megáll, kitér, néha mintha elkalandoznék, hogy egy-egy bizarr, furcsa, szószerint életképi jelenetet részletezzon, kiszinezzen nekünk, melyekben, mint az életben, különös vegyülettel olvad össze vagy váltja fel egymást a szép és rút, az idillikus báj és a vaskos durvaság. Ezek azonban az ő tollában mind jelentékenyekké válnak, mint a kire szószerint illik Horatius mondása: „valet ima summis mutare.“

És mindebbe beleszövődik a Fabriczius és Rozália szerelmi idyllje. Már ismerjük Mikszáth e kedves tulajdonát, melylyel a naiv, szüziens első szerelem ébredését és fejlődését rajzolni tudja. Elragadó bájjal bírja felruházni a fiatal leányt, a ki egyszerre félnék és odaadó szégyenlős és bátor, piruló és önérzetes, visszautasító és felbátorító, szende és kaczer, csábos és érintethtetlen; a ki még félig gyermek s már is öntudatlanul bírja nemének minden csábító fegyverét; de e mellett oly ártatlan, oly tiszta, mint a fűvön csillogó reggeli harmatcsepp. Ez az idyll azonban, mely egy malombeli keresztelő durva jelenetei közt kezdődik, a melyek közé feledhetetlen bájjal helyezi be a költő e szerelem első kinyílását, ez alkalommal nem a hasonló rajzok boldog befejezésű története, hanem tragikumával ráz meg, félelmes felhők közé vész el.

Mellőzzük a további részleteket, hiszen általánosan ismert dolgokról van itt szó. Azt gondoljuk, hogy e pár vonásban eléggé kiemeltük e regény előnyeit, főképp mindazon tulajdonait, melyek mint történeti regényt mutatják be. Érdekes megjegyezni, hogy ezt a regényt 1910-ben, mint tényleg lapban teljesen megjelent művet, már az előbbi, az 1911-iki jelentést tevők is megjutalmazhatták volna, hogyha akkor valaki beküldi. Ugyanis a szabályzat a külön beküldést egyenesen megkívánja oly regényeknél, melyek nem önálló kötetben jelentek meg. Akkor a regény kötelező beküldésére nem gondolt senki s ennél fogva 1911-ben egy nem is történelmi regény (Lovik: *Vándormadár*) jutalmaztatott meg. Most a kötetekben való megjelenésének éve (1911) hozza e művet ebbe a későbbi időkörbe (1911—12) s így Akadémiánknak csak most lehetett vele ebből a szempontból foglalkoznia. Ennél fogva az érdem és kegyelet érzelmeinek hatása alatt egyaránt, mint kiküldött bírálók, egyértelemmel kérjük a T. Akadémiát, hogy az ez évi Péczely-jutalmat Mikszáth Kálmán *A fekete város* című regényének adni méltóztassék, mely egyszersmind az ő nagyobb szabású művekben gazdag élete második korszakának utolsó nagy műve. Egyszersmind javasoljuk, hogy a jutalom az Akadémia Ügyrendjének 127. § 1. d) pontja értelmében Mikszáth egyenes örökösének adassék ki.

A Reguly-féle osztják hősi énekekről.

(Kivonat Pápay József l. t. 1913 április 7-iki előadásából.)

Az osztják énektudományról már a régebbi utazók is megemlékeznek. Az első, a ki hírt ad róla, a kisorosz származású *Noviczkij György*. Az osztják népről adott rövid leírásában (1715) ugyanis az osztják sámánról azt mondja, hogy az *áldozó marha fölött éneket költ*, imádkozván, hogy adjon az istenség bő fogást halban, vadban. Ugyanitt szól a medvénekekről is.

A XVIII. századi utazók (*Georgi* és *Pallas*) is tudnak az osztják énekekről. *Pallas* egy ilyen hősi ének tartalmát már le is jegyezte („Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches“ cz. művének II. kötetében, 67. l.)

Bizonyára nem kerültek el ezek az értesítések Reguly Antalunk figyelmét sem, a ki a múlt század negyvenes éveiben oly állhatatosan kutatta a vogul és osztják föld régi hagyományait. Alighogy megérkezik a vogulokhoz (1843 decz. 15-én), mindjárt az első napokban megismerkedik egy vogul énekessel, az öreg *Bachtjárral*, a ki nagy bizalommal, szinte meglepő kész-

séggel tárta föl előtte a vogul népköltés kincsesbányáját. Reguly rögtön felismerte ez énekek nagy jelentőségét, alig egy pár hét múlva (1844 január 12-én) már örömmel értesíti szentpétersvári tudós barátját, *Baert* nagyérdekű fölfedezéséről. Ezentúl most már utazásának egyik főcélja lesz a becses népnyelvi hagyományok összegyűjtése.

Az osztják énekekkel, mint Toldyhoz intézett leveléből tudjuk, 1844 őszén Berjuzovban ismerkedett meg tüzetesebben.

Ezek már tartalmuk miatt is kiváltképen érdeklik, a legnagyobb lelkesedéssel nyilatkozik róluk. Az osztják énektudomány, mint *Baerhez* írt leveléből (1845 január 16) látjuk, ekkor már szinte kiveszöbben volt. Panaszkodik, hogy régi hagyományokhoz való ragaszkodás kihalt a nép lelkéből, az ifjabb nemzedék között már nem talált egyetlenegy énekest sem. Az öregek (70—100 éves aggastyánok) között is csak egy volt az egész Szoszva mellékén, a Szigvánál kettő és az Ob mellett fölfelé szintén kettő, a kik tudtak még énekeket, ismerték a régi hagyományokat, vagy legalább emlékeztek rájuk.

Az volt a szándéka, hogy az énektudó aggastyánoktól lehetőleg megszerzi az osztják népköltés összes maradványait. Azonban körülményei úgy alakultak, hogy berjuzovi tartózkodását hirtelen meg kellett szakítania. 1845 február 29-én (az ó számítás szerint) az osztják földről Kazán felé vette útját.

Reguly osztják népköltési gyűjteménye 217 sűrűen beírt nagy ívrétű oldalra terjed (108^{1/2} kézirati ív).¹ Az énekeket megszakítatlan sorokban, egyfolytában írta, még a mondatok sincsenek elválasztva semmiféle jeggyel sem. Az egész sebtében van írva. Azon volt, hogy mentől többet írhasson le, nem is igen kérdezősködött az értelem után. A helyes átírást s az értelmezést későbbre hagyta, de időközben a körülményei úgy alakultak, hogy ezt a munkát már nem végezhetette el. Hunfalvy előtt többször is említette, hogy az énekek kedvéért még egyszer kellene Berjuzovba és Obdorszkba mennie.

Az énekek forrásáról jó sokáig igen keveset tudtunk. *Toldyhoz* és *Baerhez* intézett leveleiből csak azt lehetett megállapítani, hogy azoknak nagy részét Berjuzovban írta. A Reguly-féle osztják énekek értelmezése közben magam is folyton kutattam-kerestem útbaigazító adatok után, végre a Magyar Tud. Akadémia kézirattárában „*Reguly Antal Calendariuma*“ czímen (jelzése: M. Nyelvt. 12. r. 28. sz.) egy kis kolligátumban megeltem Regulynak a vogul- és osztjákföldi utazásáról írt naplószerű feljegyzéseit. Ezekből aztán, mint már a M. Tud. Akadémia elé

¹ *Hunfalvy* még 116 kézirati ívet látott. Azonban két ének hiányzik a gyűjteményből, valahol lappang.

terjesztett jelentésében is jeleztem,¹ sikerült megállapítanom, hogy az osztják énekeket Berjozovban írta le s azoknak legnagyobb része (talán mindvalamennyi) a *χάρων*-falvi (szigvameléki) Nyikilov Maximtól való, kinek az ősei a Szoszva felső vidékéről *Axtes-űs*-ból származtak. Ez a szigvai osztják 1770 körül született, tehát Reguly berjozovi tartózkodása idejében 74 éves lehetett.

E csodálatos emlékezőtehetséggel megáldott öreg énekes ajkáról Reguly circa 18,000 verssort jegyzett le, terjedelmére nézve tehát a finn Kalevala-val vetekedik.

A gyűjteményben levő énekek — egynek kivételével, mely a medvekultuszra vonatkozik — mind epikus tartalmúak. Az ilyen énekekben maguk az istenek vagy nemzetségi bálvány-szellemek mondják el viselt dolgaikat. A hősök kultusza nyilatkozik meg bennük, mert ezek az istenek, bálványok a nép hős korában nemzeti hősök voltak, kiknek élete jórészt hadakozásban telt el.

A hősök aztán a „közönséges emberkorabeli világ beálltakor“ rendesen „véráldozatot, ételáldozatot elfogadó“ bálvány-istenségek (lòηk) ülepednek. Minden nemzetségnek megvan a maga lòηk-ja (sokszor még több is van egynél, mert kettenhárman is ülepedhetnek bálványnyá) Ezeknek a tiszteletére áldozatok alkalmával énekeket mondanak, melyekben az illető bálványistenségnek a viselt dolgait, hőstetteit éneklik meg. Azért az ilyen énekeket lòηk-ār nak, azaz bálványéneknek is mondják. Általánosan elterjedt neve azonban a *türnəη ār* tk. „vész ének“, mert többnyire egy-egy vidék pusztulásáról van szó ezekben az énekekben. Az egyik törzs ugyanis haddal támad a másikra, leöldösik egymást, a hősök közül alig egy-kettő marad életben. Az „énekvivő hős“ (*ār-tòvī xui*) látja a vést, pusztulást (*türən*) s elmondja azon sorjában. Ez az értelme a vogul *tèrniñ èrt'*-nek is.

Igen valószínű, hogy a *türən* eredetileg mythikus személy volt. *Patkanov* a pusztító tűz és a had istenségét sejtí benne. Az énekekben csakugyan többnyire megszemélyesítve fordul elő. Igen gyakran szó van a *türən* arczáról, pl. *türən uès untlī xo* = 'türən arczát nem látott ember' = a ki még nem volt harezban.

A hősöket a *türən* köde szállja meg, mikor öldösik egymást. Az ellenséges városban rendesen „hét nyelvű *türən* tüzet“ gyujtanak, mikor fölégetik.

Annai bizonyos, hogy a 'tűz' nevezetes szerepet játszik az osztják áldozatoknál. Ilyen alkalmakkor még ma is rendesen tüzet raknak és a tüzet az áldozati állatok vérével megfecsken-

¹ *Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjákok földén.* Budapesti Szemle 1905. 345. sz.

dezik, ételt is dobálnak bele. Az is megtörténik, hogy ilyenkor a tűzhöz is idéző igéket mondanak (mint pl. vulpasl-i áldozaton, melynek szemtanuja voltam).

A hősi énekeket sokszor zenekíséret mellett adják elő. Az osztjásoknak két hangszerük is van. Az egyik a *nāræs-juž* (zene-fa). Ez igen primitív öthúros hangszerszám: egy hosszúka, vékony fenyőfából készített ládika. A húrjait rénszarvas-ínból készítik s a használat előtt halenyvvel jól bedörzsölik s úgy pengetik. A hangláda hossza körülbelül 5—6 arasz, legnagyobb szélességében az átmérője másfél arasznyi. Alakjára nézve hasonlít a halhoz.

A másik hangszerük ennél már jóval tökéletesebb. Ez madáralakú. A hangládája a madár törzse, melynek a hasas végére függőlegesen vagy egy kissé tompult szög alatt hosszú farúd van erősítve: ez a nyaka, mely egy madár- vagy állatfejben végződik. A neve: *tóráp-juž* = darualakú hárfa. Az oroszok *лебеда*-nek (hattyú) nevezik. A nyak és a hangszer felső fedele között kilencz vastag rézhúr van kifeszítve.

Ezekkel a hangszerekkel azonban inkább a medveünnepi színjátékokat s az ú n. állaténekeket (táncénekeket) kísérik. Az állaténekeket ugyanis rithmikus testmozdulatokkal adják elő, az egyes állatokat utánozzák. Ez a szokás még a totemisztikus korba nyúlik vissza, eredetileg bizonyára varázserőt tulajdonítottak neki. Ma is „szent dolognak“ tartják, mert az ilyen táncokban az asszonyok nem vehetnek részt. (A medveünnepi színjátékokban még az asszonyszerepeket is nyírhéjalarczoz férfiak adják.)

Az énekmondóknak aligha lehetett külön rendjük, mert hiszen az énektudomány már természeténél fogva sem öröklődhetik föltétlenül apáról fiúra, hanem a kikben megvolt az arravaló tehetség, hajlandóság, azok egy-egy hiresebb öreg énekestől elsajátíthatták az énekmondás művészetét.

Igy szállt az ének szájról-szájra.

Annyi bizonyos, hogy az énekeseket megbecsülték, mert nekik az áldozati ünnepeken igen fontos szerepük volt. Az énektudomány — mint föntebb jeleztem — már Reguly idejében is kiveszőben volt, ma sincs különben. Bizony sokszor megtörténik, hogy egy nagyobb áldozati ünnepre messze földről kell énekest hozatniok, mert az egész nemzetségben nincs énektudó ember. Az ifjabb nemzedék már nem is érti meg az énekek nyelvét, ezért aztán az érdeklődése is mindinkább ellanyhul.

Az orosz hittérítők is nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy ezek az ősi hagyományok mennél előbb feledésbe merüljenek. Obdorszokban tanuja voltam egy osztják család megkeresztelésének. A keresztelő szerzetes a család idősebb tagjait az ikon

elé vezette és szentül megfogadtatta velük, hogy ezután bálványokat dicsőítő ocsmány énekeket nem mondanak, sőt a helyet is elkerülik, a hol ilyeneket hallhatnának.

Az előretörő új vallás a bálványok nagy részét már a rengeteg erdőbe üzte, lassanként ezeket a bálványénekeket is kiirtja.

Ilyen körülmények között Regulyunknak igazán örök érdeme, hogy megmentette az elpusztulástól ezeket a veszendőbe jutott népnyelvi hagyományokat, melyek nemcsak összehasonlító nyelvtudományunk műveléséhez, hanem a néplélek megismeréséhez s a kezdetleges társadalom kialakulásához, továbbá a finn-ugor mythológiához is rendkívül becses anyagot szolgáltatnak.

Reguly összesen 12 hősi éneket jegyzett le, ezek közül azonban, mint már fentebb is említettem, ma csak tizet találunk a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött gyűjteményben, mert kettő, ú. m. az *Ass pogol eri* (Obfalvi ének) és a *Schöper naj ankem ar* (anyám éneke) már a kéziratok rendezése alkalmával is hiányzott tehát lappang valahol.

A gyűjteményben levő énekek közül négy hősi éneket, ú. m. a munkeszi Hadisten énekét, a pelimi isten énekét, a bálvány-hegyfoki éneket, a nadymvidéki nép énekét, továbbá „az égbe föltetzett csoda-ember“ cz. medveéneket megfejtve (magyar és német fordítással ellátva) közzétettem a „Zichy Jenő gróf Harmadik Ázsiai Utazása“ cz. sorozat V. kötetében „Osztják Népköltési Gyűjtemény“ czímen.

Ez alkalommal, ha csak vázlatosan is, a többi éneket fogom ismertetni, melyeknek nagy részét megfejtve és magyarázatokkal ellátva már legközelebb sajtó alá adhatom.

Az énekek alapján meglehetősen hű képet nyerünk a régi osztják társadalmi életéről, úgyszintén az emberi műveltség kezdetleges koráról is, melyben az osztjások jóformán még ma is megmaradtak.

A hősi énekek korában az osztjások több, egymástól független törzsre nemzetségre (*iaz*) voltak oszolva, külön törzsfők, mondjuk, fejedelmek (*ört*) uralma alatt.

Magános dombon vagy két folyó összefolyásánál képződött meredek partra (*arjat* = promontorium) építették a kis favarakat (*iazon uas*). Ezeket a folyók felől a meredek part védte, a megközelíthető oldalon pedig sánczárkokkal és czölöpös fakerítésekkel vették körül. A várból a révből az énekek szerint „százfokú lépcső“ vezetett le. A várat kapukkal is ellátták, melyeket két „penészes arcú, horgas karmú *zeli* (= kapubálvány)“ őrzött.

Az osztják állam voltaképen a családból alakult ki, az egy családból származott nemzetségből. Nem is lehet más kormányformája, mint a *patriarchatus* (a *uason ört aci* = városi

fejedelem öreg). A nemzetségfők az ős egyenes leszármazottjai, még pedig az idősebb jogán. Ezt egész világosan meg lehet állapítani a hősi énekekből is, mert ha pl. a nemzetségfő elhal és kiskorú fia marad, rendszeren a legidősebb testvér következik utána s ez neveli az árván maradt kis fejedelemhóst (*āci* = nagybátya : ,avunculus').

Az így kialakult osztják államok élete jóformán örökös harczban telik el. A hadi vállalatokra legtöbb okot ad a „nő-szerzés“ vagy a „vérbosszú“. Nőt rendszerint idegen törzsből (v. nemzetségből) hoznak és pedig vagy lefizetik érte a kívánt díjat (*tin*) vagy elhozzák erővel. Tehát az ősosztják társadalomban az exogamia uralkodik, az endogamiát becstelennek tartják. A háborúban szerzett nő birtoka társadalmi kiválóság lesz. Mint az énekekből látjuk, a hadba induló hős a legnagyobb sértésnek tartja, ha azzal gyanusítják meg, hogy talán rokon nőt akar feleségül.

Az exogamiát az északi osztjákok még ma is szigorúan megtartják. A rokon törzsek között, még ha azok két-háromszáz évvel váltak is külön, mint ők mondják, nő nem jár, teljesen idegen törzsből kell nőt venni.

A hőskorban valóságos hadjáratot indítottak egy nő miatt. A legtöbbször az egész törzs résztvett annak megszerzésében. Az ilyen vállalatokat rendszeren megelőzte a haditanács, melyre a törzs feje „apródférfi szolgálival“ összehívatta az előkelő hősoket. Sohasem intézkedett önkényesen. A haditanácsban, melyet a városi fejedelem neves házában tartottak, inkább csak az öregek vettek részt, a fiatalok pedig künn maradtak, ott várták a határozatot.

A hadbaindulást megelőzte a sorozás ,rovás' útján; ha az apa nem alkalmas, viszik a fiát, ha a fiú nem alkalmas, viszik az apát. Kitűzik az indulás napját is. Mindezt megkapó elevenséggel tárja elének a *nāḍḍaḥ-iax ār* (nadyvidéki nép éneke).

Az osztják hősoeknek a legfontosabb fegyverzete az ú. n. „pikkelyes (vagy gyűrűs) páncél“ és a *šoḅar*-ezüstmarkulatú kard. A páncélt jelölő *lavḥar* szót *Munkúcsi* árja (ḳ: indoiráni) eredetűnek tartja s az osszét *zḥār*, *zḥar* ,panzer' s az afgán *zḥara* ,kettenpanzer' szókkal veti egybe (ÁKE. 630). Ez annyival is inkább valószínű, mert az osztjákoknak fegyverkovácsaik aligha voltak. Igaz ugyan, hogy egyik-másik régi várrom feltárása alkalmával az agyag- és cserépedények mellett vassalaktarabokat is találunk, melyek a kovácmesterség bizonyos fejlettségét feltételezik, azonban ezek nem a mai osztjákok és vogulok elődeitől származnak, hanem az egykor itt lakó *šoḅar* (déli osztj. *ḥapar*) nép maradványaiul tekintendők. (V. ö. *Patkanov*:

„A szabirok nemzetsége“ cz. értekezését az Ethnographia 1900. évf.-ban).

A pánczélt és kardot a volgai és a kámai népek közvetítésével a délebbre lakó török-bolgár törzsektől kaphatták, a hová talán éppen az alánoktól került. Érdekes, hogy a magyar *kard* és *vért* szintén indoiráni eredetű s akkor kerültek nyelvünkbe, mikor őseink az ugor nyelvközösségből már kiváltak.

Elmaradhatatlan kelléke volt még az osztják hadi felszerelésnek a „száz nyillal felszerelt karikás tegez“ is, melyet a hős rendszeren a hátára vetve hordott, továbbá a „vörösnyrhékjéreggel ellátott (bevont) darabos ij“. A hadi készséghez számíthatjuk „a három öles dárdát“ s a „bika-lapoczkanyagágú fejszét“ is.

Vasfegyverzete csak a „híres, neves“ fejedelemlősöknek volt, a közönséges harczosok vaspánczél helyett valami bőrruhába (*tél*) öltöztek s rendes fegyverük az ij, tegez, fejsze és a dárdá lehetett. Ezek csak a tömegharczokban vettek részt, a neves fejedelemlősök pedig párviadalra keltek s a győztes, ha csak tehette, hadizsákmányul az ellenség fejbőrén kívül a kardját és pánczélját is megszerezte.

A „nőszerzésen“ kívül, mint már említettem, igen gyakran találkozunk az osztják hősi énekekben a „vérbosszúval“ (*nur*) is. A fiúnak szigorú kötelessége, hogy az apja halálát megbosszulja. A vérbosszú törvénye más népeknél is megvan, nem szorítkozik pusztán a vogulokra és az osztjákokra. Különben is olyan intézmény, melynek eredete még a hőskoron is túl megy s olyan szorosan össze van kötve a totemisztikus törzsrendszerrel, hogy talán sehol sem hiányzik, a hol egy ilyen kialakult.

Az osztják hősi énekek nagy részének bizonyára van valami történeti magva is. Ilyenek az ú. n. *nemzetségi énekek*, melyekben rendszeren két ellenséges törzs háborúskodik egymással s a hadi vállalatban, melynek czélja akár a nőszerzés, akár a vérbosszú, résztvesz az egész nemzetség. A küzdelemben az egyik törzs rendszeren elpusztul. A győztes hősök pedig idővel nemzet-ségi bálványokká (*lòηk*), istenekké lesznek.

Vannak azonban tisztán *mythikus* tartalmú énekek is, a melyekben a hős, a ki legtöbbször még az ifjúkoron is innen van, minden segítség nélkül, egyedül vívja meg a harczot a természetfölötti lényekkel, erdei, hegyi és vízi szörnyetegekkel.

Így pl. a munkeszi Hadisten zsenge ifjú korában egyedül indul „apai fejvesztő bosszú okát keresni“ s majdnem megfojtja a hattyú-leányokat. Majd meg legyőzi a „tarka Ural oldalát őrző köszemű két vichlit“. Sorra lenyilazza és fölapritja őket.

A pelimvidéki isten alig hogy fölserdült, már megbirkózik a „szörösszemű hét *mèηk*“-kel (óriás). Mindvalamennyit legyőzi.

Az egyik bálványbegyfoki hős egyedül megy a szőrös-szemű hét *mèηk* favarába, azt fölégeti. Innen tovább indul a „köszemű hét boszorkány termésköves párkányú várába“. Ezt is elpusztítja.

A köszemű hét *mèηk*-et üldözőbe veszi, azok előle *Num-Törəm* (Felső-Ég) atyához menekülnek. A hős még ide is utánok jön, de az Égatyá nem hagyta megölni az ő *mèηk*-jeit. Majd mégis leviheti őket a földre, megásatja velük az Ob-folyam medrét, melyből majd a közönséges emberkorabeli világ beálltakor az éhezők hallal táplálkozhatnak. Az óriásokat a munka végeztével felküldi az Égatyához, hogy meg ne ehessék a közönséges halandókat.

A *saməs*-várbeli hős (az obvidéki nép fejedelme) magát az alvilági „kórszellem-fit“ (*χρή-òrt-pox*) is megsebzí. Ezek az ifjú hősök, kik az ellenséges szellemeket, a csodaszörnyetegeket is legyőzik, a néphit szerint már isteni eredetűek: *Num-Törəm* fiai. Eredetileg heten voltak. Számuk ma sem több ennél, de a hetes sorozatba egyes vidékek szerint más és más istenségek (többnyire nemzetségi bálványok) jutnak.

A vogul-osztják hitrege egyértelműen a a legidősebbnek a pelimi istent (*Poləm-törəm*), a legifjabbnak pedig az Arany Fejedelmet, a világügyelő férfit tartja. Igen valószínű, hogy az „istenfiak“ eredetileg égi jelenségeknek, természeti erőknek a megszemélyesítői voltak. Később aztán, minthogy a vallásos felfogás ezeket is fölruházta emberi tulajdonságokkal, a nemzetségi bálványistenekhez közelebb jutottak, azokkal keveredtek, sőt egynémelyik égi isten közönséges bálványistenséggé lett. Viszont a nemzetségi bálványok (*lòηk*) közül is egyik-másik az idők folyamán általánosan tisztelt istenséggé válhatott s mint ilyet ma már az „istenfiak“ sorában emlegetik.

Van egy osztják hagyomány, mely *Num-Törəm* legidősebb fiát a *vihar* istenének tartja, a ki haragjában hatalmas viharokat támaszt és pusztító inséget bocsát a földre. Tehát azonosnak látszik a vogul *Šaxl-tq̄rēm* „vihar-istennel“, ki egy felső-lozvai közlés szerint *Numi-Tq̄rēm* idősebbik öcscse.

Gondatti értesülése szerint ez a mythikus személy emberi ábrázatú, állandóan fekete felhőkben lakozik s vizet hordozgatva mammutszarvú rénekkal utazik ide s tova a felhőkön. Ha a rének renyhén haladnak, ő rájuk üt a gyeplővel, még pedig oly erősen, hogy ezáltal fény támad: a villám cikázása. Az ilyen ütésre a rének elkezdnek rohanni s ekközben kiöntik a vizes hordók tartalmát.

Teljesen igazolja az előbb említett osztják hagyományt a *Munkácsi* gyűjteményében levő (szoszvafői) vogul istenedező ige is. (Vog. Népk. Gyűjt. II: 402—11).

Hogy ridegnek, szinte könyörtelennek tartják, látszik az idéző ige végső soraiból:

„Tovább élő fényes napjára
 [ha lelkünket] fölemeled: hát fölemeled,
 [ha lelkünket] pusztulni hagyod: hát pusztulni hagyod.
 Utolsó könyörgésünk im ez volt:
 ezen meg nem szünő nyusztbőr [ajánló] könyörgésünket
 atyádtól földéritett fényes napot [élve] [ha meghallgatod,
 fogunk im tovább járjalni.
 Ezen meg nem szünő nyusztbőr [ajánló] könyörgésünket ha meg
 A kérges föld hét közébe nyomsz alá“.

A kegyetlen istennek nagy inség idején, mikor már semmivel sem lehetett kiengesztelni, még emberáldozatot is hoztak. Erre a czélra, mint az egyik osztjákomtól hallottam, egy árva gyermeket szereztek s ezt szörnyű módon feláldozták. A fiút meztelenre levetköztették és kihegyezett pálczákkal addig szurkálták, míg csak életet sejtettek a szerencsétlen áldozatban.

A vogul és osztják hívő lélek a mennyire fél, retteg *Num-Töröm* legidősebb fiától, a zord *Polam*-istentől (a ki, mint láttuk, a pusztító vihar megszemélyesítője), annál nagyobb szeretettel ragaszkodik az Égatya legkisebb fiához, az Aranyfejedelemhez, a ki folyton nézi, őrizi az ő népét.

Az egész földkerekségét ragyogó ruházatban aranyos paripán vagy egy lúdlábnyi magasságú aranyos szánkón egész nagyságában mind bejárja. Az ő hajfürtjeinek erejénél fogva van nyár, van tél (Vog. Népk. Gyűjt. I: 41). Arany szeme a tóban visszatükröződik, az Obban visszatükröződik. (U. o. 314). Elég ha csak a lova orrát irányítja a betegségtől, kórtól sujtott ház felé, a betegség megszűnik, a kór rögtön eloszlik stb., stb. Ezek a kifejezések, gondolatképek, melyeket a vogul-osztják istenidéző igék a világügyelő férfúra alkalmaznak, csak úgy érthetők, mint azt *Munkácsi* is igen helyesen megjegyezte, ha az istenséget Phoibos vagy Helios-féle alak gyanánt fogjuk fel. Tehát a néphit legalább eredetileg a világügyelő férfiúban egyszersmind *nap-istenséget* vélt.

Az osztják hősi énekekben voltaképen csak egy istenség szerepel: a felső égben trónoló *Num-Töröm* (v. *Num-Jelom*), kinek hatalma mindenre kiterjed. Eredetileg nem lehet egyéb, mint az *égnek* mythikus képze.

Magát az ősiszent „égben lakó ember“-nek gondolják (a ki ottan arany vagy ezüst tetőrudas házban lakik) s minthogy minden tőle származik, „atyának“ nevezik (*Num-Töröm àzi*). Olyan ez, mint az indogermánságban az ó-ind *dyāus pitā*, görög *Ζεῦπατερ* és a lat. *Juppiter*.

Az énekek alapján úgy látszik, mintha ebből az ősmo-

theismusból fejlődött volna a későbbi polytheismus. De ezt korántsem tekinthetjük eredetinek, mert itt már egy magasabb fejlődési fokozattal állunk szemben. Hogy miképen jutottak el a vogulok és az osztjakok erre a fokra, azt majd csak a jövő összehasonlító mythologiai kutatások fogják eldönteni. E kutatásokhoz a vogul és osztjak népnyelvi hagyományok bőséges anyagot szolgáltatnak.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.¹

Magyarország történelmi földrajzának V. kötete az egykori Erdélynek megyéi közül: *Hunyad-, Kolozs-, Torda- és Küküllő megyék* történelmi földrajzát tartalmazza. Sorrend szerint a dunán-inneni, hazánk nyugat-északi megyéinek tárgyalása következett volna, mivel azonban a szerző ezen országrész megyéire nézve még levéltári kutatásokat tartott szükségeseknek, az erdélyrészi megyék feldolgozásához fogott, melyekre vonatkozólag magában az Országos Levéltárban is rendkívül gazdag és értékes anyag állott rendelkezésére, melyet azután egyéb magán- és nyilvános levéltárban eszközölt kutatásaival kibővített. Így jött létre a „Hunyadiak kora“ már megállapított tervezetének figyelembevételével a jelen, V-ik kötet (IX. c. kötet).

Szerző az imént felsorolt megyék tárgyalási módszerére nézve annyiban eltért az előbbi kötetekben² követett módszerétől, hogy jelenleg az összes vonatkozó levéltári adatokat, egyforma természetükre való tekintettel, feldolgozta.

A kötet ezenkívül a ma túlnyomó százalékban oláhoktól lakott megyék települési viszonyaiba, nemkülönben a tudatos magyar telepítő politika részleteibe is hiteles bepillantást enged.

Hunyadmegye (3—249. l.). Középkori *területe* jelentékenyen kisebb a mainál; északi részein ugyanis a jelenlegi körösbányai és brádi közigazgatási járás területe nagyjában Zarándmegye kiegészítő része volt. Keleten a régi Szászváros-szék szintén nem tartozott Hunyadmegyéhez; határhelységei e részekben a Szászvárost körülfogó helységek.

¹ *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* A M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából írta dr. Csánki Dezső. V. k. (Hunyadiak kora Magyarországon. IXc.) Budapest. Akadémia. 1913. VII + 977 l.

² Az I. k. ismertetését l. Akadémiai Értesítő. 1891. 67—72. l. A II. kötetét Akad. Értesítő 1895. 156—163. l. A III. kötetét Akadémiai Értesítő 1898. 67—77. l.

Legnagyobb uradalma e korban Déva vára tartozékaival. Eredetileg királyi vár volt s legalább is a XVI. század második felétől a mindenkori erdélyi vajda tisztsége alatt állt. Albert király halála után a vár és uradalma a Hunyadiak kezére jutott királyi adományul, de Mátyás király alatt ismét vajdai vár lett s mint ilyet zálogosította el II. Ulászló (1490 okt. 2.) Bátori István országbírónak. Utóbb azonban ismét a vajdák kezén találjuk. Tartozékait okiratos emlékeink egyszer sem sorolják fel teljesen; de megállapítható, hogy tartozékainak első összefüggő teste Déva környékén terült el a Maros és Cserna folyók mentén, illetőleg az e folyóktól bezárt szögletben, továbbá a Sztrigy és mellékfolyói mentén Hátszeg környékének egyes részeivel, a Retyezát hegyvidékkel és a Zsil völgy mellékével együtt. Dévához tartozott Jófő város is 42 helyséből álló tartozékával, mint külön birtoktest, továbbá Solymos város 8 helységgel; összesen tehát négy város és 96 helység.

A másik nagy uradalom, a *hunyadi vagy hunyadvári*, Hunyadvár középponttal. Az uradalom 1409 okt. 18-dika óta a Hunyadi-család birtokában volt; 1494 óta zálogjog czimén többen tartottak hozzá jogot, de ténylegesen csak bikali Bikli János, 1510-től György brandenburgi örgróf birták. Uradalmának súlypontja Hunyadvár közvetlen környékére, a Cserna-folyó közép- és alsó folyása mentére és ettől nyugatra a megye határáig terjedő területre esett; de hozzátartozott Hátszeg (akkor: Haczak vagy Haczák stb.) városa és a hátszegi völgy, s a Sztrigy felső folyása mentén több község és végül néhány helység a Marostól észak felé a vármegye határáig húzódó hegyvidéken. Összesen tehát 3 város és időnkint mintegy 55 község.

Az említett két nagy uradalom után megemlítendő az az ikerbirtoktest, mely a Marostól északra a megye határául szolgáló Érczhegységig terjed a megye nyugati, illetőleg keleti határszélein. Az előbbinek középpontja *Illye*, az utóbbié *Algyógy* (vagy Al-Diód). E két uradalom 1331 óta az *Ákos nemből* eredő *illyei Dienessi, Folti* és *Zudorlakai* családoké volt, de az *illyein* utóbb csak a Dienessiek és a Foltiak osztozkodtak. A Dienessi-rész, melyhez mintegy 60—62 helység tartozott, az 1467-ki lázadásban résztvett Dienessi János és András hűtlensége következtében dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda birtokába jutott; csak 1473-ban nyerte vissza birtokait a Dienessi-család. A Foltiak ezen a területen 22 helységben voltak birtokosok. Az *algyógyi* uradalomnak birtoklási története már változatosabb; birtokosai Máramarosí Gurzó (1397); később (1404, 1407, 1412) felében a töreki Bakócz, felében a Dienessi-család, 1444 óta előbbinek magvaszakadtával egészen a Dienessi-család. 1468-tól, a már említett ok miatt, az uradalom dengelegi Pongrácz Jánosé, kinek

családja 1501-ig bírta. Ettől fogva hosszabb-rövidebb ideig: Korvin János és fia Kristóf, majd zálog címén Tarczai János székely ispán, 1508—10-ig Radul havasalföldi vajda, Podmaniczky János, tőleg vétel útján Szobi Mihály, 1517—18-ban királyi adománykép Bozoráb vajda és fia, végül három menekült bojár az uradalom tulajdonosa. Összesen 19 helység tartozott hozzá.

A megye északnyugati felében nagy birtokos volt a *Bu arnkskai*-család is, mintegy 29—30 helységből álló uradalmával, melyhez a Retyezát alján elterülő 3—4 helységnyi mellékuradalom járult; egyes részei a XVI. század elején más családok (Verbőczy János, Korlátkői, Dienessi) kezére jutottak. Közvetlen szomszédságukban kelet felé a *Hermán nemzetségből* származó családok birtokai következtek 9—12 helységgel; e nemzetség volt még a Cserna völgyében 16—17 helység is. E nemzetségnek még családnevet nem viselő tagjait 1330-ban ismerjük először; az ekkor élő családtagoktól származtak a következő *családok*: Szentgyörgyiek, vagy Szolnokszentgyörgyiek, kik a XV. század folyamán egyéb neveken is szerepelnek; a többféle előnevű Makraiak; a felppestesi Czenturik vagy Czenturiók, a Básiak; a Pestesi néven is felmerülő Németiek; kajáni Dánielek vagy Danielek; a németi vagy németfalvi Fejérek és Nemesek, Zakariások és felppestesi Nyujtók.

Eredetileg királyi birtok volt és az erdélyi vajda tisztségéhez tartozott a Hunyadiak korában már a dévai uradalomhoz csatolt *Soly mos város* (13 helységből álló) tartozékaival; birtokosa a XV. század végén nádasdi Ungor János, a XVI. század elején pedig a Szobi család.

Solymostól keletre a Maros két oldalán sűrű csoportokban sorakoznak a *magyar eredetű nemes családoknak kisebb-nagyobb terjedelmű birtokai*. Ilyenek a *Kiméndiek* (3 helységben); az Aranyi, vagy *aranyi Porkoláb*-család (5—6 helységben); a *Rápoltiak*, kiknek birtokai a XV. század második felében részben más családok kezére (Kecseti Péter, macskási Tárnok Péter, Bélai Barnabás stb.) jutottak; a töröki vagy töröki *Bakócz*-család, mely Algyógy város felén kívül időnkint mintegy 16 helységben, vagy helységrészben volt birtokos; birtokai a család magvaszakadtával a Dienessiekre, városkeszi Lépésekre és a *Sálfalviakra* szállottak. Ez utóbbiak főbirtokai Sálfalva és Barcsa körül terültek el 10—11 helységben. Ugyancsak Sálfalva és Barcsa volt ősi birtoka a *Barcsaiaknak* is, kik a XV. század folyamán, s a következő elején különféle címen jelentékeny birtokokat szereztek; körülbelül 29 helységben voltak birtokosok. A zarándmegyei származású *városkeszi Lépéseket* 15 helység birtokában találjuk; a Sztrigy alsó folyása mentén (4 helységben) a szentimrei *Sztriggyi*-család birtokos; ugyanezen a vidéken bírtak a *Dédácsiak* (5 hely-

ségben), a dédácsi Kajtárok, a rokon Keresztúri, keresztúri Furka, Lesták és Fábán, továbbá a szintén vérrokon Tompai vagy Tompafalvi Balassa, Bácsi, bácsi Beke, a Batizfalvi, vagy batizfalvi Batiz-családok tagjai is. Magyar eredetűnek látszik a *Berektyei*-család is, mely 1470 óta oláh-berektyei Pogány néven is előfordul, e család 6 helységben volt birtokos; birtokaik a XVI. században mások kezére jutottak a család fiágának kihaltával.

Nem hunyadmegyei eredetűek, de megyebeli birtokosok a Becse-Gergely nemzetségbeli Bethleniek, a Somkerekiek, vagy somkerekiek Erdélyiek, a Kacsics nemzetségből eredő vingárti Gerébek.

A Vajdahunyd vidékétől Déva, illetőleg a Maros vidékéig húzott vonal mentén s ettől kelet felé számos *magyar eredetű kisbirtokos család* lakott.

Az *oláh eredetű nemes (kenéz) családok* birtokterülete a Csetna és a Sztrigy közép- és felsőfolyása mentén, főként Vajdahunyd táján kezdődik s egész e folyók és mellékfolyóik forrásvidékéig terjed. A *Zalasi* vagy *Zaloldi* család Zalold és Titós helységekben volt birtokos; Nádasd a nádasdi vagy felsőnádasdi *Ungor*-családé volt, mely kétségkívül kenézségen kezdte e helységben s Mátyás király idejében az ország előkelő, nagybirtokú nemesei sorába emelkedett. Ugyancsak megnemesedett kenéz családok az azonos eredetű *Szentgyörgyiek* és *Szálláspatakiak* vagy Felsőszálláspatakiak, s az ezekből kivált szálláspataki *Szerencsenek* és *Erdélyiek*; közülök a Szentgyörgyiek a Sztrigy mentén, a hátszegi völgyben és a Retyezát alján mintegy 18 helységben voltak birtokosok; birtokaik a XV. század folyamán más családok kezére jutottak. E család négy helységben a XV. század közepe táján *Bagateni* azaz *Vádi*, a XVI. század elején pedig *Haczaki* néven előforduló családdal volt társbirtokos; utóbbiból ágaztak ki a vádi Kopaszok, Törökök és Haczakiak is. Csolnokos helységben a *Csolnokosiak* voltak birtokosok, Alsó- és Felső-Farkadinban az *Alsófarkadini* és *Felsőfarkadini* családok; utóbbiból ágaztak ki a származáshelyet előnévként használó: Porkoláb, Móre és Sánta, Kis családok is.

Ezektől délre a *Kernyesdi* és *Brezovai* (Brazovai) családok mint társbirtokosok tűnnek fel, mintegy 14 helységben. A szomszédságukban fekvő Pestény helységből való a *Pestyéni* másként *Nagypestyéni* család, melynek kiágazásaiul tekinthetők a XV. sz. végén és a XVI. sz. elején élt: pestyéni Pap, Kamarás, Léh vagy Lehi, Károly, Csók, Román, Filep, Jár, Illés és Alsó családok; ezek összesen mintegy 11 helységben és két pusztán voltak birtokosok Hátszegtől délre Pestyén vidékén és Vajdahunyadtól keletre. A Pestyén szomszédságában található Demsus, Kis- és Nagycsula helységekről is több, de egymással csak részben

rokon család nevezte magát ebben a korban. Így a *Csulai*, *csulai Váncsa*, *Móré*, *Ficsor*, *Kende* vagy *Kendei* s a *Demesi* családok; közülök a Csulai-rokonság Csula és Déva vidékén körülbelül 12, a Demesi pedig mintegy 6 helységben volt birtokos.

Demsus, vagy Damsus helységről nevezte magát egy másik neves család is, mely szintén kenézségen kezdte, s a XV. sz. folyamán a megye legnagyobb birtokú nemesi családai közé emelkedett. Eleinte *Nyír-si* vagy *Nyire-i*, később *Damsusi* vagy *Domsosi*, majd a XV. század közepe óta állandóbban, a keresztnévből vezetéknevvé változott *Morsinai* néven szerepel. Birtokai (mintegy 27 helység), a Cserna és a Sztrigy mellékfolyóinak felsővidékén, a hegyek között terültek el; e birtokok egyes részei a XV. század második felében házasság útján a *Damsosi Árka*-család, a XVI. század elején pedig má-ok kezére jutottak. Hátszegtől dél felé terültek el a *malomvizi Kendei* vagy *Kende* s *Kenderesi* rokonság birtokai; ősi birtokuk Malomvizi helység, mely fölött a XV. század végén és a XVI. század elején Kolecz nevű tornyuk, illetve váruk emelkedett; környékén terült el ősi uradalmuk, mely a vaskapui hídon és a hátszegi vámon kívül egy városból és mintegy 30 helységből állott.

Ugyanezen a vidéken voltak birtokosok az *Osztróiak*, s a vérrokon osztróji vagy sárdi *Hatzakiak*, továbbá a *Szentpéterfalviak*, másként Szentpéteri vagy Péterfalvi, szentpéterfalvi Törli, Onesodi stb. családok, szomszédosok voltak ezekkel: a *Szacsaliak*, kikből a szacsali Dánok, Lupsák, szacsali, szecseli, berettyei Mórék ágaztak ki; délkeletre a *Maczesdi* s az ebből eredt meczesdi Kis, Kalmár, Kítidi és Bolicza családok, továbbá a *Párosdi* vagy Párosi-család. Tőszomszédosok kelet és északkelet felé a *Fejérvízi* s a belőle kiágazott fejérvízi Magyar, Balaczin vagy Balaczinfi, Biborez és Nagy-családok, a *Büesdi* s az ebből kiágazó Bajaza, Török Szabó, Farkas és Volkfi családok. A Fejérvízzel szomszédos Rusor és Serél helységekben a *Serli* vagy Siréli, Serelyei nevet is viselő *Rusori* család volt birtokos; Borbátvize s a környékén elterülő hét helységben a *Borbátvizi*-család, melyből a barbátvizi Erdélyi, Oláh, Dancsó és Móré családok ágaztak ki. Ponor és Ohaba helységekben 1447-ig, legalább részben szintén kenézi jogon a *Ponori*-család, s a belőle kiágazott ponori Török és Román családok birtokosok.

A most felsorolt oláh eredetű magyar nemesi családok birtokai közé ékelődtek azok a helységek, a melyekben ugyan-csak *oláh eredetű*, előbb kétségtelenül kenézi állapotban élt *kisebb nemes családok* voltak birtokosok; különösen Vajdahunyadtól dél felé.

A felsorolt oláh eredetű magyar nemes, vagy nemes kenéz

családok a haczaki oláh kerülethez tartoztak. A megye a XIV. században, a Maros, Cserna és Sztrigy mentén élt ősi magyar lakosságtól elfoglalt területen kívül, királyi birtok volt és 3 királyi várhoz (Déva, Hunyad, Haczak) tartozott. A XV. század elején azonban a megye területének jelentékeny része királyi adomány címén magánosok kezére jutott; a dévai vár kerülete a jófői mellékkerülettel együtt királyi uradalommá vált, melyhez a haczaki kerületbeli falvakból is számítottak egyes részeket s a melyhez tartozó falvakban, vagyis kenézségekben a kenézek inkább haladtak a jobbágyi állapot és a falusi jobbágybírói, mint a szabad, bár csak feltételesen, szolgálmányokkal és adózással terhelt szabad, azaz nemesi állapot felé.

A Sztrigy és Cserna felső folyása mentén elterülő s már 1360 körül „haczaki kerület“-nek nevezett begyvidéken ellenben más intézmények alakultak ki. E területen oláhok telepedtek meg, magukkal hozván szlávok kenéz szervezetüket. A kenéz telepítvényének olyforma birtokosa és ura lett, mint a magyar nemes, azzal a megszorítással, hogy az illető terület főura mindig maga a király maradt, kinek nevében a haczaki várnagy gyakorolta a hatósági jogokat, s hogy a kenézek a haczaki királyi várhoz katonai szolgálatot és adózást teljesítettek. Idővel bizonyos önkormányzat fejlődött ki e területen, főleg biráskodás terén; jellemző, hogy a kenézek olyféle szabad módon bírják kenézségségüket, mint a megyei nemesek az ő nemesi birtokaikat. A kenéz birtokosság és birtoklás intézménye tehát már a fejlődés ezen fokán is erős magyar hatásokat mutat; a XV. század harmadik tizedében megújuló török háborúk még közelebb hozták ezt a birtokosságot a magyar nemesi társadalomhoz, mert az erdélyi vajdai tisztet is viselő s éppen e vidékről való, ősei vagy rokonsága szerint hasonló eredetű Hunyadi János használta fel nagyobb mértékben a haczaki kerületnek kenézi birtokosságát a köteles hadi szolgálatra. Természetesen ezen kötelezettségnek megfelelően a XV. század harmadik tizede óta mind sűrűbben lépnek be a magyar nemesi társadalom köte'ékébe az idevaló oláh kenézek, királyi adományozás alapján. Szerző a magyar nemesi társadalomba olvadás egyes fokozatait is megállapítja.

Kolozs vármegye (250—637 l.). A megye földrajzi elhelyezkedése a maival azonos, de határai ingadozóak voltak. Így nyugati részei, főleg Kalotaszeg Bánffy-Hunyad várossal, északkeleten Almás és tartozékai, délen Gyerőmonostor, Bedecs, Derite vidékéig, a XIII—XIV. században Bihar megye joghatósága alatt állottak. Északi vonalán az Almás és Borsafolyók mellékének egy része inkább Doboka megyéhez tartozott.

Uradaimai közül a sebesvári vagy *hunyadi* a legegységesebb, Hunyad (ma Bánffy-Hunyad) mezőváros központtal. A hunyadi

vár (másként Sebesvár) Zsigmond király koráig királyi vár volt; ekkor a *losonczy Bánfiak* kezére került, kik a várat és uradalmát az egész középkoron át állandóan birták; mintegy 22 helység vagy puszta tartozott hozzá. A losonczy Bánfiaknak, valamint a velük egyeredetű *Tomaj-nemzetségbeli* losonczy Dezsőfieknek és Losonczyiaknak azonban Kolozs megye keleti részében, s a szomszédos megyék területén is nagy birtokaik voltak.

A Tomaj-nemzetség második ismert őse II. Dénes kapta II. Endrétől Gyekét és Széplakot nagyterjedelmű, az ország határáig húzódó tartozékaival; ebből az uradalomból a XIV. sz. elején 11 helység vehető a *losonczy Bánfiak* kolozsvármegyei birtokainak; a család a XV. században a Kacsics-nemzetség néhány tagjának birtokait is (13 helység) megszerezte, de ezen birtokok az 1440-es évek óta magszakadás következtében a Hunyadiak kezébe mentek át; végül a XVI. század elején még más 10 helység jutott a Bánfiak birtokába.

A Tomaj-nemzetség második ága: a *losonczy Dezsőfiak* többfelé voltak birtokosok e megye keleti felében; még a XIII. századból való volt azon 6 helység, mely a mai Kolozs-, Besztercze-Naszód- és Maros-Torda vármegyék összeszögellésénél fekszik; e birtokok 1467-ben királyi adományként Ungor Jánosra, majd a XVI. század elején Szóbi Mihályra szállottak; a család egyéb birtokain (Vajola, Felső-Sajó, Geledén, Vajdakamarás stb.) mások osztozkodtak. Összesen 16 helységben voltak birtokosok. A Tomaj-nemzetség harmadik ága: a *Losonczyiak* a megye keleti felében, 14—16 helységben, a Szécsényiek után pedig a XV. században 10., Kolozsmegyéhez számítható, s ugyanezen a vidéken még 13 inkább doboka- és 4 inkább tordamegyei, de olykor szintén Kolozs megyéhez számított helységben voltak birtokosok. A Széchenyi eredetű birtokok azonban nagyrészt a Hunyadi-családra szálltak.

A megye keleti felében volt ősbirtokos a *Kacsics-nemzetség* is, Gyeke és Széplak óriási uradalmában, melyet II. Endre a Tomajoknak adott. A Kacsics-nemzetség némely tagjai I. Károlytól újra kaptak jószágokat e vidéken; így Tamás mester (1319. 1323.), kitől a *Szécsényiek* és a *szécsényi Salgaiak* származtak, továbbá Simon mester, kinek leszármazottai: a kentelekei vagy *Palásti*, vagy palásti *Rudófi*, avagy *Radó* és *Libercei*-családok tagjai. Utóbbiak birtokai a XV. század folyamán mások birtokába jutottak; ugyanez a sors érte a Szécsényiek, illetve szécsényi Salgaiak kolozsmegyei birtokait is. A Kacsics-nemzetségből való *harinnai* vagy *szécsármai Farkas*-ok a XV. század folyamán mintegy 12 helységben voltak birtokosok.

A XV. században a *Hunyadi-család* is megvetette lábát e megyében. Hunyadi János részint adomány, részint vétel és csere

útján megszerezte az eredetileg Szécsényi-féle birtokokat a Losonczyaktól (10—12 helység); I. Mátyás e birtokokat a besztlercezi uradalommal együtt (1458) Szilágyi Mihálynak adományozta, kinek halála után királyi adományként idegen kezekbe (Székely Mihály, Héderfáji István, Csupor Miklós, Szobi-család) kerültek. Hunyadi Jánosé Léta vára is tartozékaival. A vár a XV. század közepéig királyi vár s a mindenkori erdélyi vajda tisztsége alatt áll. A vár egy ideig Hunyadi tulajdona, a ki 1450-ben kusalyi Jakes Mihály erdélyi vajdának és rokonainak adományozta; utóbb 1456-ban királyi adományképen *Dengelegi Pongrácz* özvegyére és családjára szállott; az uradalom a Pongrácz-család birtokában maradt 1504-ig, midőn házasság útján Balási (Balassa) Ferencz lett a földesura. Ugyancsak Pongrácz-birtok volt Almás vára is tartozékaival (1470 óta, a pelsőczyi Bebekék egyik ágának magvaszakadtával); 1500-ban ez az uradalom Korvin Jánosra és családjára, ennek kihaltával pedig Somi Józsára szállt.

Az almási uradalom szomszédságában terült el a középlaki *Kémeri*-család (7 helységből álló) birtoka. E család zutori vagy középlaki Zutori néven is előfordul, s belőle ágazott ki a zutori (középlaki) vagy kémeri Tamási vagy Tamásfi, a kémeri vagy középlaki Istvánfi és Erdélyi, továbbá a zutori Dávid és a középlaki Ispán (v. Espán)-család is. A Kémeri-birtokok a XV. sz. folyamán nagyobb részét idegenek (sólyomkői Ördögök, Sombori Péter, Szilvási János stb.) kezére kerültek.

Ugyancsak az almási uradalom szomszédságában, ettől délre és keletre *több egyeredetű család* volt birtokos. Ilyen a Tamásfalvi, Bikali, Magyarbikali, tamásfalvi Erdélyi, tamásfalvi Vitéz, bikali Vitéz és bikali Kis néven előforduló család, vagy rokonság, melynek időnként 15—19 helység volt birtokában; e birtokokat nagyrészt meg is tartották. Másként jártak a velök egy-eredetű Farnasiak vagy Farnosiak, másként *farnasi Veresek*, kik az 1467-ki lázadásban való részvételök miatt birtokaik nagy részét elvesztették. A mintegy 34 helységből álló birtokból a család a XVI. század elején csak 12-öt tudott visszaszerezni, míg a többin jobbra királyi adományként a nagylaki Jaksicsok (12 helység), nagyfalusi Marton Mihály s utána horváti Peres János, Monoszlai Csupor Miklós erdélyi vajda, a harinnai Farkasok és mások osztzkodtak. A harmadik rokonsalád a *Valkai vagy Valkói*, melynek tagjai Szentmihálytelki néven is szerepelnek, a XV. században pedig valkói Kis, Erdélyi, sőt Rékasi és Kalotaszegi néven is előfordulnak. A negyedik rokonsalád a szentmihálytelki vagy arankúti *Tompa*, mely 13 helységben volt birtokos. Az ötödik rokonsalád a *Bóczi* vagy *Buczi*, mely 7 helységben volt részbirtokos.

Ugyanezen a vidéken két más, idegen vármegyebeli család

is szerzett birtokokat; a Bács- és Bodrog megyékből ideszakadt *Nagyvölgyi* és a dobokamegyei Kecsetről való *Kecseti*-család; ez utóbbi az 1467-ki lázadásban való részvétel miatt itteni birtokait csaknem egészen elvesztette.

Kalotaszegen s ettől Topa-Szent-Király és Berend vidékéig, a megye közepe táján a Szamos és mellékfolyói mentén *néhány* más, *szintén egyeredetű csaiád* volt birtokos. E családok *egyik*, hármás ága: *Gyerőmonostori* vagy *Monostori*, főleg a XV. sz. eleje óta pedig gyerőmonostori vagy monostori *Kabosfi* vagy *Kabos*, *Keményfi* vagy *Kemény*, *Radófi* vagy *Radó* néven fordul elő. Mind a három ág Kalotaszegen volt örökjogon birtokos, mintegy 15 helységben. A család tagjai a megye más helységeiben is szereztek birtokot. A *másik* rokoncsalád a dezmeri vagy Szamosfalvi *Mikola-fi*, vagy *Mikola*, Dezmeri, Szamosfalvi, szamosfalvi Mikola Nagy és dezmiri Mikola Kis, mely a XV. században szerezte meg Szamosfalvát és Dezmért és még néhány (összesen 9—13) kolozsmegyei helységet. A *harmadik* rokoncsalád a szamosfalvi *Gyerőfi* vagy Gyerő, másként Gergelyfi, mely olykor Szamosfalvi, sőt Vásárhelyi néven is szerepel. Időnként 16—23 helységben volt birtokos. A *negyedik* rokoncsalád a vásárhelyi vagy gyerővásárhelyi, inaktelki, kiskapusi, magyar-kiskapusi, szamosfalvi *Gyerőfi* vagy *Gyerő*, mely olykor Gyerő-vásárhelyi, Vásárhelyi, Szamosfalvi, Inaktelki, Kiskapusi és vásárhelyi Jánosi nevek alatt is előfordul, s 16 helységben volt birtokos.

A Kalotaszegen s a Sebes-Körös mentén néhány *kisebb, oláh eredetű* családnak voltak birtokai; e családok tagjai a XV. század elején még mint oláh vajdák, később pedig már mint magyar nemesek szerepelnek. Ilyen a többféle előnevű *Botos*-család, mely Vajda, Vajda Botos és Botos Vajda, Sőt Bád néven is előfordul. Birtokaiban olykor, beházasodás czimén az óbudai, szentpáli, béli Vajda és a valószínűleg nem nemes Székely családnak is voltak részei. Oláh eredetű a várczai stb. előnevű *Vajda*-család is, mely a XV. század első felében Várczai vagy Várszai, Incseli vagy Encseli, Kalotai vagy Kalatai néven fordul elő; továbbá a Sebes-Körös mentén fekvő Csicse (ma Csucs) vidékéről való *Csicsei*, másként *csicsei Vajda*, kismeregjói *Nemes*, Csicsei Nemes, Nemes, Csicsei, *Igyártó*, telegdi *Ficz*, végül a danksi *Vajda*, vagy *Vajdafi* család.

A vármegye nyugati felében számtalan, szerzőtől név szerint is felsorolt *kisebb birtokú nemes* családot találunk. Így a mai Bodonkút vidékén a középkorban elterülő *Buda* (Ó- és Újbuda, Nagy- és Kisbuda) helységből több, egymással rokoneredetű, többnyire budai előnévvel szereplő család származott; legnagyobb részt köznemesi családok bírták a középkorban 9 előnéven elő-

forduló *Macskás* és a Kolozsvártól nyugatra eső *Szucsák* helységet. Ez utóbbi község közelében feküdt, de ma már eltűnt Soma helységből való a *Somai* család; kisebb nemesi család lakott Nádason is, mely a XIV. században *Felsőnádasi* vagy *Felnádasi*, ekkor és a XV. században Nádasi vagy Nádasi, sőt nádasi *Lőrinczi*, *Dorgó* és *Cseh* néven is szerepel. A szomszédos András házán az *Andrásházi*, másként *Szentandrás-házi*, andrásházi *Cseh*, *Cseki* vagy *Csiki*, *Darabos*, *Nagy- és Róka-családok* birtokosok. Méra helységben a *Méruiak* már vagyonosabbak, kik mintegy 11 helységben voltak földesurak. Sárd községben a *Sárdi* család volt a főbirtokos; belőle ágazott ki a sárdi *Kis* és a sárdi *Szegő-család*; Szentpál a Borsanemből eredő *Szentpáliak* birtokában volt; e családból ágaztak ki a *szentpáli Gyulafiak* és *Fogasok*. A szomszédos Szomordok helység köz-nemesi birtok volt. Papfalvát a *Papfalvi* és a papfalvi *Csoronk* (*Csorong*, *Csornok*)-család bírta. Gesztrágy urai a *Gesztrágyiak* voltak, kik azonban különböző czímen idővel több helységben szereztek birtokokat. Fejérdben a XV. században a *Bátori-nemzetség* Szaniszló-fi ága volt birtokos; a helység egyes részei utóbb mások kezére jutottak. A *Bátoriak* másik ágából *István országbiró*, erdélyi vajda és rokonai a megye keleti felében kaptak birtokokat és pedig Szászrégen vidékén.

A megye keleti felében több *székely eredetű családot* találunk nagyobb birtokokban. Ilyenek: a megyyesfalvi stb. *Alárdfiak* vagy *Aladárfiak*, *Alárdok*, más néven *Megyesfalviak*, *Ercseiek*, Szászrégen közelében 9—10 helységben; Marosszékről való a dátosi, szentkirályi, *tuzsoni Bolgár*, másként *Szentkirályi*, *Tuzsoni* (*Tuzsoni*) *Moróczházi-család*; birtokai *Tuzson* körül 9—10 helységben terültek el. Velük egy többől három más család eredt: a tuzsoni s más előnevű *Tót-család*; a *Tuzsoniak*, kik a család egyik tagja, *Tamás* után, *Tamási* és *Tamási* néven is előfordulnak; s végül a harmadik ág, mely leginkább a *Szentkirályi* nevet viselte.

Marosszékről való a néha szentannai előnevet is viselő *Gyulakuti-család*, mely Kolozs városától keletre mintegy 7—8 helységben volt birtokos. A Tordavármegyében nagybirtokos *Toroszkaiak* a megye keleti felében, a most említett székely családok szomszédságában, mintegy 10 helységben voltak rész-birtokosok; birtokaikat 1467—68-ban *Mátyás* elkobozta s nádasi *Ungor János*nak adta, kitől azok *Szobi Mihályra* szállottak. Ugyanezen tájakon többfelé földesúr különböző címen a *Bethleni* család is; birtokaik öt csoportban terültek el, továbbá a *somkerei Erdélyiek* mintegy 26 helység részben. E birtokokat *Mátyás* király elkobozta s *Csupor Miklós* erdélyi vajdának adományozta a szintén hűtlenségbe esett *Suki Mihály* kolozsmegyei birtokaival

együtt. E birtokok egy részét csak a század végén tudta a család ismét visszaszerezni, a többin számos más család osztozkodott.

Megemlítendő birtokosok a megye keleti felében a fejérmegyei *Vizaknaiak*, a szabolcsmegyei *Parlagiak*, a fejérmegyei csesztvei vagy héderfáji *Barrabásiak* vagy Barlabásiak, a tordamegyei *Bogátiak*, *Toldalagiak* vagy Toldaladiak, a kiktől a XV. század második felében a toldalági *Gállói*-ek ágaztak ki; továbbá a Doboka megyéből való dobokai *Bessenyetek*. Ugyanezen vidékről mint főbb birtokosok valók, a zalaházai vagy szegői *Zalaházaiak*, vagy *Zalaiak*, kik itteni részeiket örökjogon és cserében (az apanagyfalusi Apafiaktól) szerezték.

Szászrégentől kelet felé ezenkívül még számos kisbirtokos nemes családot találunk.

Mocs körül nagyobb birtokos volt a *Mocsi* vagy Macsi, s a mocsi, csesztvei, bagói *Miskefi*, Miske, Miskei-család, melynek egyik ága novaji előnévvel a *Szentkirályi* nevet is viselte. Palatka és néhány szomszédos helység birtokában az ősi, palatkai *Jankafi* vagy Janka, Ivánkafi, Johankafi, olykor *Palatkai*, Ősi s a Nagy nevet is viselt családot találjuk; Béré helység már többek birtoka, éppen úgy, mint Botháza és a két Fráta is. Utóbbi helységektől nyugat felé a szomszédságban (Szopor, Őr stb.) a Borsanemből eredő *Iklódi*, más néven iklódi *Beke-fi*-család volt földesúr. A Kolozs és Kolozsvár közt délre elterülő helységeken (Pata, Bós, Röd stb.) több, *egymással rokon, sőt azonos nevű birtokos család lakott*, mint pl. a Rődi, rődi Cseh, Kályáni, Korpádi; a györgyfalvi Henke, mely 14 helységben volt birtokos.

Az *erdélyi püspöknek* terjedelmes birtokai voltak a Kolozsvártól Gyalu felé húzódó vidéken, a Sebes-Kőrös forrásvidékénél s a gyalui havasokban; a XIII. század második s a XIV. század első felében egy ideig Kolozsvár város is a püspökségé volt. Mocstól keletre mintegy 6 helység az *erdélyi káptalan* tulajdonában volt. Nagy terjedelmű birtokai voltak a *kolozsmonostori benzés apátságnak* is Kolozsmonostor birtokközponttal s 16—17 helységből vagy pusztából álló uradalommal. Végül szórványosan egyéb egyháziaknak is voltak birtokaik Kolozsmegyében.

Tordavármegye (638—838. l.). Biharmegye határvidékétől kelet, északkelet irányban a Maros felső folyása mentén emelkedő havasokig, az ország határáig terjedt. Területébe nyugaton az Aranyos, keleten a Marosszék ékelődik be. Határa észak felé nagyjában a mai Torda-Aranyos és Maros-Torda megyék északi határaival azonos. Déli határvonalául a mai Torda-Aranyos és Maros-Torda megyéket a szomszédos megyéktől elválasztó határvonal tekinthető, kivéven a beékelt régi Aranyos- és Marosszék területét.

Hatalmas testén számtalan nagy uradalom, közép- és kis-

birtok változatos csoportban sorakozott egymás mellé; *nagy uradalmi* azonban leginkább a hegyvidéken, a folyók felső mentén terültek el. Ilyen a *görgényi* váruradalom is a Maros keleti felső völgyei mentén s az ezek fölött emelkedő havasokban. Ez uradalom egy városból és 26 helyséből állott. A vár királyi vár volt s I. Ulászló korában (1443) királyi adományul Hunyadi János birtokába került. Mátyás király s közvetlen utódai azonban ezt a várat is királyi várnak tekintették. Az uradalom szomszédságában nyugat és észak felé a megye kimutathatólag legrégebb birtokosai: a Kacsics és a Tomaj-nemzetségek tagjai, óriás földterület urai voltak; előbbihez a Szécsényiek és szécsényi Salgaiak, utóbbihoz a losonczyi Bánfiak, losonczyi Dezsőfiak és Losonczyiak tartoztak, kiknek ősei a XIV. században Régeni, (Régöni) és Monyorói néven is előfordulnak.

A *Tomaj-nemzetség* második ismert őse, II. Dénes 1228-ban kapta hűségéért II. Endrétől a Gertrud királyné megöletésében részes *Kacsics-nembeli* Simon bán birtokait, többek közt Széplakot óriási tartozékaival. A *losonczyi Bánfiak* Szászrégen vidékén 9 helységben voltak birtokosok s a XV. század harminczas éveiben a Kacsics-nemzetség ugyanezen vidéken fekvő birtokait is megszerezték; mindezek az 1440-es évek óta magszakadás következtében, lassankint a Hunyadiak kezére mentek át. A *losonczyi Dezsőfiak* többféle ezimen, többfelé voltak birtokosok e megyében. Még a XIII. század elejéről eredő birtokaik közül a XV. században Tordamegyéhez 17 helység számítható; mindezen birtokok az időközi szerzeményekkel együtt 1467-ben (már ismert ok miatt) nádasi Ungor János, a XVI. sz. elején pedig Szobi Mihály tulajdonába jutottak; egyes részei Bátori István országbíróra s Bethleni Miklósrá szállottak. A *Losonczyiak* ugyancsak a Maros felső folyása mentén voltak birtokosok, mintegy 12 helységben.

A *Kacsics-nemzetségnek* Tamás mestertől leszármazott ivadékait, a Szécsényieket a szécsényi Salgaiakkal együtt több tordamegyei helység birtokában találjuk; e birtokok a XV. század folyamán a somkerekai Erdélyiek, majd a Tomaj-nemzetség már említett ágaira és végül a Hunyadiakra s ezekről ismét másokra szálltak. A Kacsics-nembeli harinnai vagy szeszármai Farkasoknak is volt néhány községük a megyében.

Hunyadi János I. Ulászlótól királyi adományul kapta, részint csere, illetve vétel útján a Losonczyiaktól szerezte az eredetileg Szécsényi-féle birtokok (A két Filpes, Körtvélykapu, Unoka és Sárpatok) részeit; e birtokokat Mátyás király Szilágyi Mihálynak adományozta (1458), utóbb királyi adományként szentiváni Székely Mihály és Héderfáji István, majd előbbinek részei Csupor Miklós vajda birtokába jutottak. Hunyadi Jánosé volt a görgényi uradalom is, sőt Léta várát is bírta egy ideig részben Tordamegyében

is fekvő tartozékaival együtt; birtoklási történetét már Kolozs-megyénél ismertettük. A dengelegi Pongráczok a Mezőségen 7 falu részeit is birták, melyek a XVI. században a cseszveí vagy héderfájai Barlabásiak vagy Barrabásiak kezére jutottak.

Szászrémentől déli irányban s nyugat felé haladólag a Mezőségen, a XV. század elejétől kezdve a Becse-Gergely nemzetségbeli *Somkerekiek* vagy *somkerekí Erdélyiek* voltak birtokosok, Gernyeszeg uradalmi központtal. E birtokok 1467-ben kir. adományként Csupor Miklósrá, majd ennek halálával a szintén hűtlenségbe esett farnasi Veres Benedek v. János öt helységben bírt részeivel együtt, zálogkép, illetve cserében szentmiklósi Pongrácz Lászlóra és feleségére Jusztina asszonyra szállottak. Jusztina asszony harmadik férje somkerekí István János nevű fia lévén, ily módon, t. i. házasság útján a gernyeszegi uradalom mégis visszakerült az Erdélyiek birtokába. E család összesen 1 kastélyt, 1 várost s 31 helységet mondhatott magáénak. A szintén Becse-Gergely-nemzetségbeli *Betleni* vagy *Betlemi*-család ugyanezen a vidéken 1 várban és mintegy 27 helységben volt földesúr.

A *farnasi Vercsek* különböző czímen kapott, vagy szerzett nagyterjedelmű jószágai a mai maros-tordamegyei Magyarfülpös és Unoka vidékétől nyugat felé, a tordaaranyosmegyei Mezőségen át a Torockó közelében fekvő két Oklos helységig terültek el, s mindent összevéve 23—26 helység részeiből állottak. E jelentékeny birtokok 1467—68-ban különféle családok birtokába jutottak. Hasonló sors érte *Kecseti László* tordamegyei birtokait is. A Mezőségen és az Aranyos-folyó mentén a bartáni vagy detrehi *Peresek* is birtokosok voltak, tulajdonképen a Zsigmond királytól fiúsított tetrehi vagy tordalakai Urkund(í) Ilona révén. A *Gerendiek* kezén az Aranyos alsó folyása mentén találunk nagyobb birtokokat mintegy 17 helységben. A Hadréviak ugyanitt mintegy 7 helységhez formáltak jogot.

A felsorolt birtokosokkal különösen a Mezőségen, a Maros mentén és az Aranyos mellékfolyóinak vidékén a *radnolti* vagy *rannóti Bogáti*-család volt szomszédos, mely család 10 helységre terjedő birtokán kívül 1441-ben Szent-Miklós várát is adományban kapta.

Ugyanezen a vidéken több más, *székely eredetű* család volt nagyobb birtokok ura. Ilyenek: az *Alárdfiak* vagy *Aladárfiak*, más néven Megyesfalviak, Ercseiek, Szászrémentől délnyugat felé a Mezőségen, összesen 11 helységben; a szentgyörgyi, vagyis erdőszentgyörgyi *Meggyes*-ek 18 helységben. Birtokaik nagy része Meggyes Balázs hűtlensége következtében (1481) királyi adománykép Bátorí Istvánra, utóbb futaki Nagy Balázsrá szállt. A dátosi, szentkirályi, *tuzsoni Bolgár*, másként *Szentkirályi*,

Tuzsoni vagy *Tuzsondi*-család a megye különböző részein 8—9 helységben volt birtokos. Velök egy tőből három más család eredt és pedig a különféle előnevű *Tót*-család, mely időnként 12 helységben, a *Tuzsoni*-család, mely a méhesi Tamási nevet is felvette, 3 helységben s végül a *Szentkirályi*-család két helységben volt földesúr. A szentannai előnevet is viselő *Gyula-kutaiak* 10 helységben voltak birtokosok.

Ezen székely családok szomszédságában a híres *Toroszkai* (újabbán *Toroczka*) család volt összesen mintegy 12 helységben részbirtokos; e részek azonban 1467—68-ban királyi adományként nádasdi Ungor Jánosra, utóbb Szobi Mihályra szállottak. A család törzsbirtoka és *ősi fészke* Toroszkó-Szent-György vára volt, melyhez az akkor Várkeve (ma Székelykő) nevet viselő közsírt aljában elterülő Toroszkó város malmaival, vasbányaival, vaskohóival és vasverőivel együtt, továbbá 9 helység tartozott. A család itteni birtokait Csupor Miklós erdélyi vajda, majd halála után mások kapták; a XVI. század elején Korvin János, végül II. Ulászló kezén találjuk. Toroszkó várával és uradalomával nyugat és észak felé *Jára vár és uradalma* volt szomszédos; a várról és tartozékairól azonban hiányos adataink vannak; a XV. században számos családot találunk a vár s tartozékai birtokában.

Az uradalom tartozékaiul tekinthető helységekben több e vidéki kisebb nemes család is birt részeket. A Járától északra keletre elterülő tájék, az Aranyosba ömlő Hesdát és Túr-patakok alsóbb folyása mentén, hazája a közép- és kisbirtokos nemeségnek.

Szerző ezután azokat az e megyebeli, vagy ide beszármazott más megye-, vagy székely székbeli családokat sorolja fel, a melyeknek a megye különböző helyein kisebb-nagyobb birtokrészeik voltak.

Oláh eredetű birtokos család a várczai vagy kalotaszegi Vajda és a Lupsai-család; utóbbinak egyik ága a XV. század végén, illetve a következőnek elején a lupsai Kende nevet és a „feljárai“ előnevet is viselte.

A megye területén ebben a korban több egyházi hatóságnak is voltak birtokrészei.

Küküllő vármegye. (839—971 l.) Nagyjában azon a földön terült el, a melyen ma Kisküküllő megyét találjuk; határingadozásai azonban itt-ott előfordultak. Területéből Velczet (vagy Völczöt) egészen, Bolkácsot, Zsitvét, Báznát, Köröst és Bogácsot részben a szász földhöz számították.

Területén két királyi várat is találunk, melyek a mindenkori erdélyi vajda tisztsége alatt állottak; az egyik Küküllővár, a másik: Ujvár; mindakettő a XIV. század első felében tűnt

fel. *Küküllővár* még Mátyás király korában is királyi vár volt, ki 1462-ben csak zálogban adta dengelegi Pongrácz Jánosnak; a család ily jogon bírta a várat 1478—79-ig, mikor is örök adományul István moldvai vajda birtokába került, II. Ulászló pedig ugyanilyen czímen nevezett vajdának és Sándor nevű fiának adományozta. *Ujvár vára* jóval korábban ment át magánosok kezére. Zsigmond 1405-ben a Tomaj-nemzetbeli *Losonczy István*nak adományozta, kinek utódai 1467-ig bírták, mikor is Mátyás király nádasi Ungor Jánosnak s általa testvéreinek adományozta; a vár és tartozékainak nagy része a XVI. század elején Betleni Miklós és fiai kezére jutott, de egyes birtokrészeket Batori István erdélyi vajda és rokonsága is megszerzett belőle. A losonczy Dezsőfiak, illetve Losonczyiak a XIV. század második felében 6, a XV. században pedig 2 helységben szereztek részeket, de ezeket sem tartották meg.

A Becse-Gergely nemzetségből származó *Betleniek* az ugyan-ezen nemzetségből eredő Almakerekiekkel, másként almakerei, nagyfalusi vagy apanagyfalusi *Apafiakkal* együtt a XIV. század utolsó évtizedében (1391) Ebesfalvi Imre fiával, Lászlóval kölcsönös örökösödési szerződésre lépven, ennek alapján még az évszázad folyamán örökölték a magtalanul elhalt László birtokait, a két Küküllőközben. A XV. században külön a Bethleniek, s külön az Apafiak is szereztek birtokokat a megye különféle helyein. Az Ebesfalviaktól, s az ezekkel vérrokon Szentiványiaktól sógorság czímen az Ákos nembeli *Toroszkaiak* is szereztek birtokokat, melyek utóbb gyarapodtak is. A megye északkeleti felében a Dunántúl is otthonos *Szalók-nemzetség* volt birtokos; a nemzetség legvagyonosabb ága a *Baládfi*, másként Kendhidai, *Kendi*, Balavásári vagy Kiskendi-család Kend, Balavására stb. vidékén több helységben. Tekintélyes birtokosok voltak az ugyan-ezen nemzetségből eredő *Czikmántoriak*, (Czikmántoliak), a czikmántori *Darlasziak*, a „dézsfalvi“ előnéven is előforduló *Almásiak*, a *Somogyoniak*, a *Tabiási* vagy Tabiás azaz *Tobiásfi*-család tagjai is. A Tóbiásfiak birtokai közül három helység (Boziás, Kis-Sáros és Dézsfalva) előbb az Esztergom és Buda környékén otthonos *Nána-Beszter* (korán megnemesített várjobbágy-)nemzetség, s az ebből való *Haranglábi* másként *Gálfalvi* vagy *haranglábi Jakabfi*-család birtokában volt, mely család mintegy 20 vagy több helységben is birtokos.

A *Kacsics-nemzetség* ivadékai közül a *vingárti Gerébeknek* is voltak birtokaik e megyében, melyek a XIV. század közepe táján a Szécsényiek és szécsényi Salgaiak, ezekből részben Hunyadi János kezére, Mátyás királytól pedig az erdélyi káptalanra, részben Szeben városára szálltak. A *harinnai Farkasok* a Kis-Küküllő mentén a XV. század vége óta 5 helységben voltak

birtokosok. A főleg Torda vármegyében birtokos *Bogátiak* a Kis-Küküllő és Maros közti vidéken birtokosok. A *Vízaknaiak* 9—10, K s-Küküllőmenti helységben szereztek részeket, melyek 1467-ben nagyrészt Ernuszt Jánosnak és fiának jutottak. A *Héderfájai*, valamint a belőle kiágazott héderfájai *Lőkös*-család ősi jószágai a Kis-Küküllő mentén, a megye északkeleti zugában terültek el; e birtokokra is több család tartott igényt. A Haranglábiaknak a Kis-Küküllő mentén fekvő 12 helységben birt és cserében Hunyadi János kezére került némely más részei Mátyás királytól magánadományul a *Szentiváni* vagy vajdaszentiváni *Székely* s az ezzel osztályos Szentiváni (Vajdaszentiváni) családok birtokába jutottak. A *Kecsetiek* Széplak és Besenyő helységekből voltak birtokosok; a *Kerellőiek* (Kerelleiek) a marosmenti Kerellőn kívül különféle czímen több helységben szereztek birtokot. Ugyanezen a vidéken a *teremi Sikesd* vagy Sikesdfi, más néven Teremi, Rákosi vagy Rákosdi-család mintegy 11 helységben volt földesúr. A *Szentpáliak* (Széplaki és Ugrai nevet is viseltek) 9 helység részeit bírták; birtokaik a XV. század második felében a Szentgyörgyiek, Hosszúaszóiak, Bolyaiak, Kerellőiek, végül a zempléni Kasubiak, illetve Korvin János herceg kezére kerültek. Ezzel a családdal a *Kisfaludiak*, ezekkel a széplaki vagy kisfaludi *Bordiak* voltak vérrokonok. A különféle név alatt említett Bordi-család mintegy 7 helységben bírt részeket. A *Fejéregyházi* nevet viselő *Nádasdi*-családnak főleg a Küküllő-közön voltak terjedelmesebb jószágai, melyek a család kihaltával feldarabolódtak.

A megye keleti felében több *székely eredetű* birtokos családot is találunk. Ilyenek az *Alárdfiak* 7 helységben; a szentgyörgyi *Meggések* 4 helységben, melyek 1481-ben Bátori István erdélyi vajdára, 1493-ban Nagy Balázusra szálltak királyi adományként. A szentannai *Gyulakutai*-család 2 helység részeit 1482-ben mint ősi birtokát kapta Mátyás királytól. A sok székely származású nemes kisbirtokos közt legvagyonosabb a Dicső-Szent-Márton városban s azonkívül még néhány helységben birtokos, egy többlől kiágazó: *Sándor*, másként Kizdi, olykor Szentléleki, Dicsőszentmártoni vagy Szent-Mártoni s a keszi vagy ternóczyi *Székely*, másként *Keszi* család. A Sándor-birtokok a XVI. század első két évtizedében rokonság vagy házasság útján mások kezére jutottak.

A Kis-Küküllő alsó folyása mentén fekvő *Bénye* és *Balázsalva* helységekből különösen a *városkeszi Lépes*-család volt birtokos.

Délnyugatra, a megye másik sarkában *Mikeszász* városban és ennek vidékén a *quti Ország*-oknak voltak jelentékenyebb birtokaik, melyek a XV. század vége felé különböző czímen a szaboljai vagy szebeni, vagy mikeszászai *Horvát*-okra, a Harasztakra, András deák budavári kir. udvarbiróra s ettől Bálint

váradi püspök kezére kerültek. Az itt felemlített Horvát-családnak, valamint a belőle kiágazott adámosi Horvát Gáspár-nak a megye egyéb helységeiben is voltak birtokrészeik. Mikeszázán s a környéken elterülő helységeekben, valamint a Kis-Küküllő mentén fekvő községekben számos kisbirtokú vagy köznemes család lakott.

Az egyháziak közül az *erdelyi káptalannak* voltak nagyobb birtokai főleg a Küküllő-közön.

Összegezve a végeredményt, a kötet 4 megye területén 27 várról, 28 városról, 1116 helységről és 1735 birtokosról számol be.

Kisebb közlemények.

I.

Berzeviczy Albert akadémiai Elnök az Akadémia koszorúját a következő szavakkal tette le Greguss Ágost szobrára 1913 november 9-én.

Az Akadémia kegyelettel őrzi a Greguss Ágost emlékét, ki mint levelező, majd rendes és igazgató-tagja majdnem egy negyedszázadon át kifejtett munkásságával eltörölhetetlenül írta be nevét évkönyveibe s ki a szép eszméjét, melyet tudományosan művelt és rendszerbe foglalt, valóra váltotta életének, tanításának és munkásságának nemes összhangja s tiszta idealismusa által. Tisztelet nevének, áldás emlékére!

II.

Fröhlich Izidor r. t. és osztálytitkár beszéde Mechwart András szobrának leleplezésén Budapesten 1913 nov. 16.

Mélyen tisztelt Elnök úr!

Igen tisztelt ünneplő közönség!

Szerencsém van, elnöki megbízásból a Magyar Tudományos Akadémia koszorúját Mechwart András emlékszobra talapzatára helyezni.

Mechwart András nem volt idegen az Akadémia előtt. Ő volt az első, kinek 1897-ik évi május 5-ki nagygyűlésén az Akadémia odaitélhetta az iparfejlesztése körül szerzett úttörő, országos érdemek elismerésére rendelt legnagyobb kitüntetését, a Wahrmann-alapítványú nagy aranyérmét.

Élénken maradt emlékezetemben az Akadémiának az a nevezetes összes ülése, a melyben 1898. évi február hó 21-én akkori elnöke, báró Eötvös Loránt nyújtotta át Mechwartnak, mint az érdemesek között a legérdemesebbnek ezt az érmet, mely egyik főlapján az Akadémia nemtőjét mutatja; másik főlapján

az ipar és kereskedelem jelvényei és a kitüntetettnek neve fölött a Duna által átszelt fővárosunk képe terül el: a Lánchíd és az Akadémia, Széchenyi alkotásai; — és Mechwart alkotását, a magyar ipart jelzik a háttérben előtűnő magas kémények.

Róla akkor többek között így szolt az elnök: „Ő állította fel azt a hengerszéket, a melyen a magyar gazda aczélos búzáját megőrölni tudja; ő eresztette útnak a kocsik ezreit, melyek anyaföldünk termékeit piacra szállítják; ő és munkásai terjesztik legfényesebben szerte e hazában a jelenkor varázserejű világosságát.“

Mechwart meghatottan, szép magyarsággal köszönte meg e megtisztelést; szokott szerénységével azonban nem a saját személyére vonatkoztatta azt, hanem mindazokra, kik a magyar ipar körül fáradoztak; a kitüntetést jelentékeny adománnyal is hálálta meg.

A kik akkor jelenvoltunk: mindegyikünket mélyen átjárta az érzet: itt a tiszta tudományok kiváló képviselője és a gyakorlati, a technikai tudományok kimagasló vezére egymást megértették és ezért egymást nagyrabecsülték!

A mikor az Akadémia e pillanatban kegyelettel adózik Mechwart emlékének, azt az óhaját is fejezi ki, hogy ebben a hazában a tiszta és az alkalmazott tudományok művelői között az érintkezés mennél bensőbb, a közöttük fennálló, kölcsönös értékelésen alapuló egyetértés mennél teljesebb legyen.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLŐNY f. évi október (VIII.) füzeté vezető helyen P e c z V i l m o s n a k *A classicuskori görög költészet összehasonlító tropikája* című tanulmányát közli vezető helyen. Eredményei: a tropusok visszatükröztetik a homerosi eposok korának kezdetlegesebb és az attikai korszak magas műveltségét; mutatják a reflexió teljes hiányát Homerosnál, fokozatos megerősödését Euripidesig s csökkenését Aristophanesnél, viszont a phantasia uralmát Homerosnál, csökkenését Euripidesig, megerősödését Aristophanesnél, a plastikus szemlélet fokozatos gyöngülését a legplastikusabb Iliástól a dramatikusokig, Homeros és Aristophanes népiességét, Pindaros és Aischylos vallásosságát; jellemzik Homerost mint a természetes, Pindarost mint a tudatos nyelvművészet nagy mesterét. — *Tóth Kálmán drámaköltészete* cím alatt A l s z e g h y Z s o l t értekezésének első fele olvasható. Ismerteti Tóth Kálmán ifjúkori drámakísérleteit, elméleti tanulmányait a drámát illetőleg, azután megkezdí a költő egyes drámáinak beható elemzését. Az utolsó Zách'-ban a drámai problémát

Tóth Kálmán az eddigi Zách-drámáktól eltérően fogja fel, nagy ambícióval dolgozza ki, drámája valóban a mély tragikai compositio erejével hat. Mindamellett hatása nem kielégítő: a megokolásban vannak fogyatkozások, sőt naivságok, a jellemrajz nagyon bizonytalan, a nyelv fellengős. — György Lajos: *Egy fejezet regényirodalmunk történetéből* cím alatt irodalmunk 60 esztendejének 1772—1832 lovagregényeik és kísérteti történeteit gyűjti össze és ismerteti. Megállapítva azokat a német írókat, kiket a mi regényíróink leginkább követtek, kimondja, hogy a német irodalom romantikus áramlatának hatása alatt túlsúlyra emelkedett lovagregények és kísérteti történetek nálunk is népszerűek voltak, azaz a német irodalom enemű termékeit oly buzgón fordították magyarra, hogy regényirodalmunk egy-két eredeti munka kivételével csupa fordítás, de jellemző, hogy ennek az iránynak sem legértékesebb, sem legselőjtesebb termékeit nem fordították le. — A *Hazai Irodalom* rovatát Hegedűs István bírálata nyitja meg, a ki Némethy Géának a M. T. Akadémia kiadásában megjelent művét *Commentarius excegeticus ad Oidii Tristia* ismerteti, nagy méltánylással érdemei iránt, de nem hallgatva el kifogásait. — Rác Lajosnak akadémiai kiadványa *Rousseau és Sauttersheim* alapján Birkás Géza ismerteti e 'rejtélyes egyéniség' életét és viszonyát Rousseauval. — Czébe Gyula ismerteti Vértesy Dezsőnek *Anthologia az újkori görög nép költészetéből* című munkáját, melyben száz görög dal fordítását és magyarázatát adja. A darabok összeválogatása és magyarázata megfelelő, a fordító nyelvtudása teljes, a fordítás könnyed, fordulatos, de a bíráló hibáztatja, hogy nem tartotta meg mindenütt az eredeti mértékét. — Doboczi Pálnak *Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt* című dolgozatát Zolnai Béla bírálja. Az anyagot a szerző nagy szorgalommal és a philologiai részletkérdésekben való tájékozottsággal gyűjtötte össze. Főérdeme a sokféle alaknak egymástól világosan elkülönített típusokba való beosztása. Itt-ott még lesz pótolni való. — Katona Lajos *Irodalmi tanulmányait*, melyeket Császár Elemér rendezett sajtó alá, Király György méltatja. A válogatás és kiadás gonddal készült, Katonának sajátkezűleg javított példányai alapján. Kár, hogy a művelt közönségre való tekintetből a tudós szerzőnek szakszerű, legfontosabb dolgozatai nem kaphattak helyet a gyűjteményben. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Révay József ismertetése nyitja meg, a ki Otto Brandenhewernek *Geschichte der altchristlichen Literatur* című művének III. kötetét sikerült munkának itéli. A szerzőtől adott kép nagy vonásaiban hí és impozáns. Egyes írók tárgyalásában vannak hiányok és egyenetlenségek, de a könyv a maga egészében pompás olvasmány. — F. Lillgének *Komposition und poetische Technik der Διομύδου Ἀριστεία* című műve, a mint Marót Károly megállapítja, az Ilias V. énekét mint művészi egységet vizsgálja, majd anyagának eredetét kutatja, végül elemzi előadása módját és eszközeit. — I. Kontnak a M. T. Akadémia támoga-

tásával megjelent posthumus munkájáról, *Bibliographie française de la Hongrie 1521—1910*), Baranyay Zoltánnak 'az a véleménye, hogy nagy szorgalommal készült használható, értékes munka, melynek hiányai a föladat természete szerint nagyrészt elkerülhetetlenek voltak. — **L a t z k ó H u g ó T.** Böhmének *Spensers literarisches Nachleben bis zu Shelley* című művéről megállapítja, hogy mint első kiséri végig Spenser költészetének hatását harmadfél évszázad angol irodalmán, az eredeti források alapján, a legapróbb részletekre is kiterjedő pontossággal. — **B e n i g n y G y u l a** két művet ismertet: E. Kieckersnek *Die Stellung des Verbs im Griechischen und in den verwandten Sprachen* és N. Schneidernek *De verbi in lingua Latina collocatione*, melyek minden elfogultságtól menten bő példatárat gyűjtöttek s kimutatták a bennük rejlő, sokszor meglepő tanulságokat. — **R i c h a r d F ö r s t e r n e k** *Das Erbe der Antike* cím alatt összegyűjtött beszédei *Braun Soma* szerint nem ütnek meg mélységükkel és fölfogásukkal a tudományos színvonalat, csak mint könnyű nyelven irt népszerű dolgozatok jönnek számba. — **A V e g y e s e k** rovatát *cs.* (**C s á s z á r E l c m é r**) nekrológja nyitja meg *id. Szinyvei Józsefről*, melyben mint bibliographust méltatja. — **Z.** (**P e t z V i l m o s**) az *athéni egyetem fönnállásának* hetvenötéves fordulóját rendezett ünnepélyről számol be. — **H u s z á r G y ö r g y** ismerteti *Arany* „*Katalin*”-jának első fogalmazványát s összeállítja a kéziratnak a nyomtatott szövegtől eltérő szövegezését. — **T h i e n e m a n n T i v a d a r** közli *Kuzinczy Ferencznek* azt az eddig ismeretlen levelét, melyet 1791 január 8-án irt Wielandhoz. — **L á n g M a r g i t** részletesen beszámol az 1912-ben folytatott *ponpeji ásatásokról* és ismerteti azokat az emlékeket, melyeket föltártak. — **K o m l ó s A l a d á r** közli, hogy a *Bankó szép leányáról* szóló széphistória két sorát megtalálni a „Vásárhelyi Daloskönyv”-ben s ebből azt következteti, hogy a széphistóriákat szélteben énekelték. — **K a r d o s L a j o s** egyezést talál Byron „*Dream*”-je és *Petőfi Tündérrálmá* között, mind az alap gondolatban, mind a tárgyban. — **E l e k O s z k á r** *Godiva mondájára* utal **Andrád Sámuel** gyűjteményében. — Rövid hír jelenti a „Papyrusokmányok Szótárára” adott adományokat. — **Andrew Lang** rövid nekrológja után a szerkesztőhöz beküldött könyvek között a Pannonhalmi főapátsági évkönyvéről olvasható rövid ismertetés. — Az 1912. évi philológiai irodalomhoz adott pótlás rekeszti be a füzetet.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számát a *loia* **Falk Zsigmond** emlékének szentelt necrologus vezeti be. — A további cikkben **A n t a l G é z a** dr. értekezik *Allamvagyonleltár és költségvetés* címen. Utal arra a szoros kapcsolatra, mely a költségvetés és az állami vagyonleltár között mutatkozik. Ha a költségvetés és az ezen alapuló államháztartás felesleggel zárul, ez a vagyonszaporulatot, az ellenkező pedig vagyonesökkenést okoz és így a vagyonleltár szolgáltatja a legbiztosabb kriteriumot az államháztartás vezetése tekintetében. Ebből a szoros kapcsolatból folyik, hogy a költségvetés-

nek úgy kell berendezve lenni, hogy azok a tételek, a melyek az államvagyonra kihatással vannak, meg legyenek különböztethetők azoktól a tételektől, melyek csak az állami élet normalis továbbvitelére szükségesek és vagyenváltozást nem eredményeznek, vagyis a rendes kiadási tételek a beruházásiaktól. A számviteli törvény és az ennek alapján kiadott utasítás elég előrelátóan gondoskodik ugyan e tekintetben, hogy a különböző jellegű kiadási tételek össze ne zavarassanak, de az utasítás intézkedéseinek a költségvetés nem tesz mindenütt eleget és ennek következtében a számvevőszék kénytelen a vagyoneleltárban változást előidéző tételeket nemcsak a beruházási, hanem az átmeneti, sőt a rendes kiadási tételekből is külön-külön kiszedegetni, az egyes tételek egy részét meghagyva rendes kiadásnak, a másik részét pedig beruházásinak véve, a mi által a zárszámadás és a költségvetés közti parallelismus zavartatik meg és az áttekinthetőség s a költségvetési törvény végrehajtásának magával a költségvetéssel összehasonlítása nehezítettik meg. Szerző részint a zárszámadásokból, részint a költségvetésekből több tételt hoz fel annak igazolására, hogy állami költségvetésünkben a kiadások különböző jellege nem vétetik szorosán figyelembe és ennek következtében — daczára, hogy az állami számvevőszék is nagyobb munkát kénytelen végezni — a parlamenti ellenőrzés is nehezebben eszközölhető. Szerinte minden tételt, mely vagyonszaporulatot okoz, beruházási tételnek kell felvenni, minden olyan tételt pedig, a mely csak a meglévő vagyon fenntartására, vagy az állami élet rendes szükségleteinek kielégítésére szolgál, rendes, esetleg átmeneti tételnek. A zárszámadásokban külön kitüntetettetni kívánja, mint ez a részletezésben ma is megtörténik, a cselekvő és szenvedő hátralékokat, mint a melyek a vagyonnak jelentékeny részét képezik, hogy a leltári kimutatás a zárszámadással minden utánjárás nélkül összehasonlítható legyen. Sürgeti az átfutó kezelés szabályozását és kifogásolja, hogy a vasutakba fektetett tőkéknél a kibocsátási vagy árfolyamveszteség ingatlan vagyonszaporulatként van feltüntetve, mely eljárás azt a tarthatatlan következményt hozza magával, hogy minél nagyobb a kibocsátási veszteség, annál nagyobb mértékben gyarapodik az állami ingatlan. Czikke végén utal arra a tényre, hogy a zárszámadások iránt parlamentben és parlamenten kívül csekély érdeklődés szokott mutatkozni. Eme mindenütt látható jelenség alól Magyarország sem képez kivételt, sőt talán itt a közönségesnél is nagyobb közönyösség mutatkozik a zárszámadások iránt, a minek oka zárszámadásaink nehezen áttekinthető voltában, részben pedig abban kereshető, hogy egész a legújabb korunkig az állam jövedelmeiről soha elszámolást az ország rendei nem kaptak és így az állami jövedelmek miként való felhasználásának ellenőrzésébe egész a kiegyezésig be nem folytak. Kívánatos volna, hogy ne csak a költségvetés kösse le a maga számára a parlamenti tagok érdeklődését, hanem a költségvetés végre-

hajtásának ellenőrzésére, vagyis a zárszámadásra is nagyobb gondot fordítsanak. — A következő cikk Kunosi Ödön *Amerikai gazdasági vázlatok* cz. dolgozata. Az Egyesült-Államok nagyságának kulcsa nem természeti kincsekben való gazdagságában rejlik, hanem lakosságának vasszorgalmában és merész vállalkozási szellemében, mely az öserdöket és beláthatatlan prairieket mosolygó gabonaföldekké varázsolta és hatalmas vasuti hálózatával egy egész világrészt kapcsolott a világforgalomba. Az amerikai nép energiája eredetileg a mezőgazdaságban talált foglalkozást s azok az óriási gabonamennyiségek, melyeket ez ország a múlt század második felében a nyugateurópai piacokra vetett, valóságos válságba sodorták az európai mezőgazdaságot és megszülték az itteni agrárius védvamos irányzatot. Újabb időben e helyzet lényegesen megváltozott, a mezőgazdaságnak immár lassúbb arányú fejlődése az egyre növekvő lakossággal nem tarthat lépést s az ipar páratlan fellendülésével kapcsolatos belföldi fogyasztás emelkedése az Egyesült-Államok mezőgazdasági kivitele rohamos haladásának korlátot vetettek. A legutóbbi évtizedben ehhez képest a tengeri kivitel 82.000,000 dollárról 36.000,000 dollárra, a buzakivitel 97.000,000 dollárról 22.000,000 dollárra csökkent s ugyanezen időtartam alatt a szarvasmarhakivitel 459,000 darabról 150,000 darabra, a sertéskivitel 22,000 darabról 8500 darabra, a juhkivitel 297,000 darabról 120,000 darabra szállott alá, minélfogva mindinkább csökken az a veszedelem, hogy az Egyesült-Államok mezőgazdasági termékeikkel a jövőben piacainkat el fogják árasztani. Ezzel szemben az amerikai nagyipar a legújabb időben hatalmas arányokban fejlődik és 1900-ban 6.615,000 alkalmazottat foglalkoztatva 20,672 millió dollár értékű javakat termelt. A legmodernebbül berendezett hatalmas méretű gyárakban a legmellettebb szerkezetek láthatók s az amerikai nép leleményességének legékesszólóbb bizonyítéka, hogy 30.000-re rúg az évente engedélyezett szabadalmak száma. Az ipar fejlődését a vízierők egyre fokozottabb mértékű kihasználása is elősegíti s egyedül a Niagara vízesésből 50,000 HP-re rúgó energiát vonnak el. A legaktualisabb ipari kérdésnek a trustök elleni küzdelem tekinthető, mely eddig eredményre nem vezetett. Az uralomra jutott demokraták a trustök uralmát vámleszállításokkal akarják megtörni, kérdéses azonban, hogy ily vámleszállítások nem fogják-e inkább a gyengébb versenyző vállalatokat, mint a nagyobb ellentálló képességgel bíró trustöket sújtani. Az amerikai közvélemény nagy része különben nemcsak hogy nem viseltetett ellenszenvvel a trustök iránt, hanem ezen óriási vállalkozásokat Amerika büszkeségének tekinti és azon nagy férfiak iránt, kik munkájukkal, lángelméjükkel azokat megalkották, a legnagyobb tisztelettel és becsüléssel viseltetik. E férfiak különben a nép simpatióját azzal is törekednek kiérdemelni, hogy milliós alapítványaikkal a közoktatást és népművelődést előmozdítják. E milliomos alapítványok foly-

tán az Egyesült-Államokban immár 581 egyetemen, collegiumon és technikai főiskolán oktatják az ifjúságot és a legtöbb nagy város leghatalmasabb palotáit a Carnegie és egyéb trustfejedelmek alapítványai által létesített több százezer kötetet tartalmazó közkönyvtárak képezik. Az amerikai nép a kereskedő- és iparososztály iránt a legnagyobb nagyrabecsüléssel és tisztelettel viseltetik, a mely körülmény természetes okát bírja abban hogy ezen osztálynak köszönheti a modern Amerika elsősorban nagyságát és páratlan felvirágozását.

— A továbbiakban Gerber Ferencz a *Költségvetésünk tárgyalása és a költségvetési év megváltoztatása* című értekezésében a költségvetési év megváltoztatásának szükségességét bizonyítja. Ismerteti a költségvetési év beosztását az egyes államokban, rámutat arra, hogy az országgyűlés őszi időszaka a költségvetés tárgyalására általában nem bizonyult alkalmasnak s ennek okát főleg abban látja, hogy a parlamentek közvetlen ül az őszi ülések megkezdése után egyéb fontosabb és sürgősebb teendők miatt a költségvetéssel rendszerint nem foglalkozhatnak, ezenkívül a költségvetést ősszel alig is lehet oly korán előterjeszteni, hogy az annak normalis letárgyalására szükséges idő az év végéig rendelkezésre álljon. Ezen általános okokon kívül nálunk a költségvetés letárgyalásának egyéb speciális akadályai is vannak. Ilyenek elsősorban a közbeeső delegationalis tárgyalások, a mennyiben ezek negyvenöt év alatt csak 16 esetben előzték meg a költségvetés előterjesztését, továbbá a költségvetési tárgyalások hosszadalmassága, a mi nálunk átlag 5½ óra terjed s átlagosan 40 ülésnapot vesz igénybe, de igen gyakran 60-nál is több ülést kíván — végül rámutat még a késedelmes pénzügyi bizottsági tárgyalásokra is. Foglalkozik az új hárszabályoknak a költségvetés tárgyalására vonatkozó intézkedéseivel s arra az eredményre jut, hogy költségvetési évünk jelenlegi beosztása mellett a tárgyalási időnek bármily mérvű megszorítása sem biztosíthatná számottevő esetben a költségvetésnek az év végéig való elintézését. Mindezeknél fogva, a költségvetési év kezdetének július hó 1-re való áthelyezését tartja szükségesnek, a mint ezt a pénzügyminiszter is tervezi. Ebben az esetben a költségvetés márczius hó elején lenne előterjesztendő; hogy pedig erre az időre a múlt év zárszámadása is előterjeszthető legyen, a jelenleg fennálló három havi pótutalványozási időszaknak egy hóval való megrövidítését javasolja. Végül az átmeneti időszak szempontjából szükséges intézkedésekkel foglalkozik a cikkíró, utalva a porosz törvényhozásnak 1876. évben hasonló eset alkalmával tett intézkedéseire. — *A Közlemények s ismertetések* rovatában Hegedűs Lóránt ismerteti a *Magyar kivándorlás* kérdéseve foglalkozó magyar könyveket. — Pernyési Szabó Ferencz közli ezután Ecséri Lajosnak *A szegény emberről* cz. közgazdasági tanulmányról írt ismertetését. Szegény ember alatt érti a mezőgazdasággal foglalkozó szegényebb néposztályt, melynek gazdasági hely-

zetét rengeteg adathalmazzal minden oldalról s mégis áttekinthetően minden oldalról megvilágítja. — Farkas Geiza *A nagy birodalmak birtokpolitikája* cím alatt M. Sering a kisgazdaságok szaporítása érdekében tartott előadását mutatja be, szerző s ismertető egyaránt a nagy nemzetek jövőjét csak úgy látják biztosítva, ha a birtokeloszlás helyes. — Sch. röviden bemutatja Kreutzer Lipót: *A munkaviszony a kereskedelemben* cz. könyvét, mely a kereskedelmi munkaviszony kérdéseit magánjogi és socialpolitikai vonatkozásban felöleli. — *A czéhek története Magyarországon* a következő ismertetés czime, mely kérdést Szádeczky Lajos nagy szakavatottsággal dolgozta fel. — *A kereskedelmi szerződések előkészítése* érdekében a magyar földművelésügyi minisztérium kebelében „Külforgalmi tanács”-nak nevezett állandó bizottság. Olasz- s Oroszországban is hasonló intézkedések történtek. — *A világ aranytermelése 1912-ben* ismét lényeges emelkedést mutat, kivált a transvaali bányák termelése növekedett nagy mértékben. — *Az állatszámolás eredménye 1911. évben* most már végleges adatok alapján a fokozatos gyarapodás jelét mutatja, mely különösen a marhaállománynak a magyar fajtánál gyorsabban ivarérettebb s nagyobb átlagos súlyú nyugati fajtának a kicserélésében jelentkezett. — Majd az *angol sztrájkstatisztika 1911. évi adatainak közlése* következik. — A következő közlemény a munkapiacz, a munkabérek, a munkaviszályok és az élelmiszerek árainak alakulása tekintetében ismerteti *a munkaviszonyokat Angliában 1912-ben.* — S. z. *Munkás- és munkaadószervezetek Németországban* címmel azt a hatalmas gazdasági tömörülési folyamatot mutatja be, melyet a két osztály érdekeinek védelmére létesített. — Ezután a különböző államok *szakszervezeteinek 1911. évi fejlődéséről* vannak fontos adatok közölve. — *A közégi és socialis közigazgatás főiskoláját* alapította Cöln városa, hol továbbképző tanfolyamokat is rendeznek. — *A Magyar Közgazdasági Társaság* közgyűlésére s felolvasó-üléseire vonatkozó közlemény zárja be e számot. E füzethez volt csatolva a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* novemberi száma is.

Ugyane folyóirat f. é. júniusi számát a *Hector Denis* emlékének szentelt nekrológus vezeti be. — A további cikkekben K v a s s a y J e n ő értekezik *A' Nemzetközi Duna és Magyarország* czimen. Kimutatja, hogy Magyarországnak van nemcsak a leghosszabb Dunája és mindkét partot számítva leghosszabb partja 1640 km, míg Románia 1240, Németországé 724, Ausztriáé 680, Bulgáriáé 470, Szerbiáé 327, Oroszországé 53 km. Hanem egyedül Magyarországnak vannak a Duna völgyében hajózható mellékfolyói 2500 km hosszúságban, mely a folyamatban levő munkálatokkal 4200 km-re fog emelkedni. A III. és IV. fejezetben a Duna hajózásának mai állapotával foglalkozik, az V. és VI. fejezetben a Vaskapu és az aldunai zuhatagok szabályozásának eredményeivel, a szedett illetékekkel és constatálja, hogy az idevonatkozó külföldi támadások legnagyobbbrészt igazságtalanok. A VII. fejezetben

tárgyalja az európai Duna-bizottság működését és arra az eredményre jut, hogy igen sikeres munkát végzett és fennállására a Duna-hajózása szempontjából állandóan szükség lesz. Végül a VIII. fejezetben foglalkozik a Duna hajózási rendszabályaival és kimutatja egy egységes nemzetközi hajózási rendszabály megalkotásának szükségességét. — A következő cikk Varró István: *A kielii Staatswissenschaftliche Institut cz. dolgozata. A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének évkönyvei* (1911, 1912, 1913) címmel György Endre a nevezett évkönyvek tartalmát ismerteti. Szerinte a hazai közgazdasági viszonyok kutatója kevés élvezetesebb olvasmányt talál ez évkönyveknél, melyek vas- és gépgyártó iparainkra, de különösen a gyáripari munkáskérdés, a munkaadó és munkás közötti viszony és az érdekelletétek kiegyenlítésének módszertanára vonatkozólag gazdagon okadatolt, beható és tartalomdús, őszinte és megbízható forrásművek. A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének munkásügyi szervezete az egyetlen gyáripari munkaadószervezetünk, melynek 1912. évi működéséről szóló beszámoló jelentés ez évkönyveknek úgy közgazdasági, mint sociologiai szempontból legbecesebb része. A munkáskérdésnek e munkaadószervezet által megállapított tárgyalási módját, elvi felfogását, a magyarországi gyáripari munkáskérdés specialis nehézségeit e beszámoló jelentések ismertetik, míg azok a cikkek, melyek az egyesületnek az egységes munkarend, a munkabérstatisztika rendszere és szabályzata, a gépgyári tanoncnevelés és munkásközvetítés tárgyában megindított és részben már is sikerre vezetett törekvéseit ismertetik, azért is nagyon figyelemreméltók, mert gépgyárosainknak e működése az önszegély és nem ritkán a munkásokkal közös megegyezésben való végrehajtásának elvén nyugszanak és Magyarországon mindenesetre úttörő kísérleteknek nevezhetők. Az 1912. évi évkönyv a fentiekén kívül M é h e l y Kálmánnak két tanulmányát tartalmazza: az egyik „A dolgozni kívánó munkások védelmének problémája“, a másik „A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle gyári üzemvezetés“, mely utóbbi értekezésben György Endre különösen becses gondolatnak tartja szerző ama nézetét, hogy az igazi munkanevelés legtermészetesebb functionariususa a gyárban dolgozó gépészmérnök lesz. Természetesen akkor, ha ez hivatását átérti. Az évkönyveknek a vas- és gépgyártás üzleti helyzetéről, a munkásfluctuatio statisztikájáról diagrammokkal is igazolt közleményei az említett vizsgálódásokat értékesen kiegészítik. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában első cikkül *A német vasipar eredményei 1912. évben* vannak ismertetve, melyek a Németbirodalom vasiparának óriási emelkedéséről tanuskodnak. — *Az angol termelési statisztika eredményeinek* közzlése következik ezután. A számbavétel csoportonként történt, s az összegek az eladási árra vonatkoznak. Azonkívül kutatás tárgyává tétetett: a felhasznált anyag költsége, a vállalkozó által kiadott munka költsége, illetve más czégeknek fizetett

összegek, a foglalkoztatott munkások s a használt lóerők száma. — Varró István ismerteti ezután Bergius W.: *Wegweiser durch die Wirtschaftsverhältnisse des Königreichs Ungarns* cz. kis könyvét, mely felületesen dolgozza fel anyagát, miért is rendeltetésének semmiképen nem felel meg. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot. A Társadalomgazdaságtani Bibliographia márczius—április havi száma is e füzethez volt csatolva.

3. A TÖRTÉNETI SZEMLE 1913. évi első füzetében az azóta elhunyt Reményi Antal *A legrégebb Kína* czímen elmondja Kína történetét a Shang-dynastia bukásáig és a Chou-dynastia trónralépteig 1122-ben Kr. e., különös figyelmet fordítva Chou-sinnak, a Shang-dynastia utolsó királyának bukására és Wu-wangnak, Chou tartomány hercegének császárrá emelésére. — Heinlein István *Görög történeti problémák* czímen a pelasz kérdésről, a dór vándorlásról és az etruszk problémáról értekezik, a kérdésekkel foglalkozó alapvető dolgozatok ismertetésére szorítkozva. — Márki Sándor *A senlac-hastingsi csatát* és annak előzményeit világítja meg, különösen stratégiai és taktikai szempontból, és az ütközet kimenetelét az egymással szemben álló hadseregek természetével, a vezérek eljárásával és más körülményekkel magyarázza. — Bodenstein Gusztáv *A belgrádi németek 1724-iki statutumának történetét* mondja el, különösen Stadler Frigyes városbíró érdemeit méltatva, a ki O'Dwyer katonai parancsnok áskálódásai ellenére a német kolónia szervezését eszközölte ki a bécsi udvarnál. — A kisebb közlemények helyén Wertner Mór arról szól, hogy *Ki volt Bavarin bajor herceg*, kiről egy 1303 február 26-án kelt oklevél megemlékezik, és bezonyítja, hogy az ebben az oklevélben megnevezett egyén nem volt bajor herceg, hanem egy „Bawor de Baworowe“ nevű egyszerű cseh nemes ember. — A történeti irodalmat ismertető cikkek között első helyen találjuk Szentpétery Imrét Bresslau *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien* című műve I. kötetének 2-ik kiadásáról, melyet az Erben--Schmitz--Redlich féle „Urkundenlehre“ daczára hégagpótlónak nevez és a magyar történetírók számára is fontos kézikönyvnek tart. Balanyi György elismerőleg szól Schillingnek *Die Staats- und Soziallehre des hl. Augustinus* cz. művéről; Kiss Albin pedig Krehbielnek *The interdicit, its history and its operation with special attention to the time of Pope Innocent III* cz. könyvét ismerteti. Ivanié József röviden megemlékezik a *Libros de Tesoreria de la Casa real de Aragón* első kötetéről, mely Pedro Boyl királyi kincstartónak 1302 márczius 1-étől 1304 márczius végéig terjedő és kulturtörténetileg is érdekes számadáskönyvét közli. Végül Szekfű Gyula ismerteti a *Fontes Rerum Transylvanicarum* első kötetét, Veress Endrének érdemeit méltányolva. — A folyóiratszemlét Madzsar Imre, Heinlein István, Mahler Ede, Áldásy Antal, Divéky Adorján, Domanovszky Sándor, Gagyi

Jenő, Görög Imre, Holub József, Lukács Károly és Hodinka Antal irták. — A füzet végén egy nekrológ van *Andrew Langról* Kropf Lajostól.

Ugyane folyóirat második füzetében Heinlein István folytatja a *Görög történeti problémákat* tárgyaló alapvető munkák ismertetését. A tárgyalt problémák a következők: Lykurgos, a királyság megszűnése Athénben, Kylon kora, az olympiai győzők jegyzéke, Drakon, a Solon-féle timokratia, a Kleisthenes-féle alkotmány kora, a salamisi csata, az athéni várfal építése és a macedon problema. — Miskolczi Gyula *Adatok Leonikos Chalkondyles életrajzához* cz. értekezésében kimutatja, hogy a byzanci történetíróknak eme legnagyobbika 1430 körül született. Előkelő görög családból származott. Atyja rokona volt Melissenének, Antonio Acciajuoli atheni fejedelem feleségének, és mint ilyent őt a görög nemzeti párt Antonio Acciajuoli halála után a megholtak unokaöccsével, a velenzei párt által támogatott Nerioval, szemben trónkövetelőnek állította fei; minthogy azonban a törökök jóindulatát nem tudta megnyerni, száműzték. Vele ment fia, a historikus is, ki fiatal éveit a peloponnesosi despoták udvarában töltötte. Később valószínűleg visszatért Athénbe, kibékült a törökökkel és élete végéig Görögországban maradt. 1463 íg terjedő művének 2-ik részét, a mint azt egy Mátyás királyra vonatkozó megjegyzés mutatja, 1485 körül írta. — Szemere Samu *A renaissance culturája* cz. értekezésében a renaissancekori művelődésnek minden területén mutatkozó sokféle változás lelki rugóját végelemzésben a megváltozott életérzésben találja, melynek alapján az ember másképp értékelte magát és a világot, mint azt annakelőtte tette. Aztán részletesen fejt ki, hogy miképen értékelte a renaissancekori ember 1. az embert, 2. a természetet, 3. a szépséget, 4. az érzet, a tudást, 5. az életet a maga egészében. — Végül egy Amerikába kivándorolt szabadsághősünk, Rombauer Róbert Gyula *Grant Ulysses* című cikkében az Unio északi serege eme híres vezérének emlékiratai nyomán vázolja röviden az ő egyéniségét és életét. — A kisebb közlemények között van *Kazarow magyarázata Zulmoxisról* Téglás Gábertól és *Kossuth és Mazzini 1853-ban* Kropf Lajostól. — A történeti irodalmat ismertető cikkek sorozatában Ivánics József két munkát ismert a manichaeismusról és pedig Cumont Ferencnek *La Cosmogenie Manichienne d'après Théodor bar Khôni* cz. művét, úgy a fordítást, mint az interpretatiót dicsérve, és a *Chuastanit, a manichaeusok bűnbánó imájának* Radloff-féle kiadását és fordítását. — Erdélyi László elismeréssel ismerteti Szekfü Gyulának *Serviensek és familiarisok* cz. dolgozatát, noha vele nem mindenben ért egyet. — Domanovszky Sándor az A. Hofmeister és R. Stübe közreműködésével Paul Herre által kiadott *Quellenkunde zur Weltgeschichte* cz. bibliographiai munkát igen hiányosnak mondja. Hibáztatja, hogy a világtörténet gerinczét a német történet-

ben látja, melynek amúgy is megvan a kitünő bibliographiája, a Waitz-Dahlmann-féle. Hibáztatja, hogy csakis a német, francia, angol és olasz nyelvű irodalmat említi meg, a szláv és magyar nyelvűt nem. Azt találja, hogy a Below-Meinecke-féle „Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte“ cz. vállalat megfelelő kötetében sokkal teljesebb bibliographiai összeállítás található. — A folyóiratszemlélt Madzsar Imre, Heinlein István, Mahler Ede, Áldássy Antal, Divéky Adorján, Domanovszky Sándor, Gagyi Jenő, Görög Imre, Holub József és Lukács Károly írták. — A különfélék rovatában találjuk Révay József cikkét: *Nemzetközi archaeologiai congressus Rómában* és Mahler Edét: *A leideni nemzetközi vallástörténeti congressus*. Ugyanitt van egy nekrológ *Kont Ignác* Párizsban elhunyt honfitársunkról.

Ugyane folyóirat harmadik füzetében Erdélyi László *A társadalmi osztályok Szent István államában s a Békefi-émlékkönyv* czímen egyenként ismerteti a Békefi-émlékkönyvben megjelent 30 értekezést, nagy elismeréssel szövege úgy Békefinek, mint tanítványainak működéséről. Különös figyelmet fordít Hóman Bálintnak „A társadalmi osztályok Szent István államában“ cz. cikkére, eredményeivel azonban nem ért egyet. Erdélyi a világiak között két társadalmi osztályt különböztet meg: a szabadokat és a szolgákat. A különbséget a szabad költözködés joga adja meg. A szabadosokat a szolgákhoz sorolja. A mellett foglal állást, hogy Szent István államában csakis a királyi vármegye volt szervezve és ezzel magyarázza a nemesség mentességét a várispáni hatalom alól. — Miskolczy István arról értekezik, hogy minő volt *Anjou Károly politikája a tagliacozói csata után*. Élénk színekkel ecseteli Anjou Károly törekvéseit, melyek Itáliának és a görög császárságnak megszerzésére irányultak és a melyek megvalósítására különösen a pápaságot akarta eszközül felhasználni. Csakhogy a pápák közül X. Gergely és III. Miklós ellenségei voltak; IV. Márton idejében meg, a mikor éppen Paleolog Mihályra akarta a döntő csapást mérni, kitört a szicíliai felkelés, mely nagyszabású terveinek véget vetett. — *Handelsmann Marcell Napoleon és Lengyelország* viszonyáról beszélve, Napoleon jelentőségét a lengyel nép szempontjából vázolja, a mint arról részletesebben „*Napoleon i Polska*“ cz. lengyel nyelvű művében szólni szándékozik. — A kisebb közlemények helyén *Vas György Kossuth Lajos hírlapi cikkei* czímen kimutatja „Kossuth Lajos Iratai“ 12-ik és 13-ik kötetének hiányait. — A történeti irodalmat ismertető cikkek között első *Téglás Gáboré Domaszewski Alfrédnek Abhandlungen zur römischen Religion* cz. könyvéről; *Dercsényi Móricz* részletesen szól *Spyridion Lampros* „*Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*“ cz. művének 6-ik kötetéről, mely a görög császárság történetét *Kommen* *Manueltől* *Konstantinápoly elfoglalásáig* tárgyalja és a mely magyar vonatkozásai miatt is nagyon érdekes. Dícséri a szerző pár-

talanságát és jártasságát, noha vele nem mindenben ért egyet; Eckhart Ferencz Erdélyi Lászlónak *Az első állami egyenes adó elmélete* cz. értekezését bírálja. Végül Szentpétery Imre szől Strölenek *Carlyle's Anschauung vom Fortschritt in der Geschichte* cz. könyvéről. — A folyóiratszemle a következőktől van: Madzsar Imre, Heinlein István, Mahler Ede, Áldásy Antal, Domanovszky Sándor, Gagyí Jenő, Görög Imre, Holub József, Lukács Károly, Krofta Kamil és Kropf Lajos. — A különféle rovatóban található Láng Margit értekezése *A delphii ásatások legújabb eredményeiről* és Angyal Dávidtól: *Jelentés a londoni történelmi congressusról*, melyet a M. Tud. Akadémiában olvasott fel. — A füzet végén három nekrológ található: Hampel Józsefről Hekler Antaltól, Paul Thureau Danguinról Wertheimer Edétől és Thomas Hodgkinről Áldásy Antaltól.

Ugyane folyóirat negyedik füzetében az első értekezés *Ionia gazdasági hanyatlása és az ion lázadás* Heinlein Istvántól, a ki Lenschaunak a Klioban kifejtett nézetével foglalkozik, hogy az ionok azért lázadtak fel a perzsák ellen, mert az utóbbiak rendszeresen mindenütt a phoinik kereskedelmet támogatták és ezáltal Ionia anyagi jólétét tönkretették. Bíráló is elismeri, hogy az ionok kereskedelme és ezáltal anyagi jólétük a perzsa hódítás korában hanyatlott, de azt vitatja, hogy a perzsák az ion kereskedelmet szándékosan és tervszerűen nem károsították. A lázadás eleinte nem is a perzsák, hanem a tyranosok ellen irányult, a kiknek a gazdasági hanyatlást épp úgy lehetett bűnül felróni, mint a perzsáknak. Csak a mikor a perzsák a tyranosok érdekében támadólag léptek fel, vált az összezapás velük kikerülhetetlenné. — A következő cikkben Láng Margit kifejti, hogy *minő volt a görög nő jogi és társadalmi helyzete az ókorban*. Bár a görög nő jogilag nem volt elnyomva, mindamelllett a valóságban többnyire az állami és társadalmi életből és a művelődésből ki volt zárva és azért nagyobb szerepet nem játszhatott. — A következő értekezésben Tagányi Károly *Vármegyéink eredetének kérdését* fejtegeti és szokott élelműségével és alaposágával kimutatja, hogy a vármegyék szervezete már Kálmán és Szent László korában, sőt már azelőtt is lényegében olyan volt, mint a XIII. században, és így Szent István teljes joggal nevezhető a vármegyei szervezet alapítójának és hogy az Endre és Béla herczegek korában tartott összeírást végező Sarkas a byzantin kútfőkben említett Karkhász nevű ősmagyar méltóság megújítása. — A hosszabb értekezések között az utolsó: *Kossuth Lajos és báró Eötvös József nemzetiségi politikája a szabadságharc után*, melyben Görög Imre a liberális nemzetiségi program eredetét fedi fel és kimutatja, hogy miért nem lehetett azt megvalósítani. — A kisebb közlemények helyét Ortva y Tivadar *Egy magyar királyné emlékének nyomozása a külföldön* című cikke foglalja el.

Ebben a szerző belgiumi tanulmányútját írja le, melyet Habsburgi Mária, II. Lajos király neje, emlékeinek felkutatása végett 1912-ben tett. — Igen nagy helyet foglal el ebben a füzetben a történeti irodalom ismertetése. Révay József két ugyanazon témával foglalkozó könyvet ismertet: Gustav Schoenaichét *Die Libelli und ihre Bedeutung für die Christenverfolgung des Kaisers Decius* és Paul M. Mayerét: *Die Libelli aus der decianischen Christenverfolgung*; még pedig az utóbbiról dicsérőleg emlékezve meg, míg Schoenaich dolgozatát zavarosnak, rendszertelennek, megállapításait pedig elfogadhatatlannak tartja. Ezután Hóman Bálint Georg Altuniannak *Die Mongolen und ihre Eroberungen in den Kaukasischen Ländern* és Ivanić József Eduard Traversanak *Das friaulische Parlament bis zur Unterdrückung des Patriarchates von Aquileia durch Venedig. I. Teil* cz. művét ismerteti. Majd Goldziher Ignác elismeréssel szól egy magyar származású embernek, Harry Ch. Lukachnak, *The Fringe of the East* című utazási művéről. Behatóan ismerteti Gárdonyi Albert Eduard Fueternek *Geschichte der neueren Historiographie*jét, melyet fordításra ajánl, Kassowitz Tivadar Brunó pedig Arnold E. Meyernek *England und die katolische Kirche unter Elisabeth und den Stuarts* cz. művének első kötetét. Nagy dicsérettel emlékszik meg Szekfű Gyula az *Österreichische Staatsverträge*nek 1911-ben megjelent kötetéről, mely a Roderich Gooss által kiadott erdélyi államszerződéseket tartalmazza. Gooss nemcsak számos új adatot talált, hanem a bár kissé rövidre szabott tájékoztató szövegben is szakértelmének és higgadt pártatlanságának jelét adta. Végül Nagy Miklós szól elismerőleg Hanuy Ferencnek *A jegyeség és házasságkötési forma kifejlődése* cz. könyvéről. — A folyóirat-szemlélet Divéky Adorján, Gagyi Jenő és T. Z. irták. — Ezt három nekrológ követi: Szinnyei Józsefé Lukinich Imrétől, Vámbéry Árminé Mészáros Gyulától és Arturo Grafé Elek Artúrtól. — A füzet végén pedig Molden Ernő beszámolója olvasható a *Bécsben megtartott XIII. német történetírói congressusról*.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE.

1913 október 27-én.

PLOSZ SÁNDOR másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Entz Géza, báró Eötvös Lóránd, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, Pauer Imre, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérváthy Kálmán kir. tanácsos, akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Gróf APPONYI SÁNDOR ig. tag kimentette távolmaradását.

25. Másodelnök úr megnyitván az ülést tudatja, hogy BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr a fővárostól távol lévén nem elnökölhet az ülésen és őt bizta meg, hogy a mai tanácskozást, melynek tárgyait az Elnök úr ismeri, vezesse. — Tudomásul van.

26. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy az Igazgató-Tanácsnak két kiváló tagja, VAMBÉRY ÁRMIN (szept. 15.) és gr. TELEKI GÉZA (szept. 27.), a kik az Akadémia ügyei iránt mindig nagy buzgósággal érdeklődtek, elhúnytak. Az elnökség már kifejezte a két családnál az Akadémia őszinte részvétét és testületileg vett részt a gyászszertartáson. — Az Igazgató-Tanács a mai ülés jegyzőkönyvében is kifejezésre juttatja a súlyos veszteségen érzett mély megilletődését.

27. Főtitkár jelenti, hogy VALYI GYULA nyug. egyetemi tanár, Akadémiánknak 1891 óta lev. tagja, f. október 13-án elhunyt és 10,000 koronát hagyományozott az Akadémiának. — Elhunyt mély részvéttel, hagyománya meleg köszönettel fogadtatik.

28. Főtitkár jelenti, hogy Ő cs. és apost. királyi Felsője BERZEVICZY ALBERT t. tagnak az Akadémia elnökévé és PLÓSZ SÁNDOR t. tagnak másodelnökévé történt megválasztását Bécsben 1913 június 23-án legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. — Örvedetes tudomásul szolgál.

29. FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN akadémiai ügyész a néhai gróf Andrássy Dénes hagyatéka ügyében a következőket terjeszti elő:

Néhai gróf Andrássy Dénes, a gróf Andrássy György-féle hitbizomány eddigi birtokosa, végrendeletében elrendelte, hogy minden szabad vagyona, joga és követelése, különösen a hitbizományba tett beruházásai, nemkülönben a nővéreinek örökrész-megtérítés címén kifizetett összeg, egy tömegbe egyesíttessék, a követelések a hitbizomány megnövekedett átlagából behajtassanak és az ekként összegyűjtött hagyatéki vagyon, az összes értékhez viszonyított huszados arányrészekben, a végrendeletben felsorolt örökösök és hagyományosok között meghatározott részesedéssel kiosztassék.

A végrendelet IV. 4. pontja a következő:

„A Magyar Tudományos Akadémiának örök alapítványul kiadandó: nemzetgazdasági, bányászati, kohászati, geológiai kérdéseket gyakorlati szempontból tárgyzó abszolút becsű művekre szolgáló pályadíjlapra egy huszadrész = $\frac{1}{20}$ rész.“

Bejelenti az ügyész, hogy a hitbizomány mostani birtokosai (gróf Széchenyi Aladár és gróf Maldeghem Károly) és a szabad vagyon végrendeleti örökösai között, a hitbizományba gróf Andrássy Dénes részéről tett beruházásoknak vitás kérdéseire nézve a rimaszombati kir. törvényszék mint hitbizományi bíróság előtt 1913. évi október hó 20-án egyezség jött létre, a mely egyezséghez a M. Tud. Akadémia képviseletében az ügyész, azonban a jóváhagyás fenntartásával, hozzájárult és kéri most az Igazgató-Tanács jóváhagyásának megadását.

Ismerteti ezután az ügyész a néhai gróf Andrássy Dénes hagyatéka leltárának számszerű adatait és megindokolja azon változtatásokat, a melyeket az egyezkedő felek, az eddigi tárgyalások során, az egyezség létesítése céljából, a leltár némely tételére nézve keresztülvittek, és az egyezség főpontjait a következőkben adja elő:

I. A hitbizomány mostani birtokosai a gróf Andrássy Dénes által a hitbizományba tett beruházások és befektetések címén, beleértve a kir. Curia által gróf Andrássy Dénes részéről nővéreinek kifizetett örökrész fejében megítélt összeget is, a szabad vagyon vég-

rendeleti örökösök feljánlanak	3.000,000 Kt,
ezen összegből a hitbizományi bíróság által a növé- rek örökösöknek törlesztésére néhai gr. Andrássy Dénes kezeihez kiutalt	787,113 K 92 f.
leszámítandó lévén, abból még	2.212,886 K 08 f.
áll fenn, a hitbizományi birtokosok a szabad va- gyon végrendeleti örökösöknek a most mondott	2.212,886 K 68 f.
összeget megfizetni magukat kötelezik.	
II. A hitbizományi birtokosok átveszik	
a) a hagyatéki ingókat	35,540 K — f.
becsértékben,	
b) a hagyatéki követeléseket	224,987 „ — „
becsértékben	
összesen	260,527 K — f.
becsértékben, kifizetik ebből a hitbizományi bir- tokosok a hagyatéki terheket	210,377 K 76 f.
fix összegben	

az értékkülönböt azaz 50,149 K 24 f.
összeget pedig ugyanők a szabad vagyon örök-
ösöknek megfizetni fogják.

Az I. alatti összeg 1917. évi jan. 5-ig, a II.
alatti összeg pedig 1918. okt. 20-ig az örökösök
javára bírói letétbe helyezendő. Az 5%₀ kamat
azok javára, a fenti összegek után, félvényként
utólagos részletekben szintén bírói letétbe helye-
zetik.

Az osztály tárgyát tehát ezek képezik:

a) a hitbizományi birtokosok részéről az egyezség alapján megfizetendő I. és II. alatti tételek összege, azaz	2.263,035 K 32 f.
tőkeértékben	
b) a hagyatékban talált és leltározott készpénz	455,053 „ 94 „
tőkeértékben	
c) a hagyatékhoz tartozó leltározott értékpapírok	1.526,537 „ — „
tőkeértékben	
összesen tehát	4.241,626 K 26 f.

tőkeértékben, melyből a M. Tud. Akadémiát megillető $\frac{1}{20}$ rész tőke-
értéke tesz 212,231 K 31 f t.

Bejelenti még az ügyész, hogy a kérdéses egyezség létrejötté
után az örökösök a nem vitás b) alatti készpénz és c) alatti érték-
papír kiutalását már most kérné fogják.

Az egyezség kérésének beható tárgyalása után az Igazgató-
Tanács az ügyész jelentését tudomásul veszi és tekintettel arra, hogy
a hitbizományi birtokosok és a szabad vagyon örökösök között a
beruházások és befektetések tárgyában felmerült vitás kérdések, az
egyezség létre nem jötté esetében, csakis bírói szakértői becslésekkel
és esetleges peres úton lennének megoldhatók, mely törvénykezési
eljárások eredménye egyrészt bizonytalan, másrészt rendkívül költ-
séges és a hagyatéki ügy lebonyolítását hosszú időkre elodázza; de
figyelemmel azon körülményre is, hogy az egyezség hatálya csakis
akkor kötelező, ha ahhoz az összes érdekelt kivétel nélkül hozzá-
járulnak, már pedig az egyezséget a többi $\frac{19}{20}$ részszel érdekelt
örökösök és ezek között a $\frac{2}{20}$ részszel érdekelt Országos Magyar

Képzőművészeti Társulat már végleg elfogadta, — az ügyész javaslatához képest — az Igazgató-Tanács a felajánlott egyezséget a M. Tud. Akadémia mint '20-al érdekelt örökös részéről jóváhagyólag szintén elfogadja, illetőleg megerősíti és felkéri az Akadémia Elnökségét arra, hogy az eredeti osztály- és egyezségi okiratot az elfogadási és jóváhagyási záradékkal méltóztassék.

30. Főtitkár jelenti, hogy özvegy gróf KUNA GÉZÁNK elhunyt férjének, Akadémiánk t. és ig. tagjának életnagyságú arczképét az Akadémiának ajándékozta. — Meleg köszönettel fogadtatik, egyúttal kimondja a Tanács, hogy gróf Kuna Gézának Akadémiánk birtokában levő arczképét a Történelmi Képcsarnoknak engedi át.

31. Özvegy BITTERMANN NÁNDORNÉ mint Kazinczy Ferencz második unokája évi segélydíjt kér. — Minthogy az Ügyrend 170. §-a értelmében az Akadémia segélyben csupán „Kazinczy Ferencz egyenes fiági fiutódait“ részesítheti, folyamodó kérvénye nem vehető figyelembe.

32. Főtitkár előterjeszti Emödy László törvényszéki bírónak, a Széphalmi Mauzoleum felügyelőjének f. é. szeptember 25-én kelt levelét, melyben a széphalmi melegház költségeire 29 K 54 f. utalványozását kéri és jelenti, hogy Landenberger Zoltán egy évi próbaidőre felfogadott kertészt, a ki arra való, megbízható embernek bizonyult, f. é. okt. 1-től eddigi illetményeivel állandóan szándékozik alkalmazni. — A melegházra kért költség megszavaztatik, a kertész véglegesítése tudomásul szolgál.

33. Főtitkár előterjeszti Holló Barnabás szobrásznak f. hó 24-én kelt és az Akadémia elnökségéhez intézett következő beadványát:

„Tudomásom van arról, hogy a M. Tud. Akadémia meg akarja örökíteni azt a jelenetet, a mikor áldott emlékü jó királynénk, Erzsébet, koszorút helyez el Deák Ferencz ravatalára.

„Mély tisztéttel alulrott, áthatva ennek az eszmének lelket emelő szépségétől, iparkodtam egy az Akadémia oszlopcsarnokában elhelyezendő emlékmű mintáját elkészíteni, úgy a mint azt tehetségem és magyar érzésem sugalta.

„Tekintettel arra, hogy az agyagminta, a fűtés, illetőleg az egyenlőtlen száradás következtében máris kisebb repedéseket mutat s épségben tartása a leggondosabb kezelés mellett is már csak rövid ideig lesz lehetséges, bátorkodom a Nagytekintetű Elnökséget arra kérni, kegyeskednék egy bizottságot a mű megtekintésére mielőbb kiküldeni.

„Magamat és művemem a Nagytekintetű Elnökség kegyes jóindulatába ajánlva, maradtam stb.“

Az emlékmű ügyében a Tanács határozatot nem hoz, a kérdéses minta megtekintésére, minden kötelezettség vállalása nélkül, BRÖTHY ZSOLT és b. FORSTER GYULA ig. tagokat kéri föl.

34. Főtitkár jelenti, hogy a székesfeváros „Virágos Budapest“ bizottsága (Bartóky József elnök és Györgyi Kálmán előadó) 1913 július 2-i kelettel a M. Tud. Akadémia Elnökségét izléses virágdiszítésért elismerő oklevéllel tüntette ki. — Tudomásul van.

35. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr f. é. július 16-án fölhitva az Akadémiát, hogy az Amizoni-féle alapítványi ház ügyében kiküldendő tervpályázat-bíráló bizottságban magát egy tagjával képviseltesse. Az Elnökség e bizottságba SCHULEK FRIGYES I. tagot küldte ki, a ki a megbízatást készséggel elfogadta. — Tudomásul van.

36. Elnök úr előterjeszti özvegy Kont Ignáczné kérelmét, a ki elhunyt férje után javadalmazást kér. — Az Igazgató-Tanács,

tekintettel azokra a nagy és hasznos szolgálatokra, melyeket elhunyt hazánkfia irodalmunknak és az Akadémia munkásságának francia földön ismertetésével országunknak és nemzetünknek tett, f. 1913-dik évi javadalmát (2000 K-t) az özvegynek végkielégítés czimén megszavazza.

37. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ENTZ GÉZA és WLASSICS GYULA ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1913 november 3-án.

GOLDZIER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Horváth Cyrill, Kégl Sándor, Láng Nándor, Melich János Négyesy László, Pekár Gyula, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Gaal Jenő, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

202. VISZOTA GYULA l. t.: „A Politikai Programtörédekek keletkezése és hatása.“ Székfoglaló. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

203. HEGEDÜS ISTVÁN r. t.: „A coelestis lyra. (Fejezet a magyarországi latin költészet történetéből).“

204. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN r. és VISZOTA GYULA l. tagot kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1913 november 10-én.

CONCHA Gyöző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Csánki Dezső, Fejérpataky László, Gaal Jenő, Karácsonyi János, Ortway Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Ferdinándy Géza, Komáromy András, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Nagy Ernő, Polner Ödön, Reiner János, Sebestyén Gyula, Tagányi Károly, Takács Sándor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

205. KARÁCSONYI JÁNOS r. t.: „Kik voltak és miért jöttek hazánkba a bőszőrmények, másként izmaeliták?“

206. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. bemutatja ECKHART FERENCZ vendég dolgozatát: „Hiteles helyeink eredete és jelentősége.“

207. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ r. és ANGYAL PÁL l. tagot kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1913 november 17-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: báró Eötvös Loránt, Daday Jenő, Illosvay Lajos, Kerndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Mágocsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Fejér Lipót, Galgóczy Károly, báró Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kosutány Tamás, Kürschák József, Lörenthey Imre, Mauritz Béla, Schafarzik Xaver Ferencz, Szarvasy Imre, Tuzson János, Udránszky László, Zemplén Győző I. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

208. REJTO SANDOR I. t. székfoglalója: „A maradandó alakváltozások mechanikájának alaptételei és alkalmazásuk.“

209. CSORBA GYÖRGY részéről: „Egész számok többszörös particiói.“ Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

210. BUDAI KÁLMÁN részéről: „A búzaszem physiologiai állapota. A víz és meleg hatása az örlemény chemiai összetételére és sűrűképességére.“ Előterjeszti Kosutány Tamás I. t.

211. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV R. és KOSUTÁNY TAMÁS I. tagot kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ü l é s .

1913 november 24-én.

FLÓSZ SANDOR másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Báró Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, Rónai Horváth Jenő t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Haraszi Gyula, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Matiekovits Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Angyal Pál, Áldásy Antal, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Fináczy Ernő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Komáromy András, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Marczali Henrik, Mauritz Béla, Melich János, Mihalik József, Nagy Gyula, Pekár Gyula, Polner Ödön, Reiner János, Rejtő Sándor, Tagányi Károly, Tuzson János, Viszota Gyula, Voinovich Géza, Zemplén Győző I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

212. ORTWAY TIVADAR r. t. felolvassa emlékbeszédét Hampel József r. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

213. BEÖTHY ZSOLT r. t., mind a gyöngélkedő Elnök megbízásából, mind saját nevében előterjesztést tesz a Budapesti Szemle szerkesztőségéről. Voinovich Géza Gyulai Pál halála után a Budapesti Szemle szerkesztőjévé választott, és mivel akkor még nem volt az Akadémia tagja, ők ketten rendeltettek melléje közreműködőkül. Miután Voinovich Géza utóbb megválasztatott az Akadémia tagjává és szerkesztői feladatát kiváló buzgalommal, készületséggel és tapintattal végzi: küldetésök folytatására immár sem formai, sem

tárgyi szükség nincsen. Kérik ennél fogva az Akadémiát, hogy őket megbízatásuktól fölmentvén, a Budapesti Szemle szerkesztését egyedül Voinovich Géza lev. tagra bizza. E kérésüket elismerés jelének kívánják tekinteni Voinovich eddigi szerkesztői munkássága és bizalom kifejezésének jövő működése iránt. — Az összes ülés ezt a javaslatot egyhangúlag elfogadja és a Budapesti Szemle szerkesztését egyedül Voinovich Géza lev. tagra bizza, a ki nyomban meleg köszönetet mond az Akadémiának megtisztelő bizalmáért és Berzeviczy Albert és Beüthy Zsolt tagoknak azon jóakaró buzgalomért, melylyel őt oly hosszú időn át a szerkesztés munkájában támogatták. E köszönethez az Akadémia örömmel hozzájárul.

214. HEINRICH GUSZTAV r. t. felolvassa jelentését a folyó évi Kóczán-pályázatról, melyre oly darabok pályáztak, melyeknek tárgya I. Ferdinánd király korából volt veendő. Összesen 12 színmű érkezett be, de a bíráló bizottság (rajta kívül BLEYER JAKAB és PEKAR GYULA l. tt.) kénytelen volt a 6. („Abdi basa“, jelígeje: „Ilona“) és a 10. számú („Zrínyi Péter“, jelígeje: „Vincere aut mori“) darabokat mellőzni, mivel cselekvényük jóval későbbi időre (a XVII. századra) esik. A többnyire igen gyöngé darabok közül, melyek nagyrészt Fráter György politikai szerepét és tragikus sorsát tárgyalják, a legsikerültebbek a 4. számú „Lant és kard“ (jelígeje: „Felhőbe hanyatlott“), mely a kor nyelvén és stíljében tárgyalja Drégely vár ostromát és Tinódi Sebestyént teszi a cselekvénynek egyik főrészesévé, de cselekvényének szegénysége és valószínűtlen regényessége miatt a dráma igényeinek kevésbé felel meg, pedig egyebekben vonzó, érdekes és költői alkotás; — és az 5. számú: „Az ellenfelek“ (jelígeje: „Sic fata volunt“), mely Fráter György és Izabella királyné viszályát helyes drámai tapintattal tárgyalja, előadásában kellő történeti műveltséget tanusít és érdekesen bonyolítja és oldja meg a cselekvényt. A bíráló bizottság egyhangúlag ezt a darbot ajánlja a jutalomra. — Az összes ülés a bizottság javaslatát elfogadja, mire a felbontott jelíges levélből, mint a jutalmazott darab szerzőjének, BALÁZS SANDOR székelyudvarhelyi főreáliskolai tanárnak neve tünt elő.

215. Elnök a jutalmat nem nyert pályaművek jelíges leveleinek elhamvasztására NEMETHY GEZA r. és GYOMLAY GYULA l. tagokat kéri fel, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztökben eljártak.

216. Főtítkár őszinte megilletődéssel jeleni Claparède Sándor k. tagnak f. évi november 1-én Budapesten történt váratlan elhunytát. A család már köszönetet mondott az Akadémiának részvéteért. — Az összes ülés igaz meghatottsággal veszi a kitünő férfiú elhunytának híret és felhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

217. Főtítkár bemutatja az 1914. évi Üléssor tervezetét. — Két módosítással elfogadtatik: 1. a márczius 19-ikére javasolt rendkívüli összes ülés kapcsolassék az I. osztálynak márcz. 21-iki üléséhez és a december 21-ikére tervezett összes ülés a december 14-iki osztályüléshez.

218. Főtítkár bemutatja a Vallás- és közoktatási Miniszter úrnak f. évi november 3-án 165.916. sz. a. kelt átiratát, melyben értesít, hogy a római Magyar Történeti Intézet állandó bizottságába a maga részéről Gopcsa László miniszteri tanácsos urat küldte ki, a mi öröndetes tudomásul szolgál

Ugyanez átiratban felhívja a Miniszter úr az Akadémiát, hogy „az Intézetnél alkalmazandó igazgató (elnök) és títkár személyére nézve annak idején hozzá előterjesztést tegyen“.

Ez átirat értelmében az akadémiai bizottság f. évi november 17-én BERZEVICZY ALBERT elnök úr elnöklete alatt ülést tartott, melyen Fraknoi Vilmos ig. és t. t. kivételével (külföldön van) a bizottság összes tagjai megjelentek. Ez ülésen a bizottság 1. az akadémiai cycclus hátralevő részére előadójává megválasztotta ÁLDÁSY ANTAL I. tagot, a kit az akadémiai bizottság ügyrendjének kidolgozásával bízott meg; — 2. a római Intézet szervezetének kidolgozására bizottságot küldött ki, melynek tagjai FRANKÓI VILMOS, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és ÁLDÁSY ANTAL; — 3. kimondta, hogy az igazgató és titkár kinevezése iránt csak a szervezeti szabályzat elkészülte után fog javaslatot tenni. Ugyanez ülésben jelentette GOPCSA LÁSZLÓ miniszteri tanácsos, hogy a Vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr a római nagykövetségeknél már megindította az eljárást az Intézet ügyében. — Tudomásul szolgál.

219. Főtítkár jelenti, hogy a Keleti Bizottság előkészítő bizottsága f. évi november 3-án ülést tartott, melyen BERZEVICZY ALBERT akad. elnököt választotta elnökévé és HEINRICH GUSZTÁV akad. főtítkár előadójává. A bizottság, ügykörének sokoldalú megbeszélése után, elhatározta, hogy csak a bizottság munkáiról részletesebb megállapítása után, mit előadójától vár, fogja szervezetét kidolgozni és tagjainak megválasztása iránt javaslatot tenni. — Tudomásul van.

220. Főtítkár jelenti, hogy az osztályokhoz és bizottságokhoz körlevelet intézett, melyben felkéri őket, hogy 1914 évi költség-előirányzatukat f. évi december elejére elkészíteni szíveskedjenek. — Tudomásul van.

221. ÖZVEGY MIKSZÁTH KÁLMÁNNÉ úrhölgy szívesen köszöni a Péczely-jutalmat, melyet az Akadémia az idén elhunyt férjének ítél oda. — Tudomásul van.

222. Meghívók érkeztek: Az orosz természettudományi társaság 50 éves jubileumára október 28. Moszkva (Távirat). — Gregnss Ágost szobrának leleplezésére, november 9. (Elnök). — Mechwart András szobrának leleplezésére, november 16. (FRÖHLICH I. r. t.). — Az orosz archaeologiai társaság jubileumára, Moszkva, november 12. (Távirat). — Prof. Anoutchine köszönete jubileumára küldött üdvözlünkért (Tudomásul). — Az amerikanisták congressusára, Washington 1914 október 5—10. (A III. osztálynak). — Nemzetközi ethnologiai és anthropologiai congressusra, Neuchatel 1914 június 1—5. (A II. osztálynak). — Nemzetközi botanikai congressusra, London 1915 szeptember 22—29. (A III. osztálynak). — A komáromi kultúr-ház felavatására, 1913 november 29. (BEÖTHY ZSOLT). — Az Erdélyi Közművelődési Egylet nagygyűlésére (HORNYÁNSZKY GYULA I. t.). — Tudomásul van.

223. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYÖZŐ és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagokat kéri fel.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli ö s s z e s ülés.

1913 december 1-én.

PLÓSZ SÁNDOR másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gróf Apponyi Sándor ig. t. — Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Concha Győző, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Kövesligethy Radó, Lóczy Lajos, Matlekovics Sán-

dor, Némethy Géza, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Angyal Pál, Áldásy Antal, Császár Elemér, Divald Kornél, Ferdinándy Géza, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, Komáromy András, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Mahler Ede, Mauritz Béla, Nagy Gyula, Polner Ödön, Reiner János, Riedl Frigyes, Schafarzik Ferencz, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tötössy Béla, Váczy János, Viszota Gyula, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

224. Elnök úr megnyitván az ülést, kijelenti, hogy a mai rendkívüli ünnepélyes ülés egyetlen tárgya Akadémiánk egyik legkitünőbb tagjának és a magyar irodalom egyik legérdemesebb munkásának, SZALAY LÁSZLÓ-nak emlékezete, a kinek az idén ünnepeljük kegyelettel és elismeréssel születése százados évfordulóját.

225. ANGYAL DÁVID l. t. felolvassa emlékbeszédét Szalay Lászlóról, mire Elnök úr, az összes ülés élénk helyeslésével, köszönetet mond előadónak tartalmilag és alakilag kitünő dolgozatáért, mely az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

226. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN és MATLEKOVICS SÁNDOR r. tagokat kéri fel.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLES.

A III. osztály kilencedik ülése.

1913 december 9-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: B. EÖTVÖS LORÁND, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József Sándor, Kövesligethy Radó, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, h. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Kürschák József, Mauritz Béla, Onodi Adolf, Rejtő Sándor, Szarvasy Imre, Tuzson János, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

227. TUZSON JÁNOS l. t.: „A Magyar Alföld növényföldrajzi tagozódása“.

228. ZEMPLEN GYŐZŐ l. t.: „A fényforrás mozgásának hatása a fényjelenségekre“.

229. H. ANDERKÓ AURÉL részéről: „A hőmérséklet szakaszos ingása a pseudoisotrop talajban“. Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

230. SZ. NAGY GYULA részéről: „Algebrai függvények arithmetikai tulajdonságairól“. Előterjeszti Fejér Lipót l. t.

231. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére TUZSON JÁNOS és ZEMPLEN GYŐZŐ l. tagokat kéri fel.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLES.

A I. osztály kilencedik ülése.

1913 december 15-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Badics Ferencz, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Gombocz Zoltán, Kégl Sán-

dor, Melich János, Négyesy László, Pápay József, Schmidt József, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Áldásy Antal, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

232. ZOLNAI GYULA l. t.: „A nyelvbeli különböztetéshez“. Felolvasva Gombocz Zoltán l. t.

233. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MUNKÁCSI BERNÁT r. és GOMBOCZ ZOLTÁN l. tagot kéri fel.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülése.

1913 december 15-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónai Horváth Jenő t. t. — Concha Győző. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Ferdinandy Géza, Gombocz Zoltán, Kégl Sándor, Komáromy András, Mauritz Béla, Melich János, Nagy Ernő, Négyesy László, Pápay József, Pekár Gyula, Reiner János, Schmidt József, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtikár.

234. SCHMIDT JÓZSEF l. t. felolvasa emlékbeszédét OSTHOFF HERMANN k. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

235. A III. osztály f. évi november 17-én tartott üléséből oly kéréssel fordul az Akadémiához, hogy a f. évi október 13 án elhunyt Vályi Gyula l. t. vagyonából a M. Tud. Akadémiának minden közelebbi kikötés nélkül jutott 10,000 (tízezer) korona névértékű hagyományt a III. osztálynak átengedni méltóztassék, mely ez összeg kamataiból három évenként, az alapító nevének megőrkítésével, matematikai jellegű pályakérdéseket kitűzni szándékozik. — Az összes ülés helyesli az indítványt és pártolólág terjeszti az IgazgatóTanács elé.

236. Főtikár bemutatja özvegy Mikszáth Kálmánné következő levelét:

Méltóságos Heinrich Gusztáv úrnak, mint a Magyar Tudományos Akadémia főtikárának.

Méltóságos Uram!

Mikor átkerestem az elárvult íróasztalt, hogy átadhassam az Akadémiának megőrzés végett, egy elrejtett fiókban megtaláltam a Jánoska játékszereit, miket halálos ágyán édesapjának gondjaira bízott; egy fényes krajczárt adott Apjának kezébe, azon szavakkal: az állatok kosztjára adom, ne add se Laczinak, se Bandinak, mert ők összetörnék. Te kosztold őket.

Szegény, kétségbeesett Apja a temetés után összeszedte Jánoska játékeit és bevitte a gyermekszobába, de azokat a kedvenceket, miket a halálos ágyon is magánál tartott és a melyeket Apja gondjaira bízott, a három állatkát, egy lovacskát, egy nyulacskát és egy báránkát, egy kéményseprőt — ezzel ijesztgette az állatkáit: ha rosszak lesztek, elvisz a kéményseprő — mondogatta, — ezeket az íróasztalára helyezte.

Szegény jó Uram egy évig nem írt: nem tudta a tollat kezébe venni, a kétségbeesés egész elnémította. Mindent elkövettem, hogy

vigaszt találjon a másik két fiúban, de nehezen ment a dolog. Laczi segített nekem, mert ő már ötéves volt; neki megmagyaráztam, hogy az Albertet kell odaszoktatni az édes Apjához, de ez nagyon nehezen ment, mert a fiú nem tudott magyarul, nem értették meg egymást, előbb a Berczit kellett magyarul tanítani, hogy megértse, a mit édes Apja szolt hozzá. Bizony nehezen ment.

Egyszer véletlenül betoppantam a szobába, hát Istenem! mit látok? az Uram az íróasztal előtt ült, a Jánoska állatkái előtte az asztalon állottak, és sirt, de úgy zokogott szegény. Rögtön visszavonultam, a gyermekeket elcsitítottam a szomszéd szobában. Mintha megértették volna, még a kétéves Albert is elhallgatott, letette rögtön az ostort a kezéből, a mivel a Fukszit és Lizelt (a két hintalovat) veregette, hajtotta: gyi czoeca gyi; rögtön mintegy templommá változott a gyermekszoba, érezték, hogy most a szomszéd szobában nagy dolog megy végbe, egy megtört lélek kezd új életre jönni.

Ebédelni sem jött ki Uram. Nem mertem őt háborgatni, aznap nem teritettem asztalt, a fiúknak is a konyhában adtam ebédet, hogy csend és csend legyen. Egyszer csak úgy este felé megnyílik az ajtó és kiszólt az Uram: Ilon fiam — küldjön hordárért, kéziratot küldök be a Pesti Hírlap redakciójába. — Akkor írta meg a Ló, a Báránka és Nyúl című kis elbeszélését.

Reggel behívta az ágya mellé a gyermekeket és felolvasta nekik a Pesti Hírlap tárczáját, de újra sirt és sirt, a gyermekek is sirtak, persze ők azért, hogy édesapjukat látták sirni.

A játékszerek eltűntek az íróasztaláról. Másnap már nem voltak ott, nem kerestem, tudtam, hogy az ő keze rejtette el őket.

Azon naptól elkezdett szorgalmasan írogatni, kedélye elkezdett javulni, a fiúkkal kezdett foglalkozni, de a temetőbe nem jött ki velem: soha, azt nem bírta volna meg. Nem emlegettük Jánoskát előtte. Különösen halálát soha.

Mikor Gleichenbergbe nyáron üdülni mentünk és a temető mellett robogott el a vonat, míg csak a temető falát látta, mindig sirt. Karácsonyfát nem állítottunk soha a fiúknak. Az utolsó karácsonyfa Jánoska halálával eltűnt. Sok, sok ajándékot kaptak, de karácsonyfát soha.

A Ló, a Báránka és Nyúl már igen vedlett állapotban vannak. Megette őket a moly. A csengő még cseng a báránka nyakában és ha meghúzza az ember, béget is még. Ma pakolom össze és küldöm az íróasztal mellé, mint egy tartozékát annak, a Magyar Tudományos Akadémiának, a hol a többi emlékek is el vannak helyezve.

A fényes rézkrajczárt átlukasztotta Uram és az óralánczán viselte. A rézkrajczár az óralánczcal és a többi emléktárgyakkal együtt a M. T. Akadémiába került.

Most pedig én kérem alásan a t. Akadémiát, ebből a rézkrajczárból kosztojjak továbbra is — az én megboldogult Uram kis kedvenczének állatkáit.

Maradok kiváló tisztelettel, 1913 október hó, Horpács.

Mikszáth özvegye.

Az összes ülés kegyeletes örömmel és meleg köszönettel fogadja a szép ereklýeket.

237. A Hadtörténelmi Bizottság jelenti, hogy a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztését 1914 január 1-től segédtagjára, PILCH JENŐ honvédőrnagyra bízta. — Tudomásul van.

238. A II. osztály jelenti, hogy a Történelmi Bizottság MELICH JÁNOS I. tagot biz. tagjává, DOMANOVSKZY SÁNDOR főgymnasiunai tanárt pedig segédtagjává kéri megválasztani. — Megválasztatnak.

239. A II. osztály jelenti, hogy az Archaeologiai Bizottság BELLA LAJOS nyug. főreáliskolai tanárt, ÉBER LÁSZLÓ szépművészeti múzeumi tisztviselőt és VARGA ELEMÉR nemzeti múzeumi igazgató-órt segédtagjaivá kéri megválasztani. — Megválasztatnak.

240. Meghívók érkeztek: az Erdélyi Közművelődési Egylet közgyűlésére, Kolozsvár. 1913 decz. 8. (HORNYÁNSZKY GYULA l. t.), — a San Franciscóban 1915. február—december hónapokban tartandó világkiállítás kapcsán működő congressusokra (az I—III. osztálynak), — a Finn-Ugor Társaság jubileumára, Helsingfors, 1913 decz. 2. (üdvözlő távirat ment), — a Tudomány-Egyetem háromszázados jubileumára, Groningen, 1914 június 29—július 1. (az I—III. osztálynak). — Tudomásul van.

241. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1913 november és december havában megjelentek: Akadémiai Értesítő 287. füz. — Athenaeum XXII. évf. 4. sz. — Nyelvtudomány IV. köt. 4. füz. — Archaeologiai Értesítő XXXIII. köt. 4. sz. — Címlap a Mathemat. és Természettud. Közlemények XXXI. kötetéhez. — Magyar Történelmi Emlékek I. oszt. 38. köt. — Csiksomlyói iskoladramák (Régi Magyar Könyvtár 32. sz.). — Dr. Galovits Zoltán: A szövetkezetek alapelve (Társadalmi Értekezések XIV. 7. sz.). — Koeppl Emil: Byron (Könyvkiadóvállalati 1913-iki illetmény). — Kozma Andor: Bárány Eötvös József a költő emlékezete (Emlékbeszéd XVI. 6. sz.). — Ortvy Tivadar: Emlékbeszéd Hampel József r. tag fölött (Emlékb. XVI. 7. sz.). — Schmidt József: Osthoff Hermann k. t. emlékezete (Emlékb. XVI. 8. sz.). — Stein Aurél: Duka Tivadar emlékezete (Emlékb. XVI. 9. sz.). — Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi (Könyvkiadóvállalati 1913-iki illetmény). — Váczy János: Tompa Mihály életrajza (Könyvkiadóvállalati 1913-iki illetmény). — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma (Könyvkiadóvállalati 1913-iki illetm.). — Tudomásul van.

242. Az Akadémia könyv- és levéltára újabban a következő adományokat vette: 1. Kunos Ignác l. tagtól: Forti-four turkish fairi tales. — 2. A Bergverwaltungtól Raibl in Kärnten: Das staatliche Blei-Zinkerz Bergbauterrain bei Raibl. — 3. Hiltner L.-tól: Untersuchungen über die Ernährungsverhältnisse unserer Kulturpflanzen — 4. Heissler Károlytól: a) Über einige Flechtenparasiten aus Steiermark; — b) Über die Gattung Symphyosira. — 5. Emil Popowitsch Petzy: Über die hauptsächlichsten Ursachen der auffa lend geringen Erträge des Banater und des Bacskaer Winterweizens in ihrer Heimat (Südungarn). (Sonderabdruck aus „Mitteilungen des landwirtschaftl. Institutes der Universität Leipzig.“) Berlin, 1913. (Szerző ajándéka). — 6. The New Cyneas of Emeric Crucé edited with an introduction and translated into english from the original french text of 1623 by Thomas Willing Balch. Philadelphia, 1909. (Thomas Willing Balch ajándéka). — Köszönettel vétetnek.

243. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére R. HORVÁTH JENŐ t. és SCHMIDT JOZSEF l. tagot kéri fel és boldog ünnepeket meg újévet kíván a tagoknak, a kik az Elnök lelkes élteésével oszlanak szét.

A M. Tud. Akadémia ülésora

1914.

Január.

- 5-én I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.
12-én II. (böles., társad. és történettudományi) osztály.
19-én III. (mathem. és természettudományi) osztály.
26-án *összes ülés*. Jelentés a Vojnits-jutalomról.

Február.

- 3-án, *kedden*, I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály.
23-án *összes ülés*. Az 1913. évi költségvetés tárgyalása.

Márczius.

- 2-án I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály.
23-án I. osztály. — *Összes ülés*.
Jelentés a gróf Teleki- és Farkas-Raskó-pályázatokról.
30-án *összes ülés*.

Április.

- 20-án II. osztály.
27-én III. osztály. — *Összes ülés*.
A b. Wodianer-djak átadása.

Május.

- 4-én I. osztály.
5., 6., 7-én, *kedd, szerda, csütörtök*. *Nagygyűlés*.

10-én, *vasárnap*. *Ünnepélyes közülés*.

- 11-én II. osztály.
18-án III. osztály.
25-én *összes ülés*.

Június.

- 2-án, *kedden*, II. osztály.
8-án III. osztály.
15-én I. osztály és *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október.

- 5-én *összes ülés* és I. osztály.
12-én II. osztály.
19-én III. osztály.
26-án *összes ülés*.

November.

- 2-án I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály.
23-án *összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.
30-án I. osztály.

Deczember.

- 7-én II. osztály.
14-én III. osztály. — *Összes ülés*.

Értesítés az átalányfizetésről.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,
Almanachot,
Archaeologiai Értesítőt,
Archaeologiai Közleményeket,
Emlékbeszédeket,
Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),
Magyarországi Német Nyelvjárásokat,
Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,
Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,
Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,
Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,
Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvásznon-kötésben kívánják, évi 24 koronáért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalánál.

Ha a főttebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főttkári hivatalhoz, a kiadványok portomentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 24 korona) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a czimzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigelé 349 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főttkári hivatalhoz intézendők.

Reklamációkat csak három hónapon belül intéz el díjtalanul

A M. Tud. Akadémia

Főttkári hivatala.

